قىسقىچە پەلسەپە لۇغىتى

(2)

م. روزېنتال، پ. يۇدىن

مىللەتلەر نەشرىياتى

قىسقىچە پەلسەپە لۇغىتى (2) مىللەتلەر نەشرىياتى

内部发行
书号 M2049 (4) 23 下
定价（上下册） 2.10元

قىسقىچە پەلسەپە لۇغىتى

(2)

تۈزگۈچىلەر: م. روزېنتال، پ. يۇدىن

مىللەتلەر نەشرىياتى

Под редакцией
М· Розенталя и П· Юдина
КРАТКИЙ
ФИЛОСОФСКИЙ СЛОВАРЬ

简明哲学辞典
（俄音标文）
〔苏〕罗森塔尔、尤金编
责任编辑，马合苏木
民族出版社出版　新华书店发行
民族印刷厂印刷
开本：850×1168毫米 1/32　印张：12
1984年2月第1版
1984年2月北京第1次印刷
印数：0001—10,000册　定价（上下册）：2.10元
书号：M2049(4)23
内部发行

ق

قارشىمۇ-قارشى تەرەپلەرنىڭ كۈرىشى 矛盾的斗争 Борьба противоположностей تەبىئەت، جەمىيەت ۋە ئىنسانلار تەپەككۇرى تەرەققىياتىنىڭ ئەڭ ئومۇمى دىيالېكتىكىلىق قانۇنىيىتى. لېنىن مۇنداق دەپ كۆرسەتكەن: قارشىمۇ-قارشى تەرەپلەرنىڭ بىرلىگى ۋە كۈرىشى يەنى بارلىق تەرەققىياتلارنىڭ مەنبەسى توغرىسىدىكى تەلىمات ماركسزىمچە دىيالېكتىكىلىق ئۇسۇلنىڭ مېغىزى ۋە جەۋھىرى. زىددىيەتنىڭ پەيدا بولۇشى ۋە ئۇنى يېڭىش بولسا، تەرەققىياتنىڭ بولۇشىمۇ مۇمكىن ئەمەس. بىز شەيئىلەر ۋە ھادىسىلەرنى ئۇلارنىڭ ئوزئارا باغلىنىشىدىن، ئۇلارنىڭ ھەركىتى، تەرەققىياتى ۋە ئوزگىرىشلىرىدىن باشلاپ كۆزىتىدىغانلا بولساق (بۇنداق قىلمىغاندا، تەبىئەت ۋە جەمىيەتنى تەتقىق قىلىشنا توغرا ئىلمىي پوزىتسىيە تۇتۇش مۇمكىن ئەمەس)، زىددىيەتلەرنىڭ زىمىنىغا كىرەلەيمىز. تەبىئەت ۋە جەمىيەتتە ھامان مەلۇم نەرسىلەر پەيدا بولۇپ تۇرىدۇ ۋە تەرەققى قىلىپ تۇرىدۇ، ھامان مەلۇم نەرسىلەر بۇزۇلۇپ تۇرىدۇ ۋە يوقىلىپ بارىدۇ. كونا نەرسە بىلەن يېڭى نەرسە ئوتتۇرىسىدىكى كۈرەش، يوقىلىۋاتقان نەرسە بىلەن پەيدا بولۇۋاتقان نەرسە ئوتتۇرىسىدىكى كۈرەش، زاۋاللىقنا يۈز تۇتۇۋاتقان نەرسە بىلەن تەرەققى قىلىۋاتقان نەرسىلەر ئوتتۇرىسىدىكى كۈرەش-تەرەققىياتنىڭ ئوبېكتىپ قانۇنىيىتى. ستالىن ئوزىنىڭ «دىيالېكتىك ماتېريالىزىم ۋە تارىخىي ماتېريالىزىم» دېگەن ئەسىرىدە ماركسزىملىق دىيالېكتىكىنىڭ ئوزىگە خاس

بۇ ماھىيىتىنى چوڭقۇر شەرھىلەپ مۇنداق دەيدۇ: "..... مېتافىزىكىنىڭ ئەكسىچە، دىيالېكتىكا: ئەينەت دۇنياسىدىكى شەيئىلەر، ئەينەت دۇنياسىدىكى ھادىسىلەردە ئىچكى زىددىيەتلەر بولىدۇ، چۈنكى ئۇلارنىڭ ئۆزلىرىنىڭ سەلبىي ۋە ئىجابىي تەرەپلىرى، ئۆزلىرىنىڭ ئوتمۇشى ۋە كېلىچىگى، ئۆزلىرىنىڭ زەئىپلىشىۋاتقان نەرسىلىرى ۋە تەرەققىي قىلىۋاتقان نەرسىلىرى بولىدۇ، ھالبۇكى بۇنداق قارىمۇ-قارشى تەرەپلەرنىڭ كۈرىشى، كونا نەرسىلەر بىلەن يېڭى نەرسىلەر ئارىسىدىكى، ئۆلۈپ بېرىۋاتقان نەرسىلەر بىلەن ئۆغۈلۈۋاتقان نەرسىلەر ئارىسىدىكى، زەئىپلىشىۋاتقان نەرسىلەر بىلەن تەرەققىي قىلىۋاتقان نەرسىلەر ئارىسىدىكى كۈرەش تەرەققىيات جەريانىنىڭ چىن مەزمۇنى، سان ئۆزگىرىشىنىڭ سۈپەت ئۆزگىرىشىگە ئايلىنىشىنىڭ چىن مەزمۇنى بولۇپ ھىساپلىنىدۇ، دېگەن پىكىرنى ئاساس قىلىدۇ.

شۇڭا دىيالېكتىك ئۇسۇل: تۇۋەن دەرىجىدىن يۇقىرى دەرىجىگە قاراپ تەرەققىي قىلىش جەريانى ھادىسىلەر تەڭگەشلىگىنىڭ ئەڭ ئېلىشى ئارقىلىق ئەمەس، بەلكى شەيئىلەر ۋە ھادىسىلەرنىڭ ئۆزىدە بار زىددىيەتلەرنىڭ ئېچىلىشى ئارقىلىق، بۇ زىددىيەتلەر ئاساسىدا ھەركەت قىلىۋاتقان قارىمۇ-قارشى يۆزلىنىشلەرنىڭ 'كۈرىشى' ئارقىلىق بولىدۇ، دەپ ھىساپلايدۇ."

ئىچكى زىددىيەتلەر دېگەندە ھەرقانداق شەيئى ۋە ھەرقانداق ھادىسىنىڭ زىددىيەتىنىڭ تەرەپلىرىنى ۋە يۆزلىنىشلىرىنى ئوز ئىچىگە ئالىدىغانلىقىنى كۆزدە تۇتۇلىدۇ، بۇ تەرەپلەر ۋە يۆزلىنىشلەر بىر بىرى بىلەن ئىچكى جەھەتتىن باغلىنىشلىق ھالەتتە تۇرىدۇ، شۇنداق بىلەن بىر ۋاقىتتا، بىر بىرىنى ئىستىسنا قىلىش ۋە ئىنكار قىلىش ھالىتىدە تۇرىدۇ، يەنى كۈرەش قىلىش ھالىتىدە تۇرىدۇ. بىر پۈتۈنلۈك ئىچىدە قارىمۇ-قارشى تەرەپلەرنىڭ بىر تەرەپى

ئىككىنچى بىر تەرىپى بولسا مەۋجۇت بولۇپ تۇرالمايدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئۇلار ئارىسىدا كۆرەش بولۇپ تۇرىدۇ. لېنىن «دىيالېكتىكا مەسىلىلىرى توغرىسىدا» دېگەن قىسقا بىر ماقالىسىدا ھادىسىلەرنىڭ ئىچكى جەھەتتىن زىددىيەتلىكلىگى توغرىسىدىكى دىيالېكتىكلىق قائىدىنىڭ ئومۇمىلىغىنى كۆرسىتىپ ئوتتى ھەمدە تەبىئەت دۇنياسىنىڭ ئوخشاش بولمىغان ساھەلىرىنى ۋە جەمئىيەت تۇرمۇشىنى تەتقىق قىلىدىغان بىرقانچە ئىلمىي مىسالار ئارقىلىق بۇ قائىدىنىڭ ئومۇمىلىغىنى چۈشەندۈردى.

"ماتېماتىكىدا پلۇس ۋە مىنۇس، دىفىرېنسىيال ۋە ئىنتېگرال، مېخانىكىدا تەسىر ۋە ئەكس تەسىر.

فىزىكىدا مۇسبەت زەررەت ۋە مەنپى زەررەت،

خىمىيىدە ئاتوملارنىڭ بىرىكىشى ۋە ئاجرىلىشى.

ئىجتىمائىي پەنلەردە سىنىپىي كۆرەش." («پەلسەپە خاتىرىلىرى»، خەلق نەشرىياتىنىڭ 1956 ـ يىل خەنزۇچە نەشرى، 361 ـ بەت)

ھازىرقى زامان پەنلىرى شەيئىلەرنىڭ ئىچكى زىددىيەتلىرىنىڭ ماھىيىتىنى بارغانسېرى چوڭقۇر ئاچماقتا. مەسىلەن، فىزىكا مۇرەككەپ ۋە زىددىيەتكە تولغان ئاتوم دۇنياسىنى ئاچتى. بۇرۇن دولقۇن ۋە مىكرو زەررىچىلەردىن ئىبارەت بۇ ئىككى قارىمۇ ـ قارشى تەرەپنى پۈتۈنلەي قارىمۇ ـ قارشى قويىدىغان نۇقتىنەزەرنىڭ بۈگۈنكى كۆندە نۇر ۋە ماددىنا نىسبەتەن ئىپتىقانداق ماھىيەتلىك ئاساسى يوق بولۇپ قالدى. ھازىر نۇر ۋە ماددىنىڭ مىكرو زەررىچىلەر ھەركىتى ۋە دولقۇن ھەركىتىنىڭ زىددىيەت خۇسۇسىيىتىگە ئىگە ئىكەنلىگى مۇقىملاشتى. مېخورىن تەلىماتى ئورگانىك جىسىم تېپلىرىنىڭ تەرەققىياتى ۋە ئۆزگىرىشلىرىنىڭ چوڭقۇر زىددىيەتلىرىنى ئېچىپ، بۇ زىددىيەتلەرنىڭ ئورگانىك جىسىملار ۋە ئاشقى مۇھىتنىڭ ئوزئارا تەسىر كۆرسىتىشى جەريانىدا، ماددا ئالمىشىش تېپلىرىنىڭ ئوزگـ

رشی جەریانىدا پەيدا بولىدىغانلىقىنى ۋە ئۇنىڭدىن ساقلىنىشنى كۆرسىتىپ بەردى. **پاۋلوۋ**نىڭ ئالى نېرۋا پائالىيىتى توغرىسىدىكى تەلىماتىمۇ قوزغىلىش ۋە تورمۇزلىنىش قانۇنلۇق زىددىيەتلەرنى چۈشۈنۈش ئۈچۈن ئاساس قىلىدۇ، بۇ زىددىيەتلەر بولمايدىكەن، نورمال روھىي ھالەت پائالىيىتىنىڭ بولۇشىمۇ مۇمكىن ئەمەس. سوۋېت ئىتتىپاقى ئالىملىرى شۇنىڭدەك باشقا مەملىكەتلەرنىڭ تەرەققىيەرۋەر ئالىملىرى ماركسزىملىق دىيالېكتىكىنى ئەتىقاد قىلىپ، بۇ قانۇنىيەت ۋە باشقا دىيالېكتىكىلىق قانۇنىيەتلەردىن ئۇنۇملۇك پايدىلىنىپ، تەبىەتنى تەتقىق قىلدى.

ئىجتىمائى تۇرمۇشتا، تارىخىي ۋەقەلەرنى ۋە تارىخىي جەريانلارنى توغرا ۋە ئىلمىي چۈشىنىش ئۈچۈن، ئۇلارنىڭ ئىچكى زىددىيەتلىرىنى يەنى كونا نەرسىلەر بىلەن يېڭى نەرسىلەر ئوتتۇرىسىدىكى، يوقىلىۋاتقان نەرسىلەر بىلەن پەيدا بولۇۋاتقان نەرسىلەر ئوتتۇرىسىدىكى، ئەكسىيەتچى نەرسىلەر بىلەن ئىلغار ۋە تەرەققىپەرۋەر نەرسىلەر ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەتلەرنى نەزەردە تۇتۇش لازىم. سىنىپىي ئانتاگونىزملىك جەمىيەتتە ئىجتىمائى تۇرمۇش ئىنتايىن چوڭقۇر زىددىيەتلەر بىلەن تولغان بولىدۇ. جەمىيەتتە بەزى سىنىپلارنىڭ مۇددىاسى يەنە بەزى سىنىپلارنىڭ مۇددىاسى بىلەن قارىمۇ-قارشى بولىدۇ. ماركسزىم تۇنجى قېتىم ئىلمىي ھالدا مۇنداق دەپ كۆرسەتتى: ھەرقايسى سىنىپنىڭ ئورنى ۋە تۇرمۇش شارائىتىنىڭ تۈپ پەرقى ئانتاگونىزملىك جەمىيەتتىكى زىددىيەتلەر مۇددىاسى ۋە سىنىپىي كۈرەشنىڭ مەنبەسىدۇر. پۈرولېتارىيات بىلەن بۇرژۇئازىيە كاپىتالىستىك ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلىدىن كېلىپ چىققان. بۇنداق ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلى دائىرىسىدە، ئۇلارنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەت شۇنداق دەرىجىگە بېرىپ يەتتىكى، كاپىتالىستىك ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلى مۇشۇ ئىككى سىنىپ مەۋجۇت بولۇپ تۇرغان

شارائتتلا مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇش ئىمكانىيىتىگە ئىگە بولالىسىغان. لېكىن شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، بۇ ئىككى سىستېما ھەم بىر بىرىنى چەتكە قاقىدۇ ھەم بىر بىرى بىلەن مۇرەسسەسىز كۆرەش ئېلىپ بارىدۇ.

ماركسىزملىق دىيالېكتىكا شەيئىلەرنىڭ ۋە ھادىسىلەرنىڭ ئىچكى زىددىيەتكە ئىگە ئىكەنلىگىنى كۆرسىتىپ ئوتتۇش بىلەن بىر ۋاقىتتا، بىزگە مۇنداق دەپ تەلىم بېرىدۇ: زىددىيەتلەرنىڭ مەۋجۇت-لۇقى زىددىيەتلەر ئوتتۇرىسىدىكى كۆرەشنى بەلگىلەيدۇ. يېڭى نەر-سىلەر تەرەققى قىلىشقا توسالغۇ بولىدىغان كونا نەرسىلەر بىلەن سە-ستىلىمايدۇ، ئىلغار نەرسىلەر ئەينى ۋاقىتتا ئەكسىيەتچىل نەرسىلەرنى ئەزەر دائىرىسىنىڭ سرتىدا قالدۇرمايدۇ. ئۇلار ئوتتۇرىسىدىكى كۆرەشنىڭ قانۇنىيەتلىكلىگى ئەنە شۇ سەۋەپتىن پەيدا بولغان بولىدۇ. ماتېرىيالىزملىق دىيالېكتىكىنىڭ قارىشىچە، قارىمۇ-قارشى تەرەپلەر-نىڭ كۆرىشىدىن ئىبارەت بۇ ئامىل ھەل قىلغۇچ ئەھمىيەتكە ئىگە. قارىمۇ-قارشى تەرەپلەرنىڭ كۆرىشى دەل تەرەققىياتنىڭ مەنبەسى ۋە تەرەققىياتنىڭ چىن مەزمۇنى. يېڭى ۋە ئىلغار نەرسىلەر تەرەققىياتنىڭ توسالغۇ بولىدىغان نەرسىلەرگە قارشى تۇرۇپ، چېكىنىشكە يۈزتۇتقان كۈچ ئۈستىدىن غەلبە قىلىپ، شۇنىڭ بىلەن ھەرىكەتنىڭ ئىلگىرىلىشىگە كاپالەتلىك قىلىدۇ. دېمەك، قارىمۇ-قارشى تەرەپلەر-نىڭ كۆرىشى — تەرەققىياتنىڭ ھەرىكەتلەندۈرگۈچ كۈچى. ماركسىزم؛ سىنىپىي كۆرەش بارلىق ئانتاگونىزملىك جەمئىيەتلەر تارىخىنىڭ ھەرىكەتلەندۈرگۈچ كۈچى، زىددىيەت كىلىشتۈرۈش يولى بىلەن ئەمەس، بەلكى كۆرەش ئارقىلىقلا ھەل قىلىنىدۇ، دەپ كورستىدۇ. لېنىن مۇنداق دەپ كورستىدۇ: قارىمۇ-قارشى تەرەپلەرنىڭ بىرلىگى ۋە ئوزئارا باغلىنىشىدىن ئىبارەت بۇ ئامىل بىردەملىك، ۋاقىتلىقتۇر، قارىمۇ-قارشى تەرەپلەرنىڭ كۆرىشى بولسا ھۈددى ھەركەت ۋە

تەرەققىياتىنىڭ مۇتلەق بولغىنىغا ئوخشاش مۇتلەقتۇر. دەل قارىمۇ-قارشى تەرەپلەرنىڭ كۆرىشى مۇتلەق بولغانلىقى، مەڭگۈ توختاپ قالمايدىغانلىقى ئۈچۈنلا، كۆرەش داۋاملىدا. زەئىپلىشىۋاتقان، ئەكسىيەتچىل، ھەركەتنىڭ ئىلگىرىلىشىگە توسقۇنلۇق قىلىدىغان بارلىق نەرسىلەر يېڭى نەرسىلەر تەرىپىدىن مەغلۇپ قىلىنىدۇ.

ئىچكى زىددىيەتلەرنىڭ ئۇلغىيىشى ۋە ئېچىلىشى كونا نەرسىلەر بىلەن يېڭى نەرسىلەر ئوتتۇرىسىدىكى، يوقىلىۋاتقان نەرسىلەر بىلەن پەيدا بولۇۋاتقان نەرسىلەر ئوتتۇرىسىدىكى كۆرەشنىڭ نەتىجىسىدۇر. بۇ خىل زىددىيەتلەرنىڭ كۆچىيىش جەريانى قانۇنىيەتلىك ھالدا شۇنداق ئىمكانىيەتنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ، بۇ چاغدا زىددىيەت چوقۇم يېڭى نەرسىلەرنىڭ كونا نەرسىلەرنىڭ ئورنىنى ئېلىشى بىلەن ھەل قىلىنىدۇ.

بىز قارىمۇ-قارشى تەرەپلەرنىڭ كۆرىشىدىكى قانۇنىيەتلەردىن پۈرولېتارىيات پارتىيىسىنىڭ سىياسىتى ۋە تاكتىكىسى ئۈچۈن ئىنتايىن مۇھىم بولغان يەكۈنلەرنى تېپىپ چىقالايمىز. قارىمۇ-قارشى تەرەپلەرنىڭ كۆرىشى تەرەققىياتنىڭ ھەل قىلغۇچ ئامىلى ئىكەن، ئۇ ھالدا، كىشىلەرنىڭ زىددىيەتلەرنى يېڭىش ئۈچۈن ئېلىپ بارغان ئاڭلىق، تەشكىللىك كۆرەشلىرى ئىنتايىن مۇھىم ئەھمىيەتلىك بولىدۇ. دېمەك، زىددىيەتنىن قورقماسلىق كېرەك، بەلكى زىددىيەتنى كۆرەش ئارقىلىق ئېچىپ تاشلاش ۋە يېڭىش لازىم. تەرەققىيات زىددىيەتلەرنىڭ كۆرىشى ئارقىلىق ۋە بۇ كۆرەشلەر داۋاملىدا زىددىيەتلەرنىڭ ھەل قىلىنىشى ئارقىلىق ئەمەلگە ئاشىدىكەن، بۇ ھالدا كاپىتالىزم تۈزۈمىنىڭ ھەر خىل زىددىيەتلىرىنى يايماسىن، بۇ زىددىيەتلەرنى ئېچىپ تاشلاش، سىنىپىي كۆرەشنى ئۇچۇرمەسىن، بەلكى سىنىپىي كۆرەشنى ئاخىرغىچە ئېلىپ بېرىش لازىم.

ماركسىزم بىزگە مۇنداق دەپ تەلىم بېرىدۇ: سىياسى جەھەتتە

خاتالاشماسلىق ئۈچۈن، پۈرولېتارىيات بىلەن بۇرژۇئازىيىنىڭ مەنپەئەتىنى كېلىشتۈرىدىغان ئىنقىلابچىلىق سىياسىتىنى ئىجرا قىلماستىن، پۈرولېتارىياتنىڭ مۇرەسسەسىز سىنىپىي سىياسىتىنى ئىجرا قىلىش، كاپىتالىزمنىڭ سوتسىيالىزمغا تىنچ هالدا "ئوسۇپ كىرىشى"نى تەشەببۇس قىلىدىغان مۇرەسسەچىلىك سىياسىتىنى ئېچىپ تاشلاش لازىم. شۇڭا، ماركسىزم-لېنىنىزم تەرەققىياتىنى قارىمۇ-قارشى تەرەپلەرنىڭ مۇرەسسەلىشىشىدىن بولغان دەپ قارايدىغان هەر خىل مېتافىزىكىلىق نەزەريىسىگە قارشى رەھىمسىز كۈرەش ئېلىپ بارىدى. سىنىپىي قارىمۇ-قارشىلىقنى مۇرەسسەلەشتۈرىدىغان نەزەريىگە بارلىق ئاغمچىلىق، ئىنقىلابچىلىق ۋە خائىنلىق هەرىكەتلىرىنىڭ ئاساسى. هازىرقى زامانىدىكى ئوڭ قانات سوتسىيال پارتىيىلەرنىڭ باشلىقلىرى، ئوتمۇشتىكى ئىنقىلابچىلارغا ئوخشاش، سىنىپىي "مۇرەسسەچىلىك" نەزەريىسىنى، بۇرژۇئازىيە بىلەن پۈرولېتارىياتنىڭ مەنپەئەتىنىڭ بىرلىكى توغرىسىدىكى نەزەريىنى تەرغىب قىلماقتا. ئوڭ قانات سوتسىيال پارتىيىلەرنىڭ باشلىقلىرى بۇ "نەزەريىە"دىن پايدىلىنىپ، جاهانگىرلارنىڭ ئەكسىيەتچىل سىياسەت يۈرگۈزۈشىگە ۋە خەلقنى قۇل قىلىشىغا ياردەم بەردى. ماركس، ئېنگېلس، لېنىن ۋە ستالىنلار سىنىپلار مەنپەئەتىنى "مۇرەسسە" قىلىدىغان ئاغمچىلىق نەزەريىلىرىگە قارشى مۇرەسسەسىز كۈرەش ئېلىپ بارىدى. كوممۇنىستىك پارتىيە بوگدانوۋ ۋە بۇخارىنلارنىڭ مېتافىزىكىلىق **"مۇۋازىنەتچىلىك"*** نەزەريىسىنى ئېچىپ تاشلىدى، خەلقنىڭ دۈشمەنلىرى بۇ نەزەريىدىن پايدىلىنىپ، ئۆزلىرىنىڭ كاپىتالىزمنىڭ تىنچ يول بىلەن سوتسىيالىزمغا "ئوسۇپ كىرىشى" توغرىسىدىكى باي دېخانلار نەزەريىسىنى "ئاساسلىغان" ئىدى. كوممۇنىستىك پارتىيە ئوڭچىل ئاغمچىلار ئوتتۇرىغا قويغان سىنىپىي كۈرەش ئوچىتى دەيدىغان ئەكسىلئىنقىلابىي نەزەريىگە

قارشى تۇردى. ھەم بىزگە مۇنداق دەپ تەلىم بەردى: سوتسيالىستىك قۇرۇلۇشنىڭ غەلىبىسى زور ايغانسېرى سىنىپىي دۈشمەنلەرنىڭ قارشىلىغى كەسكىنلىشىدۇ، ئۇلارنىڭ خەلقنە قارشى تۇرۇش ۋاستىلىرىمۇ رەزىللىشىدۇ. ئېكسپىلاتاتسىيە قىلغۇچى سىنىپلارنى يوقتىش ۋە سوتسيالىستىك جەمىيەت قۇرۇش جەريانىدا، سىنىپىي كۈرەش ئوچمەيدۇ، بەلكى كەسكىنلىشىدۇ، بۇ ئوبېكتىپ تەرەققىيات قانۇنىيىتى. كومۇنىستىك پارتىيە بىزگە مۇنداق دەپ تەلىم بېرىدۇ: سىنىپىي دۈشمەنلەرگە قارشى مۇرەسسەسىز كۈرەش ئېلىپ بارغاندىلا، سوتسيالىزم ۋە كومۇنىزمنىڭ غەلىبىسىنى قولغا كەلتۈرگىلى بولىدۇ. سوتسيالىزمنى قۇرۇپ چىققان سوۋېت ئىتتىپاقى خەلقنىڭ كۈرەش تەجرىبىسى غايەت زور خەلقارا ئەھمىيەتكە ئىگە. سوتسيالىزم قۇرۇۋاتقان دېموكراتىك ئەللەردىكى ئەمگەكچىلەر، بۇ ئەللەردىكى كومۇنىستىك پارتىيەلەر ۋە ئىشچى پارتىيەلىرى شۇنىڭدەك پۈتۈن دۇنيادىكى پۈرولېتارلار سوۋېت خەلقىنى ۋە سوۋېت ئىتتىپاقى كومۇنىستىك پارتىيەسىنى ئۆلگە قىلىپ، ئۇلارنىڭ دەھشەتلىك سىنىپىي كۈرەشلەردە غەلىبە قىلىش سەنئىتىنى ئۆگەنمەكتە.

ماركسىزملىق دىيالېكتىكا بىزدىن ئانتاگونىسىلىك زىددىيەتلەر بىلەن ئانتاگونىسىز زىددىيەتلەرنى پەرقلەندۈرۈشنى تەلەپ قىلىدۇ، چۈنكى قارىمۇ-قارشى تەرەپلەر كۈرىشىنىڭ قانۇنىيىتى ئوخشىمىغان ھەر خىل ئىجتىمائى تۈرمۈش شارائىتىدا ھەر خىل ئىپادىلىنىدۇ. بىر بىرىگە دۈشمەن ئىككى سىنىپقا بولۇنگەن ئانتاگونىسىلىك جەمىيەتتە، زىددىيەت كوپىسىپ بېرىش، كەسكىنلىشىش ۋە چوڭقۇرلىشىشقا قاراپ يۈزلىنىدۇ. بۇ زىددىيەتلەر ئوز تەرەققىياتلىرى جەريانىدا ئىنتايىن چوڭقۇر ئىجتىمائى توقۇنۇشلارنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ، ھالبۇكى بۇ توقۇنۇشلار پەقەت ئىجتىمائى ئىنقىلاپ ئارقىلىقلا ھەل بولىدۇ.

مەسىلەن، كاپىتالىستىك ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلىنىڭ تەرەققىياتى جەريانىدا ئىشلەپچىقىرىش كۆچلىرى بىلەن ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋەتلىرى ئوتتۇرىسىدا زىددىيەتلەر پەيدا بولىدۇ، بۇنداق زىددىيەتلەر كاپىتالىستىك ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلىنىڭ ئانتاگونىيلىكى سەۋەبىدىن بارغانسېرى كەسكىنلىشىدۇ، بارغانسېرى چوڭقۇرلىشىدۇ، ئاخىر بىرىپ پۈتۈنلەي قارىمۇ-قارشىلىققا ئۆزگىرىدۇ، يەنى ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋەتلىرى ئىشلەپچىقىرىش كۆچلىرىنىڭ تەرەققىياتىنى كىشەنلەيدىغان دەرىجىگە يېتىدۇ. پۈرولېتارىيات بىلەن بۇرژۇئازىيە ئوتتۇرىسىدىكى دەھشەتلىك سىنىپىي كۈرەش — كاپىتالىستىك ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلىدىكى مۇشۇ قارىمۇ-قارشىلىقنىڭ ئىپادىسى. بۇرژۇئازىيە ئەكسىيەتچىل كاپىتالىستىك ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋەتلىرىنى پۈتۈن كۈچى بىلەن قوغدايدۇ، پەقەت پۈرولېتارىيات ئىنقىلابىلا زادىلليقنا يوز تۇتقان كاپىتالىزىم تۈزۈمىنى يوقىتالايدۇ. پۈرولېتارىيات بىلەن بۇرژۇئازىيە ئوتتۇرىسىدىكى كۈرەشنىڭ نەتىجىسىدە مۇقەررەر هالدا پۈرولېتارىياتنىڭ غەلىبىسىدىن ئىبارەت بولىدۇ. كاپىتالىزىم چوقۇم يوقىتىلىدۇ، ئۇنىڭ ئورنىنى يېڭى ئىجتىمائى تۈزۈم — سوتسىيالىزىم چوقۇم ئىگىلەيدۇ.

دۇشمەن سىنىپلار بولمىغان سوتسىيالىستىك جەمئىيەت شارائىتىدا، زىددىيەتنىڭ تەرەققىياتى ۋە هەل قىلىنىش يوللىرى ئىلگىرىكىگە ئوخشىمايدۇ، سوتسىيالىزىم شارائىتىدا، زىددىيەتلەر يەنىلا مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدۇ، لېكىن ئانتاگونىيلىك يوقالغان بولىدۇ، چۈنكى سىنىپلارنىڭ ئانتاگونىيلىكى يوقالغان. بۇ زىددىيەتلەر كاپىتالىزىمغا خاس بولغان ئانتاگونىيلىك زىددىيەتلەردىن پەرقلىنىدۇ. بۇ زىددىيەتلەرنىڭ خاراكتېرى ئىلگىرىكىگە پۈتۈنلەي ئوخشىمايدۇ، ئۇلارنى هەل قىلىش ئۇسۇللىرىمۇ ئوخشاش بولمايدۇ. مەسىلەن، سوتسىيالىستىك ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلىنىڭ تەرەققىياتى

جەريانىدىمۇ ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرى بىلەن ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋەتلىرى ئوتتۇرىسىدا بىر بىرىگە ئۇيغۇنلىشالماسلىق ھادىسىلىرى يەنى زىددىيەتلەر پەيدا بولۇپ تۇرسىمۇ، لېكىن بۇنداق زىددىيەتلەر پۈتۈنلەي قارىمۇ-قارشىلىقتا ئوزگىرىپ كەتمەيدۇ، چۈنكى سوتسىيالىزىم شارائىتىدا، ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنىڭ ئىجتىمائىلىقى بىلەن كىشىنى چوچۈتكۈدەك زىددىيەتلەرنى پەيدا قىلىدىغان، ئەمگەك مەھسۇلاتلىرىنى خۇسۇسى كاپىتالىستلار ئىگىلىۋالىدىغان شەكىل يوقىتىلغان بولىدۇ. سوتسىيالىزىم شارائىتىدا، ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋەتلىرىنى يېڭىلاش ۋە ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋەتلىرىنى ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنىڭ خاراكتېرىنى پۈتۈنلەي مۇۋاپىقلاشتۇرۇشتىن ئىبارەت بۇ جىددى تەلەپكە قارشىلىق قىلىدىغان بىر بىرىگە دۈشمەن سىنىپلار مەۋجۇت بولمايدۇ، مەۋجۇت بولىدىغىنى جەمىيەتنە يېڭىش قىيىن بولمىغان بەزى ھورۇن كۈچلەر-دىنلا ئىبارەت بولىدۇ. شۇڭا، كومىمۇنىستىك پارتىيە ۋە سوۋېت دولىتى ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرى بىلەن ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋەتلىرى ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەتلەرنىڭ كۈچىيىشىنى دەل ۋاقتىدا سېزىشىنىڭ، بۇ زىددىيەتلەرنى ۋاقتىدا ھەل قىلىشنىڭ، ئۇلارنىڭ قارىمۇ-قارشىلىقتا ۋە توقۇنۇشقا ئايلىنىپ كېتىش مۇمكىنچىلىگىگە يول قويماسلىقنىڭ بارلىق ئوبېكتىپ ئىمكانىيەتلىرىگە ئىگە. شۇڭا، سوتسىيالىزىم شارائىتىدا، زىددىيەت تەرەققىياتىنىڭ ئوبېكتىپ قانۇنىيىتى كاپىتالىزىم شارائىتىدىكىدەك ئۇنداق جەمىيەت داۋالغۇشىنى كەلتۈرۈپ چىقارمايدۇ. سوتسىيالىستىك جەمىيەتتە مەنسۇي ۋە سىياسى جەھەتتىكى بىرلىك ھوكۇمران ئورۇندا تۇرىدۇ، ئۇ، تەرەققىياتنىڭ كۈچلۈك ھەرىكەتلەندۈرگۈچ كۈچى، شۇنداقلا كىشىلەرنىڭ سوتسىيالىزىم تۈزۈمى ئاساسىدا ھەر خىل قىيىنچىلىق ۋە زىددىيەتلەرنى تۈگىتىشىگە يارىدەم بېرىدىغان كۈچ.

سوتسیالیزم شارائتسدا، تەرەققیاتنىڭ ئالاھىدىلىگى كاپىتا-
لىستىك تۈزۈمدىن قالغان قارمۇ-قارشىلىقلارنى، مەسىلەن، شەھەر
بىلەن يېزا ئوتتۇرىسىدىكى، جىسمانى ئەمگەك بىلەن ئەقلىي ئەمگەك
ئوتتۇرىسىدىكى قارمۇ-قارشىلىقلارنىڭ ۋە شۇنىڭغا ئوخشاش قارمۇ-
قارشىلىقلارنىڭ يوقىتىلىشىدا ئىپادىلىنىدۇ. سوۋېت ئىتتىپاقىدا
سوتسیالیزمنىڭ غەلبىسىگە ئەگىشىپ، بۇ قارمۇ-قارشىلىقلار
يوقالدى. ئەما شەھەر بىلەن يېزا ئوتتۇرىسىدىكى چوڭ پەرق،
جىسمانى ئەمگەك بىلەن ئەقلىي ئەمگەك ئوتتۇرىسىدىكى چوڭ پەرق
يەنىلا مەۋجۇت. بۇ پەرقلەر سوتسیالیزمدىن كومۇنىزمغا
پەيدىن-پەي ئوتۇش جەريانىدا يوقىتىلىدۇ. بىز "قارمۇ-قارشىلىق"
بىلەن "چوڭ پەرق" دىگەن بۇ ئىككى ئۇقۇمنى پەرقلەندۇرۇشىمىز
زورۇر. چوڭ پەرق بىلەن قارمۇ-قارشىلىق گەرچە شەيئىلەر ۋە
ھادىسىلەرگە خاس بولغان ئىچكى زىددىيەتلەرنىڭ ئىپادىسى
بولسىمۇ، لېكىن بۇنداق ئەھۋال ئاستىدا، قارمۇ-قارشىلىق
مەلۇم دەرىجىدە زىتلىقنى بىلدۈرىدۇ، چوڭ پەرق بىر پۈتۈن-
لۈكنىڭ ئىككى تەرىپى ئوتتۇرىسىدا دۈشمەنلىك قارمۇ-قارشىلىقى
مەۋجۇت بولمىسىمۇ، لېكىن يەنە جىددى پەرقلەر بارلىقىنى بىلدۈ-
رىدۇ. تولۇق كومۇنىزم شارائتىدا، شەھەر بىلەن يېزا ئوتتۇرى-
سىدىكى، جىسمانى ئەمگەك بىلەن ئەقلىي ئەمگەك ئوتتۇرىسىدىكى
چوڭ پەرقلەرمۇ يوقىلىدۇ، ئۇلار ئوتتۇرىسىدىكى چوڭ پەرقلەر
كىچىك پەرقلەرگە ئۆزگىرىدۇ. تۆپ سىنىپىي مەسىلىدىكى قارمۇ-
قارشىلىقلار پەقەت ئىنقىلاپ ۋاستىسى، يەنى زورلۇق كۈچ بولى
بىلەنلا (مەسىلەن، شەھەر بىلەن يېزا ئوتتۇرىسىدىكى قارمۇ-
قارشىلىق، جىسمانى ئەمگەك بىلەن ئەقلىي ئەمگەك ئوتتۇرىسىدىكى
قارمۇ-قارشىلىق پەقەت پۈرولېتارىيات ئىنقىلاۋى ئېلىپ بېرىلغاندىن
كېيىن ۋە كاپىتالىزم تۈزۈمى يوقىتىلغاندىن كېيىنلا ئاندىن يوقىلى-

دۇ) ھەل قىلىندۇ. چوڭ پەرقلەرنى بولسا زورلۇق كۈچ بولى بىلەن ئەمەس، بەلكى قەدەمۋ قەدەم تۆگەتكىلى بولىدۇ ۋە شۇنداق قىلىش كېرەك (مەسىلەن، سوۋېت ئىتتىپاقىدا، شەھەر بىلەن يېزا ئوتتۇرىسىدىكى چوڭ پەرق، جىسمانى ئەمگەك بىلەن ئەقلىي ئەمگەك ئوتتۇرىسىدىكى چوڭ پەرق ئەنە شۇنداق). "قارىمۇ-قارشىلىق"، "چوڭ پەرق" دىگەن بۇ ئۇقۇملارنى بۇنداق ياكى ئۇنداق ھادىسىلەرگە تەتبىقلىغاندا، زورمۇ-زور كوچۇرۇۋېلىشتىن ۋە دوگمىچىلىقتىن قاتتىق ساقلىنىپ، بۇ ھادىسىلەرنى كونكىرىت تەھلىل قىلىش كېرەك.

سوتسىيالىزىم شارائىتىدىمۇ، زىددىيەتلەر كۈرەش ئارقىلىق ھەل قىلىندۇ، چۈنكى بۇ شارائىتتا پەقەت يېڭى، ئىلغار ۋە تەرەققىي قىلۋاتقان نەرسىلەرنىڭ كونا، يوقىلىۋاتقان نەرسىلەرگە قارشى كۈرىشلا تەرەققىياتنىڭ ھەركەتلەندۈرگۈچى كۈچى بولىدۇ. سوتسىيالىزىم شارائىتىدا، ھەركەتنىڭ ئىلگىرىلىشىگە توسقۇنلۇق قىلىدىغان مۇتەئەسسىپ، ھورۇن كۈچلەر يەنە مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدۇ، كىشىلەرنىڭ ئېڭىدىكى ۋە تۇرمۇشتىكى كاپىتالىزىم قالدۇقلىرى، ئەمگەككە ۋە ئومۇمنىڭ مۇلكىگە غەيرى سوتسىيالىستىك پوزىتسىيەدە بولۇشنىڭ قالدۇقلىرى، سوۋېت جەمىيىتىنىڭ پۈتكۈل تۈزۈمىلىرى بىلەن تۇپتىن سەپشىلايدىغان بىيۇروكراتلىق، مىللەتچىلىك ۋە جاھانچىلىق ۋاھاكازالارنىڭ قالدۇقلىرى يەنىلا مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدۇ.

ئەگەر سوتسىيالىزىمغا زىت كېلىدىغان بارلىق كونا نەرسىلەرنىڭ ئىپادىسى بىلەن كۈرەش قىلىنمايدىكەن، ئۇ چاغدا كومۇنىزىم قۇرۇشتىن ئىبارەت ۋەزىپىنى غەلىبىلىك ئورۇنلاش مۇمكىن ئەمەس. كىشىلەر ئېڭىدىكى بارلىق كاپىتالىزىم قالدۇقلىرىغا قارشى كۈرەش قىلىش تېخىمۇ مۇھىم ئورۇندا تۇرىدۇ، چۈنكى ئەكسىيەتچى جاھان-

گىرلىك كۆچلىرى بۇ قالدۇقلارنى ھەر خىل ۋاستىلەر بىلەن قوللايدۇ ۋە بۇ قالدۇقلارنى ئوزىدە ئېغىر ھالدا ساقلاپ يۈرگەن كىشىلەر- دىن پايدىلىنىپ، ئۇلارنى ئوز مەنپەئەتلىرى ئۈچۈن خىزمەت قىلدۇ- رۇشقا ئۇرۇنىدۇ.

سوۋېت ئىتتىپاقىدا ئېكسپلاتاتسىيە قىلغۇچى سىنىپلار ئاللىقاچان تارمار قىلىندى ۋە يوقىتىلدى، ئەمما ئايرىم مۇناپىقلار ۋە سوۋېت خەلقىنىڭ يوشۇرۇن دۈشمەنلىرى يەنىلا مەۋجۇت، ئۇلار جاھانگىرلىك دۇنياسىنىڭ قوللىشى ئاستىدا بۇزغۇنچىلىق ھەرىكەتلىرىنى ئېلىپ بارىدى، بەلكى بۇنىڭدىن كېيىنمۇ بۇزغۇنچىلىق ھەرىكەتلىرىنى ئېلىپ بېرىشى مۇمكىن. شۇنىڭ ئۈچۈن، بارلىق سوۋېت ئىتتىپاقى خەلقى سىياسى ھۇشيارلىقىنى يۇكسەك دەرىجىدە ئوستۇرۇپ، بىخارامانلىق، بىغەملىك ۋە بىخۇتلۇقنىڭ بارلىق ئىپادىلىرىنى تۈگىتىشى كېرەك. فارسىۋى-فارشى تەرجىلەر كۇرىشىنىڭ قانۇنىيىتى سوۋېت ئىتتىپاقى خەلقىنى مەملىكەت سىرتىدىكى سىنىپىي دۈشمەن- لەرنىڭ ۋە مەملىكەت ئىچىدىكى تېخى يوقىتىلمىغان دۈشمەنلەرنىڭ بارلىق سۈيقەستلىرىدىن ھۇشيار بولۇشى لازىملىقىنى ئۇقتۇرىدۇ.

سوۋېت ئىتتىپاقىدا ئېكىكى خىل سوتسىيالىستىك مۇلۇكچىلىك شەكلى بىر ۋاقىتتا مەۋجۇت بولغاچقا، ئىشچىلار سىنىپى ۋە كوللېكتىپ دېخانلار سىنىپى مەۋجۇت، شۇنىڭ ئۈچۈن بۇ ئېكىكى سىنىپ ئوتتۇرىسىدىكى مەلۇم زىددىيەتلەردىن يەنىلا ساقلانغىلى بولىمايدۇ. ئەمما بۇ زىددىيەتلەر ئانتاگونىسلىك زىددىيەتلەر ئەمەس، ئۇلار سوتسىيالىزىمنىڭ كومپونېنتىمۇ ئوتتۇشىگە ئەگىشىپ تۈگىتىلىدۇ.

تەنقىت ۋە ئوز ئوزىنى تەنقىت*—سوۋېت جەمئىيىتىدىكى زىد- دىيەتلەرنى ئېچىپ تاشلاش ۋە تۈگىتىشتە ئۇلۇغ كۈچ. تەنقىت ۋە ئوز ئوزىنى تەنقىت—بېگى بىلەن كونا ئوتتۇرىسىدىكى كۇرەشنىڭ شەكلى، فارسىۋى-فارشى تەرجىلەرنىڭ كۇرىشىدىن ئىبارەت بۇ

قانۇنىيەتنىڭ سوتسىيالىستىك جەمىيەت شارائىتىدا رول ئويناۋىدىغان-لىغىنىڭ ئالاھىدە شەكلى. (**ئانتاگونىيلىك زىددىيەت ۋە ئانتاگونىيسىز زىددىيەت*** گە قارالا.)

قىيىنچىلىق 疑难 Апория (گرېكچىسى— απορία مۇشكۇللۇك) قىيىنچىلىق دىگەن سوز مەلۇم ھوكۇمنى چىقىرىشتا يولۇققان ھەل قىلغىلى بولمايدىغان زىددىيەتنى كورسىتىدۇ. قەدىمىي يۇنان پەيلاسوپى زىنو ھەركەتنىڭ ئوبېكتىپ جەھەتتە مەۋجۇت ئەمەسلىگىنى ئىسپاتلاشقا ئۇرۇنغان، بۇنداق كاززاپلىق قىيىنچىلىقنىڭ بىر مىسالى. ئۇ توۋەندىكى ئاساسلارنى كەلتۈرگەن: يول مىڭىشقا ئۇستا ئارخىلىس تاشپاقىغا يېتىشەلمەيدۇ، چۈنكى ئارخىلىس ئوزى بىلەن تاشپاقا ئارىسىدىكى ئارىلىقنى مېڭىپ بولغىچە تاشپاقا يەنە بىرمۇنچە نېرىغا ماڭغان بولىدۇ، مۇشۇ بويىچە چەكسىز داۋام قىلىدۇ. ئارخىلىس بىلەن تاشپاقا ئارىلىغىدىكى مۇساپىنى سانسىزلىغان بولەكلەرگە بولۇش مۇمكىن بولغاچقا، ئارخىلىس بۇ مۇساپىنى ھەرقانچە مېڭىپمۇ تۈگىتەلمەيدۇ. يەنە بىر مىسال: ساداقتىن چىققان ئوق ھەركەتسىز بولىدۇ، چۈنكى ئوق ھەر بىر دەقىقىدە ماكانىدىكى مەلۇم مۇقىم نۇقتىدا تۇرىدۇ، دىمەك، ئۇ ھەر بىر دەقىقىدە جىمجىت تۇرىدۇ. ھەركەت بولسا مۇشۇنداق بىمەنا دەقىقىلەردىن تۈزۈلگەن قىلىپ تەسەۋۋۇر قىلىنغان.

زىنو ھەركەتكە قارشى مۇشۇنىڭغا ئوخشاپ كېتىدىغان باشقا نۇرغۇن ئاساسلارنى كەلتۈرىدۇ. زىنو، خاتا ھالدا، ھەركەتنى جىسمانىڭ ماكانىدىكى جىمجىت ھالىتىنىڭ يىغىندىسى دەپ قارايدۇ ۋە شۇ سەۋەبتىن ھەركەتنى ئىنكار قىلىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، لېنىن: "گەپ ھەركەتنىڭ بار-يوقلۇغىدا ئەمەس، بەلكى ئۇقۇم لوگىكىسىدا ئۇنى قانداق ئىپادىلەشتە" («پەلسەپە خاتىرىلىرى»، خەلق نەشرىياتىنىڭ 1956-يىل خەنزۇچە نەشرى، 259-بەت) دەپ كورسىتىدۇ. ھەركەت

راستلا زىددىيەتلىك بولىدۇ، لېكىن بۇ ھەركەتنىڭ ئوبېكتىپلىغىنى قىلچىمۇ ئىنكار قىلمايدۇ؛ بۇنداق بولۇش بىلەنلا قالماي، زىددى-يەتنىڭ دائىم پەيدا بولۇپ تۇرۇشى ۋە تۇگىتىلىشى يەنە كېلىپ بارلىق ھەركەتنىڭ مەنبەسى بولىدۇ. "ھەركەتنىڭ ئوزى زىددىيەت؛ ھەتتا ئاددى مېخانىك جاي ئالماشتۇرۇش پەقەت شۇنىڭ ئۈچۈن ئەمەلگە ئاشالايدۇكى، جىسىم ئوخشاش بىر دەقىقىدە ھەم بىر جايدا بولىدۇ، ھەم باشقا بىر جايدا بولىدۇ، ھەم ئوخشاش بىر جايدا بولىدۇ، ھەم ئوخشاش بىر جايدا بولمايدۇ. زىددىيەتنىڭ بۇنداق داۋاملىق تۇغۇلۇپ تۇرۇشى ۋە بىر ۋاقىتتا ھەل قىلىنىپ تۇرۇشى دەل ھەركەتنىڭ ئوزى" (ئېنگېلس. «دىيۇرىڭما قارشى». 1972 ـ يىل ئۇيغۇرچە نەشرى، 224 ـ بەت).

قامۇسچىلار Энциклопедисты 百科全书派 18 ـ ئەسىر ـ نىڭ ئاخىرىدىكى فرانسىيە بۇرژۇئا ئىنقىلاۋىنىڭ ئىدىيە جەھەتتىكى پىشۋالىرى، ئۇلار «قامۇس»نى نەشر قىلىش (1751ـ1780) خىزمىتى داۋامىدا ئۇيۇشقان. «قامۇس»نى تۇزۇش خىزمىتىگە پەيلاسوپلار، ئالىملار ۋە سىياسى مۇھاكىمچىلەر قاتناشقاندىن باشقا، يەنە فرانسىيىنىڭ مەشھۇر ئىنژېنېرلىرى، دېڭىزچىلىرى، ھەربىي مۇتەخەسسىسلىرى ۋە دوختۇرلىرىمۇ قاتناشتى. «قامۇس»نىڭ مەسئۇل تەھرىرى ماتېرىيالىزمچى دىدېرو* ئىدى. ئۇنىڭ ئەڭ يېقىن يارەمچىسى دالامبېر* ئىدى. **ۋولتېر***، **ھېلۋېتىس***، **ھولباخ***، **كوندىياك***، **رۇسسو***، مەشھۇر تەبىئى پەن ئالىملىرى بۇففون، لېرىيا قاتارلىق كىشىلەرنىڭ ھەممىسى «قامۇس»نىڭ تۇزگۈچىلىرى ئىدى. قامۇسچىلار سىياسى قاراشلىرى ئوخشاش بولمىغان كىشىلەردىن تەشكىللەنگەن بولۇپ، ئۇلارنىڭ ئىچىدە "تەرەققىيەرۋەر مۇستەبىتلىك تۇزۇم"نىڭ ھىمايىچىلىرىمۇ، جۇمھۇرىيەتچىلەر ۋە بۇرژۇئا دېموكراتىيە تۇزۇ-مىنىڭ ھىمايىچىلىرىمۇ بار ئىدى، لېكىن ئۇلارنىڭ ھەممىسى

فیودالیق تۈزۈمىگە، تەبىقە ئىمتىيازىغا قارشى تۇرۇپ، بۇرژۇئازىيە باشچىلىق قىلغان "3-تەبىقە"نىڭ ھوقۇقىنى قوغدايتتى.

قامۇسچىلارنىڭ پەلسەپىۋى نۇقتىنەزىرىمۇ بىر بىرىگە ئوخشاش ئەمەس ئىدى. ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى بەزى كىشىلەر، مەسىلەن، ۋولتېر، رۇسسولار **تەبىئەت ئىلاھچىلىقى*** مەيدانىدا تۇرۇپ، خۇدانى باش مەنبە، دەپ ئېيتىراپ قىلاتتى، لېكىن، خۇدانىڭ تەبىئەت دۇنياسىغا بولغان تەسىرىنى ئىنكار قىلاتتى؛ يەنە بىر قىسىم كىشىلەر، مەسىلەن، دىدېرو، ھېلۋېتىس ۋە ھولباخلار ماتېرىيالىستلار ۋە جەڭگىۋار خۇداسىزلىق تەرەپدارلىرى ئىدى. قامۇسچىلارنى ئۇلاردىكى **مەدرىس پەلسەپىسى***گە بولغان نەپرەت ۋە كىشىلەرنىڭ ئەقىل-پاراسىتىنى بوغىدىغان كاتولىك دىنىي جەمئىيىتىگە بولغان نەپرەت ئۇيۇشتۇرغان ئىدى. قامۇسچىلارنىڭ ئەڭ رادىكاللىرى يانچىلىق تۈزۈمگە قەتئى قارشى تۇرىدىغان ماتېرىيالىستلار ئىدى. ئۇلار «قامۇس»نى تۈزۈش خىزمىتىگە قاتناشقانلىقتىن، بۇ ئەسەر فىيودالىق تۈزۈرۇكىگە قارشى كۈرەش قورالى بولۇپ قالدى. ئېنسىكلوپىدىيە «قامۇس»نىڭ تارىخىي ئەھمىيىتىگە باھا بېرىپ مۇنداق دەپ يازغان ئىدى: "فرانسىيە ماتېرىيالىستلىرى ئۆزلىرىنىڭ تەنقىدىنى دىنىي ئېتىقات مەسىلىسى بىلەن چەكلەپ قويمىدى؛ ئۇلار تەنقىتنى ئۆزلىرى ئۈچۈرلىغان ھەر بىر ئىلمىي ئەنئەنە ياكى سىياسى مۇئەسسەسىگىچە كېڭەيتتى؛ ئۇ تەلىماتىنى ئومۇمى يۇزلۈك قوللىنىشقا بولىدىغانلىغىنى ئىسپاتلاش ئۈچۈن بولسا ئۇلار ئەڭ ئاسان يولىنى تاللىدى: ئۆزلىرىنىڭ داڭقىنى چىقارغان چوڭ ئەسەر «قامۇس»تا ئۇلار بۇ تەلىماتنى بىلىمنىڭ جىمىكى دۇيىشاڭلىرىغا دادىللىق بىلەن تەدبىق قىلدى. شۇنداق قىلىپ، ماتېرىيالىزىم ئۆزىنىڭ ئىككى خىل شەكلىنىڭ بۇنداق ياكى ئۇنداق شەكلى-ئاشكارا ماتېرىيالىزىم ياكى تەبىئەت ئىلاھچىلىغى شەكلى بىلەن، فرانسىيەدىكى بارلىق ئۇقۇمۇش-

لۇق ياشلارنىڭ ئەقىدىسى بولدى." (ئېنگېلس. «سوتسىيالىزىمنىڭ خىيالىدىن پەنگە راۋاجلىنىشى»، 1976 ـ يىل ئۈيغۇرچە نەشرى، 51 ـ ، 52 ـ بەتلەر) لېكىن، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، قامۇسچىلار ـ نىڭ ھېچقايىسى بۇرژۇئا ئىدىئولوگىيىسىنىڭ داۋرىسىدىن چىقىپ كېتەلمىدى. ئۇلارنىڭ "ئەقىل ئالىمى" غايىسۈپەتلەشتۈرۈلگەن بۇرژۇئا ئالىمىدىن ياشقا نەرسە ئەمەس. قامۇسچىلار قېيىنالىزىم ۋە كاتولىك دىنى جەمئىيىتىگە دۈشمەنلىك بىلەن قارىغانلىقتىن زىيانكەشلىككە ئۇچرىدى. ئۇلاردىن بىرمۇنچىلىرى جازاغا ھوكۈم قىلىندى، ئۇلار ـ نىڭ ئەسەرلىرى كويدۇرۇۋېتىلدى. زامانىمىزدىكى فرانسىيە، ئەنگىلىسىيە، ئامېرىكا ۋە باشقا كاپىتالىستىك دولەتلەردىكى ئەكسىيەتچى پەيلاسوپلار فرانسىيە قامۇسچىلىرىنىڭ ئىدىيىسىگە دۈشمەنلىك پوزىتسىيىسىدە بولماقتا. فرانسىيە كومۇنىستىك پارتىيىسى ئەكسىيەتچىلەرگە قارشى كۈرەشتە قامۇسچىلارنىڭ تارىختىكى ئىلغارلىق رولىنى ناھايىتى يۇقىرى باھا بەردى.

"قانۇنىي ماركسىزم" "合法马克思主义" "Легальный Марксизм" ئەركىن بۇرژۇئازىيىنىڭ ماركسىزمنى بۇرمىلاپ چۈشەندۈرۈشى. "قانۇنىي ماركسىزم" 19 ـ ئەسىرنىڭ 90 ـ يىللىرىدا روسىيە ئەركىن بۇرژۇئا زىيالىلىرى (ستروۋې، تۇگان ـ بارانوۋسكى، بۇلگاكوۋ، بېردىياېۋ ۋە ئىجتىمائى ھەرىكەتكە سوغۇنۇپ كىرىۋالغان باشقا بىر قىسىم "ھەمرالار") ئىچىدە پەيدا بولغان. 90 ـ يىللاردا ماركسىزم روسىيىدە تېز تارقىلىشقا باشلىدى. بۇ چاغدا، بۇرژۇئا زىيالىلىرى ماركسىزم تونىغا ئورنىۋېلىشتى. ئۇلار قانۇنىي گېزىت ـ ژورناللاردا ماقالىلار ئېلان قىلىشتى. شۇڭا "قانۇنىي ماركسىزملار" دەپ ئاتالدى. لېنىن "قانۇنىي ماركسىزمچىلار" ئۈستىدە توختالغىنىدا مۇنداق دەپ يازغان ئىدى: بۇلار بۇرژۇئا دېموكراتىزمچىلىرى، ئۇلارغا نىسبەتەن ئېيتقاندا، نارودنىكلىق

بىلەن ئادا-جۈدا بولۇش پۈرولېتارىياتنىڭ سوتسىيالىزىمغا ئوتۇش ئەمەس، مىشچانلارنىڭ (ياكى دېخانلارنىڭ) سوتسىيالىزىمدىن بۇرۇۋازىيە لىبېرالىزىمغا ئوتۇش بولىدۇ. لېنىننىڭ بەرگەن باھاسى بويىچە، "قانۇنىي ماركسىزىم" ماركسىزمنىڭ بۇرژۇئا ئەدەبىياتىدىكى ئىنكاسى.

ستروۋېنىڭ 1894-يىلى ئەشردىن چىققان «روسىيە ئىگىلىگىنىڭ تەرەققىياتى مەسىلىسى ئۈستىدە مۇلاھىزە» دېگەن كىتابى "قانۇنىي ماركسىزىمچىلار"نىڭ تۇنجى ئەسىرى بولۇپ ھىسابلىنىدۇ. بۇ كىتابتا ستروۋې ئۆز ئۆسۈلى بويىچە، يەنى ئەركىن بۇرژۇئازىيە مەيدانىدا تۇرۇپ، نارودنىكلىققا قارشى كۈرەش قىلىدى، ئۇ كاپىتالىزىمنى كۆچەپ پەدەزلەپ، كاپىتالىزىمنىڭ روسىيىدە مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشى مۇستەھكەم ۋە ئۇزاق مۇددەتلىك بولىدۇ، دەپ ھىسابلىدى. ئۇ روسىيىلىكلەرنى ئۆزىنىڭ مەدەنىيەتسىزلىگىنى ئېتىراپ قىلىشقا ھەمدە كاپىتالىزىمدىن ئۆگىنىشكە چاقىردى. ستروۋې ئۆز كىتابىدا ماركسىزىمنىڭ يارلىق تۆپ پىرىنسىپلىرىغا تۇزىتىش كىرگۈزدى، بولۇپمۇ ماركسىزىمنىڭ ئاساسىي تەلىماتىغا يەنى پۈرولېتارىيات ئىنقىلابى ۋە پۈرولېتارىيات دىكتاتۇرىسى توغرىسىدىكى تەلىماتىغا تۇزىتىش كىرگۈزدى. لېنىن نارودنىكلارغا قارشى كۈرەشتە "قانۇنىي ماركسىزىمچىلار" بىلەن ۋاقتىنچە كېلىشىم تۈزۈشكە بولىدۇ، دەپ ھىسابلىدى، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا "قانۇنىي ماركسىزىمچىلار"نىڭ پۈرولېتارىياتقا قارشى بولغان، ئەركىن بۇرژۇئازىيىچە ماھىيىتىنى كەسكىن تەنقىت قىلدى. پەلسەپە جەھەتتە ئۇلار كانتزىم ۋە سۇبېكتىپ ئىدىيالىزىم ئوقتىسىنەزىرىدە، بۇرژۇئا ئوبېكتىپچىلىقى ئوقتىسىنەزىرىدە بولدى.

لېنىن «نارودنىكلىقنىڭ ئىقتىسادىي مەزمۇنى ۋە ئۇنىڭ ستروۋې ئەپەندىنىڭ كىتابىدا ئۆچرىغان تەنقىدى» دېگەن كىتابىدا بۇرژۇئا

ئوبېكتىپچىلىقنى كەسكىن تەنقىت قىلدى ھەمدە ماركسزىمچىلارغا خاس جەڭگىۋار پارتىيەۋىلىكنى ئۇنتۇغا قارشى قويدى. 1905 - يىل ئىنقىلاۋىدىن كېيىنكى ئەكسىيەتچىلىك يىللىرىدا، ستروۋې، بېردىياېۋ، بۇلگاكوۋ قاتارلىقلار «ۋېول بەلگىسى» ناملىق ماقالىلار توپلىمىنى نەشر قىلدى، ئۇلار بۇ كىتابتا سوتسىيالىزمنىڭ ئەكسىيەتچىلىگىنى، چوڭ دولەت شوۋىنىزمىنى، پەلسەپىۋى ئىدىيالىزمىنى ۋە سىرلىقلاشتۇرۇشنى ئاشكارا ھالدا قوغدىدى. نۇرغۇن "قانۇنىي ماركسزمچىلار" كېيىن ئاساسىي قانۇنچى دېموكراتلار پارتىيىسى (روسىيە بۇرژۇئازىيىسىنىڭ ئاساسىي پارتىيىسى) نىڭ ئەزاسى بولۇپ قالدى، ئىچكى ئۇرۇش دەۋرىدە بولسا ئاق گۇۋارديىچىلەردىن بولۇپ قالدى.

قانۇنىيەت 规律 Закон ھادىسىلەرنىڭ ئىچكى قىسمىنىڭ ماھىيەت جەھەتتىكى باغلىنىشى بولۇپ، بۇنداق باغلىنىش ھادىسىلەرنىڭ مۇقەررەر يوسۇندىكى، قانۇنىيەتكە ئۇيغۇن ئەرەكەتلەرنى بەلگىلەيدۇ. قانۇنىيەت مەسىلىدە، پەلسەپىدە ئىككى قاراشقا - قارشى لۇشپەن يەنى سۇبېكتىپ ئىدىيالىستىك ئىرادىچىلىك لۇشپەنى بىلەن ماتېرىيالىستىك، ئىلمىي لۇشپەن ئوتتۇرىسىدا كۆرەش بولۇپ كەلمەكتە. **سۇبېكتىپ ئىدىيالىزم***، **ئىرادىچىلىك*** نۇقتىنەزىرىچە بولغاندا، تەبىەت قانۇنىيىتى ۋە ئىجتىمائى قانۇنىيەت ئوبېكتىپ خاراكتېرغا ئىگە ئەمەس، ئۇلار كىشىلەرنىڭ ئېڭىدىن ئايرىلىپ مەۋجۇت بولۇپ تۇرالمايدۇ، قانۇنىيەتنى كىشىلەر ئوزلىرى خالىغانچە يارىتالايدۇ دەپ ھىساپلايدۇ. **كانت*** ئىدىرەك ئوزىنىڭ قانۇنىيىتىنى تەبىەت دۇنياسىغا تاڭىدۇ دەيدۇ. ھازىرقى زامان جاھانگىرلىگىنىڭ پەيلاسوپلىرى تەبىەت دۇنياسى ۋە جەمىيەتنىڭ قالايمىقانچىلىقلار بىلەن تولغانلىقىنى، بۇ قالايمىقانچىلىقلارنى تۇزەپ رەتلەك قىلىشنىڭ كىشىلەرنىڭ ئارزۇ - ئىستەكلىرىگە باغلىق ئىكەنلىكىنى

لىگىنى ئىسپاتلىماقچى بولۇشتى. لېنىن بۇرژۇئا پەلسەپىسىنىڭ ئوبېكتىپ قانۇنىيەتنى ئىنكار قىلىشىدىكى سىنىپىي مەھىزىنى كۆرسىتىپ مۇنداق دەيدۇ: "**قانۇنىيەتنى** پەندىن چىقىرىپ تاشلاش، ئەمىلىيەتتە، **دىنىي قانۇنىيەتنى سوراپ كىرگەنلىكتىن** باشقا نەرسە ئەمەس." («لېنىن ئەسەرلىرى»، رۇسچە 4-نەشرى، 20-توم، 182-بەت) بۇرژۇئا پەيلاسوپلىرى جەمىيەت تەرەققىياتىنىڭ ئوبېكتىپ قانۇنىيىتىنى ئىنكار قىلىدۇ، ئۇلارنىڭ بۇنىڭدىكى مەقسىدى ئەمگەكچىلەر ئاممىسىدىن كاپىتالىزمنىڭ مۇقەررەر يوقىلىدىغانلىقى ۋە سوتسىيالىزمنىڭ مۇقەررەر غەلبە قازىنىدىغانلىقىنى بەلگىلەيدىغان قانۇنىيەتنى يوشۇرۇشتىن ئىبارەت.

ئىدىيالىزمنىڭ ئەكسىچە، ماركسىزمنىڭ چىقىش نۇقتىسى شۇكى، تەبىەت قانۇنىيىتى ۋە ئىجتىمائىي قانۇنىيەت ئوبېكتىپ خاراكتېرغا ئىگە؛ تەبىەت دۇنياسىمۇ، جەمىيەتمۇ ئوزىدە بولىدىغان، كىشىلەرنىڭ ئىرادىسى ۋە ئېڭىغا بېقىنمىغان هالدا مەۋجۇت بولۇپ تۇرغان قانۇنىيەتكە ئاساسەن تەرەققىي قىلىدۇ. "دۇنيا ماددىنىڭ قانۇنىيەتلىك هەرىكىتى، هالبۇكى، بىزنىڭ بىلىشىمىز تەبىەت دۇنياسىنىڭ ئالىي مەھسۇلى بولغىنى بىلەن، ئۇ پەقەت مۇشۇ قانۇنىيەتنى ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرەلەيدۇ." («ماتېرىيالىزم ۋە تەجرىبە تەنقىدچىلىكى»، 1972-يىل ئۇيغۇرچە نەشرى، 296-بەت)

ستالىن «**سوۋېت ئىتتىپاقىدا سوتسىيالىزمنىڭ ئىقتىسادىي مەسىلىلىرى**» دىگەن كىتابىدا بىر قىسىم سوۋېت ئىتتىپاقى ئىقتىساتشۇناسلىرى ۋە پەيلاسوپلىرى ئارىسىدا ئېقىپ يۈرگەن سوتسىيالىستىك ئىقتىسادىي قانۇنىيەت توغرىسىدىكى سۇبېكتىپچىلىق كۆزقارىشىنى تەنقىت قىلىدى. "ماركسىزم پەن قانۇنىيەتلىرىنى — گەپ تەبىي پەن قانۇنىيەتلىرى ئۈستىدە بارامدۇ، ياكى سىياسى ئىقتىسات قانۇ-

نىيەتلىرى ئۇستىدە بارامدۇ، بەربىر-كىشىلەرنىڭ ئىرادىسىگە باغلىق بولمىغان ھالدا يۈز بېرىدىغان ئوبېكتىپ جەريانلارنىڭ ئەكسى ئىپتىشى دەپ چۈشىنىدۇ. كىشىلەرنىڭ بۇ قانۇنىيەتلەرنى تېپىشى، بىلىشى، تەتقىق قىلىشى، ئۇز ھەركەتلىرىدە ئۇلارنى تەزەردە تۇتۇشى، ئۇلاردىن جەمىيەتكە مەنپەئەت يەتكۈزۈش بولىدا پايدىلىنىشى مۇمكىن. لېكىن كىشىلەر بۇ قانۇنىيەتلەرنى ئۇزگەرتەلمەيدۇ، ياكى بىكار قىلالمايدۇ، خۇسۇسەن يېڭى ئىلمىي قانۇنىيەتلەرنى تۇزۇپ چىقالمايدۇ، ياكى يارىتالمايدۇ." («سوۋېت ئىتتىپاقىدا سوتسىيالىزىملىق ئىقتىسادىي مەسىلىلىرى»، 1972-يىل ئۇيغۇرچە نەشرى، 2-بەت) مەسىلەن، ئوسۇملۇكلەرنىڭ ئېرسىيەتچىلىگى ئەتراپتىكى مۇھىتنىڭ تەسىر كورسىتىشى ئارقىسىدا شەكىللىنىدۇ. مانا بۇ، كىشىلەر بىكار قىلالمايدىغان ياكى ئۇزگەرتەلمەيدىغان ئوبېكتىپ قانۇنىيەت. كىشىلەر پەقەت بۇ قانۇنىيەتنى بىلەلەيدۇ، شۇنداقلا بۇ قانۇنىيەتكە ئاساسلىنىپ، ئوسۇملۇكلەرنىڭ تەرەققىياتىنى ئۇزلىرىنىڭ ئېھتىياجىغا ئۇيغۇنلاشتۇرالايدۇ. مىچۇرىنىچى ئالىملار ئوسۇملۇكلەرنىڭ ھايات كەچۈرۈشىدىكى زورۇر ئوبېكتىپ شارائىتىنى يارىتىپ، ئوسۇملۇكلەرنىڭ ماھىيىتىدە ئۇزگىرىش ياساش ئارقىلىق ئەلا سورتلارنى يېتىشتۇرۇپ چىقىدۇ، ۋاھاكازا. ئىجتىمائى تۇرمۇشتا، كىشىلەرنىڭ ئېڭىغا باغلىق بولمىغان قانۇنىيەت ئوخشاشلا رول ئويناىدۇ. مەسىلەن، كىشىلەر ھەرگىز ئۇزلىرىنىڭ ئارزۇ-تىلەكلىرىگە ئاساسەن مەلۇم بىر خىل ئىجتىمائى تۈزۈمنى يولغا قويالمايدۇ. ماركسزىم شۇنى دەللىلەيدۇكى، ماددى ئىشىلارنى ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلى جەمىيەتنىڭ ئاساسىي كۆچى بولىدۇ. ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلى قانداق بولسا، ئىجتىمائى تۈزۈمىمۇ شۇنداق بولىدۇ. سوتسىيالىزىمنى ئوتتۇرا ئەسىردە ياكى 18-ئەسىردە تەسەۋۋۇر قىلغىلى بولمايتتى، چۈنكى سوتسىيالىزىم يۈكسەك دەرىجىدە تەرەققى قىلغان ئىشلەپچىقىرىش

قىرىش سەۋىيىسىنى ئاساس قىلغان بولىدۇ. شۇڭلاشقا، مەلۇم بىر خىل ئىجتىمائى تۈزۈمنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشتا، يالغۇز كىشىلەرنىڭ ئارزۇ-تىلەكلىرى بولۇشلا كۇپايە قىلمايدۇ. مۇئەييەن ئىجتىمائى تۈزۈمنىڭ پەيدا بولۇشى ئۈچۈن، مۇئەييەن ئوبيېكتىپ شەرت-شارائىتنىڭ بولۇشى، ئالدى بىلەن، مۇئەييەن ماددى تۈرمۇش شارائىتىنىڭ بولۇشى، ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرى راۋاجلىنىپ مەلۇم سەۋىيىگە يەتكەن بولۇشى شەرت. سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇش دەۋرىدە، كومپارتىيە خەلقنى شۇنداق دەپ تەلىم بېرىدۇكى، دولەت سانائەتلەشمەيدىكەن، كۆچلۈك ئېغىر سانائەت بولمايدىكەن، سوۋېت ئىتتىپاقىدا سوتسىيالىزىمنى قۇرغىلى بولمايدۇ، سوتسىيالىزىم ئۈچۈن زورۇر بولغان يۈكسەك دەرىجىدىكى تېخنىكا ئاساسىنى بەرپە قىلغىلى بولمايدۇ. نوۋەتتە، سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇشنى ئورۇنلاۋاتقان ھەمدە پەيدىن-پەي سوتسىيالىزىمدىن كومپارتىيە ئوتۇۋاتقان مەزگىلدە، پارتىيە شۇنداق دەپ تەلىم بېرىدۇكى، پەقەت ئېغىر سانائەتنى يەنمۇ ھەممىدىن ئاۋال راۋاجلاندۇرۇش ئاساسىدىلا، ئاندىن خەلق ئىگىلىگىنىڭ باشقا بارلىق تارماقلىرىنى تېزدىن راۋاجلاندۇرغىلى بولىدۇ.

ماركسىزىم تەبىەت قانۇنىيىتىنى ۋە ئىجتىمائى قانۇنىيەتنىڭ ئوبيېكتىپ خاراكتېرىنى كورسىتىپ ئوتكەندە، ھەرگىزمۇ بۇنىڭغا بىلەن پارتىيە، سىنىپ ۋە ئايرىم شەخسلەرنىڭ ئاڭلىق يوسۇندىكى ئىجابى پائالىيەتلىرىنىڭ رولىنى توۋەنلەتمەيدۇ. كىشىلەر قانۇنىيەت ئالدىدا، ھەرگىزمۇ ھەر خىل-ھەر رەڭدىكى ماركسىزىمنى چاكىنا لاشتۇرغۇچىلار ۋە ماركسىزىمنىڭ دۈشمەنلىرى سۈرەتلەپ كورسەتكەندەك ئامالسىز ئەمەس. ماركسىزىم قانۇنىيەتنى ئىلاھىيلاشتۇرۇشقا ھەرگىز يول قويمايدۇ. كىشىلەر تەبىەت قانۇنىيىتىنى توتۇپ يەتمىگەن چاغدا، ئۇلار تەبىەتنىڭ قۇلى ئىدى. ھالبۇكى، ئۇلار

ئەبەەت قانۇنىيەتنىڭ تولۇپ يەتكەندىن كېيىن، شۇنداقلا ئەبەەت قانۇنىيەتنىڭ ئەلىمىكە ماسلاشقان هالدا هەركەت قىلغان چاغدا، كىشىلەر ئۆنى ئوزلىرى ئۈچۈن بەخت-سائادەت يارىتىپ بېرىشكە مەجبۇر قىلالايدۇ. كىشىلەر ئەبەەت قانۇنىيەتنى تولۇپ يەتكەندىن كېيىن، ئۇلارنى مولچەرلەش ۋە ئۇلارغا تايىنىش ئارقىلىق، ئۇلار-نىڭ ئەسىر كورسەتىش دائىرىسىگە چەك قويۇپ، ئەبەەتنىڭ ۋەيران قىلىش كۈچىنى باشقا بىر ياقتا قاراپ يېتەكلەپ، ئەبەەتنىڭ ۋەيران قىلىش كۈچىنى جەمىيەتكە بەخت يارىتىش ئۈچۈن خىزمەت قىلدۇ-رالايدۇ. كىشىلەر ئېغىر يېتەرلىك بىلىمنى ئىگەللىمىگەن، ئوقان-سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى قاتارلىقلارنى قۇرۇشنى بىلمەيدىغان چاغدا، سۇنىڭ ئىستىخىيىلىك كۈچى ۋەيران قىلىش رولىنى ئويناپىدۇ. هالبۇكى، كىشىلەر ئەبەەت قانۇنىيىتنى تولۇپ يەتكەندىن كېيىن، سۇنىڭ ۋەيران قىلىش كۈچىنى تىزگىنلىيەلەيدۇ، شۇنىڭدەك، ئۇنى ئوزلىرى ئۈچۈن خىزمەت قىلدۇرۇپ، ئۇ ئارقىلىق ئېنېرگىيە ئىشلەپچىقىرىش سۇغا-رىدۇ، ئېنېرگىيىگە ئىگە بولىدۇ، ۋاهاكازالار.

كوممۇنىستىك پارتىيىنىڭ بارلىق پائالىيەتلىرى ئوبېكتىپ قانۇن-يەتتىن پايدىلىنىپ جەمىيەتكە بەخت يارىتىشنىڭ نەمۇنىسىدۇر. پارتىيە ئوبېكتىپ ئىقتىسادىي قانۇنىيەتكە دائىر بىلىملەرگە، خۇسۇ-سەن **ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋەتلىرى ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنىڭ خاراكتېرىغا چوقۇم ئۇيغۇنلىشىش قانۇنىيىتى***گە تايىنىپ، روسىيەدىكى ئىنقىلاب ۋە دېخانلار ئاممىسىنى تەربىيىلەپ يېتىشتۈرۈپ ۋە تەشكىللەپ، زاۋالغا يۈز تۇتقان روسىيە پومىشچىك-بۇرژۇئازىيە تۈزۈمىگە زەربە بەردى. ئۇلۇغ ئوكتەبىر سوتسىيالىستىك ئىنقىلابىنىڭ غەلىبىسى كوممۇنىستىك پارتىيىنىڭ ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنىڭ تەرەققىياتىغا توسقۇنلۇق قىلىۋاتقان كونا تۈزۈمنى يوقىتىشنى ۋە ئۇنىڭ ئورنىغا يېڭى سوتسىيالىستىك تۈزۈمنى دەسلىتىشنى ئەلەپ

قىلغان ئوبېكتىپ قانۇنىيەتنى تەتبىق قىلغانلىغىنىڭ ئىپادىسى بولۇپ ھىساپلىنىدۇ. روسىيە ئىشچىلار سىنپى كومپارتىيىسىنىڭ پارتىيىنىڭ رەھبەرلىگىدە ئىنقىلابنى بىر باشقا ئېلىپ چىقىپ، ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋەتلىرىنى ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنىڭ خاراكتېرىغا ئۆيغۇن لاشتۇردى، سوتسىيالىستىك سانائەتنى بەرپا قىلدى، دېخانلارنىڭ سوتسىيالىزمنىڭ دائىدام تەرەققىيات يولىغا قاراپ مېڭىشىغا يار دەم بەردى. كاپىتالىستىك دولەتلەردە كاپىتالىزم ئۆزۈمىنىڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشىدىكى سەۋەپ شۇكى، ئۇ دولەتلەر روسىيە ئاللىبۇرۇن ئىگە بولغان، ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋەتلىرى ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنىڭ خاراكتېرىغا چوقۇم ئۆيغۇنلىشىشتەك ئوبېكتىپ قانۇنىيەتنىڭ تەلۈنى ئەمەلگە ئاشۇرالايدىغان ھەمدە ئېكسپلاتاتسىيە قىلغۇچى سىنىپلارنىڭ بۇ قانۇنىيەتكە قىلغان قارشىلىقلىرىنى يېڭە-لەيدىغان ئىشچى-دېخانلار ئىشتىپاقىدەك كۈچكە تېخى ئىگە بولغىنى يوق.

ماركسزىم شۇنداق دەپ تەلىم بېرىدۇكى، تەبىئەت دۇنياسىدا قانۇنىيەتنىڭ تېپىلىشى ۋە ئۇنىڭدىن پايدىلىنىش ھەرھالدا ئوڭۇش-لۇقراق بولىدۇ، ئىجتىمائى تۈرمۇشنا بولسا ئۇنداق ئەمەس، چەم-يەتتە ئالغا قاراپ تەرەققى قىلىۋاتقان قانۇنىيەتنىڭ رولى چىرىك-زاۋالغا يۈز تۇتقان سىنىپلارنىڭ قارشىلىغا ئۇچراپ تۇرىدۇ. بۇ سىنىپلار ئۆزلىرىنىڭ ئاز قالغان ئومرىنى ئۇزارتىش ئۈچۈن، چەم-يەتتىكى ئىلغار كۈچلەرنى باستۇرىدۇ، چەمىيەتتىكى ئىلغار كۈچلەر-نىڭ ئوبېكتىپ قانۇنىيەتنىڭ تەلىۋىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش يولىدا ئېلىپ بارغان پائالىيەتلىرىگە توسقۇنلۇق قىلىدۇ. شۇڭا، سىنىپىي جەمىيەتتە ئىقتىسادىي قانۇنىيەتنىڭ پايدىلىنىش سىنىپىي ئارقا كۆرۈ-نۈشكە ئىگە بولغان بولىدۇ، ئىلغار سىنىپلار ئىقتىسادىي قانۇنىيەتنى پايدىلىنىپ جەمىيەتنى بەخت-سائادەتكە ئېرىشتۈرۈشنىڭ يايراقدارى

هىساپلىنىدۇ، چىرىك- زاۋالغا يۇز تۇتقان سىنىپلار بولسا ئۇنىڭغا قارشىلىق قىلىدۇ. بۇرژۇئازىيە تېخى ئىلغار سىنىپ بولۇپ تۇرغان چاغلاردا، ئۇ فېئودالزىمغا قارشى كۈرەشتە، ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋەتلىرى ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنىڭ خاراكتېرىغا چوقۇم ئۇيغۇنلىشىش قانۇنىيىتىدىن پايدىلانغان ئىدى. ھازىر، بۇرژۇئازىيە ئەكسىيەتچى سىنىپقا ئايلىنىپ كەتكەن ۋاقىتتا، ئۇ ئۇزىنىڭ ھاكىمىيەت ئارقىلىق ئەڭ ئىلغار ۋە ئەڭ ئۆزۈل-كېسىل ئىنقىلاۋىي سىنىپ بولغان پۈرولېتارىياتقا قارشى چىقىۋاتقا. لېكىن، چىرىك- زاۋالغا يۇز تۇتقان سىنىپلارنىڭ ئوبېكتىپ قانۇنىيىتىگە ۋە ئوبېكتىپ قانۇنىيەتلىكە ئەمەلگە ئاشۇرۇش يولىدا كۈرەش قىلىۋاتقان ئىجتىمائى كۈچلەرگە قانچىلىك قارشىلىق كۆرسىتىشىدىن قەتئىي نەزەر، ئىلغار سىنىپلار ئاخىر تولۇق غەلبىنى قولغا كەلتۈرىدۇ.

ئىجتىمائى قانۇنىيەت مەڭگۈ ئۆزگەرمەيدىغان قانۇنىيەت ئەمەس، بۇ ئۇنىڭ تەبىئەت قانۇنىيىتىگە ئوخشىمايدىغان ئالاھىدىلىكلىرىدىن بىرى. ھەر بىر خىل ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلىنىڭ ئۆزىگە خاس قانۇنىيىتى بولىدۇ، بۇ ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلى مەۋجۇت بولۇپ تۇرغان ۋاقىتتا، ئۇ قانۇنىيەتلەر رول ئويناىدۇ. بۇ ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلىنىڭ يوقىلىشى ۋە يېڭى ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلىنىڭ پەيدا بولۇشىغا ئەگىشىپ، كونا قانۇنىيەتلەر ئۆز تەسىرىنى يوقىتىپ، سەھنىدىن چېكىنىپ چىقىدۇ- دە، يېڭى قانۇنىيەتلەرگە ئورۇن بېرىدۇ. مەسىلەن، سوۋېت ئىتتىپاقىدا، كاپىتالىزمنىڭ يوقىلىشى ۋە سوتسىيالىزمنىڭ غەلبە قىلىشىغا ئەگىشىپ، رىقابەت ۋە ئىشلەپچىقىرىشتىكى ھوكۇمەتسىزلىك ھالىتى قانۇنىيىتى، كاپىتالىستىك جۇغلانمىنىڭ ئومۇمى يۇزلۈك قانۇنىيىتى، قوشۇمچە قىممەت قانۇنىيىتى قاتارلىقلار سەھنىدىن چېكىنىپ چىقتى ھەمدە ئەسىر كورىستىشتىن قالدى. بۇ ۋاقىتتا يېڭى قانۇنىيەتلەر يەنى سوتسىيالىزمنىڭ تۆپ ئىقتىسادىي

قانۇنىيتى*، خەلق ئىگىلىگىنىڭ پلانلىق (نىسبەت بويىچە) راۋاجلىنىش قانۇنىيتى* قاتارلىقلار پەيدا بولدى.

پەقەت ھەر بىر مۇئەييەن ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلىنىڭ دائىرىسى ئىچىدىلا تەسىر كۆرسىتىدىغان پەۋقۇلئاددە ئىقتىسادىي قانۇنىيەتتىن باشقا، يەنە بارلىق ئىجتىمائى ئىقتىسادىي ھالەتلەردە تەسىر كۆرسىتىدىغان ئومۇمى ئىقتىسادىي قانۇنىيەتلەر مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدۇ. مەسىلەن، ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋەتلىرى ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنىڭ خاراكتېرىغا چوقۇم ئۇيغۇنلىشىش قانۇنىيىتى ئومۇمى قانۇنىيەت بولۇپ ھىسابلىنىدۇ. ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرىنى ئىشلەپچىقىرىشنى راۋاجلاندۇرۇشنىڭ ئىستىمال ۋاستىلىرىنى ئىشلەپچىقىرىشنى راۋاجلاندۇرۇشقا قارىغاندا تالدىنقى ئورۇندا تۇرىدىغانلىقىدەك قانۇنىيەت، كاپىتالىزىم شارائىتىدىمۇ ياكى سوتسىيالىزىم شارائىتىدىمۇ تەسىر كۆرسىتىۋېرىدۇ. ئۇنداق بولمىسا، كېڭەيتىلگەن تەكرار ئىشلەپچىقىرىش بولمايدۇ. ئومۇمى ۋە پەۋقۇلئاددە ئىقتىسادىي قانۇنىيەتلەرنىڭ تەسىر كۆرسىتىشى سەۋەبىدىن، كونا ئىجتىمائى ھالەتلەرنىڭ مۇقەررەر يوسۇندا يوقىلىشى ۋە يېڭى، تېخىمۇ ئىلغار ئىجتىمائى ھالەتلەرنىڭ مۇقەررەر يوسۇندا پەيدا بولۇشىغا سەۋەبچى بولىدىغان ئوبيېكتىپ شەرت-شارائىتلار كونا ئىجتىمائى ھالەتلەرنىڭ ئېچىكى قىسمىدا پىشىپ يېتىلىدۇ. ئومۇمى قانۇنىيەتلەرنىڭ تەسىرى بارلىق ھالەتلەرنى تۆۋەن باسقۇچىتىن يۇقىرى باسقۇچقا قاراپ راۋاجلاندىغان بىر تۇتاش ۋە قانۇنىيەتلىك بىر جەريان قىلىپ بافلاپ تۇرىدۇ.

ماركسىزمنىڭ قانۇنىيەت توغرىسىدىكى تەلىماتى كومۇنىستىك پارتىيىنىڭ ئەملىي پائالىيەتلىرىدە زور ئەھمىيەتكە ئىگە. پارتىيە ئىجتىمائى قانۇنىيەتلەرنى تونۇپ يەتكەندىن كېيىن، ھازىرنىلا كورۇپ قالماستىن، بەلكى كەلگۈسىنىمۇ ئالدىن كورۇپ، سىياسەتنى

مۇسته‌هكەم ئىلمىي ئاساس ئۇستىگە قۇرۇپ، تولۇپ تاشقان ئىشەنچ بىلەن، ئەمگەكچىلەر ئامىمىستىك ئاكتىپلىغىنى كومموئىزىمدىن ئىبارەت غالىپ يولغا يېتەكلىيەلەيدۇ. كومموئىستىك پارتىيە ئۇز مەيلىچىلىك ۋە تەرەققىيات قانۇنىيىتىنىڭ ئىستخىيىلىك رولى دېگەنگە ئوخشاش ئاغمچىلىق تەزىرىيىلىرىگە قارىمۇ-قارشى پۈزىتسىيىدە بولىدۇ، بۇ ئاغمچىلىق تەزىرىيىلىرى كىشىلەرنى ۋەقەلىك تەرەققىياتىغا قارىتا پاسسىپ، كۆزىتىپ تۇرۇش پۈزىتسىيىسىنى تۇتۇشقا ئۇندەيدۇ. ئۇز مەيلىچىلىك سوتسىيالىزىم جەمئىيىتىدە بەكمۇ خەتەرلىك. سوتسىيالىزىم جەمئىيىتىدە ئىقتىسادىي تەرەققىيات كاپىتالىزىم شارائىتىدىنكىگە ئوخشاش ئىستخىيىلىك هالدا بولمايدۇ، بەلكى رەھبەرلىك ئورگانلىرىنىڭ خەلق ئىگىلىگىنى پىلانلىق راۋاجلاندۇرۇشتىن ئىبارەت ئوبېكتىپ ئىقتىسادىي قانۇنىيەتلىك تەلۈگە ئاساسەن تۇزۇپ چىققان خەلق ئىگىلىگى پىلانىنىڭ يېتەكچىلىگىدە بولىدۇ. پىلانىنى توغرا تۇزۇپ چىقىش ئۈچۈن، بۇ ئىقتىسادىي قانۇنىيەتنى تەتقىق قىلىش ۋە ئىگەللەشكە، بۇ قانۇنىيەتتىن مەلىكلىك تۇردە پايدىلىنىشنى ئۇگىنىۋېلىشقا، بۇ قانۇنىيەتنىڭ تەلۈنى پۈتۈنلەي ئەكس ئەتتۇرۇپ بېرىدىغان پىلانسىزلارنى تۇزۇپ چىقىشقا توغرا كېلىدۇ.

سوتسىيالىستىك ئىقتىسادىي قانۇنىيەتنىڭ تەلىۋىگە ئاساسەن، كومموئىستىك پارتىيە سوۋېت خەلقىنى كومموئىزىم قۇرۇش يولىنى بويلاپ ئالغا ئىلگىرىلەشكە تولۇپ تاشقان ئىشەنچ بىلەن يېتەكلەيدۇ. (**سوتسىيالىزىم ۋە كومموئىزىم***غا قارالسۇن.)

قۇلدارلىق تۈزۈمى Рабовладельческий строй **奴隶占有制度** ئىپتىدائى جامائە تۈزۈمىدىنكىگە خارابىسىدە، ئىجتىمائى ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنىڭ تەرەققىياتى ئاساسىدا، خوسۇسىي مۈلۈكچىلىك تەرەققى قىلىشقا ۋە ئىقتىسادىي باراۋەرسىزلىك كۈنسايىن

ئەۋج ئالغان ئاساستا بارلىققا كەلگەن سىنىپىي قارىمۇ-قارشىلىق ئاساسىدىكى جەمىيەت. دەل ھەممە سىلسلەتىنىڭ ئىپتىدائى جامائە تۈزۈمىدىكى ئىشلەپچىقىرىش نۆسۈلى بولغىنىدەك، ھەممە دولەت ۋە سىلسلەتىنىمۇ مەلۇم كولەمدە قۇللۇق تۈزۈمى بولغان. قۇللۇق تۈزۈم شەرقتە (مىسىر، ئاسسىرىيە، بابىل، مېسوپوتامىيە، ھىندىستان، جۇڭگو) ۋە جەنۇبىي كاۋكاز (ئۇرارتۇ)دا ھەم باشقا رايونلاردا ئومۇمى يۈزلۈك تارقالغان ئىدى. قۇللارنىڭ سانى ھەددى-ھىساپسىز ئىدى. لېكىن شەرقتىكى قۇللۇق تۈزۈم ئاساسلىغى ئاتىلىق ھوقۇقى تۈزۈمى خاراكتېرىنى ۋە ئائىلە شەكلى خاراكتېرىنى ئالغان ئىدى. بۇنىڭدا قۇل جەمىيەتتىكى ئاساسىي ئىشلەپچىقىرىش كۈچى ئەمەس ئىدى. قەدىمقى شەرقتە جەمىيەتتىكى ئاساسىي ئىشلەپچىقىرىش كۈچى يەنىلا ئاشۇ جامائەگە زىچ باغلانغان ھەم ئىستىبداد دولەتنىڭ دەھشەتلىك ئېكسپلاتاتسىيىسىگە ئۇچرىغۇچى دېخانلار ئىدى. قەدىمقى روسىيىدە بولۇپمۇ كېيىنكى دەۋردە قۇللۇق تۈزۈم ئوخشاشلا ئاتىلىق ھوقۇقى تۈزۈمىدە، ئائىلە شەكلىدە ئىدى، ئەمما قەدىمقى شەرقتىكىدەك ئۇنداق تەرەققى تاپمىغان ئىدى. قۇللۇق تۈزۈم قەدىمقى يۇنان ۋە قەدىمقى رىمدا تەرەققى قىلىپ ئەڭ يۇقۇرى شەكىل ئالغان، ئۇنىڭدا قۇللار جەمىيەتتىكى ئاساسىي ئىشلەپچىقىرىش كۈچى بولۇپ قالغان. قۇللۇق تۈزۈم بولسا قۇلدارلىق تۈزۈمىنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلىغا ئايلانغان ئىدى.

قۇلدارلىق تۈزۈم شارائىتىدا، قۇلدارلار سىنىپى ھوكۇمران سىنىپ، ئاساسىي سىنىپ ئىدى. بۇ سىنىپ ھەر خىل ئىجتىمائى گۇرۇھلارغا: چوڭ يەر ئىگىلىگۈچىلەر، چوڭ دۆكان ئىگىلىگۈچىلەر، سودىگەرلەر ۋە جازانىخورلارغا بولۇنەتتى، ئىككىنچى ئاساسىي سىنىپ ئادەم سانى كوپ بولغان قۇللار سىنىپى ئىدى. بۇ ئىككى ئاساسىي سىنىپتىن باشقا، قۇلدارلىق تۈزۈمىدىكى جەمىيەتتە يەنە ئوتتۇرا

قاتلامغا تەۋە ھورلەر يەنى ئوزىنىڭ ئەمگىگە تايىنىپ تىرىكچىلىك قىلىدىغان ئۇششاق خۇسۇسى مۈلۈكدارلار (قول سانائەتچىلەر ۋە دىخانلار)، شۇنىڭدەك ۋەيران بولغان قول سانائەتچىلەر ۋە دىخانلاردىن تەركىپ تاپقان لۇكچەك پۈرولېتارىيات بار ئىدى. قۇلدارلار-نىڭ ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرىنى ئىگىلىۋېلىشى ۋە ئوزلىرى خالىغانچە ئېلىپ-ساتالايدىغان ھەتتا ئولتۇرۇۋاتقان يەردىكى قۇللارنى ئىگىلىۋېلىشى قۇلدارلىق جەمئىيەتتىكى ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋەتلىرىنىڭ ئاساسى ئىدى. بۇ ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋەتلىرى يېڭى، ئىپتىدائى جامائە تۈزۈمىدىكىدىن تېخىمۇ يۇقىرى بولغان ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنىڭ سەۋىيىسىگە ماس كېلەتتى، چارۋىچىلىق، دىخانچىلىق، قول سانائىتى خىلى ئومۇمى يۈزلۈك تاراقالغان ئىدى، بۇ ئىشلەپچىقىرىش تارماقلىرى ئوتتۇرىسىدىكى ئىش تەقسىماتى ۋە مېتالىدىن ياسالغان ئىشلەپچىقىرىش سايمانلىرىنى ئىشلىتىشمۇ خىلى كەڭ يولغا قويۇلغان ئىدى. تاۋار ئىشلەپچىقىرىشى راۋاجلىنىشقا باشلىغان ئىدى.

ئادەتتىن تاشقىرى ئىقتىسادىي زورلۇق ئاساسىدا ئورنىتىلغان، قۇللارغا قارىتىلغان ئېكسپلاتاتسىيە كىشىنى چوچۈتىدىغان دەرىجىگە بېرىپ يەتكەن ئىدى. قۇللار ئېكسپلاتاتسىيە ۋە زورلۇقتا ئىنتايىن نوۋەن ئەمگەك ئۇنۇمدارلىقى ۋە ئىشلەپچىقىرىش قوراللىرىنى بۈزۈۋېتىش ھەركەتلىرى ئارقىلىق جاۋاپ قايتۇراتتى. ھەر بىر قۇلنىڭ ياراتقان قوشۇمچە مەھسۇلاتنىڭ مىقدارى كوپ بولمايتتى، ئەمما زور تۈركۈم قۇللار ئېكسپلاتاتسىيە قىلىنغان ۋە قۇللارنىڭ ئەمگىگى يەكمۇ ئەرزان بولغانلىقتىن، قوشۇمچە مەھسۇلاتنىڭ ئومۇمى سانى يەنىلا خىلى كوپ ئىدى. مۇشۇ ئاساستا، جەمئىيەت مەلۇم تەرەققىياتلارغا ئىگە بولدى، ئىلىم-پەن، سەنئەت ۋە پەلسەپە راۋاجلاندى. ئىشلەپچىقىرىش تېخنىكىسى جەھەتتىمۇ مەلۇم ئىلگىرىلەشلەر بولدى، لېكىن قۇللۇق تۈزۈمى ئاساس قىلىنغانلىقى ئۈچۈن، ئىشلەپچىقىرىش

لېخنىكسى يەنىلا ئىنتايىن تووەن ۋە تۆرغۇن ھالەتتە تۇرىۋەردى. ئەرزان قۇل باھاسى ۋە قىلىچسىمۇ بەدەلسىز دىگۈدەك قۇللار ئەمگىگى قۇلدارلارنىڭ بېيگى. مۇكەممەل ئىشلەپچىقىرىش قورالـ لىرىنى ئىشلىتىشكە ئىقتىسادىي جەھەتتە تۆرتكە بولمايتتى.

قۇلدارلىق تۈزۈمدىكى جەمىيەتنىڭ پەيدا بولۇشىغا ئەگىشىپ، زورلۇق ئورگىنى ۋە ئاز سانلىق ئېكسپلاتاتسىيە قىلغۇچىلارنىڭ جەمىيەتتىكى كوپ سانلىق ئېكسپلاتاتسىيە قىلىنغۇچىلارنى ئېزىدىغان ماشىنىسى بولغان دولەتمۇ پەيدا بولدى ۋە راۋاجلاندى. قۇللۇق تۈزۈمنىڭ پۈتۈن تارىخى ــ دەھشەتلىك سىنىپىي كۈرەش تارىخى. قۇللۇق تۈزۈمــ ئىنسانلار جەمىيىتىنىڭ تەرەققىياتى يولىدىكى بىر زورۇر ۋە ئىلغار باسقۇچ. ئۇ ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرى، پەن ۋە مەدەنىيەتنىڭ تېخىمۇ تېز تەرەققى قىلىشىنىڭ ئاساسى بولغان ئىدى. لېكىن، قۇلدارلىق تۈزۈمدىكى جەمىيەتتىكى ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋەتلىرى دائىرىسىدە، ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرى مەلۇم سەۋىيىگە يەتكەندىن كېيىن داۋاملىق راۋاجلىنىپ كېتەلمىدى. قۇلدارلىق تۈزۈمنىڭ پارچىلىنىشىغا ئەگىشىپ، سىنىپىي كۈرەش يۇقىرى پەللىگە چىقتى. قوللار قوزغىلىڭى ۋەيران بولغان ئۇششاق دېخانلارنىڭ چوڭ بىر ئىگىلىرىگە قارشى كۈرىشى بىلەن بىرلىشىپ كەتتى. جەتتىن كەلگەن تاجاۋۇزچىلىق رىم قۇلدارلىق تۈزۈمىنىڭ ھالاكىتىنى تېزلەتتى. قۇلدارلىق تۈزۈمنىڭ ئېكسپلاتاتسىيە ئۇسۇلىنىڭ ئورنىنى باشقا بىر خىل ئېكسپلاتاتسىيە ئۇسۇلى بەنى فېئوداللىق ئېكسپلاتاتسىيە ئۇسۇلى ئالدى. گەرچە قۇلدارلىق تۈزۈمىدىكى ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلى يوقىتىلغان بولسىمۇ، لېكىن قوللۇق تۈزۈم تامامەن يوقالمىغان يوق. مەيلى فېئوداللىرىم دەۋرىدە بولسۇن، ياكى كاپىتالـ ىزم دەۋرىدە بولسۇن، قوللۇق تۈزۈم يەنىلا ئوخشاش بولمىغان دەرىجىدە داۋاملىق مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدۇ.

древнего востока قەدىمقى شەرق تارىخى — تۇلدارلىق تۈزۈمىنىڭ شەكىللىنىش، مۇستەبتىلىك دولەت ھاكىمىيىتىنىڭ پەيدا بولۇش ۋە تەرەققى قىلىش تارىخى، جامائە مۇناسىۋىتىنىڭ يىمىرىلىشى ۋە سىنىپلارغا بولۇنۇشنىڭ جىددىلىشىش تارىخى، شۇنداقلا كەسكىن ئىجتىمائى كۈرەش تارىخى. ئەركىن پىكىرنىڭ بىخىلرى، قىيىن قالغان دىنىي چۈشەنچە ۋە ئۇقۇملارغا بولغان قارشىلىقنىڭ باشلىنىشى، ماتېرىيالىستىك دۇنياقاراشنىڭ بىخلىرى ۋە ئەڭ ئىپتىدائى سىياسى نەزەرىيىنىڭ شەكىللىنىشى — مانا بۇلارنىڭ ھەممىسى ئەنە شۇ ئىجتىمائى كۈرەشنىڭ ئىنكاسى. قەدىمقى مىسىردا، ئەنئەنىۋى دىنىي دۇنياقاراشقا بېرىلگەن ئەڭ دەسلەپكى زەربە باقى دۇنيا توغرىسىدىكى ئەقىدىلەرگە قارشى تۇرۇش بولدى. مەشھۇر قەدىمقى مىسىر ئەدەبىياتىدىكى كىلاسسىك ئەسەر «ئارفا چالغۇچىنىڭ ناخشىسى»دا باقى دۇنيا تۇرمۇشى توغرىسىدىكى ئەقىدىلەردىن گۇمانلىنىلغان سوزلەر بار، ئۇنىڭدا: "كەلمىدى ھېچكىم ئۇ يەردىن..... سوزلەپ بېرىشكە بىزگە" باقى دۇنيادىكى ئىشلاردىن، دېيىلگەن. بىناكارلىق ئىشلىرى ۋە يېزا ئىگىلىگىنىڭ تەرەققىياتى، سۇ ئىنشائاتلىرى ۋە باشقا پەننى بىلىملەرنى، بولۇپمۇ گېئومېتىرىيە، مىخانىكا، ئاستىرونومىيە ساھەلىرىدىكى بىلىملەرنى توپلاشنى ھەم ئۇلارنى سېستىملاشتۇرۇشنى تەلەپ قىلاتتى، خىمىيە ۋە ماتېرىيال تېخنولوگىيىسىگە دائىر بىلىملەر زورۇر ئىدى. مىسىرلىقلارنىڭ تەسۋىرىي يېزىقنى كەشپ قىلىشى ئادەمنىڭ بىلىشىنىڭ چوڭقۇرلاشقانلىقى ۋە كېڭەيگەنلىگىنى ئەكس ئەتتۈرىدۇ. قەدىمقى مىسىردا پەننى بىلىملەرنىڭ تەرەققىياتى ئاساسىدا، ماتېرىيالىستىك دۇنياقاراشنىڭ بىخلىرى مەيدانغا كەلدى. يۇنان بازغۇچىسى پۇلتاك قەدىمقى يۇنان پەيلاسوپى **تېلېس**"نىڭ "سۇنى كائىناتنىڭ باشلىنىش سەۋەبى

ۋە مەنبەسى قىلىشنى مىسرلىقلاردىن ئۆگەنگەن"لىگىنى قەيت قىلغان. ئويدۇرمىلار ۋە دىنىي خىياللار بىلەن تولغان قەدىمقى مىسر ئەسەرلىرىدە مەزمۇنى پۈتۈنلەي ئوخشاش بولمىغان ئىبارىلەرنى كورگىلى بولىدۇ، مەسىلەن: "بۇ ئەلنىڭ سوغاق سۇيى تۇرلۇك جانلىقلارنى ياراتقان. كائىنات شۇنىڭدىن كېلىپ چىققان" دېيىلىدۇ. ۋاھالەنكى، قەدىمقى مىسرىدا ئىلغار ئىدىيىنىڭ بىخىلىرى ئىدىيالىستىك ئىلاھىيەت تەلىماتىنىڭ دەپسەندە قىلىشىغا ئۇچرىغان.

بابىلىمۇ قەدىمقى مىسرغا ئوخشاشلا، قەدىمقى دۇنيانىڭ بەزى يەرلىرىدە تەرەققىياتنىڭ ناھايىتى زور تەسىر كورسەتكەن. بابىل رەقىمى ھازىر پۈتۈن دۇنيانىڭ ھەممە يېرىدە دىگۈدەك قوللىنىلماقتا. ئەرەپچە رەقەمنىڭ ئاساسى. بابىل ماتېماتىكىلىرى ئالگىبرانىڭ ئاساس سالغان، ئۇلار كۋادرات يىلتىز چىقىرىش ۋە كوپ يىلتىز چىقىرىشنى بىلگەن ھەمدە ئاتاقلىق فىتاگوراسنىڭ تېورېمىسىنىمۇ ئوز ئىچىگە ئالغان گېومېتىرىيىنىڭ تۆپ قائىدىلىرىنى ئىگەللىگەن. بابىل ئاستورنومىيىسىنىڭ ئەھمىيىتى خەلقى ئالەمگە ئايان، بۇ خىل ئاستورنومىيە ئاسمان بوشلۇقىدىكى ئاددى كوز بىلەن كورگىلى بولىدىغان يۇلتۇزلارنى ئاساس قىلىپ ئاستورنومىيە ھادىسىلىرى خەرىتىسىنى ئىشلەپ چىققان. بابىللىق بىر قۇلدار بىلەن ئۇنىڭ قۇللىنىڭ ھاياتىنىڭ ئەھمىيىتى توغرىسىدىكى مۇنازىرىسى قەدىمقى دىيالېكتىكىغا دائىر ئەسەردۇر. بۇ ئەسەردە تۇرمۇش تەجرىبىسىگە باي، ئەقىللىق قۇل ئوز ئارزۇسىنىڭ ئەمەلىيەتكە زىت ئىكەنلىگىنى بىلمەيدىغان دوت قۇلدار بىلەن سېلىشتۇرۇلغان. لېكىن بابىلدىمۇ، ماتېرىيالىستىك ئىدىيىنىڭ بىخلىرى كۆرىنەرلىك، ئىجتىمائى تۇرمۇش تەرەققىياتى جەريانىدا، ئېكسپىلاتاتسىيە قىلغۇچىلار يەنى قۇلدار ھوكۇمرانلار سىنىپىنىڭ مەنپەئەتى ئۈچۈن بەرپا قىلىنغان ئىدىيالىستىك ئىلاھىيەت تەلىماتىنىڭ دەپسەندە قىلىشىغا ئۇچراپ تۇردى.

هندستان بىلەن جۇڭگودىمۇ ئېتنىدائى ماتېرىيالىستىك پەلسە-پىۋى ئىدىيە ئېقىملىرى ۋە ئىلمىي ئېقىملار بارلىققا كەلدى، ئۇلار-نىڭ تەرەققىياتى بابىل ۋە مىسىر پەلسەپە ئىدىيىلىرىدىن كوپ ئېشىپ كەتتى. هندستان بىلەن جۇڭگونىڭ ئىجتىمائى تۇرمۇش تەرەققىياتى پېراق شەرقتىكى باشقا ئەللەرنىڭكىدىن كورۈنەرلىك هالدا ئېشىپ كەتكەن ئىدى. هندستاندا شۇ چاغدا قۇلدارلىق تۈزۈمى تەرەققى قىلىپ تائىپە تەشكىللىرىنىڭ ئېتنىدائى تار دا-ئىرىسىدىن هالقىشقا باشلىغان ئىدى. جەمىيەتنىڭ ئېغىر دەرىجىدە تائىپىلەرگە بولۇنۇشى دېخانلارنىلا ئەمەس، بەلكى شەھەردىكى سودا-گەرلەر بىلەن قول سانائەتچىلەرنىمۇ هوقۇقسىز ئورۇنغا چۈشۈرۈپ قويدى، بۇنىڭ بىلەن قەدىمقى جەمىيەتتىكى ئىشلەپچىقىرىش كۈچـ-لىرىنىڭ تەرەققىياتى توسقۇنلۇققا ئۇچرىدى. ئەينى ۋاقىتتا، ئاشۇ تائىپە تۈزۈمىنى قوغدىغۇچى براخما دىنى بىلەن براخما راهىلىرى-نىڭ زورلۇق-زومبۇلۇقلىرىغا قارشى كوتىرىلگەن دولقۇن دېخانلار بىلەن شەھەر ئاھالىسى—سودىگەرلەر ۋە قول هۈنەرۋەنلەرنى قوز-غىدى. ئىجتىمائى تۈرمۇشتا، كونا تەرتىپكە، ئامىنىڭ هوقۇقسىزلىقى ۋە خارلىنىشىغا، راهىپ ئاقسۇڭەكلىرىنىڭ هوقۇقسىغا قارشى يېڭى ئاساللار كۆچەيدى. ئوتكۈرلەشكەن بۇ ئىجتىمائى زىددىيەتلەر ئىدىيە ساهەسىدە ئەكس ئەتتى. بۇ مەزگىلدە، قەدىمقى هندستان پەلسە-پىسىدە "چارۋاك" دەپ ئاتالغان ماتېرىيالىستىك ئىدىيىۋى ئېقىم شەكىللىنىشكە باشلىدى (يەرەز قىلىنىشىچە، چارۋاك دېگەن سوز قەدىمقى زامان مۇتەپەككۇرلىرىدىن بىرىنىڭ ئىسمى بولۇپ، پۈتكۈل پەلسەپە ئېقىمى شۇ نام بىلەن ئاتالغان. يەنە بىر پەرەزگە ئاساسلان-غاندا، چارۋاك دېگەن ئاتالغۇ: "چارۋ"—چۈشىنىشلىك، "ۋاك"—گەپ، دېگەن ئىككى سوزدىن تەركىپ تاپقان). هندستان ماتېرـ-يالىزمىنىڭ يەنە بىر نامى "لوكايانا" بولۇپ، ئۇنى "ئاددى كىشىلەر

كوزقارىشى" دەپ چۈشەندۈرۈشكە بولىدۇ. بۇ نام ماتېرىيالىزمنىڭ تۈپ قائىدىلىرىنىڭ تەبىئىلىكى ۋە ئاددىلىغىنى گەۋدىلەندۈرگەنلىكى بىلەن ئىدېيالىزم ۋە تىلسىماتچىلىق ئېقىملىرىنىڭ ئاقماس پەتۋا-لىرىغا قارىمۇ-قارشىدۇر. نۇرغۇن كىشىلەر قەدىمقى زامان دانىشمەنى پېرىخاسپاتنى قەدىمقى ھىندىستانىدىكى ماتېرىيالىزم ئېقىمىنىڭ ئاساسچىسى دەپ ھىساپلايدۇ. ئېيتىشلارغا قارىغاندا، ئەركىنلىك ئىدېيىسى بىلەن تولغان بەزى شېئىرلارنى ئەنە شۇ مۇتەپەككۇر يازغان ئىكەن.

قەدىمقى ھىندىستان ماتېرىيالىزمىنىڭ ئېتىقاتچىلىرى دۇنيانىڭ ماددىلىغىنى ئېتىراپ قىلىدۇ. ئۇلار: دۇنيادىكى ھەممە نەرسە توت نەرسىدىن — شامال، ئوت، سۇ، تۇپراقتىن تەركىپ تاپىدۇ؛ ئادەم-نىڭ تېنىمۇ توت نەرسىدىن تەركىپ تاپىدۇ؛ ئادەم، ئوسۇملۇك، ھايۋانات ئولگەندىن كېيىن قايتىدىن ئەنە شۇ توت نەرسىگە ئايلى-نىدۇ؛ ئالقىنەنسىنىڭ تۈپ خۇسۇسىيىتى؛ ئادەمنى بىلىدۇرىدىغان "مەن" تەنسىز مەۋجۇت بولۇپ تۇرالمايدۇ، شۇنىڭ ئۈچۈن كىشى-لەرنىڭ جىسمانى بىلىگىلەرنى "مەن" دېگەن بۇ ئۇقۇم بىلەن بىرلەشتۈرۈپ "مەن توكۇر"، "مەن سېمىز"، "مەن قارىغۇ" دېيىشى ئەجەپلىنەرلىك ئەمەس؛ جىسمانى يوقلىش ئەينى ۋاقىتتا ئاڭنىڭ ئاخىرلاشقانلىغى، دەپ ھىساپلايدۇ. قەدىمقى ھىندىستان ماتېرىيالىست-لىرى: چىقمايدىغان جان زادىلا يوق، شۇنداقلا ئەرۋاھمۇ يوق، جەننەت ۋە دوزاقنى راھىبلار ئويدۇرۇپ چىقارغان، دەيدۇ. ئەخلاق ئىلمى ساھەسىدە، "چارۋاك" تەرەپدارلىرى دەرۋىشلىك توغرىسى-دىكى، ھەرقانداق ئازۇ-ھەۋەس ۋە نەپسانىيەتتىن خالى بولۇش يولى بىلەن قايغۇ-ھەسرەتنى "يوقىتىش" توغرىسىدىكى دىنىي تەلىماتلارنى پىچەن قىلىدۇ. كىشىلەرنىڭ ھاياتى مۇقەررەر ھالدا ھەم خوشاللىق، ھەم قايغۇ-ھەسرەت بىلەن باغلىنىشلىق بولىدۇ.

كىمكى خوشاللىق بىلەن قايغۇ-ھەسرەتنىڭ باغلىنىشلىق ئىكەنلىگىنى بىلا قىلىپ تۇرۇپ، خوشاللىقتىن ۋازكېچىشكە چاقىرمىدىكەن، ئۇ ھا-ياتتىن ئايرىلىشنى، شۇنداقلا ئولۇمنى تەشۋىق قىلغان بولىدۇ. كىشىلەرنىڭ ۋەزىپىسى قايغۇ-ھەسرەتنى ئازايتىپ، خوشاللىقنى كۆپەيتىشكە تىرىشىشتىن ئىبارەت. "چارۋاك" ئەخلاق ئىلمىدا قەدىمقى ئېپىكورچىلىققا يېقىن تەركىپلەر بار. قەدىمقى جۇڭگودا مائىرىيا-لىستىك پەلسەپە تېخىمۇ يۈكسەك تەرەققىيات سەۋىيىسىگە يەتكەن (**جۇڭگو پەلسەپىسى***گە قارالا).

قەدىمقى يۇنان-رىم پەلسەپىسى 古希腊罗马哲学 Античная философия (مىلادىدىن ئىلگىرى 6-ئەسىردىن مىلادى 5-ئەسىرگىچە) قەدىمقى يۇنان-رىم پەلسەپىسىنىڭ بارلىققا كېلىشى ۋە تەرەققى قىلىشى ئېپتىدائى جامائە تۈزۈمىنىڭ ئورنىغا دەسسىگەن قۇلدارلىق تۈزۈمىنىڭ تەرەققىياتى بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك. قەدىمقى دۇنيادىكى پۈتۈن تۈرمۈشنىڭ ئاساسى—قۇللارنىڭ ئەمگىگى. "قۇللۇق تۈزۈم بولمىغان بولسا، يۇنان دولىتى بولمىغان بولاتتى، يۇنان سەنئىتى ۋە پېنى بولمىغان بولاتتى....." (ئېنگېلىس. «دىيۇرىنگنىڭ قارشى»، 1972-يىل ئۈيغۇرچە نەشرى، 342-بەت). قەدىمقى يۇنانلار، ئۇرۇقداشلىق تۈزۈمىنىڭ پارچىلىنىشىغا ئەگىشىپ شەھەرلەر پەيدا بولدى، قول سانائەت ۋە سودا راۋاجلاندى. ئىشلەپچىقىرىشنىڭ راۋاجلىنىشى، قۇللۇق تۈزۈمىدىلا مۇمكىن بولغان يېزا ئىگىلىگى بىلەن سانائەتتىكى ئىش تەقسىماتى، مۇستەملىكىچىلىك ۋە چەتئەل بىلەن بولغان سودا-ئالاقە ئىشلىرىنىڭ تەرەققى تېپىشى—مانا مۇشۇلارنىڭ ھەممىسى قەدىمقى يۇنان مەدەنىيىتىنىڭ گۈللىنىشىنى كەلتۈرۈپ چىقاردى. ئىشلەپچىقىرىش، سودا، دېڭىز قاتنىشى ئىشلىرى ۋە ئىجتىمائى، سىياسى تۈرمۇش تەرەققىياتىنىڭ تەسىرى ئارقىسىدا، تەبىئەت دۇنياسىنى تەتقىق قىلىشقا

بولغان هەۋەسىۋ ئاشتى. ئوبېكتىپ رىياللىقنى ۋە ئۇنىڭ تەرەققىيات قانۇنىيىتىنىڭ ماھىيىتىنى مۇھاكىمە قىلىش يولىدىكى ئىستەكىلەر بارا-بارا كونا، دىنىي، ئەپسانىۋى دۇنياقاراشنىڭ ئورنىغا دەسسىدى. قەدىمقى يۇنان پەلسەپىسى مانا مۇشۇ ئاساستا ئوسۇپ يېتىلدى. ئۇ ھەممىنى ئوز ئىچىگە ئالغان پەن بولۇش سۈپىتى بىلەن، پەنلەرنىڭ پېنى بولۇش سۈپىتى بىلەن مەيدانغا چىقتى. ئىلمىي ئىدىيە تەرەققى تاپىشىغانلىقتىن، ئۇ بارلىق بىلىم ساھەسىنى ئوز ئىچىگە ئالدى. قەدىمقى يۇنانىنىڭ پەلسەپە تارىخى ئېپتىدائى ساددا ماتېرىيالىزم ھەر خىل ئىدېيالىستىك تەلىماتلارغا قارشى كۈرەش قىلىغان تارىخ، دېموكرىتنىڭ ماتېرىيالىستىك لۇشىيەنى بىلەن كۈرەش قىلىغان تارىخ بولدى. بۇ كۈرەشنىڭ ئاساسى قۇلدار دېموكراتلار بىلەن ئەكسىيەتچى ئاقسۆڭەكلەر ئوتتۇرىسىدىكى دۇنياقاراشنىڭ قارىمۇ-قارشىلىقى ئىدى.

قەدىمقى يۇنان-رىم پەلسەپىسىنىڭ تەرەققىيات جەريانىنى ئۈچ دەۋرگە بولۇشكە بولىدۇ. **بىرىنچى دەۋر**—مىلادىدىن 6 ئەسىر ئىلگىرى. بۇ، قۇلدارلىق جەمئىيەت شەكىللەنگەن دەۋردىكى پەلسەپە. ئېپتىدائى ساددا ماتېرىيالىزم (ئۇ ئەينى ۋاقىتتا دۇنيا ھەققىدىكى ئىستخىيىلىك دىيالېكتىك نۇقتىنەزەر ئىدى) نىڭ بۇ باسقۇچتىكى ۋەكىللىرى—**مىلېتۇ ئېقىمى*** ۋە **ھېراكلىت*** ئىدى. مىلېتۇ ئېقىمىنىڭ پەيلاسوپلىرى **تېلېس***، ئاناكسىمېن، ئاناكسىماندرلار بىر تۇتاش، مەڭگۇ ھەرىكەت قىلىپ تۇرىدىغان ماددىنىڭ باشلىنىش مەنبەسى بار دەپ ئېتىراپ قىلىشىنى چىقىش نۇقتىسى قىلدى. تېلېس بۇ ماددىنىڭ مەنبەسى سۇ دەپ قارىدى، ئاناكسىمېن بولسا ھاۋا دەپ قارىدى؛ ئاناكسىماندر پۈتۈمەس-تۈگىمەس تۇراقسىز ماددا—"چەكسىزلىك" دەپ قارىدى. ھېراكلىتمۇ ماددىنىڭ ئەسلى ماھىيىتى يەنى ئوت بارلىق شەيئىلەرنىڭ مەنبەسى، بارلىق

رسیال شەکىللەر قارىمۇ-قارشى تەرەپلەر ئىلگ كۆرەش قىلىشى نەتىجىسىدە ئوتتۇرا پەيدا بولغان دەپ قارىدى. ئۇ، شەيئىلەر ئومۇمى يۈزلۈك ھەركەت قىلىپ تۇرىدۇ، دەپ ئۇقتۇرغان. ئۇ، دۇنيا جەريانىـ ئىلگ ماھىيىتىنى مەڭگۈلۈك ماددىنىلگ قانۇنىيەتلىك ئوزگىرىپ تۇرۇشى دەپ يېشىپ بەرگەن. ھېراكلىتنىلگ دىيالېكتىكىسى قەدىمقى يۇنان پەلسەپىسى يەتكەن يۇقۇرى باسقۇچىنىلگ بىرى ھىساپلىنىدۇ. ماتېريالىستىك ئىدىم ئېقىمى-مىلېتۇ ئېقىمى ۋە ئەفېس ئېقىمى-فىتاگوراس ئېقىمى ۋە ئېلېا ئېقىمىنىلگ دىيالېكتىكىغا قارشى ئىدىيالىستىك نۇقتىنەزىرى بىلەن كۆرەش قىلدى. فىتاگوراس ئېقىمى (بۇ ئېقىمنىلگ ئاساسچىسى فىتاگوراس) نىلگ ۋەكىللىرى سانىنى بارلىق شەيئىلەرنىلگ ماھىيىتى قىلىغان سىرلىقلاشتۇرمىچىلىق تەلىماتىنى راۋاجلاندۇردى، تەبىئەت دۇنياسى ۋە جەمىيەتنە قارىمۇ-قارشى تەرەپلەرنىلگ كۆرىشىنى چەكسىز قاقىدىغان "تەڭگەشلىك" مەۋجۇت دەپ قارايدىغان تەلىماتنى راۋاجلاندۇردى. ئېلىياچىلار (كسېنوفان، فارمېنىد، زېنون) قېتىم قالغان ئوزگەرمەس مەۋجۇدىيەت توغرىسىدىكى تەلىمات ئارقىلىق تەبىئەت دۇنياسىنىلگ ئوزگىرىپ تۇرىدىغانلىغى ۋە كوپ خىل بولىدىغانلىغى توغرىسىدىكى ئۇقۇمغا قارشى تۇردى. ئېلىياچىلارنىلگ ھەركەتسىز مەۋجۇدىيەت توغرىسىدىكى بۇ مېتافىزىكىلىق كوزقارىشى (بۇ كوزقاراش ھادىسىلەرنىلگ كوپ خىللىغىنى ۋە تەبىئەت دۇنياسىنىلگ ئوزگىرىدىغانلىغىنى ئىنكار قىلىدۇ) ئىدىيالىزىمغا ئاساسلىق تۈگىدۇرۈپ بەردى.

ئىككىنچى دەۋر—ملادىدىن 5 ئەسىر ئىلگىرى. بۇ قەدىمقى يۇنان قۇلدارلار دېموكراتىيە تۈزۈمى گۈللەنگەن دەۋردىكى پەلسەپە. بۇ باسقۇچتا، پەلسەپىدىن ئىبارەت بۇ پەن كېڭەيدى ۋە چوڭقۇرلاشتى. شۇ چاغدا، ماددىنىلگ قۇرۇلمىسى، بىلىش نەزىرىيىسى ۋە ئىجتىمائى تۈرمۈش توغرىسىدىكى مەسىلىلەر ئەلگ مۇھىم ئورۇندا تۇراتتى.

مادده‌سنىڭ فۇرۇلمىسى توغرىسىدىكى مەسىلە مىلادىدىن 5 ئەسىر ئىلگىرى ئوتتۇرىغا قويۇلغان ئىدى. بۇ ئۇچ ئېقىم ئاناكساگور*، ئېمپېدوكل* ۋە دېموكرىت*لارنىڭ ئىسمى بىلەن باغلانغان. ئاناكساگورا مەۋجۇدات‌نىڭ ئاساسى ماددىسىنىڭ زەررىچىلىرى — "ماددىنىڭ ئۇرۇغى" ("چەكسىز ئېتىبارلىق ماددا")، بۇ زەررىچىلەر ئوزى بىلەن ئوخشاش سۈپەتتىكى جىسىم بولۇپ بىرلەشكەن دەپ ھېسابلىدى. ئاناكساگور ئاشقى كۈچ "ئوس" (دۇنيانىڭ ئەقىل-پاراسىتى) ئارقىلىق ھەر-كەتنى چۈشەندۈردى، ئۇ "ئوس"نى ئىنسانلار نېپىز ۋە ئىنتايىن يېنىك ماددا دەپ چۈشەندى. ئېمپېدوكل: بارلىق شەيئىلەرنىڭ توت خىل "مەنبەسى" (ئوت، ھاۋا، سۇ ۋە تۇپراق) بار، ئۇلار ئىككى خىل ماددىي كۈچنىڭ يەنى "مۇھەببەت" بىلەن "نەپرەت"نىڭ تەسىرى تۈپەيلىدىن ھەركەتلىنىدۇ دەپ ئۇقتىدۇ. دېموكرىتنىڭ ئاتوم نەزەرىيىسى توغرىسىدىكى تەلىماتىدا، قەدىمقى زامان ماتېرە-يالىزمىنى تەرەققىياتنىڭ ئەڭ يۇقۇرى پەللىسىگە يەتكەن. دېموكرىت "تۇنجى بىلىمدان، قابىلىيەتلىك گرېك....." («ماركس-ئېنگېلس ئەسەرلىرى»، رۇسچە 2-نەشرى، 3-توم، 126-بەت) قەدىمقى دۇنيادىكى بىرلىككە كەلگەن، تېخى تۇرغۇن ئايرىلمىغان پەننىڭ ئەڭ مۇنەۋۋەر ۋەكىلى. دېموكرىتنىڭ پىكرىنچە ئاساسلانغاندا، مەۋجۇداتنىڭ ئاساسى ئوۋەندىكى ئىككى باشلىنىش مەنبەسىدىن ئىبارەت، ئۇ بولسىمۇ ئاتوم ۋە بوشلۇقتۇر. ئاتوم پارچىلىنىلى بولمايدىغان ماددىي زەررە، ئۇ ئەبەدى ۋە ئۆزگەرمەس بولىدۇ. چەكسىز دۇنيا ۋە بارلىق تەبىەت جىسىملىرىنىڭ پەيدا بولۇشى ۋە يوقىلىشى بوشلۇقتا ھەر-كەت قىلىدىغان ئاتومنىڭ بىرلەشكەنلىگىنىڭ نەتىجىسى. دېموكرىتنىڭ ئاتوم توغرىسىدىكى تەلىماتى مېخانىكىلىق تەلىمات **كاززاپ-لار***نىڭ يەنى بىرىنچى ئۆركۈم "ئەقىل-پاراسەت" ۋە سوز-

ئىباره كەسپى ئوقۇتقۇچىلىرىنىڭ قارىشىچە، پەلسەپە تەتقىقاتىنىڭ مەركىزى ــ ئادەمنىڭ دۇنياغا بولغان مۇناسىۋىتى. كاززاپلارنىڭ ئاساسىي گۇرۇھى، ئوزىنىڭ ئىجتىمائى سياسى نۇقتىنەزىرىدىن ئېيتقاندا، قۇلدار دېموكراتىيىچىلەرگە يېقىن، پەلسەپە نۇقتىنەزىرىدىن ئېيتقاندا بولسا ماتېرىيالىزىم لاگېرىغا يېقىن، كاززاپلارنىڭ يەنە بىر گۇرۇھى ئەكسىيەتچىل بولغان ۋە دېموكراتىيىگە قارشى نۇقتىنەزەردە بولۇشى بىلەن خاراكتېرلىنىدۇ. كاززاپلارنىڭ ئەڭ داڭلىق ۋەكىلى بولغان ماتېرىيالىست پروتاگور: ئادەم "بارلىق شەيئىلەرنىڭ مىزانى"، تۈيغۇ بولسا بىلىشنىڭ بىردىن-بىر مەنبەسى، دەپ جاكالىدى. دېموكرىتنىڭ ماتېرىيالىستىك تەلىماتى بىلەن قارىمۇ-قارشى بولغىنى قەدىمقى يۇنان-رىم پەلسەپىسىدىكى ئىدىيالىستىك لاگېرنىڭ باشلىغى، ئەكسىيەتچى ئاقسۆڭەكلەر مۇتەپەككۇرى **پلاتون*** نىڭ پەلسەپىسى بولدى. پلاتوننىڭ بۇئاستە ئەجدادى ــ ئىدىيالىستىك ۋە دىنىي ئەخلاق دۇنياقارىشىنىڭ ۋەكىلى **سوكرات***. پلاتون پەلسەپىسىنىڭ ئاساسى ئۇ ئويدۇرۇپ چىققان ئەبىدى ئوزگەرمەيدىغان خىيالدىكى دۇنيا بىلەن ئوزگىرىدىغان، ئۆتۈنگە نەزىرىدە مۇكەممەل بولمىغان ئەمىلىي نەرسىلەر دۇنياسى (ئۇ پەقەت خىيالدىكى دۇنيانىڭ سايىسى) ئوتتۇرىسىدىكى قارىمۇ-قارشىلىقتىن ئىبارەت. پلاتون قەدىمقى زامانىدىكى پەنىنىڭ مۇۋەپپەقىيەتسىزلىرىگە قارشى تۇرغانىدا، دۇنيانى خۇدا يارىتقان، جان ئولمەيدۇ، تەن ئالمىشىپ تۇرىدۇ، دەيدۇ. ئۇ بىلىشنى جانلىق خىيالدىكى دۇنيانى ئەسلىشى، خىيال بولسا جان ئادەمنىڭ تېنىگە كىرىشتىن ئىلگىرى بىۋاستە كۆزىتىش ئارقىلىق ھاسىل بولغان دەپ خۇلاسىلىدى. پلاتوننىڭ ئىجتىمائى سياسى نۇقتىنەزىرى ئۇنىڭ پەلسەپە نۇقتىنەزىرىگە ئوخشاشلا ئەكسىيەتچىل ئىدى. دېموكرىتنىڭ ماتېرىيالىستىك

پەلسەپىسى بىلەن پلاتوننىڭ ئىدىيالىستىك پەلسەپىسى ئوتتۇرىسىدىكى كۆرەش پۈتۈن قەدىمقى يۇنان پەلسەپە تارىخىنىڭ مەركىزى ئىدى. بۇ كۆرەشتە، ماتېرىيالىزمنىڭ پەن تارىخىدىكى ھەممە ئىلغار ئەھمىيتى ۋە ئىدىيالىزمنىڭ ئەكسىيەتچىل رولى تولۇق ئىپادىلەندى. دېموكرىتنىڭ پلاتوننىڭ پەلسەپە نۇقتىسىنەزىرىگە قارشى كۆرىشى قۇلدار دېموكراتىيىچىلەر بىلەن ئاقسۆڭەكلەر ئوتتۇرىسىدىكى كۆرەشنىڭ ئىپادىسىدۇر. "ئارىستوتېلنىڭ قامۇسچە پەنى" («ماركس-ئېنگېلس ئەسەرلىرى»، رۇسچە 2-نەشرى، 3-توم، 123-بەت) قەدىمقى يۇنان پەلسەپىسى ۋە تەبىي پەنلىنىڭ نەتىجىلىرىنى يەكۈنلىدى. **ئارىستوتېل*** پلاتوننىڭ ئىدىيىچىلىگىگە رەددىيە بەردى. پەلسەپىدىكى ئاساسىي مەسىلىنى ھەل قىلىشتا، ئارىستوتېل ماتېرىيالىزم بىلەن ئىدىيالىزىم ئوتتۇرىسىدا تەۋرەندى. ئۇ ماددىنى ئولۇك، ھەركەتلەنمەيدۇ دەپ قارىدى، ماددا بولمىغان شەكىلنى بولسا، ئەكسىچە، ھەركەتلىنىپ تۇرىدىغان ۋە ئىجاتچان مەنبە قىلدى. ئارىستوتېل دىيالېكتىكىنىڭ ۋە لوگىكىنىڭ تەرەققىياتى ئۈچۈن غايەت زور رول ئويناندى. ئۇ بىرىنچى بولۇپ تەپەككۇر شەكلىنى تەتقىق قىلدى.

ئۇچىنچى دەۋر—قۇلدارلىق جەمىيەت كىرىزىسكە ئۇچرىغان ۋە زاۋالغا يۈز تۇتقان دەۋردىكى پەلسەپە. مۇشۇ يۇنانلاشتۇرۇش دەۋرى پەلسەپىدىن ئىبارەت ھەممىنى ئوز ئىچىگە ئالغان، تۇرگە ئايرىلمىغان بۇ پەندىن تەبىەت دۇنياسىنى توغرا تەتقىق قىلىش ئۇسۇلىنى تۇزىدىغان دەللىلەنگەن پەن، مەخسۇس پەن ئاجرىلىپ چىقىشقا باشلىدى. بۇ دەۋردە **ئېپىكۇر*** ۋە ئۇنىڭ ئىلىم ئېقىمى قەدىمقى يۇنان-رىم پەلسەپىسىنىڭ ماتېرىيالىستىك لۇشىيەنىگە ۋارىسلىق قىلدى. ئېپىكۇر ماتېرىيالىزمچى، خۇداسىزلىق تەرەپدارى ۋە ئافارتىش ھەركىتى ئەربابى بولۇپ، ئۇ دېموكرىتنىڭ ئاتوم نەزىرە-

يسى تەلماتنى ئەسلىگە كەلتۈردى ھەمدە بۇ تەلماتنى سىرلىقلاش-
تۈرغۇچىلارنىڭ ۋە ئىلاھىيەتشۇناسلارنىڭ ھۇجۇمىدىن قوغدىدى.
ئۇ بۇ تەلماتقا نۇرغۇن ئوزگەرتىشلەرنى كىرگۈزدى. بۇنىڭ ئىچىدە
ئاساسلىقى تووەندىكى نۇقتىنەزەرلەردىن ئىبارەت: ئاتوم ئىستىخە-
يىلىك ھالدا (ئىچكى ئامىل بىلەن چەكلەنگەن ھالدا) تۈز سىزىقتىن
ئايرىلىدۇ، شۇ سەۋەپتىن ئۇلارنىڭ سوقۇلۇپ تۈرۈشى ئېھتىمال بولۇپ
قالغان. ئېپىكۇر ئادەمنىڭ بەختى پەلسەپىنىڭ مەقسىدىدۇر، بەختكە
يېتىش ئۈچۈن دىنىي بىر تەرەپلىمىلىكتىن قۇتۇلۇش ۋە تەبىەت
قانۇنىيەتلىرى بىلىملىرىنى ئىگەللەش كېرەك دەپ قارىدى. لۇكرېتسى
كار (مىلاددىدىن 1 ئەسىر ئىلگىرى) ئېپىكۇر تەلىماتىنىڭ قەدىمقى
رىمدىكى ھىمايىچىسى ۋە تارقاتقۇچىسى ئىدى. مىلاددىدىن 3 ئەسىر
ۋە 2 ئەسىر ئىلگىركى ۋاقىتلاردىن باشلاپ قۇلدارلىق تۈزۈمىنىڭ
ئومۇمى كىرىزىسى ۋە يىمىرىلىشى تۈپەيلىدىن، پەلسەپە ئاستا-
ئاستا زاۋاللىغا يۈز تۇتتى. يۇنانلاشتۇرۇش دەۋرى ۋە رىم دەۋرىدىكى
ھەر خىل ئىلىم ئېقىملىرى (مەكتەپ تەرەپدارلىرى، ستوئىكچىلار،
شۈبھىچىلەر قاتارلىقلار) پەلسەپىۋى ئىدىيىنىڭ روشەن ھالدا ئىدە-
يالىزىم ۋە سىرلىقلاشتۇرۇش تەرەپكە قاراپ چېكىنگەنلىگىنى
كۆرسەتتى.

جاھانگىرلىك ئىدىئولوگىيىسىنىڭ ۋەكىللىرى قەدىمقى يۇنان-رىم
پەلسەپىسىنى ئويدۇرۇپ چىقىرىش ۋاستىسى ئارقىلىق ھازىرقى
زامانداىكى ماتېرىيالىزىمغا ۋە پەنگە قارشى كۆرەش قىلدى. ماتېرە-
يالىستىك تەلىمات ئەكسىيەتچىلەرنىڭ ئىنتايىن قاتتىق ئوچمەنلىگىنى
قوزغىدى. دېموكرىت، ئېپىكۇر ۋە باشقا قەدىمقى زامان ماتېرىيال-
زىمچىلىرى ئەخلاقسىز ۋە پەيلاسوپ دېگەن نامغا لايىقتىسز ئادەملەر
دەپىلىدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئەكسىيەتچىلەر پلاتونىنىڭ
خىيالىي ۋە "غايىۋى" دولەت توغرىسىدىكى ئەكسىيەتچىل تەلماتنى

تىرىلدۇرۇشكە، مۇشۇ تەلىمات ئارقىلىق دىنىي سىرلىقلاشتۇرۇشنى تەشۋىق قىلىشقا، ئېكسپىلاتاتسىيە قىلغۇچى سىنىپلارنىڭ سىياسىتىنى تەشۋىق قىلىشقا ئۇرۇندى.

ماركسزىم ـ لېنىنزىم كلاسسىكلىرى قەدىمقى يۇنان ماتېرىيالىزىمى ۋە دىيالېكتىكىسىنىڭ ۋەكىللىرىگە ئىنتايىن يۇقىرى باھا بەردى. ئېنگېلىس مۇنداق دەپ كۆرسەتتى: قەدىمقى يۇنان پەيلاسوپلىرى "تۆغما، ئىستخىيىلىك دىيالېكتىكچىلار ئىدى" («دىيۇرىنگغا قارشى»، 1972 ـ يىل ئۇيغۇرچە نەشرى، 31 ـ بەت)، ئۇلار تەبىئەت دۇنياسىنى ئىدىيالىزىم كۆزەينىكىنى تاقۇۋېلىپ تۇرۇپ كۆزەتكىنى يوق. لېنىن ئۆزىنىڭ گېگېلنىڭ «پەلسەپە تارىخى ھەققىدە لېكسىيە» دىگەن كىتابى توغرىسىدىكى خاتىرىسىدە ئىدىيالىست گېگېلنىڭ دېموكرىت ۋە ئېپىكۇرلارنىڭ ماتېرىيالىستىك ئىدىيىسىنى تۇۋەنلىتىش يولىدىكى بارلىق ئۇرۇنۇشلىرىغا قاتتىق رەددىيە بەردى. لېنىن **«ماتېرىيالىزىم ۋە تەجرىبە تەنقىتچىلىگى»*** دىگەن كىتابىدا، پەلسەپە جەھەتتىكى دېموكرىت لۇشىەنى بىلەن پلاتون لۇشىەنىنى ماتېرىيالىزىم بىلەن ئىدىيالىزىمنىڭ ۋەكىلى سۈپىتىدە سېلىشتۇرغان ئىدى. ستالىن «دىيالېكتىك ماتېرىيالىزىم ۋە تارىخىي ماتېرىيالىزىم» دىگەن ئەسىرىدە قەدىمقى يۇنان دىيالېكتىكىسىنىڭ ئەھمىيىتىنى كۆرسىتىپ بەردى.

ف

فابيان سوتسيالىزمى 费边社会主义 Фабианский социализм ئىلمىي سوتسيالىزمغا قارشى تۇرۇش ئۈچۈن بەرپا قىلىنغان ئەنگلىيە ئەكسىيەتچىل بۇرژۇئا ئېقىمى. فابيان سوتسيالىزمى 1884-يىلى شەكىللەنگەن بولۇپ، "فابيان جەمئىيتى" دەپ ئاتالغان، ئۇنىڭ ۋەكىللىرى، بۇرژۇئازىيە بىلەن پۈرولېتارىيات "ھەمكارلىشىش" ئاساسىدا كاپىتالىزم سوتسيالىزمغا يەيدىن-پەي، تىنچ يول بىلەن ئوسۇپ كىرەلەيدۇ، دەپ تەرغىب قىلىدۇ. "فابيان جەمئىيتى" دېگەن نام ئېھتىياتچانلىق بىلەن ئاستا ئىلگىرىلەش ئىستراتېگىيسى ئارقىلىق دۈشمەنلەر بىلەن مۇرەسسە قىلىشقا ماھىر بولغان رىم چېيزەرنى فابيان كۈنكتات ("ئاستا ئىلگىرىلىگۈچى") نىڭ ئىسمىدىن كەلگەچكە، "فابيان جەمئىيتى" دېگەن بۇ نامنىڭ ئوزىلا فابيان سوتسيالىزمىنىڭ ئەكسىيەتچىل، پۈرولېتارىياتقا قارشى خاراكتېرىنى ئىپادىلەپ بەرگەن. فابيان سوتسيالىزمىنىڭ ۋەكىللىرى سىنىپىي كۈرەشكە، پۈرولېتارىيات ئىنقىلابىغا ۋە پۈرولېتارىيات دىكتاتۇرىسىغا قاتتىق قارشى تۇرغان. فابيانچىلاردا مۇئەييەن نەزەرىيەۋى پۈروگراممىا بولمىسىمۇ، ئۇلار ئوزلىرىنىڭ پەلسەپە مەسىلىلىرىگە كۆڭۈل بولمەيدىغانلىقىنى ئېلان قىلغان بولسىمۇ، لېكىن شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئۇلار ماتېرىيالىزىملىق تارىخقاراشقا كەسكىن رەۋىشتە قارشى تۇرغان. ئېنگېلىس 1892-يىل 9-ئاينىڭ 4-كۈنى كائۇتسكىغا يازغان خېتىدە فابيانچىلارنى ئىشچىلارنى لېنىن رالىلارغا ئەگىشىپ ماڭمۇزۇشقا تىرىشقان بىر تۈركۈم تىپىك بۇرژۇئا

سیاسه‌تۇازلىرى دەپ باھالىدى. ئېنگېلس مۇنداق دەپ يازىدۇ: "ئۇلار پۈل دېسە جېنىنى بېرىدىغان مەنپەئەتپەرەسلەردىن تارتىپ دىلى نازۇك سوتسىيالزىمچىلار ۋە خەيرى-ئېھسانچىلارغىچە بولغان خىلمۇ-خىل، رەڭگا-رەڭ بۇرژۇئا 'سوتسىيالزىمچىلىرى' بولۇپ، ئۇلار ئىشچىلار ھوكۇمرانلىغى تەھدىدىدىن قورقۇنلۇغى ئۈچۈن بىر-لەشكەن ھەمدە بۇنداق خەۋپ-خەتەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن..... ھەممىنى قىلىشقا قەتئى نىيەت باغلىغان." («ماركس-ئېنگېلس خەت-چەكلىرى»، رۇسچە نەشرى، 452—453-بەتلەر) كېيىنچىرەك، ئېنگېلس 1893-يىل 1-ئايدا زورگېھا يازغان خېتىدە لوندوندىكى فابىانچىلارنى بىر توپ خوشامەتچىلەر دەپ ئاتىغان، ئۇلارنىڭ ئاساسىي پىرىنسىپى "ئىنقلاپتىن قورقۇش"تىن ئىبارەت دەپ كۆرسەتكەن. جاھانگىرلىك دەۋرىدە فابىان سوتسىيالزىمى ئاشكارا ھالدا مالىيە كاپىتالىنىڭ مەنپەئەتىنى قوغدايدىغان مەيدانغا تۇرۇپ، دۇنيانى يېڭىۋاشتىن بولۇشۇۋالىدىغان جاھانگىرلىك ئۇرۇ-شىنى قوللاپ، مۇستەملىكىلەرگە قارىتىلغان زۇلۇمنى كۆچەيتىشنى پائال تەشەببۇس قىلغان. شۇنداق قىلىپ، فابىان سوتسىيالزىمى "فابىان جاھانگىرلىگى"گە يەنى "ئېغىزدىكى سوتسىيالزىم، ئەمەلدە يەتتىكى جاھانگىرلىكىكە يەنى **ئاغىچىلىقىتىن جاھانگىرلىكىكە ئايلاندى.**" («لېنىن ئەسەرلىرى»، خەنزۇچە نەشرى، 29-توم، 458-بەت) لېنىن فابىان سوتسىيالزىمىنىڭ ئەكسىيەتچىل سىنىپىي ماھىيىتىنى تولۇق ئېچىپ تاشلىغان. ئۇ مۇنداق دەپ كۆرسەتتى: فابىان سوتسىيالزىمى شۇنىڭ ئۈچۈن ئىشچىلار سىنىپىنىڭ يۇقۇرى قاتلام ئۈنسۈرلىرى ئارىسىدا تارقىلىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە بولدىكى، بۇرژۇئازىيە مۇستەملىكە ئەللىرى خەلقىلىرىدىن تالان-تاراج قىلىۋالغان بايلىقلاردىن پايدىلىنىپ ئاز بىر قىسىم ئىشچىلارنى سېتىۋالى-غان. دۇنيا فارىمۇ-فارشى ئىككى لاگېرغا—دېموكراتىيە-سوتسى-

پالىزم لاگىرى ھەم جاھانگىر ئەكسىيەتچىلەر لاگىرىغا بولۇنگەن دەۋردە، ئوڭ قانات ئىشچىلار پارتىيىسىنىڭ ئۇرغۇن باشلىقلىرى قايتا سوتسىيالىزمىدىن پائال پايدىلىنىۋاتىدۇ. ھازىرقى زامان قايتا سوتسىيالىزمنىڭ ۋەكىللىرى تەبىەت دۇنياسى ۋە جەمىيەتنىڭ تەرەققىياتى توغرىسىدىكى سۇبېكتىپ ئىدىيالىستىك كۆزقاراشنى زور كۈچ بىلەن تارقىتىۋاتىدۇ.

فاشىزم 法西斯主义 Фашизм جاھانگىر بۇرژۇئازىيە ئىشچىلار سىنىپىنى ۋە جەمىيەتنىكى بارلىق ئىلغار كىشىلەرنى باستۇرۇش ئۈچۈن ئوتۇرغان ئەك ئەكسىيەتچىل بولغان، تېررورلۇق ۋاستىلىرىنى ئاشكارا يولغا قويىدىغان مالىيە كاپىتالىزمنىڭ بىر خىل دىكتاتۇرا شەكلى. فاشىزم ـ كاپىتالىزمنىڭ ئۇزىنىڭ ئەڭ ئاخىرقى تەرەققىيات باسقۇچى بولغان جاھانگىرلىك باسقۇچىدىكى ئوزگە خاس سىياسى ئەكسىيەتچىللىكنىڭ ھەرقايسى تەرەپلەردىكى ئىپادىسى. فاشىزمنىڭ بارلىققا كېلىشى شۇنى كورسەتتىكى، ھوكۇمران ئورۇندا تۇرۇۋاتقان بۇرژۇئازىيە ئادەتتىكى "دېموكراتىيە" ۋاستىلىرى ئارقىلىق ھوكۇمرانلىق قىلالمايدىغان، ئوز ھاكىمىيىتىنى ساقلاپ قالالمايدىغان بولدى، خەلق ئامىمىنىڭ ئۆزلۈكسىز ئېشىۋاتقان ئېرىكىنلىكنى تەلەپ قىلىش ئارزۇسىنى پەقەت قانلىق باستۇرۇش ھەم تېررورلۇق ۋاستىلىرى ئارقىلىقلا بوغماقچى بولدى. شۇڭا، فاشىزىم نىڭ ئالاھىدىلىگى: مەملىكەت ئىچىدىكى بارلىق، ھەتتا ئەڭ ئەقەللى دېموكراتىيە ئېركىنلىكىنى يوقىتىش، ئىشچىلار تەشكىلاتلىرى ۋە باشقا ئىلغار تەشكىلاتلارنى ۋەيران قىلىش، ئاشكارا تېررورلۇق ئۇرۇشىنى ئورنىتىش، شۇ ئارقىلىق بۇرژۇئا ھاكىمىيىتىنى ساقلاپ قېلىش، ھەم ئۇنىڭ تاجاۋۇزچىلىق ئۇرۇشىنى تەييارلاش ۋە ئېلىپ بېرىش سىياسىتىنى قوللاش بىلەن، مەلۇم بىر دولەتتىكى جاھانگىر بۇرژۇئازىيىگە مۇستەقىل مىللەتلەرنى قۇل قىلدۇرۇش ھەم دۇنياغا

زومگەرلىك قىلىش ھوقۇقىنى ئىگىلىتىشتىن ئىبارەت.

فاشىستلىق تۈزۈم ئالدى بىلەن ئىتالىيەدە ئورنىتىلدى (1922)، كېيىن گېرمانىيەدە (1933) ۋە باشقا نۇرغۇن دولەتلەردە. مەسىلەن، ئىسپانىيە، پولشا، بۇلغاريە ۋە باشقىلاردا ئورنىتىلدى. سوتسيال دېموكراتلارنىڭ ساتقىنلىق سىياسىتى فاشىستلارنىڭ ھاكىمىيەتنى قولغا ئېلىۋېلىشىغا ياردەم بەردى. گېرمانىيە فاشىزىمى "دولەت سوتسيالىزمى" دېگەن يالغان چۈمپەردە ئاستىدا بارلىققا كەلدى.

ئىدىيە ساھەسىدە فاشىزم بىر خىل ئىنتايىن ئەكسىيەتچىل ئىدىيە بولۇپ، ئۇ ئىنسانىيەتنى ئوچ كۆرىدىغان قاراقچىلىق "پەلسەپىسى" ۋە "ئەخلاقى"نى تەشۋىق قىلىدۇ. فاشىزم ئىرقچىلىقنى ئاساس قىلىدۇ، ئىرقچىلىق، بۇ ياكى ئۇ مىللەتنىڭ بۈرژۇئازىيىسى دۇنياغا ھوكۈمرانلىق قىلىش "ھوقۇقى"غا ئىگە بولىدۇ، بۇ قالىغان "مەرتەۋىسز"، "پەس" مىللەت ۋە ئىرقلارغا تۆپتىن ئوخشىمايدىغان بىردىن-بىر "ئىسىل" ئىرق، دەپ قارايدۇ. گىتلېرچىلار جاھانگىرلار ئۈچۈن "ئۇرمۇش ماكانى"نى قولغا كەلتۈرىدىغان، يەنى باشقىلارنىڭ زېمىنىنى تارتىۋالىدىغان قارا نىيەتنى ئاقلايدىغان بىر پەۋقۇلئادە "يەن" — **جۇغرافىيە سىياسىچىلىغى**"نى تەرغىب قىلىدى. فاشىست "پەيلاسوپلار" مەدەنىيەت مۇۋەپپەقىيەتلىرىنى ئىرقىتىپ تاشلاپ ھەم خاراپ قىلىپ، ھايۋانلىق تەبىي ئىقتىدار ئىنسانلار ئەقلىگە قارىغاندا ئۈستۈن، دېگەن نەرسىنى تەرغىب قىلىدى ھەمدە "ئىرقىي قانداشلىق"قا بولغان سىرلىق چوقۇنۇش ۋە "باشلىق"قا بولغان شەخسىي چوقۇنۇش قاتارلىقلارنى تەشەببۇس قىلدى.

سوۋېت ئىتتىپاقى خەلقىنىڭ بارلىق تەرەققىياتىغا ئىنسانىيەت ئۈچۈن قوشقان ئالەمشۇمۇل تارىخىي ئەھمىيىتىگە ئىگە توھپىسى شۇكى، ئۇلار 2-دۇنيا ئۇرۇشىدا فاشىزمغا قارشى كۈرەشكە رەھبەرلىك قىلىدى ھەمدە گېرمانىيە، ياپونىيە جاھانگىرلىكىنى تارمار

قىلىش جەھەتتە ھەل قىلغۇچ رول ئويناىدى.

گەرچە، فاشىزىم 2-دۇنيا ئۇرۇشىدا تەل-توكۇس مەغلۇپ بولغان بولسىمۇ، لېكىن، ھازىر بەزى جاھانگىر دولەتلەردىكى ئەكسىيەتچىلەر يەنىلا فاشىزىمنى تىرىلدۈرۈشكە ئۇرۇنماقتا.

فرانكو، ئىۋان ياكوۋلېۋىچ Франко-弗兰科, 伊万·雅柯夫列维奇 (1916—1856)хо·Иван Яковлевич ئۇلۇغ ئوكرائىن يازغۇچىسى، مۇتەپەككۇرى، ئالىمى ۋە جەمئىيەت ئەربابى. ئۇ دروگوبىچ رايونىدا بىر دېخان—تومۇرچى ئائىلىسىدە تۇغۇلۇپ ئوستى. ئۇ مالك بىر مۇشەققەتلەرنى تارتىپ ئوتتۇرا مەكتەپنى تۈگەتتى ۋە كېيىن لۇۋۇ داشۇبىدە ئوقىدى. فرانكو، سوتسىيالىزمغا ئىشەنىدى، مەخپى جەمئىيەت قۇردى، رۇسلارغا خەيرىخاھلىق قىلدى، دېخانلار ھەركىتى بىلەن ئالاقە باغلىدى، دېگەنگە ئوخشاش بەدنامىلار بىلەن ئاۋستىرىيە دائىرىلىرىنىڭ زىيانكەشلىكىگە ئۇچراپ، ئۇچ قېتىم قولغا ئېلىنىپ تۈرمىگە سولاندى. فرانكونىڭ دۇنياقارىشى **شېۋچېنكو*** ۋە روسىيە ئىنقىلاۋىي دېموكراتلىرىمچىلىرى **گېرتسېن،*** **بېلىنسكى*،** **چېرنىشېۋسكى*،** **دوبرولىيۇبوۋ*،** **پىسارېۋ*،** سالتىكوۋ-شېدرىن، نېكراسوۋلارنىڭ تەسىرى ئارقىسىدا شەكىللەنگەن. ماركسىزمنىڭ تارقىلىشى فرانكونىڭ ئىنقىلاۋىي دېموكراتىزملىق ئىدىيىسىگە تەسىر قىلىپ، ئۇنى ئىلمىي سوتسىيالىزم تەرەپكە قاراپ راۋاجلاندۇردى. ئۇ ماركس بىلەن ئېنگېلس بىرلىشىپ يازغان «كومموئىستىك پارتىيە خىتاپنامىسى»نى ۋە ماركسنىڭ «كاپىتال» دېگەن ئەسىرىنى تەنقىد قىلدى ۋە ئامېباپ قىلىپ شەرھىلىدى؛ ئۇ «كاپىتال»نىڭ

1 ـ تومىنىڭ 24 ـ يانۋارى ۋە ئېنگېلىسنىڭ «دېيۇرنىڭا قارشى» دېگەن ئەسىرىنىڭ قىسمەن باپ ۋە بولۇملىرىنى ئوكرائىنچىغا بۇرۇنچى بولۇپ تەرجىمە قىلدى. فرانكونىڭ دۆلىياقارىشى ئەمگەكچى خەلقىنىڭ ئازاتلىق ھەرىكىتىدىن، شۇ چاغدا نېغىت سانائىتى رايونىدا ھەم ئوكرائىنىنىڭ غەربىي قىسمىدىكى شەھەرلەردە مەيدانغا كەلگەن پۈرولېتارىياتنىڭ سىياسى تۈرمۇشقا قاتنىشىشىدىن ئايرىلمايدۇ، تەبىي يەنىمۇ مۇۋەپپەقىيەتلىدىن، سېچېنوۋ"نىڭ تەلىماتىدىن ۋە داۋژېنىزمىدىن ئايرىلمايدۇ. فرانكو ئىنسانلار جەمئىيىتىنىڭ تەرەققىياتىنى بىولوگىيىلىك قانۇنىيەت ئارقىلىق چۈشەندۈرگەن ھەم مۇشۇنى ئاساس قىلىپ ئەكسىيەتچىل يەكۈن چىقارغان ساختا داۋژېنىزمچىلارنى تەنقىد قىلدى. ئۇ پەنىنى دېموكراتىيىلەشتۈرۈشنى، پەننى ئەمگەكچى خەلقنىڭ مەنپەئەتى ئۈچۈن كۈرەش قىلىشنىڭ قورالىغا ئايلاندۇرۇشنى چاقىرىق قىلدى.

فرانكو «يىزدىكى خەلق مەتىۋۇاتىنى قانداق تەرتىپكە سېلىش ۋە ئۇنىڭغا قانداق رەھبەرلىك قىلىش توغرىسىدا قىسقىچە مۇلاھىزە»، «ئىنسانلار تارىخىنىڭ ئوزگىرىپ بېرىش ئىدىيىسى»، «ئەدەبىيات ھەم ئۇنىڭ ۋەزىپىسى ۋە ئەڭ مۇھىم ئالاھىدىلىگى»، «گالىلىتسىيە زىيالىلىرى توغرىسىدا تەنقىتنامە» ۋە باشقا نۇرغۇن ئەدەبىي ئەسەرلىرىدە ئوزىنىڭ پەلسەپە نۇقتىسىنەزىرىنى شەرھىلىدى. ئۇ: ماددا بارلىق شەيئىلەرنىڭ ئاساسى؛ تەبىئەت دۇنياسى ئولمەس، ئەبەدى بولۇپ، ئۇ دائىم ھەرىكەت قىلىپ تۇرىدۇ، جۇشقۇنلاپ تۇرىدۇ؛ روھ دۇنيانى يارىتقۇچى ئىككىنچى مەنبە ئەمەس، بەلكى ھەرىكەت قىلىپ تۇرىدىغان ماددىنىڭ ئىنكاسى، ماددى بولغان مېڭىنىڭ ۋە نېرۋا سىستېمىسىنىڭ ئىقتىدارىدىنلا ئىبارەت، دەپ ھىساپلىدى. فرانكو ئىنسانلارنىڭ بىلىمنى زىيالىلىقنىڭ ۋە تەبىئەت دۇنياسىنىڭ ئىنكاسى دەپ چۈشەندۈردى. ئۇ بىلگىلى بولماسلىق نەزىرىيىسىگە ۋە نىسبىچىلىككە

رەددىيە بەردى. فرانسكو بەزى دىيالېكتىك پىكىرلەرنى ئوتتۇرىغا قويدى، ئۇ دۇنيانىڭ ئۆزلۈكسىز ئوزگىرىپ تۇرىدىغانلىقىنى، دۇنيا-نىڭ زىددىيەتلىك بولىدىغانلىقىنى كوردى، ئۇ ئالغا ئىلگىرىلەۋاتقان شەيئىلەرنى ئاساس قىلدى. ئۇ ـ خۇداسىزلىق تەرەپدارى، ئېتىقاد-چىلىققا ۋە قىپ ـ يالىڭاچ راھىبلىققا، دىنىي ھاكىمىيەتچىلىككە ۋە پاشىلارغا دىنىي تەربىيە ئېلىپ بېرىشقا قارشى تۇرغان جەڭچى. بۇ يازغۇچىنىڭ مەشھۇر سىياسى مۇھاكىمە ئەسەرلىرى ۋاتىكاننا، كاتولىك دىنىغا، بىرلەشمە دىنغا ۋە تار دىنىي مەزھەپلەرگە قارىتىلغان. فرانكو كاپىتالىزم مەڭگۈ ياشايدۇ دەيدىغان ئادەم ئالدايدىغان نەزىرىيىنى تەنقىت قىلدى، كاپىتالىزم جەمىيىتىنىڭ كېيىنكى ئىۋلاتلارنى ۋەيران قىلىدىغان، ئاممىنىڭ سالامەتلىكىنى ۋە ئەخلاقىنى كاردىن چىقىرىدىغان باسمىچى جەمىيەت ئىكەنلىكىنى، ئالدامچىلىق ۋە زورلۇق كۆچ دۇنياسى ئىكەنلىكىنى ئېچىپ تاشلىدى. ئۇ، بۇرژۇئا دېموكراتىيىسى كىشىلەرنىڭ قانۇن جەھەتتە پۈتۈنلەي "باراۋەر" ئىكەنلىكىنى جاكالايدۇ، "قارىماقتا خۇددى ئاچارچىلىقتا قالغان كىشىلەرنى سىلەر تويغىچە ئوزۇقلىنىشقا ھوقۇقلۇق دەپ بەزلەيدۇ، ئەمما ئۇلارغا بولكا بەرمەيدۇ" دەيدۇ. فرانكو ئىنقلاپ-نىڭ غەلبە قىلىدىغانلىغىغا قەتئى ئىشىنەتتى. ئۇ ماركسنىڭ سوتسىـ يالىزم تەلىماتىغا ئاساسەن، ئەمگەكچىلەر بىلەن ئىشلەپچىقىرىش قوراللىرىنى ئايرىپ تاشلىغان ئاشۇ "تام"نى ئورۇۋېتىشنى، ئىشلەپ-چىقىرىش قوراللىرىنى جامائەت مۈلكىگە ئايلاندۇرۇشنى، خۇسۇسى مۈلۈكچىلىك بىلەن مەنداش بولغان "يەر پاسىلى"نى يوقىتىشنى، كوللېكتىپ ئەمگەكنى ۋە ئەمگەككە قاراپ تەقسىم قىلىشنى بولغا قويۇشنى چاقىرىق قىلدى.

فرانكو ئەدەبىياتىنىڭ ئىدىيەۋىلىكى ئۈچۈن قىلغان كۆرىشىدە بېلىنسكى، چېرنىشېۋسكى، دوبرولىۋبوۋ ۋە شېۋچېنكونىڭ ماتېريا-

لستك ئېستېتىكىسىنى ئىدىيالستىك ئېستېتىكىغا ۋە ئۇنىڭ سەنئەتـ
نىڭ ئەينى ئولچىمى توغرىسىدىكى مېتافىزىكىلىق پىكىرلىرىگە
قارىمۇ-قارشى قويىدى. ئۇ سەنئەتنىڭ تارىخىيلىغىنى تەكىتلىدى،
ئۇرمۇشنىڭ سەنئەتنىڭ ئاساسلىق ھەركەتلەندۈرگۈچ كۈچى ئىكەنـ
لىگىنى مۇئەييەنلەشتۈردى. فرانكو شۇۋچېنكوغا ئوخشاش، شېر
"ئۇيۇشقان، مەركەزلەشكەن، جەۋھەرلەشكەن رېيالىلىق" دەپ
ھىساپلىدى. ئۇ "سەنئەت ئۇچۇن سەنئەت" دېگەن نەزەرىيىنى،
ئەدىبىياتنىكى چۈشكۈنلىشىش كەيپىياتىنى ۋە چۈشكۈنلۈكتى رەھىـ
سىزلىك بىلەن تەنقىت قىلىدى. فرانكو ئوزىنىڭ ئەدەبىي ئەسەرلـ
رىدە، ئوكرائىنىڭ غەربىي قىسمىدىكى ئەمگەكچى خەلقىنىڭ قاتتىق
ئېزىلىش ئەھۋالىنى چوڭقۇر، رېيالىزىم ئاساسىدا ئەكس ئەتتۈردى.
ئۇ ئىشچىلارنىڭ ئوبرازىنى ئوكرائىن ئەدەبىياتىدا بىرىنچى بولۇپ
ئېلىپ كىردى. گوركى فرانكونىڭ ئەسەرلىرىگە ناھايىتى يۇقۇرى
باھا بەرگەن ئىدى. فرانكو مەشھۇر ۋەتەنپەرۋەر، ئوكرائىن خەلقى
بىلەن رۇس خەلقىنىڭ دوستلۇقىنىڭ قوغدىغۇچىسى، ئۇ ئوكرا-
ئىنىڭ "شانلىق قىزىل نۇر ئىچىدە، ئەركىن خەلق ئارىسىدا....."
چاقناپ ئۇرىدىغان "ۋاقىتنىڭ چوقۇم يېتىپ كېلىدىغانلىقى"غا
ئىشەنىدى. ئۇ ئوكرائىن بىلەن روسىيىنىڭ بېگىۋاشتىن بىرلىشىپ
ئۇچۇن كۈرەش قىلدى: ئۇ روسىيىدە "ئىنسانلارنىڭ باھارى"—
1905-يىل ئىنقىلاۋىنىڭ باشلانغانلىقىغا قەتئى ئىشەنىدى. فرانكو
مىللەتلەرنىڭ باراۋەرلىگىنى تەشەببۇس قىلىدى. ئۇ مۇنداق دەپ
يازدى: "ھر مىللەت، ئەگەر دولىتىنىڭ مەنپەئەتى ياكى باشقا ھېرە
مەنپەئەتىنى دەپ باشقا ھر مىللەتنى ئېزىدىغان، ئۇنىڭ ئەركىن
تەرەققىياتىنى بوغىدىغان ۋە ئۇنىڭغا توسقۇنلۇق قىلىدىغان بولسا،
ئۇنداقتا ئوزىگە گور كولايدۇ، بەلكى دولەتكىمۇ گور كولايدۇ،
گەرچە بۇنداق ئېزىش گويا مۇشۇ دولەتنى دەپ ئېلىپ بېرىلغان

بولسمۇ." ئۇ ئىجتىمائى مەسىلىنى ھەل قىلماي تۇرۇپ، ملىلى مەسىلىنى ھەل قىلغىلى بولمايدىغانلىقىنى دەللەپ بەردى. فرانكو ئوكرائىن بۇرژۇئازىيىسىنىڭ مىللەتچىلىكىگە قەتئى قارشى تۇردى، ۋەتەندىن يۇز ئوروشتەك جاھانچىلىقىمۇ قەتئى قارشى تۇردى. فرانكو بىرىنچى بولۇپ ئوكرائىندا گرۇشېۋسكىنىڭ ئوكرائىن بۇرژۇئا مىللەتچىلىكىنىڭ مۇتەپەككۇرى ئىكەنلىگىنى پاش قىلدى، ئۇنىڭ ئوكرائىن مىللىتىنىڭ بۇرژۇئا خاراكتېرى يوق دېگەن سەپسەتىسىنى ئېچىپ تاشلىدى، پىتلىيۇرا ـ پاسات تارقاتقۇچى ئامىمىنى ئازدۇرغان ھالدا ئوزىنى "ئوكرائىن ئازاتلىق ئىتتىپاقى" دەپ ئاتىۋالغان جاسۇسلۇق تەشكىلاتىنىڭ پائالىيىتىنى فاتتىق سوكتى، گرۇشېۋسكىنىڭ ئوكرائىنىڭ تارىخى توغرىسىدىكى كىتابىنى ئەپىلىدى، بۇ كىتاب ئوكرائىننى بېسۇبلىشنى، ئوكرائىننى روسىيىنىڭ قولىدىن تارتىۋېلىشنى پلانلاپ بولغان گېرمانىيە تاجاۋۇزچىلىرىغا ماسلىشىش ئۇچۇن يېزىلغان ئىدى. فرانكونىڭ گرۇشېۋسكىغا قارشى تۇرۇش مەقسىدىدە يازغان «ئوكرائىن ـ رۇس تارىخى ماتېرىياللىرى» (1912) دېگەن كىتابى ناھايىتى زور ئىلمىي قىممەتكە ئىگە.

فرانكونىڭ پىكىر قىلىش تەرەققىياتىدا خاتا نۇقتىسىنەزەرلەرمۇ بولدى. فرانكو بەزىدە يەنە مىللى چەكلىمىلىكىنى قۇتۇلالمىدى، لېنىن ئوكرائىن دېموكراتىك مىللى ئازاتلىق ھەرىكىتىنىڭ مەنبەسىنى كوزدە تۇتۇپ، بۇ نۇقتىنى كورسىتىپ ئوتكەن ئىدى. فرانكو، ئوز نۇقتىسىنەزىرىدىن ئېيلىپ ئېيتقاندا، ماركسزىمچى ئەمەس ئىدى، لېكىن ئۇنىڭ شانلىق ھاياتى، ئۇنىڭ ئەمگەكچى خەلق ئۇچۇن خىزمەت قىلىش يولىدىكى ئۇلۇغ بەدىئى تالانتى، ئۇنىڭ ئوكرائىن خەلقىنىڭ ئازاتلىقى ھەم رۇس خەلقى بىلەن ئوكرائىن خەلقىنىڭ دوستلۇغىنى مۇستەھكەملەش يولىدا ئېيلىپ بارغان جەڭگىۋار پائالىيىتى ئۇنى كىشىلەرنىڭ ئومۇمى يۇزلۇك

ئىززەت ـ ھورمىتىگە سازاۋەر قىلىدى، ئىۋان فرانكونى ئوكرائىن خەلقىلا ئەمەس، بەلكى سوۋېت ئىتتىپاقىدىكى ھەر مىللەت خەلقى ياد ئېتىدۇ.

فرويدىزىم 弗洛伊德主义 Фрейдизм بۇرژۇئا پسىخولوگىيىسىدە كەڭ تارقالغان بىر خىل ئەكسىيەتچىل ئىدىيالىستىك پىكىر ئېقىمى بولۇپ، ئۇنىڭ ئاساس سالغۇچىسى ۋېنىالىق روھىي كېسەللىكلەر دوختۇرى زىگمۇندە فرويد بولغانلىقتىن، شۇنىڭ نامى بىلەن ئاتالغان. فرويدىزىم ئالۋ "ئاڭسىزلىق"نىڭ ئىدارە قىلىشىدا بولىدۇ، "ئاڭسىزلىق"نىڭ مەزمۇنى "جىنسىي مۇھەببەت"تىن ئىبارەت؛ ئالۋ "جىنسىي مۇھەببەت" بىلەن "ئىجتىمائى مۇھىت"نىڭ توقۇنۇشۇشىدىن پەيدا بولىدۇ؛ بۇ توقۇنۇش ئادەمنىڭ بالىلىق دەۋرىدىلا باشلىنىدۇ، ئۇ ئادەمنىڭ ئەقىدىرىنى بەلگىلەيدۇ. كوپ ھاللاردا ئادەمنىڭ نېرۋىسىنى بۇزىدۇ ياكى سودايى قىلىپ قويىدۇ، دەپ قارايدۇ. فرويدىزىم "جىنسىي مۇھەببەت"نى ئادەم ۋە ئۇنىڭ پۈتۈن پائالىيىتىنىڭ ئاساسىي ۋە بىردىنبىر روھىي ھال "قانۇنىيىتى" دەپ قارايدۇ ھەمدە بۇ "قانۇنىيەت"نى ماددىي تۈرمۇشنىڭ قانۇنىيىتى بىلەن قارىمۇ ـ قارشى قىلىپ قويىدۇ. ئىلمىي پسىخولوگىيە فرويد ئېيتقان بۇنداق "ئاڭسىزلىق"نىڭ مەۋجۇتلۇغىنى تامامەن ئىنكار قىلىدۇ ۋە ئاڭنى ماددىنىڭ يەنى ئادەم مېڭىسىنىڭ ئالاھىدىلىگى دەپ قارايدۇ. ئىلمىي پسىخولوگىيە جىنسىي مۇھەببەت كىچىك ۋاقىتتىن باشلاپلا پەيدا بولىدۇ دېگەنگە ئوخشاش ھوكۇملەرگە رەددىيە بەردى، ئادەمنىڭ ئەقىدىرى جىنسىي مۇھەببەت ياكى باشقا بىرەر "ئامىل" تەرىپىدىن "بەلگىلەنگەن" دېگەن قاراشنى ئىنكار قىلىدى. فرويدىزىم ھەر خىل ئىجتىمائى ھادىسىلەرنى، يەنى "ئېتىقادئى جامائە"دىكى مۇراسىم ۋە ئەپسانىلەردىن تارتىپ، تاكى ھازىرقى زامانىدىكى ئۇرۇش ۋە ئىنقىلاپلارغىچە بولغان ئىجتىمائى ھادىسىلەرنى

"چۈشەندۈرۈش" بولىدىكى كۆلكىلىك ئۇرۇنۇشلىرى ئارقىلىق ئۇزۇنلۇق ئەكسىيەتچىلىكنى تولۇق ئاشكارىلىدى. "يېڭى فرىيدىزىم" يىلمەن فرىيدىزىمنىڭ پىرىنسىپ جەھەتتە ھېچقانداق پەرقى يوق، ئۇ پەقەت "جىنسىي مۇھەببەت"نىڭ رولىنى سەل-پەل تووۇنلىتىش، ياكى ئۇنىڭغا ئوخشاش باشقا "ئامىل"لارنى ئۇنىڭ ئورنىغا قويۇش كويىدىلا بولدى، خالاس. ھازىر، فرىيدىزىمنى، "يېڭى فرىيدىزىم" نى جاھانگىرلىك ئۈچۈن خىزمەت قىلىۋاتىدۇ، جاھانگىرلىك ئاڭ "ئاڭسىزلىق"نىڭ ئىدارە قىلىشىدا بولىدۇ دېگەن "تەلىمات"تىن پايدىلىنىپ، كىشىلەرنىڭ ئەڭ رەزىل، يىرگىنىشلىك ھەۋىسى ۋە تەبىئى ئېقتىدارىنى ئاقلىماقتا ھەم بۇ ھەۋەس ۋە تەبىئى ئېقتىدارنى داۋاملىق ئاشۇرماقتا.

费尔巴哈， لىۋدۋىگ Фейербах، людвиг 路德维希 (1804—1872) ماركستىن ئىلگىرىكى ئەڭ ئاتاقلىق ماتېرىيالىست، 19-ئەسىرنىڭ 30—40-يىللىرىدا گېرمانىيە-دە ماتېرىيالىزىم ۋە خۇداسىزلىقنى تەشۋىق قىلغان ۋە قوغدىغان. ئۇ بۇرژۇئا دېموكراتىزىمى مۇتەپەككۇرى. دەسلەپتە فېيېربېاخ ئىدىيالىستىك كۆزقاراشتىمچى بولغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ پەلسەپىۋى نۇقتىنەزىرى ئىدىيالىزىمدىن ماتېرىيالىزىمغا قاراپ راۋاجلانغان نۇقتىنەزەر ئىدى. فېيېربېاخ ئىدىيالىزىمدىن ئالاقىنى ئەڭ ئۆزۈل-كېسىل ئۈزگەن ھەم ماتېرىيالىزىم مەيدانىدا تۇرغاندىن كېيىنلا، ئۇزۇنلۇق ۋاقىتنى پەلسەپىسىگە تەنقىد» (1839) دېگەن ئەسىرىدە **گېگېل**"نىڭ ئىدىيالىستىك سېستېمىسىغا قاتتىق زەربە بەرگەن.

فىيىربىاخ ئىدىيالىزىمنى تەنقىت قىلىش بىلەن دىنىنى تەنقىت قىلىشنى بىرلەشتۈرگەن. ئۇ مۇنداق دەپ كۆرسەتكەن: ئومۇمى ئىدىيالىزىم بولۇپمۇ گېگېل ئىدىيالىزىمى دىنىنىڭ نەزىرىيىۋى ئاساسى؛ گېگېلنىڭ ئىدىيىنىڭ بىرلەمچى ئىكەنلىگى ۋە ئىدىيىنىڭ تەرەققىيات جەريانىدا تەبىەت دۇنياسىغا ئايلىنىدىغانلىغى توغرىسىدىكى تەلىماتى ئەقىل ئىلاھچىلىغى شەكلى بىلەن ئىپادىلەنگەن، دۇنيانى خۇدا ياراتقان دېگەن خرىستىيان دىنىي ئەقىدىلىرىدىنلا ئىبارەت، خالاس. لېكىن، فىيىربىاخنىڭ گېگېلغا قارىتىپ تەنقىدى بىر تەرەپلىمە تەنقىت ئىدى. فىيىربىاخ گېگېلنىڭ ئىدىيالىزىمنى چوڭۇۋەتكەن، شۇنىڭ بىلەن بىللە گېگېلنىڭ دىيالېكتىكىسىنمۇ چوڭۇۋەتكەن، گېگېلنىڭ دىيالېكتىكىسىدىن "ئەقلىگە مۇۋاپىق مېڭىز"نى ئالالمىغان. ئۇ 19-ئەسىردە بولغان تەبىئى پەندىكى ئۇلۇغ كەشپىياتلارنى يەكۈنچاقلاشنى ۋە بۇ كەشپىياتلارغا ئاساسلىنىپ دىيالېكتىك تەبىەت قارىشىنى تۇزۇپ چىقىشنى بىلمىگەن.

فىيىربىاخنىڭ «خرىستىيان دىنىنىڭ ماھىيىتى» دېگەن كىتابى 1841-يىلى نەشردىن چىقتى، بۇ كىتاپ ماتېرىيالىزىمنىڭ راۋاجلىنىشىدا غايەت زور رول ئويناغان ئىدى. فىيىربىاخ بۇ ئەسىرىدە دىنىنىڭ، ئاساسەن خرىستىيان دىنىنىڭ بىلىش نەزىرىيىسى مەنبەسىنى ئىنسانىيەن ئۇستىلىق بىلەن ئاشكارىلىغان. فىيىربىاخنىڭ پىكرىچە، ئىلاھ ئادەمدىن ئايرىلىپ چىققان؛ مۇتلەقلەشتۈرۈلگەن ئادەمنىڭ ماھىيىتىدىن ئىبارەت؛ ئىلاھنى بولدۇرغان ئالامەتلەرنىڭ ھەممىسى ئادەمنىڭ ئوزىدىكى ئالامەتلەر، ئەمما، بۇ ئالامەتلەر ئادەمدىن ئاجرىتىلغان، مۇستەقىل دەپ قىياس قىلىنغان ۋە ئىلاھلاشتۇرۇلغان ئالامەتلەردۇر. «خرىستىيان دىنىنىڭ ماھىيىتى» ئېنگېلسنىڭ «**لىيۇدۋىگ فىيىربىاخ ۋە نېمىس كىلاسسىك پەلسەپەسىنىڭ ئاخىرى**»* دېگەن كىتابىدا ئاھايىتى يۇقۇرى، شۇنىڭ بىلەن

بىر ۋاقىتتا يەنە تەنقىدىي باھاغا سازاۋەر بولغان. ئېنگېلىسنىڭ قارىشىچە، «خرىستىيان دىنىنىڭ ماھىيىتى» دېگەن كىتابنىڭ ئاساسىي ئەھمىيىتى شۇ يەردىكى، ئۇ تەبىئەت دۇنياسىنى ئادەم تەپەككۇرىغا بېقىنمايدۇ، شۇ سەۋەبتىن ھېچقانداق پەلسەپىگەمۇ بېقىنمىغان ھالدا ئوبېكتىپ مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدۇ؛ ئادەمنىڭ ئوزى تەبىئەت دۇنياسىنىڭ مەھسۇلى؛ دىنىي خىيال پەيدا قىلغان ئاتالمىش ئەڭ ئالىي مەۋجۇدات ئىنسانلار ماھىيىتىنىڭ خىيالىي ئىنكاسىدىن باشقا نەرسە ئەمەس، دەپ جاكالايدۇ. فېيېرباخ پەلسەپىدىكى توپ مەسىلىنى ماتېرىيالىستىك ھالدا ھەل قىلدى، شۇنىڭدەك بىلىشنىڭ مۇمكىنلىگى مەسىلىسىمۇ ماتېرىيالىستىك ھالدا ھەل قىلدى. ئۇ كانتنىڭ بىلگىلى بولماسلىق نەزەرىيىسىنى تەنقىت قىلدى. فېيېرباخنىڭ قارىشىچە، ئۇيغۇر بىزنى تاشقى دۇنيادىن ئاجرىتىپ قويمايدۇ، بەلكى بىزنى تاشقى دۇنيا بىلەن بىرلەشتۈرىدۇ، ئۇ ئوبېكتىپ دۇنيانىڭ ئوبرازى. بىراق، فېيېرباخنىڭ بىلىش نەزەرىيىسى، خۇددى ئوزىنىڭ پۈتكۈل ماتېرىيالىزىمىغا ئوخشاش، مېتافىزىكىلىق، بىۋاسته كۆزىتىش خاراكتېرىنى ئالغان. فېيېرباخ تۆۋەندىن تەپەككۇرغا، يەككىلىكتىن ئومۇمىلىققا ئوتۇشتەك دىيالېكتىك ئايلىنىشنى چۈشەنمەيدۇ، شۇنداقلا ئابستراكتسىيىلىك بىلىش جەريانىدىكى رولىنىمۇ چۈشەنمەيدۇ. ئۇ كىشىلەرنىڭ ئەمىلىي پائالىيىتىنىڭ بىلىش جەريانىدا ھەل قىلغۇچ ئەھمىيەتكە ئىگە ئىكەنلىگىنى چۈشەنمەيدۇ.

ئىجتىمائى ھادىسىلەرنى چۈشىنىش جەھەتتە، فېيېرباخ باشتىن-ئاخىر ئىدىيالىست بولۇپ، ئۇ ئىنسانلار تەرەققىياتىنىڭ ھەرقايسى دەۋرىنى پەقەت ئالاھىدىلىكلا، بىر بىرى بىلەن ئالمىشىپ تۇرىدىغان دىنلارغىلا ئاساسلىنىپ پەرقلەندۈرىدۇ. فېيېرباخنىڭ ماتېرىيالىزمى ئانتروپولوگىزملىق ماتېرىيالىزىمدىن ئىبارەت. ئۇنىڭ بارلىق ھوكۇملىرىنىڭ ئاساسى ــ ئابستراكت ئادەم يەنى ئۇنىڭ

تەزىرىدىكى بىولوگىيە جەھەتتە جانلىق مەۋجۇدات بولۇپ ھىساپ-لانغان "ئومۇمىي ئادەم". فېيېرباخ ئادەم ۋە ئىنسانلار جەمئىيىتى توغرىسىدىكى تارىخقارانىي پۈتۈنلەي چەتكە قاقىدۇ. ئۇ گەرچە ئادەملەر ئوتتۇرىسىدىكى "قانداشلىق" باغلىنىشىنى تىلغا ئالغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇ بۇنداق باغلىنىشنى نوقۇل تەبىي يافلىنىش، ئاساسەن ئىككى جىنىس ئوتتۇرىسىدىكى باغلىنىش دەپ چۈشەنگەن. ئۇ شۇنى ئەسلا ئويلاپ باقمىغانكى، كىشىلەر ئوتتۇرىسىدىكى ھەقىقى ئىجتىمائى باغلىنىش ئۇلارنىڭ ئىجتىمائى ئىشلەپچىقىرىش جەريانىدىكى مۇناسىۋىتى تەرىپىدىن بەلگىلىنىدۇ، كىشىلەر پەقەت ئوزلىرى يارىتقان ئىشلەپچىقىرىش قورالىرىدىن پايدىلىنىپ تەبىئەت دۇنياسىغا تەسىر كۆرسەتكەندىلا، ئاندىن ھايات كەچۈرەلەيدۇ، كىشىلەر تەبىئەت دۇنياسىغا تەسىر كۆرسىتىش جەريانىدا، ئوزلىرىدە ئوزگەرىش ھاسىل قىلىدۇ ۋە ئوزلىرىنىڭ ھەقىقى تارىخىنى باشتىن كەچۈرىدۇ. ماركس فېيېرباخنى تەنقىت قىلغان چاغدا مۇنداق دېگەن ئىدى: "..... شۇڭلاشقا، ئۇ ئادەمنىڭ ماھىيىتىنى 'ئۇر' دەپلا چۈشىنىدۇ، ئىچكى، تاۋۇشسىز، نۇرغۇن شەخسنى ساپ **تەبىي** ھالدا باغلايدىغان بىر ئورتاقلىق دەپلا چۈشىنىدۇ." («لىيۇدۋىگ فېيېرباخ ۋە نېمىس كلاسسىك پەلسەپىسىنىڭ ئاخىرى»، 1975 ـ يىل ئۇيغۇرچە نەشرى، 97 ـ 98 ـ بەتلەر) فېيېرباخنىڭ دىنغا قارانغان تەنقىدىنىڭ ئاجىزلىقى ۋە چەكلىملىكلىكىمۇ ئۇنىڭ ماتېرىيالىستىك ئانتروپولوگىزم خاراكتېرىدىن كېلىپ چىققان. فېيېرباخ ئادەم ئىجتىمائى مۇناسىۋەتلەرنىڭ پىشىدىسى ئىكەنلىكىنى بىلمىگەن. شۇ سەۋەپتىن دىنمۇ كىشىلەرنىڭ تارىخىي ئىجتىمائى مۇناسىۋەتلەر تەرەققىياتىنىڭ مەھسۇلى ئىكەنلىكىنىمۇ چۈشىنەلمىگەن، دىنىنىڭ سىنىپىي ماھىيەتىنى ئېچىپ بېرەلمىگەن. ئۇنىڭ دىنغا قارشى كۈرىشى ئىلغارلىققا ئىگە بولسىمۇ، لېكىن بۇ خىل كۈرەش بۇرژۇئازىيە

مەرىپەت مەركىتىنىڭ مەيدانىنى ئاساس قىلىغان. ئۇنىڭ 19-ئەسرىنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا گېرمانىيەدىكى سىنىپىي كۈرەشتە ئوتتۇقان مەيدانىمۇ بۇنىڭ بىلەن مۇناسىۋەتلىك ئىدى. فېيېرباخ سىياسىنى ۋە سىياسى كۈرەشنىڭ جەمئىيەت تەرەققىياتىغا بولغان ئەھمىيىتىنى بىلمەيدۇ. ئۇ 1848-يىلدىكى ئىنقىلابنى چۈشەنمىگەن، گەرچە ئۇ ئومۇمىنىڭ ئاخىرقى مەزگىللىرىدە سوتسىيال دېموكراتلار پارتىيەسىگە كىرگەن بولسىمۇ، ئەمما ئۇنىڭ ئىجتىمائى تۈرمۇش قانۇنىيىتى توغرىسىدىكى كۆزقارىشى يەنىلا ئىلمىي بولمىغان.

فېيېرباخنىڭ ئىجتىمائى تەلىماتى ئۇنىڭ ئەخلاق قارىشىدىمۇ روشەن ئەكس ئەتتۈرۈلگەن. بۇنىڭدا ئۇنىڭ پەلسەپىسىنىڭ چەكلەملىكلىگى ئىنتايىن كۆچلۈك ھالدا ئايان بولغان. فېيېرباخنىڭ ئەخلاقىنىڭ ئاساسىي پرىنسىپلىرى كىشىلەرنىڭ بىر بىرىگە بولغان مېھرىۋانلىقى، كىشىلەردە ئۆزئۆزىگە بىلەنلا بولىدىغان بەختكە ئىنتىلىش ئارزۇسىدىن ئىبارەت. ئۇ: كىشىلەر بەختكە ئېرىشىش ئۈچۈن، بىر بىرىنى سۆيۈشى كېرەك، دەيدۇ. ئۇ "مېھرىۋانلىق"نى ھەممىدىن بالايى-ئاپەتتىن خالى بولۇشتىكى ئەڭگۈشتەر دەپ ھېسابلايدۇ. فېيېرباخ قارىمۇ-قارشى سىنىپلارغا بولۇنگەن جەمئىيەتتە مېھرىۋانلىقنى تەرغىب قىلىش ئارقىلىق، ئۇزۇنىڭ پەلسەپىسىدىكى ئەڭ ئاخىرقى ئازغىنا ئىنقىلابىيلىقىنىمۇ چوروپ تاشلىۋەتكەن. فېيېرباخنىڭ ئەخلاقى سىنىپىي تېچلىقنى تەرغىب قىلىدىغان، سىنىپىي مەنسەپەتلەرنىڭ قارىمۇ-قارشىلىقىنى يوققا چىقىرىدىغان، سىنىپىي كۈرەشنى ئىنكار قىلىدىغان بۇرژۇئا ئەخلاقىدۇر.

ماركسنىڭ «فېيېرباخ توغرىسىدا تېزىس» دىگەن ئەسىرىدىمۇ، ئېڭگېلسنىڭ «لىيۇدۋىگ فېيېرباخ ۋە نېمىس كلاسسىك پەلسەپىسىنىڭ ئاخىرى» دىگەن ئەسىرىدىمۇ فېيېرباخ پەلسەپىسىنىڭ ئىجابى تەرەپى بىلەن ئاجىز نۇقتىلىرى چوڭقۇر كۆرسىتىپ بېرىلگەن.

فېيېربېاخنىڭ ماتېرىيالىزىمىدا ئۇقسانلار بولسىمۇ، لېكىن بۇنىڭدىن بىلەن ئۇنىڭ تارىخىي ئەھمىيىتى چۈشۈپ كەتمەيدۇ. ماركس بىلەن ئېنگېلسنىڭ پەلسەپىۋى ئۇقتىسىنەزىرى شەكىللىنىش مەزگىلىدە، فېيېربېاخنىڭ ماتېرىيالىزىمى ئۇلارغا زور تەسىر كۆرسەتكەن ئىدى. لېكىن بۇ ماركس بىلەن ئېنگېلسنىڭ ماتېرىيالىزىمى فېيېربېاخنىڭ ماتېرىيالىزىمى بىلەن بىر نەرسە دېگەنلىك ئەمەس. ماركس بىلەن ئېنگېلس فېيېربېاخنىڭ ماتېرىيالىزىمىدىن ئۇنىڭ "ئاساسىي مەغز"ىنلا قوبۇل قىلدى، ئۇنى راۋاجلاندۇرۇپ ئىلمىي پەلسەپىۋى ماتېرىيالىزىم نەزەرىيىسىگە ئايلاندۇردى. ئۇنىڭ ئىدېيالىزىملىق ۋە دىنىي ئەخلاقىي دۆگلىرىنى چوڕۇپ تاشلىدى. لېنىن **«ماتېرىيالىزىم ۋە تەجرىبە تەنقىتچىلىگى»** دېگەن كىتابىدا فېيېربېاخنىڭ روشەن ۋە چوڭقۇر ماتېرىيالىزىملىق قائىدىلىرىنى ماخىزىمچىلارنىڭ ئىدېيالىزىملىق، پەنگە قارشى ئىدېيىلىرى بىلەن سېلىشتۇرغان. فېيېربېاخنىڭ ئاساسلىق ئەسەرلىرى مۇنۇلاردىن ئىبارەت: «گېگېل پەلسەپىسىگە تەنقىت»، «خرىستىيان دىنىنىڭ ماھىيىتى»، «پەلسەپە ئىسلاھاتى ئۈستىدە تەپپارلانغان تېزىس» (1842)، «كەلگۈسىدىكى پەلسەپە قائىدىلىرى» (1843).

«فېيېربېاخ توغرىسىدا تېزىس» «费尔巴哈论纲»

«Тезисы о Фейербахе» ماركسنىڭ 1845-يىلى يازغان **فېيېربېاخ** توغرىسىدىكى تېزىسى جەمئى 11 ماددا بولۇپ، 1888-يىلى ئېنگېلس تەرىپىدىن ئۇنىڭ قېتىم ئېلان قىلىنغان. ماركس بۇ تېزىستا فېيېربېاخنى ۋە بارلىق كونا ماتېرىيالىزىمنى تەنقىت قىلىش ئاساسىدا ئۆزىنىڭ يېڭى دۇنياقارىشىنى تالانتلىق ھالدا يېغىنچاقلاپ بايان قىلغان. ماركس، كونا ماتېرىيالىزىمنىڭ ئاساسىي كەمچىلىگى ئۇنىڭ بىۋاستە كۆزەتمىلىگىدە، ئەمەلىيەتنىڭ بىلىشنىڭ ئاساسى ئىكەنلىگىنى، ئادەم بىلەن تەبىئەت دۇنياسىنىڭ بىر بىرىگە تەسىر

كورسىتىشنىڭ ئاساسى ئىكەنلىگىنى بىلمىگەنلىگىدە، دەپ كورسە-تىدۇ. ماركس مۇنداق دەپ يازىدۇ: "بۇرۇنقى بارلىق ماتېريا-لىزم — جۈملىدىن فېيېرباخ ماتېريالىزمى — نىڭ ئاساسىي كەمچە-لىگى شۇكى، ئۇ، شەيئىنى، رېياللىقنى ھىسسىلىقنى **ئادەمنىڭ ھىسسى پائالىيىتى، ئەمەلىيەت** دەپ چۈشەنمەستىن،..... **ئوبېكت** ياكى **بىۋاستە كۆزىتىش** شەكلىدىلا چۈشىنىدۇ....." («فېيېرباخ توغرىسىدا تېزىس»، «ماركس-ئېنگېلىس تاللانما ئەسەرلىرى»، 1-توم، 1979-يىل ئۇيغۇرچە نەشرى، 27-بەت) ماركسنىڭ پۈتكۈل تېزىسىدىكى مەركىزىي مەسىلە ئەمەلىيەت، ئەمەلىيەتنىڭ بىلىشكە بولغان ئەھمىيتى ۋە ئۇنىڭ كىشىلەرنىڭ ئىجتىمائى تۇرمۇشىدىكى رولى مەسىلىسىدىن ئىبارەت. ماركسزىمنىڭ پەلسەپىدە قىلغان ئۆز-گىرىشىنىڭ ئىنتايىن مۇھىم بىر تەرىپى ئەمەلىيەتنىڭ رولىنى تەكتە-لەشتەك نۇقتىدا ئىپادىلىنىدۇ. ئەمەلىيەتنىن، جەمئىيەتنىڭ ئەمەلىي پائالىيىتىدىن ئايرىلغاندا ھەرقانداق پەلسەپە مەسىلىسىنى چۈشەن-گىلى بولمايدۇ. ماركس مۇنداق دەپ يازىدۇ: ئىجتىمائى تۇرمۇش ماھىيەت جەھەتتە ئەمەلىيەت بولىدۇ، تۇرلۇك نەزىرىيە مەسىلىلىرىنى پەقەت ئىنسانىيەتنىڭ ئەمەلىيىتىدىلا مۇۋاپىق ھەل قىلغىلى بولىدۇ. ماركس ھەممىدىن ئاۋال بۇ قائىدىنى بىلىش نەزىرىيىسى جەھەتتە تەتبىق قىلغان ۋە فېيېرباخنى تەنقىت قىلىپ: فېيېرباخ گەرچە ئىدىيالىستىك خىيالىمىشلىككە رازى بولماي، ھىسسى بىۋاستە كۆزە-تىشكە مۇراجەت قىلغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇ ئوخشاشلا ھىسسى بىلىشكە ئايىستراكت تۇردە مۇئامىلە قىلىدۇ يەنى ئۇ ھىسسى بىلىشنى ئەمەلىي، ئادەمنىڭ ھىسسى پائالىيىتى تەرىزىدە كورمەيدۇ، دەيدۇ. فېيېرباخمۇ ماركستىن ئىلگىرىكى باشقا ماتېريالىستلارغا ئوخشاش، ئادەمنىڭ بىر خىل پائالىيىتىنىلا بىلگەن ئىدى.

ماركس «فېيېرباخ توغرىسىدا تېزىس»تا يېڭى، ماتېريالىستىك

تارىخشۇناسلىق بىرقانچە قائىدىلىرىنى بايان قىلغان. ماركس فېيېرباخنىڭ ئادەمنى جەمئىيەتتىن ئايرىلغان، تارىخ تەرەققىياتىدىن ئايرىلغان يەككە ئادەم قىلىپ قويغانلىغىنى، ئادەمنىڭ ماھىيىتىنى ساپ تەبىئى ئالاھىدىلىككە ئاقاپ قويغانلىغىنى تەنقىت قىلغان، ئۇنىڭ كىشىلەر ئوتتۇرىسىدىكى ئىجتىمائى باغلىنىشىنى كورمەي، كىشىلەر ئوتتۇرىسىدىكى تەبىئى باغلىنىشنىلا كورگەنلىگىنى تەنقىت قىلغان. ماركس ئادەم ماھىيىتىگە مەشھۇر بىر تەبىر بەرگەن. ئۇ مۇنداق دەپ كورسىتىدۇ: ئادەمنىڭ ماھىيىتى "يەككە ئادەمنىڭ ئوزىدە ئەسلىدە بار بولغان ئابستراكت نەرسە ئەمەس. ئوزىنىڭ رىيال-لىغى جەھەتتىن ئۇ بارلىق ئىجتىمائى مۇناسىۋەتلەرنىڭ يىغىندىسى" («فېيېرباخ توغرىسىدا تېزىس». «ماركس-ئېنگېلىس تالانما ئەسەرلىرى». 1-توم، 1979-يىل ئۇيغۇرچە نەشرى، 29—30-بەتلەر). فېيېرباخ بۇ نۇقتىنى چۈشەنمىگەچكە، دىنىنى چوڭقۇر تەنقىت قىلالمىغان ئىدى. ماركس مۇنداق دەپ كورسىتىدۇ: فېيېرباخنىڭ دىنغا قارىتقان پۈتۈن تەنقىدى ئۇنىڭ دىن دۇنياسىنى دەھرىلىك ئاساسقا قايتۇرغانلىغىدا. فېيېرباخ گەرچە خۇدانى ئادەم ئوزىنىڭ ئوبرازى بويىچە ياراتقان دەپ توغرا تونۇغان بولسىمۇ، ئەمما ئۇ دىنىنىڭ دۇنيانى روھىي دۇنيا ۋە ماددى دۇنياغا ئايرىش-تىكى نىتىپى مەنبەنى كورمىگەن، شۇ سەۋەبتىن، ئۇ نىتىپى جەمئىيەتكە خاس بولغان ئېكسپىلاتاتسىيە ۋە باراۋەرسىزلىكنى يوقاتماي تۇرۇپ، دىنىنى يوقاتقىلى بولمايدىغانلىغىنى چۈشەنمىگەن. ماركس مۇنداق دەپ كورسىتىدۇ: شۇڭلاشقا ئاساسلىغى دەھرى ئاساسنى .نەزىرىيە جەھەتتىن تەنقىت قىلىش، يەنى ھوكۇمرانلىق ئورنىدىكى ئىجتىمائى مۇناسىۋەتلەرنى تەنقىت قىلىش ھەمدە بۇ خىل ئىجتىمائى مۇناسىۋەتلەرنى ئىنقىلاپ ئەمەلىيەتتى ئارقىلىق ئوز-گەرتىش كېرەك. ماركسنىڭ «تېزىس»ىدا دۇنيانى ئىنقىلاۋىي

ئۇزگەرتىش ئىدىيىسى سىڭدۈرۈلگەن. ماركس بۇ تالانتلىق ئومۇمى بايانىدا ماركسزىملىق ئىنقىلاپ ماھىيىتى روشەن ھالدا ئىپادىلەنگەن "پەيلاسوپلار دۇنيانى تۈرلۈك ئۇسۇللار ئارقىلىق **چۈشەندۈرۈش** بىلەنلا چەكلىنىدۇ، لېكىن گەپ دۇنيانى **ئۆزگەرتىشتە**" (يۇقۇرىدىكى كىتاپ، 31-بەت) دىگەن مەشھۇر نۇقتىنەزەرنى ئوتتۇرىغا قويغان. بۇ «تېزىس»تىكى تالانتلىق ئىدىيە ماركس بىلەن ئېنگېلسنىڭ كېيىنكى پاشقا ئەسەرلىرىدە تولۇق ۋە ئومۇمى يۆزلۈك راۋاجلاندۇرۇلغان.

فېئودالىزم 封建主义 Феодализм بىر خىل ئىجتىمائىي-ئىقتىسادىي ھالەت، ئۇ قۇلدارلىق ئۇزۇمىدىن كېيىنكى، تارىختىكى 3-خىل (شۇنداقلا ئاخىرقى بىر خىل) كىشىنى كىشى ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىشنى ئاساس قىلغان ئىجتىمائىي ھالەت—كاپىتالىزىمدىن ئىلگىرىكى سىستېمىي جەمئىيەتنىڭ 2-خىل شەكلى. ماركسىزم-لېنىنىزم كىلاسسىكلىرى بەزىدە "يانچىلىق ئۇزۇم" دىگەن ئۇقۇمنى "فېئودالىزم" دىگەن ئۇقۇم بىلەن بىر مەنىدە ئىشلىتىدۇ.

فېئودالىزم جەمئىيىتىدىكى ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنى كاپىتالىزم جەمئىيىتىدىكى ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىگە قارىغاندا ئىنتايىن، قالاق دېيىشكە بولىدۇ، لېكىن قەدىمقى زامانىدىكىگە سېلىشتۇرغاندا، ئۇ زور بىر قەدەم ئىلگىرىلىگەن (تومۇر ئېرىتىش ۋە ئاۋلاشنىڭ ياخشىلىنىشى، تومۇر ساپان ۋە باشقا تومۇر سايمانلار ھەم سۇ ئۆگىمىنىڭ كەڭ ئىشلىتىلىشى). فېئودالىزم جەمئىيىتى تەرەققى قىلىپ مۇئەييەن باسقۇچقا يەتكەندە، يېزا ئىگىلىكى بىلەن قول سانائىتىنىڭ ئىش تەقسىماتى جىددى ھالدا كۈچەيدۇ، شەھەر قول سانائىتى ئىشلەپچىقىرىش ئۇزىنىڭ تۈرلەرگە ئايرىلغان قول سانائىت تېخنىكىسى بىلەن بىللە ئۇسۇشكە باشلايدۇ. ئاخىردا، فېئودالىزىمنىڭ يۇقۇرى باسقۇچىدا ئىشخانا قول سانائىتى بارلىققا كېلىدۇ. ئىشخانا

قول سانائتى بارلىقغا كېلىشتىن ئىلگىرى، فېودالىق ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋەتلىرى ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنىڭ خاراكتېرىغا ئۇيغۇن كېلىدۇ ھەمدە ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرى تەرەققىياتىنىڭ ھەركەتلەندۈرگۈچ كۈچى بولىدۇ. فېودالىق ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋەتلىرىنىڭ مۇشۇنداق رولغا ئىگە بولۇشىغا ئالىدى بىلەن بۇ ئاستە ئىشلەپچىقارغۇچىلارنىڭ قىسمەن ئازاتلىققا چىقىشى كاپالەتلىك قىلىدۇ، چۈنكى يانچىلارنى ئېلىش-سېتىشقا بولسمۇ، لېكىن ئولتۇرۇشكە بولمايدىغان بولىدۇ، بۇنىڭ سەۋەبى يانچىلار ئوي-بىساتلىق بولۇپ قالغانلىقى ئۈچۈن ئەمگەككە خېلى قىزغىدىغان بولىدۇ، ئەمگەك داۋامىدا يېگى ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىگە لازىم بولغان خېلى تەشەببۇسكارلىققا ئىگە بولىدۇ. فېودالىق ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋەتلىرىنىڭ ئاساسى فېودالار ئىگىلىگەن يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشىدىكى ئاساسلىق ۋاستە-يەر، ھالبۇكى ئەمگەكچىلەر يەر ئىگىلىمگەن بولىدۇ. مۇشۇ ئاساسلىق ئالاھىدىلىكتىن باشقا، فېودالىلارنىڭ ئەمگەكچىلەرنى تولۇقسىز ئىگىلىشى (ئىقتىساتتىن تاشقىرى مەجبۇرلىشى)، ئىشلەپچىقارغۇچىلارنىڭ-يەنى دېخانلار ۋە قول سانائەتچىلەرنىڭ-ئوزلىرىنىڭ ئەمگىگى ئاساسدا ئىشلەپچىقىرىش قوراللىرى ۋە ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرىنى قىسمەن ئىگىلىشىمۇ فېودالىق ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرىنىڭ مۇلۇكچىلىك شەكلىنىڭ ئالاھىدىلىگى ھىساپلىنىدۇ. فېودالىق مۇلۇكچىلىك شەكلى فېودالىق جەمىيەتتىكى ئاساسىي سىنىپلار-فېودالار بىلەن دېخانلار-نىڭ ئىشلەپچىقىرىشتىكى ئورنىنى ۋە ئوزئارا مۇناسىۋىتىنى بەلگىلەيدۇ. فېودالار مەلۇم بىر ھىل شەكىل ئارقىلىق يەرلەرنى دېخانلارغا بولۇپ بېرىپ، دېخانلارنى ئوزلىرى ئۈچۈن يەر تېرىشقا مەجبۇرلايدۇ، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا فېودالىق يەر ئىجارىسى (ئەمگەك بىلەن تولتىش) شەكلى ئارقىلىق ئۇلارنىڭ بىر قىسىم ئەمگىگىنى ياكى ئەمگەك مەھسۇلاتىنى

تارتۇالىدۇ. دېخانلار بىلەن قول سانائەتچىلەر، كەلگە مەنسەبتىن ئېيتقاندا، فېئوداللىق جەمئىيەتتىكى ئوخشاش سىنىپقا ياتىدۇ، ئۇلار- نىڭ مۇناسىۋىتى ئانتاگونىزملىك مۇناسىۋەت بولمايدۇ. فېئوداللزىم شارائىتىدىكى سىنىپلار ۋە ئىجتىمائى گۇرۇھلار تەبىقە شەكلىدە بولىدۇ، مەھسۇلاتلارنى تەقسىم قىلىش شەكلىمۇ پۈتۈنلەي ھەرقايسى ئىجتىمائى گۇرۇھلارنىڭ ئىشلەپچىقىرىشتىكى ئورنى ۋە ئۇزۇنارا مۇناسىۋىتىگە باغلىق بولىدۇ. دەسلەپكى مەزگىلدىكى فېئوداللزىمنىڭ ئالاھىدىلىگى شۇ ئىدىكى، ئۇنىڭدا ناتوراللا ئىگىلىك پۈتۈنلەي ھوكۇمران ئورۇندا ئىدى، قول سانائەتنىڭ تەرەققى قىلىشىغا ئەگىشىپ، تاۋار ئىشلەپچىقىرىشى شەھەر ۋە يېزىلاردا بارغانسېرى زور ئەھمىيەتكە ئىگە بولدى. فېئوداللزىم ئۆزۈمى شارائىتىدا مەۋجۇت بولغان ھەمدە ئۇنىڭ ئۈچۈن خىزمەت قىلىدىغان تاۋار ئىشلەپچىقى- رىشى، كاپىتالىستىك ئىشلەپچىقىرىش ئۈچۈن بەزى شەرت-شارائىت- لارنى ھازىرلىغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇنى كاپىتالىستىك تاۋار ئىشلەپچىقىرىش بىلەن تارىلاشتۇرۇۋېتىشكە بولمايدۇ.

فېئوداللزىم شارائىتىدىكى ئاساسىي ئىكىسپلاتاتسىيە قىلىش شەكلى فېئوداللىق يەر ئىجارىسى، فېئوداللىق يەر ئىجارىسى تەرتىپ بىلەن ئالمىشىپ تۇرىدىغان ئۈچ خىل شەكىل—ئىشلەپ بېرىش شەكلى (ئەمگەك بىلەن تولۇندىغان يەر ئىجارىسى)، مەھسۇلات شەكلى (ماددى تەرسە بىلەن تولۇندىغان ئىجارە) ۋە پۇل شەكلى (پۇل بىلەن تولۇندىغان ئىجارە)—تارقىلىق ئوستى. شەرقىي ياۋروپادىكى ھەرقايسى ئەللەرنىڭ ئاخىرقى مەزگىلدىكى فېئوداللىق مەجبۇرى ئەمگەك يانچىلىق تۈزۈم بىرىنچى خىل شەكلىنى ئاددى ھالدا تەكرارلاش ئەمەس، بەلكى ئۇ ئۈچىنچى خىل شەكلىنىڭ ئالاھىدىلىگىگە ئىگە ئىدى، يەنى بازار ئۈچۈن ئىشلەپ- چىقىرىشنى مەقسەت قىلاتتى. ئىشخانا قول سانائىتىنىڭ بارلىققا

كېلىشكە ئەگىشىپ (16 ـ ئەسىردە)، ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنىڭ يېڭى خاراكتېرى بىلەن ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنىڭ تەرەققىياتىغا توسقۇنلۇق قىلغان فېئودالىق ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋەتلىرى ئوتتۇرىسىدىكى كۈندىن ـ كۈنگە چوڭقۇرلىشىۋاتقان زىددىيەت فېئودالىق جەمئىيەتنىڭ ئېچكى قىسمىدا زاۋاجلىنىشقا باشلىدى. ئاتالمىش ئېپتىدائى جۇغلانما يالانما ئەمگەكچىلەر سىنىپى بىلەن كاپىتالىستلار سىنىپىنىڭ ۋۇجۇتقا كېلىشىنى هازىرلىدى.

فېئودالىق ئىگىلىكىنىڭ سىنىپىي، ئانىتاگونىيىلىك خاراكتېرىغا مۇناسىپ هالدا، فېئودالىق جەمئىيەتنىڭ بارلىق تۈرمۇشىغا سىنىپىي كۆرۈش سىڭگەن. فېئودالىزم ئاساسىدا ئۇنىڭغا ئۇيغۇن بولغان ئۇسۇتقۇرۇلما ـ فېئودالىق دولەت، دىنىي جەمئىيەت، فېئودالىق ئىدىئولوگىيە ئورنىتىلغان، بۇنداق ئۇستقۇرۇلما هوكۇمرانلار سىنىپى ئۈچۈن ئاكتىپ خىزمەت قىلىدۇ. ئۇنىڭ ئەمگەكچىلەرنىڭ فېئودالىق ئېكسپىلاتاتسىيەگە قارشى كۈرىشىنى باستۇرۇشىغا يار-دەم بېرىدۇ. فېئودالىق دولەت ئادەتتە بىر قانار باسقۇچلاردىن ئوتىدۇ ـ سىياسى جەهەتتىكى تارقاقلىق هالەت ("فېئودالىق بولۇنمە") تىن پادىشالىق تەبىقىلىك هاكىمىيەت تۈزۈمى ئارقىلىق پادىشالىق مۇستەبىتلىك هاكىمىيەت تۈزۈمى (مۇستەبىتلىك تۈزۈم) گە يېتىدۇ. فېئودالىق تۈزۈم شارائىتىدا، دىن هوكۇمران ئورۇندا ئۇرىدىغان ئىدىئولوگىيە-نىڭ شەكلى هىساپلىنىدۇ (**ئوتتۇرا ئەسىر پەلسەپىسى*** گە قارالسۇن).

ئوتكۇرلەشكەن سىنىپىي كۈرەش يالىن بۇرژۇئازىيىنى دېخانلار ۋە شەهەر پېقىرلىرىنى باشلاپ قوزغىلاڭ كوتىرىپ، هاكىمىيەتنى تارتىۋېلىش ۋە فېئودالىق ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋەتلىرىنى ئاغدۇرۇپ تاشلاش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلىدى. 16 ـ ئەسىردىكى نىدېرلاند بۇرژۇئا ئىنقىلابى، 17 ـ ئەسىردىكى ئەنگلىيە بۇرژۇئا ئىنقىلابى، 18 ـ ئەسىردىكى فرانسىيە بۇرژۇئا ئىنقىلابى شۇ چاغدىكى ئىلغار

بۇرژۇئازىيىنىڭ ھوكۇمرانلىقىنى كاپالەتلەندۈردى ھەمدە ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋەتلىرىنى ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنىڭ خاراكتېرىغا ئويغۇنلاشتۇردى.

ھازىر، جاھانگىر بۇرژۇئازىيە فېئودالىزمنىڭ قالدۇقلىرىنى قوللىمافتا ۋە مۇستەھكەملىمەكتە. نۇرغۇن كاپىتالىستىك دولەتلەردە فېئودالىزمنىڭ نۇرغۇن قالدۇقلىرى ساقلانماقتا. ھەرقايسى خەلق دېموكراتىيىسى دولەتلىرىدە دېموكراتىك يەر ئىسلاھاتى ئارقىلىق بۇ قالدۇقلار قەتئىي تازىلاندى. مۇستەملىكە ۋە يېقىندا دولەتلەردە، خەلق بىرلا ۋاقىتتا فېئودالىزمغا ۋە جاھانگىرلىككە قارشى كۈرەش ئېلىپ بارماقتا؛ فېئودالىزمغا بېرىلگەن ھەر بىر زەربە ئەينى ۋاقىتتا جاھانگىرلىككە بېرىلگەن زەربە بولۇپ ھىسابلىنىدۇ.

"فىزىكىلىق" ئىدېيالىزىم 唯心主义 "物理学的"

Физический идеализм "فىزىكىلىق" ئىدېيالىزىم دېگەن ئاتالغۇنى لېنىن **«ماتېرىيالىزىم ۋە تەجرىبە تەنقىتچىلىگى»** دېگەن كىتابىدا تەۋە ئاۋال ئىشلەتكەن ئىدى. "فىزىكىلىق" ئىدېيالىزىم 19-ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىدا ئىلىم-پەندە ئەڭ يېڭى كەشپىياتلارنىڭ بولۇشى ئارقىسىدا كېلىپ چىققان فىزىكا كرىزىسى تۈپەيلىدىن بارلىققا كەلگەن. ئۇمۇ ئوزىگە چۈشلۈق سىنىپىي مەنبەگە ئىگە. "فىزىكىلىق" ئىدېيالىزىم جاھانگىرلىك دەۋرىدە بارلىققا كەلگەن. لېنىننىڭ تەبىرى بويىچە، جاھانگىرلىك "پۈتۈن سەپ" تىكى ئەكسىيەتچىلىكتىن دېرەك بېرىدۇ. "فىزىكىلىق" ئىدېيالىزىم مانا مۇشۇنداق ئەكسىيەتچىلىكنىڭ تەبىي پەن ساھەسىدىكى بىر خىل ئىپادىسى، بۇرژۇئا پەيلاسوپلىرى بىلەن ئىدېيالىستىك تەبىي پەن ئالىملىرىنىڭ ماتېرىيالىستىك پەن ۋە ماتېرىيالىستىك پەلسەپىگە قارشى تۇرۇش، ئىدېيالىزىم، ئېتىقاتچىلىقنى قوغداش ھەمدە پەن بىلەن دىننى كېلىشتۈرۈش يولىدا ئېلىپ بارغان كۈرىشىنىڭ

ئىپادىسى. فىزىكىدىكى غايەت زور مۇۋەپپەقىيەتلەر، بولۇپمۇ رادىيوتاكتىپلىقنىڭ تېپىلىشى ۋە ماددا ئىلىكترون تەلىماتىنىڭ بارلىققا كېلىشى تۈپەيلىدىن، ئىدىيالىزىمنىڭ تەسىرىگە ۋە مېتافىزىكىنىڭ چەكلىمىسىگە ئۇچرىغان بىر قىسىم تەبىئى پەن ئالىملىرى، گويا بۇ مۇۋەپپەقىيەتلەر ۋە كەشپىياتلار ماتېرىيالىستىك دۇنياقاراشنى يەمىرىپ تاشلىغاندەك، پۈتۈنلەي خاتا يەكۈن چىقاردى. "ماددا غايىپ بولدى"، ــ مانا بۇ "فىزىكىلىق" ئىدىيالىزمنىڭ تۈپ پېرىنسىپى. شۇڭا، فىزىكا كىرىزىسىنىڭ ماھىيىتى ــ فىزىكىلىق ئۇقۇم-نىڭ ئوبېكتىپ مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇۋاتقان چىنلىقىنى ۋە ماددىنى ئەكس ئەتتۈرىدىغانلىقىنى ئىنكار قىلىش. ھالبۇكى، ئەملىيەتتە، فىزىكىدىكى يېڭى كەشپىيات مېتافىزىكىلىق ماددا چۈشەنچىسىنى بۆزۈپ تاشلاپ، دىيالېكتىك ماتېرىيالىزىمنى دەللىلىدى. لېكىن تەبىئى پەن ئالىملىرى دىيالېكتىك ماتېرىيالىزىمنى چۈشەنمىگەنلىكتىن بارلىق ماتېرىيالىزىمنى ئىنكار قىلدى. لېنىن مۇنداق دەپ يازىدۇ: "'ماددا غايىپ بولۇۋاتىدۇ' دېگەن سوزنىڭ مەنىسى: بىز ماددىنى بىلىشتە بۈگۈنگىچە بېرىپ يەتكەن چېگرا غايىپ بولۇۋاتىدۇ، بىلىم-لىرىمىز چوڭقۇرلىشىۋاتىدۇ؛ ماددىنىڭ ئىلگىرى مۇتلەق، ئۆزگەر-مەيدۇ، ئەسلىدە بار دەپ ھىسابلانغان خۇسۇسىيەتلىرى (ئوتكۈزمەس-لىك، ئىنېرتسىيە، ماسسا ۋە باشقىلار) غايىپ بولۇۋاتىدۇ، ھازىر بۇ خۇسۇسىيەتلەرنىڭ تىپىي ئىكەنلىگى، ماددىنىڭ بەزى ھالەتلىرى-گىلا خاس ئىكەنلىگى ئايان بولماقتا، دېگەنلىك بولىدۇ. چۈنكى ماددىنىڭ **بىردىن-بىر** 'خۇسۇسىيىتى' ئۇنىڭ **ئوبېكتىپ چىنلىق** ئىكەنلىگى، ئۇنىڭ ئېڭىمىزدىن تاشقىرىدا مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدىغان-لىغىدىن ئىبارەت. پەلسەپىۋى ماتېرىيالىزىم مانا مۇشۇ خۇسۇسىيەتنى ئېتىراپ قىلىشتىن ئايرىلمايدۇ." (لېنىن، «ماتېرىيالىزىم ۋە تەجرىبە تەنقىتچىلىگى»، 1972 ــ يىل ئۇيغۇرچە نەشرى، 477 ــ بەت) لېنىن

مۇنداق دەپ كورسەتىدۇ: ئاتومنىڭ مۇرەككەپ قۇرۇلمىلىرىنىڭ بايقىلىشى، ئاتومنىڭ چەكسىزلىكى، ئەڭ يېقىنقى فىزىكىنىڭ ئىلگىرى ھەممە ئېتىراپ قىلغان ماددا خۇسۇسىيىتى (ئوتكۇزمەسلىك، ماسسىنىڭ ھەركەت يىلەن مۇناسىۋەتسىز بولۇشى ۋە باشقىلار) نىڭ ئىنكار قىلىنىشى دىيالېكتىك ماتېرىيالىزمنىڭ توغرىلىقىنى ناھايىتى ياخشى چۈشەندۈردى. ئاتومنىڭ چەكسىزلىكى، ماددا ۋە ئۇنىڭ ھەركىتىنىڭ بارلىق شەكىللىرىنىڭ ئوزگىرىشچانلىقى باشتىن-ئاخىر دىيالېكتىك ماتېرىيالىزمنىڭ تۈۋرۈكىدۇر.

لېنىن "فىزىكىلىق" ئىدىيالىزم ۋە فىزىكا كىرىزىسىنىڭ ماھىيىتىنى چوڭقۇر تەھلىل قىلىپ، مۇنداق كىرىزىسنىڭ پەيدا بولۇش سەۋەبلىرىنى شەرھىلىدى. ئۇ كىرىزىسنىڭ پەيدا بولۇشىدىكى بىرىنچى سەۋەبنى چۈشەندۈرگەندە مۇنداق دەپ يازىدۇ: ماتېماتىكا ۋە ئىلمىي ماتېرىيال ئۇستىدە ئېلىپ بېرىلغان ماتېماتىكىلىق تەھلىل ھازىرقى زامان فىزىكىسىدا غايەت زور رول ئوينىماقتا: ئەكسىچە-چىلەر ئىلىم-پەن تەرەققىياتىدىكى بۇ ياخشى تەرەپنى پايدىلىنىپ، ئوبېكتىپ دۇنيانى ماتېماتىكا فورمۇلىسىغا يېغىنچاقلايدۇ ھەمدە گويا ماتېماتىكا تەتقىقاتىدىن تاشقىرى ئوبېكتىپ رىيالىلىق، ماددا يوقتىكىدەك، بىمەنە بەكۇن چىقىرىدۇ. كىرىزىسنىڭ پەيدا بولۇشىدىكى يەنە بىر سەۋەپ، نىسبىچىلىك قائىدىسى يەنى ئىنسانلار بىلىمىنىڭ نىسبىلىكى قائىدىسىدىن ئىبارەت، دىيالېكتىكنى بىلمەگەن ئەھۋالدا، بۇ قائىدە مۇقەررەر ھالدا ئىدىيالىزمغا ئېلىپ بارىدۇ. ئەسلىيەتتە، ئىلىم-پەندىكى ھەر بىر يېڭى ئىلگىرىلەشنىڭ تارىخىي شارائىتىنىڭ چەكلىمىسىگە ئۇچرىشى ئارقىسىدا مۇقەررەر ھالدا كېلىپ چىققان بىلىمنىڭ نىسبىلىك تەرىكۈى شۇنىلا چۈشەندۈرىدۇكى، ئېرىشىلگەن ھەر بىر ھەقىقەتنى مۇتلەقلەشتۇرۇشكە بولمايدۇ. ئىلىم-پەننىڭ ۋە ئادەملەرنىڭ ئىشلەپچىقىرىش پائالىيىتىنىڭ تەرەققى

قىلىشقا ئەگىشىپ، پەتىنىڭ ھەقىقىتىنى ئۆزلۈكسىز تولۇقلىنىدۇ، مۇكەممەللىشىدۇ ۋە چوڭقۇرلىشىدۇ، ھالبۇكى بارلىق چىرىك، دەللەلەشكە بولمايدىغان نەرسىلەر ئىرغىتىپ تاشلىنىدۇ. بىراق، ئىدىيالىستلار يىلمىنىڭ مۇقەررەر بولغان نىسبىلىك تەرىكىۋىنى مۇتلەقلەشتۈرىدۇ ھەمدە ئۇنىڭدىن پايدىلىنىپ ئوبيېكتىپ ھەقىقەتنى ئىنكار قىلىدۇ، ئىنسانلارنىڭ ئېڭى ئەكىس ئەتتۈرگەن تاشقى دۇنيانى ئىنكار قىلىدۇ. لېنىن "فىزىكىلىق" ئىدىيالىستلارنىڭ پەلسەپە نىسبىچىلىگىنى تەنقىت قىلغانىدا، نىسبى ھەقىقەت بىلەن مۇتلەق ھەقىقەتنىڭ ئوزئارا مۇناسىۋىتى مەسىلىسىنى ھەل قىلدى، ئۇ: نىسبى ھەقىقەتلەرنىڭ يىغىندىسى مۇتلەق ھەقىقەتنى ھاسىل قىلىدۇ، دەپ كورسەتتى(**مۇتلەق ھەقىقەت ۋە نىسبى ھەقىقەت**" كە قارالا).

"فىزىكىلىق" ئىدىيالىزم سۇبيېكتىپ ئىدىيالىزمنىڭ بىر خىل شەكلى، ئۇ بىر قىسىم تەبىي پەن ئالىملىرى فىزىكىدىكى ئەڭ يېڭى كەشپىياتلارغا ناتوغرا پەلسەپىۋى ئۇقتسىنەزەردە بولغانلىقى ئۈچۈن، لىدىن كېيىن چىققان. ھازىر، "فىزىكىلىق" ئىدىيالىزم كاپىتالىستىك دولەتلەردە كەڭ تارقالىدى. بۇرژۇئا پەيلاسوپلىرى ۋە ئۇرغۇن بۇرژۇئا تەبىي پەن ئالىملىرى كۆپىنچە مېخانىكىسى ۋە نىسبىچىلىك تەزىرىيىسى قاتارلىقلارنى ئىدىيالىزم ئارقىلىق چۈشەندۈرمەكتە. ئۇلار پەندىكى مەشھۇر كەشپىياتلاردىن پايدىلىنىپ، مەسىلەن، ئوخشاش بولمىغان تۈرلۈك ماددا زەررىچىلىرىنىڭ بىر بىرىگە ئايلىنىشى (فوتونىنىڭ مۇسبەت ئېلېكترون ۋە مەنپى ئېلېكترونغا ئايلىنىشى، ئەكسىچە بولغاندىمۇ شۇنداق)نىڭ بايقىلىشىدىن پايدىلىنىپ، ماددىنىڭ غايىپ بولۇشى ۋە ماددا "نوقۇل" ئېنېرگىيىدىن بارلىققا كېلىدۇ، دېگەنگە ئوخشاش ئىدىيالىستىك تەلىماتلارنى ئوغرىلىقچە كىرگۈزدى. ئۇلار نىسبىچىلىك تەزىرىيىسىدىن ماكان ۋە زامان مەۋجۇدىيەتنىڭ ئوبيېكتىپ شەكلى ئەمەس، دېگەن خۇلاسىنى

چقاردى. پەندىكى ھەرقانداق بىر خىل كەشپىيات ھازىرقى زامان پەلسەپىسىدىكى ئەكسىيەتچىلەر تەرىپىدىن ئوبېكتىپ سەۋەبىيەت، مۇقەررەرلىكنى ئىنكار قىلىشتا، ئېلېكترونلۇق "ئىرادە ئەركىنلىگى" دېگەنىگە ئوخشاش نەملەرنى جاكالاشتا پايدىلىنىلىدى. لېكىن، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئىلغار ئالىملارنىڭ سانى كۆپەيدى، ئۇلار "فىزىكىلىق" ئىدىيالىزىمغا قارشى تۇردى ھەمدە دىيالېكتىك ماتېرىيالىزىم تەبىەت دۇنياسىنى ھەقىقى ئىلمىي يوسۇندا تەتقىق قىلىشنىڭ بىردىن-بىر پەلسەپىۋى ئاساسى، دەپ ھىسابلىدى. فرانسىيە فىزىكى لانژېۋېن دەل مۇشۇنداق ئالىملارنىڭ ئاتاقلىق ۋەكىلى. فرانسىيلىك ئېرىن ژەلىۋ-كىيۈرى ۋە فرېدېرىك ژەلىۋ-كىيۈرى، ئەنگلىيلىك بلېكېت، بېرنالارمۇ شۇنداق ئالىملار. لېنىن تەبىي پەن ئالىملىرىغا فىزىكا كىرىزىسىدىن قۇتۇلۇشنىڭ چىقىش يولىنى كۆرسىتىپ بەردى. بۇ چىقىش يولى دىيالېكتىك ماتېرىيالىزملىق مەيدانىغا ئوتۇشتىن ئىبارەت. سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ تەبىي پەن ئالىملىرى ئەكسىيەتچى بۇرژۇئا پەيلاسوپلىرى تەرغىب قىلغان "فىزىكىلىق" ئىدىيالىزىمغا ۋە ئۇنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقى فىزىكىسىدا قالدۇرغان قالدۇقلىرىغا قارشى كۆرەش قىلماقتا.

فىشت، ئىيوخان گوتلىپ 费希特, 约翰·哥特利勃 Фихте, Иоганн Готлиб (1762—1814) مەشھۇر نېمىس پەيلاسوپى، نېمىس كلاسسىك پەلسەپىسىنىڭ ۋەكىللىرىدىن بىرى، سۇبېكتىپ ئىدىيالىزمچى.

دەسلەپتە، فىشت كانتنىڭ مۇرىتى ئىدى، ئەمما ئۇزاق ئوتمەيلا ئۇ كانت تەلىماتىدىكى ماتېرىيالىزم ئامىللىرىنى تەنقىت قىلدى، يەنى كانتنىڭ "ئوزىدىكى نەرسە"نىڭ ئوبېكتىپ مەۋجۇتلۇغىنى ئېتىراپ قىلغانلىغىنى تەنقىت قىلدى. ئۇنىڭ قارىشىچە، "ئوزىدىكى نەرسە"— كانت يارانقان ئىدىيالىزم سىستېمىسىدىكى ئوز سوزىنى يورغىلىتالـ

مايدىغان ۋە مەنتىقە سىمايدىغان قوشۇمچە نەرسە. فىشت كانتنىڭ ئاڭ ھادىسىلەر دۇنياسىنى، نەبەت دۇنياسىنى يارىتىدۇ دىگەن قائىدىسىنى چىقىش نۇقتىسى قىلىپ تۇرۇپ، كانت پەلسەپىسىدىكى سۇبېكتىپ ئىدىيالنىڭ خاھىشلىرىنى ئاڭ يۇقۇرى پەللىگە يەتكۈزگەن. ھالبۇكى، كانتنىڭ "مەن" (ئادەمنىڭ ئېڭى) ئۇستىدىكى مۇھاكىمىسىدە ئۇنىڭ بىلەن ئوبېكتنىڭ بىلىش جەريانىدىكى مۇناسىۋىتى نەزەردە تۇتۇلغان، سۇبېكتىپ ئىدىيالىست فىشت بولسا، ئادەمدىكى "مەن" بىردىن-بىر چىنلىق، ھەممىگە قادىر ئىجادىي كۈچ، بۇنداق كۈچ ھەممىنى ئىجات قىلىدۇ ھەمدە ئاخىرقى ھىساپتا پۈتكۈل ئىنسانىيەتنىڭ ئوزىدىكى ئاڭ بىلەن چېپىلىشىدۇ، دىگەن. فىشتنىڭ "مەن" دىگىنى ئەقىلا ئەمەس، بەلكى ئىرادە، بىلىشلا ئەمەس، بەلكى ھەركەت: ئۇنىڭ قارىشىچە، ئەقىلنىڭ خۇسۇسىيىتى مەۋجۇت شەيئىنى بىۋاستە كۆزىتىش ۋە قايتىدىن ئىشلەش ئەمەس، بەلكى مەۋجۇت شەيئىنى يارىتىشتىن ئىبارەت. بۇ پەيلاسوپ: "قوزغال! قوزغال!—بۇ بىزنىڭ ياشاش مەقسىدىمىز!" دەپ يازغان. لېكىن، شۇنى تەكىتلەپ كورسىتىپ بېرىش كېرەككى، فىشتنىڭ سۇبېكتىنىڭ پائالىيەتچانلىغا بولغان چۈشەنچىسى يەنى ئىنسانلارنىڭ پائالىيەتچانلىغا بولغان چۈشەنچىسى ئىلمىي بولمىغان، سۇبېكتىپ ئىدىيالىستىك خاراكتىرنى ئالغان، چۈنكى فىشت ئادەم پائالىيىتىنىڭ ئوبېكتىپ ئاساسىنى يەنى تاشقى ماددى دۇنيانى ۋە ئۇنىڭ ئەسلىدە بولغان قانۇنىيىتىنى ئىنكار قىلىدۇ. فىشت پۈتكۈل ئوبېكتىپ دۇنيانى "مەن" نىڭ مەھسۇلىغا ئايلاندۇرۇۋالغان ئىكەن، شۇڭا، ئۇ ئەمەلىيەتتە ھەرقانداق نەرسىنى سۇبېكتتىن ئايرىلىپ مەۋجۇت بولۇپ تۇرالمايدۇ دەپ ئېتىراپ قىلغان بولىدۇ. ئىنسانلارنىڭ بارلىق كۆندىلىك ئەمەلىيىتى تەرىپىدىن تەل-تۆكۈس مات قىلىۋېتىلگەن يەنگە قارشى بۇنداق نۇقتىنەزەر، مەنچىلىك* دەپ ئاتىلىدۇ.

فشت ئوزىنى مەنچىللىك خۇلاسىسىدىن قاچۇرۇشقا ئۇرۇنغان، ئۇ "ساپ مەن"نى ئومۇمىي ئىنسان ئېڭى دەپ قارىغان، بۇ خىل ئاڭ ھەر بىر يەككە-يىگانە ئادەمنىڭ ئېڭى بىلەن ماسلاشمايدىغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ يوشۇرۇن ئەسلى زاتىنىڭ ئاساسىنى ھاسىل قىلىدۇ. فشتىنىڭ پىكرى بويىچە بولغاندا،/"ساپ مەن" "تاشقى دۇنيا بىلەن پۈتۈنلەيمۇ مۇناسىۋەتسىز ۋە مۇكەممەل سىستىما؛ ئۇ ھەممە ئادەمدە پۈتۈنلەيمۇ ئوخشاش بولىدۇ". فشت ياسالما، مەدرىسچە يېشىش ئۈسۈلى ئارقىلىق مۇتلەق، يەككە-يىگانە ئادەمدىن خالى "مەن"دىن ئومۇمى ئادەمىلەرنىڭ مەۋجۇتلۇغىنى يەنى سانسىز تەجرىبىلەردىكى "مەن"نىڭ مەۋجۇتلۇغىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. فشت خاتا چىقىش نۇقتىسىنى تالىلىغانلىقى ئۈچۈن، ئادەمنىڭ مەۋجۇتلۇغىنى لوگىكا جەھەتتىن ئىسپاتلاشقا مەجبۇر بولغان، بۇ پاكىت سۇبېكتىپ ئىدىيالىزىمنىڭ پەلسەپىنى نەزىرىيە جەھەتتە نەقەدەر ئۈمىتسىز مۇشكۈل ئەھۋالدا قالدۇرغانلىقىنى روشەن ھالدا ئىسپاتلاپ بەرگەن. فشتنىڭ كانت دېگەن "مەن"گە قىلغان ئىككىنچى تۈزىتىشى شۇكى، ئۇ تەرەققىيات جەريانىنى ئاڭنىڭ مەزمۇنىغا كىرگۈزگەن، فشت تەرەققىياتنىڭ تەبىئەت دۇنياسىنىڭ ئۈزىگە خاس قانۇنىيەت ئىكەنلىگىنى ئىنكار قىلىپ، ئۇنى مۇتلەق، پۈتكۈل ئىنسانىيەتنىڭ "مەن"نىڭ ئىجادىي ھەرىكىتى قىلىپ قويغان. بۇ "مەن" ئۈزلۈكسىز تۇرده دۇنيانى يارىتىپ تۇرىدۇ (فشتنىڭ ئاتالغۇسى بويىچە بولغاندا "غەيرى مەن" بولىدۇ) ھەمدە ئۇز ئۈزىنى بېيىتىپ تۇرىدۇ. دەل بۇ مۇتلەق "مەن" "يوقلۇقتىن مەلۇم نەرسە يارىتىپ چىقىرىدۇ"، ئۇ ئوز ئۈزىنى بىلىدۇ، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا يەنە تەبىئەت دۇنياسى ۋە پۈتۈن ئىنسانلار تارىخىنىڭ ياراتقۇچىسى بولىدۇ. بىلىش جەريانىغا بولغان بۇنداق ئىدىيالىستىك چۈشەنچە ئەسلىيەتنىڭ بىلىش ۋە ئومۇمى تارىختىكى

رولىنى مۇڭاپىق ھالدا يەرەز قىلغان. بۇ يەردە فىشت سىرلىق ئىدىيالىستىك ئۇسۇل بىلەن: ئادەم تەبىەت دۇنياسىنى ئۆزگەرتىدۇ، شۇنداق بىلەن ئۆزىنمۇ ئۆزگەرتىپ تۇرىدۇ؛ بىلىشنىڭ ئوبيېكتى ئوز نوۇشىدە ئىنسانلار پائالىيىتىنىڭمۇ ئوبيېكتى دىگەن ئىدىيىنى ئوتتۇرىغا قويغان. مېتافىزىكىلىق ماتېرىيالىستلار بىلىشنى پەقەت تاشقى شەيئىلەرنىڭ ئادەمىنىڭ بىلىش قابىلىيىتىگە كورسەتكەن تەسىرى دەپلا قارايدۇ. فىشت بولسا ئادەم شۇنداق ئۇچۇن شەيئىلەرنى بىلەلەيدۇكى، ئادەم ئۇلارغا تەسىر كورسىتىدۇ، ئۇلارنى ئوزگەرتىدۇ، ئۇلارنى يارىتىدۇ، دەپ دەلىللىگەن. ئۇ ئىدىيالىستىك ئۇسۇل بىلەن دەلىللىگەن، ئەلۋەتتە. بۇنىڭدىن شۇنى كورگىلى بولىدۇكى، فىشت پەلسەپىسى سۇبېكت بىلەن ئوبېكت، نەزىرىيە بىلەن ئەمىلىيەت ئوتتۇرىسىدىكى بىر بىرىگە تەسىر كورسىتىدىغان دىيالېكتىك خاراكتىر توغرىسىدىكى چوڭقۇر پەرەزلەرنى ئوز ئىچىگە ئالغان.

فىشتنىڭ ئادەمنىڭ "مەن"ىدىكى تەشەببۇسكارلىقنى يولغان چۇشەنچىلىرى بۇرژۇئا دېموكراتىك ئىنقىلاباتنىڭ ئايدىنراكت ئىدىيالىستىك ئاساسى ئىدى. فىشت «ياۋروپادىكى ھوكۇمرانلار بۇگۇنگە قەدەر بوغۇپ تۇرۇۋاتقان ئىدىيە ئەركىنلىگىنى قايتۇرۇۋېلىش توغرىسىدا» دىگەن ئەسىردە، پۈتۈنلەي ئۆزىنىڭ ئىدىيالىستىك تەلىماتىغا ئاساسلىنىپ، ئىدىيە ئەركىنلىگى ــ بارلىق پۇقرالار ئەركىنلىكىنىڭ مەنبەسى، دەپ ھىسابلاپ، ئىجتىمائى باراۋەرسىزلىك، ئادەم ئادەمنى ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىشنىڭ ماددى مەنبەسىگە ئائىت مەسىلىلەرگە سەل قارىغان. فىشت بۇ ئەسىردە تەبىقە ئىمتىيازى ۋە دىخانلارنىڭ جىسمانى بېقىندىلىقىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇشنى تەشەببۇس قىلغان، بۇرژۇئا دېموكراتىيىسى تۇزۇمىنى يولغا قويۇشنى تەلەپ قىلغان، ئۇ ئۇرغۇن فېئودال غوجىلارنىڭ فېئودال زالىملىقى

ۋە مۇستەبتىلىكنى قانتىق ئەيىپلەپ: "بەگ-غوجامىلار قۇل بولۇپ قالسا ئىدى، ئۇ ھالدا ئۇلار ئەركىنلىككە ھورمەت قىلىشنى ئۆگىنەر ۋالىغان بولاتتى" دەپ ئۇنىڭغا خىتاپ قىلغان. فىشت يەنە بىر ئەسىرى-ۋىتالىملارنىڭ ۋەزىپىسى توغرىسىدا،دا پومىشكىلارنىڭ دىخانلار ئۈستىدىكى ھوكۈمرانلىقىغا قارشى تۇرۇپ، ئەتتىنى ھالدا: "كىمكى ئوزىنى باشقىلارنىڭ خوجايىنى دەپ بىلسە، ئۇنىڭ ئوزى قۇلدۇر، ئۇ ئەزەلدىن ھەقسىز قۇل بولىغان تەقدىردىمۇ، ئۇنىڭ روھىي دۇنياسى بەربىر قۇلنىڭ روھىي دۇنياسى بولىدۇ، ئۇ ئوڭچى قېتىم ئۆچرانقان ئوزىدىن تېخىمۇ كۆچلۈك، ئوزىنى قۇل قىلالايدىغان ئادەم ئالىدىدا، قۇللارچە باش ئېگىدۇ" دىگەن ئىدى. ناپولېوننىڭ تاجاۋۇزچىلىقىغا قارشى كۈرەش داۋامىدا، فىشت نېمىسلارنىڭ مىللى ئېگىلىك ھوقۇقىنى قوغداش دىگەن تەرەققىپەرۋەر شوئارىنى ئوتتۇرىغا قويغان بولسىمۇ، ئەمما شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، نېمىسلارنىڭ ھەرقايسى مىللەتلەر تارىخىدىكى رولىنى شوۋىنىزملىق ھالدا مۇبالىغە قىلىۋەتكەن. ئۇ نېمىس مىللىتىنى بىرلىككە كەلگەن بىر گېرمانىيە قىلىپ بىرلەشتۈرۈش يولىدا كۈرەش قىلغان.

1802 - يىلدىن تارتىپ، فىشت تەرەققىپەرۋەرلىك ئىدىيىسىدىن چەتنەپ، بارغانسېرى فېودالىق تۈزۈم بىلەن مۇرەسسە قىلىشقا يۈزلەنگەن. بۇ مەزگىلدە ئۇ "ئەخلاقىي تۈرمۈش ئاساسىدىكى دىن" نىڭ تەرغىباتچىسى بولۇپ قالغان، ئۇ بىلىم "خۇدانىڭ ئايان بولۇشى" دەپ ھوكۇم قىلغان، ئوز پەلسەپىسىنىڭ ئەڭ ئاخىرقى مەقسىدى "ئارىمىزدا جەزمەن بارلىققا كېلىدىغان خۇدانىڭ تۈرمۈشىغا ئوزىنى بېغىشلاش"تىن ئىبارەت دەپ ھىساپلىغان. بۇنىڭدىن شۇنى كورگىلى بولىدۇكى، فىشت پەلسەپىنىڭ تەرەققىپەرۋەرلىك بىلەن ئەكسىنەچىللىكتىن ئىبارەت خۇسۇسىيەتلىرى شۇ چاغدىكى گېرمانىيە بۇرژۇئازىيىسىنىڭ ئىككى ياقلىمىلىقى ۋە ئۆزۈل-كېسىل زىلىگى:

هەم تەرەققىياتنى تەلەپ قىلىدىغانلىقى، هەم هوكۇمرانلىق ئورۇندا ئورۇۋاتقان قىيادال تەبىقىلەرگە تىز پۈكىدىغانلىغنى ئەكس ئەتتۈرۈپ بەرگەن.

فىشىنىڭ ئاساسلىق ئەسىرى ــ «بىلىمشۇناسلىق».

فۇرىيې، شار 沙尔 ,傅立叶 .Фурье
шарль (1772ــ1837) فرانسىيە ئۇلۇغ خىيالىي سوتسىيالىز تچىسى. فۇرىيې بۇرژۇئا جەمئىيتنى كېلىشتۈرۈپ تەنقىت قىلغان. ئۇ فرانسىيە ئىنقىلاۋىي مۇتەپەككۇرلىرىنىڭ باراۋەرلىك، مېھرىۋانلىق، ھەققانىيەت توغرىسىدىكى ئىدىيىسى، ۋەدىلىرى بىلەن بۇرژۇئا جەمئىيىتىدىكى ماددى ۋە مەنىۋى نامراتلىق ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەتلەرنى ئېچىپ تاشلىغان. ئۇ مۇنداق دەپ يازىدۇ: بۇرژۇئازىيە تۈزۈمى جىنايى تۈزۈمىدۇر. بۇنداق تۈزۈم بىر قىسىم كىشىلەرنىڭ باي بولۇشى يەنە بىر قىسىم كىشىلەرنىڭ نامراتلىشىشنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ، بۇ تۈزۈم كىشىلەرنى دەپسەندە قىلىدۇ، كىشىلەرنىڭ ھېسسىياتىنى، ئارزۇ-سىنى ۋە ئىدىيىسىنى بوغىدۇ؛ بۇرژۇئا تۈزۈمىدە بىرەيلەننىڭ بەختى باشقا بىرەيلەنىڭ ئازاپ-ئوقۇبىتى ئۈستىگە قۇرۇلغان بولىدۇ. فرانسىيە ماتېرىيالىستلىرىنىڭ تەلىم-تەربىيە ھەل قىلغۇچ رول ئويناىدۇ دېگەن ئىدىيىسىنىڭ ئەسىرى ئاستىدا، فۇرىيې سوتسىيالىستىك جەمئىيەتنىڭ ۋۇجۇدقا كېلىشىنىڭ مۇقەررەرلىگىنى دەللىلەپ بېرىپ، كىشىلەرنىڭ ئارزۇ-ئارمىنى ۋە ھەۋىسى توغرىسىدىكى تەلىماتنى راۋاجلاندۇردى. فۇرىيې ئادەمنىڭ ئېتىش، سېزىش، كورۇش، ئاڭلاش، پۇراش، دوستلۇق، شوھرەت، مۇھەببەت، ئاتا يولى، "ھىلە ئىشلىتىش" ئىستىگى، كوپ خىللىقنى ئىستەش، گۈرۈھ بولۇپ

توپلىشى تەلۈندىن ئىبارەت 12 خىل ئارزۇ-ھەۋىسى بولىدۇ دەپ ھىساپلايدۇ. ئەخلاق نەزىرىيىسى نەرەپىدارلىرى ئىزچىل تۇردە ئادەمنىڭ تەبىئى ياماندۇ دەپ، كىشىلەرنى ئوز نەپسىنى يەڭمىقا دەۋەت قىلىدۇ. فۇرىيې مۇنداق دەيدۇ: ئەسلىيەتتە، جەمئىيەتنىڭ ئوزى يامان بولىدۇ، ئادەمنىڭ تەبىئى ياخشى بولىدۇ؛ گەپ كىشىلەرنىڭ ئارزۇسى-ھەۋىسىنى توغرا قاندۇرالايدىغان ۋە ئۇنى كەڭ جارى قىلدۇرالايدىغان جەمئىيەت قۇرۇشتا.

فۇرىيې مۇشۇ نەزىرىيىنى ئالدىنقى شەرت قىلغان ئاساستا، كەلگۈسى ئىجتىمائى تۈزۈم مەنزىرىسىنى سۈرەتلەپ بەرگەن. كەلگۈسى ئىجتىمائى تۈزۈمنىڭ ئاساسىي قاتلام تەشكىلى ئوخشاش بولمىغان ئىشلەپچىقىرىش تارماقلىرىدىن تەركىپ تاپقان فالانگې (Phalange) بولىدۇ. فالانگىنىڭ ئەزالىرىدا ئەمگەك قىلىش ھوقۇقى بولىدۇ. ئۇلار ئوز ھەۋىسلىرى بويىچە ئىختىيارىي ھالدا ئوخشاش بولمىغان ئىشلەپچىقىرىش گۇرۇپپىلىرىغا قاتنىشىدۇ. فالانگىلاردا، ئەمگەك كىشىلەر ئۈچۈن بىر خىل ئېھتىياج، بىر خىل كوڭۈلئوك ئىش بولىدۇ. بۇنداق ئەھۋالنىڭ پەيدا بولۇشىدىكى سەۋەپ شۇكى، فالانگىدا بۇرۇنقا تۈزۈمىدىكى ئادەمنى دەپسەندە قىلىدىغان تار كەسپىي دائىرە بىكار قىلىنغان بولىدۇ. فالانگې ئەزالىرى بىر ئىش كۈنىدە ئەمگەك خىلىنى ئۆرگۈن قېتىم ئوزگەرتەلەيدۇ، بىر خىل ئەمگەكنى بىر يېرىم سائەتتىن ئىككى سائەتكىچە ئىشلەيدۇ (بۇنىڭ ئىلەن كىشىلەرنىڭ ئىش خىلىمۇ-خىل بولۇش ئارزۇسىنى قاندۇرغىلى بولىدۇ). فۇرىيې كەلگۈسىدىكى كىشىلەر ئۈستىدە توختالغىنىدا مۇنداق دەيدۇ: كىشىلەرگە ئىلھام بېرىدىغان كۈچلۈك ئېنىتىخارلىق يارلىق توسالغۇلارنى چوڕۇپ تاشلايدۇ، **"مۇمكىن ئەمەس"** دېگەن سوز كىشىلەرگە نىسبەتەن ئەسلا مەۋجۇت بولمايدۇ. كەلگۈسى جەمئىيەتتە شەخسى مەنپەئەت كوللېكتىپ مەنپەئەت بىلەن بىر بولىدۇ.

ئىجتىمائى مادىي ئەشيالارنىڭ مول بولۇشى ئەمگەك ئىجاتچانلىقىنىڭ ۋە يۇكسەك ئەمگەك ئۈنۈمدارلىقىنىڭ نەتىجىسىدۇر. فالانگېنىڭ ئېچكى تەقسىمات پرىنسىپى ئاساسەن ئەمگەك ۋە قابىلىيەتكە قاراپ بەلگىلىنىدۇ؛ فالانگې كىرىمىنىڭ 5/12 ئۈلۈشى ئەمگەككە قاراپ، 3/12 ئۈلۈشى قابىلىيەتكە قاراپ تەقسىم قىلىنىدۇ. فۇرىيې ئەقلىي ئەمگەك بىلەن جىسمانى ئەمگەك ئوتتۇرىسىدىكى، شەھەر بىلەن يېزا ئوتتۇرىسىدىكى قارىمۇ-قارشىلىقنى يوقىتىش توغرىسىدىكى ئىدىيىنى بايان قىلدى (بۇ ئىدىيە تېخى بىخ هالىتىدە ئىدى).

فۇرىيېنىڭ سوتسىيالىزمى خىيالى سوتسىيالىزم ئىدى. ئۇ زور-لۇق كۆچ بىلەن قىلىنىدىغان ئىنقىلاپقا قارشى ئىدى. فۇرىيې قۇرۇسىيە ئىنقىلاۋىدىن ئۈمىتسىزلەنگەنىدىن كېيىن، تېنچ يول بىلەن ئۆزگىرىش ئىدىيىسىنى تەشۋىق قىلىش يولىي تارقىلىق كەلگۈسى سوتسىيالىزم جەمىيىتىنى تەشكىللەش كويىدا بولدى. ئۇ كاپىتالىزم شارائىتىدىمۇ فالانگې فۇرغىلى بولىدۇ، دەپ هېسابلىدى. فۇرىيې بايلارغا مۇراجىئەت قىلىپ، ئۇلارغا كەلگۈسى جەمىيەتنىڭ مەنزىرىسىنى سۆزەتلەپ بېرىپ، ئۇلاردىن شۇنداق جەمىيەت فۇرۇشقا پۈل يارىدەم قىلىشنى تەلەپ قىلدى. فۇرىيې كاپىتالىستلارنى جەلپ قىلىش ئۈچۈن، كەلگۈسى ئۆزۈمدە ئۇلار ئۈچۈن ئىشلىمەيدىغان بىر ئۈلۈش كىرىمنى ئالاهىدە بەلگىلىدى؛ فالانگې كىرىمىنىڭ 4/12 ئۈلۈشىنى قوشقان مەبلىغىغا قاراپ تەقسىم قىلىشقا يول قويۇلىدۇ. ئۇمۇ باشقا خىيالىي سوتسىيالىزمچىلارغا ئوخشاش پۈرولېتارىياتنىڭ تارىخىي رولىنى پەقەت بىلمەيتتى. فۇرىيې، **سېن-سىمون*** ۋە **ئوۋېن*** لار يەككە-يىگانە سوتسىيالىزمچىلار ئىدى. ئامما تېخى ئۇلارغا ئەگىشىپ ماڭمىغان ئىدى. خىيالىي سوتسىيالىزمنىڭ كاپىتالىستىك قۇللۇق ئۈزۈمدىن قۇتۇلۇشنىڭ هەقىقى يولىنى كۆرسىتىپ

بېرىشى مۇمكىن ئەمەس ئىدى.

فۇرىيې سوتسىيالىزىم ئىدىيىسىنىڭ راۋاجلىنىشىغا ناھايىتى زور تەسىر كۆرسەتتى. ماركس فۇرىېنى "سوتسىيالىزىمنىڭ بوۋىلىرى"دىن بىرى دېگەن ئىدى. فۇرىېنىڭ سوتسىيالىزمى سېن-سىمون ۋە ئوۋېنلارنىڭ سوتسىيالىزمى بىلەن بىللە ئىلمىي كوممۇنىزم تەزىرىسىنىڭ مەنبەلىرىدىن بىرى بولدى. فۇرىېنىڭ ئاساسلىق ئەسەرلىرى: «ۆ خىل ھەرىكەت ۋە ئومۇمى تەقدىر توغرىسىدىكى نەزىرىيە» (1808)، «ئومۇمى بىرلىك ئوغرىسىدىكى نەزىرىيە» (1822)، «يېڭى سانائەت دۇنياسى ۋە ئىجتىمائى دۇنيا» (1829). (**خىيالى سوتسىيالىزم**"غا قارالسۇن).

ك

كابانىس، پىير ژان جورژ 卡巴尼斯，比埃尔·让·若尔日 (1757—1808) Кабанис, Пьер Жан Жорж فرانسيه ماتىرىيالىستلىك پەيلاسوپى، ئاقارتىش ھەركىتى تەرەپدارى، دوختۇر. ماركس: كابانىس **دېكارت**نىڭ فىزىكىسىغا يېقىن كېلىدىغان ئەمما ئۇنىڭ مېتافىزىكىسىنىڭ ئەكسىچە بولغان ئىلمىي ئېقىمغا كىرىدۇ، دەپ كورسەتكەن. ماركسنىڭ سوزى بىلەن ئېيتقاندا، كابانىس ۋەكىللىك قىلغان دەۋر بۇ ئېقىمنىڭ ئومۇمىي يۈزلۈك گۈللەنگەن دەۋرى بولغان ئىدى. كابانىس 1789-يىلدىن 1794-يىلغىچە بولغان فرانسىيە بۇرژۇئا ئىنقىلاۋى دەۋرىنىڭ ئادىمى، ژىروندىچى بولۇپ، ئۇ ياكۇبىنچىلارنىڭ تېرورلۇق ۋاستىسىنى ئەيىپلىگەن ئىدى. «ئادەمنىڭ تېبى بىلەن روھنىڭ مۇناسىۋىتى» (1797) كابانىسنىڭ ئاساسلىق ئەسىرى بولۇپ ھىساپلىنىدۇ. فىزىولوگىيە ئۇنىڭ پەلسەپە تەتقىقاتىدىكى ئاساسىي مەسىلە ئىدى. ئۇ، ئاڭ ئاساسلىغى ئادەمنىڭ فىزىولوگىيىلىك رولىغا تايىنىدۇ، ئادەمنىڭ ئېچكى ئەزالىرىنىڭ ھەركىتىگە تايىنىدۇ، دەپ ھىساپلىدى. كابانىسنىڭ تەپەككۇر توغرىسىدىكى ھوكمىدە، ئۇنىڭ فرانسۇز ماتىرىيالىستلىرىنىڭ تەلىماتىدىن ئايرىلىپ، چاكىنا ماتىرىيالىزىم مەيدانغا بۇرۇلغانلىغى ئىپادىلەندى. مەسىلەن، ئۇ، خۇددى جىگەرنىڭ ئوت سۇيۇقلۇغى ئىشلەپچىقارغىنىغا ئوخشاش، چوقۇم مىڭە ئورگانىنىڭ ھالدا ئىدىيىنى "ئاجرىتىپ" ئوردىدۇ، دەيدۇ. كابانىس تەبىي پەن ئىجتىمائى تەلىماتنىڭ ئاساسى، تەبىي پەن ۋە فىزىولوگىيىنىڭ

ۆەزىپىسى ئىجتىمائى ئورۇن-ئادەتنى ئۆزگەرتىشتىن ئىبارەت دەپ ھېسابلىدى. كابانىسنىڭ پىكرىچە، بەدەننىڭ تۈزۈلۈشى ۋە ئىقتىدارى توغرىسىدىكى بىلىم ئىجتىمائى ھادىسىلەرنى ۋە ئۇنىڭ ئۆزگىرىش-لىرىنى چۈشىنىشنىڭ ئاچقۇچى. كابانىس ئومۇمىنىڭ ئاخىرقى يىللىرىدا ھايات كۈچ نەزەرىيىسى تەرەپدارىغا ئايلىنىپ كەتتى، ئۇ جانىنى مۇستەقىل مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدۇ دەپ ئېتىراپ قىلدى.

كابې، ئېتېنې 卡贝，埃蒂耶纳 (Кабэ, Этьенн 1788—1856) فرانسىيە خىيالىي سوتسىيالىزمچىسى، بوربون سۇلالىسى ئۆرلىگەندىن كېيىن، مەخپى كوكۇسچىلار پارتىيەسىنىڭ ئەزاسى، 1830-يىلدىكى ئىيۇل ئىنقىلابىنىڭ ئاكتىپ ئەربابى بولۇپ قالدى. پەلسەپە نۇقتىسىدىن ئېيتقاندا ئۇ ئىدىيالىست ئىدى. كابې **«ئۇل»** نىڭ "ئۇتوپىيەسى"نى ۋە **«ئۇۋېن»**نىڭ پائالىيىتىنى چۈشەنگەندىن كېيىن، خىيالىي سوتسىيالىزم مەيدانغا ئوتتى. ئۇ «ئىكارىيەگە ساياھەت» (1840) دېگەن خىيالىي رومانىنى يازدى، بۇ كىتابىدا ئۇ سوتسىيالىزم جەمئىيىتىنىڭ كاپىتالىزم جەمئىيىتىدىن ئۈزەل ئىكەنلىگىنى دەلىللىدى. ئۇ خۇسۇسىي مال-مۈلۈكنى يوقىتىشنى، مال-مۈلۈكنىڭ ئومۇمنىڭ ئىگىدارلىقىدا بولۇشىنى تەشەببۇس قىلدى. كابې پۈرولېتارىياتنىڭ ئىنقىلابىي كۈرىشىگە قارشى تۇرۇپ، تېنچ ئۇسۇل ئارقىلىق سوتسىيالىزمنى تەشۋىق قىلىشنى، بۇرژۇئا ھاكىمىيىتىنى زورلۇق كۈچ بىلەن ئاغدۇرماسلىقنى، پەيدىن-پەي ئىسلاھ قىلىشنى تەشەببۇس قىلدى. تەمە ئۇچۇن ئىشچىلار ھەرىكىتىنىڭ كونترولىغا ئەگىشىپ، كاپېنىڭ مەيدانىنىڭ كېڭىدىن-كېڭىگە زىيانلىق ۋە ئەكسىيەتچىل بولۇپ قېلىشىدىكى سەۋەب ئەنە شۇ. كاپېنىڭ سوتسىيالىزم ۋە كومۇنىزم توغرىسىدىكى چۈشەنچىسى ئۇنىڭدىكى ئۈشتاق بۇرژۇئا بىر تەرەپلىمىلىك قارىشىنى ئەكس ئەتتۈردى. مەسىلەن، كابې ئايالالارنىڭ جەمئىيەتتە ھوقۇقسىز ئورۇندا

تۇرۇشىنى نورمال ئىش دەپ ئىسپاتلاشقا تۇرۇندى. ئۇنىڭ چۈشەنچىسى بويىچە، بۇرژۇئازىيىنىڭ ئائىلىسى سوتسىيالىزم جەمئىيىتىنى تەشكىل قىلىدىغان ئاساسىي بىرلىك بولىدۇ. كاپىي ئۇۋېننىڭ گېپىگە كىرىپ ئامېرىكىغا كوچۇپ بېرىپ، ئۇ يەردە "ئىكارىيە كومىۋنىستىك پېئكى كەنتى"نى قۇرغان. ئەمما نەتىجىدە ھىچبىر نەتىجىگە ئېرىشەلمىگەن. كاپىمۇ بارلىق خىيالپەرەسلەرگە ئوخشاش، قىلىچە ئاساسى بولمىغان، چوقۇم مەغلۇپ بولىدىغان بەزى پىلان ۋە لايىھەلەرنى تۈزگەن. كاپىي پەقەت ئىشچىلار ھەركىتىنىڭ پىشىپ يېتىلمىگەنلىگى سەۋەبىدىن بىر مەھەل ئىشچىلار ئارىسىدا ئابرويىغا ئىگە بولۇۋالغان. ماركس: كاپىي كومىۋنىزمنىڭ ئابرويلۇق، ئەمما ئەقىل يوزە ۋەكىلى، دەپ يازغان ئىدى.

«كاپىتال» «资本论» «Капитал» ماركسنىڭ ئاساسىي ئەسىرى، ئىنسانىيەت جەمئىيىتىگە بولغان قاراشنا تۈپ ئۆزگىرىش ھاسىل قىلغان ۋە سوتسىيالىزمنى ئىلمىي ئاساسقا ئىگە قىلغان ئوچىمەس ئەسەر. «كاپىتال» "ھازىرقى زامانىدىكى ئەقلى ئۇلۇغ سىياسى ئىقتىسات ئەسىرى...." (لېنىن. «ماركس، ئېنگېلىس ۋە ماركسزىم توغرىسىدا»، 1977-يىل ئۇيغۇرچە نەشرى، 78-بەت). ماركس «كاپىتال»نى يېزىشنىڭ ئوزىنىڭ ئومۇرلۇك ئىشى ئىكەنلىگىنى ئېيتقان ئىدى. ماركس 40-يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن تارتىپ تاكى ۋاپات بولغىچە «كاپىتال»نى يېزىش بىلەن مەشغۇل بولدى. «كاپىتال»نىڭ 1-توملى 1867-يىلى نەشر قىلىندى. ماركس «كاپىتال» ئۈستىدە توختىلىپ مۇنداق دېگەن ئىدى: "ئۇبھىمسىزكى، بۇ، بۇرژۇئازلار (جۈملىدىن يېڭى ئىگىلىگۈچىلەر)نىڭ كاللىسىغا چەنلەپ ئېتىلغان ئەقلى قورقۇنچلۇق زەمبىرەك ئوقىي." (ماركس ۋە ئېنگېلس. «كاپىتال» توغرىسىدا خەت چەكلەر»، رۇسچە نەشرى، 111-بەت) كېيىنكى تومىلىرى ماركس ۋاپات بولغاندىن كېيىن

ئېنگېلس تەرىپىدىن رەتلىنىپ باسمىغا بېرىلدى، 2ـ تۇم 1885ـ يىلى نەشرىدىن چىقتى، 3ـ تۇم 1894ـ يىلى نەشرىدىن چىقتى. «كاپىتال» نىڭ بىرىنچى خىل چەتئەلچە تەرجىمىسى رۇسچە تەرجىمە ئىدى. «كاپىتال»نىڭ 1ـ تومىنىڭ رۇسچە تەرجىمىسى 1872ـ يىلى نەشرىدىن چىققان، ئۇنىڭ تەرجىمىسىنى لوپاتىن باشلىغان، دانىيېلسون تاماملىغان. «كاپىتال»نىڭ 1ـ تومىدا كاپىتالنىڭ ھاسىل قىلىنىش جەريانى تەھلىل قىلىنغان، 2ـ تومىدا مۇئامىلە جەريانى بايان قىلىنغان، 3ـ تومىدا پۈتكۈل كاپىتالىستىك ئىشلەپچىقىرىش تەھلىل قىلىنغان. ماركس كاپىتالىستىك ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلىدىن ئىبارەت ئىجتىمائى ئىگىلىك ھالىتىنى تەپسىلى تەھلىل قىلغان، ئۇنىڭ پەيدا بولۇش، راۋاجلىنىش ۋە يوقىلىش قانۇنىيىتىنى ئېنىق بېچىپ بەرگەن. «كاپىتال» "بىر خىل (يەنە كېلىپ ئەڭ مۇرەككەپ) ئىجتىمائى ھالەتنى ماتېرىيالىستىك ئۇسۇل بىلەن ئىلمىي رەۋىشتە تەھلىل قىلىشنىڭ ئۈلگىسى، ھەممە ئېتىراپ قىلغان تەڭداشسىز ئۈلگە" («لېنىن ئەسەرلىرى»، خەلق نەشرىياتىنىڭ 1955ـ يىل خەنزۇچە نەشرى، 1ـ تۇم، 123ـ بەت).

ئەڭ مۇنەۋۋەر كىشىلەر ۋەكىللىگەندىكى بۇرژۇئا سىياسى ئىقتىسادىمۇ كاپىتالىزم تۈزۈمىنى مەڭگۈلۈك، "تەبىئى" ئىجتىمائى شەكىل دەپ قارىغان ئىدى. ماركس ئوزىنىڭ «كاپىتال» دىگەن ئەسىرى ئارقىلىق، كاپىتالىستىك ئىجتىمائى مۇناسىۋەتنىڭ ۋاقتىلىق ۋە تارىخىي ئىجتىمائى ئىشلەپچىقىرىش شەكلى ئىكەنلىگىدىن ئىبارەت قائىدىنى مۇنازىرە تەلەپ قىلمايدىغان دەرىجىدە دەللىلەپ بەردى. بۇ شەكىل جەمىيەت تەرەققىياتىنىڭ مۇئەييەن باسقۇچىدا جەزمەن قانۇنىيەتكە ئۇيغۇن ھالدا پەيدا بولىدۇ، ئەمما پۈرولېتارىيات ئىنقىلاۋىنىڭ يالقۇنلۇق ئوتلىرى ئىچىدە ئوخشاشلا جەزمەن قانۇنىيەتكە ئۇيغۇن ھالدا يوقىلىدۇ ۋە يېڭى، تېخىمۇ ئىلغار ئىجتىمائى تۈزۈمۈش

شەكلىگە ئورۇن بېرىدۇ. كاپىتالىزمنى تەنقىتلىگۈچىلەر ــ خىيالىي سوتسىيالىزمچىلار ــ ئىنسانىيەتنى كاپىتالىزم زۇلمىدىن قۇتۇلدۇرۇش ئارزۇسى بىلەن بەزىبىر خىيالىي لايىھىلەرنى تۇزگەن ئىدى. ئۇلار كىشىلەر ئالدى بىلەن ھوكۇمران سىنىپلار بۇ لايىھىلەرنىڭ لىلىلا، مۇۋاپىق ئىكەنلىگىگە ئىشەنگەنىدىن كېيىن ئاندىن بۇ لايىھىلەرنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈمىدىدە بولغان ئىدى. ماركس ئۇزىنىڭ «كاپىتال» دىگەن ئەسىرى ئارقىلىق "جەمىيەتنى باشقىلارنىڭ ئىرادىسى (ياكى جەمىيەتنىڭ ئىرادىسى ۋە ھوكۇمەتنىڭ ئىرادىسى دېمەي، بەربىر ئوخشاش) بويىچە خالىغانچە ئۆزگىرىدىغان، تاسادىپى پەيدا بولغان ۋە ئۆزگىرىدىغان، شەخسلەرنىڭ مېخانىك بىرىكمىسى دەپ قارايدىغان ئۇقتىنسەزەرنى ئاغدۇرۇپ تاشلاپ، ئىجتىمائىيەتنى ئۇنچە قېتىم ئىلمىي ئاساس ئۈستىگە قويىدى، ئىجتىمائى ئىگىلىك ھالىتىنىڭ مۇئەييەن ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋىتىنىڭ يېغىنىسى ئىكەنلىگىنى تەھقىقلەشتۈردى، يۇنداق ھالەتنىڭ تەرەققىياتىنىڭ ئەينى تارىخىي جەريان ئىكەنلىگىنى تەھقىقلەشتۈردى" («لېنىن ئەسەرلىرى»، خەلق نەشرىياتىنىڭ 1955 ــ يىل خەنزۇچە نەشرى، 1 ــ توم، 122 ــ بەت).

ماركس كاپىتالىزم جەمىيىتىنىڭ ئىقتىسادىي ھەرىكەت قانۇنىيىتىنى ئېچىپ بەردى ۋە كوممۇنىزمنىڭ جەمىيەت تەرەققىياتىنىڭ مۇقەررەر كەلگۈسى باسقۇچى ئىكەنلىگىنى، پۈتۈن ئىنسانىيەت تارىخىنىڭ ۋە كاپىتالىزمنىڭ ئۆزىنىڭ تەرەققىياتىدىكى ئېچىلى ئوبېكتىپ قانۇنىيەتلىرىنىڭ بۇ باسقۇچنىڭ پېتىپ كېلىشىنى ھازىرلاۋاتقانلىغىنى كۆرسىتىپ بەردى. ماركس كاپىتالىزم ئۆزۈمىنى ھالاكەتكە ئېلىپ بارىدىغان مادىدى ئامىللار ۋە ئىجتىمائى كۈچلەرنى كۆرسىتىپ بەردى. ماركس كاپىتالىستىك ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلىنىڭ مۇئەييەن چەكتە ۋە مۇئەييەن تارىخىي باسقۇچتا ئىلغار شەكىل ئىكەنلىگىنى، چۈنكى كاپىتالىستىك

ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋەتلىرىنىڭ مۇشۇ باسقۇچتا كاپىتالىستىك ئىشلەپچىقىرىش كۆچلىرىگە تامامەن ئۇيغۇن كېلىدىغانلىقىنى ھەمدە ئىشلەپچىقىرىش كۆچلىرىنىڭ تەرەققىياتىغا تەسىر كۆرسىتىدىغانلىقىنى، ئۇنىڭ ئۈستىگە بۇنداق تەرەققىياتنىڭ سۈرئىتى كاپىتالىزمدىن بۇرۇنقى باشقا ئىجتىمائى ھالەتلەردىن زور دەرىجىدە ئېشىپ كەتكەنلىكىنى چۈشەندۈرۈپ بەردى. لېكىن، ئىشلەپچىقىرىش كۆچلىرىنىڭ بۇنداق تەرەققىياتى، بىرىنچىدىن، ئەڭ ئاساسلىق ئىشلەپچىقىرىش كۆچلىرىنى يەنى پۈرولېتارىياتنىڭ ئەمگەك كۈچى ۋە تەبىەت كۈچلىرىنى ۋەھشىلەرچە خورلىتىش ھىساۋىغا بولىدۇ. ئىككىنچىدىن، بىر تەرەپلىمە، ئىنتايىن تەكشىسىز بولىدۇ، نۇرغۇنلىغان ئىشلەپچىقىرىش تارماقلىرىنىڭ تەرەققىياتىغا توسقۇنلۇق قىلىدۇ؛ ئۈچىنچىدىن، كاپىتالىزمنى ھالاكەتكە ئېلىپ بارىدۇ، خۇسۇسى مۇلۈكچىلىك مۇناسىۋەتلىرى بىلەن مۇرەسسەسىز زىددىيەتلەر ھالىتىدە تۇرىدۇ، خۇسۇسى مۇلۈكچىلىك مۇناسىۋەتلىرى بىلەن سىغىشالمايدىغان تەرسە بولۇپ قالىدۇ. شۇنداقلا تېخىمۇ ئىلغار بولغان باشقا بىر خىل ئىجتىمائى مۇناسىۋەتكە ئۇتۇشنى تەلەپ قىلىدۇ. كاپىتالىزم كۈندىن-كۈنگە راۋاجلىنىۋاتقان ئىشلەپچىقىرىش كۆچلىرىنىڭ كۈشەنى بولۇپ قالىدۇ. كاپىتالىستىك ئىجتىمائى ئىشلەپچىقىرىش كۆچلىرىنىڭ تەرەققىياتى ئىشلەپچىقىرىشنى ئىجتىمائىلاشتۇرىدۇ. كاپىتالىزم شارائىتىدىكى بۇنداق ئەمگەكنىڭ ئىجتىمائىلىشىش ھەممىدىن ئاۋال جەمئىيەتنىڭ ئېچكى قىسمىدىكى ئىش تەقسىماتىنىڭ راۋاجلىنىشىغا ئەگىشىپ، ھەر بىر ئادەمنىڭ ئەمگىگى بارغانسېرى پۈتكۈل ئىجتىمائى ئەمگەكنىڭ مۇستەقىل بىر قىسمى بولالمايدىغانلىغىدا ئىپادىلىنىدۇ. بۇنداق ئىجتىمائىلىشىش يەنە كاپىتالىستىك ئىشلەپچىقىرىشنىڭ ئوزىنىڭ ئېچكى قانۇنىيەتلىرىنىڭ بېسىمى ئاستىدا چوڭ ۋە تېخىمۇ چوڭ كارخانىلارغا توپلىنىشىدىمۇ ئىپادىلىنىدۇ. كاپىتالىزم شارائىتىدا

ئەمگەكتىكى ھەمكارلىق شەكىللىنىڭ تەرەققىي قىلىشى، ئاساسلىغى ماشىنىلاردىن كۆندىن-كۈنىگە كەڭ تۈردە پايدىلىنىشى ئارقىسىدا، ئۇشتاق كاپىتالىستلار سقىپ چىقىرىلىدۇ. ئىجتىمائى ئىشلەپچىقىرىشنىڭ بارغانسېرى كوپ قىسمىنى چوڭ كاپىتالىستلار ۋە ئەڭ چوڭ كاپىتالىستلار ئىگىلىۋالىدۇ. ئىشلەپچىقىرىشنىڭ مۇشۇنداق ئىجتىمائىلىشىشى پۈتۈنلەي **كاپىتالىستىك** ئىجتىمائىلىشىش بولىدۇ. ئۇ ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرىگە بولغان خۇسۇسى مۇلۇكچىلىكنىڭ بىكار قىلىنىشى بىلەن ئەمەس، بەلكى ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرىگە بولغان خۇسۇسى مۇلۇكچىلىكنىڭ يەنىمۇ تىكلىنىشى بىلەن باغلىنىشلىق بولىدۇ. مۇشۇ جەريان تۈپەيلىدىن، كاپىتالىزىم جەمئىيىتىدىكى تېگزلىك زىددىيەت يەنى ئىشلەپچىقىرىشنىڭ ئىجتىمائىلىغى بىلەن ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋىتىگە بولغان خۇسۇسى كاپىتالىستىك ئوزلەشتۈرۈش شەكلى ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەت (بولۇپمۇ ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلىغى كىرىزىسدا ئىپادىلىنىدۇ) كۈنسايىن كۈچەيىدۇ ۋە ئوتكۈرلىشىدۇ. ئەينى ۋاقىتتا، كاپىتالىزىم جەمئىيىتىدىكى بارلىق زىددىيەتلەرمۇ شۇنىڭغا ئەگىشىپ ئوتكۈرلىشىدۇ.

ماركس قوشۇمچە قىممەت تەلىماتىدا يالالانما ئىشچىلار بەنى بۇرژۇئا جەمئىيىتىدىكى جىمىكى بايلىقنىڭ ھەقسىز يارىتىلىشىدىكى ئۇستىدىن كاپىتالىستىك ئېكسپلاتاتسىيە يۈرگۈزۈشنىڭ ماھىيىتىنى پاش قىلىدۇ. لېنىن بۇ تەلىماتنى ماركسنىڭ ئىقتىسات نەزەرىيىسىنىڭ ئۈلى دەيدۇ. ماركس قوشۇمچە قىممەت نەزەرىيىسىنى بەرپا قىلىپ، كاپىتالىزىمدا سىنىپنىڭ مەۋجۇت بولۇشىنىڭ ئاساسىنى ئېچىپ بەردى، بۇرژۇئا سىياسى ئىقتىسادى پۈتۈن كۈچى بىلەن ياپىقان كاپىتالىستىك ئېكسپلاتاتسىيىنىڭ ماھىيىتىنى ئاشكارىلاپ بەردى. ئىشچى ئوزىنىڭ ئەمگەك كۈچىنى كاپىتالىستقا سېتىپ، كاپىتالىست ئۈچۈن ئىشلەيدۇ، بىراق ئۇ ھەمىشە ئوزىنىڭ ئەمگەك كۈچىنىڭ

قىممىتىدىن تۆۋەن بولغان ئىش ھەققى شەكلىدە ھەق ئالىدۇ. ئىشچى يارانقان قىممەت بولسا كوپ جىق بولىدۇ. ئىشچى يارانقان ئاۋارىلىك قىممىتى بىلەن ئىشچىنىڭ ئىش ھەققى ئارىسىدىكى پۈتۈن پەرقىنىڭ ھەممىسى كاپىتالىستلار سىنىپى تەرىپىدىن قوشۇمچە قىممەت شەكلىدە ئىگىلىۋېلىنىدۇ، بۇنداق پەرق پەيدا، ئوسۇم، يەر ئىجارىسى، باج قاتارلىق ھەرخىل كاپىتالىستىك كىرىم شەكىللىرىنىڭ ئاساسىنى شەكىللەندۈرىدۇ. پۈتۈن كاپىتالىستلار سىنىپى كوللېكتىپ ئېكسپلاتاتسىيەچى، پۈتۈنلەي قوشۇمچە قىممەت ئوزلەشتۈرۈشكە تايىنىپ ياشايدىغان بىر پۈتۈن سىنىپ سۈپىتىدە پۈرولېتارىيات بىلەن قارشىلىشىدۇ. كاپىتالىزم شارائىتىدا، كاپىتال قوشۇمچە قىممەتنىڭ پەيدا بولۇشىنى چۈشەنگەنلىكتىن، ئەمگەكنى ئېكسپلاتاتسىيە قىلىش نىسبىتىنى ئۆزلۈكسىز ئاشىدۇ. ئىش كۈنىنى ئۇزارتىش، ئايال ئىشچىلار ۋە بالا ئىشچىلارنى دەھشەتلىك ئۇردە ئېكسپلاتاتسىيە قىلىش، ئەمگەك كۈچلىرىنى ۋەيران قىلىش، مىليون-مىليونلىغان ئىشچىنى جىسمانى جەھەتتىن كاردىن چىقىرىش، ــ مانا بۇلار كاپىتالىنىڭ قوشۇمچە ئەمگەكنى يۇتۇۋېلىش يولىدىكى بوران-چاپقۇنلىرىدۇر. ئەپسىنى قاندۇرۇش مەقسىدىدە قوللانغان چارىلىرى.

ماشىنا ئىشلىتىش ۋە ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنى راۋاجلاندۇرۇش كاپىتال ئۈچۈن ئېيتقاندا ئەمگەكنى تېجەش ۋاستىسى ئەمەس، بەلكى قوشۇمچە قىممەت نورمىسىنى ئوستۇرۇش ۋاستىسى. كاپىتالىزملىق تەرەققى قىلىشىغا ئەگىشىپ، ئىشچىلار سىنىپى ئۈستىدىكى ئېكسپلاتاتسىيە كۈندىن-كۈنگە كۈچىيىدۇ، ئىشچىلار سىنىپىنىڭ ئەھۋالى كۈنسايىن يامانلىشىدۇ. كاپىتالىزم جەمئىيىتىدە، كاپىتالىستىك مۇناسىۋەتلەرنىڭ راۋاجلىنىشى ۋە ماشىنىلارنىڭ ئىشلىتىلىشى تارقىلىشىدا ئىشسىزلىق ئەھۋاللىرى كېلىپ چىقىدۇ، ئەمگەك زاپاس قوشۇنى بارلىققا كېلىدۇ. بۇنىڭ ئوزى ئوشۇقچە ئەمگەك كۈچلىرى بولۇپ،

ئۇ ئەمگەك باز،رىنى دائىم قاپلاپ كېتىدۇ. بۇنداق بىلەن كاپىتا-
لىستلار ئىش ھەققىنى چۈشۈرىدۇ، ئىش ھەققىنى ئەمگەك كۈچلە-
رىنىڭ قىممىتىدىن تۆۋەن قىلىپ بەلگىلەيدۇ. ئىشچىلارنىڭ نامرات-
لىشىشى ھەم نىسبى، ھەم مۇتلەق بولىدۇ. "..... بىر قۇتۇپتا بايلىق
توپلىنىدۇ، ئەينى ۋاقىتتا يەنە بىر قۇتۇپتا، ئۆزىنىڭ ئىشلەپچىقىرىش
بۇيۇملىرىنى ئىشلەپچىقىرىدىغان يەنى كاپىتال ئىشلەپچىقىرىدىغان
سىنىپ تەرەپتە نامراتلىق، ئەمگەك ئازاۋى، قۇللۇق، بىلىمسىزلىك،
مەدەنىيەتسىزلىك ۋە ئەخلاقىي چۈشكۈنلۈك توپلىنىدۇ." (ماركس.
«كاپىتال»، روسچە نەشرى، 1-توم، 651-بەت) كاپىتالىزىمنىڭ
راۋاجلىنىشى ئىشچىلار سىنىپىغا كاپىتالىزىم تۈزۈمى دائىرىسىدە
ئۆزىنىڭ ئەھۋالىنى ياخشىلايدىغانغا ھېچقانداق ئىمكان بەرمەيدۇ،
شۇڭا، پۈرولېتارىيات شۇنداق بىر سىنىپكى، ئۇنىڭ مەنپەئەتى
كاپىتالىزىم تۈزۈمىنىڭ ئاساسى بىلەن تۆپتىن قارىمۇ-قارشى ھەمدە
بۇ ئاساسلارنى يوقىتىشنى تەلەپ قىلىدۇ. ئەينى ۋاقىتتا "كاپىتالىزىم
تۈزۈمى ئىشچىلارنى بارغانسېرى كاپىتالغا بېقىندىغان قىلىپ قويۇش
بىلەن بىللە، بىرلەشكەن ئەمگەكنىڭ ئۇلۇغ كۈچىنىمۇ بارلىققا كەلتۈ-
رىدۇ" («لېنىن ئەسەرلىرىدىن تاللانما» 2 تومлуق، خەلق نەشرىيا-
تىنىڭ 1953-يىل خەنزۇچە نەشرى، 1-توم، 72-بەت). كاپىتا-
لىستىك ئىشلەپچىقىرىش توپلانغان ۋە مەركەزلەشكەن جەريانىدا،
ئۇششاق خۇسۇسىي مۈلۈكدارلارنىڭ ۋەيران بولۇشى خۇسۇسەن كاپە-
تالىزىم شارائىتىدا دېخانلارنىڭ ۋەيران بولۇشى ئارقىسىدا، يالالانما
پۈرولېتارلارنىڭ سانى ئۆزلۈكسىز كۆپىيىدۇ. پۈرولېتارىيات سان
جەھەتتە كۆپىيىدۇ ھەم ئوسۇپ يېتىلىدۇ. ئىشچىلار كاپىتالىستىك
چوڭ كارخانىلاردا بارغانسېرى كوپ ۋە ئىناق ئامما بولۇپ توپلە-
نىدۇ. شۇنداق قىلىپ، كاپىتالىزىمنىڭ ئۆزى تەرەققى قىلىش داۋا-
مىدا ئۆزىنى ئولۇمگە ئېلىپ بارىدىغان ئىجتىمائى كۈچىنى پەيدا

قىلدۇ. پۈرولېتارىيات ئىنقىلاپ قىلىش يولى ئارقىلىق ھاكىمىيەتنى تارتىۋالىدۇ. پۈرولېتارىيات دىكتاتۇرىسىنى ئورنىتىدۇ ۋە مەھرۇم قىلغۇچىلارنى مەھرۇم قىلىدۇ.

ماركس ئۆتۈشاق خۇسۇسى مۈلۈكدارلار ئامما ئىنىڭ بولۇپمۇ كاپىتالنىڭ دەھشەتلىك ئېكسپىلاتاتسىيىسىدە بولغان ئۆتۈشاق دىخانلارنىڭ كاپىتالىزىم شارائىتىدا قىلچە چىقىش يولى بولمايدىغانلىقىنىمۇ كۆرسىتىپ بەردى. كاپىتالىزىم ئۆتۈشاق خۇسۇسى مۈلۈكدارلارنىڭ ئاساسىي ئامما سىنى مۇقەررەر ۋەيران قىلىپ، ئۇلارنى پۈرولېتارلارغا ئايلاندۇرىدۇ. "... ماركس ـ ھەممە ماركسزىمچىلار ئىچىدە پىرىنسىپاللىقى ھەممىدىن كۆچلۈك بولغان بۇ ماركسزىمچى كومىۋنىستىك پارتىيىگە دىخانلارغا سەل قارىماسلىقىنى، بەلكى ئۇلارنى پۈرولېتارىيات تەرەپكە ئوتكۈزۈش، كەلگۈسىدىكى پۈرولېتارىيات ئىنقىلابىدا ئۇلارنىڭ ياردىمىگە ئېرىشىشكە كاپالەتلىك قىلىشنى قەتئىي تەۋرەنمەي تەسەۋۋۇر قىلىدى." («ستالىن ئەسەرلىرى»، خەلق نەشرىياتىنىڭ 1957 ـ يىل خەنزۇچە نەشرى، 5 ـ توم، 280 ـ بەت) ماركس كەشپ قىلغان كاپىتالىزىم جەمئىيىتىنىڭ پەيدا بولۇش، راۋاجلىنىش ۋە يوقىلىش قانۇنىيىتى ھەرگىز تارىخنىڭ سىنىپىي كۈرەشسىز ۋە سىنىپىي كۈرەشتىن چەتئەلەپ ئىنسانلارنى كومىۋنىزمغا باشلاپ بارىدىغانلىقىنى بىلدۈرمەيدۇ. ھەرقانداق ئانتاگونىيىلىك جەمئىيەتكە ئوخشاش، كاپىتالىزىمنىڭ تەرەققىي قىلىش قانۇنىيىتى ئۇنىڭدىكى زىددىيەتلەرنىڭ راۋاجلىنىش ۋە ئوتكۈرلىشىش، سىنىپىي كۈرەشنىڭ راۋاجلىنىش ۋە ئوتكۈرلىشىش بولۇپ ھىسابلىنىدۇ. كاپىتالىزىم تەرەققىياتنىڭ ئوبېكتىپ قانۇنىيىتى ھەققىدىكى بىلىم پۈرولېتارىياتنى ئۇزىنىڭ كاپىتالىزىم تۈزۈمىگە قارشى كۈرىشىنى ئىنقىلاۋىي يولغا باشلاش، ئۇزىنىڭ دۈشمەنلىرىنى ئېنىق كورۇۋېلىش، ئىتتىپاقچىلىرىنى تېپىۋېلىش ۋە تولۇپ تاشقان

ئىشەنچ بىلەن غەلىبىگە قاراپ مېڭىپ، ئوزىنىڭ دېكتاتۇرلىقىنى ئورنىتىشقا مۇۋەپپەق قىلىدۇ. «كاپىتال»دا غەلىبىلىك سوتسىيالىستىك ئىنقىلاب ئارقىسىدا بارلىققا كېلىدىغان پۈرولېتارىيات دېكتاتۇرلىقىنىڭ تارىخىي زۆرۈرىيەتلىكى ۋە ئۇنىڭ غەلىبىسىنىڭ مۇقەررەرلىكىلىكى تەپسىلى دەلىللەپ بېرىلدى. ماركس تەلىماتى پۈتۈن دۇنيا پۈرولېتارىياتىنى ئوزىنىڭ تارىخىي رولىنى چۈشىنىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلىدى، پۈرولېتارىياتقا كاپىتالىزىمغا قارشى كۈرەش قىلىش ۋە كاپىتالىزىم ئۈستىدىن غەلىبە قىلىشنىڭ يوللىرى بىلەن ئۇسۇللىرىنى كورسىتىپ بەردى.

ماركسنىڭ «كاپىتال» دېگەن ئەسىرى ئىقتىسادىي ئەسەرلا ئەمەس، بەلكى ئۇلۇغ تارىخىي ئەسەر ۋە پەلسەپىۋى ئەسەر. ماركس «كاپىتال»دا ھەمىدىن ئاۋال مۇئەييەن ئىجتىمائى ئىقتىسادىي ھالەت بولغان كاپىتالىزىمنى ئومۇمى يوزلۈك تەتقىق قىلىش ئاساسىدا، تارىخىي ماتېرىيالىزىم نەزەرىيىسىنى ئىزچىل دەلىللەپ بەردى. «كاپىتال» يەنە ماتېرىيالىستىك دىيالېكتىكىنى مۇھاكىمە قىلىش ھەمدە ئۇنى تەتبىق قىلىپ ئىنسانىيەت جەمئىيىتىنى تەتقىق قىلىشنىڭ تەگداشسىز ئۇلكىسى. لېنىن «كاپىتال»نىڭ پەلسەپىۋى ئەھمىيىتىنى تەكتىلىگىنىدە مۇنداق دەپ يازغان ئىدى: "«كاپىتال»دا، لوگىكا، دىيالېكتىكا ۋە ماتېرىيالىستىك بىلىش نەزەرىيىسى بىر ئىلمىگە تەتبىق قىلىنغان..." («پەلسەپە خاتىرىلىرى»، خەلق نەشرىياتىنىڭ 1956 ـ يىل خەنزۇچە نەشرى، 233 ـ 234 ـ بەتلەر).

«كاپىتال»دا، ماركس پۈتۈنلەي چىن ئەمەلىي ئەھۋالغا ئاساسەن، كاپىتالىستىك ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلى مەڭگۈ ئوزگەرمەس ئەمەس، بەلكى ئۇ تارىخىي يوسۇندا بارلىققا كەلگەن ۋە راۋاجلانغان ھەم مۇقەررەر سۇرەتتە ئوزىنىڭ ئولۇمىي ئۇچۇن شەرت ـ شارائىت ھازىرلىماقتا، دەپ ھىساپلىدى. ماركس، كاپىتالىستىك ئىشلەپچىقىـ

رىش ئۇسۇلىنىڭ تەرەققى قىلىشىنىڭ مەنبەسى ئۇنىڭ ئوزىگە خاس بولغان زىددىيەتلەردىن ئىبارەت، دەپ كورسەتتى ھەمدە بۇ زىددىيەتلەرنىڭ قانداق كۆچىيىپ ۋە ئوتكۇرلىشىپ باردىغانلىغىنى، پۈتكۈل كاپىتالىزىمنىڭ تەرەققىيات جەريانىنىڭ قانداق قىلىپ كاپىتالىزىمنىڭ ئورنىنى سوتسىيالىزىمنىڭ ئىنقىلاۋى يوسۇنىدا ئىلىشىغا ئوبيېكتىپ ئالدىنقى شەرتلەرنى يارىتىپ بېرىدىغانلىغىنى چوڭقۇر تەھلىل قىلدى. «كاپىتال»دا كاپىتالىزم ئۇستىدە ئىلىپ بېرىلغان تەتقىقاتقا ئاساسەن، ماركسىزملىق بىلىش نەزىرىيىسى تىكلەندى. «كاپىتال»دا چوڭقۇر ئىلمىيلىك پۇرولېتارىياتنىڭ بارلىق دۇشمەنلىرى بىلەن قىلىچە مۇرەسسە قىلمايدىغان پارتىيىسۇلۇك بىلەن بىرلەشتۈرۈلدى. «كاپىتال»نىڭ «سىياسى ئىقتىسات تەنقىدى» دېگەن قوشۇمچە ماۋزۇسى «كاپىتال»نىڭ نەزىرىيىسۇى مەزمۇنىغا تامامەن ئۇيغۇن كېلىدۇ. «كاپىتال»دا كاپىتالىزم قانۇنىيەتلىرى ئوستىدە مۇلاھىزە يۈرگۈزۈلدى، ئەينى ۋاقىتتا بۇرژۇئا سىياسى ئىقتىسادى ئۇستىدىمۇ ئىلمىي تەنقىت ئىلىپ بېرىلدى.

«كاپىتال» نەشردىن چىققاندىن تارتىپ تا بۇگۈنكى كۈنگىچە بۇرژۇئا ئىلىم ـ پېنى ۋە كاپىتالىزىمنىڭ ئىلاھاتچى غالىچىلىرى «كاپىتال»غا جېنىنىڭ بېرىچە قارشى تۇرۇپ كەلدى، ئۇنى توھمەت خاراكتېرىدا بۇرمىلاپ كەلدى. ئەمما، «كاپىتال» دۇنياغا كەلگەندىن تارتىپ، ئىنسانىيەت تارىخى ۋە سىنىپىي كۈرەش تارىخىنىڭ پۈتۈن تەجرىبىلىرى بۇ ئەسەردىكى تالانتلىق ئىدىيىنى تامامەن دەلىللەپ بەردى.

كاپىتالىزم تۈزۈمى Капиталистический 资本主义制度 строй دېمۇدالىق تۈزۈمىنىڭ ئورنىنى ئالغان بىر خىل ئىجتىمائى تۈزۈم ۋە دولەت تۈزۈمى. ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرىگە بولغان خۇسۇسى كاپىتالىستىك ئوزلەشتۈرۈش تۈزۈمى ۋە ئىشلەپچىقىرىش

ۋاستىلىرى بىلەن تۈرمۇش ۋاستىلىرىدىن مەھرۇم بولۇش نەتىجىسىدە ئۇزىنىڭ ئەمگەك كۈچىنى دائىم كاپىتالىستقا سېتىشقا مەجبۇر بولغان يالانما ئىشچىلارنى ئېكسپلاتاتسىيە قىلىش ــ كاپىتالىزم تۈزۈمىنىڭ ئاساسى. ئىشچىلار ئىشلەپچىقارغان قوشۇمچە قىممەتنى ئىگىلىۋېلىش بىلەن پايدا ئېلىش ــ كاپىتالىستنىڭ ئىشلەپچىقىرىشنى ئىلگىرى سۈرىدىغان ۋە رىغبەتلەندۈرىدىغان ئاساسىي كۈچ. راۋاج تاپقان كاپىتالىزىمدىكى نېگىزلىك زىددىيەت ئىشلەپچىقىرىشنىڭ ئىجتىمائىلىغى بىلەن خۇسۇسى كاپىتالىستنىڭ ئوزلەشتۈرۈش شەكلى ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەتتىن ئىبارەت. كاپىتالىستنىڭ ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشتىكى ھوكۇمەتسىزلىك ئاساسىغا ئورنىتىلغان بولىدۇ، ئۇ ئىستېھسالنىڭ راۋاجلىنىش قانۇنىيىتى بىلەن تىزگىنلىنىدۇ. شۇڭا كاپىتالىزم شارائىتىدا، ئەمگەكچىلەرنىڭ (تۈرمۇش سەۋىيىسى كاپىتالىزم شارائىتىدا كۆنسايىن تۆۋەنلەۋاتقان) سېتىۋېلىش ئىقتىدارىنىڭ چەكلىمىسىگە ئۇچرايدىغان بازارلار ئىشلەپچىقىرىلغان تاۋارلارنى سىغدۇرالمايدىغان چاغدا، دەۋرىي خاراكتېرلىق ئىقتىسادىي كرىزىس يەنى ئىشلەپچىقىرىش ئوشۇقچىلىقى كرىزىسى مۇقەررەر يۈز بېرىدۇ. كاپىتالىستنىڭ دولەتتە ئىگىلىكنىڭ راۋاجلىنىشى دەۋرىي خاراكتېرلىق بولىدۇ، يەنى كاپىتالىزىمدىكى ئانتاگونىيىلىك زىددىيەتلەر تۈپەيلىدىن، ئىشلەپچىقىرىشنىڭ ئېشىشىنىڭ ئورنىغا ئىشلەپچىقىرىشنىڭ كېمىيىشى، شىددەت بىلەن چۈشۈپ كېتىشى ۋە كرىزىس ئالىدۇ. كرىزىس بولغان مەزگىللەردە، ئىجتىمائى ئىشلەپچىقىرىش كۆچلىرى زور كولەمدە ۋەيران بولىدۇ، ئىشسىزلىق شىددەت بىلەن كوپىيىدۇ، ئىشچىلار سىنىپى ۋە پۈتۈن ئەمگەكچىلەر كۆنسايىن ئامراتلىشىدۇ، كاپىتالىزم تۈزۈمى ئاستىدىكى بارلىق زىددىيەت تېخىمۇ ئوتكۈرلەشىدۇ. كاپىتالىزمنىڭ راۋاجلىنىشىغا ئەگىشىپ، كاپىتالىستلىق زۇلمى كۈنسايىن ئېغىرلىشىدۇ، ئىشچىلار سىنىپى ۋە ئەمگەكچىلەرنىڭ مۇتە-

لەق نامراتلىشى ۋە نىسبى نامراتلىشى بارغانسېرى ئېغىرلىشىپ بارىدۇ. جەمىيەتنىڭ بايلىقى بىر ئوچۇم كاپىتالىستلارنىڭ چاڭگىلىغا قانچىكى توپلانسا، ئامما ئۇنچىكى پۇرولېتارىياتلىشىدۇ، ئىشسىزلىقمۇ ئۇنچىكى كۆپىيىدۇ، ئىشچىلار سىنىپىمۇ ئۇنچىكى نامراتلىشىدۇ. **"مانا بۇ كاپىتالىستىك جۇغلىنىشنىڭ مۇتلەق ۋە ئومۇمى قانۇنى-يىتى."** (ماركس، «كاپىتال»، رۇسچە نەشرى، 1-توم، 650-بەت) بۇرژۇئازىيە بىلەن پۇرولېتارىيات ئوتتۇرىسىدىكى ئىنتايىن ئوتكۇر سىنىپىي كۆرەش-كاپىتالىزم جەمىيىتىنىڭ ئاساسىي بەلگىسى.

19-ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىدا، كاپىتالىزم يۇقۇرى ۋە ئاخىرقى باسقۇچقا يەنى جاھانگىرلىك باسقۇچىغا كىردى؛ بۇ باسقۇچ بىر ئوچۇم مونوپول كاپىتالىستلار ۋە مونوپول بىرلەشمىلەرنىڭ كاپىتالىستىك دولەتلەردە ئىقتىسادىي ۋە سىياسى جەھەتلەردە ھوكۇمران ئورۇندا بولۇشىنى بەلگە قىلىدۇ. جاھانگىرلىك دەۋرىدە كاپىتالىستىك دولەتلەرنىڭ سىياسى ۋە ئىقتىسادىي تەرەققىياتى تەكشىسىز بولۇش قانۇنىيىتى تۈپەيلىدىن، كاپىتالىزم تۈزۈمىنىڭ ئاساسى بارغانسېرى لىكشىماقتا، كاپىتالىستىك دولەتلەر ئارىسىدىكى توقۇنۇش ۋە ئۇرۇشلار كۈندىن-كۈنگە كۆپەيمەكتە؛ ئىشچىلار سىنىپى ۋە ئۇنىڭ رەھبەرلىگىدىكى پۈتۈن ئەمگەكچى خەلقنىڭ كاپىتالىستلار سىنىپىغا قارشى كۈرەشلىرى ئىنتايىن ئوتكۇرلىشىش دەرىجىسىگە يەتتى. كاپىتالىزمنىڭ جاھانگىرلىك باسقۇچى-سوتسىيالىستىك ئىنقىلابنىڭ ھارپىسى. بىرىنچى دۇنيا ئۇرۇشىدىن باشلاپ، كاپىتالىزم تۈزۈمى ئومۇمى كىرىزىس ھالىتىگە كىردى، ئومۇمى كىرىزىسنىڭ ئاساسى دۇنياۋى كاپىتالىستىك ئىگىلىك سىستېمىسىنىڭ كۈندىن-كۈنگە جىددى پارچىلىنىشىدىن ئىبارەت. ئۇلۇغ ئوكتەبىر سوتسىيالىستىك ئىنقىلابى ئىنسانىيەت جەمىيىتىنىڭ تەرەققىياتى جەريانىدا يېڭى ئەسىر ئاچتى. كاپىتالىزم ئەمدى بىردىن-بىر ۋە ھەممىنى ئوز ئىچىگە ئالىدىغان

دۇنياۋى ئىگىلىك سېستىمىسى بولۇشتىن قېپقالدى. دۇنيا ئىگىلىگى سوتسىيالىستىك ئىگىلىك سېستىمىسى بىلەن كاپىتالىستىك ئىگىلىك سېستىمىسىدىن ئىبارەت بىر بىرىگە تۆپتىن قارشۇ ـ قارشى بولغان ئىككى ئىگىلىك سېستىمىسىغا بولۇندى. كاپىتالىزم جەمئىيىتىدە بارلىق زىددىيەتلەرنىڭ ئەتتايىن ئوتكۇرلىشىشى ـ كاپىتالىزم ئومۇمى كىرىزىسىنىڭ ئالامىتى. جاھانگىر كۆچلۈك دولەتلەر بىلەن جاھانگىرلىكنىڭ ئاساسىنى بۇزىدىغان مىللى ئازاتلىق ھەركىتى يولىغا ماڭغان مۇستەملىكىلەر ۋە يېقىندا ئەللەر ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەت چوڭقۇرلاشتى، كاپىتالىزم تېخىمۇ چىرىدى.

كاپىتالىزمنىڭ ئومۇمى كىرىزىس مەزگىلىدىكى ئالامەتلىرى شۇكى، كارخانىلاردىكى ئىشلەپچىقىرىش ئورگانلىرى دائىم تولۇق ئىشقا كىرىشەلمەيدۇ، شۇنىڭدەك ئىشسىزلارنىڭ زاپاس قوشۇنىدىن دائىمى ئىشسىزلار قوشۇنىغا ئايلانغان مىليون ـ مىليون كىشىلىك ئىشسىزلار قوشۇنى مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدۇ. ئىقتىسادىي كىرىزىس بارغانسېرى چوڭقۇرلىشىدۇ، ئۇنىڭ ۋەيرانچىلىغى بارغانسېرى چوڭىيىدۇ، ئۇ بۇرژۇئازىيە دولىتىدىكى ھەممە كاپىتالىستىك ئىگىلىك تارماقلىرىغا زەربە بېرىدۇ. كاپىتالىزمنىڭ دەۋرىيىلىك كىرىزىس باسقۇچىنىڭ داۋام قىلىش ۋاقتى بارغانسېرى ئۇزۇن، ۋاقىتلىق جانلىنىش مەزگىلى بولسا بارغانسېرى قىسقا بولىدۇ. شۇنداقلا ئىگىلىكىنىڭ ئومۇمى يۇزلۈك ئورلىشى ۋە گۈللىنىشىنى كەلتۈرۈپ چىقارمايدىغان بولدى.

ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشى مەزگىلىدە كاپىتالىزم ئومۇمى كىرىزىسىنىڭ 2 ـ باسقۇچى باشلاندى. ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشى بولغانلىقى ۋە سوۋېت ئىتتىپاقى گىتلېر گېرمانىيىسىنى ۋە جاھانگىر ياپونىيىسىنى يەڭگەنلىگى ئارقىسىدا، ياۋروپا ۋە ئاسىيادىكى نۇرغۇن ئەللەر كاپىتالىزم دۇنياسىدىن قۇتۇلۇپ، خەلق دېموكراتىيىسى تۈزۈمىنى ئور ـ

ئاتتى. جۇڭگو خەلقىنىڭ ئالەمشۇمۇل تارىخىي ئەھمىيەتكە ئىگە غەلىبىسى جاھانگىرلىككە بىگى ئەجەللىك زەربە بەردى. ھەرقايسى خەلق دېموكراتىيىسى ئەللىرى سوتسىيالستىك قۇرۇلۇش يولىغا ماڭدى. دۇنيا ئىككى لاگېرغا بولۇنىدى: بىرى، ئامېرىكا باشچىلىغىدىكى جاھانگىرلىك لاگېرى، يەنە بىرى، سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى باشچىلىغىدىكى، ئۆزلۈكسىز زورىيىۋاتقان ۋە مۇستەھكەملىنىۋاتقان سوتسىيالىزم ۋە دېموكراتىيە لاگېرى.

ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشىنىڭ ئاخىرى مۇھىم ئىقتىسادىي ئاقىۋىتى بىرلىككە كەلگەن، ھەممىنى ئوز ئىچىگە ئالغان دۇنيا بازىرىنىڭ پارچىلانغانلىغى ۋە كاپىتالىزم بازىرى بىلەن سوتسىيالىزم بازىرىدىن ئىبارەت تەڭمۇ-تەڭ ئىككى بازارنىڭ ۋۇجۇدقا كەلگەنلىگى بولدى، بۇ ھال دۇنيا كاپىتالىزم سېستىمىسى ئومۇمى كىرىزىسىنىڭ يەنمۇ چوڭقۇرلىشىشىنى بەلگىلىدى.

ئەكسىيەتچى بۇرژۇئازىيە كاپىتالىزم تۈزۈمىنى قوغداش مەقسىدىدە دولەتنى فاشىستلاشتۇرۇش ۋە فاشىستىك دىكتاتۇرا ئورنىشتىن ئىبارەت پەۋقۇلئاددە ۋاستە قوللاندى. مونوپول بىرلەشمىلەر ئوزلىرىگە قارشىلىق بولغان بۇرژۇئا دولەت ئاپپاراتىدىن پايدىلىنىپ، ئەمگەكچى خەلقنى قوللۇقتا چۈشۈرۈشنى جىددىلەشتۇردى. سىياسى جەھەتتىكى ئەركىنلىك ۋە دېموكراتىيىنى ئەمەلدىن قالدۇردى، كەڭ ئەمگەكچىلەر ئامېرىكا ئىنقىلاۋىي ھەركەتلىرىنى ۋە مىللى ئازاتلىق ھەركەتلەرنى باستۇردى. بۇرژۇئا دولىتى — مونوپول كاپىتالىسلىق ئەڭ زور چەكتە پايدا ئېلىش ۋە پۈتۈن دۇنيادا چوڭ مونوپول تەشكىلاتلىق ھوكۇمرانلىقنى ئورنىتىش مەقسىدىدە ئېلىپ بارىدىغان كۈرەشلىرىدىكى ئىنتائەتمەن قورالى.

سوتسىيالستىك ئىنقىلاپ كاپىتالىزم تۈزۈمىنىڭ ئورنىغا تېخىمۇ ئالى ئىجتىمائى تۈزۈمنى يەنى كاپىتالىزمغا قارشى شەپقەتسىز

سىنىپىي كۈرەشلەردە تىكلەنگەن سوتسىيالىزم تۈزۈمىنى دەسلىدۇ. پۈرولېتارىيات دىكتاتۇرىسى يېڭى سوتسىيالىستىك ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلىنى ئۈيۇشتۇرىدۇ ھەمدە كىشىنىڭ كىشىنى ئېكسپلاتاتسىيە قىلىشىغا مەڭگۈگە خاتىمە بېرىدۇ، قۇل قىلىش ۋە ئېزىش تۈزۈمىنى مەڭگۈگە يوقىتىدۇ.

كاپىتالىزمنىڭ ئومۇمىي كىرىزىسى **资本主义总危机** Общий кризис капитализма دۇنيا كاپىتالىزم سىستېمىسىدا ھەم كاپىتالىستىك دولەت ئىقتىسادىدىكى، ھەم كاپىتالىستىك دولەت سىياسىسىدىكى ئومۇمىي كىرىزىسنى ئوز ئىچىگە ئالىدۇ. دۇنيا كاپىتالىزم سىستېمىسىنىڭ ئومۇمىي كىرىزىسى بىرىنچى دۇنيا ئۇرۇشى مەزگىلىدە، خۇسۇسەن سوۋېت ئىتتىپاقى كاپىتالىزم سىستېمىسىدىن قۇتۇلغاندىن كېيىن باشلاندى. بۇ، ئومۇمىي كىرىزىسنىڭ بىرىنچى باسقۇچى ئىدى. ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشى مەزگىلىدە، خۇسۇسەن ياۋروپا ۋە ئاسىيادىكى خەلق دېموكراتىيىسى دولەتلىرى كاپىتالىزم سىستېمىسىدىن قۇتۇلغاندىن كېيىن، ئومۇمىي كىرىزىسنىڭ ئىككىنچى باسقۇچى باشلاندى. بىرىنچى دۇنيا ئۇرۇشى مەزگىلىدە ۋە ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشى مەزگىلىدە بولغان كاپىتالىزم دۇنياسىنىڭ ئىگىلىك سىستېمىسىدىكى كىرىزىس يەككە-يېگانە كىرىزىسلار ئەمەس، بەلكى كاپىتالىزم ئومۇمىي كىرىزىسنىڭ تەرەققىياتىدىكى ئىككى باسقۇچ.

كاپىتالىزم ئومۇمىي كىرىزىسنىڭ ماھىيىتى مۇنداق: بۇرژۇئازىنى بىردىن-بىر ۋە ھەممىنى ئوز ئىچىگە ئالغان دۇنيا ئىگىلىك سىستېمىسى سوتسىيالىزم سىستېمىسى ۋە كاپىتالىزم سىستېمىسىدىن ئىبارەت ئىككى قارىمۇ-قارشى سىستېمىغا بولۇنگەنلىگى تۈپەيلىدىن، بۇرژۇئازى "مۇۋازىنەت" بۇزۇلۇپ، دۇنيا كاپىتالىزمىنىڭ ئاساسى تەۋرىنىدى. ئىككى ئىگىلىك سىستېمىسىنىڭ تارىخىي مۇسابىقىسىدە، سوتسىيالىزم ئۈزىنىڭ كاپىتالىزمدىن ئەۋزەل ئىكەنلىگىنى نامايەن قىلدى. كاپى-

تالىزىم ئومۇمى كىرىزىسنىڭ ئاساسى ــ "بىر تەرەپتىن، دۇنيا كاپىتالىزمى ئىقتىسادىي سېستىمىسىنىڭ كۇندىن ــ كۇنگە شىددەت بىلەن پارچىلىشۇاتقانلىقى، يەنە بىر تەرەپتىن، كاپىتالىزىمدىن ئايرىلغان ئەللەرنىڭ ــ سوۋېت ئىتتىپاقى، جۇڭگو ۋە باشقا خەلق دېموكراتىيسى ئەللىرىنىڭ ئىقتىسادي كۇچىنىڭ كۇندىن ــ كۇنگە ئېشىۋاتقانلىقى" (ستالىن، «سوۋېت ئىتتىپاقىدا سوتسىيالىزىمنىڭ ئىقتىسادي مەسىلىلىرى»، 1972 ــ يىل ئۇيغۇرچە نەشرى، 88 ــ بەت). جاھانگىرلىك مۇستەملىكە سېستىمىسىنىڭ كىرىزىسى يەنى بۇ سېستىمىنىڭ جاھانگىرلىكنىڭ مۇستەملىكە ۋە يېقىندا ئەللەردىكى ئاساسى تەۋرەپ قالغانلىقى، جاھانگىرلىكنىڭ بۇ ئەللەرگە بۇرۇنقىدەك ھوكۇمرانلىق قىلىۋېرەلمەيدىغانلىقى ئارقىسىدا كۇندىن ــ كۇنگە يىمىرىلىپ بېرىۋاتقانلىقى ــ كاپىتالىزم ئومۇمى كىرىزىسىنىڭ بىر تەركىۋىي قىسمى. كاپىتالىزم ئومۇمى كىرىزىسىنىڭ ئالامىتى مۇنۇ جەھەتلەردە ئىپادىلىنىدۇ: جاھانگىر كۇچلۇك دولەتلەرنىڭ مال سانىدىغان بازارلارنى تارتىۋېلىش كۈرىشى ئوتكۇرلىشىدۇ ۋە مۇرەككەپلىشىدۇ؛ كارخانىلار دائىم تولۇق ئىشقا كىرىشىپ كېتەلمەيدىغان بولىدۇ؛ زاپاس ئىشلار قوشۇلىدىن دائىمى ئىشسىزلار قوشۇنىغا ئايلانغان مىليون ــ مىليون كىشىلىك ئىشسىزلار قوشۇنى مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدۇ. كاپىتالىزم ئومۇمى كىرىزىسىنىڭ ئالاھىدىلىكى يەنە مۇنۇ جەھەتلەردە ئىپادىلىنىدۇ: كاپىتالىزمنىڭ ئىقتىسادي بازىسى ۋە ئۇنىڭغا خىزمەت قىلىدىغان پۈتكۈل ئۇستقۇرۇلمىدا ئىنتايىن ئېغىر تەپىراتىپلىق ۋە چىرىكلىك پەيدا بولىدۇ، دولەت ئورگانلىرى بارغانسېرى مونوپول تەشكىلاتلارنىڭ سىزىغىدىن چىقمايدىغان بولىدۇ، **ھازىرقى زامان كاپىتالىزمنىڭ تۆپ ئىقتىسادي قانۇنىيىتى**"نىڭ رولى ئىنتايىن ئېغىر بۇزغۇنچىلىق قىلىش ئاقىۋىتىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. شۇنداقلا بۇنىڭدىن كاپىتالىزمدىكى نېگىزلىك زىددىيەتنىڭ يەنى

ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنىڭ ئىجتىمائىلىقى بىلەن كاپىتالىستىك ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋەتلىرى ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەتنىڭ يەنمۇ ئوتكۈرلىشىش كېلىپ چىقىدۇ. ھەق ئىگىلىگىنىڭ كۈنسايىن ھەر-بىلىشىگە ئەگىشىپ، ئۇرغۇن كاپىتالىستىك دولەتنە سىياسى تۈرمۇشمۇ قاشىستلاشتى.

كاپىتالىزم ئومۇمى كىرىزىسىنىڭ يېتىپ كېلىشى بىلەن، خەلقارا ئىشچىلار ھەرىكىتى يېڭى جۇشقۇنلۇق يۈكسىلىشلەرگە ئىگە بولدى، ھەرقايسى ئەل پۈرولېتارلىرى ۋە ئېزىلگۈچى خەلق جاھانگىرلىكىگە قارشى ئىنقىلاۋىي بىرلىك سەپ تۈردى. ئۇلۇغ ئوكتەبىر سوتسىيالىستىك ئىنقىلاۋىنىڭ غەلبىسى ماركسىزم-لېنىنىزمنىڭ سوتسىيال دېموكراتىزم ئۈستىدىن غەلبىسە قىلغانلىغىدىن دېرەك بېرىدۇ. بۇ غەلبە پۈرولېتارىيات ۋە ئۇنىڭ كومپارتىيىسىنىڭ ئاۋانگارت قوشۇنىنىڭ ئېزىلگۈچى ۋە ئېكسپلاتاتسىيە قىلىنغۇچى ئاممىنىڭ ئىنقىلاۋىي ھەرىكىتىدىكى رەھبەرلىك ھوقۇقىنى مۇستەھكەملىدى.

ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشى ئاياقلاشقاندىن كېيىن، كۈچلەر سېلىشتۇرمىسىدا تۈپ ئۆزگىرىشلەر بولدى، بۇ ئۆزگىرىشلەر سوتسىيالىزىمغا پايدىلىق، كاپىتالىزىمغا پايدىسىز بولدى، نەتىجىدە كاپىتالىزىمنىڭ ئومۇمى كىرىزىسى يەنمۇ چوڭقۇرلىدى. ياۋروپا ۋە ئاسىيادىكى ئۇرغۇن دولەتلەر كاپىتالىزم سېستىمىسىدىن ئايرىلىپ، سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن بىلىكە بىرلىككە كەلگەن ۋە قۇدرەتلىك دېموكراتىيە ۋە سوتسىيالىزم لاگېرىنى تەشكىل قىلدى، بۇ لاگېر قائىدە-قانۇنىيەتلەر ئارقىسىدا پارە-پارە بولۇپ كەتكەن كاپىتالىزم لاگېرىغا قارىمۇ-قارشى تۇرىدۇ.

بىر بىرىگە قارىمۇ-قارشى بولغان ئىككى لاگېرنىڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشى بارلىققا كەلتۈرگەن ئىقتىسادىي ئاقىۋەت بىرلىككە كەلگەن ۋە ھەممىنى ئوز ئىچىگە ئالىدىغان دۇنيا بازىرىنىڭ

پارالل ئىككى دۇنيا بازىرىغا پارچىلانغانلىغى بولىدى.

سوۋېت ئىتتىپاقى ۋە ھەرقايسى خەلق دېموكراتىيىسى ئەللىرى بىرلىكتە گۈللىنىش ئۈچۈن ئىقتىسادىي جەھەتتە بىرلەشتى ھەمدە ھەمكارلىشىش-ياردەملىشىش مۇناسىۋىتىنى ئورناتتى. دېموكراتىيە لاگېرىدىكى ئەللەرنىڭ سانائىتى يۇقۇرى سۈرئەتتە راۋاجلانغانلىغى ئۈچۈن، بۇ ئەللەر ئەمدى ئىقتىسادىي جەھەتتە كاپىتالىستىك ئەللەرگە ناياپايدىغان بولدى، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ئۇلار ئوزئارا مەنپەئەت يەتكۈزۈش شەرتى ئاستىدا كاپىتالىستىك دولەتلەر بىلەن سودا قىلىشنى خالايدۇ.

بىراق، ئايرىم جاھانگىر دولەتنىڭ بەزى ھوقۇقلۇق گۇرۇھلار كاپىتالىزىم لاگېرىدىكى دولەتلەرنىڭ دېموكراتىيە ۋە سوتسىيالىزىم لاگېرىدىكى دولەتلەر بىلەن سودىنى كەڭ راۋاجلاندۇرۇشىغا توسقۇنلۇق قىلماقتا. نەتىجىدە، دۇنيادىكى مال سېتىلىدىغان بازارلارنىڭ شارائىتى كاپىتالىستىك دولەتلەر ئۈچۈن ئېيتقاندا ئۇزلۇكسىز يامانلاشماقتا، بۇ دولەتلەردە كارخانىلارنىڭ تولۇق ئىشقا كىرىشىلمەسلىك ئەھۋالى كۆندىن-كۈنگە ئېغىرلاشماقتا، بۇ ھال دۇنيا كاپىتالىزىم سېستېمىسىنىڭ ئومۇمىي كىرىزىسنى ئوبېكتىپ جەھەتتە چوڭقۇرلاشتۇردى.

كاتېگورىيە 范畴 Категория (گرېكچە — Χατηγορία كورسەتمە، ئىسپات) پەلسەپىدە كاتېگورىيە رېئال دۇنيادىكى تۈرلۈك شەيئىلەر ۋە ھادىسىلەرنىڭ ئەڭ ئاددىي ۋە ئەڭ ماھىيەتلىك ئالاھىدىلىگىي، ئەرپىي ۋە مۇناسىۋىتىنى ئەكس ئەتتۇرىدىغان ئاساسىي لوگىكىلىق ئۇقۇم. كاتېگورىيە (مەسىلەن، سەۋەبىيەت، زورۇرىيەت، مەزمۇن، شەكىل ۋاھاكازالار) بىلىشنىڭ تارىخىي تەرەققىياتى جەريانىدا، كىشىلەرنىڭ ماددىي ئىشلەپچىقىرىش ئەمەلىيىتى ۋە ئىجتىمائىي ئەمەلىيىتى ئاساسىدا شەكىل-

لىندۇ. كاتىگورىيە كىشىلەرنى ئوز ئەتراپىدىكى رىيال دۇنيانى تېخىمۇ چوڭقۇر بىلىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلىدۇ. ئەبەەت ۋە ئاڭىغا بىلىش جەريانى رىياللىقنى مۇكەممەل ئەكس ئەتتۇرىدىغان ئاددىي، مېخانىكىلىق ھەرىكەت ئەمەس. بىلىش بولسا كاتىگورىيە، ئۇقۇم ۋە قانۇنىيەتنى شەكىللەندۈرىدىغان مۇرەككەپ جەريان. "ئادەمنىڭ ئالدىدا تەبىەت ھادىسىلىرىدىن ئىبارەت **تۇتقا** تۇرىدۇ. تەبىئى ئىقتىدارغا ئىگە ئادەم يەنى ياۋايى ئادەم ئوزىنى تەبىەت دۇنياسىدىن ئاجرالمىغان، ئاڭلىق ئادەم بولسا ئوزىنى تەبىەت دۇنياسىدىن ئاجراتقان. كاتىگورىيە ئاجرىتىش جەريانىدىكى بەزى كىچىك باسقۇچلار يەنى دۇنيانى بىلىش جەريانىدىكى بەزى كىچىك باسقۇچلار بولۇپ، ئۇ تەبىەت ھادىسىلىرىدىن ئىبارەت تۇتقىنى بىلىشىمىز ۋە ئىگەللىشىمىزگە يارىدەم بېرىدىغان ھالقىلىق ۋاستە." (لېنىن. «پەلسەپە خاتىرىلىرى»، خەلق نەشرىياتىنىڭ 1956 ـ يىل خەنزۇچە نەشرى، 68 ـ بەت)

ماركسزىمنىڭ كاتىگورىيە توغرىسىدىكى تەلىماتى بىلەن ئىدىيالىزىمنىڭ كاتىگورىيە توغرىسىدىكى نەزەرىيىسى ئوپتۇن ئوخشىمايدۇ. مەسىلەن، **كانت***نىڭ ئاتالمىش كاتىگورىيىسى ـ تۇغما تەپەككۇر شەكلى، يەنى بارلىق تەجرىبىدىن ئىلگىرىلا ئەزەلدىن مەۋجۇت بولغان ھەمدە تەجرىبىگە تايانمايدىغان تەپەككۇر شەكلى: **گېگېل*** كاتىگورىيىنى دىيالېكتىكىلىق ھالدا تەرەققى قىلدۇرۇپ، دەپ قارايدۇ، لېكىن ئۇنىڭ ئاتالمىش كاتىگورىيىسى ـ رىيال دۇنيانى يارىتىشنىڭ ۋە دىنىي سىرلىقلاشتۇرۇش ئاساسىدىكى مۇتلەق ئىدىيىنىڭ تەرەققىيات باسقۇچى. دىيالېكتىك ماتېرىيالىزىمدا، كاتىگورىيە ـ تەبىەت ۋە جەمىيەتتىكى ئەڭ ئومۇمى، ئەڭ ماھىيەتلىك تەرەپلەرنىڭ ئاڭدىكى ئىنكاسى. دىيالېكتىك ماتېرىيالىزىمنىڭ كاتىگورىيىسى: **ماددا***، **ھەرىكەت***، زامان، ماكان (**زامان ۋە ماكان***غا قارالسۇن).

سان (**سۈيەت ۋە سان**"غا قارالسۇن)، ئوزئارا باغلىنىش، زىددىيەت، **سەۋەبىيەت**"، مۇقەررەرلىك (**مۇقەررەرلىك ۋە تاسادىپىلىق**" قا قارالسۇن)، **شەكىل ۋە مەزمۇن**"، **ماھىيەت ۋە ھادىسە**"، **ئىمكانىيەت ۋە رىيالليق**" ۋاھاكازالاردىن ئىبارەت. تارىخىي ماتېرىيالىزمنىڭ ئاساسىي كاتېگورىيىسى: ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلى (**ماددىي ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلى**" غا قارالسۇن)، **ئىجتىمائىي ئىقتىسادىي ھالەت**"، **ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرى**"، **ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋىتى**"، **بازىس ۋە ئۈستقۇرۇلما**"، **سىنىپ**"، ئىنقىلاب (**ئىجتىمائىي ئىنقىلاب**"قا قارالسۇن) ۋاھاكازالاردىن ئىبارەت.

دىيالېكتىك ماتېرىيالىزم بىلەن تارىخىي ماتېرىيالىزمنىڭ كاتېگورىيىسىمۇ، باشقا ھەرقانداق ئىلمىي كاتېگورىيىگە ئوخشاش، بىر ئىزدا توختاپ قالمىدىغان، ئوزگەرمەيدىغان ئاساسىي ئۇقۇملار سىستېمىسى ئەمەس. ئىلىم-پەن كاتېگورىيىسىنىڭ سانى ۋە مەزمۇنى ئوبېكتىپ رىيالليقنىڭ تەرەققىياتى ۋە پەننىي بىلىملەرنىڭ كۆپىيىشىگە ئەگىشىپ بېيىپ بارىدۇ، ئۇلار ئوبېكتىپ دۇنيانى كۆندىن-كۈنگە تولۇق ۋە ئەتراپلىق ئەكس ئەتتۈرىدۇ. كاتېگورىيە رىيال دۇنيانىڭ ماھىيەتلىك باغلىنىشىنى كورسەتكەن ئىكەن، ئۇنداقتا ئۇلارمۇ گويا ماددىي دۇنيانىڭ ئوزىدىكى شەيئى ۋە جەريانغا ئوخشاش، پائالىيەتچان، جانلىق ۋە ئوزئارا باغلىنىشلىق بولۇشى كېرەك. ئىلمىي كاتېگورىيىنى قېتىپ قالغان، ئوزگەرمەس نەرسە دەپ قاراشقا بولمايدۇ. مەسىلەن، تاۋار ئىشلەپچىقىرىشىدىن ئىبارەت مۇشۇنداق ئىقتىسادىي كاتېگورىيە ئوزىنىڭ تۈرۈۋاتقان تارىخىي شارائىتى بىلەن باغلاپ قارالمىسا خاتا بولىدۇ. كاپىتالىزم شارائىتىدىكى تاۋار ئىشلەپچىقىرىشى بىر ئىش، سوتسىيالىزم شارائىتىدىكى تاۋار ئىشلەپچىقىرىشى بولسا باشقا بىر ئىش. ئەگەر ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرىنگە بولغان خۇسۇسىي مۇلۇكچىلىك مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدىغان،

ئەمگەك كۆچى تاۋار بولىدىغان بولسا، ئېكسپىلاتاتسىيە يوقىتىلمايدىغان بولسا، ئۇ ھالدا تاۋار ئىشلەپچىقىرىشى مۇقەررەر ھالدا كاپىتالىزىمنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. سوۋېت ئىتتىپاقىدىكى تاۋار ئىشلەپچىقىرىشى ئالاھىدە خىلدىكى تاۋار ئىشلەپچىقىرىشى بولۇپ ھساپلىنىدۇ. ئۇ ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرىگە بولغان ئومۇمى مۇلۇكچىلىك شارائىتىدا، كىشىنى كىشى ئېكسپىلاتاتسىيە قىلمايدىغان شارائىتتا مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇۋاتىدۇ. ئۇ كاپىتالىزىمنىڭ مۇستەھكەملىنىشى ئەمەس، بەلكى سوتسىيالىزىمنىڭ مۇستەھكەملىنىشىنى ئىلگىرى سۈرىدۇ. بۇ مىسال ئوبېكتىپ رىيالىلىقنىڭ تەرەققىياتى ئۈزىنىڭ ئىنكاسىغا مېتافىزىكىلىق يەنى ئۇلۇك كاتېگورىيىدە ئەمەس، بەلكى دىيالېكتىك ھالدا تەرەققى قىلىۋاتقان كاتېگورىيىدە ئېرىشىلەيدىغان لىغى ھەمدە ئېرىشىش كېرەكلىگىنى كۆرسىتىپ بېرىدۇ.

ھەر بىر كاتېگورىيە ئوبېكتىپ دۇنيانىڭ ئايرىم تەرىپىنى ئەكس ئەتتۈرىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، ئوبېكتىپ دۇنيانىڭ ئايرىم تەرىپىنىلا كۆرسىتىدىغان ئايرىم كاتېگورىيە ئەمەس، بەلكى تۈرلۈك كاتېگورىيىلەرنىڭ يانمۇ-يان ئىشلىتىشى، "ئومۇمى ئۇقۇملار ۋە قانۇنىيەتكە ئوخشاشلارنىڭ چەكسىز يىغىندىسى تولۇق كونكرېت شەيئىنى ئەكس ئەتتۈرىدۇ" (لېنىن، «پەلسەپە خاتىرىلىرى»، خەلق نەشرىياتى 1956 ـ يىل خەنزۇچە نەشرى، 285 ـ بەت). (ئۇقۇم* غا قارالسۇن.)

كاتولىك دىنى 天主教 Католицизм خرىستىيان دىنىدىكى بىر مەزھەپ. 4 ـ ئەسىردە خرىستىيان دىنى رىم ئىمپېرىيىسىنىڭ دۆلەت دىنى بولۇپ قالدى. رىم ئىمپېرىيىسىنىڭ شەرقى يىلەن غەربىي ئوتتۇرىسىدىكى ئىقتىسادىي، سىياسى ۋە مەدەنىيەت جەھەتتىكى پەرقلىنىڭ كۈنسايىن چوڭقۇرلىشىشىغا ئەگىشىپ، خرىستىيان دىنىدا شەرق ۋە غەربتە ئىككى ئاساسىي مەزھەپ مەيدانغا كېلىشكە باشلىدى. كېيىن ئۇلار ئىككى خىل مۇستەقىل خرىستىيان دىنى

ئېتىقادىنى شەكىللەندۈردى، شەرقتىكىسى يۇنان پىراۋوسلاۋىيە دىنى، غەربتىكىسى رىم كاتولىك دىنى بولۇپ، دىنىي ئەقىدە ۋە رەسىم-قائىدە جەھەتتە ئۈلارنىڭ ھەرقايىسىسىنىڭ ئۆزىگە خاس ئالاھىدە-لىكلىرى ھەمدە ئوز ئالدىغا تەشكىلاتى (دىنىي جەمئىيتى) بار ئىدى.

كاتولىك دىنى غەربىي ياۋروپادىكى دولەتلەرنىڭ فېئودالىلىق جەمئىيتىدە ھوكۇمران ئورۇندا تۇرىدىغان دىن ئىدى. كاتولىك دىنى جەمئىيتى مۇقەددەس ئۇر بىلەن فېئودالىلىق تۈزۈمىنى پۈر-كىدى. كاتولىك دىنى جەمئىيتى ئۆزىنىڭ مەرتىۋە دەرىجە تۈزۈمىنى فېئودالىلىق تۈزۈمىنىڭ ياكىزىسى بويىچە ئورناتتى. شۇ چاغدا پاپا ھاكىمىيتى رەھبەرلىگىدىكى كاتولىك دىنى جەمئىيتىنىڭ ئوزى ئەڭ زور يەر ئىگىلىگۈچى ئىدى. كاتولىك دىنى جەمئىيتى فېئودال-لىق تۈزۈمىنى مەڭگۈ ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن، كىشىنى ئېرىتىدىغان بارلىق دىنىي ۋاستىلەرنى قوللانىدى. كاتولىك دىنى جەمئىيتى تەسىس قىلغان قانلىق سوت-مەھكىمە شەرىئەتلىرى ھوكۇمران سىنىپلار خەتەرلىك دەپ قارىغان كىشىلەرگە دەھشەتلىك تۈرده زىيانكەشلىك قىلدى، ئىلغار ئىلىم-پەن ئىدىيىسىنىڭ ۋەكىللىرىنى ۋە ئەمگەكچى-لەرنىڭ ئازاتلىغى ئۈچۈن كۈرەش قىلغان جەڭچىلەرنى قىردى. كاتولىك دىنى كاپىتالىزم تۈزۈمى شارائىتىدا يېڭى شارائىتقا ماسلە-شىپ، بۇرژۇئازىيىنىڭ ھوكۇمرانلىغىنى مۇستەھكەملەيدىغان بىر قورال بولدى. مەرتىۋە-دەرىجە تۈزۈمىنى ۋە پادىشالىق تۈزۈم خاراكتېرىغا ئىگە بولغانلىغى كاتولىك دىنى جەمئىيتى ئورگىنىنىڭ ئالاھىدىلىگى ئىدى. كاتولىك دىنىنىڭ باشلىغى رىم پاپاسى ئىدى، كاتولىك دىنىنىڭ دىنىي قائىدىسى بويىچە، پاپا رىئايەتلەردىكى خرىستوسنىڭ يانى دۇنيادىكى ۋەكىلى بولۇپ، ئۇ ئېتىقات ۋە ئەخلاق جەھەتتە "مەڭگۈ يېڭىلىشمايدۇ". گەرچە پاپالىق تەختىگە چىقىۋالغانلارنىڭ بىرمۇنچىسىنىڭ جىنايەتچى ۋە ئەخلاقسىز ئادەملەر

ئىكەنلىگى ھەممىگە مەلۇم بولسىمۇ، رىم پاپاسى ئەينى زامانىدا رىمدىكى ئىتتايىن كىچىك دىنىي "دولەت" بولغان ۋاتىكان (ھازىرقى زامان خەلقارا ئەكسىيەتچى كۈچلەرنىڭ مەركەزلىرىدىن بىرى)نىڭ مۇتلەق ھوكۈمرانىدۇر.

كاتولىك دىنىمۇ باشقا دىنلارغا ئوخشاش ئەكسىيەتچىل، پەنگە قارشى ئىدىيىنى يەنى گويا تەبىەتتىن خالى كۆچ تەبىەت ھادىسىلىرىنى ۋە ئىنسانلار جەمئىيىتىدىكى تۈرمۈشنى بەلگىلەيدىغاندەك، تەبىەتتىن خالى كۆچكە ئېتىقات قىلىشنى تەرغىب قىلىدۇ. قەدىمقى زامانلاردىكى ئەپسانە ۋە رىۋايەتلەر توپلىمى يەنى تەۋرات ۋە "مۇقەددەس بايان" (پاپا ۋە دىنىي كېڭەشنىڭ قارارلىرى، ئاغزاكى بايانلىرى) كاتولىك دىنى قائىدىلىرىنىڭ مەنبەسى بولۇپ ھىسابلىنىدۇ. كاتولىك دىنى مۇخلىسلارغا بەندىنىڭ ئاجىزلىقى ۋە ئەرزىمەسلىگى توغرىسىدىكى زىيانلىق ئىدىيىنى سىڭدۈرۈپ، كىشىلەرنىڭ ئېڭىنى قايمۇقتۇرۇپ، "ئولگەندىن كېيىن ئازاپ تارتىسەن"، "زامان ئاخىر بولىدۇ" دېگەن سوزلەر بىلەن ئۇلارنى قورقىتىش، شۇنىڭ بىلەن ئۇلارنى ئېكسپىلاتاتسىيە قىلغۇچىلارغا توقۇنۇز تازىم قىلىپ تۇرىدىغان قىلىش ئۈچۈن، ئۇلارنىڭ ھىسسىياتىغا تەسىر قىلىدىغان ھەر يۈرۈش مۇرەككەپ ـ گۈچماچ تۈزۈملەرنى تۈزىدى. كاتولىك دىنىدا ئەۋلىيالارنىڭ جەسىدىگە ۋە نەرسە ـ كېرەكلىرىگە، ئەۋلىيالارغا ۋە رىۋايەتلەردىكى ئىلاھىگە ئىبادەت قىلىش كەڭ تارقالغان، پاپا ئوردىسى ۋە دىنىي جەمئىيەت مانا مۇشۇ نەرسىلەردىن پايدىلىنىپ ئوزلىرىنىڭ سىياسى مەقسىدىگە يېتەتتى.

كاتولىك دىنى ئىلغار پەننىڭ، دېموكراتىيىنىڭ ۋە سوتسىيالىزمنىڭ دۈشمىنى، نادانلىق ـ بىلىمسىزلىكنىڭ تەرغىباتچىسى. ئوتتۇرا ئەسىردىكى ئۇچىغا چىققان ئەكسىيەتچى توماس **ئاكۋىنا**" ـ كاتولىك دىنىنىڭ رەسمىي پەيلاسوپى. ھازىرقى زامان كاتولىك دىنى "يېڭى

توماسزم" ژۇنۇسكسى ئاستىدا، ئاكۇنانىلىق ئېتىقات بىلىمدىن ئۇستۇن تۇرىدۇ، جەمىيەت مەڭگۈ باراۋەرسىز بولىدۇ دىگەن تەلىماتىدىن پايدىلىنىپ، كاپىتال ھوكۇمرانلىغىنى مۇستەھكەملەش ۋە كومۇنا-زىمغا قارشى تۇرۇش مەقسىدىگە يېتىشكە ئۇرۇنىدۇ. كاتولىك دىنىنىڭ "ئىجتىمائى تەلىماتى" دىگەن نىمە دىنىي ئىبارىلەرنىڭ ھىمايىسىدە، سىنىپىي ھەمكارلىقنى ئەشۇنى قىلىش، ئەمگەكچىلەرنىڭ ئېكسپلا-تاتسىيە قىلغۇچىلارغا بوي سۇنۇشىنى تەشۇنى قىلىشتىن باشقا نەرسە ئەمەس. ھازىرقى زامان كاتولىك دىنىي جەمىيىتىمۇ، ئوتتۇرا ئەسىر-دىكىدەك، پاپانىڭ يولبورۇغى بويىچە مەنئى قىلىنغان كىتابلار تىزىم-لىگى ("مەنئى قىلىنغان كىتابلار مۇندەرىجىسى")نى جاكالىدى، بۇلارنىڭ ئىچىدە ئىنسانلار پىكرىنىڭ جەۋھىرى بولغان ئىسل ئەسەرلەر ئالدى بىلەن كومۇنىستىك ئەسەرلەر بار. كاتولىك دىنى-دىنىي ئېتىقات ئەركىنلىكىنىڭ دۈشمىنى، پاپا ھاكىمىيىتى ئۇزۇنىڭ پۈتۈن تارىخى جەريانىدا، ھەممىلا يەردە (جۈملىدىن رۇسلار ۋە بارلىق سلاۋيان مىللىتى تارىخىدا) كاتولىك دىنىنى تارقىتىشنى پىلانلىغان.

ھوكۇمران سىنىپلار دائىم كاتولىك دىنىدىن پايدىلىنىپ ئۇزلۇد-سىز تاجاۋۇزچىلىق ۋە بۇلاڭچىلىق خاراكتېرىدىكى جازا يۈرۈشىنى يوشۇردى. ئىلگىرىكى "ئەھلى سەلىپ جازا يۈرۈشى" دىگەن نىمە ئەنە شۇنداق بولغان ئىدى. ھازىر جاھانگىر ئەكسىيەتچى كۈچلەر ۋاتىكان پائالىيەتچىلىرىنىڭ ياردىمىگە تايىنىپ، ئەھلى-سەلىپ جازا يۈرۈشى ۋۇجۇدىسىنى كوتىرىۋېلىپ، سوۋېت ئىتتىپاقىغا ۋە خەلق دېمو-كراتىيىسى دولەتلىرىگە قارشى تاجاۋۇزچىلىق ئۇرۇشى قوزغاشنى تەرغىب قىلۋاتىدۇ. كاتولىك دىنى بەرپا قىلغان ئۇرغۇن دىنىي جەمىيەت تەشكىلاتلىرى، دەھرى تەشكىلاتلار، دىنىي گۇرۇھلار (بۇنىڭ ئىچىدە جنايىتى چېكىدىن ئاشقان بىر دىنىي گۇرۇھ ئىيېزۇ-

ئىتالار گۇرۇھى)، سىياسى پارتىيە-گۇرۇھلار، ئىشچىلار ئۆيۈشمىلىرى ۋە باشقا تەشكىلاتلارنىڭ ھەممىسى بۇگۈنكى كۈندىكى جاھانگىر بۇرژۇئازىيىنىڭ تۈزۈگى، ئەمگەكچىلەرنىڭ ئازاتلىق كۈرىشىنىڭ ئەشەددى دۈشمنى. ھازىر بارلىق بۇرژۇئا دولەتلىرىدە كاتولىك دىنىنىڭ رەھبەرلىك ئاپاراتلىرى جاھانگىر بۇرژۇئازىيىنىڭ بۇيرۇغىغا ئىتائەت قىلىۋاتىدۇ، كاتولىك دىنىنىڭ مەركىزى ۋاتىكان بولسا مونوپول تەشكىلاتلار ئۈچۈن خىزمەت قىلىۋاتىدۇ ھەمدە ئۇلارنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىغا ۋە خەلق دېموكراتىيىسى دولەتلىرىگە قارشى سۇيىقەستلىك ھەرىكەتلىرىگە قاتنىشىۋاتىدۇ.

كاتولىك دىنىغا ئېتىقات قىلغۇچى ئەمگەكچىلەرنىڭ سىنىپىي ئېڭىنىڭ ئوسكەنلىگى، ئۇلارنىڭ تېچلىقىنى ۋە دېموكراتىيىنى قولغا كەلتۈرۈش يولىدىكى ئورتاق كۈرەشكە قاتناشقان ھەرىكىتى ئۇلارنىڭ ۋاتىكاننىڭ ئەكسىئىنقىلاۋىي ماھىيىتىنى بىلىۋېلىشىغا ياردەم بەردى، ھەمدە كاتولىك دىنى مۇخلىسلىرى ئوتتۇرىسىدىكى بولۇنۇشنىڭ چوڭقۇرلىشىشىنى ئىلگىرى سۈردى. كوممۇنىستىك پارتىيە ۋە ئىشچىلار پارتىيىلىرى ۋاتىكاننىڭ جاھانگىرلىكنىڭ كەتمىنى چاپقان قىلمىشىنى ئېچىپ تاشلىدى، كاتولىك دىنى ئىدىئولوگىيىسىنىڭ ئەكسىيەتچىللىگىنى پاش قىلدى، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، تېچلىقىنى، ئەركىنلىكنى ۋە خەلق ئاممىسىنىڭ جانجان مەنپەئەتىنى بىرلىكتە قوغداش ئۈچۈن، كاتولىك دىنىغا ئېتىقات قىلغۇچى ئەمگەكچىلەر بىلەن بىرلىشىشنى تەشەببۇس قىلدى.

كار، لۇكرېتسى 卡尔，卢克莱茨 (مىلادىدىن ئىلگىرى 99—55) مەشھۇر رىم شائىرى، ماتېرىيالىست پەيلاسوپ. ئۇ ئۆزىنىڭ «شەيئىلەرنىڭ خاراكتېرى توغرىسىدا» دېگەن ئەسىرىدە، ئاتوم نەزىرىيىسى توغرىسىدىكى ماتېرىيالىستىك پەلسەپىنى شېئىر شەكلىدە بايان قىلدى. ئۇ يۇنان پەيلاسوپى ئېپىكۇرنىڭ ئاتوم نەزىرىيىسىنى ئىزچىل قوغدىدى ۋە ئۇنى تەرەققىي قىلدۇرۇپ، ئالەمنىڭ ئاتوم تۈزۈلمىسىدىن ئىبارەت ئاساسىي قانۇنىيىتىنى ئېچىپ بەردى. ئۇ ئىنسانلارنىڭ ئىدىيىسىنى ئۇلارنىڭ ماددىي تۇرمۇشى بىلەن باغلاپ، ئىدىيىنىڭ ماددىي تۇرمۇشتىن كېلىپ چىققانلىقىنى كۆرسەتتى. ئۇ ئىنسانلارنىڭ ئىدىيىسىنىڭ تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈرۈپ، ئىنسانلارنىڭ ئىدىيىسىنىڭ ئۇلارنىڭ ئىجتىمائىي ئەمەلىيىتىدىن كېلىپ چىققانلىقىنى كۆرسەتتى. ئۇ ئىنسانلارنىڭ ئىدىيىسىنىڭ تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈرۈپ، ئىنسانلارنىڭ ئىدىيىسىنىڭ ئۇلارنىڭ ئىجتىمائىي ئەمەلىيىتىدىن كېلىپ چىققانلىقىنى كۆرسەتتى. ئۇ ئىنسانلارنىڭ ئىدىيىسىنىڭ تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈرۈپ، ئىنسانلارنىڭ ئىدىيىسىنىڭ ئۇلارنىڭ ئىجتىمائىي ئەمەلىيىتىدىن كېلىپ چىققانلىقىنى كۆرسەتتى.

سوپلىرى **دېموكرت***، **ئېپىكۇر***لار بىلەن تامامەن بىردەك بولغان ھالدا، ماتېرىيالىزمنىڭ مۇنۇ تۆۋ پرىنسىپىنى تەشەببۇس قىلدى: دۇنيادا مەڭگۇ مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدىغان، ئاجرالماس ئۇششاق زەررىلەر يەنى ئاتومدىن تەركىپ تاپقان ماددىدىن باشقا ھېچقانداق نەرسە يوق. لۇكرېتسىنىڭ قارىشىچە، ئالەمنىڭ چېكى يوق، ئۇ مەڭگۇ پەيدا بولۇپ تۇرىدىغان، تەرەققى قىلىپ تۇرىدىغان ۋە يوقلىپ تۇرىدىغان سانسىز دۇنيادىن تەركىپ تاپقان. لۇكرېتسى ئىدىيالىستلارنىڭ ۋە دىن مۇرتىلىرىنىڭ دۇنيانى خۇدا ياراتقان دېگەن ئەلەساتىسا رەددىيە بەردى، ئۇ مۇنداق دېگەن ئىدى: "ھېچقانداق نەرسە خۇدانىڭ ئىرادىسى بويىچە يوق يەردىن پەيدا بولالمايدۇ."

لۇكرېتسىنىڭ ئەلەساتى بويىچە دۇنيادىكى ماددىلارنىڭ كوپ خىللىقى ماددا زەررىلىرىنىڭ يەنى ئاتوم بىرىكمىسىنىڭ كوپ خىللىقىدىن باشقا نەرسە ئەمەس. جىسىمنىڭ يوقلىشى پەقەت ئاتومنىڭ ئاجرىلىشىدىن ئىبارەت. لېكىن يوقلىدىغان بىرمۇ ئاتوم بولمايدۇ. لۇكرېتسى مۇنداق دەپ ھېساپلايدۇ: تەبىئى نەرسىلەرنىڭ شەكىللىنىشىدىكى ئاساسىي شارائىت ــ بوشلۇقنىڭ مەۋجۇتلۇغى، ماددا بىلەن بوشلۇق بىر پۈتۈنلۈكنى ھاسىل قىلىدۇ، بۇ بىر پۈتۈن-لۈك بولمايدىكەن، ھەركەتنىڭ بولۇشى مۇمكىن ئەمەس، شۇڭا ئاتومنىڭ بىرىكىشى ۋە ئاجرىلىشىمۇ مۇمكىن ئەمەس. بىلىش نەزىرىيىسى مەسىلىسىدە، لۇكرېتسى ئوبېكتىپ دۇنيانى بىلگىلى بولىدۇ دېگەن مەيداندا تۇردى. ھېسسىي سەزگۈ ــ تاشقى دۇنيانى بىلىشنىڭ مەنبەسى، ھەر خىل ــ ھەر پاكىز ئاتومىلار (يۇمۇلاق، قىرلىق، پىرىك، سىلىق ۋە باشقىلار) ئادەمنىڭ سەزگۈ ئەزاسىغا تەسىر قىلىپ، ھەر خىل ئوخشاش بولمىغان سېزىمنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. تۈيغۇ گويا ئىدىيىنىڭ قورالى. ئۇ بولسىمۇ، بىلىشنىڭ

بولۇشى مۇمكىن ئەمەس.

"ئەگەر سەن تۇيغۇغا ئىشىنىشكە جۇرئەت قىلمىساڭ، ئۇنداقتا بارلىق ئەقىل يوقىلىپلا قالماستىن، بەلكى تۇرمۇشنىڭ ئوزىمۇ شۇنىڭ بىلەن بىللە يوقىلىدۇ....."

لۇكرېتسى دىنىي بىر تەرەپلىمە قاراشنى تەنقىت قىلىدى، ئۇنىڭ پىكرىچە، دىن ئىنسانلارنىڭ گۇناھىنىڭ مەنبەسى. كىشىلەر-نىڭ تېخى بىلمۇبلىنمىغان تەبىئەت ھادىسىلىرىدىن قورقۇنلىغىنىڭ مەنبەسى، دۇنيادىكى ئاق دەسلەپكى خۇدانى ۋەھىمە پەيدا قىلغان. لۇكرېتسى كىشىلەرگە تەبىئەت ھادىسىلىرىنىڭ ھەقىقى سەۋەبلىرىنى چۈشەندۈرگەندىلا، دىنىي بىر تەرەپلىمە قاراش يوقىلىدۇ دەپ ھىساپلايدۇ. شۇڭا ئۇ «شەيئىلەرنىڭ خاراكتېرى توغرىسىدا» دېگەن شېئىرلىرىدا تەبىئەت ھادىسىلىرى (گۈلدۈرماما، چاقماق، يامغۇر قاتارلىقلار)نى سۈرەتلەشكە ناھايىتى ئەھمىيەت بېرىدۇ. لۇكرېتسىنىڭ ماتېرىيالىستىك پەلسەپىسى ۋە ئۇنىڭ خۇداسىزلىقى پەننىڭ تاراقلىشىنى ئىلگىرى سۈردى ھەمدە ماتېرىيالىزمنىڭ كېيىنكى پۈتۈن تەرەققىياتىغا غايەت زور تەسىر كۆرسەتتى. جوردانو **بروئنو***، ۋانىنى، **گاسسېندى***لار ئېپىكۇر بىلەن لۇكرې-تسىنىڭ ئاتوم نەزىرىيىسى ماتېرىيالىزمنى گۈللەندۈرگۈچىلەردۇر. 18-ئەسىردىكى فرانسىيە ماتېرىيالىستلىرىمۇ لۇكرېتسى كارىنىڭ ماتېرىيالىستىك پەلسەپىسىنى ئىنتايىن ئىززەتلىگەن ئىدى. **چېرنىشېۋسكى** بۇ رىم پەيلاسوپىغا ناھايىتى يۇقۇرى باھا بەرگەن ئىدى. لۇكرېتسى، ئوزىنىڭ سىياسى نۇقتىسىنەزىرىدىن ئېيتقاندا، قۇلدار دېموكراتلار مۇتەپەككۇرى، ئۇ ئاقسۆڭەكلەرگە قارشى تۇرغان، لېكىن قۇللارنى ئىنقىلابقا چاقىرغان. لۇكرې-تسىنىڭ قارىشىچە، جەمئىيەتنىڭ تەرەققىياتى ئالغا ئىلگىرىلەش جەريانىدىن ئىبارەت. ئۇ، ئەقىل مۇشۇ تەرەققىياتنىڭ مەنبەسى

دەپ ھىساپلايدۇ. شۇڭا لۆكرېتسىنىڭ جەمئىيەت توغرىسىدىكى نۇقتىسىنەزىرى ئىدىيالىستىك نۇقتىسىنەزەر. لۆكرېتسى كارىنىڭ «شەيئىلەرنىڭ خاراكتېرى توغرىسىدا» دېگەن ئەسىرى شۇ جاڧدىكى بىلىم سەۋىيىسى ۋە ماتېرىيالىستىك ئىدىيىسى ئەكس ئەتتۈرۈپ بەردى. بۇ كىتابىنىڭ رۇسچە تەرجىمىسى بىرنەچچە قېتىم نەشر قىلىنغان. يېقىنقى نەشرى سوۋېت ئىتتىپاقى پەنلەر ئاكادېمىيىسى تەرىپىدىن 1946 ـ يىلى چىقىرىلدى.

كاززاپلىق 诡辩术 Софистика كاززاپلىق مۇنازىرىدە ياكى ناتوغرا ئاساسنى دەلىللەشتە نەيرەڭ‌ۋازلىق قىلىش يەنى كورۇنۈشتە، شەكىلدە توغرا قىياپەتكە كىرگۈزۈلگەن تۈرلۈك ۋاستىلەرنى ئىشلىتىش دېگەنلىكتۇر. كاززاپلىق ۋەقەنىڭ ۋە ئۇنىڭ تەرەققىياتىنىڭ پۈتۈن كونكرېت ئەھۋالىنى تەتقىق قىلىشنى تەلەپ قىلمىغان دىيالېكتىكىغا ئوخشىمايدۇ، ئۇنىڭ ئەڭ ئوزۇقچە ئۇسۇلى ۋەقەلەرنىڭ باغلىنىشىدىن چەتلەپ، ئۇلارنىڭ كورۇنۈشتىكى ئوخشاش يەرلىرىگە ئېسىلۋېلىشتىن ئىبارەت. مەسىلەن، بىرىنچى جاھانگىرلىك دۇنيا ئۇرۇشى مەزگىلىدە مېنشېۋىكلار ئوزلىرىنىڭ سوتسىيال شوۋىنىزمىنى كاززاپلىق قىلىش يولى بىلەن ئاقلىدى. جاھانگىرلىك ئۇرۇشىنى مىللى ئازاتلىق ئۇرۇشى دەپ تۇرۇۋېلىپ، بۇ ئارقىلىق مىللى ئازاتلىق ئۇرۇشى توغرىسىدا ماركس ئېلان قىلغان پىكىرلەرنى جاھانگىرلىك ئۇرۇشىغا تەتبىقلاشقا ئۇرۇندى. كاززاپلار ۋەقەلەرنىڭ ناشقى كورۇنۈشى جەھەتتىكى ئوخشاش يەرلىرىگە ئېسىلۋېلىپ، مەلۇم بىر خىل ھادىسىگە خاس قانۇنىيەتنى شۇ ھادىسىگە تامامەن ئوخشايدىغان باشقا بىر خىل ھادىسىگە تەتبىقلاپ، مەلۇم بىر تارىخىي دەۋردە قانۇنىيەتكە ئۇيغۇن كېلىدىغان بەزى ھادىسىلەرنى ئوز ئەھمىيىتىنى يوقاتقان باشقا بىر تارىخىي دەۋرگە تەتبىقلاشقا ئۇرۇندۇ. مەيلى ئىلىم ـ پەن جەھەتتە

بولۇن ياكى سياسى جەھەتتە بولۇن، كاززاپلىق ئەكسىيەتچىل رول ئويناپدۇ. ھازىرقى زامانداسكى ئوخشاشلىقلار سوتسىيالستلارنىڭ ئەزىزىيسى ــ سىياسى جەھەتتە كاززاپلىقتىن پايدىلىنىپ ئىشچىلار سىنىپىنى ئالداشنىڭ مىسالى. پۈرولېتارىياتنىڭ خائىنلىرى كاپىتالىزىمغا ئىلاھاتچىلىق ئارقىلىق ماسلىشىشنىڭ توغرىلىقىنى ئىسپاتلاش، بۇنىڭ بىلەن ئەمگەكچىلەر ئاممىسىنى بۇرژۇئازىيە ئالدىدا قورالسىزلاندۇرۇش ئۈچۈن ھەر خىل كاززاپلىق ئەيرەكلىرىنى ئىشلەتتى. مەسىلەن، ئۇلار كاپىتالستلارنىڭ مونوپول بىرلەشمىلىرىنى "ئەشكىللىك كاپىتالىزىم"، كاپىتالىزمنىڭ سوتسىيالىزىمغا بارا-بارا ئوسۇپ كىرىشىدىكى شەكىل، دىدى.

كاززاپلار 诡辩学派 Софисты "كاززاپلار" دىگەن سوز گىرىكچىدىن كەلگەن بولۇپ، "ئەقىللىقلار" دىگەن بولىدۇ، مىلادىدىن 5 ئەسىر بۇرۇن "ئەقىل-پاراسەت" ۋە مەنتىقنى ئىبارىلەرنى ئىشلەتكۈچى كەسىپىي ئوقۇتقۇچىلاردىن بولغان يۇنان پەيلاسوپلىرى ئەنە شۇنداق ئاتىلاتتى. كاززاپلار بىرلىككە كەلگەن مەزھەپ ئەمەس ئىدى. دىنىي تەرك ئېتىش، تەبىئەت ھادىسىلىرىنى ئەقىلىچىلىق ئارقىلىق ئىزاھلاش، ئەخلاقىي ۋە ئىجتىمائى نىسبىچىلىكنى تەشەببۇس قىلىش، ــ مانا بۇلار ئۇلارنىڭ ئورتاق قاراشلىرى ئىدى. كاززاپلارنىڭ ئاساسىي گۇرۇھى ("قەبرى" كاززاپلار) قۇلدار دېموكراتىيىچىلەر تەرىپىدە تۇرغان، تەبىئەت دۇنياسىغا قارىتا ئومۇمەن ماتېرىياللىستىك نۇقتىنىسىدىن زەردە بولۇش ئۇلارنىڭ ئاساسىي ئالاھىدىلىگى ئىدى. بۇ گۇرۇھنىڭ ۋەكىللىرى بولغان پروتاگور، كىپىي، پرودىك، ئانتىفونت قاتارلىقلار بىرىنچى تۇركۈم بىلىملىك ئەدىمىقى زامان مەرىپەتچىلىرى ئىدى، ئۇلار بىلىش مەسىلىسىنى ئوزلىرىنىڭ دىققەت مەركىزى قىلىدى. شەيئىلەردە ئومۇمى يۇزلۈك ھەركەت بولىدۇ دىگەن قاراشنى قۇۋۋەتلەيدىغان

پروناگور، بىلىشىنىڭ بىردىن-بىر ئىشەنچىلىك مەنبەسى — تۈيغۇ، دەپ قارايدۇ. شۇنداقلا ئادەم "جەمئى نەرسىنىڭ ئولچىمى" دەپ جاكالايدۇ. كاززاپلارنىڭ بەزىلىرى مەۋجۇدىيەت ۋە مەۋجۇدىيەتنى بىلىش مەسىلىسىدە شۇبھىچىلىكىچە يەكۈن چىقىرىدۇ. مەسىلەن، گورگىي مۇنداق 3 خىل قاراشنى ئوتتۇرىغا قويىدۇ: (1) ھېچنەرسە مەۋجۇت ئەمەس؛ (2) ھەرەر نەرسە مەۋجۇت بولغان تەقدىردىمۇ، ئۇنى ئادەم چۈشىنىپ بولمايدۇ؛ (3) چۈشىنىشكە بولغان تەقدىردىمۇ، ئۇنى باشقا ئادەمگە ئېيتىپ بەرگىلى بولمايدۇ. ئاقسۆڭەكلەر لاگىرىدىكى كاززاپلار، مەسىلەن، كىرىلى بىلەن گىپپودام بولسا پەلسەپىۋى ئىدىيالىزىمغا مايىل ئىدى. كاززاپلار مۇنازىرىلەردە كېيىنكى ۋاقىتلاردا **كاززاپلىق*** دەپ ئاتالغان ئۇسۇلنى قوللانغان. بۇنداق يۇزلىنىش كېيىنكى دەۋرلەردە (مىلادىدىن 4 ئەسىر ئىلگىرى) ئوتتۇرىغا كاززاپلار ئارىسىدا ئالاھىدە كورۇنەرلىك بولغان، ئارىستوتېلنىڭ سوزى بىلەن ئېيتقاندا، ئۇ چاغلاردا بۇ ئادەملەر "يالغان ئەقىل-پاراسەت"نىڭ ئۇقۇتقۇچىسى بولۇپ قالغان ئىدى.

كالىنىن، مىخائىل ئىۋانوۋىچ 加里宁，米哈伊尔伊万诺维奇 Калинин, Михаил Иванович (1875—1946) سوۋېت ئىتتىپاقى كومپارتىيىسى پارتىيىسى ۋە سوۋېت دولىتىنىڭ مەشھۇر رەھبىرى، ماركسىزم-لېنىنىزمنىڭ تالانتلىق تەشۋىقاتچىسى. ئۇ 1875-يىل 11-ئايدا تۇغۇر ئولكىسى كورچېۋا ناھىيىسىنىڭ يۇقۇرى تروئىتسا كەنتىدە بىر دېھقان ئائىلىسىدە تۇغۇلدى. 1893-يىلى كالىنىن پېتېربۇرگدىكى "كونا قورال-يارىق ئامبىرى" زاۋۇدىغا ئىشچى بولدى، 1896-يىلى يۇتىلوۋ زاۋۇدىنىڭ زەمبىرەك سېخىدا مېتال قىرىش ئىستانۇكى ئىشچىسى بولدى. بۇ مەزگىلدە، كالىنىن مەخپىي ئىشچىلار تەشكىلاتىنىڭ ئىنقىلابىي خىزمىتىگە قاتناشتى ھەمدە پېتېربۇرگ بۇرولېتارىياتى ئىچىدىكى بىر

ئىلغار ئىشچى بولۇپ قالدى، 1898ـ يىلى كالىنىن پېتېربۇرگ "ئىشچىلار سىنىپى ئازاتلىق كۈرىشى جەمئىيىتى"نىڭ ئاكتىپ پائالىيەتچىسى ۋە روسىيە سوتسىيال ـ دېموكراتىك ئىشچىلار پارتىيەسىنىڭ ئەزاسى، بىر كەسىپى ئىنقىلاپچى، لېنىنىزمچى بولۇپ قالدى، شۇڭا ئۇ دائىم چارپادىشا ھوكۇمىتىنىڭ زىيانكەشلىگىگە ئۇچراپ تۇردى. ئۇ پېتېربۇرگ، تېفلىس، رىۋېل، موسكۋادا ئىنقىلاۋىي خىزمەت ئېلىپ بارغان ھەم 1905ـ يىلدىن 1907ـ يىلغىچە بولغان ئىنقىلاپقا ئاكتىپ قاتناشتى، روسىيە سوتسىيال ـ دېموكراتىك ئىشچىلار پارتىيەسى 4ـ قۇرۇلتىيىنىڭ ۋەكىلى بولدى. 1912ـ يىلى پراگادا ئۆتكۈزۈلگەن ۋەكىللەر يىغىنىدا، ئۇ كومىۋۇنىستىك پارتىيە مەركىزىي كومىتېتىنىڭ كاندىدات ئەزالىقىغا ۋە روسىيە مەركىزىي بىيۇروسىنىڭ ئەزالىقىغا سايلاندى. 1912ـ يىلىدىن 1914ـ يىلغىچە، كالىنىن ۋەھكىمەت، گېزىتىنىڭ خىزمىتىگە ئاكتىپ قاتناشتى. 1917ـ يىلى فېۋرال ئىنقىلاۋى مەزگىلىدە كالىنىن پېتېربۇرگ پۇرولېتارلىرى ۋە ئەسكەرلىرىنىڭ قەھرىمانانە كۈرىشىگە رەھبەرلىك قىلغۇچىلارنىڭ بىرى بولدى. كالىنىن ئۇلۇغ ئوكتەبىر سوتسىيالىستىك ئىنقىلاۋىنىڭ ئاكتىپ قاتناشچىسى. ئىنقىلاپ غەلبىسى قازانغاندىن كېيىن، ئۇ ياش سوۋېت دولىتىنىڭ ئەڭ مۇھىم رەھبەرلىرىدىن بىرى بولۇپ قالدى.

1919ـ يىل 3ـ ئايدا سوۋېرىدلوۋ ۋاپات بولغاندىن كېيىن، لېنىنىنىڭ تەكلىۋىگە ئاساسەن، كالىنىن پۈتۈن روسىيە مەركىزىي ئىجرائىيە كومىتېتىنىڭ رەئىسلىگىگە سايلاندى. شۇنىڭدىن كېيىنكى 27 يىل ئىچىدە، كالىنىن سوۋېت دولىتىنىڭ ئالى ئورگانىنىڭ رەھبىرى

بولۇشتەك ئورۇندا ئوزىنى ئۇنۇتقان هالدا خىزمەت قىلدى، ئۇ پۈتۈن زېھنى ـ قۇۋۋىتىنى سوتسىيالىستىك ۋەتەننى مۇستەھكەملەش ۋە سوۋېت ئىتتىپاقى ئىشچىلىرى، دېھانلىرى ۋە زىيالىلىرىنىڭ ئىتتىپاقىنى، شۇنىڭدەك سوۋېت ئىتتىپاقىدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ دوستلۇقىنى كۈچەيتىش ئىشىغا بېغىشلىدى. 1922 ـ يىل 12 ـ ئايدا سوۋېت سوتسىيالىستىك جۇمھۇرىيەتلەر ئىتتىپاقى قۇرۇلغاندىن كېيىن، كالىنىن سوۋېت ئىتتىپاقى مەركىزىي ئىجرائىيە كومىتېتىنىڭ رەئىسلىگىگە سايلاندى، 1938 ـ يىل 1 ـ ئايدا سوۋېت ئىتتىپاقى ئالىي سوۋېتى ھەيئەت رىياسىتىنىڭ رەئىسلىگىگە سايلاندى. 1926 ـ يىلدىن 1946 ـ يىلغىچە كالىنىن سوۋېت ئىتتىپاقى كومپارتىيەسىنىڭ پارتىيەسى (بولشېۋىكلار) مەركىزىي كومىتېتى سىياسىي بىيۇروسىنىڭ ئەزاسى بولدى.

ئىچكى ئۇرۇش غەلىبىلىك ئاخىرلاشقاندىن كېيىن، تېچ سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇش يىللىرىدا، كالىنىن ئوزىنىڭ پۈتۈن زېھنىي قۇۋۋىتىنى ۋە بىلىمىنى، ئوزىنىڭ بارلىق ئىنتايىن مول تۇرمۇش تەجرىبىسىنى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئىجتىمائى ئوزۇمىنى ۋە دولەت ئوزۇمىنى مۇستەھكەملەش ئىشىغا بېغىشلىدى. لېنىن بىلەن ستالىننىڭ سادىق سەپدىشى بولغان كالىنىن پارتىيەنىڭ ۋە خەلقنىڭ دۈشمەنلىرىگە قارشى تۇرۇش، لېنىنىزمنىڭ غەلىبىسىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن قىلچىمۇ ھاردىم ـ تالدىم دېمەي كۈرەش قىلدى. كالىنىن ماركسىزم ـ لېنىنىزم نەزەرىيىسىنىڭ ئەڭ تالانتلىق ۋە ھارماس ـ تالماس تەشۋىقاتچىسى؛ ئۇ ماركسىزم ـ لېنىنىزم نەزەرىيىسىنى دۇنيانى بىلىش ۋە دۇنيانى ئىنقىلاۋىي يول بىلەن ئوزگەرتىشنىڭ كۈچلۈك قورالى قىلىشنى چاقىرىق قىلغان ئىدى. كالىنىن مۇنداق دېگەن ئىدى: "بىزنىڭ ماركسىزم ـ لېنىنىزمنى تەتقىق قىلىشىمىز، بىز ئىلگىرى ئىنجىل دەرسلىگى ئوقۇغىنىمىزدەكسىدەك، ماركسىزم ـ

لېنىنىزمنى يۈزەكى ھالدا بىلىش ئۈچۈن ئەمەس. بىزنىڭ ماركسىزم ـ لېنىنىزمنى تەتقىق قىلىشىمىز ئۇنى بىر خىل ئۇسۇل، بىر خىل قورال قىلىش ئۈچۈن. بىز بۇ قورال ئارقىلىق سىياسى، ئىجتىمائى ۋە شەخسى ھەركىتىمىزنى توغرا بەلگىلىيەلەيمىز. بىز بۇنى كىشىلەرنىڭ ئەملىي تۇرمۇشىدىكى ئەڭ كۆچلۈك قورال دەپ ھىسابلايمىز."

كالىنىن سوۋېت ئىتتىپاقى خەلقىنىڭ دانا تەربىيىسى، ئۇ كەڭ ئەمگەكچى ئاممىغا سوۋېتنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىك ئىدىيىسىنى، پۈرولېتارىيات ئىنتېرناتسونالىزمى ئىدىيىسىنى ۋە ھەر مىللەت خەلقىنىڭ باراۋەرلىك ھەم دوستلۇق ئىدىيىسىنى سىڭدۈردى. كالىنىن سوۋېت لىكلەرنىڭ كومۇنىستىك تەربىيىسى، يېڭى سوتسىيالىستىك ئەخلاقىنىڭ شەكىللىنىشى، تۇرمۇش ۋە ئەمگەكتىكى كوللېكتىپچىلىق روھى قاتارلىق مەسىلىلەر ئۈستىدە نۇرغۇن ئاجايىپ ئىسىل ئەسەرلەرنى يازدى. كالىنىنىڭ سوۋېت جەمئىيىتىنىڭ تەرەققىياتىنىڭ ئوخشاش بولمىغان باسقۇچلىرىدىكى سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇش مەسىلىلىرى جەھەتتىكى ئەسەرلىرى غايەت زور نەزەرىيىۋى ۋە ئەملىي ئەھمىيەتكە ئىگە. دەل كالىنىن كوپ قېتىم كورستېپ ئوتكەندەك، سوۋېت ۋەتەنپەرۋەرلىگى ـ سوۋېت جەمئىيىتىنىڭ ئىنتايىن ئۇلۇغ ھەرىكەتلەندۈرگۈچ كۈچى. ئۇ مۇنداق دەپ يازدى: "سوۋېت ۋەتەنپەرۋەرلىگى ئېلىمىز خەلقىنى ئىلھاملاندۇرماقتا ھەم روھىي جەھەتتە قورالالاندۇرماقتا، ئۇ ئەزەلدىن تارتىپ نامسىز ياشاپ كەلگەن ئەڭ ئاددى كىشىلەرنى ئۇلۇغ ئىشلارنى قىلىشقا مۇۋەپپەق قىلدى، ئۇ مىليونلىغان كىشىلەرنىڭ ھەركىتىگە تۈرتكە بولماقتا." كالىنىن ئاممىغا كومۇنىستىك تەربىيە بېرىشتىن ئىبارەت بۇ ۋەزىپىنى سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇشتىكى ئەملىي مەسىلىلەر بىلەن زىچ بىرلەشتۈرۈش لازىم دەپ كورسەتتى، مانا بۇ ئۇنىڭ ئاممىغا كومۇنىستىك تەربىيە

بېرىش توغرىسىدىكى ئىدىيىنى تەشۋىق قىلىشتا ئاڭ كورۇنەرلىك يېرى. كالىنىن مۇنداق دېگەن ئىدى: "بىز ئېيتىۋاتقان كومۇنىستىك تەربىيىنى باشتىن-ئاخىر كونكرىت چۈشەنگىلى بولىدۇ. ئېلىمىز-نىڭ شارائىتىدا، تەربىيە پارتىيىنىڭ ۋە سوۋېت دولىتىنىڭ نۆۋەتتىكى تۈرلۈك ۋەزىپىلىرىگە بوي سۇنۇشى لازىم."

ئۇلۇغ ۋەتەن ئۇرۇشى يېللىرىدا، كالىنىن گەرچە ئېغىر كېسەلگە گىرىپتار بولۇپ قالغان بولسىمۇ، يەنىلا ئۇزىنىڭ پۈتۈن كۈچىنى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ گېرمانىيە، ياپونىيە تاجاۋۇزچىلىرى ئۈستىدىن غەلبە قىلىش ئىشىغا بېغىشلىدى. ئۇرۇشنىڭ دەسلەپكى كۈنلىرىدىن باشلاپ، كالىنىن كومۇنىستىك پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى ۋە سوۋېت ئىتتىپاقى ئالى سوۋېت ھەيئەت رىياسىتىنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقى خەلقىنىڭ پۈتۈن تۇرمۇشىنى ئۇرۇش ۋاقتى بولغا سېلىش خىزمىتىگە ئاكتىپ قاتناشتى. ئۇ ئۇرۇش مەزگىلىدىكى ئېغىر قانۇن ئۇرۇش خىزمىتىگە رەھبەرلىك قىلدى. كالىنىنىڭ ۋەتەن ئۇرۇشى كۈنلىرىدە ئېلان قىلغان قىزغىن ۋەتەنپەرۋەر سوزلىرى سوۋېت جەڭچىلىرىنى ۋە پۈتۈن سوۋېت ئىتتىپاقى خەلقىنى دۈشمەن ئۈستىدىن غەلبە قىلىش ئىشەنچىگە تولدۇردى، بۇ سوزلەر خەلقنىڭ بارلىق كۈچىنى دۈشمەننى نارمار قىلىشقا سەپەرۋەر قىلىش ئىشىدا غايەت زور رول ئويناىدى. سوۋېت ئىتتىپاقى ھوكۇمىتى كالىنىنىڭ پائالىيەتلىرىگە ناھايىتى يۇقۇرى باھا بەردى: ئۇنىڭغا لېنىن ئوردېنلارنى تەقدىم قىلدى ھەم سوتسىيالىستىك ئەمگەك قەھرىمانى دېگەن نامنى بەردى.

كالىنىنىڭ ھاياتى ۋە ئىشلىرى—كومۇنىزم ئىشلىرى ئۈچۈن قەھرىمانلىق بىلەن خىزمەت قىلىشنىڭ ئۈلگىسى.

كالۋىن دىنى 加尔文教 Кальвинизм **پروتېستانت دىنى*** غا قارالسۇن.

كامپانېللا، تومازو 托马佐 康帕内拉, Кампанелла.

TOMMASO (1568—1639) ئىتالىيەلىك خىيالىي كومىمۇنىزىمچى ئۇ ئوسمۇرلۇك دەۋرىدە دومىنىكادا دەرۋىشخانىدا پەلسەپە ئوقۇغان. ئىتالىيە تەبەئت پەيلاسوپى ئېلېزىو (1508—1588) ئەسەرلىرىنىڭ تەسىرى ئارقىسىدا، كامپانېللا دىندارلار تەرىپىدىن چۈۋالچاقلاش-تۇرۇۋېتىلگەن **ئارىستوتېل*** تەلىماتى لاگىرىغا قاراپ بۇرالىدى. 1591-يىلى كامپانېللا ناپلىستا ئوتتۇرا ئەسىر پەلسەپىسىگە قارشى تۇرۇش مەزمۇن قىلىنغان «سەزگۈ ئەزا پەلسەپىسى» دېگەن ئەسىرىنى ئېلان قىلدى. كامپانېللا مۇشۇ ئەسەر مۇناسىۋىتى بىلەن قولغا ئېلىندى، گەرچە ناھايىتى تېزلا تۇرمىدىن چىققان بولسىمۇ، لېكىن يەنىلا مەھكىمە شەرئىنىڭ قاتتىق نازارىتىگە ئېلىندى. كامپانېللا مەدرىسچە تەپەككۇرنى تەنقىت قىلدى، تەجرىبىۋى بىلىشنى تەشەببۇس قىلدى، تەبىەتنى تەتقىق قىلىشنى چاقىرىق قىلدى. كامپانېللا پۈتكۈل تەبىەت دۇنياسى روھىي كۈچىكە ئىگە دەپ ھىساپلاپ، تەبىەت دۇنياسىنى بىولوگىيىلىك ئورگانىزم دەپ قارىدى. كامپانېللا مەدرىسچە تەپەككۇردىن ئۈزۈل-كېسىل قۇتۇلالمىدى، ئۇنىڭ تەبىەت پەلسەپىسىدىكى ماتېرىيالىستىك خاھىش يەنىلا مەدرىسچە تەپەككۇرنىڭ قالدۇقلىرى بىلەن بىرلەشتۈرۈلگەن ئىدى. كامپانېللا ئىلغار سىياسى ئەربابى ۋە ۋەتەنپەرۋەر ئىدى. شۇ ۋاقىتتا ئىتالىيە ئىسپانىيەنىڭ ھوكۇمرانلىقىدا ئىدى، كامپانېللا ئىسپانىيەنىڭ زۇلمىغا قارشى تۇرۇش كۆرۈشىگە قاتناشتى ھەمدە ئىتالىيىنى ئازات قىلىشنى مەقسەت قىلغان بىر مەخپى تەشكىلاتنىڭ رەھبىرى بولدى، كېيىن خائىنلىق ساتقۇنلۇغى بىلەن، بۇ تەشكىلات پاش بولدى. كامپانېللا 27 يىلىنى تۇرمىدە ئوتكۈزدى، ئۇ تۇرمىدە «قۇياش شەھىرى» دېگەن داڭلىق ئەسىرىنى يازدى، بۇ كىتاپ 1623-يىلى تۇنجى قېتىم ئېلان قىلىندى. ئۇ بۇ كىتابىدا ئورنىنىڭ خىيالىي كومىمۇنىزىم تۈزۈمى ھەققىدىكى غايىسىنى شەرھىلىدى.

كامپانىللا ئەڭ دەسلەپكى خىيالىي كومۇنىزىملارنىڭ بىرى. ئۇ ھەممە كىشىنىڭ سىياسى ۋە ئىقتىسادىي جەھەتتە باي-باراۋەر بولۇشىنى تەشەببۇس قىلدى. ھالبۇكى، كامپانىللا بۇ پىرىنسىپنى ئەل-توكۇس جارى قىلدۇرمىدى؛ ئۇنىڭ قۇياش شەھىرىدە، ھوكۇمران كۆچ پەقەتلا ئىلىم ساھەسى ئىدى، دىنمەك، ئۇ يەردە "ئاقىللار ھوكۇمرانلىق قىلىدۇ". ئۇ ئوز كىتابىدا ئېكسپىللاتاتسىيە قىلغۇچى جەمىيەتكە سوقما بېرىپ، بۇ جەمىيەتتە "ھەددىدىن ئارتۇق نامراتلىق كىشىلەرنى مۇتىھەم، لولا، ئالدامچى، ئوغرى، قارانىيەت، ناشلاڭدۇق، يالغانچى، ساختا گۇۋاچى ۋە باشقىلارغا ئايلاندۇرىدۇ، بايلىقنىڭ بولسا كىشىلەرنى تەكەببۇر، ئوزىگە تەمەننا قويىغۇچى، ئەخمەق-نادان، ۋەتەن ساتقۇچ، بىلەرمەن، ئالدامچى، پوچى، رەھىمسىز، ئاجىزلارنى بوزەك قىلغۇچى ۋە باشقىلار قىلىپ قويىدۇ" دەيدۇ. كامپانىللا تالانتلىق كۆزىنىش قابىلىيىتى بىلەن مۇنداق بىر خىل ئىدىيىنى قوغدايدۇ: خۇسۇسى مۇلۇكچىلىك بولمىغان، ئىجتىمائى تەڭسىزلىك ۋە زۇلۇم بولمىغان جەمىيەت ئىلىم-پەن، تېخنىكا ۋە سەنئەتنىڭ مىسلسىز گۈللىنىشى ئۈچۈن ئالدىنقى شەرت ھازىرلايدۇ، قۇياش شەھىرىنىڭ ئاھالىلىرى بارلىق ئىشلەپچىقىرىش ئارماقلىرىدا مۇكەممەل تېخنىكىدىن پايدىلىنىپ ئوز ئەمگىگىنى يېنىكلىتىدۇ ۋە بايلىقات تۇرمۇش يارىتىدۇ. قۇياش شەھىرىدىكى پۇقرالارغا يەنى ئازاتلىققا ئېرىشكەن كىشىلەرگە نىسبەتەن، ئەمگەك چىن كۆڭلىدىن چىققان تەلەپكە ئايلىنىدۇ؛ شۇڭلاشقا، ھەر بىر كىشى قانىداقلا خىزمەتنى زىممىسىگە ئالغان بولسۇن، ھامان ئۇنى ئەڭ شەرەپلىك خىزمەت بىلىپ ئورۇنلايدۇ. قۇل... ئۇ يەردە بولمايدۇ؛ ئۇلار تامامەن ئوز كۆچىگە تايىنىپ ياشايدۇ. ھەتتا ئەرسىلەر ئوز ئېھتىياجىدىن ئېشىپ قالىدۇ". كامپانىللانىڭ كومۇنىزىم غايىسى 16-ئەسىرنىڭ ئاخىرىدىن 17-ئەسىرنىڭ باشلىرىغىچە بولغان ئىتالىيە

شەھەر ـ قىشلاق كەمبەغەللىرى ۋە توۋەن قاتلام زىيالىلىرىنىڭ كەيپىياتى ۋە تۇمىدىنى ئىپادىلىدى. كامىنىللا بىر غېرىۋانە مۇتەپەككۇر، ئۇنىڭ كىلىچەكتىكى ئادىل تۈزۈم توغرىسىدىكى ئۇتوپىك ئىدىيىسى بىر پەرەزدىنلا ئىبارەت بولۇپ، جەمئىيەت تەرەققىياتىنىڭ ئەملىي قانۇنىيىتى ھەققىدىكى بىلىمنى ئاساس قىلمىغان خىيال ئىدى. كامىنىللا «بوي سۇنىدۇرۇلغان ئىلاھسىزلىق» دېگەن ئەسىردە، **ئىلاھسىزلىق**"نى تەنقىت قىلىش نامى بىلەن، دىنغا بولۇپمۇ راھىبلار گۇرۇھىغا قاتتىق زەربە بەردى.

كانت، ئىممانۇئىل 康德, 伊曼努尔 Кант، Иммануил (1724 ــ 1804) ئەڭ ئاتاقلىق نېمىس ئىدىيالىست پەيلاسوپى. 18 ـ ئەسىرنىڭ كېيىنكى يېرىمىدىن 19 ـ ئەسىرنىڭ باشلىرىدىكى گېرمانىيە ئىدىيالىزمىنىڭ كەشپىياتچىسى. "كانت پەلسەپىسىنىڭ تۈپ بەلگىسى ماتېرىيالىزم بىلەن ئىدىيالىزمنى كېلىشتۈرۈش، ئىككىسىنى مۇرەسسە قىلىش، بىر بىرىگە قارىمۇ ـ قارشى بولغان تۈرلۈك پەلسەپىۋى مەزھەپلەرنى بىر سىستېمغا بىرلەشتۈرۈشتىن ئىبارەت." (لېنىن. «ماتېرىيالىزم ۋە تەجرىبە تەنقىتچىلىكى»، 1972 ـ يىل ئۇيغۇرچە نەشرى، 352 ـ بەت) كانت بىر تەرەپتىن، بىزنىڭ ئېڭىمىزدىن تاشقىرىدا ماددىي دۇنيا يەنى "ئوزىدىكى نەرسە" دۇنياسى مەۋجۇت دەپ ئېتىراپ قىلسىدۇ، لېكىن يەنە بىر تەرەپتىن، كانتنىڭ قارىشىچە، "ئوزىدىكى نەرسە"نى بىلىش ئەسلا مۇمكىن ئەمەس، بىزنىڭ بىلىشىمىزگە نىسبەتەن ئېيتقاندا، ئۇ، ئۇدۇنيالىق نەرسە ("تەجرىبىدىن تاشقىرى نەرسە"). "كانت بىزدىن تاشقىرىدىكى مەلۇم نەرسە، مەلۇم ئوزىدىكى نەرسىنىڭ بىزنىڭ تەسەۋۋۇرلىرىمىز بىلەن مۇناسىپ ھالدا مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدىغانلىقىنى ئېتىراپ قىلغىنىدا، ئۇ ــ ماتېرىيالىست؛ كانت يۇ ئوزىدىكى نەرسىنى بىلگىلى بولمايدۇ، تەجرىبىدىن تاشقىرى تۇرىدۇ، ئۇدۇنيالىق دېگىنىدە، ئۇ ــ ئىدىيالىست." (يۇۋۇرقى

گىتاپ، 352 ـ بەت) لېنىن كانتنىڭ بىلگىلى بولمايدىغان "ئوزىدىكى نەرسە"سىنى قوزۇق، جانسىز ئابستراكسىيە دەپ ئاتىدى. كانتنىڭ قارىشىچە، "ئوزىدىكى نەرسە" ئاخىر بېرىپ ئاددى ئىدىيە بەلگىسىگە ئايلىنىدۇ. كانت "ئوزىدىكى نەرسە"نىڭ بىلگىلى بولماسلىقىنى كوزدە تۇتۇپ، ئوزىنىڭ سۇبېكتىپ ئىدىيالىستىك بىلىش نەزىرىيىسىنى يارىتتى. كانتنىڭ قارىشىچە، "ئوزىدىكى نەرسە"نىڭ تۇرتكىسى ۋە تەسىرى ئاستىدا، كىشىنىڭ تۇيغۇ ئىقتىدارى سەزگۈنىڭ قالايمىقانلىشىشىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ، بۇ تۇيغۇلار بىۋاستە كۆزىتىشنىڭ سۇبېكتىپ شەكلى ـ ماكان ۋە زامان ـ دىن پايدىلىنىپ تەرتىپكە سېلىنىدۇ. مۇشۇ تەرىقىدە ھادىسە ياكى ھېسسى شەيئى شەكىللىنىدۇ. ئارقىدىن ئىدىمك ئوز رولىنى كورسىتىدۇ، ئىدىمك ئوزىگە خاس بولغان سۇبېكتىپ لوگىكا كاتېگورىيىسىدىن پايدىلىنىپ بۇ ھېسسى شەيئى (ۋەقە)نى ئۇقۇمغا ئايلاندۇرىدۇ. ئىنسانلار بىلىشنىڭ ئەڭ يۇقۇرى ساھەسى ئەقىل، لېكىن ئەقىل يەنىلا سۇبېكتىپ ئىدىيىنىڭ يېتەكچىلىگىدە بولىدۇ، بۇ سۇبېكتىپ ئىدىيىلەر: ئەسلى زات سۇپىتىدىكى روھ، بىر پۈتۈنلۈك سۇپىتىدىكى دۇنيا، خۇدا.

كانت ماكان، زامان، سەۋەبىيەت، تەبىەت قانۇنىيىتى قاتارلىقلار تەبىەت دۇنياسىنىڭ ئوزىدىكى ئالاھىدىلىك بولماستىن، بەلكى ئىنسانلارنىڭ بىلىش ئىقتىدارىدىكى ئالاھىدىلىك دەپ قارىدى. كانت بۇ ئالاھىدىلىكلەرنى "ئۇقما" يەنى تەجرىبىدىن بۇرۇن، تەجرىبىگە باغلىق بولمىغان نەرسە دەپ قارىدى ھەمدە ئۇلارنى بارلىق تەجرىبىنىڭ شەرتى، "ئەزەلى" نەرسە دەپ ھىساپلىدى. كانت ئوز پەلسەپىسىگە قويغان "ئەزەلى ئىدىيالىزىم" دىگەن ئىسىم مانا شۇنىڭدىن كەلگەن. بۇنداق ئىدىيالىزىم ئاڭنىڭ تۇقما شەكلى تەجرىبىدىن ئىلگىرى بولىدۇ، ھەم تەجرىبىنىڭ شەرتى بولىدۇ دەپ ئېتىراپ قىلىدۇ. شۇنداق قىلىپ، كانتنىڭ قارىشىچە،

بىلىش ئادەم بىلەن تەبىەت دۇنياسىنى بىر بىرىگە ئۇتاشتۇرماستىن. بىر بىرىدىن ئايرىۋېتىدۇ. كانت دۇنيانى بىلگىلى بولماسلىق نەزىرىيىسى بىلەن كېيىنكى ھەممە بۇرژۇئا پەلسەپىسىنى قورالاندۇردى. پەلسەپىدىكى خىلمۇ-خىل ئەكسىيەتچىلەر ئوتتۇرىشتە ۋە ھازىرمۇ دۇنيانى بىلگىلى بولماسلىق نەزىرىيىسىدىن بارلىق ئامالار بىلەن پايدىلىنىپ ماتېرىيالىزىمغا قارشى تۇرۇپ، **ئېنگېلىزملىق**"نى قوغداپ كەلدى ۋە قوغدىماقتا. كانت، ئىدراك قانۇنىيەتلىرى تەبىەت دۇنياسىغا تاقىلىپ بولىدۇ، دەيدىغان ئىدىيالىستىك خاتا قائىدىنى ئوتتۇرىغا قويدى. كانت ئىنسانلارنىڭ بىلىشىدە زاھىر بولغان بارلىق تەبىەت مەنزىرىسى ئەقىل-پاراسەتنىڭ سۈبېكتىپ تۈزۈلمىسى دەپ ھىساپلىدى. كانتنىڭ قارىشىچە، تەبىەت دۇنياسىنىڭ بىرلىككە كېلىشىنى تەبىەت دۇنياسىنىڭ ماددىلىقى كەلتۈرۈپ چىقارغان بولماستىن، بەلكى بىلگۈچى سۈبېكت—"مەن"—نىڭ ئوخشاشلىقى كەلتۈرۈپ چىقارغان. كانتنىڭ قارىشىچە، ئەقىلنىڭ سۈبېكتىپ تەجرىبە دائىرىسىدىن ھالقىپ ئوتۇش يولىدىكى ھەرقانداق ئۇرۇنۇشلىرى ئەقىلنى مۇقەررەر ھالدا ھەل قىلغىلى بولمايدىغان زىددىيەتكە پاتۇرۇپ قويىدۇ. نەتىجىدە ئاتالمىش قائىدىلەر زىتلىقى يەنى ئەقىل بىلەن ئوزى ئوتتۇرىسىدىكى دىيالېكتىك زىددىيەتنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. بۇ ئۇقتىنەزەردە كانت پەلسەپىسىدىكى مەلۇم مۇھىم دىيالېكتىكا ئامىللىرى ئىپادىلەنگەن، بۇ ئامىللار ئېمىس پەلسەپىسىدە دىيالېكتىكىنىڭ يەنىمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا راۋاجلىنىشىدا زور ئەھمىيەتكە ئىگە. لېكىن كانت زىددىيەت رېئاللىقتىكى ھەقىقى زىددىيەتلەرنىڭ ئىنكاسى بولماستىن، بېگىلىشىش، خاتا تۈيغۇ دەپ قارىدى. كانت ئۇزىنىڭ ئەقىلنىڭ زىددىيەتلىكلىگى، قائىدىلەر زىتلىقى دېگەن مەسىلىسىدىكى بارلىق پىكىرلىرى ئارقىلىق ئاخىر بېرىپ بىلگىلى بولماسلىق نەزىرىيىسىنى ئاقلىدى.

كانتنىڭ بىلىش نەزىرىيىسى، ئۇنىڭ بارلىق پەلسەپىسىگە

ئوخشاش، فرانسیه ماتریالزمغا بولغان ئەکسیەتچىلىك؛ ئۇنىڭ ۋەزىپىسى ئىدىيالزمنى تېرىلدۇرۇش، ماتېريالىستلارنىڭ زەربىسى بىلەن لىڭشىپ قالغان ئىلاھ ۋە دىن ھوقۇقىنى قايتا تىكلەشتىن ئىبارەت. كانت بىلىشنى دىن بىلەن كېلىشتۈردى. ئۇنىڭ بىلىش نەزىرىيىسى ئەقىلنىڭ ھوقۇقىنى چەكلەپ، بىلىش دائىرىسىنىڭ سىرتىدا خۇداغا بىر ئورۇن قالدۇرۇشنى ئوز ۋەزىپىسى قىلدى. كانت "ساپ ئەقىل تەنقىدى" دېگەن ئەسىرىنىڭ مۇقەددىمىسىدە: "مەن بىلىمنى چەكلىشىم شۇنىڭدەك ئېتىقاتقا ئورۇن.....بېرىشىم كېرەك....."دەپ يازدى. ئۇ ئوزىنىڭ ئەخلاقشۇناسلىق تەلىماتىدا: ئەدەپ ـ ئەخلاقنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن، خۇدانىڭ مەۋجۇتلۇغىنى ۋە جانىنىڭ ئولمەيدىغانلىغىنى ئېتىراپ قىلىش كېرەك، دەپ ھوكۇم قىلدى.

كانتنىڭ دەسلەپكى مەزگىللەردە يەنى ئالدىنقى تەنقىت دەۋرىدە كەسىپ قىلغان قۇياش سىستېمىسىنىڭ مەنبەسى توغرىسىدىكى قىياسى تەبىي پەننىڭ تەرەققىياتىدا غايەت زور تارىخىي ئەھمىيەتكە ئىگە. كانت «تەبىيەتنىڭ ئومۇمى تارىخى ۋە ئاسمان جىسىملىرى نەزىرىيىسى» دېگەن ئەسىرىدە بۇ مەسىلىنى تەرەققىيات نۇقتىسىدىن بىلەن بايان قىلدى. ئېنگېلس مۇشۇ نۇقتىدا ئۇنىڭغا ئاھايىتى يۇقۇرى باھا بېرىپ، كانت ئوزىنىڭ نەزىرىيىسى ئارقىلىق، تەرەققىياتنى ئىنكار قىلىدىغان مېتافىزىكىلىق دۇنياقاراشتىن بىر يوچۇق ئاچتى، دەپ كورسەتتى.

كانت ئوزىنىڭ ئىجتىمائى سىياسى تەلىماتىدا پۈقرالارنىڭ ئەركىنلىگى، مەگگۈلۈك تېنچلىق ۋاھاكازالارنى تىلغا ئالغان بولسىمۇ، لېكىن، ئۇ، بۇلارنىڭ ھېچقايسىسىغا يېتىش مۇمكىن ئەمەس، دەپ قارىدى. ماركس بىلەن ئېنگېلس مۇنداق دەپ يازغان ئىدى: "كانت 'ئاق كوڭۇل ئىرادە' (ئۇنىڭ ھېچقانداق ئۇنۇمى بولمىسىمۇ) بىلەنلا قانائەتلىنىدۇ ھەمدە بۇنداق ئاق كوڭۇل ئىرادىنىڭ ئىشقا

ئېشىش شۇنداقلا ئۇنىڭ شەخسىلەرنىڭ ئېھتىياجى ۋە ھەۋىسى بىلەن ماسلىشىشنى بولسا **ئۇ دۇنياغا** ئىنتىرىپ قويىدۇ. كاپىتالنىڭ بۇ ئاق كۆڭۈل ئىرادىسى گېرمانىيە مىشچانىلىرىنىڭ ئاجىزلىقى، زۇلۇمغا ئۇچرىشى ۋە ئامراتلىقىغا تامامەن ئۇيغۇن كېلىدۇ. ئۇلارنىڭ كىچىككىنە مەنپەئەتى مەڭگۈ بىر سىنىپنىڭ ئورتاق مىللى مەنپەئەتىگە ئايلىنالمايدۇ....." («ماركس-ئېنگېلس ئەسەرلىرى»، رۇسچە 2-نەشرى، 3-توم، 182-بەت) كانت مۇقەررەرلىكنى بىلەتتى ھەمدە مەلۇم ئىجتىمائى ئىلاھاتلارنى ئېلىپ بېرىشنى تەلەپ قىلغان ئىدى، مۇشۇ جەھەتتىن قارىغاندا، ئۇنىڭ تەلىماتى گېرمانىيە تەرەققىياتىغا بۇرژۇئازىيىنىڭ تەرەققىيات مەنپەئەتىنى ئەكس ئەتتۈردى. لېكىن دەل ماركس بىلەن ئېنگېلىنىڭ كورىستىپ ئوتكىنىدەك، ئۇنىڭ تەلىماتى گېرمانىيىنىڭ فرانسىيە ئىنقىلاۋىي نەزەريىسى، يەنى تەل-توكۇس بولىغان، قورقۇنچاق بۇرژۇئازىيىنىڭ ئىدىيىسى ئىدى. كانت بارلىق ئاۋام خەلقىنىڭ ئېكسپىلاتاتسىيە قىلغۇچىلار دولىتىگە شەرتسىز بوي سۇنۇشىنى تەلەپ قىلدى ھەمدە ئاۋام خەلقىنى قارشىلىق كورسىتىش ھوقۇقىدىن يوق دەپ ھىسابلىدى. ئۇ ئىنقىلاۋىي زورلۇق كۈچكە قارشى تۇردى.

تا ھازىرغىچە، كانتچىلىق يەنىلا جاھانگىرلىك مۇتەپەككۇرلىرىنىڭ ھازىرقى زامان تەبىئى پېنى ۋە ئىلمىي ماركسىزىم-لېنىنىزىم پەلسەپىسىگە قارشى تۇرۇشتىكى ئاساسىي قوراللىرىنىڭ بىرى بولۇپ كەلمەكتە. بۇرژۇئا پەيلاسوپلىرى ۋە شىۋېجېگجۇيىچىلار كانت پەلسەپىسىدىكى ماتېرىيالىستىك تەرەپلەرنى، "ئوزىدىكى نەرسە" قارىشىنى چورۇپ تاشلاپ، ئۇنىڭ سۇبېكتىپ ئىدىيالىستىك بىلىش نەزەريىسى ئامبىرىدىن تېپىۋالغان ئاساسلار ئارقىلىق پەلسەپىۋى ماتېرىيالىزىمغا قارشى تۇردى. ئىلاھاتچىلار كانت پەلسەپىسىنى ئاساس قىلمۇبلىپ، سوتسىيالىزىمنى يەتكىلى بولمايدىغان ئابستىرا-

كىت غايىگە، ئېتىقات قىلىش بىلەنلا چەكلەنسە بولىدىغان ئالاھىدە "ئۇزىدىكى نەرسە"گە ئايلاندۇرۇپ قويىدى. ئۇلار كانت پەلسەپىسى ئارقىلىق ماركسزىمنىڭ ئىنقىلاۋىي بىسىنى گالاشتۇرۇشقا، ماركسزىمنى ئۇزگەرتىپ، "سىنىپىي تېجلىق"قا يېتىشنىڭ قورالى، كاپىتالىزىمنى ئىنقىلاۋىي يول بىلەن ئاغدۇرۇپ تاشلاشقا قارشى تۇرۇشنىڭ ۋاستىسى قىلىپ قويۇشقا ئۇرۇنىدى. ھازىرقى زامانىدىكى تۇرلۈك شەكلى ئۇزگەرگەن كانتچىلىقنى ئېچىپ تاشلاش ۋە ئۇلارغا قارشى كۆرەش قىلىشمۇ ھازىرقى مۇھىم بىر ۋەزىپە ھىسابلىنىدۇ. كانتنىڭ ئاساسلىق ئەسەرلىرى مۇنۇلار: «تەبىەتشۇناسلىق ئومۇمى تارىخى ۋە ئاسمان جىسىملىرى نەزىرىيىسى» (1755)، «ساپ ئەقىل تەنقىدى» (1781)، «مۇقەددىمە» (1783)، «ئەخلاقىيەت ئەقىل تەنقىدى» (1788)، «ھوكۇم قىلىش ئىقتىدارى توغرىسىدا تەنقىت» (1790). (يېڭى كانتچىلىق"قا قارالسۇن.)

كائۇتسكى، كارل Каутский Карл 考茨基, 卡尔 (1854—1938) گېرمانىيە سوتسىيال دېموكراتى، پۈرولېتارىيات دىكتاتۇرىسى ۋە ماركسزىمنىڭ خائىنى ھەم ئەشەددى دۈشمىنى. ".....ئىككىنچى ئىنتېرناتسونالنىڭ ئەڭ ئابرۇيلۇق ئەربابى بولغان كائۇتسكى ماركسزىمنى ئېغىزدىلا ئېتىراپ قىلىشتىن، ماركسزىمنى ئەمەلدە 'ستروۋېزىم' ياكى 'بريىنتانىزىم'غا.....يەنى پۈرولېتارىياتنىڭ ئىنقىلاۋىي بولىشىغان 'سىنىپىي' كۆرىشىنى ئېتىراپ قىلىدىغان ئەركىن بۇرژۇئا ئەلىمانىغا ئايلاندۇرۇۋېتىشكە بىرىپ يەتكەنلىكىنى كۆرسىتىپ بېرىدىغان ئەڭ تىپىك، ئەڭ روشەن مىسال....." (لېنىن. «پۈرولېتارىيات ئىنقىلاۋى ۋە خائىن كائۇتسكى»، 1973—يىل ئۈيغۇرچە نەشرى، 2—بەت) كائۇتسكى ئۇز پائالىيىتىنىڭ ئالدىنقى دەۋرىدە «كارل ماركسنىڭ ئىقتىسادىي تەلىماتى» (1886). «يەر مەسىلىسى» (1898) قاتارلىق ماركسزىمچە ئەسەرلەرنى يازغان.

لېكىن، شۇ چاغدىمۇ كائۇتسكى ماركسزىمدىن يۈز ئوروڭەن ھەمدە ماركسزمنى بۇرمىلىغان ئىدى. مەسىلەن، ئۇ ئىرفۇرت پۈروگراممىسىدىكى پۈرولېتارىيات دىكتاتۇرىسى ھەققىدىكى ماددىنى چىقىرىپ تاشلىدى. ئىككىنچى ئىنتېرناتسونالدا، كائۇتسكى كورۇنۇشتە بېرنشتېينچىلار بىلەن سول قانات سوتسىيال دېموكراتلاردىن بولغان مېرىنگ، لېۋكسېمبۇرگ ۋە لىبكنېختلار ئوتتۇرىسىدىكى ئوتتۇرا گۇرۇپپا مەيدانغا تۈرگىنى بىلەن، ئەمىلىيەتتە، ئوڭ قاناتتىكىلەرنى قوللىدى، **بېرنشتېين***گە يول قويدى، ئاغىچىلارغا تەسلىم بولدى. كائۇتسكى مارتوپىنىڭ ۋە مېنشېۋىكلارنىڭ بولشېۋىكلارغا قارشى كۈرىشىنى قوللىدى. بىرىنچى دۇنيا ئۇرۇشى يىلىرىدا، كائۇتسكى بۇرژۇئا شوۋىنىزمىچە خاتىنلىق مەيدانغا تۈردى، ئۇ ماركسزمنىڭ تۆپ مەسىلىسىدە يەنى پۈرولېتارىيات دىكتاتۇرىسى مەسىلىسىدە ئاغىچىلىقنا يول قويۇۋېرىپ، ئاخىر ئوزىمۇ ئاغىچىلىق پاتقىغىغا پۈتۈنلەي دومۇلاپ چۈشتى. ئۇ بۇرژۇئا دولەت ماشىنىسىنى پاچاقلاپ تاشلاشنىڭ ۋە پۈرولېتارىيات دىكتاتۇرىسىنى ئورنىتىشنىڭ زورۇرلۇقىنى ئىنكار قىلىپ، "ساپ" دېموكراتىيە، "سىنىپتىن خالى" دېموكراتىيە توغرىسىدىكى ئەركىن بۇرژۇئازىيە نەزەرىيىسىنى پۈرولېتارىيات دىكتاتۇرىسى تەلىماتىغا قارشى قويدى.

مىللەت ۋە مۇستەملىكە مەسىلىسىدە، كائۇتسكى ئوڭ قانات سوتسىيال دېموكراتلار، روس مېنشېۋىكلىرى ۋە بوندچىلارنىڭ مەيدانىدا تۇرۇپ، ماركسزىمنىڭ مىللى مەسىلىنى ھەل قىلىش ئۇسۇلىغا قارشى تۇردى، لېنىن كائۇتسكىنىڭ ماركسزىمغا قارشى بولغان "ئادەتتىن تاشقىرى جاھانگىرلىك" نەزەرىيىسىنى ئېچىپ تاشلىدى، بۇ نەزەرىيىنىڭ مەقسىدى ئولۇۋاتقان كاپىتالىزمنى يولەشتىن ئىبارەت ئىدى. **ئۇلۇغ ئوكتەبىر سوتسىيالىستىك ئىنقىلاۋى*** دىن كېيىن كائۇتسكى ئوزىنىڭ ئەكسىلىنقىلاۋىي

"نەزەرىيە" پائالىيىتى ۋە ئەملىي پائالىيىتنى تېخمۇ كۈچەيتتى. ئۇ گېرمانىيە ئولۇق قانات سوتسىيال دېموكراتلىرنىڭ 1918—1919 - يىللىرىدىكى گېرمانىيە ئىنقىلاۋىنى نابۇت قىلىشىغا يار دەملەشتى، سوۋېت روسىيىسى بىلەن بولغان مۇناسىۋەتنى كۈچەيتىشكە قارشى تۇردى. پۈرولېتارىيات دىكتاتۇرىسىغا ۋە ماركسىزمغا ھاقارەت قىلدى، دىيالېكتىك ماتېرىيالىزىم ۋە تارىخىي ماتېرىيالىزمغا قارشى تۇردى. سوۋېت ئىتتىپاقى كومپارتىيىسى كائۇتسكىنى ۋە كائۇتسكە-چىلىقنى ئۆزۈل-كېسىل پاش قىلدى. بۇ، خەلقارا پۈرولېتارىياتنى ئىدىيە ۋە سىياسى جەھەتتىن ئىنقىلاۋىي ماركسىزم روھى بىلەن تەربىيەلەشتە ئولۇغ ئەھمىيەتكە ئىگە. كائۇتسكىنىڭ نەزەرىيە جەھەت-تىكى ئاساسلىق ھەركىتى ئۇنىڭ «ماتېرىيالىستىك تارىخقاراش» (ئىككى تومлуق، 1927) دېگەن كىتابىدا ئەڭ چېكىگە يەتتى. بۇ كىتاب—ھەرخىل بۇرژۇئا پەلسەپە نەزەرىيىلىرىنىڭ چاكىنا، كېلىشتۇرمىچىلىك ئاساسىدىكى بۇتقىسى، كائۇتسكى ئۇنى ھە دەپ كوككە كوتىرىدۇ ھەمدە ئۇنى دىيالېكتىك ماتېرىيالىزم ۋە تارىخىي ماتېرىيالىزمغا قارشى قويىدۇ. ھازىر، ئولۇق قانات سوتسىيالىستلارنىڭ باشلىقلىرى كائۇتسكىنىڭ ئىسلاھاتچىلىق لۇشىيەنىنى داۋاملىق يۈرگۈ-زۈپ كەلمەكتە.

كېيىن پەيدا بولماق 后天 Апостериори تۇغما"غا قارالا.

كېلىشتۇرمىچىلىك 折衷主义 Эклектика. Эклектизм

ئوخشاش بولمىغان ھەر خىل ئىدىيىۋى ئېقىم، لۇقمىسىزەر ۋە نەزەرىيىلەرنىڭ پرىنسىپسىز ۋە مېخانىك تۇردە بىرلەشتۈرۈلۈشى، كېلىشتۇرمىچىلىك تەرەپدارلىرى ماتېرىيالىزم بىلەن ئىدىيالىزمنى بىرلەشتۈرمەكچى بولىدۇ. ئۆزۈل-كېسىل بولمىغان ھەرقانداق پەلسەپىدە كېلىشتۇرمىچىلىكنىڭ مەلۇم دەرىجىدىكى ئىپادىسىنى كورۇشكە بولىدۇ. ئىككىنچى ئىنتېرناتسونال نەزەرىيىچىلىرىنىڭ

نۇقتىنەزىرى دەل كېلىشتۇرمىچىلىكىنىڭ ئەمىلىي مىسالى. ئۇلار ماركسزمنى ھەر خىل ئىدىيالستىك ئىدىيۇي ئېقىملار، مەسلەن، كانتىزم، ماخىزم قاتارلىقلار بىلەن پىرىنسىپسىز ھالدا "بىرلەشتۇرۇش"كە ئۇرۇنىدۇ. لېنىن «يەنە ئىشچىلار ئۇيۇشمىلىرى توغرىسىدا، ھازىرقى ۋەزىيەت توغرىسىدا» ۋە تروتسكى بىلەن بۇخارىنىڭ خاتالىقلىرى توغرىسىدا» دېگەن ماقالىسىدا كېلىشتۇرمىچىلىككە چوڭقۇر تەبىر بەردى ۋە ئۇنى تەنقىت قىلدى: "....شەكىل لوگىكىسى ئەڭ ئومۇمى ياكى ئەڭ دائىم ئۇچرايدىغان شەيئىلەرگە ئاساسەن، شەكلەن تەبىر بېرىدۇ ۋە شۇنىڭ بىلەن چەكلىنىدۇ. ئەگەر بۇنداق ئەھۋالدا، ئىككى ياكى ئۇنىڭدىنمۇ كوپرەك بولغان ئوخشاشمىغان تەبىرنى ئېلىپ، ئۇلارنى پۈتۈنلەي تاسادىپى ھالدا يىغىپ توشەيدىغان بولسا... ئۇ ھالدا بىزنىڭ ئېرىشىدىغىنىمىز شەيئىلەرنىڭ ھەرقايسى تەرەپلىرىنى كورستىدىغان كېلىشتۇرمىچىلىك تەبىرىدىلا ئىبارەت بولىدۇ." (شۇ ئەسەر، 1976-يىل ئۇيغۇرچە نەشرى، 63—64-بەتلەر)

مەسلەن، لېنىنزمنىڭ دۈشمنى بولغان بۇخارىنچىلار سوۋېت ئىتتىپاقى ئىشچىلار ئۇيۇشمىلىرىنىڭ رولىنى مۇئەييەنلەشتۇرۇشتە بۇ مەسىلىدىكى بىر بىرىگە قارىمۇقارشى بولغان ئىككى نۇقتىنەزەرنى كېلىشتۇرۇش يولى بىلەن بىرلەشتۇرمەكچى بولىدۇ. بۇنىڭ بىرى، تروتسكىچىلارنىڭ نۇقتىنەزىرى، ئۇلار ئىشچىلار ئۇيۇشمىسىنى "دولەتلەشتۇرۇش"نى، ھەربىي ئىشلارىدىكى رەھبەرلىك ئۇسۇلىنى ئىشچىلار ئۇيۇشمىسىغا كوچۇرۇپ كېلىشنى تەلەپ قىلىدۇ؛ يەنە بىرى، لېنىن ۋە كومۇنىستىك پارتىيىنىڭ ئىشچىلار ئۇيۇشمىلىرىنىڭ كومۇنىزم مەكتىۋى ئىكەنلىگى توغرىسىدىكى بىردىن-بىر توغرا نۇقتىنەزىرى. بۇخارىنچىلار ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى ھەم ئالدىنقىسىدىكىدەك، ھەم كېيىنكىسىدىكىدەك بولىدۇ دەپ "ئىسپات"لىماقچى

بولىدۇ. لېنىن بۇخارىنچىلارنىڭ كېلىشتۇرمچىلىكىنى بىتچەت قىلىپ مۇنداق دەپ كورسەتىدۇ: «دىيالېكتىكا بىزدىن ھادىسىلەرنىڭ ئوخشاش بولمىغان تەرەپلىرىنىڭ يىغىندىسىدىن ئاساسلىق، ھەل قىلغۇچ تەرەپنى تېپىپ چىقىشنى، تارىخىي ۋەزىيەتلەر زەنجىرىدىكى "ھەل قىلغۇچ ھالقا" نى تېپىپ چىقىشنى تەلەپ قىلىدۇ. لېنىن، ئىشچىلار ئۆيۈشمىسىنىڭ بارلىق خىزمەتلىرى ئىچىدىكى بۇ ھەل قىلغۇچ تەرەپ ھەم "ھەل قىلغۇچ ھالقا"، ئىشچىلار ئۆيۈشمىسىنىڭ "كومۇنىزم مەكتىۋى"، سوتسىيالىستىك ئەمگەك ئىنتىزامىنى يېتىشتۈرىدىغان مەكتەپ، ئىنتىياقلىق مەكتىۋى، ئوز مەنپەئەتىنى قوغداشنى ئۆگىنىدىغان مەكتەپ، باشقۇرۇشنى ئۆگىنىدىغان مەكتەپ ئىكەنلىگىدە، دەپ ھىسابلايدۇ.

لېنىن كېلىشتۇرمچىلىكنى قاتتىق سوكىدۇ، چۈنكى ئۇ مۇجمەل، ئۇتۇق، كونكىرت ئەمەس. ھەل شۇنداق بولغانلىقتىن ئاغىچىلار كېلىشتۇرمچىلىكتىن پايدىلىنىپ، ئىنقىلاۋىي كۈرەشتىكى بارلىق كونكىرت نەرسىلەرنى يوقاتا چىقىرىدۇ. لېنىن مۇنداق كورسىتىدۇ: "دىيالېكتىكا كونكىرت ۋە ئىنقىلاۋىي بولىدۇ.....كائۇتسكىچىلار بىلەن ۋاندېرۋېلدچىلارنىڭ كېلىشتۇرمچىلىگى ۋە نەيرەڭ-ۋازلىغى بۇرژۇئازىيىگە ماسلىشىش ئۇچۇن سىنىپىي كۈرەشتىكى بارلىق كونكىرت ۋە ئىنىق نەرسىلەرنى يوقاتا چىقىرىدۇ....." («بۇرولىتارىيات ئىنقىلاۋى ۋە خائىن كائۇتسكى»، 1973 ـ يىل ئۇيغۇرچە نەشرى، 189 ـ بەت)

كىرىنچىلار 昔勒尼派 Киренаики قەدىمقى يۇنانىدىكى ئەكسىيەتچىل پەلسەپە (ئىبتىكا) ئېقىمى. مىلادىدىن 5 ئەسىر بۇرۇن ئارىستىپ (مىلادىدىن 5ـ4 ئەسىر بۇرۇن) شىمالىي ئافرىقىدىكى كىرىنىندا بەرپا قىلغان. بۇ ئىلمىي ئېقىم قۇلدار ئاقسۆڭەك يۇقۇرى قاتلام ئۇنسۇرلىرىنىڭ ئىدىيىسىگە ۋەكىللىك قىلاتتى.

كىرىشىچىلار ئىشالىلارنىڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشىنىڭ مەقسىدى مۇمكىن قەدەر جىسمانى جەھەتتىن لەززەتلىنىشتىن ئىبارەت. دەپ دەۋا قىلىدۇ. ئۇلار شەخسى مەنپەئەتىنى جەمئىيەت مەنپەئەتىدىن ئۈستۈن قويىدۇ.

كىشىلەرنىڭ ئېڭىدىكى كاپىتالىزىم قالدۇقلىرى

Пережитки капитализма в 人们意识中的资本主义残余

сознании людей.

سوتسىيالىزىم جەمئىيىتى يەنى كوممۇنىزىم-نىڭ بىرىنچى باسقۇچى بىۋاستىلا كاپىتالىزىم تۈزۈمىدىن ۋۇجۇدقا كەلگەن. شۇڭا، ئۇ "ھەر جەھەتتە ـ ئىقتىسادىي، ئەخلاقىي ۋە روھىي جەھەتتە..... كونا جەمئىيەتنىڭ داغلىرىنى ساقلاپ قالغان بولىدۇ" (ماركس. «گوتا پۈروگرامىمىسىغا تەنقىت»، 1971 ـ يىل ئۈيغۇرچە نەشرى، 20 ـ بەت). كاپىتالىزىمنىڭ بۇ "داغلىرى" سوتسىيالىستىك ئىنقىلاپ غەلبە قىلغان ۋە پۈرولېتارىيات دىكتاتۇرىسى ئورنىتىلغاندىن كېيىنمۇ يەنىلا كىشىلەرنىڭ ئېڭىدا خېلى ئۇزاق مەزگىلگىچە ساقلىنىدۇ.

ماركس بىلەن ئېنگېلس بىزگە: ئەمگەكچى خەلق پەقەت ئىنقىلاپ جەريانىدىلا بارلىق "كونا رەزىل نەرسىلەر"دىن قۇتۇلالايدۇ. يېڭى جەمئىيەتنى قۇرالايدۇ، دەپ تەلىم بېرىدۇ. سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ سوتسىيالىستىك ئىنقىلاپ تەجرىبىلىرى ماركسىزم ئاساسچىلىرىنىڭ بۇ بىشارىتىنى پۈتۈنلەي ئىسپاتلىدى. سوۋېتلىكلەر سوۋېت ئىتتىپاقىدا سوتسىيالىزىم ئۈچۈن كۈرەش قىلىش جەريانىدا، كونا جەمئىيەتنىڭ ئۇرغۇن بىر تەرەپلىمىلىكلىرىدىن قۇتۇلدى، ئۇلاردا يېڭى روھىي قىياپەت شەكىللەندى. ئەگەر مىليونلىغان كىشىلەرنىڭ ئېڭى تۈپتىن ئۆزگەرتىلمىگەن بولسا، سوۋېت ئىتتىپاقىدا سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇشنىڭ مۇۋەپپەقىيەتلىك بولۇشى، سوتسىيالىزىمنىڭ غەلبە قازىنىشى مۇمكىن بولمىغان بولاتتى. سوۋېت دولىتىدە يېڭى كىشىلەر يەنى

كومپۇنىستىك جەمىيەتنىڭ ئاساسلىق قۇرغۇچىلىرى ئوسۇپ پېتىلدى، ئۇلار يېڭى دۇنياقاراشقا، يېڭى ئەخلاققا ئىگە ھەمدە ئەتراپىنكى شەيئىلەرگە يېڭىچە پوزىتسىيە تۇتىدۇ. لېكىن شۇنداق بىلەن بىر ۋاقىتتا، سوۋېت جەمىيىتىدە بۇرژۇئا ئىدىيىسىنىڭ قالدۇقلىرى ۋە خۇسۇسىي مۈلۈكچىلىك روھىي ھالىتىنىڭ قالدۇقلىرى تېخىچە ساقلىنىپ تۇرماقتا. بىر قىسىم ئەمگەكچىلەرنىڭ ئېڭىدىكى كاپىتالىزم قالدۇقلىرى ئالدى بىلەن ئەمگەككە تۇتۇلغان غەيرى سوتسىيالىستىك پوزىتسىيىدە ئىپادىلەنمەكتە، دېمەك، بۇ كىشىلەر يەنىلا دولەتكە ناچارراغىنى ۋە ئازراغىنى بېرىش، دولەتتىن ياخشىراغىنى ۋە كۆپرەگىنى ئېلىشتىن ئىبارەت كونا ۋە بۇرژۇئازىيىچە پوزىتسىيە بويىچە ئىش كۆرۈۋاتىدۇ. جامائەتنىڭ مال-مۈلكىگە نىسبەتەن غەيرى سوتسىيالىستىك پوزىتسىيىدە بولۇش، جەمىيەت بايلىقىنى ئىسراپ قىلىش ھەم بۇنداق ھادىسىلەرگە قارىتا كارى بولماسلىق، ئىگە بولماسلىق پوزىتسىيىسىنى تۇتۇش، شۇنىڭدەك سوۋېت ھاكىمىيىتى ئورگانلىرى ئېلان قىلغان جامائەت مۈلكىنى ئاسراش ۋە سوتسىيالىستىك قانۇن-تەرتىپلەرنى قوغداش توغرىسىدىكى بۇيرۇقلارنى ئىجرا قىلماسلىق ئەھۋاللىرىنىڭ ھەممىسى كىشىلەرنىڭ ئېڭىدىكى ئېغىر كاپىتالىزم قالدۇقلىرى بولۇپ ھىسابلىنىدۇ. بۇ قالدۇقلار يەنە كومپۇنىستىك پارتىيىنى ۋە سوۋېت دولىتىنى ئالداش، ھەقسىزنى يېيىش ۋە بۇرمىلاش، دولەت ئىنتىزامىغا بۇزغۇنچىلىق قىلىش، تەنقىد قىلىنۇچىلارغا زىيانكەشلىك قىلىش ھەم ئۇلاردىن ئوچ ئېلىش، مىللەتچىلىك قىلىش، جاھانچىلىق قىلىش، شەخسىيەتچىلىك قىلىش، تۈرمۇشتا ئالالاقلىق قىلىش، بىيۇروكراتلىق قىلىش، لۇكچەكلىك قىلىش ۋاھاكازالاردىمۇ ئىپادىلىنىدۇ. بىر قىسىم قالاق ئەمگەكچىلەرنىڭ ئېڭىنى قايمۇقتۇرىدىغان دىنىي بىر تەرەپلىمە قاراشمۇ كونا نەرسىلەرنىڭ بىر خىل قالدۇغى. كاپىتالىزمنىڭ

قالدۇقلىرى سوۋېت جەمىيىتىنىڭ ئالغا ئىلگىرىلىشىگە توسقۇنلۇق قىلىدۇ، كومىمۇنىزىم جەمىيىتىنىڭ قۇرۇلۇشىغا زىيان يەتكۈزىدۇ. كىشىلەرنىڭ ئېڭى كىشىلەرنىڭ ئىقتىسادىي ئۇرنىدىن، كىشىلەرنىڭ ئىجتىمائى مەۋجۇدىيىتىدىن ئارقىدا قالغانلىقى ئۈچۈن، كىشىلەرنىڭ ئېڭىدىكى كاپىتالىزىم قالدۇقلىرى سوتسىيالىزىم شارائىتىدا يەنىلا رول ئويناپىدۇ. ماركسىزىم بىزگە: ئالدى بىلەن كىشىلەرنىڭ ئىقتىسادىي ئۇرنىدا ئۆزگىرىش بولىدۇ، ئاندىن كېيىن كىشىلەرنىڭ ئېڭىدا ئۆزگىرىش بولىدۇ، دەپ تەلىم بېرىدۇ.

جاھانگىر بۇرژۇئازىيە بارلىق ۋاستىلەر بىلەن سوۋېتلىكلەرنىڭ ئېڭىدىكى مۇشۇ كاپىتالىزىم قالدۇقلىرىنى تىرىلدۈرۈشكە ۋە يولەشكە ھەم ئۇلاردىن سوۋېت دولىتىگە قارشى تۇرۇش يولىدا پايدىلىنىشقا ئۇرۇندى. جاھانگىرلىكنىڭ ئاخبارات ئورگانلىرى كاپىتالىزىم قالدۇقلىرىنى ئەڭ چوڭقۇر يۇقىتۇرۇۋالغان مۇشۇ كىشىلەر ئىچىدىن ئىشىيون، يوشۇرۇن زىيانكەشلىك قىلىغۇچىلار قاتارلىق ۋەتەن خائىنلىرىنى توپلاشقا ئۇرۇنماقتا.

ھازىر سوۋېت خەلقى سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇشنى ئورۇنلاۋاتىدۇ ھەمدە پەيدىن-پەي كومىمۇنىزىمغا ئوتۇش ئۈچۈن كۆرەش قىلىۋاتىدۇ، شۇنىڭ بىلەن كىشىلەرنىڭ ئېڭىدىكى كاپىتالىزىم قالدۇقلىرىغا قارشى كۆرەش قىلىش ۋەزىپىسى بىرىنچى دەرىجىلىك مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە بولۇپ قالدى. كىشىلەرنىڭ ئېڭىدىكى كاپىتالىزىم قالدۇقلىرىنى ئۈزۈل-كېسىل تۈگەتمىگەندە سوتسىيالىزىمدىن كومىمۇنىزىمغا ئوتۇش مۇمكىن ئەمەس. كىشىلەرنىڭ ئېڭىدىكى كاپىتالىزىم قالدۇقلىرىنى تۈگىتىشنىڭ يولى ۋە ئۇسۇلى جەمىيەت تەرەققىياتىنىڭ قانۇنىيىتىگە بولغان ماتېرىيالىستىك ئۇقتىنەزەردىن كېلىپ چىقىدۇ. كىشىلەرنىڭ ئورۇن-ئادەتلىرىنى ئۆزگەرتىش ھەمدە كىشىلەرنى كومىمۇنىستىك روھ بىلەن تەربىيىلەش، كىشىلەردە

سوتسیالستیك ئەمگەك پوزىتسیەسىنى يېتىشتۈرۈش، ئۇشتاق بۇرژۇئازىيە شەخسىيەتچىلىگىنىڭ قالدۇقلىرىنى ۋە باشقا كونا ئەرسىلەرنىڭ قالدۇقلىرىنى تۈگىتىش ئۈچۈن، سوتسیالستیك تۈزۈمنىڭ ماددى ئاساسى (سوتسیالستیك مۇلۈكچىلىك، سوتسیالستیك خەلق ئىگىلىكى)نى يەنمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا راۋاجلاندۇرۇش ۋە مۇستەھكەملەش، سوتسیالزمنىڭ سیاسى ئاساسى (ئىشچى ـ دېخانلارنىڭ سوتسیالستیك دولىتى)نى پۈتۈن كۈچ بىلەن مۇستەھكەملەش كېرەك. پەقەت كومپارتىيە ئۈچۈن ئېلىپ بېرىلىدىغان دائىملىق، ئەملىي كۈرەشلەر ئارقىلىقلا، كىشىلەرنىڭ ئېڭىدىكى بۇرژۇئازىيە قالدۇقلىرىنىڭ تۈگەتكىلى، كومپارتىيىنىڭ تەرىپىنى ئېلىپ بارغىلى بولىدۇ. كىشىلەرنىڭ ئېڭىدىكى كاپىتالىزم قالدۇقلىرىغا قارشى كۈرەش قىلىش داۋامىدا سوتسیالزمنىڭ ئىدىيە سىستېمىسى ـ ماركسىزم ـ لېنىنىزمىنى پەلسەپە، ئىلىم ـ پەن، ئەدەبىيات، سەنئەت، كىنو، تىياتىر ـ پەۋقۇلئاددە زور رول ئويناشقا، ئۇلار سۆزىتلىكلەرنى تەرىبىيىلەپ، ئۇلارنى ئىلمىي، ئىنقىلابىي دونياقاراشقا ۋە سۆزىتلىكلەرنىڭ ئىلغار ئىسىل پەزىلىتىگە ئىگە قىلدى. كىشىلەرنىڭ ئېڭىدىكى كاپىتالىزم قالدۇقلىرىغا قارشى كۈرەش قىلىش داۋامىدا، **تەنقىت ۋە ئوز ئوزىنى تەنقىت** مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە.

كىمىياگەرلىك 炼金术 Алхимия خىمىيىنىڭ ئوتتۇرا ئەسىردە تېخى پەننى تەرەققىيات باسقۇچىغا كىرمىگەن ۋاقىتتىكى ئاتىلىشى. كىمىياگەرلىكنىڭ مەقسىدى بىر خىل خىيالىي ئالاھىدە تەرسىدىن پەلى موجىزە يارىتىش ئالاھىدىلىكى بار دەپ ئۇرغان "پەلسەپە تېشى" دېگەن نىمە ئارقىلىق ئادەتتىكى مېتاللارنى ئالتۇن ـ كۈمۈشكە ئايلاندۇرۇش ئىدى. كىمىياگەرلەر ئادەمنى مەڭگۇ ياشارتىدىغان "قېرىتماسلىق دورىسى" تېپىشقىمۇ

قىزغىنلىقان ئىدى. كىمىياگەرلىك غەربىي ياۋروپادىكى فېئودالىزىم دەۋرىدە ھەممىدىن بەك ئەۋج ئالغان. بۇنىڭ سەۋەبى، ئۇ چاغدا كاتولىك دىنىي جەمئىيتى ئىلىم-پەننى ئىلاھىيەتنىڭ چاكىرى دەپ جاكارلىغان ھەمدە تەبىەتتىن تاشقىرى نەرسىلەرگە بولغان ئېتىقادنى مۇقىم ئامالار بىلەن تېكلىگەن ئىدى: "..... كىمىياگەرلىك بىلەن دىن ئارىسىدا ناھايىتى يېقىن ئالاقە بار" (ئېنگېلس. «لىيۇدۋىگ فېيېرباخ ۋە گېرمانىيە كلاسسىك پەلسەپىسىنىڭ ئاخىرى»، 1975-يىل ئۇيغۇرچە نەشرى، 46-بەت).

لېكىن، كىمىياگەرلەر "پەلسەپە تېشى"نى ئىزلىگەنلىرىدە گايىدا قىممەتكە ئىگە بەزى كەشپىياتلارغىمۇ ئېرىشتى (بۇرۇن نامەلۇم بولغان نۇرغۇن ماددىلارنى يەنى تۈز كىسلاتاسى، فوسفور، تۈرلۈك تۈزلار ۋاھاكازالارنى تاپتى). كىمىياگەرلەرنىڭ ماددىسىنىڭ بىرلىگى ۋە ماددىلارنىڭ ئايلىنىشى توغرىسىدىكى قىياسى ئاكتىپ ئەھمىيەتكە ئىگە. گەرچە بۇ قاراشلار تېتىقسىز شەكىلدە بىلەن راۋاجلانغان بولسىمۇ، كىمىياگەرلەر توپلىغان تەجرىبە ماتېرىياللىرى ۋە سىناق ئۇسۇللىرى خىمىيە دېگەن بۇ پەندىكى نۇرغۇن ئۇقۇملارنىڭ بارلىققا كېلىشىگە ئاساس ھازىرلاپ بەردى. ئەڭ چوڭ كىمىياگەرلەر-ئەرەپ جابىر ئىبنى ھەييان (جابار) (8-ئەسىردىن 9-ئەسىرنىڭ باشلىرى، غەچە ياشىغان) بىلەن ر. **بېكون***.

كىنىكچىلار 昔尼克派 Киники قەدىمقى يۇنان پەلسەپىسى (ئېنىكا) ئېقىمى بولۇپ، ئانتىسىفېن (مىلادىدىن بۇرۇنقى تەخمىنەن 435—370) ئاپتورلۇقىدا بەرپا قىلغان. بۇ ئىلمىي ئېقىمنىڭ نۇقتىنەزىرى پىلوپونېسسىدىكى ئۇرۇش تۈپەيلىدىن ۋەيران بولغان ھەم سەرسان بولۇپ يۈرگەن دېموكراتىك تەبىقىنىڭ كەيپىياتىنى ئەكس ئەتتۈردى. كىنىكچىلار: ئاشقى تۈرمۇش شارائىتىغا مۇمكىن قەدەر تاياڭماسلىق، جەمئىيەتتە ئورنىتىلغان قائىدە ۋە قۇرۇق تەكەللـ

لۇپنى كەمىتىش، ئەپسىنى يەنىش ۋە "تەبىئى ھالەت"نى ئەسلىگە كەلتۈرۈش، ــ مانا بۇلار بەخت ــ سائادەت ھەم ئەخلاق ــ پەزىلەتنىڭ ئاساسى، دەپ قارايدۇ. كىنىكچىلارنىڭ ئەڭ مەشھۇر ۋەكىلى سىنو- پالىق دىوگىن (مىلادىدىن بۇرۇن تەخمىنەن 404 ــ 323).

كومېنسكى، يان ئاموس 柯明斯基，杨·阿莫斯 Коменс- кий, Ян Амос (1592 ــ 1670) ئۇلۇغ چېخ مائارىپچىسى، ئىنسانپەرۋەر ۋە پەيلاسوپ، مەدرىسچە ئوقۇتۇش تۈزۈمىگە قارشى چىققۇچى. كومېنسكى "بوھېمىيە قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسى"نىڭ رەھبەر- لىرىدىن بىرى، بۇ تەشكىلات فېودالزىمغا قارشى ھەركەتكە ۋە گېرمانىيە فېودالىرىغا ھەم كاتولىك دىنىي جەمئىيىتىگە قارشى مىللى كۈرەشكە رەھبەرلىك قىلغان. كومېنسكىنىڭ دۇنياقارىشى زىددىيەت- لىك دۇنياقاراش. كومېنسكى دىنىي جەھەتتە پان ئىلاھچىلىققا مايىل پروتېستانت؛ بىلىش نەزىرىيىسى ۋە ئوقۇتۇش ئۇسۇلى جەھەتتە بولسا ماتېرىيالىزىمغا ناھايىتى كورۇنەرلىك دەرىجىدە مايىل. كومېنسكى تۇيغۇ نەزىرىيىسى تەرەپدارى، ئۇ دۇنيانى بىلىشكە بولىدۇ دەپ قارايدۇ. كومېنسكى مۇنداق دەپ يازىدۇ: "شۇبھىسىزكى، بىلىش ئەزەلدىنلا تۇيغۇدىن باشلىنىدۇ (چۈنكى بىلىشنىڭ ئىچىدە مەۋجۇت بولغانلىكى نەرسىنىڭ ئىلگىرى تۇيغۇ ئىچىدە مەۋجۇت بولمىغىنى يوق)....." بىز يالغۇز باشقىلارنىڭ شەيئىلەر ئۈستىدىكى ئۇزىتىش ۋە ئىسپاتلىرىنلا بىلىش ۋە تەتقىق قىلىش بىلەن قالماستىن، بەلكى شەيئىلەرنىڭ ئۆزىنى بىلىشىمىز ۋە تەتقىق قىلىشىمىز لازىم. ئۇنىڭ "پان ئەقلىچىلىق" پىرىن- سىپى مائارىپ ۋە بىلىشنىڭ ئەتراپلىق ۋە سىستېمىلىق بولۇشىنى تەلەپ قىلىدۇ. ئۇ ھەرقانداق ئادەم بىلىش ۋە بىلىمگە ئىگە بولۇش قابىلىيىتىگە ئىگە؛ پېقىرلاردا بىلىمگە ئىگە بولۇش پۈرسىتى بولۇشى لازىم ("كوپچىلىككە ھەممە بىلىملەرنى ئۆگىتىش لازىم") دەپ

هساپلايدۇ. كومېنسكى، بىلىش مۇڭاپىق ئوقۇتۇش بىلەن زىچ باغلانغان بىر ئاكتىپ جەريان، دەپ قارايدۇ. كومېنسكى ماتارېيالنىڭ ئەسلىي مەقسىدىنى تەكىتلەپ مۇنداق دەيدۇ: "بىلىش، سوزلەش ۋە ھەركەت ــ مانا بۇلار پاراسەتنىڭ ئاساسىي مەنبەسى." كومېنسكىنىڭ "تەبىي ماسلىشىچانلىق پرىنسىپى" ئوقۇتۇشنى تاشقى دۇنيا ۋە بالىلارنىڭ تەبىيتى بىلەن ماسلاشتۇرۇش كېرەكلىكىنى، ماتارېيالنىڭ دۇنيانىڭ بىردەكلىكىنى چىقىش نۇقتىسى قىلىشى كېرەكلىكىنى (ئادەم تەبىەت دۇنياسىنىڭ بىر قىسمى، كىچىك ئالەم چوڭ ئالەمنىڭ ئىچىدە بولىدۇ)، ئوقۇغۇچىلارنىڭ ياش ئالاھىدىلىكىنى ھىسابقا ئېلىش كېرەكلىكىنى تەشەببۇس قىلىشتىن ئىبارەت. ئۇ پاسسېپ ھالدا كىتابنى ئولۇك يادلايدىغان ئەمەس، بەلكى بالىلارنىڭ قابىلىيىتىنى مەقسەتلىك ھالدا ئاشۇرىدىغان بىر خىل فاكتجىن بەلگىلەش كېرەك دەپ ھىساپلايدۇ. لېكىن كومېنسكى يەنىدە بالىلارنىڭ قابىلىيىتىنى مەقسەتلىك ھالدا ئاشۇرۇش دېگەن نۇقتىغا ئىدىيالىستىك ئىلاھىيەت مەزمۇنىنى قوشۇۋالغان، ئۇ: ئىلاھ "ھەممە پەنلەرنىڭ ئۇرۇقلىرىنى ئاز-سىمزغا چاچقان" دەيدۇ. كومېنسكى "تەبىەت دۇنياسىدىن كېلىدىغان" بىلىش بىلەن "روھىي تەرەققىياتىمىز كېلىدىغان" بىلىش ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەتنى يېگانە ئىسىدى. كومېنسكى ماتارىپ تارىخىدا مەخسۇس بىر پەن بولغان ئوقۇتۇش ئۇسۇلى سىستېمىسىنى تۇنجى قېتىم بەرپا قىلىدى. ئۇنىڭ ئوقۇتۇش ئۇسۇلىنىڭ "توت چوڭ پرىنسىپى" (كورسەتمىلىك ئوقۇتۇش، تەدرىجى ئىلگىرىلەش، تەقلىت قىلىش، مەشق قىلىش)دا كىشىلەردىن تەبىەت دۇنياسىنىڭ سەۋەب-نەتىجە باغلىنىشىنى چوڭقۇر پىكىر

بۇرگۇزۇپ بىلىش ۋە بىلىمنى رەتلىك مۇستەھكەملەش تەلەپ قىلىنغان. كومپىنسكىنىڭ سوزى بويىچە ئېيتقاندا، ئوقۇتقۇچى "تەبىەت دۇنياسىنىڭ چاكىرى"، ئۇ تەبىەت "دۇنياسىنى "تەقلىت قىلىشى" كېرەك؛ دەرس ئوقۇش ئۇگىنىشنىڭ ئاساسىي شەكلى.

كومپىنسكى پاپا ھاكىمىيىتى ۋە كاتولىك دىنىغا قارشى تۇرۇپ، كاتولىك دىنى پوپلىرىنىڭ ئاچكوزلۇقىنى ۋە چۈشكۈنلۈكىنى قاتتىق سوكىدۇ. كومپىنسكىنىڭ ئىلغار ئۇقتۇرۇشلىرى، كېيىنرەك چېخ ۋە باشقا دولەتلەرنىڭ مائارىپشۇناسلىقىنىڭ تەرەققى قىلىشىغا غايەت زور تەسىر كۆرسەتتى. كومپىنسكىنىڭ ئاساسلىق ئەسەرلىرى مۇنۇلار: «ئۇلۇغ ئوقۇتۇش ئۇسۇلى» (1657)، «تىل ھەقىقىدە ساۋات» (1631)، «دۇنيا دىياگرامىسى» (1658)، بۇلار ئۇنى دۇنياغا مەشھۇر قىلىپ تونۇتتى.

كوممۇنىزم 公产主义 Коммунизм سوتسىيالىزم ۋە كوممۇنىزم گە قارالا.

«كوممۇنىستىك پارتىيە خىتاپنامىسى» **《共产党宣言》**

«Манифест Коммунистической партии» ماركس بىلەن ئېنگېلس بىرلىشىپ يازغان، ئىلمىي كوممۇنىزم توغرىسىدىكى پۈرو-گىراممۇ خاراكتىرلىق ھوججەت بولۇپ، 1848-يىل ئىنگىلاۋسىدىن سەل بۇرۇن نەشر قىلىنغان. بۇ-ئىلمىي كوممۇنىزم توغرىسىدىكى تۇنجى ئەسەر، ماركس ۋە ئېنگېلس بۇ ئەسەردە ئىشچىلار سىنىپى-نىڭ دۇنياقارىشىنى يەنى ماركسىزم نەزەريەسىنى ئومۇمى يۇزلۇك دەللىلىدى. ئاپتورلار «كوممۇنىستىك پارتىيە خىتاپنامىسى»دە "يېڭىچە دۇنياقاراش يەنى ئىجتىمائى تۈزۈمۇشنى ئوز ئىچىگە ئالغان ئۇزۇل-كېسىل ماتېرىيالىزم، تەرەققىيات توغرىسىدىكى ئەڭ مۇكەممەل، ئەڭ چوڭقۇر تەلىمات-دىيالېكتىكا، شۇنىڭدەك سىنىپىي كۈرەش توغرىسىدىكى، كوممۇنىستىك يېڭى جەمىيەتنىڭ يارقۇچىسى پۈرو-

لېنارنيات زممىسگه ئالغان ئالەمشۇمۇل تارىخىي ئىنقىلاۋىي ۋەزىيەت توغرىسىدىكى نەزىرىنى تالانتلىق ھالدا مۇكەممەل، روشەن ئەدەبىي ئۇسلۇپ بىلەن بايان قىلغان." (لېنىن. «ماركس، ئېنگېلس ۋە ماركسىزم توغرىسىدا»، 1977-يىل ئۇيغۇرچە نەشرى، 5-بەت). «كوممۇنىستلار پارتىيە خىتاپنامىسى» جەمئى 4 باپقا بولۇنىدۇ: (1) بۇرژۇئازلار ۋە پرولېتارلار؛ (2) پرولېتارلار ۋە كوممۇنىستلار؛ (3) سوتسىيالىستىك ۋە كوممۇنىستىك ئەسەرلەر؛ (4) كوممۇنىستلارنىڭ ھەر خىل قارشى پارتىيە-گۇرۇھلارغا تۇتقان پوزىتسىيىسى.

1-باپتا ماركس ۋە ئېنگېلس بارلىق ئانتاگونىزملىك جەمئىيەت تەرەققىياتىنىڭ ئاساسىي قانۇنىيىتىنى سىنىپىي كۈرەشتىن ئىبارەت ئىكەنلىگىنى تەكتلەپ ئۆتكەن. تارىخىي فېئودالىق جەمئىيەت قۇلدارلىق جەمئىيەتنىڭ ئورنىنى باسقان، كاپىتالىزم جەمئىيىتى فېئودالىق جەمئىيەتنىڭ ئورنىنى باسقان ئەھۋالنى قىسقىچە شەرھىلەپ بەردى. ئاندىن كېيىن ئۇلار يەنە كاپىتالىزمنىڭ ئىچكى قىسمىدىكى كېلىشتۈرۈشكە بولمايدىغان زىددىيەتلەر تۈپەيلىدىن يىمىرىلىشكە قاراپ مېڭىشى مۇقەررەرلىگىنى تەھلىل قىلدى ھەمدە ئىشچىلار سىنىپى كۈرىشىنىڭ ئەڭ ئاخىرقى مەقسىدى بولغان كوممۇنىزمنى دەلىللەپ بەردى. ماركس ۋە ئېنگېلس: بۇرژۇئازىيىنىڭ ھالاك بولۇشى ۋە پرولېتارىياتنىڭ غەلبە قىلىشى ئوخشاشلا مۇقەررەر دەپ يازدى. 2-باپتا ئاساسەن ئىشچىلار سىنىپىنىڭ ئايرىلماس بىر قىسمى، ئىشچىلار سىنىپىنىڭ ئىلغار قوشۇنى بولغان كوممۇنىستىك پارتىيىنىڭ ئويناشقا تېگىشلىك رولى بايان قىلىندى، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا كوممۇنىستىك پارتىيىنىڭ پروگرامما-سىمۇ شەرھىلەندى، ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرىگە بولغان خۇسۇسى مۇلۇكچىلىكنى يوقىتىش، ئومۇمى مۇلۇكچىلىكنى ئورنىتىش

ھەمدە مۇشۇ ئاساستا شەخسلىكنىڭ ئەركىن راۋاجلىنىشى، مەدەنىيەت ۋە ئىلىم-پەننىڭ گۈللىنىشى ئۈچۈن بارلىق شەرت-شارائىتلارنى يارىتىش—مانا بۇ، كوممۇنىستلار كۆرىشىنىڭ تۈپ پۈروگراممىسى خاراكتېرلىق نىشانى. پەقەت كوممۇنىستىك ئىنقىلاپلا ئىجتىمائى، ئىقتىسادىي مۇناسىۋەتلەرنى تۈپتىن ئۆزگەرتەلەيدۇ، ئىجتىمائى مەۋجۇدىيەت ۋە كىشىلەرنىڭ ئېڭىنى ئۆزگەرتەلەيدۇ. ماركس ۋە ئېنگېلس مۇنداق دەپ يازىدۇ: "....ئىشچىلار ئىنقىلاۋىنىڭ بىرىنچى قەدىمى پۈرولېتارىياتنى ھوكۇمران سىنىپ دەرىجىسىگە كوتىرىش ....." (ماركس-ئېنگېلس. «كوممۇنىستىك پارتىيە خىتاپنامىسى»، 1972-يىل ئۇيغۇرچە نەشرى، 81-بەت) دېمەك، «كوممۇنىستىك پارتىيە خىتاپنامىسى»دە ماركسزىمنىڭ دولەت مەسىلىسىدىكى ئەڭ مۇھىم ئىدىيىلىرىنىڭ بىرى يەنى پۈرولېتارىيات دىكتاتۇرىسى توغرىسىدىكى ئىدىيىسى بايان قىلىندى. 3-باپتا، پۈرولېتارىياتقا يات بولغان ھەر خىل-ھەر ياغلا سوتسىيالىستىك پىكىر ئېقىملىرى يەنى بۇرژۇئازىيىنىڭ ۋە ئۇششاق بۇرژۇئازىيىنىڭ سوتسىيالىستىك پىكىر ئېقىملىرى چوڭقۇر تەنقىت قىلىندى. ئەڭ ئاخىرقى باپتا يەنى 4-باپتا، كوممۇنىستىك پارتىيىنىڭ ئىستراتېگىيىلىك ۋە تاكتىكىلىق پىرىنسىپلىرى شەرھىلەندى. «كوممۇنىستىك پارتىيە خىتاپنامىسى»دە مۇنداق دەپ كۆرسىتىلىدۇ: كوممۇنىستلار مەۋجۇت ئىجتىمائى تۈزۈم ۋە سىياسى تۈزۈمگە قارشى تۇرىدىغان بارلىق ئىنقىلاۋىي ھەرىكەتلەرنى ھەممە يەردە قوللايدۇ، ھەتتا فېئودالىلىق تۈزۈمگە قارشى تۇرۇش بولىدا بۇرژۇئازىيە بىلەن بىرلىكتە كۆرەش قىلىدۇ. لېكىن، كوممۇنىستلار ئۇزىنىڭ تۈپ ۋەزىپىسى بۇرژۇئازىيە بىلەن پۈرولېتارىيات ئوتتۇرىسىدىكى مۇرەسسەلەشتۇرۇشكە بولمايدىغان قارىمۇ-قارشىلىقنى ئېنىق چۈشىنىش توغرىسىدا ئىشچىلارغا تەربىيە بېرىشتىن ئىبارەت ئىكەنلىكىنى بىر مىنۇتمۇ ئەستىن چىقارمايدۇ. كوممۇنىستلار دۇنيا

بويىچە ھەرقايسى ئەللەردىكى دېموكراتىك كۈچلەر بىلەن ھەمە يەردە بىرلىشىدۇ ۋە ئىنتىپاقلىشىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، مەۋجۇت كاپىتالىزىم تۈزۈمىنى زورلۇق كۈچ بىلەن ئاغدۇرۇپ تاشلىغاندىلا، ئاندىن كوممۇنىستلارنىڭ ئۇز مەقسىدىگە يېتەلەيدىغانلىقىنى ئاشكارا جاكالايدۇ. «كوممۇنىستىك پارتىيە خىتاپنامىسى»نىڭ ئەڭ ئاخىرىدا: "پۈتۈن دۇنيا پۈرولېتارلىرى، بىرلىشىڭلار!" دەپ چاقىرىق قىلىنغان، بۇ كوممۇنىزىم ھەرىكىتىنىڭ خەلقارالىق خاراكتېرىغا ئىگە ئىكەنلىگىنى كۆرسىتىدۇ.

سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ رەھبەرلىگىدە قولغا كەلتۈرگەن سوتسىيالىزىمنىڭ غەلبىسى دەل ماركس بىلەن ئېنگېلىسنىڭ ئاشۇ ئوچمەس ئەسىرىدە شەرھىلىگەن ئىدىيىسىنىڭ غەلبىسى. «كوممۇنىستىك پارتىيە خىتاپنامىسى» ئىنسانىيەتنىڭ ئەڭ ئۈلۈغ تالانتلىق ئىجادىيىتى، "ماركسىزم ناخشىلىرىنىڭ ناخشىسى" (ستالىن).

كوپېرنىك، نىكولاي 尼古拉 ,哥白尼 Коперник Николай (1473—1543) ئۈلۈغ پولشا ئاستىرونومى ۋە يېڭى ئالەم سېستىمىسىنىڭ يەنى ئالەمنىڭ مەركىزى قۇياش ئىكەنلىگى توغرىسىدىكى تەلىماتنىڭ ئاساسچىسى (**ئالەمنىڭ مەركىزى قۇياش ئىكەنلىگى توغرىسىدىكى تەلىمات ۋە ئالەمنىڭ مەركىزى يەر شارى ئىكەنلىگى توغرىسىدىكى تەلىمات**" قا قارا). كوپېرنىكنىڭ يەر شارىنىڭ قۇياشنى چوڕىدەپ ئايلىنىدىغانلىقى ۋە يەر شارىنىڭ بىر سوتكىدا ئۇز ئوقىدا بىر قېتىم ئايلىنىدىغانلىقى توغرىسىدىكى نەزەرىيىسى ئۇنىڭ دىنىي ئىلاھىيەت كۆزقارىشىدىن تامامەن ئادا-جۇدا بولغانلىقىدىن دېرەك بېرىدۇ. دىنىي ئىلاھىيەت كۆزقارىشى: يەرشارىنى جۇدا ئالەمنىڭ مەركىزى دەپ بەلگىلىگەن (پتولېمې سېستىمىسىنىڭ قارىشى)، ئادەم ئالەمدە "ئىمتىياز"لىق ئورۇندا

تۇرىدۇ، دەپ ھوكۇم قىلغان. ئېنگېلس مۇنداق دەپ قارايدۇ: كوپېرنىكنىك تەلىماتى "تەبىي يەن ئوزىنىك مۇستەقىللىقىنى ئېلان قىلغان..... ئىنقىلاۋىي ھەركەت..... شۇنىڭدىن ئېتىبارەن، تەبىي يەن ئىلاھىيەتنىن ئازات بولۇشقا باشلىدى..... شۇنىڭدىن ئېتىبارەن يەن چوڭ قەدەملەر بىلەن ئالغا تەرەققى قىلدى....." («تەبىئەت دىيالېكتىكىسى»، 1979 ـ يىل ئۇيغۇرچە نەشرى، 10ـ11 ـ بەتلەر) كوپېرنىك ئەدىبىيات ـ سەنئەتنىك گۈللىنىش دەۋرىدىكى پەلسەپە ۋە تەبىي پەنلەر يەنمۇ راۋاجلىنىشىغا شۇنىڭدەك كېيىنكى پۈتۈن دۇنيا ئىلىم ـ پەنىگە غايەت زور تەسىر كورسەتتى.

كوپېرنىكنىك نەزەريىسى دىنغا، دىنىي جەمئىيەتكە ۋە دىنىي جەمئىيەتتىكى دۇنيانى خۇدا باراتقان دەيدىغان ئىمانغا قارشىلارغا ئىنتايىن قاتتىق زەربە بېرىپ، **ئارىستوتېل***دىن بۇيانقى ئاسمان جىسىملىرى ھەركىتى ئىلمىنى يەر شارى ھەركىتىنى قارىمۇ ـ قارشى قىلىپ قويىدىغان مەدرىس قاراشلىرىنچە ئۇقتۇرۇپ ئاغدۇرۇپ تاشلىدى ھەمدە كېيىنكى قۇياش سېستېمىسىنىك تەبىي پەيدا بولۇشى ۋە راۋاجلىنىشى توغرىسىدىكى تەلىماتنىك ۋۇجۇدقا كېلىشى ئۈچۈن شەرت ـ شارائىت يارىتىپ بەردى. كوپېرنىك تەبىي باغلىنىشنىك ئومۇملىشىشىدىن ئىبارەت ئىدىيىنى قوغداپ، مۇنداق دەپ قارايدۇ: سەۋەبىيەتنىك "ئالتۇن زەنجىرى" بارلىق ماددى ھادىسىلەرنى تۇتاشتۇرۇپ تۇرىدۇ. كىشىلەر سەۋەب ـ نەتىجە باغلىنىشىنى ماتېماتىكىلىق سىلىشتۇرما شەكلى بىلەن ئىپادىلىشى مۇمكىن. كوپېرنىك خىيالكەشلىكنى ئاسترونومىيىدىن چىقىرىپ تاشلىدى، ئۇ سەۋەبىتىن، ئۇ ئەينى ۋاقىتتا

تەبىي پەن جەھەتتە ئەڭ ئۇلۇغ ماتېرىيالىست ئىدى. كوپېرنىك ياشىغان دەۋردە ئوتكەن تەرەققىپەرۋەر مۇتەپەككۇرلار، مەسىلەن، گوردانا **برۇنو***، **گاللىلى*** قاتارلىقلار ئۇنىڭ تەلىماتىنى ئۆزلىرىنىڭ جەڭگىۋار بايرىغى قىلدى ھەمدە ئۇنى راۋاجلاندۇردى. دىنىي جەمئىيەت مەھكىمە شەرىئىڭ بارلىق ۋاستىلىرىنى قوللىنىپ كوپېرنىك تەلىماتىغا قارشى رەھىمسىز كۈرەش قىلدى.

كوپېرنىك ماتېرىيالىستىك بىلىش نەزەرىيىسىگە غايەت زور توھپە قوشتى. ئۇ نەزەرىيە شەيئى تەبىئىگە ئۆيغۇن كېلىشى شەرت دېگەننى ئاساس قىلدى، شۇنىڭ بىلەن بىللە تار تەجرىبىچىلىكنىڭ چەكلىمىسىدىن، ھر تەرەپلىمە چۈشىنىلگەن "ئۆيغۇنلۇق روھىنلىگى" پەرىنسىپىدىن قۇتۇلدى. ئۇ، ئابستراكسىيە بىلىش جەريانىدا ئىنتايىن زور ئەھمىيەتكە ئىگە، دەپ قاراپ، تۈنجى بولۇپ ھەركەت ئىلمىنىڭ نىسبىلىك پەرىنسىپىنى پەن تەتقىقاتىدا قوللاندى. كوپېرنىكنىڭ ئاساسىي ئەسىرى بولغان «ئاسمان جىسىملىرىنىڭ ھەركىتى» ئۇ ۋاپات بولغان يىلى (1543-يىلى) نەشر قىلىندى.

كونت، ئاۋگۈست 孔德.奥古斯特 Конт. Огюст (1798—1857) فرانسىيە بۇرژۇئا پەيلاسوپى ۋە ئىجتىمائىيەتشۇناسى، سۇبېكتىپ ئىدىيالىست، ئاناليزىش **دەللىلچىلىك***نىڭ يەنى گويا ماتېرىيالىزم بىلەن ئىدىيالىزمدىن ئۈستۈن تۇرىدىغان "ئوتتۇرا ئېقىم" پەلسەپىسىنىڭ ئاساسچىسى. كونت ئۆزىنى دەللىلەنگەن بىلىمنىڭ ھىمايىچىسى دەپ ئاتايدۇ ۋە ھادىسىلەرنىڭ ماھىيىتىنى بايقاش مۇددىالىرىنىڭ ھەممىسىنى مېتافىزىكا دەپ قارايدۇ. ئۇ، تەبىئەت دۇنياسىنىڭ ئوبېكتىپ قانۇنىيىتىنىمۇ، ئىجتىمائى تۈرمۇشنىڭ ئوبېكتىپ قانۇنىيىتىنىمۇ ئىنكار قىلىدۇ. كونت «دەللىلچىلىك پەلسەپىسى دەرسلىگى» دېگەن كىتابىدا ئەسەبى بىلگىلى بولماسلىق نەزەرىيىسى تەرەپدارلىرىنىڭ تەلەپپۇزىدا: ".....بىز ئاناليزىش دەسلەپكى سەۋەپ ۋە

ئاخىرقى سەۋەپ ئۇستىدە ئىزدىنىشكە مۇتلەق يول قويغىلى بولمايدۇ ۋە ئۇنىڭ قىلچە ئەھمىيىنى يوق دەپ ھىساپلايمىز" دەيدۇ. كونت، پەننىڭ ۋەزىپىسى كىشىلەرنىڭ سۇبېكتىپ تۇيغۇسىنى تەسۋىرلەشتىن ئىبارەت، دەپ قارايدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، لېنىن **«ماتىريالىزىم ۋە تەجرىبە تەنقىتچىلىگى»** دېگەن كىتابىدا كونتنىڭ دەللىلىگى بىلەن **تەجرىبە تەنقىتچىلىگى**"نىڭ پىرىنسىپ جەھەتتە بىردەكلىكىنى كۆرسەتكەن ئىدى. ئىجتىمائىيەت ساھەسىدە، كونت ئۆزىنى "تەرتىپ"نىڭ ھىمايىچىسى دەپ ئاتايدۇ. ھالبۇكى ئۇ چۈشەنگەن تەرتىپ گويا ئىچكى زىددىيەتتىن خالى بولغان بىر خىل كاپىتالىزىم ئۆزۈمىدىن ئىبارەت. كونت سىنىپىي كۈرەشكە قارشى تۇرىدۇ، ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرىگە بولغان خۇسۇسى مۇلۇكچىلىكنى ھىمايە قىلىدۇ، ئۇ مېخانىكا، بىولوگىيىنى ئىجتىمائىيەت بىلەن ئاپلاشتۇرۇۋېتىدۇ ھەمدە «ئىجتىمائى فىزىكا»نى يارىتىش ۋەزىپىسىنى ئوتتۇرىغا قويىدۇ. كونت ئىجتىمائىيەتنى ئىجتىمائى ئىستاتىكا ۋە ئىجتىمائى دىنامىكىغا ئايرىيدۇ، پەقەت قارشى بۇنداق ئايرىش بىر مەزگىل مودا بولۇپ قالغان ئىدى. بۇرژۇئازىيە ئىجتىمائىيەتشۇناسلىرى مۇشۇنداق ئايرىشقا ئاساسەن، جەمئىيەتنى ھەرىكەتسىز، جىمجىت تۇرىدىغان سىستىما، بۇ سىستىما بەزىدە پەقەت سىرتقى مېخانىك تۈرتكىنىڭ تەسىرى ئاستىدىلا، ئۆزگىرىدۇ دەپ قارايدۇ. كونت كاپىتالىزىم دائىرىسىدىكى تەرەققىياتنىلا ئېتىراپ قىلىدۇ. ئۇ تارىخنى ئىدىيالىستىك ھالدا، ئىدىيە تەرەققىياتىنىڭ نەتىجىسى دەپ چۈشىنىدۇ، شۇنىڭ بىلەن جەمئىيەت تەرەققىياتىنىڭ 3 باسقۇچى: ئىلاھىيەت باسقۇچى، مېتافىزىكا باسقۇچى ۋە دەللىلىك باسقۇچ تۇغرىسىدىكى نەزەرىيىنى تەرەققى قىلدۇرىدۇ. كونت ئاخىرقى باسقۇچ يەنى دەللىلىك باسقۇچىنى بۇرژۇئا ئىلمىنىڭ ھوكۇمرانلىقى بىلەن باغلاپ قويىدۇ. ئۇ بۇنىڭدىن

كاپىتالىزىم تۈزۈمىنى گويا ئىلمىي تەپەككۇرنىڭ غەلىبىسى ئارقىسىدا پەيدا بولغان ئەڭ مۇۋاپىق تۈزۈم، دەپ يەكۈنلەيدۇ.

كونت كاپىتالىزمنى تەلۈپلىك بىلەن قوغدىغانلىقتىن، ئۇ تاكى ھازىرغىچە بۇرژۇئا ئىجتىمائىيەتشۇناسلىرى ئىچىدىكى ئاساسىي نوپۇزلۇقلاردىن بىرى ھىساپلىنىپ كەلمەكتە. ئامېرىكىدىكى ئەكسىيەتچى ئىجتىمائىيەتشۇناسلار روسس بېرنارد، بۈگاردوس قاتارلىقلار كونتنى ئۈزلۈرىنىڭ پىشقەدەم ئەجداتلىرىدىن بىرى دەپ ئاشكارا جاكالىدى. كونتنىڭ ماركسىزىم كىلاسسىكلىرىنىڭ ئەسەرلىرىدە ئەبجىقى چىققۇدەك تەنقىت قىلىنغان.

كوندىياك، ئېتىيېن بونىنو 孔狄亚克，埃蒂耶纳·博诺 Кондильяк, Этьенн Бонно (1715—1780) فرانسىيە مەرىپەتچىسى، تۈيغۇ نەزەريىسى پەيلاسوپى، **لوك**نىڭ ھىمايىچىسى. ماركس: كوندىياك لوكنا ئوخشاش، مۇنداق بىر نۇقتىنەزەرنى يەنى چۈشەنچىنى يارىتىدىغان ئىقتىدارلا ئەمەس، بەلكى ھىسسىي سەزگۈ ئىقتىدارىمۇ تەجرىبىدىن ۋە ئادەتتىن كېلىدۇ دېگەن نۇقتىنەزەرنى راۋاجلاندۇردى، دەپ كورسەتكەن ئىدى. لېكىن بىلىش نەزەريىسى مەسىلىسىدە، كوندىياك لوكنىڭ ئىدىيىسىنى تەكرارلاش بىلەنلا توختاپ قالمىدى. ئۇ ئۇزىنىڭ «تۈيغۇ ھەققىدە» دىگەن داڭلىق ئەسىرىدە (1754)، ئادەمنىڭ پۈتۈن روھىي پائالىيىتى تۈيغۇدىنلا پەيدا بولىدۇ، دەپ كورسەتتى؛ ئۇ لوكنىڭ رېفلىكسىيە نۇقتىسىنەزىرىنى ئىرغىتىپ تاشلىدى. لوك رېفلىكسىيە ئادەمنىڭ روھىي پائالىيىتىدە غايەت زور ئەھمىيەتكە ئىگە، ئۇ تۈيغۇغا ئايانمايدىغان بىلىم بۇلىغى، ئالاھىدە بولغان بىر خىل ئىچكى تەجرىبە، بۇ خىل تەجرىبە بولسا، بىلىش بولمايدۇ، دەپ ھىساپلىدى. لوكنىڭ بىلىش نەزەريىسى نۇقتىسىنەزىرىدىكى بۇ خىل ئۆزۈل-كېسىلزلىكى ئىدىيالزىمغا يول قويغانلىق ئىدى، كوندىياك بولسا بۇ خىل

ئۇزۇل-كېسىلسىزلىكنى تۇغەتتى. كوندىياك گەرچە لوكقا قارىغاندا بىرقەدەر ئۇزۇل-كېسىل بولغان تۈيغۇ نەزىرىيىسى تەرەققىياتىغا ئۆتكۈزدى. كوندىياك بىر تەرەپتىن ئوبېكتىپ ھەقىقەتنى ئېتىراپ قىلىپ، تۈيغۇنى تاشقى دۇنيانىڭ سەزگۈ ئەزاغا تەسىر قىلغانلىقىنىڭ نەتىجىسى دەپ قارىسا، يەنە بىر تەرەپتىن ئۇ يەنە شەيئىلەرنىڭ ماھىيىتىنى بىلگىلى بولمايدۇ دېدى. كوندىياكنىڭ تەلىماتىچە بىزنىڭ تۈيغۇمىز شەيئىلەرنىڭ كوچۇرۇلمىسى ئەمەس، بەلكى شۇ شەيئىلەرنىڭ بەلگىسىلا ئىكەن. تاشقى دۇنيادىكى شەيئىلەرنىڭ ماھىيىتى زادى قانداق دېگەن مەسىلىگە، كوندىياك، بۇنى ئادەم بىلەلمەيدۇ، دەپ جاۋاپ بېرىدۇ. ئۇ: "بىزنىڭ بىلىدىغىنىمىز بىز جىسىم دەپ ئاتايدىغان نەرسىلەر" دەپ جاكالىدى. ئۇنىڭ بىلگىلى بولماسلىق نەزىرىيىسىگە يول قويغانلىقى ماتا مۇشۇ يەردە، كوندىياك ماددى ئەسلىزاتتىن باشقا، يەنە روھىي ئەسلىزات بار دەپ ئېتىراپ قىلدى؛ ئۇ ئىككى مەنبەچىلىكنى بېكىتەلمىدى.

ئىجتىمائى مۇناسىۋەتلەرنى چۈشىنىش جەھەتتە، كوندىياك ئىدىيالىست ئىدى. كوندىياك: كىشىلەرنىڭ ئەڭ زور دەرىجىدە راھەت كورۇشىكە ئىنتىلىش ئارزۇسى ئىجتىمائىي تۈرمۇشتا ھەل قىلغۇچ رول ئويناپىدۇ، كىشىلەرنىڭ راھەت كورۇش ئارزۇسىنى تولۇق قانىدۇرالايدىغان تۈزۈملا ئادىل تۈزۈم ھىسابلىنىدۇ، دەپ قارىدى. كوندىياكنىڭ ئوزى گەرچە ماتېرىيالىست بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ تۈيغۇ نەزىرىيىسىنى دەللىلگەنلىگى 18-ئەسىردىكى فرانسىيە ماتېرىيالىستلىرىنىڭ نۇقتىنەزىرىگە زور دەرىجىدە تەسىر كورسەتتى. ماركس بىلەن ئېنگېلس كوندىياكنىڭ ئاساسىي توھپىسى ئۇنىڭ 17-ئەسىردىكى ئىدىيالىستىك مېتافىزىكىغا قارشى تۇرغانلىغىدا دەپ ھىسابلىدى. كوندىياك "فرانسۇزلارنىڭ بۇنداق مېتافىزىكىنى خام

خىيال ۋە ئىلاھىيەتنىڭ بىر تەرەپلىمىلىگىنىڭ مۇۋەپپەقىيەتسىز ئەنجىسى دەپ قاراپ تاشلىۋېتىشكە يۇتۇنلەي ھەقلىق ئىكەنلىگىنى ئىسپاتلىدى" («ماركس-ئېنگېلس ئەسەرلىرى»، خەلق ئەشرىياتىنىڭ 1957-يىل خەنزۇچە ئەشرى، 2-توم، 165-بەت).

كوندورسې، ژان ئانتۇئان 孔多塞，让·安都昂 Кондорсе، Жан Антуан (1743—1794) فرانسىيىنىڭ 18-ئەسىردىكى ئاتاقلىق مەرىپەتچىسى، سىياسى قايراتچىسى، ئۇ ژىرونداندىچى. ياكوبىن ئىنقىلابىي ھاكىمىيىتى بۇيرۇق چۈشۈرۈپ ئۇنى قولغا ئېلىپ ئۈرمىگە تاشلىغان، ئۇ ئۈرمىدە ئوزىنى ئولتۇرۇۋالغان. كوندورسې دوستى **ۋولتېر***غا ئوخشاشلا دىنىنى **تەبىئەت ئىلاھى چىلىغى*** مەيدانىدا ئۈرۈپ تەنقىت قىلدى، يەنى ئۇ، ئىلاھ گەرچە مەۋجۇت بولسىمۇ، لېكىن ئىلاھ تەبىئەت دۇنياسى ۋە جەمىيەتتىكى ئىشلارغا ئارىلاشمايدۇ دەپ ھىساپلىدى. كوندورسې بۇرژۇئا ئاقارتىش ھەرىكىتىنىڭ روھىغا ئاساسەن، كىشىلەرنى دىنىي خۇراپىلىقىنى تاشلاپ، ئىلىم-پەن بىلىملىرىنى تەرەققى قىلدۇرۇشقا چاقىردى. كوندورسې ئوزىنىڭ «ئىنسانلارنىڭ ئەقلىي تەرەققىياتىنىڭ تارىخىغا نەزەر» دىگەن ئەسىرىدە، ئىدىيالىستىك تارىخ نۇقتىسىنەزىرىنى راۋاجلاندۇرۇپ، تارىخنى ئىنسانلار ئەقلىنىڭ مەھسۇلى دەپ ھىساپلىدى ھەمدە بۇرژۇئازىيە تۈزۈمىنى ئەڭ ئەقلىغا مۇۋاپىق، "ئەيمى" تۈزۈم دەپ ئېلان قىلدى. كوندورسې جەمىيەت تەرەققىياتىنىڭ ئوبېكتىپ قانۇنىيىتىنى ئىنكار قىلغانلىغى ئۈچۈن، ئىنسانلار تارىخىنى ئوز مەيلىچە پۇتۇنلەي تاسادىپى ۋە تاشقى بەلگىلىرىگە قاراپ 10 دەۋرگە بولدى، يەنە كېلىپ، ئەڭ ئاخىرقى بىر دەۋر كاپىتالىستىك خوسۇسى مۈلۈكچىلىك ئۈزۈل-كېسىل غەلبىسىگە ئېرىشىدىغان دەۋر دىگەن خۇلاسىنى چىقاردى. كوندورسې تەبىقە ئوزۇمىگە قارشى ئۈرۈپ، شەكىل جەھەتتىكى باراۋەرلىكنى قوغدىدى. كوندورسې بۇرژۇئازىيە

بۇرژۇئا دېموكراتىيىسىنى ۋە ئەركىنلىكىنى قوغداۋاتقان ھەم بۇ ئارقىلىق خەلق ئارىسىدا ئوزىنىڭ ئىناۋىتىنى تىكلەۋاتقان دەۋرىدىكى بۇرژۇئا مۇتەپەككۇرى، شۇڭا ئۇ شەخسىلەرنىڭ ئەركىن تەرەققىي قىلىشىنى ۋە مۇستەبىتلىك تۈزۈمىنى يوقىتىشىنى تەلەپ قىلغان. كوندورسې شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، يەنە مال-مۈلۈك جەھەتتىكى باراۋەرسىزلىك "جەمئىيەتكە پايدىلىق" دەپ ئاشكارا جاكالىغان. كوندورسې گەرچە ئوزىگە خاس سىنىپىي چەكلىمىلىككە ئىگە بولسىمۇ، ئەمما ئۇ ھازىرقى زامان بۇرژۇئا مۇتەپەككۇرلىرىغا قارىغاندا يەنىلا كوپ ياخشى. چۈنكى ھازىرقى زامان بۇرژۇئازىيىسى بۇرژۇئازىيىنىڭ دېموكراتىيە، ئەركىنلىك بايرىغىنى بىر چەتكە تاشلىۋەتتى. شۇڭا فرانسىيەدىكى نۇرغۇن ھازىرقى زامان ئەكسىيەتچى پەيلاسوپلىرى كوندورسىگە ئىنتايىن ئوچمەنلىك بىلەن قارايدۇ، بۇ ھەرگىزمۇ تاسادىپىي ئەھۋال.

كونكرىت ھەقىقەت 具体真理 Конкретная истина كونكرىت تارىخىي شارائىتلار (مۇشۇ شارائىتلاردا مەلۇم ۋەقە، مەلۇم جەريان بۇز بېرىدۇ)نى مولچەرلەش ۋە يېغىنچاقلاشنى ئاساس قىلىدىغان ھەقىقەت. مۇشۇ مەنىدىن ئالغاندا، ھەقىقەت ھەمىشە كونكرىت بولىدۇ، چۈنكى ھەممە نەرسە شارائىت، ماكان ۋە زامانغا باغلىق بولىدۇ. مەسىلەن، 1905-يىلدىكى روسىيە چارىزىم شارائىتىدا، بۇرژۇئا دېموكراتىك جۇمھۇرىيىتىنى قۇرۇش تەلىۋى ئىنقىلابىي تەلەپ ئىدى، ھالبۇكى، سوۋېت ھاكىمىيىتى شارائىتىدا، بۇنداق تەلەپ ئەكسىلئىنقىلابىي تەلەپ بولىدۇ، چۈنكى سوۋېت جۇمھۇرىيىتىگە قارىغاندا بۇرژۇئا جۇمھۇرىيىتى بىر قەدەم ئارقىغا چېكىنگەنلىك بولىدۇ.

بارلىق تارىخىي باغلىنىش ۋە مۇناسىۋەتلەردىن ئايرىلىپ تۇرۇپ ئابستراكت ھالدا قارىغاندا، ھەرقانداق تەبىر قۇرۇق ۋە ئەھمىيەتسىز

يەتسز بولىدۇ. مەسىلەن، "باراۋەرلىك"، "ئىنساپ"، "دېموكراتىيە" دېگەنگە ئوخشاش ئابستراكت ئۇقۇملار ئەلە شۇنداق بولىدۇ. "باراۋەرلىك" دېگەن ئۇقۇمغا پەقەت كىشىلىك كىم بىلەن باراۋەر بولۇشى، قايسى جەھەتتە باراۋەر بولۇشى، دەپ كونكرېت قارىماندىلا، ئاندىن ئۇ ئەھمىيەتلىك بولىدۇ. مەسىلەن، ھەرگىز "ئومۇمىي باراۋەرلىك" دېگىلى بولمايدۇ. سىنىپىي جەمئىيەتتە "باراۋەرلىك" دېگەن ئۇقۇم ھەمىشە كونكرېت مەزمۇنغا تولغان بولىدۇ. بۇرژۇئا مۇتەپەككۇرلىرى كاپىتالىستلارنىڭ ئىشچىلارنى ئېكسپلاتاتسىيە قىلىشىنى ئاقلاشقا ئەمگەكچى خەلقنىڭ ھوقۇقسىز ئورۇندا تۇرۇشىنى ئاقلاشقا ئۆز نامراتلىقتا تۇرمۇش كەچۈرۈشىنى "ئومۇمىي باراۋەرلىك" دېگەن ئۇقۇم ئارقىلىق يوشۇرۇشقا كۈچەپ ئۇرۇنىدۇ. ئوخشاشلا "ئومۇمىي دېموكراتىيە"مۇ بولمايدۇ، پەقەت بۇرژۇئا دېموكراتىيىسى، پۇرولېتارىيات دېموكراتىيىسى، سوتسىيالىستىك دېموكراتىيىلا بولىدۇ.

شۇڭا، مەسىلىنى مەلۇم تارىخىي دائىرىدە قويغاندىلا، ئۇقۇمنى كونكرېت مەزمۇن بىلەن تولۇقلىغاندىلا، ئاندىن كىشىلەر رىيالىلىقنى ئىلمىي يوسۇندا بىلەلەيدۇ، ئاندىن كىشىلەر ھەقىقى كونكرېت ھەقىقەتكە ئىگە بولالايدۇ.

كونكرېت ئوخشاشلىق Конкретное Тождество **具体的同一性** **ئوخشاشلىق**"غا قارالسۇن.

كوۋالېۋسكى، ماكسىم ماكسىموۋىچ · Ковалевский · Максим · Максимович 马克西莫维奇 (1851—1916) مەشھۇر رۇس بۇرژۇئا ئىجتىمائىيەتشۇناسى ۋە تارىخشۇناسى. ئۇ ئىجتىمائىيەت تارىخى، قانۇن تارىخى ۋە دولەت تارىخىغا ئائىت نۇرغۇن ئەسەرلەرنى يازغان. كوۋالېۋسكى ئۆز پائالىيىتىنىڭ دەسلەپكى مەزگىللىدە ماركىس بىلەن كورۇشكەن ھەمدە خەت ئارقىلىق ئالاقىلىشىپ ئۆرگان. ئۇ كوپلىگەن تارىخىي

ماتىريالار ۋە ئىرقشۇناسلىق توغرىسىدىكى ماتىريالارغا ئاساسەن، ئۇرۇقداشلىقنىڭ ئېتىدائى جەمىيەت تەشكىلاتىنىڭ ئومۇمىي بوزلۇك شەكلى ئىكەنلىگىنى توغرىسىدىكى تەلىماتنى راۋاجلاندۇردى. ئېنگېلس كوۋالېۋسكى تەتقىق قىلغان ماتىريالارغا ۋە ئۆزىنىڭ «ئائىلە ئۇيۇشمىسىدا مۈلۈكچىلىكنىڭ كېلىپ چىقىشى ۋە راۋاجلىنىشى توغرىسىدا ئومۇمى چۈشەنچە» (1890) دېگەن كىتابىغا ياخشى باها بەرگەن ئىدى. ئېنگېلس مۇنداق دەپ يازىدۇ: "بىز ماكسىم كوۋالېۋسكىدىن مىننەتدارمىز..... ئۇ..... ئاتىلىق تۈزۈمىدىكى ئائىلە جامائىسىنىڭ تۆپ نىكادىن كېلىپ چىقىقان ھەمدە ئانىلىق تۈزۈمىنى ئاساس قىلغان ئائىلىدىن ھازىرقى زامانىدىكى يەككە-يەككە ئائىلىلەرگە ئوتۇش باسقۇچى ئىكەنلىگىنى دەللىلەپ بەردى." («ماركس-ئېنگېلس تالانىما ئىسەرلىرى»، خەنزۇچە نەشرى، 4-توم، 53—54-بەتلەر) كوۋالېۋسكى «ھازىرقى زامان ئىجتىمائىيەتشۇناسلىرى» (1905) دېگەن كىتابىدا، ئەكسىيەتچى چەتئەل ئىجتىمائىيەتشۇناسلىرى تارد، گىددىنگس، گۈمپلوۋىچ، زىممېل، دەۋركگېيم قاتارلىقلارنى تەنقىت قىلغان. لېكىن ئۇ ئۇزى تارىخنى يەنىلا پەنگە قارشى كېلىشتۇرمىچىلىك ۋە ئىدېيالىستىك مەيدانىدا تۇرۇپ چۈشىنىپ، مالىنوۋسكىنىڭ ئەكسىيەتچىل نۇقتىنەزىرىگە قارىتا مۇرەسسەچىلىك پوزىتسىيەسىنى تۇتقان. كوۋالېۋسكى سىياسى كوزقاراش جەھەتتە بىر مۇتىدىل لىبېرالست، ئۇ ئىنقىلاۋىي پۇرولېتارىياتقا دۈشمەنلىك بىلەن قارايدۇ ھەمدە كونىچە دەللىلچىلىك ئارقىلىق دىيالېكتىك ماتىريالىزىمغا ۋە تارىخىي ماتىريالىزىمغا قارشى تۇرۇشقا ئۇرۇنىدۇ. ئۇ بۇرژۇئازىيىنىڭ ئوبېكتىپچىلىق مەيدانىدا تۇرۇپ ماركسىنىڭ ئىجتىمائى ھادىسىلەرگە ئۇتقان پارتىيەۋىلىك نۇقتىنەزىرىگە قارشى تۇرىدۇ. لېنىننىڭ ئەسەرلىرىدە، لىبېرالىزم ۋە بۇرژۇئازىيە پارتىيەسىنىڭ ۋەكىلى بولغان كوۋالېۋسكىنىڭ سىياسى پائالىيەتلىرى قاتتىق

تەنقىت قىلغان.

كروچې، ببنېدېتتو 柯罗齐, 贝奈戴托 **Кроче, Бенедетто** (1866 — 1952) ئىتالىيە پەيلاسوپى، جاھانگىر بۇرژۇئازىيە مۇتەپەككۇرى. ئۇ 19 ـ ئەسىرنىڭ ئاخىرىدىلا ماركسزىمنى "تەنقىت" قىلغان. **پلېخانوۋ*** كروچېنى دېيالېكتىك ئۇسۇلنىڭ ۋە ماتېرىيالىزىمنىڭ ئەشەددى كۆشەندىسى دەپ باھا بەرگەن. كروچېنىڭ پەلسەپىسى مۇتلەق ئىدېيالىستىك پەلسەپە. ئۇنىڭ قارىشىچە، روھىتىن باشقا ھېچقانداق ھەقىقى نەرسە يوق. ئۇ تارىخ بىلەن روھنىڭ تەرەققىياتىنى ئارىلاشتۇرۇۋېتىدۇ. كروچېنىڭ پەلسەپىسى بىلەن **گېگېل*** نىڭ پەلسەپىسىنىڭ پەرقى شۇ يەردىكى، كروچېنىڭ پەلسەپىسى كانتىزمنىڭ كۆچلۈك تەسىرىگە ئۇچرىغان ھەمدە گېگېلنىڭ دېيالېكتىك ئۇسۇلىنىڭ ئەقلىغە مۇۋاپىق مېغزىنى چىقىرىۋەتكەن. كروچې ئىقتىسات روھىي تەرەققىياتىنىڭ بىر باسقۇچى دەپ ھىساپلايدۇ. ئۇ ئىقتىساتىشۇناسلىقنىڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇش مۇمكىنچىلىگىنى ۋەتنى ئىنكار قىلىدۇ ھەمدە ئوبېكتىپ ئىقتىسادىي قانۇنىيەتنى ئىنكار قىلىدۇ. ئۇنىڭ يەنگە قارشى ئىقتىسات نەزەرىيىسى كاپىتالىستىك ئېكسپلاتاتسىيە تۈزۈمى ۋە ئىشلەپچىقىرىشتىكى ھوكۇمەتسىزلىكنى ئاقلايدۇ. كروچېنىڭ ئېتىكىسىنىڭ مەقسىدى ئەخلاقنىڭ ئىجتىمائىي ئاساسىنى ۋە ئەخلاقنىڭ سىنىپىلىغىنى يوشۇرۇشتىن ئىبارەت. ئۇ كاپىتالىزم جەمئىيىتىدىكى كېلىشتۈرگىلى بولمايدىغان ئانتاگونىيىلىكنى يوقاتقا چىقىرىشقا تۇرۇندۇ. شۇڭا، شەخسىي "ئومۇمىيەت"كە بوي سۇنىدۇ، يەنى ھوكۇمران تۈرۈندىكى ئېكسپلاتاتسىيە تۈزۈمىگە بوي سۇنىدۇ دەيدىغان "ئەخلاق پرىنسىپى"نى ئوتتۇرىغا قويۇش ئارقىلىق سىنىپىي كۈرەشكە قارشى تۇرىدۇ. كروچېنىڭ ساپ ئىدېيالىستىك پرىنسىپتى ئاساس قىلغان ئېستېتىكىسى جاھانگىرلىك دەۋرىدىكى بۇرژۇئا سەنئەتشۇناسلىغىغا ناھايىتى چوڭ

تەسىر كورسەتكەن. كروچې فاشىزمغا "قارشى مەيدان"دا تۇرىدۇ، لېكىن ئۇنىڭ پەلسەپىسى ئىتالىيە فاشىزم ئىدىيە سېستىمىسىنىڭ مەنبەلىرىدىن بىرى. كروچېنىڭ 60 يىللىق پەلسەپە پائالىيىتى بۇرژۇئا ئىدىئولوگىيىسىنىڭ ئۈزگىرىپ بېرىش جەريانىنى ئەكس ئەتتۈرۈپ بەردى. ئۇ دەسلەپتە، بۇرژۇئا لىبېرالىست مۇتەپەككۇرى بولۇپ، ئىتالىيىنىڭ مىللى مەدىنىيىتىنى گۈللەندۈرۈش، بۇرژۇئازىيىنىڭ دېموكراتىيە ئەركىنلىكىنى قوغداشنى چاقىرىق قىلغان ئىدى، لېكىن ئاخىرىدا، ئۇ بۇنداق ئەركىنلىكنىڭ دۈشمىنى بولۇپ قالدى.

ئىتالىيە كومپارتىيىسىنىڭ پارتىيىسىنىڭ ئاساسچىسى ئانتونىئو گىرامشى ئۇز ئەسىرىدە كروچېنىڭ پەلسەپىسىنى چوڭقۇر تەنقىت قىلدى ھەمدە بۇ پەلسەپىنىڭ ئەكسىيەتچىل رولىنى پاش قىلدى.

كۈۋېي، جورج 居维叶, 若尔日 Кювье, Жорж (1769—1832) فرانسىيىنىڭ چوڭ ئالىمى، زوئولوگىيە ۋە پالېونتولوگىيە كۈۋېي ئىلىم-پەندە زور ئەھمىيىتى بولغان ئۇرغۇن پاكىتلارنى ئېچىپ بەردى ھەمدە بەزى نەرسىلەرنى كەشپ قىلدى، بۇ كەشپىياتلار لامارك، داروۋىن ۋە باشقا تەدرىجى تەرەققىيات نەزەريىسى تەرەپدارلىرى تەرىپىدىن جانلىق مەۋجۇداتلارنىڭ تەرەققىياتى توغرىسىدىكى چۈشەنچىنى ئىلمىي يوسۇندا دەللىلەشتە قوللىنىلدى. كۈۋېي سېلىشتۇرما ئاناتومىيە بىلەن پالېونتولوگىيە جەھەتتە زور كەشپىياتلارنى ياراتتى. لېكىن، ئۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئۇ يەنە ئەكسىيەتچىل ئىدىيالىستىك، مېتافىزىكىلىك دۈنياقاراشنى قىزغىن ھىمايە قىلدى، تەرەققىيات ئىدىيىسىگە قەتئى قارشى تۇرۇپ، ئۇرلەر ئۈزگەرمەيدۇ دېگەن مېتافىزىكىلىك تەلىماتنى قوغدىدى. بۇ نۇقتا كۈۋېنىڭ ھايۋاناتلارنىڭ قۇرۇلمىسىدىكى 4 خىل ئۈزگەرمەس تىپ توغرىسىدىكى تەلىماتىدا، ئۇنىڭ بىولوگىيە جەھەتتىكى تەدرىجى تەرەققىيات نەزەريىسى ۋە تۇرلەرنىڭ ئۈزگىرىشى تەلىماتىنىڭ

ۋەكىللىرى **لامارك**" ۋە جوفروي سېن ـ ھىلېرغا قارشى ئېلىپ بارغان جىددى كۈرەشتە ئالاھىدە روشەن ئىپادىلەنىدى. كۈۋىيە ئورنىنى ھازىرقى زامانىدىكى تۆرلەرگە تامامەن ئوخشاش بولمىغان، نەسلى قۇرۇغان، ناشقا ئايلانغان ھايۋانلارنى تەتقىق قىلغان چاغدا تەكشۈرگەن ئاشۇ پاكىتلار جانلىق مەۋجۇداتلارنىڭ ئۆزگىرىپ تۇرىدىغانلىقىنى، راۋاجلىنىدىغانلىقىنى، نەسلى قۇرۇغان، ناشقا ئايلانغان ھايۋانلارنىڭ ھازىرقى زامان ھايۋانات تۆرلىرىنىڭ تەكىتى ئىكەنلىگىنى دەلىللىدى. ھالبۇكى كۇۋىيە ئۇنداق خۇلاسە چىقارمىدى. ئۇنىڭ ئەكسىچە، يېڭى پاكىت بىلەن تۆرلەرنىڭ ئۆزگەرمەسلىگى تەلىماتىنىڭ كونا دوگمىلىرى ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەتنى تۈگىتىش ئۈچۈن، كۇۋىيە مېتافىزىكىلىق ھالاكەتلىك ئۆزگىرىش نەزىرىيىسىنى ئويدۇرۇپ چىقاردى. كۇۋىيە مۇنداق بىر خىل ئىدىيىنى يەتتى ئىلگىرى يەر يۈزىدە كوپ قېتىم ئۇشتۇمتۇت چوڭ ھالاكەتلىك ئۆزگىرىشلەر (شىددەتلىك ئۆزگىرىش) بۇز بەرگەن، بۇ ھالاكەتلىك ئۆزگىرىشلەر تۈپەيلىدىن، يەر شارىدىكى بارلىق جانلىق مەۋجۇداتلار دەرھال ھالاك بولغان، كېيىن ئىلگىرىكى ھالەتلەر بىلەن قىلچە بافلىنىشى بولمىغان بىر قىسىم يېڭى جانلىق مەۋجۇداتلار قايتىدىن يارىتىلغان دېگەن ئىدىيىنى راۋاجلاندۇردى. كۇۋىيە تۇۋەندىكى ئەكسىيەتچىل ئىدىيىنى قوغدايدۇ: ھازىرقى زامانىدىكى تۆرلەر بۇرۇن مەۋجۇت بولغان تىپلارنىڭ ئۆزگىرىشىدىن پەيدا بولمىغان ئەمەس، بەلكى يېڭى يارىتىش ھەرىكىتى تۈپەيلىدىن پەيدا بولغان. كۇۋىيەنىڭ بۇ خىل پەنگە قارشى نەزىرىيىسى لامارك. **دارۋىن**"نىڭ بولۇپمۇ گىولوگ لەيەلنىڭ تەنقىدىگە ئۇچرىدى؛ لەيەل يەر شارىنىڭ تەرەققىيات تارىخىدا ئەزەلدىن مۇنداق ھالاكەتلىك ئۆزگىرىشنىڭ بولۇپ باقمىغانلىقىنى دەلىللىدى.

ماركسزىم ـ لېنىنزىم كلاسسىك يازغۇچىلىرى شىددەتلىك ئۆز ـ

گىرىش نەزىرىيىسىنىڭ ئەكسىيەتچىل ئىدىيالىستىك ۋە مېتافىزىكىلىق ماھىيىتىنى چوڭقۇر ھالدا ئېچىپ تاشلىدى. دىيالېكتىك تەرەققىيات نەزىرىيىسى بىزگە مۇنداق دەپ تەلىم بېرىدۇ: تەبىەت دۇنياسى ۋە جەمىيەتتىكى ئىنقىلاپ ۋە سەكرەش دەسلەپكى تەدرىجى تەرەققىياتنىڭ نەتىجىسى ئۆپەيلىدىن قانۇنىيەتلىك ھالدا پەيدا بولىدۇ؛ تەدرىجى تەرەققىيات ۋە ئىنقىلاپ ھەرىكەتنىڭ بولۇنمەس ئىككى شەكلى. لېكىن كۆزىنىڭ نەزىرىيىسىدە ئوتتۇرىغا قويۇلغان تەبىەت دۇنياسىدىكى پارتلاش ۋە ئىنقىلاپ بولسا تەرەققىياتنىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدىكى تەدرىجى تەرەققىيات باسقۇچىنى باشتىن كەچۈرمەيلا يۇز بەرگەن بولماستىن، بەلكى تۇيۇقسىز، ئۇشتۇمتۇت، شۇڭا قانۇنىيەتسىز، سەۋەبسىز ھالدا يۇز بەرگەن، كۆزنىڭ ئورگانىك جىسمىلارنىڭ ھاياتلىق پائالىيىتىنى چۈشەندۈرگەن چاغدىمۇ ئىدىيالىستىك ۋە مەقسەتچىللىك نۇقتىنەزىرىدە بولىدى. ئۇنىڭ قارىشىچە، ھەرقانداق ئورگانىك جانلىق مەۋجۇدات بىر تۇتاش پۈتۈنلۈكتىن، بىر تۇتاش بولغان، تاشقى دۇنيا بىلەن مۇناسىۋەتسىز بولغان سېستىمنى ھاسىل قىلىدۇ؛ مەلۇم "ئەڭ ئاخىرقى مەقسەت"نىڭ تەسىر كۆرسىتىشى ئارقىسىدا، بۇ سېستىمنىڭ ھەرقايسى قىسىملىرى بىر بىرى بىلەن ماسلىشىدۇ ۋە بىر بىرىگە تەسىر كۆرسىتىدۇ.

كۆزنىڭ ئىلىم ـ پەندىكى كەشپىياتى تەبىەت دۇنياسى توغرىسىدىكى بىلىشنىڭ تېخىمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا راۋاجلىنىشىنى ئىلگىرى سۈردى. لېكىن، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، تەبىئى پەن ۋە پەلسەپىدە ئۇ يەنە ئەكسىيەتچىل لاگىر تەرەپتە تۇرۇپ، لامارك ۋە باشقا تەدرىجى تەرەققىيات نەزىرىيىسى تەرەپدارلىرىنىڭ ئىلغار ئىدىيىلىرىگە قارشى تۇردى، ئىدىيالىستىك ۋە مېتافىزىكىلىق تەبىەت قارىشىنى قوغدىدى. بۇنىڭمۇ كۆزنىڭ ئەكسىيەتچىل ئىجتىمائى سىياسى نۇقتىنەزىرى سەۋەپ بولدى.

كۋانت مېخانىكىسى 量子力学 Квантовая механика

فىزىكىنىڭ بىر قىسمى بولۇپ، ئۇ مىكرو ئوبېكتلار ــ ئېلېكترونلار، پراتونلار، نېيترونلار ۋە باشقا "باش" زەررىلەر ھەم ئاتوم، ئاتوم يادروسىنىڭ ھەركەت قانۇنىيەتلىرىنى تەتقىق قىلىدۇ. مىكرو ئوبېكتلارنىڭ ھەركىتى بىلەن ئادەتتىكى جىسىملار ھەركىتى ئوتتۇرىسىدا سۈپەت پەرقى بولىدۇ، ئۇ يولنى بويلاپ ماڭمايدۇ. خۇددى تەجرىبىدە ئىپادىلانغىنىدەك، مىكرو زەررە ئىككى تەرەپلىمىلىكلىكىنى كۆرسەتتى؛ ئۇلار زەررىچىسىنىڭ بەزى خاراكتېرىنى ئىپادىلەيدۇ، شۇنىڭ بىلەن بىللە دولقۇنىنىڭ بەزى خاراكتېرىنىمۇ ئىپادىلەيدۇ. دېمەك، مىكرو زەررە قاتتىق ئۇرۇلغان شارائىتتا، زەررىچىگە ئوخشاش، ھەركەت دائىرىسى بەك تار ئىدى، لېكىن شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ئۇ ھەركەت داۋامىدا بولسا دولقۇنغا ئوخشاش، ناھايىتى چوڭ ماكان دائىرىسىنى ئۆتىدۇ. بۇنداق ھەركەت ماكان ۋە زامان ئىچىدە دەۋرىي خاراكتېرلىق بولۇپ كورۇنىدۇ. مىكرو زەررىلەرنىڭ ھەركىتى ھەر بىر دەقىقىدە مىكرو زەررە ئوز ئىچىگە ئالغان پۈتكۈل مادىي سىستېمىدىكى فىزىكىلىق شەرت تەرىپىدىن بەلگىلىنىدۇ. مىكرو زەررىنىڭ بۇ خۇسۇسىيەتلىرى مىكرو زەررىدىن تەركىپ تاپقان مۇرەككەپ سىستېمىنىڭ خاراكتېرىنى بەلگىلەيدۇ. مەسىلەن، كۋانت نەزەرىيىسىدىن ئىلگىرىكى فىزىكىغا ئوخشاش ئاتومنى ماكاندىن پۈتۈنلەي ئايرىلغان زەررىچىلەردىن تەركىپ تاپقان دەپ تەسەۋۋۇر قىلغىلى بولمايدۇ؛ مۇرەككەپ ئاتوم ئىچىدىكى ھەر بىر ئېلېكترون ماكاندا قالغان ئېلېكترونلاردىن ئايرىلغان بولمايدۇ؛ ھەر بىر مىكرو زەررە پۈتكۈل سىستېمىغا مەنسۇپ بولىدۇ، گەرچە ئۇ ئەينى ۋاقىتتا بۇ سىستېمىدىكى چەكلەنگەن كىچىك بىر قىسىم ئېنېرگىيىنى ۋە ئوزىنىڭ سىستېما بىلەن مۇناسىۋەتسىز ئىكەنلىگىنى ئىپادىلەيدىغان ئوزىگە خاس ئېنېرگىيىنى ساقلاپ قالغان بولسىمۇ.

مىكرو زەررە بىلەن مىكرو سېستىمىنىڭ بۇ خاراكتېرلىرى كۆزىتىش مېخانىكىسى قانۇنىيىتىدە ئىپادىلىنىدۇ. كۆزىتىش مېخانىكىسىنىڭ تۆپ قانۇنىيىتى پوتىنسىيال مىكرو زەررىلەرنىڭ زەررىچىلىكىدىكى فىزىكىلىق مىقدار (مىكرو زەررىنىڭ ئېنېرگىيىسى ۋە ھەرىكەت مىقدارى) بىلەن پوتىنسىيالسىز مىكرو زەررىلەرنىڭ دولقۇنلۇق مىقدارى (دولقۇننىڭ داۋالغۇش مىقدارى ۋە ئۇزۇنلۇغى) ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتنى كورسىتىپ بېرىدۇ: زەررىلەر ئېنېرگىيىسى بىلەن زەررىلەر ھەرىكىتىگە باغلىق بولغان دولقۇن جەريانىنىڭ داۋالغۇش مىقدارى توغرا تاناسىپ بولىدۇ، ھەرىكەت مىقدارى بىلەن دولقۇننىڭ ئۇزۇنلۇغى بولسا تەتۈر تاناسىپ بولىدۇ. شۇڭا، مىكرو زەررىلەرنىڭ ھەرىكىتى مەزمۇن جەھەتتىن كىلاسسىك فىزىكىدىكى ئوخشاپ كېتىدىغان مىقدار، پۈتۈنلەي ئوخشاپ كەتمەيدىغان مىقدار ئارقىلىق پوستلىنىدۇ. مەسىلەن، ھەرىكەت مىقدارى ھەرقانداق بىر خىل مىكرو زەررىلەر ھالىتىدە مىكرو زەررىلەر ھەرىكىتىنىڭ ئولچىمى بولمۇمۇ-مەيدۇ (چوڭ زەررىلەر ئۇچۇن ئېيتقاندا شۇنداق)، بەلكى يەنىمۇ مىكرو زەررىلەر تاشقى مۇھىت بىلەن زىچ باغلانمىغان "ئەركىن" ھالەتتىلا، ھەرىكەت مىقدارى ئاندىن مىكرو زەررىلەر ھەرىكىتىنىڭ ئولچىمى بولىدۇ. مىكرو زەررىنىڭ كوردىناتى (مىكرو زەررىنىڭ چەكلىنىدىغان ماكان دائىرىسى) تاشقى شەرتكە، بىر زەررىنىڭ باشقا زەررىلەر بىلەن باغلىنىشلىق دەرىجىسىگە باغلىق بولىدۇ.

كۆزىتىش مېخانىكىسىنىڭ قانۇنىيىتىدىن كوپچىلىكىگە ئايان بولغان بىقارار مۇناسىۋەت دېگەن خۇلاسە چىقىرىلىدى. بىقارار مۇناسىۋەتكە ئاساسەن، مىكرو زەررىلەرنىڭ چەكلىنىش دائىرىسى بىلەن مىكرو زەررىلەرنىڭ ھەرىكەت مىقدارىنىڭ بىقارارلىق دەرىجىسى ("غۇۋالىغى") ئوتتۇرىسىدا مۇناسىۋەت مەۋجۇت بولىدۇ: مىكرو زەررىلەرنىڭ باغلىنىشى قانچە زىچ بولسا، مىكرو زەررىلەر بىر

بىرىگە تەسىر كۆرسەتكەندە تۆتىدىغان ماكان دائىرىسى شۇنچە تار، پوستلاقلىق مىكرو زەررىدىن ئىبارەت "ئەركىن" زەررىلەرنىڭ يەككە ھەركەت مىقدارى شۇنچە بىقارار بولىدۇ. بۇنىڭ تەتۈرسىچە، زەررىلەرنىڭ باغلىنىشى قانچە زىچ بولسا، زەررىلەر ھەركىتىنىڭ ماكان دائىرىسى شۇنچە كەڭ بولىدۇ، ئۇنىڭ ھەركەت مىقدارىمۇ شۇنچە ئېنىق بولىدۇ.

بىر مىكرو زەررىلەر ھەركىتىنىڭ قانۇنىيەتىنى تېپىۋالساق، تەجرىبە ئارقىلىق بېكىتىلگەن نۇرغۇن پاكىت ۋە قانۇنىيەتلەرنى، ھەمىدىن ئاۋال ئاتوم ۋە مالىكۇلىلارنىڭ ئالاھىدە تۇراقلىقلىغىنى ھەم ئۇلار يەھەت ئۆزۈلمىلىك "كىچىك مىقدار" ياكى كۋانتىلار ("كۋانت مېخانىكىسى" دېگەن ئىسىم مۇشۇنىڭدىن كەلگەن) ئارقىلىقلا ئاندىن ئېنىقكىيە تارقىتىش ياكى قوبۇل قىلىشىنىن ئىبارەت پاكىتىنى چۈشەنىدۇرۇپ بېرەلەيمىز، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، بۇنىڭدىن ئىلگىرى كوپچىلىككە مەلۇم بولمىغان بىر قانار ھادىسىلەر بولۇپمۇ ئېلېكترون ۋە باشقا مىكرو زەررىلەرنىڭ داۋاملىق دىفراكسىيلىنىشىنى بىشارەت قىلالايمىز. تووەندە بايان قىلىنغان ئېلېكترونىنىڭ دىفراكسىيلىنىشى مىكرو ئوبيېكتنىڭ ئىگىكى تەرەپلىمىلىكلىگىنى ئالاھىدە روشەن ئىپادىلەيدۇ: ئوخشاش ھەركەت مىقدارىغا ئىگە ئېلېكترون ئېقىمى رەتلىك تىزىلغان ئاتوملار قوشۇلمىسىدىن ئوتكەندە (ھەسلەن، كىرىستاللاشقان پەردىدىن ئوتكەندە)، ئېلېكترون ئېقىم ئاتوملار قوشۇلمىسى تەرىپىدىن تارقىتىۋېتىلىدۇ، ئاندىن يەنە ئېكرانغا چۈشىدۇ-دە، ئېكراندىكى ھەر بىر ئېلېكترون تەككەن يەردە نۇر چاقنايدۇ، بۇ چاغدا ئېكراندا بىر بىرىنىڭ ئۈستىگە ئالمىشىپ تۇرىدىغان روشەن ۋە غۇۋا چەمبەرلەر ئېنىق ھالدا پەيدا بولىدۇ، شۇنىڭ بىلەن، رېشىگىن نۇرى (دولقۇنى) كىرىستالدىن ئوتكەندە ھاسىل قىلىنغان دىفراكسىيە سۈرىتىگە تامامەن ئوخشاپ

كېتىدىغان سۈرەت ھاسىل بولىدۇ. بۇنىڭدىن شۇنى كۆرگىلى بولىدۇكى، ئېلېكترون ھەرىكىتى بىر ئورۇن بىلەن چەكلەنگەنىدە، ئېلېكترون زەررىنىڭ ئوخشاپ كېتىدۇ، شۇنىڭ بىلەن بىللە ھەرىكەتلەنگۈچانلىقىنىڭ يەنە دولقۇنغا ئوخشاپ كېتىدۇ. كۋانت مېخانىكىسى ئاتوم (ياكى مالىكولا) ئېنېرگىيىسىنىڭ كۋانتلاشتۇرۇلۇشىنى تۇڭدۇرىدىكىچە چۈشەندۈرىدۇ: ئېلېكترونىنىڭ دائىملىق ھەرىكىتى ئېلېكترونىنى ئاتوم يادروسى ۋە باشقا ئېلېكترونلار بىلەن بىرلەشتۈرىدىغان ئېلېكتر مەيدانىنىڭ چۈتۈن تۈزۈلۈشىگە ماس كەلگەنلىكى، ئۇنىڭدا دولقۇن ھەرىكىتىنىڭ خۇسۇسىيىتى بولغانلىقىغا (بۇنداق ھەرىكەت داۋالغۇش قانۇنىيىتى تەرىپىدىن تىزگىنلىنىدۇ) ئۇچۇن، ئۇ باشقا ھەرىكەت بولمايدۇ، ئاتوم ئىچىدىكى ئېلېكترونلارنىڭ ئېنېرگىيە-سىمۇ ئوز مەيلىچە كىچىك مىقدارغا ئۆزلۇكسىز تۇرىدە ئايلانمايدۇ. دېمەك، ئاتوم ئىچىدىكى ئېلېكترونلارنىڭ ئۆزاق مۇددەتلىك ھەرىكىتى كۋانتلىشىش ھەرىكىتى بولىدۇ، ئۇلارنىڭ ئېنېرگىيىسى تۇرغۇن ئۆزگۈلۈپ-ئۆزگۈلۈپ كېلىدىغان سانلىق قىممەتكىلا ئىگە بولىدۇ. بۇ ھال ئاتومنىڭ ئالاھىدە تۇراقلىقلىغىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ، ئاتوم ھەر سېكۇنت ئىچىدە باشقا ئاتوملارغا مىليون قېتىملاپ ئۇرۇلۇپ تۇرىدۇ، لېكىن كوپ ئەھۋالدا ئۇ ئوزىنىڭ تۇزۇلۇشى ۋە ئىچكى ھەرىكىتىنىڭ خاراكتېرىنى ساقلاپ قالىدۇ. كۋانت مېخانىكىسى باشقا ئۇرغۇن پاكىتلارنى جۈملىدىن خىمىيىلىك ئاچقۇچىنىڭ ماھىيىتىنى، قاتتىق جىسىملارنىڭ-مېتال، يېرىم ئوتكۈزگۈچ جىسىم، ئوتكۈزگۈچ-مەس جىسىم (ئېلېكترولىت)-لارنىڭ پەرقىنى، ئاتوم رادىئاتسىيىسى ئىسپېكترىنىڭ تۈزۈلۈشىنى ۋە شۇنىڭغا ئوخشاشلارنىمۇ چۈشەندۈرۈپ بەردى. كۋانت مېخانىكىسى بەزى يېڭى تېخنىكا تارماقلىرىنىڭ ئاساسلىرىدىن بىرى.

گەرچە كۋانت مېخانىكىسىدا ئاھايىتى چوڭ مۇۋەپپەقىيەت قولغا

كەلتۈرۈلگەن بولسىمۇ، ئەمما بۇ تەرەققىياتنى سۈبېكتىپ ئىدىيالنىڭ ئەمەلىي بۇرمىلاش بۇرۇنقىدەك ئاسان ئەمەس. ئۇلار پوستلاقلىق مىكروسكوپىيىلىك بولىدۇ، مىكروسكوپىيىلىك تەبىئەتكە ئۇيغۇن كەلمەيدۇ، دەپ ھوكۇم قىلىدۇ. ئۇلارنىڭ پىكرى بويىچە بولغاندا، پەن پىرىنسىپ جەھەتتە ماكروسكوپىيىلىك خۇسۇسىيەتتىن تاشقىرى باشقا ھەرقانداق خۇسۇسىيەتنى ئاپالمايدۇ، چۈنكى بارلىق "فىزىكا بىلىملىرى" ئۆز ماھىيىتىدىن ئېيتقاندا "ماكروسكوپىيىلىك" بولىدۇ، فىزىكا بىلىملىرى شۇنىڭ ئۈچۈن ماكروسكوپىيىلىك بىلىدۇكى، بىلگۈچى سۈبېكت — ئادەم — ماكروسكوپىيىلىك جانلىق مەۋجۇدات. ئىدىيالستلار: مىكرو زەررىلەرنىڭ يا بۇندىن خاراكتېرلارغا، يا ئۇندىن خاراكتېرلارغا (بىر بىرىنى "تولۇقلاش" خاراكتېرىغا) ئىگە بولۇشىنى ئىشلىتىلگەن ئەسۋاپلار بەلگىلەيدۇ، دەپ ھوكۇم قىلىدۇ. ئەسۋاپلار ئوبېكتىنىڭ تۈرقۇھالىتىنى "كەلتۈرۈپ چىقارغان" مىش. ئىدىيالستلار ھەتتا مىكرو جەريانىدىكى سەۋەبىيەتنى ئىنكار قىلىش، ئېلېكترونىنىڭ

"ئىراده ئەركىنلىكى" ۋە باشقا سىرلىقلاشتۇرۇشلارنى ئېتىراپ قىلىشتەك دەرىجىگە بېرىپ يەتكەن ئىدى. شۇنىڭدىن كېيىنلا، ئۇلار بەزى ئەكسىيەتچىل خۇلاسىلەرنى يەنى كۇانت مېخانىكىسى ئومۇمىلىققا ئىگە، ئۇنىڭدا تېخىمۇ چوڭقۇر مىكرو جەريان بولۇش مۇمكىن ئەمەس دەپ ھىساپلايدىغان نەزەرىيىلەرنى كەلتۈرۈپ چىقاردى. كۇانت مېخانىكىسىنىڭ ھەقىقى مەزمۇنى ئىدىيالىستلارنىڭ يەنگە زىيان يەتكۈزىدىغان بۇ ئويدۇرمىلىرىنى رەت قىلمۇەتتى. مىكرو ئوبېكتنىڭ ھەركىتى زەررىلەر ھەركىتىنىڭ ھالىتىنىلا ئېچىپ تاشلايدىغان ماكروسكوپ ئەسۋاپلىرىغا باغلىق ئەمەس، يەنىكى مىكرو ئوبېكتنىڭ كۆزەتكۈچىلەرگە باغلىق بولمىغان ھالدا ئۇنىڭدا مەۋجۇت بولۇپ تۇرغان ئوبېكتىپ قانۇنىگە باغلىق بولىدۇ. كۇانت مېخانىكىسى ئۇقۇمى ھەرگىز "ماكروسكوپىيىلىك" ئۇقۇملا ئەمەس، ئۇ ئەمىلىيەتتە، مىكرو ئوبېكتنىڭ ھەركەت قانۇنىيىتىنىڭ ئالاھىدىلىگىنى ئوز لايىغدا بىلدۈرگەن. سوۋېت ئىتتىپاقى ئالىملىرى مۇنداق دەپ كورسەتتى: كۇانت مېخانىكىسىغا قىلىنغان سۇبېكتىپچىلىق ئاساسىدىكى ئىزاھلاش زادىلا پۈت تىرەپ تۇرالمايدۇ ۋە بېشىدىن-ئاياغغىچە ئەكسىيەتچىلىكتۇر. لېكىن سوۋېت ئىتتىپاقى فىزىكلىرى ئالدىدا يەنە كۇانت مېخانىكىسىغا قارىتا ئۇزۇل-كېسىل ماتېرىيالىزىم ئاساسىدا ئىزاھلاشتەك ۋەزىپىلەر ۋە كۇانت مېخانىكىسىنى يەنمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا يېغىنچاقلاش ھەم راۋاجلاندۇرۇشتەك ۋەزىپىلەر تۇرۇپتۇ.

كوپ مەنبەچىلىك 多元论 Плюрализм (لاتىنچىسى pluralis—تۇرغۇن) ئالەم تۇرغۇن مۇستەقىل، بىر بىرىگە بېغىنمايدىغان ماھىيەتلەردىن شەكىللەنگەن، دەپ قارايدىغان بىر خىل ئىدىيالىستىك ئۇقۇشنەزەر. مەسىلەن، **لېيبنىز*** دۇنيا ئوز ھەركەتلىنىش ئىقتىدارىغا ئىگە سانسىزلىغان بىرلىكتىن ئىبارەت دەپ قارايدۇ. لېيبنىزنىڭ سوزى بويىچە بولغاندا، بۇ بىرلىكلەر مۇستەقىل

روهىي ماهىيەت ئىمىش، بۇ بىرلىكلەر ئوتتۇرىسىدا ئەسلىدىنلا بەلگىلەنگەن ماسلىق مەۋجۇت ئىمىش. بۇرژۇئا پەلسەپىسىدىكى پراگماتىزمنىڭ ۋەكىلى ۋىلىيام جېمس" دۇنيانى پەقەت تاشقى كورۈنۈشتىلا بىر بىرىگە باغلىنىشلىق بولغان ئۇرغۇن مۇستەقىل بولەكلەر دەپ قارايدۇ. ئۇ يەنە ئوبېكتىپ ھەقىقەت توغرىسىدىكى تەلىماتنى ئىنكار قىلىپ، ھەقىقەتنىڭ كوپ مەنبەلىكلىگى نەزىرىيىسىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، "ئەقائقانىڭ ئوزى ھەقىقەت بولىدۇ" دەيدۇ. كوپ مەنبەچىلىك ئىككى مەنبەچىلىككە يېقىن بولغان، ئەمما بىر مەنبەچىلىك بىلەن قارىمۇ-قارشى بولغان ئۇقۇم، بىر مەنبەچىلىك جىسمى نەرسىلەرنىڭ ئاساسى پەقەت بىرلا مەنبە ــ مادىدا (ماتىرىيالىستىك بىر مەنبەچىلىك) ياكى روھ، ئىدىيە (ئىدىيالىستىك بىر مەنبەچىلىك) دەپ قارايدۇ.

گ

گاسسېندى، پېر 伽桑狄，比埃尔 Гассенди, Пьер (1592—1655) فرانسيىنىڭ ماتېرىياليستىك پەيلاسوپى، فىزىكى ۋە ئاسترونومى. گاسسېندى شۇ چاغلاردىكى نۇرغۇن ئىلىمغا مۇتەئەككۇرلارغا ئوخشاش، ئۇزىنىڭ تۇنجى ئەسىرى «ئارىستوتېلچىلارغا ئاجايىپ سوزلەر بىلەن قارشى تۇرۇش مەشقى» (1624) دە «ئارىستوتېل» نىڭ تەلىماتى ۋە مەدرىس پەلسەپىسىنى كەسكىن تەنقىت قىلدى.

گاسسېندى توغرا تەبىي پەن ساھەسىدە ئېلىپ بارغان كەڭ ۋە كوپ تەرەپلىمىلىك پائالىيەتلىرىدە، مۇستەھكەم ماتېرىياليستىك تايانچقا مۇھتاج بولغان ئىدى، ئۇ «ئېپىكۇر» تەلىماتىدىن بۇنداق تايانچنى تېپىۋالدى. ماركس: گاسسېندى ئېپىكۇرنىڭ ماتېرىيالىزمىنى ئەسلىگە كەلتۈردى، دەپ كورسەتكەن ئىدى.

گاسسېندى ئۇزىنىڭ ماتېرىياليستىك نۇقتىسىنەزىرىنى چىقىش قىلىپ، دېكارتنىڭ تەلىماتىنى تەنقىت قىلدى، ئۇ ھىسسى تەجرىبە بىلىشنىڭ مەنبەسى دەپدىغان تۈيغۇ نەزىرىيىسىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، ئۇ ئارقىلىق «دېكارت» نىڭ ئەقىلچىلىغا ۋە مېتافىزىكىلىق ئۇقۇمىلىرىغا قارشى تۇردى. گاسسېندى ئۇزىنىڭ ئاساسىي ئەسىرى — «پەلسەپە قامۇسى» (ئاپتور ۋاپات بولغاندىن كېيىن، 1658 - يىلى نەشر قىلىنغان)نى لوگىكا، فىزىكا ۋە ئېتىكا دېگەن ئۈچ قىسىمغا بولدى. گاسسېندى 1 - قىسىمدا بىلىشنىڭ ئىشەنچىلىكلىكى مەسىلىسىنى تەپسىلى تەھلىل قىلدى. ئۇ ھەم شۇبھىچىلىككە قارشى تۇرىدىغان، ھەم ئوز بېشىمچىلىقىغا قارشى تۇرىدىغان بىر قاتار كوز-

قارشىلارنى ئوتتۇرىغا قويىدى. گاسسېندى فىزىكىنى پەلسەپىنىڭ ئەڭ ئالى، ئەڭ كەڭ قىسمى دەپ ھىسابلىدى، ئۇ فىزىكىدا ماكان بىلەن زامانىنىڭ ئوبېكتىپ مەۋجۇتلۇغىنى دەلىللىدى، ئۇ يۇنى دەلىللەش داۋامىدا فىزىكىدىكى (جىسىملارنىڭ تارىيىشى ۋە كېڭىيىش قانۇنلۇق) نۇرغۇن مىسالارنى نەقىل كەلتۈردى. ئۇ ماكان بىلەن زامانىنى يارىتىلمىغۇ، يوقاتقىلمىغۇ بولمايدىغانلىغىنى ئېتىراپ قىلدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئۇ يەنە خۇدا ئاتومنىڭ يارىتىلۇچىسى دەپ قارايدۇ. بىر تەرەپتىن ماتېرىيالىزمنى تەشۋىق قىلىپ، يەنە بىر تەرەپتىن يەنىلا خۇدانى ئېتىراپ قىلىشقا ئورۇنىدىغان بۇنداق ئۆزۈل-كېسىلسزلىك گاسسېندىنىڭ بىلىم بىلەن ئېتىقاتنىڭ مۇناسىۋىتى توغرىسىدىكى تەلىماتىدا ئىپادىلىنىدۇ. گاسسېندى مادىدا توغرىسىدىكى تەلىماتىنى شەرھىلىگەندە، ئېپىكۇر ۋە لۇكرېتسى (كار* لۇكرېتسىغا قارالسۇ)نىڭ تۆپ قائىدىلىرىنى مۇناسىپ تۈيغۇنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدىغان ئىسىق، سوغاق قانارلىق ئالاھىدە ئاتومنىڭ مەۋجۇت ئىكەنلىگىنى شۇنداقلا روھىي ئاتومنىڭ مەۋجۇت ئىكەنلىگىنى ئېتىراپ قىلغانغا قەدەر تەكرارلىدى. ئۇ "ھايۋانات روھى" ئاتومنىڭ ساپ مېخانىك ھەركەتلەندۈرگۈچ كۈچى ئارقىلىق، مەۋجۇدىيەت ۋە ئاڭ ھادىسىلىرىنى ماتېرىيالىستىك يوسۇندا چۈشەندۈرگەن چاغدا، ئادەمدە "ھايۋاناتلىق" ھىسسى، مادىدى روھ بولغاندىن تاشقىرى، يەنە غەيرى مادىدى، "ئەقلىي" روھ بولىدۇ، دەپ قارىدى، شۇنداق قىلىپ دىنغا ۋە ئىدىيالىزمغا ھورمەت قىلدى. لېكىن، ئۇ "ھىسسى" روھ بىلەن "ئەقلىي" روھنىڭ پائالىيەتلىرىنى تەھلىل قىلغاندا، ھىسسى روھنىڭ رولىغا باغلىق بولمىغان ھەرقانداق بىر خىل ئەقلىي روھنىڭ رولىنى كۆشنى ئىشەندۈرگۈدەك دەرىجىدە ئېنىق كورسىتىپ بېرەلمىدى.

گاسسېندى ئېتىكىدا، 17-ئەسىردىكى ئىنگلىز مۇتەپەككۇر

كۆرلارغا ئەگىشىپ، تەرىكىدۇنياچىلىق دىنىي جەمئىيەت ئەخلاقىغا قارشى تۇردى. ئۇ ئېپىكۇرنىك كۆزقارىشىنى قوللاپ، ھەرقانداق ھوزۇر-ھالاۋەت بەختنىك ئوزىدۇر، ھەرقانداق كۆزەل ئەخلاق قانچە كوپ "خاسىرجەملىك" ئېلىپ كەلسە، ئۇ شۇنچە چوڭ بەخت-سائادەت ئېلىپ كەلگەن بولىدۇ، دەپ ھوكۇم قىلدى. گاسسېندىنىك ئىجتىمائىي، سىياسى ئۇقتىنەزىرىدە بۇرژۇئازىيىنىك پادىشالىق مۇستەبتىلىك ھاكىمىيەت تۈزۈمىي بىلەن سىياسى جەھەتتە مۇرەسسە-لىشىپ ئەكس ئەتتۈرۈلگەن، چۈنكى بۇرژۇئازىيە ھېچقانداق ئاقسۇڭەك-لەرگە قارشى كۆرەشتە پادىشالىق مۇستەبتىلىك ھاكىمىيەت تۈزۈمىگە تايانغان ئىدى. گاسسېندى مەركەزگە مەركەزلەشتۈرۈلگەن كۆچلۈك ھوكۇقنى ھىمايە قىلدى. ئۇ مۇستەبت پادىشا "دۆلەتنىك ئەقلىي ئىگىسى" دەپ قارىدى.

گاسسېندىنىك ئىلىم-پەن تارىخىدىكى رولى ماددىلار تونۇرىسى-دىكى ئاتوم نەزەرىيىسى تەلىماتىنى ئومۇملاشتۇرۇش ۋە راۋاجلاندۇ-رۇش بىلەنلا چەكلەنمىدى، شۇنداقلا ھېودالىق پەلسەپىنىك قالـ-دۇقلىرىغا قارشى كۆرەش قىلىش ۋە تەجرىبىۋى بىلىملەر ھەمـمە بىلىملەرنىك مەنبەسى دەپ جاكالاش بىلەنلا چەكلەنمىدى. ئۇ يەنە ئاستروتومىيە جەھەتتە نۇرغۇن مۇھىم كۆزىتىشلەرنى ئېلىپ باردى ھەم نۇرغۇن مۇھىم كەشپىياتلارنى يارىتتى. مەسىلەن، مەركۇرىنىك قۇياشنى بويلاپ ئايلىنىشىنى بايقىدى، بۇرۇنلا بايقىغان يوپىتېرنىك 4 ھەمرىيىدىن باشقا، يەنە 5 ھەمرىيىنى بايقىدى، ۋاھاكازالار. 17-ئەسىردىكى تارىخىي شارائىتتا، گاسسېندى پەيلاسوپقا ۋە ئالىمغا خاس ئىلغار رول ئوينىدى.

گالىلي، گالىلېو 伽利略، 伽利莱 Галилей, Галилео (1564—1642) ئىتالىيىنىك ئۇلۇغ فىزىكى ۋە ئاستروتومى، مېخا-نىكا قائىدىسىنىك ئاساسچىسى، ئىلغار دۇنياقاراش ئۈچۈن

كۆرەش قىلغان جەڭچى. گالىلې **كوپېرنىك***نىڭ سېستېمىسىنى قوغدىدى ۋە راۋاجلاندۇردى، دىنىي جەمئىيەتنىڭ مەدرىس پەلسەپىسىگە قارشى تۇردى. ئۇ ئاسمان جىسىملىرىنى بىرىنچى بولۇپ دۇربۇن بىلەن كۆزىتىش ۋە تەتقىق قىلدى، بۇ ئاستروئونومىيىدىكى يېڭى دەۋرنىڭ باشلىنىشى بولدى. ئۇ ئايدا تاغ-ئىدىرلارنىڭ بارلىغىنى دۇربۇن ئارقىلىق بايقىدى. بۇ كەشپىيات "ئاسمان" "يەر" ئوتتۇرىسىدا ئۇپ پەرق بار دېگەن چۈشەنچىنى ئۆزۈل-كېسىل تارمار قىلدى. ئاسمان ئالاھىدە خۇسۇسىيەتكە ئىگە دېگەن دىنىي رىۋايەتنى ئاغدۇرۇپ تاشلىدى. گالىلې يوپىتېرنىڭ 4 ھەمرىيى بارلىغىنى بايقىدى، مارسنىڭ قۇياشنى دەۋر قىلىپ ئايلىنىدىغانلىغىنى دەللىلدى ھەمدە (قۇياشنىڭ يۇزىدىكى قارا داغلارنىڭ ئورنىنىڭ يوتكىلىشىگە ئاساسەن) قۇياشنىڭ ئوز ئوقىغا ئەتراپىدا ئايلىنىدىغانلىغىنى تاپتى. گالىلې،ساماي يولىنىڭ بىر يۇلتۇزلار توپى ئىكەنلىگىنى تاپتى. ئۇ يوپىتېر ھەمراللىرىنىڭ ئورنىغا ئاساسەن، دېڭىز يۇزىنىڭ جۇغراپىيىلىك مېردىانىنى ھوكۇم قىلىشقا بولىدىغانلىغىنى دەللىلدى، بۇ دېڭىز قاتنىشى ئىشلىرىدا بۈيۈك ئەمىلىي ئەھمىيەتكە ئىگە. گالىلې دىنامىكىغا ئاساس سالغۇچى، ئۇ ئېنېرتسىيە قانۇنى، بوشلۇقتىن ئەركىن چۈشكەن جىسىم قانۇنى ۋە ئەڭ ئەسىر قىلغۇچى كۈچ قانۇنىنى بەلگىلدى؛ ئۇ مۇشۇ قانۇنلار ئارقىلىق بىر قاتار مەسىلىلەرنى ھەل قىلدى. ئۇ ئەۋرىنىش قانۇنىنى كەشپ قىلدى، پارابولا ھەركىتىنى ئەتقىق قىلدى. گالىلېنىڭ ئىسىملىك قانۇنىيىتى يەنى جىسىملارنىڭ فىزىكا سېستېمىسىدىكى تەكشى تېزلىكتىكى تۈز سىزىقلىق ھەركىتىنىڭ مۇشۇ سېستېمىدا يۈز

ئۇيغۇر كىتاب ئالىي مەكتىپى

يەرگەن بارلىق جەريان (مەسىلەن، بىر شاردىكى كېسەللەرنىڭ ھەر-كىتى ۋە كېسەللەردىكى جىسىملارنىڭ ھەركىتى)غا تەسىر يەتكۈزمەيدىغانلىقى توغرىسىدىكى قائىدە ماكان ۋە زامان ئۇقۇملىرىنىڭ تەرەققىياتىدا غايەت زور رول ئويناندى.

گالىلې تەبىئەت قانۇنىيىتىنى كونكرېت ۋە تەجرىبىۋى تەتقىقات جەريانىدا بىلىشنى تەلەپ قىلدى. ئۇ تەجرىبە بىلىمنىڭ بىردىن-بىر مەنبەسى دەپ قارىدى. گالىلېنىڭ ماتېرىيالىزىمى شۇ چاغدىكى بارلىق پەيلاسوپلارنىڭ ماتېرىيالىزىمىغا ئوخشاش مېخانىكىلىق بولۇسمۇ، لېكىن ئۇ ئېلىپ بارغان كونكرېت تەتقىقات، تەبىئەت دۇنياسىدىكى ئىلمىي تەجرىبە ئۇسۇلىنى تەغلىل قىلىشتا قىلغان كۆرەشلەر ھەمدە ئۇنىڭ ئومۇمى پەلسەپىۋى نۇقتىسىنەزەرلىرى (دۇنيانىڭ ئوبېكتىپلىقى، دۇنيانىڭ چەكسىزلىگى ۋە ماددىنىڭ ئېبىدىسلىگىنى ئېتىراپ قىلىش قاتارلىقلار) ماتېرىيالىستىك پەلسەپىنى راۋاجلاندۇرۇشتا قىممەتلىك توھپە قوشتى. ئۇ ھىسسى تەجرىبە ئەمەلىيەتلا ھەقىقەتنىڭ بىردىن-بىر ئولچىمى دەپ قارىدى. ئۇ تەبىئەت دۇنياسىنى توغرىسىدىكى ئىلمىي تەتقىقاتنى نەۋرانىڭا قارشى قويدى. ئۇ: نەۋرانىڭا تەبىئەت دۇنياسىدىكى ھەرقانداق ھادىسىلەردىكىدەك مەجبۇرلاش كۈچىگە ئىگە بىرەر ئېغىز ھىكمەتلىك سوز يوق، دەيدۇ. گالىلې دىنىي جەمىيەتكە قارشى تۇرغانلىقى، مەدرىس پەلسەپىسى ۋە ئەكسىيەتچىل كۈچلەرگە قارشى تۇرغانلىقى ئۈچۈن، ھاياتىنىڭ ئاخىرقى مەزگىللىرىدە مەھكىمە شەرئىنىڭ زىيانكەشلىگىگە ئۇچرىدى. ستالىن گالىلېنى قەھرىمان ئىلىم-پەن جەڭچىلىرىنىڭ بىرى، ئىلىم-پەندە ياتۇرلۇق بىلەن يېڭى يول ئاچقان يېگانەلوچىلارنىڭ بىرى دەپ باھا بەردى. گالىلېنىڭ ئەڭ ئاساسلىق ئەسەرلىرى: «پتولېمى بىلەن كوپېرنىكنىڭ ئىككى چوڭ دۇنيا سىستېمىسى توغرىسىدا دىيالوگ» (1632-يىلى نەشر قىلىنغان، سوۋېت ئىتتىپاقىدا 1948-يىلى

نەشر قىلىندى)، «مېخانىكا ۋە جۇزئى ھەركەتنىن ئىبارەت ئىككى يېڭى پەن توغرىسىدا سوھبەت ھەم ماتېماتىكىلىق دەلىل-ئىسپاتلار» (1638-يىلى نەشر قىلىنغان، سوۋېت ئىتتىپاقىدا 1934-يىلى نەشر قىلىندى).

گېرتسېن، ئالېكساندىر ئىۋانوۋىچ · 亚历山大·伊万诺维奇·赫尔岑 (1870—1812) Герцен, Александр Иванович

روسىيىنىڭ ئۇلۇغ ئىنقىلاۋىي دېموكراتىزىمچىسى، مەشھۇر ماتېرىيالىست پەيلاسوپ، دائىلىق سىياسى مۇھاكىمىچى ۋە ئەدىب. گېرتسېننىڭ ئىجتىمائىي سىياسى نۇقتىنەزەرلىرى ۋە پەلسەپە نۇقتىنەزەرلىرى روسىيىدە ئىنقىلاۋىي ھەركەتلەر ئەۋج ئالغان جەريانىدا شەكىللەنگەن بولۇپ، مەملىكەت ئىچىدىكى ئىجتىمائىي-ئىقتىسادىي تۈزۈم ئېلىپ كېلىدىغان ئۆزگىرىشلەرنىڭ ئىنكاسى ئىدى. روسىيىدىكى ئىلغار، ئىنقىلاۋىي ۋە ماتېرىيالىستىك ئىدىيە گېرتسېننىڭ دۇنياقارىشىغا زور تەسىر كۆرسەتتى. لېنىننىڭ «گېرتسېننى خاتىرىلەيمىز» دىگەن ماقالىسى گېرتسېننىڭ دۇنياقارىشىنى، روسىيە ئازاتلىق ھەرىكىتىدىكى رولىنى ۋە ئۇنىڭ پائالىيەتلىرىنىڭ ئاساسىي باسقۇچلىرىنى توغرا، ماركسىزمىلىق نۇقتىنەزەر بىلەن چۈشىنىشنىڭ ئاچقۇچى.

گېرتسېن 19-ئەسىرنىڭ ئالدىنقى يېرىمىدا ئوتكەن ئاقسۆڭەك ئىنقىلاپچىلاردىن ئىدى. لېنىن، دېكابىرچىلار قوزغىلىڭى گېرتسېننى ئويغاتتى، دەپ كۆرسەتكەن ئىدى. گېرتسېن يانچىلىق تۈزۈم بىلەن مۇستەبىتلىك تۈزۈمىنىڭ يارىشىۋرغۇسىز رەقىبى ئىدى. ئۇ ئۆز ھاياتىنىڭ پۈتۈن ئەھمىيىتىنى يانچىلىق تۈزۈمىنى يوقىتىش ۋە روسىيە خەلقىنىڭ مۇستەبىتلىك تۈزۈمىنىڭ زۇلمى ھەم زوراۋانلىقىدىن قۇتۇلۇشى ئۈچۈن كۈرەش قىلىشتا دەپ ھېسابلىدى. ھوكۈمەتنىڭ زىيانكەشلىكى ئۈچەيلىدىن، گېرتسېن 1847-يىلى چەتئەلگە چىقىپ

كېتىشكە مەجبۇر بولدى، لېكىن ئۇنىڭ چەتئەللىكى ھەممە پائالىيەتلىرىنى ۋەتەن مەنپەئەتى يولىدا ئېلىپ بېرىلغان كۆرەشكە بېغىشلاندى.

گېرتسېننىڭ پەلسەپە تەلىماتى روسىيە تەرەققىيپەرۋەر مۇتەپەككۇرلىرىنىڭ **لومونوسوۋ**، **رادىشېۋ**، **دېكابىرچىلار** نىڭ نۇقتىنەزەرلىرىگە ۋە غەربىي ياۋروپا ماتېرىيالىزمىنىڭ ئىنكاسى ئەنئەنىلىرىگە بېۋاستە ۋارىسلىق قىلىدى ۋە ئۇنى راۋاجلاندۇردى. گېرتسېن ماتېرىيالىزمنىڭ گەۋدىلىك ۋە ئىنتايىن مۇنەۋۋەر ۋەكىلى. "19 ـ ئەسىرنىڭ 40 ـ يىللىرىدىكى يانچىلىق ئۆزۈمىدىكى روسىيىدە، ئۇنىڭ سەۋىيىسى ھازىرقى زامانىدىكى ئەڭ ئۇلۇغ مۇتەپەككۇرلار ـ نىڭ سەۋىيىسىگە يەتتى." («لېنىن ئەسەرلىرىدىن تاللانمالار»، 2 توملۇق، خەلق نەشرىياتىنىڭ 1953 ـ يىل خەنزۇچە نەشرى، 1 ـ تۇم، 785 ـ 786 ـ بەتلەر) گېرتسېن گېگېل دىيالېكتىكىسىدىكى ئاكتىپ ئامىللارنى كۆرۈۋالدى، ئۇ شۇ چاغدىكى ئىنقىلاۋىي دېموكراتىزم ۋەزىپىلىرىگە ئاساسەن گېگېل دىيالېكتىكىسىنى ئۆزگەرتىشكە كۈچەپ ھەرىكەت قىلدى. گېرتسېن دىيالېكتىكىنى "ئىنقىلاۋىي ئالگېبرا" دەپ قارىدى. گېرتسېن مۇنداق دەپ يازىدۇ: دىيالېكتىكا "ئىنسانىيەتنى ئالاھىدە ئازاب قىلدى، يەنە كېلىپ خرىستىيان دۇنياسىنى ۋە چېركۇ ئەپسانىلەر دۇنياسىنى ئۆزۈل ـ كېسىل پاچاقلاپ تاشلىدى". گېرتسېن «تەبىئەت تەتقىقاتى ھەققىدىكى خەتلەر» دىگەن ئاساسلىق پەلسەپە ئەسىرىدە ئىدىيالىستىك پەلسەپىنى چوڭقۇر تەنقىت قىلدى، مېتافىزىكىلىق ماتېرىيالىزمغا قارشى تۇردى، ئۇنىڭ سوزى بويىچە، مېتافىزىكىلىق ماتېرىيالىزم دىيالېكتىك ئىدىيالىزم ـ

دىن "ئالە، ئۇسۇل جەھەتلەردە سىلىشتۇرغۇسىز دەرىجىدە تۇۋەن" ئىدى. گېرتسېن ماتېرىيالىزىمنى تەرەققىيات ئىدىيىسى بىلەن بىر-لەشتۈرۈشنى، تەبىئى پەننى پەلسەپە بىلەن بىرلەشتۈرۈشنى، نەزەر-يىنى ئەمەلىيەت بىلەن بىرلەشتۈرۈشنى تەشەببۇس قىلدى. ئۇ مۇنداق دەپ يازىدۇ: "تەبىئى پەندە پەلسەپە بولمىسا بولمىغىنىدەك، پەلسەپىدە تەبىئى پەن بولمىسا بولمايدۇ." گېرتسېن گېگېل ۋە باشقا ئىدېيالىستلاردىكى پەلسەپىۋى ئىدېيالىزم نۇقسانلىرىنى ئوچۇق پاش قىلدى. ئۇ مۇنداق دەيدۇ: ئىدېيىنىڭ تەبىئەت دۇنياسىنىڭ مەنبەسى بولۇشقا ئۇرۇنۇشى قۇرۇق ئاۋارىگەرچىلىك بولىدۇ؟ تەبىئەت دۇنياسى ئىدېيىدىن پەيدا بولمايدۇ، بەلكى دەل بۇنىڭ ئەكسىچە، ئىدېيە تەبىئەت دۇنياسىنىڭ تەرەققىياتىدىن پەيدا بولىدۇ. گېرتسېن تەبىئەت دۇنياسىنىڭ ئوبېكتىپلىقىنى ئېتىراپ قىلغانلىقى ۋە تەپەككۇر قانۇنە-يىتىنى "بىلىۋېلىنغان مەۋجۇدىيەت قانۇنىيىتى" دەپ قارىغانلىقى ماتېرىيا-لىستىك پەلسەپىنىڭ غەلىبىسىنى جاكالىدى.

ماتېرىيالىست گېرتسېن ئاددىيلاشتۇرۇلغان، "بىر تەرەپلىمە" ماتېرىيالىزىمنى كەسكىن تەنقىت قىلىدۇ، چۈنكى بۇنداق ماتېرىيا-لىزىم "بارلىق غەيرى ماددى نەرسىلەرنىڭ ھەممىسىنى غاچ-غۇچىلا يوقىتىۋەتمەكچى بولىدۇ، ئومۇمى خاراكتېر ئالغان نەرسىلەرنى ئىنكار قىلىدۇ، ئىدېيە مېڭىدىن ئاجرىلىپ چىقىدۇ، تەجرىبە بىلىمىنىڭ بىردىن-بىر مەنبەسى، دەپ ھىساپلايدۇ ھەمدە ھەقىقەت بەزى ئايرىم، سېزىشكە ۋە كۆرۈشكە بولىدىغان شەيئىلەردىلا مەۋجۇت، دەپ ھىساپلايدۇ." گېرتسېن چاكىنا ماتېرىيالىزىمنىڭ چەكلىمىلىك لىگىنى ئېنىق كۆرگەن، ئۇ تەجرىبىنى تەپەككۇر بىلەن بىرلەشتۈ-رۈشنى تەشەببۇس قىلىدۇ، ئۇنىڭ نەزەرىدە، مۇشۇنداق قىلغاندا ئىلىم-پەن ۋە پەلسەپىنىڭ مىلىسز گۈللىنىشىنى ۋۇجۇتقا كەلتۈر-گىلى بولاتتى. "تەجرىبە ئىدېيىدىن قورقايدىغان بولىدۇ، ئىدېيىمۇ

ئىزچىل يوچۇن بولغان ھادىسىلەر دۇنياسىنى كورۈش بىلەن توختاپ قالمايدۇ؛ ئەنە شۇ چاغدىلا، تاشقى شەيئىلەرنى تامامەن يەڭگىلى بولىدۇ، چۈنكى ئابستراكت مېتافىزىكىمۇ، ياكى جۆزئىي يەنىۋۇ، بۇنداق تاشقى شەيئىلەرنى تىزگىنلىيەلمەيدۇ." يەڤەت "تەجرىبىدىن ئۈستۈپ يېتىلگەن" يەلسەپىلا "غايەت زور مەش بولۇپ، بۇ مەشتىكى ئونقا ھېچقانداق نەرسە تەك كېلەلمەيدۇ". گېرتسېبن «تەبىئەت تەتقىقاتى ھەققىدىكى خەتلەرلەر»دە يۇنان پەلسەپىسىدىن باشلاپ، يەلسەپە تارىخىنى بايان قىلىدۇ ھەمدە ھەر خىل مەزھەپلەرگە باھا بېرىدۇ. ئۇنىڭ پەلسەپە تارىخى توغرىسىدىكى نۇقتىنەزەرلىرى مارکسچە بولغان پەلسەپە تارىخى توغرىسىدىكى ئىدىيەلەر ئىچىدىكى غايەت زور مۇۋەپپەقىيەت بولۇپ ھىساپلىنىدۇ. ئۇ ماتېرىيالىزىم بىلەن ئىدىيالىزىم ئوتتۇرىسىدىكى قارىمۇقارشىلىقنى، ئۇلار تارىخىدىكى كۆرەشنى ئېچىپ بەردى ھەمدە بىر بىرىگە ئوخشاشمايدىغان ئۇرلۇقلۇق نەزىرىيە ۋە نۇقتىنەزەرلەر ئوتتۇرىدە نۇرغۇنلىغان چوڭقۇر بولغان باھالاش ۋە بېكىتىش ئىشلىرىنى ئېلىپ باردى. لېكىن، ئۇ تارىخىي ماتېرىيالىست بولمىغانلىقى، يەلسەپە تەرەققىياتىنىڭ قانۇنىيىتىنى چۈشىنەلمىگەنلىگى ئۈچۈن، كوپ يەرلەردە ناتوغرا باھا بەردى، مەسىلەن، ئۇنىڭ فرانسىيە ماتېرىيالىزمىنىڭ بەزى جەھەتلىرىگە بەرگەن باھاسى ناتوغرا ئىدى. لېنىن گېرتسېن يازغان «تەبىئەت تەتقىقاتى ھەققىدىكى خەتلەر»گە ناھايىتى يۇقۇرى باھا بېرىدۇ. لېنىن ئۇنىڭ ئېچىدىكى «تەجرىبە ۋە ئىدىيالىزىم» دېگەن بىرنېچە پارچە خەت ئۈستىدە توختالغىنىدا مۇنداق دەپ يازىدۇ: بۇ خەت "بىزگە بۇ مۇتەپەككۇرنىڭ ھەتتا بۈگۈنكى كۈندىمۇ ھازىرقى زامان تەجرىبىچىلىك تەرەپدارى بولغان سانسىزلىغان تەبىي پەن ئالىملىرىدىن ۋە ھازىرقى مەزگىلدىكى بىرمۇنچە پەيلاسوپلار، ئىدىيالىستلار ۋە بېرىم ئىدىيالىستلاردىن زەپەردەسىرەك ئىكەنلىگىنى

كورسىتىپ تۇرۇپتۇ. گېرتسېن دىيالېكتىك ماتېرىيالىزىمنىڭ قېشىغا يېتىپ كەلگەن، تارىخىي ماتېرىيالىزىمنىڭ ئالدىدا توختاپ قالغان" («لېنىن ئەسەرلىرىدىن تاللانما»، 2 تومлуق، خەلق نەشرىياتىنىڭ 1953 ـ يىل خەنزۇچە نەشرى، 1 ـ تۇم، 786 ـ بەت).

1848 ـ يىل ئىنقىلاۋى مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن، گېرتسېن روھىي جەھەتتىن سۇنغانلىغىنى ھىس قىلىدۇ. قوزغىلاڭ كوتەرگەن پارىژ ئىشچىلىرىنىڭ مەغلۇپ بولغانلىغىنى ئۇز كوزى بىلەن كورگەن گېرتسېن قاتتىق ھەيران بولىدۇ، ئۇ بۇرژۇئازىيىنى قاغاشقا باشلايدۇ: ئۇ يېڭى ئىنقىلاپ ئېلىپ بارماي، مەۋجۇت ئۇزۇمنى يوقاتماي تۇرۇپ، پارلاق كېلىچەكنىڭ بولمايدىغانلىغىنى چۈشىنىدۇ. بىراق ئۇ كۇرەشكە رەھبەرلىك قىلالايدىغان كۈچنى كورۈۋالالمايدۇ، كونا تۇزۇم ئۇستىدىن غالىپ كېلىدىغان يولنى كورۈۋالالمايدۇ. گېرتسېن جەمىيەت تەرەققىياتىنىڭ ھەقىقى قانۇنىيىتىنى بىلمەيتتى، گەرچە ئۇ ئۇرغۇن مەسىلىلەردە تارىخىي تەرەققىياتنىڭ قانۇنىيەتلىكلىگى توغرىسىدىكى چوڭقۇر ئىدىيىلەرنى ئوتتۇرىغا قويغان، مەسىلەن، خەلق ئاممىنىڭ تارىختىكى رولى توغرىسىدىكى، سىنىپ ۋە باشقىلار توغرىسىدىكى ئىدىيىلەرنى ئوتتۇرىغا قويغان بولسىمۇ، ئۇ تارىخقا قانداق قاراش مەسىلىسىدە ئىزچىل تۇردە بىر ئىدىيالىست ئىدى. لېكىن ئۇ پۇرولېتارىياتنىڭ بۇرژۇئازىيە ھاكىمىيىتىنى ياغقىلاپ تاشلايدىغان كۈچ ئىكەنلىگىنى بىلمەيتتى. گېرتسېن سوتسىيالىزىمچى ئىدى، لېكىن ئۇنىڭ "سوتسىيالىزمى" ئىلمىي ئاساسقا ئىگە ئەمەس ئىدى، خۇددى لېنىن كورسىتىپ ئوتكەنىدەك، ئۇنىڭ "سوتسىيالىزمى" 1848 ـ يىلدىكى ئىيۇن ۋەقەسى تەرىپىدىن تامامەن بىتچىت قىلىنغان بۇرژۇئازىيە ۋە ئۇششاق بۇرژۇئازىيە سوتسىيالىزمى شەكىللىرىنىڭ بىر خىلى ئىدى. گېرتسېنىڭ 1848 ـ يىلدىن كېيىن روھىي جەھەتتە سۇنۇشى "سوتسىيالىزمدا بۇرژۇئا خام خىيالىنىڭ

بەربات بولغانلىقى"نى كۆرسىتىدۇ. "گېرتسېنىنىڭ روھىي پاجىەسى بۇرژۇئا دېموكراتلىرىنىڭ ئىنقىلاۋىيلىقى ھالاك **بولغان** (ياۋروپادا)، سوتسىيالىزمچى پۇرولېتارىياتنىڭ ئىنقىلاۋىيلىقى **تېخى** پىشىپ يېتىلمىگەن، دۇنيا تارىخىغا مۇھىم ئەھمىيىتى بولغان ئاشۇنداق دەۋرنىڭ مەھسۇلى ۋە ئىنكاسى" (يۇقۇرقى كىتاب). كېيىن گېرتسېن دېخان خىيالىي سوتسىيالىزمىنىڭ مۇتەپەككۇرى بولۇپ قالدى. ئۇ، روسىيە يانچىلىق تۈزۈمى يوقىتىلغاندىن كېيىن كاپىتالىستىك تەرەققىيات يولىنى بېسىپ ئوتمەيلا دېخانلار يېزا جامائىسىدىن پايدىلىنىپ سوتسىيالىزمغا ئوتەلەيدۇ، دەپ ھىساپلىدى. گېرتسېنىنىڭ "دېخان" سوتسىيالىزمى نەزەرىيىسى ئۇنىڭ ئىنقىلاۋىي دېموكراتىزمى بىلەن زىچ باغلىنىشلىق ئىدى. لېنىن مۇنداق دەپ يازغان ئىدى: "گېرتسېن دېخانلارنى تاۋاز قىلىش ۋە **ئۇلارغا يەر تەقسىم قىلىپ بېرىش**، يېزا جامائىسى يەر مۇلۇكچىلىكى ۋە دېخانلارنىڭ 'يەر ھوقۇقى' ئىدىيىسىنى 'سوتسىيالىزم' دەپ قارايدۇ." (يۇقۇرقى كىتاب، 787-بەت) "يەر ھوقۇقى" ئىدىيىسى ۋە "يەرنى تەڭ تەقسىم قىلىش" ئىدىيىسى پومىشچىكلار ھاكىمىيىتىنى تامامەن ئاغدۇرۇپ تاشلاش، پومىشچىكلارنىڭ يەر مۇلۇكچىلىگىنى تامامەن يوقىتىش ئۈچۈن كۈرەش قىلغۇچى دېخانلارنىڭ باراۋەرلىككە ئىنتىلىش ئىنقىلاۋىي تارزۇسىنى ئىپادىلەيدۇ. لېكىن، لېنىنىڭ تەبىرى بويىچە، بۇنداق "سوتسىيالىزم"دا **"قىلچە** سوتسىيالىستىك تەركىپ" يوق، ئۇ "شەپقەتلىك سوز" ۋە "ياخشى خىيال"دىن باشقا نەرسە ئەمەس.

1848-يىلدىكى ئىنقىلاپ مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن، گېرتسېنىنىڭ شۇبھىچىلىگى بۇرژۇئازىيە دېموكراتىزمىنىڭ "سىنىپتىن خالى" خىيالىدىن پۇرولېتارىياتنىڭ ئېگىلمەي-پۈكۈلمەي ئىلىپ بارىدىغان سىنىپىي كۈرىشىگە ئوتۇشنىڭ بىر خىل شەكلى بولدى. 1869-يىلى

گېرتسېن هوكۈمەتسىزلىك ئەرەپدارى **باكۇنىن*** بىلەن بولغان ئالاقىسىنى ئۈزدى، "ئۇنىڭ ئەزەر-داڭرىسى لىبېرالىزىمغا ئەمەس، بەلكى **ئىنتېرناتسونالغا**، ماركس رەھبەرلىك قىلغان ئىنتېرناتسونالغا، پۈرولېتارىيات **'قوشۇنى'**نى **'يىغىش'**قا..... **'مېھنەتكەشلەر'**نى ئىنتىپاقلاشتۇرۇشقا باشلىغان ئىنتېرناتسونالغا بۇرالدى" (ولېنىن ئەسەرلىرىدىن نالالانما، 2 تومۇق، خەلق ئەشرىياتىنىڭ 1953-يىل خەنزۇچە ئەشرى، 1-توم، 787-بەت). دەرۋەقە، بۇ دەۋردە گېرتسېن ئۇزىنىڭ ئاچىزلىقلىرىنمۇ ئىپادىلىدى، ئۇ سوتسىيالىزىمنى "ئىشچىلار ۋە خوجايىنلارغا، دېھقانلار ۋە ئۇششاق شەھەر ئاھالىسىگە ئوخشاشلا ئەشۇنى قىلىش" لازىم دەپ ھېسابلىدى. مۇشۇ نۇقتىدا گېرتسېن بىلەن **چېرنىشېۋسكى*** ئارىسىدا ناھايىتى چوڭ پەرق بار ئىدى؛ چېرنىشېۋسكى ئېكسپېلاتاتسىيە قىلغۇچى سىنىپلارغا ئەشۇنداق بىلەن ئەمەس، بەلكى پەقەت ئىنقىلاۋىي زورلۇق كۈچ بىلەن ئاقابىل ئۇرغاندىلا، جەمىيەت ئۇزۇمنى ئاندىن ئۇزگەرتكىلى بولىدىغانلىقىنى ئىزچىل بىلەتتى. 1861-يىلغىچە گېرتسېن ئارىسالدىمۇ بولغان ئىدى، يەنى دېموكراتىزىمدىن چەتنەپ لىبېرالىزىمغا بۇرۇلغان ئىدى، ئەمما ئۇنىڭ ۋۇجۇدىدا دېموكراتىزم يەنىلا ئۈستۈنلۈكنى ئىگىلىدى. لېنىن مۇنداق دەپ كۆرسەتتى: "گېرتسېنىڭ 40-يىللاردىكى روسىيىدە ئىنقىلاۋىي خەلقنى بايقىيالماسلىقى، ئۇنىڭ سەۋەنلىگى ئەمەس، بەلكى ئۇنىڭ بەختسىزلىگى. **60-يىللاردا** ئۇ ئىنقىلاۋىي خەلقنى بايقىغاندا بولسا، دادىللىق بىلەن ئىنقىلاۋىي دېموكراتلار تەرەپتە ئۇرۇپ، لىبېرالىزىمغا قارشى ئۇردى. ئۇنىڭ كۆرەش قىلىشى ئەركىن بۇرژۇئازىيىنىڭ پومىشكىلار چارپادىشاسى بىلەن ئىل بىرىكتۈرۈشىنى ئەمەس، بەلكى خەلقنىڭ چارىزىم ئۈستىدىن غەلىبە قىلىشىنى مەقسەت قىلدى. ئۇ ئىنقىلاپ ئۇغىنى كۆتەردى." (يۇقۇرقى كىتاب، 790-بەت) گېرتسېنىڭ ئۇلۇغ

توهیسی شۆکی، ئۇ چەتئەلدە ئەركىن رۇسچە ژورنال چىقاردى. گېرتسېن 50ـ60 يىللاردا تارقاتقان «قوڭغۇراق» ژورنىلى بىلەن «شىمالىي قۇتۇپ يۇلتۇزى» ژورنىلى روسىيە ياش ئەۋلادلىرىنى يانچىلىق تۇزۇمگە ۋە مۇستەبىتلىك تۇزۇمگە مۇرەسسە قىلمايدىغان كۈرەشچانلىق روھى بىلەن قارشى تۇرۇش روھىدا تەربىيىلىدى.

گېرتسېن ئۇلۇغ ۋەتەنپەرۋەر ئىدى، ئۇ ئۇز ۋەتىنىنى ۋە ئۇز ئەمگەكچى خەلقىنى چەكسىز قىزغىن سۆيەتتى، ئەمگەكچى خەلقنى ئەزگۈچىلەرگە ئوچ ئىدى. ئۇ ھوكۇمەت "يۇقۇرى قاتلاملىرى"نىڭ چەتئەلگە تىز پۈكۈپ باش ئۇرۇشلىرىغا قارشى ئىدى، جاھانچىلىققا قارشى ئىدى. ئۇ چارىزىمنىڭ مىللى زۇلمىغا قارشى ئىدى؛ ئۇ مۇستەبىتلىك زۇلمىغا قارشى قوزغىلاڭ كوتەرگەن پولشا خەلقىنىڭ ئەركىنلىگىنى قوغدىغان ئىدى. گېرتسېن غەربىي ياۋروپا بۇرژۇئا تۇزۇمىنى كەسكىن ۋە رەھىمسىز تۇردە سوككەن، كاپىتالىزىم ھالاكىتىنىڭ مۇقەررەرلىگىنى دەللىلەپ بەرگەن ئىدى.

گېرتسېن ئۇرغۇن مەشھۇر بەدىئى ئەسەرلەرنى يازغان («كىمنىڭ گۇناھى؟»، «دوختۇر كروپوۋ»، «ئوغرى سېغىزخان»، «ئوتتەن ئىشلار ۋە ئەسلىمىلەر»، ۋە باشقىلار). بۇ ئەسەرلەردىمۇ ئۇ يانچىلىق تۇزۇمگە ۋە مۇستەبىتلىك تۇزۇمگە قارشى كۈرەش قىلغان. بۇ بەدىئى ئەسەرلەردە ئۇنىڭ ئىنسانپەرۋەرلىگى، يۇكسەك ئەخلاقىي نۇقتىسىنە. زىرى ۋە سەنئەتتىكى رېيالىزىم تەلىۋى روشەن ئىپادىلەنگەن. گېرتسېن سەنئەتتىكى ئىدىيىۋىسىزلىككە قارشى تۇرغان، سەنئەتتە خەلقچىللىق پرىنسىپىنى قوغدىغان. گېرتسېنىڭ سەنئەت نۇقتىسىنەزىرى بېلىنسكى*نىڭ ئىنقلاۋىي دېموكراتىزىملىق تەنقىدى ۋە ئىستېتىكىسىنىڭ تەسىرىدە، پۈشكىن، گوگول ۋە لېرمونتوۋلارنىڭ سەنئەت رېيالىزمىنىڭ تەسىرىدە شەكىللەنگەن. گېرتسېنىڭ ئاساسىي ئەسەرلىرى مۇنۇلار: «ئىلىم-پەندىكى ئويۇنچاقلىق پوزىتسىيىسى»

(1843)، «ئەبەت ئەتقىقاتى ھەققىدىكى خەتلەر» (1845—1846)، «فرانسىيە ۋە ئىتالىيىدىن كەلگەن خەتلەر» (1847—1851)، «نېرۋىقى قىرغاقتىن» (1847—1850)، «ۋۇتسكەن ئىشلار ۋە ئەسلىمىلەر» (1852—1867)، «قەدىناس دوستۇمغا» (1870). 1948-يىلى ئۇنىڭ «چەلسەپە ئەسەرلىرىدىن تاللانمىلار» 2 توم قىلىپ نەشر قىلىندى.

گېگېل، گېئورگ ۋىلگېلم فرىدرىخ 黑格尔，乔治·威廉 Гегель, Георг Вильгельм Фридрих 弗里德里希 (1770—1831) ئۇلۇغ نېمىس چەيلاسوپى، ئۇ دىيالېكتىك تەرەققىيات نەزىرىيىسىنى تۈزەش جەھەتتە غايەت زور رول ئوينىغان. گېگېلنىڭ چەلسەپىسى ـ ئىدىيالىستىك چەلسەپە. گېگېلنىڭ "ئوبېكتىپ" (ياكى مۇتلەق) ئىدىيالىزم سېستىمىسى بويىچە بولغاندا، دۇنيانىڭ ئاساسى ئەبەت دۇنياسى ۋە ئىنسانلار بارلىققا كېلىشتىن بۇرۇنلا مەۋجۇت بولۇپ تۇرغان مەلۇم سىرلىق "مۇتلەق ئىدىيە" ئىكەن. "مۇتلەق ئىدىيە" ئوزىنىڭ ئەبەستىدىن ئېيتقاندا، بىر خىل پائالىيەتنىڭ مەنبەسى بولارمىش. لېكىن ئۇنىڭ پائالىيىتى تەپەككۇردىلا، ئوزىنى ئوزى بىلىشتىلا ئىپادىلىنەرمىش. "مۇتلەق ئىدىيە"نىڭ ئىچكى قىسمى زىددىيەتلىك بولارمىش؛ ئۇ ھەركەتلىنىپ، ئوزگىرىپ، ئوزىنىڭ قارشى تەرىپىگە ئايلىنىپ تۇرارمىش. گېگېلنىڭ "مۇتلەق ئىدىيە"سى ئوزىنىڭ دىيالېكتىكىلىق ئوزى تەرەققىي قىلىش جەريانىدا ئۈچ ئاساسىي باسقۇچنى باشتىن كەچۈرىدۇ. بىرىنچى باسقۇچ ـ لوگىكا باسقۇچى، بۇ چاغدا "مۇتلەق ئىدىيە" يەنىلا "ئەبەت دۇنياسى بارلىققا كېلىشتىن بۇرۇنقى" مەۋجۇدىيەت سۈپىتىدە، "ساپ تەپەككۇرلۇك ئەسلى ماددا" سۈپىتىدە ھەركەت قىلىپ تۇرىدۇ. بۇ باسقۇچنا "مۇتلەق ئىدىيە" لوگىكا ئۇقۇمى ۋە كاتېگورىيە سېستىمىسى يەنى لوگىكا سېستىمىسى بولىدۇ. گېگېل «لوگىكا»دا ئوزىنىڭ چەلسەپە سېستىمىسىدىكى بۇ قىسمىنى شەرھىلەپ بەرگەن. ئىككىنچى باسقۇچنا

"مۇتلەق ئىدىيە" تەبىئەت دۇنياسىغا ئايلىنىدۇ. گېگېلنىڭ قارىشىچە. تەبىئەت دۇنياسى — "مۇتلەق ئىدىيىنىڭ باشقىچە مەۋجۇدىيىتى" ئىمىش. گېگېل «تەبىئەت پەلسەپىسى»دە ئوزىنىڭ تەبىئەت دۇنياسى توغرىسىدىكى تەلىماتىنى شەرھىلەپ بەرگەن. ئۇ، تەبىئەت دۇنياسى زامان جەھەتتە راۋاجلىنالمايدۇ، پەقەت ماكان جەھەتتىلا راۋاجلىنىدۇ، دەپ ھىساپلايدۇ. ئىدىيە ئوزى تەرەققى قىلىشنىڭ ئەڭ يۇقۇرى باسقۇچى بەنى ئۇچىنچى باسقۇچ "مۇتلەق روھ"تىن ئىبارەت. گېگېل ئوزىنىڭ «روھ پەلسەپىسى» دىگەن ئەسىرىدە "مۇتلەق ئىدىيە"نىڭ بۇ تەرەققىيات باسقۇچىنى شەرھىلەپ بەرگەن. بۇ باسقۇچتا، "مۇتلەق ئىدىيە" تەبىئەت دۇنياسىنى ئىنكار قىلىدۇ ۋە ئوزىنىڭ ئەسلىگە قايتىدۇ؛ تەرەققىيات يېگۈلاشتىن تەپەككۇر ساھەسىدە ئېلىپ بېرىلىدۇ. ئەمما بۇ چاغدىكى تەپەككۇر ئالالىقاچان ئىنسانلارنىڭ تەپەككۇرى بولىدۇ. گېگېل شەخس ئېڭى باسقۇچىنىمۇ ئىجتىمائى ئاڭ باسقۇچىنىمۇ ۋە ئىدىيىنىڭ دىن، سەنئەت ۋە پەلسەپە شەكىللىرىدە ئاخىر يەتكەن ئوزىنى ئوزى بىلىشنىڭ ئەڭ يۇقۇرى باسقۇچىنىمۇ ئۇچىنچى باسقۇچقا كىرگۈزگەن. ئۇ پەلسەپىنى "مۇتلەق بىلىم" دەپ جاكالىغان ۋە ئوزىنىڭ پەلسەپىسىنى ئىدىيىنىڭ ئوز تەرەققىياتىنىڭ ئەڭ ئاخىرقى باسقۇچى دەپ ئوتۇغان. گېگېلنىڭ ئىدىيالىزملىق پەلسەپە سىستېمىسى ئەنە شۇنىڭدىن ئىبارەت. گېگېلنىڭ "مۇتلەق"، "مۇتلەق روھ"، "مۇتلەق ئىدىيە" دىگەن تەرسىلىرى ئىلاھنىڭ يېڭى نامىدىن باشقا نەرسە ئەمەس. گېگېل ئىنسانلار ئېڭىنى تەبىئەت دۇنياسىدىن ئايرىۋېتىپ، بۇنداق ئاڭنى مۇستەقىل گەۋدىگە ئايلاندۇرۇۋەتكەن، ئۇنى ئىلاھلاشتۇرغان ھەمدە

ئۇنىڭدىن زورمۇ-زور راۋاجلىنىش جەريانىدا تەبىەت دۇنياسى، جەمىيەت، ئىنسانىيەتنىڭ ئوزىنى ۋە شۇنىڭغا ئوخشاشلارنى ۋۇجۇتقا كەلتۈرمەكچى بولغان. ئەمەلىيەتتە، ئادەمدىن پاكى ئادەم مېڭىسىدىن ئايرىلغان ھالدا مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدىغان بۇنداق ئىدىيە بولمايدۇ، بەلكى ئۇنىڭ بولۇشىمۇ مۇمكىن ئەمەس. تەبىەت دۇنياسى، جەمىيەت تەرەققىي قىلىپ تۇرىدۇ، ئىدىيىنىڭ راۋاجلىنىشى ئوبېكتىپ چىنلىقىنىڭ تەرەققىياتىنىڭ ئىنكاسى. شۇڭا، گېگېل پەلسەپىسىنىڭ پۈتۈن ئاساسى بىمەنىلىك ۋە پەنگە قارشىلىقتۇر.

گېگېلنىڭ ئىدىيالىستىك پەلسەپىسىدە دىيالېكتىك ئۇسۇل — زىددىيەتلەر كۈرىشىنىڭ تەرەققىياتىنىڭ مەنبەسى ئىكەنلىگى، تەرەققىيات سان ئوزگىرىشىنىڭ سۈپەت ئوزگىرىشىگە ئايلىنىشى ئارقىلىق ئورۇنلىنىدىغانلىقى، ھەقىقەتنىڭ كونكرېت بولىدىغانلىقى قاتارلىق مەسىلىلەر توغرىسىدىكى تەلىماتلار قىممەتكە ئىگە. لېنىن گېگېلنىڭ دىيالېكتىكسى نېمىس پەلسەپىسىدىكى ئەڭ ئۇلۇغ مۇۋەپپەقىيەت دەپ ھىساپلىغان. دەل دىيالېكتىكا سەۋىۋىدىن، گېگېل پەلسەپىسى 18 - ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىدىن 19 - ئەسىرنىڭ باشلىرىغىچە بولغان مەزگىلدە باشقا نېمىس پەيلاسوپلىرىنىڭ پەلسەپىسىگە ئوخشاشلا مارکسىزىم نەزەرىيىسىنىڭ مەنبەلىرىدىن بىرى بولۇپ قالغان ئىدى. گېگېل پەلسەپىسىنىڭ خۇسۇسىيىتى دىيالېكتىك ئۇسۇل بىلەن مېتافىزىكا سېستېمىسى ئوتتۇرىسىدىكى چوڭقۇر زىددىيەتتىن ئىبارەت. دىيالېكتىك ئۇسۇل بىلىشنىڭ تەرەققىيات جەريانى چەكسىز بولىدۇ دەپ ھوكۇم قىلىدۇ؛ لېكىن شۇنىڭ بىلەن بىللە گېگېل يەنە ئوزىنىڭ پەلسەپىسىنى پۈتكۈل تەرەققىياتنىڭ ئاخىرقى نۇقتىسى، ئەڭ ئاخىرقى ھەقىقەت دەپ جاكالىغان. دىيالېكتىك ئۇسۇلىنىڭ چىقىش نۇقتىسى ھەممە نەرسە تەرەققىي قىلىپ تۇرىدۇ ۋە ئوزگىرىپ تۇرىدۇ دېگەندىن ئىبارەت؛ مېتافىزىكا سېستېمىسى بولسا تەبىەت دۇنياسىنى

مەلۇم قېتىم قالغان، ئەبىدى شۇنداق بولۇپ تۇرىدىغان نەرسە دەپ قارايدۇ. دىيالېكتىكا ئىنسانلار جەمئىيتى مەڭگۈ توختىماي راۋاجلىنىپ تۇرىدۇ دەپ ئېتىراپ قىلىشىنى تەلەپ قىلىدۇ؛ كېگېل بولسا دىيالېكتىكىغا خىلاپلىق قىلىپ، ئولۇۋاتقان فېودالىزىم بىلەن يېڭى گۈللەۋاتقان كاپىتالىزىمنىڭ مۇرەسسەلىشىشىنى تەشەببۇس قىلىدى، شۇنىڭ بىلەن ئوزى ئاساسىي قائىدىدىن پايدىلىنىپ ئانچە-مۇنچە تۈزىتىش كىرگۈزگەن پرۇسسىيە فېودال-پادىشالىق تۈزۈمىنى ئىنسانلار جەمئىيتى تەرەققىياتىدىكى ئەڭ ئاخىرقى، ئەڭ يۇقۇرى باسقۇچ دەپ جاكالىماقچى بولدى.

كېگېلنىڭ دىيالېكتىكىسى ئوتمۇشكىلا ئەھمىيەت بېرىدۇ، ھازىرغا ۋە كەلگۈسىگە ئەھمىيەت بەرمەيدۇ. كېگېل ئوزى تەشەببۇس قىلغان زىددىيەت تەرەققىياتىنىڭ ھەركەتلەندۈرگۈچ كۈچى دېگەن تەلىماتتىن ھاسىل قىلىش مۇمكىن بولغان بارلىق خۇلاسىلەرنى چىقىرىشتىن قورقاتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ سىنىپىي جەمئىيەتتىكى قارىمۇ-قارشى كۈچلەر ئوتتۇرىسىدىكى كەسكىن كۈرەشنى يوققا چىقىرىش ۋە بېيىش ئۈچۈن، قارىمۇ-قارشى تەرەپلەر كۈرىشىدىن لوگىكىغا ئۈيغۇن خۇلاسىنى ۋە ئىلغار، يېڭى نەرسىلەرنىڭ چىرىك، كونا نەرسىلەرنى يېڭىدىنقانلىقى خۇلاسىسىنى چىقارماي، بەلكى قارىمۇ-قارشىلىقنى كېلىشتۇرىدۇ ۋە ماسلاشتۇرىدۇ.

ماركس بىلەن ئېنگېلس دىيالېكتىك ماتېرىيالىزىمنى بەرپا قىلغان چاغدا، كېگېلنىڭ بەرپا قىلغان بۇنداق دىيالېكتىكىسىنى ئوز پېتىچە قوللانمىدى. ئۇلار ماتېرىيالىستىك نۇقتىسىدىن ئارقىلىق كېگېلنىڭ دىيالېكتىكىسىنى ئوزگەرتىپ، ئەسلىدە ئايىغى ئاسمانغا قاراپ قالغان كېگېل دىيالېكتىكىسىنى توغرىلاپ ئوڭلىدى. ماركس بىلەن ئېنگېلس كېگېل دىيالېكتىكىسىدىكى ئەقىلگە مۇۋاپىق مېغىزلىنا يەنى كېگېلنىڭ تەرەققىيات ۋە ئوزگىرىش، سان ئوزگىرە-

شىنىڭ سۆيەت ئوزگىرىشىگە ئايلىنىشى توغرىسىدىكى تەلىماتنىلا قوبۇل قىلىپ، كېچىلىنىڭ ئىدىيالىزىم شاكىلىنى چورۇۋەتتى. ماركس بىلەن ئېنگېلس ماتېرىيالىستىك پەلسەپىنىڭ مۇستەھكەم ئىلمىي ئاساسىغا قۇرۇلغان يېڭى دىيالېكتىك ئۇسۇلىنى ئىجات قىلدى. ماركس مۇنداق دەپ يازىدۇ: "مېنىڭ دىيالېكتىك ئۇسۇلۇم، ئۆپ ئاساسدىن ئېيتقاندا، كېچىلىنىڭ دىيالېكتىك ئۇسۇلىدىن باشقىچە بولۇش بىلەنلا قالماستىن، بەلكى ئۇنىڭغا پۈتۈنلەي قارىمۇ-قارشى. كېچىلىنىڭ قارىشىچە، تەپەككۇر جەريانى يەنى ئۇ ئىدىيە دەپ ئاتىغان، ھەتتا مۇستەقىل سۆبيكت قىلىپ قويغان تەپەككۇر جەريانى رېئال شەيئىلەرنىڭ يارالتۇچىسى، رېئال شەيئىلەر بولسا تەپەككۇر جەريانىنىڭ تاشقى ئىپادىسىدىنلا ئىبارەت. مېنىڭ قارىشىم بۇنىڭ ئەكسىچە، ئىدىيىۋى نەرسە ئادەم مېڭىسىگە كىرگەن ۋە ئادەم مېڭىسىدە ئۆزگەرتىلگەن ماددى نەرسىدىنلا ئىبارەت. خالاس." («سۆۋېت ئىتتىپاقى كومۇنىستىك پارتىيىسى (بولشېۋىكلار) تارىخى قىسقىچە كۇرسى»، 1978-يىل ئۈيغۇرچە نەشرى، 232—233-بەتلەر)

كېچىلىنىڭ ئىجتىمائىي-سىياسى ئۇقتۇسىنەزىرى—ئاقسۆڭەكلەرنىڭ فرانسىيە ئىنقىلاۋىغا نىسبەتەن ئەكسىيەتچىلىگى. كېچىل بىر تەرەپتىن بۇرژۇئازىيىنىڭ ئۆسۈلى بويىچە گېرمانىيىنىڭ قالاق فېئودال مۇناسىۋەتلىرىنى زامانىۋىلاشتۇرۇش لازىملىقىنى ئېتىراپ قىلغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇ يەنە گېرمانىيىنىڭ فېئودال ئاقسۆڭەكلەر ئۆزگىرىشنى ئۆپتىتىن ئۆزگەرتىشنى ئۈمىت قىلمايتتى. ماركس مۇنداق دەپ يازىدۇ: "كېچىل ئوتتۇرا ئەسىر تەبىقە ئۆزگىرىشىنىڭ بولۇشىنى ئۈمىت قىلىدۇ، لېكىن ئۇنى ھازىرقى زامان قانۇن چىقىرىش ھوقۇقى مەنسىگە ئىگە قىلماقچى بولىدۇ؛ ئۇ ھازىرقى زامان قانۇن چىقىرىش ھوقۇقى بولۇشىنى ئۈمىت قىلىدۇ، لېكىن ئۇنىڭغا ئوتتۇرا ئەسىر تەبىقە ئۆزگە-

مىنىڭ تونىشى كىيگۈزمەكچى بولىدۇ. بۇ ئەڭ ياماق بىر خىل ئارىلاشمىچىلىق." («ماركس-ئېنگېلس ئەسەرلىرى». 1956-يىل خەنزۇچە نەشرى، 1-توم، 364-بەت) گېگېل خەلق ئامما-سىنى مەنسىتمەسلىك، دۇشمەنلىك بىلەن تەسۋىرلەپ، خەلق ئامما-سىنى بىر خىل قارغۇلارچە كۆچ دەپ كورسەتتى؛ ئۇ گېرمانىيىنى "يېڭى ئالەم روھى"نىڭ ئىپادىلىگۈچىسى دەپ ئۇچاردى، ئەمما سلاۋيان مىللەتلىرىنى "تارىخي بولمىغان" مىللەت رولىنىلا ئويناياليدۇ دەپ ھىساپلىدى؛ ئۇ ئۇرۇشنى ئەبەدىلىك، ئىجتىمائىي تۈرمۇشقا زورۇر بولغان ھادىسە، ۋاھاكازا دەپ قارىدى. گېرمانىيە فاشىست-لىرى گېگېلنىڭ بۇ ئەكسىيەتچىل نۇقتىنەزەرلىرىدىن پايدىلىنىپ ئىرقچىلىقنى تەشۋىق قىلدى ۋە دۇنيا زومىگەرلىكىنى تارتىۋالماقچى بولدى.

ماركسىزىم كىلاسسىكلىرى گېگېلنىڭ ئىدىيالىستىك پەلسەپىسىنى ئېنىق ۋە چوڭقۇر تەنقىت قىلدى. ئۇلار گېگېلنىڭ دىيالېكتىك ئۇسۇلىدىكى قىممەتلىك ئۇگە نەرسىلەردىن تەنقىدىي ھالدا پايدىلە-نىپ، بىردىن-بىر ئىلمىي دۇنياقاراشنى—دىيالېكتىك ماتېرىيالىزىم ۋە تارىخي ماتېرىيالىزىمنى بەرپا قىلدى ۋە يەنىمۇ راۋاجلاندۇردى. سوۋېت ئىتتىپاقى كومپارتىيىسى مەركىزىي كومىتېتى 1944-يىلى «پەلسەپە تارىخى» 3-توپلىمىدا گېگېل دىيالېكتىكىسى بىلەن ماركسىزىم دىيالېكتىكىسى ئوتتۇرىسىدىكى تۈپ پەرق—بۇرژۇئازىيە دۇنياقارىشى بىلەن پۇرولېتارىيات دۇنياقارىشىنىڭ قارىمۇ-قارشىلىقى ئىپادىلەنگەن پەرق—يوققا چىقىرىلغان كەمچىلىك ۋە خاتالىقنى قاتتىق ئەيىپلىدى، گېگېلنىڭ پۈتۈن پەلسەپىسى تەنقىدسىز ھالدا بايان قىلىنغانلىغىنى ئەيىپلىدى. گېگېلنىڭ ئاساسىي ئەسەرلىرى ئوۋەندىكىچە: «روھىي ھادىسەشۇناسلىق» (1807)، «لوگىكا» (1812—1816)، «پەلسەپە قامۇسى» («لوگىكا»،

«تەبىئەت پەلسەپىسى»، «روھ پەلسەپىسى» (1817)، «قانۇن پەلسەپىسى» (1821). ئۇ ۋاپات بولغاندىن كېيىن نەشر قىلىنغان ئەسەرلىرى: «پەلسەپە تارىخى ھەققىدە لېكسىيە» (1833—1836)، «تارىخ پەلسەپىسى» (1837)، «ئىجتىمائى ھەققىدە لېكسىيە» (ياكى «سەنئەت پەلسەپىسى») (1836—1838).

گىزو، فرانسۇا 基佐, 弗朗斯瓦 Гизо, Франсуа (1787—1874) **تىرىشى دەۋرىدىكى فرانسىيە تارىخشۇناسلىرى**"غا قارالسۇن.

گنوست دىنى تەرەپدارلىرى 诺斯替教派 Гностики دەسلەپكى دەۋرلەردىكى خرىستىيان دىنىدىكى بىر خىل دىنىي پەلسەپىۋى پىكىر ئېقىمىنىڭ ۋەكىللى. ئۇلار خرىستىيان دىنىنىڭ ئىلاھىيىتىنى يېڭى پلاتونىزىم ۋە پىتاگوراسچىلىق بىلەن بىرلەشتۈرگەن. مىسىردىكى گنوست دىنىنىڭ مۇرىدى ۋالېنتىن (2-ئەسىر)، تەبىئەتتىن خالىي بولغان "يەككە مەنبە" مەۋجۇت ھەمدە ئۇنىڭغا ماس كېلىدىغان، ئوخشاشلا تەبىئەتتىن خالى بولغان يەنە بىر خىل مەنبە—"ئانىلىق" مەۋجۇت، دەپ قارايدىغان بىمەنە نۇقتىنەزەرنى ئوتتۇرىغا قويدى. گنوست دىنى تەرەپدارلىرى: بارلىق روھنىڭ ماھىيىتى ئىلاھىنىڭ ۋۇجۇدىدىن كېلىپ (ئېقىپ) چىقىشتۇر، دەپ ھوكۇم قىلىدۇ. گنوست دىنى تەرەپدارلىرى قەدىمقى زامان ماتېرىيالىزمىنىڭ ئەشەددى دۈشمىنى، ئۇلار ئوتتۇرا ئەسىردىكى ئەكسىيەتچىلەر ئۈچۈن زېمىن ھازىرلاپ بەردى. ئەنگلىيە، ئامېرىكىدىكى ھازىرقى زامان ئەكسىيەتچىل ئۇشتۇمتۇت تەرەققىيات نەزەرىيىسىنى ھىمايە قىلغۇچىلارنىڭ گنوست دىنى تەرەپدارلىرىنىڭ پەنگە قارشى سىرلىق پەلسەپىسىدىن پايدىلىنىشۋاتقانلىقىمۇ بۇنىڭ ھەممىسىنى تولۇق چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ.

«گوتا پۈروگرامىمىسىغا تەنقىت» 《哥达纲领批判》

«Критика готской программы» گېرمانىيە سوتسىيال دېموكراتلار پارتىيەسىنىڭ گوتا قۇرۇلتىيىنىڭ مۇزاكىرىسىگە سۇنماقچى بولغان پروگراممىسىنىڭ لايىھىسىگە بېرىلگەن تەنقىت. بۇ ئەسەرنى ماركس 1875-يىلى يازغان، 1891-يىلى ئېنگېلس تۈنجى قېتىم ئېلان قىلغان. ماركس مۇنداق دەپ كۆرسەتكەن: لايىھە لاسالچى ئۇششاق بۇرژۇئازىيىنىڭ سوز-ئىبارىلىرى بىلەن تولغان، لايىھىنىڭ ئاپتورلىرى پۈرولېتارىيات ھەركىتىنىڭ تۈپ مەسلىسى — پۈرولېتارىيات دىكتاتۇرىسى مەسىلىسىنى بىر چەتكە قايرىپ قويغان. ماركس بۇ ئەسەردە **«كومپۇنىستىك پارتىيە خىتاپنامىسى»**دە شەرھىلەنگەن پرىنسىپلارنى راۋاجلاندۇرۇپ، پۈرولېتارىيات پارتىيەسىنىڭ سىياسى تەلەپلىرىنى بايان قىلدى. بۇ ئەسەردە ئۇ كاپىتالىزم بىلەن سوتسىيالىزم ئارىلىغىدىكى ئوتكۈنچى دەۋرنىڭ زورۇرلۇقىنى تۈنجى قېتىم ئوتتۇرىغا قويدى: "كاپىتالىزم جەمىيىتى بىلەن كومپۇنىزم جەمىيىتى ئوتتۇرىسىدا ئالدىنقىسى كېپىنكىسىگە ئايلىنىدىغان بىر ئىنقىلاۋىي بۇرژۇلۇش دەۋرى بولىدۇ. بۇ دەۋرگە مۇناسىپ سىياسى جەھەتتىكى بىر ئوتكۈنچى دەۋرمۇ بولىدۇ، بۇ دەۋردىكى دولەت پەقەت **پۈرولېتارىياتنىڭ ئىنقىلاۋىي دىكتاتۇرىسىلا** بولىدۇ." («گوتا پروگراممىسىغا تەنقىت»، 1972-يىل ئۈيغۇرچە نەشرى، 39-بەت) ماركس پۈرولېتارىيات دىكتاتۇرىسىنى كومپۇنىزم قۇرۇشنىڭ ۋاستىسى دەپ قارىغان ھەمدە مۇنداق دەپ كۆرسەتكەن ئىدى: كومپۇنىزم جەمىيىتى ئىككى باسقۇچنى بېسىپ ئوتىدۇ. بىرىنچى باسقۇچتا، كومپۇنىزم جەمىيىتى كاپىتالىزمنىڭ ئەنئەنىلىرىدىن تېخى قۇتۇلالمايدۇ، تۇرغۇن جەھەتلەردە گويا جەمىيەتنىڭ "داغلىرى"نى ساقلاپ قالىدۇ. كومپۇنىزمنىڭ بىرىنچى باسقۇچىدا ماددىي ۋاستىلەر ئەمگەكنىڭ مىقدارى ۋە سۈپىتىگە قاراپ تەقسىم قىلىنىدۇ. كومپۇنىزمنىڭ

يۇقۇرى باسقۇچىدا ئەمگەك ئۇنۇمدارلىقى زور دەرىجىدە ئوستۇرۇلـگەن بولىدۇ. ئىشلەپچىقىرىلغان بۇيۇملار ئىنتايىن مول بولغان بولىدۇ، مۇشۇ چاغدىلا جەمئىيەت ئوز بايرىغىغا: «ھەركىم قابىلىيىتىگە يارىشا ئىشلەش، ھەركىمگە ئېھتىياجىغا قاراپ تەقسىم قىلىش» دەپ يېزىپ قويالايدۇ. لېنىن مۇنداق دەپ يازىدۇ: "ماركسنىڭ بۇ چۈشەندۈرۈشىنىڭ ئۇلۇغ ئەھمىيىتى شۇ يەردىكى، ئۇ بۇ يەردىمۇ باشتىن-ئاخىر ماتېرىيالىستىك دىيالېكتىكىنى يەنى تەرەققىيات توغرىسىدىكى تەلىماتنى تەتبىق قىلىپ، كومۇنىزىمنى كاپىتالىزىمدىن ئوسۇپ چىققان دەپ قارىغان. ماركس ھەر خىل تەبرىلەرنى ئەقىدىپەرەسلىك بىلەن ئويدۇرۇپ ۋە "ئوقۇپ" چىقارغان ئەمەس، قىلچە ئەھمىيىتى بولمىغان سوز ھەنىسى ئۈستىدىكى تالاش-تارتىشلار (سوتسىيالىزىم دېگەن نېمە؟ كومۇنىزىم دېگەن نېمە؟) بىلەن بولۇپ كەتمىگەن، بەلكى كومۇنىزىمنىڭ ئىقتىسادىي جەھەتتە يېتىلىش دەرىجىسىنى ئېنىقلاپ بېرىدىغان ھەرقايسى باسقۇچتىكى نەرسىلەرنى تەھلىل قىلغان." («دولەت ۋە ئىنقىلاپ»، 1972-يىل ئۇيغۇرچە نەشرى، 164-بەت) «گوتا پۇروگرامىسىغا تەنقىت» ــ پۇرولېتارىيات پارتىيەسىنىڭ ئىنقىلاۋىي پۇروگرامىسىنى ئىلمىي ھالدا ئۇزۇشنىڭ نەمۇنىسى، ھەرقانداق ئاغىچىلىق بىلەن مۇرەسسەلەشمەسلىكنىڭ نەمۇنىسى.

گېرمانىيە سوتسىيال دېموكراتلار پارتىيىسىنىڭ يولباشچىلىرى ئىلمىي كومۇنىزىمنىڭ بۇ مۇھىم ھوججىتىنى ئۇزاق ۋاقىت تىنىچ قويۇپ، ئامىمدىن يوشۇرۇشقا كۆچىنىڭ بېرىچە ئۇرۇنغان ئىدى. ئېنگېلىس «گوتا پۇروگرامىسىغا تەنقىت» دېگەن "پۈتۈللەي يېڭى، ئۇنىڭ ئۈستىگە دەل ۋاقتىدا ۋە جىددى بولغان نەرسە"نى گېرمانىيە سوتسىيال دېموكراتلار پارتىيىسىنىڭ ئېرفۇرت ئۇرۇلتىسى ئېچىلىشىدىن، يەنى پۇروگرامما ماقۇللىنىشتىن بۇرۇن ئېلان قىلىش كېرەك

دەپ قارىغان ئىدى («ماركس-ئېنگېلىس ئەسەرلىرى»، رۇسچە 1-نەشرى، 28-توم، 270-بەت). شۇڭلاشقا، ئىككىنچى ئىنتېرناتسىونال ئاغمىچىلىرى قارشى تۇرغان بولسىمۇ، «گوتا پروگراممىسىغا تەنقىت» ئاخىر ئېلان قىلىندى.

ئې

ئېپىكۇر 伊壁鸠鲁 Эпикур (مىلادىدىن ئىلگىرى 341ـ270) يۇنانلاشتۇرۇش دەۋرىدىكى مەشھۇر ماتېرىيالىست ۋە خۇدا-سىزلىق تەرەپدارى، قەدىمقى زامانىدىكى رادىكال مەرىپەتچى. ئېپىكۇر ئىلاھنىڭ خەلقى-ئالەم ئىشلىرىغا ئارىلىشىدىغانلىقىنى ئىنكار قىلىدۇ، ئۇ ئىچكى ھەركەتلىنىش مەنبەسىگە ئىگە ماددىنىڭ ئەبەدىلىگىنى ئېتىراپ قىلىدۇ. ئېپىكۇرنىڭ پەلسەپىسى شەيئىلەرنىڭ ئادەملەرنىڭ ئېڭىدىن تاشقىرىدا ھەم ئادەمنىڭ ئېڭىغا بائلىق بولمىغان ھالدا مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدىغانلىقىنى ئېتىراپ قىلىدۇ. ئۇ لېيۇجىپ، **دېموكرىت***لارنىڭ ئاتوم نەزەرىيىسىنى ئەسلىگە كەلتۈردى ھەمدە ئۇنىڭغا ئىجادىي تۈزىتىش كىرگۈزۈپ، كېيىنكى ئىلىم-پەن تەرەققىياتى تەرىپىدىن ئىسپاتلانغان تالانتلىق قىياسلارنى ئوتتۇرىغا قويدى. ئېپىكۇرنىڭ قارىشىچە، كائىنات ئاتوم ھەركىتى ۋە زەرىبىسىنىڭ نەتىجىسى، ئېپىكۇر ماكاندا تەكشى تېزلىكتە ھەركەت قىلىدىغان ئاتوملارنىڭ زەربە بېرىش ئېھتىمالىنى ئىزاھلاش ئۈچۈن، ئاتومنىڭ ئاپتوماتىك ھالدا (ئىچكى قىسمدا چەكلەنگەن ھالدا) ئۆز سىزىقتىن ئايرىلىپ "يانتۈلۈشى" توغرىسىدىكى چۈشەنچىدىن پايدىلانىدى. بۇ خىل ئۆقتىنەزەر دېموكرىتنىڭ تاسادىپىلىقنى ئىنكار قىلىدىغان، مۇقەررەرلىك توغرىسىدىكى تەقدىرچىلىك تەلىماتى بىلەن قارىمۇ-قارشى.

ئېپىكۇر بىلىش نەزەرىيىسى جەھەتتە ماتېرىيالىستىك تۈيغۇ تەزەرىيىسى تەرەپدارى، ئۇ مۇنداق دەپ ئېتىراپ قىلىدۇ: تۈيغۇ بىلىش-

ئىلگ ئاساسى، تۈيغۇنىلگ ئوزى ھەمىشە ھەقىقى بولىدۇ، چۈنكى ئۇ ئوبيېكتىپ رىياللىقنى چىقىش قىلىدۇ؛ خاتالىق بولسا ئۇيغۇ ھەققىدىكى چۈشەندۈرۈشتىن كېلىپ چىقىدۇ. ئېپىكۇر ساددا ماتېرىيالىستىك "مەيۋە" نەزەرىيىسىنى راۋاجلاندۇردى، "مەيۋە" نەزەرىيىسىدە ئېيتىلىشى بويىچە بولغاندا، جىسىملارنىڭ پوستى ئىنتايىن ئۆششاق زەررىچىلەرنى ئارقا-ئارقىدىن ئۈزۈلدۈرمەي تارقىتىپ تۇرىدۇ. بۇ زەررىچىلەر سەزگۈ ئەزالارغا كىرىپ، جىسىمنىڭ ئوبرازىنى پەيدا قىلىدۇ. ئېپىكۇر روھ ماددى بولىدۇ، ئۇ ئولىدۇ، دەپ مۇئەييەنلەشتۈرىدۇ. ئادەملەردە ئىلاھ ۋە ئولۇمدىن قورقۇشنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدىغان نادانلىق ۋە خۇراپىلارچە ئىشىنىشكە قارشى تۇرىدۇ. ئېپىكۇر: پەلسەپىنىڭ مەقسىدى ئادەمنىڭ بەخت-ساائادىتىنى ئىزدىنىش؛ بەختلىك بولۇش ئۈچۈن، بىر تەرەپلىملىكتىن خالى بولۇش، تەبىئەت قانۇنىيىتى توغرىسىدىكى بىلىملەرنى ئىگەللەش لازىم، دەپ قارايدۇ. ئېپىكۇر مۇژاپىق بەھرىمەن بولۇش توغرىسىدىكى ئېتىكا تەلىماتىنى بەرپا قىلىماقچى بولىدۇ، بۇ تەلىماتنىڭ ئاساسى ئازاپتىن خالى بولۇش، روھىي جەھەتتە خاتىرجەم، خوشال بولۇشتەك شەخسىيەتچىلىك غايىسىگە يېتىشتىن ئىبارەت. ئۇلدارلىق تۈزۈمىدىكى جەمىيەتنىڭ مۇتەپەككۇرى بولغان ئېپىكۇر مۇنداق دەپ ھىساپلايدۇ: ئادەمگە نىسبەتەن ئەڭ مۇژاپىق بولغىنى ھەركەت ئەمەس، بەلكى جىمجىتلىق، ھەۋەس قىلماسلىقتىن ئىبارەت. بۇرژۇئازىيىنىڭ ئىدىيالىستىك پەلسەپە تارىخىدا، ئېپىكۇرنىڭ ماتېرىيالىستىك تەلىماتى ھە دەپ بۇرمىلاندى (مەسىلەن، گىسىگىل ئەنە شۇنداق قىلىدى)؛ تا بۈگۈنكى كۈنگە قەدەر، ئۇ تەلىمات

يەنىلا ئىلاھىيەتشۇناسلار ۋە باشقا ئەكسىيەتچىلەرنىڭ ئوچمەنلىگىگە ئۇچراپ كەلمەكتە.

ئېتىقاتچىلىق 又主仰信 Фидеизм (لاتىنچىسى fides — ئېتىقات) ئېتىقاتقا ئەھمىيەت بېرىپ، پەنگە سەل قارايدىغان ئەكسىيەتچىل ئەزىرىيە. لېنىن پەلسەپە ئىدىيالىزمىنى ئاز-تولا ئاجىز-لاشقان، سۇسلاشقان ئېتىقاتچىلىق يەنى راھىبلىق دەپ ئاتىغان ئىدى.

ئېتىكا 伦理学 Этика (گرېكچە ήθος — قائىدە-يوسۇن، مىجەز-خۇلۇق. ئورپ-ئادەت دېگەن سۆزدىن كەلگەن) ئەخلاق ۋە ئۇنىڭ كېلىپ چىقىشى، تەرەققىياتى توغرىسىدىكى، كىشىلەرنىڭ ھەركەت مىزانى توغرىسىدىكى، كىشىلەر ئارىسىدىكى مەجبۇرىيەت ۋە ئۇلارنىڭ جەمىيەت، ۋەتەن ھەم دولەت قاتارلىقلار ئالدىدىكى مەجبۇرىيىتى توغرىسىدىكى تەلىمات. "ئەخلاق" دېگەن سۆز بەزىدە پەزىلەت، ئەدەپ دېگەنگە ئوخشاش مەنىنى بېرىدۇ (ئەخلاقسىزلىق دېگەن سۆز پەزىلەتسىزلىك، ئەدەپسىزلىك دېگەن بولىدۇ). ماركستىن بۇرۇنقى دەۋردە، ئەخلاق توغرىسىدىكى تۈرلۈك تەلىماتلارنىڭ ھەممىسى دېنىي ياكى پەلسەپىۋى تەلىماتلارنىڭ بىر قىسمى ئىدى، ئىدىيالستىك ۋە مېتافىزىكىلىق ئۇرۇنۇشلار ئىدى. ئۇلار: ھەممە دەۋرگە، خەلقتە، بارلىق سىنىپلارغا ۋە ئىجتىمائى تەشكىلاتلارغا ئۇنۇمسىلۇك بولغان، تاريختىن تاشقىرى، مەڭگۈلۈك بولغان بىر يۇرۇش ھەركەت مىزانى تۈزۈشكە ئۇرۇنغان ئىدى. ئىدىيالستلار ئىلمىي ئەخلاق نەزىرىيىسىنى يەرپا قىلالمايلا قالماستىن، ماركستىن ئىلگىرى ئوتكەن ماتېرىيالستلارمۇ تارىخقارىشى ئىدىيالىزمچە بولغانلىقى ئۈچۈن، ئىلمىي ئەخلاق نەزىرىيىسىنى يەرپا قىلالمىغان. مەسىلەن، ئېنگېلس **فېيېرباخ**"نىڭ ئېتىكا ئۈستىدە توختىلىپ كېلىپ مۇنداق دەپ يازغان ئىدى: "بىز فېيېرباخنىڭ

ئېتىكسىغا يېقىن بارساقلا ئۇنىڭ ھەقىقى ئىدىيالىستلىغى ئېنىق ئاشكارىلىنىپ قالىدۇ." («ليۇدۋىگ فېيېرباخ ۋە نېمىس كىلاسسىك پەلسەپىسىنىڭ ئاخىرى»، 1975 ـ يىل ئۇيغۇرچە نەشرى، 43 ـ بەت) ماركسىزىم پەلسەپىدىكى ئىنقىلاۋىي ئۆزگىرىشنى تامامىلاپ، ئىلمىي ئەخلاق نەزىرىيىسىنى تۇنجى قېتىم يارىتىپ، ئەخلاق ئىجتىمائى ئاڭ شەكىللىرىنىڭ بىرى دەپ كۆرسىتىپ، سىنىپىي جەمئىيەتتە ئەخلاقنىڭ سىنىپىي بولىدىغانلىقىنى ئېچىپ كۆرسىتىپ بەردى.

ئېتىكا تەلىماتىنىڭ تارىخى جەمئىيەت تارىخى، سىنىپىي كۆرەش بىلەن ۋە بەزى ئىجتىمائى ھالەتلەردىن يەنە بەزى ئىجتىمائى ھالەتلەرگە ئوتۇش بىلەن ئايرىلىپ بولمايدىغان دەرىجىدە مۇناسىۋەتلىك. قۇللار بىلەن قۇلدارلار، دېخانلار بىلەن فېئودالار، ئىشچىلار بىلەن كاپىتالىستلار ئەخلاق كۆزقارىشى جەھەتتە بىر بىرىگە قارىمۇ ـ قارشى كېلىدۇ. قۇلدارلىق تۈزۈمىدىكى جەمئىيەتتە **دېموكرىت***، **ئېپىكۇر***، لۇكرېتسىي **كار*** قاتارلىق ماتېرىيالىستلار **سوكرات***، **پلاتون*** قاتارلىق ئىدىيالىستلارغا قارشى كۈرەشتە ئېتىكا مەسىلىلىرىنى راۋاجلاندۇردى. ئېپىكۇر دىنىي ئەخلاققا قارشى تۇرغان ۋاقىتتا: ئادەم، تەبىئەتتىن ئېلىپ ئېيتقاندا، ھوزۇر ـ ھالاۋەتكە ئىنتىلىدۇ، بۇ ھېچقانداق جىنايەت ئەمەس، دەپ كۆرسەتكەن ئىدى. ئۇ ئۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا روھىي جەھەتتىكى شات ـ خۇراملىقنىڭ جىسمانى جەھەتتىكى خوشال ـ خۇراملىقتىن ئۈستۈن تۇرىدىغانلىغىنى ئىسپاتلاپ بەرگەن ئىدى. پلاتون ئاقسۆڭەكلەرنىڭ ئەكسىيەتچىل ئەخلاق نەزىرىيىسىنى راۋاجلاندۇردى، ئۇ ئەخلاقنى ئۇ دۇنيانى ئېتىراپ قىلىدىغان تۇيغۇدىن تاشقىرى خىيال بىلەن، ئاساسلىغى "ياخشىلىق" ھەققىدىكى خىيال بىلەن بىرلەشتۈرىدۇ. پلاتون ئىسلىزادىلەر تۇغۇلۇشى بىلەنلا يۇكسەك ئەخلاقلىق بولىدۇ، دەيدۇ. **ئارىستوتېل*** ئېتىكا مەسىلىسىگە ئىنتايىن ئەھمىيەت بېرىدۇ، ئۇ پۇقرالارنىڭ ئىسىل ئەخلاقى ئالاھىدە ئەھمىـ

يەتكە ئىگە دىگەن ئىدى ھەمدە: "ئىدرەكلىك" ئىسل ئەخلاقىغا تەربىيە ئارقىلىق ئېرىشكىلى بولىدۇ، "ئىرادىلىك" ئىسل ئەخلاق بولسا ئادەتلىنىش ئارقىلىق پېتىشىپ چىقىدۇ، دەپ كېسىپ ئېيتقان ئىدى. قەدىمقى زامانىدا، مەيلى ماتېرىياللىستلار ياكى ئىدىيالىستلار بولسۇن، ئۇلارنىڭ ھەممىسى ئوزلىرىنىڭ ئەخلاق تەلىماتىدا قۇللۇق تۈزۈمىنى ئاقلايدۇ. ئىدىيالىستىك ھالدا ئەخلاقنى مەڭگۈلۈك ھەقىقەتنىڭ يېشىندىسى، ھەمىمە ئادەم رىايە قىلىشقا تېگىشلىك بولغان شەرتلەرنىڭ يېغىندىسى دەپ قارايدۇ.

فېودالىزم جەمىيىتىدە ھەر خىل دىنىي ئەخلاق تەلىماتلىرى (توماس **ئاكۋىنا*** قاتارلىقلارنىڭ تەلىماتلىرى) ئىنتايىن كەڭ تارقالغان، بۇ تەلىماتلار ئىنسانلارنىڭ ھايات يۈرۈشىنىڭ ئەڭ ئالى مەقسىدى خۇدانى سۆيۈش يەنى دىنىي جەمىيەتنىڭ ھوقۇقىغا مۇتلەق بوي سۇنۇش، ئىنسانلار ھايانىدىكى شات-خورامليقنى تەركى دۇنيا-چىلىق بىلەن تاشلاش ئارقىلىق "ئۇ دۇنيادىكى" راھەت-پاراغەتكە ئىگە بولۇشتىن ئىبارەت دەپ جاكالايدۇ. فېودالىزم دەۋرىدىكى ئېتىكا تەلىماتى فېودالىق تەرتىپنى ئاقلاپ، ئەمگەكچىلەر ئامىمىغا (دېخانلار، شەھەر كەمبەغەللىرى قاتارلىقلارغا) دۇشمەنلىك بىلەن قارايدۇ، چۈنكى ئەمگەكچىلەر ئامىمى ئوزىنىڭ ئەربابلىرى (توماس مىنتسېر قاتارلىقلار) ئارقىلىق ئوزلىرىگە "ئۇ دۇنيا"دا ئەمەس، بەلكى مۇشۇ دۇنيادا بەختلىك تۇرمۇش يارىتىش كېرەكلىگىنى جاكالايدۇ. بۇرژۇئا جەمىيىتىنىڭ پەيدا بولۇشىغا ئەگىشىپ ياش بۇرژۇئازىيىنىڭ فېودالىزمغا قارشى ئۇرغۇنلىغان تەرەققىيپەرۋەر ئەخلاق تەلىماتى مەيدانغا كەلدى. ياش بۇرژۇئازىيە ئوتتۇرا ئەسىردىكى تەركى دۇنياچىلىق ئەخلاقنى تەنقىت قىلغان ھەمدە "ئەقلىي شەخسى مەنپەئەتپەرەسلىك" ئەخلاقنى (مەسىلەن، **ھېلۋېتس***، **دىدېرو*** قاتارلىقلار) تەشۋىق قىلغان ئىدى. بۇنداق

ئەخلاق بويىچە كىشىلەر ئوزىنىڭ ھەركىتىدە دىنىي تەلەپلەرنى مىزان قىلماستىن، يەلكى توغرا ھەم قىلىغان شەخسى مەنپەئەتنى مىزان قىلىشى كېرەك. "ئەقلىي شەخسى مەنپەئەتپەرەسلىك" نەزىريىسى كىشىلەر ئوغۇلۇشى يىلەنلا تەڭ-باراۋەر بولىدۇ دىگەن ئوقتىنىنەزەرگە ئاساسەن تەبىقە مۇناسىۋىتىنى تەنقىت قىلىدى، "ئەركىنلىك، باراۋەرلىك، دوستلۇق" پىرىنسىپىنى ئوتتۇرىغا قويدى، لېكىن بۇ پىرىنسىپ ئاستىدا، ئېگى-تەكتىدىن ئىبتىقائىدا، يەنىلا بۇرژۇئا دېموكراتىك سىياسى ئوزۇمىنى ئورنىتىش تەلىۋى يوشۇرۇنغان ئىدى. نېمىس ماتىرىيالىستى فېيىرباخ "مېھرىۋانلىق"نى تىكلەش دىگەن ھىسسىياتقا باي چاقىرىقىنى چىقاردى. ماركستىن ئىلگىرى ئوتكەن ماتىرىيالىستلار ئەخلاقنىڭ ئىجتىمائى ئاڭنىڭ بىر خىل شەكلى ئىكەنلىكىنى چۈشەنمەيدۇ. ئۇلار ئەخلاقنىڭ سىنىپىي ماھىيىتىنى ئېچىپ تاشلىمايدۇ، يەلكى مەڭگۇ ئوزگەرمەيدىغان "ئىنسان تەبىئىتى"نى چىقىش ئوقتىسى قىلىدۇ؛ ئۇلارنىڭ ئوقتىنەزىرى بۇرژۇئازىيە ئوزۇمى دائىرىسىدىن ھالقىپ كېتەلمەيدۇ. روسىيە دېموكراتىزىمچىلىرى (**بېلىنسكى***، **گېرتسېن***، **چېرنىشېۋسكى***، **دوبرولىيۇبوۋ***)نىڭ ئەخلاق مەسىلىسىدىكى قاراشلىرى بىرقەدەر چوڭقۇر ۋە توغرا ئىدى، ئۇلار ئەمگەكچىلەرنىڭ مەنپەئەتىنى يىلەن ئېكسپىلاتاتسىيە قىلغۇچى سىنىپلارنىڭ مەنپەئەتىنىڭ زادىلا سىغىشالمايدىغانلىغىنى چۈشىنەتتى، ئۇلار دىخانلار ئىنقىلاۋى مەيدانىدا ئوروپ پومىششىك ۋە كاپىتالىستلارنىڭ ئەخلاقىنى تەنقىت قىلغان ئىدى. 19-ئەسىردىكى روسىيە ماتىرىيالىستلىرى ئەمگەكچى خەلق ئوچۈن خىزمەت قىلىشنى تەشەببۇس قىلىدىغان ئەخلاقنى راۋاجلاندۇرغان ئىدى. ۋاھالەنكى، ئۇلار پۇرولېتارىياتنىڭ تارىخىي رولىنى تېخى چۈشەنمەيتتى. شۇڭلاشقا ئۇلار ھەقىقى ئىلمىي بولغان ئېتىكىنى ئىجات

قىلدى. ماركسزىم ئەخلاقنىڭ تەرەققىياتىنى بەلگىلەيدىغان، ئەخلاقنىڭ ستىپى كۆرەشتىكى رولىنى بەلگىلەيدىغان ئوبېكتىپ قانۇنىيەتنى تۇنجى قېتىم ئېچىپ بەردى.

ماركسزىمچە ئېتىكا ھەر خىل ـ ھەر پائىزا ئىدىيالىستىك ئەخلاق نەزەرىيىسىنىڭ پەنگە قارشى خاراكتېرىنى ئېچىپ تاشلىدى، بۇ نەزەرىيىلەر، مەسىلەن، كانتنىڭ **"مۇقىملىق بۇيرۇق"** نەزەرىيىسى ئىجتىمائى ئەخلاقنىڭ تارىخىيلىقىغا ۋە سىنىپىيلىقىغا سەل قارايتتى. ماركسزىملىق ئېتىكا كومۇنىستىك ئەخلاقنىڭ مەزمۇنىنى ئىلمىي ھالدا دەللىلەپ بېرىپ، كومۇنىستىك ئەخلاقنىڭ كومۇنىزىم قۇرۇش يولىدا ئېلىپ بېرىلىدىغان كۆرەشتىكى ئەھمىيىتى ۋە ۋەزىپىسىنى بەلگىلەپ بەردى. ماركسزىملىق ئېتىكا ئەكسىيەتچىل بۇرژۇئازىيە ئەخلاقى ۋە ئۇلارنىڭ ۋەكىللىرى بىلەن رەھىمسىز كۆرەش قىلىشنى چىقىش نۇقتىسى قىلىدۇ. ماركسزىملىق ئېتىكا **شوپېنخوئېر***، **نىتسشې***لەرنىڭ چۈشكۈنلەشكەن جاھانچىلىق ۋە ئىرقچىلىق ئاساسىدىكى ئەخلاق نەزەرىيىسىگە، شۇنداقلا ھازىرقى زامان جاھانگىرلىك مۇتەپەككۇرلىرىنىڭ ئېتىكا نەزەرىيىسىگە بۇرۇن قارشى تۇرغان ئىدى، ھازىرمۇ قارشى تۇرىدۇ. ماركسزىملىق ئېتىكا كاپىتالىستلارنىڭ ئەڭ زور دەرىجىدە پايدا قوغلىشىش ھەرىكەتلىرىنى ئاقلايدىغان ھازىرقى زامان بۇرژۇئازىيىسىنىڭ ئەكسىيەتچى پەيلاسوپلىرىنىڭ، ئىجتىمائىيەتشۇناسلىرىنىڭ ۋە ئەخلاقشۇناسلىرىنىڭ ئېتىكا تەلىماتىنى ئېچىپ تاشلىدى. ئامېرىكىدا ۋە ئەنگلىيىدە سۈيى ئىستىمالچىلار (**دیۇگى***، شىللېر قاتارلىقلار)نىڭ ئېتىكا تەلىماتى كەڭ تارقالغان ئىدى، ئۇلار ئەخلاق قائىدىسى ۋە ئەخلاق قىممىتىنى كىشىلەر كاپىتالىستىك "سودا"نىڭ پايدىسى ئۈچۈن ئوزۇق خالىغانچە پاراتقان دەپ قارىغا ھوكۇم قىلىدۇ. **ياشاش مەسلىگى***نىڭ ھىمايىچىلىرى (ھايدېگگېر،

يېپىرس قانارلىق كىشىلەر) كىشىلەرنىڭ ئىرادىسى ئەتراپىدىكى رىياللىققا باغلىق بولمايدۇ دەپ جاكالايدۇ، شۇنىڭ بىلەن "كىشىلەر خالىغىنىنى قىلسا بولىدۇ" دەپ ھوكۇم قىلىدۇ. يېڭى توماسىزملىق ئېتىكىنىڭ ھىمايىچىلىرى (خاررىگتون، مارتىن قانارلىق كىشىلەر) كىشىلەرنىڭ ھەرىكەت قىلىشتىكى مەقسىدى "ئولۇم ئۈچۈن تەييارلىق كۆرۈش". "خۇدا ۋە دىنىي جەمئىيەت ئۈچۈن خىزمەت قىلىش" دەيدۇ. فرانسىيە سىرلىقلاشتۇرغۇچىلىرىدىن ئەجىرتې "ئادەمنىڭ ئوزۇنىڭ سىرلىق خىيالى" ئېتىكىنىڭ تۆپ پىرىنسىپى بولۇپ ھىسابلىنىدۇ دەپ جاكالىغان ئىدى. ھازىرقى زامان بۆرژۇئا ئېتىكىسىنىڭ بارلىق ۋەكىللىرى ئىلمىي ئەخلاق كۆزقارىشىغا ئوچۇقتىن-ئوچۇق قارشى تۇرىدۇ ھەمدە ئەخلاق قائىدىلىرى ۋە پىرىنسىپلىرىنى كىشىلەر ئوز مەيلىچە ياسىۋالغان نەرسە ياكى خۇدانىڭ ئىرادىسىنىڭ نەتىجىسى دەپ قارايدۇ. پەقەت ماركسىزم-لېنىنىزىمچە ئېتىكىلا تارىخىي ئەمەلىيەت ئەرپىدىن ئىسپاتلانغان، ئەخلاق توغرىسىدىكى ھەقىقى پەن بولۇپ ھىسابلىنىدۇ. كومۇنىستىك ئەخلاقنىڭ ئۇلۇغ پىرىنسىپى سوۋېت ئىتتىپاقىدا سوتسىيالىزم ھەلبە قىلغان دولەتلەر زەپەر مارشىنى ياڭراتماقتا. (ئەخلاق*قا قارالسۇن.)

ئېھتىماللىق 或然率 Вероятность مەلۇم ۋەقەنىڭ چەكسىز قېتىم تەكرارلىنالايدىغان مەلۇم شارائىتتا ئوبېكتىپ جەھەتتە يوز بېرىشى مۇمكىنلىكىنى ئوغرىسىدىكى ئولچەم. رەقەم ئارقىلىق ئېھتىماللىقنىڭ مىقدارىنى ئىپادىلىگىلى بولىدىغانلىكى جايلارغا ماتېماتىكىدىكى ئېھتىماللىق نەزەرىيىسى مۇۋاپىق كېلىدۇ. ۋەقە A توغرىسىدىكى ئېھتىماللىقنى تەجرىبە ئارقىلىق كەلتۈرۈپ چىقىرىش ئۈچۈن، مەلۇم تەجرىبە ياكى كۆزىتىشنى ئوخشاش شارائىتتا كوپ قېتىم تەكرارلاپ، ۋەقە A پەيدا بولغان ئاشۇ تەجرىبىلەرنىڭ تەجرىبە قىلىنغان (كۆزىتىلگەن) ئومۇمى سان ئىچىدىكى نىسبەت سانىنى ھاتە-

رىلۇبلىش لازىم. بۇ نىسبەت سان ۋەقە A نىڭ يۈز بېرىش چاستوتىسى دەپ ئاتىلىدۇ، ئۇ ئېلىپ بېرىلغان تەجرىبىنىڭ قېتىم سانى بىلەن مۇناسىۋەتلىك. لېكىن، يېتەرلىك نۇرغۇن تەجرىبىلەرنى قىلغاندىن كېيىن، يەنە داۋاملىق تۇردە تەجرىبە قىلىنسا، چاستوتىنىڭ چوڭ-كىچىكلىگىگە روشەن ھالدا تەسىر كورسەتكىلى بولمايدىغان ئەھۋاللارمۇ كوپ بولىدۇ. مۇنداق ئەھۋالدا ۋەقە A نىڭ يۈز بېرىش چاستوتىسى بىر قاتار تەجرىبىلەرگە تايانمايى ۋەقە A نىڭ ئوزىنى ئوبېكتىپ ھالدا چۈشەندۈرەلەيدۇ. بۇ خىل ئۇسۇل ئارقىلىق ئېرىشىل-گەن سان بۇ خىل شارائىتتا ۋەقە A نىڭ يۈز بېرىش ئېھتىماللىنى ئىپادىلەپ بېرەلەيدۇ. يېڭىدىن تۇغۇلغان بوۋاقلار توغرىسىدىكى ئىستاتىستىكا تەجرىبىگە ئاساسەن ۋەقەنىڭ ئېھتىماللىقىنى بەلگىلەش-نىڭ روشەن مىسالى. بۇ ئىستاتىستىكا يېڭىدىن تۇغۇلغان بارلىق بوۋاقلار ئىچىدىكى ئوغۇللارنىڭ نىسبەت سانىنىڭ 51% چامىسىدا ئىكەنلىگىنى چۈشەندۈرىدۇ.

تەجرىبىگە ئاساسەن بەلگىلەنگەن ئېھتىماللىق ئەڭ دەسلەپكى ۋەقە بىلەن مەلۇم مۇناسىۋىتى بولغان ۋەقەلەرنىڭ يېڭى ئېھتىماللىقىنى كەلتۈرۈپ چىقىرالايدۇ. ئېھتىماللىقنىڭ بەلگىلىنىشى كۆزىتىش ياكى تەجرىبىنىڭ ئوخشاش شارائىتىنىڭ كوپ قېتىم تەكرارلىنىش مۇمكىنچىلىگىنى ئالدىنقى شەرت قىلغان ئىكەن، ئېھتىماللىق نەزىرىيىسىنى پەقەت نۇرغۇنلىغان ھادىسىلەرگىلا قوللىنىشقا بولىدۇ. روسىيە ئالىملىرى چېبىشېۋ، ماركوۋ ۋە لىياپۇنوۋ شۇنداقلا سوۋېت ئىتتىپاقى ئالىملىرى ئېھتىماللىق نەزىرىيىسىدىكى ئاساسىي نەتىجە-چوڭ سان قانۇنىنى يەنى ئېھتىماللىق نەزىرىيىسىنىڭ لىنىت قانۇنىنى ئەڭ ئومۇمى، ئەڭ ئەمىلىي ھالدا بايان قىلدى. ئېھتىماللىق نەزىرىيىسى ئۇسۇلى فىزىكا، فىزىكىلىق خىمىيە (كۋانت مېخانىكىسى، گاز ھەرىكىتى نەزىرىيىسى، خىمىيىۋى ئىسسىقلىق

دىنامىكسى قانارلىقلار) دىكى ئۇرغۇن مۇھىم مەسىلەردە قوللىنىلىدى، شۇنداقلا تېخنىكا (زەمبىرەكچىلىك، تېلىفونشۇناسلىق، سىمسىز رادىيو قانارلىق مەسىلەر؛ مېخانىزىملاردىكى يەرقلەرنى ھساپلاش؛ ماشىنا زاپچاسلىرىنىڭ ئىشىنىڭ ئوخشىلىغىنى بەلگىلەش؛ نۇقتىلىق تەكشۈرۈش ئۈسۈلى ئارقىلىق زور مىقداردىكى مەھسۇلاتلارنىڭ سۈپىتىنى بەلگىلەش، بولۇپمۇ ئومۇمى يۈزلۈك تەكشۈرۈش مۇمكىن بولمىغان ئەھۋال ئاستىدا، مەسىلەن، توقۇلما بۇيۇملارنىڭ تارتىلىش كۈچىنى سىناش ۋە ئېلېكتر لامپۇچكىلىرىنىڭ ئىشلىتىلىش مۇددىتىنى سىناش؛ ۋە باشقىلار) دىمۇ قوللىنىلىدۇ.

ئېھتىماللىق نەزەريىسى ئۇسۇلىنى پەقەت تەتقىق قىلىنىدىغان ھادىسىلەرنىڭ ئالاھىدىلىگى شۇنداقلا بۇ ھادىسىلەرنى باشقۇرىدىغان قانۇنىيەتلەرنى ئالدىنالا كونكرېت تەھلىل قىلغاندىلا تەتبىق قىلغىلى بولىدۇ. سىياسى ئىقتىسات، بىولوگىيە شۇنداقلا باشقا پەن جەھەتتىكى بۇرۇنۇنا ئالىملىرى بۇنىڭغا سەل قارايدۇ، ئۇزلىرىنىڭ پەنگە قارشى نەزەريىسىنى مۇستەھكەملەش ئۈچۈن ئېھتىماللىق نەزەريىسىدىن نامۇۋاپىق ھالدا پايدىلىنىدۇ، مەسىلەن، ۋېيسمانىزىم-مورگانىزىملار ئېھتىماللىق نەزەريىسى ئۇسۇلىدىن پايدىلىنىپ مېندېلىنىڭ ئىرسىيەت قانۇنىنى ئىسپاتلىماقچى بولۇش يولىدىكى ئەكسىيەتچىل ئۇرۇنۇشى ئەنە شۇنداق بولغان. ھازىرقى زامان "فىزىكسى" ئىدىيالىستلىرى ئېھتىماللىق نەزەريىسىدىن پايدىلىنىپ تەبىئەت دۇنياسى ۋە جەمىيەتتىكى ئوبېكتىپ سەۋەبىيەت، زورۇرىيەت ۋە قانۇنىيەتنى ئىنكار قىلىدۇ، قانۇنىيەتنى گويا ھەرقانداق ئوبېكتىپ قانۇنىيىتى بولمىغان كوپلىگەن قالايمىقان ھادىسىلەر ئوخشىمىدىكى تەسەۋۋۇرلارنىڭ ئوتتۇرىچە سانى دەپ قارايدۇ. ئۇلارنىڭ ئېھتىماللىقا بولغان چۈشەنچىسى نوقۇل سۇبېكتىپچىلىق ئاساسىدىكى چۈشەنچە، ئۇلار ئېھتىماللىقنى بىزدىن سىرت مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇۋاتقان

ئوبيېكتىپ قانۇنىيەتنىڭ ئىنكاسى، دەپ چۈشەنمەستىن، ئادەملەر ئەقىل-پاراسىتىنىڭ قالايمىقان ھادىسىلەرنى "رەتلىشى" دەپ چۈشىنىدۇ. ئەمەلىيەتتە، مەلۇم بىر ۋەقە ياكى نەتىجە ئوبيېكتىپ، كىشىلەرنىڭ ئىرادىسىگە باغلىق بولمىغان قانۇنىيەتنىڭ ئاساس قىلىشا، ئۇنداقتا بۇ خىل ۋەقە ياكى نەتىجىنىڭ يۈز بېرىش ئېھتىمالى لەغنى بەلگىلەش مۇمكىن ئەمەس.

ماركسىزىملىق دىيالېكتىكىنىڭ تاسادىپىلىق ۋە مۇقەررەرلىك توغرىسىدىكى تەلىماتى ئېھتىماللىق چۈشەنچىسى ئۈچۈن پەلسەپىۋى ئاساس سېلىپ بەردى، ھەر بىر ھادىسە ئۇرغۇن تاسادىپى تەسىر-لەرگە دۇچكېلىدۇ، بەزى تاسادىپى ئالاھىدىلىك ۋە بەلگىلەرنى ئۇز ئىچىگە ئالغان بولىدۇ، ۋاھاكازالار. لېكىن، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ھەرقانداق تاسادىپىلىق مۇقەررەرلىك بىلەن باغلىنىشلىق بولىدۇ، مۇقەررەرلىكنىڭ ئىپادىلىنىش شەكلى بولىدۇ. كوپلىگەن ھادىسىلەرنىڭ نەتىجىلىرىنى يەنىچاقىلىغاندا، مۇقەررەرلىك ۋە قانۇنىيەتنى تاپقىلى بولىدۇ. ئېھتىماللىق ئۇرغۇن ئايرىم ھادىسىلەرنى يەنىچاقىلاش ئارقىلىق ۋەقەنىڭ يۈز بېرىش مۇمكىنلىگىنىڭ ئولچىمىنى بەلگىلەيدۇ، ئۇ ئومۇملىق بىلەن ئايرىمىلىق، مۇقەررەرلىك بىلەن تاسادىپىلىقنىڭ ئوبيېكتىپ دىيالېكتىك مۇناسىۋىتىنى ئاساس قىلىدۇ.

ئېھتىماللىق نەزىرىيىسى 或然率理论 Теория вероят-ностей ئېھتىماللىق"قا قارالسۇن.

ئېستېتىكا 美学 Эстетика ئادەمنىڭ رىيالىلىقتىكى ئومۇمى قانۇنىيەتلەرنى سەنئەت جەھەتتىن ئىگەلىشى توغرىسىدىكى، سەنئەت توغرىسىدىكى بەن. ئۇ سەنئەتنىڭ ماھىيىتى، سەنئەت بىلەن رىيالىلىقنىڭ مۇناسىۋىتى، سەنئەت ئىجادىيىتى ئۇسۇلى، سەنئەتنىڭ ئولچىمى شۇنىڭدەك سەنئەتنىڭ شەكلى ۋە ئۇسلۇبى قاتارلىق مەسىلىلەرنى تەتقىق قىلىدۇ. بۇرژۇئا ئىدىيالىستىك ئېستې-

تكسى بۇ مەسىلەرنى توغرا ۋە ئىلمىي يوسۇندا ھەل قىلالمايدۇ. **كانت،* گېگېل*** ۋە ئۇلارنىڭ شاگىرتلىرىنىڭ ئېستېتىكا نەزەرىيىسى ئىدىيالىستىك سەنئەت قارىشى ئۈچۈن، سەنئەت بىلەن رېيالىلىقنىڭ ئايرىلىشى ئۈچۈن ئاساس سېلىپ بەردى (گېگېلنىڭ ئېستېتىكا نەزەرىيىسىدىمۇ قىممەتلى بار، ئىلغار بولغان ناھايىتى كوپ سەنئەت ئىدىيىلىرى بار). كانت سەنئەتنە "مەنپەئەت توغۇنۇشى يوق" ۋە سەنئەتنىڭ "پارتىيەۋىلىگى يوق" دېگەن كۆزقاراشنى ئوتتۇرىغا قويدى، بۇ كۆزقاراشقا كېيىن پۈتكۈل بۇرژۇئا ئېستېتىكىسى قوشۇلدى ھەمدە ئۇ ھەر خىل-ھەر يادا شەكىلۋازلىق نەزەرىيىلىرىنىڭ، مەسىلەن، "سەنئەت ئۈچۈن سەنئەت"، "نوقۇل سەنئەت" دېگەنگە ئوخشاش نەزەرىيىلەرنىڭ ئاساسى بولۇپ قالدى. 19-ئەسرنىڭ ئاخىرلىرى ۋە 20-ئەسرنىڭ ئالدىنقى يېرىمىدىكى بۇرژۇئازىيىنىڭ ئەڭ يېڭى ئېستېتىكىسى چۈشكۈنلەر سەنئىتىنىڭ ئەمەلىيىتىنى يەكۈنچىلاپ، تۆرلۈك نەزەرىيىلەرنى بەرپا قىلدى، بۇ نەزەرىيىلەر سەنئەتنى تېخىمۇ چۈشكۈنلەشتۈرۈپ، سەنئەتنى كۈنىنى قوساق تويغۇزۇش بىلەن ئوتكۈزىدىغان مىشانىلارنىڭ كوقۇل ئېچىش بۇيۇمى، كاپىتالىستىك جەمئىيەتتىكى "يۇقۇرى قاتلام ئۇنسۇرلىرى" نىڭ رەزىل ھەۋىسىنى قاندۇرىدىغان قورالى قىلىۋالدى.

ماركسىزم ئىلگىرىكى ئېستېتىكا ھەر خىل-ھەر رەڭدىكى ئېستېتىكا ئىدى. ئېستېتىكىدىمۇ، پەلسەپىدىكىگە ئوخشاش ماتېرىيالىستىك نۇقتىنەزەر بىلەن ئىدىيالىستىك نۇقتىنەزەر ئوتتۇرىسىدا كۈرەش بولۇپ كەلدى. شۇنداق دەپ ئېيتىشقا بولىدۇكى، ئېستېتىكا تارىخى ئىدىيالىستىك سەنئەت قارىشىغا قارشى شەپقەتسىز كۈرەش قىلىش داۋامىدا ئىلمىي ماتېرىيالىستىك سەنئەت قارىشىنى يارىتىش جەريانىدۇر. ماتېرىيالىستىك نەزەرىيە سەنئەتنىڭ ماھىيىتى ۋە قانۇنىيىتى توغرىسىدىكى توغرا نۇقتىنەزەرنى تىكلەش جەھەتتە ئىنتايىن زور

رول ئويناپدۇ. مەسىلەن، فرانسىيىلىك ماتېرىيالىست **دىدېرو*** نىڭ ئېنتېنكىسى ئەنە شۇنداق رول ئويناندى. دىدېرو ئىدىيالىزىمغا قارشى تۇرۇپ، سەنئەتنىڭ رېئاللىزىملىق يونۇلۇش ئۇچۇن كۆرەش قىلدى. ئۇلۇغ رۇس ئىنقىلاۋىي دېموكراتلىزىمچى تەنقىتچىلىرى **بېلىنسكى***، **چېرنىشېۋسكى***، **دوبرولىيۇبوۋ*** لارنىڭ ماتېرىيالىستىك ئېستېتىكىسى ئالاھىدە ئەھمىيەتكە ئىگە. ئۇنىڭ ئىچىدىكى نۇرغۇن مۇھىم كۆزقاراشلارنى كېيىن **پلېخانوۋ*** راۋاجلاندۇردى. بېلىنسكى، چېرنىشېۋسكى، دوبرولىيۇبوۋلارنىڭ ئېستېتىكىسى سەنئەت ۋە سەنئەت قانۇنىيىتى توغرىسىدىكى ئىلمىي بىلىشنى باشقا ھەرقانداق بىر خىل ئېستېتىكا نەزەرىيىسىگە قارىغاندا تېخىمۇ ئىلگىرى سۈردى، ئۇنىڭ ئۇلۇغ ئەھمىيىتى بۈگۈنكى كۈندىمۇ يەنىلا ساقلانماقتا. بۇ خىل ئېستېتىكا ماركسزىملىق سەنئەت نەزەرىيىسىگە ئاساس بېقىنلىشىدۇ، ئۇنىڭ پۈتكۈل دۇنيادىكى ئىلغار سەنئەت ئۈچۇن كورسەتكەن خىزمىتى مولچەرلىگۈسىز. بېلىنسكى بىرىنچى بولۇپ روسىيىنىڭ تەنقىتچىلەر ساھەسىدە سەنئەت توغرىسىدىكى خاتا، ئىدىيالىستىك ئىدىيىگە زەربە بەردى؛ چېرنىشېۋسكى ۋە دوبرولىيۇبوۋ ئۇزلىرىنىڭ ئۇستازى بېلىنسكىنىڭ ئۇقتىنەزىرىنى تەرەققى قىلدۇرۇپ، ماتېرىيالىستىك سەنئەت نەزەرىيىسىنى ئەترايلىق دەللىلىدى. بېلىنسكى، چېرنىشېۋسكى، دوبرولىيۇبوۋلار سەنئەتنىڭ ئاساسىي ۋەزىپىسى رېئاللىقنى بەدىئى يول بىلەن كوچۇرۇپ چىقىشتىن ئىبارەت دەپ ھىسابلايدۇ. ئۇلارنىڭ ئۇقتىنەزىرىگە ئاساسلانغاندا، سەنئەت شۇنىڭ ئۇچۇن "رېئاللىقنىڭ ئىشەنچلىك ئەينىكى"، "رېئاللىقنىڭ جانلىق تىلى" بولۇشى كېرەككى، ئۇ سەنئەتكارلارنى تەبىئەتنى سۈرەتلەپ بېرىش ھەۋىسىدىن بەھرىمەن بولۇشقا، كىتابخانلار ياكى تاماشىبىنلارنى تەسىرلەندۈرۈش ئەينەن بولغانلىغى سەۋىيىدىن ئۇنىڭغا تەنتەنە قىلىپ باركالا ئوقۇشقا دەۋەت قىلمايدۇ، رېئاللىق-

نىڭ سادىق كوچۇرۇلمىسى "ئىجتىمائى تۈرمۈش ئۇسۇلىدە بەدىي تەھلىل يۈرگۈزۈش" ئۇچۇن، جەمىيەتنى ئىقتىسادىي بوسۇنىدا ئوزگەرتىش مەقسىدىدە جەمىيەتكە توغرا يونۇلۇش كورسىتىپ بېرىش، رىيالىلىقنى چۈشىنىشكە، جەمىيەت تەرەققىياتىنىڭ تەلىۋىنى چۈشىنىشكە ياردەم بېرىش ئۇچۇن زورۇر، ئىدىيىۋىلىك روسىيە ئىنقىلابىي دېموكراتلىرىمىزنىڭ ئېستېتىكىسىنىڭ بارلىق بەدىي ئۇقۇملىرىدىكى ئەڭ ئوپ نەرسە. لېكىن ئۇلۇغ رۇس تەنقىدچىلىرىدە ئىجتىمائى تۈرمۈشنىڭ قانۇنىيەتلىرى توغرىسىدا ئىلمىي ماتېرىيالىستىك ئۇقتىسىنەزەر تېخى كەمچىل ئىدى. ماركسىزىم مۇشۇنداق ئۇقتىسىنەزەرنى تۇنجى قېتىم ھازىرلاپ بەردى. تارىخىي ماتېرىيالىزىم ئاساسىدىلا، ئېستېتىكىدىكى ئىدىيالىزىمنى ئۇزۇل-كېسىل تارمار قىلغىلى ھەمدە ھەقىقى ئىلمىي سەنئەت نەزەرىيىسىنى بارلىققا كەلتۈرگىلى بولىدۇ.

ماركسىزىملىق ئېستېتىكا، سەنئەت بىر خىل ئىجتىمائى ئاڭ شەكلى، كىشىلەرنىڭ رىيالىلىقنى ئىگەللىشى ۋە چۈشىنىشىدىكى ئالاھىدە سەنئەت شەكلى؛ سەنئەتنى مەلۇم بىر تارىخىي دەۋردە ھوكۇمران ئورۇندا تۇرىدىغان ئىجتىمائى مۇناسىۋەت، ئىجتىمائى ئىقتىسادىي بازىس بەلگىلەيدۇ، دەپ ھىسابلايدۇ. بۇنداق سەنئەت قارىشى بىزنى تۇنجى قېتىم سەنئەت تەرەققىياتىنىڭ ئوبېكتىپ قانۇنىيىتىنى ۋە بەزى سەنئەت شەكىللىرىنىڭ ئورنىغا باشقا سەنئەت شەكىللىرىنىڭ دەسسىشىدىكى سەۋەپ قاتارلىقلارنى بىلىش ۋە شەرھىلەش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلىدى. ماركسىزىمنىڭ سىنىپىي كۆرەش توغرىسىدىكى تەلىماتى سەنئەتنىڭ سىنىپىلىقىنى ئېچىپ بەردى، ئىلگىرى ۋە ھازىر تۇرلۇك سەنئەت مەزھەپلىرى ئوتتۇرىسىدا بولغان ۋە بولۇۋاتقان كۆرەشلەرنىڭ ئەڭ چوڭقۇر مەنبەسىنى شەرھىلەپ بەردى. لېنىن سەنئەتنىڭ پارتىيەۋىلىكى مەسىلىسىنى

تەقلىد قىلىپ، ماركسىزملىق ئېستېتىكىغا ئەڭ قىممەتلىك توھپە قوشتى. لېنىن مۇنداق دەپ كۆرسەتتى: جەمئىيەت بۇرژۇئا لاگېرى ۋە پۈرولېتارىيات لاگېرى دەپ ئايرىلىغان دەۋردە، بۇ ئىككىسى شەپقەتسىز كۈرەش ئېلىپ بېرىۋاتقان دەۋردە، سەنئەتنە پارتىيەۋىلىكنىڭ بولماسلىقى مۇمكىن ئەمەس. ئىدېيالىستىك ئېستېتىكا "ئىجادىيەت ئەركىنلىگى"نى ساقلاش نىقابى ئاستىدا سەنئەتنىڭ پارتىيەۋىلىكىنى ئىنكار قىلىدۇ. لېكىن، ئىدېيالىزملىق ئاتالمىش "ئىجادىيەت ئەركىنلىگى" يا سەنئەتكارلارنىڭ زامانىمىزدىكى ئىجتىمائى ھەرىكەتلەرگە كۆڭۈل بولمەسلىكىدىن دېرەك بېرىدۇ، يا ئېكسپېلاتاتسىيە قىلغۇچى سىنىپلارغا يوشۇرۇن ھالدا خىزمەت قىلىدىغانلىقىدىن دېرەك بېرىدۇ. ھالبۇكى، سىنىپىي كۈرەشكە كۆڭۈل بولمەسلىكمۇ بۇرژۇئازىيىگە خىزمەت قىلىشنىڭ بىر خىل شەكلى.

ماركسىزملىق ئېستېتىكا سەنئەتنىڭ ھەقىقى ماھىيىتىنى ئېچىپ كۆرسىتىپ بەردى، سەنئەتنىڭ ئىجتىمائى تۈرمۇشتىكى ماددى شارائىت بىلەن، سىنىپىي كۈرەش بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىنى ئېچىپ كۆرسىتىپ بەردى، شۇنىڭ بىلەن سەنئەتنىڭ ئىلمىي ئۇلۇغلىرىنى يەنى بەدىئى ئەسەرلەرنى باھالاپ بېكىتىشنىڭ ئۇلۇغلىرىنى بېكىتىپ بەردى. ئىدېيالىستىك ئېستېتىكا بۇ مەسىلىنى ناھايىتى قالايمىقانلاشتۇرۇۋەتتى ھەمدە بۇرمىلىدى، ئۇ، سەنئەت ھەرقانداق ئوبېكتىپ قانۇنىيەتلىنىڭ چەكلىمىسىگە ئۇچرىمايدىغان ساھە، دەپ ھىساپلىدى. ماركسىزملىق ئېستېتىكا ئوبېكتىپ، ئىلمىي سەنئەت ئۇلۇغلىرىنىڭ مۇمكىنچىلىگى مەسىلىسىنى ئىجابى ھالدا ھەل قىلىپلا قالماستىن، بەلكى يەنە بۇ ئۇلۇغلەرنى كورسىتىپ بەردى. بۇ ئۇلۇغلەر مۇنداق: سەنئەت تۈرمۇش ھەقىقىتىگە ئۇيغۇن بولۇشى، رىيالىلىقنى ھەقىقى تۇردە ئەكس ئەتتۈرۈشى لازىم؛ سەنئەت

ئىدىيەۋىلىكىكە ئىگە بولۇشى، سەنئەتكارلار ئۇرمۇشتىكى كونا، چىرىك نەرسىلەرنىڭ ئورنىغا دەسسەپىدىغان يېڭى شەيئىلەرنى تېپىپ چىقالايدىغان بولۇشى ھەمدە يېڭى شەيئىلەر تەرەپتە ئۇرۇشى، ئوزىنىڭ سەنئىتى ئارقىلىق ئۇنى قوللىشى، بىر چاكسىنا كىشى بولماي، بىر جەڭچى بولۇشى لازىم؛ بەدىئى ئەسەرلەرنىڭ شەكلى مەزمۇنىغا ئويغۇن بولۇشى لازىم، ۋەباشقىلار. سوۋېت ئىتتىپاقى سەنئىتى ئۇچۇن ئېيتقاندا، بىر بەدىئى ئەسەرگە باھا بېرىشتە، مەزكۇر ئەسەرنىڭ كومىمۇنىزىم ئۇچۇن كۇرەش قىلىش يولىدىكى ئورتاق ئىشلاردا، ئامىمغا كومىمۇنىستىك تەربىيە ئېلىپ بېرىش— ئۇلارغا سوۋېت ۋەتەنپەرۋەرلىگى روھىغا ئىگە بولۇش ئوغرىسىدا تەربىيە بېرىش، ئۇلارغا ئوز خەلقى ۋە ۋەتىنى ئۇچۇن پەخىرلىنىش ئوغرىسىدا تەربىيە بېرىش—يولدىكى ئىشلاردا قانچىلىك ئۇرتاقلىق رول ئويناشقانلىغى ھەل قىلغۇچ رول ئويناپدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، بىر ئەسەرگە بەدىئى جەھەتتە باھا بېرىشمۇ ئىنتايىن مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە، چۇنكى ئىدىيەۋىلىك بىلەن بەدىئىلىك ئوتتۇرىسىدا ئېچكى باغلىنىش بار، ئۇلار ئورگانىك ھالدا بىرلەشكەن. ئىدىيە-ۋىلىكىنىڭ كەمچىل بولۇشى مۇقەررەر ھالدا شەكىلسۇزلۇق قىلىپ ماھارەتسىز كوز-كوز قىلىشقا ئېلىپ بارىدۇ-دە، شەكىل بىلەن مەزمۇن بىردەك بولماسلىغىنى ھەمدە نوقۇل تەبىەتچىلىككە قاراپ مېڭىشنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. ئۇنىڭ ئەكسىچە، سەنئەت شەكلىنىڭ ياخشى بولماسلىغىمۇ ئەسەرنىڭ ئىدىيەۋىلىكىنى توۋەنلىتىدۇ.

ماركس، ئېنگېلس، لېنىن ۋە ستالىنلارنىڭ ئەسەرلىرى، سەنئەتكە ماركسزىملىق پوزىتسىيە بىلەن مۇئامىلە قىلىش، يازغۇچىلار ۋە سەنئەتكارلارنىڭ ئىجادىيەتلىرىگە ماركسزىملىق نۇقتىنەزەر ئارقىلىق باھا بېرىشنىڭ ئۇلۇغسىنى ھازىرلاپ بەردى. سوۋېت ئىتتىپاقى سەنئىتىنىڭ ۋۇجۇتقا كېلىشى ۋە راۋاجلىنىشى

شۇنىڭدەك كومپارتىيىنىڭ پارتىيىنىڭ سوتسىيالىستىك سەنئەتنىڭ تەرەققىيات يولى توغرىسىدىكى يوليورۇقلىرى، ماركسىزملىق ئېستېتىكىنى يېڭى، تېخىمۇ يۇقۇرى باسقۇچقا يۆكسەلدۈردى. ستالىن سوۋېت ئىتتىپاقى سەنئىتىنىڭ ئۇسۇلىغا، سوۋېت ئىتتىپاقى سەنئىتىنىڭ ئۇسۇلى سوتسىيالىستىك رېيالىزملىق ئۇسۇل، دەپ تەبىر بەردى. بۇ تەبىر سوۋېت ئىتتىپاقى سەنئىتىنىڭ پۈتۈنلەي يېڭىلىغىنى، سوۋېت ئىتتىپاقى سەنئىتىنىڭ ئەۋزەللىگىنى شۇنىڭدەك ئۇنىڭ كونا سەنئەت بىلەن بولغان پەرقىنى ئېچىپ كۆرسىتىپ بەردى، يېڭى سەنئەت بىلەن كونا مىراسنىڭ مۇناسىۋىتىدىكى مۇھىم مەسىلىنى ھەل قىلدى، سوۋېت ئىتتىپاقى سەنئىتى بىلەن ھازىرقى زامان بۇرژۇئازىيىسىنىڭ چۈشكۈنلەشكەن سەنئىتىنىڭ پىرىنسىپال مۇرەسسەسىزلىكىنى ۋە باشقىلارنى ئېچىپ كۆرسىتىپ بەردى. لېنىن ۋە ستالىننىڭ سوۋېت ئىتتىپاقى مەدەنىيىتى توغرىسىدىكى يەنى سوتسىيالىستىك مەزمۇنغا ۋە مىللى شەكىلگە ئىگە بولغان مەدەنىيەتنىڭ خاراكتېرى توغرىسىدىكى قائىدىلىرى ماركسىزملىق ئېستېتىكىنى يەنىمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا راۋاجلاندۇرۇشتا ئوخشاشلا زور ئەھمىيەتكە ئىگە. بۇ مەسىلىنىڭ ھەل قىلىنىشى، مىللەتلەرنىڭ ئىلغار مىللى ئەنئەنىلىرى مەسلىسىدە، سەنئەتنىڭ مىللى شەكلى مەسىلىسىدە جاھانچىلىق ئىنكارچىلىغا زەربە بولدى. سوۋېت ئىتتىپاقى سەنئىتىدىكى ئوز دولىتىنىڭ نەرسىلىرى بىلەن چەتئەلنىڭ نەرسىلىرى ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەت مەسىلىسىنى تولۇق ھەل بولۇش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلدى. كومپارتىيىنىڭ پارتىيە مەركىزىي كومىتېتىنىڭ ئىدىيىۋى مەسىلىلەر ئوغرىسىدىكى قارارلىرى سوۋېت ئىتتىپاقى سەنئىتى بىلەن ماركسىزم-لېنىنىزملىق سەنئەت ئىلمىنىڭ تەرەققىياتىدىكى يېڭى تارىخىي باسقۇچنىڭ ئالامىتى بولدى. بۇ قارارلاردا ماركسىزملىق ئېستېتىكىنىڭ بەزى ئاساسىي مۇھىم مەسىلە-

لىرى ئىلمىي ئاساستا چۈشەندۈرۈلدى ھەمدە سوۋېت ئىتتىپاقى ئەدەبىياتى، مۇزىكىسى، كىنوسى ۋە تېياتىرلىرىنى يەنمۇ ئىلگىرىلەـ گەن ھالدا راۋاجلاندۇرۇش ئوغرىسىدا پۈروگىراممۇ تۈزۈلدى. (سوتسىيالىستىك رېيالىزم*غا قارالا.)

ئېلېياچىلار 埃利亚派 Элеаты или элейцы قەدىمقى يۇنانىستىك بىر پەلسەپە ئېقىمى بولۇپ، مىلادىدىن 6—5 ئەسىر ئىلگىرى ئىتالىيىنىڭ جەنۇبىي قىسمىدىكى ئېلېا شەھىرىدە مەيدانغا كەلگەن. بۇ ئېقىمنىڭ ئاساسىي ۋەكىللىرى: كولوفېنلىق سېنوفېن (مىلادىدىن 6—5 ئەسىر ئىلگىرى)، ئېلېالىق پارمېندې (مىلادىدىن ئىلگىرى 6—ئەسىرنىڭ ئاخىرىدىن 5—ئەسىرگىچە)، ئېلېالىق زېنو (ئالاھەزەل مىلادىدىن 500 يىل ئىلگىرى تۇغۇلغان، ۋاپات بولغان ۋاقتى ئېنىق ئەمەس) ۋە ساموس ئارىلىدىكى مېلىسىس (مىلادىدىن 5 ئەسىر ئىلگىرى). پارمېندېدىن باشلاپ بۇ ئېقىمدىكىلەر كوزگە كورۈنەرلىك ئىدىيالىستىك خاراكتىر ئالدى، پېرسىيە—يۇنان ئۇرۇـ شىدىن كېيىنكى بىر مەزگىل ئىچىدە بولسا ئەكسىيەتچى قۇلدار ئاقسۆڭەكلەرنىڭ ئىدىيۇى قورغىنى بولدى. ئېلېيا ئېقىمىدىكىلەر **مېتافىزىكىلىق ئېقىمى***دىكىلەرنىڭ ۋە **ھېراكلىت***نىڭ مادداننىڭ ئۆزگىرەـ دىغان مەنبەسى توغرىسىدىكى ئىستخىيىلىك دىيالېكتىك تەلىماتقا قارشى تۇرۇپ، ھەققى مەۋجۇدىيەتنىڭ ئۆزگەرمەس ماھىيىتى ئوخـ شىمايدىكى، كورگىلى بولمايدىغان ئۆزگىرىش ۋە پەرقلەرنىڭ ساختـ لىقلىغى توغرىسىدىكى تەلىماتنى ئوتتۇرىغا قويىدى. مېتافىزىكىلىق بۇ پىرىنسىپنىڭ خۇلاسىسى ھىسسىي تەجرىبىنىڭ بىلىشكە بولغان ئەھمىيىتىنى ئىنكار قىلىش بولدى، بۇ كېيىن **پلاتون***نىڭ ئىدىيالىزمنىڭ مەنبەلىرىدىن بىرى بولۇپ قالدى. ئېلېياچىلارنىڭ دىيالېكتىكىغا قارشى دەللىل بولۇپمۇ زېنو ئوتتۇرىغا قويغان ھەرىكەتنىڭ قارىمۇ—قارشىلىغى توغرىسىدىكى ئىسپاتى (ئاتالمىش زېنو ئوتتۇرىغا

قويغان قيين مەسىلە)، خۇلاسە جەھەتتە مېتافىزىكىلىق بولسىمۇ، لېكىن قەدىمقى دىيالېكتىكىنىڭ تەرەققىياتى ئۈچۈن ئاكتىپ رول ئوينىغان ئىدى، چۈنكى ئېلېباچىلار ھەركەت ۋە تەرەققىياتنىڭ ئوبېكتىپ جەريانىدىكى زىددىيەتنىڭ دىيالېكتىك خاراكتېرىنى قانداقلا-سىگە لوگىكىلىق ئۇقۇم ئارقىلىق ئىپادىلەش كېرەك دېگەن مەسىلىنى كەسكىن ھالدا ئوتتۇرىغا قويغان ئىدى. (**قەدىمقى يۇنان-رىم پەلسەپىسى***گە قارالا.)

ئېمپېدوكل (سىسىلىيە ئارىلىدىكى ئاگرىگېنتلىق) **恩培多克勒** Эмпедокл из Агригента (西西里岛阿格里琴托地方的人) (на острове Сицилия) (مىلادىدىن ئىلگىرى 490—430)

قەدىمقى يۇنانىڭ مائتېريالىست پەيلاسوپى، قۇلدار دېموكراتىيىچى مۇتەپەككۇر. ئېمپېدوكل مەلۇم ماددىنى كائىناتنىڭ ئاساسى دەپ قارايدىغان **مىلېتو ئېقىمى***دىكىلەرگىمۇ ئوخشىمايدۇ، ئۇرغۇن ئامىل-نىڭ بارلىغىنى ئېتىراپ قىلىدىغان **ئاناكساگور***غىمۇ ئوخشىمايدۇ، ئۇ جىسىملىق ھەتتىۋا خىلمۇ-خىللىغىنى 4 "مەتبە"گە يەنى ئۇپراق، سۇ، ھاۋا، ئوتقا يىغىنچاقلايدۇ. تەبىئەت دۇنياسى توغرىسىدىكى بۇنداق 4 خىل ئېلېمېنت (ياكى دەسلەپكى ماددا) تەلىماتى ئۇرغۇن ئەسىرلەردىن بۇيان قەدىمقى يۇنان-رىم پەلسەپىسىدە ۋە ئوتتۇرا ئەسىر پەلسەپىسىدە ساقلىنىپ كەلدى. ئېمپېدوكل ئېلېمېنتلارنىڭ قوشۇلۇشى ۋە پارچىلىنىشىنى "دوستلۇق" ۋە "نەپرەت"تىن ئىبارەت ئىككى خىل فارمۇ-فارشى كۈچنىڭ (ئاناكساگورنىڭ بىرلىككە كەلگەن "نۇس" دېگىنىگە ئوخشىمايدۇ) رولى دەپ چۈشەندۈرىدۇ. ئېمپې-دوكل تەسۋىرلەپ بەرگەن ئالەمنىڭ تەبىئى قانۇنىيەت بويىچە تەرەققى قىلىدىغانلىقى توغرىسىدىكى مەنزىرە زور ئەھمىيەتكە ئىگە. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئۇ جانلىق مەۋجۇداتلارنىڭ تەدرىجى تەرەققى قىلىشى تەبىئى تاللىنىشنىڭ نەتىجىسى ئىكەنلىگىنى پەرەز قىلغان

ئىدى.

ئېنتېلېخىيا 隐德来希 (گرېكچە ἐντελέχεια Энтелехия) **ئارىستوتېل*** پەلسەپىۋى ئاتالغۇ بولۇپ، ئۇ مەلۇم ئىچكى مەقسەتتىن دېرەك بېرىدۇ، بۇ مەقسەت گويا ماددى تەرەققىياتنىڭ ئاساسىمش ھەمدە ماددى تەرەققىياتنىڭ پۈتۈن جەريانىنى بەلگىلەرمىش. **ھايات كۈچ نەزەريىسى*** دىگەن ئىدىيالىستىك تەلىماتنا، ئېنتېلېخىيا گويا ھاياتنىڭ مەنبەسى ۋە ئاساسى بولغان سىرلىق غەيرى ماددى "ھايات كۈچ"نى كورسىتىدۇ.

ئېنگېلىس، Энгельс· 恩格斯, 弗里德里希 Фридрих پۈرولېتارىياتنىڭ داھىسى ۋە ئۇستازى، ماركسنىڭ دوستى ۋە سەپدىشى. ئۇ ماركس بىلەن بىرلىكتە ئىلمىي كومۇنىزم نەزەريىسىنى يارىتتى، ئىشچىلار سىنىپىنىڭ ئازاتلىقى ئۈچۈن، كومۇنىزم ئۈچۈن بىرلىكتە كۈرەش قىلدى.

ئېنگېلىس 1820 ـ يىل 11 ـ ئاينىڭ 28 ـ كۈنى پروسسىيە پادىشالىقىنىڭ رېين ئولكىسىدىكى بارمېن شەھىرىدە ئۇغۇلغان. ئۇنىڭ داددىسى توقۇمىچىلىق فابرىكىسىنىڭ خوجايىنى ئىدى. ئېنگېلىس دەسلەپتە بارمېندىكى تەبىي پەن ئوتتۇرا مەكتىۋىدە ئوقۇيدۇ، كېيىن ئېلبېر-فېلد ئوتتۇرا مەكتىۋىگە يوتكىلىپ ئوقۇيدۇ، كېيىن مەكتەپتىن چىقىپ كېتىشكە مەجبۇر بولىدۇ. ئۇ ئاۋال دادىسىنىڭ تىجارەتخانىسىدا بىر يىل ئىشلەيدۇ، ئۇنىڭدىن كېيىن بېرېمېندىكى غايەت چوڭ بىر سودا شىركىتىگە خىزمەتكە ئۆتەتىلىدۇ. ئېنگېلىس بۇ يەردە رادىكال ئەدەبىيات تەشكىلاتى ـ "ياش گېرمانىيە"گە يېقىنلىشىدۇ ھەمدە «گېرمان ئېلېگىرافى»غا ماقالا يېزىپ تۇرىدۇ. ئېنگېلىس 1841 ـ يىلى ئەتىيازدا بېرېمېندىن ئايرىلىپ، شۇبىتسارىيىنى ۋە شىمالىي ئىتالىيىنى ساياھەت قىلغاندىن كېيىن بېرلىنگە كېلىدۇ؛ ئۇ بېرلىنده پىدائى دىگەن سالاھىيەت بىلەن پىيادە ئەسكەرلەرنىڭ توپچىلار تۈەنىدە ئەسكەر بولىدۇ،

شۇنداق بىلەن بىر ۋاقىتتا، يەنە بېرلىن داشۇبىدە پەلسەپە دەرسى ئاڭلايدۇ. ئېنگېلس ئەنە شۇ يەردە **ياش گېگېلچىلار*** گۇرۇپپىسىغا يېقىنلىشىدۇ. ئېنگېلس 1842-يىل 3-ئايدا ئۇزىنىڭ «شىللىڭ ۋە ئىلھام» دېگەن كىتابىچىسىنى نەشر قىلدۇرىدۇ، ئۇ بۇ ئەسىردە **شىللىڭ***نىڭ ئەكسىيەتچىل تىلسىمانچىلىق سوزلىرىنى قاتتىق تەنقىت قىلىدۇ. ئېنگېلس 1842-يىلى ئەسكىرىي خىزمەت ئوتەش مۇددىتى توشقاندىن كېيىن ئەنگلىيەنىڭ مانچېستېر دېگەن يېرىگە بارىدۇ. ئېنگېلس بۇ يەردە ئىشچىلارنىڭ تۇرمۇشى بىلەن تونۇشىدۇ، ئەنگلىيە ئىشچىلار سىنىپىنىڭ ئەھۋالىنى تەتقىق قىلىدۇ، ئاساسىي نىزام ھەركىتىنىڭ ئەربابلىرى بىلەن مۇناسىۋەت باغلايدۇ ھەمدە 19-ئەسىرنىڭ 40-يىللىرىدىكى ئەنگلىيە سوتسىيالىستىك ژورنىلىغا ماقالا يېزىشقا باشلايدۇ. 1844-يىلى، ئېنگېلس ماركس بىلەن رۇگې پارىژدا چىقارغان «نېمىس-فرانسۇز يىللىق مەجمۇئەسى»دە «سىياسى ئىقتىسات تەنقىدىگە دائىر تېزىس» دېگەن ئەسىرىنى ئېلان قىلىدۇ. ماركس بۇ ئەسەرنى يېگى، پۈرولېتارىياتلىق سىياسى ئىقتىساتنىڭ ئالاھىدە تېزىسى دەپ ئاتىغان ئىدى. 1844-يىل 8-ئاينىڭ ئاخىرلىرى، ئېنگېلس مانچېستېردىن ئايرىلىپ گېرمانىيىگە ماڭىدۇ. پارىژدىن ئوتەشىدە ماركس بىلەن كۆرۈشىدۇ، بۇ ئۇچرىشىش ئىشچىلار سىنىپىنىڭ بۇ ئىككى ئۇلۇغ داھىسىنىڭ دوستلۇغى ئۈچۈن ئاساس سېلىپ بېرىدۇ. لېنىن: بۇنداق دوستلۇق "كونىلارنىڭ ئىناللار دوستلۇغى ئوغرىسىدىكى كىشىنى ئەڭ تەسىرلەندۈرىدىغان بارلىق رىۋايەتلىرى"دىن ئېشىپ چۈشىدۇ («ماركس، ئېنگېلس ۋە ماركسزىم توغرىسىدا»، 1977-يىل ئۇيغۇرچە نەشرى، 79—80-بەتلەر) دېگەن ئىدى. پارىژدا ئېنگېلس ماركس بىلەن بىللە **«مۇقەددەسى ئائىلە»** دېگەن كىتابىنى يازىدۇ، ئۇلار بۇ كىتابىنى يېزىشتا ياش گېگېلچىلارغا قارشى تۇرۇشنى مەقسەت

F. Engels

قىلغان ئىدى. بۇ كىتاپ ئىنقىلاۋىي ماتىريالىستىك سوتسىيالىزىم ئۆچۈن ئاساس سېلىپ بەرگەن.

ئېنگېلىس 1845-يىلى گېرمانىيىگە قايتىپ بېرىپ، ئۇزىنىڭ «ئەنگلىيەدىكى ئىشچىلار سىنىپىنىڭ ئەھۋالى» دېگەن مەشھۇر ئەسىرىنى نەشر قىلدۇرىدۇ، لېكىن بۇ ئەسەرنى "دۇنياۋى سوتسىيالىستىك ئەسەرلەر ئېچىدە ئىسل ئەسەر ھىساپلىنىدۇ....." (يۇقۇرىدىكى كىتاپ، 90-بەت) دەپ ئاتىغان ئىدى. بۇ كىتابتا "ئېنگېلىس پۇرولېتارىياتنىڭ **پەقەت** ئازاب-ئوقۇبەت چەككۈچىلا سىنىپ **ئەمەس-لىگىنى**"، "كۆرەش قىلىۋاتقان پۇرولېتارىياتنىڭ **ئۇزۇنگە ئوزى يارىدەم بېرەلەيدىغانلىقىنى ئۇنىڭ قېتىم چۈشەندۈرگەن**" (يۇقۇرىدىكى كىتاپ، 73-بەت). 1845-يىلى ئەتىيازدا، ئېنگېلىس بىرىۋىسېلغا كۆچۈپ بارىدۇ، شۇ چاغدا ماركسمۇ شۇ يەردە ئىدى. ئۇلار شۇ يەردە «**نېمىس ئىدىئولوگىيىسى**» دېگەن كىتابنى بىرلىكتە يازىدۇ. ئۇلار بۇ كىتابتا **فېيېرباخ**" بىلەن سىنىپنىڭ كەمچىلىكلىرىنى ۋە ياش گېگېلچىلارنىڭ ئۇقتۇرمىنەزەرلىرىنى تەنقىت قىلىدۇ، ئەكسىنچە گېرمانىيە "سوتسىيالىزىمى"نى ياكى "ھەقىقى سوتسىيالىزىم"نى تەنقىت قىلىدۇ، چۈنكى، ئۇنىڭ ۋەكىللىرى سىنىپىي كۈرەشكە قارشى تۇراتتى ۋە ئومۇمىي ئىناقلىقنى تەرغىپ قىلاتتى. 1845-يىلدىن 1847-يىلغىچە، ئېنگېلىس ئىنگلىز-ئاخبار بولۇپ بىرىۋىسېلدا ۋە پارىژدا تۇرىدۇ. ئۇ ئۇزىنىڭ پەن تەتقىقاتى خىزمىتى بىلەن ئىشچىلار ئارىسىدىكى ئەمىلىي پائالىيىتىنى بىرلەشتۈرىدۇ. ئېنگېلىسمۇ ماركسقا ئوخشاش، مەخپى تەشكىلات—"كومۇنىزمچىلار ئىتتىپاقى" بىلەن مۇناسىۋەت باغلاپ، ئۇنىڭ 2-قۇرۇلتىيىغا كوپ تەييارلىق خىزمەتلىرىنى ئىشلەپ بېرىدۇ. ئېنگېلىس "كومۇنىزمچىلار ئىتتىپاقى" پروگراممىسىنىڭ لايىھە كۆچىرىسى بولغان «كومۇنىزم پرىنسىپلىرى»نى يازىدۇ، كېيىن يەنە ماركس بىلەن بىللە مەشھۇر «**كوم-**

مۇنىستىك پارتىيە خىتاپنامىسى»* نى يازىدۇ.

1848-يىلى فرانسىيە ئىنقىلاۋى پارتلىغاندىن كېيىن، ئېنگېلس ماركس (ماركس شۇ چاغدا بېلگىيە ھوكۇمىتى تەرىپىدىن بىرىۋىسسېلدىن قوغلاپ چىقىرىلغان ئىدى)نىڭ تارقىلىشىدىن پارىژغا كوچۇپ بارىدۇ. 1848-يىل 4-ئايىنىڭ باشلىرىدا، گېرمانىيىدە ئىنقىلاپ پارتلىغانلىقى ئۈچۈن، ئېنگېلس بىلەن ماركس پارىژدىن كېيۈلنىغا قايتىپ كېلىپ، ئۇزلىرى تەسىس قىلغان «يېڭى رېنىن گېزىتى»گە رەھبەرلىك قىلىپ، غايەت زور ئىنقىلاۋىي خىزمەتلەرنى ئىشلەيدۇ. ھوكۇمەت دائىرىلىرى «يېڭى رېنىن گېزىتى»نىڭ تەھرىرلىرىنى قولغا ئېلىش توغرىسىدا ئومۇمى بۇيرۇق چىقارغانلىقتىن، ئېنگېلس كېيۈلندىن بىرىۋىسسېلغا كېتىدۇ. ئۇ بۇ يەردە قولغا ئېلىنىپ ئۇرمىگە تاشلىنىدۇ، كېيىن قويۇپ بېرىلىپ قوغلاندى قىلىنىدۇ. 10-ئايدا، ئېنگېلس پارىژغا كېلىدۇ، كېيىن يەنە پارىژدىن شۇۋىتسارىيىگە قېچىپ بېرىپ، ئۇ يەردە 1849-يىل 1-ئايىنىڭ ئوتتۇرىلىرىغىچە تۇرۇپ ئاندىن كېيۈلنىغا قايتىپ بارىدۇ. ئۇ كېيۈلنىدا ئۇزاق ئوتمەيلا، "ھوكۇمەت دائىرىلىرىگە ھاقارەت قىلدى" دېگەن بەتنام بىلەن، ماركس بىلەن بىللە سوتتا سوراققا تارتىلىدۇ. لېكىن سوتتا ئۇلار جاۋاپكار بولۇشتىن دەۋاگەر ئورنىغا ئوتىدۇ-دە، سوت ئۇلارنى گۇناسىز دەپ جاكالاشقا مەجبۇر بولىدۇ. ئېنگېلس خەلق قوراللىق قوزغىلىڭغا قاتنىشىدۇ، قوزغىلاڭ باستۇرۇلغاندىن كېيىن، ئۇ ئىنقىلاۋىي ئارمىيىنىڭ قالدۇق قىسىملىرى بىلەن بىللە شۇۋىتسارىيە تەۋەسىگە كىرىدۇ، كېيىن ماركسنىڭ قاتنىشى تەشەببۇس قىلىشى بىلەن، لوندونغا بارىدۇ.

ئېنگېلس ئۇزىنىڭ ئىككى كىتابىدا، 1848-يىلدىن 1849-يىلغىچە بولغان بۇ ئىنقىلاپ دەۋرى ئۈستىدە يەكۈن چىقىرىدۇ. «گېرمانىيىدىكى دېخانلار ئۇرۇشى» (1850-يىلى ئېلان قىلىنغان) دېگەن

كىتابنا، ئېنگېلس مۇنداق دەپ كورسەتىدۇ: 1848 ـ ۋە 1849 ـ يىللىرى ھەممىلا يەردە ئىنقىلابنىن يۇز ئورۇگەن سىنىپلار ۋە شۇ سىنىپلار ـ نىڭ ۋەكىللىرى 1525 ـ يىللا، بىرقەدەر توۋەن تەرەققىيات باسقۇ ـ چىدا ئۆرۈۋاتقان بولسىمۇ، خالىنلارغا ئايلىنىپ كەتكەن. ئېنگېلس ماركس بىلەن بىللە يازغان «گېرمانىيەدىكى ئىنقىلاپ ۋە ئەكسىل ئىنقىلاپ» (1851ـ1852) دېگەن كىتابنا، قورالىنىق قوزغىلاڭ مەسىلىسىگە ئىنتايىن ئەھمىيەت بېرىپ، ئىنقىلاۋىي ئىشچىلارغا قوز ـ غىلاڭنىڭ سەئىدەت ئىكەنلىكىنى چۈشىنىش كېرەك دەپ ئەلىم بېرىدۇ. ئېنگېلس 1850 ـ يىل 11 ـ ئايدا مانچېستېرغا قايتىپ بېرىپ، مەلۇم بىر سودا شىركىتىدە ئىش بېجىرگۈچى بولۇپ ئىشلەيدۇ، كېيىن يەنە بۇ شىركەتنىڭ پايچىكى بولىدۇ. ئېنگېلس ماركسقا ماددىي جەھەتتىن ياردەم بېرىش ئۈچۈن، يەنە "قانىش ئەكىكۈر تىجارەت" بىلەن شۇغۇللىنىدۇ. ئېنگېلس مانچېستېردا تۇرغان مەزگىللەردە، ئوزى بەك قىزىققان ھەربىي مەسىلىلەر ئۈستىدە ئۇرغۇن ئەسەر يازىدۇ. لېنىن ئېنگېلىسنى ئۇلۇغ ھەربىي مۇتەخەسسىس دەپ ھىساپلىغان ئىدى. ئېنگېلس مۇشۇ مەزگىلدە، ئوزىنىڭ چەتئەل تىلى جەھەت ـ تىكى بىلىمىنى داۋاملىق تولۇقلاشقا بەك دىققەت قىلىدۇ. ئۇ ماد ـ چېستېردا 1870 ـ يىلغىچە تۇرىدۇ، ئۇ يەردە ئۇ ھەر كۈنى دېگۈدەك ماركس بىلەن خەت ئېلىشىپ، ھەر خىل نەزىرىيە، سىياسى، تاكتىكا ۋە "ئىقتىسات" مەسىلىلىرىنى بىرلىكتە مۇھاكىمە قىلىشىپ تۇرىدۇ.

بىرىنچى ئىنتېرناتسونال قۇرۇلغان ۋاقىتتىن باشلاپ، ئېنگېلس ماركس بىلەن بىرلىكتە پرۇدونچىلار، باكۇنىنچىلارغا ۋە بىرىنچى ئىنتېرناتسونالنىڭ باشقا بارلىق دۈشمەنلىرىگە قارشى كۈرەش ئېلىپ بارىدۇ. 1870 ـ يىلى كۈزدە، ئېنگېلس مانچېستېردىن ئايرىلىپ لوندونغا بارىدۇ. ئۇ لوندونغا بارغاندىن كېيىن، بىرىنچى ئىنتېرناتـ سونال باش كومىتېتىغا سايلىنىدۇ. بىرىنچى ئىنتېرناتسونال تارقىلىپ

كەتكەندىن كېيىن، ماركس بىلەن ئېنگېلس يەنىلا ئىشچىلار ھەركەتىگە داۋاملىق تۈرده رەھبەرلىك قىلىدۇ. ماركس «كاپىتال»نى يېزىش ئىشى بىلەن شۇغۇللىنىۋاتقانلىقى ئۈچۈن، ماركسزىمغا قارشى مەزھەپلەرگە قارشى كۈرەش قىلىشتەك ئېغىر ۋەزىپە ئېنگېلىسنىڭ زىممىسىگە چۈشىدۇ. ئېنگېلسنىڭ 1877 ـ يىلىدىن 1878 ـ يىلغىچە ئارقا ـ ئارقىدىن ئېلان قىلىنغان دىۋرىنگغا قارشى ماقالىلىرى ئېنگېلسنىڭ شۇ مەزگىللەردە يازغان ئەسىرى ئىدى. ئېنگېلسنىڭ مەشھۇر ئەسىرى ـــ **«دىۋرىنگغا قارشى»*** كېيىن ئاشۇ ماقالىلاردىن تۈزۈلگەن. لېنىن بۇ ئەسەر توغرىسىدا مۇنداق دەپ يازغان ئىدى: ".....ئۇنىڭدا پەلسەپە، تەبىئى پەن ۋە ئىجتىمائىي پەنلەردىكى ئەڭ زور مەسىلىلەر تەھلىل قىلىنغان..... بۇ، مەزمۇنى ئىنتايىن مول ۋە ئىنتايىن پايدىلىق كىتاب." («ماركس، ئېنگېلس ۋە ماركسىزىم توغرىسىدا»، 1977 ـ يىل ئۇيغۇرچە نەشرى، 78 ـ بەت) شۇ چاغلاردا، ئېنگېلس يەنە تەبىئى پەن ۋە ماتېماتىكىنى بىرلىپ تەتقىق قىلىۋاتاتتى، ئۇنىڭ تەتقىقات نەتىجىلىرىنى **«تەبىئەت دىيالېكتىكىسى»*** دىگەن ئەسىرىدىن كۆرگىلى بولىدۇ. ماركس ۋاپات بولغاندىن كېيىن، ئېنگېلس ماركس ھايات ۋاقتىدا پۈتتۈرەلمىگەن «كاپىتال»نىڭ 2 ـ، 3 ـ تومىلىرىنى رەتلەش ۋە نەشر قىلدۇرۇش ئىشىنى ئۈستىگە ئالىدۇ. ئېنگېلس «كاپىتال»نىڭ 2 ـ تومىنى 1885 ـ يىلى، 3 ـ تومىنى 1894 ـ يىلى نەشر قىلدۇرىدۇ. ئېنگېلسنىڭ «كاپىتال»نىڭ 2 ـ، 3 ـ تومىلىرى ئۈستىدە ئىشلىگەن خىزمىتى ئۇزىنىڭ تالانتلىق دوستى ئۈچۈن ئۇر ـ ئانقان بىر سەلتەنەتلىك خاتىرە مۇنارىسى بولىدى. ئېنگېلسنىڭ **«ئائىلە، خۇسۇسىي مۇلۈكچىلىك ۋە دولەتنىڭ كېلىپ چىقىشى»*** دىگەن ئەسىرىمۇ شۇ مەزگىللەردە يېزىلغان. 1888 ـ يىلى ئېنگېلسنىڭ **«لىۋدۋىگ فېيېرباخ ۋە نېمىس كىلاسسىك پەلسەپىسىنىڭ ئاخىرى»*** دىگەن ئەسىرى نەشر قىلىندى. كېيىنكى ئەۋلات ماركـ

سۆزمچىلار دىيالېكتىك ماتېرىيالىزىم ۋە تارىخىي ماتېرىيالىزمنىڭ پېرىنسىپلىرىنى ئاشۇ ئەسەردىن ۋە «دىۋرىنگنىڭ قارشى»دىن ئۆگەنگەن.

90 ـ يىللارنىڭ باشلىرىدا، ئېنگېلس ئوزىنىڭ ھەر خىل ئەرباپلارغا يازغان خەتلىرىدە تارىخىي ماتېرىيالىستىك ئىدىيىنى يەنمۇ تەرەققى قىلدۇرىدۇ. ماركسزمنى چاكسىنلاشتۇرغۇچىلار كىشىلەرنى گويا تارىخىي ماتېرىيالىزم ئۈستىقۇرۇلما ــ دولەت، ئىدىئولوگىيە قاتارلىقلارنىڭ ھەرقانداق رولىنى ئىنكار قىلىپ، پەقەت ئىقتىسادىي ئوزگىرىشلىلا ھەل قىلغۇچ رول ئويناىدىغانلىقىنى ئېتىراپ قىلمىدۇ دېگەن نەرسىگە ئىشەندۈرمەكچى بولۇشاتتى. ماركسزمنى بۇنداق چۈشىنىش بەك خەۋپلىك ئىدى، چۈنكى، بۇنداق چۈشىنىش كىشىلەرنى تارىخىي جەريانلارغا قارىتا پاسسىپ ھالدا، بىۋاستە كۆزىتىدىغان پوزىتسىيىدە بولىدىغان، ئىدىيە، سىياسى ئورگانلارنىڭ غايەت زور رولىغا ۋە پۈرولېتارىياتنىڭ ھاكىمىيەتنى تارتىۋېلىش كۈرىشىنىڭ غايەت زور رولىغا پېتىرلىك باھا بېرەلمەيدىغان قىلىپ قوياتتى. ئېنگېلس 1893 ـ يىلى مېرىنگغا يازغان خېتىدە مۇنداق دېگەن ئىدى: بۇنداق چۈشەنچىنىڭ ئاساسى شۇكى، ئۇ "سەۋەپ بىلەن نەتىجىنى ئولۇك، دىيالېكتىك بولمىغان ھالدا مەڭگۈ قارىمۇ ـ قارشى ئىككى قۇتۇپ دەپ قاراپ، ئۇلارنىڭ ئوزئارا تەسىر كۆرسىتىدىغانلىقىغا پۈتۈنلەي سەل قارىغانلىقتىن بولغان. بۇ ئەپەندىلەر (ماركسزمنى چاكسىنلاشتۇرغۇچىلار كوزدە تۇتۇلىدۇ. ــ تۆزگۈچىدىن) بىر خىل تارىخىي ئامىل باشقا سەۋەبلەر، ئاخىرقى ھىساپتا ئىقتىسادىي سەۋەبلەر ئوزىگىلىدىن كېلىپ چىققان چاغدا ئۇنىڭمۇ ئەتراپىدىكى مۇھىتقا تەسىر كۆرسىتىدىغانلىقىنى ھەتتا ئوزىنى پەيدا قىلغان سەۋەبىكە ئەكس تەسىر كۆرسىتەلەيدىغانلىقىنى دائىم ئەتەي ئۇنتۇپ قېلىشىدۇ" («ماركس ـ ئېنگېلس خەت ـ چەكىلىرى»، 1978 ـ يىل ئۇيغۇرچە

نەشری، 132 ـ بەت).

ئېنگېلس ئوزىنىڭ خېتىدە ئىجتىمائى بازىس بىلەن ئۈستقۇرۇلما ئوتتۇرىسىدىكى ئوزئارا تەسىرنى ئىزاھلاپ كېلىپ، ئىدىئولوگىيىنىڭ (پەلسەپە، دىن، سەنئەت) ئىقتىساتىنىڭ تەرەققىيات خۇسۇسىيىتى بىلەن ئوخشاش بولمايدىغانلىقىنى كۆرسىتىدۇ، كونكرېت تارىخىي پاكىتلارنى تەپسىلى تەتقىق قىلماستىن، تارىخىي ماتېرىيالىزمنىڭ بەزى ئومۇمى قائىدىلىرىنىلا يادلىۋالىدىغان "ماركسىزمچىلار"نى تەنقىت قىلىدۇ.

ئېنگېلس بىر تەرەپتىن غايەت زور نەزەرىيىۋى خىزمەت بىلەن شۇغۇللىنىدۇ، يەنە بىر تەرەپتىن خەلقارا ئىشچىلار ئىنقىلاۋىي ھەرـ كىتىگە ئەملىي يوسۇندا رەھبەرلىك قىلىدۇ. ئۇ روسىيەدىكى ئىنقىلاۋىي ھەرىكەتكە بەكمۇ كۆڭۈل بولۇپ، روسىيەدىكى ئىجتىمائى مۇناسىۋەتـ لەر توغرىسىدا ئۇرغۇن ماقالىلارنى يازىدۇ. ئېنگېلس 1885 ـ يىلى مۇنداق دەپ يازىدۇ: روسىيىلىكلەر ئوزلىرىنىڭ بۈرژۇئا دېموكراـ تىك ئىنقىلاۋىغا بېقىنلاپ كەلمەكتە. "ئىنقىلاپ مۇئەييەن دەۋرده پارتلىشى **كېرەك**، شۇنداقلا ئۇنىڭ ھەر ۋاقىت پارتلاش **ئېھتىمالى** بار. مۇشۇنداق ئەھۋال ئاستىدا، دولەت دورا قاچىلانغان مىنادەك بولۇپ، ئۇنىڭغا ئوت ئالدۇرغۇچى پىلىته ئۇلاپ قويۇلسىلا بولغىنى." («ماركس ـ ئېنگېلس خەت ـ چەكلىرىدىن تاللانما»، رۇسچە نەشرى، 388 ـ بەت) ئېنگېلسمۇ ماركسقا ئوخشاش، روسىيە سىياسى ئىنقىلاۋىـ نىڭ غەربىي ياۋروپادىكى ئىشچىلار ھەرىكىتىگە نىسبەتەن زور ئەھمـ يىتكە ئىگە ئىكەنلىگىنى ئېنىق كورگەن ئىدى.

ئېنگېلس سىياسى پائالىيەتكە كىرىشكەن بىرىنچى كۈندىن تارتىپ تاكى ۋاپات بولغىچە، باشتىن ـ ئاخىر بىر قىزغىن ئىنقىلاۋىي جەڭچى ئىدى. ئۇ ـ خەلقارا پۈرولېتارىياتنىڭ ھەممە ئېتىراپ قىلغان داھىسى، خەلقارا پۈرولېتارىياتنىڭ تۇنۇ سىنىپىي مەنپەئەتىنىڭ

مۇنەۋۋەر ۋەكىلى. ئېنگېلس ئىشچىلار پارتىيىلىرى ئىچىدىكى ئاغىچە-لىققا قارشى رەھىمسىز كۈرەش قىلدى، ئىشچىلار پارتىيىلىرىنىڭ خاتالىقلىرىنى ئېچىپ تاشلىدى ۋە جىددى تەنقىت قىلدى ھەمدە ئۇلارنىڭ خىزمەتلىرىگە ئىنقىلاۋىي يونۇلۇش كۆرسىتىپ بەردى. لېنىن مۇنداق دەپ يازىدۇ: "ماركس ۋاپات بولغاندىن كېيىن، ئېنگېلس تەنھا ئوزى داۋاملىق تۇرده ياۋروپا سوتسىيالزىمچىلىرى-نىڭ مەسلىھەتچىسى ۋە يېتەكچىسى بولدى." (ەماركس، ئېنگېلس ۋە ماركسىزم توغرىسىدا»، 1977-يىل ئۈيغۇرچە تەشرى، 80—81-بەتلەر) ئېنگېلس 1895-يىل 8-ئاينىڭ 5-كۈنى ۋاپات بولدى. لېنىن مۇنداق دەپ كۆرسىتىدۇ: "روسىيە ئىنقىلاپچىلىرى ئوزىنىڭ ئەڭ ئوبدان دوستىدىن ئايرىلدى." (يۇقۇرىدىكى كىتاب، 83-بەت)

ئېنېرگىيىچىلىك 能论 Энергетизм 19-ئەسرنىڭ ئاخىرلىرىدىن 20-ئەسرنىڭ باشلىرىغىچە تارقىلىپ يۇرگەن بىر خىل ئەكسىيەتچىل ئىدىيالىستىك ئىدىيىۋى ئېقىم بولۇپ، بۇ ئىدە-يىۋى ئېقىم ھازىرمۇ يەنىلا بۇرژۇئا پەيلاسوپلىرى ۋە تەبىئى پەن ئالىملىرى ئارىسىدا تارقىلىپ يۇرمەكتە. ئېنېرگىيىچىلىك ئىدىيىسىنى تېپىس خىمگى ۋە پەيلاسوپى ئوستۋالد تەرغىب قىلغان. ئېنېرگىيە-چىلىك "فىزىكىلىق" ئىدىيالىزىم" نىڭ بىر تۈرلۈك ئىپادىسىدۇر. 19-ئەسرنىڭ 90-يىللىرىنىڭ ئاخىرلىرى فىزىكىدىكى ماددا چۈشەنچىسىدە جىددى بۇرۇلۇش يۈز بەرگەنلىكتىن، بىر قىسىم بۇرژۇئا تەبىئى پەن ئالىملىرى ماددا ئۇقۇمىدىن پۈتۈنلەي ۋاز كەچىشكە ئۇرۇنغان ئىدى. ئېنېرگىيىچىلىك ماددىسىز ھەرىكەت توغرىسىدىكى ئىدىيىنى ئوغرىلىقچە تەتبىق قىلىش يولىدىكى سىناقتىن ئىبارەت. ئېنېرگىيىچىلىكنىڭ قارىشىچە، ئوبېكتىپ چىنلىق بولغان ماددا "يوقـ-لىپتۇ"مىش، ئۇنىڭ ئورنىنى ئېنېرگىيە ئاپتۇمىش. ئېنېرگىيىچىلىك ھەرىكەت بىلەن ماددىنى بىر بىرىدىن ئايرىپ تاشلاپ، **ئېنېرگىيە**"

مادده‌سىزمۇ مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇۋېرىدۇ، دەپ هوكۇم قىلىدۇ. ئېنېرگىيەچىلىكنىڭ تۆپ پرىنسىپلىرى بويىچە، تەبىئەت دۇنياسى، جەمئىيەت ۋە تەپەككۇردىكى بارلىق ھادىسىلەرنى ئېنېرگىيەدىن ئىبارەت بىر نۇقتىغا يىغىنچاقلىغىلى بولىدۇ، يەنە كېلىپ، ئېنېرگىيەنىڭ ئوزىنمۇ سۇيۇقتىپ، كىشىلەرنىڭ ئېڭىغا باغلىق بولغان نەرسە دەپ قارىغىلى بولىدۇ. لېنىن «**ماتېرىيالىزىم ۋە تەجرىبە تەنقىتچىلىگى**»* دېگەن كىتابىدا ئوستۋالدنىڭ ئېنېرگىيەچىلىكىنى تازا تەكەكۈزۈپ تەنقىت قىلىپ، ئېنېرگىيەچىلىكنىڭ پەنگە قارشى، ئىدىيالىستىك خاراكتېرىنى ئېچىپ تاشلىغان ھەمدە ئېنېرگىيەچىلەرنىڭ تەبىئى پەننى دەلىل كەلتۈرۈش ئارقىلىق ئوزلىرىنىڭ ئويدۇرمىلىرىنى دەللىلەش يولىدىكى ئۇرۇنۇشلىرىنىڭ تامامەن ئاساسسىز ئىكەنلىگىنى كورسىتىپ ئوتكەن. ماخىزمچى **بوگدانوۋ*** "ئېنېرگىيەچىلىك پرىنسىپى"نى ئىجتىمائى ھادىسىلەر ساھەسىگە تەتبىق قىلىماقچى بولغان ئىدى، ئۇ جەمئىيەتتىكى ئوزگىرىشلەرنى "ئېنېرگىيەنىڭ كوپەيشى ۋە ئازىيىشى....." دەپ قارايدۇ، ئېنېرگىيەچىلەرنىڭ ئېنېرگىيەچىلىكنى تارىخىي ماتېرىيالىزىمنىڭ ئورنىغا دەسسىتىش يولىدىكى بۇنداق ئۇرۇنۇشلىرىمۇ لېنىن تەرىپىدىن ئېچىپ تاشلانىدى. ئېنېرگىيەچىلەر تەبىئى پەندىكى ئىلغار ماتېرىيالىستىك كوزقاراش ۋە تەزىرىيىلەرگە كۆچمەنلىك بىرىچە قارشى ئۇرغانلىقتىن، پەننىڭ داۋاملىق راۋاجلىنىشىغا توسالغۇ بولىدۇ. مەسىلەن، ئۇلار فىزىكا ۋە خىمىيىدىكى ئاتوم تەزىرىيىسىگە تەلۈلەرچە قارشى ئۇرغان ئىدى. بولتسمان، پلانك ۋە **ستولېتوۋ***قا ئوخشاش بىرمۇنچە ئىلغار ئالىملار ئېنېرگىيەچىلىكنى تەنقىت قىلغان ئىدى. ھازىر، ھازىرقى زامان فىزىكىسىدا ماسا بىلەن ئېنېرگىيەنىڭ ئوزئارا باغلىنىشلىق ئىكەنلىگى ئوغرىسىدىكى قانۇن كەشپ قىلىنغانلىقتىن، بۇرژۇئا تەبىئى پەن ئالىملىرى ماددىسىز ھەركەت دېگەن ئىدىيىنى ئوغرىلىقچە بازارغا سالماقچى،

ئېنېرگىيىنى "دۇنيانىڭ ئەسلى زاتى"غا ئايلاندۇرماقچى بولۇۋاتىدۇ. ھازىرقى زامان ئېنېرگىيىچىلىرى بۇ قانۇننىڭ ئەھمىيىتىنى بۇرمىلاپ جاقتا، ئۇلارچە، ماددا ئېنېرگىيىگە ئايلىنىپ بولغانمىش. ئېنېرگىيە چىلكىنىڭ مۇرىتلىرىنىڭ بۇنداق "ئەقلە يېقىن" ئويدۇرمىلىرى ئىلگىرە كىگە ئوخشاشلا پۈتۈنلەي ئاساسسىز.

ئېنېرگىيە Энергия 能 ماددا ھەرىكىتىنىڭ ئولچىمى. ھازىرقى زاماندا بىزنىڭ چۈشەنچىمىزدىكى ئېنېرگىيە دىگەن ئۇقۇم 19 ـ ئەسىرنىڭ كېيىنكى يېرىمىدا ئېنېرگىيىنىڭ ساقلىنىش ۋە ئايلىنىش قانۇنىنىڭ كەشپ قىلىنىشى بىلەن بىللە پەيدا بولغان. ئېنگېلس ئېنېرگىيىنىڭ ساقلىنىش ۋە ئايلىنىش قانۇنىنىڭ كەشپ قىلىنىشىنى 19 ـ ئەسىردىكى تەبىئى پەندىكى 3 چوڭ كەشپىياتنىڭ بىرى، دەپ قارىغان ئىدى. بۇ 3 چوڭ كەشپىيات تەبىئەت دۇنياسىدىكى تۈرلۈك جەريانلار ئوتتۇرىسىدىكى ئوزئارا مۇناسىۋەتلەر توغرىسىدىكى بىلىشنى زور دەرىجىدە ئىلگىرى سۈردى. بۇ قانۇن **لومونوسوۋ*** كەشپ قىلغان ماددا ۋە ھەرىكەتنىڭ ساقلىنىشى توغرىسىدىكى ئومۇمى قانۇننىڭ يەنىمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا راۋاجلاندۇرۇلۇشى ۋە كونكرېتلاشتۇرۇلۇشى. ئېنگېلس بىلەن لېنىن ئېنېرگىيە بىلەن ھەرىكەتنىن ئىبارەت بۇ ئىككى ئۇقۇم بىر خىل ئۇقۇم دەپ قارىدى.

مۇئەييەن ھالەتتىكى ئېنېرگىيە ـ مېخانىك ئېنېرگىيە، ئىسسىقلىق ئېنېرگىيىسى، ئېلېكترو ماگنىت ئېنېرگىيىسى، خىمىيىۋى ئېنېرگىيە قاتارلىقلار ـ ئالاھىدە يەنى سۈپەت جەھەتتە ئالاھىدە فىزىكىلىق ۋە خىمىيىلىك ھەرىكەت شەكىللىرىگە ماس كېلىدۇ. ماددىلار ھەرىكىتىدىكى سان ۋە سۈپەتنىڭ بىرقالماسلىقى ھەمدە ئۇنىڭ چەكسىز تۈردە بىر خىل شەكىلدىن يەنە بىر خىل شەكىلگە ئايلىنىپ تۇرۇش ئىقتىدارى ئېنېرگىيە دىگەن ئۇقۇم بىلەن ئىپادىلىنىدۇ. ئېنېرگىيە سان

جەھەتتە ساقلىنىدۇ، يوقالمايدۇ. ھەرقانداق ھالەتتىكى ئېنېرگىيە بىر بىرگە ئايلىنىدۇ. شۇڭلاشقا ئېنېرگىيىنىڭ ساقلىنىش ۋە ئايلىنىش قانۇنىنى ئۇلۇغ ئاساسىي ھەركەت قانۇنىيىتى، مۇتلەق ئەھمىيەت قانۇنىيىتى دەپ ئاتىغان ئىدى.

ئېنېرگىيىنىڭ ئايلىنىشى ئاددىي تاشقىرى ۋە ئاخىغا باغلىق بولماغان ھالدا ئېلىپ بېرىلىدۇ. ماددىي ئوبيېكت بولمىسا، ئېنېرگىيىمۇ بولمايدۇ. لېنىن ئېنېرگىيە ماددىدىن ئايرىلىپ مەۋجۇت بولۇپ تۇرالايدۇ دەپ ئەسەۋۈر قىلىش ھەركەت ماددىدىن ئايرىلىپ مەۋجۇت بولۇپ تۇرالايدۇ دەپ ئەسەۋۈر قىلىدىغان ئىدىيالىستىك ئەسەۋۈر بىلەن مەنداش دەپ قارايدۇ. ھازىرقى زامان فىزىكىسى مۇنداق دەپ كۆرسىتىدۇ: ئېنېرگىيە بىلەن جىسمىنىڭ ماسسىسى ئوتتۇرىسىدا ئايرىلماس مۇناسىۋەت بار. ماسسا بىلەن ئېنېرگىيىنىڭ ئوزئارا باغلىنىش قانۇنى ھازىرقى زامان فىزىكىسىنىڭ ئاساسىي قانۇنلىرىدىن بىرى؛ ئۇ لوموتوسوۋنىڭ قانۇنىنى يەنمۇ دەللىلىدى. ئىدىيالىستلار ئېنېرگىيە بىلەن ماددىنى ئايرىپ تاشلاپ، ئېنېرگىينى "دۇنياسىكى بىردىن-بىر ئەسلى زات" دەپ ئەسەۋۈر قىلىشقا ئۇرۇندىدۇ، بۇنىڭ بىلەن ماددا "مەۋجۇت ئەمەس" دەپ جاكالايدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئۇلار سۇبيېكتىپ ھالدا ئېنېرگىيىنىڭ ئوزىنى ئاخىدىن پەيدا بولغان نەرسە دەپ چۈشەندۈرىدۇ. (**ئېنېرگىيىچىلىك*** كە قارالسۇن.)

ئى

ئىبنى رەشد، مۇھەممەد 穆罕默德 伊朋·路西德، Ибн- рошд, Мухаммед (لاتىنچە ئوقۇلۇشى—ئاۋېرروئى 1126—1198) ئەرەپلەرنىڭ ئوتتۇرا ئەسىردە ئوتكەن ئاتاقلىق، تەرەققىپەرۋەر مۇتەپەككۇرى ۋە ئالىمى، كوردوۋا خەلىپىلىگى دەۋرىدە ئىسپانىيىدە ياشىغان. ئۇ **ئاردىستوتېل*** پەلسەپىسىنىڭ ماتېرىيالىستىك ئامىلىنى راۋاجلاندۇرغان، مادداۋىلەرنى ھەركەتسىزلىك ئىدىيىلىگى ۋە يارىتىلماسلىقنى دەللىلىگەن ھەمدە شەخسىنىڭ روھىنىڭ ئولمەسلىگى ۋە ئولگەندىن كېيىنكى ھاياتلىقنى ئىنكار قىلغان. ئۇ ئوز نەزەرىيىسىدە "ئىككى ياقلىما ھەقىقەت" توغرىسىدىكى تەلىماتنى يەنى دىنىي ئەقىدە ۋە ئۇنىڭ بىلەن ئىختىلاۋى بولغان ئەقلىي ھوكۇمنىڭ بىللە مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشى توغرىسىدىكى تەلىماتنى دەللىلىگەن. ئاۋېرروئىنىڭ تەلىماتى ئىسلام دىنىنىڭ دەھشەتلىك زىيانكەشلىگىگە ئۇچرىغان، ئۇنىڭ خرىستىيان مۇخلىسلىرىغا خاس ئۇقتىنەزمى كاتولىك دىنىي جەمئىيىتىنىڭ زىيانكەشلىگىگە ئۇچرىغان. ئاۋېرروئىزىمدىن ئىبارەت ھوكۇمرانلىق ئورۇندا تۇرىدىغان دىنىي جەمئىيەت ئەقىدىسىگە قارشى تۇرىدىغان بۇنداق ئىلغار پەلسەپىۋى پىكىر ئېقىمى 13—ئەسىردە فرانسىيىدە (برابانتلىق سىگېرگە)، 14—ئەسىردىن 16—ئەسىرگىچە ئىتالىيىدە (پادۇيا ئىلىم ئېقىمىغا) ئاساسىتى زور ئەسىر كورسەتكەن.

ئىبنى سىنا، ئابۇ ئەلى 阿普-阿利 伊朋-西拿، Ибн- Сина, Абу-Али (لاتىنچە ئوقۇلۇشى—ئاۋىسېننا 980—1037)

تاجىكلارنىڭ ئوتتۇرا ئەسىردە ئوتكەن مەشھۇر پەيلاسوپى ۋە تالىمى. ئىبنى سىنا بۇخارا (ئوتتۇرا ئەسىردە شەرقتىكى ئاساسىي مەدەنىيەت مەركەزلىرىنىڭ بىرى)غا يېقىن بولغان ئاق دېگەن تاغلىق كەنتتە تۇغۇلغان. ئۇ بۇخارادا ئوقۇغان، كېيىن ئۇرگەنچ، خامادان ۋە ئىسپاغان قاتارلىق جايلاردا تۇرغان. ئىبنى سىنا بىلىملىك ۋە قابىلىيەتلىك بولغانلىقتىن، ئۇ چاغدىكى كىشىلەر ئۇنى "ئارىستوتېل" دېگەن بىر قاتارغا قويۇپ، ئۇنى "پەيلاسوپلارنىڭ پىرى" دەپ ئاتاشقان. ئىبنى سىنانىڭ ئاساسىي ئەسەرلىرىدىن: «تەبابەتچىلىك» (ئەرەپچە يېزىلغان) ۋە «بىلىم» (ئانا تىلىدا يېزىلغان) تا ھازىرغىچە تارقىلىپ كەلگەن؛ بۇ ئىككى كىتابنى ئىبنى سىنانىڭ لوگىكىسى، فىزىكىسى، ماتېماتىكىسى ۋە مېتافىزىكىسى شەرھىلەنگەن. ئۇنىڭ «تىببىي قانۇن» دېگەن ئەسىرى بىرقانچە ئەسىر ئىچىدە داۋالاش بىلىملىرى جەھەتتىكى كلاسسىك ئەسەر دەپ ماختالغان ئىدى. بۇ كىتابنىڭ لاتىنچە تەرجىمە نۇسخىسى 17 ـ ئەسىرگىچە ياۋروپا تەبابەتچىلىگىدە ئاساسىي ئىلمىي پايدىلىنىش كىتابى بولغان ئىدى.

ئىبنى سىنانىڭ پەلسەپىۋى تەلىماتى ئارىستوتېلىزىمغا يېقىنلاشقان، زىددىيەتلىك، شۇنداقلا ئىدىيالىزم ۋە دىنىي ئۇزۇقتەيىدىلىك تەلىمات بولسىمۇ، لېكىن ئۇمۇمەن ئېيتقاندا ھېۋاللىق تۈزۈم شارائىتىدا ئۇ ھەرھالدا ئىلغار رول ئويناغان ئىدى. ئۇنىڭ تەلىماتىدا ماتېرىيالىستىك خاھىش روشەن ھالدا ئىپادىلەنگەن، تەجرىبە، كۆزىتىش ۋە لوگىكىلىق دەلىللەر ئاساس قىلىنغان بىلىم سېستېمىسىنى دىنىي ئېتىقادقا قارشى قويۇش نىيىتى ئىپادىلەنگەن.

ئىنسان سىنا خۇدا مەۋجۇت، روھ غەيرى ماددى بولىدۇ، روھ ئولمەيدۇ دەپ ئېتىراپ قىلىدۇ، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، يەنە ماددىنىڭ ئەبەدىلىكىنى ۋە پارىتىلماسلىقىنىمۇ ئېتىراپ قىلىدۇ. ئۇ خۇدانىڭ ئەقلىنى ئومۇمىيلىق ۋە بىرلىكنىڭ مەنبەسى، دەپ قارايدۇ، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ماددا يەككە شەيئىنىڭ مۇرەككەپ، كوپ خىل بولۇشىغا سەۋەپ بولىدۇ، دەپ قارايدۇ. ئىنسان سىنا خۇدانىڭ رولىنى چەكلىك ھىساپلايدۇ، قۇرئاندىكى ئولگەنلەرنىڭ تەرىپلىشى توغرىسىدىكى ئەقىدىنى رەت قىلىدۇ، شۇ چاغلاردا ئېقىپ يۈرگەن مۇنەججىملىك سەپسەتىلىرىگە قارشى تۇرىدۇ. ئىنسان سىنانىڭ پەلسەپىدىكى ماتېرىيالىستىك خاھىشى ئۇزۇل-كېسىل بولمىسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ ئەلسىماتى دىنىي دۇنياقاراشنىڭ ئاساسىنى بۇزۇپ تاشلىدى ھەمدە پەلسەپىۋى ئىدىيىنىڭ تەرەققىياتى جەھەتتە غايەت زور رول ئويناندى. ئىسلام دىنىدىكى ئەكسىيەتچى شەيخىلەر ئىنسان سىناغا دۈشمەنلىك بىلەن قارىدى.

ئىپتىدائى جامائە تۈزۈمى 原始公社制度 — Первобытно-общинный строй

بارلىق مىللەتلەرنىڭ ئەڭ دەسلەپكى تەرەققىيات باسقۇچىدا نەچچە 10 مىڭ يىل داۋام قىلغان ئەڭ دەسلەپكى بىر خىل ئىجتىمائى ھالەت. ئىپتىدائى جامائە تۈزۈمى شارائىتىدا، ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋەتلىرىنىڭ ئاساسى ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرىگە بولغان ئومۇمى مۈلۈكچىلىك ئىدى. ئىشلەپچىقىرىش قوراللىرى ۋە يەرلەر مەلۇم گۇرۇھنىڭ، مەلۇم كوچىمەن چارۋىچىلار توپىنىڭ ۋە مەلۇم ئۇرۇقداشلارنىڭ جامائىت مۈلكى ئىدى. ئوي ۋە دېخان چىلىق سايمانلىرى قاتارلىقلارمۇ جامائەت مۈلكى ئىدى. ھەر بىر ئىپتىدائى ئادەملەر گۇرۇھى كوچمەن چارۋىچىلىق تۈرمۇشىنى كەچۈرەتتى، يېمىشكە بولىدىغان ئوسۇملۇقلارنى يىغاتتى ۋە ئوۋچىلىق بىلەن شۇغۇللىناتتى. ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرىگە بولغان ئومۇمى

مۇلۈكچىلىك دائىرىسىدە، ئائىلە كۇندىلىك بۇيۇملىرى ۋە كىيىم-كېچەكلەرگە يولغان شەخسى مۇلۈكچىلىكىمۇ مەۋجۇت ئىدى. ئىپتىدائى جامائە تۈزۈمى شارائىتىدا، كىشىنى كىشى ئېكسپلاتاتسىيە قىلىش ئەھۋالى يوق ئىدى، سىنىپ ۋە دولەتمۇ يوق ئىدى. ئىشلەپچىقىرىش ئىشلىرىنى يۇتۇن ئۇرۇقداشلار ئاددى سايمانلار بىلەن كوللېكتىپ ھالدا، ئوملىشىپ ئېلىپ بارااتتى. ئىشلەپچىقىرىلغان بۇيۇملارمۇ بىرلىكتە ئىستېمال قىلىناتتى ۋە تەڭ تەقسىم قىلىناتتى. ئىپتىدائى جامائە تۈزۈمى شارائىتىدىكى ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋەتلىرى ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنىڭ تەرەققىيات سەۋىيىسى تۇۋەن، ئىشلەپچىقىرىش قوراللىرى ئىنتايىن ئاددى بولغان ۋە ئىجتىمائى ئىش تەقسىماتى بولمىغان ئاساستا ۋۇجۇتقا كەلگەن. ئىپتىدائى ئادەملەر ئوملىشىپ ئىشلىگەندىلا، ئاندىن تۇرمۇش ۋاستىلىرىگە ئېرىشەلەيتتى، ئۇزىنىڭ ئامانلىغىغا كاپالەتلىك قىلالايتتى، ۋەھشى ھايۋانلار ياكى خوشنا جامائەلەرنىڭ ھۇجۇمىدىن ساقلىنالايتتى.

تۆنجى قېتىملىق زور ئىجتىمائى ئىش تەقسىماتى ئاساسدا يەنى چارۋىچىلىق بىلەن دېخانچىلىقنىڭ بىر بىرىدىن ئاجرىلىشى ئاساسىدا، ئىپتىدائى جەمىيەتنىڭ ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرى يەك تېز راۋاجلىنىشقا باشلىدى. ئۇنىڭ راۋاجلىنىشىغا ئەگىشىپ، ئالماش-تۇرۇشمۇ پەيدا بولدى ۋە راۋاجلىنىشقا باشلىدى، خۇسۇسى مۇلۈك ۋە جامائە ئەزالىرى ئوتتۇرىسىدىكى ئىقتىسادىي جەھەتتىكى باراۋەر-سىزلىكمۇ ئارقا-ئارقىدىن كېلىپ چىقتى. ئىشلەپچىقىرىش ۋاستە-لىرىگە بولغان خۇسۇسى مۇلۈكچىلىكنىڭ پەيدا بولۇشىغا سەۋەپ بولغان تۆنجى قېتىملىق ئىجتىمائى زور ئىش تەقسىماتى قۇللۇق تۈزۈمىنىڭ پەيدا بولۇشىنى تېزلەتتى. قۇللۇق تۈزۈمىنىڭ پەيدا بولۇشى ئىقتىسادىي جەھەتتىكى باراۋەرسىزلىكنى تېخىمۇ كۈچەيتە-ۋەتتى ھەمدە ئىپتىدائى جامائەتنىڭ يىمىرىلىشىنى تېزلەتتى. كول-

لىكتىپ ئىشلەپچىقىرىش ۋە ئىشلەپچىقىرىلغان بۇيۇملارنىڭ تەڭ تەقسىم قىلىنىشى ئىشلەپچىقىرىش كۆچلىرىنىڭ تەرەققىياتىنى تېزلەتكەندىن شەكىلدىن ئىشلەپچىقىرىش كۆچلىرىنىڭ تەرەققىياتىنى بوغىدىغان ئاساسەتكە ئايلىنىپ قالدى. ئىپتىدائى جەمئىيەتنىڭ يۇقۇرى باسقۇچىدا ئىككىنچى قېتىملىق زور ئىجتىمائى ئىش تەقسىماتى پەيدا بولدى: قول سانائەت دېخانچىلىقتىن ئايرىلىپ چىقتى. ئۇ ئىپتىدائى جامائە تۈزۈمىنىڭ يىمىرىلىشىنى تېخىمۇ ئىلگىرى سۈردى. نەتىجىدە بايلار بىلەن كەمبەغەللەر پەيدا بولدى، ئېكسپلاتاتسىيە قىلىش ھادىسىلىرى، سىنىپ ۋە دولەت پەيدا بولدى. شۇنداق قىلىپ ئىپتىدائى جامائە تۈزۈمى يۇقۇلەي يىمىرىلىپ، ئۇنىڭ ئورنىغا سىنىپىي جەمئىيەت يەنى **قۇلدارلىق تۈزۈمى*** ۋە **فېئودالىزم*** پەيدا بولدى.

ئىجادىي ماركسىزم Творческий 创造性的马克思主义 Марксизм ھەقىقى ماركسىزم، ئىنقىلاۋىي ھەرىكەتنىڭ قىبلىنامىسى؛ ئۇ، تۈرغۇن ئەھۋالغا چۈشۈپ قالمايدىغان، بەلكى تۈرمۇش بىلەن بىللە ئىلگىرىلەيدىغان ھەمدە تۈرمۇشنى ئالغا سىلجىتىدىغان ئىلغار پەن. ئىجادىي ماركسىزم ماركسىزمغا بولغان دوگمىچە چۈشەنچە بىلەن تۈپتىن قارىمۇ-قارشىدۇر. ماركسىزمغا بولغان دوگمىچە چۈشەنچە دېگەندە ئىككىنچى ئىنتېرناتسىونال ئاغمىچى مۇتەپەككۇر-لىرىنىڭ ماركسىزمنى بۇرمىلاپ، چاكىنىلاشتۇرۇۋەتكەنلىگى كوزدە تۇتۇلىدۇ. ئىككىنچى ئىنتېرناتسىونال ئاغمىچى مۇتەپەككۇرلىرى كورۇنۈشتە ماركسىزمنى ئېتىراپ قىلغىنى بىلەن، ئەمىلىيەتتە ئۇنىڭ ئىنقىلاۋىي تەنقىدىي بىسىنى گاللاشتۇرۇپ، ئۇنى ئولۇك دوگمىغا ئايلاندۇرۇپ قويىدۇ، شۇنىڭ بىلەن ئۇنى بۇرژۇئازىيىگە زىيان يەتكۈزمەيدىغان قىلىپ قويۇشقا ئۇرۇنىدۇ. «سوۋېت ئىتتىپاقى كومپارتىيىسى (بولشېۋىكلار) تارىخى قىسقىچە كورسى»دا ئىجادىي، ئىنقىلاۋىي ماركسىزم چوڭقۇر شەرھىلەنگەن: "ماركس-

زىم ـ لېنىنزىم نەزىرىيىسىنى دوگمىلار توپلىمى، دىنىي ئەقىدىلەر سوئال ـ جاۋاۋى، ئەقىدە دەپ قاراشقا، ماركسزىمچىلارنىڭ ئوزىنى بولسا سوز ـ ئىبارىلەرگە يېپىشىۋالىدىغانلار ۋە كىتابىبازلار دەپ قاراشقا ھەرگىز بولمايدۇ، ماركسزىم ـ لېنىنىزىم نەزىرىيىسى ـ جەمىيەت تەرەققىياتى توغرىسىدىكى پەن، ئىشچىلار ھەركىتى توغرىسىدىكى پەن، پۈرولېتارىيات ئىنقىلاۋى توغرىسىدىكى پەن، كومپو ـ نزىم جەمىيىتىنى قۇرۇش توغرىسىدىكى پەن. ئۇ بىر خىل پەن بولغاچقا، ھەرگىز ئالغا باسماي بىر ئىزدا توختاپ قالمايدۇ ۋە توختاپ قېلىشمۇ مۇمكىن ئەمەس، بەلكى ئۇ ئۆزلۈكسىز تەرەققى قىلىدۇ ۋە مۇكەممەللىشىدۇ. روشەنكى، ئۇ ئوزىنىڭ تەرەققىياتى جەريانىدا يېڭى تەجرىبە ۋە يېڭى بىلىملەر بىلەن ئوزىنى بېيىتىپ بارماي قالمايدۇ؛ ئۇنىڭدىكى بەزى پىرىنسىپلار ۋە يەكۈنلەر ۋاقىتنىڭ ئوتۈشى بىلەن ئوزگەرمەي قالمايدۇ، يېڭى تارىخىي شارائىتقا مۇنا ـ سىپ كېلىدىغان يېڭى يەكۈنلەر ۋە يېڭى پىرىنسىپلار بىلەن ئالماش ـ ماي قالمايدۇ." ماركسزىم ـ لېنىنىزىم نەزىرىيىسىنى پىششىق بىلىش دېگەنلىك، ھەرگىز ئۇنىڭ فورمۇلىلىرىنىلا يادلۇۋېلىش، بۇ فورمۇلـ لاردىكى ھەر بىر سوز ـ ئىبارىلەر بىلەن چەكلىنىپ قېلىش دېگەنلىك ئەمەس. ماركسزىم ـ لېنىنىزىم نەزىرىيىسىنى پىششىق بىلىش دېگەنلىك ماركسزىم ـ لېنىنىزىم نەزىرىيىسىنى ئىنقىلاۋىي ھەركەتنىڭ يېڭى تەجرىبىلىرى بىلەن بېيىتىشقا، **ئۇنى راۋاجلاندۇرۇشقا** ۋە **ئىلگىرى سۈرۈشكە** ماھىر بولۇش، بۇ نەزىرىيىنىڭ ماھىيىتىگە ئاساسلىنىپ، بەزى ۋاقتى ئوتۈپ كەتكەن پىرىنسىپ ۋە يەكۈنلەرنىڭ ئورنىغا يېڭى تارىخىي شارائىتقا مۇۋاپىق كېلىدىغان يېڭى پىرىنسىپ ۋە يېڭى يەكۈنلەرنى دەسستىشكە جۈرئەت قىلىش دېگەنلىكتۇر.

ماركس، ئېنگېلس، لېنىن ۋە ستالىنلار پەنگە ئىجادىي بوسۇندا مۇئامىلە قىلىشنىڭ شانلىق ئۈلگىسىنى يارىتىپ بەردى. ماركس

بىلەن ئېنگېلس ئوزلىرىنىڭ تەلىماتىنىڭ دوگما ئەمەس، بەلكى ھەرىكەتنىڭ قىلىنامىسى ئىكەنلىگىنى قايتا-قايتا تەكىتلەپ كورسەتتى. سوۋېت ئىتتىپاقى كومموئىستىك پارتىيىسىنىڭ يۇتكۇل پائالىيىتى ۋە ئۇرۇش قارارلىرى ئىجادىي ماركسزىمنىڭ نەمۇنىسى. ماركسزىم كلاسسىكلىرى ئوزلىرىنىڭ ئىقتىسات، تارىخ، سىياسى ۋە باشقا مەسىلىلەر توغرىسىدىكى ئەسەرلىرىدە شۇنىڭدەك پۇرولېتارىياتنىڭ ئىستراتېگىيىسى ۋە تاكتىكىسىنى بەلگىلىگەن ئەسەرلىرىدە، ئەمىلىيەت داۋامىدا يۇز بەرگەن بارلىق ئوزگىرىشلەرگە بولغان مولچەرلەرگە ئاساسەن، كونكرېت تارىخىي ئەھۋاللارنىڭ بارلىق ئالاھىدىلىكلىرىگە ئاساسەن، ئۇرۇلۇك مەسىلىلەرنى ئىجادىي يوسۇندا ھەل قىلىشنىڭ شانلىق ئۇلگىسىنى ئىكىلەپ بەردى. لېنىن جاھانگىرلىك ۋە پۇرولېتارىيات ئىنقىلاۋى دەۋرىنى نەزەردە تۇتۇپ، ماركسزىم پېنىنى ئومۇمىي يۇزلۇك راۋاجلاندۇردى. لېنىن يېڭى تارىخىي شارائىتقا ئاساسەن، ماركسزىمنىڭ ۋاقتى ئوتۇپ كەتكەن بەزى پرىنسىپ ۋە يەكۈنلىرى ئورنىغا يېڭى پرىنسىپ ۋە يەكۈنلەر (مەسىلەن، سوتسىيالىزىم ئالدى بىلەن بىر كاپىتالىستىك ئەلدە غەلبە قىلىشى مۇمكىن دېگەن پرىنسىپ، پۇرولېتارىيات دىكتاتۇرىسىنىڭ ئەڭ ياخشى دولەت شەكلى پارلامېنت ئوزۇمىدىكى دېموكراتىك جۇمھۇرىيەت ئەمەس، بەلكى سوۋېتلەر جۇمھۇرىيىتى دېگەن پرىنسىپ، ۋاھاكازالار)نى دەسسەتتى.

ستالىن مۇنداق دەپ دەللىلەيدۇ: ئېنگېلس سوتسىيالىستىك دولەتنىڭ بوقىلىشى توغرىسىدىكى پرىنسىپتى سوتسىيالزىمنىڭ بىر-قانچە مەملىكەتتە بىرلا ۋاقىتتا غەلبە قىلالايدىغانلىقى توغرىسىدىكى پەرەزگە بىرلەشتۇرۇپ ئوتتۇرىغا قويغان، بۇ پرىنسىپ باشقا شارائىتقا يەنى سوتسىيالزىم ئالدى بىلەن بىر مەملىكەتتە غەلبە قىلىدىغان شارائىتقا تەتبىق قىلىنىدىغان بولسا، ئەمىلىيەتكە ئويغۇن

كەلمەي قالسەدۇ. بۇنداق شارائىتتا، پۈتۈن كۈچ بىلەن دولەتنى مۇستەھكەملەشكە توغرا كېلىدۇ. جاھانگىر دولەتلەرنىڭ تاجاۋۇزىغا ئۇچراش خەۋپى تېخى تۈگىتىلمىگەن ئەھۋالدا، بىر دولەتتە تولۇق كومىۋنىزم قۇرۇلۇپ بولغان تەقدىردىمۇ دولەتنى يەنىلا ساقلاپ قېلىشقا توغرا كېلىدۇ.

ئەزەلدىن بىلەن ئەملىيەتنىڭ بىرلىكى ــ ماركسزىمنى ئىجادىي تۈردە چۈشىنىشنىڭ ھەل قىلغۇچ شەرتى. مېنىشۋىكلار، كائۇتسكى- چىلار ۋە ماركسزىمنىڭ باشقا دۈشمەنلىرى شۇنىڭ ئۈچۈن دوگمە- چىلار دەپ ئاتالغانكى، ئۇلار ئەزەلدىن بىلەن ئەملىيەتنى ئايرىۋەت- كەن. ئىشچىلار سىنىپىنىڭ يېڭى كۆرەش تەجرىبىلىرىنى ئەزەرگە ئالمىغان، ئۆزلۈكسىز راۋاجلىنىۋاتقان ئەملىيەتنى ئەزەرگە ئالمىغان. ھەقىقى يەنى ئىنقىلاۋىي ماركسزىم ئەزەلدىن بىلەن ئەملىيەتنىڭ بىرلىكى ئاساسىغا قۇرۇلغان بولىدۇ. ماركسزىم يېڭى، ئەملىي ماد- دىيالار ۋە يېڭى تارىخىي شارائىتلارغا ئاساسەن ئەزەلدىنى ئۆزلۈك- سىز بېيىتىپ بارىدۇ. ئىجادىي ماركسزىمنىڭ پۈتمەس ــ تۈگىمەس كۈچ ــ قۇدرىتى ئەنە شۇ يەردە. ئىجادىي ۋە ئىنقىلاۋىي ماركس- زىمنىڭ جېنى ــ ماتېرىيالىستىك دىيالېكتىكا، ئۇ ھادىسىلەرنى ھادە- سىلەرنىڭ تەرەققىياتى بىلەن ئۈزگىرىشى، پەيدا بولۇشى بىلەن يوقىلىشى داۋامىدا تەتقىق قىلىشنى، ھەر بىر ئىجتىمائى ۋەقەنى تارىخىي مۇھىت ۋە ئۇنىڭ پەيدا بولۇش تارىخىي شارائىتلىرى بىلەن زىچ باغلاپ قاراشنى تەلەپ قىلىدۇ.

ئىجتىمائى ئىقتىسادىي ھالەت 社会经济形态 Общест- венно-экономическая формация تارىخىتكى مۇئەييەن ئىجتىمائى ئىقتىسادىي تۈزۈم، شۇنىڭدەك ئۇنىڭغا ئۇيغۇن كېلىدىغان ئۈستىقۇرۇلما. كىشىلەر ماددى ئەشيالارنى ئىشلەپچىقىرىش جەريا- نىدا، بىرلىكتە ئىشلەپچىقىرىش پائالىيىتى ئېلىپ بېرىش ئۈچۈن

بىرلىشىدۇ. ماركس مۇنداق دەپ كورسىتىدۇ: "ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋەتلىرىنىڭ يىغىندىسى ئىجتىمائى مۇناسىۋەت دېگەن نەمىنى ۋۇجۇتقا كەلتۈرىدۇ، جەمىيەت دېگەن نەمىنى ۋۇجۇتقا كەلتۈرىدۇ، يەنە كېلىپ مۇئەييەن تارىخىي تەرەققىيات باسقۇچىدا تۇرغان جەمىيەتنى، ئوزىگە خاس خۇسۇسىيەتكە ئىگە بولغان جەمىيەتنى ۋۇجۇتقا كەلتۈرىدۇ." («يالىلانما ئەمگەك ۋە كاپىتال»، 1975 ـ يىل ئۇيغۇرچە نەشرى، 48 ـ بەت) ئىپتىدائى جامائە تۈزۈمى، قۇلدارلىق تۈزۈمى، فېئودالىق تۈزۈمى، كاپىتالىستىك تۈزۈم ۋە سوتسىيالىستىك تۈزۈم (كومۇنىستىك تۈزۈم) ـــ ھەرخىل ئوخشاش بولمىغان ئىجتىمائى ئىقتىسادىي ھالەت، ئىنسانىيەت جەمىيىتى تەرەققىياتىنىڭ ھەرقايسى ئالاھىدە باسقۇچلىرى، ھەر بىر جەمىيەتنىڭ ئىقتىسادىي بازىسىدا مۇرەككەپ ئۈستقۇرۇلما: جەمىيەتنىڭ سىياسى، قانۇنىي، دىنىي، پەلسەپىۋى ۋە سەنئەت كوزقارىشى، شۇنىڭدەك ئۇلارغا ئۇيغۇن سىياسى ئورگان، قانۇن ئورگىنى قاتارلىق ئورگانلار ۋۇجۇتقا كېلىدۇ.

ھەر بىر ئىجتىمائى ئىقتىسادىي ھالەتتە ئوزىنىڭ ۋۇجۇتقا كېلىش ۋە تەرەققى قىلىشتەك ئالاھىدە تارىخىي قانۇنىيىتى بولىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، بارلىق ئىجتىمائى ئىقتىسادىي ھالەتلەردە رول ئويناۋاتقان ئومۇمى قانۇنىيەتلەرمۇ مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدۇ، بۇ قانۇنىيەتلەر بارلىق ئىجتىمائى ئىقتىسادىي ھالەتلەرنى بىرلىككە كەلگەن، قانۇنىيەتلىك دۇنيا تارىخى جەريانى قىلىپ بافلايدۇ. بىر خىل ئىجتىمائى ھالەتنىڭ يەنە بىر خىل ئىجتىمائى ھالەتكە ئوتۇشى تاسادىپى بولمايدۇ، بەلكى كونا جەمىيەتنىڭ ئىچكى قىسمىدىكى زىددىيەتلەرنىڭ راۋاجلىنىشى تۈپەيلىدىن ئىنتايىن قانۇنىيەتلىك ھالدا بولىدۇ، بۇ زىددىيەتلەر كونا جەمىيەتنى زاۋاللىققا ۋە ھالاكەتكە ئېلىپ بارىدۇ ھەمدە تېخىمۇ ئىلغار يېڭى تۈزۈمنىڭ ۋۇجۇتقا

كېلىشى ۋە غەلبە قىلىشى ئۈچۈن ئاساس سالىدۇ. **ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋەتلىرى ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنىڭ خاراكتېرىغا چوقۇم ئۇيغۇنلىشىش قانۇنىيىتى*** بىر خىل ئىجتىمائى ئىقتىسادىي ھالەتنىڭ يەنە بىر خىل ئىجتىمائى ئىقتىسادىي ھالەتنىڭ ئورنىغا دەسسىشىدىكى ئاساس. سىنىپلار قارىمۇ-قارشىلىغى بولغان جەمئىيەتتە، بىر خىل ئىجتىمائى ئىقتىسادىي ھالەتتىن يەنە بىر خىل ئىجتىمائى ئىقتىسادىي ھالەتكە ئوتۇش سىنىپىي كۈرەشنىڭ نەتىجىسى، ئۇ ھوكۈمران سىنىپلارنى ئاغدۇرۇپ تاشلايدىغان ئىنقىلاپ بولسى ئارقىلىق ئەمەلگە ئاشىدۇ. مەسىلەن، ئىشچىلار سىنىپىنىڭ كاپىتالىستلارغا قارشى كۈرىشى كاپىتالىستلار ھاكىمىيىتىنىڭ گۈم بولۇشىغا، پۈرولېتارىيات دىكتاتۇرىسى ۋە سوتسىيالىزم تۈزۈمىنىڭ ئورنىتىلىشىغا ئېلىپ بارىدۇ. پەقەت سوتسىيالىزم غەلبە قىلغان ۋاقىتتىن ئېتىبارەن، ئاندىن ھەقىقى ئىنسانىيەت تارىخى باشلاندى. مۇشۇ چاغدا، كاپىتالنىڭ زۇلمىدىن قۇتۇلغان كىشىلەر ئوزىنىڭ قابىلىيىتىنى ئومۇمى يۈزلۈك جارى قىلدۇرىدۇ، ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرى مىسلىسز تېز سۈرئەت بىلەن ئالغا قاراپ راۋاجلىنىدۇ.

ئىجتىمائى ئىنقىلاپ Революция социальная 社会革命 جەمئىيەت تەرەققىياتىدىكى ئىنتايىن مۇھىم باسقۇچ، ئىجتىمائى تۈزۈمۈشتىكى تۈپ ئۆزگىرىش، بۇ ئۆزگىرىش زورلۇق كۈچ ئارقىلىق چىرىگەن ئىجتىمائى تۈزۈمنى ئاغدۇرۇپ تاشلاش ۋە يېڭى، ئىلغار ئىجتىمائى تۈزۈمنى ئورنىتىش دېمەكتۇر. ماركسزىم-لېنىنزىم ئىجتىمائى ئىنقىلابنى تاسادىپى ھادىسە ياكى "نورمال" يولدىن چىققان ھادىسە دەپ قارايدىغان ئەركىن بۇرژۇئازىيە ۋە ئاغمچى ئەزمىيىچىلەرنىڭ ئەكسىچە، بىزگە مۇنداق تەلىم بېرىدۇ: ئىنقىلاپ سىنىپىي جەمئىيەت تەرەققىياتىنىڭ مۇقەررەر ۋە قانۇنىيەتكە ئۇيغۇن نەتىجىسى؛ ئىنقىلاپ تەدرىجى تەرەققىيات جەريانىنى ئورۇنلايدۇ، يەنى يېڭى ئىجتىمائى

تۆزۈمنىڭ ھەر خىل ئامىللىرى ياكى ئالدىنقى شەرتلىرىنىڭ كونا ئىجتىمائى تۆزۈم ئىچىدە تەدرىجى ئۆسۈش جەريانىنى ئورۇنلايدۇ، يېڭى تۆزۈم بىلەن كونا تۆزۈم ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەتلەرنىڭ تەدرىجى جۇغلىنىش جەريانىنى ئورۇنلايدۇ؛ "جەمىيەتتىكى ماددى ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرى تەرەققى قىلىپ مەلۇم باسقۇچقا يەتكەندە، ئۇنىڭ پائالىيەت ئورنى بولۇپ كەلگەن مەۋجۇت ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋەتلىرى ياكى ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋەتلىرىنىڭ قانۇنىي ئاتالمىشىدىنلا ئىبارەت بولغان مال-مۈلۈك مۇناسىۋەتلىرى بىلەن زىتلىشىپ قالىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنى راۋاجلاندۇرۇش شەكلى بولۇپ كەلگەن بۇ مۇناسىۋەتلەر ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنى بوغىدىغان كىشەنگە ئايلىنىپ قالىدۇ. ئۇ چاغدا ئىجتىمائى ئىنقلاپ دەۋرى يېتىپ كېلىدۇ." (ماركس، «دىسىياسى ئىقتىسات تەنقىدىگە دائىر»غا سوز بېشى ۋە مۇقەددىمە»، 1975-يىل ئۈيغۇرچە نەشرى، 5-بەت)

ئىنقلاپ يېڭى ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرى بىلەن كونا ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋەتلىرى ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەتنى ھەل قىلىدۇ، زاۋاللىققا يۈز تۇتقان ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋەتلىرىنى زورلۇق كۈچ بىلەن پاچاقلاپ تاشلايدۇ ۋە ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنىڭ يېڭىۋە تەرەققى قىلىشىغا يول ئېچىپ بېرىدۇ. ئىنقلاپ تۆپەيلىدىن، سىنىپىي جەمىيەتتە **ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋەتلىرى ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنىڭ خاراكتېرىغا چوقۇم ئۇيغۇنلىشىش قانۇنىيىتى**"نىڭ تەلىۋى ئەمەلگە ئاشىدۇ. بۇ قانۇنىيەتنى ئوزىگە بول ئاچالايدىغان ئىمكانىيەتكە ئىگە قىلىش ئۈچۈن، جەمىيەتتىكى زاۋاللىققا يۈز تۇتقان كۈچلەرنىڭ ئىناتايىن كۈچلۈك قارشىلىقىنى يېڭىش زورۇر. سىنىپىي جەمىيەتتە كونا ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋەتلىرىنىڭ گەۋدىلەندۈرگۈچىسى يەنى ھوكۇمران سىنىپلار بۇنداق ئىشلەپچىقىرىش

مۇناسىۋەتلىرىنى مۇستەھكەملەيدۇ. ئۇلار ئوزلۇكسىدىن تەختىتىن چۈشۈشنى خالىمايدۇ، بەلكى مەۋجۇت تۈزۈمنى دولەت ھاكىمىيىتىنىڭ كۈچى ئارقىلىق ساقلاپ قېلىپ، ئىجتىمائى ئىشلەپچىقىرىش كۈچلەرىنىڭ تەرەققىياتىغا توسقۇنلۇق قىلىدۇ. شۇڭا، جەمىيەتنىڭ يەنىمۇ تەرەققى قىلىشىغا يول ئېچىش ئۈچۈن، جەمىيەتتىكى ئىلغار سىنىپلار مەۋجۇت دولەت تۈزۈمىنى ئاغدۇرۇپ تاشلىشى زورۇر.

ھەرقانداق ئىنقىلابنا تۈپ مەسىلە ھاكىمىيەت مەسىلىسى. ھاكىمىيەت ئوتكۈر سىنىپىي كۈرەش ئارقىلىقلا، جەمىيەت تەرەققىياتىغا توسقۇنلۇق قىلغۇچى ئەكسىيەتچى ھوكۈمران سىنىپنىڭ قولىدىن ئىنقىلابىي سىنىپنىڭ قولىغا ئوتىدۇ. ئىنقىلاپ سىنىپىي كۈرەشنىڭ ئەڭ ئالى شەكلى. ئىنقىلاپ دەۋرىدە، جەمىيەتنىڭ ئوز ئوزىدىن تەرەققى قىلىش جەريانى كىشىلەرنىڭ ئاڭلىق پائالىيىتىگە ئورۇن بوشتىپ بېرىدۇ، زورلۇق كۈچ بىلەن قىلىنغان ئوزگىرىش تېچ تەرەققىياتنىڭ ئورنىنى باسىدۇ. ئەسلىدە سىياسى تۈرمۇشتىن ئايرىلىپ قالغان مىليونلىغان ئامما قوزغىلىپ ئاڭلىق كۈرەشكە قاتنىشىدۇ. دەل شۇ سەۋەبتىن، جەمىيەت ئىنقىلاپ دەۋرىدە ھامان ئۈچقانىدەك تېز تەرەققى قىلىدۇ. ماركس، ئىنقىلاپ تارىخىنىڭ پاراۋۇزى، دەپ كورسەتىدۇ. ئىجتىمائى ئىنقىلاپنى ئاتالمىش "ئوردا سىياسى ئوزگىرىشى"، "توپىلاڭ" قاتارلىقلار بىلەن ئارىلاشتۇرۇۋەتكىلى بولمايدۇ، كېيىنكىسى زورلۇق كۈچ ئارقىلىق ھوكۈمەتنىڭ مۇھىم ئادەملىرىنى يەڭگۈشلەشتىن، بىر سىنىپ ئېچىدىكى ھاكىمىيەت بېشىدا تۇرغان مەلۇم شەخس ياكى گۇرۇھنىڭ ئالماشتۇرۇلۇشىدىنلا ئىبارەت، ئىجتىمائى ئىنقىلابنىڭ تۈپ بەلگىسى بولسا پۈتكۈل ئىجتىمائى تۈزۈمنىڭ ئوزگىرىشى. ھاكىمىيەتنىڭ بىر سىنىپنىڭ قولىدىن يەنە بىر سىنىپنىڭ قولىغا ئوتۈشىدىن ئىبارەت. لېكىن، ھەرقانداق بىر سىنىپنىڭ زورلۇق كۈچ بىلەن يەنە بىر سىنىپنى ئاغدۇرۇشى ئىنقىلاپ بولمۇرـ

مەيدۇ. ئەگەر ئەكسىيەتچى سىنىپلار ئىلغار سىنىپلارغا قارشى توپىلاڭ كوتەرسە، ئوتتۇرىشتە ھوكۈمران ئورۇندا تۇرغان ئەكسىيەتچى سىنىپلار ھاكىمىيەتنى قايتىدىن تارتىۋالسا، بۇ ئىنقىلاپ ئەمەس، بەلكى ئەكسىلئىنقىلاپ بولىدۇ. ئىنقىلاپ جەمئىيەتنىڭ ئالغا قاراپ راۋاجلىنىشىغا يول ئېچىپ بېرىدىغان ئىلغار، تەرەققىپەرۋەر سىنىپلارنىڭ ھاكىمىيەتنى قولغا ئېلىشىدىن دېرەك بېرىدۇ.

ئىنقىلابنىڭ خاراكتېرى ئۇنىڭ قانداق ئىجتىمائى ۋەزىپىلەرنى ئىشقا ئاشۇرۇشى بىلەن بەلگىلىنىدۇ. مەسىلەن، 1789ـيىلدىكى فرانسىيە ئىنقىلاۋىنىڭ ۋەزىپىسى ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنىڭ تەرەققىياتىغا توسقۇن بولۇۋاتقان فېئودالىق تۈزۈمنى پاچاقلاپ تاشلاش ۋە بۇ ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرى ئاساسىدا ئوسۇۋاتقان كاپىتالىستىك ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋەتلىرىنىڭ تەرەققىياتى ئۈچۈن يول ئېچىش ئىدى. شۇڭا، ئۇ بۇرژۇئا ئىنقىلاۋى ئىدى. 1848ـــ1849ـيىللاردا ياۋروپادىكى بىرمۇنچە دولەتلەردە يۈزبەرگەن ئىنقىلاپلارمۇ ئەنە شۇنداق بۇرژۇئا ئىنقىلاۋى ئىدى. روسىيىدە بولغان 1905ـــ1907ـيىللار ئىنقىلاۋى ۋە 1917ـيىلدىكى فېۋرال ئىنقىلاۋىمۇ ئەنە شۇنداق مەقسەتتە بولغان ئىدى. بۇ ئىنقىلاپلارنىڭ مەقسىدى چىرىگەن مۇستەبت ھاكىمىيەتنى ئاغدۇرۇش ۋە ئىقتىساتتىكى فېئودالىزىم قالدۇقلىرىنى تازىلاش، مەملىكەت ئىچىدىكى ئىقتىسات ۋە سىياسىتىنىڭ تېخىمۇ تەرەققى قىلىشىغا يول ئېچىشتىن ئىبارەت ئىدى. لېكىن، كاپىتالىزىم جاھانگىرلىك باسقۇچىغا قەدەم قويغان شارائىتتا ئەمەلگە ئاشقان مۇنداق ئىنقىلاپ بىلەن كونا شەكىلدىكى بۇرژۇئا ئىنقىلاۋى ماھىيەت جەھەتتىن پەرقلىنىدۇ. لېنىن روسىيە بۇرژۇئا دېموكراتىك ئىنقىلاۋىنىڭ بارلىققا كېلىشىدىكى ييتەكچى شارائىتىنى يەكۈنلەپ، ماركسزملىق پارتىيىنىڭ بۇ ئىنقىلابتىكى تاكتىكا مەسىلىسىگە دائىر ييتەكچى فاكتىنى تۈزۈپ بەردى. لېنىن مۇنداق دەپ

كورستىدۇ: كونا شەكىلدىكى بۇرژۇئا ئىنقىلاۋىدا، بۇرژۇئازىيە رەھبىرلىرى كۆچ ئىدى، بۇنىڭ ئەكسىچە، يېڭى ئەھۋالدا بۇرژۇئا دېموكراتىك ئىنقىلاۋىنىڭ رەھبىرى ۋە يېتەكچى كۈچى بولسا پۇرولېتارىيات. پۇرولېتارىيات دېخانلار بىلەن ئىتتىپاق تۈزۈش ۋە ئەركىن بۇرژۇئازىيىنى يېتىم قالدۇرۇش سىياسىتى ئارقىلىق ئۆزىنىڭ رەھبەرلىك ھوقۇقىنى ئەمەلگە ئاشۇرىدۇ. شۇنداقلا، لېنىن تارىخىي ئەھۋال ئۆزگەرگەن شارائىتتىكى بۇرژۇئا دېموكراتىك ئىنقىلاۋى بىلەن سوتسىيالىستىك ئىنقىلابنىڭ ئوزئارا مۇناسىۋىتى مەسىلىسىدىكى يېڭى قاراشنىمۇ تۈزۈپ بەردى ھەمدە بۇرژۇئا دېموكراتىك ئىنقىلاۋىنىڭ سوتسىيالىستىك ئىنقىلابقا ئايلىنىشى توغرىسىدىكى نەزەرىيىنى ئاساسلاپ بەردى.

پۇرولېتارىياتنىڭ سوتسىيالىستىك ئىنقىلاۋى بۇرۇنقى بارلىق ئىنقىلاپلاردىن تۈپتىن پەرقلىنىدۇ. ئۇ، تارىختىن بۇيانقى ئىنقىلاپلار ئىچىدىكى ئەڭ ئۇلۇغ ئىنقىلاپ، چۈنكى ئۇ ھەلق تۈرمۈشىدا ئەڭ چوڭقۇر ئۆزگىرىشلەرنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. ستالىننىڭ سوزى بويىچە ئېيتقاندا، بۇرۇنقى بارلىق ئىنقىلاپلار بىر تەرەپلىمە ئىنقىلاپ، چۈنكى، ئۇلار بىر خىل ئېكسپلاتاتسىيە شەكلىنى يەنە بىر خىل ئېكسپلاتاتسىيە شەكلىنىڭ ئورنىغا قويىدۇ، پەقەت پۇرولېتارىيات ـ ئىنسانىيەت تارىخىدىكى ئەڭ ئىنقىلاۋىي سىنىپ ـ دېكتاتۇرىسىنى ئورنىتىدىغان پۇرولېتارىيات ئىنقىلاۋىلا كىشىنى كىشى ئېكسپلاتاتسىيە قىلىدىغان ھەرقانداق ھادىسىنى يوقىتالايدۇ. **ئۇلۇغ ئوكتەبىر سوتسىيالىستىك ئىنقىلاۋى*** پۇرولېتارىيات ئىنقىلاۋىنىڭ ئۇلگىسى.

ئىجتىمائى ئىنقىلاپ جەمىيەت تەرەققىياتىدىكى ئەڭ چوڭقۇر ئۆزگىرىش بولۇپ، ئۇنى ھەرقانداق ۋاقىتتا، مەلۇم بىر قىسىم ئىنقىلاپچىلارنىڭ ئارزۇسى بويىچە ئەمەلگە ئاشۇرغىلى بولمايدۇ. ئىجتىمائى ئىنقىلاپ مۇئەييەن ئوبېكتىپ شارائىتقا مۇھتاج، لېنىن بۇ شارائىت

لارنىڭ يغىندىسىنى ئىنقىلاپ ۋەزىپىسى دەپ ئاتايدۇ. "بارلىق ئىنقىلاپلارنىڭ بولۇپمۇ 20 ـ ئەسىردە روسىيىدە بولغان 3 قېتىملىق ئىنقىلاپ ئەرىپىدىن ئىسپاتلانغان ئىنقىلاپنىڭ ئاساسىي قانۇنىيەتلىرى مۇنۇلاردىن ئىبارەت: ئىنقىلاپ قىلىش ئۈچۈن پالغۇز ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىنغۇچى، ئېزىلگۈچى ئاممىنىڭ بۇرۇنقى پېتىچە ياشاپ تۇرۇۋېرىشكە بولمايدىغانلىقىنى ھىس قىلىپ، ئۆزگىرىش ياسىشنى تەلەپ قىلىشلا كۇپايە قىلمايدۇ؛ ئىنقىلاپ قىلىش ئۈچۈن، يەنە ئېكسپىلاتاتسىيە قىلغۇچىلارنىمۇ بۇرۇنقى پېتىچە ياشاپ تۇرىۋېرەلمەيدىغان ۋە ھوكۇمرانلىق قىلىۋېرەلمەيدىغان ھالغا كەلتۈرۈش لازىم. يەنىمۇ **'تووەن تەبىقە'** دىكىلەر بۇرۇنقى پېتىچە ياشاپ تۇرۇۋېرىشنى **خالىمايدىغان، 'يۇقۇرى تەبىقە' دىكىلەرمۇ بۇرۇنقى پېتىچە ياشاپ تۇرۇۋېرەلمەيدىغان** ۋە ھوكۇمرانلىق قىلىۋېرەلمەيدىغان بولۇپ قالغان ۋاقىتلا، ئىنقىلاپ ئاندىن غەلىبە قازىنىدۇ. باشقىچە ئېيتقاندا، بۇ ھەقىقەت مۇنداق: مەملىكەت خاراكتېرلىق (ھەم ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىنغۇچىلارغا، ھەم ئېكسپىلاتاتسىيە قىلغۇچىلارغا تەسىر كۆرسىتىدىغان) كىرىزىس بولمىسا، ئىنقىلاپ بولۇشى مۇمكىن ئەمەس." (لېنىن. «كوممۇنىزىم ھەركىتىدىكى بالىلارچە "سولچىللىق" كېسىلى»، 1974 ـ يىل ئۈيغۇرچە نەشرى، 126 ـ بەت) لېكىن پۈرولېتارىيات ئىنقىلاۋىنى غەلىبىگە ئېرىشتۈرۈش ئۈچۈن، پالغۇز ئىنقىلاپ ۋەزىيىتىنىڭ بولۇشىلا كۇپايە قىلمايدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، ئوبېكتىپ شارائىت بىلەن بىرلەشكەن سۇبېكتىپ شارائىتمۇ بولۇشى زۆرۈر، بۇ سۇبېكتىپ شارائىتلار ئىنقىلاۋىي سىنىپلارنىڭ قەھرىمانلىق ۋە پىداكارلىق بىلەن كۆرەش قىلالىشى، كۆرەش سىناقلىرىدىن ئوتكەن، سىياسى جەھەتتە ۋە ئىستراتېگىيە، تاكتىكا جەھەتتە توغرا رەھبەرلىكنى ئەملىگە ئاشۇرالايدىغان ئىنقىلاۋىي پارتىيىنىڭ بولۇشىدىن ئىبارەت. (**پۈرولېتارىيات سوتسىيالىستىك**

ئىنقىلاۋى*غا قارالا.)

ئىجتىمائى ماددى تۇرمۇش شارائىتى 社会物质生活条件 Условия материальной жизни общества ئىجتىمائى ماددى تۇرمۇش شارائىتى دىگەن تۆۋەندىكى مەزمۇنلارنى ئوز ئىچىگە ئالىدۇ: (1) جەمىيەتنى ئوراپ تۇرغان تەبىئەت دۇنياسى، جۇغرافىيىلىك شارائىت؛ (2) ئاھالە ۋە ئۇنىڭ زىچلىقى؛ (3) كىشىلەرنىڭ ئوز تۇرمۇشىغا لازىملىق ماددى ئەشيالارنى ئىشلەپچىقىرىشىدىكى ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلى. جەمىيەت تەبىئى شارائىتنىن ئايرىلىدىكەن، تەبىئەتنىڭ كۆچى ۋە بايلىغىدىن پايدىلانمايدىكەن، مەۋجۇت بولۇپ تۇرالمايدۇ. ئوخشاشلا ھەرقانداق بىر جەمىيەتتە مۇئەييەن ئاھالە زىچلىغىنىڭ بولماسلىغىمۇ تەسەۋۋۇر قىلغىلى بولمايدۇ. لېكىن، مەيلى تەبىئى شارائىت بولسۇن ياكى ئاھالىنىڭ كوپىيىشى بولسۇن، ھىچقايسىسى ئىجتىمائى تۇزۇمنىڭ خاراكتىرىنى ۋە ئۇنىڭ تەرەققىياتىنى، بىر خىل ئىجتىمائى تۇزۇمدىن يەنە بىر خىل ئىجتىمائى تۇزۇمگە ئوتۇشنى بەلگىلەيدىغان ئاساسلىق ماددى شارائىت ئەمەس. تەبىئى شارائىتنىڭ جەمىيەتكە قانچىلىك تەسىر قىلىشىنى ۋە ئاھالىنىڭ زىچلىغىنى ماددى ئىشلەپچىقىرىش سەۋىيىسى بەلگىلەيدۇ. **ماددى ئەشيالارنى ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلى*** جەمىيەتنىڭ تەرەققىياتىنى، جەمىيەتنىڭ بىر خىل تۇزۇمدىن يەنە بىر خىل تۇزۇمگە ئوتۇشنى بەلگىلەيدىغان ئاساسىي كۆچ.

ئىجتىمائى مۇناسىۋەت 社会关系 Общественные отношения كىشىلەرنىڭ ئورتاق پائالىيەت جەريانىدا ئورناتقان ئوزئارا مۇناسىۋىتى. ئىجتىمائى مۇناسىۋەت ماددى ۋە ئىدىيىۋى دەپ ئايرىلىدۇ. ماددى ئەشيا ئىشلەپچىقىرىشى—ئىنسانىيەت جەمىيىتىنىڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشى ۋە تەرەققى قىلىشىنىڭ ئاساسى. شۇڭا ھەممە ئىجتىمائى مۇناسىۋەتلەر ئىچىدە ئەڭ ئاساسلىغى—**ئىشلەپچىقىرىش**

مۇناسىۋەتلىرى* يەنى ئىقتىسادىي مۇناسىۋەتلەر. ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋەتلىرى باشقا بارلىق ئىجتىمائى مۇناسىۋەتلەرنىڭ، مەسىلەن، سىياسى، قانۇن قاتارلىق مۇناسىۋەتلەرنىڭ خاراكتېرىنى بەلگىلەيدۇ. بارلىق ئىجتىمائى مۇناسىۋەتلەر ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋەتلىرىگە يانغىق دېگەن بۇ نۇقتىنەزەر بىزنى ئىنسانىيەت تارىخىنىڭ ھەقىقى تەرەققىياتىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىش ئىمكانىيىتىگە ئۇنىچە قېتىم ئىگە قىلدى.

ئىجتىمائى مەۋجۇدىيەت Бытие общественное 社会存在

ئىجتىمائى ماددى تۇرمۇش شارائىتى*لىرىنىڭ يىغىندىسى بولۇپ، ئالدى بىلەن **ماددى ئەشيالارنى ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلى***نى كۆرسىتىدۇ. ئىجتىمائى مەۋجۇدىيەت كىشىلەرنىڭ ئىجتىمائى ئېڭىنى بەلگىلەيدۇ (**ئىجتىمائى مەۋجۇدىيەت ۋە ئىجتىمائى ئاڭ***قا قارالغ).

ئىجتىمائى مەۋجۇدىيەت ۋە ئىجتىمائى ئاڭ 社会存在和社会意识 Общественное бытие и общественное сознание

ماركسىزم ئىجتىمائى مەۋجۇدىيەت—**ئىجتىمائى ماددى تۇرمۇش شارائىتى***، ئاساسلىقى ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلى ۋە جەمئىيەتنىڭ ئىقتىسادىي تۈزۈمىدىن ئىبارەت؛ ئىجتىمائى ئاڭ بولسا پەلسەپىۋى، سىياسى ۋە دىنىي نۇقتىنەزەر ۋە باشقىلاردىن ئىبارەت دەپ قارايدۇ. ئىجتىمائى مەۋجۇدىيەت بىلەن ئىجتىمائى ئاڭنىڭ ئوزئارا مۇناسىۋىتى مەسىلىسى—پەلسەپىنىڭ ئىجتىمائى ھادىسىلەر جەھەتتىكى تۈپ مەسىلىسى، دىيالېكتىك ماتېرىيالىزم مەۋجۇدىيەتنى بىرلەمچى، ئاڭنى بولسا ئىككىلەمچى دەپ قارايدۇ؛ ئاڭ—ماددا ۋە تەبىئەت دۇنياسىنىڭ كىشىلەر مۇئەييەن ئىنكاسى، ئادەمنىڭ مېڭىسى بولسا تەبىئەت دۇنياسى تەرەققىياتىنىڭ مەھسۇلى، دەپ ھېسابلايدۇ. تارىخىي ماتېرىيالىزم ئىجتىمائى مەۋجۇدىيەتنىڭ ئىجتىمائى ئاڭ، ئىدىيە، نەزەرىيە، نۇقتىنەزەر قاتارلىقلار بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى مەسىلىسىنى ئەنە شۇنداق ھەل قىلدى. ئىجتىمائى

مەۋجۇدىيەت بىرلەمچى، ئۇ ئىجتىمائى ئاڭنى ۋە جەمىيەتنىڭ مەنىۋى تۈرمۇشىنى بەلگىلەيدۇ: ئىجتىمائى مەۋجۇدىيەت ۋە ئىجتىمائى ماددى تۈرمۇش شارائىتى قانداق بولسا، ئىجتىمائى ئىدىيە، نەزىرىيە، سىياسى نۇقتىنەزەر ۋە سىياسى ئاپاراتلارمۇ شۇنداق بولىدۇ. ماركستىن بۇرۇن، ئىدىيالىستلىك تارىخقاراش ھوكۇمران ئورۇندا تۇراتتى. ئىدىيالىستلار ئىجتىمائى ئاڭ (كىشىلەرنىڭ ئىدىيىسى، نەزىرىيىسى، ئېتىقادى) يا كى "مۇتلەق ئىدىيە"، خۇدا قاتارلىقلارنى جەمىيەت تەرەققىياتىنىڭ ئاساسى ۋە ھەركەتلەندۈرگۈچ كۈچى دەپ قارايدۇ. ماركس دىيالېكتىك ماتېرىيالىزمنى ئىجتىمائى ھادىسىلەر ساھەسىگە كېڭەيتىپ، ئىجتىمائى مەۋجۇدىيەتنىڭ ئىجتىمائى ئاڭنى بەلگىلەيدىغانلىقىنى مۇئەييەنلەشتۈردى. بۇ ئىنتايىن ئۇلۇغ كەشپىيات، بۇ كەشپىيات جەمىيەت توغرىسىدىكى بىلىمنى ھەقىقى پەنگە ئايلاندۇردى. شۇنىڭ بىلەن بىللە، ماركسزىم يەنە ئىلغار ئىجتىمائى ئىدىيىنىڭ ئىجتىمائى ماددى تۈرمۇش تەرەققىياتى جەريانىدىكى غايەت زور قوزغاتقۇچ رولىنى، ئوزگەرتىش ۋە تەشكىللەش رولىنى كورسىتىپ بەردى. ئىلغار ئىدىيە بارلىققا كېلىشى بىلەنلا، ئۇ بىر خىل ئۇلۇغ ئاكتىپ كۈچكە ئايلىنىپ، يېڭى تۈزۈمنىڭ كونا ئىقتىسادىي بازىسىنى ۋە كونا سىنىپلارنى يوقىتىشقا ياردەم بېرىدۇ. (بازىس ۋە ئۈستقۇرۇلما*غا قارالا.)

ئىجتىمائى ئورگانىزىم نەزىرىيىسى 社会有机论 Органическая теория общества بىر خىل ئەكسىيەتچىل بۇرژۇئا نەزىرىيىسى. ئۇ ئىنسانلار جەمىيىتىنى جانلىق مەۋجۇداتلارنىڭ ئورگانىزمىغا ئوخشىتىدۇ ھەمدە بۇنى ئاساس قىلىپ كاپىتالىستىك تۈزۈم "تەبىئى" ۋە بۇزۇلماس خاراكتېرغا ئىگە دەيدۇ. بۇ نەزىرىيىنىڭ ئاساسچىسى ئەنگلىيەلىك بۇرژۇئا ئىجتىمائىيەتشۇناسى **سپېنسېر*** ئولۇك ھالدا مۇلاھىزە يۈرگۈزۈش

ئارقىلىق تۇەنسەدىكى بىر يەكۈنىنى چىقارغان: ھايۋاناتلار ئور-گانىزمىدا ئۇچ ئەزا سېستىمىسى، يەنى ئوزۇقلىنىش سېستىمىسى، تەقسىم قىلىش سېستىمىسى ۋە تەڭشەش سېستىمىسى بار؟ بۇنىڭغا ئوخشاشلا، جەمىيەتنىمۇ مۇقەررەر ھالدا ئۈچ سىنىپ، يەنى "ئوزۇق-لاندۇرۇش رولى"نى ئوتەيدىغان ئىشچىلار سىنىپى، تەقسىم قىلىش باكى ئالماشتۇرۇش رولىنى ئوتەيدىغان سودىگەرلەر سىنىپى ۋە ئىشلەپچىقىرىشنى تەڭشەيدىغان سانائەت كاپىتالىستلىرى سىنىپى بولۇشى كېرەك. سېپىنسېر كاپىتالىستىك تۈزۈم بىولوگىيىلىك قانۇنى-يەتنىڭ مەڭگۈ ئۆزگەرمەس نەتىجىسى دەپ تەرغىب قىلىدۇ. ئۇ ئىنقىلاۋىي پۈرولېتارىياتنىڭ كاپىتالىزىمغا قارشى كۈرىشىنى "تەبىەتكە خىلاپ" كۆرەش دەيدۇ. سېپىنسېر بۇيۇك ئەنگلىيە مۇستەملىكىچى ئىمپېرىيىسىنىڭ مەنپەئەتىنى قوغداش ئۈچۈن ئىپاتلاپ: تەبىەت دۇنياسىنىڭ ئوزى ئىنگلىزلارنى ھوكۈمران مىللەت قىلىپ قويغان، دەيدۇ. سېپىنسېردىن كېيىن گېرمانىيىنىڭ ئەكسىيەتچى ئىجتىمائى-يەتشۇناسى شغلى يەنە ئىجتىمائى ئورگانىزم نەزەرىيىسىنى راۋاجلاندۇردى. ئۇ سىنىپىي جەمىيەتنىكى تۇرلۇك ئىجتىمائى گۇرۇھلارنى ئادەم بەدىنىدىكى تۇرلۇك ئەزالارغا ئوخشاتتى. **سوتسىيال دارۋىنىزم***، **مالتۇسچىلىق***، **ئىرقچىلىق***، شۇنىڭدەك باشقا مۇشۇنىڭغا ئوخشاپ كېتىدىغان، كاپىتالىزىمنى قوغدايدىغان ھەمدە ئۇنى ئاقلايدىغان، يەنگە قارشى تەلىماتلارنىڭ ھەممىسى ئورگانى-زم نەزەرىيىسىنىڭ ئوزگەرگەن تۈرى. ئىشچىلار سىنىپىنىڭ دۈشمىنى **نەسىي***، ئىجتىمائىيەتنىكى ئورگانىزم نەزەرىيىسىگە ئاساسلىنىپ، ئەكسىيەتچىل نەزەرىيىنى ياراتتى. ئىجتىمائى ئورگانىزم نەزەرىيىسى ئەكسىيەتچىل نەزەرىيە بولغانلىقى ئۈچۈن، ھازىرقى زامان بۇرژۇئا سىياسىچىلىرى، پەيلاسوپلىرى ۋە ئىجتىمائىيەتشۇناسلىرى ئارىسىدا ئىنتايىن كەڭ تارقالدى. ئەنگلىيە مۇتەئەسسىپلەر پارتىيە-

سىنىڭ يولباشچىسى چېرچىل ئوزىنى سېپىنىڭ مۇرىسىدى دەپ ئاتىدى. ئىشچىلار پارتىيىسىنىڭ "ئەزىرىيىچىسى" لاسكىمۇ ئورگانىزم ئەزىرىيىسىنى مەدھىيىلىگەن ئىدى. ئامېرىكىدا، ئەكسىيەتچى ئىجتىمائىيەتشۇناس بېرنارد ئورگانىزم ئەزىرىيىسىنى ئاشكارا تەشۋىق قىلدى.

ماركسىزم-لېنىنىزم كىلاسسىكلىرىنىڭ ئەسەرلىرىدە بىولوگىيىلىك قانۇنىيەتنى ئىجتىمائى ھادىسىلەر ساھەسىگە يوتكەپ كەلمەكچى بولغان بۇ خىل پەنگە قارشى ئىجتىمائىي ئورگانىزم ئەزىرىيىسى ئەجەللىك تەنقىت قىلىندى. ماركسىزم-لېنىنىزم كىشىنى قايىل قىلارلىق دەرىجىدە ئىسپاتلىدىكى، ئىجتىمائى قانۇنىيەت بىلەن بىولوگىيىلىك قانۇنىيەتنىڭ ئارىلاشتۇرۇۋېتىلىشىدىكى سەۋەپ شۇكى، بۇرژۇئا ئەكسىيەتچىلىرى ئەمگەكنىڭ كاپىتالغا قارشى كۈرىشىنى ئىنكار قىلىشقا ئۇرۇنىدۇ. لېنىن ئوزىنىڭ **«ماتىريالىزم ۋە ئەجرىبە ئەنقىتچىلىگى»** دىگەن كىتابىدا ماخىزمىچى **بوگدانوۋ*** قوللانغان "ئىجتىمائى ئېنېرگىيىچىلىك"، "ئىجتىمائى ناللىنىش" قاتارلىق ئۇقۇملارنى ئەنقىت قىلىپ، بۇلار ئۇرۇق ئىبارىلەر دەپ كورسەتتى ھەمدە بىولوگىيىلىك ئۇقۇملارنى ئىجتىمائى پەن ساھەسىگە يوتكەپ كېلىش يولىدىكى ئەكسىيەتچىل ئەرەزلەرنى ئېچىپ تاشلىدى.

ئىجتىمائىيەت 社会学 Социология جەمىيەت توغرىسىدىكى پەن. ماركسىتىن ئىلگىرى، ئىجتىمائىيەتتىن ئىبارەت بۇ جەمىيەت توغرىسىدىكى پەننى ئەزىرىيە جەھەتتىن دەللىلەش يولىدا ئۇرلۇك ئۇرۇنۇشلار بولغان ئىدى. 19-ئەسىردىكى بۇرژۇئا ئالىملىرى ئاۋگۇست **كونت*** ۋە كېيىرت **سپېنسېر*** نىڭ ئەزىرىيىنى مۇشۇ تېپتكى ئۇرۇنۇشقا ياتىدۇ. "ئىجتىمائىيەت" دىگەن ئاتالغۇنى كونت ئەڭ ئاۋال قوللانغان. كونت ئىجتىمائىيەتنى جەمجەت ھالەتتىكى ئىجتىمائى ئورگانىزمنى تەتقىق قىلىدىغان

ئىجتىمائى تۈرغۇنلۇق مېخانىكىسى ۋە ھەركەت ھالىتىدىكى ئىجتىمائى ئورگانىزمنى تەتقىق قىلىدىغان ئىجتىمائى دىنامىكا دەپ ئاتايدۇ. ئۇنىڭ قارىشىچە، بارلىق ئىجتىمائى ئاپاراتلار ئىدىيىنى ئاساس قىلىدۇ؛ ئىنسانلار روھى جەمىيەت تەرەققىياتىنىڭ يونۇلۇشىنى بەلگىلەيدۇ. ئاتالمىش **ئىجتىمائى ئورگانىزم نەزەريىسى***نىڭ ۋەكىلى سپېنسېرمۇ كونتقا ئەگىشىپ كەتكەن. بۇ مەزھەپ ئىجتىمائى تۈرمۇش ۋە ئۇنىڭ تۈزۈلمىسىنى چۈشەندۈرگەندە، ئۇنى ئورگانىك جىسىمغا ئوخشىتىشقا، جەمىيەتنىڭ رولىنى ھايۋانلار ئورگانىزمىنىڭ رولىغا ئوخشىتىشقا كۆچەپ ئۇرۇلىدۇ. مەسىلەن، يېزا ئىگىلىگى ۋە سانائەت (مۇشۇ نەزەريىدە ئېيتىلغىنى بويىچە بولغاندا، ئىشچىلارمۇ بۇنىڭ ئىچىدە) ئوزۇقلاندۇرۇش رولىنى ئوتەيدۇ، سودا تەقسىم قىلىش ئەزالىرى سېستىمىسى (قان ئايلىنىشى)غا تەڭ كېلىدۇ، سانائەت كاپىتالىستى تەڭشەش سېستىمىسى بولىدۇ. بۇ يەردە ئوخشىتىشلارنى ياساپ چىقىش ئىشچىلارنىڭ پىشانىسىگە مەڭگۈ جىسمانى ئەمگەك بىلەن شۇغۇللىنىش پۈتۈلگەنلىگىنى، كاپىتالىستلار-نىڭ ۋەزىپىسى بولسا جەمىيەتكە رەھبەرلىك قىلىش ئىكەنلىگىنى ۋە باشقىلارنى ئىسپاتلاشنى مەقسەت قىلىدۇ. بۇرژۇئا ئالىملىرى يەنە نۇرغۇنلىغان باشقا ئىجتىمائىيەت نەزەريىلىرىنى ئىجات قىلىدى، ئەمما بۇ نەزەريىلەرنىڭ ھەممىسى ئىدىيالىستىك نەزەريىلەر بولۇپ، ئۇلارنىڭ يەن بىلەن قىلچە ئورتاقلىغى يوق.

پۈرولېتارىياتنىڭ مۇتەپەككۇرلىرى ماركس بىلەن ئېنگېلسلا ئىنسانىيەتنىڭ پىكىر قىلىش تەرەققىياتىدا ئەڭ ئۈلۈغ ئىنقىلاپ ئېلىپ بېرىپ، جەمىيەت ۋە ئۇنىڭ قانۇنىيىتى توغرىسىدىكى ھەقىقى پەننى ئۇنىجى قېتىم ئىجات قىلدى. ماركس كاپىتالىزمنىڭ ئىجتىمائىي-ئىقتىسادىي ھالىتىنى تەتقىق قىلىپ، جەمىيەتنىڭ تەرەققىياتىنى ئىدىيە بەلگىلىمەيدۇ، بەلكى كىشىلەرنىڭ تۇرمۇشىغا زورۇر بولغان

ماددی ئەشیالارنی ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلى" بەلگىلەيدۇ، دەپ كۆرسەتتى. ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋەتلىرى، ئىقتىسادىي مۇناسىۋەتلەر جەمئىيەتنىڭ يۇتكۈل سىياسى تۈزۈمۈشى ۋە مەنىۋى تۈزۈمۈشىنىڭ ئاساسى. ماركسزىم شەخسنىڭ پائالىيىتىنى جەمئىيەتنىكى ھەرقايسى سنىپلارنىڭ پائالىيىتىگە يىغىنچاقلاپ، جەمئىيەتنىكى سنىپلارنىڭ تۈزۈلمىسىنى شۇ چاغدا ھوكۈمران ئورۇندا تۇرۇۋاتقان ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلىنىڭ خاراكتىرى بەلگىلەيدىغانلىغىنى دەللىلىدى. ماركسزىم جەمئىيەتنىڭ تەرەققىياتىنى ماتېرىيالىستىك ھالدا چۈشەندۈردى، شۇنىڭ بىلەن ئۇ ئىجتىمائىيەتنى ئەڭ ئاۋال پەن سەۋىيىسىگە كۆتەردى.

ماركسزىم ئوخشاش بولمىغان تارىخىي مەزگىللەردىكى تۈرلۈك ئالاھىدىلىكلەرنى يوقىتا چىقىرىدىغان بۇرژۇئا ئىجتىمائىيەتچىلىك ئەكسىچە، ھەر بىر تارىخىي مەزگىلنىڭ ئۆزىنىڭ قانۇنىيىتى بارلىغىنى ئىسپاتلىدى. شۇڭا، جەمئىيەتكە قارىتا ئىلمىي تەتقىقات ئېلىپ بېرىش ۋەزىپىسى "مۇشۇ جەمئىيەت گەۋدىسىنىڭ پەيدا بولۇشى، مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشى، تەرەققى قىلىشى ۋە ھالاك بولۇشىنى، شۇنىڭدەك مۇشۇ گەۋدىنى يەنە بىر تېخىمۇ يۇقۇرى گەۋدە ئىگىلەيدىغان ئالاھىدە قانۇنىيەتنى (تارىخىي قانۇنىيەتنى) شەرھىلەپ بېرىشتە" («لېنىن ئەسەرلىرى»، خەلق نەشرىياتىنىڭ 1955 ـ يىل خەنزۇچە نەشرى، 1 ـ توم، 147 ـ بەت). شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ماركسزىم مۇنداق دەپ تەلىم بېرىدۇ: بارلىق ئىجتىمائى ھالەتلەردە رول ئوينايدىغان ئومۇمى ئىقتىسادىي قانۇنىيەت مەۋجۇت بولىدۇ. مانا بۇ، ئىجتىمائىيەتنىڭ قانۇنىيىتى. ئۇلار جەمئىيەت تەرەققىياتىدىكى ھەرقايسى باسقۇچلار بىلەن مۇناسىۋەتلىك. بۇ قانۇنىيەتلەرنىڭ ئەھمىيىتى شۇ يەردىكى، ئۇلار بارلىق ئىجتىمائى ھالەتلەرنى تۇۋەن دەرىجىدىن يۇقۇرى دەرىجىگە، تاددىلىقتىن مۇرەككەپلىكىگە ئوتىدىغان بىر بىرلىكە

كەلگەن. قانۇنىيەتلىك ئىجتىمائىي تەرەققىيات جەريانى قىلىپ باغلايدۇ.

ماركسزىمنىڭ جەمىيەت توغرىسىدىكى ئىلمى جەمىيەت تەرەققىياتى قانۇنىيىتىنىڭ ھەقىقى ئىلمىي بىلىملىرى ئارقىلىق يەنى جەمىيەتنىڭ سوتسىيالىزىمغا ۋە كوممۇنىزىمغا قاراپ ئىلگىرىلەشتىكى قانۇنىيىتى توغرىسىدىكى ھەقىقى ئىلمىي بىلىملەر ئارقىلىق پۈرولىتارىياتنى ۋە ئۇنىڭ پارتىيىسىنى قوراللاندۇردى، ئۇ—كوممۇنىستىك پارتىيىنىڭ سىياسىتىنىڭ مۇستەھكەم نەزەرىيىۋى ئاساسى. جەمىيەت تەرەققىياتىدىكى ھەر بىر يېڭى قەدەم-باسقۇچ بۇ ئىلمىنىڭ ھەقىقەتلىكىنى دەللىلىدى. ئالغا قاراپ ئىلگىرىلەۋاتقان تارىخىي مۇساپە بۇرژۇئازىيىنىڭ تۇرلۇك چولۇ-كچىك ئىجتىمائىيەت مەزھەپلىرىنى ئاغدۇرۇپ تاشلىدى ۋە ئاغدۇرۇپ تاشلىماقتا، بۇ مەزھەپلەرنىڭ ئالاھىدىلىكى كاپىتالىستىك قۇلۇق تۈزۈمىنى قوغداشتىن باشقا نەرسە ئەمەس، ھازىرقى زامان بۇرژۇئا ئىجتىمائىيىتى جاھانگىرلىكىنىڭ ئىرقچىلىق نەزەرىيىسىنى، يەنى ئىرقى تەڭسىزلىك نەزەرىيىسىنى تەشۋىق قىلىدۇ: ھەرقايسى مىللەتلەرنىڭ دولىتىنىڭ ئىگىلىك ھوقۇقىنى يوقىتىشنى ھەمدە ئۇلارنىڭ چەتئەللىكلەرنىڭ ھوكۈمرانلىقىغا بوي سۇنۇشنى تەشەببۇس قىلىدىغان جاھانپەرەسلىك نەزەرىيىسىنى تەشۋىق قىلىدۇ؛ بارلىق ئاپەت بۇرژۇئازىيىنىڭ ئېكسپىلاتاتسىيە تۈزۈمىدىن ئەمەس، بەلكى ئاھالىنىڭ "ئوشۇقچىلىقى"دىن كېلىدۇ دەپ قارايدىغان مالتۇسنىڭ ئەكسىيەتچىل نوپۇس پەلسەپىسىنى تەشۋىق قىلىدۇ؛ **جۇغراپىيە سىياسىچىلىقى***، ۋاھاكازالارنى تەشۋىق قىلىدۇ. بىراق، جەمىيەتنىڭ تەرەققىياتى بۇ "نەزەرىيىلەر"نىڭ ھەممىسىنى تارمار قىلدى. بۈگۈنكى كۈندە، پۈتۈن دۇنيادا ئاڭ كەڭ تارقىلىۋاتقىنى بۇرژۇئازىيىنىڭ ئەكسىيەتچىل جەمىيەت قارىشى ئەمەس، بەلكى بىردىن-بىر ئىلمىي بولغان

دۇنياقاراش يەنى ماركسزىم-لېنىنزىم. سوتسىيالىزمنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىدىكى غەلبىسى، ھەرقايسى خەلق دېموكراتىيسى ئەللىرى-دىكى سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇش، جۇڭگو خەلقىنىڭ غەلبىسى، شۇنىڭدەك پۈتۈن دۇنيادىكى دېموكراتىسىيە ۋە سوتسىيالىزم لاگېرىنىڭ كۈچىنىڭ ئۈزلۈكسىز ئېشىشى—مانا بۇلارنىڭ ھەممىسى ماركسزىم-لېنىنزىمنىڭ جەمىيەت توغرىسىدىكى ئىلمىنىڭ ھەقىقى غەلبىگە ئېرىشكەنلىگىدىن دېرەك بېرىدۇ. (**تارىخىي ماتېريا-لىزم***غا قارالا.)

ئىجتىمائىيەتتىكى پسىخولوگىيىچىلەر 社会学中的心理学派 جاھانگىرلىك Психологическая школа в социологии دەۋرىدە بولۇپمۇ ئامېرىكا، ئەنگلىيە ۋە فرانسىيىدە تارقالغان بىر خىل ئەكسىيەتچىل، پەنگە قارشى جەمىيەت تەرەققىياتى نەزەرىيىسى. ئىجتىمائىيەتتىكى پسىخولوگىيىچىلەر ماتېرىيالىستىك تارىخقاراشقا قارشى تۇرىدۇ، ئۇنىڭ مەقسىدى كىشىلەرنىڭ پسىخولوگىيىسى جەمىيەتنىڭ ئاساسى، ئۇ جەمىيەتنىڭ ئىقتىسادىي تۈزۈمۈنى ۋە سىياسى تۈزۈمۈنى بەلگىلەيدۇ دېگەننى ئىنكار قىلىدۇ. بۇ خىل نەزەرىيىنىڭ سىنىپىي مۇددىاسى شۇكى، ئۇ جەمىيەتنى "زامان-زامانلاردىن بۇيان مەۋجۇت بولۇپ كەلگەن" ئىنسانلار پسىخولوگىيىلىك قانۇنىيىتىنىڭ مەھسۇلى دېمەكچى بولىدۇ ھەمدە كاپىتالىستىك تۈزۈمگە مەڭگۈلۈك، ئەۋرەلمەس خاراكتېر ئاتا قىلىدۇ. فرانسىيىلىك ئەكسىيەتچىل ئىجتىمائىيەتشۇناس تارد (1843—1904) ئىجتىمائىيەت-تىكى پسىخولوگىيىچىلەرنىڭ ئاساسچىلىرىدىن بىرى، ئۇ ئاتالمىش تەقلىتچىلىكنى تەشەببۇس قىلىدۇ. تاردنىڭ سوزى بويىچە بولغاندا، پۈتكۈل ئىجتىمائى تۇرمۇش ئىنسانلارنىڭ تۇغما دوراش قابىلىيىتىنىڭ باشقۇرۇشىدا بولىدۇ. ئۇ مۇنداق دەپ ھىساپلايدۇ: تالانتلىق كىشىلەر مەشھۇر كەشپىياتلارنى باشقا ئېلىپ چىقالايدۇ، كەلە ئامما تالانتلىق

كىشىلەرنى دورايدۇ. ئۇلارنىڭ كەشپىياتلىرىنى تۇرمۇشقا ئومۇملاشتۇرىدۇ. تارد ئالدى بىلەن خەلقنى باشقىلارنىڭ ئىرادىسىنى ئاددى ھالدا ئىجرا قىلغۇچىلار دەپ قاراپ، خەلقنىڭ ھەرقانداق تەشەببۇسكار ئىجادىي روھىنى ئىنكار قىلىدۇ. تارد مۇشۇ نۇقتىغا ئاساسەن ئىشچىلار سىنىپى كاپىتالىستلارنىڭ رەھبەرلىگىگە مۇھتاج دەپ تۇرۇۋالىدۇ.

ئامېرىكىلىق ئىجتىمائىيەتشۇناس گىددىنگس بىلەن ۋورد تارد-تىن كېيىن پسىخولوگىيىچىلەرنىڭ ئەكسىيەتچىل ئىدىيىسىنى راۋاجلاندۇردى. ئىككىلىسى كىشىلەرنىڭ تۇيغۇسى، ئىدىيىسى، ئىقتىدارى ۋە ئارزۇسى جەمىيەت تەرەققىياتىنىڭ ئاساسلىق ھەركەتلەندۈرگۈچ كۈچى دەيدۇ، كاپىتالىستىك ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلى "نورمال" ئىنسانلار پسىخولوگىيىسىنىڭ مۇقەررەر نەتىجىسى دەۋالىدۇ. گىددىنگس: ھوكۇمران سىنىپلار ئالاھىدە ئالى شەكىلدىكى ئاڭغا-"ئىسىل نەسىللىكلەر" ئېگىغا ئىگە، ئۇلار "ئىسىل نەسىللىكلەر" بولغانلىقتىن، جەمىيەتنە رەھبەرلىك رولىنى ئويناشقا ھەقلىق، دەپ كېسىپ ئېيتىدۇ. ھازىرقى زامانىدىكى ئامېرىكىدا، ئىجتىمائىيەتتىكى پسىخولوگىيىچىلەرنىڭ ئاساسىي قىسمى بېرنارد قاتارلىقلار: "يۇزدە-يۇز" ئامېرىكىلىقلار "ئالى" پسىخولوگىيىگە ئىگە كىشىلەر، دەيدۇ، شۇنىڭدەك يۇنى ئاساس قىلىپ، ئامېرىكا مالىيە كاپىتالىنىڭ دۇنياۋى ھوكۇمرانلىغىنى ئورنىتىشنى چاقىرىق قىلىدۇ. ئۇلار ئىنسانىيەت ھەركىتىنىڭ ئاساسى بىر خىل ئالاھىدە "ئۇرۇشچەرمىلىك ئىقتىدارى" دەپ كېسىپ ئېيتىدۇ. ئىجتىمائىيەتتىكى پسىخولوگىيىچىلەرنىڭ نۇرغۇن ۋەكىللىرى **فرويدزىم*** مەيدانىدا تۇرۇپ، ئەمگەكچىلەر ئامېرىكا تېچلىقنى، دېموكراتىيىنى ۋە سوتسىيالىزىمنى قولغا كەلتۈرۈش كۈرىشىگە بوھتان چاپلاشقا ئۇرۇنۇپ، بۇندىق كۆرەشنى كېسەللىك ھالىتىنىڭ ئالامىتى "خاھىشى" كەلتۈرۈپ چىقارغان دەۋالىدۇ. ئامېرە-

كىشى ئىلغار دېموكرات ئالىملار ئىجتىمائىيەتتىكى پسخولوگىيىدە-
لەرگە كەسكىن ھالدا قارشى تۇرۇپ، ئۇنى ئەكسىيەتچى كۆچەرىنىك
قوللىنىكى ئىدىيىۋى قورال دەپ ھىساپلىدى.

社会学中的"地理"学派 "جۇغراپىيىچىلەر" ئىجتىمائىيەتتىكى

«Географическое направление» в социологии

بۇرژۇئا ئىجتىمائىيىتىنىك مەزھەپلىرىدىن بىرى، ئۇ جۇغراپىيىۋى
مۇھىت جەمئىيەت تەرەققىياتىدا ھەل قىلغۇچ ئەھمىيەتكە ئىگە دەپ
ھىساپلايدۇ. "جۇغراپىيىچىلەر" مىللەتلەر ئوتتۇرىسىدىكى شۇنىڭدەك
مىللەتلەرنىك ئىجتىمائىي تۈزۈمىلىرى ئوتتۇرىسىدىكى پەرقلەرنى
مىللەتلەر ئولتۇراقلاشقان جۇغراپىيىۋى شارائىت جەھەتتىكى پەرقلەر
ئارقىلىق چۈشەندۈرۈشكە ئۇرۇنىدۇ. ئىجتىمائىيەتتىكى "جۇغراپىيە-
چىلەر"نىك ۋەكىللىرى فرانسىيە ئىجتىمائىيەتشۇناسى **مونتېسكيۇ**،
جۇغراپىيەشۇناس رېكلىيۇ، ئەنگلىيە تارىخشۇناسى بوكلى، روسىيە
ئالىمى ل. ئى. مېچنىكوۋ قاتارلىق كىشىلەر. "جۇغراپىيىچىلەر"نىك
ۋەكىللىرى ئىچىدە بەزىلەر ھاۋا كىلىماتى، تۇپراق جەمئىيەت
تەرەققىياتىنىك ئاساسىي شەرتى دەپ ئوتتۇرىغا قويىدى. بەزىلەر
ئىرقى ئالاھىدىلىكنى، يەنە بەزىلەر دولەت ۋە مىللەتلەرنىك دەريا
ۋە دېڭىز-ئوكيانلارغا يېراق-يېقىنلىقى قاتارلىقلارنى جەمئىيەت
تەرەققىياتىنىك ئاساسىي شەرتى دەپ ئوتتۇرىغا قويىدى. مەسىلەن،
ل. ئى. مېچنىكوۋ: پۈتكۈل ئىنسانىيەتنىك مەدەنىيىتى، مەدەنىي
تەرەققىياتى دەريالار پاكى دېڭىز-ئوكيانلارنىك مىللەتلەر، دولەت-
لەرنىك تۇرمۇشىغا بولغان تەسىرىگە باغلىق، دەپ ئوتتۇرىغا قويىدى.
شۇڭا ئۇ ئىنسانىيەت مەدەنىيىتىنىك بارلىق تارىخىي دەريالار،
دېڭىز-ئوكيانلارنىك مەدەنىيەت تارىخى دەپ ئاپرىدۇ. جاھانگىر-
لىك دەۋرىدىكى بۇرژۇئا ئىجتىمائىيىتىدە، "جۇغراپىيىچىلەر"نىك
قاراشلىرى ئەكسىيەتچىل، فاشىستىك نەزەرىيە—جۇغراپىيىلىك سىياسى

نەزىرىسىگە ئايلاندى. جاھانگىر مۇتەپەككۇرلەر بۇنداق نەزىرىيىدىن پايدىلىنىپ باشقا دولەتلەرنىڭ تېرىتورىيىسىنى بېسىۋېلىش، بېقىنىدا دولەت خەلقلىرىنى يوي سۈندۈرۈش ھەركىتى ئۈچۈن ئاساس ئىزلىدى. ئىجتىمائىيەتتىكى "جۇغراپىيەچىلەر" جەمىيەت تەرەققىياتىنىڭ ھەقىقى سەۋەبىنى ئىلمىي ھالدا چۈشەندۈرۈپ بېرەلمەيدۇ. بىرنەچچە ئون مىڭ يىل مابەينىدە ئوزگەرمىدى دېسەمۇ بولىدىغان جۇغراپىيىلىك شارائىت ناھايىتى قىسقا ۋاقىت ئىچىدە ئۆپ ئوزگىرىش ھاسىل قىلىدىغان (نەچچە يۈز يىل ئىچىدە، ھەتتا نەچچە ئون يىل ئىچىدە غايەت زور ئىجتىمائىي ئوزگىرىش ھاسىل قىلىدىغان) جەمىيەت تەرەققىياتىنىڭ ئاساسىي سەۋەبى بولالمايدۇ. جەمىيەت تەرەققىياتىنىڭ ھەل قىلغۇچ سەۋەبى تاشقى تەبىئەت دۇنياسى ئەمەس، جۇغراپىيىلىك شارائىت ئەمەس، بەلكى ماددى ئەشيا ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلىنىڭ ئوزگىرىشى. ئىجتىمائى **ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرى*** تەرەققىياتىنىڭ سەۋەبىسى قانچە يۇقۇرى، ئىجتىمائى ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلى قانچە يۇقۇرى دەرىجىلىك بولسا، جەمىيەتنىڭ تەبىئەت دۇنياسىنىڭ ئىستخىيىلىك كۈچلىرىگە بولغان بېقىندىلىقى شۇنچە كىچىك، جەمىيەتنىڭ تەبىئەت دۇنياسىنى، جۇغراپىيىلىك مۇھىتنى ئوزگەرتىشى شۇنچە تېز بولىدۇ. سوتسىيالىستىك ۋە كومۇنىستىك تۈزۈم شارائىتىدا، كىشىلەرنىڭ تەبىئەت كۈچلىرىنى تىزگىنلىشى ئەڭ يۇقۇرى دەرىجىگە يېتىدۇ، چۈنكى ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرى كاپىتالىزىمنىڭ كىشىنىدىن قۇتۇلغان ھەمدە تولۇق تەرەققى قىلىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە بولغان بولىدۇ. (**جۇغراپىيىلىك مۇھىت***قا قارالا.)

ئىجتىمائىيەتتىكى سۇبېكتىپ ئۇسۇل 社会学中的主观方法 Субъективный метод в социологии تارىخىي جەريانىنى مەشھۇر ئەربابلارنىڭ خالىغانچە ئېلىپ بارغان يالالىيىتىنىڭ نەتىجىسى

دەپ قارايدىغان بىر خىل پەنگە قارشى ئىدىيالىستىك كۆزقاراش. بۇ خىل كۆزقاراش بويىچە بولغاندا، خەلق ئامىسى تارىختا ھەل قىلغۇچ رول ئوينىيالمايدۇ. ئىجتىمائىيەتتىكى سۈبېكتىپ ئۈسۈل جەمئىيەت تەرەققىياتىنىڭ ئوبېكتىپ قانۇنىيەتلىگىگە كۆز يۇمىدۇ. ئۇنىڭ ئۈچۈن، تارىخ تاسادىيى ۋەقەلەرنىڭ ئارىلاشمىسىدۇر. ئىجتىمائىيەتتىكى سۈبېكتىپ ئۈسۈل تارىخىي ماتېرىيالىزىمغا بۇزاستە قارىمۇ-قارشى بولۇپ، ئالىلىبۇرۇنلا ئۇشتاق بۇرژۇئا ۋە بۇرژۇئا مۇتەپەككۇرلىرىنىڭ ماركسزىمغا قارشى تۇرۇشتىكى قورالى بولۇپ قالغان. ئىنگىلاپتىن ئىلگىرى روسىيىدە بۇ خىل ئەكسىيەتچىل مەيداندا تۇرغانلار نارودنىكلار ئىدى، ئۇلار **لاۋروۋ* مىخايىلوۋ-ۋسكى*** قاتارلىق كىشىلەر ئارقىلىق: "ئەنگىدىي تەپەككۇر قىلىدىغان" كىشىلەر تارىخنى يارانقۇچىلار، دەدى. ئىجتىمائىيەتتىكى سۈبېكتىپ ئۈسۈل ئاساس قىلىنىش نەتىجىسىدە، ئامىنىڭ ئىنقىلاۋىي تەشەببۇسكارلىغىنى ئىنكار قىلىش پوزىتسىيىسى ۋە چارىزىمنىڭ ئايرىم ۋەكىللىرىگە قارشى شەخسى تېرورلۇق تاكتىكىسى ئۇچۇتقا كەلدى. ئىجتىمائىيەتتىكى سۈبېكتىپ ئۈسۈلنىڭ ھمايىچىلىرى ئىجتىمائى ھالەتنىڭ ئالمىشىپ تۇرۇشىدىن ئىبارەت ئوبېكتىپ قانۇنىيەتنى ئىنكار قىلىپ، كىشىلەرنى كاپىتالىزم روسىيىدە بىر خىل "تاسادىيى" ھادىسە ئىكەنلىگىگە، ئۇنىڭ راۋاجلىنالمايدىغانلىغىغا، شۇڭا پۈرولېتارىياتنىڭمۇ راۋاجلىنالمايدىغانلىغىغا زورمۇ-زور ئىشەنىدۈرمەكچى بولدى. **پلېخانوۋ*** بۇنداق ئەكسىيەتچىل ئۈسۈلغا قاخشاتقۇچ زەربە بەردى. لېنىن **«خەلق دوستلىرى" دېگەن نېمە ۋە ئۇلار سوتسىيال دېموكراتلىرىمىزلارغا قانداق ھۇجۇم قىلىدۇ؟»*** دېگەن كىتابىدا نارودنىكلىقنى ئىدىيە جەھەتتە ئۈزۈل-كېسىل تارمار قىلىدى. ستالىن **«ھوكۇمەتسىزلىكمۇ ياكى سوتسىيالىزىممۇ؟»*** دېگەن ئەسىرىدە ئىجتىمائىيەتتىكى سۈبېكتىپ ئۈسۈلنى چوڭقۇر ھەم

ئىلمىي ھالدا تەنقىت قىلدى. ھوكۈمەتسىزلەرنىڭ شەخسىنى تارىخ تەرەققىياتىنىڭ ھەل قىلغۇچ كۈچى دەپ قارايدىغان ئەكسىيەتچىل ئىدىيالىستىك كۆزقارىشىنى ئېچىپ تاشلىدى. ھازىرقى زامان بۇرژۇئا ئىجتىمائىيىتىدىكى سۇبېكتىپ ئۈسۈل جاھانگىرلىكىنى جان تىكىپ قوغدايدىغان قورال. جاھانگىر مۇتەپەككۇرلەر مۇشۇنداق ئۈسۈل ئارقىلىق تارىخىي قانۇنىيەتلەرنى ئىنكار قىلىپ، شەخسى تارىخنىڭ ياراتقۇچىسى دېگەننى تەرغىب قىلىپ، بانكا ئىگىلىرى ۋە مالىيە زومىگەرلىرىنىڭ ھۆرىيەتپەرۋەر ئىنسانىيەتكە قارىتقان ھوكۈمرانلىغى ئۈچۈن ئاساس تېپىشقا كۈچەپ ئۇرۇندۇ.

تارىخىي ماتېرىيالىزم ئىجتىمائىيەتنىكى سۇبېكتىپ ئۈسۈل شۇنىڭدەك باشقا ئىدىيالىستىك كۆزقاراشلار بىلەن قارىمۇ-قارشى، ئۇ ئىنسانلار جەمئىيىتىنىڭ تەرەققىيات قانۇنىيىتى توغرىسىدىكى بىردىن-بىر ئىلمىي نەزەرىيە.

ئىدراك ۋە ئەقىل Рассудок и разум **悟性和理性**

كانت* پەلسەپىسى ۋە **گېگېل*** پەلسەپىسىدىكى بىلىشنىڭ ئىككى خىل شەكلى. كانتنىڭ تەلىماتىغا ئاساسەن، "بىلىملىرىمىزنىڭ ھەممىسى تۇيغۇدىن باشلىنىدۇ، كېيىن ئىدراككە ئوتىدۇ، ئاخىردا ئەقىلىيلىققا يېتىپ بارىدۇ". ئىدراك ئوزىنىڭ ئەسلى قانۇنىيىتى بويىچە تۇيغۇ ماتېرىيالىلىرىنى رەتلەيدۇ ۋە بىرلەشتۈرىدۇ. ئىدراكنىڭ ئەسلىدە بار بولغان قانۇنىيىتى بويىچە تۇيغۇ ماتېرىيالىلىرىنى رەتلەش جەريانى بىلىش ھاسىلىنىدۇ. بىلىش سۇبېكتىپ بولىدۇ، ئۇ "ئوزدىدىكى نەرسە"لەر ("**ئوزدىدىكى نەرسە**" ۋە "**بىز ئۈچۈن نەرسە**" گە قارالا) دۇنياسىنى يەنى ماددى دۇنيانى قىلچە ئەكس ئەتتۈرمەيدۇ ۋە ئەكس ئەتتۈرەلمەيدۇ. لېكىن بىزنىڭ بىلىشىمىز بولسا تەبىئەت ئۇنىڭغا بەلگىلەپ بەرگەن تار دائىرىدىن ھالقىپ ئوتۇشكە، شەيئىنىڭ ئەسلى قىياپىتىنى چۈشىنىشكە تىرىشىدۇ. مانا بۇ ئەقىل

ماهەسى بولىدۇ. بۇ چاغدا ئەقىل ساقلانغىلى بولمايدىغان زىددىيەتكە يېتىپ قالىدۇ: ئۇ بىر بىرىگە زىت بولغان يەكۈنلەرنى چىقىرىدۇ، بۇ يەكۈنلەر ئوخشاشلا بىر بىرىنى دەلىللەيدۇ ۋە ئەينى ۋاقىتتا بىر بىرىنى چەتكە قاقىدۇ (مەسىلەن، ئالەمنىڭ زامان ۋە ماكان جەھەتتە باشلىنىش نۇقتىسى بولىدۇ، ئەينى ۋاقىتتا يەنە باشلىنىش نۇقتىسى بولمايدۇ؛ ماددا چەكسىز دەرىجىدە پارچىلىنىدۇ، ئەينى ۋاقىتتا يەنە چەكسىز دەرىجىدە پارچىلانمايدۇ، ۋەباشقىلار). كانت ئەقلىي بىلىشكە كوچۇش تەجرىبىدىن، سىرتقى شەيئىدىن ئەڭ زور چەكتە بىراقلاشقانلىق بولىدۇ، دەپ ھوكۇم قىلىدۇ. كانتنىڭ قارىشىچە، ئەقلىنىڭ زىددىيەتكە يېتىپ قېلىشىدىن ئىبارەت بۇ پاكىت ئەقلىنىڭ زەئىپلىگىنى، ئەقلىنىڭ "ئوزىدىكى نەرسە"لەر دۇنياسىنى چۈشىنىش يولىدىكى ئۇرۇنۇشىنىڭ ئەقىلگە مۇۋاپىق ئەمەسلىگىنى ئىسپاتلاپ بېرىدۇ. كانتنىڭ ئەقلىگە مەقسەتلىك ھالدا سەل قارىشىدىكى مەقسەت دىنىي ئاقلاشتىن ئىبارەت.

گېگېل يەلسەپسىدە ئىدىرەك بىلەن ئەقىلنىڭ پەرقى تەپەككۇر بىلەن بىلىشنىڭ توۋەن شەكلى بىلەن يۇقۇرى شەكلىنىڭ پەرقى بولۇپ ئىپادىلىنىدۇ. ئىدىرەكنى تەپەككۇر "چەكلىك تەپەككۇر" بولىدۇ، بۇنداق تەپەككۇر شەكىل لوگىكىسىغا، مېتافىزىكىغا خاس تەپەككۇر. ئىدىرەكتىن پەقەت چەكلىك، مېتافىزىكىلىق تەبىرلا ۋۇجۇتقا كېلىدۇ. ئۇ بىر بىرىگە قارىمۇ-قارشى بولغان، ئۇزگەرمەس ھوكۇمنى چىقىرىدۇ. مەسىلەن، ھاياتلىق بىلەن ئۆلۈم ئىدىرەككە نىسبەتەن ئېيتقاندا بىر بىرىگە قارىمۇ-قارشى بولغان ۋە بىر بىرى بىلەن باغلىنىشسىز ئىككى خىل ھادىسە. گېگېلنىڭ قارىشىچە، ئەقلىي تەپەككۇرلا دىيالېكتىك تەپەككۇر بولىدۇ. گېگېل تەپەككۇرنىڭ ئۇزىنى ۋە تەپەككۇر پەيدا قىلغان ئۇقۇمنىڭ تەبىئىنى تەتقىق قىلىپ، قارىمۇ-قارشى ھوكۇمنىڭ ئىچكى قىسمىدىكى ئۇزئارا

باغلىنىشنى ۋە ئۇنىڭ بىر بىرىگە ئايلىنىشىنى كۆرسىتىپ بەرگەن ئىدى. لېكىن ئىدىيالىست گېگېلنىڭ قارىشىچە، مەيلى ئىدىيە ياكى ئەقىل بولسۇن، "ئۇلار ئىككىسىدىن يۇقىرى ئۇرىدىغان" "روھ" نىڭ تەبىرىدىن باشقا نەرسە ئەمەس. شۇنىڭ بىلەن بىللە، گېگېل ئوزى ئىشلەتكەن "ئىدىيە" بىلەن "ئەقىل" دېگەن بۇ ئىككى ئۇقۇمنى بۇرمىلاپ، ئىدىيە ماتېرىيالىزىمچە بولىدۇ، ئەقىل بولسا خىيالىيەشىلىك، ئىدىيالىستىك ئاساستا تەپەككۇر قىلىدۇ دەپ ھېسابلايدۇ.

ئېنگېلس «تەبىئەت دىيالېكتىكىسى» دېگەن ئەسىرىدە مۇنداق دەپ كۆرسىتىدۇ: گېگېلنىڭ ئىدىيە بىلەن ئەقىلنى ئايرىشىدا ئەقىلگە مۇۋاپىق مېغىز بار. بۇ مېغىز ئادەمدىمۇ، ھايۋاناتلاردىمۇ بارلىق ئىدىيەكى پائالىيەت بولىدۇ، يەنى يېغىنچاقلاش، يېشىش، تەھلىل قىلىش، ئومۇملاشتۇرۇش بولىدۇ؛ ئەقلىي پائالىيەت يەنى ئۇقۇمنى تەدبىق قىلىدىغان تەپەككۇر پائالىيىتى بولسا ئادەمىلەردىلا بولىدۇ دېگەندىن ئىبارەت.

ئىدىيالىزىم 唯心主义 Идеализм يەلسەپىدىكى يەنىگە قارشى ئېقىم. يەلسەپىدىكى تۈپ مەسىلىنى يەنى تەپەككۇرنىڭ مەۋجۇدىيەت بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى مەسىلىسىنى ھەل قىلىشتا، ئىدىيالىزىم ماتېرىيالىزىمنىڭ ئەكسىچە، ئاڭ ۋە روھ بىرلەمچى دەپ ھېسابلايدۇ. ئىدىيالىزىم: دۇنيا "ئاڭ"، "مۇتلەق ئىدىيە"، "ئالەم روھى"نىڭ گەۋدىلىنىشى، دەپ قاراپ، بىزنىڭ ئېڭىمىزلا ھەقىقى مەۋجۇت، ماددى دۇنيا، مەۋجۇدىيەت، تەبىئەت دۇنياسى بولسا يەقەت ئاڭ، ئۇيغۇ، تەسەۋۋۇر ۋە ئۇقۇمنىڭ مەھسۇلاتى، دەپ ھېسابلايدۇ.

يەلسەپىدىكى ئىدىيالىزىم ئېقىمى مۇبەكتىپ ئىدىيالىزىم ۋە "ئوبېكتىپ" ئىدىيالىزىمدىن ئىبارەت ئاساسلىق ئىككى خىلغا بولۇ-

نسدۇ. **سۇبېكتىپ ئىدىيالىزم** مەۋجۇداتنىڭ ئاساسى شەخسنىڭ (سۇبېكتىپنىڭ) تۇيغۇسى، تەسەۋۋۇرى ۋە ئېڭىدىن ئىبارەت دەپ ھىساپلايدۇ. بۇ خىل ئىدىيالىزم، ئالدى بىلەن، ئەنگلىيە ئېپىسكوپى **بېركلى***نىڭ نامىدىن ئايرىلمايدۇ. سۇبېكتىپ ئىدىيالىزم تۇيغۇدىن تاشقىرى بىرنىڭ سەزگۈ ئەزالىرىمىزغا تەسىر قىلىدىغان ھەم بىزدە بەلگىلىك تۇيغۇ پەيدا قىلىدىغان، رېئال، كىشىلەرگە باغلىق بولمىغان شەيئىلەرنىڭ مەۋجۇتلۇغىنى ئىنكار قىلىدۇ. بۇنداق نۇقتىنەزەر تەرەققى قىلىپ مۇقەررەر رەۋىشتە مەنچىللىككە ئېلىپ بارىدۇ. ئىجتىمائى ئەمىلىيەتنىڭ ھەر بىر قەدىمى بىزنى ئادەمنىڭ تۇيغۇسى، سەزگۈسى ۋە تەسەۋۋۇرى ھەقىقى مەۋجۇت بولغان شەيئىلەرنىڭ ئىنكاسى ئىكەنلىگىگە چوڭقۇر ئىشەندۈرىدۇ ۋە سۇبېكتىپ ئىدىيالىزىمدىن ئىبارەت بۇنداق پەلسەپىنىڭ پېنگە قارشى خاراكتېرىنى كۈشىنى قايىل قىلارلىق دەرىجىدە ئېچىپ تاشلايدۇ.

"ئوبېكتىپ" ئىدىيالىزم سۇبېكتىپ ئىدىيالىزىمغا ئوخشىمايدۇ، ئۇ، مەۋجۇداتلارنىڭ ئاساسى شەخسنىڭ ئېڭى ۋە سۇبېكتىپ ئاڭ ئەمەس، بەلكى مەلۇم سىرلىق "ئوبېكتىپ" ئاڭ ۋە ئومۇمى ئاڭدىن يەنى "ئوبېكتىپ" ئىدىيالىستلارنىڭ قارىشىچە، كىشىلەرگە بېقىنمايدىغان ھالدا مۇستەقىل مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدىغان "دۇنياۋى ئەقىل"، "ئومۇمى ئىرادە" ۋاھاكازالاردىن ئىبارەت، دەپ قارايدۇ. ئەمىلىيەتتە ئوبېكتىپ بولغان، يەنى كىشىلەرگە بېقىنمىغان ھالدا مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدىغان ھېچقانداق ئاڭ بولمايدۇ ھەم بولۇشىمۇ مۇمكىن ئەمەس.

ئىدىيالىزم دىن بىلەن زىچ باغلىنىشلىق بولۇپ، ئۇ بەرىبىر خۇدا ھەققىدىكى ئىدىيىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. ئىدىيالىزم دىنىنىڭ سادىق ئىتتىپاقچىسى ۋە ياردەمچىسى. لېنىن ئىدىيالىزم دەل راھىبلىقنىڭ ئوزى ئىكەنلىگىنى كورسەتكەندە مۇنداق دەپ تەكىتلەيدۇ:

"('دۇرۇسراق' ۋە 'يۇنگدىن تاشقىرى') پەلسەپىۋى ئىدىيالىزم ئىنسانلارنىڭ چەكسىز مۇرەككەپ (دىيالېكتىك) يېلىشىنىڭ بىر تەرىكىۋى **ئارقىلىق** راھىپچىلىققا باردىدىغان **يول**." («پەلسەپە خاتىرىلىرى»، خەلق نەشرىياتىنىڭ 1956 ـ يىل خەنزۇچە نەشرى، 365 ـ بەت) ئىدىيالىزمنىڭ يالغۇز ئىجتىمائى تۈرمۇشتىلا يېلتىزى بولۇپ قالماستىن، بەلكى يېلىش جەريانىنىڭ ئوزىدىمۇ ئۇنىڭ يېلتىزى بار. يېلىش جەريانىنىڭ ئوزىدە، ھادىسىنى ئومۇملاشتۇرۇش جەريانىدا ئالاقە ۋىيالىقتىن ئاجراپ قېلىشى، ئومۇمىي ئۇقۇم ماددىدىن ئاجرالغان ۋە ئىلاھىيلاشقان مۇتلەق نەرسىگە ئايلىنىپ قېلىشى مۇمكىن. مەسىلەن، "ئوبېكتىپ" ئىدىيالىستلار مەقسەتى مەۋجۇت بولغان ئالما، نەشپۈت، بولجۇرگەن، شاپىتۇل بىلەن ئۇلار توغرىسىدىكى ئومۇمى ئۇقۇم "مېۋە" ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتنى سوزلىگەنىدە، مەقسەتى ۋىيالىقتىن ئېلىنغان بۇ ئابستراكت ئۇقۇم ("مېۋە")نى ئەنە شۇ ئالما، نەشپۈت، بولجۇرگەن، شاپىتۇللارنىڭ مەۋجۇت بولۇش ئاساسى دەپ قارايدۇ. سۇبېكتىپ ئىدىيالىزمىمۇ شۇنداق، ئۇ، تۇيغۇ بولمايدىكەن، شەيئىلەرنى بىلگىلى بولمايدۇ، دېگەن ئۇقتىسنەزەرنى دەستەك قىلىۋېلىپ، تۇيغۇنى بىردىن ـ بىر ۋىيالىلىق دەپ قاراپ، تاشقى دۇنيانىڭ مەۋجۇتلۇغىنى ئىنكار قىلىدۇ.

ئەقلىي ئەمگەك بىلەن جىسمانى ئەمگەكنىڭ بولۇنۇشى، سىنىپ ۋە ئېكسپلاتاتسىيىنىڭ پەيدا بولۇشى پەلسەپىۋى ئىدىيالىزمنىڭ بارلىققا كېلىشىدىكى ئىجتىمائى شەرت. تەبىەت ھادىسلىرىنى ئىدىيالىستىك نۇقتىسنەزەر بىلەن چۈشەنىدۇرگۈچىلەر ئاساسەن ئەكسىيەتچى سىنىپلارنىڭ مۇتەپەككۇرلىرى. شۇڭا، تارىختىن بۇيان پەلسەپىۋى ئىدىيالىزم جەمىيەت تارىخىدا ئىلغار كۈچلەرگە قارشى

تۇرۇش، دېموكراتىيىگە ۋە پەنگە قارشى تۇرۇشتىن ئىبارەت ئەكسىيەتچىل رول ئويناپ كەلمەكتە.

ئىدىيالىزم ئەڭ قەدىمقى زامانىدىلا پەيدا بولغان. قەدىمقى يۇنان "ئوبېكتىپ" ئىدىيالىزمىنىڭ ۋەكىلى **پلاتون*** بولۇپ، ئۇ قۇلدارلار ئاقسۆڭەكلەر مەنپەئەتىنىڭ ۋەكىلى، قەدىمقى دېموكراتىك ھاكىمىيەت تۈزۈمىنىڭ ئەشەددى دۈشمنى. پلاتون مۇنداق دەيدۇ: ھەقىقى دۇنيا ـ ئالاھىدە ۋە تۇيغۇدىن ئاشقىرى خىيالىي دۇنيا، ماددى دۇنيا بولسا سايە دۇنيا، خىيالنى خېرە ئەكس ئەتتۈرىدىغان دۇنيادۇر. فېودالىزم جەمئىيتىدە ئىدىيالىستىك دىنىي مەدرىس پەلسەپىسى ھوكۈمران ئورۇندا ئىدى، ئۇ پەلسەپىنى ئىلاھىيەتنىڭ قۇلىغا ئايلاندۇرۇپ قويدى. فېودالىق تۈزۈم پارچىلىنىۋاتقان ۋە بۇرژۇئازىيە مۇناسىۋىتى تەرەققى قىلىۋاتقان دەۋردە، ئىقتىسادىي جەھەتتە نىسبەتەن تەرەققى قىلغان دولەتلەر (ئەنگلىيە، گوللاندىيە) دىكى ئىنقىلابىي بۇرژۇئازىيە ئىچىدىن بىر تۈركۈم ماتېرىيالىست پەيلاسوپلار (ف. **بېكون***، **سپىنوزا***، **ھوببس*** قاتارلىقلار) مەيدانغا چىقتى. ئەنگلىيىدە كاپىتالىستىك ئۇناسىۋەت ئورنىتىلغان دەۋردە، بېركلىنىڭ سۇبېكتىپ ئىدىيالىزمى ۋە **يۇم***نىڭ شۇبھىچىلىگى ئىدىيالىزمنىڭ ئەنگلىيە پەيلاسوپلىرىنىڭ ماتېرىيالىزمىغا قارشى كۈرەش شەكلىدۇر.

18 ـ ئەسىردە ھەم 19 ـ ئەسىرنىڭ دەسلەپكى 30 يىللىرىدا گېرمانىيىدە **كانت***، **فىشت***، **شېللىڭ***، **گېگېل***نىڭ ئىدىيالىستىك پەلسەپىسى مەيدانغا چىقتى، بۇ 18 ـ ئەسىردىكى فرانسىيە ئىنقىلابۇغا ۋە فرانسىيە ماتېرىيالىزمىغا نىسبەتەن ئەكسىيەتچىلىك. گېگېل پەلسەپىۋى ئىدىيالىزمنى ئەڭ يۇقۇرى پەللىگە يەتكۈزدى: ئۇنىڭچە، ھەممە نەرسە ئىدىيە ياكى ئىدىيىنىڭ چەتلەشتۈرۈلۈشىدىن ئىبارەت. گېگېل ئىدىيالىزمىغا قارىمۇ ـ قارشى بولغان مۇھىم ئىلغار تەرەپنى

(گېگېل دىيالېكتىكىسىنىڭ "مۇۋاپىق مېغىزى")نى ئوز ئىچىگە ئالغان ئاشۇنداق ئىدىيالىستىك پەلسەپىنىڭ ئەڭ ئاخىرقى بىر ۋەكىلى.

19 ـ ئەسىردىكى ئەڭ ئاتاقلىق نېمىس ماتېرىيالىستى **فېيېرباخ*** ۋە 18 ـ، 19 ـ ئەسىردىكى رۇس ماتېرىيالىستلىرىدىن **لومونوسوۋ***، **رادىشېۋ***، **بېلىنسكى***، **گېرتسېن***، **چېرنىشېۋسكى***، **دوبرولىيۇبوۋ***، **پىساريۇ***، **سېچېنوۋ*** قاتارلىقلار پەلسەپىۋى ئىدىيالىزىم بىلەن بولغان كۈرەشتە ناھايىتى چوڭ رول ئوينىدى.

ئىدىيالىستىك پەلسەپە كېيىنكى تەرەققىياتتا زاۋاللىققا يۈز تۇتتى، ئۇ پەقەت بۇرژۇئىنى ھەر خىل پەلسەپە تەلىماتلىرىدىن بەزى ئەڭ ئەكسىيەتچىل، ئەڭ سىرلىق نەزەرىيىلەرنى كوچۇرۇپ ئالاتتى، خالاس. جاھانگىرلىك دەۋرىدىكى ئىدىيالىستىك پەلسەپە ئىنتايىن ئەكسىيەتچىل خاراكتېرغا ئىگە. 19 ـ ئەسىرنىڭ ئاخىرى ۋە 20 ـ ئەسىرنىڭ باشلىرىدا بېركلىچىلىقنى تىرىلدۈرگەن ماخ ۋە ئاۋېنا ـ رىئوسنىڭ تەجرىبە تەنقىتچىلىگى تارالدى. لېنىن ماخىزىمنى ئەجەللىك تۇرده تەنقىت قىلدى، لېنىن مۇنداق دەپ يازىدۇ: "تەجرىبە تەنقىتچىلىگىنىڭ بىلىش نەزەرىيىسىنىڭ چۈۋالچاق ئىبارىلىرى كەينىدە، پەلسەپىدىكى پارتىيە ـ گۇرۇھلار كۆرۈشىنى كورمەي بولمايدۇ، بۇنداق كۆرەش، ئېگى ـ تەكتىدىن ئالغاندا، ماتېرىيالىزم ۋە ئىدىيە ئەمىيىتىدىكى بىر بىرىگە دۈشمەن سىنىپلارنىڭ خاھىشلىرىنى ۋە ئىدىيە سېستىمىسىنى ئىپادىلەيدۇ." («ماتېرىيالىزم ۋە تەجرىبە تەنقىتچىلىگى»، 1977 ـ يىل ئۇيغۇرچە نەشرى، 678 ـ بەت) لېكىن ئىدىيالىستىك پەلسەپە ھېچقانداق ھازىرقىدەك بۇ تەخلىستە زاۋالغا يۈز تۇتقان ۋە چىرىگەن ئەمەس.

ئىشچىلار سىنىپىنىڭ خائىنلىرى ۋە ئاينىغانلار، مەيلى بۇرۇن ۋە ھازىر بولسۇن، بۇرژۇئا پەلسەپىسىدىن ھەمىشە شۇجېڭجۇيىنى ۋە ئاغىچىلىقنى دەللىلەيدىغان ئىدىيىۋى قورال سۈپىتىدە پايدىلىنىدۇ.

شيۇجيڭجۇيى سىنىپىي ھەمكارلىق ئىدىيىسىنى قوغداپ، پۈرولېتارىيات ئىنقىلاۋى توغرىسىدىكى ئىدىيىگە قارشى تۇرىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ ماتېرىيالىستىك دىيالېكتىكىدىن ۋاز كېچىپ، ماركس تەلىماتى بىلەن ھەر خىل ئىدىيالىستىك پەلسەپىلەرنى كېلىشتۇرۇش يولى بىلەن بىرلەشتۈرۈشكە ئۇرۇنىدۇ. ھازىرقى زامان ئوقۇمۇشلىرى سوتسىيالىستلىرىنىڭ باشلىقلىرى پەلسەپىۋى ئىدىيالىزمنى ئاشكارا تەشۋىق قىلماقتا. لېكىن ئىدىيالىستلارنىڭ ئوز ئەكسىيەتچىلىكلىرىنى قوغداپ قېلىش يولىدىكى بارلىق ئۇرۇنۇشلىرى قۇرۇق ئاۋارىچىلىقتىن باشقا نەرسە ئەمەس. پەن تەرەققىياتى، دېموكراتىك كۆچلەر ۋە سوتسىيالىزم كۆچلىرىنىڭ غەلىبە قىلىشى نەتىجىسىدە پەلسەپىۋى ئىدىيالىزم ئارقىمۇ-ئارقا ئوز زېمىنلىرىدىن مەھرۇم قالماقتا. كاپىتالىزمنىڭ ھالاكىتى ئىدىيالىزمنىڭ ئىجتىمائىي ئاساسىنى گۇمران قىلغۇسى.

ماركس ۋە ئېنگېلىستىن بۇرۇنقى بارلىق پەيلاسوپلار، جۈملىدىن ماركستىن بۇرۇنقى ماتېرىيالىستلارمۇ ئىجتىمائىي ھادىسىلەرنى ئىدىيالىستىك مەيدانغا تۇرۇپ چۈشەندۈرگەن ئىدى. ئۇلار: تارىخنىڭ ئاساسلىق ھەركەتلەندۈرگۈچىسى تەرىسىيە كورگەن كىشىلەر ۋە "قەھرىمان"لار بولۇپ، ئۇلار خەلق قاتناشمىغان ئەھۋالدا تارىخنى يارىتقان؛ خەلق پاسسىپ، قاشاڭ كوچ بولۇپ، تارىخىي پائالىيەت ئېلىپ بېرىشقا ئىقتىدارسىز، دەپ ھوكۇم قىلىدۇ. رۇس نارودنىكلىرى (**لاۋروۋ***، مىخايلوۋسكىلار) شۇنىڭدەك ھەر خىل-ھەر رەڭدىكى ئۇششاق بۇرژۇئا سوتسىيالىزمچىلىرى، ھوكۇمەتسىزلەر ۋاھاكازالار بۇنداق ئىدىيالىستىك مەيدانغا تۇرغان. ھازىرقى زامان بۇرژۇئا پەيلاسوپلىرى ئرۇچلىق، مالتۇسچىلىقتىن ئىبارەت ئەڭ ئەكسىيەتچىل ئىدىيالىستىك نەزەرىيىلەردىن پايدىلىنىپ، مونوپول كاپىتالىستلارنىڭ مەنپەئەتى ئۈچۈن ئىشلىمەكتە. ماركس بىلەن ئېنگېلىس ئىدىيا-

لىزمنى ئۇنىڭ ئەڭ ئاخىرقى پانا جايىدىن يەنى ئىجتىمائى پەن ساھەسىدىن قوغلاپ چىقاردى. ماركسزىم ماددى ئەشيالارنى ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلى جەمىيەت تەرەققىياتىنىڭ ئاساسىي ھەركەتلەندۈرگۈچ كۈچى ئىكەنلىگىنى، تارىخنى يارالتقۇچىلار خەلق، ئەمگەكچىلەر ئاممىسى ئىكەنلىگىنى تېپىپ چىقىپ، جەمىيەت تەرەققىياتىنىڭ ھەقىقى ھەركەتلەندۈرگۈچ كۈچىنى كورسىتىپ بەردى. ماركسزىم ئاساسچىلىرى ئىدىيالىزم بىلەن ئاخىرغىچە دۇشمەنلىشىدىغان ئۇزۇل-كېسىل ماتېرىيالىستىك دۇنياقاراشنى تۇنجى قېتىم ۋۇجۇتقا كەلتۈردى. ماركسزىملىق پەلسەپۋى ماتېرىيالىزمنىڭ دۇنياغا كېلىشى ئۇرغۇن ئەسىرلەردىن بۇيان ماتېرىيالىستىك پەلسەپىنىڭ تەرەققىيات تارىخىدىكى ئۇزۇل-كېسىل ئىنقىلاپ بولۇپ ھىساپلىنىدۇ.

ئىدىيالىستىك تارىخقاراش 唯心主义历史观 Идеалистическое понимание истории ماتېرىيالىستىك تارىخقاراشنىڭ ئەكسىچە بولغان تەلىمات بولۇپ، ئۇ، ئىدىيە، نەزەرىيە ۋە كىشىلەرنىڭ ئېڭى قاتارلىقلارنى جەمىيەت تەرەققىياتىنىڭ ئاساسىي كۈچى، دەپ قارايدۇ. ماركسىزىن بۇرۇن ئىدىيالىستىك تارىخقاراش تامامەن ھوكۈمران ئورۇندا ئىدى. ھەتتا ماركسىزىن بۇرۇنقى ماتېرىيالىستلارمۇ ئىجتىمائى ھادىسىلەرنى ئىدىيالىستىك مەيدانىدا تۇرۇپ چۈشەندۈرەتتى. ئۇلار پەقەت تەبىئەت ھادىسىلىرىنى ماتېرىيالىستىك ئاساستا چۈشەندۈرۈش بىلەنلا چەكلىنىپ، ئىجتىمائى ھادىسىلەرنى ئۇزلىرىنىڭ ماتېرىيالىزمى ئارقىلىق بىلىشنى ئۇقمايتتى. مەسىلەن، 18-ئەسىردىكى فرانسىيە ماتېرىيالىستلىرى كىشىلەرنىڭ چۈشەنچىسى ۋە نۇقتىنەزىرىنى ئىجتىمائى مۇھىت بەلگىلەيدۇ، دەپ ئوغرا تونۇغان بولسىمۇ، لېكىن ئىجتىمائى مۇھىتنىڭ ئوزگىرىشىنى چۈشەندۈرۈشتە ئۇلار ئىدىيالىزمغا پېتىپ قېلىپ: پەقەت تەربىيە ئېلىپ بېرىلسىلا، بىلىم ئومۇملاشتۇرۇلسىلا، كىشىلەرنىڭ نۇقتىنەزىرى

ئۇزگەرتىلسا، ئىجتىمائى مۇھىتنىڭ ئۇزگەرتىلىشى ("پىكىرنىڭ دۇنيانى ئىدارە قىلىشى") تامامەن مۇمكىن دەپ ھىساپلىدى. ئۇلار، تارىخنىڭ تەرەققىياتى "مەشھۇر شەخسلەر"ــپادىشا، بوي سۇنـ دۇرغۇچىلار، قوماندانلارــنىڭ ئىرادىسى، كەيپىياتى ۋە ئارزۇسىغا باغلىق، دەپ قارايدۇ. شۇڭا ئۇلارنىڭ قارىشىچە، تارىخ قانۇنىيەتلىك جەريان بولماستىن، بەلكى قىسمەن تەسەيلىك ۋە تەسەيسىز تاسادىپى ۋەقەلەرنىڭ قوشۇلمىسىدىن ئىبارەت. 19ـئەسىردىكى نېمىس مائىرىيالىستى **فېيېرباخ*** تارىخىي ھادىسىلەرگە قاراشتىمۇ بىر ئىدىيالىست ئىدى، ئۇ: ئىنسانلار تارىخىدىكى ھەر بىر دەۋرنىڭ ئوخشاش بولماسلىقى پەقەت دىننىڭ ئوزگىرىپ تۇرۇشىدىنلا بولىدۇ، دەپ ھوكۇم قىلىدۇ.

ئىدىيالىستىك تارىخقاراش ئىككى ئاساسىي مەزھەپكە بولۇنىدۇ. بىرى جەمىيەت تەرەققىياتىنى "مۇتلەق ئىدىيە"، "دۇنياۋى ئەقىل"، ئادەمدىن تاشقىرى ئالىۋ ۋاھاكازالارنىڭ ھەركىتى بىلەن چۈشەنـ دۈرىدۇ. مەسىلەن، **گېگېل*** مۇشۇ مەزھەپكە مەنسۇپ. گېگېلنىڭ قارىشىچە، سىرلىق "مۇتلەق ئىدىيە" يارىتىشنىڭ مەنبەسى بولۇپ، ئۇ ھەرقايسى مىللەت ۋە دولەتلەرنىڭ تۇرمۇشىنى باشقۇرىدۇ ۋە جەمىيەتنى ئالغا سىلجىتىدۇ. يەنە بىر مەزھەپنىڭ ۋەكىللىرى جەمـ يەت تەرەققىياتىنى سۇبيېكتنىڭ، ئايرىم شەخسلەرنىڭ پائالىيەتلىرى ۋە ئىرادىلىرى ئارقىلىق چۈشەندۈرىدۇ، ئۇلار، مۇشۇنىداق ئايرىم شەخسلەرلا تارىخنا يارىتىش رولىنى ئويناپدۇ، دەپ قارايدۇ. مەسـ لەن، گېرمانىيەدىكى سولچى گېگېلچىلار (ئاكا-ئۇكا باۋېر قاتار-لىقلار) ۋە روسىيەدىكى نارودنىكلار مۇشۇ خىلغا مەنسۇپ. نارودنىكلار تارىخنى "قەھرىمان"لار، "تەنقىدىي تەپەككۇر قىلغۇچىلار" يارىتقان دەيدۇ، ئۇلار بۇ قەھرىمانلارنى خەلق ئاممىسى بىلەن قارىمۇـ قارشى قويۇپ، خەلق ئاممىسىنى "دوتلەر" دەپ كەمسىتىدۇ. نارود-

نىكلار ئۇزىنىڭ ئەملىي پائالىيىتىنى ئىجتىمائى ماددى تۇرمۇشنىڭ ئېھتىياجى ئۈستىگە قۇرماستىن، بەلكى تۇرمۇشتىن ئايرىلغان، ھەممىنى ئوز ئىچىگە ئالغان "غايىۋى" پىلان ئۈستىگە قۇرىدۇ. ئىدىيالىستىك تارىخقاراش بۇرژۇئا مۇتەپەككۇرلىرىنىڭ خەلق ئاممىسىنىڭ ئىنقىلاۋىي ھەركىتىگە قارشى تۇرىدىغان قورالى، ئەمگەكچىلەرنى قۇل قىلىدىغان قورالىي. ھازىرقى زامان بۇرژۇئا ئىجتىمائىيىتىدە تۇرلۇك قەبىھ ئىدىيالىستىك، ئىرادىچىلىك تارىخقاراش تامامەن ھوكۇمران ئورۇندا تۇرماقتا، بۇنداق قاراشتىكىلەر جەمىيەت تەرەققىياتىنىڭ ئوبېكتىپ قانۇنىيىتىنى ئىنكار قىلىدۇ، جەمىيەت تەرەققىياتىنىڭ جەريانى "ئىرق"نىڭ ئىسسىلىگىگە باغلىق دەپ قارايدۇ ھەمدە ئەكسىيەتچىل مالتۇسچىلىق نەزىرىيىسى ۋە پەنگە قارشى بولغان تارىخ دەۋر قىلىپ تۇرۇش نەزىرىيىسىنى شۇنىڭدەك ئۇرۇش مەڭگۈ مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇۋېرىدۇ، ئىنسانلار جەمىيىتى مۇقەررەر ھالاك بولىدۇ، ئېخنىكا ۋە ئىنسانلار ئىدىيىسىنىڭ داۋاملىق تەرەققىياتىنىڭ خەۋپىلىك خاراكتېرغا ئىگە دېگەنگە ئوخشاش نەزىرىيىلەرنى تەشۋىق قىلىدۇ. ھازىرقى زامان بۇرژۇئا ئىجتىمائىيىتى ئەمگەكچىلەر ئاممىسىنى جەمىيەت تۇرمۇشىنىڭ "چۈشەنگىلى بولمايدىغان كۈچى" ئالدىدا ئەيمىنىدىغان ھالەتكە كەلتۈرۈش ئۈچۈن، ئۇلارنى قارغۇلۇق ھالىتىگە چۈشۈرۈشكە، ئۇلارغا جەمىيەت تەرەققىياتىنىڭ ئوبېكتىپ قانۇنىيەتلىرىنى بىلگىلى بولمايدۇ، دېگەن ئىدىيىنى سىڭدۈرۈشكە جېنىنىڭ بېرىچە ئۇرۇنىدۇ. ماركسىزم-لېنىنىزم ئىدىيالىستىك تارىخقاراشنىڭ پەنگە قارشى ماھىيىتىنى ئاللىقاچان ئېچىپ تاشلىدى ھەمدە جەمىيەت تەرەققىياتىنىڭ قانۇنىيىتى توغرىسىدىكى بىردىن-بىر ئىلمىي نەزىرىيە—تارىخىي ماتېرىيالىزمنى ياراتتى، بۇ نەزەرىيە پۈرولېتارىياتقا جەمىيەتنى كوممۇنىزىم پىرىنسىپىغا ئاساسەن ئىنقىلاپ ئارقىلىق ئوزگەرتىشنىڭ يولىنى ئوچۇق تونۇتتى.

ئىدىئولوگىيە 意识形态 Идеология مەلۇم سىنىپ ياكى پارتىيىنىڭ مۇئەييەن كوزقاراش، پىكىر، ئۇقۇم ئىدىيىلىرىنىڭ سىستېمىسى. سىياسى كوزقاراش، پەلسەپە، سەنئەت، دىنلارنىڭ ھەممىسى ئىدىئولوگىيىنىڭ شەكلى. ھەرقانداق بىر خىل ئىدىئولوگىيە ئىجتىمائى مەۋجۇدىيەتنىڭ ئىنكاسى، شۇ جاغدا ھوكۈمران ئورۇندا تۇرغان ئىقتىسادىي تۈزۈمنىڭ ئىنكاسى. سىنىپىي جەمىيەتتە، ئىدىئولوگىيە سىنىپىلىققا ئىگە بولىدۇ. ئۇ كۈرەش قىلىۋاتقان مەلۇم بىر سىنىپنىڭ مەنپەئەتىنى ئەكس ئەتتۈرىدۇ ۋە قوغدايدۇ. لېنىن مۇنداق دەپ يازىدۇ: "..... مەسىلە **پەقەت مۇنداقلا بولىدۇ**: يا بۇرژۇئا ئىدىئولوگىيىسى بولىدۇ، يا سوتسىيالىزم ئىدىئولوگىيىسى بولىدۇ. بۇ يەردە ئوتتۇرىدا تۇرىدىغان ئىدىئولوگىيە يوق (چۈنكى ئىنسانلار ھېچقانداق 'ئۈچىنچى خىل' ئىدىئولوگىيىنى يارىتىقان ئەمەس، يەنە كېلىپ، ئومۇمەن ئېيتقاندا، سىنىپىي زىددىيەتلەر تۇپەيلىدىن پارچىلانغان جەمىيەتتە، قاچانلا بولمىسۇن سىنىپىي بولمىغان ياكى سىنىپتىن خالى بولغان ئىدىئولوگىيىنىڭ بولۇشى مۇمكىن ئەمەس)." («نېمە قىلىش كېرەك؟»، 1978 ـ يىل ئۇيغۇرچە نەشرى، 74 ـ بەت)

ئىدىئولوگىيە ئىجتىمائى تۇرمۇشتا ۋە جەمىيەت تارىخىدا غايەت زور رول ئويناپىدۇ. ئىجتىمائى ماددىي تۇرمۇش شارائىتىنى ۋە مۇئەييەن سىنىپىي مەنپەئەتنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان ئىدىئولوگىيە ۋۇجۇدقا كەلگەن ھامان، ئۇ جەمىيەت تەرەققىياتىدا ئىجابى رول ئويناپىدۇ. ئىلغار ئىدىئولوگىيە جەمىيەتتىكى ئىنقىلاۋىي كۈچلەرنىڭ مەنپەئەتى ئۈچۈن خىزمەت قىلىدۇ. **ماركسىزم ـ لېنىنىزم*** ئىشچىلار سىنىپىنىڭ ئىدىئولوگىيىسى، كومموئىستىك پارتىيە ۋە ئىشچىلار سىنىپىنىڭ جەمىيەتكە قارىتا ئىنقىلاۋىي ۋە سوتسىيالىستىك ئوزگەرتىش ئېلىپ بارىدىغان ئىدىيەۋى قورالى. بۇ ئىدىئولوگىيىنىڭ يېمىرىلمەس كۈچى شۇ يەردىكى، ئۇ جەمىيەتنىڭ ئالغا قاراپ راۋاج-

لىنىشتكى ئوبيكتىپ قانۇنىيەتلىرى توغرا ئەكس ئەتتۈرىدۇ ھەمدە ھازىرقى زامان تارىخ تەرەققىياتىنىڭ توسقىلى بولمايدىغان تەلەپنى ئىپادىلەيدۇ.

ئۇنىڭ ئەكسىچە، ھازىرقى زامان بۇرژۇئا ئىدىئولوگىيىسى ئەكسىيەتچىل كۆچ، ئۇ بۇرژۇئازىيە بىلەن ئىشچىلار سىنىپى، سوتسىيالىزم ئۈتۈرىسىدىكى كۈرەشتە، بۇرژۇئازىيىنىڭ مەنپەئەتى ئۈچۈن خىزمەت قىلىدۇ. پەندىن بۇز ئورۇش، ئىدىيالىزىم، راھىپلىق، چېكىدىن ئاشقان ئەكسىيەتچىل ئىدىيە، شۇنىڭدەك ۋە **ئىرفچىلىق***نى تەرغىب قىلىش، **جاھانچىلىق***نى تەشۋىق قىلىش ــ بۇلارنىڭ ھەممىسى ھازىرقى زامان بۇرژۇئا ئىدىئولوگىيىسىنىڭ بىر بۆلىدۇر. ئايرىلماس ئالاھىدىلىكى. ئىشچىلار سىنىپىنىڭ قوچقار زەپەرلىرى ۋە سوتسىيالىزىمنىڭ ئېرىشكەن غەلىبىسى بۇرژۇئا ئىدىئولوگىيىسىنى ئوستۇرىدىغان ئاساسنى يوقاتتى. لېكىن، بۇرژۇئا ئىدىئولوگىيىسىنىڭ تەسىرى ئۈزلۈكسىز يوقالمايدۇ، ئۇ پۈرولېتارىيات ئىدىئولوگىيىسى بىلەن بۇرژۇئا ئىدىئولوگىيىسىنىڭ دەھشەتلىك كۈرىشىدىلا يوقىلىدۇ.

ئىدىيە (يۇنان) (观念) Идея 思想 (گرېكچە idéa ــ ئويراز) رېئاللىقنىڭ ئاڭدىكى ئىنكاسى، بۇنداق ئىنكاس كىشىلەرنىڭ ئەتراپتىكى دۇنيا بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىنى كۆرسىتىدۇ، ھەرقانداق ئىدىيىنى ئىجتىمائى تۈزۈمنىڭ خاراكتېرى، كىشىلەرنىڭ ماددى تۇرمۇش شارائىتى بەلگىلەيدۇ. ئىدىيىنىڭ ماھىيىتىنى ۋە ئۇنىڭ ۋۇجۇتقا كېلىش مەنبەسىنى، ئىدىيىنىڭ ئۆزىدىن ئىزلەمەسلىن، بەلكى جەمئىيەتنىڭ ئىقتىسادىي تۈزۈمىدىن، جەمئىيەتنىڭ ماددى تۇرمۇش شارائىتىدىن، ئىجتىمائى مەۋجۇدىيەتتىن ئىزلەش كېرەك، چۈنكى ھەرقانداق ئىدىيە ئىجتىمائى مەۋجۇدىيەتنىڭ ئىنكاسى.

سىنىپىي جەمئىيەتتە، ئىدىيە باشتىن ــ ئاخىر سىنىپىلىققا ئىگە

بولىدۇ. ئۇ جەمىيەتتىكى سىنىپلارنىڭ ماددى مەنپەئەتىنىڭ ئىدىيە-
دىكى ئىپادىسى. ئىدىيە مەڭگۈ ئوزگەرمەيدۇ ۋە رىيالىستقا بېقىن-
مايدۇ دەيدىغان ئىدىيالىستىك ھوكۇم ئىلمىي ئەمەس، بىمەنە
ھوكۇمدۇر. مەڭگۈلۈك، سىنىپتىن خالى ئىدىيىلەرنى تەشۋىق قىلىش
ئېكسپىلاتاتسىيە قىلغۇچى سىنىپلارنىڭ ئېزىلگۈچى سىنىپلارغا مەڭگۈ
ھوكۇمرانلىق قىلماقچى بولۇش غەرىزىنى يوشۇرۇشتىنلا مەقسەت
قىلىدۇ. ماركسزىم-لېنىنزىم بىزگە مۇنداق تەلىم بېرىدۇ: ئىدىيە
ئىنسانىيەت تارىخىدا زور ئەھمىيەتكە ئىگە. ئىدىيە ئىنكار قىلىش
رولىنى ۋە ئەكسىيەتچىل رولنى ئوينىيالايدۇ، مۇئەييەنلەشتۈرۈش
رولىنى ۋە ئىنقىلاۋىي رولنىمۇ ئوينىيالايدۇ. ئىدىيە ئولۇۋاتقان
ئىجتىمائى تۈزۈمنى ياكى ھالاك بولۇۋاتقان سىنىپلارنى قوغدىغاندا،
جەمىيەت تەرەققىياتىنىڭ ماددى ئېھتىياجىغا ئۇيغۇن كەلمەيدىغان
بولۇپ قالغاندا، ئۇ ئەكسىيەتچىل بولغان بولىدۇ، تەرەققىياتقا
توسالغۇ بولىدۇ. ھازىرقى زامان بۇرژۇئازىيىسىنىڭ ئىدىيىسى ئەنە
شۇنداق. ئۇنىڭ ئەكسىچە، ئىدىيە كونا، زاۋالغا يۈز تۇتقان
تۈزۈمگە قارشى تۇرغاندا، جەمىيەتنىڭ ييڭى، جىددى تەلۈنى
ئەكس ئەتتۈرگەندە، ئۇ ئىلغار، ئىنقىلاۋىي رول ئوينايدۇ. كومۇ-
نىستىك ئىدىيە ئەنە شۇنداق بولىدۇ. "ييڭى ئىجتىمائى ئىدىيە ۋە
نەزىرىيىلەر پەقەت ئىجتىمائى ماددى تۇرمۇشنىڭ تەرەققىياتى
جەمىيەتنىڭ ئالدىغا ييڭى ۋەزىپىلەرنى قويغاندىن كېيىنلا
پەيدا بولىدۇ. ئەمما ئۇلار پەيدا بولۇش بىلەنلا ئىجتىمائى
ماددى تۇرمۇشنىڭ تەرەققىياتى ئوتتۇرىغا قويغان ييڭى ۋەزىپىلەرنىڭ
ھەل قىلىنىشىنى ئىلگىرى سۈرىدىغان، جەمىيەتنىڭ ئالغا بېسىشىنى
ئىلگىرى سۈرىدىغان ئىنتايىن زور كۈچكە ئايلىنىدۇ. ييڭى ئىدىيە،
ييڭى نەزىرىيە، ييڭى سىياسى نۇقتىنەزەر ۋە ييڭى سىياسى مۇئەس-
سىلەرنىڭ ئىنتايىن ئۇلۇغ تەشكىللەش، سەپەرۋەر قىلىش ۋە

ئوزگەرتىش رولى دەل مۇشۇ يەردە ئىپادىلىنىدۇ. يېڭى ئىجتىمائى ئىدىيە ۋە نەزەريىلەر شۇنىڭ ئۈچۈن پەيدا بولىدۇكى، ئۇلار جەمىيەت ئۈچۈن زورۇر، چۈنكى ئۇلارنىڭ ئاشۇنداق تەشكىللەش خىزمىتى، سەپەرۋەر قىلىش خىزمىتى ۋە ئوزگەرتىش خىزمىتى بولمايدىكەن، ئىجتىمائى ماددى تۈرمۇش تەرەققىياتى جەريانىدا پۈشپ يېتىلگەن ۋەزىپىلەرنى ھەل قىلىش **مۇمكىن ئەمەس.**" (ستالىن. «لېنىنزىم مەسىللىرى»، خەلق نەشرىياتىنىڭ 1955-يىل خەنزۇچە نەشرى، 704-بەت)

ئىرادىچىلىك 唯意志论 Волюнтаризм (لاتىنچىسى: voluntas—ئىرادە) پەلسەپىدىكى سۇبېكتىپ ئىدىيالىزىم ئېقىمى. لېنىنىنىڭ بىرى. ئۇ تەبىئەت دۇنياسىنى ۋە جەمىيەتتىكى ئوبېكتىپ قانۇنىيەت بىلەن زورۇرىيەتنى ئىنكار قىلىپ، ئىنسانلارنىڭ ئىرادىسى ھەل قىلغۇچ ۋە ئەڭ مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە دەپ تۇرۇۋالىدۇ. ئىرادىچىلىكنىڭ ۋەكىللىرى **شوپېنخوئېر***، **نىتسشې***، ھارتمان قاتارلىق كىشىلەر. ئوتتۇرا ئەسىردىلا، بۇنداق پىكىر ئېقىمى پەيدا بولغان. "دىنىي جەمىيەت موتۇەرلىرى"—سېن-ئاۋگۇستىن (354—430) ۋە ئوتتۇرا ئەسىردىكى مەشھۇر پەيلاسوپ دۇنس سكوتت—ئىنڭ ئەسەرلىرىدە بۇ پىكىر ئېقىمى ئاشكارە-لانغان ئىدى. سېن-ئاۋگۇستىن ئىرادە ھەل قىلغۇچ ئەھمىيەتكە ئىگە دەپ قارايدۇ، ئۇ ئىرادىچىلىكنى تەقدىر ئىلاھى تەلىماتى بىلەن بىرلەشتۈرىدۇ؛ دۇنس سكوتت ئىرادە ئەقىلدىن بۇرۇن، تاسادىپىلىق زورۇرىيەتتىن بۇرۇن دەپ قارايدۇ، ئىنسان ئىلاھنىڭ ئىرادىسىنىڭ باشقۇرۇشىدا بولىدۇ دەپ ھېسابلايدۇ. بۇنىڭدىن ئىرادىچىلىكنىڭ دۇنياغا كېلىشى بىلەنلا ئوزىنىڭ ئەكسىيەتچىلىكىنى ئىپادىلىگەنلىگى كورۇنۇپ تۇرىدۇ. ئىرادىچىلىك تەقدىر ئىلاھى ۋە خۇدانىڭ ئىرادىسى دېگەننى تەشەببۇس قىلىدىغان

سىپى بۇرمىلانغان، پەلسەپە تارىخى ئوبېكتىپچىلىق بىلەن بايان قىلىنىپ، پارتىيەۋىلىك پرىنسىپقا سەل قارالغان، ماتېرىيالىزىم بىلەن ئىدېيالىزىمنىڭ كۆرۈشى پەلسەپە تەرەققىياتىنىڭ قانۇنىيىتى، پەلسەپىدىكى ئىلمىي ماتېرىيالىستىك لۇشيەن مۇشۇ كۆرەش ئاساسىدا راۋاجلىنىدۇ ۋە شەكىللىنىدۇ، ژدانوۋ مۇشۇنى ئاساس قىلىپ، پەلسەپە تارىخىدىن ئىبارەت بۇ پەنگە توغرا تەسىر بەردى، ئۇ مۇنداق دەپ كۆرسەتتى: ئىلمىي پەلسەپە تارىخى "ئىلمىي ماتېرىيالىستىك دۇنياقاراش ۋە ئۇنىڭ قانۇنىيىتىنىڭ تورىلىشى، ۋۇجۇتقا كېلىش ۋە راۋاجلىنىش تارىخى، ماتېرىيالىزىم ئىدېيالىزىم ئېقىمىغا قارشى كۆرەشتە ئوسكەن ۋە راۋاجلانغان ئىكەن، ئۇ ھالدا پەلسەپە تارىخى دېگەنلىك ماتېرىيالىزىم بىلەن ئىدېيالىزمنىڭ كۆرەش تارىخى دېمەكتۇر"، ئىلمىي پەلسەپە تارىخىغا بېرىلگەن مۇشۇ تەسىرگە ئاساسەن، ماركسىزملىق پەلسەپە تارىخىدىن ئىبارەت بۇ پەننىڭ ئىنتايىن مۇھىم، ھەل قىلغۇچ ئەھمىيەتكە ئىگە بولغان بىر پرىنسىپى شۇكى، ماركسىزملىق پەلسەپە تارىخى پارتىيەۋىلىككە ئىگە، ئۇ پەنگە ئوچمەنلىك بىلەن قارايدىغان پەلسەپە ئېقىمىغا بۇرژۇئازىيە-نىڭ ئوبېكتىپچىلىغى بىلەن باھا بېرىشكە ھەرگىز يول قويمايدۇ، ژدانوۋ پەلسەپە تارىخىنى بىر پەلسەپە مەزھىبىنىڭ ئورنىنى پەنە بىر پەلسەپە مەزھىبى پەيدىن-پەي ئىگەللەيدىغان جەريان دەپ قارايدىغان، ماركسىزملىق پەلسەپىنى پەلسەپە مەزھەپلىرىنىڭ بىرى دەپ قارايدىغان ماركسىزمغا يات گەپلەرنى تەنقىت قىلدى، ژدانوۋ مۇنداق دەيدۇ: "پۇرولېتارىياتلىق ئىلمىي دۇنياقاراش بولغان ماركسىزم مەيدانغا كەلگەن ۋاقتىتىن باشلاپ، پەلسەپە تارىخىدىكى كونا دەۋر ئاخىرلاشتى، ئاشۇ كونا دەۋردە، پەلسەپە پەقەت ئايرىم كىشىلەرنىڭلا ئىشى ئىدى، پەقەت ئاز سانىدىكى پەيلاسوپلار ۋە ئۇلارنىڭ مۇرىتلىرىدىن تەركىپ تاپقان پەلسەپە مەزھىبىگىلا خاس

مۇلۈك ئىدى. بۇ كىشىلەر ئوز داۋرىسىدىلا بىكىنۇاللىغان، ئەمىلىي تۇرمۇشتىن ئايرىلىغان، خەلقتىن ئايرىلىغان، خەلق بىلەن قىلىچە ئالاقە باغلىمىغان كىشىلەر.

ماركسزىم بۇنداق پەلسەپە مەزھىبى ئەمەس. ئۇنىڭ ئەكسىچە، ئۇ بۇ خىل كونا پەلسەپىنى تۇگىتىش، ئاز ساندىكى ئالاھىدە كىشىلەر يەنى روھىي ئاق سۆڭەكلەرگە خاس بولغان بۇ خىل پەلسەپىنى تۇگىتىش يولىدا مەيدانغا كەلگەن، ئۇ پەلسەپە تارىخىدا يېڭى بىر دەۋر ئاچتى، شۇنىڭدىن كېيىن پەلسەپە پۇرولېتارىيات ئامما سىنىڭ كاپىتالىزمىنىڭ زۇلمىدىن قۇتۇلۇش يولىدا كۇرەش قىلىشىدىكى ئىلمىي قورالى بولۇپ قالدى." ماركسزىملىق پەلسەپىنىڭ مەيدانغا كېلىشىنى پەلسەپە تارىخىدىكى بىر ئىنقىلاۋىي سەكرەش، ئىنسانىيەتنىڭ ئىدىيە تارىخىدىكى غايەت زور ئوزگىرىشنى تاماملىغان ۋە پەلسەپىنى پەنگە ئايلاندۇرغان بىر ئىنقىلاپ دەپ قاراش كېرەك. بۇ سەكرەشنىڭ بولۇشى پەلسەپىنىڭ تەرەققىياتى داۋاملىقلىقتا ئىگە ئەمەس دېگەنلىك بولمايدۇ. ماركس بىلەن ئېنگېلس مۇنداق دەپ كورسەتىدۇ: دىيالېكتىك ماتېرىيالىزم ئىلگىرىكى دەۋردىكى پەننىڭ، جۈملىدىن پەلسەپە تەرەققىياتىنىڭ مەھسۇلى. شۇڭا، ئىلگىرىكى بارلىق پەلسەپە تارىخىنى تەتقىق قىلمىغاندا، ماركسزىملىق پەلسەپىنى ۋە ئۇنىڭ مەيدانغا كېلىشىنى چۈشەنگىلى بولمايدۇ. ماركسزىملىق پەلسەپە ئىنسانلار ئىدىيىسى ئىلگىرى ئىجات قىلغان بارلىق قىممەتلى بار نەرسىلەرنى قوبۇل قىلدى ۋە تەنقىدىي رەۋىشتە ئوزگەرتتى.

ئۇنىڭدىن قالسا، ماركسزىملىق پەلسەپە تارىخى پەلسەپىدىن ئىبارەت بۇ پەننىڭ ئوزىدە پەلسەپە، تەبىي يەن ۋە باشقا پەنلەرنىڭ تەرەققىياتى جەريانىدا يۇز بەرگەن ئوزگىرىشلەرنى كورسىتىپ بېرىشى كېرەك. ماركسزىم مەيدانغا كەلگەنگە قەدەر، پەلسەپە

ھەممە بىلىم ساھەلىرىنى ئوز ئىچىگە ئالغان "پەتىنالىق پېنى" دەپ قارىلىپ كەلگەن ئىدى. گېگېل* پەلسەپىسى مانا مۇشۇ تېپتىكى پەلسەپىنالىق سۇئىتى ئۇسۇل بىلەن قۇراشتۇرۇلغان ئاخىرقى بىر سېستىمىسى. ئىلگىرى، پەلسەپىنالىق ئاشۇنداق ھەممىنى ئوز ئىچىگە ئېلىشىدا داۋالى بار ئىدى، چۈنكى ئۇ چاغدا يەن تېخى ئۇرلەرگە ئايرىلمىغان ئىدى، شۇڭا كېيىنچە تەبىەت دۇنياسىدىكى بىلىملەرنىڭ كۇندىن-كۇنگە كوپىيىشىگە ئەگىشىپ ۋۇجۇتقا كەلگەن ئۇرغۇن دەللىلەنگەن پەنلەرنىڭ ئورنىغا ئۇ چاغدا پەرەزلەر دەسسىدى. پەلسەپە تەرەققىياتىنىڭ ئالاھىدىلىگى شۇ يەردىكى، تەبىەت دۇنياسى ۋە جەمىيەت توغرىسىدىكى پەننى بىلىملەرنىڭ تەرەققى قىلىشىغا ئەگىشىپ، پەلسەپىدىن ئۇرلۇك دەللىلەنگەن پەنلەر پەيدىن-پەي بولۇنۇپ چىقتى. بۇنداق جەريان ئىنسانىيەت بىلىمىنىڭ چوڭقۇرلاشقانلىغىدىن دېرەك بېرىدۇ، ئۇ مەيلى تەبىئى يەن ۋە ئىجتىمائى يەن ئۇچۇن بولسۇن، ياكى پەلسەپىنالىق ئوزىنىڭ تەرەققىياتى ئۇچۇن بولسۇن، ناھايىتى زور ئەھمىيەتكە ئىگە. ماركسزىملىق پەلسەپىنالىق ئوبېكتى كونكىرىت پەنلىگە ۋە ئىنسانىيەتنىڭ تارىخىي تەجرىبىلىرىگە ئاساسەن، تەبىەت دۇنياسى، جەمىيەت ۋە تەپەككۇرنىڭ ئەڭ ئومۇمى قانۇنىيەتلىرىنى تەتقىق قىلىش، ئىلمىي بىلىش نەزىرىيىسىنى بەلگىلەش، بىلىش ۋە ئەمىلىي پائالىيەتلەرنىڭ ئۇسۇلىنى، قورالىنى بەلگىلەشتۇر.

ھازىرقى زامان ماركسزىم-لېنىنزىملىق پەلسەپە تارىخى ماركسزىملىق مەيدانغا كەلگەنلىگى مۇناسىۋىتى بىلەن ئۇزۇلۇپ قالمايدۇ، ئۇنىڭ ئوزى ماركسزىملىق پەلسەپىنالىق يۇز يىلدىن بۇيانقى بارلىق تارىخىنى، ماركسزىملىق پەلسەپىنالىق بۇرژۇئازىيىنىڭ ئەكسىيەتچىل پىكىر ئېقىمى ۋە ئىلمىي ئېقىمى بىلەن بولغان كۇرىشىنى، لېنىن ۋە لېنىن ئىلىرىنىڭ ۋارىسى ستالىن، شۇنىڭدەك

لېنىنىنىڭ باشقا شاگىرتلىرىنىڭ يېڭى دەۋرنى يەنى جاھانگىرلىك ۋە پۈرولېتارىيات ئىنقىلاۋى دەۋرىنى كۆزدە تۇتۇپ، ماركسىزمىنى پەلسەپىنى ئىجادىي ھالدا راۋاجلاندۇرغانلىقىنى ئۇز ئىچىگە ئالىدۇ. ژدانوۋ ئالېكساندروۋنىڭ ئۇز كىتابىدا پەلسەپە تارىخىنى سۆزلىگەن ھالدا غەربىي ياۋروپا پەلسەپە تارىخى ۋە روسىيە پەلسەپە تارىخى دەپ ئايرىغانلىقىنى كەسكىن تەنقىت قىلىدى، بۇ كىتابنىڭ روسىيە پەلسەپە تارىخىنى ئۇز ئىچىگە ئالمىغانلىقى روسىيە پەلسەپىسىنىڭ رولىنى ئۆۋەنلەتكەنلىك بولۇپ ھىساپلىنىدۇ. ھەقىقى ئىلمىي پەلسەپە تارىخى ماتېرىيالىزملىق پەلسەپىنىڭ تەرەققىياتىنى تەھلىل قىلغان ۋە شەرھىلىگەندە، تەبىي يەن تارىخى بىلەن زىچ باغلىنىشى لازىم. ماركسىزملىق پەلسەپە تارىخى ھازىرقى زامانداسكى ۋەزىيە بىلەن بىۋاستە بىرلەشتۈرۈلۈشى، كومپۇنىستىك تەربىيىنىڭ قورالى قىلىنىشى لازىم. بۇ قائىدىلەر ماركس، ئېنگېلس، لېنىن، ستالىنلار-نىڭ پەلسەپە تارىخى مەسلىسى توغرىسىدىكى ئىدىيىلىرىنى ۋە قاراشلىرىنى يېغىنچاقلىدى ھەمدە ماركسىزملىق پەلسەپە تارىخىدىن ئىبارەت بۇ يەنگە بىر مۇكەممەل ۋە چوڭقۇر تەسىر بەردى.

ماركسىزم-لېنىنىزم كلاسسىكلىرىنىڭ ئەسەرلىرى پەلسەپە تارىخىنى ئىلمىي يوسۇندا تەھلىل قىلىش ۋە شەرھىلەشنىڭ ئۇلۇغ-سىنى كۆرسەتتى. يۇلداق ئەسەرلەر مۇنۇلار: ماركسنىڭ ئېنگېلس بىلەن بىرلىشىپ يازغان **«مۇقەددەس ئائىلە»***، **«ئېمىس ئىدىئولو-گىيىسى»*** دىگەن ئەسەرلىرى، ئېنگېلسنىڭ **«لىيۇدۋىگ فېيېرباخ ۋە ئېمىس كىلاسسىك پەلسەپىسىنىڭ ئاخىرى»***، **«دىيۇرىنگنا قارشى»*** دىگەن ئەسەرلىرى، لېنىنىنىڭ **«ماتېرىيالىزم ۋە ئەجرىبە ئەنقىتچە-لىگى»***، «ماركسىزمنىڭ ئۈچ مەنبەسى ۋە ئۈچ ئەركىۋىي قىسمى»، **«پەلسەپە خاتىرىلىرى»*** دىگەن ئەسەرلىرى، ستالىننىڭ **«ھوكۇمەت-سىزلىكمۇ ياكى سوتسىيالىزممۇ؟»***، **«دىيالېكتىك ماتېرىيالىزم**

ۋە تارىخىي ماتېرىيالىزىم» دىگەن ئەسەرلىرى ۋە باشقىلار.

ئىلمىي كوممۇنىزم 科学共产主义 Научный коммунизм

ماركس بىلەن ئېنگېلس ئۆزلىرى كەشپ قىلغان ماتېرىياللىستىك تارىخقاراشقا ئاساسەن ۋە كاپىتالىزم جەمئىيىتىنىڭ تەرەققىيات قانۇنىيىتىنى چوڭقۇر تەتقىق قىلىش ئارقىلىق بەرپا قىلغان كوممۇنىزم ئوغرىسىدىكى تەلىمات.

يانچىلىق ئۇزۇم ئاغدۇرۇلغاندىن كېيىن ۋە كاپىتالىزم جەمئىيتى مەيدانغا كەلگەندە، ئەمگەكچىلەرنى تېخىمۇ ئۇستىلىق بىلەن ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىدىغان بىر خىل يېڭى ئۇزۇم ۋۇجۇدقا كەلدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، خەلقنى ئېزىشكە قارشى ئۇرۇشدىغان سوتسىيالىزم ئوغرىسىدىكى ئۇرلۇك تەلىماتلارمۇ مەيدانغا كەلدى. ئىراق، ئەڭ دەسلەپكى سوتسىيالىزم **خىيالىي سوتسىيالىزم»** ئىدى. ئۇ كاپىتالىزم تەرەققىياتىنىڭ قانۇنىيىتىنى ئېچىپ بېرەلمەيتتى، يالالانما قۇللۇق ئۇزۇمىنىڭ ماھىيىتىنى چۈشەندۈرۈپ بېرەلمەيتتى، سوتسىيالىزم جەمئىيىتىنى يارىتىقۇچىلاردىن بولالايدىغان يېڭى ئىجتىمائى كۈچلەرنىمۇ كۆرەلمەيتتى. ستالىن مۇنداق دەپ يازىدۇ: "ئىنسان تەپەككۇرى نۇرغۇنلىغان ئازاپلىنىشلار، قىينىلىشلار ۋە ئۆزگىرىشلەردىن كېيىنلا، ئاندىن سوتسىيالىزمنى ئىلمىي يوسۇندا تەتقىق قىلىپ چىقالىدى ۋە دەللىلەپ بېرەلىدى. غەربىي ياۋروپا سوتسىيالىزمچىلىرى ئۇتوپىك (خىيالىي، ئەمەلگە ئاشۇرغىلى بولمايدىغان) سوتسىيالىزىمنىڭ قاقاس دالىلىرىدا ئۆزاقىنچە تەمتىرەپ يۈرگەندىن كېيىنلا، ئاندىن ئوزى ئۈچۈن يول ئاچتى، ئاندىن ئىجتىمائى ئۇرۇمۇشنىڭ قانۇنىيەتلىرىنى تېپىپ چىقتى ۋە دەللىلەپ بەردى، شۇنىڭ بىلەن سوتسىيالىزمنىڭ ئىنسانىيەتكە بولغان زورۇرىيىتىنى دەللىلەپ بەردى." («ستالىن ئەسەرلىرى»، خەلق نەشرىياتىنىڭ 1953 ـ يىل خەنزۇچە نەشرى، 1 ـ توم، 9 ـ بەت)

ئوۋېن، فۇرىيې* ۋە **سېن ـ سىمون***غا ئوخشاش مەشھۇر مۇتە-پەككۇرلار ۋەكىللىك قىلغان 19 ـ ئەسىردىكى خىيالىي سوتسىيالىزىم، گەرچە گودەك، ئاجىز بولسىمۇ، لېكىن ئازاتلىق ھەرىكىتى تارىخىدا زور رول ئويناندى ھەمدە ئۇ ماركسىزم نەزەرىيىسىنىڭ مەنبەسىنىڭ بىرى بولدى. ماركستىن ئىلگىرى، ئىشچىلار ھەرىكىتى بىلەن سوتسىيالىزىم بىر بىرىدىن ئايرىلغان ئىدى. ماركس بىلەن ئېنگېلسنىڭ تۇھپىسى شۇ يەردىكى، ئۇلار سوتسىيالىزمنى ئىشچىلار ھەرىكىتى بىلەن بىرلەشتۈردى. خىيالىي سوتسىيالىزمنىڭ ئەكسىچە، ئۇلار سوتسىيالىزمنىڭ كىشىلەرنىڭ پاختىن ئازرۇسى ئەمەسلىگىنى، بەلكى كاپىتالىزىم جەمئىيىتى تەرەققىياتىنىڭ ۋە پۈرولېتارىيات سىنىپىي كۈرىشىنىڭ قانۇنىيەتكە ئۇيغۇن بولغان مۇقەررەر نەتىجىسى ئىكەنلە-گىنى دەللىلىدى. ئۇلار، پۈرولېتارىيات بىردىن ـ بىر قەتئى ئىنقلاپ قىلىدىغان سىنىپ، ئۇ ئىنقلاپ ئۈسۈلى ئارقىلىق يەنى پۈرولېتارىيات ئىنقلابىۋى ئارقىلىق كاپىتالىزمنى ئاغدۇرۇپ تاشلايدۇ ۋە سوتسىيا-لىزمنىڭ غەلبىسىنى قولغا كەلتۈرىدۇ، دەپ كۆرسەتتى. ماركس بىلەن ئېنگېلس كاپىتالىزمدىن كومۇنىزمغا ئوتكۈنچى دەۋرنىڭ پۈرولېتارىيات دىكتاتۇرىسى دەۋرى بولىدىغانلىغىنى، پۈرو-لېتارىيات دىكتاتۇرىسىنىڭ ۋەزىپىسى ئېكسپلاتاتسىيە قىلغۇچىلار-نىڭ قارشىلىغىنى باستۇرۇش ۋە يېڭى، سىنىپسىز كومۇنىزم جەمئىيىتىنى قۇرۇشتىن ئىبارەت ئىكەنلىگىنى بەلگىلىدى. ئۇنىدىن ئېتىبارەن سوتسىيالىزم ئوتوپىك ئىدىيىدىن ۋە كەلگۈسى جەمئىيەتكە بولغان خىيالىدىن مۇكەممەل، ئىلمىي، ئىنقلابىي نەزەرىيىگە ئايلاندى. "بۇ نەزەرىيىنىڭ دۇنيادىكى ھەرقايسى ئەللەر سوتسىيا-لىزمچىلىرىنى توسۇپ بولماس دەرىجىدە ئوزىگە تارتالايدىغانلىغى-نىڭ سەۋەبى شۇ يەردىكى، ئۇ قائىتىق ۋە يۈكسەك ئىلمىيلىك (بۇ-ئىجتىمائى پەننىڭ ئەڭ يېڭى ئوتۇغى) بىلەن ئىنقلابىيلىقنى بىر-

لەشتۇردى..." (لېنىن. «ماركس، ئېنگېلس ۋە ماركسزىم توغرىسىدا»، 1977 ـ يىل ئۇيغۇرچە نەشرى، 150 ـ بەت) ئىلمىي كوممۇنىزىم كوممۇنىزىم نەزىرىيىسىنىڭ ئاساسى بولغان دىيالېكتىك ماتېرىيالىزىم ۋە تارىخىي ماتېرىيالىزىم يىلەن ئايرىلماس دەرىجىدە باغلانغان بولىدۇ.

ئىلمىي كوممۇنىزىم نەزىرىيىسى ئۇزۇنلۇق تەرەققىياتى داۋامىدا ئۆزلۈكسىز تۇرده يېڭى تەجرىبىلەر ۋە يېڭى يىلمىلەر يىلەن بېيىپ باردى. ماركس يىلەن ئېنگېلستىن كېيىن، لېنىن يىلەن ستالىن سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ پۈرولېتارىيات ئىنقىلاۋى ۋە سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇشىدىكى مول تەجرىبىلەرنى يەكۈنلەش ئاساسىدا، جاھانگىرلىك ۋە پۈرولېتارىيات ئىنقىلاۋى دەۋرىدىكى خەلقارا ئىنقىلاۋنى ھەر-كەتلەندۈرۈش تەجرىبىلىرىنى يەكۈنلەش ئاساسىدا، ئىلمىي كوممۇنىزمنى ئومۇمى يۈزلۈك راۋاجلاندۇردى.

لېنىن پۈرولېتارىيانىڭ يېڭى سوتسىيالىستىك ئىنقىلاپ نەزىرىيىسى يىلەن قوراللانسۇردى، مۇشۇ نەزىرىيىگە ئاساسەن، جاھانگىرلىك شارائىتىدا، سوتسىيالىزىم ئالدى يىلەن بىرلا كاپىتالىستىك مەملىكەتتە ياكى بىرنەچچە مەملىكەتتە غەلبە قازىنىشى مۇمكىنكى، بىرلا ۋاقىتتا ھەممە مەملىكەتتە غەلبە قازىنىشى مۇمكىن ئەمەس. لېنىن مۇكەم-مەل، سوۋېت ئىتتىپاقى سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇشىنىڭ تەجرىبىلىرى ئارقىلىق سىنالغان ئەلمانىنى يەنى سوتسىيالىزىم جەمئىيىتىنى قۇرۇش-نىڭ يولى ۋە ئۇسۇلى توغرىسىدىكى، مىليونلىغان دىخانلارنى سوتسە-يالىزىم يولىغا باشلاشنىڭ يولى توغرىسىدىكى ئەلمانىتى ئوتتۇرىغا قويۇپ، سوتسىيالىستىك دولەتنىڭ يېڭى جەمئىيەت قۇرۇشتىكى رولى مەسىلىسىنى ھەل قىلدى، يېڭى، سوتسىيالىزىم تېپىدىكى، كوپ مىللەتلىك دولەت قۇرۇش مەسىلىسىنى ئەتراپلىق دەللىلىدى، كوممۇنىستىك پارتىيىنىڭ سوتسىيالىزىم قۇرۇش كۈرىشىدىكى رەھبىرى

كۆچ ۋە تەشكىلىي كۆچ ئىكەنلىگىنى كۆرسىتىپ بەردى، پارتىيە توغرىسىدىكى، پارتىيىنىڭ نەزەريىە ئاساسى، تەشكىلىي ئاساسى، سىياسى ئاساسى ۋە تاكتىكا ئاساسى توغرىسىدىكى تەلىماتنى ۋە باشقىلارنى بەرپا قىلدى. ماركسزىمنىڭ ئاساسچىلىرى ئەينى ۋاقىتتىكى تارىخىي شارائىت سەۋەبىدىن سوتسىيالىزم بىلەن كوممۇنىزىم ئوتتۇرىسىدىكى پەرقنى پەقەتلا ئىنتايىن يېغىنچاقلاپ چۈشەندۈرەلەيتتى، كوممۇنىزمنىڭ تۈۋەن باسقۇچىدىن يۇقۇرى باسقۇچىغا ئوتۇشنىڭ يولى توغرىسىدىمۇ پەقەتلا ئىنتايىن يېغىنچاق بىشارەت بېرەلەيتتى. لېنىن ماركس بىلەن ئېنگېلسنىڭ تەلىماتىغا ئاساسەن بۇ مەسىلىنى تەتقىق قىلىپ، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ كوممۇنىزم قۇرۇلۇشىنىڭ يولىنى پىلانلاپ چىقتى. ستالىننىڭ ئەسەرلىرىدە، لېنىنىزمنىڭ ئىدىيىسى يەنىمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا راۋاجلاندۇرۇلدى. كوممۇنىستىك پارتىيىنىڭ ھەر قېتىملىق قارارلىرىدا سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ كوممۇنىزم قۇرۇلۇشىدىكى تەجرىبىلىرى يەكۈنلەندى، بۇ قارارلار ئىلمىي كوممۇنىزم نەزەريىسىنى يەنىمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا راۋاجلاندۇرۇشتا ئىنتايىن ئۇلۇغ ئەھمىيەتكە ئىگە.

ئىلمىي كوممۇنىزم ئىدىيىسى ھازىرقى زامانىدا پۈتۈن دۇنيادىكى يۈز مىليونلىغان كىشىلەرنىڭ ھەركىتىنى بەلگىلەيدىغان ئەڭ ئۇلۇغ مەددى كۆچ بولۇپ قالدى. پۈتۈن ئىنسانىيەتنىڭ ئۈچتىن بىرىدىن جەنۇبىي كىشىلەر ھازىر سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى باشچىلىقىدىكى دېموكراتىك ۋە سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇشلارنى ئاڭلىق بولۇپ بىرلەشتى. (**ماركسزىم ـ لېنىنىزم*؛ سوتسىيالىزىم ۋە كوممۇنىزىم*** غا قارالسۇن.)

ئىمكانىيەت ۋە رىياللىق Возможность и 可能性和现实 действительность

ماتېرىياللىستىك دىيالېكتىكىنىڭ ئىككى كاتېگورىيىسى، ئۇلار ئوبېكتىپ تەرەققىيات جەريانىدىكى ئىنتايىن

مۇھىم بىر قانۇنىيەتنى كورسىتىدۇ. بېكىندىن پەيدا بولغان نەرسە ئوز نەرەققىياتى جەريانىدا بىردىنلا رىياللىقتا بەرپا بولۇپ كېتەلمەيدۇ. دەسلەپتە، ئۇ پەقەت بىر خىل ئىمكانىيەتلا بولۇپ ئىپادىلىنىدۇ. ئىمكانىيەت كانگورىيىسى شەيئىلەر بىلەن ھادىسىلەرنىڭ نەرەققىياتى جەريانىدىكى شۇنداق بىر خىل ھالەتنى، بىر باسقۇچنى بىلدۈرىدۇكى، بۇ چاغدا ئۇلار تېخى رىياللىققا ئايلانمىغان بولىدۇ، بەلكى بىر خىل ئېھتىمالنى نەرەققىيات يونۇلۇشى سۈپىتىدىلا مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدۇ. رىياللىق ئەمەلگە ئاشقان ئىمكانىيەتنۇر. شەكلەن ۋە قۇرۇق ئىمكانىيەتنى ھەقىقى ئىمكانىيەتتىن پەرقلەندۈرۈش كېرەك. شەكلەن ئىمكانىيەتكە ئاساسلانغاندا، "ھەممىسى ئېھتىمال" بولۇپ چىقىدۇ. شەكلەن ياكى ئابستراكت ئىمكانىيەتسىزنى مۇقەررەر رىياللىققا ئايلاندۇرغۇچى ھەقىقى كونكرېت شارائىتلارغا ئاساسلانمايدىغان بىر خىل ئىمكانىيەت. مەلۇم شارائىتتا ئابستراكت ئىمكانىيەت ھېچ-لانغان نەرسە، باشقىچە شارائىتتا ھەقىقى ئىمكانىيەتكە ئايلىنىشى مۇمكىن. مەسىلەن، ئادەتتىكى تاۋار ئىشلەپچىقىرىشىدا، ئىقتىسادىي كىرىزىس پەقەت بىر خىل ئابستراكت ئىمكانىيەتتىن ئىبارەت بولىدۇ. لېكىن ئادەتتىكى تاۋار ئىشلەپچىقىرىشى كاپىتالىستىك ئىشلەپچى-قىرىشقا ئايلانغاندىن كېيىن، بۇنداق ئىمكانىيەت ھەقىقى ئىمكانى-يەتكە ئايلىنىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، ھەقىقى ئىمكانىيەت شەكلەن ئىمكانىيەتكە ئوخشىمايدۇ. ھەقىقى ئىمكانىيەت ئوزىنى ئەمەلگە ئاشۇرغۇچى ئوبېكتىپ ئاساسقا ئىگە بولىدۇ، بەلكى بەلگىلىك شارائىتتا مۇقەررەر ھالدا ئەمەلگە ئاشىدۇ، يەنى مۇقەررەر ھالدا رىياللىققا ئايلىنىدۇ. ھەممىگە مەلۇمكى، كاپىتالىزىم شارائىتىدا، ئىقتى-سادىي كىرىزىس دەۋرىي خاراكتېردا يۈز بېرىپ تۇرىدۇ ھەمدە ئۇ كاپىتالىزىم تۈزۈمىنىڭ ئايرىلماس ھەمرىيى بولىدۇ.

ئىمكانىيەتنى رىياللىقتىن قانتىق پەرقلەندۈرۈش ئەرت. سوۋېت

تۆزۈمى سوتسيالىستىك جەمىيەت قۇرۇلۇشىنىڭ **ھەقىقى ئىمكانىيىتىنى** يارىتتى. ئەمدى بۇنداق ئىمكانىيەتنى رىيالىلىققا ئايلاندۇرۇش لازىم. سوتسيالىزمنى قۇرۇش **ئىمكانىيىتى** يىلەن **سوتسيالىزمنى ھەقىقى قۇرۇپ چىقىش** ئوتتۇرىسىدا ناھايىتى چوڭ پەرق مەۋجۇت. سوۋېت ئىتتىپاقى كومپارتىيىسىنىڭ پارتىيىسىنىڭ توغرا سىياسىتى تۈپەيلىدىن، سوتسيالىزمنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىدا غەلبە قىلىش ئىمكانىيىتى رىيالىلىققا ئايلاندى. ئىمكانىيەتنىڭ رىيالىلىققا ئايلىنىشى ئۈچۈن زورۇر بولغان شەرتلەر ئىچىدە، كىشىلەرنىڭ ئوبېكتىپ تەرەققىيات قانۇنىيىتىگە دائىر بىلىملەرگە تايىنىپ ئىلىپ بارىدىغان مەقسەتلىك پائالىيەتلىرى زور رول ئويناپىدۇ. سوۋېت سوتسيالىستىك تۈزۈمىنىڭ ئەۋزەللىگى، سوۋېت ۋەتەنپەرۋەرلىگى ۋە سوۋېت ئىتتىپاقىدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ دوستلۇغى، سوۋېت ئارمىيىسى ۋە ئارقا سەپتىكى ئەمگەكچىلەرنىڭ ئالىجاناپ ئەخلاقىي يېزىلەتلىرى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئۇلۇغ ۋەتەن ئۇرۇشىدا دۈشمەن ئۈستىدىن غەلبە قىلىشىنىڭ ھەقىقى ئىمكانىيىتىنى تۇغدۇرۇپ بەردى، ھالبۇكى، بۇنداق ئىمكانىيەتنى پايدىلىنىش زورۇر. سوۋېت ئىتتىپاقى كومپارتىيىسى پۈتۈن دۇنيانى فاشىزىم قۇللۇغىدىن قۇتقۇزغۇچى غەلبىسىنىڭ ئۈيۇشتۇرغۇچىسى ۋە ئىلھامچىسى بولدى.

ماتېرىيالىستىك دىيالېكتىكىنىڭ ۋەزىپىسى بۇنداق ياكى ئۇنداق تەرەققىياتنىڭ ئىمكانىيىتىنى مۇقىملاشتۇرۇشلا بولماستىن، بەلكى بۇنداق ئىمكانىيەتنى رىيالىلىققا ئايلاندۇرۇش ئۈچۈن زورۇر بولغان شارائىتلارنى چۈشىنىشتىن ئىبارەت. ماتېرىيالىستىك دىيالېكتىكا ئەمەلىيەت ۋە كۆرەشنىڭ بۇنداق ئوزگىرىش جەريانىدىكى زور رولىنى تەكىتلەيدۇ. تۇرمۇشتا يېڭى، تەرەققىيەرۋەر، ئىلغار نەرسىلەرنىڭ تەرەققى قىلىش ئىمكانىيىتىگە كونا نەرسىلەرنىڭ ۋاقتىنچە ساقلىنىپ تۇرۇشى ۋە ئەكسىيەتچىل، قالاق نەرسىلەرنىڭ ۋاقتىنچە غەلبە

قىلىش ئىمكانىيىتى قارىمۇ-قارشى بولۇپ تۇرىدۇ. ئەگەر كونا، ئەكسىيەتچىل، قالاق نەرسىلەر بىلەن كۈرەش قىلمىغاندا، ئۇلار يېڭى ئىنقىلاۋىي نەرسىلەرنىڭ تەرەققىياتى جەريانىدا ئۇزۇنغىچە قاتتىق توسقۇنلۇق قىلىدۇ. ئىنقىلاۋىي، ئىلغار تەرەققىيات ئىمكانىيىتىنىڭ ريالليققا ئايلىنىش جەريانى باشتىن-ئاخىر يېڭىلىق بىلەن كونىلىق، ئىلغارلىق بىلەن قالاقلىق، ئىنقىلاپ بىلەن ئەكسىلئىنقىلاپ ئوتتۇرىسىدىكى كۈرەش ئارقىلىق ئەمەلگە ئاشىدۇ. دەل شۇنداق بولغانلىقتىن، سوۋېت ئىتتىپاقى كومپارتىيىسى ھەر خىل-ھەر رەڭدىكى ئاغمىچىلارنىڭ ئىستىخبىلىك تەرەققىيات نەزەريىسىنى پاش قىلىپ، بىزگە يېڭى، ئىلغار نەرسىلەرنىڭ دۇنياغا كېلىش جەريانىنى پائال ئىلگىرى سۈرۈشنى، يېڭى، ئىلغار نەرسىلەرنىڭ غەلبە قىلىشىغا كاشىلا بولىدىغان بارلىق شەيئىلەر بىلەن مۇرەسسە-سىز كۈرەش قىلىشنى ئۆگىنىدۇ.

مەسىلەن، ھازىرقى خەلقارا شارائىتتا تېچىلىقنى تەمىن ئېتىش ئىمكانىيىتى تامامەن ھەقىقى بولغان بىر خىل ئىمكانىيەت. لېكىن تېچىلىقنى تەمىن ئېتىش ئىمكانىيىتىنى ريالليققا ئايلاندۇرۇش ئۈچۈن، تېچىلىقنى تەشەببۇس قىلغۇچى كۈچلەر ئېخىمۇ زىچ ئىتتىپاقلىشىشى ھەمدە يېڭى ئۇرۇش قوزغىغۇچىلارغا قارشى قەيسەرلىك بىلەن كۈرەش قىلىشى زورۇر؛ ئەگەر بۇنداق كۈرەش ئېلىپ بېرىلمىسا، ئەگەر خەلق تېچىلىقنى قوغداش ئىشىنى ئوز زىممىسىگە ئالمىسا، ئۇ ھالدا بۇنداق ئىمكانىيەت ريالليققا ئايلىنالمايدۇ.

ماركسىزم تەقدىرچىلىكنىڭ ئىقتىسادىي قانۇنىيەت تەرەققىياتىنىڭ مۇقەررەر يونۇلۇشىنى بەلگىلەيدىكەن، ئۇنداقتا بۇ يونۇلۇشنىڭ تەبىي رەۋىشتە ريالليققا ئايلىنىشىنى نوقۇل ھالدا كۈتۈپ تۇرسىلا بولىدۇ، دېگەن قارىشنى تۈپتىن رەت قىلىدۇ. ئوبېكتىپ قانۇنىيەت تەرەققىياتىنىڭ ھەقىقى **ئىمكانىيەتنى** يارىتىدۇ، ژاھانىكى، كىشىلەر

ئەملي پائالىيەتلىرى ئارقىلىق بۇ ئىمكانىيەتنى **رىيا للىققا** ئايلاندۇ-رۇشلىرى لازىم. مەسىلەن، سوتسىيالىزىم تۆزۈمىدە رول ئويناۋاتقان **خەلق ئىگىلىگىنىڭ پىلانلىق (نىسبەت بويىچە) راۋاجلىنىش قانۇنىيىتى*** پەقەت پىلان تۈزۈشنىڭ ھەقىقى ئىمكانىيىتىنىلا يارىتىپ بېرىدۇ. لېكىن بۇنداق ئىمكانىيەتنى رىيا للىققا ئايلاندۇرۇش ئۈچۈن، بۇ قانۇنىيەتنى جەزمەن ئىگە للىۋېلىش، بۇ قانۇنىيەتنىڭ تەلىۋىنى تولۇق ئەكس ئەتتۈرىدىغان پىلان تۈزۈپ چىقىش زۆرۈر.

ئىنسان مەركەز تەلىماتى 人类中心说 Антропоцентризм (گرېكچە ἄνθρωπος—ئادەم، لاتىنچە centrum—مەركەز دېگەن سۆزلەردىن كەلگەن) ئادەمنى ئالەمنىڭ مەركىزى دەپ قارايدىغان نۇقتىنەزەر. ئادەم مەركەز تەلىماتى ئادەمدە خۇدانىڭ ماھىيىتى بار دەپ قارايدىغان دىنىي ئىدىيە بىلەن باغلانغان. ئوتتۇرا ئەسىر-دىكى مەدرىسە پەلسەپىسى ۋە ئىلاھىيەت ئادەم مەركەز تەلىماتىنى تەۋرانچە پتولمى ئالەم قۇرۇلمىسى نەزەرىيىسى ئۈستىگە قۇرغان، بۇ نەزەرىيە بويىچە بولغاندا، يەر شارى ئالەمنىڭ مەركىزىمىش، دۇنيانى بولسا ئىلاھ ئادەم ئۈچۈن يارىتقانمىش. **كوپېرنىك*** پتولمىنىڭ تەلىماتىنى ئاغدۇرۇپ تاشلىدى، شۇنىڭ بىلەن ئىلمىي ئاسترونومىيە ئۈچۈن ئاساس سالدى. دارۋىنىزىم ئادەمنى ئالاھىدە، تەبىەتتىن تاشقىرى تۇرىدىغان جانلىق مەۋجۇدات دەپ قارايدىغان نۇقتىنەزەرگە قەتئى زەربە بەردى. ماركسىزىم ۋە تارىخىي ماتېرىيالىزىم ئادەمنى ئىجتىمائى جانلىق مەۋجۇدات دەپ قارايدىغان ھەقىقى ئىلمىي نۇقتىنەزەرنى بىرىنچى قېتىم ئوتتۇرىغا قويدى.

ئىنسانپەرۋەرلىك 人道主义 Гуманизм (لاتىنچىسى—huma-nus—ئىنسانپەرۋەر) ئىتالىيىدە بارلىققا كەلگەن، كېيىن گېرمانىيە، گوللاندىيە، فرانسىيە ۋە ئەنگلىيىدە تارالغان مەدەنىيەت ھەرىكىتى (ئەدەبىي، ئىلمىي، پەلسەپىۋى ھەرىكەت). ئىنسانپەرۋەرلىك ئاز

سانديكى مەلۇماتلىق كىشلەرنىڭ ئىدىيە سېستىمىسى. ئۇ فېودالىزمغا قارشى تۇرۇش، خاسلىقنىڭ فېودالىق ئاساسىغا قارشى تۇرۇش تەلىۋىدىن مەيدانغا كەلگەن. ئۇ 14 — 15 - ئەسىرلەردە قەدىمقى يۇنان ۋە رىم ئەدەبىياتىنى، مۇنازىرە قىلىش ئۇسۇلىنى، تارىخ پېزىش ئىلمىنى ۋە پەلسەپە مىراسلىرىنى جىددى تەتقىق قىلىش ئاساسىدا شەكىللەنگەن مەدەنىيەت ھەرىكىتى بولۇپ ھىسابلىنىدۇ. ئىتالىيىدە، 14 - ئەسىردىكى ئۇلۇغ شائىر ۋە ئالىم پېترارکا ھەم بوككاچچو، 15 - ئەسىردىكى پىكو دېللا مىراندۇلا قاتارلىق كىشىلەر ئاتاقلىق ئىنسانپەرۋەرلەر ئىدى. ئىنسانپەرۋەرلەر ئىنسانلارنى ئوتتۇرا ئەسىر دىنىي جەمئىيىتىنىڭ دىنىي دۇنياقاراشىنىڭ ئاسارىتىدىن ئازات قىلىشنى، شەخسنىڭ ھوقۇقى ۋە ئىنسانلىقنى قوغداشنى تەشەببۇس قىلىدۇ. بىشىپ يېتىلگەن دەۋردىكى ئىتالىيە ئىنسانپەرۋەرلىكى ئەخلاقنى خرىستىيان دىنىنىڭ تەركى دۇنيالىق تەلىماتىنىڭ قېلىپىدىن قۇتۇلدۇرماقچى بولدى، ئۇ ساغلام ھەسسىيات ھوقۇقىنى ئەسلىگە كەلتۈردى، راھىبلارنىڭ ساختىلىقىنى ئېچىپ تاشلىدى. ئىنسانپەرۋەرلىك بىر خىل مۇقىم ئىجتىمائى ئىدىيۇى ئېقىم ئەمەس. بەزى ئىنسانپەرۋەرلەر، مەسىلەن، روتتېردامىلىق ئەرازم (1466—1536) ئەكسىيەتچى كۈچلەرنى، تەبىيارتاپىلىق ھەرىكەتلەرنى ۋە نادانلىقنى بولۇپمۇ راھىبلارنى ۋە پوپلارنى ئوتكۈرلۈك بىلەن مەسخىرە قىلىش بىلەنلا چەكلىنىپ قالغان، ئەمما شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، خەلقنى مەنسىتمىگەن، سىياسى بىلەن كارى بولمىغان. يەنە بەزىلەر، مەسىلەن، ئەنگلىيىلىك ئىنسانپەرۋەر، يەنى "ئۇتوپىيە"نىڭ ئاپتورى توماس **مور*** جەمئىيەتنىڭ بارلىق ئەزالىرى ئەمگەك قىلغان ۋە ئىستېمال بۇيۇملىرى تەڭ تەقسىم قىلىنغان ئاساستا جەمئىيەتنى ئوزگەرتىش لايىھىسىنى ئوتتۇرىغا قويغان. 3 - خىل كىشىلەر، مەسىلەن، 16 - ئەسىرنىڭ باشلىرىدىكى

گېرمانىيىلىك ئىنسانپەرۋەر ئۇلدىش فون گۈتتېن ئاقسۇغا كەلگەن ۋەكىللىك قىلىپ، ئىمپېرىيە ئىلاھاتى پۈرۈگرامىسىنى ئوتتۇرىغا قويغان، ئۇلار ھەتتا فېودال بەگ-غوجىلارغا بىۋاستە قارشى ئۇرغۇچى جەڭچىلەرچە قىياپەت بىلەن پائالىيەت ئېلىپ بارغان. زور كوپ ساندىكى ئىنسانپەرۋەرلەر دىنىي ئىلاھاتقا قاتناشمىغان.

ئىنسانپەرۋەرلىك مەدەنىيەت جەھەتتە كىشىلەرنىڭ نەزەر دائىرىسىنى كېڭەيتىش، ئوتتۇرا ئەسىر مەزگىلىدە ئۇنتۇپ كېتىلگەن قەدىمقى يۇنان ۋە رىمنىڭ ئەدەبىي مىراسلىرىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش كىلاسسىك قوليازمىلارنى توپلاش، ئىزاھلاش ۋە نەشر قىلىش) ھەم ئەدەبىي تەنقىت ئۇسۇلىنى مۇھاكىمە قىلىش قاتارلىق جەھەتلەردە ناھايىتى زور رول ئويناغان ئىدى. ئۇرغۇن ئىنسانپەرۋەرلەر، مەسىلەن، روتتېردامىلىق ئەرازم ئەينى ۋاقىتتا قەدىمقى زامان تىلى ۋە ئەدەبىياتىنىڭ بىرىنچى قاتاردىكى مۇتەخەسسىسى، تىل-ئەدەبىيات ئاتىنى تەتقىق قىلىش ماھىرى، راھىبلىق ئادەتلىرىنى ۋە ئۇنىڭ نادانلىغىنى مەسخىرە قىلىشقا تالانتلىق ھەجۋى ئەسەرلەر يازغۇچىسى ئىدى. ئىنسانپەرۋەرلىك 14—16-ئەسىرلەردە ئىلغار رول ئويناغان ئىدى، لېكىن ئۇنىڭ كەڭ دېموكراتىك ئاساسى يوق ئىدى، خەلقىنى ۋە ئۇلارنىڭ تىل ھەم مەدەنىيىتىنى كەمسىتىدىغان لاتىن تىلچىسىنىڭ كىچىك دائىرىسى بىلەنلا چەكلىنىپ قالغان ئىدى. كېيىنكى مەزگىللەردىكى ئىتالىيە ئىنسانپەرۋەرلىرى دانتېنى ئىتالىيان خەلق تىلىنى قوللىنىپ يېزىقچىلىق بىلەن شۇغۇللانغانلىغى ھەمدە ئالىم تەلمىاتنى ئاممىباپلاشتۇرغانلىغى ئۈچۈن ئەپىلەشتى. ئۇلار پەقەت پېترارکا ۋە بوككاچچونىڭ ئىجادىيىتىدىكى لاتىنچە ئەسەرلەرنىلا قەدىرلىگەن، ئۇلار بارغانسېرى قۇرۇق سوز-ئىبارىلەرنى بازارغا سېلىشنى ياخشى كۆرۈپ، رەزىل تىل-ئەدەبىيات ئەسەرلىرى يېزىش بىلەن شۇغۇللانغان ھەمدە بىلىمسىزلىك چوڭقۇرلۇغى ۋە

ئارخىولوگىيىنى بىلگىلىگى بىلەن ماختىنىپ يۈرگەن. شۇڭا ئەدەبىيات ـ سەنئەت گۈللەنگەن دەۋرىنىڭ كېيىنكى مەزگىللىرىگە كەلگەندە، ئەمىلىيەتچىلەر يەنى سەنئەتكارلار، تېخنىكلار ۋە ئىنژېنېرلار يارالمىغان بېگى ئىلىم ـ پەن مەدرىسە پەلسەپىسىگە قارشى تۇرۇپلا قالماستىن، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، قەدىمقى زامان بازغۇچىلىرىنىڭ كۆزقاراشلىرىغىلا قىزىقىپ، تەجرىبە قىلىش ۋە كۆزىتىش بىلەن شۇغۇللانمايدىغان ئىنسانپەرۋەرلىككىمۇ قارشى تۇردى. بۇرژۇئازىيە-نىڭ ئىنسانپەرۋەرلىگى 18 ـ ئەسىردىكى مەرىپەتچىلىك دەۋرىدە ئەڭ راۋاج تاپقان ئىدى. بۇرژۇئازىيە ھاكىمىيەت بېشىغا چىققاندىن كېيىن، ئىنسانپەرۋەرلىك ئىدىيىسىدىن ۋاز كېچىپ، ئەركىن پىكىر-لەرنىڭ بارلىق ئىپادىلىرىنى باستۇرۇشقا باشلىدى.

كاپىتالىزىمغا قارشى تۇرۇش دەۋرىدە يېڭى ئىنسانپەرۋەرلىك يەنى پۈرولېتارىياتلىق، سوتسىيالىستىك ئىنسانپەرۋەرلىك مەيدانغا كەلدى. بۇ ـ "ماركس، لېنىن ۋە ستالىنچە ھەقىقى پۈتۈن ئىنسانىيەتنىڭ، پۈرولېتارىياتنىڭ ئىنسانپەرۋەرلىگى، ئۇ ھەرقايسى ئىرق ۋە مىللەتلەرنىڭ ئەمگەكچى خەلقىنى كاپىتالىزىمنىڭ تومۇر تاپىنى ئاستىدىن ئۆزۈل ـ كېسىل ئازات قىلىشنى مەقسەت قىلىدۇ" (گوركى)، بۇنداق يېڭى تىپتىكى ئىنسانپەرۋەرلىك غەلىبىنى قولغا كەلتۈرگەن سوتسىيالىستىك دولەت ـ سوۋېت ئىتتىپاقىدا ئەمەلگە ئاشتى، **خەلق دېموكراتىيىسى*** دولەتلىرىدىمۇ ئەمەلگە ئاشماقتا. سوۋېت دولىتىدە سوتسىيالىستىك ئىنسانپەرۋەرلىكنىڭ رېئال ئاساسى بار. ئۇ بولسىمۇ ئىشلەپچىقىرىش قورالىرى بىلەن ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرىگە بولغان ئومۇمى مۈلۈكچىلىك، كىشىنى كىشى ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىشنىڭ يوقىتىلىشى ۋە ئادەمنىڭ جىسمانى ھەم ئەقلىي جەھەتلەردە ئوسۇشىنىڭ چەكسىز مۇمكىنچىلىگىدىن ئىبارەت. سوتسىيالىستىك ئىنسانپەرۋەرلىكنىڭ ئالى پىرىنسىپى ـ كىشىلەرنىڭ

مەنپەئەتى، ئەمگەكچى ئامىستىك مەنپەئەتى، شۇنىڭدەك ئۇلارنىڭ جىسمانى ۋە ئەقلىي جەھەتتە ئوسۇشى. سوتسىيالىزم جەمىيەتتە ئادەم ئۈچۈن قىممەتلىك كاپىتال.

ھازىرقى زامان كاپىتالىزمىنىڭ تۈپ ئىقتىسادىي قانۇنىيىتى ئەمگەكچىلەرگە قارىتىلغان ئېكسپلاتاتسىينى كۈچەيتىش، مۇستەملىكىلەرنى تالان-تاراج قىلىش ۋە قاراقچىلىق ئۇرۇشى ئېلىپ بېرىش ئۈشۈنىنى قوللىنىش ئارقىلىق ئەڭ زور دەرىجىدە پايدا ئېلىش، سوتسىيالىزم شارائىتىدىكى تۈپ ئىقتىسادىي قانۇنىيەت بولسا پۈتكۈل جەمىيەتنىڭ دائىم ئېشىپ تۇرىدىغان ماددىي ۋە مەدەنىي ئېھتىياجىنى ئەڭ زور دەرىجىدە قاندۇرۇشنى كاپالەتلەندۈرۈشتىن ئىبارەت. سوتسىيالىستىك ئىشلەپچىقىرىش پايدا ئېلىشنى ئەمەس، بەلكى ئادەمنى ۋە ئۇنىڭ ئېھتىياجىنى يەنى كىشىلەرنىڭ دائىم ئېشىپ تۇرىدىغان ماددىي ۋە مەدەنىي ئېھتىياجىنى قاندۇرۇشنى مەقسەت قىلىدۇ. مانا بۇمۇ كاپىتالىزىمغا قارشى كۈرەش قىلىش داۋامىدا قولغا كەلتۈرۈلگەن، ھەقىقى ۋە ئالى ئىنسانپەرۋەرلىك بولۇپ ھىسابلىنىدۇ.

ئىنسانىيلاشتۇرۇش قارىشى 拟人观 Антропоморфизм (گرېكچە ἄνθρωπος — ئادەم، μορφή — شەكىل دېگەن سۆزلەردىن كەلگەن) ئىنسانىيلاشتۇرۇش قارىشى ئىنسانلارغا خاس تەبىەت ۋە خۇسۇسىيەتنى تەبىەت دۇنياسىنىڭ تاشقىرىدىكى كۈچكە كۆچۈرۈشتىن يەنى ئادەمنىڭ خۇسۇسىيىتىنى ئىلاھقا بېرىشتىن ئىبارەت. ئىنسانىيلاشتۇرۇش قارىشى **ئادەمزەم*** بىلەن باغلىنىشلىق. ئىنسانىيلاشتۇرۇش قارىشى قەدىمقى يۇنان دىنىدىكى كوپ ئىلاھقا چوقۇنۇشتا ئالاھىدە روشەن ئىپادىلىنىدۇ. پەيلاسوپ سىنوفېن (مىلادىدىن 6 ئەسىر ئىلگىرى) نىڭ ئادەم ئوزىنىڭ تۇرقى بويىچە ئىلاھنى يارىتىدۇ، ئەگەر كالىمۇ ئىلاھ يارىتالايدىغان بولسا، ئۇلارمۇ ئۇنى كالىنىڭ

ئۇرقىغا ئوخشىتىپ ئەسۇبرلىگەن بولاتتى دېگەن قىممەتلىك سۆزى بار. ئىنسانىيلاشتۇرۇش قارىشى ئۇستىدىكى تەنقىتلىق يەكۈنى مۇنداق: بارلىق دىنلاردىكى ئىلاھ ئىنسانلارنىڭ خىيالى بويىچە يارىتىلغان.

ئىنكارچىلىق 虚无主义 Нигилизм (لاتىنچە nihil— ئىنكار دېگەن سۆزدىن كەلگەن) ئى. س. تۇرگېنېۋ ئوزىنىڭ «ئاتىلار ۋە بالىلار» دېگەن رومانىدىكى باش قەھرىمان بازاروۋنى تەسۋىرلىگەندە قوللانغان بىر ئاتالغۇ، بازاروۋدا شۇ چاغدىكى يېڭى شەخسلەر—ئاددى خەلق زىيالىلىرىنىڭ قىزغىن، تۇز، بارلىق كونا شەيئىلەرنى ئىنكار قىلىدىغان، "ھەممە ئېتىراپ قىلغان نەرسە لەر"گە تەنقىدىي مۇئامىلە قىلىدىغان، تەبىي پەننى ئىنتايىن قىزغىنلىق بىلەن سۆيىدىغان، ئاقسوڭەكلەرنىڭ ھورۇنلۇغىنى كەمسىتىدىغان تىپىك خۇسۇسىيەتلىرى گەۋدىلەندۈرۈلگەن. رومان نەشر قىلىنغاندىن كېيىنلا، خىلمۇ-خىل ئەكسىيەتچىلەر ۋە بۇرژۇئا لىبېرالىلىرى **چېر-نىشېۋسكى*** لاگېرىدىكى ئىنقىلابىي دېموكراتلىرىمچىلارنى ئىنكارچى دەپ ئاتاشقا باشلىغان. ياشلار ئارىسىدا ئەكسىيەتچىل خرىستىيان "سوتسىيالىزىمى"نى تەشۋىق قىلغان دوستويېۋسكى ئىنقىلابىي دېموكراتىزم لاگېرىنىڭ ۋەكىللىرىنى ئەنە شۇنداق تەسۋىرلىگەن. ئەمىلىيەتتە بولسا، روسىيە ئىنقىلابىي دېموكراتىزمچىلىرىنىڭ ئىنكار قىلغىنى يانچىلىق تۇزۇم، بۇرژۇئا تۇزۇمى ۋە ئېكسپىلاتاتسىيە قىلغۇچى سىنىپلارنىڭ ئىدېئولوگىيىسى ئىدى، ئۇلار ئېزىلگۈچى دېخانلارنىڭ مەنپەئەتىنىڭ قىزغىن قوغدىغۇچىلىرى، ئەمگەكچى خەلق ئۈچۈن ئەركىن، يېڭى ھاياتنى قولغا كەلتۈرىدىغان ئىنقىلابىي جەڭچىلەر. ئۇلار ئىجابى، ئىنقىلابىي غايىگە ئىگە ئىدى ھەمدە ياشتىن-ئاخىر بوشاشمىغان ھالدا بۇ غايىنى چارىزىمغا، بۇرژۇئا لىبېرالىزىمغا قارشى تۇرۇشتەك باتۇرانە كۈرەشكە سىڭدۈرگەن. ھەر خىل-ھەر يۈزا ئەكسىيەتچىلەر بولسا بىمەنە رەۋىشتە

ئۇلارنى "ئىنكارچىلار"، ھەچقانداق "ئەقىدە"گە ئېتىقات قىلمايدىغان كىشىلەر، ئەخلاقسىز مۇناپىقلار دەپ ئاتاۋالغان. بۇ، ئەكسىيەتچىلەر- نىڭ 19 - ئەسىرنىڭ 50 — 60 - يىللىرىدىكى قەھرىمان، ئادىل ياش ئەۋلادلارغا قىلغان ھاقارىتى. ئىنقىلابىي دېموكراتىزىمچىلارنىڭ ئورگان مەتبۇئاتى — «زامانداشلار» ژورنىلى لېپرالالار ۋە يانچىدار- لارنىڭ بۇ خىل ھاقارىتىگە قاتتىق غەزەپلەنگەن ھالدا رەددىيە بەرگەن. چېرنىشېۋسكىنىڭ «نىمە قىلىش كېرەك؟» دېگەن رومانىدا كورۇنگەن روسىيەدىكى يېڭى شەخسلەر ئىنكارچىلار ئەمەس، بەلكى گۈزەل سوتسىيالىستىك غايىگە ئىگە كىشىلەر. ئۇلار نەزەرىيە جەھەتتىمۇ ۋە ئەمەلىيەت جەھەتتىمۇ ئىنقىلابچىلار.

ئىنكار قىلىشنى ئىنكار قىلىش 否定的否定 Отрицание отрицания دىيالېكتىك تەرەققىيات جەريانىدىكى بىر تەرەپنى ئىپادىلەيدىغان پەلسەپىۋى ئۇقۇم. "ئىنكار قىلىشنى ئىنكار قىلىش" دېگەن ئۇقۇم ھەممىدىن ئاۋال **گېگېل*** پەلسەپىسىدە بارلىققا كەلگەن ئىدى. ئۇ ئۇۋەن دەرىجىدىن يۇقۇرى دەرىجىگە راۋاجلىنىش بولۇ- دىغانلىقىنى، بۇ جەريانىدا كونا نەرسىلەرنىڭ يەڭى ئىجابى ئالاھە- دىلىكلىرى ۋە يەڭى ئىجابى تەرەپلىرى ساقلىنىپ قالىدىغانلىقىنى كورسىتىدۇ. گېگېل بارلىق تەرەققىيات جەريانىنى **"ئۈچ باسقۇچ فورمۇلىسى"** (تېزىس، قارشى تېزىس، بىرلىكمە تېزىس)غا تۇگەل- لەيدۇ. تېزىس قارشى تېزىس تەرىپىدىن ئىنكار قىلىنىدۇ، قارشى تېزىس يەنە سىنتېز تەرىپىدىن ئىنكار قىلىنىدۇ ("ئىنكار قىلىشنى ئىنكار قىلىش"). سىنتېز باسقۇچىدا تەرەققىيات گويا باشلىنىش نۇقتىسىغا قايتىدۇ، لېكىن ئۇ تېخىمۇ يۇقۇرى ئاساستا بولىدۇ. گېگېل ئاساسەن "ئىنكار قىلىشنى ئىنكار قىلىش"نى ئوزىنىڭ ئىدىيالىستىك سېستېمىسىنى قۇراشتۇرۇش قورالى قىلدى. ماركسىزمنىڭ دۇشمەنلىرى (دىيۇرىڭ، مىخايلوۋسكى) ماركسىزملىق دىيالېكتىكىنى ھاقارەتلەش

ئۇچۇن، ماركس بىلەن ئېنگېلس ئۇز تەزىيىسىنى گېگېلنىڭ ئۇچ باسقۇچ فورمۇلىسىغا تايىنىپ بەرپا قىلغان، كاپىتالىزمنىڭ مۇقەررەر ھالاك بولىدىغانلىقىنى ئۇچ باسقۇچ فورمۇلىسى ("ئىنكار قىلىشنى ئىنكار قىلىش")غا تايىنىپ ئىسپاتلىغان، دەپ دەۋا قىلىشتى. لېنىن مىخايلوۋسكىغا رەددىيە بېرىپ مۇنداق دەپ كورسەتتى: ماتېرىيالىستلارنىڭ ۋەزىپىسى راست تارىخىي جەريانىنى توغرا ۋە ئېنىق بايان قىلىشتىن ئىبارەت، ئىلمىي سوتسىيالىزىم دەل مۇشۇ نۇقتىنەزەر ئۇستىگە بەرپا قىلىنغان، "ئۇچ باسقۇچ فورمۇلىسى" گېگېلچە ئىپادىلەش ئۇسۇلىنىڭ قالدۇقىدىن ئىبارەت، خالاس.

ماركس ۋە ئېنگېلسنىڭ تەلىماتىدا، "ئىنكار قىلىشنى ئىنكار قىلىش" دېگەن ئۇقۇم ماتېرىيالىستىك مەزمۇنغا ئىگە بولىدى، ئۇ باشقا نەرسىنى ئەمەس، بەلكى ئوبېكتىپ رېياللىقنىڭ ئۇز تەرەققىياتىنىڭ ئالغا ئىتىلىشچانلىقىنى، بۇ تەرەققىياتنىڭ مەلۇم دەرىجىدە ئىلگىرىكى بىر قىسىم باسقۇچلارنى تەكرارلايدىغانلىقىنى، لېكىن بۇنىڭ تېخىمۇ يۇقۇرى ئاساستىكى تەكرارلىنىش بولىدىغانلىقىنى ئىپادىلەيدۇ. مەسىلەن، ماركس «كاپىتال»دا مۇنداق دەپ كورسەتكەن ئىدى: كاپىتالىستىك ئىۋسىي مۇلۇكچىلىك ئۇز ئەمگىگى ئاساسىدىكى ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرىگە بولغان شەخسىي مۇلۇكچىلىكنىڭ تۇنجى قېتىم ئىنكار قىلىنىشى بولدى. لېكىن كېيىنكى چاغلارغا كەلگەندە، كاپىتالىزم تەرەققىياتىنىڭ ئەسلىدە بار بولغان قانۇنىيىتىنىڭ رول ئوينىشى تۇپەيلىدىن، كاپىتالىزم ئۇز ھالاكىتى ئۇچۇن شەرت-شارائىت ھازىرلىدى؛ كاپىتالىنىڭ مەھرۇم قىلىنىشى دەل ئىنكار قىلىشنى ئىنكار قىلىش، ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرىگە بولغان شەخسىي مۇلۇكچىلىكنىڭ يەنى ئەمگەكچىلەرنىڭ ئوزىنىڭ مۇلۇكچىلىگىنىڭ ئەسلىگە كەلتۈرۈلۈشى بولۇپ ھىساپلىنىدۇ. لېكىن بۇ ئاللىقاچان تېخىمۇ يۇقۇرى ئاساستا يەنى "ئەركىن ئەمگەكچىلەرنىڭ

ھەمكارلىغى شۇنداقلا ئۇلارنىڭ بەر ۋە ئوزلىرى ئىشلەپچىقارغان ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرىگە بولغان ئومۇمى ئىگىدارلىغى" (ماركس. «كاپىتال». رۇسچە نەشرى، 1 ـ توم، 766 ـ بەت) ئاساسىدا بولىدۇ. ئالغا ئىلگىرىلەش ھەركەتنى دىيالېكتىكىنىڭ بارلىق قانۇنىيىتى، جۈملىدىن سان ئوزگىرىشىدىن سۈپەت ئوزگىرىشىگچە بولغان ئوز ـ گىرىش قانۇنىيىتى بەلگىلەيدۇ. ھالاك بولۇۋاتقان كونا نەرسىلەرنىڭ ئىنكار قىلىنىشى بىلەن يېڭى نەرسىلەرنىڭ بارلىققا كېلىشىدىكى دىيالېكتىك خاراكتىر بەلگىلەيدۇ. كونا سۈپەتنىڭ يېڭى سۈپەتكە ئوزگىرىشى ئىلگىرى يارىتىلغان جەمئى نەرسىنى ئاددى يوسۇندا يوقىتىشلا ئەمەس. لېنىن مۇنداق دەيدۇ: دىيالېكتىكا چۈشەنگەن ئىنكار قىلىش قېپ ـ يالىڭاچ، "ئورۇنسىز" ئىنكار قىلىش ئەمەس، بارلىق كونا نەرسىلەردىن ئاددى ھالدا ۋاز كېچىش ئەمەس. "دىيالېكتىكىدا ئىنكار قىلىش ئاددىلا، ياق دېيىش، ياكى مەلۇم بىر شەيئىنى مەۋجۇت ئەمەس، دەپ ئېلان قىلىش، ياكى ئۇنى بىرەر ئۇسۇل بىلەن يوقىتىشلا ئەمەس." (ئېنگېلس. «دىيۇرىڭغا قارشى»، 1972 ـ يىل ئۇيغۇرچە نەشرى، 266 ـ بەت) مەسىلەن، سوتسىيالىزم ئوزۇمى كاپىتالىزم ئوزۇمىنى ئۆيتىپ ئىنكار قىلىدۇ، لېكىن شۇنداق بىلەن بىر ۋاقىتتا، كاپىتالىزم دەۋرىدە يارىتىلغان مۇئەييەنلەشتۈرۈلگەن، قىممەتكە ئىگە نەرسىلەرنى يەنى ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرى، ئىلغار مەدەنىيەت قاتارلىقلارنى ساقلاپ قالىدۇ.

يۇنگدىن كورۇنۇپ ئۇرۇپئوكى، كونا سۈپەتنىڭ يېڭى سۈپەتكە بولغان ئوزگىرىش، يېڭى شەيئىلەرنىڭ بارلىققا كېلىشى ھەمىشە ئىلگىرى ئىرىشىلگەن مۇۋەپپەقىيەتلەر ئاساسىدا بولىدۇ؛ يېڭى شەيئىلەر ئالدىنقى تەرەققىيات باسقۇچىدا ئىرىشىلگەن بارلىق ئىجابىي نەرسىلەرگە تايىنىپ يۈكسىلىدۇ. ئۇ كونا شەيئىگە قارىغاندا تېخىمۇ يۇقۇرى باسقۇچتا بولىدۇ. قانۇنىيەتلىك تەرەققىيات ـ

ئىلگىرىسىدىكى بىر يېڭى ئىلگىرىلەش بولىدۇ. بۇمۇ تەرەققىياتنىڭ ئالغا ئىتتىلىشچانلىغىنى، يۇقۇرىغا قاراپ راۋاجلىنىشنى بەلگىلەيدۇ.

ئىنكاس نەزىرىيىسى 反映论 Теория отражения ماتېرىيالىستىك بىلىش نەزىرىيىسى. ئىنكاس نەزىرىيىسىگە ئاساسلانغاندا، ئادەمنىڭ تۇيغۇسى، ئۇقۇمى ۋە بارلىق ئىلمىي بىلىشلىرىنىڭ ھەممىسى ئوبېكتىپ ھالىدا مەۋجۇت بولۇپ تۇرغان رېئاللىقنىڭ ئىنكاسى، ئادەمنىڭ ئىدىيىسىنى ماددىي دۇنيانىڭ يارىتىۋچىسى دەپ قارايدىغان ئىدىيالىستىك بىلىش نەزىرىيىسىگە قارشى كۆرەشتە، ماركسىزم بىردىن-بىر ئىلمىي **بىلىش نەزىرىيىسى***نى راۋاجلاندۇردى ۋە دەللىلىدى، بۇ بىلىش نەزىرىيىسىنىڭ مەركىزىي نۇقتىسى **ئامال*** ۋە **تەجرىبىكۆرۈش***نى بىردىن تاشقىرىدا ۋە بىزگە بېقىنىدىغان ھالدا مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدىغان تاشقى دۇنيانىڭ ئىنكاسى، دەپ چۈشىنىشتىن ئىبارەت. ماركس مۇنداق دەپ يازىدۇ: "گېگېلنىڭ نەزىرىدە، تەجرىبىكۆرۈش جەريانى يەنى ئۇ ئىدىيە دەپ ئاتىغان ھەتتا مۇستەقىل سۇبېكتقا ئايلانىدۇرغان تەجرىبىكۆرۈش جەريانى رىيال شەيئىلەرنىڭ يارىتۇچىسى، رىيال شەيئىلەر بولسا پەقەتلا تەجرىبىكۆرۈش جەريانىنىڭ تاشقى كورۇنۇشىدىنلا ئىبارەت. مېنىڭ قارىشىمچە بولسا، ئەكسىچە، ئىدىيىگە يانىدىغان نەرسىلەر كىشىلەرنىڭ مېڭىسىگە كوچىكەن ھەمدە كىشىلەرنىڭ مېڭىسىدە ئوزگەرتىلگەن ماددىي نەرسىلەردىن باشقا نەرسە ئەمەس." («ماركس-ئېنگېلس تاللانما ئەسەرلىرى»، ئۇيغۇرچە نەشرى، 2-توم، 369-بەت) پەلسەپىۋى ئىدىيالىزم تەجرىبىكۆرۈنىڭ رېئاللىقنىڭ ئىنكاسى ئىكەنلىگىنى ئېتىراپ قىلمايدۇ، چۈنكى بۇنى ئېتىراپ قىلىش ماتېرىيالىزمنىڭ ئاساسىي ئالدىنقى شەرتىنى— ماددا ۋە ماددىي دۇنيا بىرلەمچى، ئالا، ئىدىيە بولسا ئىككىلەمچى ئىكەنلىگىنى ئېتىراپ قىلغانلىق بولىدۇ. ئادەمنىڭ مېڭىسى ئالغا

بېقىنماي مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدىغان ئوبېكتىپ چىنلىقنى ئەكس ئەتتۈرىدۇ، بۇ پاكىت پەن تەرىپىدىن رەت قىلىپ بولمايدىغان دەرىجىدە مۇئەييەنلەشتۈرۈلگەن، ئىدىيالىستلار بولسا، پەنگە پۈتۈنلەي خىلاپلىق قىلىپ، ئۇزلىرىنىڭ ماددىي ئەرسىلەر ئۈيغۇلار قوشۇلمىسىدىن باشقا نەرسە ئەمەس؛ تۈيغۇدىن باشقا ھېچنەرسە يوق، بولۇشمۇ مۇمكىن ئەمەس؛ ئادەم تۈيغۇدىن باشقا يەنە نېمىلەر بارلىقىنى بىلەلمەيدۇ؛ بىزنىڭ ئۇقۇمىمىز ۋە تەسەۋۋۇرىمىز كىشىلەر بىلىشىكە "ئوڭايلىق" تۇغدۇرۇش ئۈچۈن ئىجات قىلغان بەلگە، تەسۋىرى بېزىق ۋە ئالاھەتتىن باشقا نەرسە ئەمەس دېگەنگە ئوخشاش بىمەنە، ئەكسىيەتچىل نۇقتىنەزىرىدە چىنلىق تۇرۇۋالىدۇ. بۇ نۇقتىنەزەرلەرنى 18ـ ئەسىرنىڭ ئالدىنقى يېرىمىدىلا ئەنگلىيە ئېمپىرىكى **بېركلى*** ئوتتۇرىغا قويغان، 19ـ ئەسىرنىڭ ئاخىرى ۋە 20ـ ئەسىرنىڭ باشلىرىغا كەلگەندە، بۇ **نۇقتىنەزەرلەر (ماخىزىم*، تەجرىبە بىر مەنبەچىلىگى*** ۋە باشقىلار) ئاھايىتى كەڭ تارقىلىشقا مۇۋەپپەق بولغان، ئۇلار ھازىرقى زامان بۇرژۇئا پەلسەپىسى **(سۇبىي ئېستىما لچىلىق*، دەلىلچىلىك*** ۋە **لوگىكىلىق دەلىلچىلىك*** ۋاھاكازالار)دا ھوكۈمران ئورۇندا تۇرىدۇ.

لېنىن **«ماتېرىيالىزىم ۋە تەجرىبە تەنقىدچىلىگى»*** دېگەن كىتابىدا، ئىدىيالىستىك بىلىش تەزرىيىسىنى چوڭقۇر ۋە كېلىشتۈرۈپ تەنقىت قىلىدى ھەمدە ماركسىزملىق ئىنكاس نەزرىيىسىنى ئىجادىي، ئومۇمى يۈزلۈك راۋاجلاندۇردى. لېنىن: دىيالېكتىك ماتېرىيالىزىمچە بىلىش نەزرىيىسىنىڭ ئاساسى تاشقى دۇنياني ۋە ئۇنىڭ ئىنسان مېڭىسىدىكى ئىنكاسىنى ئېتىراپ قىلىشتىن ئىبارەت، دەپ كۆرسەتتى. لېنىن بۇ مەسىلىدە ئىدىيالىزىم ۋە **بىلگىلى بولماسلىق نەزەرىيىسى*** گە ھەرقانداق كېچىكمەي يول قويۇشلارنىمۇ رەھىمسىزلىك بىلەن قاتتىق ئەيىپلەيدۇ. لېنىن **پلېخانوۋ*** نىڭ ماتېرىيالىزىمنى شەرھىلەشتە ئوتكۈزگەن خاتالىغىنى، ئۇنىڭ: ئىنسانلارنىڭ ئۇيغۇسى ۋە

ئۇقۇمى تەسۋىرىي يېزىقتىن ئىبارەت، دىگەن ھوكۇمنى كەسكىن تەنقىت قىلىدۇ. لېنىن: پىرىنسىپلىق مەسىلىدىكى بۇنداق قالايمىقان-چىلىق مۇقەررەر رەۋىشتە بىلگىلى بولماسلىق نەزىرىيىسى ۋە ئىدىيالىزم (**تەسۋىرىي يېزىق نەزىرىيىسى***گە قارا)غا ئېلىپ كېلىدۇ، دەپ كۆرسىتىدۇ. ئەسلىيەتتە، بۇ دەسلەپكى تۈپ-خۇسى ۋە ئۇقۇمى تەبىئەت دۇنياسىدىكى رېئال شەيئى ۋە رېئال جەريانلىق كوچۇرۇلمىسىدىن ئىبارەت. لېنىن 20-ئەسىرنىڭ باشلىرىدا، كاپىتالىزم جەمئىيتى شارائىتىدا يۈز بەرگەن فىزىكا ساھەسىدىكى ئىنتايىن چوڭقۇر كىرىزىنى مىسال كەلتۈرۈپ: ئەگەر بىلىشنى ماتىرىيالىستىك يوسۇندا ئوبېكتىپ تەبىئەت دۇنياسىنىڭ ئىنكاسى دەپ چۈشەنمىگەندە، پەن راۋاجلىنالمايدۇ؛ كىرىزىسنىڭ ماھىيىتى مۇشۇ ماتىرىيالىستىك تەلىماتقا خىلاپلىق قىلغانلىقتا، دەپ كۆرسىتىدۇ. لېنىنىڭ بۇ قائىدىسى پەن تەرەققىياتى ئۈچۈنمۇ ۋە ئىدىيالىزمغا قارشى كۈرەشنىڭ ھازىرقى باسقۇچى ئۈچۈنمۇ رېئال ئەھمىيەتكە ئىگە. ھازىرقى زامان "بۇرژۇئا پېنىنىڭ چۈپرەندىلىرى"—لېنىن **قېتىقاد-چىلىق*** ۋە راھىپلىقنى پەننىڭ مۇۋەپپەقىيەتلىرى ئارقىلىق قوغداي-دىغان بۇرژۇئا پروفېسورلىرىنى شۇنداق دەپ ئاتايدۇ.—ماتىرىيا-لىستىك ئىنكاس نەزىرىيىسىگە ھاقارەت قىلىشقا ۋە تەبىئى پەن ئالىملىرىغا: پەن قائىدىلىرى ۋە قورمۇلىلار تاشقى ئوبېكتىپ تەبىئەت دۇنياسىنىڭ ئىنكاسى بولماستىن، بەلكى پەقەت ئەقىلنىڭ ئىختىيارىي ئۇرۇشتۇرمىسىدىنلا ئىبارەت، دىگەن پىكىرنى زورمۇ-زور قوبۇل قىلدۇرۇشقا ئۇرۇنىدۇ. ھازىر كاپىتالىستىك ئەللەردە، تەبىئى پەننىڭ نۇرغۇن تارماقلىرى جەددى كىرىزىس ھالىتىدە تۇرماقتا. بۇ ئەھۋال كاپىتالىزم ئومۇمى كىرىزىسنىڭ ئوتكۇرلىشىۋاتقانلىقىنى كۆرسىتىدۇ. بۇ كىرىزىسنىڭ مەنبەسى نۇرغۇنلىغان بۇرژۇئا پەن ئالىملىرىنىڭ ماتىرىيالىستىك ئىنكاس نەزىرىيىسى مەيدانىدا تۇرۇشنى خالىماسلىغى

ۋە ئۇلارنىڭ ماتېرىيالىزىمغا قارشى ئىنكاسلىقىدىن ئىبارەت. شۇ سەۋەپتىن پەنگە خىلاپ بەزى ھادىسىلەر، مەسىلەن: بىولوگىيىدىكى **ۋېيسمانىزىم ــ مورگانىزىم*** ۋە ھازىرقى زامانىدىكى **"فىزىكىلىق" گىدىيالىزىم***نىڭ پەيدا بولۇشىچە ئۇزۇقىسىز خىلىرى ۋاقاكازالار ئوتتۇرىغا چىقتى.

ماركسىزىم ــ لېنىنىزىمچە ئىنكاس نەزەرىيىسى پەن ساھەسىدىكى ئۇلۇغ كەشپىياتلار، جۈملىسىدىن ئاتاقلىق رۇس پەن ئەربابلىرى **سېچېنوۋ*** ۋە **پاۋلوۋ***لارنىڭ كەشپىياتلىرى تەرىپىدىن ئىسپاتلاندى. سېچېنوۋ بىلەن پاۋلوۋ روھىي ھاللىق جەريانىنىڭ فىزىولوگىيىلىك سىرىنى تېپىپ، ئالى نېرۋا پائالىيىتىنىڭ قانۇنىيىتىنى كەشپ قىلدى ھەمدە: روھىي ھاللىق پائالىيەت پەقەت تاشقى دۇنيانىكلا ئىنكاسى ئىكەنلىگىنى، پەقەت ئوبېكتىپچىلىقنىڭ سەزگۈ ئەزالىرىغا، ھايۋانات-لارنىڭ (جۈملىدىن ئادەمنىڭ) مېڭىسكە تەسىر قىلىدىغانلىقىنىڭ نەتىجىسى ئىكەنلىگىنى رەت قىلىپ بولمايدىغان دەرىجىدە ئىسپات-لىدى. ماركسىزىم ئوبېكتىپ رېياللىقنى ئەكس ئەتتۈرۈش جەريا-نىنىڭ ئىنسانلار مېڭىسىدە قانداق ۋاقى بولىدىغانلىقى مەسىلىسىنى مۇھاكىمە قىلدى. ماركسىزىم ئىلگىرى ئوتكەن كونا ماتېرىياللىستلار "ئىنكاس"نى تاشقى دۇنيادىكى شەيئىلەر ۋە ھادىسىلەرنىڭ ئاددا پاسسىپ، ئولۇك ھالدا ئەكس ئېتىشى، دەپ چۈشەنگەن ئىدى. ماركسىزىم ــ لېنىنىزىملىق يەنى دىيالېكتىك ماتېرىيالىزىمچە ئىنكاس نەزەرىيىسى ئۇلارنىڭ بۇنداق مېتافىزىكىلىق ئىنكاس نەزەرىيىسىنىڭ ئەكسىچە، بىلىش جەريانىنى، تاشقى دۇنيانىڭ ئىنسانلار ئېڭىدا ئەكس ئېتىش جەريانىنى ئاكتىپ، دىيالېكتىك ھالدا تەرەققى قىلدۇرغان، ئىچكى زىددىيەتلىك جەريان دەپ چۈشىنىدۇ. ئوبېكتىپ ھەقىقەتنى بىلىش جەريانىنىڭ قانداق ۋاقى بولۇشى مەسىلىسى ھەممە پەنلەر ئۈچۈن، ئىنسانىيەت بىلىمىنىڭ ھەرقانداق ساھەسى ئۈچۈن

زور ئەمىيەتكە ئىگە (بىلىش*كە قارالا.)

سىنىپىي جەمىيەتتە ئىجتىمائى تۈزۈمۈشنىڭ كىشىلەر ئېڭىدىكى ئىنكاسى سىنىپىلىققا ئىگە بولىدۇ. ئىجتىمائى ئىدىيە، ئىجتىمائى نەزىرىيە، سىياسى نۇقتىسىنەزەرلەرنىڭ پەيدا بولۇش مەنبەسىنى جەمىيەتنىڭ ماددى تۈزۈمۈش شارائىتلىرىدىن، ئىجتىمائى مەۋجۇدىيەتنىڭ ئۆزلەش كېرەك، چۈنكى ئىدىيە، نەزىرىيە، نۇقتىنەزەرلەر ئىجتىمائى مەۋجۇدىيەتنىڭ ئىنكاسى.

ي

ياراتقۇچى 造物主 Демиург (گرېكچىسى δημιουργός— ئىجاتكار، ماھىر، خىزمەتچى) ئۇنىڭ كوچىما مەنىسى بەرپا قىلغۇچى، ئىجات قىلغۇچى. **گېگېل**"نىڭ ئىدىيالىستىك پەلسەپىسىدە، سىرلىق "مۇتلەق ئىدىيە"، خۇدا—ياراتقۇچى، دۇنيانىڭ ياراتقۇچىسى.

ياشاش مەسلىگى 生存主义 Экзистенциализм (لاتىنچە existentia—ياشاش دېگەن سوزدىن كەلگەن) جاھانگىرلىك دەۋرىدىكى بىر خىل چۈشكۈن سۇبېكتىپ ئىدىيالىستىك پەلسەپىۋى يېكىر ئېقىمى، ئۇنىڭ ئاساسىي ۋەزىپىسى ئىجتىمائى ئاڭنى بۇلغاش ۋە پۈرولېتارىياتنىڭ ئىنقىلاۋىي تەشكىلاتىغا قارشى تۇرۇشتىن ئىبارەت. ياشاش مەسلىگى ھازىر فرانسىيە ۋە غەربىي گېرمانىيىدە بەك كەڭ تارقىلىۋاتىدۇ. بۇ خىل ئەكسىيەتچىل تەلىماتنى سوتسىيالىزم ۋە دېموكراتىيىنىڭ دۈشمىنى، دانىيە پەيلاسوپى كېركېگور (1813—1855) بەرپا قىلىدى، ئۇ ھەتتا **شېللىڭ**"نىڭ ئويغىتىش پەلسەپىسى ئېچى تازا ئەكسىيەتچىل ئەمەس دەپ ھىساپلىدى. ئۇ "ياشاش"نى "شەخسىنىڭ مەنىۋى تۇرمۇشى" دەپ چۈشەنگەن ھەمدە "ياشاش"نى "مەۋجۇدىيەت" بىلەن يەنى ماددى دۇنيا، رېئال جىسمانى تۇرمۇش ۋە ئىجتىمائى تۇرمۇش بىلەن قارشۇ—قارشى قىلىپ قويغان. تۇرمۇشتىن بىزار بولۇش، ئولۇمدىن قورقۇش، ئۇمتىزلىنىش ئۇنىڭ ئەسەرلىرىنىڭ ئاساسىي ۋەقەلىگى ئىدى، ئۇنىڭ ئېسەرلىرىنى پەلسەپىگە تەۋە قىلغاندىن كۇرە، روھىي كېسەللىكلەر ئىلمىگە تەۋە قىلغان تېخىمۇ مۇۋاپىق. گېرمانىيە جاھانگىر—

لىنىنىڭ مۇئەييەنكۈرلىرى (ھېيدېلبېرگېر، ياسپېرس) ئىنسانلارغا ئەپچەتلىنىدىغان مۇشۇ "پەلسەپە" بىلەن ئۆزىنى قورالانىدۇردى. ھازىرقى زامانىدىكى تارىخىي شارائىتتا، ياشاش مەسلىگى پەلسەپىسى "ئەركىن پەلسەپە" دېگەن نىقاب بىلەن مەيدانغا چىقىدۇ. لېكىن ئۇنىڭ ئەكسىيەتچىل ماھىيىتى يەنىلا بۇرژۇئازىدەك بولىدۇ، پەقەت ئىنقىلاۋىي نەزەريىگە ۋە ئىنقىلاۋىي ئەمەلىيەتكە قارشى تۇرۇش ۋاستىسى شۇنىڭدەك تېخىمۇ ئۇسۇلسىز ئۆزگىرىدۇ. ھازىرقى زامانىدىكى ياشاش مەسلىگى تەرەپدارلىرى ئەمگەكچى خەلقنىڭ سوتسىيالىزىمنى قوغداش كەلتۈرۈش يولىدا ئېلىپ بارغان ئىنقىلاۋىي كۈرەشلىرىنى كۆچىنىڭ بىرىنچە قارىلايدۇ، ئەقلىي ۋە ئەخلاقىي جەھەتتىكى ئىنكارچىلىقنى تەرغىپ قىلىدۇ، يەنى ۋە ئەخلاقنى مەنسىتمەيدۇ. ياشاش مەسلىگى تەرەپدارلىرى سۇبېكتىپ ئىدىيا-لىستىك ئالدىنقى شەرتكە ئاساسەن، "ساپ مەندىكى ئاڭ"نى ئۆزىنىڭ پەلسەپىسىنىڭ چېقىش نۇقتىسى قىلىش ئارقىلىق دىيالېكتىك ماتېرىيالىزىمغا ۋە تارىخىي ماتېرىيالىزىمغا قارشى تۇرىدۇ. ماركسىزملىق ئىلمىي دۇنيانىقاراشقا قارشى تۇرىدۇ. ياشاش مەسلىگى تەرەپدارلىرى مېتافىزىكىلىق ھالدا "ياشاش" بىلەن "ماھىيەت"نى ئاجرىتىۋېتىپ، ئۇلارنى قارىمۇ-قارشى قىلىپ قويىدۇ ھەمدە "ياشاش" بىرلەمچى دەپ دەللىلەيدۇ. بۇنداق نەزەريە ماددىنىڭ بىرلەمچى ئىكەنلىگىنى تەشەببۇس قىلىدىغان ماتېرىيالىستىك تەلىماتىغا قارشى تۇرۇشنى مەقسەت قىلىدۇ، ئۇنى ئىجتىمائى تۇرمۇش جەھەتكە تەتبىقلىغاندا، تارىخىي قانۇنىيەتلىك ئىلمىي چۈشەنچىگە قارشى تۇرۇشنى مەقسەت قىلىدۇ. ياشاش مەسلىگى تەرەپدارلىرىنىڭ نەزەريىدە، ئەركىنلىك سىنىپىي ئۇل قىلىش ۋە مىللى ئۇل قىلىشقا قارشى تۇرۇش كۆرسىتىدە قوغداش كەلتۈرۈلىدىغان ھەمدە سوتسىيالىزىم شارائىتىدا يەتكىلى بولىدىغان چىن ئىجتىمائى مۇناسىۋەت ئەمەس، بەلكى بۇرژۇئاچە

شەخسىنىڭ ئۆزى خالىغىنىنى قىلىشىغا يول قويىدىغان، ئىدىيا-لىستىك تۈزۈم "ئىرادە ئەركىنلىكى" دۇر.

ياش گېگېلچىلار 青年黑格尔派 Младогегельянцы

19 ـ ئەسىرنىڭ 30 ـ يىللىرىدىن 40 ـ يىللىرىغىچە ئوتتۇرا گېرمانىيىدىكى لىبېرال مۇتەپەككۇرلەر، گېگېل ئېقىمىدىكى سول قانات بۇرژۇئا راديكال للىرىنىڭ ۋەكىللىرى (ب. باۋېر، سترائۇس، رۇگې، شتىرنېر). ياش گېگېلچىلار گېگېلنىڭ بارلىق ئەكسىيەتچىل تەلىماتىنى قوغدايدىغان، بولۇپمۇ ئۇنىڭ دىنىي پەلسەپىسىنى قوغدايدىغان قېرى گېگېلچىلارغا ئوخشىمايدۇ، ئۇلار "مەندىكى ئاڭ"نى "مۇتلەق ئىدىيە" (ئىلاھ)نىڭ ئورنىغا قويىدۇ. ئۇلارنىڭ قارىشىچە، مەندىكى ئاڭ تۈدەرەتلىك تارىخىي ئىجادىي كۈچ. ئۇلار زىيالىلار ۋە دولەت بۇنداق ئىجادىي كۈچنىڭ گەۋدىلەنىدۇرگۈچىسى دەيدۇ. ياش گېگېلچىلار خەلق مەندىكى ئاڭ بولمىغان "تەنقىتلەش ئىقتىدارى يوق ئامما" دەپ ھىسابلايدۇ. مەسىلەن، ب. باۋېر: روھنىڭ ھەقىقى دۈشمىنىنى باشقا بىرەر يەردىن ئەمەس، بەلكى ئامما ئارىسىدىن تېپىش كېرەك، دەپ كېسىپ ئېيتىدۇ. ياش گېگېلچىلار 18 ـ ئەسىر-دىكى فرانسىيە بۇرژۇئا ئىنقىلابىنى ئەيىپلەيدۇ ھەمدە "ئەقلىي" دولەت (يەنى ئېكسپىلاتاتسىيە قىلغۇچىلار دولىتى) تەشەببۇس قىلغان بۇر-ژۇئا ئىسلاھاتى ئارقىلىق ئۇنىڭ بىلەن قارشىلاشىدۇ. ئۇنىڭ ئۇن-تىگە ئۇلار يەنە ئوزلىرىنىڭ گېرمانىيىدە بۇرژۇئا ئىسلاھاتىنى يولغا قويۇشتىكى ئۈمىدىنى پرۇسسىيە پادىشاسىغا باغلايدۇ. ئۇلار پرۇس-سىيە پادىشاسىنى يەيلاسوپلارنىڭ پادىشاسى پلاتونىنىڭ غايىسىنى گەۋدىلەندۈرگۈچى دەپ ھىسابلايدۇ. ياش گېگېلچىلار ئەنئەنىۋى خىرىستىيان دىنىنى تەنقىت قىلغان، ئىنجىلنىڭ ئىشەنچىلىكلىگىنى ئىنكار قىلغاندا، دىنىي ئاڭ بىلەن خەلقنىڭ ئېڭىنى ئارىلاشتۇرۇۋېتىدۇ. ئۇلار، گويا دىن دولەتنىڭ ئەقلىيلىغىنى بۇرمىلايدىغاندەك ھەمدە

"ئەقلىيلىغى بولمىغان" ئاممىنىڭ ھوكۇمرانلىغىنىڭ ئورنىتىلىشى ئارقىلىق دولەتكە تەھدىت سېلىنىدىغانلىقىدەك، گېرمانىيىنىڭ ئىلگىرىلەش يولىدىكى ئاساسلىق توسالغۇ پوشۇشكىلار ۋە مۇستەبتلىك تۈزۈمىنىڭ ھوكۇمرانلىغى ئەمەس، بەلكى دىنىنىڭ ھوكۇمرانلىغى دەپ ھىساپلايدۇ. ياش گېگېلچىلار ھاكىمىيەت بىلەن دىننى ئايرىشنى تەشەببۇس قىلىپ، فېودال پادىشالىق ھاكىمىيەت تۈزۈمىگە "چۈشەنچە بېرىش"كە ئۇرۇنىدۇ، شۇڭا ئۇلار ئېكسپىلاتاتسىيە قىلغۇچىلار دولىتىنىڭ "قۇدرىتى"گە قىزغىن ئۈمىت باغلايدۇ، پرۇسسىيە دولەت تۈزۈمىگە تىز پۈكىدۇ. ياش گېگېلچىلار ئاڭنىڭ "مەندىكى ئاڭ"غا ئايلىنىشى ئىجتىمائى ئىلاھاتنىڭ مەنبەسى دەپ ھىساپلايدۇ، ھالبۇكى ئۇلار ئەملىيەتتە گېرمانىيىدە مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇۋاتقان تۈزۈمنى "ئەقلىگە مۇۋاپىق ھالدا" چۈشەندۈرۈش ئارقىلىق كىشىلەرنى بۇنىداق تۈزۈم بىلەن مۇرەسسەلىشىشكە ئۈندەيدۇ. ئۇلار سىنىپىي كۈرەش توغرىسىدىكى، جەمىيەت تەرەققىياتىنىڭ ئوبېكتىپ قانۇنىيىتى توغرىسىدىكى، ئىقتىسادىي مۇناسىۋەت بىلەن مادىدى ئىشلەپچىقىرىشنىڭ جەمىيەت تەرەققىياتىدىكى رولى توغرىسىدىكى ئىدىيىلەرنى تۆپتىن چەتكە قاقىدۇ. ئۇلار ئېكسپىلاتاتسىيە قىلغۇچى سىنىپلار ئۈچۈن تەشۋىق قىلىدۇ، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ياش گېگېلچىلارنىڭ ئالاھىدىلىكى شۇكى، ئۇلار ئىنقىلابىي ئىبارىلەرنى ئىشلىتىدۇ، گېرمانىيە بۇرژۇئازىيىسىنىڭ تەرەققى قىلىشىغا قارشى تۇرىدىغان فېودال ھوكۇمران سىنىپلار ئۈچۈن ئېيتقاندا، بۇ پەقەت لىبېرالىزىمنىڭ بىر خىل پوپوزىسى. ياش گېگېلچىلارنىڭ ئىدىيىسى گېرمانىيە بۇرژۇئازىيىسىنىڭ قورقۇنچاقلىقى، ئىقتىدارسىزلىقىنى ۋە ئۇنىڭ فېودالىزىمغا قارشى كۈرەشتىكى ئىلاجسىزلىغىنى ئەكىس ئەتتۈردى.

ماركس بىلەن ئېنگېلىسمۇ ئوز پائالىيەتلىرىنىڭ دەسلەپكى مەز-

گىلىده سول گېگېلچىلارغا مەنسۇپ ئىدى، لېكىن شۇ چاغدىلا ئۇلار ياش گېگېلچىلارغا ئوخشىمايتتى، ئىنقىلاۋىي دېموكراتىزىمچىلاردىن بولۇپ قالغان ئىدى، 1843 ـ يىلىدىن 1846 ـ يىلغىچە، ئۇلار ياش گېگېلچىلارنىڭ ئىدىيالىستىك ۋە لىبېرالىستىك تەشۋىقاتىنى رەھىمسىز تەنقىت قىلدى. ئۇلار مۇنداق دەپ كۆرسەتتى: ياش گېگېلچىلار "پۈتۈنلەي 'يەر ـ جاھاننى زىلزىلىگە كەلتۈرىدىغان' دەك سوز ـ ئىبارىلەرنى ئىشلەتسىمۇ، لېكىن يەنىلا ئەڭ چوڭ مۇتەئەسسىپلەر"، ئۇلار مەۋجۇت، چىن دۆنيا بىلەن كۆرەش قىلمايى. مۇشۇ دۆنيا ـ دىكى ئىبارىلەر بىلەنلا كۆرەش قىلىدۇ. "بۇنداق پەلسەپىۋى تەد ـ قىنىڭ ئېرىشىدىغان بىردىن ـ بىر نەتىجىسى خرىستىيان دىنىغا تارىخىي جەھەتتىن ۋە دىنىي جەھەتتىن بەزى چۈشەنچىلەرنى بېرىشتىن ئىبارەت. لېكىن مۇشۇ چۈشەنچىلىرىمۇ بىر تەرەپلىمە....." («ماركس ـ ئېنگېلس ئەسەرلىرى»، رۇسچە 2 ـ نەشرى، 3 ـ توم، 18 ـ بەت)

يېزا جامائەسى 村社 Сельская община **گېپىتسداگى جامائە تۈزۈمى***نىڭ ئەڭ ئاخىرقى تەرەققىيات باسقۇچىدا يارلىقا كەلگەن بىر خىل ئىقتىسادىي بىرلەشمە شەكلى. ئىقتىسادىي جەھەتتىكى باراۋەرسىزلىكنىڭ ئوسۇشى ۋە ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرىگە بولغان خۇسۇسىي مۇلۇكچىلىكنىڭ راۋاجلىنىشى كونا ئائىلىنى تۈزۈمىدىكى ئائىلىنى ۋە ئائىلە جامائەسىنىڭ ئىگىلىگىنى بۇزدى (**ئائىلىق تۈزۈم***گە قارالا). ئائىلىق تۈزۈمىدىكى چوڭ ئائىلىلەرنىڭ ئېچكى قىسمىدا يەككە ئائىلىۋى بىرلىكلەر بولۇنۇپ چىقىشقا باشلىدى، بۇ ئائىلىۋى بىرلىكلەر ئەمگەك قوراللىرى ۋە ئۇلاقلارنى خۇسۇسىي مۇلۇك قىلۋالىدى ھەمدە ئوز ئالدىغا تىرىكچىلىك قىلىشقا باشلىدى. خۇسۇسىي مۇلۇكچىلىك ئاساسىدىكى يەككە ئىشلەپچىقىرىش پەيدىن ـ پەي ھوكۇمران ئورۇندا تۇرىدىغان ئىشلەپچىقىرىش شەكلى بولۇپ

قالدی. لېكىن، ئېپتىدائى جامائە تۈزۈمىنىڭ قالدۇقلىرى يەنىلا يېزا جامائىسى شەكىلىدە ئۇزاق مۇددەت ساقلىنىپ تۇردى. كېيىنكى قۇلـ دارلىق جەمئىيەت، فېئودالىزم جەمئىيىتى، ھەتتا كاپىتالىزم شارائـ تىدا، يېزا جامائىسى يەنىلا ئوتتۇرىشىنىڭ قالدۇقى سۈپىتىدە مۇنداق ياكى ئۇنداق شەكىلدە داۋاملىق مەۋجۇت بولۇپ تۇردى. يېزا جامائىسى ئۇنىڭدىن بالىدۇرراق بولغان ئېپتىدائىي جامائىلەرگە ئوخشىمايدۇ، ئۇ قانداشلىق مۇناسىۋىتى ئاساسىدا پەيدا بولغان ئەمەس. ماركس مۇنداق دەپ كۆرسەتكەنىدۇ: "يېزا جامائىسى" قانداشلىق مۇناسىۋىتى بولمىغان ئەركىن ئادەملەرنىڭ ئەڭ دەسلەپكى ئىجتىمائى بىرلەشمىسى بولۇپ قالدى." («ماركس ـ ئېنگېلس ئەسەرـ لىرى غەزنىسى»، رۇسچە نەشرى، 1 ـ توم، 284 ـ بەت) يېزا جامائـ ئەسىدىكى ئىشلەپچىقىرىش قورالىرى، قورا ۋە ئويلەر يەكـكە ئائـ لىلەرنىڭ خۇسۇسى مۈلكى ئىدى. دېخانچىلىق جامائە تەرىپىدىن ئوپچە ئېلىپ بېرىلماستىن، يەككە ئېلىپ بېرىلاتتى. بىراق، بارلىق يەر ـ زېمىن، جۈملىدىن تېرىلغۇ يەرلەر يېزا جامائەسىنىڭ جامائە مۈلكى بولۇپ، ئۇنى سېتىشقا رۇخسەت قىلىنمايتتى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، يېزا جامائەسىنىڭ ئەزالىرى ئوتتۇرىسىدا يەر ـ زېمىن قەرەللىك ھالدا قايتىدىن تەقسىم قىلىنىپ تۇراتتى. بۇنىڭدىن كورۇـ ۋېلىشقا بولىدۇكى، يېزا جامائەسى ئۇز ماھىيىتىدىن ئالغاندا، ئىككى خىل خاراكتېرغا ئىگە ئىدى. ئۇ مۇنۇ ئىككى پىرىنسىپنى بىرلەشـ تۈردى: (1) بارلىق ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرى (يەر ـ زېمىندىن باشقا)گە بولغان خۇسۇسى مۈلۈكچىلىك تۈزۈمى، يەكـكە ئىشلەپچـ قىرىش ۋە شەخسى ئىگىلىكى؛ (2) تېرىلغۇ يەر (شەخسىلەرنىڭ ئۇز ئالدىغا تېرىقچىلىق قىلىشى ئۈچۈن قەرەللىك ھالدا تەقسىم قىلىناتتى)، ئوتلاق، ئورمان ۋە بايلاقلار كوللېكتىپنىڭ ئىگىدارچىلـ ىدا بولاتتى.

ئىپتىدائى جامائە ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلىنىڭ ئەڭ ئاخىرقى باسقۇچى بولغان يېزا جامائىسى ھەممە مىللەتتە بولغان. گېرمانىيىدە ئۇ "مارکا" دەپ ئاتىلاتتى. ئېنگېلىس يازغان «مارکا» دىگەن كىتابنا مارکا جامائىسىنىڭ تارىخىي رولى تەھلىل قىلىنغان. ماركس يېزا جامائىسىنى چۈشەندۈرۈپ كېلىپ مۇنداق دەپ يازىدۇ: "**روسىيە جامائەسمۇ** ئادەتتە **يېزا جامائەسى** دەپ ئاتىلىدىغان جامائىنىڭ بىر تۈرى، يېقىنقىدا غەرپتە بارلىققا كەلگەن گېرمان جامائىسى روسىيە جامائىسىگە ئوخشاش نەرسە..... بۇلۇس كايىزا دەۋرىدە ھەرقايسى گۇرۇھلار، ھەرقايسى **قەۋم ۋە قەبىلىلەر** ئوتتۇرىسىدا تېرىلغۇ يەر ھەر يىلى قايتىدىن تەقسىم قىلىناتتى، لېكىن، جامائىنىڭ ھەرقايسى ئائىلىلىرى بويىچە قايتا تەقسىم قىلىش يولغا قويۇلمىغان ئىدى: بەلكىم ئۇ چاغلاردا دېخانچىلىق يەنىلا گۇرۇھلار تەرىپىدىن ئوم ئېلىپ بېرىلىدىغان بولسا كېرەك. گېرمانىيە دائىرىسىدە، بۇنداق بىرقەدەر قەدىمىي جامائە تەبىئى راۋاجلىنىش ئارقىلىق تاتىست تەسۈرلىگەندەك **يېزا جامائەسىگە** ئايلاندى.....

ئوخشاشلا ئاسىيادا، ئافغانلار ۋە باشقىلار ئارىسىدىمۇ "يېزا جامائەسى" بار ئىدى. لېكىن بۇ جايلاردىكى يېزا جامائىلىرىنىڭ ھەممىسى **ئەڭ يېڭى تېپتىكى** جامائىلەر ئىدى، ئۇنى **قەدىمقى زامان** جەمئىيەت **تەشكىلىنىڭ** ئەڭ يېڭى شەكلى دېيىشكە بولاتتى." («ماركس-ئېنگېلىس ئەسەرلىرى غەزنىسى»، رۇسچە نەشرى، 1-توم، 283-بەت) روسىيىنىڭ تارىخ ماتېرىيالىلىرىدا ئېيتىلغان "ئوچچە تۈتۈن" («Печище») ۋە "ئوچچە قازان" («Огневище») دىگەن سوزلەر بىرلىكتە ئىرىكچىلىك قىلىدىغان، يېتىش-قوپۇش، ئاش-تاماد بىللە بولىدىغان، يەر ھەم باشقا بارلىق ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرىگە بىرلىكتە ئىگىدارلىق قىلىدىغان جامائىنى كۆرسىتىدۇ. بۇ يەردە ئاتىلىق تۈزۈمدىكى چوڭ ئائىلە، ئائىلە جامائىسى كۆزدە

تۇنۇلدۇ. 16—17-ئەسىرلەردە، ئائىلە جامائەسى ئوتكۇنچى ھالەتتە ئىدى، بولۇنۇش ۋە پارچىلىنىش ئارقىلىق يەككە ئائىلىلەر پەيدىن-پەي شەكىللەندى. موسكۋا پادىشالىقى شەكىللەنگەندىن كېيىن، پادىشا-كىنەزلەر، فېئوداللار يەرلەرنى ئوز ئەسكەرلىرىگە ۋە يېقىن ئەمەلدارلىرىغا ئىئام قىلىشقا باشلىدى. يۇنىڭ بىلەن بومىشىكلار تۆزۈمى ئورنىتىلدى. 16-ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىدا، دېھقانلار پۈتۈن-لەي يەر تېرىش بىلەن بەنت بولدى. ئۇ چاغلاردا فېئودال يانچىدار-لارنىڭ يەر ئىگىدارچىلىقى تۆزۈمى ھوكۈمران ئورۇنىدا تۇراتتى، يېزا جامائەسى بولسا كونا ئىجتىمائى مۇناسىۋەتلەرنىڭ قالدۇغى بولۇپ قالدى. 19-ئەسىرنىڭ كېيىنكى يېرىمىدا، يېزىلاردىكى كاپىتالىستىك مۇناسىۋەت تەرەققىياتىنىڭ تەسىرى ئارقىسىدا، يېزا جامائەلىرى پارچىلىنىشقا باشلىدى. بىر تەرەپتىن ئۇنىڭ ئىچكى قىسمىدىن ئاز مىقداردىكى ھالىق دېھقانلار بولۇنۇپ چىقىپ، يەنە بىر تەرەپتىن زور تۈركۈمدىكى نامرات ۋە پۈرولېتارلاشقان دېھقانلار كېلىپ چىقتى. ئېكسپلاتاتسىيە قىلىش مۇناسىۋىتى جامائەگە سىڭىپ كىرىشكە باشلىدى. ئىلگىرىكى قەرەللىك ھالدا يەرنىڭ قايتا تەقسىم قىلىنىشىغا كەلسەك، ئۇنىڭ قېتىم سانى بارغانسېرى ئازلاپ كەتتى، كېيىنكى چاغلارغا كەلگەندە پۈتۈنلەي توختىدى. شۇنداق قىلىپ، جامائەنىڭ يەر ئىگىدارچىلىقى يوقىلىپ، خۇسۇسى مۇلۇكچىلىك پۈتۈنلەي غەلبە قىلدى.

يېشىش 演绎 Дедукция يېغىنچاقلاش ۋە يېشىش*كە قارالا.

يېڭى توماسىزىم 新托马斯主义 Неотомизм باكى يېڭى مەدرىس پەلسەپىسى دەپمۇ ئاتىلىدۇ. ئۇ كاتولىك دىنىي جەمئىيىتىنىڭ رەسمىي پەلسەپىۋى تەلىماتى بولۇپ، جاھانگىرلىك دەۋرىدە بۇرژۇ-ئازىيە پەلسەپىسى ئىچىدە ھەممىدىن بەك ئۆستۈنلۈكنى ئىگىلىگەن

مەزھەپلەردىن بىرى، ئەڭ ياۋۇز ئەكسىيەتچىلەرنىڭ ئىلغار ئىجتىمائى ئىدىيىلەرگە ۋە ئىلمىي ئىدىيىلەرگە قارشى تۇرۇشتىكى ئىدىيىۋى قورالى ئىدى. بېگى توماسزىم ئوتتۇرا ئەسىر مەدرىس پەيلاسوپى توماس **ئاكۋىنا***نىڭ ئىلاھىيەت-ئىدىيالىزىم سىستېمىسىنى تىرىلدۈرۈپ، ئۇنى جاھانگىر بۇرژۇئازىيىنىڭ ئېھتىياجىغا ماسلاشتۇردى، بۇ سىستېما ۋاتىكان (پاپا تۇرىدىغان جاي)دا **كاتولىك دىنى*** ئەقىدىلىرىگە ئەڭ ئۈيغۇن كېلىدىغان سىستېما دەپ قارالدى. كاپىتالىزىم جاھانگىرلىك باسقۇچىغا كىرىش ھارپىسىدا، كاپىتالىزىم مۇتەپەككۇرلىرى تارىخنىڭ ئەخلەت دۆۋىسىدىن توماس زىمچە مەدرىس پەلسەپىسىنى تېپىۋالدى. 1879-يىلى، پاپا لېو XIII بارلىق چىقىرىپ، بارلىق كاتولىك ئېپىسكوپلىرىغا توماسزىمنى تىرىلدۈرۈشنى چاقىرىق قىلدى. 1891-يىلى رىمدا "سېن-توماس شۆبىۋەنى" قۇرۇلدى. خرىستىيان جەمئىيتى توماسزىمنى گۈللەندۈرىدىغان ئاساسلىق تەشكىلاتچى ئىدى. بېلگىيىدىكى لۇۋېن داشۇي توماسزىمنى گۈللەندۈرۈشتىكى تەتقىقات مەركىزى بولدى. جاھانگىر بۇرژۇئازىيىنىڭ پەلسەپىسى ئوتتۇرا ئەسىردىكى راھىپچىلىقنىڭ كونا، چىرىك ئىدىيىۋى سىستېمىسىنى يەنى يالىڭاچ مەدرىس پەلسەپىسىنى تىرىلدۈرۈپ، ئۇنى ماتېرىيالىستىك ئىلمىي كۆزقاراشقا ئىدىيىسىگە قارشى تۇرۇشنىڭ مۇھىم تۈۋرۈكى قىلدى. ھازىر، بېگى توماسزىم جاھانگىر مەملىكەتلەردە كەڭ تەشۋىق قىلىنماقتا ھەمدە تېخىچىقا، دېموكراتىيىگە ۋە سوتسىيالىزىم لاگېرىغا قارشى پائال قوللىنىلماقتا. ھازىر ئىتالىيە، فرانسىيە ۋە ئىسپانىيىلەردىن سىرت، ئامېرىكىمۇ بۈندای پەلسەپىنىڭ ئىنتايىن چوڭ بىر مەنبەسى بولۇپ قالدى. ۋاتىكان جاھانگىرلارنىڭ بىۋاستە گۇماشتىسى بولۇپ قالغانلىقى ئۈچۈن، ھازىر ھەرقايسى ئەللەردىكى بېگى توماسزىمچىلارمۇ جاھانگىر تاجاۋۇزچى كۈچلەرنىڭ مالىيە ۋە گۇپپاگچىسىغا ئايلىنىپ

كەتتى. ھەر خىل كاتولىك پارتىيلىرى جاھانگىرلىك سىياسىتىنىڭ نۇرغۇن باۋروپا ئەللىرىدىكى بىۋاستە تارقاتقۇچىلىرى بولۇپ ھىساپلىنىدۇ. ۋاتىكاندىكى گۇماشتىلار سوۋېت ئىتتىپاقىغا ۋە خەلق دېموكراتىك ئەللىرىگە قارشى "ئەھلى سەلىب جازا يۈرۈشى" ئېلىپ بېرىش دەيدىغان ئۇرۇشخۇمار شوئارنى تەرغىپ قىلىدى، تەرەققىپەرۋەر ئىجتىمائى ھەرىكەتلەرگە قارشى ئىدىيۋى كۆرەشكە ئاكتىپ قاتناشتى. ئىلغار ئىنقىلاۋىي ئىدىيىنىڭ ھىمايىچىلىرىگە قارشى كۆرەشتە ئۇلار ھەرگىز مۇرەسسە قىلمايدۇ ۋە ئىنتايىن ۋەھشى كېلىدۇ. نۇرغۇن دولەتلەردە توماسزىمنى يافلايدىغان بىرمۇنچە ئالى مەكتەپلەر، ژورناللار، دىنىي جەمىيەتلەر ئەكسىيەتچى كۆچلەرنىڭ ماكانىدۇر.

يېڭى پلاتونىزم 新柏拉图主义 Неоплатонизм رىم ئىمپېرىيىسى ھالاك بولۇپ بىرمۇاتقان مەزگىللەر (3 ـ ئەسىردىن 6 ـ ئەسىرگىچە) دىكى ئەكسىيەتچىل سىرلىقلاشتۇرمىچىلىق پەلسەپىسى، قۇلدار ئاقسۆڭەكسىلەرنىڭ ئىدىيە سىستېمىسى. **پلاتون**"نىڭ رىيال دۇنيا تۇيغۇدىن تاشقىرى بولغان "ئىدىرەكى" دۇنيانىڭ سايىسى دېگەن ئىدىيالىستىك تەلىماتى يېڭى پلاتونىزىمدا، ماددى دۇنيا روھىي مەنبەدىن سىرلىق رەۋىشتە كەلگەن (كېلىپ چىققان، ھاسىل بولغان) دەپ قارايدىغان شەكىلنى ئالغان. يېڭى پلاتونىزىم ماددا ئالەم دەرىجىسىدىكى توۋەن قاتلام ھالقىدىن، پالانى مەبۇد، ياكى "ئالەمنىڭ جېنى"دىن كەلگەن (ھاسىل بولغان) نەرسىدىنلا ئىبارەت دەپ ھىساپلايدۇ. يېڭى پلاتونىزمچىلارنىڭ سوزى بويىچە، پەلسەپىنىڭ ئەڭ يۇقۇرى پەللىسىگە تەجرىبە ۋە ئەقلىيلىق ئارقىلىق ئەمەس، بەلكى سىرلىق بولغان خۇپىيانىلىق ئارقىلىق يېتىش مۇمكىن. بۇنداق پەلسەپىدە ئىدىيالىزم ئىنتايىن ۋەھشى بولغان خۇراپاتلىقنى تەشەببۇس قىلىدىغان **ئىلاھ پاراسەتچىلىگى*** بولۇپ

قالغان. يېڭى پلاتون ئېقىمى ھەممىدىن ئاۋال مىسىردىكى ئىسكەندىرىيىدە پەيدا بولغان. پلوتىن (204—270) 244-يىلى رىمدا يېڭى پلاتون ئېقىمىنى تەسىس قىلغان. 4-ئەسىردە سۇرىيىدە يامبلىخ (تەخمىنەن 330-يىلى ئولگەن) ئېقىمى پەيدا بولغان. ھەممىدىن كېيىنكى يېڭى پلاتون ئېقىمىنى پروكىل (410—485) ئاقسىناڭا تىكلىگەن. يېڭى پلاتونىزىم خىرىستىيان دىنىدىكى **پوپچىلىق***تا ھەل قىلغۇچ رول ئويناغان ھەمدە خىرىستىيان مەملىكەتلىرى بىلەن ئىسلام مەملىكەتلىرىدە فېئودالىق جەمىيەت پەلسەپىسىنىڭ يۈتۈن تەرەققىياتىغا ناھايىتى زور تەسىر كۆرسەتكەن.

يېڭى چىنلىق نەزەريىسى 新实在论 Неореализм جاھانگىرلىك دەۋرىدە ئەكسىيەتچىل ئىدىيالىستىك پەلسەپىدىكى بىر ئېقىم بولۇپ، ئۇ 20-ئەسىرنىڭ باشلىرىدا پەيدا بولغان ۋە 20-يىللاردا بەك كۈچلۈك تارقالغان. ئۇنىڭ ئاساسىي ۋەكىللىرى ئەنگلىيىلىك مۇر، ئالېكساندېر، بروئۇد، ۋىتخۇد، ئامېرىكىلىق پېررى، مونتېگېيۇ، سپولدىنگ، خولت، ۋۇدبرىج، گېرمانىيىلىك ھارتمانلاردىن ئىبارەت. يېڭى چىنلىق نەزەريىسى تەرەپدارلىرى ئىدىيالىزمغا قارشى تۇرۇش دېگەن ساختا شوئار ئاستىدا پەلسەپە ئىدىيالىزمىنى قوغدىدى، ئەمىلىيەتتە ئۇلار بىر خىل ئىدىيالىزمنى يەنە بىر خىل ئىدىيالىزمنىڭ ئورنىغا قويدى. ئۇلار، بىر تەرەپتىن، "ئومۇمى ساۋات"نى ھىمايە قىلغۇچى بولۇۋالدۇ، يەنە بىر تەرەپتىن، تەجرىبە ۋە ئەمىلىيەت بىلەن قارىمۇ-قارشى بولغان ئەڭ تېنىقسىز سەپسەتىلەرنى تەشۋىق قىلىدۇ. يېڭى چىنلىق نەزەريىسى پەلسەپىنىڭ مەركىزىي مەزمۇنى بولمىش نەزەريىسى. يېڭى چىنلىق نەزەريىسى تەرەپدارلىرى ماتېرىيالىستلارغا "ئىككى مەنبەچىلىك"نى تېگىپ، ئۇنىڭغا قارشى تۇرۇشتىن ئىبارەت ئالدامچىلىق ۋۇجۇدكىسى ئاستىدا، ماتېرىيالىزملىق ئىنكاس نەزەريىسىگە چىش-تىرنىقى بىلەن ھۇجۇم

قىلىدۇ. ۋاھالەنسىز، ئەمىلىيەتتە، ماتېرىيالىستلار ئوبېكتىپ مەۋجۇت نەرسە بىلەن ئۇنىڭ ئاڭدىكى ئىنكاسىنى پەرقلەندۈرۈپ كەلدى. يېڭى چىنلىق نەزەرىيىسى تەرەپدارلىرىنىڭ "بىر مەنىچە-لىگى" بولسا مەۋجۇدىيەت بىلەن ئاڭنى ئىدىيالىزىم ئاساسىدا بىر بىرى بىلەن ئارىلاشتۇرىۋېتىدۇ. ئۇلارنىڭ بەزىلىرى **ھەركەتچە-لىك***كە بېرىلىپ، ئاڭنىڭ رېئاللىقتىن پۈتۈنلەي ئىنكار قىلىدۇ؛ بەزىلىرى بولسا "ئوبېكتىپلىق" ۋە "رېئاللىق"نى تولىمۇ "كەڭ" چۈشىنىدۇ، ھەتتا خىيال ۋە خاتا سەزگۈنى ھەقىقەتنىڭ ئىپادىسى قىلىۋېلىپ، لوگىكا جەھەتتىكى ھوكۇمنى (لوگىكا جەھەتتىكى خاتالىقمۇ شۇنىڭ ئىچىدە) ئوبېكتىپ ھالدا ھەقسىز مەۋجۇت دەپ قارايدۇ. يېڭى چىنلىق نەزەرىيىسى تەرەپدارلىرىنىڭ بىر قىسمى مەدرىسچە "ئۇقۇم چىنلىق نەزەرىيىسى"گە پېتىپ قالدى (مەسىلەن، ھارتمان)، لېكىن يېڭى چىنلىق نەزەرىيىسى تەرەپدارلىرىنىڭ كۆپ-چىلىگى بولسا مەۋجۇدىيەتنى ئۆيغۇ قىلىۋالمىغان يېڭى ھادىسچىلىك تەرەپدارلىرى بولۇپ قالدى، خالاس. يېڭى چىنلىق نەزەرىيىسى تەرەپدارلىرى، ماخىزىمچىلارغا ئوخشاشلا، ئۆيغۇنى تەبىەتنىڭ بىر-لەمچى ئامىلى دەپ ھوكۇم قىلىدۇ. لېنىن **«ماتېرىيالىزىم ۋە تەجرىبە تەنقىتچىلىگى»*** دېگەن كىتابىدا ماخىزىمنى جېنىغا تەككۈ-زۈپ تەنقىت قىلدى، "چىنلىق نەزەرىيىسى" نىڭ ئۆيغا كېرەكلىكىنى بۇ ئىدىيالىستلارغا ئۇزۇل-كېسىل ھەم ئومۇمىي يۈزلۈك زەربە بەردى. يېڭى چىنلىق نەزەرىيىسى تەرەپدارلىرى ساقلانغىلى بولمايى-دىغان مەنچىلىكىنى قۇتۇلۇش ئۈچۈن، "كۆزەتكىلى بولمايدىغان ھادىسە" ۋە "ھىس قىلغىلى بولمايدىغان ئىدىيە" دېگەن نىمىلەرنى كوتىرىپ چىقتى، شۇنداق قىلىپ، ئۇلارنىڭ يەنىگە قارشى تەپەك-كۇرلىرىنىڭ پۈتۈن ئەكسىيەتچىلىگى تېخىمۇ روشەن ھالدا ئاش-كارىلاندى.

يېڭى شەيئى ۋە كونا شەيئى 新事物和旧事物 Новое и старое ماركسزملىق پەلسەپە، رىياللىقتا پەيدا بولغان ۋە مەۋجۇت بولۇپ تۇرغان بارلىق شەيئىلەرنى ئەمەس، بەلكى پەيدا بولۇۋاتقان ۋە راۋاجلىنىۋاتقان، ئىستقبالىلىق، پۈتۈن جەمىيەتنىڭ ياكى جەمىيەتنىڭ مەلۇم تەرەپلىرىنىڭ تېخىمۇ تېز راۋاجلىنىشىنى ئىلگىرى سۈرەلەيدىغان شەيئىلەرنى يېڭى شەيئى دەپ چۈشىنىدۇ. يېڭى شەيئىلەر ــ تەرەققىياتنىڭ تۈرتكىلىك كۈچى. يېڭى شەيئىنى مۇشۇنداق چۈشەنگەندە ھەقسىز يېڭى شەيئى بىلەن جا "يېڭى شەيئى" ۋە كورۇنۈشتىكى "يېڭى شەيئى"نى توغرا پەرقلەندۈرگىلى بولىدۇ. زەئىپ كونا شەيئىمۇ "يېڭى شەيئى" تۇسىدە ئوتتۇرىغا چىقىشى مۇمكىن، ئەمما ئۇ بۇنىڭدىن بىلەن كونا شەيئى بولۇشتىن قالمايدۇ. مەسىلەن، ماركس ۋە ئېنگېلس «**كوممۇنىستىك پارتىيە خىتاپنامىسى**»دە فېئودالىلارنىڭ مەنپەئەتىنى ساختا نىقاپ بىلەن نىقاپلايدىغان ئاتالمىش "فېئودالىق سوتسىيالىزم"نى ئېچىپ تاشلىغان ئىدى. ئۇلار مۇنداق دەپ يازغان ئىدى: "خەلقنى ئۆزىگە تارتىش ئۈچۈن، ئاقسۆڭەكلەر پۈرولېتارىياتنىڭ تىلەمچىلىك خالتىسىنى بايراق قىلىپ كوتىرىپ يۈرەتتى. ئەمما، خەلق ھەر قېتىم ئۇلارغا ئەگىشىپ ماڭغانىدا، ئۇلارنىڭ ساغرىسىدا كونا فېئودالىق تامغىلارنىڭ بارلىغىنى كورۈپلا، قاقاخلاپ كۈلۈپ تاراپ كېتەتتى." («كوممۇنىستىك پارتىيە خىتاپنامىسى»، 1971-يىل ئۈيغۇرچە نەشرى، 85-بەت) خەلقنى ئالداش ئۈچۈن، گېرمانىيە فاشىستلىرى "دولەت سوتسىيالىزمچىلىرى" دىگەن ۋەزىسىنى كوتىرىۋېلىپ، ۋەھشى ئىرقچىلىقنى "يېڭى نەرسە" قىلىپ كورسەتتى، ئەمىلىيەتتە بولسا، **فاشىزم*** مالىيە كاپىتالىنىڭ ئاشكارا تېرورلۇق دىكتاتۇرىسىنى بولغا قويۇشىدىكى بىر خىل يېڭى شەكىلدىن ئىبارەت، خالاس.

ماركسزملىق پەلسەپە تەرەققىياتنىڭ تۈرتكىلىك كۈچى

بولۇشتىن قالغان، يەنە كېلىپ يەنىمۇ راۋاجلىنىشىنىڭ توسالغۇسى بولۇپ قالغان ھەتتا شەيئىنى "كونا شەيئى" دەپ چۈشىنىدۇ. يېڭى شەيئىلەر بىلەن كونا شەيئىلەر ريياللىقتىكى تۈرلۈك يۈزلىنىشلەرگە يەنى ريياللىقتىكى بۈرۈنقى ۋە ھازىرقى، زەمىن ۋە يېڭى، سەلبى ۋە ئىجابى، مۇتەئەسسىپ ۋە ئىنقلابىي دېگەنگە ئوخشاش شەيئىلەرگە ۋەكىللىك قىلىدۇ. ئۇلار كۆرەش قىلىش ھالىتىدە تۇرىدۇ. يېڭى ۋە ئىلغار شەيئىنىڭ كونا ۋە زەمىن شەيئىگە قارشى كۆرىشى تەرەققىياتنىڭ ئەڭ مۇھىم قانۇنىيىتى (**قارىمۇ ـ قارشى تەرەپلەرنىڭ كۆرىشى***گە قارالسۇن).

يېڭى شەيئى بىلەن كونا شەيئى ئوتتۇرىسىدىكى كۆرەش ھامان قانۇنىيەتكە ئۇيغۇن ھالدا يېڭى، ئىلغار شەيئىلەرنىڭ غەلبە قىلىشى بىلەن ئاخىرلىشىدۇ، چۈنكى يېڭى، ئىلغار شەيئىلەرنىڭ كۈچى غالىپ كېلىدۇ. ستالىن مۇنداق دەپ كۆرسىتىدۇ: "دىيالېكتىكىلىق ئۆسۈلنىڭ نەزەرىدە، ھازىرقى ۋاقىتتا مۇستەھكەمدەك تۇرغان، ئەمما ھالاك بولۇشقا باشلىغان نەرسە ئەمەس، بەلكى ھازىرقى ۋاقىتتا تېخى مۇستەھكەم ئەمەستەك كۆرۈنسىمۇ، لېكىن پەيدا بولۇۋاتقان، راۋاجلىنىۋاتقان نەرسە ئەڭ مۇھىم ھىساپلىنىدۇ؛ چۈنكى دىيالېكتىكىلىق ئۆسۈلنىڭ نەزەرىدە، پەيدا بولۇۋاتقان ۋە راۋاجلىنىۋاتقان نەرسىلا غالىپ كېلىدۇ." («لېنىنىزم مەسىللىرىگە دائىر»، خەلق نەشرىياتى، 1955-يىل خەنزۇچە نەشرى، 691-بەت) مەسىلەن، ئىنقلابتىن كېيىن دەسلەپتە مەيدانغا كەلگەن كوممۇنىستىك شەنبىلىك كەڭ ئومۇملىشىپ كەتمىگەن، لېكىن لېنىن ئۇنىڭدىن يېڭى، ئىستىقبالىلىق كوممۇنىستىك ئەمگەك پوزىتسىيىسىنىڭ بىخىنى تالىدىن كۆردى. بۈگۈنكى كۈندە بۇ يېڭى شەيئىنىڭ بىخى بېتىلىپ، سوۋېت جەمئىيىتىنىڭ تەرەققى قىلىشىدىكى غايەت زور كۈچكە، ئامېرىكا خاراكتېرلىق ئومۇمى خەلق سوتسىيالىستىك مۇسابىقىسىگە ئايلاندى. لېكىن

بېگى شەيئى ئىستخىيلىك ھالدا، ئوز ئوزىدىن غەلىبە قىلىپ قالمايدۇ. كومپۇنىستىك پارتىيىنىڭ كۈچ-قۇدرىتى شۇ يەردىكى، ئۇ تېخى بىخ ھالىتىدە تۇرغان بېگى، ئىلغار شەيئىلەرنى كورۈپ يېتىش بىلەنلا قالماي، بەلكى ئاكتىپ ھەركەت قوللىنىش ئارقىلىق ئۇنىڭ ئوسۈپ يېتىلىشىنى، راۋاجلىنىشىنى ئالغا سۈرىدۇ. ئۇنىڭ كونا شەيئىنى تۈگىتىشكە ۋە تۈرمۇشتا يۈت تىرەپ تۈرۈشقا يار-دەم بېرىدۇ.

يېگى شەيئى كونا شەيئىنى يەڭگەن چېغىدا كونا شەيئىلەرنىڭ ھەممىسىنلا تەرك ئەتمەيدۇ. بەلكى ئىنتىلار قولغا كەلتۈرگەن قىممەتلى بار نەرسىلەرنىڭ ھەممىسىدىن پايدىلىنىدۇ. يېگى شەيئى بىلەن كونا شەيئى ئوتتۇرىسىدا قانۇنىيەتلىك باغلىنىش ۋە داۋام-لىشىشچانلىق مەۋجۇت بولىدۇ. ئەرەقىقىيات توغرىسىدىكى چاكىنا قاراش تەرەققىياتنى ئوزئارا ئالاقىسىز، سەۋەبسىز مۇناسىۋەتى بولمىغان باسقۇچلارنىڭ ئولۇك يىغىندىسى دەپ قارايدۇ. ماركسزىم بۇنداق قاراش بىلەن پەقەت چەكلىنىمايدۇ. مەسىلەن، سوتسىيا-لىستىك مەدەنىيەت بۇرژۇئازى مەدەنىيەتنىڭ بارلىق مۇۋەپپەقىيەت-لىرىدىن پايدىلانمىسا، بۇ مۇۋەپپەقىيەتلەرنى تەنقىدىي ئاساستا قوبۇل قىلمىسا ۋە ئوزگەرتمىسە، ئۇنى ئەسەۋۇر قىلىش مۇمكىن ئەمەس.

ئوخشاشلا، ماركسزىم بۇنداق ياكى ئۇنداق يېگى ھادىسىنى مۇتلەقلەشتۈرۈۋەتمەيدۇ. يېگى شەيئىنىڭ ئوزى راۋاجلىنىدۇ ۋە ئوزگىرىدۇ، راۋاجلىنىش ۋە ئوزگىرىش جەريانىدا، يېگى شەيئى بارا-بارا كونىرايدۇ، تەرەققىياتنىڭ ئوزتكىلىك كۈچىدىن تەرەققى-ياتنىڭ توسالغۇسىغا ئايلىنىدۇ. مەسىلەن، يېگى ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋەتلىرى ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنىڭ يەنىمۇ تەرەققى قىلـ-شىدىكى ھەل قىلغۇچ كۈچ. ئەمما شۇنى مولچەرلەش كېرەككى،

بۇنداق بېگى ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋەتلىرى ئەبىدى بېگى بېتىسچە تۇرىۋەرمەيدۇ، ئۇمۇ كونىرايدۇ، شۇنداقلا كېيىنچە تەرەققى قىلىۋاتقان ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىگە ئۆيغۇن كېلىدىغان باشقا بىر خىل ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋەتلىرىگە جەزمەن ئورۇن بېرىدۇ. كومپۇنىستىك پارتىيە بىزگە مۇنداق تەلىم بېرىدۇ: سوۋېت جەمئىيىتىدىكى بېگى، ئىلغار شەيئىلەرنى كورۇش بىلەنلا قالماي، ئۇلارنىڭ ئوسۇپ يېتىلىشىگە ۋە راۋاجلىنىشىغا، كۇنسايىن مۇكەممەللىشىپ بېرىشىغا دائىم كوڭۈل بولۇش لازىم. راۋاجلىنىشتىن توختىغان، مۇكەممەللەشمەيدىغان ۋە ئالغا باسمايدىغان بېگى شەيئىلەر ئوزنىڭ ئىلغارلىقىنى يوقاتقان بولىدۇ.

بېگى كانتچىلىق 新康德主义 Неокантианство 19-ئەسىرنىڭ كېيىنكى يېرىمىدا پەيدا بولغان بۇرژۇئا پەلسەپە مەزھەپلىرىدىن بىرى. ئۇنىڭدا **كانت*** پەلسەپىسىدىكى ئەڭ رەزىل، ئەڭ ئەكسىيەتچىل، ئەڭ قاتمال، ئەڭ سۇبېكتىپ ئىدىيالىزمىچە تەرەپلەرنىڭ ھەممىسى قايتىدىن بىر سىستىما قىلىپ قۇراشتۇرۇلغان. بېگى كانتچىلىقنىڭ تەنقىدىنىڭ تىغ ئۇچى ماركسزىمغا قارىتىلغان. بېگى كانتچىلىق گېرمانىيە، ئىتالىيە ۋە روسسىيەدە تارقالغان. ستروۋې، بۇلگاكوۋ قاتارلىق "قانۇنىي ماركسزىمچىلار" بېگى كانتچىلىقنىڭ روسىيەدىكى ۋەكىللىرى ئىدى (**"قانۇنىي ماركسزىم"***غا قارالسۇن). لېنىن بېگى كانتچىلىقنىڭ ماركسزىمغا كىرگۈزگەن تۇزىتىشلىرىنى ئېچىپ تاشلىدى، بۇنداق تۇزىتىش كىرگۈزۈشنىڭ ئىچىلار سىنىپىغا دۇشمەنلىك بىلەن قاراشتەك ماھىيىتىنى ئېچىپ تاشلىدى. 1914-يىلدىن 1918-يىلغىچە بولغان جاھانگىرلىك دۇنيا ئۇرۇشىدىن كېيىن بېگى كانتچىلىق يېتەكچىلىك ئورۇننى باشقا بىر ئەكسىيەتچىل مەزھەپكە—**بېگى گېگېلچىلىق***قا بوشىتىپ بەردى. پەيلاسوپ لېيمان، لانگې، فىزىك ھېلمھولتز 19-ئەسىرنىڭ كېيىنكى يېرىمىدا بېگى كانتچىلىقنى

تەشۋىق قىلغۇچىلار ئىدى. يېڭى كانتچىلار ئىلىم-پەننى كانتنىڭ ئىدىيالىستىك پەلسەپىسى بىلەن مۇرەسسەلەشتۈرۈشكە ئۇرۇنىدى، ئۇلار "ئوزىدىكى نەرسە"نىڭ مەۋجۇتلۇقىنى ئىنكار قىلىدى، ئۇنى "يات قان" دەپ قارىدى، جەمىيەتنىڭ ئوبېكتىپ قانۇنىيىتىنى ئېتىراپ قىلماي، ئىلىم-پەن كاتېگورىيىسىنى سۇبېكتىپ قائىدىدىن ئىبارەت قىلىپ قويدى، ۋاھاكازالار، دىمەك، يېڭى كانتچىلار كىشىلەرنى "كانتقا قايتىش"قا چاقىرىش بىلەنلا قالماي، بەلكى كانت پەلسەپەسىدە ماتېرىيالىستىك تەركىپلەر بولغانلىقى ئۈچۈن كانتنى تەنقىد لەيدۇ. مارېۋرگ ئېقىمى (كوھېن، ناتولىپ، كاسىل) بىلەن فلىيېۋرگ ئېقىمى (ۋىندېلباند، رىككېرت)دىن ئىبارەت بۇ ئىككى ئاساسىي ئېقىم يېڭى كانتچىلىقنى راۋاجلاندۇرۇپ بۇقۇرى پەللىگە يەتكۈزدى. يېڭى كانتچىلىق ئىككىنچى ئىنتېرناتسونالنىڭ رەسمىي پەلسەپىسى بولۇپ قېلىشقا تاسلا قالدى. بېرنشتېين، كاۋتسكى، م. ئادلېر ۋە باشقا شيۆجېڭجۇيچىلار يېڭى كانتچىلىق بىلەن ماركسزمنى بىرلەشتۈرمەكچى بولدى. ئۇلار قانات سوتسىيالىستلار—كونا ئىسلاھاتچىلار-نىڭ ھازىرقى زامانىدىكى ۋاكىلىرى—مۇ ئوخشاشلا يېڭى كانتچىلىقتىن پايدىلىنىپ، ماركسزمغا قارشى تۇردى.

يېڭى گېگېلچىلىق 新黑格尔主义 Неогегельянство

19—20-ئەسىردىكى بۇرژۇئا پەلسەپە ئېقىملىرىدىن بىرى. يېڭى گېگېلچىلىق **گېگېل*** پەلسەپىسىنىڭ ئەكسىيەتچىل تەرىپىنى ئوز پىرىنسىپلىرىنىڭ ئاساسى قىلىۋالغان. يېڭى گېگېلچىلار گېگېلنىڭ ئوبېكتىپ ئىدىيالىستىك سىستېمىسىنى سۇبېكتىپ ئىدىيالىزم مەيدانىدا تۇرۇپ تەنقىت قىلىدۇ. گېگېل دىيالېكتىكىسىدىكى "ئەقلگە مۇۋاپىق مېغىز"نى يەنى تەرەققىيات ئىدىيىسىنى بىر چەتكە قايرىپ قويىدۇ ۋە ئۇنى سۇبېكتىپ دىيالېكتىكىغا ئايلاندۇرۇپ قويىدۇ. يېڭى گېگېلچىلار دىيالېكتىك ماتېرىيالىزمنىڭ ئەشەددى دۈشمەنلىرى. سىياسى

جەھەتتە بىر ئوچۇم ئەكسىيەتچىلەر، ئۇلار قوغدايدىغان ئەزىزىيە-لەرنىڭ ھەممىسى جاھانگىر بۇرژۇئازىيىنىڭ بۇيرۇقىدا دىكتاتۇرىسىنى، ئەمگەكچىلەرنى ئېكسپلاتاتسىيە قىلىشنى، بۇرژۇئا مىللەتچىلىگىنى ۋە شوۋىنىزمىنى ئىقتىلايدۇ ۋە قوغدايدۇ. يېڭى گېگېلچىلىقنىڭ جاھانگىرلىك بىلەن بىر ۋاقىتتا پەيدا بولغانلىقى — جاھانگىرلىك دەۋرىدىكى بۇرژۇئازىيىنىڭ سىياسى ئەكسىيەتچىللىگىنىڭ بىر خىل ئىپادىسى. يېڭى گېگېلچىلىق بىرىنچى جاھانگىرلىك دۇنيا ئۇرۇشىدىن كېيىنكى يىللاردا راۋاجلاندى.

يېڭى گېگېلچىلىق گېگېلنىڭ «تەبىەت پەلسەپىسى» ۋە «قانۇن پەلسەپىسى»دىكى ئاساسىي قائىدىلەرنى قوبۇل قىلغان، ۋاھالەنكى بۇ ئىككى كىتابتا گېگېل پەلسەپىنىڭ مۇتەئەسسىپ تەرىپى ھەممىدىن بەك گەۋدىلىك ئىپادىلەنگەن. يېڭى گېگېلچىلىق: بەندە خۇدا ھەققىدە قانچىكى كوپ نەرسە بىلسە، شۇنچىكى ئەركىن بولىدۇ؛ مىللەت، دولەت (بۇرژۇئازىيىنىڭ مەڭگۈلۈك بىر پۈتۈنلۈك، ئۇلارنىڭ بىر قىسمى بولغان ئادەم بولسا ئۇلارغا پۈتۈنلەيى بوي سۇنۇشى، ئۇلارنىڭ ئېچىگە سىڭىپ كېتىشى، شۇنداقلا ئۇلار ئۇچۇن ھەممىنى قۇربان قىلىشى لازىم؛ ئىنسانىيەت تارىخىنىڭ ئاساسىي مەزمۇنى سىنىپىي كۆرەش ئەمەس، بەلكى مىللى كۆرەش، دېگەن قاراشلارنى ئىسپاتلاش ئۇچۇن ئۇرلۇك "تەلىمات"لارنى بەرپا قىلىشقا ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىدۇ. يېڭى گېگېلچى رىخارد كرونېرنىڭ قارىشىچە، دىيالېكتىكا روھىلا مەۋجۇت، شۇنداقلا غەيرى ئەقلىيلىق خاراكتېرغا ئىگە. ئىتالىيىلىك يېڭى گېگېلچى كىنتىلې: پاتالىيەتچانلىق بىلەن تەسىر كورستىدىغان سۇبېكتلا مەۋجۇت، تارىخ — روھنىڭ ئەركىن يارىتىلغانلىقىنىڭ نەتىجىسى، دۇنياداۋا ئوبېكتىپ تەسىر كورستىدىغان قانۇنىيەت يوق، پاتالىيەتچان سۇبېكت قانۇنىيەتنى دۇنياغا بېرىدۇ، دەيدىغان سۇبېكتىپ ئىدىيالىستىك نەزىرىيىنى

راۋاجلاندۇردى. كىتتىلىنىش پەلسەپىسى يەنى "رىيالىق نەزىريىسى" ئوبېكتىپ تارىخىي مۇقەررەرلىككە جىددى قارشى تۇرىدىغان جاھانگىرلارنىڭ ئەكسىيەتچىل ئىدىئولوگىيىسى. سوتسىيال ئىسلاھاتچى زىگفرىد ماركۇ يېڭى گېگېلچىلىق بىلەن **يېڭى كانتچىلىق***نى بىرلەشتۈرۈپ، "تەنقىدىي دىيالېكتىكا"نى بەرپا قىلدى. ئۇ گېگېلنىڭ ئۇزۇدىكى ھەركەت زىددىيەتلەر كۆرىنىشىنىڭ نەتىجىسى بولىدىغانلىقى توغرىسىدىكى دىيالېكتىك تەلىماتىغا قارشى تۇرىدۇ. ئۇ ئۇزۇننىڭ ماركسزىمغا قارشى ئەسەرلىرىدە، ماتېرىيالىزىمنى دىيالېكتىكا بىلەن بىرلەشتۈرگىلى بولمايدۇ، دەپ ئىسپاتلاشقا ئۇرۇنىدۇ. ئارتۇر رىبىت "تىراگىدىيە خاراكتېرلىق" بىر خىل دىيالېكتىكىنى تەرغىب قىلىدۇ، ئۇنىڭ ئېيتىشچە، دىيالېكتىكا رىيالىق بىلەن "بولارلىق" ئوتتۇرىسىدىكى ئانتاگونىيىنىڭ يوقالماسلىقىنى ۋە ئۇلار ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەتنىڭ مەڭگۈلۈكلۈكىنى ئەكس ئەتتۈرەرمىش. رىبىت كاپىتالىزىمنىڭ ئومۇمى كرىزىسىدىن قۇتۇلالمايدىغان ئەكسىيەتچى بۇرژۇئازىيىنىڭ چۈشكۈن ئىدىيىسىنى ئىپادىلىگەن. يېڭى گېگېلچىلىق **فاشىزم*** بىلەن مەھكەم باغلانغان. فاشىزم ئۇزۇنىڭ ئىنسانىيەتكە ئوچمەنلىك بىلەن قارايدىغان ئىدىيىسىنى يېڭى گېگېلچىلىققا تاينىپ "نەزىرىيە جەھەتتىن" دەللىلەشكە كۈچەپ ئۇرۇنىدۇ.

يېڭى مەدرىس پەلسەپىسى 新经院哲学 Неосхоластика
يېڭى توماسزىم*غا قارالا.

يىغىنچاقلاش ۋە يېشىش 归纳和演绎 Индукция и дедукция **يىغىنچاقلاش** (لاتىنچە inductio—يىغىنچاقلاش) ئايرىملىقتىن ئومۇملۇققا، پاكىتتىن يىغىنچاقلاشقا ئوتۇشتىن ئىبارەت ئەقلىي يەكۈن چىقىرىش ئۇسۇلىدىن ئىبارەت. **يېشىش** (لاتىنچە deductio—كوچمە) ئومۇملۇقتىن ئايرىملىققا، ئومۇمى قائىدىدىن ئايرىم خۇلاسىگە ئوتۇشتىن ئىبارەت ئەقلىي يەكۈن چىقىرىش ئۇسۇ-

لدن ئىبارەت. تەجرىبىچىلىك پەيلاسوپى ۋ. **بېكون*** قاتارلىق كىشىلەر يېڭىچاقلاش ئالاھىدە ئەھمىيەتكە ئىگە، بېشىش يېڭىچاقلاشتى شەرت قىلىدۇ دەپ قارايدۇ. ئەقلىچىلىق پەيلاسوپى **دېكارت***، **سپىنوزا***، **لېيبنىز***لار بولسا ئۇنىڭ ئەكسىچە بولۇپ، ئۇلار بېشىشنى بىرىنچى ئورۇنغا قويىدۇ. مېتافىزىكىلارنىڭ چۈشەنچىسىدە، يېڭىچاقلاش بىلەن بېشىش بىر بىرىگە قارىمۇ-قارشى ۋە بىر بىرىنى چەتكە قاقىدىغان ئىككى خىل تەتقىقات ئۇسۇلى بولۇپ ھىسابلىنىدۇ.

ماتېرىيالىستىك دىيالېكتىكىنىڭ قارىشىچە، يېڭىچاقلاش بىلەن بېشىش ئالاھىدە بولغان، ئەمما مۇستەقىل بولمىغان ئىككى خىل تەتقىقات شەكلىدىنلا ئىبارەت. ئۇلار يەككە-يىگانە ھالدا بولمايدۇ، ئۇلار بىر بىرىنى تولۇقلايدۇ ۋە بىر بىرىگە ماسلىشىدۇ. ھەرقانداق بېشىش ھەممىدىن ئاۋال ماتېرىياللارنى يېڭىچاقلاش ئۇسۇلى بىلەن تەتقىق قىلىش ئارقىسىدا قولغا كەلتۈرۈلگەن نەتىجىدىن ئىبارەت ھەمدە ئۇ مۇشۇنداق تەتقىقاتنىڭ ئاساس قىلىدۇ. ئەڭ ئاددىي ئۇقۇمنىڭ شەكىللىنىشىمۇ پاكىتنى تەتقىق قىلىشتىن پاكىتنى خۇلاسلاشتىن ئىبارەت بىلىش جەريانىنىڭ نەتىجىسىدىن ئىبارەت. ئۇنىڭسىز خۇلاسلاش قۇرۇق بىر نىسمە بولىدۇ. ئىلمىي خۇلاسە بولماي قالىدۇ. ئۇلۇغ رۇس فىزىولوگى **پاۋلوۋ*** پاكىتنى ئالىملار ئۈچۈن ھاۋا دەپ ئاتايدۇ. تەبىئەت ئۈستىدىكى ھەقىقى تەتقىقات تەبىي پەن پاكىتنى تەتقىق قىلىشنى ئاساس قىلغان تەجرىبە بىلىشىدىن ئىبارەت داغدام يولغا مەزمۇت قەدەم بىلەن قەدەم قويغان چاغدىن تارتىپلا باشلانغان. يېڭىچاقلاشمۇ پەقەت ئومۇمى تەرەققىيات قانۇنىيىتى توغرىسىدىكى بىلىمگە ئاساسەن ئايرىم ھادىسىلەرنى تەتقىق قىلغاندىلا، ئاندىن ھەقىقى ئىلمىي ئۇسۇل بولىدۇ. ئېنگېلس «تەبىئەت دىيالېكتىكىسى»دا يېڭىچاقلاشنىلا "مۇكەممەل ئۇسۇل" دەپ قارايدىغان "يېڭىچاقلاش تەرەپدارلىرى"نى ئەجەللىك يەرگە

تەككۈزۈپ تەنقىت قىلدى. پاكىتنى نەزىرىيە جەھەتتىن خۇلاسىلەي، تەجرىبىلەر بويىچىلا پاكىتلارنى دۆۋىلەۋىلىش بىلەن ئىلمىي بىلىم ھاسىل قىلغىلى بولمايدۇ. پاكىتنى تەتقىق قىلىشنى ئاساس قىلغان يېشىش بىرلى پاكىتنىڭ ماھىيىتىنى ۋە ئۇنىڭ تەرەققىيات قانۇنىيىتىنى ئېچىپ بېرىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلىدۇ.

پاۋلوۋ پاكىتقا بەكمۇ ئەھمىيەت بېرىدۇ، ئەمما ئۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئۇ مۇنداق دەپ كۆرسىتىدۇ: "ئەمىلىيەت بىلەن بىرلەشتۈرۈش". ئالغا ئىلگىرىلەش ئۈچۈن، شەيئىلەر ھەققىدىكى مۇئەييەن ئومۇمى چۈشەنچىنىڭ بولۇشى مەڭگۈ زورۇر. نەزىرىيە تەرىپىدىن شەرھىلەنمىگەن پاكىت قارغۇ پاكىت بولىدۇ. مەسىلەن، **ھېندېلبېيۇ**" ئىن ئىلگىرى ئايرىم خىمىيە ئېلېمېنتلىرىغا ئاشت بىلىملەر بارا-بارا توپلانغان ئىدى، ئەمما بۇ بىلىملەردە خىمىيە ئېلېمېنتلىرىنىڭ ھەقىقى باغلىنىشى ۋە ئۇزۇنارا مۇناسىۋىتى تېخى ئېچىپ بېرىلمىگەن ئىدى. ھېندېلبېيۇ يەنچاقلاش ئۇسۇلى بىلەن توپلانغان پاكىتلارغا ئاساسەن، مەشھۇر دەۋر قانۇنى سىستېمىسىنى بەرپا قىلدى، بۇ دەۋر قانۇنى سىستېمىسى خىمىيە ئېلېمېنتلىرىنىڭ ئېچىكى قىسمىدا قانۇنىيەتلىك باغلىنىشنىڭ بارلىقىنى ئېچىپ بەردى. ھېندېلبېيۇنىڭ نەزىرىيىسى ۋە ئۇنىڭ ئىلمىي يېشىش ئۇسۇلى مەيدانغا كەلگەندىن كېيىن، پاكىتنى تېخىمۇ چوڭقۇر چۈشىنىش ۋە چۈشەنىدۈرۈش مۇمكىن بولدى. ھېندېلبېيۇ ئۇزىنىڭ دەۋر قانۇنى سىستېمىسىغا ئاساسەن، تېخى مەلۇم بولمىغان ئېلېمېنتلارنىڭ بارلىقىدىن بىشارەت بەردى ھەمدە بۇ ئېلېمېنتلارنى تەپسىلى بايان قىلىپ بەردى. ئۇزاق ئۆتمەي بۇ ئېلېمېنتلار راستلا تېپىلدى. ھەرقانداق يەنچاقلاش، ئۇزىگىلا تايانسا، مۇنداق ئىلمىي مولچەرنىڭ بولۇشى مۇمكىن ئەمەس. ھەقىقى ئىلمىي، دىيالېكتىك ئۇسۇل يەنچاقلاشقىمۇ، يېشىشكىمۇ تايىنىدۇ، چۈنكى ئۇلار بىر بىرىگە باغلىنىدۇ ۋە بىر بىرىنى تولۇقـ

لايدۇ. يەنىچاقلاش ۋە يېشىش ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەت **تەھلىل قىلىش ۋە ئومۇملاشتۇرۇش*** ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتكە ئوخشايدۇ.

ماركس «**كاپىتال**»*دا ئىنتايىن كوپ ئەسلىي ماتېرىياللارنى تەتقىق قىلىغان ۋە كاپىتالىزىم تەرەققىياتىنىڭ پۈتۈن جەريانىنى خۇلاسىلىغاندا، ئەينى ۋاقىتتا يەنىچاقلاش ۋە يېشىشتىن پايدىلاندى. ماركسىزم ـ لېنىنىزم تەلىماتىنىڭ كۈچ ـ قۇدرەتكە ئىگە بولۇشىدىكى سەۋەپ شۇ يەردىكى، ئۇنىڭ ھەر بىر قائىدىسى نۇرغۇن ئەسلىي پاكىتلار ۋە ھادىسىلەرنى ئەتراپلىق ھەم چوڭقۇر تەھلىل قىلىش ئارقىسىدا ئىشلەنگەن. ئۇنىڭ تەزرىيىۋى قائىدىسى ۋە ئىدىيىسى، ئۇ تاپقان تەرەققىيات قانۇنىيىتى ئىجتىمائى تۈرمۇشتىكى ئەڭ چىگىش پاكىتلارنى، ئەڭ مۇرەككەپ ھادىسىلەر ۋە ۋەقەلەرنى شەرھىلەپ، بىزنىڭ ئۇلارنى چۈشىنۈۋېلىشىمىزغا ياردەم بەردى، بىزنى پەقەت ئوتمۇشنى ۋە ھازىرنى بىلۈۋېلىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلىپلا قالماستىن، بەلكى كەلگۈسى تەرەققىيات جەريانىنى قانتىق، ئىلمىي ھالدا پەرەز قىلىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلدى.

يەھۇدى دىنى 犹太教 Иудаизм ئاساسەن يەھۇدىلار ئارىسىدا كەڭ تارقالغان دىن. ھازىرقى زامان يەھۇدى دىنىدا، ئاساسىي خۇدا بولغان يارۇۋىغا ئېتىقات قىلغانلىدىن تاشقىرى، يەنە بۇنىڭدىن ئىلگىرى بۇرۇن چوقۇنۇپ كەلگەن ئۇرۇقداشلىق خۇداسىغا چوقۇنىدىغان تەركىپ ساقلىنىپ كەلدى ۋە تەبىەت كۈچىگە چوقۇنۇش ساقلىنىپ كەلدى. بۇ ھال بۇرژۇئا تارىخچىلىرى ۋە ئىلاھىيەتشۇناسلىرىنىڭ يەھۇدى دىنى گويا "ئەزەلدىنلا" بىر خۇدالىق دىن دېگەن ھوكۇمنى ئاغدۇرۇپ تاشلىدى.

يەھۇدى دىنى ئۇزۇنلۇق دىنىي ئەقىدىسىنىڭ مەنبەسىنى تەۋرات (يەنى خرىستىيان دىنى جەمئىيىتىنىڭ "مۇقەددەس كىتاب" دەپ ئالغان

ئاتالمش "ئىنجىل") ۋە تەلمۇد دەپ ھىسابلىغان ئىدى. ھازىرقى تەۋرات مىلادىدىن ئىلگىرىكى 5 ـ ئەسىردىن كېيىن تۆزۈلگەن بولۇپ، ئۇ دۇنيانىڭ يارىتىلىشى توغرىسىدىكى ئەپسانىلەر (يېراق قەدىمقى زامان دىنىدىن كوچۇرۇۋېلىنغان)، تۆرلۈك رىۋايەتلەر ۋە نەزىر ـ چىراق توغرىسىدىكى دىنىي قانۇنلارنى ئوز ئىچىگە ئالغان. 3 ـ ئەسىردىن 5 ـ ئەسىرگىچە بولغان ئارىلىقتا تۆزۈلگەن تەلمۇد رابىي (يەھۇدى راھىبى)نىڭ تەۋراتتىكى دىنىي قانۇنلار توغرىسىدا قىلغان كاززاپلىق ۋە مەدرىسچە چۈشەندۈرۈشىنى، تۆرلۈك ئەپسانىۋى ھېكايىلەر، ۋەز ـ نەسىھەتلەر ۋە تەبىەت كۆچىدىن خالى ئەپسانىلەرنى ئوز ئىچىگە ئالغان. رابىي ۋە يەھۇدى بۈرژۇئازلىرى تەۋرات ۋە تەلمۇددىن كەڭ تۈردە پايدىلىنىپ يەھۇدى ئەمگەكچى خەلقىنىڭ ئېڭىنى مۇجىممەللەشتۈرىدۇ. يەھۇدى دىنى ئەسەبىي دىنىي ئېتىقادنى مۇستەھكەملەشكە ياردەم بېرىش ئۈچۈن، ئوزىنىڭ بىر يۈرۈش دىنىي ئەمرى ـ مەرۇسىلىرى ۋە رەسىم ـ قائىدىلىرىنى بەلگىلىدى. يۇنىڭ بىلەن خەلقنى مەڭگۈ نادانلىقتا قالدۇرۇپ، رابىيلىك مۇرىتلارغا قاراتقان ھوكۈمرانلىقىنى كۈچەيتىش ھەم ئوز مۇرىتلىرىنىڭ باشقا دىنلارغا ئېتىقات قىلىدىغان كىشىلەر ئوتتۇرىسىدا ئارازلىق پەيدا قىلىش كويىدا بولدى.

يەھۇدى دىنىمۇ باشقا دىنلارغا ئوخشاش، پەنگە ئىنتايىن دۈشمەنلىك بىلەن قارايدۇ ھەم تەبىەت دۇنياسى ۋە جەمىيەت توغرىسىدىكى پەنگە قارشى نۇقتىنەزەرنى تەشۋىق قىلىدۇ. رابىي ئەزەلدىنلا مەدەنىيەت، دەھرى ماتارىيالىق دۈشمنى ۋە تەرەققىپەرۋەر ئىدىيىگە زىيان سالغۇچى ئىدى. يەھۇدى دىنى جەمىيەتتىكى تەڭسىزلىكنى ۋە خۇسۇسى مۇلۇكچىلىكنى مۇقەددەسلەشتۈرىۋېتىدۇ، خان ـ پادىشا ۋە ئېكسپىلاتاتسىيە قىلغۇچىلارنىڭ ھوقۇقىنى مۇقەددەسلەشتۈرۈۋېتىدۇ. يەھۇدى دىنىدا روھىي ئەيىۋىنلۇك رولىنى ئويناپدىغىنى رابىيلىك

زېھىن قويۇپ تۇرۇپ چەقىقان ئاخىرەت تۇرمۇشى توغرىسىدىكى ئىدىيىسى يەنى يەھۇدى دىنىنىڭ ئەكسىيەتچىل ئەمرى ـ مەرۇپلىرىگە ئىتائەتمەنلىك بىلەن رايە قىلغانلىكى كىشى جەننەتكە كىرەلەيدۇ ۋە بۇ ئەمرى ـ مەرۇپلەرگە خىلاپلىق قىلغان ھەممىدە سىنىپىي كۈرەشكە قاتناشقان كىشىلەر چوقۇم دوزاققا تاشلىنىدۇ دەيدىغان ئىدىيىسىدىن ئىبارەت ئىدى.

يەھۇدى دىنىدىكى خاس بولغان مەزكۇر دىنىنىڭ ئالاھىدىلىكى توغرىسىدىكى ۋە يارۇپ دىنىنىڭ مۇرتىلىرى ـ خۇدانىڭ "سايلىغۇچىلىرى" ئىكەنلىكى توغرىسىدىكى تەشۋىقاتى، ئەزەلدىنلا دىنىي تەسكىرىلىكنى قوزغاش، باشقا مىللەت ۋە باشقا دىن مۇرتىلىرىغا قارىتا مىللى ماجرا قوزغاش بولىدا پايدىلىنىلىپ كەلدى. بۇ جەھەتتە رول ئويناشنى يەنىلا رابىنىڭ قۇتقۇزغۇچى خۇداغا چوقۇنۇش ـ قۇتقۇزغۇچى خۇدانىڭ ئەرشىدىن چۈشۈشى ـ توغرىسىدىكى تەشۋىقاتى ئىدى، بۇنداق تەشۋىقات ئەمگەكچى خەلقنىڭ سىنىپىي ئېڭىنى بىخۇتلاشتۇرىدىغان قورال، ئەمگەكچى خەلقنى ئېكسپىلاتاتسىيە قىلغۇچىلارنىڭ ھوكۇمرانلىقىغا ئىتائەت قىلدۇرىدىغان ۋاستە. يەھۇدى بۇرژۇئا مىللەتچىلىرى يەنى سىونىسچىلار يەھۇدى دىنىنىڭ بۇ ئالاھىدىلىكلىرىدىن كەلگە تۇرە پايدىلاندى ھەمدە مىللەتچىلىك ئارقىلىق يەھۇدى ئەمگەكچى خەلقنى ئالدىماقچى بولدى، بۇنىڭدىن مەقسەت ئۇلارنى بارلىق ئەمگەكچى خەلقنىڭ كاپىتالىغا قارشى سىنىپىي كۈرىشىدىن ئىبارەت ئورتاق سېپىدىن ئايرىۋېتىش ئىدى.

سىونىسچىلار 19 ـ ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىدىن تارتىپلا، شەرق مۇستەملىكىچىلىك سىياسىتىدە ئوزلىرىدىن پايدىلانغان ئەنگلىيە جاھانگىرلىگى بىلەن يېقىندىن تىل بىرىكتۈرگەن ئىدى. سىونىسچىلارنىڭ كاتتىۋاشلىرى ۋىلگېلىم II ھوكۇمىتى بىلەن، ئىنگلاپىتىن ئىلگىرىكى روسىيە چارپادىشا ھوكۇمىتى بىلەن، پىلىۋىسكى بىلەن،

موسولىنى بىلەن، شۇنداقلا گىتلېرنىڭ تەختكە چىقىشىغا گۇۋاھچىلىق قىلغان بارلىق كىشىلەر بىلەن ئاپاق-چاپاق بولۇشۇپ كەتكەن ئىدى. ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشىدىن كېيىن، سوئىسچىلىق ئەلا ئەكسىيەتچىل جاھانگىر بۇرژۇئازىيە گۇرۇھىنىڭ مەنپەئەتىنى ئۇچۇن خىزمەت قىلىپ تۇردى. مونوپول كاپىتالىستلار سوئىسچى تەشكىلاتلارغا پۇل يارەم قىلىپ تۇردى ھەمدە بۇ تەشكىلاتلاردىن پايدىلىنىپ تېچلىق-دېموكراتىيە لاگېرىغا قارشى بۇزغۇنچىلىق ھەركىتى ئېلىپ باردى. ئەكسىيەتچىل مىللەتچىلىك ئاساسىدىكى دىنىي ھاكىمىيەتچىلىك ئىدىيىسىگە ئىگە بولغان سوئىسچىلىق—يەھۇدى ئەمگەكچى خەلقىنىڭ، جۈملىدىن بارلىق ئەمگەكچى خەلقلەرنىڭ ئەشەددى دۈشمىنى.

يەككىلىك، ئالاھىدىلىك ۋە ئومۇمىيلىق 单一的、特殊的和普遍的

ئوبېكتىپ دۇنيادىكى ھادىسىلەرنىڭ باغلىنىشى، بىر بىرىگە بېقىنىشى ۋە بىر بىرىگە ئايلىنىشىنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان دىيالېكتىك لوگىكىلىق كاتېگورىيە. ئىدىيالىستلار بىلەن مېتافىزىكىلار يەككىلىك بىلەن ئومۇمىيلىق مەسىلىسىنى ھەل قىلىشتا ھامان نامىغا ئۇسۇۋۇالىدۇ. ئۇلار يەككىلىك بىلەن ئومۇمىلىقنىڭ دىيالېكتىكىلىق بىرلىگى بىلەن قارىمۇ-قارشىلىغىنى ھەمدە ئۇلارنىڭ باغلىنىشلىغى بىلەن بىر بىرىگە بېقىندىغانلىغىنى كۆرمەيدۇ ھەم چۈشەنمەيدۇ. بەزى ئىدىيالىستلار (سۇبېكتىپ ھالدا) ئومۇمىلىقنى ئىنكار قىلىپ، يەككە ھادىسىلەرنى مەسىي سەزگۈنىڭ بىرىكمىسىگە ئايلاندۇرۇپ قويىدۇ. يەنە بەزى ئىدىيالىستلار ("ئوبېكتىپ ھالدا") يەككە ھادىسىلەرگە سەل قاراپ، ئۇلارنى تەرىمەس ۋە مۇھىم بولمىغان نەرسە قىلىپ قويىدۇ ھەمدە ئومۇمىلىقنى نوقۇل تەپەككۇرنىڭ مەھسۇلى قىلىپ قويىدۇ.

دىيالېكتىك ماتېرىيالىزىم ئىدىيالىستىك پەلسەپىنىڭ ئەكسى،

ئۇ ئالدى بىلەن شۇنداق مۇئەييەنلەشتۈرىدۇكى، ئالاھىدىلىك ۋە ئومۇملىق دېگەن ئۇقۇملار چىن ھادىسىلەرنى، ئوبيېكتىپ رىيالليق-نىڭ مۇئەييەن تەرەپىنى ئەكس ئەتتۈرىدۇ. ئوبيېكتىپ دۇنيا يەكىكە ھادىسىلەردىن تۈزۈلگەن بولىدۇ. لېكىن، بۇ ھادىسىلەر يەكىكە ھالدا مەۋجۇت بولماستىن، بىر بىرىگە باغلىنىشلىق بولىدۇ. ئۇنداق ياكى بۇنداق يەككە ھادىسىلەر ئورتاق مەنبەگە ئىگە بولغانلىقى، كۆپلىگەن ئوخشاش ئالاھىدىلىكلەر ۋە ئېچكى قىسمىدىكى بىر بىرىگە بېقىنىش بولغانلىقى ئۈچۈن، ھەر خىل-ھەر پۈتۈن ئورتاقلىققا ئىگە بولغان بىرمۇنچە بىرىكمە جىسىم بولۇپ ئۆيۈشىدۇ. يەككىلىك، ئالاھىدىلىك ۋە ئومۇملىقنىڭ يەلىپۈگى ئۇقۇمى ھەر بىر ھادىسە-نىڭ مۇشۇنداق مۇناسىۋىتى ۋە ئورتاقلىقىنى ئىپادىلەيدۇ. مەسىلەن، بەزى ئايرىم ئوسۇملۇك ياكى ھايۋانات ("يەككىلىك") مۇناسىپ تۈر ("ئالاھىدىلىك") ۋە ئۇرۇقداشلىق ("ئومۇملىق") بولۇپ بىرىكىدۇ. تەبىەت دۇنياسىدىكى ھەر بىر يەككە ھادىسە ۋە ھەر بىر شەيئىنىڭ ھەممىسى ماددى بولىدۇ. مۇشۇنداق ئورتاقلىق (ئۇلارنىڭ ماددى بولغانلىقى) بارلىق ھادىسىلەرنى بىرلىككە كەلگەن بىر پۈتۈن گەۋدە قىلىپ بىرلەشتۈرىدۇ. تەبىەت دۇنياسى، ماددا ئەنە شۇنداق بىرلىككە كەلگەن بىر پۈتۈن گەۋدە، "ئومۇملىق" بولۇپ ھىسابلىنىدۇ. مەسىلەن، ئىجتىمائى ھاياتنىكى ھەر بىر ئىجتىمائى ئىقتىسادىي ھالەت ئۇزىنىڭ ئالاھىدە ئوبيېكتىپ ئىقتىسادىي قانۇنىيىتى بويىچە تەرەققىي قىلىدۇ، لېكىن شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، بارلىق ھالەتلەر يەنە كېلىپ ئۇزلىرىنىڭ ئورتاق ئىقتىسادىي قانۇنىيىتىگە بوي سۇنىدۇ. مۇشۇ ئومۇمى قانۇنىيەت سەۋەبىدىن، بارلىق ھالەتلەر بىر بىرى بىلەن باغلىنىپ، بىر ئۇتاش، قانۇنىيەتلىك جەمىيەت تەرەققىياتىنىڭ دۇنياۋى جەريانىنى تەشكىل قىلىدۇ.

شۇنىڭ ئۈچۈن، يەككىلىك، ئالاھىدىلىك ۋە ئومۇملىق ئوز

ئالدىغا يەككە-يىگانە تۇرىدىغان تەرسە بولماستىن، بەلكى بىرلىككە كەلگەن بىر پۈتۈن گەۋدىنىڭ ئوخشاش بولمىغان تەرەپلىرىدۇر. ئايرىملىق، يەككىلىك بولمىسا، ئومۇملىقنىڭ بولۇشى مۇمكىن ئەمەس؛ ئومۇملىق پەقەت يەككىلىككە تايىنىپلا، يەككىلىك ئارقىلىقلا مەۋجۇت بولۇپ تۇرالايدۇ. لېكىن يەككىلىك، ئايرىملىق پەقەت ئومۇملىقنىڭ بىر قىسمىلا بولۇپ، ئۇ ئومۇملىقتىن پۈتكۈل تەبىەت دۇنياسىدىن ئايرىلىپ قالسا، ئۇنى تەسەۋۋۇر قىلغىلى بولمايدۇ.

يەككىلىك ۋە ئومۇملىقتىن ئىبارەت بۇ ئوبېكتىپ دىيالېكتىكىلىق مۇناسىۋەتنىن پىرىنسىپال تەھمىيەتكە ئىگە يەكۈنىنى چىقىرىمىز. ئومۇملىق يەككىلىكتىن ئايرىلىپ قالسا مەۋجۇت بولۇپ تۇرالمايدىكەن، ئۇ ھالدا، ئىدىيالىستلارنىڭ نۇقتىنەزىرى بىر خىل سىرلىق-لاشتۇرۇشتىن ئىبارەت بولىدۇ، چۈنكى ئىدىيالىستلار ئومۇملىقنىڭ ئىپادىلەنگەن ئۇقۇمىنى يەككىلىكنىڭ چىن ھادىسىلىرىدىن ئايرىۋېتىپ ۋە ئۇقۇمنى سىرلىقلاشتۇرۇۋېتىپ، ئۇنى دۇنيانىڭ ئاساسى قىلىدۇ. مەسىلەن، **گېگېل***نىڭ ئۇقۇمىغا بولغان قارىشى ئەنە شۇنداق. ئۇنىڭدىن قالسا، ئايرىملىق ئومۇملىق بىلەن باغلانمىغاندىلا مەۋجۇت بولۇپ تۇرالايدىكەن، ئۇنداقتا ئوتمۇشتىكى ياكى ھازىرقى زامانداكى سوبېكتىپ ئىدىيالىستلارنىڭ ئومۇمى ئۇقۇمىنى، مەسىلەن، مادداء ماكان ۋە زامان توغرىسىدىكى ئۇقۇمنى قىلچە ئوبېكتىپ مەزمۇنغا ئىگە بولمىغان "ۋۇرۇق" گەپكە ئايلاندۇرماقچى بولغان بارلىق ھەرەكىتىدە سىرلىقلاشتۇرۇشنىڭ ئوزى ئىدى، ئۇلارنىڭ بۇنداق قىلىشى راھىچىلىققا خوشامەت قىلىشنى مەقسەت قىلغان ئىدى. يەككىلىك، ئالاھىدىلىك ۋە ئومۇملىقنىڭ دىيالېكتىكىلىق مۇناسىۋىتىنى چۈشىنىش لوگىكا ۋە بىلىش نەزىرىيىسى ئۇچۇنمۇ ناھايىتى مۇھىم. "..... بارلىق ھەقىقى، مۇپەسسەل بىلىش پەقەت شۇ يەردىكى، بىز ئىدىيىدە ئايرىم نەرسىلەرنى يەككىلىكتىن ئالاھە-

دىلىككە كوتىرىمىز، ئۇنىڭدىن كېيىن يەنە ئالاھىدىلىكتىن ئومۇملىققا كوتىرىمىز.....» (ئېنگېلس، «تەبىئەت دىيالېكتىكىسى»، 1979 ـ يىل ئۇيغۇرچە نەشرى، 404 ـ بەت) تونۇش بەككىلىكىنى ئومۇملىققا كوتىرىش ئارقىلىق ھادىسىلەرنىڭ ماھىيىتى ۋە قانۇنىيىتىنى ئېچىپ بېرىدۇ. مەسىلەن، "سۇركىلىشتىن ئىسسىقلىق پەيدا بولۇش" قاتـ ـدىسى يەككىلىك تونۇرىسىدىكى بىر ھوكۇم، چۈنكى بۇ پەردە يەككە بىر پاكىت كوزدە تۇتۇلىدۇ. "مېخانىكىلىق ھەركەتنىڭ ئىسسىقلىققا ئايلىنىشى" تونۇرىسىدىكى قائىدە ئالاھىدىلىككە ئىگە بىر ھوكۇم، ئۇ يەككىلىكنىڭ ئالاھىدىلىككە ئايلىنىشى بولۇپ ھىسابلىنىدۇ. چۈنكى بۇ پەردە بىر خىل ئالاھىدە ھەركەت شەكلى، بىر خىل مېخانىكىلىق، سۇركىلىشتىن باشقا بىر ئالاھىدە ھەركەت شەكلىگە ئىسسىقلىققا ئايلانغان ئالاھىدە ھەركەت شەكلى كوزدە تۇتۇلىدۇ. بۇ دۇنيانى بىلىشنىڭ يەنە بىر قەدەم چوڭقۇرلاشقانلىقىدىن دېرەك بېرىدۇ. ئاخىردا، "ھەرقانداق بىر ھەركەت شەكلى باشقا ھەرقانداق ھەركەت شەكلىگە ئوزگىرەلەيدۇ ۋە ئايلانمايى قالمايدۇ" دىگەن قائىدە تېخىمۇ چوڭقۇرلىغان ھوكۇم، يەنى ئومۇملىققا ئىگە ھوكۇم. دىمەك، يەككە ـ لىك، ئالاھىدىلىك ۋە ئومۇملىق ئوبېكتىپ دۇنيانى، ئىنسانلار ئۇقۇمىنى ئەكس ئەتتۇرىدىغان ھەركەت شەكلى، بىلىشنىڭ چوڭقۇر ـ لىشىش شەكلى، ئىنسانلار بىلىشنىڭ تارىخىي تەرەققىيات شەكلىدۇر.

يەككىلىك، ئالاھىدىلىك ۋە ئومۇملىقنىڭ دىيالېكتىكىلىق قانۇنـ ـيىتىنى پۈرولېتارىيات پارتىيىلىرىنىڭ ئەمىلىيىتىگە تەتبىقلاش زور ئەھمىيەتكە ئىگە. مەسىلەن، **پۈرولېتارىيات ئىنتېرناتسونالىزمى*** بارلىق مىللەتلەر پۈرولېتارىياتىنىڭ تۆپ ئورتاق مەنپەئەتى ۋە كۆرەش يولىنىڭ ئىپادىسى؛ مەلۇم بىر مىللەت پۈرولېتارىياتىنىڭ ئوز ئازاتلىقىنى قولغا كەلتۈرۈش يولىدا ئېلىپ بارغان كۆرەشى باشقا مىللەتلەر پۈرولېتارىياتى بىلەن چەمبەرچەس باغلانغان بولىدۇ،

ئۇلارنىڭ كۆرەڭلىرى يۇتكۇل خەلقارا پۇرولېتارىياتنىڭ ئوز سىنىپىنىڭ مەنپەئەتى ئۈچۈن ئېلىپ بارغان كۈرىشىنىڭ ئومۇمىي سېپىگە قوشۇلۇپ كېتىدۇ. ھەر بىر مەملىكەتتىكى ئىشچىلار سىنىپىنىڭ ئالدىغا قويۇلغان ئالاھىدە ۋە كونكرېت ۋەزىپە پۈتكۈل ئىشچىلار سىنىپىنىڭ خەلقارا ۋەزىپىسى بىلەن زىچ باغلانغان بولىدۇ. خەلقارا پۇرولېتارىياتنىڭ ئورتاق ۋەزىپىسى ھەر بىر مەملىكەتتىكى پۇرولېتارىياتنىڭ ئورۇنلىماقچى بولغان ئالاھىدە، كونكرېت ۋەزىپىسىدە ئىپادىلىنىدۇ. بىر مەملىكەتتىكى پۇرولېتارىياتنىڭ باشقا مەملىكەتلەردىكى پۇرولېتارىيەت بىلەن قارىشىشىشى ئۇنى ھۇجۇمغا بۇرۇڭۇتا مىللەتچىلىگى يولىغا ئېلىپ بارىدۇ. بولشېۋىكلار يەھۇدىلەرنىڭ ئۇششاق بۇرژۇئا مىللەتچىلىگى پارتىيىسى بولغان "بۇند"نى قاتتىق تەنقىت قىلغان ئىدى، چۈنكى "بۇند" يەھۇدى ئىشچىلىرىنىڭ ئايرىم، ئالاھىدە مەنپەئەتىنى پۈتۈن روسىيە ئىشچىلار سىنىپىنىڭ ئورتاق مەنپەئەتى ۋە ئورتاق ۋەزىپىسى بىلەن قارىمۇ-قارشى قىلىپ قويغان. ماركسىزم كىلاسسىكلىرى ئىشچىلار سىنىپىنىڭ دۇشمەنلىرى بىلەن كۈرەش قىلغان چاغدا، ئوز ئەسەرلىرىدە ئومۇملىق بىلەن يەككىلىكنىڭ دىيالېكتىكىلىق مۇناسىۋىتى توغرىسىدىكى تەلىلىنى كومۇنىستىك پارتىيىنىڭ سىياسىتىگە تەتبىقلاشنىڭ ئۇلگىسىنى كورسىتىپ بەردى.

يۇم، داۋىد Юм, Давид 休谟, 大卫 (1711—1776) ئەنگلىيىنىڭ بۇرژۇئا پەيلاسوپى، تارىخشۇناسى ۋە ئىقتىساتشۇناسى. پەلسەپىدە يۇم سۇبېكتىپ ئىدىيالىست، يىلگىلى بولماسلىق نەزىرىيىسى تەرەپدارى. يۇم، ئوبېكتىپ چىنلىق مەۋجۇتمۇ ياكى مەۋجۇت ئەمەسمۇ دېگەن مەسىلىنى ھەل قىلىش مۇمكىن ئەمەس، دەپ قارايدۇ. ئۇ: بىز شەيئىلەرنىڭ ئوزىنىڭ قانداقلىقىنىلا بىلەمىي قالماستىن، بەلكى ئۇلارنىڭ راستلا مەۋجۇت ئىكەنلىگى ياكى مەۋجۇت ئەمەسلىگىنىمۇ بىلمەيمىز، دەپ ھوكۇم قىلىدۇ. يۇمنىڭ

بىلگىلى بولماسلىق نەزەرىيىسى بىلەن "ئوزىدىكى نەرسە" ("ئوزدە-
دىكى نەرسە" ۋە "بىز ئۇچۇن نەرسە"گە قارالا) بارلىغىنى
ئېتىراپ قىلمىغان كانتنىڭ بىلگىلى بولماسلىق نەزەرىيىسىنىڭ
يەرقىمۇ ئەنە شۇ يەردە. يۇم، سەۋەپ بىلەن نەتىجىنىڭ باغلىنىشى
تەبىي قانۇنىيەت ئەمەس، بەلكى بىر خىل ئادەت، دەپ قارايدۇ.
ئۇ شەيئىلەرنىڭ ماددى ئاساسى ۋە سەۋەبىيىتنى ئىنكار قىلمىدۇ،
شۇنىڭ بىلەن مۇنداق بىر خۇلاسە چىقىرىدۇ: كىشىلەرنىڭ ئېڭىدا
يەقەت بىر قاتار روھىي سەزگۈلەرلا بار، يەن بۇ بىر قاتار سەزگۈ-
لەرنى نوقۇل ھالدىلا بايان قىلمىدۇ، ئۇ ھېچقانداق قانۇنىيەت تاپال-
مايدۇ. يۇمنىڭ بىلگىلى بولماسلىق نەزەرىيىسى ۋە سۇبېكتىپچىلىقى،
باشقا بارلىق بىلگىلى بولماسلىق نەزەرىيىلىرىگە ئوخشاش، ئىنسان-
لارنىڭ ئەملىيەتنى تارقىلىق تاغدۇرۇپ تاشلانىدى. ئادەم تەبىـەت
دۇنياسىغا تەسىر كۆرسىتەلەيدىغان، تەبىەت دۇنياسىنى ئۆزگەرتەلەي-
دىغان بولىدى، مانا بۇ دۇنيانىڭ ئوبېكتىپلىقى ۋە ئۇنى بىلگىلى
بولىدىغانلىقىنى ئىسپاتلىدى. يۇمنىڭ يەلسەپىسى **كانت**قا تەسىر
كۆرسەتتى، ماخزىمچىلارغىمۇ تەسىر كۆرسەتتى، بۇ كىشىلەر يۇمنى
يەدەزلەپ، بىرىكلىما ئوخشاتتى. لېنىن **«ماتېرىيالىزم ۋە تەجرىبە
تەنقىتچىلىگى»** دېگەن كىتاۋىدا يۇمنى ئەبجىغى چىققۇدەك تەنقىت
قىلدى. جەمىيەت قاراش جەھەتتە يۇم ئىدىيالىست ۋە مېتافىزىكچى.
ئۇ بۇرژۇئازىيە بىلەن ئاقسۆڭەكلەرنىڭ مۇرەسسەلىشىشىنى تەشەببۇس
قىلدى، ئىقتىساتشۇناسلىق ئەسەرلىرىدە شۇ چاغلاردا تېز راۋاجلىنىۋ-
ۋاتقان ئەنگلىيە كاپىتالىزم جەمىيىتىنى راسا ماختىدى. يۇمنىڭ
ئاساسىي يەلسەپە ئەسەرلىرى: «ئىنسان تەبىئىتى نەزەرىيىسى»
(1739—1740)، «ئىنسانلار ئەقلى توغرىسىدا تەتقىقات» (1748).

يۇمىزم 休谟主义 Юмизм ئەنگلىيە يەلاسوپى **يۇم**نىڭ ۋە
ئۇنىڭ مۇرىتلىرىنىڭ تەلىماتى.

ل

لاسال، فېردىناند Лассаль Фердинанд 拉萨尔, 斐迪南 (1825—1864) گېرمانىيە ئىشچىلار ھەرىكىتىدىكى ئاغىچى ئەربابى، ئۇ بىسمارك سىياسىتىنى ھىمايە قىلغان ھەمدە بىسمارك بىلەن مەخپى تىل بىرىكتۈرگەن. لاسال ئىشچىلارنىڭ كاپىتالىزىمغا قارشى ئىنقىلاۋىي كۈرىشىنى ئىنكار قىلدى. ئۇ، ئىشچىلار سىنىپى ئومۇمى سايلام ھوقۇقىنى قولغا كەلتۈرەلسىلا، كاپىتال ئۇستىدىن غەلبە قىلالايدۇ، دەپ دەۋا قىلدى. لاسال پرۇسسىيە پادىشالىغىنى سىنىپتىن ئاشقىرى دولەت دەۋالدى، ئۇ ئىشچىلار ئۈچۈن پرۇسسىيە ھوكۈمىتىدىن يارەم پۇلى ئالدىغان "ئىشلەپچىقىرىش كوپېراتىۋى" قۇرۇشنىڭ پۈروگراممىسىنى ئوتتۇرىغا قويدى. ئۇ بۇنداق ساقچى "سوتسىيالىزىمى"نى سوتسىيالىستىك تەدبىر قىلىپ كورسەتتى. شۇڭا، لاسالچىلىقنىڭ بارلىق ئاغىچىلار ۋە شۇجېڭجۇيچىلارنىڭ پۈرولېتارىياتنىڭ ئىنقىلاۋىي نەزەرىيىسى ھەم ئەمەلىيىتىگە قارشى تۇرۇشتىكى ئىدىيىۋى مەنبەسى بولۇپ قالغانلىغى قاچە ئەجەپلىنەرلىك ئەمەس. ھازىرقى زامان ئوڭ قانات سوتسىيالىستلىرىنىڭ كاتتۇاشلىرى لاسالدىن نەقىل كەلتۈرۈش ئارقىلىق، ئوزلىرىنىڭ ئالتۇن "دېموكراتىيىسى"نىڭ سىنىپسىزلىغى، ئامېرىكىدا بانكا ئىگىلىرى ۋە سانائەت كاپىتالىستلىرىنىڭ يارەمى ئارقىسىدا. "كاپىتالىزىمنىڭ سوتسىيالىزىمغا تىنچ ئوسۇپ كىرىشى"، پۈرولېتارىيات بىلەن بۇرژۇئازىيە ئوتتۇرىسىدىكى "سىنىپىي تېنچلىق" دېگەنگە ئوخشاش سەپسەتىلىرىنى دەللىلىمەكتە. ئامېرىكىدىكى سېرىق ئىشچىلار ئۈيۈشـ

مىلىرىنىڭ ئەكسىيەتچى كاتتىۋاشلىرى (ۋ. رىيتېر قاتارلىق كىشىلەر) ئۇزلىرىنىڭ ئامېرىكىدىكى ئىش تاشلاش ھەرىكىتىگە بۇزغۇنچىلىق قىلىغان ئاساسلىق ھەرىكەتلىرىنى لاسالنىڭ "پىرىنسىپلىرى"غا ئاساسەن بولغان، دەپ دەۋا قىلىشتى.

پەلسەپە مەسىلىسىدە، لاسال ئوزىنى **گېگېل**چە نىڭ مۇرىدى دەپ ئاتىسىدى، ئۇ ئالدى بىلەن گېگېلنىڭ "مۇتلەق روھ" (دولەت مۇشۇنداق مۇتلەق روھنىڭ مۇھىم گەۋدىلىنىشى ئىمىش) ئوزى راۋاجلىنىدۇ دېگەن ئىدىيىسىنى قوبۇل قىلىدى. ئۇنىڭ قارىشىچە، ئىنسانلار جەمئىيىتىنىڭ تارىخى دەل ئەقىلنىڭ ئۇزلۇكسىز تەرەققى قىلىشىمش. لاسال قارىمۇ-قارشى تەرەپلەرنىڭ كۈرىشىدىن ئىبارەت ئاچماي، قارىمۇ-قارشى تەرەپلەرنىڭ مۇرەسسەلىشىشىدىن ئىبارەت ئاچىدۇ. لاسال گېگېلنىڭ ئىدىيالىستىك دىيالېكتىكىسىدىن پايدىلىنىپ، ئوزىنىڭ گېرمانىيە پۇرولېتارىياتى بىلەن پومىشچىك-بۇرژۇئازىيە ئوزۇمىنى مۇرەسسەلەشتۈرۈش توغرىسىدىكى ئەكسىيەتچىل ئىدىيىسىنى دەللىلەيدۇ. ماركسزىم كىلاسسىكلىرى لاسالچىلىقنى رەھىمسىز ھالدا تەنقىت قىلدى. ماركس **«گوتا پۇروگرامىسىغا تەنقىت»** دېگەن ئەسىرىدە لاسالچىلىقنىڭ نەزىرىيە ۋاكچىنى ۋە سىياسى ۋاكچىنىڭ زىيىنىنى ئۇزۇل-كېسىل پاش قىلدى. ماركس 1858-يىل 2-ئاينىڭ 1-كۈنى ئېنگېلىسقا يازغان خېتىدە لاسالنىڭ ھېراكلىت توغرىسىدىكى ئەسىرى ئۈستىدە توختىلىپ، مۇنداق دەپ يازىدۇ: ".....ئوچۇق-يورۇق لاسال يازغان 'ئۆتۈق دانىشمەن ھېراكلىت' ماھىيەتتە، باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇغۇچىسىنىڭ بىر پارچە ماقالىسى.....لاسال پو ئېتىپ، بۇنىدىن ئىلگىرى ھېراكلىت كىشىلەرگە بېشىلمەس تېپىشماق بولۇپ كەلگەن ئىدى، دېگەن بولسىمۇ، لېكىن ئەملىيەتتە، گېگېلنىڭ 'پەلسەپە تارىخى' دا سوزلىگەنلىرىدىن باشقا، لاسال زادى ھىچقانداق يېڭى نەرسىنى

قوشقىنى يوق." («ماركس ـ ئېنگېلس خەت ـ چەكلىرىدىن تاللانمىلار»، رۇسچە نەشرى، 95 ـ، 96 ـ بەتلەر) لېنىن «**پەلسەپە خاتىرىلىرى**»*دە، لاسالنىڭ «ئېفېسلىق تۆتۈق دانىشمەن ھېراكلىتنىڭ پەلسەپىسى» دېگەن كىتابى توغرىسىدىكى خاتىرىسىدە لاسالنىڭ پەلسەپىۋى نۇقتىنەزىرىنى ئەنقەت قىلىدى. لېنىن مۇنداق دەپ كۆرسەتتى: لاسال گېگېلنىڭ پەلسەپىسىنى پەقەت يۈزەكى ھالدىلا بايان قىلالىدى، پەقەت گېگېلچىلىقنىڭ كونا مۇقامىنى قايتا تەكرارلىدى، خالاس.

ماركسىزم كلاسسىكلىرى لاسالنىڭ تەشۋىقات پائالىيىتىگە ئىجابىي باھا بەرگەن ئىدى.

لاغايلاپ يۈرگۈچىلەر 逍遥派 Перипатетики ئارىستوتېل* پەلسەپىنىڭ ئېنىقانچىلىرى. بۇ نام قەدىمقى يۇنان تىلىدىكى "سەيلى قىلماق" دېگەن سۆزدىن كەلگەن. چۈنكى ئارىستوتېل دائىم سەيلى قىلغاچ ئوقۇغۇچىلارغا دەرس بېرىدىكەن. ئارىستوتېلنىڭ پەلسەپە مەكتىۋى (لىكېي) مىلادىدىن 335 ـ يىل ئىلگىرى ئافىنادا قۇرۇلغان. بۇ مەكتەپ تېخى تۆرلەرگە ئايرىلمىغان قەدىمقى زامان پېتىنىڭ ئاساسىي مەركىزى ئىدى. ئارىستوتېل ئولگەندىن كېيىن، لاغايلاپ يۈرگۈچىلەرنىڭ ئەڭ ئاتاقلىق رەھبەرلىرى (مەكتەپ باشلىغى) تووۋەندىكىلەر ئىدى: بوتانىكىغا دائىر ئەسىرى بىلەن ئالاھىدە مەشھۇر بولغان ئېفېسلىق تېئوفىراست (مىلادىدىن ئىلگىرى تەخمىنەن 371 ـ 286)، ئارىستوتېل پەلسەپەسىدىكى ماتېرىيالىستىك يۆزلىنىشنى راۋاجلاندۇرغان لامپساكلىق ستراتون (مىلادىدىن تەخمىنەن 270 يىل ئىلگىرى)، ئارىستوتېلنىڭ ئەسەرلىرىنى نەشر قىلغان رودىلىق ئاندرونىك (مىلادىدىن بىر ئەسىر ئىلگىرى)، ئارىستوتېلنىڭ پەلسەپىسىنى ماتېرىيالىستىك روھ بىلەن بايان قىلغان ئافرودىزىلىق ئالېكساندر (مىلادى 2 ـ ئەسىرنىڭ

ئاخىرلىرىدىن 3 ـ ئەسىرنىڭ باشلىرىغىچە).

لافارگ، پول Лафарг, Поль 拉法格, 保尔 (1842— 1911) فرانسىيە سوتسىيالىزمچىسى، ماركسنىڭ شاگىرتى ۋە سەپدىشى، مەشھۇر ماركسىزم نەزەرىيىچىسى ۋە تەشۋىقاتچىسى، دىيالېكتىك ماتېرىيالىزم ۋە تارىخىي ماتېرىيالىزم، سىياسى ئىقتىسات، تارىخ، تىلشۇناسلىق قاتارلىق جەھەتلەردىكى نۆرغۇن ئەسەرلەرنىڭ ئاپتورى. ئۇ يەنە خۇداسىزلىققا ئائىت نۆرغۇن جەڭگىۋار ماقالىلارنى يازغان. لافارگنىڭ ئاساسىي توھپىلىرىنىڭ بىرى يەلىسەپىدىكى شېۋىجېڭجۇيغا قارشى تۇرۇشى، بولۇپمۇ "كانىتقا قايتايلى!" دېگەن شوئارغا قارشى تۇرۇشتىن ئىبارەت. لېنىن **«ماتېرىيالىزم ۋە تەجرىبە تەنقىتچىلىگى»** دېگەن كىتابىدا لافارگنىڭ كانتىزمىنى تەنقىت قىلغانلىقىغا ناھايىتى يۇقىرى باھا بەردى، ئۇ مۇنداق دەپ كۆرسەتتى: لافارگ "..... كانتنىڭ سول تەرەپتىن تەنقىت قىلىدۇ،..... ئۇ كانتىزمنىڭ يۈزەسلىمە بىلەن ئوخشاشمايدىغان تەرەپلىرىنى ئەمەس، بەلكى كانتنىڭ يۈم بىلەن ئورتاق تەرەپلىرىنى تەنقىت قىلىدۇ؛ كانتنىڭ ئوزىدىكى نەرسىنى ئېتىراپ قىلغانلىقىنى ئەمەس، بەلكى كانتنىڭ ئوزىدىكى نەرسە توغرىسىدىكى قارىشىنىڭ ئانچە ماتېرىيالىستىك بولمىغانلىقىنى تەنقىت قىلىدۇ" (لېنىن. «ماتېرىيالىزم ۋە تەجرىبە تەنقىتچىلىگى»، 1972 ـ يىل ئۇيغۇرچە نەشرى، 365 ـ بەت). لافارگ ژورېسنىڭ ئىدېيالىستىك نۇقتىنەزىرىگە بولۇپمۇ ئۇنىڭ جەمىيەت تەرەققىياتىنىڭ ھەل قىلغۇچ كۈچى "ھەقانىيەت ئۇقۇمى" دەپ قارايدىغان ھوكىمگە قاتتىق زەربە بەردى. لافارگنىڭ «كارل ماركسنىڭ ئىقتىسادىي مۇئەييەنلىك نەزەرىيىسى» دېگەن كىتابى تارىخىي ماتېرىيالىزمنى تەشۋىق قىلىش جەھەتتە ئالاھىدە ئەھمىيەتكە ئىگە بولدى. لافارگ بۇ ئەسەردە ئىدېيالىزمغا قارشى كۈرەش قىلغان چاغدا تارىخنىڭ قانۇنىيىتى ئوبېكتىپلىققا ئىگە،

شۇنداقلا ئۇ كىشىلەرنىڭ ئىرادىسى ۋە ئېڭىغا باغلىق ئەمەس، دەپ كۆرسەتتى. لافارگ «ئامېرىكا تېرىسى» دىگەن كىتابىدا ئامېرىكا كاپىتالىزمىنى قوغدايدىغان ھەمدە ئامېرىكا ئىشچىلىرى بىلەن كاپىتالىستلىرى ئوتتۇرىسىدا ئىنتايىن كەسكىن سىنىپىي كۈرەشنىڭ مەۋجۇت ئىكەنلىگىنى ئىنكار قىلىشقا كۈچەپ ئۇرۇنىدىغان كىشىلەرنى پاش قىلدى.

لافارگ يازغان ماركسى توغرىسىدىكى ئەسلىمىلەر ئىنتايىن ئەھمىيەتلىك ئەسەر، بۇ ئەسلىمىلەردە ئۇ ماركسنىڭ ئىلىم-پەن ساھەسىدىكى چولپان يۇلتۇز ئىكەنلىگىنى، ئىشچىلار سىنىپىنىڭ ئىشلىرى ئۈچۈن كۈچ چىقارغان قىزغىن جەڭچى ئىكەنلىگىنى روشەن ھالدا سۈرەتلەپ بەرگەن. لېكىن، لافارگمۇ نەزىرىيە جەھەتتىن خاتالىق ئوتكۈزگەن، ئاساسەن، ئۇ ماركسزىمنىڭ يازىس بىلەن ئۇستۇرۇلما توغرىسىدىكى تەلىماتىنى چاكىنا، ئاددى ھالدا چۈشەنگەن. لافارگ ئۇستقۇرۇلمىنىڭ يازىسقا بېقىندىغانلىغىنى ئېتىراپ قىلغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇستقۇرۇلمىنىڭ يازىسقا پائال تۇرىدە تەسىر كورسىتەلەيدىغانلىغىنى ئىنكار قىلدى. «ئىل ۋە ئىنقلاپ» دىگەن كىتابىدا، لافارگنىڭ نۇقتىنەزىرى خاتا بولدى، ئۇ، 1789-يىلدىن 1794-يىلغىچە بولغان مەزگىلدە فرانسىيەدە "ئۇشتۇمتۇت ئىل ئىنقىلاۋى" يۈز بەردى، دەپ داۋا قىلدى.

لافارگنىڭ بىرمۇنچە ئەسەرلىرى تا بۈگۈنكى كۈنگە قەدەر يەنىلا ئىلمىي ۋە نەشرىيات ئەھمىيىتىگە ئىگە بولۇپ كەلمەكتە. بۇ ئەسەرلەر كومىمۇنىستىك پارتىيىنىڭ رەھبەرلىگىدە بۇرژۇئازىيىگە ۋە ئەكسىيەتچىل بۇرژۇئا ئىدىيە سېستىمىسىغا قارشى كۈرەش قىلىۋاتقان فرانسىيە ئىنقلاپ ئىشچىلىرى ئارىسىدا يەنىلا ئىنتايىن ئالقىشقا ئىگە بولماقتا.

لامارك، ژان باتىست 拉马克，让·巴蒂斯特 Ламарк, Жан

Батист (1744—1829) فرانسیینلك مەشهۇر تەبىى پەن ئالىمى ۋە بىولوگى، ئۇ **دارۋىن**"دىن ئىلگىرى بىولوگىيىدە جانلىق مەۋجۇداتلار دۇنياسىنلك تەرەققىياتى توغرىسىدىكى تەلىماتنى دەللىلىگەن ئىدى. لامارك ياشىغان ۋە خىزمەت قىلغان دەۋر دەل 1789 ـ يىلىدىكى فرانسىيە ئىنقىلاۋى تەييارلىنىۋاتقان ۋە قانات يېيىۋاتقان دەۋر ئىدى، ئۇ بۇ ئىنقىلاپنى قىزغىن كۈتۈۋالدى. ژان پاك **رۇسسو**" ۋە فرانسىيە ماتېرىياللىلىرى، شۇنداقلا شۇ چاغدىكى بىر قىسىم ئاتاقلىق تەبىى پەن ئالىملىرى (بوففون، ژۇسيې قاتارلىق كىشىلەر) ئالىم لاماركنلك دۇنياقارىشىنلك شەكىللىنىشىگە تەسىر كۆرسەتكەن ئىدى. پەلسەپىۋى ئۇقتىنەزەر جەھەتتىن ئېيتقاندا، لامارك ئاساسىي جەھەتتىن بىر ماتېرىيالىست ئىدى. لېكىن ئۇنىلك ماتېرىيالىزمى ئۆزۈل ـ كېسىل ئەمەس ئىدى ھەم چەكلىملىكىگە ئىگە ئىدى. لامارك: دۇنيانىلك ئاساسى، تەبىەت دۇنياسىدىكى بارلىق جىسىملارنىلك ئاساسى ماددىدىن تەركىپ تاپقان، لېكىن ماددىنىلك ئۆزى ھەرگىزمۇ بولىدۇ، ئۇ ئۇنچە ئۆزگىچە ئارقىلىقلا ھەرىكەتلىنەلەيدۇ، دەپ قارايدۇ. ئۇ تەبىەت دۇنياسىنلك مەۋجۇت بولۇشى ھەم راۋاجلىنىشىغا ئاساس بولىدىغان تەبىەت قانۇنىيىتى ۋە سەۋەبىنلك مەلۇم تەرتىۋى بارلىغىنى ھەققى ئېتىراپ قىلىدۇ. لېكىن ئۇ، دىنىي جەمىيەتنىلك زىيانكەشلىگىگە ئۇچراشتىن ساقلىنىش ئۈچۈن، بۇ تەبىەت قانۇنىنىلك قانىتىق تەرتىۋى يارانغۇچى تەرىپىدىن بەلگىلىنىدۇ، دەپ دەۋا قىلىدى. لاماركنلك تەبىەت ئىلاھچىلىغى مانا مۇشۇ يەردە ئىپادىلىنىدۇ.

بىولوگىيە (يەر شارىدىكى ھاياتلىقنلك تەرەققىياتىنلك ئومۇمى قانۇنىيىتىنى تەتقىق قىلىدىغان پەن) تارىخىدا لامارك ئىلغار رول ئويناغان ئىدى. "بىولوگىيە" دېگەن ئاتالغۇنى دەل لامارك پەيدا ئىشلەتكەن. لامارك تەبىەتنى تەتقىق قىلىش ئۇسۇلىنى يارىتىش

جەھەتتىكى بىر بېگلىغۇچى بولۇپ ھىساپلىنىدۇ. لامارك تەدرىجى تەرەققىيات نەزىرىيىسى ئۈسۈلى، بولۇپمۇ دارۋىنىنىڭ تەدرىجى تەرەققىيات نەزىرىيىسى ئۈسۈلى بىولوگىيىگە ئىلمىي ئاساس سېلىپ بەردى. لامارك ئۈسۈلىنىڭ ماھىيىتى تەبىئەت دۇنياسىنىڭ بىرلىگى ۋە ئۆزلۈكسىز راۋاجلىنىش ئىدىيىسىدىن، تۇرلەرنىڭ ئوز ھاياتى شارائىتى ۋە تاشقى مۇھىتنىڭ تەسىرى ئاستىدا ئوزگىرەلەيدىغانلىقى توغرىسىدىكى ئىدىيىدىن ئىبارەت.

لامارك ئوزىنىڭ ئاساسىي ئەسىرى بولغان «ھايۋاناتلار پەلسەپە-سى»نى ئېلان قىلدى (1809)، بۇ ئۇنىڭ توھپىسى، چۈنكى ئۇ شۇ چاغلاردا مۇتلەق ھوكۇمران ئورۇندا تۇرىدىغان، جانلىق مەۋجۇداتلار دۇنياسى توغرىسىدىكى مېتافىزىكىلىق چۈشەنچىگە قارشى كۆرەش قىلغان ئىدى. لامارك ھايۋاناتلار، ئوسۇملۇكلەرنى تۇرگە ئايرىش، قەدىمقى جانلىق مەۋجۇداتلار ئۈستىدە تەتقىقات ئېلىپ بېرىش، ئوي ھايۋانلىرى ھەم زىرائەت قاتارلىقلارنىڭ ئوزگىرىشچانلىقىنى كۆزىتىش ئاساسىدا بايقىغان ئۇرغۇن پاكىتلار مېتافىزىكىلىق بولغان، تۇر ئوزگەرمەيدۇ دەيدىغان تەلىماتقا قەتئىي رەددىيە بەردى. لامارك يەنە كۆۋىيېنىڭ ئەكسىيەتچىل ۋە ئىدىيالىستىك ھالاكەتلىك ئوزگىرىش نەزىرىيىسىنى تەنقىت قىلدى. لامارك، تەبىئەت دۇنياسىدا ئەزەلدىن ھېچقانداق ھالاكەتلىك ئوزگىرىش بولۇپ باقمان ئەمەس، پۈتكۈل تەبىئەت دۇنياسى ئاستا-ئاستا، پەيدىن-پەي راۋاجلانغان، ھېچقانداق سەكرەش بولمىغان، دەيدۇ.

لامارك جانلىق مەۋجۇداتلارنىڭ ئورگانىزىمىدا ئوزگىرىش بولۇشنىڭ سەۋەبى مەسىلىسىگە جاۋاپ بېرىشكە ھەرىكەت قىلىپ كورگەن ئىدى؛ ئۇ تاشقى مۇھىتنىڭ تەسىرى ئورگانىك جىسىملاردا ئوزگىرىش بولۇشنىڭ بىۋاستە سەۋەبى، دەيدىغان بىر قانىدىنى ئوتتۇرىغا قويدى. لامارك مۇنداق دەپ قارايدۇ: ئەگەر تاشقى

ئامىل ئوسۇملۇكلەرگە بىۋاستە تەسىر قىلىپ ھەمدە مۇناسىپ ئوزگەرىش پەيدا قىلىپ، ئۇنىداقتا نېرۋا سىستېمىسىغا ۋە بىر قەدەر مۇرەككەپ قۇرۇلمىغا ئىگە ھايۋاناتلار ئۈچۈن ئېيتقاندا، تاشقى ئامىللىق تەسىرى ھايۋانلىق ئادەتنى ۋاستىلىك ھالدا ئوزگەرتىش، شۇنداقلا ئۇنىڭدا يېڭى ئېھتىياجنىڭ بارلىققا كېلىشى ئارقىلىق يۈز بېرىدۇ. يېڭى ئېھتىياج بارلىققا كەلگەنلىكتىن، ھايۋان بەزى ئەزالىرىنى تېخىمۇ كوپرەك ئىشقا سېلىشقا باشلايدۇ، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، يەنە بىر قىسىم ئەزالىرىنى ئىشقا سېلىشنى توختىتىدۇ. بەزى ئەزالار ئىشقا سېلىنغانلىقى ۋە يەنە بىر قىسىم ئەزالار ئىشلىتىلمەي قالغانلىقى ئۈچۈن، پۈتكۈل ئورگانىزم جىسىم ھەم ئۇنىڭ رولىدا ئوزگىرىش يۈز بېرىدۇ.

لاماركنىڭ تەلىماتىغا ئەكسىيەتچىلەر زەھەرخەندىلىك بىلەن ھۇجۇم قىلدى. تا كېيىنكى چاغلاردىمۇ بەزىلەر ئۇنى قۇپ-قۇرۇق پەرەز قىلىدىغان خام خىيالچى دەپ ھاقارەتلىدى. ۋېيسمانىزم-مورگانىزمچىلار لاماركنىڭ تاشقى مۇھىتنىڭ ئورگانىزم جىسمىلارنىڭ ئوزگىرىشچانلىقىغا بولغان تەسىرى توغرىسىدىكى ۋە ئېرىشىلگەن ئىرسىيەت توغرىسىدىكى ماتېرىيالىستىك قائىدىلىرىگە شىددەتلىك ھۇجۇم قىلدى. بارلىق ئىلغار ئالىملار، مەسىلەن، دارۋىن، **تىمىريازېۋ***، **مىچىنكوۋ*** قاتارلىقلار قوزغىلىپ لاماركنى قوغدىدى. ئەكسىيەتچى بۇرژۇئا بولوگلىرى لامارك تەلىماتىنىڭ ماتېرىيالىستىك ئاساسىنى ئوزگەرتىۋەتتى. مەسىلەن، روھىي ھالەت لاماركىزمچىلىرى كوپ، پائۇلى ۋە فرانسىي قاتارلىق كىشىلەر ئەنە شۇنداق قىلدى، ئۇلار روھىي ھالەتنىڭ تەدرىجى تەرەققىيات جەريانىدا يېتەكچى رول ئوينايدىغانلىقى، ئورگانىك جىسمىلارنىڭ "مۇكەممەللەشىش"نى "تەلەپ قىلىدىغان"لىقى قاتارلىق ئىدېيالىستىك نۇقتىنەزەرلەرنى تەرغىب قىلدى. **مىچۇرىن تەلىماتى*** لاماركنىڭ تالانتلىق

قىياس ۋە پەرەز شەكلىدە ئوتتۇرىغا قويىغان ئىلغار ماتېرىياليستىك قائىدىسىنى قوغدىدى. مېچۇرىن تەلىماتى ئۇرمۇش شارائىتىنىڭ ئورگانىك جىسىملارنىڭ خاراكتېرىنىڭ ئوزگىرىشىدە ئويناپىدىغان رولى توغرىسىدىكى نەزەرىيىنى چوڭقۇر تەتقىق قىلدى ھەمدە ئېرىشىلگەن ئىرسىيەتنىڭ نەسلىگە تارتىشى مۇمكىنلىگى، شۇنداقلا مۇقەررەر ھالدا نەسلىگە تارتىشىدىن ئىبارەت مۇشۇنداق ئىنتايىن مۇھىم بىولوگىيە قانۇنىيىتىنى كەشپ قىلدى، بۇ قانۇنىيەت توغرىسىدا لامارك پەقەت ئەڭ ئادەتتىكى شەكىل ئارقىلىق ئوختىلىپ ئوتكەن ئىدى.

لاماركنىڭ تەرەققىيات نەزەرىيىسىنىڭ ئوزىگە كەلسەك، ئۇ بىر خىل ساپ تەدرىجى تەرەققىيات نەزەرىيىسى، چۈنكى لامارك تەرەققىياتنى پەقەت سەكرەش ۋە ئىنقىلاپ بولمىغان تەدرىجى ئىلگىرىلەشنىڭ داۋاملىشىش جەريانى دەپ قارايدۇ. لاماركنىڭ تەرەققىيات نەزەرىيىسى مېخانىكىچىلىق خۇسۇسىيەتكە ئىگە. لامارك دىيالېكتىك تەرەققىيات قارىشى سەۋىيىسىگە تېخى يەتمىگەن. پەقەت مېچۇرىن تەلىماتىلا دىيالېكتىك ماتېرىيالىزمنى تۇنجى قېتىم تامامەن ئاڭلىق ھالدا ۋە ئۇزۇل-كېسىل تەدبىق قىلىش ئارقىلىق جانلىق مەۋجۇداتلار دۇنياسى تەرەققىياتىنىڭ ئوبېكتىپ قانۇنىيىتىنى تەتقىق قىلدى.

لامېتتىرى، جۇلىئان ئوفرې 拉美特利，朱利安·奥弗雷 Ламеттри, Жюльен Офрэ (1709–1751) ئاناقلىق فرانسىيە ماتېرىياليستىك پەيلاسوپى. ئۇ فرانسىيەدىكى باشقا ماتېرىياليستلار، مەرىپەتچىلەر (**دىدېرو***، **ھولباخ*** قاتارلىق كىشىلەر) بىلەن بىللە 18-ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىدىكى فرانسىيە بۇرژۇئا ئىنقىلاۋى ئۈچۈن ئىدىيۋى تەييارلىق خىزمەتلىرىنى ئىشلەش جەھەتتە زور رول ئويناندى. لامېتتىرىنىڭ كەسپى دوختۇر ئىدى. ئۇنىڭ ماتېرىياليستىك

نۇقتىنەزىرى تەبىي پەننى ئاساس قىلغان. 1745 ـ يىلى ئۇنىڭ تۇنجى پەلسەپە ئەسىرى «روھنىڭ تەبىي تارىخى» نەشر قىلىندى، مۇشۇ مۇناسىۋەت بىلەن ئۇ دىنىي جەمىيەتنىڭ زىيانكەشلىكىگە ئۇچرىدى. 1748 ـ يىلى ئۇ گوللاندىيىدە مۇھاجىر بولۇپ تۇرغان چېغىدا، ئوزىنىڭ "ئادەم ـ ماشىنا" دېگەن داڭلىق ئەسىرىنى ئىمزاسىز ئېلان قىلدى، بۇ 18 ـ ئەسىردىكى جەڭگىۋار، ماتېرىيالىستىك ۋە خۇداسىز ـ لىقنى تەشۋىق قىلىدىغان ئەسەر ئىدى، لېكىن ئۇ گوللاندىيىدىمۇ ماتېرىيالىزىمغا ۋە خۇداسىزلىققا ئېتىقات قىلغانلىقتىن زىيانكەشلىككە ئۇچرىدى. شۇنىڭ بىلەن ئائىلاج گوللاندىيىدىن بېرلىنگە كوچۇپ باردى.

لامېتتىرى باشقا فرانسىيە ماتېرىيالىستلىرىغا ئوخشاش، **دېكارت*** نىڭ فىزىكىسىنى ۋە **لوك*** نىڭ تۇيغۇ نەزىرىيىسىنى راۋاجلاندۇردى. لامېتتىرى بېرلىككە كەلگەن ماددى ئەسلى زاتنىڭ مەۋجۇت ئىكەنـ لىكىنى، ئۇنىڭ شەكسلى دەل تەبىەتتىكى ئۈچ دۇنيا: ئورگانىك دۇنيا، ئوسۇملۇكلەر دۇنياسى ۋە ھايۋاناتلار دۇنياسى (ئادەمنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ) ئىكەنلىكىنى دەللىلىدى، يېيىلىشچانلىق، ھەركەت ـ ماددىنىڭ ئىچكى پائالىيەتچانلىقى ـ ۋە سەزىمچانلىق بولسا بۇ بېرلىككە كەلگەن ماددى ئەسلى زاتنىڭ ئۈچ ئالاھىدىلىكى، ئۇلارنىڭ ھايۋانات، ئوسۇملۇك ياكى ئادەم بولۇشىدىن قەتئىي نەزەر، ھەممىسى مۇشۇ ئالاھىدىلىككە ئىگە بولىدۇ. ئۇلاردا سۈپەت پەرقى بولمايدۇ، پەقەت سان پەرقى بولىدۇ. بۇ خىل پەرق ئادەمـ نىڭ باشقا ھايۋانلارغا قارىغاندا ئېخمۇ يۇقۇرى سەزىمچانلىق ۋە ئېخمۇ كوپ ئەقىل ـ پاراسەتكە ئىگە بولغانلىغدا. لامېتتىرى لوكنىڭ روھ توغرىسىدىكى ئىدىيالىستىك نۇقتىنەزىرىگە قەتئىي قارشى تۇردى، ئۇ مۇنداق دەپ ھېسابلىدى: روھ كىشىلەرنىڭ تۇيۇش ۋە پىكىر يۈرگۈزۈش ئىقتىدارىدىنلا ئىبارەت. ئادەم تۇيغۇغا ئايانـ

فاندىلا پىكىر قىلىش ئىقتىدارىغا ئىگە بولىدۇ. تۈيغۇ كۈنىدىلىك تۇرمۇشتىكى ئىشەنچلىك بېتەكچى. لامېتتىرى تەن بىلەن روھ ئىككى مەنبەچىلىكىگە رەددىيە بەردى. ئۇ روھنى ماتېرىيالىستىك يوسۇندا چۈشەندۈردى، روھ ھادىسىلىرىنىڭ تامامەن تەن ھالىتىگە باغلىق بولىدىغانلىقىنى دەللىلىدى. لامېتتىرى «ئادەم ــ ماشىنا» دېگەن ئەسىرىدە ئادەم بەدىنىنى ئەڭ مۇرەككەپ ماشىنىغا ئوخشاتتى ھەمدە ئادەم بەدىنىنىڭ ئىچكى قىسمىدا يۈز بەرگەن فىزىئولوگىيىلىك ھادىسىلەرنى مېخانىكىدىكى قانۇنىيەت ئارقىلىق چۈشەندۈرۈشكە ئۇرۇندى. لامېتتىرى بارلىق فرانسىيە ماتېرىيالىستلىرىغا ئوخشاش، تەبىئەت ھادىسىلىرىنى چۈشىنىشتىمۇ مېتافىزىكىلىق ۋە مېخانىكىلىق مەۋقە تۇتتى، ئۇ ئۇزىنىڭ «ئادەم ــ ئوسۇملۇك» (1747) ۋە «ئېپىكۇر سېپتىمىسى» (1750) دېگەن ئەسەرلىرىدە ئورگانىك جانلىق مەۋجۇداتلارنىڭ پەيدىن ــ پەي مۇكەممەللىشىش توغرىسىدىكى ئىدىيىسىنى ئىلگىرى سۈردى، بۇ تەدرىجى تەرەققىيات ئىدىيىسىگە يېقىنلاشقان ئىدى.

لامېتتىرى جەمىيەت ھادىسىلىرىگە نىسبەتەن ئىدىيالىستىك چۈشەنچىدە بولغان ئىدى. ئۇ كىشىلەرنىڭ مەنپەئەتى جەمىيەت تۈرمۇشىنى بەلگىلەيدۇ، ھالبۇكى كىشىلەرنىڭ مەنپەئەتى يەنە جەمىيەتتە ھوكۇمران ئورۇندا تۇرىدىغان ئىدىيىگە باغلىق بولىدۇ، دەپ قارايدۇ. لامېتتىرنىڭ سىياسى نۇقتىسىزىرىنىڭ ئالاھىدىلىگى ئۇنىڭ بۇرژۇئازىيىچە چەكلىمىلىكىگە ئىگە ئىكەنلىگىدە. ئۇ خۇسۇسى مۇلۇككە ئىگە بولۇش ئەركىنلىگى بىلەن شەخسلىك ئەركىنلىگىنى ئارىلاشتۇرمۇبتىدۇ. كەمبەغەللەرگە ئەركىنلىك ھاجەت ئەمەس، دېن بولسا، ئەكسىچە، ئۇلار ئۈچۈن زورۇر دەپ قارايدۇ. لامېتتىرنىڭ قارىشىچە، "دانىشمەن" پادىشا يۇقىرالارنىڭ ئورنىغا پاراۋانلىغا كاپالەتلىك قىلارمىش. لامېتتىرى ماتارىيىنى ئومۇمىلاشتۇرۇش ھەل

قىلغۇچ ئەھمىيەتكە ئىگە دەپ قارايدۇ.

لاۋروۋ، پېتر لاۋروۋىچ 彼得·拉甫罗维奇 Лавров, Пётр Лаврович (1823—1900) رۇس جەمئىيەت ئەربابى، سىياسى مۇھاكىمچىسى ۋە ئىجتىمائىيەتشۇناسى، سۇبېكتىپ ئىدىيالىست ۋە كېلىشتۇرمىچى، **نارودنىكلىق*** مۇتەپەككۇرى. ئۇ 60-يىللارنىڭ ئاخىرلىرىدا يازغان ئاساسىي ئەسىرى «تارىخىي خەتلەر»دە نارودنىكلىق نۇقتىنەزىرىنى ئىنتايىن ئېپسىلى بايان قىلغان ئىدى. ئۇ دەسلەپتە، نارودنىكلىق تەشكىلات بولغان "يەر ۋە ئەركىنلىك پارتىيىسى"نىڭ ئەزاسى ئىدى، كېيىن "خەلق ئىرادىسى پارتىيەسى"نىڭ ئەزاسى بولدى؛ ئۇ خۇسۇسى تېرورلۇق تاكتىكىسىنىڭ ھامايىچىسى ئىدى. ئۇ بىرىنچى ئىنتېرناتسىونالغا قاتنىشىپ، ماركس ۋە ئېنگېلىس بىلەن تونۇشقان ھەمدە ئۇلار بىلەن خەت يېزىشىپ تۇرغان ئىدى. لاۋروۋ ماركسنىڭ ئىقتىساتشۇناسلىق نەزەرىيىسىگە ئېغىزدا قوشۇلغان بولسىمۇ، لېكىن ئەملىيەتتە كېلىشتۇرمىچىلىك قىلدى؛ ئۇ سىياسى ئىقتىساتنىكى ۋە **ئىجتىمائىيەتنىكى سۇبېكتىپ ئامىل*** نى قوغداپ، ماركىزىزىم تەلىماتى روسىيىگە باپ كەلمەيدۇ، دەپ ھېسابلىدى.

ئەكسىيەتچى فرانسىيە ئىجتىمائىيەتشۇناسى **كونت*** ۋە باشقا دەلىللەردىن كېيىن، لاۋروۋ نەزەرىيىۋى تەپەككۇر ۋە پەلسەپىگىمۇ ئىنكار قىلىش پوزىتسىيىسىدە بولۇپ، ئوزىنى ماتېرىيالىزىم بىلەن ئىدىيالىزمدىن "ئۈچىنچى قويۇش"قا ھەمدە پەلسەپىدىكى ئۈچ مەسلىنى ھەل قىلىشتىن خالى بولۇشقا ئۇرۇندى، ئەملىيەتتە، ئۇ **سۇبېكتىپ ئىدىيالىزىم*** ۋە **بىلگىلى بولماسلىق نەزەرىيىسى*** گە يان باستى. لاۋروۋ ئوكتەملىك بىلەن، تارىخىي ۋەقەلەر تەكرارلانمايدىغان يەككە-يىگانە ۋەقە، شۇڭا ئۇنى ئومۇملاشتۇرۇش، ئادەتتىكى ئوبېكتىپ قانۇنىيەتكە يىغىنچاقلاش مۇمكىن ئەمەس،

دەيدۇ. لاۋروۋنىڭ قارىشىچە، ئىجتىمائىيەتنىڭ ئوبيېكتى ئىجتىمائى تۇرمۇش ئەمەس، بەلكى شەخسلەر ۋە ئۇلارنىڭ كەلگۈسى تۇزۇم ھەققىدىكى قاينىسى بولۇشى لازىم ئىكەن، ئۇ كوزدە تۇتقان كەلگۈسى تۇزۇم ئۇششاق بۇرژۇئازىيە تۇزۇمىدىن ئىبارەت، بۇ خىل تۇزۇم ئاساسدا، چوڭ بۇرژۇئازىيە ۋە پۈرولېتارىياتمۇ بولمايدۇ، زىددىيەت ۋە سىنىپىي كۈرەشمۇ بولمايدۇ. ئۇ، شەخسىنىڭ تارىختىكى رولى ھەل قىلغۇچ رول بولىدۇ، دەپ قارايدۇ. لاۋروۋ-نىڭ ئىجتىمائى-سىياسى نۇقتىنەزىرى ۋە پەلسەپىۋى ئىجتىمائىيەت نۇقتىنەزىرى **چېرنىشېۋسكى***، **دوبرولېيۇبوۋ*** ۋە **پىساريۇ***لارنىڭ ئىنقىلاۋىي دېموكراتىزىمغا قارىغاندا كەينىگە چېكىنگەن. لاۋروۋ ئوزىنىڭ سوۋېكتىپ ئىدېيالىزمى ۋە كېلىشتۇرمىچىلىك ئىدېيىسى ئارقىلىق ئىنقىلاۋىي دېموكراتىزىم لاگېرىنى ئاجىزلاشتۇردى. چېرنىشېۋسكى باشچىلىغىدىكى ئىنقىلاۋىي دېموكراتىزىمچىلار لاۋروۋنىڭ پەلسەپىۋى ۋە ئىجتىمائىيەت مۇقامىلىرىنى كەسكىن تەنقىت قىلدى.

ماركس ۋە ئېنگېلس لاۋروۋنىڭ نارودنىكلىق سوۋېكتىپ ئىدېيالىستىك ۋە كېلىشتۇرمىچىلىك نۇقتىنەزەرلىرىنى پاش قىلدى، بۇ نۇقتىنەزەرلەر ئۇ بۇرگۇزگەن مۇرەسسەچىلىك سىياسىتى. ئۇنىڭ ا-ئىنتېرناتسونالدا باكۇنىنچىلار بىلەن ماركسزىمچىلارنى كېلىش-تۇرۇشكە ئۇرۇنغانلىقى بىلەن زىچ باغلانغان. لاۋروۋنىڭ نارودنىك-لىق نۇقتىنەزىرىگە قارشى كۈرەشتە، **پلېخانوۋ***نىڭ بىر قىسىم ئەسەرلىرى ناھايىتى زور ئەھمىيەتكە ئىگە. لېكىن، نارودنىكلارنىڭ ئۇششاق بۇرژۇئازىيىچە سوۋېكتىپ ئىدېيالىستىك نەزەريىسىنى تەل-توكۇس بىتچەت قىلغۇچى كىشى لېنىن بولدى.

列别捷夫, 彼得·尼古拉也维奇 **لېبېدېۋ**، پېتر نىكولايېۋىچ (1866—1912) Лебедев, Пётр Николаевич

فىزىكى، ۆەتەن فىزىكا ئىلمىي ئېقىمىنىڭ ئاساسچىسى، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ مەشھۇر ئالىملىرىدىن ۋاۋىلوۋ، لازاريۋ قاتارلىق كىشىلەر مۇشۇ ئېقىمدا يېتىشىپ چىققان. لېبېدېۋ روسىيە پېتىنىڭ ئاساسچىسى بولغان **لومونوسوۋ***دىن باشلانغان روسىيە تەبىئى پېتىنىڭ ماتېرىيالىستىك ئەنئەنىسىگە ۋارىسلىق قىلىدى، ئۇ **تىمىريازېۋ***، **ئۇمۇۋ***، **سېچېنوۋ***، **ستولېتوۋ***لار بىلەن بىرلىكتە ئىلىم-پەندىكى ماتېرىيالىزمنى قوغداش ۆە جاھانچىلىققا روسىيە ئىلىم-پەنىنى كەمستەكىنلىگىگە قارشى تۇرۇش يولىدا كۈرەش قىلدى.

لېبېدېۋنىڭ ئىلمىي ئەسەرلىرىدە نەزەرىيە بىلەن ئەمەلىيەتنىڭ ئايرىلماس بىرلىگى ئىپادىلەندى. ئۇ تاۋۇش دولقۇنى، سۇ دولقۇنى، ئېلېكتىر ماگنىت دولقۇنلىرىنىڭ رېزونانسورغا بولغان تەسىرىنى تاپتى، مىكرو دولقۇننىڭ ئالاھىدىلىگىنى تەتقىق قىلدى، ئۇلارنى ئاۋاز دولقۇنى ۆە ئىنفرا قىزىل نۇر سېپكتىر ئىلمى جەھەتتىكى ئاساس سېلىش خىزمىتىنى ئورۇنلىدى، ئېغىر ئايلانما جىسىملاردا ماگنىت مەيدانىنىڭ مەۋجۇتلۇغىنى تاپتى. لېبېدېۋنىڭ ئەڭ مەشھۇر ئىلمىي مۇۋەپپەقىيىتى يورۇقلۇقنىڭ قاتتىق جىسىملار (1899) ۆە گاز جىسىملار (1907—1910)غا بولغان بېسىمىنى تاپقانلىقى ۆە ئولچەگەنلىگى بولدى. بۇ كەشپىيات يورۇقلۇق ئېلېكتىر ماگنىت نەزەرىيىسىنى ۆە مەشھۇر رۇس ئالىمى بربدىشىن بەرپا قىلغان قۇيرۇقلۇق يۇلتۇزنىڭ شەكلى توغرىسىدىكى نەزەرىيىنى راۋاجلاندۇرۇش ئۈچۈن مۇستەھكەم تەجرىبىۋى ئاساس سېلىپ بەردى. لېبېدېۋنىڭ يورۇقلۇق بېسىمىنى ئولچەش جەھەتتىكى خىزمىتى فىزىكىدىكى ئاساسىي

ئۇقۇملار ــ ماسسا، ئېنېرگىيە، ئىلىكتىر ماگنىت مەيدانى قاتارلىقلارنى قايتا تەكشۈرۈپ چىقىشتىكى چىقىش نۇقتىسى بولدى، لېپىدېۋنىك تەجرىبىسى ئىسپاتلىدىكى، يورۇقلۇق ئالاھىدە سۈپەتتىكى ماددا، يورۇقلۇق ماسسىغىمۇ، ئېنېرگىيىگىمۇ ئىگە، بۇ ئىككىسىنىڭ ئايرىۋەتكىلى بولمايدىغان بىرلىكى بار. لېپىدېۋنىڭ شاگىرتى ۋاۋىلوۋنىڭ كورسەتكىنىدەك، لېپىدېۋنىڭ يورۇقلۇق بېسىمى فورمولىسى $p=\frac{E}{c}$ دىن ئالاقە فورمولىسى $E=mc^2$ چىقىرىلغان، بۇ ئالاقە فورمولىسى ھازىرقى زامان فىزىكىسىدا ناھايىتى زور ئەھمىيەتكە ئىگە. يورۇقلۇق بېسىمى جەھەتتىكى تەجرىبە قىلىچە ئاساسسىز ھالدا ماددىدىن ئايرىلىپ تۇرۇپ ئېنېرگىيىنى تەكشۈرۈشكە ئۇرۇنىدىغان ھازىرقى زامان ئىدىيالىستىك ئېنېرگىيىچىلىك نەزەريىسىنى پاش قىلىشتا زور ئەھمىيەتكە ئىگە. لېپىدېۋنىڭ يورۇقلۇق بېسىمىنى كەشپ قىلىشى بىلەن، بىز ناھايىتى نۇرغۇن مۇھىم ئاستىرونومىيە ھادىسىلىرىنى چۈشىنىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە بولدۇق. مەسىلە شۇ يەردىكى: ماددىنىڭ كىچىك زەررىچىلىرىگە نىسبەتەن ئېيتقاندا، يورۇقلۇق بېسىمى ئالەمنىڭ تارتىلىش كۈچىدىن نەچچە مىليون ھەسسە ئېشىپ كېتەلەيدۇ. ئالىم ئوبېكتىلىرى ــ قۇيرۇقلۇق يۇلتۇزنىڭ قۇيرۇغى، قۇياش يۈزىدىكى قىزىل يالقۇن، قۇياش تاجى، قۇياش يۈزىدىكى قارا داغ، يۇلتۇزلارنىڭ ئاتمۇسفېرا قاتلىمى، يۇلتۇزلار ۋە تۇمانلىقنىڭ ئىچكى قۇرۇلمىسى ــ توغرىسىدىكى تۇرلۈك نەزەريىلەر بەرپا قىلىنغان چاغدا، ئاسمان جىسىملىرىنىڭ ئۆزگىرىپ ببرىشى تەلىماتى بەرپا قىلىنغان چاغدا، يورۇقلۇق بېسىمىنى ئالىم ھەركىتى جەريانىدىكى دىنامىكىنىڭ بىر مۇھىم ئامىلى قىلىش كېرەك.

لېپىدېۋنىڭ تۇرمۇشى ۋە پائالىيىتى ــ روسىيە خەلقىنى ۋە ئىلىم ــ پەننى چەكسىز قىزغىن سۆيۈشىنىڭ ئۈلگىسى. ژۇلىمەتلىك

ستولىپىن ئەكسىيەتچىلىكى يىلىرىدا، لېبېدېۋ چاپادىشانىك مۇستەبىتلىك تۈزۈمىدىكى ئەكسىيەتچىل سىياسىتىگە ئېتىراز بىلدۈرۈش ئۈچۈن، 1911 ـ يىلىنىڭ بېشىدا تېمىريازېۋ، ئۇموۋ ۋە زېلىنسكى قاتارلىق كىشىلەر بىلەن بىرلىكتە موسكۋا داشۇبىسىدىن كېتىدۇ. چار روسىيىسىدە خىزمەت شارائىتى ئىنتايىن قىيىن بولىسىمۇ، لېبېدېۋ چەتئەلدىكى نوبىل شۇبېۋەنسىنىڭ تەكلىۋىنى يەنىلا رەت قىلىدۇ. ئۇ ھەقىقى ۋەتەنپەرۋەر بولۇپ، روسىيىدە قېلىپ، ئۆزى بەرپا قىلغان ۋەتەن ئىلىم ـ پەن ئېقىمىغا رەھبەرلىك قىلىدۇ. لېبېدېۋنىڭ ئىلمىي ئەسەرلىرى دۇنيانىڭ ئىلىم ـ پەنىگە قوشۇلغان ئۇلۇغ تۆھپە. لېبېدېۋ ئەسەرلىرىدىن: «لېبېدېۋ ئەسەرلىرى» (1913)، «لېبېدېۋ تاللانما ئەسەرلىرى» (1949) بار.

لېسسىڭ، گوتخولد ئېفرائىم 莱辛，哥特霍尔德·埃夫拉伊姆 Лессинг Готтольд Эфраим (1729—1781) گېرمانىيە ۋە ياۋروپا مەرپىەتچىلىك ھەرىكىتىدىكى مەشھۇر ئەربابى، سەنئەت نەزەرىيىچىسى، سىياسىي مۇھاكىمىچى، سەھنە ئەسىرى يازغۇچىسى. لېسسىڭ دېموكراتىزىمچى، فېئودال يانچىلىق تۈزۈمىگە ۋە ئۇنىڭ ئىدىيۇلوگىيىسىنى قارشى تۇرغۇچى جەڭچى ئىدى. ئېستېتىكا ۋە پەلسەپە جەھەتتە ئۇ 18 ـ ئەسىردىكى ئىنگلاۋىي بۇرژۇئا رېيالىزم نەزەرىيىچىسى ئىدى. لېسسىڭ ئۆزىنىڭ پەلسەپە ئەسەرلىرىدە دىندىكى تەقۋادارچىلىققا قارشى تۇرۇپ، باشقا دىنلارغا كەڭ قوساقلىق قىلىش ئىدىيىسىنى ۋە ئەقىلنىڭ ئەركىن ھوقۇقىنى قوغدىغان. براق، لېسسىڭ ئاساسىي جەھەتتىن يەنىلا ئىدىيالىست ئىدى، ئۇنىڭ ئوزىدە شۇ چاغدىكى گېرمانىيە بۇرژۇئا ئازاتلىق ھەرىكىتىنىڭ ئاجىزلىغى ۋە خام ـ خىيالىغى چىقىپ تۇرىدۇ. ئۇنىڭ شۇ چاغدا ھوكۇمران ئورۇننى ئىگەللىۋالغان فېئوداللىق تۈزۈمگە قىلغان تەنقىدىدە ئىنگلاۋىي ئوتكۇرلۇكىمۇ كەمچىل ئىدى. لېسسىڭنىڭ ئەڭ ئاتاقلىق

نەزەرىيەسىنى كانتنا ئەسەرلىرى «لاۋوكون» (1766) ۋە «ھامبۇرگ تىياتىرلىرى توغرىسىدا» (1767ـ1769) دىن ئىبارەت بولىدى. ئۇ بۇ ئىككى ئەسىرىدە 17ـ ئەسىردىكى ئاقسۇڭەكلەرنىڭ كلاسسىكچىلىغىنى تەلـتوكۇس ۋە ئىنچىكە تەنقىد قىلغان. ئۇ بۇنداق سەنئەتنىڭ خەلق تۇرمۇشىدىن ئايرىلغان سەنئەت ئىكەنلىگىنى كۆرسىتىپ ئوتكەن. گېرمانىيىدە شېكسپېيرنىڭ ئەسەرلىرىنى خەلقچىلىقنىڭ ۋە رېيالىزمـنىڭ ئۈلگىسى دەپ قەتئى ھالـدا جاكالىغان بىر تۈركۈم كىشىلەر بولغان ئىدى، ئۇ ئاشۇلارنىڭ بىرى ئىدى. لېسسىڭنىڭ غايىسى قەدىمقى يۇنان، رىم سەنئىتى روھىنىڭ بىر خىل مەدىنى ۋە قەھرەمانلارنى مەدھىيىلەش سەنئىتى. ئۇ مۇشۇ روھ بىلەن گېرمانىيە دراماسى ۋە ئەدەبىياتىنى يېڭىلاشقا تىرىشقان.

لېسسىڭنىڭ ئېتىتىكا نۇقتىسىنەزىرى بۇرژۇئا مەرىپەتچىلىك ھەرىكىتىنىڭ دائىرىسىدىن ئېشىپ كېتەلمىدى. ئۇ يىراق ئوتمۇشتىن غايىۋى تېمىلەرنى ئىزلىگەن. ئۇنىڭ «ھارا سامپسون خېنىم»، «مىننا فون بارنھېلم»، «ئېمىلىيە گالوتتى» ۋە «ئاقسىل ناتان» دىگەن سەھنە ئەسەرلىرى چوڭقۇر ئىجتىمائى ئىدىيە، يېڭى بەدىئى تىل ۋە گېرمانىيە مۇستەبتىلىك تۈزۈمىگە قارشى تۇرۇشتەك رېيالىزمىلىق قەھرىمانانە روھقا ئىگە بولغاچقا، 18ـ ئەسىردىكى تېمىس ئەدەبـياتىنىڭ بىر يېڭى دەۋرى بولۇپ شەكىللەندى. لېكىن لېسسىڭنىڭ تىياتىرلىرى پەنىلا بۇرژۇئا "مىشچانلىق تىياترى" "ئۆسلۇبى دائىرىسىدە توختاپ قالغان، گەرچە ئۇ ئۇزىنىڭ بەزى ئەسەرلىرىدە بۇ ئۇسلۇبنىڭ تارلىغىنى تۇگىتىشكە تىرىشقان بولسىمۇ (مەسىلەن: «ئېمىلىيە گالوتتى» دىگەن تىياتىردىكى قەھرىمانلىق تەركىبى ۋە «ئاقىل ناتان»نى پەلسەپىۋى تىياتىر قىلىپ يېزىشقا ئۇرۇنغانلىغى). بىر نەزەرىيەچى، رادىكال، قەھرىمان مەرىپەتچى بولغان لېسسىڭنىڭ ئوينىغان تارىخىي رولى گېرمانىيە خەلقىنىڭ تەرەققىيەرۇھىر كۆچلىرى-

ئاق يۈكسەك باھاسىغا سازاۋەر بولدى.

لىبنىتسىز، گوتفرىد ۋىلگېلم 莱布尼茨, 哥特弗利德·威廉 (1716—1646) Лейбниц, Готфрид Вильгельм مەشھۇر گېرمانىيە ئىدىيالىستىك پەيلاسوپى ۋە ماتېماتىكى، 18-ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىدىن 19-ئەسىرنىڭ باشلىرىغىچە بولغان مەزگىلدىكى گېرمانىيە ئىدىيالىزمىنىڭ پىشۋاسى. لىبنىتسنىڭ پەلسەپىسى گېرمانىيە فېئودالىق بولۇنمىسى شارائىتىدا شەكىللەنگەن. يېگى گۇللەنگەن گېرمانىيە بۇرژۇئازىيىسىنىڭ ئاجىزلىقى ئۇنىڭ ئىدىيەدىكى مۇرەسسەچىلىك خاراكتېرىنى بەلگىلىدى، بۇنداق ئىدىيە لىبنىتسنىڭ پەلسەپىسىدە ئەكس ئەتتۈرۈلدى، لىبنىتس دىن بىلەن پەننى كېلىشتۈرۈپ، خۇدانىڭ ئىرادىسى ئارقىلىق كىشىلەرنىڭ بېشىغا چۈشكەن كۈلپەتلەرنى چۈشەندۈرۈشكە تىرىشتى. ئۇنىڭ پەلسەپىۋى نۇقتىنەزىرى خۇدانىڭ يەنى جىمى كائىناتنىڭ خوجەسىنىڭ دىنىي نەزەرىيىسى بىلەن بۇۋاستە بىرلەشتۈرۈلگەن. لىبنىتسنىڭ قارىشىچە، تەبىئەت دۇنياسىنىڭ ئاساسلىرى بەزى مۇستەقىل، روھىي (ئىدىيەۋى) ئەسلى زات—**بىرلىك***تىن ئىبارەت. بۇ بىرلىك—ئالاھىدە "روھ"—كائىناتنىڭ ئاساسى، بارلىق ھاياتلىقنىڭ ئاساسى. بىرلىك پائالىيەتچان بولىدۇ، ئۇلارنىڭ پائالىيەت دائىرىسى ئىدىيىدە بولىدۇ؛ ماددا پەقەت مۇشۇ مۇستەقىل روھىي ماھىيەتنىڭ ئىپادىسى. ئەڭ ئالى بىرلىك—خۇدا، ئۇ مەۋجۇت بىرلىكنىڭ بارلىق چەكسىز كوپ خىللىقلىقىنى بارلىققا كەلتۈرگۈچى ھەمدە تەقدىرنىڭ يازما ماسلىغى بولۇپ شەكىللەنگەن بىرلىك ئوتتۇرىسىدىكى تەبىقە ۋە باغلىشىشنى بەلگىلەيدۇ. شۇڭا، لىبنىتس: بىزنىڭ بۇ ئەڭ گۈزەل دۇنيايىمىزدا ھەممە نەرسە تېخىمۇ مۇكەممەللىشىپ بارىدۇ، دەپ ھوكۇم قىلىدۇ.

ئورگانىكسىز دۇنيا توۋەن دەرىجىلىك بىرلىكنىڭ قوشۇلمىسى،

تادەم بولسا ربيالللقتا نسبەتەن ئېنىق چۈشەنچە ۋە تونۇشقا ئىگە بولغان بۇقۇرى دەرىجىلىك بىرلىكنىڭ قوشۇلمىسىدۇر. شۇنىڭ ئۈچۈن، بۇتكۈل تەبىئەت دۇنياسى ــ ئورگانىك دۇنيا؛ لىيېنىزنىڭ قارىشىچە، جانسىز تەبىئەت دۇنياسى يوق. لىيېنىزنىڭ بىرلىك تەلىماتىدا ئىدىيالىزم ۋە مېتافىزىكا (بىرلىكنىڭ تەبىئەتتىن خالى ھالدا پەيدا بولۇشى) ماددىلارنىڭ ئېچكى ھەركىتى توغرىسىدىكى ۋە ھاياتلىقنىڭ بارلىق ئىپادىلىنىش شەكىللىرىنىڭ ئوزئارا باغلىنىشى (بىرلىك ئارقىلىق) توغرىسىدىكى دىيالېكتىكىلىق پەرەز بىلەن بىرلەشتۈرۈلىدۇ. لىيېنىز بۇ ھەقتە مۇنداق دەپ كورسەتكەن ئىدى، "..... لىيېنىز ئىلاھىيەت ئارقىلىق ماددا بىلەن ھەركەتنىڭ ئايرىلماس (شۇنىڭدەك ئومۇمى يۇزلۈك، مۇتلەق) باغلىنىش پىرىنسىپىغا يېقىنلاشتى." («پەلسەپە خاتىرىلىرى»، خەلق نەشرىياتىنىڭ 1956 ــ يىل خەنزۇچە نەشرى، 345 ــ بەت) لېكىن شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، لىيېنىز ئەرەقىقىيات جەريانىنىڭ ئۈزلۈكسىزلىكى توغرىسىدىكى مېخانىزىم پىرىنسىپىنىمۇ راۋاجلاندۇرۇپ، ئۇنىڭدىكى سەكرەشنى ئىنكار قىلىدى ۋە ئىزىكىلىق ھەركەتنىڭ قانۇنىيىتىنى مەقسەتچىلىككە بوي سۇندۇردى. يىلىش ئەزىرىيىسى جەھەتتە، لىيېنىز ئەقىل ئىلاچىلىغى بىلەن تەجرىبىچىلىكنى كېلىشتۈرمەكچى بولغان ئىدى. لىيېنىز "ئەقىلدە مەۋجۇت بولغانلىكى ئەرسىنىڭ ھەممىسى ئاۋال سەزگۈدە مەۋجۇت بولىدۇ" دېگەن مەشھۇر تۈيغۇ ئەزىرىيىسى قائىدىسىگە ئوزىنىڭ: "ئەقىل ئوزى بۇنىڭ سىرتىدا بولىدۇ" دېگەن پىكرىنى تولۇقلايدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، لىيېنىز بۇ كېلىشتۈرۈشنى ئەقىلچىلىق ئاساسىدا ئەمەلگە ئاشۇرماقچى بولىدۇ.

لىيېنىز ماتېماتىكا جەھەتتە ناھايىتى زور خىزمەت كورسەتكەن. ئۇ نيۇتون*غا يېقىنماستىن دىففېرىنسىيال ۋە ئىنتېگرال (چەكسىز

كىچىك توغرىسىدا تەھلىل)نى بەرپا قىلغان، دىققەتنىسىيال ۋە ئىنتېگرال تەبىي پەننى ھالەتتىلا شەرھىلەپ بېرىش بىلەن قالماستىن، يەلكى جەريانىنى ــ ھەركەتنىمۇ شەرھىلەش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلدى. لېيبنىز شەكىل لوگىكىسىنىڭ بىر قانۇنىيىتى ــ تولۇق ئاساس قانۇنىيىتىنى بايان قىلدى. لېيبنىزنىڭ ئەڭ ئاساسلىق ئەسەرلىرى توۋەندىكىلەر: «چەكسىز چوڭلۇق بىلەن چەكسىز كىچىكلىكنى تېپىشنىڭ يېڭى ئۇسۇللىرى» (1684)، «تەبىەت دۇنياسى ۋە ھەرىكەتلىنىش زاتىنىڭ ئوزئارا باغلىنىشىنىڭ يېڭى سىستېمىسى» (1695)، «ئىنسان ئەقلى توغرىسىدىكى يېڭى نەزەريە» (1700ــ1705)، «ئىلاھ بەرھەقچىلىقى» (1710) ۋە «بىرلىك نەزەريىسى» (1714). بۇنىڭدىن باشقا، ئۇ يەنە ئوزىنىڭ پىكرىلىرىنى بايان قىلغان نۇرغۇن خەت ــ چەكلەرنى قالدۇرغان.

لېنىن، ۋلادىمىر ئىلىچ 列宁, 弗拉基米尔·伊里奇 Владимир Ильич پۈتۈن دۇنيا پۈرولېتارىياتى ۋە ئەمگەكچى خەلقىنىڭ ئەڭ ئۇلۇغ نەزەريەچىسى ۋە داھىسى، جاھانگىرلىك ۋە پۈرولېتارىيات ئىنقىلاۋى دەۋرىدىكى ماركسىزمنىڭ ئاساسچىسى، سوۋېت ئىتتىپاقى كومپارتىيىسىنىڭ پارتىيەسىنىڭ ۋە تارىختىكى تۇنجى سوتسىيالىستىك دولەتنىڭ ئاساس سالغۇچىسى. لېنىن 1870ــيىل 4ــئاينىڭ 22ــكۈنى سىمبىرسكى (ھازىرقى ئۇليانوۋسكى)دا تۇغۇلغان. ئۇنىڭ دادىسى ئىلىيا نىكولايېۋىچ ئۇليانوۋ سىمبىرسكى ئۇلكىلىك خەلق ماۋارىپى تەپتىشى بولغان. ئۇنىڭ ئاكىسى ئالېكساندر ئىلىچ چارپادىشا ئالېكساندر III نى قەستلەپ ئولتۇرۇشكە قاتناشقانلىقى ئۈچۈن 1887ــيىلى ئۇلۇمگە ھوكۇم قىلىنغان. لېنىن 1887ــيىلى ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتتۈرگەندىن كېيىن، قازان داشۋىسىنىڭ قانۇن پاكۇلتېتىغا كىرگەن، ئەمما ئۇزۇن ئوتمەيلا، ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئىنقىلاۋىي پائالىيەتلىرىگە پائال قاتناشقانلىقى ئۈچۈن قولغا ئېلىنىپ،

مەكتەپتىن ھەيدەۋېتىلگەن ھەمدە قازان ئولكىسىنىڭ كوكۇشكىنو يېزىسىغا سۈرگۈن قىلىنغان، لېنىن 1888-يىلى كۆزگىچە شۇ يەردە تۇرغان، ئاندىن قازانغا قايتىپ كېلىشىگە رۇخسەت قىلىنغان. ئۇ 1888—1889-يىللىق پۈتۈن قىشنى قازاندا ئوتكۈزگەن. بۇ چاغ-لاردا ئۇ ماركسنىڭ «كاپىتال»ىنى تەتقىق قىلغان ھەمدە ماركسزىم گۇرۇپپىسىغا قاتناشقان. 1889-يىلى كۆزدىن باشلاپ لېنىن سامارادا تۇرغان. ئۇ بۇ يەردە ماركس ۋە ئېنگېلسنىڭ ئەسەرلىرىنى تەتقىق قىلغان، شۇنىڭ بىلەن بىللە مەكتەپ سىرتىدىكى ئوقۇغۇچىلىق سالاھىيىتى بىلەن قانۇن پاكۇلتېتىغا ئىمتىھان بېرىشكە تەييارلىق قىلغان؛ 1891-يىلى پېتېربۇرگ داشۇبىسى ئۈيۈشتۇرغان ئەتىيازلىق ۋە كۆزلۈك ئىمتىھاندا ئۇنىڭ نەتىجىسى ئىنتايىن ياخشى بولۇپ چىققان. لېنىن سامارادا تۇنجى ماركسزىم گۇرۇپپىسىنى تەشكىل قىلغان، ئۇ چاغدا لېنىن ماركسزىمنى چوڭقۇر ئىگەللىگەنلىگى بىلەن ھەممىنى قايىل قىلغان. 1893-يىل 8-ئايىنىڭ 31-كۈنى لېنىن پېتېربۇرگقا كەلگەن. ئۇ پېتېربۇرگدىكى ماركسزىمچىلار بىردەك ئېتىراپ قىلغان رەھبەر بولۇپ قالغان ھەم ئوزى يېتەكچىلىك قىلغان گۇرۇپپىلار ئىچىدىكى ئىلغار ئىشچىلارنىڭ قىزغىن ئىززەت-ھورمەتىگە سازاۋەر بولغان. 1894-يىلى باھار ۋە يازدا لېنىن ئوزىنىڭ تۇنجى چوڭ ئەسىرى—روسىيە كوممۇنىزمچىلىرىنىڭ ھەقىقى خىتاب-نامىسى—**«"خەلق دوستلىرى" دېگەن نىمە ۋە ئۇلار سوتسىيال دېموكراتلىرىمچىلارغا قانداق ھۇجۇم قىلىدۇ؟»**نى يازدى. لېنىن بۇ كىتابىدا "نارودنىكلارنىڭ ساختا 'خەلق دوستلىرى' ئەسلىيەتتە بولسا خەلقىنىڭ دۈشمىنى ئىكەنلىگىدىن ئىبارەت ھەقىقى قىياپىتىنى ئوزۇل-كېسىل ئېچىپ تاشلىدى.....لېنىن ئىشچىلار سىنىپىنىڭ كۈرەش يولىنى توغرا كورسىتىپ بەردى، ئىشچىلار سىنىپىنىڭ جەمئىيەتتىكى ئىلغار ئىنقىلاۋىي كۈچ ئىكەنلىگىنى، دېخانلار ئىشچىلار

سنىپىنىڭ ئىنتىپاقچىسى ئىكەنلىگىنى قەيت قىلىدى." («س‌ك‌پ (ب) تارىخى قىسقىچە كۇرسى»، 1978 ـ يىل ئۇيغۇرچە نەشرى، 39 ـ ، 42 ـ بەتلەر). 1859 ـ يىلى لېنىن پېتېربۇرگدىكى ماركسزىمچى ئىشچىلار گۇرۇپپىلىرىنى "ئىشچىلار سىنىپى ئازاتلىق كۇرىشى جەمئىيتى" قىلىپ بىرلەشتۈردى، ئۇ روسىيە پۇرولېتارىيات ئىنقىلابىي پارتىيىسىنىڭ تۇنجى مۇھىم بىخى ئىدى.

1895 ـ يىل 12 ـ ئايدا لېنىن قولغا ئېلىنىپ تۇرمىگە قامالدى، ئۇ تۇرمىدە تۇرۇپ "كۇرەش جەمئىيتى"گە داۋاملىق رەھبەرلىك قىلدى. 1897 ـ يىلى سىبىرىيىنىڭ يېنىسى ئولكىسى مۇئىنسكى ئولايىتىنىڭ شۇشېنسكى يېزىسىغا سۈرگەن قىلىندى. ئۇ بۇ يەردە «روسىيە سوتسىيال دېموكراتىزىمچىلىرىنىڭ ۋەزىپىسى» دېگەن بۇرۇشۇرامنى خاراكتىرلىق كىتابچىنى يېزىپ چىقتى ھەمدە تۇرمىدە يېزىشقا باشلىغان «روسىيىدە كاپىتالىزىمنىڭ تەرەققىياتى» دېگەن ئىلمىي ئەسەرنى تاماملىدى (بۇ كىتاب 1899 ـ يىلى نەشر قىلىندى). 1900 ـ يىلىنىڭ باشلىرىدا لېنىن سۈرگۈنىدىن قايتىپ كەلدى ۋە شۇ يىلى 7 ـ ئايدا چەتئەلگە چىقىپ كېتىپ، چەتئەلدە ئىنقىلابىي ماركسزىمچىلارنىڭ تۇنجى پۈتۈن روسىيە سىياسى گېزىتى ـ «ئۇچقۇن گېزىتى»نى تەسىس قىلدى. لېنىننىڭ «ئۇچقۇن گېزىتى» "ئىقتىساد ـ ۋازلىق"نى ئىدىيە جەھەتتىن بىنېچىت قىلىش بولىدا غايەت زور خىزمەتلەرنى ئىشلىدى، "ئىقتىساتۋازلىق" مۇستەقىل پۇرولېتارىيات پارتىيىسىنى تەشكىل قىلىش ۋە تارقاق گۇرۇھلار ھەم گۇرۇپپىلارنىڭ بىرلىككە كەلگەن روسىيە سوتسىيال ـ دېموكراتىك ئىشچىلار پارتىيىسىنى قۇرۇش بولىدىكى ئاساسىي دۈشمەن ئىدى. لېنىننىڭ قاتتىق شىشى بىلەن روسىيە سوتسىيال ـ دېموكراتىك ئىشچىلار پارتىيىسىنىڭ ئىككىنچى قۇرۇلتىيى ماركسزىمچە پارتىيىنىڭ ئىنقىلابىي پۇروگرامىسىنى تۈزۈپ چىقتى ۋە ماقۇللىدى. ئاغمىچىلارنىڭ قارشىلىق

كورستىشىگە قاتناشتىن، سوتسىيال دېموكراتلار پارتىيەسىنىڭ پۈروگراممىسىغا سوتسىيالىستىك ئىنقىلاپ ۋە پۈرولېتارىيات دىكتاتۇرىسى تەلىۋى تۇنجى قېتىم كىرگۈزۈلدى.

1902-يىل 3-ئايدا لېنىننىڭ **«نېمە قىلىش كېرەك؟»*** دېگەن ئەسىرى تەشر قىلىندى، بۇ ئەسەر "ئىقتىساتۋازلىق"نى ۋە ئىستىخىيىگە چوقۇنىدىغان ئەكسىيەتچىل "تەۋرىنىيە"لەرنى ئىدىيە جەھەتتىن بىتچەت قىلدى ھەمدە ماركسىزمچە پارتىيىنىڭ ئىدىيىۋى ئاساسىنى سېلىپ بەردى. لېنىن بۇ ئەسىرىدە خەلقارا ئاغمىچىلىقنى پاش قىلدى. لېنىن 1903-يىل 7-ئايدا چاقىرىلغان روسىيە سوتسىيال-دېموكراتىك ئىشچىلار پارتىيەسىنىڭ 2-قۇرۇلتىيىدا، ئاغمىچىلارغا قارشى كۈرەش قىلىپ، ئىنقىلاۋىي ماركسىزمنىڭ ھەلىمىسىگە كاپالەتلىك قىلدى، ئىنقىلاۋىي ماركسىزمچىلارنى ئوز ئەتراپىغا ئۇيۇشتۇردى. 2-قۇرۇلتايدا، لېنىن روسىيىدە ھەقىقى ئىنقىلاۋىي پۈرولېتارىيات پارتىيەسىنى قۇرۇش يولىدا ئېلىپ بارغان ئۇلۇغ كۈرەشتە ئاخىرى غەلبە قىلدى. لېنىن يېشىدا ۋە يېشىدىن كېيىن مېنشېۋىكلار بىلەن بولغان كۈرەش داۋاملىدا، كومۇنىستىك پارتىيىنىڭ ئىككىنچى ئىنتېرناتسونالنىڭ ئىلھاتچى پارتىيىلىرىگە تۇپتىن ئوخشىمايدىغان يېڭى تىپتىكى پارتىيىنىڭ ئەشكىلي ئاساسىنى ئورناتتى. لېنىننىڭ 1904-يىل 5-ئايدا ئەشر قىلىنغان **«بىر قەدەم ئالغا، ئىككى قەدەم ئارقىغا»*** دېگەن ئەسىرى بولشېۋىكلار پارتىيەسىنىڭ ئەشكىلي ئاساسىنى ئورنىتىشتا ئالاھىدە ئەھمىيەتكە ئىگە ئەسەر، لېنىن بۇ كىتابىدا، ماركسىزم تارىخىدا بىرىنچى بولۇپ پارتىيە توغرىسىدىكى ئەلمانىنى تۈزۈپ چىقىپ، پارتىيە پۈرولېتارىياتنىڭ پۈرولېتارىيات دىكتاتۇرىسىنى قولغا كەلتۈرۈش يولىدىكى كۈرىشىدە رەھبىرلىك ئەشكىلات بولىدۇ، دەپ كۆرسەتتى ھەمدە مېنشېۋىكلارنىڭ يېڭى «ئۇچقۇن گېزىتى»نىڭ ئاغمىچىلىقىنى ۋە ئەشكىلاتنى بۇزۇش شۇئە-

لۇقلىرىنى پاش قىلدى.

1905ـ1907ـ يىللاردىكى ئىنقىلاپ ھارپىسىدا، لېنىن تەشكىلاتقا بۇزغۇنچىلىق قىلغۇچى مېنشېۋىكلار (ب. ئاكسېلرود، مارتوۋ، تروتسكى قاتارلىقلار) بىلەن كۈرەش قىلىش داۋامىدا بولشېۋىكلارنىڭ ئورگان گېزىتى ـ «ئالغا» گېزىتىنى تەسىس قىلدى. لېنىن پارتىيەنىڭ كۈنسايىن يېقىنلاپ كېلىۋاتقان ئىنقىلابقا رەھبەرلىك قىلىشى ئۈچۈن تەييارلىق خىزمەتلىرىنى ئىشلىدى. 1905ـ يىل 11ـ ئايىنىڭ باشلىرىدا، لېنىن ئىنقىلابقا بىۋاستە رەھبەرلىك قىلىش ئۈچۈن، چەتئەلدىن روسىيىگە قايتىپ كەلدى. ئۇ ئىنقىلابنىڭ تەرەققىياتىغا پۈتۈنلىكاشاڭ بولۇۋاتقان ئاساسىي قانۇنچى دېموكراتلار، سوتسىيال ئىنقىلابچىلار، مېنشېۋىكلار ۋە تروتسكىچىلارغا قارشى كۈرەشنى قانات يايدۇردى، قورالنىڭ قوزغىلاڭ كونترىش ۋە پۈرولېتارىيات بىلەن دېخانلارنىڭ ئىنقىلاۋىي دېموكراتىك دىكتاتۇرىسىنى قولغا كەلتۈرۈش توغرىسىدا چاقىرىق چىقىرىپ، ئىشچىلار سىنىپىنىڭ پارتىيە ئىنقىلاۋىي كۈرەشلىرىگە رەھبەرلىك قىلدى. لېنىن ئوزىنىڭ 1905ـ يىل 7ـ ئايدا يازغان **«سوتسىيال دېموكراتلار پارتىيىسىنىڭ دېموكراتىك ئىنقىلابتىكى ئىككى خىل تاكتىكىسى»** دېگەن تارىخى ئەسىرىدە كومۇنىستىك پارتىيىنىڭ ئىنقىلاۋىي تاكتىكىسىغا ئاساس سېلىپ بەردى ھەمدە بۇرژۇئا ئىنقىلاۋى بىلەن سوتسىيالىستىك ئىنقىلابنىڭ ئوزئارا مۇناسىۋىتى مەسىلىسىدە يېڭى قاڭجىن ئوتتۇرىغا قويۇپ، پۈرولېتارىياتنىڭ بۇرژۇئا دېموكراتىك ئىنقىلاۋىدىكى رەھبەرلىك ھوقۇقى مەسىلىسىنى، بۇرژۇئا دېموكراتىك ئىنقىلاۋىنىڭ سوتسىيالىستىك ئىنقىلابقا ئايلاندۇرۇلۇشى مەسىلىسىنى ھەل قىلدى. لېنىن سوتسىيالىستىك ئىنقىلاپ توغرىسىدا يېڭى نەزەرىيىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، سوتسىيالىستىك ئىنقىلاپ پۈتكۈل بۇرژۇئازىيىگە پۈرولېتارىياتنىڭ يەكىگە ۋە بارەمچىسىز قارشى تۇرۇشى بىلەن

ئەمەلگە ئاشۇرۇلمايدۇ، بەلكى ئوزى رەھبەر بولغان ۋە يېتەرسم پۇرولېتارلار ئامىستى يەنى مىليونلىغان ئەمگەكچىلەر ئامىستى ئىنتىياقچى قىلغان پۇرولېتارىيات تەرىپىدىن ئەمەلگە ئاشۇرۇلىدۇ، دەپ قەيت قىلدى. لېنىنىك بۇ ئەسىردە سوتسىيالزمىنىك يالغۇز بىر كاپىتالستىك مەملىكەتتە غەلبە قىلىشى مۇمكىنلىگى ھەققىدىكى بۇاستە يەكۈن تېخى چىقىرىلمىغان ئىدى. ئەمما ئۇنىڭدا بۇنداق يەكۈن چىقىرىشقا زورۇر بولغان بارلىق ئاساسىي تەركىپلەر بار ئىدى. لېنىن بىرىنچى دۇنيا ئۇرۇشى مەزگىلىدە بۇ يەكۈننى چىقاردى.

ئىنقىلاپ مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن، لېنىن يەنە چەتئەلدە مۇھاجىر بولۇپ تۇرۇشقا مەجبۇر بولدى (1907 ـ يىل 12 ـ ئاي). ئەكسىيەتچىلىك يىللىرىدا، لېنىن ئەمەلدىن قالدۇرغۇچىلار، چاقىرۇۋالغۇچىلار ۋە تروتسكىچىلارغا قارشى كۈرەش قىلىش داۋامىدا، بولشېۋىكلار كۇچىنى ئۇيۇشتۇرۇپ، يېڭى تېپتىكى پارتىيە ـ ماركسىزمچە ئىنقىلاۋىي پارتىيە ـ قۇرۇش ئۈچۈن ئومۇمى يۇزلۈك تەييارلىق خىزمەتلىرىنى ئىشلىدى. لېنىنىك 1909 ـ يىلى نەشر قىلىنغان **«ماتېرىيالزىم ۋە تەجرىبە تەنقىتچىلىگى»*** دېگەن ئەسىرى بۇنداق پارتىيىنى قۇرۇشنىك تەييارلىق خىزمەتلىرىنى نەزىرىيە جەھەتتىن ئوبدان ئىشلەشتە ئىنتايىن زور ئەھمىيەتكە ئىگە بولدى. لېنىن بۇ كىتابىدا **بوگدانوۋ*** ۋە ئۇنىڭ شېرىكلىرىنىك ئەكسىيەتچىل سۇبېكتىپ ئىدىيالىزمىغا قارشى كۈرەش قىلىش ئارقىلىق ماركسىزمچە پارتىيىنىك نەزىرىيىۋى ئاساسى ـ دىيالېكتىك ماتېرىيالىزىم ۋە تارىخىي ماتېرىيالىزمنى قوغدىدى ھەمدە ئېنگېلىسنىك ۋاپاتىدىن كېيىنكى بۇ تارىخىي دەۋرده يەن ساھەسىدە، ئالدى بىلەن ئەينى يەن ساھەسىدە قولغا كەلتۈرۈلگەن بارلىق مۇھىم ۋە تۈپكى نەرسىلەرنى ماتېرىيالىستىك ئاساستا يەكۈنلەپ، ماركسىزمچە پەلسەپىنى

داؤاملىق تەرەققى قىلدۇردى.

لېنىنىڭ يېڭى تېپتىكى ماركسىزمچە پارتىيە قۇرۇش يولىدا ئۇزاق مۇددەت خىزمەت ئىشلىتى ئارقىسىدا، 1912 ـ يىلدىكى پراگا ۋەكىللەر يىغىندا مېنشېۋىك ئىمەلدىن قالدۇرغۇچىلار روسىيە سوتسىيال ـ دېموكراتىك ئىشچىلار پارتىيىسىدىن قوغلاپ چىقىرىلدى، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا بولشېۋىكلارنىڭ ئاخىرى بىر مۇستەقىل پارتىيە بولۇپ شەكىللىنىشى ئۈچۈن ئاساس سېلىندى. پېتېربۇرگ ئىشچىلىرىنىڭ تەشەببۇسىغا ئاساسەن، بولشېۋىكلارنىڭ ئاشكارا كۈندىلىك گېزىتى ـ «ھەقىقەت» گېزىتى 1912 ـ يىلى چىقىرىلىشقا باشلىدى. شۇ چاغدا پارتىيا ئۆرۈۋاتقان لېنىن پارتىيىنىڭ ئىنقىلاۋىي خىزمەتلىرىگە بىۋاستە رەھبەرلىك قىلىش ئۈچۈن، روسىيگە يېقىنراق بولغان كىراكوۋ شەھىرىگە كوچۇپ كەلدى. جاھانگىرلىك ئۇرۇشى باشلانغاندا، لېنىن ئاۋسترىيە ساقچىلىرى تەرىپىدىن قولغا ئېلىندى. قويۇپ بېرىلگەندىن كېيىن شۇېتسارىيىدە تۇردى. جاھانگىرلىك ئۇرۇشى يىلىرىدا، لېنىن كومىۋنىستىك پارتىيىنىڭ ئۇرۇش، تېچلىق ۋە ئىنقىلاپ قاتارلىق مەسىلىلەردىكى نەزىرىيە ۋە تاكتىكىسىنى تۈزۈپ چىقتى. 1916 ـ يىلى لېنىن ئۇزىنىڭ **«جاھانگىرلىك كاپىتالىزمىنىڭ يۇقۇرى باسقۇچى»*** دېگەن مەشھۇر ئەسىرىنى يېزىپ پۈتتۈردى. بۇ ئەسەردە لېنىن ئۇزى كەشپ قىلغان جاھانگىرلىك باسقۇچىدا كاپىتالىزىم تەرەققىياتىنىڭ تەكشىسىزلىگى قانۇنىيىتىنى دەللىلەپ، جاھانگىرلىك ـ چىرىگەن ۋە ئولۇۋاتقان كاپىتالىزىم، سوتسىيالىستىك ئىنقىلاپىنىڭ ھارپىسى، دەپ كۆرسەتتى. لېنىن ئۇزىنىڭ جاھانگىرلىك توغرىسىدىكى نەزىرىيىسىگە ئاساسەن، بىرقانچە ئەسەرلىرىدە، مەسىلەن، «ياۋروپا قوشما ئىشتاتلىرى شوئارى توغرىسىدا» (1915)، «پۈرولېتارىيات ئىنقىلاۋىنىڭ ھەربىي پروگرامىسى» (1916)دا: سوتسىيالىزىم دەسلەپ يالغۇز بىر ياكى بىر ـ

قانچه مەملىكەتتە غەلىبە قازىنىشى مۇمكىن، سوتسىيالىزمنىڭ بارلىق مەملىكەتلەردە ياكى كوپچىلىك كاپىتالىستىك مەملىكەتلەردە بىرلا ۋاقىتتا غەلىبە قازىنىشى مۇمكىن ئەمەس، دىگەن نەزەرىيىنى دەللىلىدى. لېنىن، جاھانگىرلىك ئۇرۇشىنى ئىچكى ئۇرۇشقا ئايلاندۇرۇشنى چاقىرىق قىلدى، "ئوز دولىتى" ھوكۇمىتىنى ئۇرۇشتا مەغلۇپ قىلىش شوئارىنى ئوتتۇرىغا قويدى. ئىشچىلار سىنىپىغا ئاسىلىق قىلىپ، "ۋەتەنىي قوغداش" يەنى بۇرژۇئا دىكتاتۇرىسىنى قوغداش مەيدانىدا تۇرغان ئىككىنچى ئىنتېرناتسونال بولشېۋىكلىرىنىڭ ئاسىلىق قىلمىشىنى ئېچىپ تاشلىدى ھەمدە قاتتىق سوكتى. لېنىن ئوتتۇرا گۇرۇھتىكىلەر لاگىرىدىكى خائىنلارنى، يوشۇرۇنغان سوتسىيال شوۋىنىزمچى **كائۇتسكى*** ۋە تروتسكىلارنى پاش قىلدى. ئۇرۇش مەزگىلىدە لېنىن ماركسىزمچە پەلسەپىنىڭ نەزەرىيىۋى قائىدىلىرىنى داۋاملىق راۋاجلاندۇرۇش بىلەن شۇغۇللاندى. لېنىننىڭ بۇ مەزگىلدە يازغان پەلسەپىگە دائىر خاتىرە، ئۇرۇندە ۋە تېزىسلىرى ماركسىزمچە پەلسەپىگە قوشۇلغان مولچەرلىگۈسىز توھپە، بۇ خاتىرىلەرنىڭ ھەممىسى **«پەلسەپە خاتىرىلىرى»*** دىگەن كىتابقا كىرگۈزۈلدى.

1917 ـ يىل 2 ـ ئايدا چارپادىشا مۇستەبىتلىك تۈزۈمى ئاغدۇرۇلغاندىن كېيىن، لېنىن چەتئەللەدىن روسىيگە قايتىپ، 4 ـ ئاينىڭ 3 ـ كۈنى پېتروگرادقا كەلدى. لېنىننىڭ قايتىپ كېلىشى پارتىيە ۋە ئىنقىلاپ ئۈچۈن زور ئەھمىيەتكە ئىگە بولدى. لېنىن 1917 ـ يىل 4 ـ ئاينىڭ 4 ـ كۈنى بەرگەن «ئاپرىل تېزىسلىرى» دىگەن مەشھۇر دوكلادىدا، "پۈتۈن ھاكىمىيەت سوۋېتلەرگە مەنسۇپ!" دىگەن شوئار ئاستىدا، بۇرژۇئا دېموكراتىك ئىنقىلاۋىدىن سوتسىيالىستىك ئىنقىلاپقا ئوتۇش توغرىسىدىكى دانىشمەن پىلانىنى ئوتتۇرىغا قويدى. ۋاقتىلىق ھوكۇمەت تېچلىق خاراكتېرىدىكى ئىيۇل نامايىشىنى باستۇرغاندىن كېيىن، لېنىننى قولغا ئېلىشقا بۇيرۇق چۈشۈردى.

لېنىن يوشۇرۇن پائالىيەت ئېلىپ بېرىشقا مەجبۇر بولىدى. تامامەن ئەكسىلئىنقىلاپ لاگېرىغا ئۆتۈپ كەتكەن مېنشېۋىكلار ۋە سوتسىيال ئىنقىلابچىلار لېنىننى سوتلاشنى تەلەپ قىلدى؛ نىقاپلىنىۋالغان خەلق دۈشمەنلىرى بولغان تروتسكى، كامىنېۋ، زىنوۋىيېۋلار بولسا ئۇلارنىڭ تەلۈنى قوللىدى. پارتىيىنىڭ 6 ـ قۇرۇلتىيى لېنىننىڭ ئەكسىيەتچىل سوتىتا سوتلىنىشىغا قەتئىي قارشى چىقىپ، بۇ سوتلاش ئەمەس، بەلكى بىر خىل دەپسەندە قىلىش ۋاستىسى، دەپ قارىدى. لېنىننىڭ ھاياتى قوغداپ قېلىندى. لېنىن گەرچە مەخپى ھالەتتە تۇرسىمۇ، لېكىن پارتىيەگە يەنىلا داۋاملىق رەھبەرلىك قىلىدى. بۇ مەزگىلدە لېنىن ئۇزىنىڭ **«دولەت ۋە ئىنقىلاپ»** دېگەن مەشھۇر ئەسىرىنى يازدى. لېنىن بۇ كىتابىدا، ماركس ۋە ئېنگېلىسنىڭ پۈرولېتارىيات دىكتاتۇرىسى توغرىسىدىكى تەلىماتلىرىنى راۋاجلاندۇردى، بۇرژۇئا دولەت ماشىنىسىنى بۇزۇپ تاشلاپ، ئۆزىنىڭ ئورنىغا سوۋېت جۇمھۇرىيىتىنى دەسسىتىشنىڭ زورۇرلۇقىنى ئاساسلاپ بەردى. 1917 ـ يىل 9 ـ ئايدا، پېتروگراد ۋە موسكۋا سوۋېتلىرىدىكى كوپچىلىك بولشېۋىكلار تەرەپكە ئوتكەنلىكتىن، ئەكسىلئىنقىلاپ ئىنقىلاۋىي ئىشچىلار، ئەسكەرلەر ۋە ماتروسلارنىڭ ئىيۇل نامايىشىنى باستۇرۇۋەتكەندىن كېيىن ئەمەلدىن قالدۇرۇلغان "پۈتۈن ھاكىمىيەت سوۋېتلەرگە مەنسۇپ!" دېگەن شوئارنى پارتىيە قايتىدىن ئوتتۇرىغا قويدى. لېنىن ئۇزىنىڭ نۇرغۇن ماقالىلىرىدا ۋە مەركىزىي كومىتېتقا، پېتروگراد ھەم موسكۋا پارتىيە كومىتېتلىرىغا يازغان خەتلىرىدە قوزغىلاڭ ئۇيۇشتۇرۇش ۋە ھاكىمىيەتنى تارتىۋېلىشنى چاقىرىق قىلىدى. لېنىن قوزغىلاڭنىڭ كونكرېت پىلانىنى تۈزۈپ چىقتى. لېنىننىڭ خەتلىرى ھەرقايسى بەرلىك پارتىيە تەشكىلاتلىرىغا بۈيرۇق سۈپىتىدە تارقىتىلىپ تۇردى. 10 ـ ئايىنىڭ 7 ـ كۈنى لېنىن فېنلاندىيەدىن مەخپى رەۋىشتە پېتروگرادقا قايتىپ كەلدى. 10 ـ ئايىنىڭ 10 ـ كۈنى مەركىزىي كومىتېت

لېنىنىك دوكلادىغا ئاساسەن، ئۇ ئوتتۇرىغا قويغان قوراللىق قوزغىلاڭ توغرىسىدىكى قارارنى ماقۇللىدى. 10 ـ ئايىنىڭ 24 ـ كۈنى پېترىم كېچىدە، لېنىن سمولنىسكە كېلىپ، سەھەردە پاشلانغان قوزغىلاڭغا بىۋاسىتە رەھبەرلىك قىلدى. لېنىن 10 ـ ئايىنىڭ 25 ـ كۈنى (مىلادى 11 ـ ئايىنىڭ 7 ـ كۈنى) سمولنىسدا پۈتۈن بىر كېچە ـ كۈندۈز قوزغىلاڭغا رەھبەرلىك قىلدى، ئىنقىلابىي كۆچىلەرنى تەشكىللىدى. 10 ـ ئايىنىڭ 26 ـ كۈنى (مىلادى 11 ـ ئايىنىڭ 8 ـ كۈنى) سوۋېتلەرنىڭ 2 ـ قۇرۇلتىيىدا لېنىن دوكلات قىلدى ھەمدە تارىخىي ئەھمىيەتكە ئىگە بولغان تېنچلىق پەرمانى ۋە يەر پەرمانى لايىھىلىرىنى ئوتتۇرىغا قويدى. لېنىن قۇرۇلتايدا سايلانغان خەلق كومىسارىياتلىقى ـ دۆنيا بويىچە تۇنجى ئىشچى ـ دېھقانلار ھوكۈمىتىگە رەھبەرلىك قىلدى.

لېنىن پۈتۈن كۈچ ـ قۇۋۋىتىنى سوۋېت دولىتىنى قۇرۇش ۋە مۇستەھكەملەشكە، سوتسىيالىزىم قۇرۇشقا بېغىشلىدى. لېنىنىڭ «سوۋېت ھاكىمىيىتىنىڭ نوۋەتتىكى ۋەزىپىلىرى» (1918) دېگەن ئەسىرى سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇشقا كىرىشىش توغرىسىدىكى پىلانلىق ئەكس ئەتتۈرىدۇ. دۆشمەنلەر كەينى ـ كەينىدىن لېنىنىي ئولتۇرۇشكە قەست قىلىشتى. 1918 ـ يىل 8 ـ ئايىنىڭ 30 ـ كۈنى سوتسىيال ئىنقىلابچىلار لېنىنغا قەست قىلىش ۋەھشى نىيىتىنى ئىشقا ئاشۇردى، بۇ قېتىمقى سۇيىقەست تروتسكى ۋە بۇخارىنلارنىڭ قاتنىشىشى بىلەن ئۇيۇشتۇرۇلغان ئىدى. لېنىن ئېغىر يارىدار بولدى. كومىۋېنتستىك پارتىيىنىڭ رەھبەرلىگىدىكى ئىشچىلار سىنىپى، ئىنتايىن جاپالىق ئۇسسۇلدا شارائىتتا، ئىچكى ـ تاشقى ئەكسىلئىنقىلابىنى مەغلۇپ قىلىپ، ياش سوۋېت دولىتىنى قوغداپ قالدى. پۈتۈن مەملىكەت بىر پۈتۈن ھەربىي لاگېرغا ئايلاندۇرۇلدى، بارلىق ئىقتىسادىي، مەدەنىي ۋە سىياسىي ھايات ئۇرۇش ۋەزىيىتى ھالىتىگە كىرگۈزۈلدى. قىزىل ئارمىيە قۇرۇلدى. ئىچكى ئۇرۇش يىللىرىدىكى ئۇزاق مۇددەتلىك

ۆه ئىنتايىن دەھشەتلىك كۆرەشلەر داۋامىدا، قىزىل ئارمىيە قوراللىق مۇداخىلىچىلەرنى ۆە ئاق گۇۋاردىيىچىلەرنى تارمار قىلدى. لېنىنىزم ئۇزۇندىن بېرى خەلقارا ئىنقىلاۋىي پۈرولېتارىيات كۆچلىرىنى توپلاش ۆە تەشكىللەش بىلەن شۇغۇللىنىپ كەلگەنلىگى ئارقىسىدا، 1919 ـ يىلى ئۈچىنچى ئىنتېرناتسىونال يەنى كومموئىستىك ئىنتېرناتسىونال قۇرۇلدى. پارتىيىمىزنىڭ 8 ـ قۇرۇلتىيىدا لېنىن تەرىپىدىن ئىشلەپ چىقىلغان روسىيە كومپارتىيىسى (بولشېۋىكلار) نىڭ يېڭى پروگراممىسى ماقۇللاندى. لېنىنىزم قۇرۇلتايدا بەرگەن دوكلادى پارتىيىمىزنىڭ ئوتتۇرا دەخلىلارنى بىتەرەپ قالدۇرۇش سىياسىتىدىن ئوتتۇرا دەخلىلار بىلەن مۇستەھكەم ئىتتىپاق تۈزۈشكە ئوتتۇشتىن ئىبارەت يېڭى فاكتىنى ئېنىق بەلگىلەپ بەردى. لېنىن «پۈرولېتارىيات دىكتاتۇرىسى دەۋرىدىكى ئىقتىسات ۆە سىياسى» (1919) دېگەن ماقالىسىدا كاپىتالىزمدىن سوتسىيالىزمغا ئوتۇش دەۋرىگە دائىر مەسىلىلەرنى بايان قىلدى. «ئۇلۇغ باشلىنىش» (1919) دېگەن ماقالىدا لېنىن سوتسىيالىزم بىلەن كومموئىزمنىڭ ئاساسىي خۇسۇسىيەتلىرىنى شەرھىلەپ، كومموئىستىك شەنبىلىك ـ ئەمگەككە، سوتسىيالىستىك مۇلۇككە بولغان پوزىتسىيىدىكى ئۇلۇغ بۇرۇلۇشنىڭ باشلىنىشى، يېڭى شەيئىنىڭ بىخى ۆە **"كومموئىزمنىڭ ئەھەلدە** باشلىنىشى" دەپ كۆرسەتتى.

ئېچكى ئۇرۇش ئاياقلاشقىچە بىلەنلا، لېنىن خەلق ئىگىلىگىنى ئىسلىگە كەلتۈرۈش خىزمىتىگە رەھبەرلىك قىلدى، دولەتنى ئېلىپ تىرىلەشتۈرۈش پىلانىنى تۈزۈپ چىقتى. لېنىن پۈرولېتارىيات دىكتاتۇرىسى دەۋرىدىكى ئىقتىسادىي سىياسەتكە دائىر تالانتلىق پىلان (يېڭى ئىقتىسادىي سىياسەت)نى تۈزۈپ چىقىپ، ئۇرۇش دەۋرى كومموئىزمى سىياسىتىدىن يېڭى ئىقتىسادىي سىياسەتكە ئوتۇشنى ئىشقا ئاشۇرۇش خىزمىتىگە رەھبەرلىك قىلدى. لېنىن پارتىيىمىزنىڭ

بىرلىگى ۋە جەڭگىۋارلىغىغا بۇزغۇنچىلىق قىلغۇچى تروتسكىچىلار، بۇخارىنچىلار ۋە باشقا دۈشمەنلەر بىلەن مۇرەسسەسىز كۈرەش قىلدى. لېنىن پارتىيە قوشۇنىنى مۇستەھكەملەشكە بوشاشماستىن كۈچ ئول بولدى، ئۇ بىزگە، كوللېكتىپلىق تۈزۈمى پارتىيىنىڭ رەھبەرلىك خىزمىتىدىكى ئەڭ ئالى پرىنسىپ، دەپ تەلىم بەردى. تەنقىت ۋە ئوز ئوزىنى تەنقىتنى كەڭ قانات يايدۇرۇشنى چاقىرىق قىلدى. 1920 ـ يىلى باھاردا لېنىن «كومسومولىزىم ھەركىتىدىكى بالىلارچە "سولچىللىق" كېسىلى» دېگەن كىتابىنى يازدى، بۇ كىتاب لېنىنزىملىق ئىستراتېگىيە ۋە تاكتىكىغا دائىر مەشھۇر قىلىنامە بولدى. پارتىيىنىڭ 10 ـ قۇرۇلتىيىدا (1921)، لېنىنىڭ تەكلىۋىگە ئاساسەن، پارتىيىنىڭ بىرلىگى توغرىسىدا قارار ماقۇللاندى. قۇرۇلتايدا يەنە ئارتوق ئاشلىقنى يىغىۋېلىش تۈزۈمىدىن ئاشلىق بېجى ئېلىشقا ئوتكۈش توغرىسىدا قارار ماقۇللاندى. 1922 ـ يىل 3 ـ ئايدا، لېنىن «جەڭگىۋار ماتېرىياللىزىملىق ئەھمىيىتى توغرىسىدا» دېگەن ماقالىنى يازدى، بۇ ماقالا ـ نەزەرىيە ۋە پەلسەپە ساھەسىدىكى پارتىيىۋىلىكنىڭ نەمۇنىسى. 1922 ـ يىل 11 ـ ئايىنىڭ 20 ـ كۈنى لېنىن ئوز كېسىلىنىڭ ناھايىتى ئېغىرلىغىغا قارىماي، موسكۋا سوۋېتىنىڭ ئومۇمى يىغىنىدا، ئىچكى، تاشقى سىياسەت مەسىلىلىرى توغرىلىق نۇتۇق سوزلىدى. لېنىن ئوز نۇتقىنى تارىخىي ئەھمىيەتكە ئىگە بولغان مۇنداق بىر جۈملە سوز بىلەن ئاخىرلاشتۇردى: "يېڭى ئىقتىسادىي سىياسەت روسىيىنى سوتسىيالىستىك روسىيىگە ئايلىندۇ." بۇ لېنىنىڭ يۇتۇن مەملىكەتكە سوزلىگەن ئاخىرقى نۇتقى بولدى.

1923 ـ يىلى لېنىن «كۈندىلىك خاتىرىلەردىن ئۈزۈندىلەر»، «كوپېراتسىيە توغرىسىدا»، «ئىلىمىز ئىنقىلاۋى توغرىسىدا»، «ئىشچى ـ دېخانلار تەپتىش مەكتىپىنى قانداق ئوزگەرتىپ تەشكىل قىلىش كېرەك»، «ئاز بولسۇنۇ، ساز بولسۇن» قاتارلىق كوپلىگەن

بولیوروق خاراکتیرلیدیکی مەشھۇر ماقالىلىرىدا، ئىنگىلاپ يىللىرىدا ئىشلەنگەن خىزمەتلەرنى يەكۈنلىدى ھەمدە سوتسىيالىستىك ئىنقلاپ- تىلق كېيىنكى تەرەققىيات باسقۇچىنى بەلگىلەپ بەردى. لېنىن بۇ ماقالىلىرىدا، ئېلىمىز مۇكەممەل سوتسىيالىستىك جەمئىيەت قۇرۇش ئۈچۈن زورۇر بولغان بارلىق شەرتلەرگە ئىگە دەپ كورسەتتى ھەم پارتىيىنىڭ خىزمەتلىرى ئۈچۈن ئۇزۇن مۇددەتلىك فاڭجېن كورسەتمە بەردى. لېنىن ئېلىمىز تاساسقا ئىگە سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇش پۈروگراممىسىنى ئىشلەپ چىقتى، ئۇنىڭدا دولەتنى سانائەتلەشتۈرۈش، يېزا ئىگىلىگىنى سوتسىيالىستىك ئوزگەرتىش ۋە مەدەنىيەت ئىنقىلاۋى ئېلىپ بېرىش بەلگىلەنگەن. چارپادىشا دەۋرىدىكى جاپالىق تۈرمۈش شارائىتى، جەددى نەزىرىيەۋى خىزمەت ۋە ئەملىي خىزمەتلەر ھەمدە ئېغىر يارىدار بولغانلىغىنىڭ تەسىرى ئۇلۇغ داھى لېنىنىڭ دەرمانسىزلانىدۇرۇپ، ئۇنىڭ ھاياتىنى قىسقارتتى. لېنىن 1924 - يىل 1 - ئايىنىڭ 21 - كۈنى كەچ سائەت 6 دىن 50 مىنۇت ئوتكەندە موسكۇا يېنىدىكى كوركا يېزىسىدا ۋاپات بولدى. يۇتۇن دۇنيا ئىشچىلار سىنىپى لېنىنىڭ ۋاپات بولغانلىغى توغرىسىدىكى قايغۇلۇق خەۋەرنى ئاڭلاپ، ئىنتايىن ئېغىر مۇسىبەت ئىچىدە لېنىنغا ماتەم تۇتتى. سوۋېت خەلقى ئوزىنىڭ ھەممە ئېتىراپ قىلغان يولباشچىسى — كومۇنىستىك پارتىيىنىڭ ئەتراپىغا تېخىمۇ زىچ ئۇيۇشتى. پارتىيە لېنىن ئىشلىرىنىڭ ئۇلۇغ ۋارىسى ستالىن باشچىلىغىدىكى مەركىزىي كومىتېتىنىڭ رەھبەرلىگىدە، تروتسكىچىلار، بۇخارىنچىلار ۋە بۇرژۇئا مىللەتچىلىرىنى تارمار قىلدى، لېنىنزمنى قوغدىدى ۋە سوۋېت ئىتتىپاقىدا سوتسىيالىزم قۇرۇشنىڭ قەتئى فاڭجېنىنى قوللاندى، سوۋېت خەلقى پارتىيە رەھبەرلىگىدە، سوۋېت ئىتتىپاقىدا سوتسىيالىزمنى قۇرۇپ چىقتى. لېنىن ئومۇر بويى كۈرەش قىلىپ كەلگەن ئىشلار پۈتۈنلەي غەلىبىگە ئېرىشتى. ئۇلۇغ

ۋەتەن ئۇرۇشى يىللىرىدا، ئۇلۇغ لېنىنىنىڭ قەھرىمان ئوبرازى سوۋېت ئىتتىپاقىدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ مەڭگۈ ئوچمەس ئوھېمە يارىتىشىغا ئىلھام بەردى. سوۋېت خەلقى كوممۇنىستىك پارتىيىنىڭ رەھبەرلىكىدە، سوتسىيالىستىك ئىنقىلابىنىڭ مۇيىسىنى ۋە دۇنيا مەدەنىيىتىنى قوغداپ، ئۇنى فاشىستلارنىڭ تاجاۋۇزىدىن ساقلاپ قالدى؛ ھازىر سوۋېت خەلقى ئوگۈشلۇق ھالدا كوممۇنىزم قۇرماقتا. دۇنيا پۈرولېتارىياتىنىڭ داھىسى ۋە ئۇستازى لېنىنىنىڭ نامى ئەمگەكچى خەلقىنىڭ قەلبىدە ياشايدۇ ۋە مەڭگۈ ياشايدۇ.

«لېنىنىزم ئاساسلىرى توغرىسىدا» «论列宁主义基础»

«Об основах Ленинизма» ستالىننىڭ ئەسىرى بولۇپ، ئۇ لېنىنىزمنىڭ جاھانگىرلىك ۋە پۈرولېتارىيات ئىنقىلاۋى دەۋرىدىكى ماركسىزم ئىكەنلىگىنى نەزەرىيە جەھەتتىن ئاساسلاپ بەردى. بۇ ئەسەر ستالىننىڭ 1924-يىلى سۈبرىدلىۋۇ داشۇبىسىدە سوزلىگەن نۇتقىغا ئاساسەن تۈزۈلگەن.

لېنىنىزم روسىيىدە مەيدانغا كەلگەن بولسىمۇ، لېكىن ئۇ خەلقارالىق ھادىسە. ئۇنىڭ يىلتىزى پۈتۈن خەلقارا ئىشچىلار ھەرىكىتىدە. روسىيىنىڭ لېنىنىزمنىڭ ماكانى بولغانلىغىنىڭ سەۋەبى شۇكى، ئۇ جاھانگىرلىكنىڭ بارلىق زىددىيىتىنىڭ مەركىزىي نۇقتىسى ئىدى. شۇڭا روسىيىلا بۇ زىددىيەتلەرنى ئىنقىلاپ ۋاستىسى ئارقىلىق ھەل قىلالايتتى. ستالىن لېنىنىزمغا چوڭقۇر، ئىلمىي تەبىر بەردى؛ "لېنىنىزم ــ جاھانگىرلىك ۋە پۈرولېتارىيات ئىنقىلاۋى دەۋرىدىكى ماركسىزم. ئىنقراز قىلىپ ئېيتقاندا، لېنىنىزم، ئومۇمەن، پۈرولېتارىيات ئىنقىلاۋىنىڭ نەزەرىيىسى ۋە تاكتىكىسى، بولۇپمۇ پۈرولېتارىيات دىكتاتۇرىسىنىڭ نەزەرىيىسى ۋە تاكتىكىسى." («لېنىنىزم ئاساسلىرى توغرىسىدا»، 1976-يىل ئۇيغۇرچە نەشرى، 204-بەت) ستالىن "ئۇسۇل" ۋە "نەزەرىيە" دىگەن ئىككى باپتا، ئىككىنچى

ئىنتېرناتسونال ئاغمچىلىغىنىڭ مېتافىزىكىلىق ئۇسۇلىنى ۋە نەزەرىيە-
يىۋى ئەقىدىسىنى پاش قىلىدى ھەمدە لېنىنىزمنىڭ ئىنقىلاۋىي
تەنقىدىي ئۇسۇلى ۋە نەزەرىيىسىنىڭ ماھىيىتىنى شۇنىڭدەك ئۇنىڭ
پۈرولېتارىيەت ئىنقىلاۋىي كۈرىشىنىڭ ئەمەلىيەتكە بولغان ئەھمىيىتىنى
چوڭقۇر شەرھىلەپ بەردى. بۇ ياپلاردا مۇنداق دەپ كۆرسىتىلگەن:
ئەگەر ئىككىنچى ئىنتېرناتسونالنىڭ ئاغمچىلىغى پاش قىلىنمايدىغان
بولسا، ئىنقىلاپ ۋاستىسى ئارقىلىق كاپىتالىزمنى ئاغدۇرۇپ تاشلاش
ۋە پۈرولېتارىيەت دىكتاتۇرىسىنى ئورنىتىشنى رەت قىلىدىغان ئىككىنچى
ئىنتېرناتسونال ئاغمچىلىغىنىڭ ئەقىدىسىگە قارشى رەھىمسىز كۈرەش
قىلىنمايدىغان بولسا، ماركسىزمنى ئىجادى يوسۇندا راۋاجلاندۇرۇش
مۇمكىن ئەمەس. ماركسىزملىق ئىنقىلاۋىي ئۇسۇلنى يەنى ماتېرىيا-
لىستىك دىالېكتىكىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ۋە داۋاملىق راۋاجلان-
دۇرۇش كېرەك. ئىككىنچى ئىنتېرناتسونال مۇتەپەككۈرلىرى كەلتۈ-
رۈپ چىقارغان نەزەرىيە بىلەن ئەمەلىيەتنى ئايرىۋېتىشتەك ھادىسە-
لەرنى يوقىتىش كېرەك. ئىنقىلاۋىي كۈرەش ئەمەلىيىتىدىن ئايرىلغان
نەزەرىيە ــ قۇرۇق نەزەرىيە، ئىنقىلاۋىي نەزەرىيىسىنى قىبىلنامە
قىلمىغان ئەمەلىيەت ــ قارىغۇ ئەمەلىيەت.

"نەزەرىيە" دىگەن باپتا لېنىنىزمنىڭ پۈرولېتارىيەت ئىنقىلاۋى
توغرىسىدىكى نەزەرىيىسى تەپسىلى تەھلىل قىلىندى، لېنىنىزمنىڭ
ماركسىزمدىكى سوتسىيالىستىك ئىنقىلاپ مەسىلىسى توغرىسىدىكى
يېڭى قاراشلىرى يەكۈنچاقلاندى. «پۈرولېتارىيەت دىكتاتۇرىسى»
دىگەن باپتا پۈرولېتارىيەت دىكتاتۇرىسى سوتسىيالىستىك ئىنقىلابنىڭ
ئاساسىي مەزمۇنى ئىكەنلىگى بايان قىلىندى، پۈرولېتارىيەت دىكتا-
تۇرىسىنىڭ تارىخىي ۋەزىپىسى بايان قىلىندى، سوۋېت ھاكىمىيىتى
پۈرولېتارىيەت دىكتاتۇرىسىنىڭ دولەت شەكلى ئىكەنلىگى، پۈرولې-
تارىيەت دىكتاتۇرىسى مەسىلىسى ماركسىزم ــ لېنىنىزمنىڭ ئاساسىي

مەسلىسى ئىكەنلىكى بايان قىلىندى. بۇ ئەسەردە دىخانلار مەسلىسى بىلەن مىللى مەسىلە («دىخانلار مەسلىسى» بابى ۋە «مىللى مەسىلە» بابى) ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەت تەھلىل قىلىنىپ، بۇ ئىككى مەسىلە پۈرولېتارىيات ئىنقىلابىنىڭ ۋە پۈرولېتارىيات دىكتاتۇرىسىدىن ئىبارەت ئومۇمىي مەسىلىنىڭ بىر قىسمى ئىكەنلىكى كۆرسىتىپ بېرىلدى. ستالىن لېنىنىزمنىڭ ئىنقىلابىي ئىستراتېگىيە ۋە تاكتىكىسىنىڭ ماھىيىتىنى چوڭقۇر ھەم مۇكەممەل بايان قىلىپ بەردى. بۇ ئەسەردە لېنىنىزمنىڭ پارتىيە توغرىسىدىكى تەلىماتى («پارتىيە» توغرىسىدىكى باياتا) يەنمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا راۋاجلاندۇرۇلۇپ، پارتىيە ئىشچىلار سىنىپىنىڭ ئىلغار، ئاڭلىق ۋە تەشكىللىك قوشۇنى ئىكەنلىكى، پۈرولېتارىيات سىنىپى تەشكىلاتىنىڭ ئالىي شەكلى ئىكەنلىكى، پۈرولېتارىيات دىكتاتۇرىسىنىڭ قورالى ئىكەنلىكى كۆرسىتىپ بېرىلدى. بۇ ئەسەردە پارتىيەنىڭ لېنىنىزمنىڭ دۈشمەنلىرىگە ۋە ئاغمىچىلارغا قارشى ئېلىپ بارغان كۈرىشىنىڭ مول تەجرىبىلىرىگە ئاساسەن، لېنىنىڭ پارتىيەنىڭ بىرلىكى توغرىسىدىكى، پولاتتەك ئىنتىزام توغرىسىدىكى شۇنىڭدەك پارتىيە ئىچىدىكى يات ئۇنسۇرلار، دۈشمەن ئۇنسۇرلار ۋە ئاغمىچىلارنى تازىلاپ چىقىرىش يولى بىلەن پارتىيىنى مۇستەھكەملەش مەقسىدىگە يېتىش ۋە باشقىلار توغرىسىدىكى ئىدىيىنى يەنمۇ راۋاجلاندۇرۇلدى. ئاخىردا «خىزمەت ئۇسۇلى» دىگەن باياتا مۇنداق دەپ كۆرسىتىلدى: لېنىنىزم ــ ئالاھىدە تېپىكى پارتىيە خىزمەتچىلىرىنى ۋە دولەت خىزمەتچىلىرىنى يېتىشتۈرۈپ چىقالايدىغان، پارتىيە ۋە دولەت ئىشلىرىدا ئالاھىدە خىزمەت ئۇسۇلىنى بارلىققا كەلتۈرەلەيدىغان نەزەرىيەۋى ۋە ئەمىلىي مەكتەپ. ستالىن 1937 ــ يىل 12 ــ ئاينىڭ 11 ــ كۈنى سايلىغۇچىلار يىغىنىدا سۆزلىگەن نۇتقىدا ئۇزىنىڭ بۇ قائىدىسىنى راۋاجلاندۇردى ۋە لېنىنچە سىياسى ئەربابلارنىڭ شانلىق ئوبرازىنى سۈرەتلەپ بەردى.

ستالىنىزملىق «لېنىنىزم ئاساسلىرى توغرىسىدا» دىگەن ئەسىرى پارتىيەنى لېنىنىزم نەزىرىيىسى بىلەن قوراللاندۇرۇشتا، پارتىيەنىڭ تروتسكىچىلارغا قارشى، شۇنىڭدەك خەلقنىڭ ۋە كومۇنىستىك پارتىيەنىڭ باشقا بارلىق دۈشمەنلىرىگە قارشى كۈرىشىدە غايەت زور رول ئويناندى. «سوۋېت ئىتتىپاقى كومۇنىستىك پارتىيەسى (بولشېۋىكلار) تارىخى قىسقىچە كۇرسى»دا مۇنداق دەپ كورسىتىلگەن: "يولداش ستالىنىڭ «لېنىنىزم ئاساسلىرى توغرىسىدا» دىگەن نەزىرىيەۋى ئەسىرى.....تروتسكىچىلىقنى ئىدىيە جەھەتتىن بىتچىت قىلىشتا ۋە لېنىنىزمنى قوغداشتا زور ئەھمىيەتكە ئىگە بولدى. بۇ ئەسەر لېنىنىزمنى مۇپەسسەل شەرھىلەپ بەردى ۋە ئۇنى نەزىرىيە جەھەتتىن چوڭقۇر دەللىلەپ بەردى. بۇ ئەسەر شۇ ۋاقىتتا دۇنيا ئەللىرىدىكى بولشېۋىكلارنى ماركسىزم-لېنىنىزم نەزىرىيىسىدىن ئىبارەت ئوتكۇر قورال بىلەن قوراللاندۇردى ۋە ھازىرمۇ قوراللاندۇرماقتا." ستالىنىڭ 1926-يىلى يازغان «لېنىنىزم مەسىللىرىگە دائىر» دىگەن يەنە بىر ئەسىرى مۇشۇ ئەسەر بىلەن زىچ باغلانغان.

لوباچېۋسكى، نىكولاي ئۇۋانوۋىچ ·洛巴切夫斯基, 尼古拉 Лобачевский, Николай Иванович 伊万诺维奇 (1792—1856) ئۇلۇغ رۇس ماتېماتىگى. غەيرى ئوكلىدچە گېومېتىرىيىنىڭ ئاساسچىسى. ئۇ ماتېرىيالستىك نوقتىنەزەر ئارقىلىق ماتېماتىكىنى ۋە ماتېماتىكا قائىدىلىرىنى ئىپادىلىدى. لوباچېۋسكى 1811-يىلى داشۇيىنى پۈتتۈرگەندە ماتېماتىكا ماگىستېرى دىگەن ئىلمىي ئۇنۋانغا ئېرىشتى. ئۇ 23 يېشىدا پروفېسسور بولۇپ قالدى. ئۇ پۈتكۈل ھايات-تىنى قازان داشۇيىگە بېغىشلىدى. ئۇ يەردە 19 يىل مەكتەپ مۇدىرى بولدى. ئۇ ياشلار ماتارىپى خىزمىتىدىكى ئىلغار ئىدىيىنىڭ تارقاتقۇچىسى. ئۇ ئىنتايىن مەشھۇر داشۇي ماتارىپچىسى. روسىيە خەلق ماتارىپى جەھەتتە، لوباچېۋسكىنىڭ توھپىسى ناھايىتى زور،

ئۇنىڭ نامىنىڭ كېيىنكى ئەۋلادلارغا تارىلىشىغا ئۇنىڭ غەيرى ئوكلىد-
چە گېومېترىيىنى كەشپ قىلغانلىغى سەۋەپ بولغان. ئۇ ئوكلىدنىڭ
ئادەتتىكى گېومېترىيىسىگە ئوخشىمايدىغان بىر خىل گېومېترىيىنى
يارىتىش مۇمكىنلىگىنى كورسىتىپلا قالماستىن، بەلكى لوگىكا خاتالىغى
بولمىغان يېڭى گېومېترىيە سېستېمىسىنى دۇنيادا ئەڭ ئاۋال ياراتتى.

2 مىڭ يىلدىن كوپرەك ۋاقىتتىن بۇيان، كىشىلەر گېومېترىيە
ئۇقۇمى جەھەتتە مىلادىدىن 3 ئەسىر ئىلگىرىكى ئوكلىدنىڭ «گېومې-
ترىيىنىڭ ئاساسىي قائىدىلىرى» دىگەن كىتابىدا بايان قىلىنغان
نەتىجىلەتنى ئاساس قىلىپ كەلگەن ئىدى. بۇ نەتىجىلەتنى ئاساسلانغان؛
بارلىق ياشلانغۇچ گېومېترىيىنىڭ ئاساسى بىر گۇرۇپپا تېورېما يەنى
گېومېترىيىنىڭ تۆپ قائىدىسى بولىدۇ. يېراق قەدىمقى دەۋردىلا،
ماتېماتىكلار پارالىلل سىزىق تېورېمىسىنىڭ (ئوكلىدنىڭ 11-تېورې-
مىسى ياكى 5-پەرىزى دەپمۇ ئاتىلىدۇ) ياشقا تېورېمىلارغا ئوخشاش
قىل سىغماس تېورېما ئەمەسلىگىنى بايقىغان ئىدى. بۇ تېورېمىدا
مۇنۇلار كورسىتىلگەن: مەلۇم بىر تۈز سىزىقنىڭ سىرتىدىكى بىر
نۇقتا ئارقىلىق، مۇشۇ تۈز سىزىق بىلەن ئوخشاش بىر تەكشى يۈزدە
مۇشۇ تۈز سىزىقتا پارالىلل بولغان بىر تۈز سىزىقنىلا ھاسىل
قىلغىلى بولىدۇ. نۇرغۇن ئالىملار ياشقا تېورېمىدىن مۇشۇ تېورېمىنى
كەلتۈرۈپ چىقىرىشقا خېلى ھەركەت قىلىپ باقتان بولسىمۇ، لېكىن
مۇۋەپپەقىيەت قازىنالمىدى. لوباچېۋسكى دادىلىق بىلەن: ياشقا
تېورېمىلاردىن پارالىلل سىزىق تېورېمىسىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىش
زادى مۇمكىن ئەمەس، چۈنكى كېيىنكىسى ياشقا تېورېمىلارغا باغلىق
بولمايدۇ، دەپ كورسەتتى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئۇ گېومېتە-
رىيىدىكى تۆپ قائىدىنى تەبىەت دۇنياسىدىكى جىسىملارنىڭ ئالاھە-
دىلىگى بىلەن باغلاشنى چىقىش نۇقتا قىلدى. ئۇ ئوخشاش بىر
تەكشى يۈزدە، مەلۇم بىر نۇقتا ئارقىلىق، ئاز دىگەندە مەلۇم بىر

تۆز سىزىقتا پاراللىل بولغان ئىككى تۆز سىزىق ھاسىل قىلغىنى بولىدۇ دەپ قىياس قىلىدى. ئۇنىڭ قىلىپ، ئۇ گەرچە بىر خىل ناھايىتى ئۇزۇنچە بولسىمۇ، لېكىن ئىچكى زىددىيەتسىز، پىپ-پېگى، مۆكەممەل گېئومېتىرىيە سىستىمىسىنى يارىتتى. بۇ سىستىما لوباچېۋسكى گېئومېتىرىيىسى دەپ ئاتالدى. لوباچېۋسكىنىڭ گېئومېتىرىيىسىنىڭ ئوكلىدىنىڭ گېئومېتىرىيىسىگە ئوخشىمايدىغان يېرى شۇكى، ئۇ ئۈچ بۇلۇڭنىڭ ئىچكى بۇلۇڭلىرىنىڭ يىغىندىسى 180 گرادۇسقا باراۋەر بولمايدۇ، بەلكى ھامان 180 گرادۇستىن كىچىك بولىدۇ، بىر نۇقتا ئارقىلىق نۇقتا سىرتىدىكى مەلۇم بىر تۆز سىزىققا پاراللىل بولغان بىرنەچچە تۆز سىزىق ھاسىل قىلغىلى بولىدۇ دەپ ھىسابلىدى. بۇ كوزغاراشلار شۇ چاغدا شۇنداق غەلىتە تۇيۇلدىكى، ھەتتا ئاچايىپ-غارايىپ گەپلەر دەپ قارالدى. لېكىن، نۇرغۇن ئەسىرلەردىن بۇيانقى ئىلمىي ئەنئەنىنى بۇزۇپ تاشلىغان بۇ كەشپىياتنىڭ پىپ-پېگى، ئۇزىگە خاس ئالاھىدە جايلىرى بار ئىدى، شۇڭا لوباچېۋسكى قورقۇپ كەتمىدى. ئۇ 1826-يىلى ئۇزىنىڭ قارىشىنى دادىللىق بىلەن ئاغزاكى ئېلان قىلدى، 1829-يىلى ۋە كېيىنكى يىللاردا ئۇزىنىڭ مۇشۇ قاراشلىرىنى ئاشكارا ئېلان قىلدى، شۇنداق قىلىپ ئۇ ھەيرى ئوكلىد گېئومېتىرىيىسىنى كەشپ قىلىشنىڭ رەت قىلغىلى بولمايدىغان ئۈستۈنلۈك ھوقۇقىنى قولغا كەلتۈردى. لوباچېۋسكىنىڭ چوڭقۇر ئىدىيىسىنى ئۇنىڭ زامانداشلىرى چۈشىنىپ كېتەلمىدى. ئۇنىڭ ئىدىيىسى يېرىم ئەسىردىن كېيىن ئاندىن ماتېماتىكىنىڭ تەرەققىي قىلىشى، كېيىنكى ماتېماتىكا ساھەسىنىڭ بۇرۇلۇش نۇقتىسى بولۇپ قالدى. لوباچېۋسكى ھايات ۋاقتىدا، پەقەت روسىيەدىكى

قازانلىق پروفېسسور كوتېلنىسكوۋلا ئۇنىڭ ئوچىمەس كەشپىياتىغا ئاشكارا باھا بەردى، 1842 ـ يىلى، پروفېسسور كوتېلنىسكوۋ «ماتېماتىكىغا قارشى قاراش ئوغرىسىدا» دېگەن ئاشكارا ئوتقىدا، لوباچېۋسكىنىڭ ئۇلۇغ ئەسىرى ئاخىر كىشىلەرنىڭ ئېتىۋارىنى تارتىدۇ دېگەن ئىدى. لوباچېۋسكى ۋاپات بولۇپ تەخمىنەن 10 يىل ئوتكەندىن كېيىن، ئۇنىڭ تەكشى يۈز گېومېتىرىيە قائىدىسىنى بەزى ئەگرى يۈز (ساختا سېفېرىك يۈز) دە ئەمەلگە ئاشۇرغىلى بولىدىغانلىقى ئىسپاتلاندى. لوباچېۋسكىنىڭ بىزنىڭ ئەتراپىمىزدىكى ماكانىدا ئوكلىد گېومېتىرىسى ھەرگىز بىردىن ـ بىر گېومېتىرىيە ھىسابلانمايدۇ دېگەن قىياسى دەللىلەندى. ئەگەر بىز چەكسىز ماكانىدىكى فاتتىق جىسىملارنى تەتقىق قىلىش بىلەنلا چەكلەنمەيدىغان بولساق، ھەتتا لوباچېۋسكى گېومېتىرىيىسىمۇ بىردىن ـ بىر غەيرى ئوكلىدچە گېومېتىرىيە بولماي چىقىدۇ. شۇڭا، لوباچېۋسكىنىڭ كەشپىياتىدىن شۇنى كۆرۈشكە بولىدۇكى، ئوكلىد گېومېتىرىيىسىمۇ پەقەت مەيدانغا كېلىش ئېھتىمالى بولغان تۈرلۈك گېومېتىرىيىلەرنىڭ بىر خىلى، ئۇ پەقەت بىز ئادەتتىلەنگەن كەڭ دائىرىدە قوللىنىلسا، ئاندىن توغرا بولىدۇ. ماتېماتىكىنىڭ باشقا تارماقلىرىدا، غەيرى ئوكلىدچە گېومېتىرىيە ناھايىتى كەڭ قوللىنىلىدۇ؛ ئۇ ھازىرقى زامان فىزىكىسىدا مۇھىم رول ئويناۋاتىدۇ؛ غەيرى ئوكلىدچە گېومېتىرىيە بولمىغان بولسا، نىسبىلىك نەزەرىيىسىمۇ بولمىغان بولاتتى.

لوباچېۋسكىنىڭ دۇنياقارىشى ماتېرىيالىستىك دۇنياقاراش. ئۇ ئۆزىنىڭ ماتېماتىكا ئەسەرلىرىدە ۋە ماتېماتىكىدىن سۆزلىگەندە، ئىلمىي ئاساس بولىدىغان ئۇقۇملارنىڭ ھەقىقى خاراكتېرىنى شەرھلەشكە دائىم دىققەت قىلىدۇ. لوباچېۋسكى مۇنداق بىر ئىدىيىنى باشتىن ـ ئاخىر بوشاشماي تەشەببۇس قىلىدى: "بىز ئۆزىمىزنىڭ تۈپخۇمىزغا تايىنىپ تەبىئەت دۇنياسىدىن ئېرىشكەن ئاشۇ ئۇقۇملار،

شۇبھىسزكى، ئەڭ دەسلەپكى ماتېرىيالىلاردۇر". "مەلۇم بىر خىل پەننىڭ يارىدىمى ئارقىلىق ۋۇجۇتقا كەلگەن ئەڭ دەسلەپكى ئۇقۇم..... تۇيغۇ ئارقىلىق قولغا كەلتۈرۈلىدۇ؛ بىز تۇغما بىلىم دىگەن تەرسىگە ئىشەنمەسلىگىمىز كېرەك". لوباچېۋسكىنىڭ بۇ خىل تۇيغۇ نەزەرىيسى روشەن ماتېرىيالىستىك خاراكتېرغا ئىگە. لوباچېۋسكى مۇنداق دەپ ھىساپلايدۇ: تاشقى دۇنيا ئوبيېكتىپ بولىدۇ، بىزنىڭ تاشقى دۇنياغا بولغان تەسەۋۋۇرىمىز رىيال دۇنيانىڭ تۇيغۇ ئارقىلىق بىزنىڭ ئېڭىمىزغا كۆرسەتكەن تەسىرىنىڭ نەتىجىسى. شۇڭا، "تەبىئەت دۇنياسىدىن قولغا كەلتۈرۈلگەن بارلىق ئۇقۇملار، ئۇنىڭ قانداق بولۇشىدىن قەتئىي نەزەر، ھەممىسى ماتېماتىكىنىڭ ئاساسى بولالايدۇ....." لوباچېۋسكىنىڭ نەزەرىيە بىلەن ئەمەلىيەتنىڭ ئوزئارا مۇناسىۋىتى توغرىسىدىكى قارىشى روشەن ماتېرىيالىستىك تۈس ئالغان. ئۇنىڭ قارىشىچە، ھەقىقەتنىڭ ئولچىمى نەجرىبە، ئەمەلىيەت. ئۇ، گېئومېترىيىنىڭ لوگىكا جەھەتتە زىددىيەت يوق دېيىلسە، بۇ تېخى گېئومېترىيىنىڭ توغرا ئىكەنلىگىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىشكە كۇپايە قىلمايدۇ، دەپ ھىساپلايدۇ. ئۇ گېئومېترىيە بىلەن فىزىكىلىق ماكانىنىڭ ھەقىقى مۇناسىۋىتىنىڭ بىردەكلىگىنى ئەمەلىيەتتە ئىسپاتلاشنى تەلەپ قىلىدۇ. لوباچېۋسكى ئوكلىد گېئومېترىيىسى قائىدىسىنىڭ "تەۋرەنمەسلىگى"نى تەۋرەتتى، شۇنىڭ بىلەن **كانت*** پەلسەپىسىگە قاخشاتقۇچ زەربە بەردى، چۈنكى كانت بۇ خىل "تەۋرەنمەسلىك" تىن ئوزىنىڭ پەلسەپىسىگە ئاساس تاپماقچى بولۇپ، گېئومېترىيە ھەقىقىتى ئىنسانلار تەجرىبىسىنىڭ نەتىجىسى ئەمەس، بەلكى ئىنسانلار ئېڭىدىكى تۇغما (ئەسلىدىنلا بار بولغان) بىلىمنىڭ شەكلى دەپ ھىساپلىغان ئىدى. لوباچېۋسكى دائىم پالۋۇز ئەقلىي تۈزۈلمىدىن ماتېماتىكىنىڭ ھەممىسىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىشنىڭ پايدىسىز ئىكەنلىگىنى ئەكىتىلەپ كۆرسەتكەن. ئۇ مۇنداق دەيدۇ: ".....

ئومۇمەن دۇنيادىكى شەيئىلەردىن ئايرىلىپ، ئەقىلنىڭ ئوزىدىن كەلتۈرۈپ چىقارماقچى بولغان ماتېماتىكا قائىدىلىرىنىڭ ماتېماتىكا ئۇچۇن قىلچە پايدىسى يوق.....» لوباچېۋسكى ماتېماتىكىدىكى ماتېماتىكىنى ۋە ئۇنىڭ ئۇقۇمدىكى ھەقىقى مەزمۇنىنى پۈچەكلەشتۈرۈپ، ماتېماتىكا بەلگىلىرىنى ۋە ئۇنى ھىساپلاشنى ئاددى بەلگە ئوبۇنى دەپلا قارايدىغان شەكىلۇازلىق بىلەنمۇ كەسكىن كۈرەش قىلدى. بۇگۈنكى كۈندە، شەكىلۇازلىق بۇرژۇئا پەنلىرىدە ئىنتايىن ئەۋج ئالماقتا. شۇڭا، لوباچېۋسكىنىڭ بۇنداق كۈرىشى يەنىلا رېئال ئەھمىيەتكە ئىگە.

لوباچېۋسكى ۋەتەنپەرۋەر ئىدى. ئۇ داشۇبگە كىرگەن ئۇقۇغۇچىلاردىن ئالدى بىلەن چوقۇم "ئوزىنىڭ چوڭقۇر بىلىملىرى ئارقىلىق ۋەتەنگە شان-شەرەپ كەلتۈرىدىغان" يۈزلارنى بولۇپ چىقىشنى تەلەپ قىلدى. لوباچېۋسكىنىڭ ئۇلۇغ ئىدىيىسىنىڭ ئىلغار ئەھمىيىتى شۇ يەردىكى، ئۇنىڭ كەشپىياتى گېئومېتىرىيىنىڭ دائىرىسىنى كېڭەيتىپ، گېئومېتىرىيىنى كەڭ تەرەققىيات يولىغا باشلىدى. لوباچېۋسكىنىڭ تۇپ قائىدىلىرى ماتېرىيالىستىك خاراكتېرغا ئىگە بولغانلىقى، لوباچېۋسكى ماتېماتىكا ئۇقۇملىرىنىڭ ماتېرىيالىستىك مەزمۇنىنى چۈشەندۈرۈشكە، گېئومېتىرىيە بىلەن رېئال دۇنيانىڭ ئالاھىدىلىگى ئوتتۇرىسىدىكى باغلىنىشنى ئېچىپ كورسىتىپ بېرىشكە تىرىشقانلىقى ئۇچۇن، ئۇ 19-ئەسىردىكى ئەڭ مەشھۇر مۇتەپەككۇرلەرنىڭ بىرى بولۇپ قالدى.

لوك، جون 洛克, 約翰 Локк, Джон (1632—1704)

ئەنگلىيە پەيلاسوپى، ئى. **بېكون*** ۋە **ھوببس*** پەلسەپە لۇشىەنىڭ ۋارىسى. لوك بېكونىنىڭ بىلىم ۋە ئىدىيىنىڭ تۇيغۇ دۇنياسىنى مەنبە قىلىدىغانلىقى توغرىسىدىكى تۇپ پىرىنسىپىنى تەتقىق قىلدى. لوك—ماتېرىيالىست. ئۇ شەيئىلەرنىڭ ئوبېكتىپ ھالدا مەۋجۇت

بولۇپ ئۇرىدىغانلىقىنى ئېتىراپ قىلدۇ ھەمدە ئۇنىسىيە ۋە تەسەۋۋۇر مۇشۇ شەيئىلەرنىڭ سەزگۈ ئەزالىرىمىزغا تەسىر كۆرسىتكەنلىگىنىڭ نەتىجىسى دەپ ھېسابلايدۇ. لوك ئۆزىنىڭ ئاساسلىق تەسىرى «ئىنسانىيەت ئىدراكى توغرىسىدا» (1690)دا، **دېكارت**"نىڭ "تۇغما ئىدىيە" تەلىماتى ۋە **لېيبنىز**" نىڭ "تۇغما ئەملىيەت پىرىنسىپى" تەلىماتىنى قاتتىق تەنقىت قىلدى. لوك بۇ پەيلاسوپلارنىڭ ئەكسىچە، ئىنسان بىلىمىنىڭ تەجرىبىلىكلىگىدە ۋە ھېسسىياتتا چىقىدۇ. لوك ئىدىيە، پرىنسىپنىڭ تۇغما بولمايدىغانلىقىنى، بەلكى كېيىن ھاسىل بولىدىغانلىقىنى ئىسپاتلىدى. ئۇ بۇ**ۋاق بالىلارنىڭ** دىلىنى بىر پارچە **ئاق تاختاي**"غا پاكىز تاختايغا ئوخشاتتى.

لېكىن لوكنىڭ ئىنسان بىلىمى تەجرىبىدىن كېلىدۇ دېگەن مائېرىيالىستىك نۇقتىنەزىرى ئۇزۇل-كېسىل ئەمەس. ئۇ تەجرىبىنى تاشقى تەجرىبە ۋە ئىچكى تەجرىبە دەپ ئىككىگە ئايرىدى. ئۇنىڭ تاشقى تەجرىبە دېگىنى ماددى ئوبيېكتنىڭ ئادەمنىڭ سەزگۈ ئەزاسىغا بولغان تەسىرىدىن ئىبارەت. ئۇ ئۇنى **تۇيغۇ**" دەپ ئاتايدۇ. لوكنىڭ ماتېرىيالىزمى مانا مۇشۇ يەردە. ئۇنىڭ ئىچكى تەجرىبە دېگىنى بولسا "قەلبنىڭ ئۆز پائالىيىتى"دىن ئىبارەت. ئۇ بۇ خىل تەجرىبىنى ئەملەش دەپ ئاتايدۇ. لوكنىڭ ئىدېيالىستىك تەرىپى مانا مۇشۇ يەردە. لوكنىڭ قارىشىچە، تۇيغۇ ياكى تاشقى تەجرىبە ۋە ئەملەش ياكى ئىچكى تەجرىبە بىلىشنىڭ ئىككى مۇنىقەل مەنبەسى. شۇڭا، ئۇ بىلىش نەزىرىيىسى جەھەتتە ئىككى مەنبەچىلىك تەرەپدارى ھېسابلىنىدۇ. لوك جىسىملارنىڭ سۈپىتىنى بىرلەمچى سۈپەت ۋە ئىككىلەمچى سۈپەت دەپ ئايرىيدۇ. بىزنىڭ سوزۇلۇشچانلىق، ھالەت، ھەركەت توغرىسىدىكى تەسەۋۋۇرىمىز ھەقىقى سوزۇلۇشچانلىق، ھەقىقى ھالەت ۋە ھەقىقى ھەركەتنىڭ ئادەمنىڭ مېڭىسىدىكى ئىنكاسى، يەنى ئۇلار پۈتۈنلەي ئوبيېكتىپ

ئەمىيەتكە ئىگە، مانا بۇ برلەمچى سۆيەت، بىزنىڭ رەڭ، ئاۋاز، پۇراق توغرىسىدىكى تەسەۋۋۇرىمىز سۆبيكتىپ تەسەۋۋۇر، يەنى ئۇلار ئوبيكتىپ ئەمىيەتكە ئىگە ئەمەس، مانا بۇ لوك ئېيتقان ئىككىلەمچى سۆيەت، لوك برلەمچى سۆيەت ۋە ئىككىلەمچى سۆيەت توغرىسىدىكى تەلىماتىدا. ئىدىيالىزمغا ناھايىتى زور دەرىجىدە يول قويغان.

سۆبيكتىپ ئىدىيالىزم تەلىماتىنىڭ يارقۇچلىرى **بېركلى*** ۋە **يۇم*** كېيىن لوكنىڭ ئىدىيالىزم خاتالىغىدىن پايدىلىنىپ كەتتى. 18 ـ ئەسىردىكى فرانسىيە ماتېرىياللىقلىرى **ھېلۋېتس***، **ھولباخ***، **دىدېرو***لار لوك پەلسەپىسىدىكى ماتېريالىزم تەركىۋىنى داۋاملىق راۋاجلاندۇردى. دىنىي مەسلىدە، لوك تەبىئەت ئىلاھچىلىقى تەرەپدارى. ماتارىيەشۇناسلىق جەھەتتە، لوكنىڭ مەقسىدى بۇرژۇئا جەمئىيىتىنىڭ "ئوزىنىڭ ئېشىنى مۇۋاپىق ۋە پايدىلىق ھالدا جۇغدەشكە ئۇسۇل" "مۇئەيەن"لەرنى بېتىشتۇرۇشتىن ئىبارەت. لوك پەلسەپىسىدىكى زىددىيەتنىڭ ۋە ئۇزۇل ـ كېسىلزلىكنىڭ سىنىپىي مەنبەسى بار. ئېنگېلىس مۇنداق دەيدۇ: لوك "1688 ـ يىلدىكى سىنىپىي مۇرەسسەنىڭ ئوغلى"، يەنى ئەنگلىيىدىكى ئاتالمىش "پەخرى ئىنقىلاپ" دەۋرىدىكى ئەنگلىيە بۇرژۇئازىيىسى بىلەن ئاقسۆڭەكلىرى ئوتتۇرىسىدىكى مۇرەسسەنىڭ ئوغلى. لوك ئوزىنىڭ سىياسى ئەسەرلىرىدە ئەنگلىيە ئىنقىلابىدا ئورنىتىلغان پادىشالىق ـ ئاساسىي قانۇنلۇق ھاكىمىيەت تۈزۈلمىسىنى، ئەنگلىيە بۇرژۇئازىيەسىنىڭ سىنىپىي مەنپەئەتىنى قوغدايدۇ. لوك، دولەتنىڭ ئاساسىي ۋەزىپىسى خۇسۇسىي مۇلۇكنى قوغداشتىن ئىبارەت، دەپ ھىسابلايدۇ.

لوگىست 逻辑斯提 Логистика ھازىرقى زامان بۇرژۇئا پەلسەپىسىدە كەڭ تارقىلىپ يۈرگەن ماتېماتىكا مەنتىقىغە قىلىنغان ئىدىيالىستىك ۋە مېتافىزىكىلىق بۇرمىلاش. ماتېماتىكا مەنتىقى (ياكى بەلگە لوگىكىسى) ماتېماتىكىنى تەتقىق قىلىشتا

قوللىنىدىغان مەنتىقىلىق ئەمەل يەنى مەنتىقىلىق ھىساپلاش قائىدىسى. ماتېماتىكا مەنتىقى ماتېماتىكىلىق ئۇسۇللىنىلغان شەكىل لوگىكىسى ساھەسىدە تەدبىق قىلىنىشى ھەمدە شەكىل لوگىكىسى تەتقىقاتىنىلغ دائىرىسىنى ئەنئەنىۋى (ئارىستوتېلچە) سىللو-گىزمىلىق ئەقلىي خۇلاسە چىقىرىش دائىرىسىدىن كېڭەيتىۋېتىشتىن ئىبارەت. ماتېماتىكا مەنتىقىي سوز بىلەن ئەمەس، بەلكى بەلگە ۋە بەلگىلەردىن تۈزۈلگەن فورمۇللار (مەسىلەن، ئالگىبرا فورمۇللىرى) ئارقىلىق لوگىكىلىق ئاتالغۇلار، باغلىغۇچى سوزلەر ۋە مەنتىقىلىق ئەمەل (شەكىلنىڭ ئۆزگىرىشى، ئەقلىي يەكۈن چىقىرىش) نى ئىپا-دىلەيدۇ. بۇنىڭ بىلەن ئەنئەنىۋى لوگىكا ھەل قىلالمايدىغان تېخىمۇ مۇرەككەپ، تېخىمۇ يېغىنچاقلاش خاراكتېرغا ئىگە بولغان شەكىل لوگىكىسىنىڭ ۋەزىپىسىنى ھەل قىلىش ئىمكانىيىتى تۇغۇلىدۇ. ماتېماتىكا مەنتىقى ئومۇمىي باشلانغۇچ لوگىكىغا زىت كەلمەيدۇ. بەلكى ئۇنى ئۇزىنىڭ كەم بولسا بولمايدىغان ئاساسى قىلىدۇ. سوۋېت ماتېماتىكلىرىنىڭ ئىشلىگەن كارامەت خىزمەتلىرى بۇ بىلىم ئۇچۇن قوشقان قىممەتلىك توھپە بولۇپ ھىساپلىنىدۇ.

لوگىست ئىدىيالىستىك ۋە مېتافىزىكىلىق روھ بىلەن، ماتېماتىكا مەنتىقىنىڭ نەزىرىيە ئاساسى، ئۇسۇلى ۋە خۇلاسىلىرىنى بۇرمىلايدۇ ۋە توقۇپ چىقىدۇ. ئەكسىيەتچىل بۇرژۇئا پەلسەپىسى ئۇچمۇ چىققان بىمەنىلىك بىلەن ماتېماتىكا مەنتىقىنى ئەنئەنىۋى شەكىل لوگىكىسىغا قارىمۇ-قارشى قىلىپ قويىدۇ، شۇنداقلا ماتېماتىكا مەنتىقىدىن پايدىلىنىپ دىيالېكتىك لوگىكىغا قارشى تۇرىدۇ. لوگىست ئۇچمۇ چىققان شەكىلۇازلىقنا ئەمەل قىلىدۇ. ئۇ رىيالليقتىن، تەجرىبىدىن، ئەمەلىيەتتىن، ئوبېكتىپ ھەقىقەتتىن ئايرىلغان، قىلچە مەزمۇنى بولمىغان قۇرۇق لوگىكىدىن ئىبارەت لوگىست لوگىكىنى شەرتلىك قائىدە، شۇنىڭدەك ھېچقانداق ئەمىلىي باغلىنىش ۋە مۇناسىۋەتلەرنى

ئىپادىلىمەيدىغان، ئەكس ئەتتۈرمەيدىغان بەلگىلەرنىڭ خالىغىنچە بىرىكتۈرۈلگەن سىستېمىسى دەپ چۈشەندۈرىدۇ. ھازىرقى زامان لوگىستىنىڭ كاتتۇاشلىرىدىن بىرى بولغان كارناپنىڭ تەبىرىگە ئاساسەن، لوگىست "بەلگىلەرنىڭ مەنىسىنىمۇ، ئىپادىلەرنىڭ مەنىسىنىمۇ تەزەركە ئالمايدۇ، پەقەت ئىپادىلەرنى شەكىللەندۈرىدىغان بەلگىلەرنىڭ تۈرى ۋە تەرتىۋىگىلا ئەھمىيەت بېرىدۇ."

ئەكسىيەتچىل **لوگىكىلىق دەلىلچىلىك*** پەلسەپىسى لوگىستىن پايدىلىنىپ ئۇزۇنىڭ سۈبېكتىپ ئىدىيالىزىم سىستېمىسىنى "دەلىللەيدۇ". ئەگەر ماخىزىمنىڭ ئەھمىيەت بەرگەن مۇھىم نۇقتىسى تۈيغۇ بىلەن رىياللىقنىڭ ئۇزۇنارا مۇناسىۋىتى ئۈستىدىكى ئىدىيالىستلارچە توقۇلمىلار بولسا، ئۇ ھالدا يېڭى ماخىزىم لوگىكىلىق ئۇقۇم، لوگىكىلىق ھوكۇم ئارقىلىق رىياللىقنىڭ ئۇزۇنارا مۇناسىۋىتىدىكى ئىدىيالىستلارچە توقۇلمىلار بىلەن ماخىزىمنى "تولۇقلايدۇ". شۇڭا، لوگىست ئىلمىي ماتېرىيالىزىمچە دۇنياقاراشقا قارشى تۇرىدىغان ئاساسىي قورالدىن ئىبارەت.

لوگىكا 逻辑 Логика ئەپەككۇرنىڭ شەكلى ۋە قانۇنىيىتى توغرىسىدىكى پەن. لوگىكىدا، پۈتكۈل پەلسەپىدىكىگە ئوخشاش، ماتېرىيالىزىم بىلەن ئىدىيالىزىم ئوتتۇرىسىدىكى كۈرەش ئوتمۇشتە بولغان، ھازىرمۇ بولىۋاتىدۇ. ئىدىيالىستىك لوگىكا تەپەككۇر شەكلىنى ۋە قانۇنىيىتىنى كىشىلەرنىڭ ئېڭىغا باغلىق بولمىغان ھالدا مەۋجۇت بولۇپ تۇرغان ئوبېكتىپ دۇنيادىن ئايرىلغان نەرسە دەپ قارايدۇ. مۇنداق بىمەنە نۇقتىنەزەر بويىچە بولغاندا، ئادەم ئۇزۇنىڭ تۈغما خىلىتىگە تايىنىپ تەپەككۇر قائىدىسى ۋە قانۇنىيىتىنى ئوبېكتىپ چىنلىققا ئۇيغۇن كېلىش-كەلمەسلىگىگە قارىماي خالىغىنچە بەرپا قىلىۋېرىدۇ. شۇڭلاشقا، ئىدىيالىستىك لوگىكا ئادەم بىلەن تەبىەتنى بىر بىرىگە باغلىمايدۇ،

بەلکی ئۇلارنى بىر بىرىسدىن ئايرىپ قويىدۇ. بىر بىرىگە قارىمۇ-قارشى قىلىپ قويىدۇ. ماتىرىيالىستىك، ماركسزىمچە لوگىكا بولسا تەپەككۇر شەكلى ۋە قانۇنىيىتى ئوبيېكتىپ ئەمەلىيەتنىڭ ئىنكاسى دەپ قارايدۇ. ئىنسانلىق بىلىشنىڭ مەقسىدى تەبىەتنى توغرا ئەكس ئەتتۇرۇش ۋە ئۇنىڭ ئوبيېكتىپ قانۇنىيىتىنى بىلىۋېلىشتە، چۈنكى پەقەت مۇشۇنداق شارائىتتىلا مۇۋاپىق، ئاڭلىق ئەمەلىيەت پائالىيىتى مەيدانغا كېلىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، ماتىرىيالىستىك لوگىكا بەنى مەقسىق ئىلمىي لوگىكا ئادەمنى تەبىەتنىن ئايرۇەتمەيدۇ، بەلكى ئۇلارنى بىر بىرىگە باغلايدۇ ھەمدە كىشىلەرنىڭ ئوبيېكتىپ قانۇنىيەتىنى توغرا تونۇپ، ئەمەلىيەت داۋامىدا تەبىەتكە تەسىر كورسىتىشگە يارەم بېرىدۇ. لېنىن «پەلسەپە خاتىرلىرى»دە لوگىكىغا چوڭقۇر ماتىرىيالىستىك تەبىر بەرگەن.

لېنىن مۇنداق دەپ كورسىتىدۇ: "لوگىكا تەپەككۇرنىڭ تاشقى شەكلى توغرىسىدىكى تەلىمات بولماستىن، بەلكى "بارلىق مادىي، تەبىي ۋە مەنىۋى شەيئىلەر"نىڭ تەرەققىيات قانۇنىيىتى توغرىسىدىكى تەلىمات، يەنى دۇنيانىڭ پۈتكۈل كونكىرىت مەزمۇنى ۋە ئۇنى بىلىشنىڭ تەرەققىيات قانۇنىيىتى توغرىسىدىكى تەلىمات. ئىككىنچى تۈرلۈك قىلىپ ئېيتقاندا، لوگىكا دۇنيانى بىلىشنىڭ تارىخىي يەكۈنىسى، ئومۇملاشتۇرۇلۇشى ۋە يەكۈنىدۇر." («پەلسەپە خاتىرلىرى»، خەلق نەشرىياتىنىڭ 1956 ـ يىل خەنزۇچە نەشرى، 67 ـ بەت) لوگىكا قانۇنىيىتى ئوبيېكتىپ شەيئىلەرنىڭ ئىنسانلارنىڭ سۇبيېكتىپ ئېڭىدىكى ئىنكاسى بولۇپ ھىسابلىنىدۇ.

ماتىرىيالىزمنىڭ ئىدىيالىزمغا قارشى كۈرىشى ـ پۈتكۈل لوگىكا تەرەققىيات تارىخىنىڭ ئاساسى. لوگىكا قەدىمقى يۇنانىدىلا بېخ ئۇرغان ئىدى. دەسلەپتە، لوگىكا قارىمۇ-قارشى پىكىرلەر بىر بىرى بىلەن توقۇنۇشۇپ قالغان ئەھۋالدا مۇنازىرىلىشىشنىڭ ۋە سوھبەت-

لىشىنىڭ ئالاھىدە ئۇسۇلى سۈپىتىدە مەيدانغا كەلگەن ئىدى. قەدىمقى يۇنان ماتېرىياللىستىك پەيلاسوپلىرىدا خاس بولغان، تەبىەتنى تەرەققىيات جەريانى دەپ قارايدىغان ئۇقتۇمنى ئۆزلۈكسىز ئىنكاس لوگىكىسىنى دىيالېكتىك خاراكتېرغا ئىگە قىلدى. **ھېراكلىت*** پەلسەپىسىدە دىيالېكتىك لوگىكىنىڭ ئۇندۇرمىسى گەۋدىلىك ئىپادىلىنىگەن ئىدى. **ئارىستوتېل*** نىڭ كورسىتىكەن ئالاھىدە زور خىزمىتى ئۇنىڭ لوگىكىنى بىر پەن قىلىپ تەتقىق قىلغانلىقىدا. ئارىستوتېل **شەكىل لوگىكىسى*** نىڭ ئاساس سالغۇچىسى ئىدى، ئۇ تەپەككۇر ۋە ئۇنىڭ قانۇنىيىتىنى بىرىنچى بولۇپ مەخسۇس، سىستېمىلىق ھالدا تەتقىق قىلغان. ھوكۇملەرنىڭ ئۆزىنى پەرقلەندۇرگەن ھەمدە ئەقلىي خۇلاسە چىقىرىش تۇغرىسىدىكى نەزەرىيىنى ئىشلەپ چىققان ۋە باشقىلار. ئۇنىڭ لوگىكىسىدا گەرچە ئىدىيالىستىك ئامىللار بولسىمۇ، لېكىن تەپەككۇر شەكلى بىلەن مەۋجۇدىيەت بىر بىرىدىن ئايرىپ تاشلانمىغان. لېنىن مۇنداق دەپ يازغان: "ئارىستوتېل ئوبېكتىپ لوگىكا بىلەن سۇبېكتىپ لوگىكىنى ھەممىلا جايدا ئارىلاشتۇرۇپ قويغان ھەمدە ھەممىلا جايدا ئوبېكتىپ لوگىكا كورۇنۇپ تۇرىدىغان قىلىپ ئارىلاشتۇرۇپ قويغان ئىدى." («پەلسەپە خاتىرلىرى»، خەلق نەشرىياتىنىڭ 1956 ـ يىل خەنزۇچە نەشرى، 334 ـ بەت) ئارىستوتېلنىڭ لوگىكىسىدا كۆچلۈك دىيالېكتىك ئامىللار رېئال مېتافىزىكىچە ئۇقتۇمنەزەر بىلەن بىرلىشىپ كەتكەن. ئۇ ھېراكلىتنىڭ شەيئىلەر زىددىيەتلىك بولىدۇ دېگەن تەلىماتىغا قارشى تۇرغان. ئارىستوتېلنىڭ لوگىكىسى ئوتتۇرا ئەسىرلەردىكى پەلسەپىدە كەڭ تۇردە پايدىلىنىلغان. ئۇ چاغلاردىكى مەدرىس پەيلاسوپلىرى ئۇنى ئىلاھىيەتنىڭ ھەقىقەت ئىكەنلىگىنى ئىسپاتلايدىغان قورالغا ئايلاندۇرۇۋالغان ئىدى.

بېيقىنقى زاماندا، تەجرىبە تەبىي پېنىنىڭ تەرەققى قىلىشى ئارقـ

سىدا، لوگىكىمۇ يەنىمۇ ئىلگىرىلەپ راۋاجلانىدى. بولۇپمۇ ق. **بيكون***نىڭ لوگىكا ئۈستىدە قىلغان تەتقىقاتىنى كورىستېپ ئوتۇش- كە توغرا كېلىدۇ. بيكون ئاساسەن بولەكلەش لوگىكىسىنى راۋاج- لاندۇرغان ئارىستوتېلنىڭ تەتۈرسىچە، يەنىچاقلاش لوگىكىسى نۇقتىسىنەزىرىنى يەنى ئايرىم پاكىتلار ئۈستىدە قىلىنغان تەھلىلگە ئاساسەن چىقىرىلغان ئومۇمى پىرىنسىپ قائىدىلىرى ۋە ئۇسۇللىرى سېستېمىسىنى بەرپا قىلدى. شۇنىڭدىن تارتىپ لوگىكا بارغانسېرى شەكىلۋازلىق خاراكتېرىنى ئالدى. **كانت*** پەلسەپىسىدە لوگىكىنىڭ تەبىەتتىن ئايرىلىپ قېلىشى، تەپسەككۇر شەكىلىنىڭ ئوز ئوبيېكتىپ مەزمۇنىدىن ئايرىلىپ قېلىشى چېكىگە يەتكەن. كانتنىڭ لوگىكىسى شەكىلۋازلىق ۋە مېتافىزىكىلىك لوگىكا بولۇپ، ئۇنىڭ ئاساسى رىياللىق بىلەن تەپەككۇرنىڭ قارىمۇ-قارشىلىقىدىن ئىبارەت: بىر تەرىپى گويا لوگىكىغا يانمايدىغان، يەنى گويا ھېچقانداق ئوبيېكتىپ لوگىكا بولمىغان رىياللىق؛ ئىككىنچى بىر تەرىپى بولسا ئوز نەزە- رىدە ئىنسانلاردا تۇغما، ئەزەلدىن بولغان، تەجرىبە ۋە تاشقى دۇنيا بىلەن مۇناسىۋىتى بولمىغان لوگىكا تەپەككۇرى. دىيالېكتىك لوگىكا سېستېمىسىنى بەرپا قىلغان **گېگېل*** كانتنى تەنقىت قىلدى. گېگېلنىڭ دىيالېكتىك لوگىكىسى لوگىكا تەلىماتى تەرەققىياتىدىكى غايەت زور ئىلگىرىلەش ئىدى، لېكىن گېگېلنىڭ لوگىكىسى ئىدىيا- لىستىك لوگىكا ئىدى. گېگېل مەۋجۇدىيەت بىلەن تەپەككۇرنىڭ بىرلىگى پىرىنسىپىنى كانتنىڭ لوگىكا بىلەن تەبىەتنى ئايرىپ تاشلىشىنىڭ ئورنىغا دەسسەتتى. گېگېل، تەپەككۇر، ئىدىيە، ئۇقۇم لوگىكىسى ماددى دۇنيا تەرەققىياتىنىڭ مەنبەسى ۋە ئاساسى، دەپ قارايدۇ. گېگېل مېتافىزىك لوگىكىغا قارشى تۇرغاندا، دىيالېكتىك لوگىكىنى ئىشلەپ چىقتى، بىراق ئومۇمەن ئېيتقاندا، گېگېلنىڭ لوگىكىسى يىلىش قورالى سۈپىتىدە قوللىنىشقا مۇۋاپىق ئەمەس

ئىدى، چۈنكى ئۇ ئىدىيالىزم ئاساسىدا تۈزۈلگەن ئىدى.

19 ـ ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىغا كەلگەندە، روسىيەنىڭ ئىلغار ماتېرىيالىستىك پەلسەپىسى لوگىكىنىڭ تەرەققىياتى ئۈچۈن ناھايىتى زور تەسىر قوشتى. **ۋېلىنسكى***، **گېرتسەن***، **چېرنىشېۋسكى*** لار گېگېلنىڭ ئىدىيالىستىك لوگىكىسىنى تەنقىد قىلىدى ۋە ئۇنى پەلسەپىۋى ماتېرىيالىزم روھى بىلەن ئوزگەرتىپ چىقتى. لېكىن، ماركسىزم دۇنياغا كەلگەندىن كېيىنلا، لوگىكا ئاندىن مۇستەھكەم ئىلمىي ئاساسقا ئىگە بولدى.

ماركسىزم ـ لېنىنىزم كلاسسىكلىرىنىڭ ئەسەرلىرىدە، ئىنسانىنىڭ كۆچلۈك بىلىش قورالى بولغان دىيالېكتىك لوگىكا چوڭقۇر مۇھاكىمە قىلىنغان. ماركسىزم ـ لېنىنىزم كلاسسىكلىرى ھەممىدىن ئاۋال كونا شەكىل لوگىكىسىنىڭ ئورنى ۋە رولىنى ئېنىق ۋە تەپسىلى بەلگىلىدى. شەكىل لوگىكىسى (باشلانغۇچ لوگىكا) بىلەن دىيالېكتىك لوگىكا ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتنى ئېنىق بەلگىلىدى، ماركسىزم ئىدىيالىزمچە ۋە مەدرىسەرچە بۇرمىلاشلارنى تازىلىغان شەكىل لوگىكىسىنىڭ زورۇرلۇقىنى ئىنكار قىلمايلا قالماستىن، بەلكى شەكىل لوگىكىسىنىڭ ئىلمىي تەپەككۇرنىڭ ئاساسىي قائىدىسىنى ئىشلەپ چىقىشىدىكى غايەت زور رولىنىمۇ تەكىتلەيدۇ. لېكىن، شەكىل لوگىكىسى ھەر ھالدا لوگىكىنىڭ توۋەن باسقۇچى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ، يەنى ئېنگىلس ئېيتقاندەك، لوگىكىنىڭ "باشلانغۇچ ماتېماتىكىسى" ئىدى. شەكىل لوگىكىسى ھادىسە بىلەن شەيئى ئوتتۇرىسىدىكى ئوزئارا باغلىنىش ۋە ئوزئارا بېقىنىشنى بىر چەتكە قايرىپ قويۇپ ھادىسە ۋە شەيئىلەرنى كۆزىتىدۇ. شەكىل لوگىكىسى ئۇلارنى تەرەققى قىلىپ ئۆرىدىغان ۋە ئوزگىرىپ ئۆرىدىغان نەرسە دەپ قارىمايدۇ، قېتىپ قالغان ۋە ئۆرگۈن ھالەتتە ئۆرىدىغان نەرسە دەپ قارايدۇ. ئۇ شەيئىلەرنىڭ ئېچىكى زىددىيەتلىرىنى ئېچىپ

تاشلىمايدۇ، ۋاھاكازالار. شەكىل لوگىكسىدا بايان قىلىنغان تەپەككۇر فانۇنىيىتى شەيئىلەردە يوز بەرگەن جەريانىنى ئەكس ئەتتۈرمەيدۇ، بەلكى بۇ جەريانلارنى بىر ياقتا قايرىپ قويغان شەيئىلەرنىلا ئەكس ئەتتۈرىدۇ. تارىختا تەبىەتكە مۇناسىۋەتلىك مۇئامىلە قىلىش زورۇر ئىدى. ئېنگېلس مۇنداق دەپ كورسەتكەن ئىدى: "ئاۋال شەيئىلەرنى تەتقىق قىلىش كېرەك، شۇنىڭدىن كېيىنلا جەريانىنى تەتقىق قىلغىلى بولىدۇ. ئاۋال بىر شەيئىنىڭ نىمىلىگىنى بىلىش كېرەك، شۇنىڭدىن كېيىنلا بۇ شەيئىدە بارلىققا كەلگەن ئوزگىرىشنى بايقىغىلى بولىدۇ." («لىۋدۋىگ فېيېرباخ ۋە نېمىس كىلاسسىك پەلسەپىسىنىڭ ئاخىرى»، 1975 ـ يىل ئۇيغۇرچە نەشرى، 65 ـ بەت) مۇنداق مۇئامىلە كىشىلەرنىڭ ئەقلىي تەرەققىياتى جەريانىدىمۇ ئوخشاشلا زورۇر. مەسىلەن، بالىلار شەيئىلەرنىڭ بىر جەريان ئىكەنلىگىنى بىردىنلا چۈشىنىپ كېتەلمەيدۇ. ئۇلار ھەممىدىن ئاۋال شەيئىنى ئوزگەرمەيدىغان نەرسە دەپ بىلىدۇ. بۇنىڭدىن باشقا، كىشىلەر ئوزىنىڭ كۈندىلىك تۇرمۇشىدا ئادەتتىكى شەيئىلەر ۋە مۇناسىۋەتلەر بىلەن ئۇچرىشىپ تۇرىدۇ، بۇ شەيئىلەر ۋە مۇناسىۋەتلەرنى بىلىش ئۇچۇن شەكىل لوگىكىسىنىڭ ئاساسىي قائىدىلىرى كۇپايە قىلىدۇ. لېكىن، مۇرەككەپ ھادىسە ۋە مۇناسىۋەتلەرنى ئىلمىي يوسۇندا بىلىش ئۇچۇن بولسا، شەكىل لوگىكىسىنىڭ ئاساسىي قائىدىلىرىلا كۇپايە قىلمايدۇ. مۇشۇ مەنىدىن ئېيتقاندا، شەكىل لوگىكىسىنىڭ ئوز چېكى بولىدۇ، بۇ چەكتىن ئېشىپ كەتكەندە، ئۇ بىلىش ئۇسۇلى بولۇشقا لايىق بولماي قالىدۇ. شۇڭا، لېنىن مۇنداق دەپ كورسەتكەن ئىدى: شەكىل لوگىكىسى "ئەڭ ئومۇمى ياكى ئەڭ كوپ ئۇچرايدىغان شەيئىلەرگە ئاساسەن، شەكىل جەھەتتىكى تەبىرنى بېرىدۇ ۋە شۇنىڭ بىلەن چەكلىنىدۇ.....

دىيالېكتىك لوگىكا بولسا بىزدىن تېخىمۇ ئىلگىرىلەشنى تەلەپ

قىلىدۇ. شەيئىنى ھەقىقى بىلىش ئۈچۈن، ئۇنىڭ ھەممە تەرەپلىرىنى، ھەممە باغلىنىشلىرىنى ۋە "ۋاستىچى"لىرىنى ئىگە للەش ۋە تەتقىق قىلىش كېرەك. بىز بۇنىڭغا ھەرگىز تولۇق ئېرىشە لمەيمىز، لېكىن ئەڭ ئاپلىق بولۇشنى تەلەپ قىلىش بىزنى خاتالىقتىن ۋە قاتمالىقتىن ساقلاپ قالىدۇ، بۇ بىرىنچىسى. ئىككىنچى، دىيالېكتىك لوگىكا شەيئىنى ئۇنىڭ تەرەققىياتىدىن، "ئوز ھەرىكتى" دىن (گېگېل بەزى چاغلاردا ئېيتىپ ئوتكەنىدەك)، ئوزگىرىشىدىن كۆزىتىشنى تەلەپ قىلىدۇ." (ۋېنە ئىشچىلار ئۇيۇشمىلىرى توغرىسىدا، ھازىرقى ۋەزىيەت توغرىسىدا ۋە تروتسكى بىلەن بۇخارىنىڭ خاتالىقلىرى توغرىسىدا، 1976 ـ يىل ئۇيغۇرچە نەشرى، 63 ـ 64 ـ بەتلەر)

شۇنىڭ ئۈچۈن، دىيالېكتىك لوگىكا لوگىكىدىكى "ئالى ماتېماتىكا"غا ئوخشايتتى. يەنىمۇ دىيالېكتىك لوگىكىلا تەتقىق قىلغۇچىلارنى ئوغرا ۋە شۇ سەۋەبتىن قۇدرەتلىك قورال بىلەن تەمىنلەيدۇ، ئۇنى ئوبېكتىپ دۇنيانى ئوزىنىڭ پۈتكۈل مۇرەككەپلىگىدىن، ئۇنىڭ تەرەققىياتى ۋە ئوزگىرىشىدىن، بىر خىل ھالەتتىن ئىككىنچى بىر خىل ھالەتكە ئايلىنىشىدىن ۋە شۇنىڭغا ئوخشاش جەھەتلەردىن بىلىۋېلىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلىدۇ.

ماركسىزىم بۇرژۇئا پەلسەپىسىگە خاس بولغان مەۋجۇدىيەت ئوغرىسىدىكى تەلىماتنىڭ بىلىش ۋە تەپەككۇر قانۇنىيىتى توغرىسىدىكى تەلىمات بىلەن بولغان بىر بىرىدىن ئايرىلىپ قېلىش ئەھۋالىنى تۈپ ـ يىلتىزىدىن يوقاتتى. لېنىن تەكىتلەپ مۇنداق دەپ كورسەتىدۇ: دىيالېكتىكا، لوگىكا ۋە بىلىش نەزىرىيىسى بىر نەرسە، چۈنكى لوگىكا مەۋجۇدىيەتنىڭ ئوز قانۇنىيىتىگە ئۇيغۇن كەلمەيدىغان مەلۇم بىر خىل ئالاھىدە تەپەككۇر قانۇنىيىتىنى يارىتىپ چىقىرالمايدۇ. تەبىئەت ۋە جەمئىيەت ئەرەققىياتىنىڭ ئەڭ ئومۇمى قانۇنىيەتلىرىنى ئېچىپ تاشلايدىغان ماتېرىيالىستىك دىيالېكتىكا ئەينى

زاماندا ئەڭ ئالى تەپەككۇر لوگىكىسى بولۇپ ھىسابلىنىدۇ. دىيالېكتىكىنىڭ قانۇنىيىتى ئەينى ۋاقىتتا تەپەككۇرنىڭ قانۇنىيىتى بولىدۇ، سۇبېكتىپ دىيالېكتىكا ئوبېكتىپ دىيالېكتىكا بولۇپ ئىپادىلىنىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، دىيالېكتىك لوگىكىسىنىڭ ئەڭ مۇھىم پرىنسىپىدا: لوگىكا يارىتقان ئۇقۇم ۋە كاتېگورىيە كىشىلەرنىڭ قورالى ئەمەس، بەلكى تەبىئەت دۇنياسى ۋە ئىنسانلار تەرەققىياتى قانۇنىيىتىنىڭ ئىپادىسى، دېيىلىدۇ.

بۇنىڭدىن باشقا دىيالېكتىك لوگىكا ئوزىنىڭ ئۇقۇم ۋە كاتېگورىيىلىرىنى بايان قىلغاندا، ئۇلارنى قانىمال، تۈرغۇن، ئوزگەرمەس نەرسە دەپ قارىمايدۇ، بەلكى ئۇلارنى جانلىق، ھەركەتلىنىپ تۇرىدىغان، ئوبېكتىپ رېياللىقتا يۈز بەرگەن جەريانىنى ھەقىقى تۈردە ئەكس ئەتتۈرىدىغان ئۇقۇم دەپ قارايدۇ. دىيالېكتىك لوگىكا ئۇقۇم ۋە كاتېگورىيىلەردىن ئوزلىرى ئەكس ئەتتۈرگەن ئوبېكتىپ ھادىسىلەرگە ئوخشاش بولۇشنى يەنى بىر بىرى بىلەن باغلىنىشلىق بولۇشنى ۋە بىر بىرىگە تەسىر كورسىتىشنى تەلەپ قىلىدۇ. لېنىن ئۇقۇم دىيالېكتىكىسى دىگەن نىمە دىگەن سوئالغا جاۋاپ بەرگەن چاغدا مۇنداق دەپ تەكىتلەپ كورسەتكەن ئىدى: بۇ بارلىق ئۇقۇملىرنىڭ مۇستەسنالسز ھالدا بىر بىرى بىلەن باغلىنىپ تۇرۇشى، بىر بىرىگە بېقىنىپ تۇرۇشى، بۇ بارلىق ئۇقۇملار ئىچىدىكى ھەرقايسى ئۇقۇملارنىڭ ئوزئارا ئوزگىرىپ تۇرۇشى دىگەندىن ئىبارەت.

بارلىق ئىدىيالىستىك، مېتافىزىك لوگىكا نەزىرىيىلىرىگە قارىغاندا، ماركسزملىق دىيالېكتىك لوگىكىنىڭ ئالاھىدە كورۇنەرلىك بىر خۇسۇسىيىتى شۇكى، لوگىكا ئەمىلىيەتنى ئوز ئىچىگە ئالغان بولىدۇ. يەنى ئەمىلىيەت پائالىيىتى ئاساسىدىلا لوگىكا ئۇقۇمى ۋە كاتېگورىيىسى ئەمىلىيەت پائالىيىتىنىڭ نەتىجىسى سۈپىتىدە ۋۇجۇدقا كېلىدۇ، شۇنداقلا يەنە ئەمىلىيەت داۋامىدىلا ئۇلارنىڭ ھەقىقەتـ

لمگنی سناشقا بولىدۇ. لېنىن مۇنداق دەپ كورسىتىدۇ: "ئادەمنىڭ ئەمىلىي پائالىيەتلىرى ئادەمنىڭ ئېڭىغا يۈز مىليون قېتىملاپ تۆرلۈك لوگىكا قائىدىلىرىنى تەكرارلىنىدۇ، شۇنىڭ بىلەن بۇ قائىدىلەرنى ئاكسىيوما ئەھمىيىتىگە ئىگە قىلىدۇ." («پەلسەپە خاتىرىلىرى»، خەلق نەشرىياتىنىڭ 1956 ـ يىل خەنزۇچە نەشرى، 175 ـ 176 ـ بەتلەر) ماركسىزملىق دىيالېكتىك لوگىكا تۆرمۇشنىڭ ئوز تەرەققىياتىنىڭ ئوبېكتىپ لوگىكىلىق ئىپادىسى بولغانلىقى ئۈچۈن، ئۇنى رەت قىلىش مۇمكىن ئەمەس. ھازىرقى زامان بۇرژۇئا پەلسەپىسى سوتسىيالىزمنىڭ ئىنقىلاپ ئارقىلىق كاپىتالىزمنىڭ ئورنىنى دەسسەشىگە قانۇنىيەتلىك ھالدا ئېلىپ بارىدىغان بۇ ئوبېكتىپ تۆرمۇش لوگىكىسىنى بۇرمىلاشقا كۈچىنىڭ بېرىچە ئۇرۇنىدى ۋە ئىلمىي لوگىكىغا قارشى تۇردى. ھازىرقى زامان بۇرژۇئا پەلسەپىسىنىڭ تۆرلۈك چوڭ ـ كىچىك ئېقىملىرىنىڭ بىر خۇسۇسىيىتى شۇكى، ئۇ بىلىش جەھەتتە ھەيرى لوگىكىچىلىق، ھەيرى ئەقلىچىلىق، بۇئاستە سېزىمچىلىك پىرىنسىپلىرىنى ئورنىتىشقا ئۇرۇنۇشتىن ئىبارەت، يەنى لوگىكىلىق تەپەككۇرنىڭ ئورنىغا ئادەمنىڭ قالايمىقان سۇبېكتىپ تەسىراتلىرى، چۈشەنچىلىرى، "تەبىئەت ھادىسىلىرى"گە قارىغۇلارچە بوي سۇنۇشقا ئوخشاش نەرسىلەرنى دەسسەتمەكچى بولىدى. لوگىكىنى ئىنكار قىلىش نۇقتىسىدىنلا بۇگۈنكى بۇرژۇئا پەلسەپىسىنىڭ ئەكسىيەتچىلىگىنى چۈشەندۈرۈپ بەرگىلى بولىدۇ، بۇرژۇئا پەلسەپىسى ئوزىنىڭ مەقسەدىنى بىلىش يولىدا قانىۇ ـ قات توسالغۇلارنى قۇرۇشتىن ئىبارەت دەپ ھىساپلايدۇ. ماركسىزمچە پەلسەپە بۇ يېڭى باش كوتەرگەن، ئىلمىي لوگىكىنىڭ "ئاغدۇرغۇچىسى" ـ ئىنسانىيەت بىلىشىنىڭ دۇشمىنىنى ئېچىپ تاشلىدى.

لوگىكىلىق تەجرىبىچىلىك 逻辑经验论 Логический эмпиризм **لوگىكىلىق ەللىچىلىك***گە قارالا.

لوگىكىلىمق دەللىلچىلىك Логический 逻辑实证论 позитивизм لوگىكا تەجرىبىچىلىگى دەپمۇ ئاتىلىدۇ. لوگىكلىق دەللىلچىلىك ھازىرقى ۋاقىتتا بۇرژۇئا پەلسەپىسىدە ھوكۇمرانلىق ئورۇندا تۇرۇۋاتقان ئېقىملارنىڭ بىرى، ئۇ كاپىتالىزىم جەمئىيىتىنى دەۋردىكى بۇرژۇئا پەلسەپىسىنىڭ بىر خىل تىپىك، سۈبېكتىپ ئىدىيالىزىم شەكلى. بۇ ئەكسىيەتچىل ئىدىيالىستىك ئېقىم 20 ـ ئەسىرنىڭ 20 ـ يىللىرىدا ئاۋستىرىيىدە پەيدا بولغان ("ۋېنا گۇرۇپپىسى" دەپ ئاتالغان؛ شىلىك، كارناپ، فىرانك قاتارلىقلار)، ئۇ ماخىزىمغا بېقىنىپ ۋاريانتلىق قىلغان. "ۋېنا گۇرۇپپىسى" قاتناشچىلىرىدىن ھازىر ھايات بارلىرىنىڭ ھەممىسى ئامېرىكىدا. ئەنگلىيىدىكى لوگىكلىق دەللىلچىلىكنىڭ ھازىرقى ئاساسىي ۋەكىللىرى راسسال، پوپپېر، ئايېر ۋە ئۇلارنىڭ ئەسەرلىرىدۇر.

لوگىكلىق دەللىلچىلەر پەلسەپىدىكى تۆپ مەسىلىلەرنى بىر ياقلىق قىلىشتا يۇم بىلەن ماخىنىڭ ئۇقۇشىنىڭ ۋاريانتلىق قىلىدى، ھەممىسى تەجرىبىگە باغلىق بولمىغان ئوبېكتىپ رېئاللىقنى ئىنكار قىلىدى. لوگىكلىق دەللىلچىلەر پەلسەپىدىكى تۆپ مەسىلە ـ **لوگىست)** ئارقىلىق سۈبېكتىپ ئىدىيالىزىمنىڭ ماتېرىيالىزىمغا قارشى ئەنئەنىۋى كۆرىشىگە ياردەم بېرىشكە ئۇرۇنىدى. لوگىكلىق دەللىلچىلىكنىڭ ئاساسىي ۋەزىپىسى مۇنۇلاردىن ئىبارەت: (1) ئىدىيالىزىمنىڭ روھى بويىچە تەبىئەتنىڭ يەكۈنلىرىنى ساختىلاشتۇرۇش، ئۇنىڭ ئۈچىگە ئالغان مەنىسى ۋە ئەزىرىسىنى مەزمۇنىنى بۇرمىلاش؛ (2) ئىلمىي بىلىشنى تەجرىبە دائىرىسى ئىچىدىلا چەكلەپ قويۇش؛ ئۇنداق بولغاچقا، لوگىكلىق دەللىلچىلىك دىن ئۇچۇن كەتمەن چاپىدۇ، دىنىنىڭ سىرلىق بىلىشنىڭ مەۋجۇت بولۇشى مۇمكىنلىگى توغرىسىدىكى ئىلمىي بولمىغان جويلۇشلىرىنى ئاقلايدۇ؛ لوگىكلىق دەللىلچىلىك ئەخلاق ئىلمى بىلەن ئېستېتىكىنى پەن دائىرىسىدىن

چىقىرۇپتىدۇ: (3) لوگىكىنىڭ ۋە ئۇنىڭ ئىلمىي بىلىشتىكى رولىنىڭ رىياللىقتا بولغان مۇناسىۋىتىنى بۇرمىلاش. لوگىكىلىق دەللىلچىلىك پەلسەپىنىڭ ئاساسىي ۋەزىپىسى ئىلمىي ئۇقۇم ۋە ھوكۇمنى "تەھلىل" قىلىش دەپ ھىسابلايدۇ. لوگىكىلىق دەللىلچىلىك ئىلمىي ئۇقۇم ۋە ھوكۇمدىكى ھەرقانداق ئوبيېكتىپ مەزمۇننى سەپسەتىۋازلىق يولى بىلەن بىكار قىلىۋېتىشكە ئۇرۇنىدۇ. ئۇلار ماتېرىيالىزمنىڭ تۈپ قائىدىلىرىنى ماھىيەت جەھەتتىن رەت قىلىۋېتىشكە قادىر بولمىغاچقا، پەلسەپىدىكى ئەڭ مۇھىم مەسىلىلەر "ئويدۇرۇپ چىقىلغان مەسىلىلەر" دەپ دەۋا قىلىدۇ ۋە ئۇنى بانا قىلىپ، ئۇلارنى تەتقىق قىلىشنى رەت قىلىدۇ. لوگىكىلىق دەللىلچىلەر لوگىكىنىڭ قانۇنىيىتى ۋە شەكىللىرىنى قىياسەن، ئىختىيارى قىمار قائىدىلىرىگە ئوخشىتىدۇ. لېنىننىڭ **تەجرىبە تەنقىتچىلىگى**"گە قارىتا قىلغان تەنقىدى ئىلمىي ماتېرىيالىزملىق دۇنياقاراشنىڭ لوگىكىلىق دەللىلچىلىككە قارشى تۇرۇشىدا ھالاك قىلغۇچ قورال.

لوگوس 逻各斯 Логос (گرېكچىسى λόγος ــ ئىدىيە، ئۇقۇم، سوز، ئىدىئ) ھەممىدىن ئاۋال **ھېراكلىت**"نىڭ ئىسىرىدە پەيدا بولغان بىر پەلسەپە ئاتالغۇسى. ھېراكلىت دۇنيا ئوغرىسىدىكى ئومۇمى قانۇنىيەتنى ۋە ھەۋجۇدىيەت ئوغرىسىدىكى قانۇنىيەتنى لوگوس دەپ ئاتايدۇ. **سوفىستلار**" تەقدىر، دۇنياۋى ئەقىلنى لوگوس دەپ ئاتايدۇ. يېڭى پلاتونچىلارنىڭ تەلىماتىدا ۋە ئوتتۇرا ئەسىر خرىستىيان ئىلاھشۇناسلىغىدا بولسا لوگوس يارالتۇچى خۇدا، سىرلىق روھ ماھىيىتى، خۇدا دىگەنلىك بولىدۇ. **گېگېل**" پەلسەپىسىدە لوگوس ئۇقۇم، ئەقىل، مۇتلەق روھ دىگەندىن ئىبارەت.

لومونوسوۋ، 罗蒙诺索夫، ميخائىل ۋاسىلېۋىچ ، 米哈伊尔·瓦西里也维奇 (1711—1765) Ломоносов, Михаил Васильевич ئۇلۇغ رۇس ئالىمى، شائىرى، روسىيە ماتېرىيالىستىك

پەلسەپىسى ۋە تەبىي پېنىنىڭ ئاساسچىسى. لومونوسوۋ ئارخانگېلسكى ئولكىسى خولموگور ئەتراپىدىكى دېھقانسوۋكا بېزنېسىنىڭ دېڭىز بويىدىكى دېخانىنىڭ بالىسى، ئۇ گودەك دەۋرىدىلا بىلىم ئېلىشقا قاتتىق ئىنتىلەتتى. ئۇ 1730 ـ يىلى پىيادە موسكۋاغا بېرىپ، كېلىپ چىقىشى دېخان بولۇش سەۋىنىدىن ئۈچرىغان ئۇرغۇن قىينچىلىقلارنى بەدگە ئەندىن كېيىن، شۇ جايدىكى سلاۋيان ـ گرېك ـ لاتىن ئىللىرىدىكى شۇبېۋەنگە كىردى. 1735 ـ يىلى پېتېربۇرگ پەنلەر ئاكادېمىيىسىگە ئەۋەتىلدى، ئۇزاق ئوتمەيلا يەنە چەتئەللگە ئوقۇشقا ئەۋەتىلدى، 1741 ـ يىلى ۋەتەنگە قايتىپ كەلدى. پەنلەر ئاكادېمىيىسى چەتئەل كۆچلىرىنىڭ تىزگىنلىشى ئارقىسىدا، ئۇزاققىچە لومونوسوۋنىڭ ئالىملىقنى ئېتىراپ قىلمىدى. 1745 ـ يىلغا كەلگەندە ئاندىن ئۇنى خىمىيە پروفېسسورى دەپ تەستىقلىدى.

ئىلغار رۇس پەلسەپىسى ۋە پېنىنىڭ تەرەققىياتىدا، ماتېرىيالىستىك ئەنئەنە لومونوسوۋدىن باشلاندى. لومونوسوۋنىڭ ئىلمىي پائالىيىتى ھەر تەرەپلىمە ئىدى، ئۇنىڭ خىمىيە ۋە فىزىكا جەھەتتە كورسەتكەن خىزمىتى ئالاھىدە كوزگە كورۈنەرلىك بولدى. لومونوسوۋنىڭ پەندىكى ئۇلۇغ توھپىسى شۇكى، ئۇ ماددا ۋە ھەرىكەتنىڭ ساقلىنىش قانۇنىدىن ئىبارەت ئومۇمى تەبىەت قانۇنىيىتىنى كەشپ قىلدى ھەمدە ئۇنى نەزىرىيە ۋە تەجرىبە بىلەن دەللىلەپ بەردى. لومونوسوۋ ماددا ۋە ھەرىكەتنىڭ مەڭگۈ ئوچمەيدىغانلىقى ئوفرىسىدىكى يەكۈننى ئوزىنىڭ دەسلەپكى تەبىي پەن ئەسەرلىرىدىلا چىقارغان ئىدى. 1748 ـ يىلى، لومونوسوۋ ئوزى كەشپ قىلغان قانۇن ئوفرىسىدا ئۇرغۇن دەلىل ـ ئىسپاتلارنى يەتكۈزۈپ بەردى: "تەبىەت

دۇنياسىدىكى ئوزگىرىشلەرنىڭ ھەممىسى مۇنداق پەيدا بولىدۇ: بىر نەرسە قانچىلىك كوپەيسە، ئىككىنچى بىر نەرسە شۇنچىلىك يوقلىدۇ. مەسىلەن، مەلۇم بىر جىسىمغا قانچىلىك ماددا قوشۇلسا، ئىككىنچى بىر جىسىمدىن شۇنچىلىك ماددا يوقلىدۇ..... تەبىئەت دۇنياسىنىڭ بۇ قانۇنى شۇنداق ئومۇمىي يۈزلۈكىكى، ئۇنى ھەتتا ھەركەت قائىدىسىگىچە ئومۇملاشتۇرۇشقا بولىدۇ." كېيىن، لومونوسوۋ يەنە ۋقائتنىڭ جىسىم ۋە سۇيۇق جىسىمغا دىگەن ئەسىرىدە ۋە باشقا ئەسەرلىرىدە بۇ قانۇنىنى ئاساسلاپ بەردى. شۇڭا، ماددىنىڭ ساقلىنىش قانۇنىنى قائىدە بويىچە ئېيتقاندا لومونوسوۋ قانۇنى دەپ ئاتاش كېرەك. لومونوسوۋ بۇ قانۇنىنى خىمىيىلىك رىياكسىيىسىنىڭ ئالدىنكەينىدە ماددىنىڭ ئېغىرلىقىنى ئولچەش تەجرىبىسى بىلەن دەللەپ بەردى. تەخمىنەن 100 يىلدىن كېيىن، لومونوسوۋنىڭ ھەركەتسىز ساقلىنىش قائىدىسى ئېنېرگىيىنىڭ ساقلىنىش قانۇنىدىن ئىبارەت كونكرېت شەكىل بىلەن ئىسپاتلاندى. شۇنىڭ ئۈچۈن، ماددا ۋە ھەركەتنىڭ ساقلىنىشىدىن ئىبارەت ئومۇمى قانۇنىنى ـ ھازىرقى زامان تەبىي پېنىنىڭ، بولۇپمۇ فىزىكا ۋە خىمىيىنىڭ ئاساسىنى ـ تاپقان ئۇستۇنلۇك ھوقۇقى لومونوسوۋقا مەنسۇپ بولۇشى كېرەك. لومونوسوۋنىڭ ماددا ۋە ھەركەتنى يوقاتقىلى ھەم ئىجات قىلغىلى بولمايدىغانلىغى قائىدىسىنى ئاساسلاپ بەرگەنلىگى ماددا بىلەن ھەركەتنىڭ ئايرىلماسلىغىدىمۇ چىڭ تۇرغانلىغى بولىدۇ. لومونوسوۋ ماددا ۋە ھەركەتنىڭ ساقلىنىش قانۇنىنى ماددىنىڭ ئۇششاق زەررىلەر ھەركەتكە تەتبىقلىدى. لومونوسوۋ ماددىنىڭ ئاتوم ۋە مالىكولىلار تۈزۈلۈشىنى ئېچىپ بېرىدىغان خىمىيىلىك ئاتوم نەزەرىيىسىنىڭ ئاساسچىسى. ئۇ "مىكرو زەررىلەر" (مالىكولىلار)نى ئىنتايىن ئۇششاق زەررىلەر ـ "ئېلىمېنتلار" (ئاتوملار)دىن تەركىپ تاپقان دەپ ھىساپلىدى. لومونوسوۋ مۇنداق دەپ يازىدۇ: "ئەگەر مىكرو زەررە-

لەر تەك دەرىجىلىك مىقداردىكى ئوخشاش شەكىل بىلەن بىرىككەن ئۇرداش ئىلىمىنتلاردىن تۇزۇلگەن بولسا، ئۇ ھالدا، ئۇلار تۇرداش بولىدۇ..... ئەگەر مىكرو زەررىلەرتى ھاسىل قىلغان ئىلىمىنتلار ئوخشاش بولسا ھەمدە ئوخشاش بولغان شەكىل ياكى ئوخشاش بولغان مىقداردا بىرىككەن بولسا، ئۇ ھالدا، بۇنداق مىكرو زەررىلەر تۇرداش بولمايدۇ؛ جىسىملارنىڭ تۇگىمەس خىلمۇ-خىللىغى مانا مۇشۇنىڭدىن كەلگەن." لومونوسوۋ ھەركەتنىڭ ساقلىنىش قانۇنىغا ئاساسەن ئىستىقلىقنى "مىكرو زەررىلەر"نىڭ مېخانىك ھەركىتى دەپ ھىساپلىدى. لومونوسوۋ ۋاقۇانىڭ ئىلاستىكلىق كۈچى ئۇستىدە ئىزدىنىش» دىگەن كىتابىدا، مالىكولىلار ھەركىتى توغرىسىدىكى كوزقاراشقا ئاساسەن ھاۋا تۇزۇلۇشى تەلىماتىنى تەرەققى قىلدۇردى، مالىكولا ھەركىتى توغرىسىدىكى بۇنداق كوز-قاراش ئىلىم-پەننىڭ داۋاملىق راۋاجلىنىشىدا غايەت زور رول ئويناندى. لومونوسوۋ 18-ئەسىردە تەبىي پەنىدە ھوكۇمرانلىق ئورۇنىنى ئىگەللىگەن پەنگە قارشى نۇقتىنەزەرگە، مەسىلەن، "ئىستىقلىق ئامىللىرى" توغرىسىدىكى مېتافىزىكىلىق ئۇقۇمغا قەتئى قارشى تۇردى. لومونوسوۋ «ئىستىقلىق ۋە سوغاقلىقنىڭ سەۋەبلىرى ئۇستىدە ئىزدىنىش» دىگەن ئەسىرىدە مۇنداق دەپ يازىدۇ: **"ئىستىقلىق ھەركەتتە تولۇق ئاساسىغا ئىگە.** ئەمما ماددا بولمىسا ھەركەت پەيدا بولالمايدىغانلىقى ئۈچۈن، **ئىستىقلانىڭ تولۇق ئاساسى مۇقەررەر ھالدا ماددىنىڭ ھەركىتىدە بولىدۇ."** لومونوسوۋ تەبىئەت دۇنياسىدىكى ھەر خىل ھادىسىلەر ماددا ھەر-كىتىنىڭ تۇرلۇك شەكىللىرى بىلەن بەلگىلىنىدۇ دىگەن تالانتلىق ئىدىيىنى بايان قىلدى. لومونوسوۋ تامامەن يېڭى بىر پەنگە—فىزىكا نەزەرىيىسى ۋە تەتقىقات ئۇسۇلى بىلەن خىمىيە مەسلىسىنىڭ ھەل قىلىنىشى يېرلەشتۇرۇلگەن فىزىكىلىق خىمىيىگە—ئاساس سالدى.

لومونوسوۋ مېتالچىلىق ئىشلىرىنىڭ راۋاجلىنىشىغا ئىنتايىن ئەھمىيەت بەردى. كىمولوگىيە جەھەتتە، ئۇ ئەرەقلىيات ئىدىيىسىنى ھەمىدىن بۇرۇن ئوتتۇرىغا قويدى. ئۇ روسىيىنىڭ مول كان بايلىقىنى تەكشۈرۈپ ـ ئولچەپ چىققان، شىمالىي دېڭىز قانىنىڭ يولىنىڭ شارائىتىنى تەكشۈرگەن ئىدى. ئۇ ئاستىرونومىيىدىكى قۇياش مەركىزى تەلىمات ھىمايە قىلىپ، ئاسمان جىسىملىرى ئاھايىتى كوپ، ئالەم چەكسىز دەپ ھىساپلىدى. ئۇ زوھرە يۇلتۇز ئەترايىدىكى ئاتموسفېرا چەمبىرىگىنى بىرىنچى بولۇپ بايقىدى ھەمدە دىنىي جەمىيەت تەلىماتىنىڭ ئەكسىچە، باشقا پىلانېتلاردا ھاياتلىق بولۇشى مۇمكىن، دەپ قارىدى. ئۇ يەر شارىدىكى ھاۋا ئوزگىرىشىنىڭ سەۋەبىلىرىنى ۋە شىمالدىكى تۇڭ يەر قاتلىمىدا شىمالنىڭ شارائىتىدا ياشىيالمايدىغان ھايۋانات ۋە ئوسۇملۇكلەر قالدۇقلىرىنىڭ ساقلىنىشىدىكى سەۋەبلەرنى ئاساسىي جەھەتتىن توغرا چۈشەندۈرۈپ بەردى. لومونوسوۋ ھاۋانىڭ ئىنتايىن قويۇق ھالىتىدە چوقۇم بويۇل ـ ماريوت قانۇنىغا ئۇيغۇن كەلـ مەيدىغان ھادىسىلەرنى تاپقىلى بولىدىغانلىقىدىن بىشارەت بەرگەن ئىدى. لومونوسوۋ مىقدار ئۇسۇلى (ئېغىرلىقنى ئولچەش ئۇسۇلى)نى ھەمىدىن ئاۋال خىمىيىدە دائىملىق تەتقىقات ئۇسۇلى قىلىدى، ئۇ دېڭىز قاتىنىشى، ھاۋا رايى ئىلمى، ئولچەش ئىلمى، فىزىكا، خىمىيە قاتارلىق جەھەتتە ئىشلىتىلىدىغان نۇرغۇن ئەسۋاپلارنى ئىجات قىلدى. ئۇ روسىيە بويىچە تۇنجى خىمىيە تەجرىبىخانىسىنى (1748) تەسىس قىلدى.

لومونوسوۋ پەلسەپىدىكى تۇپ مەسىلىنى ماتېرىيالىستىك ھالدا ھەل قىلدى. ئۇ شۇ ۋاقىتلاردا ھوكۇمرانلىق ئورنىدا تۇرغان مېتافىزىكىلىق دۇنيانى قاراشتىن ئوزىنىڭ تەتقىقاتى بىلەن بىر يوچۇق ئاچتى؛ ئۇ بىر قاتار مەسىلىلەردە تەرەققىيات ئىدىيىسىنى ئىزچىللاشتۇردى. بىراق شۇ ۋاقىتتىكى بىلىم جەھەتتىكى چەكلىمىلىك تۈپەيـ

لىدىن، ئۇ ئاساسەن تەبىئەت دۇنياسىنىڭ مېخانىكلىق قانۇنىيىتى ۋە خۇسۇسىيىتىنى تەتقىق قىلدى. ئۇ سوزۇلۇشچانلىق، ئىنېرت كۈچ، ئوتكۈزمەسلىك ۋە مېخانىك ھەركەتنى ماددىنىڭ تۈپ خۇسۇسىيىتى، دەپ ھېسابلىدى. لومونوسوۋ ئاتوم توغرىسىدىكى ماتېرىيالىستىك نۇقتىنەزەر ئارقىلىق لاپېنىز*نىڭ ئىدىيالىستىك بىرلىك نەزىرىيىسىگە قارشى تۇردى ۋە ئۇنى قاتتىق تەنقىت قىلدى. لومونوسوۋ لاپېنىزنىڭ روھىي بىرلىگىگە قارشى تۇرۇپ، مىكرو زەررىنى "فىزىكىلىق بىرلىك" دەپ ئاتىدى. لومونوسوۋنىڭ نۇقتىنەزىرىدە دىيالېكتىكىلىق ئامىللار بار ئىدى. ئۇ، ئەتراپىمىزدىكى دۇنيا مەڭگۈ ئۆزگىرىپ تۇرىدۇ ۋە تەرەققىي قىلىپ تۇرىدۇ، دەپ ھېسابلىدى. ئۇ «يەر قاتلاملىرى توغرىسىدا» دېگەن ئەسىرىدە، ھايۋانلار ۋە ئۆسۈملۈكلەر دۇنياسىنىڭ ئۆزگىرىشى ۋە تەدرىجى تەرەققىياتى ئۈستىدە توختىلىپ، تورف، كومۇر، نېفىت ۋە كەھرىۋانىڭ ئوسۈملۈكلەردىن كەلگەنلىگى توغرىسىدىكى نەزىرىسىنى، تۈپراق مەنبەسىنىڭ تەدرىجى تەرەققىياتى توغرىسىدىكى نەزىرىسىنى دادىللىق بىلەن ئوتتۇرىغا قويدى. لومونوسوۋ ھەركەتنى "ئەزەلدىن"لا بار دەپ قارىدى. ئۇ «جىسىمنىڭ ئېغىرلىغى ۋە تۆنىجى ھەركەتىنىڭ ئەبەدىلىگى توغرىسىدا» دېگەن كىتابىدا مۇنداق دەپ يازدى: ".....تۆنجى ھەركەتنىڭ ھېچقاچان باشلانمىسى بولمايدۇ. بىراق ئۇ مەڭگۈ داۋاملىشىپ بېرىۋېرىدۇ."

لومونوسوۋ ماتېرىيالىستىك بىلىش نەزىرىيىسىنى تەتقىق قىلدى ۋە راۋاجلاندۇردى. ئۇ ئادەمنىڭ سەزگۈ ئەزالىرىنى تەسىر كۆرسىتىدىغان تاشقى دۇنيا بىلىشنىڭ مەنبەسى دەپ ھېسابلىدى. ئۇ دېكارتنىڭ "ئۇقما ئىدىيە" توغرىسىدىكى ئىدىيالىستىك نەزىرىيىسىگە ۋە لوكنىڭ "ئىچكى تەجرىبە" دېگەن تېمىسىگە قەتئى قارشى تۇردى. لومونوسوۋ تەجرىبە ماتېرىيالىلىرىنى نەزىرىيىۋى يەكۈن بىلەن

بىرلەشتۈرۈشنى تەشەببۇس قىلدى. ئۇ ئەقلىي بىلىشنى ھىسسى سەزگۈدىن ئايرىۋېتىدىغان، ئومۇملاشتۇرۇش بىلەن تەھلىلنى مېتافىزىكىلىق ھالدا قارىمۇقارشى قىلىپ قويىدىغان كىشىلەرنى سوكتى. بىلىش نەزىرىيىسى جەھەتتە، لومونوسوۋ تەجرىبىنى ئاھايىتى مۇھىم دەپ قارايتتى، بىراق ئۇ تەجرىبىنى تار مەنىدە ئىلمىي تەجرىبە ۋە ئوبېكتىپ رېياللىق توغرىسىدىكى ھىسسى سەزگۈ مەنىسىدىن چۈشەنەتتى. لومونوسوۋ "ئىككىلەمچى سۈپەت" دېگەن ئىدىيالىستىك نەزىرىيىنى قاتتىق تەنقىت قىلىپ، "ئىككىلەمچى سۈپەت"لەك بىرلەمچى سۈپەتكە ئوخشاشلا ئوبېكتىپ ھالدا مەۋجۇت ئىكەنلىگىنى دەللىلەپ بەردى.

بېلىنسكى: "بىزنىڭ ئەدەبىياتىمىز لومونوسوۋدىن باشلانغان....." دەپ يازىدۇ. لومونوسوۋ—رۇس تىلى گىرامماتىكىسىنىڭ ئاساس سالغۇچىسى. لومونوسوۋنىڭ توھپىسى ئارقىسىدا، جانلىق رۇس تىلى ئاساس قىلىنغان يېڭى گىرامماتىكا كونا گىرامماتىكىنىڭ ئەمىلىيەتكە ئۇيغۇن كەلمەيدىغان، ئولۇك فورمۇلىسىنىڭ ئورنىنى ئالدى. لومونوسوۋ شائىر ئىدى، شۇڭا ئۇ ئوزىنىڭ پىكىر—ھېسسىياتلىرىنى ھەممىدىن ئاۋال شېئىر يىلەن بايان قىلاتتى، ئۇ ئوزىنىڭ شېئىرلىرىدا روسىيىنىڭ ئىلىم—پەن ۋە سەنئىتىنى تەرەققى قىلدۇرۇشنى، روسىيە خەلقى ئىچىدە ماتارىپنى ئومۇملاشتۇرۇشنى چاقىرىق قىلاتتى. لومونوسوۋ ۋەتەن ئىلىم—پەنىنى بەرپا قىلىش ئۈچۈن، نۇرغۇن يىللار ھارماي—تالماي كۈرەش قىلدى، روسسىيىنىڭ تەبىئى پەنىنى تەرەققى قىلدۇرۇش جەھەتتە، ئىلغار پەن بىلەن ئەمىلىي ۋەزىپىلەرنى بىرلەشتۈرۈش جەھەتتە، ئۇنىڭ توھپىسى ناھايىتى زور بولدى. لومونوسوۋ ئاكادېمىك نامىغا ئىگە بولغان بىرىنچى رۇس ئالىمى. ئۇ موسكۋا داشۇبنى (1755) بەرپا قىلغۇچى ئىدى، ئۇ پەنلەر ئاكادېمىيىسىنى ئىسلاھ قىلىشنى تەشەببۇس قىلدى. لومونوسوۋ

راهىپلارغا قارشى كۆرەش قىلغان. پوپلارنىڭ نادان-بىلىمسىزلىكىنى فاتتىق سوكىكەن ئىدى. لوموتوسوۋ تارىخشۇناس، ۋەتەنپەرۋەر ئىدى. ئۇ روسىيە تارىخىنى بۇرمىلاشقا قارشى تۇردى ھەمدە پەنلەر ئاكادېمىيىسىدىكى ئەكسىيەتچى "گېرمانىيە تەرەپدارلىرى"نىڭ زوراۋان كۆچىلىرىگە قارشى كۆرەش قىلدى؛ ئۇ ئوز خەلقىنى قىزغىن سۆيەتتى، روسىيە خەلقىنىڭ ئۇلۇغ كەلگۈسىگە ئىگە بولىدىغانلىقىغا ئىشىنەتتى. «لوموتوسوۋ پەلسەپە ئەسەرلىرىدىن تاللانمالار»نىڭ ئەڭ يېڭى نەشرى 1950-يىلى چىقتى.

لۇكرېتسى، كار Лукреций, Кар 卢克莱茨，卡尔*. لۇكرېتسىغا قارالسۇن.

لىيۇتېر دىنى Лютеранство 路德教 **پروتېستانت دىنى***غا قارالسۇن.

«لىيۇدۋىگ فېيېرباخ ۋە نېمىس كىلاسسىك پەلسەپىسىنىڭ ئاخىرى» «Людвиг Фейербах иконец классической немецкой философии» «费尔巴哈和德国古典哲学的终结»

ئېنگېلىسنىڭ ئەسىرى بولۇپ، 1888-يىلى نەشر قىلىنغان. ئېنگېلس بۇ ئەسىردە ماركسزىم پەلسەپىسىنىڭ يارلىقىغا كېلىشى ۋە راۋاجلىنىشىنى ھەمدە ئۇنىڭ ئىلگىرىكى پەلسەپىلەر بىلەن بولغان مۇناسىۋەتلىرىنى ئىچىگە ۋە ئامېرىكا قىلىپ ئېنىق شەرھىلەپ بەرگەن، دىيالېكتىك ماتېرىيالىزىم ۋە تارىخىي ماتېرىيالىزىمنىڭ تۆپ قائىدىلىرىنى چوڭقۇر بايان قىلغان. ئېنگېلس بۇ كىتابىدا «گېگېل* ۋە فېيېرباخ*لارنىڭ پەلسەپىسىنى تەنقىت قىلغان، دىيالېكتىك ماتېرىيالىزىمنىڭ فېيېرباخنىڭ مېتافىزىكىلىق ماتېرىيالىزىمى ۋە گېگېلنىڭ ئىدىيالىستىك دىيالېكتىكسى بىلەن بولغان پرىنسىپال پەرقلىرىنى كۆرسىتىپ بەرگەن. بۇ كىتابنىڭ بىرىنچى بابىدا گېگېل پەلسەپىسىگە باھا بېرىلگەن، ئۇنىڭ دىيالېكتىك ئۇسۇلى بىلەن

ئەدەبالىزم سېستېمىسى ئوتتۇرىسىدىكى تۈپ زىددىيەتلەر ئېچىپ تاشلانغان. ئىككىنچى باپتا، ئېنگېلس پەلسەپىدىكى تۈپ مەسلە-تەپەككۇرنىڭ مەۋجۇدىيەتكە بولغان مۇناسىۋىتى مەسىلىسى يەنى پەيلاسوپلارنى ئىدىيالىستلار ۋە ماتېرىيالىستلاردىن ئىبارەت ئىككى چوڭ لاگېرغا ئايرىش مەسىلىسىنى بايان قىلغان. ئېنگېلس پەلسەپىدىكى تۈپ مەسىلىنىڭ يەنە بىر تەرەپتىكى ماھىيەتنى يەنى ئىنسانلار ئەقلىنىڭ ئەتراپتىكى دۇنيانى بىلەلەيدىغان-بىلەلمەيدىغانلىغىنى ئېچىپ بەرگەن. زور كۆپچىلىك پەيلاسوپلار بۇ مەسىلىگە ئىجابى جاۋاپ بەرگەن. ئەمما بەزى پەيلاسوپلار دۇنيانى بىلگىلى بولمايدۇ دەپ قارىغان، ئۇلار بولسا **يۇم*** ۋە **كانت*** قاتارلىق بىلگىلى بولماسلىق نەزەريىسى تەرەپدارلىرى ئىدى. ئېنگېلس ئىنسانلارنىڭ تەپەككۇرى ۋە بىلىشىنىڭ ئەمەلىيەت بىلەن بولغان زىچ مۇناسىۋىتىنى ئېنىق شەرھىلەپ بەرگەن. بىزنىڭ ئەتراپتىكى دۇنيانى بىلەلەيدىغىنىمىزنىڭ دەلىلى-ئەمەلىيەت. ئېنگېلس كانتنىڭ بىلگىلى بولماسلىق نەزەريىسىنى تەنقىد قىلغان چاغدا مۇنداق دەپ كورسەتكەن: دۇنيانى بىلگىلى بولماسلىق توغرىسىدىكى بارلىق پەلسەپىۋى سەپسەتىلەرنىڭ ھەممىسى ئەمەلىيەتنىڭ ئوزى، تەجرىبە، سانائەت تەرەپتىن تارمار قىلىندى، كىشىلەرنىڭ بىلىش بىلەن ئەمەلىي پائالىيىتى جەريانىدا، كانتنىڭ ئۇتۇرۇقسىز "ئوزىدىكى نەرسە" دىگەن نېمىسى "بىز ئۇچۇن نەرسە"گە ئايلىنىپ قالدى (**"ئوزىدىكى نەرسە" ۋە "بىز ئۇچۇن نەرسە"***گە قارالا).

ئېنگېلس ماتېرىيالىزمنى راۋاجلاندۇرۇش ۋە ئىدىيالىزمنى تەنقىد قىلىش جەھەتتە، بولۇپمۇ گېگېلنىڭ ئىدىيالىزمنى تەنقىد قىلىش جەھەتتە ناھايىتى زور رول ئويناغان فېيېرباخقا تەپسىلى باھا بەرگەن. ھالبۇكى، ئېنگېلس ماتېرىيالىست فېيېرباخنىڭ كورسەتكەن خىزمىتىنى كورسەتكەندە (ئىككىنچى باپ ۋە ئۇچىنچى

بايتا)، فيېيرباخنىڭ مېتافىزىكىلىق بىۋاستە كۆزىتىشىدىكى ماتېرىيالىزىمنىڭ چەكلىمىلىكلىكىنى ۋە ئۇنىڭ جەمىيەت قاراشتىكى ئىدىيالىزىمنىۋ پاش قىلغان. ماركستىن ئىلگىرىكى بارلىق ماتېرىياللىستلار جۈملىدىن فيېيېرباخنىۋ ماتېرىيالىزمنى ئىجتىمائى تۈرمۈش ھادىسىلىرى ساھەسىگە كېڭەيتەلمىگەن. ئېنگېلس مۇنداق دەپ يازىدۇ: ئۇلاردا "ئۇلۇغ تارىخىي باغلىنىشقا توغرا قاراش" پۈتۈنلەي بولماي قالدى؛ ئۇلار ئۇچۇن، تارىخ "كوپ بولغاندا پەيلاسوپلار پايدىلىنىدىغان دەلىللەر ۋە قىستۇرما سۆزىتلەر توپلىمىدىنلا ئىبارەت بولۇپ قالغان ئىدى" (ەلىيودۇنگ فيېيېرباخ ۋە نېمىس كلاسسىك پەلسەپەسىنىڭ ئاخىرى»، 1975-يىل ئۇيغۇرچە نەشرى، 36-بەت). فيېيېرباخ كىشىلەر ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتنىڭ بىر تەرىپىنى يەنى ئەخلاق تەرىپىنلا كورگەن. ئۇ: دىنلارنىڭ ئالىمىشىغا ئاساسلانغاندا، ئادەم ئىنسانىيەت تارىخىنىڭ ھەرقايسى دەۋرلىرىنى پەرقلەندۈرگىلى بولىدۇ، دەپ ھوكۇم قىلغان.

ئېنگېلس بۇ كىتابنىڭ توسنىچى بابىدا دىيالېكتىك ماتېرىيالىزم ۋە تارىخىي ماتېرىيالىزمنىڭ تۆپ قائىدىلىرىنى بايان قىلغان ۋە چۈشەندۈرگەن. ئېنگېلسنىڭ بۇ كىتابى دىيالېكتىك ماتېرىيالىزم ۋە تارىخىي ماتېرىيالىزمنى تەتقىق قىلغاندا كەم بولسا بولمايدىغان ماتېرىيال.

م

مابلی، گابرىيل بونئو Мабли, 马布利, 加布里埃尔·博诺 (1709—1785) Габриэль Бонно فرانسىيە تارىخشۇناسى، خيالىي كومۇنىزمچى. ئۇنىڭ خيالىي نەزەريىسى "ئۇچىنچى تەبىقە"دىكى ھەمىدىن بەك ئېزىلگەن تەبىقىنىڭ ئارزۇسىنى ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرىدۇ. مابلى **رۇسسو**دىن كېيىن كىشىلەر ئوتتۇرىسىدىكى تەبىي باراۋەرلىكنى ئېتىراپ قىلىپ، ئىجتىمائى باراۋەرسىزلىكنىڭ ئاساسلىق سەۋەبچىسى مال-مۈلۈكىگە بولغان ئومۇمىي مۇلۇكچىلىكنىڭ خۇسۇسىي مۇلۇكچىلىككە ئايلانغانلىقىنى نەتىجىسى دەپ قارايدۇ. ئۇنىڭ قارىشىچە، باراۋەرسىزلىك ئىشلارنىڭ جىنايەت زەھەرلىدىكى بىرىنچى ھالقا؛ جەمىيەتتىكى زىددىيەتلەرنى يوقىتىش ئۈچۈن مال-مۈلۈككە بولغان ئومۇمىي مۇلۇكچىلىك ئۇرۇمىنى ئۇرغۇزۇش كېرەك. مابلى يۇنى تەلىم-تەربىيە ۋە ئەخلاقىي تەربىيىلىنىش ئارقىلىق ئىشقا ئاشۇرغىلى بولىدۇ دەپ قارايدۇ. مابلى مۇشۇ مەيدانغا ئاساسەن ئەينى ۋاقىتتىكى ئۇرۇمنى كەسكىن تەنقىت قىلىدۇ، ئۇنداق ئۇرۇم شارائىتىدا "ئەدلىيىنىڭ ئىككى مىزانى ۋە ئىككى ئولچىمى بولىدۇ". شان-شەرەپ، گۈزەل ئەخلاق ۋە باتۇرلۇقنى ئالتۇن بىلەن سېتىۋالغىلى بولىدۇ. لېكىن، مابلى خۇسۇسىي مۇلۇكچىلىك تىكلەنگەن، جەمىيەت قارىمۇ-قارشى بولغان سىنىپلارغا بولۇنگەندىن كېيىن، ئۇزىنىڭ غايىسى ئەمەلگە ئاشمايى قالدى دەپ قارايدۇ. ئۇنىڭ تەسەۋۋۇرىدىكى كومۇنىزىم يۇقۇرى دەرىجىلىك، ئەمما كەلمەسكە كەتكەن بىر باسقۇچ ئىدى. مابلىنىڭ خىيال

پەرەسلىك ئاساسىدىكى ئۆمۈمىزلۈك خاھىشى مۇشۇنىڭدىن پەيدا بولغان. ئۇنىڭ نۇقتىسىنەزىرى تەركىبى دۇنياچىلىق ئۇقۇمىنى ئالغان ئىدى. ئۇ "ھەممە ئادەمنىڭ ئوزىگە چۈشلۈق رىسقى بولىدۇ"-دېيۇ، جەمىيەتتىكى بەخت-سائادەتنىڭ زورۇر شەرتى دەپ قارايدۇ. ئۇ ئۇششاق بۇرژۇئا تەلەپ تەقسىماتچىلىقنى ئىدىيىسىنى تەشۋىق قىلىدۇ، مايلى ھاكىمىيەتنى بولۇشۇپ ئوتۇشنى، ئەمما ئەڭ ئالى ھاكىمىيەتنى خەلقنىڭ ۋەكىللىرىنىڭ تۇتۇشى كېرەكلىكىنى تەشەببۇس قىلىدۇ. پەلسەپە جەھەتتە مايلى **لوك***نىڭ كېيىن دېكارتنىڭ "**تۇغما ئىدىيە**"* نەزىرىيىسىگە قارشى تۇرغان ئىدى. مايلىنىڭ ئاساسىي ئەسەرلىرى مۇنۇلار: «تارىخ تەتقىقاتى توغرىسىدا» (1778)، «فوكون بىلەن سوھبەت» (1763)، «گۇمان» (1768).

ماتىرىيالىستىك تارىخقاراش 唯物主义历史观 Материалистистическое понимание истории **تارىخىي ماتىرىيالىزم***غا قارالا.

ماتىرىيالىزم 唯物主义 Материализм پەلسەپىدىكى ئاساسلىق ئىككى ئېقىمنىڭ بىرى. ئۇ، پەلسەپىدىكى ئۇپ مەسىلە يەنى تەپەككۇرنىڭ مەۋجۇدىيەتكە بولغان مۇناسىۋىتى مەسىلىسىگە بىرىدىن-بىر توغرا ئىلمىي جاۋاپ بېرىدۇ. ئىدىيالىزمنىڭ ئەكسىچە، ماتىرىيالىزم، ماددا بىرلەمچى، ئالا، تەپەككۇر بولسا ئىككىلەمچى، دەپ ھىسابلايدۇ. **ماركسىزملىق پەلسەپىۋى ماتىرىيالىزم*** ماتىرىيالىزمنىڭ ئالى شەكلى بولۇپ، ئۇ بۇرۇنقىسى ھەر خىل ماتىرىيالىستىك ئەلىمانالارنىڭ بارلىق كەمچىلىك ۋە ئاجىزلىقلىرىنى تۈگەتتى. ماتىرىيالىزم پەنگە ۋە تەبىئى پەنگە ئاساسلىنىپ راۋاجلىنىدۇ. پۈتكۈل پەلسەپە تارىخىدا، پەلسەپىۋى ماتىرىيالىزم ئىلغارلىقنى قوبۇل قىلغۇچى، پەن تەرەققىياتىغا كۈچۈل بولگۈچى ئىلغار ئىجتىمائى سىنىپنىڭ دۇنياقارىشى بولۇپ كەلدى.

ماتىرىيالىزم قەدىمقى شەرق ئەللىرىدە ــ بابىلون بىلەن مىسىر، ھىندىستان بىلەن جۇڭگودا پەيدا بولغان. مەلادىدىن بۇرۇنقى 7 ــ ئەسىرنىڭ ئاخىرى ۋە 6 ــ ئەسىرنىڭ باشلىرى قەدىمقى يۇنانىدا شەھەر دۆلەتلىرى شەكىللەنگەن ۋە بۇ شەھەر دۆلەتلىرىدە قول سانائىتى ھەم سودا ئىشلىرى ئىنتايىن تەرەققى قىلغان دەۋردە، ماتىرىيالىزم قەدىمقى يۇنانىنىڭ مۇستەملىكىسى بولغان ئىونىيىدە داۋاملىق راۋاجلانغان. قەدىمقى يۇنان مۇتەپەككۇرلىرىنىڭ ماتىرىيالىستىك دۇنيا-قارىشى پەنلەرنىڭ دەسلەپكى تەرەققىياتى بىلەن زىچ باغلىنىشلىق. قەدىمقى يۇنان پەيلاسوپلىرى ئەينى ۋاقىتتا تەبىي پەن ئالىملىرىدۇر. مىلىت ئېقىمى (ئىلىس، ئاناكسىماند، ئاناگسىمن)نى ئاساسىي يادرو قىلغان ئاتالمىش ئىونىيە پەلسەپىسىنىڭ ۋەكىللىرى ئىستخىيىلىك ماتىرىيالىزم ۋە ساددا دىيالېكتىكا ئاساسىدىكى دۇنياقاراشنى راۋاجلاندۇردى. ئۇلارنىڭ پەلسەپىدىكى ئاساسىي مەسىلە مەنبە يەنى دەسلەپكى ماددا ئوغرىسىدىكى مەسىلە. **تەلىس*** جىمى نەرسىنىڭ مەنبەسى سۇ دەپ ھىساپلايدۇ، ئاناكسىماند جىمى نەرسىلەرنىڭ مەنبەسى تۇراقسىز ماددا، يەنى چەكسىز نەرسە دەپ قارايدۇ، ئاناكسىمن بولسا ھاۋا دەپ قارايدۇ. كېيىن **ھېراكلىت***: دۇنيا قانۇنىيەت بويىچە يانغۇچى ۋە قانۇنىيەت بويىچە ئوچكۇچى مەڭگۈلۈك تىرىك ئوت بولۇپ كەلگەن، ھازىرمۇ ئۇنداق، كەلگۈسىدىمۇ ئۇنداق بولىدۇ، دەپ تەلىم بېرىدۇ. ئېنگېلس ئىونىيە گۈرۈھى پەلسەپىسىنىڭ خۇسۇسىيىتىنى چۈشەندۈرۈپ كېلىپ مۇنداق دەپ يازىدۇ: "بۇ يەردە بىر خىل ئىپتىدائى، ئىستخىيىلىك ماتىرىيالىزمنىڭ تەق ئوزى ئوزۇپىتۇ، ئۇ ئوزىنىڭ ئۇنىدۇرمە مەزگىللىدىلا تەبىەت ھادىسىلىرىنىڭ چەكسىز كوپ خىللىقلىغىنىڭ بىرلىگىنى ئىنتايىن تەبىي يوسۇندا ئوز ئوزىدىن مەلۇم نەرسە دەپ قارىغان، ئۇنىڭ ئۇستىگە بۇنداق بىرلىكنى مەلۇم مۇقىم گەۋدىلىك نەرسىدىن،

مەلۇم ئالاھىدە نەرسىدىن ئىزلىگەن، مەسىلەن، ئېلېكترون سۇدىن ئىزلىگەن." («تەبىئەت دىيالېكتىكىسى»، 1979 ـ يىل ئۈچۈرچە نەشرى، 318 ـ بەت) قەدىمقى يۇنان پەيلاسوپلىرى تۈرلۈك ماددىلار-نىڭ مەنبەسىنى دۇنيانىڭ ئاساسى دەپ ھىساپلاپ، دۇنيا بىر پۈتۈن گەۋدە ۋە مۇشۇ ئېتىدائى ماددىلارنىڭ ئوزگىرىشى ۋە ئايلىنىشىنىڭ چەكسىز جەريانى دەپ قارايدۇ. ئېنگېلسنىڭ سوزى بويىچە ئېيتە-قاندا، بۇ پەيلاسوپلارنىڭ ھەممىسى تۇغما دىيالېكتىكچىلار بولۇپ، ئۇلارنىڭ ھادىسىلەرنىڭ باغلىنىشى توغرىسىدىكى چۈشەنچىسى پۈتۈنلەي كۆزىتىشنىڭ نەتىجىسىدۇر. ھېراكلىت مۇنداق سادداً، لېكىن ماھىيەتتە توغرا بولغان دىيالېكتىك دۇنياقاراشنى ئىلگىرى سۈرگەن. ماتېرىيالىزىمنىڭ تېخىمۇ راۋاجلىنىشى، ئاساسەن، **ئاناكساگور***، **ئېمپېدوكل***، **دېموكرىت***، **ئېپىكۇر***، لۇكرېتىس **كار***لارنىڭ نامىدىن ئايرىلمايدۇ. دېموكرىت، ئېپىكور ۋە لوكرېتىسلار قەدىمقى ئاتوم نەزەرىيىسى ماتېرىيالىزمىنىڭ ۋەكىللىرى. ئۇلار ئاتومنى يەنى چەكسىز بوشلۇقتا ھەرىكەتلىنىپ تۇرىدىغان بولۇنمەس، ئوتكۈزمەس، ئىنتايىن ئۇششاق ماددا زەررىچىلىرىنى جەمى نەرسە-لەرنىڭ ئاساسى دەپ قارايدۇ. ئۇلارنىڭ قارىشىچە، تەبىئەت دۇنيا-سىدىكى بارلىق رەڭگا ـ رەڭ ھادىسىلەر مۇشۇ خىلمۇ ـ خىل شەكىل-دىكى زەررىچىلەرنىڭ تۈرلۈك يوللار بىلەن بىرىكىشىدىن ھاسىل بولغان. ھەددى ـ ھىسابسىز ئالەم مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدۇ. ئۇلار ئاتومىستىك قۇيۇن شەكىلدىكى ھەرىكىتىدىن پەيدا بولغان. بەزى ئالەملەر پەيدا بولۇپ تۇرىدۇ، بەزى ئالەملەر بولسا يوقىلىپ تۇرىدۇ. دېموكرىت، ئېپىكۇر ۋە لوكرېتىسلارنىڭ ئاتوم نەزەرىيىسى ماتېرىيال-زىمنى خۇدا دۇنيانىڭ نەقدىرىگە ئارىلىشىدۇ دېگەن ئىدىيىگە قارشى بولۇپ، خۇراپاتلىققا تۆپتىن قارشى ئىدى. بۇ پەيلاسوپلار روھنىڭ ئولمەيدىغانلىقىنى ئىنكار قىلىدۇ. ئۇلار، روھ ماددى بولۇپ، ئەڭ

يېنك ئاتومدىن ھاسىل بولغان، دەپ قارايدۇ.

ئوتنۇرا ئەسىردە، ئىدىيالىزىم ۋە مەدرىس پەلسەپىسى ھوكۇمران ئورۇندا تۇرغان. پەلسەپە ئىلاھىيەتنىڭ قوللىغا ئايلىنىپ قالغان. نامچىلىق تەرەپدارلىرى (**نامچىلىق*** ۋە **ئوككام***غا قارالسۇن) مەدرىس پەلسەپىسىدىكى بەزى ماتېرىيالىستىك خاھىشلارنى ئىپادىلەيدۇ. نامچىلىق تەرەپدارلىرى: ئومۇمىي ئۇقۇم ئېشىپ كەتكەن چىنىلىق نەزەريىسى تەرەپدارلىرىنىڭ ئېيتقىنىدەك، شەيئىدىن بۇرۇن مەۋجۇت بولمايدۇ. بەلكى ئايرىم كونكىرت شەيئىلەرنىڭ نامايىدىن ئىبارەت، دەپ ھىساپلايدۇ. پەننىڭ راۋاجلىنىشى ۋە ماتېرىيالىزىم-نىڭ گۈللىنىشى فېئودالىلىق جەمىيەتنىڭ يىمىرىلىشى ھەم يېڭى، كاپىتالىستىك ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلىنىڭ شەكىللىنىشى بىلەن باغلىنىشلىق. 15-ئەسىرنىڭ ئاخىرى ۋە 16-ئەسىرنىڭ باشلىرىدا جۇغراپىيە ساھەسىدىكى ئۇلۇغ كەشپىيات (ئامېرىكا قىتئەسىنىڭ ۋە ھىندىستانغا بارىدىغان سۇ يولىنىڭ تېپىلىشى، دۇنيانى ئايلىنىش سەپىرى) يەرشارىنىڭ شار شەكىلىدە ئىكەنلىگىنى ئىسپاتلىدى. پولشا ئالىمى **كوپېرنىك*** دىنىي جەمىيەت ھىمايە قىلغان، يەر شارى قىمىرلىمايدۇ، يەر شارى گىرىۋا ئالەمنىڭ مەركىزىدە تۇرىدۇ، دېگەن چۈشەنچىنى ئوروپ تاشلىدى. ئۇ ئالەمنىڭ مەركىزى قۇياش ئىكەنلىگى توغرىسىدىكى تەلىماتنى ئىجات قىلىپ، شۇنىڭ بىلەن ئوتنۇرا ئەسىردىكى دىنىي جەمىيەتنىڭكىچە دۇنياقاراشقا ئەجەللىك زەربە بەردى. كېپلېر (1571—1630) ۋە **گالىلې*** پىتولېمىينىڭ يەر شارى مەركەز دېگەن تەلىماتىنىڭ ئەكسىچە بولغان قۇياش مەركەز دېگەن ئىلمىي تەلىماتنى—بۇ تەلىمات دىنىي جەمىيەت تەرىپىدىن قاتتىق مەنئى قىلىنغان، ئۇنىڭ ھىمايىچىلىرى شەپقەتسىز زىيانكەشلىكلەرگە ئۇچرىغان بولسىمۇ—راۋاجلاندۇردى.

يېڭى، ماتېرىيالىستىك پەلسەپە ئىلمىي ئىدىيىلەر جەھەتتىكى

مۇئەييەنلەشتۈرۈش يەكۈتلەيدۇ ھەمدە مەدرىس پەلسەپىسى ۋە دىنىي جەمئىيەت نوپۇزلۇقلىرى بىلەن كۆرەش ئېلىپ بارىدۇ؛ ئۇ ئەجرىيگە ئەھمىيەت بېرىپ، ئەجرىيە ھەققى ئۈستاز، دەپ قارايدۇ. ئۇ ئەيىبكەمۇ ئەھمىيەت بېرىپ، ئەيىبەت پەلسەپىنىڭ ھەققى ئوبيكتى دەپ ھېسابلايدۇ. مۇئداق ماتىرىيالىستىك پەلسەپە فىودالىلارنىڭ ئورنىنى باسقان، يېڭىدىن گۈللەنگەن بۇرژۇئازىيىنىڭ ئىدىيە سېستىمىسىنى ئىپادىلەيدۇ. يېقىنقى زامان ماتىرىيالىزمىنىڭ بۇۋىسى ئەنگلىيە پەيلاسوپى ف. **بېكون***. ئۇ مەدرىس پەلسەپىسىگە قارشى تۇرۇپ، ئەجرىيە بىلىمنى ھمايە قىلىدۇ؛ ئۇ، تۈيغۇ ۋە ئەجرىبە بىلىملىرىنىڭ مەنبەسى، دەپ قارايدۇ. بېكوننىڭ ماتىرىيالىزمى گەرچە مېخانىكىچىلىق خاھىشنى ئوز ئىچىگە ئالسىمۇ، لېكىن تېخنىكا نوقۇل مېخانىكىچىلىق خاراكتېرىدا ئىكە ئەمەس ئىدى. بېكوننىڭ ماتىرىيالىزمىنى سېستىملاشتۇرغۇچى **ھوببىس***قا بارغاندا، ماتېرىيالىزم ئېنىق مېخانىكىچىلىق خاراكتېر ئالىدى. ماركس مۇئداق دەپ يازىدۇ: ھوببىس ھەسسىلىنى "**گېومېتىرىيە ئالىملارنىڭ ئابستراكت ھەسسىلىسىغا ئايلاندۇرۇپ قويدى. **فىزىكىلىق** ھەركەت **مېخانىك** ياكى **ماتېماتىكىلىق ھەركەتنىڭ** قۇرباننا ئايلىنىپ قالدى؛ **گېومېتىرىيە** ئاساسىي پەن دەپ جاكالاندى" («ماركس ـ ئېنگېلس ئەسەرلىرى» خەلق نەشرىياتىنىڭ 1957 ـ يىل خەنزۇچە نەشرى، 2 ـ توم، 164 ـ بەت). فرانسىيە پەيلاسوپى **دېكارت*** ئوزىنىڭ فىزىكىسىدا مېخانىك ماتىرىيالىزمنى راۋاجلاندۇردى، پەلسەپىدە بولسا باشتىن ـ ئاخىر ئىككى مەنبەچىلىك مەيدانىدا تۇردى. پەيلاسوپ **گاسسېندى*** ئېپىكۇرنىڭ ئاتوم نەزىرىيىسى ماتىرىيالىزمىنى قوللىدۇردى ۋە دېكارتنىڭ ئىدىيالىستىك مېتافىزىكىسىغا قارشى كۆرەش قىلىدى. گوللاندىيىنىڭ مەشھۇر پەيلاسوپى **سپىنوزا*** دېكارتنىڭ ئىككى مەنبەچىلىگى ئۈستىدىن غەلبە قىلدى. سپىنوزا بىرلىككە كەلگەن

ئەسلى زاتنى يەنى تەبىئەت دۇنياسىنى ئاساس قىلىدۇ. ئۇ، يېيىلىش ۋە تەپەككۇر ــ مۇشۇ بىرلىكىكە كەلگەن ئەسلى زاتنىڭ زورۇر ۋە ئاجرالماس بەلگىسى (خۇسۇسىيىتى)، دەپ قارايدۇ. سپىنوزانىڭ ئەسلى زات ئۇنىڭ ئوزى ئۇچۇن سەۋەپ ئىكەنلىگى توغرىسىدىكى تەلىماتىدا، دۇنيانىڭ بىرلىكلىگىنى چۇشىنىش ھەمدە دۇنيانى ئۇنىڭ ئوزى ئارقىلىق چۇشەندۇرۇش غەرىزى ئىپادە قىلىنغان. سپىنوزا ــ نىڭ پەلسەپىسى نۇرغۇنلىغان ئاجىزلىق ۋە يېتەرسىزلىكلەردىن خالى بولمىسمۇ، لېكىن ئۇ ئوز زامانىسىدە ماتېرىيالىزم تەرەققىياتىدىكى زور ئىلگىرىلەش ئىدى. **لوك*** نىڭ پەلسەپىسى 18 ــ ئەسىردىكى ماتېرىيالىستىك بىلىش نەزىرىيىسىنىڭ راۋاجلىنىشى ئۇچۇن تەسىر كورسەتتى؛ ئۇ گەرچە ئىدىيالىزمغا ۋە بىلگىلى بولماسلىق نەزىرىيــسىگە يول قويغان بولسمۇ، ئەمما ئۇ، سەزگۇ ئەزالىرى ئارقىلىق تاشقى دۇنيادىن ئېلىنىدىغان سەزگۇ بىلىشنىڭ مەنبەسى، دېگەندىن ئىبارەت ماتېرىيالىستىك قائىدىنى راۋاجلاندۇردى. ئەنگلىيە پەيلاسوپى **تولاند*** مۇ ماتېرىيالىزمنىڭ راۋاجلىنىشى ئۇچۇن ناھايىتى زور تەسىر كورسەتتى، ئۇ، ھەركەت ماددىنىڭ ئاساسىي خۇسۇسىيىتى، دەپ قارىغان. فرانسىيە ماتېرىيالىزمىسى (**لامېتتىرى***، **ھولباخ***، **دىدېرو***، **ھېلۋېتىس*** كە قاراڭ) 17 ــ ئەسىر ۋە 18 ــ ئەسىردىكى تەبىي پەن مۇۋەپپەقىيەتلىرىنى يەكۇنلىدى، ئۇ 1789 ــ يىلدىكى فرانسىيە بۇرژۇئا ئىنقىلابىنىڭ ھارپىسدا ئىنقىلابىي بۇرژۇئازىيىنىڭ فېودالىلىق ئىدىولوگىيىگە قارشى تۇرۇشتىكى نەزىرىيــۋى قورالى بولۇپ، جەڭگىۋارلىق ۋە ئىلغارلىققا ئىگە ئىدى. فرانسىيە ماتېرىيالىستلىرى پەن تەرەققىياتىنى قولغا كەلتۇرگۇچى، دىنىي ئەقــىيەتچىل ئىدىيىلەرگە ۋە ئىدىيالىستىك مېتافىزىكىغا قارشى تۇرغۇچــى جەڭچىلەر ئىدى. ئەمما فرانسىيە ماتېرىيالىزمى مېتافىزىك ماتېرىيالىزىم ۋە مېخانىك ھەركەت قاراش دائىرىسىدىن چىقىپ كېتەلمىدى.

فرانسیه ماتریالیستلری تەبیەت دۇنیاسىدىكى بارلىق ئۆزگىرىش-لەرنى نوقۇل سانلىق كۆپىيىشىدىن ئىبارەت دەپ قارايدۇ. ئۇلار، ئىجتىمائى ھادىسىلەرنى چۈشەندۈرۈشتە، بۇرۇنقى بارلىق ماتریيا-لىستلارغا ئوخشاشلا، ئىدىيالىستلاردۇر.

ئۇلۇغ رۇس ئالىمى **لومونوسوۋ*** ۋە مۇنەۋۋەر رۇس پەيلاسوپى **رادىشچۇ*** 18-ئەسىر پەلسەپىۋى ماتریيالىزمىنى ۋە ماتىریيالىزىم ئىلمىنىڭ تەرەققىياتىدا غايەت زور تارىخىي رول ئويناندى. **لومونو-سوۋ*** كەشپ قىلغان ماددا ۋە ھەرىكەتنىڭ ساقلىنىش قانۇنى ھەمدە ئۇنىڭ فىزىكا، خىمىيە قاتارلىق پەن ساھەلىرىدىكى باشقا كەشپىيات-لىرى كەسكىن ماتریيالىستىك ئىنتىلىشكە ئىگە بولۇپ، ئىدىيالىزىم-نىڭ ئاساسىنى بۇزۇپ تاشلىدى. ئۇلۇغ رۇس ئالىملىرى راۋاجلاندۇر-غان قائىدىلەردە دىيالېكتىك دۇنياقاراشنىڭ مۇھىم ئامىللىرى بار. يانچىلىق تۇزۇمگە قارشى جەڭچى رادىشچۇ ئىدىيالىزمىنى ئېغىر مەغلۇبىيەتكە ئۇچراتتى، ئۇنىڭ «ئادەم، ئادەمنىڭ ئولۇشى ۋە ئولىمەسلىگى توغرىسىدا» دىگەن كىتابىدا ماتریيالىستىك ئىدىيە راۋاجلاندۇرۇلغان.

گېرمانىيە پەيلاسوپى لىۋدۋىگ **فېيېرباخ*** ماركسىزىم بۇرۇنقى ماتریيالىزمنىڭ ئاناقلىق ۋەكىلى. فېيېرباخ **گېگېل*** نىڭ ئىدىيا-لىزمى بىلەن كۈرەش قىلغان چاغدا: تەبىەت دۇنياسىنىڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشى ئاڭغا باغلىق ئەمەس، ئادەم تەبىەت دۇنياسىنىڭ مەھسۇلى، دەپ كېسىپ ئېيتقان. بىراق فېيېرباخ ئادەمنى ئەتراپ-تىكى دۇنيانى ئۆزگەرتكۈچى كونكرىت ئىجتىمائىي-تارىخىي ئادەم دەپ قارىماستىن، بەلكى ئابستراكت ئومۇمى ئادەم، دەپ قارايدۇ. فېيېرباخ ئىجتىمائى ئەملىيەتنىڭ ئەھمىيىتىنى چۈشەنمەيدۇ، ئۇ بىۋاستە كۆزىتىدىغان ماتریيالىزم مەيدانىدا تۇرىدۇ، ئىجتىمائى ھادىسىلەرنى چۈشەندۈرۈشتە، ئۇ، ئىدىيالىستتۇر. فېيېرباخ دىنىنى

قانتىق تەنقىت قىلىدۇ، لېكىن دىنىنىڭ ئىجتىمائى يىلتىزىنى ئاجالـ مايدۇ، بەلكى بىر خىل يېڭى دىنىي ـ ئىنتاپ دىنى، دىيانەت دىنىنى ۋۇجۇدقا كەلتۈرۈشنى قوۋۇۋەتلەيدۇ. ئۇ كېڭىلىنىڭ ئىدىيالىزمىنى ئىرغىتىپ تاشلاش بىلەن بىللە، ئۇنىڭ دىيالېكتىكىسىدىنمۇ ۋاز كەچتى.

روسسىيىنىڭ 19 ـ ئەسىردىكى ئۇلۇغ مۇتەپەككۇرلىرىدىن **بېلىنسكى***، **گېرتسېن***، **چېرنىشېۋسكى***، **دوبرولىيۇبوۋ***لارنىڭ ماتېرىيالىزمى ماركستىن بۇرۇنقى پۈتۈن ماتېرىيالىزمنىڭ يۇقۇرى باسقۇچى ۋە ئالى شەكلى ئىدى. بۇ مۇتەپەككۇرلارنىڭ ئىدىيىلىرىدە دىخانلارنىڭ مەنپەئەتى ئەكس ئېتىدۇ، ئۇلار يانچىلىق ئۇزۇمىنىڭ ئېكسپلاتاتسىيىسىگە ۋە بۇرژۇئازىيىنىڭ ئېكسپلاتاتسىيىسىگە قارشى جەڭچىلەردۇر. دەل شۇنداق بولغاچقا، ئۇلار ئۇزلىرىنىڭ پەلسەپىۋى ئۇقتۇمنەزەرلىرىدە ئۇزلىرىدىن بۇرۇنقى ماتېرىيالىزمنىڭ ئۇرغۇنلىغان كەمچىلىك ۋە چەكلىمىلىكلىرىگە خاتىمە بېرىشكە قادىر بولالىغان. چېرنىشېۋسكى بىلەن دوبرولىيۇبوۋنىڭ ماتېرىيالىزمى پاسسىپ ۋە بۇاستە كۆزىتىدىغان ماتېرىيالىزىم بولماستىن، بەلكى جەڭگىۋار ماتېرىيالىزمدۇر، شۇنىڭدەك خەلقنى ئېزىشكە قارشى تۇرۇش يولـ دىكى ئىنقىلاۋىي كۆرەشلەرنىڭ نەزەرىيىۋى يايرىغى، دىخانلار ئىنقىلا ـ ۋىنىڭ ئىدىيىۋى سېستىمىسىدۇر. روسسىيە ماتېرىيالىستلىرى فېيېبر ـ باخنىڭ گېگېل دىيالېكتىكىسىدىن ۋازكەچكەنلىگىنى دورىماستىن، بەلكى ئۇنىڭ قىممەتلىك تەرەپلىرىدىن پايدىلىنىپ، ئۇنى ماتېريا ـ لىستىك روھ بىلەن ئۇزگەرتىشكە تىرىشتى. ئۇلار دىنغا قارشى تەشۋىقنىمەس جەڭچىلەر ئىدى. ماتېرىيالىستىك ئېتىپتىكا ۋە ئىنقىلاۋىي ئەخلاق ئىلىمىنى ۋۇجۇدقا كەلتۈرگەنلىگى ئۇلارنىڭ غايەت زور خىزمىتى ھىسابلىنىدۇ. لېكىن ئوبېكتىپ شارائىت تۇپەيلىدىن، بۇ مۇتەپەككۇرلارمۇ كونا ماتېرىيالىزمنىڭ مېتافىزىكا چەكلىمىلىكلىگىنى

ئۇزۇل ـ كېسىل بېكىشكە، پەلسەپىۋى ماتېرىيالىزمنى كېڭەيتىپ ئىجتىمائى تۇرمۇشنى چۈشەندۈرۈشكە، ئۇنى دىيالېكتىك ماتېريا‌لىزىم دەرىجىسىگە كوتىرىشكە قادىر بولالمىدى. بىردىن ـ بىر ئۇزۇل ـ كېسىل ئىنقىلاۋىي سىنىپىي رولىنى‌ماتېرىيالىنىڭ مۇتەپەككۇرلىرى ماركس بىلەن ئېنگېلسلا بۇرۇنقى پەننى ئىدىيىلەر ۋە پەلسەپىۋى ئىدىيىلەر ئوتتۇرىغا قويغان بارلىق قىممىتى بار نەرسىلەرنى تەنقىدىي رەۋىشتە ئۆزگەرتىپ، ماتېريالىزمنىڭ ئەڭ يۇكسەك ۋە بىردىن ـ بىر ئىلمىي بولغان شەكلى ـ **دىيالېكتىك ماتېريالىزم**"نى ئىجات قىلدى.

ماركسزملىق پەلسەپىۋى ماتېريالىزمنىڭ دۇنياغا كېلىشى كونا ماتېريالىزمنىڭ ئاددىلا داۋامى ئەمەس، بەلكى ئىنسانىيەت تەپەككۇرىنىڭ كونا سۇپەت ھالىتىدىن يېڭى سۇپەت ھالىتىگە راۋاجلىنىشىدىكى بىر سەكرەشتۇر. ماركس بىلەن ئېنگېلسنىڭ ماتېريالىزمى كونا ماتېريالىزمنىڭ بارلىق قىممىتى بار نەرسىلىرىنى قوبۇل قىلىپ، ئۇنىڭ چەكلىمىلىكلىگىگە خاتىمە بەردى.

ماركسزملىق ماتېريالىزم دىيالېكتىك تەرەققىيات نەزەريىسى بىلەن ئورگانىك ھالدا باغلىنىدۇ. بۇ **دىيالېكتىك** ماتېريالىزمدۇر. ماركس بىلەن ئېنگېلستىن كېيىن، بۇرژۇئازىيە پەيلاسوپلىرى ۋە ئالىملىرى بۇرۇنقى، مېخانىك، مېتافىزىك ماتېريالىزىم شەكلىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشكە ھەم ئۇنىڭغا ئاددىلاشتۇرۇلغان ۋە چاكىنا خاراكتېر بېرىشكە ئۇرۇندى (مەسىلەن: 19 ـ ئەسىرنىڭ 50 ـ يىللىرىدىكى گېرمانىيە چاكىنا ماتېريالىستلىرى بۈشنېر، فوگت، مولېشوتلار). ماركس بىلەن ئېنگېلس مۇنداق يۇزە ۋە چاكىنا ماتېريالىزم بىلەن كۈرەش ئېلىپ بارغان ئىدى. لېنىن مۇنداق ماتېريالىزمنى ئەجەللىك سۈرەتتە تەنقىتلىدى. ماركس بىلەن ئېنگېلس بىرىنچى بولۇپ ماتېريالىزمنى جەمىيەتنى بىلىشكە

كېڭەيتىپ، شۇنىڭ بىلەن **تارىخىي ماتېرىيالىزم**نى ۋۇجۇتقا كەلتۈردى. ئىنقىلاۋىي پۈرولېتارىياتنىڭ ئىدېئولوگىيىسى بولغان ماركسىزملىق ماتېرىيالىزمنىڭ ماھىيىتى ماركسىزمنىڭ فېيېرباخ توغرىسىدىكى بىر تۈتىمنەزىرىدە ئوچۇق ئىپادىلىنىدۇ: "پەيلاسوپلار دۇنيانى ئوخشاش بولمىغان ئۇسۇللار بىلەنلا **چۈشەندۈرۈپ** كەلدى، لېكىن گەپ دۇنيانى ئۆزگەرتىشتە." («ليۇدۋىگ فېيېرباخ ۋە نېمىس كلاسسىك پەلسەپىسىنىڭ ئاخىرى»، 1975-يىل ئۇيغۇرچە نەشرى، 99-بەت) ماركسىزملىق پەلسەپىسىنى ماتېرىيالىزمنىڭ ماھىيىتىدىن ئۇنىڭ ئىنقىلاۋىي پائالىيەتچانلىقىنى، جەڭگىۋارلىقىنى، پارتىيەۋىلىكىنى ۋە ئۇنىڭ پۈرولېتارىيات سوتسىيالىزمى بىلەن بولغان ئورگانىك باغلىنىشنى بارلىققا كەلدى.

«ماتېرىيالىزم ۋە تەجرىبە تەنقىدچىلىكى»

«Материализм и эмпирио-критицизм» «唯物主义和经验批判主义» لېنىننىڭ ئەسىرى بولۇپ، دىيالېكتىك ماتېرىيالىزمچە پەلسەپىنىڭ تەرەققىياتىدىكى يېڭى بىر دەۋرنىڭ نامايەندىسى ھىسابلىنىدۇ. بۇ كىتابنا يېڭى ماركسىزملىق پارتىيە قۇرۇش ئۇچۇن نەزىرىيە جەھەتتىكى تەييارلىق خىزمەتلىرى ئىشلەنگەن. لېنىن بۇ كىتابنى 1908-يىلى يازغان بولۇپ، بۇ كىتاپ 1909-يىل 5-ئايدا نەشر قىلىنغان. لېنىننىڭ بۇ پەلسەپىۋى ئەسىرىنى يېزىشتىكى بىۋاستە مەقسىدى ئەكسىيەتچىلىك بىللىرىدا، "ماركسىزمنى قوغداش" نىقاۋى بىلەن ماركسىزملىق پەلسەپىگە قارشى تۇرغان روسىيە ماخىزمچىلىرىنى پاش قىلىشتىن ئىبارەت ئىدى. ئەينى ۋاقىتتا ماركسىزمنىڭ نەزىرىيە ساھەسىدىكى بارلىق ئاينىغان ئۇنسۇرلارغا رەددىيە بېرىپ، ماركسىزملىق پارتىيىنىڭ نەزىرىيىۋى ئاساستى قوغداشتىن ئىبارەت جەددى ۋەزىپە ئىنقىلاۋىي ماركسىزمچىلارنىڭ ئالدىغا قويۇلغان ئىدى. لېنىن «ماتېرىيالىزم ۋە تەجرىبە تەنقىدچىلىكى» دېگەن ئەسىرىدە بۇ

ۆەزىپىنى ئورۇندىدى. ۋاھالەنكى، لېنىننىڭ بۇ ئەسىرى بۇ ۆەزىپە دائىرىسىدىن خېلى بەك ھالقىپ كەتتى. لېنىن ماخىزىمچىلارنىڭ ئىككى يۈزلىمىلكلىگى ۋە ئەكسىيەتچىلىگىنى ئېچىپ تاشلاپلا قالماستىن، بەلكى ماركسزىملىق پارتىيىسىنىڭ نەزەريىسىۋى ئاساسىنى قوغدىدى ۋە راۋاجلاندۇردى ھەمدە ئېنگېلىس ۋاپات بولغاندىن كېيىنكى يۈنكۈل تارىخىي دەۋردىكى ئىلىم-پەن (ئالدى بىلەن تەبىئى پەن) جەھەتتە قولغا كەلتۈرۈلگەن بارلىق ئاساسىي نەتىجىلەرنى يەكۈنچاقلىدى. بۇ كىتاب ئىجادىي ماركسزىمنىڭ نەمۇنىسىدۇر. مەزمۇنى جەھەتتىن ئېيتقاندا، «ماتېرىيالزىم ۋە تەجرىبە تەنقىچىلىگى» ماركسزىم-لېنىنزىم پەلسەپىسىدىكى بارلىق مەسىلىلەرنى ئوز ئىچىگە ئالىدۇ.

لېنىن «مۇقەددىمە ئورنىدا» دېگەن باپتا، تەجرىبە تەنقىچىلىگى ۋە باشقا ئەكسىيەتچىل ئېقىملارنىڭ بارلىق "كەشپىياتلىرى" ئەنگلىيە ئېپىسكوپى **بېركلى***نىڭ سۇبېكتىپ ئىدىيالىستىك پەلسەپىسىنىڭ قايتا تەكرارلىنىشىدىنلا ئىبارەت، دەپ كورسەتتى. بۇ ئەسەرنىڭ ئالدىنقى 3 بابىدا، لېنىن دىيالېكتىك ماتېرىيالزىمچە بىلىش نەزەريىسىدىكى تۆپ مەسىلىنى شەرھىلەپ، تەجرىبە تەنقىچىلىگىنى تەنقىت قىلدى. بىرىنچى باپتىكى مەركىزىي مەسىلە ماددىنىڭ بىرلەمچى، ئاڭنىڭ ئىككىلەمچى ئىكەنلىگى توغرىسىدىكى مەسىلىدىن ئىبارەت. ماخىزىمچىلار، تۈيغۇ، ياكى ماخىزىمچىلارنىڭ ئاتالمىشى بويىچە ئېيتقاندا، "ئامىل" بىرلەمچى دەپ ھوكۇم قىلىدۇ. لېنىن ماخىزىمچىلارنىڭ يىمەتە ھوكىمگە رەددىيە بەردى. بارلىق ئىدىيالىزىم بىلەن قارىمۇ-قارشى بولغان، تەبىئى پەن بىلەن بولىما تامامەن بىردەك بولغان ماتېرىيالزىم ماددا بىرلەمچى، تۈيغۇ، تەپەككۇر ئىككىلەمچى دەپ ھىسابلايدۇ. تەبىئى پەننىڭ يۈتۈن تارىخى پەلسەپەۋى ماتېرىيالزىمنىڭ بۇ تۆپ پىرىنسىپىنىڭ توغرىلىغىنى ئىسپاتلا-

لىدى. بۇ بايتا، لېنىن ئېنگېلىسنىڭ ئورگانىنىڭ ماددا غەيرى ئورگانىك ماددىدىن پەيدا بولغان دىنگەن ئىدىيىسىنى يەنمۇ راۋاجلاندۇردى.

ئىككىنچى بايتا، لېنىن **كانت**"نىڭ بىلگىلى بولماسلىق نەزىرە-يىسىنى ۋە ماخىزىمچىلارنىڭ ئېتىقاتچىلىغىنى تەنقىت قىلىدى ھەمدە ماركسزىمنىڭ دۇنيانى ھەم ئۇنىڭ قانۇنىيىتىنى بىلگىلى بولىدىغان-لىغى، ئوبيېكتىپ ھەقىقەت ۋە ھەقىقەتنىڭ ئولچىمى ئەمەلىيەت ئىكەنلىگى توغرىسىدىكى تەلىماتىنى دەللىلىدى. لېنىن بىلگىلى بولماسلىق نەزىرىيىسى ۋە ئىدىيالىزم بىلەن ماتېرىيالىزم ئوتتۇرا-سىدىكى چېگرىنى قاتتىق ئايرىپ، ئۇلار ئوتتۇرىسىدىكى ئۇپ قارىمۇ-قارشىلىقنى ئېچىپ تاشلىدى. بىلگىلى بولماسلىق نەزىرىيىسى خۇددى لېنىن كورسىتىپ ئوتكەندەك، تۇيغۇنىڭ سىرتىغا چىقالمايدۇ، ئۇ ھادىسىلەر دۇنياسىدا ئوختاپ قېلىپ، تۇيغۇدىن تاشقىرى ھەر-قانداق ئىشەنچلىك نەرسىنىڭ بولىدىغانلىقىنى ئېتىراپ قىلغىلى ئۇنىمايدۇ. بىلگىلى بولماسلىق نەزىرىيىسى تەرەپدارلىرى قەتئى ھالدا، بىزدە شەيئىلەرگە قارىتا ھەرقانداق ئىشەنچلىك تونۇشنىڭ بولۇشى مۇمكۇن ئەمەس دەپ تۇرۇۋالىدۇ. ماخىزىمچىلار بىلگىلى بولماسلىق نەزىرىيىسىنى تەنقىت قىلىشنى بانا قىلىپ **"ئوزىددىكى نەرسە"نى تۇيۇش ئىنكار** قىلىدى (**"ئوزىددىكى نەرسە" ۋە "بىز ئۇچۇن نەرسە"**گە قارالا). ماخىزىمچىلار "ئوزىددىكى نەرسە"نىڭ مەۋجۇتلۇغىنى ئىنكار قىلىدى، يەنى ئوبيېكتىپ رېئال دۇنيانى ئىنكار قىلىدى، ئۇلار تۇيغۇلا بىۋاستە مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدۇ، تاشقى دۇنيا بولسا تۇيغۇلار قوشۇلمىسىدىلا ئىبارەت دەپ ھوكۇم قىلىدى. لېنىن ئېنگېلىسنىڭ نۇقتىسىنەزىرىنى قەستەن بۇرمىلىغان سوتسيال ئىنقلابچى چېرنوۋ ۋە باشقا ماخىزىمچىلارنى پاش قىلىدى ھەمدە ماركسزىملىق بىلىش نەزىرىيىسىنى ئەتراپلىق شەرھىلىدى. لېنىن بىلىش نەزىرىيىسىگە ئاساسىي جۇلاسىنى بايان

قىلدى: (1) شەيئىلەر بىزنىڭ ئېڭىمىزغا باغلىق بولمىغان ھالدا ئوبېكتىپ مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدۇ؛ (2) ھادىسە بىلەن "ئوزىدىكى نەرسە" ئوتتۇرىسىدا پەرقلىق پەرق يوق، يەنىمۇ بىلۋىلىنمايدۇ، بىلۋىلىنمىغان دېگەن پەرقلا بار؛ (3) رېياللىقنى بىلىشنىڭ نەرەسىمى بىلەن سىلىكتىن بىلىشكە ئوتۇش، تولۇق ۋە توغرا بولمىغان بىلىمدىن تولۇقراق، توغرىراق بىلىمگە ئوتۇش ئارقىلىق بولىدۇ. لېنىن مانداق مۇنداق تەپسىلى، مۇكەممەل تەبىر بەردى: "ماددا — ئوبېكتىپ چىنلىقنى ئىپادىلەيدىغان يەنە بىر كاتېگورىيە، بۇنداق ئوبېكتىپ چىنلىقنى ئادەم ھېس قىلىدۇ، ئۇ بىزنىڭ ئۈيغۇرچىغا باغلىق بولمىغان ھالدا مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدۇ، بىزنىڭ ئۈيغۇرچە ئۇنىڭدىن كۆپىيە، سۆزەت ئالىدۇ ۋە ئۇنى ئەكىس ئەتتۈرىدۇ." («ماتېرىيالىزم ۋە تەجرىبە تەنقىدچىلىكى»، 1972 — يىل ئۈيغۇرچە نەشرى، 219 — بەت).

3 — يابتا، لېنىن دۇنيانىڭ ماددىلىغى ۋە ئۇنىڭ قانۇنىيەتلىكلىكى مەسىلىسىنى تەپسىلى بايان قىلدى. لېنىن ماخىزىمنىڭ جويلۇشلىرى ئارىسىغا سۇبېكتىپ ئىدېيالىزم يوشۇرۇنغانلىغىنى كۆرسەتتى. ماخ مۇنداق دەپ يازىدۇ: "بىز ماددا دەپ ئاتايدىغان نەرسە پەقەت ئاممىلار ("ئۆيغۇلار")نىڭ مۇئەييەن قانۇنىيەتلىك باغلىنىشىدىنلا ئىبارەت." بۇ ئىدېيالىستنىڭ ئالدىنقى شەرتىنى باشقا ئالدىنقى شەرتلەر تۇغدۇلىدى. زورۇرىيەت، سەۋەب — نەتىجە باغلىنىشى ۋە قانۇنىيەتمۇ سۇبېكتىپ كاتېگورىيە، ئۇلار ئاشقى دۇنيادىن ئەمەس، بەلكى ئالاقە ئەسلى ۋە لوگىكىدىن كېلىپ چىقىقان دېيىلدى. ماخىزىمنىڭ ماكان ۋە زامان توغرىسىدىكى نۇقتىسىنە زەرلىرىمۇ سۇبېكتىپ ئىدېيالىزمغا باتىدۇ. ماخ: "ماكان بىلەن زامان ئۈيغۇر قاتارلىقلارنىڭ تەرتىپكە سېلىنغان..... سىستېمىسى" دەپ ھوكۇم قىلدى. شۇنداق قىلىپ، ئۈيغۇغا ئىگە ئادەم ماكان ۋە زاماندا

مەۋجۇت بولۇپ تۇرماستىن، ئەكسىچە، ماكان ۋە زامان ئادەمنىڭ ئېنىدە، تۈيغۇسىدا مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدۇ دەيدىغان تولىمۇ بىمەنە قاراش كېلىپ چىقىدۇ. لېنىن مۇنداق دەپ يازىدۇ: بۇنىڭغا ئوخشاش ھوكۇملەرنىڭ ھەممىسى راھىلىقىنى ئېتىراپ قىلىشتىن دېرەك بېرىدۇ، "پەلسەپىۋى ئىدىيالىزىم يوشۇرۇنغان، تۈزەشتۈرۈلگەن جىن-ئەرۋاھ توغرىسىدىكى رىۋايەتتىنلا ئىبارەت" (يۇقۇرىدىكى كىتاپ، 331-بەت). ماددا ۋە ئەبەدەت دۇنياسىنىڭ ئوبيېكتىپ مەۋجۇتلۇغى ئېتىراپ قىلىنغانلىقى سەۋەبىدىن، ئەبەدەت دۇنياسىنىڭ سەۋەبسىيەت ۋە قانۇنىيىتىنىڭ ئوبيېكتىپ خاراكتېرىنى ئېتىراپ قىلىش، ماكان ۋە زامانىنىڭ ئوبيېكتىپلىق مەۋجۇدىيەت شەكلى ئىكەنلىگىنى ئېتىراپ قىلىشقا ئوخشاش ماتېرىيالىزمنىڭ باشقا پرىنسىپلىرى كېلىپ چىقىدۇ.

بۇ ئەسەرنىڭ 4-بابىدا، لېنىن ئەجرىبە ئەنىقتىچىلىگىنىڭ تارىخىي ئەرەقەسىياتىدىن، ئۇنىڭ باشقا پەلسەپە ئېقىملىرى بىلەن بولغان باغلىنىشى ۋە ئۇزۇلۇا مۇناسىۋىتىدىن ئەجرىبە ئەنىقتىچىلىگىنى ئەھمىيەتلىدى. بۇ بابتا، لېنىن ماخىزىمنىڭ ئۇزگەرگەن تۈرى—**ئەجرىبە بەلگە نەزەريىسى**"، **ئەجرىبە بىر مەنبەچىلىگى**" ۋە ئېچكى دۇنيا-چىلىق ئېقىمى (**پەلسەپىدىكى ئېچكى دۇنياچىلىق ئېقىمى**"غا قارىغانلىقى ئەپسىلى ئەنىقت قىلىدى. لېنىن بوگدانوۋنىڭ ئەجرىبە بىر مەنبەچىلىگىنى ئالاھىدە ئۇقتۇرۇپ ھالدا ئەنىقت قىلىدى. بوگدانوۋ مۇنداق دەپ ھېساپلايدۇ: "ئاسىللار" (ئۇيغۇرلار)نىڭ قالايمىقانلىقى بىرلەمچى بولىدۇ، بۇنداق قالايمىقانچىلىقتىن كىشىلەرنىڭ روھىي ھالىتى ئەجرىبىسى پەيدا بولىدۇ، روھىي ھالىتى ئەجرىبىدىن كېيىن، كىشىلەرنىڭ فىزىكىلىق ئەجرىبىسى، ئەڭ ئاخىرىدا بولسا "فىزىكىلىق ئەجرىبىدىن كېلىپ چىققان بىلىش" پەيدا بولىدۇ. بوگدانوۋنىڭ ئىدىيالىستىك سەپسەتىلىرىگە قارىمۇ-قارشى ھالدا، لېنىن

دۇنيانى مۇنداق دەپ ماتېرىيالىستىك ھالدا تەسۋىرلىدى: فىزىكىلىق دۇنيا كىشىلەرنىڭ ئېڭىغا باغلىق بولمىغان ھالدا مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدۇ ھەمدە ئىنسانىيەت پەيدا بولۇشتىن ئاۋايىتى بۇرۇنلا مەۋجۇت بولغان؛ روھىي تەرىسلەر، ئاڭ ــ ماددىنىڭ ئەڭ يۇقۇرى مەھسۇلى، ئادەم مېڭىسىنىڭ رولى.

«ماتېرىيالىزىم ۋە تەجرىبە تەنقىتچىلىگى»نىڭ 5 ــ بابىدا تەبىي پەندە بولغان ئىنقىلاپلار تەھلىل قىلىنىپ، "فىزىكىلىق" ئىدىيالىزىم تەنقىت قىلىنغان. بۇ بابتا لېنىن ئالدى بىلەن تەبىي پەن كەشىپ- ياتلىرىنىڭ مەنبەسىنى ئېچىپ تاشلىدى. 19 ــ ئەسىردە، كىلاسسىك فىزىكىنىڭ تەرەققىياتى يۇقۇرى پەللىگە يەتتى. ماتېرىيالىزىم فىزىكا ساھەسىدە غەلبىگە ئېرىشتى. بىراق 19 ــ ئەسىرنىڭ ئاخىرىدىن 20 ــ ئەسىرنىڭ باشلىرىغىچە بولغان كوپلىگەن زور ئىلمىي كەشىپياتلار فىزىكىنىڭ دۇنيا ھەققىدىكى كونا ئۇقتۇمنى ئەرلىرىنى ئۆپۈشتۈن ئۆز- گەرتىۋەتتى. ئىلگىرى، تەبىي پەن ئالىملىرى ماددىنىڭ خاراكتېرىنى مېتافىزىكىلىق ھالدا چۈشەنگەن، فىزىكلار ماددا ئوزگەرمەس خاراك- تېرىغا (ئوتكۇزمەسلىك، قاشاڭلىق، ماسسا ۋاھاكازالار) ئىگە دەپ ھېسابلىغان ئىدى. يېڭى كەشپىياتلار ماددىنىڭ يېڭى خاراكتېرىنى ئېچىپ بەردى. مەسىلەن، ئېلېكترونىدا ئادەتتىكى مېخانىكىلىق مەنىدە ئېيتىلغان ماسسا يوقالمايدۇ، ئېلېكترونىنىڭ ماسسىسى ئېلېكتر ماگنىتلىق خاراكتېرغا ئىگە بولىدۇ. يۇرۇن ئاتوم پارچە- لانمايدىغان بىر خىل ماددا زەررىسى دەپ قارىلىپ كەلگەن، ئەسـ- لىدە ئۇ ئىنتايىن مۇرەككەپ ھادىسە ئىكەن. رادىيوئاكتىپلىقنىڭ تېپىلىشى نەتىجىسىدە يۇرۇن ئوزگەرمەيدۇ دەپ ھېسابلىغان ئېلېمېنتلار بىر بىرىگە ئايلىنىدىكەن دېگەن خۇلاسىنى چىقاردۇق. تەبىي پەندە قولغا كەلتۈرۈلگەن ئىنتايىن ئۇلۇغ مۇۋەپپەقىيەتلەر، فىزىكىدىكى ئەڭ يېڭى كەشپىياتلار كونا مېخانىكىلىق ئۇقۇم دائىرىسىدىن ھالقىپ

ئوتتى. ئەينى ۋاقتتا تەبىي پەن ئالملرىنىڭ چىقىش يولى ئاڭلىق ھالدا ماتىرىيالستىك دىيالېكتىكا مەيدانغا قاراپ يۈرۈلۈشتىلا ئىدى. لېكىن بۇرژۇئازىيىنىڭ ئىدىيالستىك دۇنياقاراش تەرىپىسىنى ئالغان نۇرغۇن ئىزىكلار بۇ يېڭى كەشپىياتلاردىن ئىدىيالستىك خۇلاسە چىقىرىپ، "ماددا يوقالدى" ۋاھاكازالار دەپ تۇرۇۋالدى. تەبىي پەن ئالملرى تارىخىدا ئىدىيالستىك ئىلمىي ئېقىملار (ئوستۋالدنىڭ "ئىزىكىلىق" ئىدىيالزىمى قاتارلىقلار) پەيدا بولدى، ئۇلار ئىزىكىدىكى ئەڭ يېڭى مۇۋەپپەقىيەتلەرنى ئىدىيالستىك ھالدا چۈشەندۈرۈشكە ئۇرۇنىدى. "ھازىرقى زامان ئىزىكىسى كىرىزىسىنىڭ ماھىيىتى: كونا قانۇنلار ۋە تۈپ قائىدىلەرنىڭ ئاغدۇرۇۋېتىلگەنلىگى، ئاڭدىن تاشقىرىدىكى ئوبېكتىپ چىنلىقنىڭ چورۇپ تاشلانغانلىغى يەنى ماتىرىيالزىمنىڭ ئورنىنى ئىدىيالزىم ۋە بىلگىلى بولماسلىق نەزىرىيىسى ئالغانلىدىن ئىبارەت." («ماتىرىيالىزىم ۋە تەجرىبە تەنقىتچىلىگى»، 1972 ـ يىل ئۈيغۇرچە نەشرى، 472 ـ بەت) «ماتىرىيالزىم ۋە تەجرىبە تەنقىتچىلىگى»دە، لېنىن ئىزىكىدىكى ئەڭ يېڭى كەشپىياتلارنى يەغنىچاقلىدى، تەبىي پەن كىرىزىسىنىڭ ماھىيىتىنى ئېچىپ تاشلىدى، بۇ كىرىزىستىن قۇتۇلۇشتىكى ماتىريالىستىك يولنى كۆرسەتتى ھەمدە تەبىي پەنلىك بۇنىڭدىن كېيىنكى تەرەققىياتىنىڭ چەكسىز ئىستىقبالىنى ئېنىق كۆرسىتىپ بەردى. لېنىن ئىزىكىدىكى يېڭى زور كەشپىياتلارغا بىرلەشتۈرگەن ھالدا، ماركسزملىق پەلسەپىۋى ماتىرىيالزىمنى ئىجادىي رەۋىشتە راۋاجلاندۇردى ھەمدە ئۇنىڭغا يېڭى شەكىل بەردى. لېنىن دىيالېكتىكىنى ماھىرلىق بىلەن يىلىش نەزىرىيىسىگە تەئىپ قىلدى ھەمدە بىر قاتار مۇھىم مەسىلىلەر (ئىنكاس نەزىرىيىسى، ئوبېكتىپ ھەقىقەت، مۇتلەق ھەقىقەت ۋە نىسبىي ھەقىقەت، نەزىرىيە بىلەن ئەمەلىيەتنىڭ ئوزئارا مۇناسىۋىتى ۋە باشقا مەسىلىلەر)دە ماركسزملىق

بىلىش نەزەرىيسى چوڭقۇر راۋاجلاندۇرۇلدى.

لېنىن ئىلىم-پەن جەھەتتىكى مۇۋەپپەقىيەتلەرنى يېڭىچاق قىلىپ خۇلاسلاپ، ماخزىمنى تەنقىد قىلدى. بۇ ھازىرقى زامان تەبىئى پېنىنلىق تەرەققىياتىدا زور ئەھمىيەتكە ئىگە. ئەڭكا ۋە باشقا تەبىئى پەنلەرنىڭ يېڭىمۇ راۋاجلىنىشى لېنىنلىق چوڭقۇر تەھلىلىنى پۈتۈن-لەي دەلىللىدى. ھازىرقى زامان فىزىكىسى بىرقانچە يېڭى كەشپىياتلارغا ئىگە بولدى، بۇ يېڭى كەشپىياتلار دىيالېكتىك ماتېرىيالىزىمنى دەلىللەپ قالماستىن، بەلكى لېنىن «ماتېرىيالىزىم ۋە تەجرىبە تەنقىدچىلىكى»دە ئالغا سۈرگەن ئىدىيىگە ئاساسلانغاندىلا، بۇ كەشپىياتلارنى چۈشەنگىلى ۋە شەرھىلىگىلى بولىدۇ. مەسىلەن، ئاتوم يادروسى فىزىكىسى ۋە **كۋانت مېخانىكىسى*** قاتارلىق جەھەتلەردىكى كەشپىياتلاردا شۈنداق بولىدۇ. لېكىن، ھازىرقى زامانداۋى "فىزىكىلىق" ئىدىيالىستلار بولسا مۇشۇ كەشپىياتلاردىن پايدىلىنىپ ماتېرىيالىزىمغا قارشى چىقتى، ھازىر، "فىزىكىلىق" ئىدىيالىستلار بۇرۇنقىدىنمۇ تەرسالىق بىلەن، پەنگە قارشى تۇرماقتا، پەننى بۇرمىلىماقتا، سىرلىقلاشتۇرۇشنى، ئىدىيالىزىمنى قوغداش ۋە دىيالېكتىك ماتېرىيالىزىمنى "ئاغدۇرۇش" ۋەزىپىسىنى پەننىڭ ئۈستىگە ئارتىشقا ئۇرۇنماقتا. ئۇلار ئاتوم پارچىلانغاندا ئېنېرگىيە چىقىش ھادىسىسىنى "ماددىنىڭ يوقىلىشى" دەپ چۈشەندۈردى، فوتونىنىڭ مۇئەييەن شارائىتتا ماددىنىڭ مۇسبى ۋە مەنپى ئېلېكترونلارغا ئايلىنىدىغانلىغىنى ئۇنىڭدەك بۇنداق مۇسبى ۋە مەنپى ئېلېكترونلارنىڭ ئوزغۇنىدە فوتونغا ئايلىنىدىغانلىغىدىن ئىبارەت پاكىتىنى ماددىنىڭ "يوقلۇق"تىن بارلىققا كېلىشى ۋە ماددىنىڭ "گۈمران بولۇشى" يەنى ماددىنىڭ يوقىلىشى، ماددىنىڭ "نوقۇل" ئېنېرگىيىگە ئايلىنىشى دەپ چۈشەندۈرىدۇ. ئۇلار **نىسبىلىك نەزەرىيىسى***دىن پايدىلىنىپ، ماكان ۋە زامانىنى سۇبېكتىپ ئىدىيالىزىمچە چۈشەندۈرىدۇ، ۋاھاكازالار.

لېنىنىزملىق «ماتېرىيالىزىم ۋە تەجرىبە تەنقىتچىلىكى» دىگەن ئەسىرى سوۋېت ئىتتىپاقىدىكى ۋە دۇنيادىكى بارلىق تەرەققىيپەرۋەر ئالىملارنى يەنىدىكى ۋە پەلسەپىدىكى ھازىرقى زامان بۇرژۇئا ئەكسىيەتچى كۆچلىرىگە قارشى تۇرىدىغان قورالغا ئىگە قىلدى ھەمدە ئۇلارغا يەنىنى راۋاجلاندۇرۇپ پەللىگە يەتكۈزەلەيدىغان بىردىن-بىر يولنى كۆرسىتىپ بەردى.

بۇ كىتابنىڭ 6-بابىدا، لېنىن ماخىزىمچىلارنىڭ جەمىيەتنى بىلىش مەسىلىسىدىكى سۇبېكتىپ ئىدىيالىزمىنى تەنقىت قىلىپ، ماركس بىلەن ئېنگېلىسنىڭ تارىخىي ماتېرىيالىزمىنى يەنمۇ راۋاجلاندۇردى ۋە بېيىتتى. ماخىزىمچى بوگدانوۋ ئىجتىمائى تۇرمۇشنى ئاڭنىڭ پائالىيىتى، يەنىولوگىيىلىك پائالىيەتتىن ئىبارەت قىلىپ قويىدى، شۇنىڭ بىلەن ئىدىيالىستىك ھالدا، ئىجتىمائى مەۋجۇدىيەتنى ئىجتىمائى ئاڭ بىلەن ئارىلاشتۇرۇۋەتتى. لېنىن ماھىرلىق بىلەن پەلسەپىۋى ماتېرىيالىزمنى ئىجتىمائى تۇرمۇشنى بىلىشكە تەتبىق قىلىپ، ئىجتىمائى مەۋجۇدىيەت بىلەن ئىجتىمائى ئاڭنىڭ ئوزئارا باغلىنىدىغانلىقى توغرىسىدىكى ماركسىزملىق فورمۇلىنى چىقاردى: "ئومۇمى ماتېرىيالىزىم، ئوبېكتىپ ھەقىقى مەۋجۇدىيەت (مادىدا) ئىنسانلارنىڭ ئېڭى، ئۇيغۇسى، تەجرىبىسى ۋاھاكازالارغا باغلىق ئەمەس، دەپ ھىسابلايدۇ. تارىخىي ماتېرىيالىزىم، ئىجتىمائى مەۋجۇدىيەت ئىنسانلارنىڭ ئىجتىمائى ئېڭىغا باغلىق ئەمەس، دەپ ھىسابلايدۇ." («ماتېرىيالىزىم ۋە تەجرىبە تەنقىتچىلىكى»، 1972-يىل ئۇيغۇرچە نەشرى 602—603-بەتلەر) بۇ بابتا، لېنىن پەلسەپىنىڭ پارتىيىۋىلىكى ئىدىيىسىنى چوڭقۇر راۋاجلاندۇرۇپ، بۇرژۇئازىيە پەيلاسوپلىرىنىڭ پەلسەپىدىكى كۆزەش قىلىۋاتقان ئاساسىي پارتىيە-گۇرۇھلاردىن "ھالقىپ ئوتۇش" غەرىزىنى تەل-توكۇس تەنقىت قىلدى. «خۇلاسەدە لېنىن بىر ئومۇمى خۇلاسىنى چىقاردى:

تەجرىبە تەنقىچىلىگىنىڭ نەزەرىيىۋى ئاساسى دىيالېكتىك ماتېرىيا-لىزىمنىڭ نەزەرىيىۋى ئاساسىغا سېلىشتۇرۇپ كۆرۈلىدىغان بولسا، ماخزىمنىڭ ئىنتايىن ئەكسىيەتچىلىگىنى كۆرگىلى بولىدۇ، يەلسەپىدە بۇ ئېقىمنىڭ ۋەكىللىرى دەسلەپتە كانتنى ئەگەشتى، كېيىن بولسا **يۇم*** ۋە **بېركلى***غا ئەگەشتى، دىمەك، سۇبېكتىپ ئىدىيالىزم تەرەپكە ئوتۇپ كەتتى؛ ماخزىم تەبىي پەندىكى "فىزىكىلىق" ئىدىيالىزم بىلەن زىچ باغلانغان. لېنىن ئارقىدىنلا يەنە: خىلمۇ-خىل ئاتالغۇ-لارنىڭ ئىقاۋى ئاستىدىن يەلسەپە مەسىللىرىنى ھەل قىلىشتىكى ئىككى ئاساسىي مەزھەپنى تېپىشقا، يەلسەپىدىكى پارتىيە-گۇرۇھلار كۆرىشىنى ئېچىپ ئاشلاشقا ماھىر بولۇش كېرەك، دەپ كۆرسەتتى.

لېنىننىڭ «ماتېرىيالىزم ۋە تەجرىبە تەنقىچىلىگى» دېگەن كىتابىغا چوڭقۇر پىرىنسىپلىلىق، كومىۋنىزمچە پارتىيەۋىلىك ۋە ئىنقىلابىي ماركسىزمغا خىلاپ بولغان بارلىق قىلمىشلار بىلەن قىلچە مۇرەسسەلەشمەيدىغان جەڭگىۋارلىق باشتىن-ئاخىرغىچە سىڭدۈرۈل-گەن. بۇ كىتابىتا، لېنىننىڭ ھەر بىر جۈملە سۆزى "دۇشمەنگە سانجىلغان خەنجەر" (ژىدانوۋ). لېنىن ئۆز ئەسىرىدە يەلسەپىنىڭ پارتىيەۋىلىگى مەسىلىسىنى چوڭقۇر شەرھىلەپ، يەلسەپىدىكى ماتە-رىيالىزم لاگېرىنىڭ ئىدىيالىزم لاگېرىغا قارشى كۆرىشىدە ئىپادە-لەنگەن ھەرقانداق مۇرەسسەچىلىكنى قاتتىق سوكتى، يەلسەپە نەزەرىيىسىگە ئۆتۈلگان ھەرقانداق ئوبېكتىپچىلىق، "پارتىيەۋىلىگى بولمىغان" پوزىتسىيىلەرنى قاتتىق سوكتى. لېنىننىڭ ئەسىرى ماركس-ىزىملىق يەلسەپىنى ئىجادىي رەۋىشتە راۋاجلاندۇرۇشنىڭ نەمۇنىسى، نەزەرىيە مەسىلىسىدىكى كومىۋنىزم ئىدىيەۋىلىگىنىڭ ئۈلگىسى.

ماخ، ئېرنست Max, Эрнст 马赫, 恩斯特 (1838—1916)

ئاۋسترىيە فىزىكى ۋە ئىدىيالىست يەيلاسوپىسى. ماخ ئوزىنىڭ «تۈيغۇلار تەھلىلى» (1885)، «بىلىش ۋە يېڭىلىشىش» (1905)

فاتارلىق ئەسەرلىرىدە ئوزىنىڭ سۆيۈكتىپ ئىدىيالىستىك پەلسەپە-سىنى بايان قىلغان. ماخ جەمئىيەتنى "ئۆيغۇلار قوشۇلمىسى" دەپ قاراپ، كىشىلەرنىڭ ئېڭىغا باغلىنىق بولمىغان تاشقى دۇنيانىڭ مەۋجۇتلۇغىنى ئىنكار قىلىدۇ. ئۇ زامان ۋە ماكان، سەۋەبىيەت، قانۇنىيەت قاتارلىقلارنىمۇ سۆبيكتىپ ئىدىيالىستىك ئاساستا چۈشەندۈرىدۇ. ماخىزىم **بېرىكلى*** ۋە **يۇم***نىڭ ئەكسىيەتچىل ئىدىيىسىنى تەرەلدۈرمەكچى ۋە بېكىتماقچى بولىدۇ. ماخ پەلسەپىسىنىڭ ئالاھىدىلىكى ئۇنىڭ ئىنتايىن كېلىشتۈرمچىلىك خاراكتېرىغا ئىگە ئىكەنلىكىدە. ماخ ئېتىقادچىلىقنى ماتېرىيالىزمنىڭ ئۇستىدىن غەلىبە قىلىدىغان قىلىش ئۈچۈن، بېكى تەبىي پەن ماتېرىياللىرىنى ئويدۇرۇپ چىقىدۇ. لېنىن مۇنداق دەپ يازىدۇ: "تەبىئى پەن ئالىمى ماخنىڭ پەلسەپىسىنىڭ تەبىي يەنگە قىلغان مۇئامىلىسى خېرىستىيان مۇربىدى يۇدائىزمنىڭ ئەيسانى سويۇپ قويغىنىغا ئوخشاش بىر ئىش. ماخىزۇ ئوخشاشلا تەبىي پەننى ئېتىقادچىلىققا ساتقان، چۈنكى ئۇ ماھىيەتتە پەلسەپىۋى ئىدىيالىزىم تەرەپكە ئوتۇپ كەتكەن." («ماتېرىيالىزىم ۋە ئەجرىبە ئەنقىتچىلىگى»، 1972 ـ يىل ئۈيغۇرچە نەشرى، 647 ـ بەت) لېنىن ماخ پەلسەپىسىنىڭ ئاساسىنى تەشكىل قىلغان سىنسىپي خاھىشنى ئېچىپ تاشلايدۇ. بۇنداق خاھىش پۈتۈنلەي ئېتىقادچىلارغىلا خىزمەت قىلىدۇ، ئۇلارنىڭ بارلىق پەلسەپىۋى ماتېرىيالىزىمغا، جۈملىدىن تارىخىي ماتېرىيالىزىمغا قارشى تۇرۇشىغا يار-دەم بېرىدۇ. ماخىزىم پەلسەپىسى غەربىي ياۋروپادىكى "ماركسىزىمچىلار" ئۈ. ئادلېر ۋە ئو. باۋېر ئېقىمىدىكىلەرنىڭ ھەمايىسىگە ئېرىشتى، روسىيىدە بولسا ئوزىنى ماركسىزىمچى دەپ ئاتىۋالغان، ئەمما ئەزەلدىن ماركسىزىم مەيدانىدا چىقىپ تۇرۇپ ياقىغان پارتىيە ئىچىدىكى بىر قىسىم زىيالىلار (بوگدانوۋ، بازاروۋ، لۇناچارسكى، يۇشكېۋىچ، ۋالېنتىنوۋ قاتارلىقلار)نىڭ ھەمايىسىگە ئېرىشتى. پەتىگە

زىت بولغان ماخىزىم نۇقتىسىنەزىرى بۇرژۇئا ئىزىكلىرى ۋە ھازىرقى زامان "ئىزىكلىق" ئىدىيالىزىمنىڭ ھىمايىچىلىرى ئىچىدە ناھايىتى كەڭ تارقالغان. لېنىن «ماتىريالىزىم ۋە تەجرىبە تەنقىتچىلىگى»* دېگەن كىتابىدا ماخ ۋە ماخىزىمچىلارنىڭ تەلىماتىنى تەنقىتلەپ ئەيىبلىگەن چىقىرىۋەتتى.

ماخايېۋسكىچىلىق 马哈依斯基主义 Махаевщина

ئەكسىيەتچىل ئۇششاق بۇرژۇئا ئىدىيە ئېقىمى بولۇپ، ئۇ زىيالىلار*غا، بولۇپمۇ سوتسىيالىستىك زىيالىلارغا دۇشمەنلىك پوزىتسىيە ئۇنۇشنى تەشۋىق قىلىدۇ. بۇ ھوكۇمەتسىزلىك، پۇرولېتارىياتقا قارشى ئېقىم ماخايېۋسكىنىڭ نامى بىلەن ئاتالغان. ماخايېۋسكى ماخايېۋسكىچىلارنىڭ ئورگان ژۇرنىلى بولغان «ئەقىللىق ئىشچىلار» 1898 ـ يىلى ئۇنىڭ قېتىم نەشر قىلىنغان) ژۇرنىلىدا زىيالىلار پارازىت سىنىپ، ئۇلار ئۇزىنىڭ ئەمگەك قورالى (بىلىمى) ئارقىلىق ئىشچىلار سىنىپىنى ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىدۇ، دەپ كېسىپ ئېيتقان ئىدى. مەسلىنىڭ بۇنداق ئوتتۇرىغا قويۇلۇشىنىڭ ئوزى يەنى زىيالىلارنى بىر مۇستەقىل سىنىپ دەپ قاراشنىڭ ئوزى ئىلمىي ئەمەس ئىدى. زىيالىلار مەلۇم بىر سىنىپنىڭ مەنپەئەتىنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان ئىجتىمائى تەبىقىدىنلا ئىبارەت بولۇپ، بۇ تەبىقە ئەزەلدىن ھامان ئەينى ۋاقىتتىكى جەمىيەتتىكى ھوكۇمران سىنىپلار ئۈچۈن خىزمەت قىلىپ كەلدى. ماخايېۋسكىنىڭ قارىشىچە، زىيالىلار ھەر-قانداق شارائىتتا پۇرولېتارىياتقا قارىمۇ-قارشى تۇرارمىش؛ ماخايېۋسكىنىڭ نەزەردە سوتسىيالىزىم ئېڭىنى ئىشچىلار سىنىپىغا سىڭدۈرۈشكە تىرىشۋاتقان ماركسىزمچى زىيالىلار پۇرولېتارىياتنىڭ ئاساسلىق دۇشمەنلىرىمىش. ماخايېۋسكىچىلىق "ئېقتىسادىۋازلىق" نىڭ ئوزگەرگەن تۈرى بولۇپ، ئۇ ئىشچىلارنىڭ بارلىق تەلىۋى ئىش ھەققىنى ئوستۈرۈشتىن ئىبارەت دەپ جار سالدى. ماخايېۋسـ

كىچىلىق سوتسىيالىزىمغا قارشى تۇرۇشنى، شۇنداق بىلەن ئىشچىلار سىنىپىنى سىياسى كۈرەش ۋە پۈرولېتارىيات ئىنقىلابىدىن ئايرىۋېتىشنى مەقسەت قىلىدۇ. ماخايېۋىزمنىڭ يامان ھەرەز بىلەن زىيالىلارغا قارشى ئېلىپ بارغان تەشۋىقاتلىرى قارا گۇرۇھلارنىڭ ئەكسىيەتچىل تەشەببۇسلىرىغا ئۇيغۇن بولۇپ، ئۇ ئىلغار ئىشچىلار بىلەن قارمۇ-قارشى ئىدى ھەم قىلچە سەسكىنالمايتتى. پۈرولېتارىيات پارتىيىسى ماخايېۋىزمچىلىققا قارشى باشتىن-ئاخىر تەۋرەنمەستىن شەپقەتسىز كۈرەش قىلىپ كەلدى؛ ھازىرمۇ خەلق ئارىسىدىن كەلگەن سوۋېت ئەمگەكچى زىيالىلىرىغا دۇشمەنلىك بىلەن قارايدىغان، بەزىدە باش كوتۇرۇپ قالىدىغان تۈرلۈك ماخايېۋىزمچىلىقنىڭ قالدۇقلىرىغا قارشى كۈرەش قىلماقتا.

ماخىزىم 马赫主义 Махизм **ماخ***؛ **تەجرىبە تەنقىتچىلىگى***گە قارالىق.

ماھىيەت ۋە ھادىسە 本质和现象 Сущность и явление

ئوبېكتىپ رېياللىقتىكى ھەر خىل شەيئىلەر ۋە جەريانلارنىڭ ئوخشاش بولمىغان تەرەپلىرىنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان پەلسەپە كاتېگورىيىسى. ماھىيەتنىڭ ئىپادىلەيدىغىنى ئاساسىي نەرسە، بۇ نەرسە شەيئىنىڭ ئالاھىدىلىكىنى، شەيئىنىڭ ئېچكى قىسمىدىكى ئەڭ مۇھىم تەرەپنى، شەيئىلەرنىڭ ئىچىدىكى چوڭقۇر يېرىمدىغان جەريانلارنى چۈشەندۈرىدۇ. ھادىسە ماھىيەتنىڭ تاشقى ئىپادىسى، رېئال دۇنيادىكى شەيئىلەر ۋە جەريانلارنىڭ ئىپادىلىنىشىدىكى تاشقى شەكىل. شەيئىنىڭ ماھىيىتى يوشۇرۇن بولىدۇ، ئۇنى ماددى ھالدىكى بىۋاستە كۆزىتىشلەر بىلەن بىلگىلى بولمايدۇ. شەيئىنىڭ تاشقى شەكلىنى بولسا سەزگۈ ئەزالار ئارقىلىق بىۋاستە سېزىشكە بولىدۇ. لېكىن شەيئىلەرنىڭ تاشقى ئىپادىلىنىش شەكلى، كۆپىنچە، شەيئىنىڭ ھەقىقى ماھىيىتىنى بۇرمىلايدۇ ۋە توغرا ئىپادىلىمەيدۇ.

مەسلەن، ئاددى كۆزنىشتە، قۇياش يەر شارىنى ئايلىنىپ ھەركەت قىلىۋاتقاندەك بىلىنىدۇ. لېكىن ئەسلىيەتتە يەر شارى ۋە باشقا پلانېتلار قۇياشنى ئايلىنىپ ھەركەت قىلىدۇ. كاپىتالىستلارغا ياللانغان ئىشچىنىڭ ئىش ھەققى، قارىماققا ئىشچىنىڭ ھەممە ئەمگىكىنىڭ ھەققىدەك كورۈنسىمۇ، لېكىن ئەمەلىيەتتە، پەقەت ئىشچىنىڭ بىر قىسىم ئەمگىكىنىڭ ھەققىدىنلا ئىبارەت. ھالبۇكى، ئەمگەكنىڭ قالغان قىسمىنى بولسا كاپىتالىستلار ئوزلىرىنىڭ پايدا مەنبەسىنى ھاسىل قىلىدىغان قوشۇمچە قىممەت شەكلىدە بىلەن پۈتۈنلەي ھەقسىزلا ئوزىنىڭ قىلىۋالىدۇ.

بۇنىڭدىن كورۈشكە بولىدۇكى، ماھىيەت بىلەن ھادىسە ئوتتۇرىسىدا، ئۇيغۇنلىشالمايدىغان ئەھۋاللار بولىدۇ، زىددىيەت بولىدۇ. يەنى ۋە ئىلمىي بىلىشنىڭ مەقسىدى شەيئىنىڭ تاشقى جەھەتتىكى ئىپادىلىنىش شەكلىدىن ئوتۇپ، ئۇنىڭ ماھىيىتىنى ئېچىشتىن ئىبارەت. "..... ئەگەر شەيئىنىڭ ئىپادىلىنىش شەكلى بىلەن شەيئىنىڭ ماھىيىتى ئوزارا بىۋاسىتە ئۇيغۇنلىشىدىغان بولسا، ھەرقانداق پەن ئارتۇقچە بولاتتى." (ماركس، «كاپىتال»، رۇسچە نەشرى، 3-توم 830-بەت) ستالىن مۇنداق دەپ كورسىتىدۇ: ماركسزمچە تەھلىل ئۇسۇلىدا "ئىقتىسادىي جەريانلارنىڭ مەزمۇنى ئۇنىڭ شەكلىدىن، چوڭقۇر تەرەققىيات جەريانى يۈزە ھادىسىلەردىن قاتتىق پەرقلەندۈرۈلىدۇ....." («سوۋېت ئىتتىپاقىدا سوتسىيالىزىمنىڭ ئىقتىسادىي مەسىلىلىرى»، 1972-يىل ئۇيغۇرچە نەشرى، 82-بەت.) ماركس بۇرژۇئا جەمئىيىتى ئىقتىسادىنىڭ ئىچكى قانۇنىيىتىنى ۋە ماھىيىتىنى تەكشۈرۈپ، كاپىتالىستلار بىلەن ئىشچىلار "باراۋەر" دىگەن ساختا نىقاب ئىچىگە بۇرژۇئازىيىنىڭ پۈرولېتارىياتقا نىسبەتەن رەھىمسىز ئېكسپىلاتاتسىيسى يوشۇرۇلغانلىقىنى كورسىتىپ بەردى، ئۇ، قوشۇمچە قىممەتنىڭ كاپىتالىستلارنىڭ بېيىش مەنبەسى ئىكەنلى-

گىنى تاپتى. سوۋېت جەمىيىتىدە، تاۋار، پۇل قاتارلىقلارنىڭ مەۋجۇت بولۇشى گويا كاپىتالىزم ئىقتىسادىي كاتېگورىيىسى سوتسىيالىستىك ئىقتىساتتىمۇ ئۇنۇم بېرىۋاتقاندەك ساختا كورۇنۇشىنى پەيدا قىلىدۇ. ئەگەر مەسىلىگە ھادىسىنىڭ تاشقى كورۇنۇشىدە يۈز بېرىدىغان جايلاردىن قارىساق، ھەقىقەتەنمۇ مۇشۇنۇڭغا ئوخشاش توغرا بولىغان خۇلاسىگە كېلىپ قالىمىز. لېكىن ماھىيەت بىلەن ھادىسە ئوتتۇرىسىدىكى پەرقنى كورۈۋالساق، گويا كاپىتالىزم ئىقتىسادىي كاتېگورىيىسىدىن سوۋېت ئىتتىپاقىدا ساقلىنىپ قالغىنى تاشقى شەكىللا بولۇپ، ئۇنىڭ ماھىيىتى ئۆزىدىن ئۇزگەرگەنلىكىنى چۈشىنىش تەس ئەمەس. سوتسىيالىستىك جەمىيەتتە پۇل، تاۋار، بانكا قاتارلىقلار سوۋېت ئىقتىسادىنى مۇستەھكەملەپ ۋە راۋاجلاندۇرۇپ، سوۋېت ئىتتىپاقى ئەمگەكچىلىرىنىڭ پاراۋانلىقى ئۈچۈن خىزمەت قىلىدۇ.

بىلىش جەريانى تاشقى ھادىسىدىن ماھىيەتكە ئوتۇشتەك بىر ھەرىكەت جەريانى، شۇنداقلا شەيئىنىڭ ماھىيىتىنى بارغانسېرى چوڭقۇر ئېچىش جەريانى، "كىشىلەرنىڭ پىكرى ھادىسىدىن ماھىيەتكە قاراپ، ئىپتىبلاۋىق، بىرىنچى باسقۇچتىكى ماھىيەتتىن ئىككىنچى باسقۇچتىكى ماھىيەتكە قاراپ چەكسىز ھالدا، ئۇزلۇكسىز چوڭقۇرلاپ بارىدۇ." (لېنىن. «پەلسەپە خاتىرىلىرى»، خەلق نەشرىياتىنىڭ 1956 ـ يىل خەنزۇچە نەشرى، 256 ـ بەت) بىزنىڭ مەدداھ، ئاتوم توغرىسىدىكى ئۇقۇملىرىمىزنىڭ راۋاجلىنىشىنى مۇشۇنداق ھادىسىدىن ماھىيەتكە چوڭقۇرلاپ كىرىشىنىڭ روشەن مىسالى قىلىشقا بولىدۇ. ھازىرقى زامان فىزىكىسى ئاتوم ۋە ئاتوم يادروسىنىڭ خاراكتېرىنى بارغانسېرى چوڭقۇرلاپ تەتقىق قىلىپ، ھادىسىنىڭ ئۆزگىرىش جەريانىنىڭ ماھىيىتىنى، مەددىنىڭ سۈپەت ئۆزگىرىشىنىڭ ماھىيىتىنى ئىگەللىمەكتە. سوۋېت ئىتتىپاقى كومېۋنىستىك پارتىيىسى ئۆز پائالىيەتلىرىدە، ئىجتىمائى ھادىسىلەرنىڭ ماھىيىتىگە، جەمىيەت

تەرەققىياتنىڭ قانۇنىيىتى توغرىسىدىكى بىلىملەرگە ئاساسلىنىپ مۇۋاپىقىيەتكە ئېرىشتى؛ پارتىيە ھادىسىنىڭ ئېچىكى، ماھىيەتلىك باغلىنىشلىرىنى نەزەردە تۇتقان ھەمدە بۇ باغلىنىشلار توغرىسىدىكى بىلىملەر بىلەن ئامىنى قوراللاندۇردى.

ماھىيەت ۋە ھادىسىدىن ئىبارەت بۇ مەسىلىدە دىيالېكتىك ماتېرىيالىزىم ھەم ماھىيەت بىلەن ھادىسىنى ئايرىۋېتىدىغان شۇنگدەك ماھىيەتنى بىلگىلى بولمايدۇ دەپ تەرغىپ قىلىدىغان **بىلگىلى بولماسلىق نەزەرىيىسى***گە تۇپتىن قارشى تۇرىدۇ، ھەم ماھىيەت بىلەن ھادىسىنى ئارىلاشتۇرۇۋېتىدىغان چاكىنا تەجرىبىچىلىككىمۇ تۇپتىن قارشى تۇرىدۇ. ئەسلىيەتتە، ماھىيەت بىلەن ھادىسە ئوزئارا باغلىنىشلىق، ئىككىسى بىر پۈتۈن گەۋدە. ".....ماھىيەت نامايەن بولىدۇ، ھادىسە ماھىيەتلىكتۇر" (يۇقۇرىدىكى كىتاب) بەن ھادىسىلەرنى ئومۇملاشتۇرۇش يولى بىلەن ھادىسىلەرنىڭ ماھىيىتىنى، قانۇنىيىتىنى بىلىدۇ. بىز بىلمۇاللان ماھىيەت ۋە قانۇنىيەتلەرگە تايانغانىدا ھادىسىلەرنى تېخىمۇ ياخشى چۈشىنەلەيمىز، ئۇلاردىكى ماھىيەتلىك ۋە ماھىيەتلىك بولمىغان نەرسىلەرنى، مۇقەررەر ۋە ئاسادىپى نەرسىلەرنى پەرقلەندۇرەلەيمىز. ھادىسىنىڭ ماھىيىتىنى، قانۇنىيىتىنى مۇكەممەل بىلىگەندە غەلىبىلىك ئەملىي پائالىيەتنىڭ بولۇشى مۇمكىن ئەمەس. (**ئاشقى كورۇنۇش***گە قارالا.)

ماددا 物质 Материя دۇنيا، تۇپ ماھىيىتىدىن ئىبارەتلا، ماددىدىن ئىبارەت. بىز تەبىئەت دۇنياسىدا ئۇچرىتىدىغان تۇرلۇك ھادىسىلەرنىڭ ھەممىسى ھەركەت قىلىپ تۇرىدىغان ماددىنىڭ ئوخشاش بولمىغان شەكىللىرىدىن ئىبارەت. ماددا تەبىئەت دۇنياسىدىكى بارلىق جەريانلارنىڭ بىردىن-بىر مەنبەسى ۋە ئاخىرقى سەۋەبى. ئاتوم، جانلىق ھۈجەيرە، ئورگانىك جىسىم ۋە تەپەككۇر قىلىدىغان ئىنسان—مانا بۇلارنىڭ ھەممىسى ماددىنىڭ ھەر خىل

هالەتلىرى. ماددا زامان جەھەتتە مەڭگۈلۈك. ماكان جەھەتتە چەكـ ـسز بولىدۇ. ئۇ يوقالمايدۇ ھەم قايتىدىن پەيدا بولمايدۇ. ئۇنى يارانقىلى ۋە يوقاتقىلى بولمايدۇ؛ ئۇ ئوزىنىك شەكلىنىلا ئوزگەرتىدۇ. ئېنگېلس مۇنداق دەپ يازىدۇ: ماددا ھەركىتىنىك دەۋرىي قىلىشىدا "مەڭگۈ ئوزگىرىۋاتقان، مەڭگۈ ھەركەت قىلىپ تۇرىدىغان ماددىدىن، شۇنىڭدەك بۇ ماددا ھەركىتى ۋە ئوزگىرىشى ئاساسلانغان قانۇنىيەتتىن باشقا ھىچقانداق مەڭگۈلۈك نەرسە بولمايدۇ." (ۋتەپبەت دىيالېكتىكىسى، 1979 ـ يىل ئۇيغۇرچە نەشرى، 43 ـ بەت). پەلسەپە ۋە تەبىئى پەنلىنىك ئوزۇن مۇددەتلىك تەرەققىياتى ئارقىسىدا، كىشىلەر ماددى دۇنيانىنك بىرلىكى ھەققىدە ئومۇمى يەكۈنگە كەلدى. ئېنگېلس مۇنداق كورسىتىدۇ: دۇنيانىنك ماددىلىقى ئىنكىـ ـئوچ ئېغىز ئوتامسز ئىبارىلەر بىلەن ئىسپاتلانمايدۇ، بەلكى پەلسەپە ۋە تەبىئى پەنلىنىك ئوزۇن مۇددەتلىك ھەمدە مۇشكۈل تەرەققىياتى ئار ـ قىلىق ئىسپاتلىنىدۇ. قەدىمقى يۇنانلىنىك ئەللا بالدۇرقى پەيلاسوپلىرى، ماددا رىيالليقنىك ئاساسى، دەپ قارايدۇ. لېكىن ئۇلار ماددا بىلەن ماددىنىك ئابىرىم ھالەتلىرىنى ئارىلاشتۇرۇۋېتىدۇ. تېلېس* جىمى نەرسىنىك ئاساسى سۇ دەپ بىلىدۇ، ئاناكسىمېن ئوكسىمېس ـ پوئىمەس ماددىنى ھاۋا دەپ تونۇيدۇ، **ھېراكلىت*** بولسا ئوتنى جىمى نەرسـ ـلەرنىك ئۇپ مەنبەسى دەپ بىلىدۇ. گەرچە تەبىئەت ھادىسىلىرى ھەر خىل بولسىمۇ، لېكىن ئۇلار تەبىئەت ھادىسىلىرىنىك بىرلىكلىكىنى ئىقرار قىلىدۇ ھەمدە بۇنداق بىرلىكلىكنى مەلۇم خىلدىكى ئالاھىدە نەرسە (سۇ، ھاۋا، ئوت)دىن ئىزدەيدۇ. ماددا ھەققىدىكى ئۇقۇم ئەللا دەسلەپ قەدىمقى ئاتوم نەزەريىچىلىرى (لېۋكىپې، **دېموكـ ـرىت***، **ئېپىكۇر***لار) تەرىپىدىن كەشپ قىلىنغان. دېموكرىت بىزگە مۇنداق تەلىم بېرىدۇ: دۇنيا بولۇنمەس سانسىز كوپ ئاتومىدىن ئىبارەت. بۇ ئاتوملار ماھىيىتىدىن ئالغاندا ئوخشاش بولىدۇ، لېكىن

چوڭ ـ كىچىكلىكى ۋە شەكلىدىن ئالغاندا بولسا بىر بىرىدىن پەرقلىنىدۇ.

17 ـ ئەسىردىكى فرانسۇز پەيلاسوپى **گاسسېندى*** ماددىلارنىڭ ئۆزئۆلۈشى توغرىسىدىكى ئاتوم نەزىرىيىسى ئۇقتىنەزىرىنى تەرەققى قىلدۇردى. ئۇ، دۇنيا مۇستەھكەملىك ۋە ئوتكۈزمەسلىكتىن ئىبارەت بۇنداق مۇتلەق ئالاھىدە خۇسۇسىيەتكە ئىگە ئاتوملاردىن تەركىپ تاپقان، دەپ قارايدۇ. فرانسىيە پەيلاسوپى **دېكارت*** ماددا ئوغرىسىدىكى يەنە بىر نۇقتىنەزەرنى راۋاجلاندۇردى. ئۇ ئاتوم نەزىرىيىسىگە قارشى ئۆرۈپ، ماددىنىڭ ئۆزئۆكسىزلىگى ئوغرىسىدىكى ئىدىيىنى قوغدىدى. دېكارت ئاتومنىڭ بولۇنمەسلىگىنى ئىنكار قىلىپ، ماددىلارنى چەكسىز تۆردە ئايرىشقا بولىدۇ، دەپ قارىدى.

18 ـ ئەسىردىكى فرانسىيە ماتېرىياللىستلىرى، بىر تەرەپتىن، دېكارتنىڭ ماددىنى بۆلۈشچانلىق بىلەن ئارىلاشتۇرۇۋەتكەنلىگىگە قارشى تۇرسا، يەنە بىر تەرەپتىن، **نيۇتون***نىڭ ماددىنى مەلۇم خىلدىكى پاسسىپ ۋە سۇس نەرسە دەپ چۈشىنىشىگىمۇ قارشى تۇردى. فرانسىيە ماتېرىياللىستلىرى ماددىنى ھەركەت بىلەن بىر پۈتۈن دەپ قارايدۇ. لېكىن ئۇلارنىڭ نۇقتىنەزىرىمۇ مېتافىزىك نۇقتىنەزەر دائىرىسىدىن چىقىپ كېتەلمەيدۇ، چۈنكى ئۇلار: ماددا ئوزگەرمەس، ئوخشاش زەررىچىلەردىن تەركىپ تاپقان، دەپ قارايدۇ، شۇنداقلا ھەركەتنى بوشلۇقتىكى ئاددى ھالدا ئورۇن يوتكەش قىلىپ قويىدۇ. "مەلۇم ئوزگەرمەس ئاساسلارنى، 'نەرسىلەرنىڭ ئوزگەرمەس ماھىيىتى'نى ۋە شۇنىڭغا ئوخشاشلارنى ئېتىراپ قىلىش ماتېرىيالىزىم ئەمەس. بەلكى مېتافىزىك يەنى دىيالېكتىكىغا قارشى ماتېرىيالىزىم بولىدۇ." («ماتېرىيالىزىم ۋە تەجرىبە تەنقىدچىلىگى»، 1972 ـ يىل ئۇيغۇرچە نەشرى، 478 ـ بەت).

ئۇلۇغ رۇس ئالىمى **لومونوسوۋ***نىڭ كەشپىياتى، بولۇپمۇ ئۇنىڭ

ئۇيغۇر تىلى

ماددا ۋە ھەرىكەتنىڭ يوقالماسلىقىنى ئىسپاتلايدىغان ماددا ۋە ھەرىكەتنىڭ ساقلىنىش قانۇنى توغرىسىدىكى كەشپىياتى ماددا ۋە ئۇنىڭ ھەرىكەت قانۇنى ھەققىدىكى ئىلمىي ئۇقۇمنى راۋاجلاندۇرۇشتا ئىنتايىن زور تەھمىيەتكە ئىگە. 19-ئەسىردىكى روسىيە مۇتەپەككۇرلىرىدىن **بېلىنسكى***، **گېرتسېن***، **چېرنىشېۋسكى*** ۋە **دوبرولىيۇبوۋ*** لارنىڭ پەلسەپە تەلىماتلىرى ئىلمىي ماددا قاراشقا قوشۇلغان بىر چوڭ تۆھپە. ئۇلار مېتافىزىك ماددا قاراشقا قارشى ھالدا، ماددا ئۇزلۇكسىز تەرەققىي قىلىپ تۇرىدۇ ۋە ئۇزگىرىپ تۇرىدۇ، دەپ قارىدى. لېكىن، دىيالېكتىك ماتېرىيالىزىملا مېتافىزىك چۈشەنچىلەرگە پۈتۈنلەي خاتىمە بېرىپ، ماددىنىڭ ماھىيىتى توغرىسىدىكى ئىلمىي ئۇقتۇمنەزەرنى ئوتتۇرىغا قويالىدى. لېنىن ماددىغا مۇنداق چوڭقۇر ۋە تەپسىلى تەبىر بەردى: "ماددا — ئوبېكتىپ چىنلىقنى ئىپادىلەيدىغان پەلسەپىۋى كاتېگورىيە؛ بۇنداق ئوبېكتىپ چىنلىقنى ئادەم ھىس قىلىدۇ، ئۇ بىزنىڭ تۇيغۇمىزغا باغلىق بولمىغان ھالدا مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدۇ، بىزنىڭ تۇيغۇمىز ئۇنىڭدىن كۆپىيە، سۈرەت ئالىدۇ ۋە ئۇنى ئەكس ئەتتۈرىدۇ." (ماتېرىيالىزم ۋە تەجرىبە تەنقىچىلىگى، 1972-يىل ئۇيغۇرچە نەشرى، 219-بەت) بۇ تەبىر ماددا توغرىسىدىكى ئىلمىي نەتىجىنىڭ يەكۈنى، ئۇ، تەبىي يەن ئالىملارنى پۈختا ماتېرىيالىستىك ئاساس بىلەن تەمىنلەپ، ئۇلارنىڭ كونكرىت تەتقىقات ئىلىپ بېرىشىغا ئىمكانىيەت تۇغدۇرۇپ بېرىدۇ. بۇ تەبىر ئىدىيالىستلارغا قارشى، چۈنكى ئىدىيالىستلار ئاتومنىڭ تۈزۈلۈشى جەھەتتىكى بارلىق يېڭى كەشپىياتلارنى سۇيى ئىستىمال قىلىپ، ماتېرىيالىزمنى رەت قىلماقچى ھەم ماددا ئوبېكتىپ رىياللىق ئەمەس، بەلكى ئويدۇرما، سىموزۇل ۋە ئۇقۇمدىن ئىبارەت دەپ ئىسپاتلىماق بولىدۇ. ۋاھالەنكى، كىشىلەرنىڭ ئاتومنىڭ تۈزۈلۈشى توغرىسىدىكى چۈشەنچىسى قانداق ئۆزگىرىشىدىن قەتئى

تەزەر، بۇنداق مۇھىم نۇقتىنى، يەنى ماددىنىڭ كىشىلەرنىڭ ئېڭىغا بېقىنىشىغا ھالدا مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدىغانلىغىنى، بارلىق مەۋجۇدۇلارنىڭ تۈرلۈك ئىپادىسى ئىكەنلىگىنى يەرىمىر ئاغدۇرۇۋېتەلمەيدۇ. بۇ لەيلەسوۋى كاتېگورىيە بولغان ماددا توغرىسىدىكى تەبرىنىڭ جاۋاب بېرىدىغىنى ماددىنىڭ ئوبېكتىپ چىنلىغى ۋە بىرلەمچىلىگى توغرىسىدىكى مەسىلە، بۇ تەبىر ماددىنىڭ بارلىق مەلۇم بولغان ۋە مەلۇم بولىمىغان مەۋجۇت بولۇش شەكىللىرى ئۈزىگە ئالىدۇ.

ماددا كوپلىگەن مۇھىم خاراكتېرلارغا ئىگە، بۇلارنىڭ ئىچىدىكى ئەڭ مۇھىمى ھەركەت. ماددا ماكان ۋە زامانىدا مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدۇ. ماكان ۋە زامان ماددىنىڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشىنىڭ ئوبېكتىپ شەكلى. ماددىنىڭ تۈزۈلۈشى توغرىسىدىكى چۈشەنچە پەن تەرەققىياتىنىڭ تارىخىي سەۋىيىسى بىلەن بەلگىلىنىدۇ؛ يەنىي بىلىملەرنىڭ تەرەققىياتى، ئىنسانلار بىلىشىنىڭ چوڭقۇرلىشىش ۋە كىشىلەرنىڭ تەبىەت سىرىنى بارغانسېرى بىلۈۋېلىشىغا ئەگىشىپ، ماددىنىڭ تۈزۈلۈشى توغرىسىدىكى چۈشەنچىدىمۇ ئۆزگىرىش بولماي قالمايدۇ. مەسىلەن، 19-ئەسىرنىڭ ئاخىرىدىن 20-ئەسىرنىڭ باشلىرىغىچە يەن ساھەسىدە بارلىققا كەلگەن يېڭى مۇۋەپپەقىيەتلەر تۈپەيلىدىن ماددىنىڭ تۈزۈلۈشى توغرىسىدىكى بىلىمدە ئۆزگىرىش ھاسىل بولدى، ئۇ يېڭى كەشپىياتلار (رادىيوئاكتىپلىق، ئېلېكترون تەلىماتى قاتارلىقلار) سەۋىبىدىن بەيىدى. ھازىرقى زامان فىزىكىسى ئاتومنىڭ مۇرەككەپ تۈزۈلۈشكە ئىگە ئىكەنلىگىنى، شۇنداقلا ئاتوم يادروسىنىڭمۇ شۇنداق بولىدىغانلىغىنى، ئاتوم يادروسىنىڭ ئەلى ئىككى خىل زەررىچە يەنى پروتون ۋە نېترونىدىن تەركىپ تاپقانلىغىنى بىلدى (ئاتوم"، ئاتوم يادروسى"غا قارالسۇن). لېكىن "ماددىنىڭ تۈزۈلۈشى ۋە ھەركەت شەكىللىرى توغرىسىدىكى ئىلمىي بىلىمنىڭ

ئۇزگىرىشچانلىقى ناشقى دۇنيانىڭ ئوبيكتىپ چىنلىقىنى ئاغدۇرۇۋەتـ
مەيدۇ" (يۇقۇرىدىكى كىتاب، 317 ـ بەت). بۇرژۇئا تەبىئى يەن ئالمـ
لىرى 19 ـ ئەسرنىڭ ئاخىرىدىن 20 ـ ئەسرنىڭ باشلىرىغىچە بولغان
ئارىلىقتا فىزىكا ساھەسىدە بارلىققا كەلگەن ئەڭ زور كەشپىياتلاردىن
ئىدىيالىستىك يەكۈن چىقىرىدۇ. ئۇلار ماددا توغرىسىدىكى كونا،
كونكرىت چۈشەنچىنىڭ بۇزۇلۇشىنى ماددىنىڭ ئۇزىنىڭ يوقىلىشى،
دەپ چۈشەندۈرىدۇ. لېنىن "فىزىكىلىق" ئىدىيالىزىمغا ۋە ماخىزىمغا
قارشى تۇرغاندا مۇنداق دەپ كورسەتكەن: يوقىلىدىغىنى ماددا
ئەمەس، بەلكى بىز ماددىنى بىلىشته هازىرغىچە يەتكەن ئاشۇ چەك؛
بىزنىڭ بىلىشىمىز بارغانسېرى چوڭقۇرلىشىپ، ماددىنىڭ بېگى
خۇسۇسىيىتىنى ئېيىۋاتىدۇ؛ ماددا توغرىسىدىكى ئۇقۇم كونىرىمايدۇ،
كونىرايدىغىنى ۋە هەقىقەتەن كونىراۋاتقىنى كىشىلەرنىڭ نەرسـ
ىلەرنىڭ تۇزۇلۇشى، يىمەكلىكلەرنىڭ خىمىيىۋى تەركىۋى، ئانوم ۋە
ئېلېكترون توغرىسىدىكى چۈشەنچىسى.

هازىرقى زامان بۇرژۇئا پەيلاسوپلىرى ماددىغا قارشى يەنە
ۋالاقشىپ، زەررىچىلەر دۇنياسى جەھەتتىكى يەنى ئىنتايىن ئۇششاق
ماددا زەررىچىلەر دۇنياسى جەھەتتىكى بېگى كەشپىياتلارنى بۇرمـ
لىماقتا. دىيالېكتىك ماتېرىيالىزىملا ماددا توغرىسىدىكى هازىرقى
زامان بىلىمگە پۈختا پەلسەپىۋى ئاساس سالدى. ماركسزىم بىزگە
مۇنداق تەلىم بېرىدۇ: پەلسەپىۋى كاتېگورىسىيە بولغان ماددا توغرىـ
سىدىكى تەبىرنى ماددىنىڭ تۇزۇلۇشى توغرىسىدىكى ئۇنداق ياكى
مۇنداق فىزىكا نەزىرىيىلىرى بىلەن ئارىلاشتۇرۇۋەتكىلى بولمايدۇ،
بىزنىڭ ماددىنىڭ تۇزۇلۇشى ۋە خاراكتېرى توغرىسىدىكى چۈشەنچـ
مىزنىڭ ئۇزگىرىشى ماددىنىڭ ئوبيكتىپ چىنلىقىدىن ئىبارەت
پاكىتنى رەت قىلالمايدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىللە، ماركسزىم پەلسە ـ
پىنىڭ باشقا پەنلەر بىلەن بولغان بىرلىكىنى ۋە باغلىنىشىنى تەكىتـ

لەيدۇ، ئۇلارنى بولۇۋېتىشكە قارشى تۇرىدۇ. ئېنگېلس، تەبىئى پەندىكى ھەر بىر زور كەشىياتقا ئەگىشىپ ماتېرىيالىزىم يېڭى شەكىلگە ئېرىشىدۇ، دەپ كۆرسىتىدۇ. مەسىلەن، دىيالېكتىك ماتېرىيالىزىمنىڭ ماكان ۋە زامان ماددىنىڭ مەۋجۇت بولۇشىنىڭ ئوبېكتىپ شەكلى ئىكەنلىگى توغرىسىدىكى بۇ قائىدىسى تەۋرەنمەيدۇ، لېكىن ھازىرقى زامان فىزىكىسى بىزنىڭ ماددا بىلەن ھەرىكەت، ماكان بىلەن زامانىنىڭ ئوزئارا مۇناسىۋىتى توغرىسىدىكى كونكرېت چۈشەنچىمىزنى بېيىتتى ۋە چوڭقۇرلاشتۇردى، بۇگۈنكى كۈندە مۇشۇ چۈشەنچىلەرنىڭ چەتئەلگە ھالىدا، ماكان ۋە زامان توغرىسىدىكى ئۇقۇمنى تەتقىق قىلىش مۇمكىن ئەمەس. دىيالېكتىك ماتېرىيالىزىمنىڭ ھەرىكەت ماددىنىڭ ئايرىلماس خۇسۇسىيىتى ۋە مەۋجۇت بولۇش شەكلى ئىكەنلىگى توغرىسىدىكى قائىدىسىمۇ ئوخشاشلا تەۋرەنمەيدۇ. لېكىن، ھازىرقى زامان فىزىكىسىنىڭ مۇۋەپپەقىيەتلىرى ـ ماسا بىلەن ئېنېرگىيىنىڭ ئوزئارا مۇناسىۋىتى، ماسسىنىڭ تېزلىكنىڭ ئارتىشىغا ئەگىشىپ ئوزگىرىشى ۋە باشقىلار توغرىسىدىكى تەلىماتلار ـ بىزنىڭ ھەرىكەت توغرىسىدىكى ئۇقۇمىمىزنى چوڭقۇرلاشتۇرۇپ ۋە كونكرېتلاشتۇرۇپ، بىزنى ھەرىكەت توغرىسىدىكى كونا چۈشەنچىمىزدىن ۋاز كېچىشكە مەجبۇر قىلىدۇ. ھەرىكەت توغرىسىدىكى ھازىرقى زامان فىزىكا تەلىماتىدىن چەتنىگەنىدە، ھەرىكەت توغرىسىدىكى ئۇقۇمنى تەتقىق قىلىشقا ئامالسىز قالىمىز. شۇنىڭ ئۈچۈن دىيالېكتىك ماتېرىيالىزىم بىزدىن ماددا توغرىسىدىكى پەلسەپە تەلىماتىنى تەتقىق قىلغاندا، كونكرېت بەن مۇۋەپپەقىيەتلىرى بىلەن زىچ باغلاشنى تەلەپ قىلىدۇ. ئۇنداق بولمىغاندا، پەلسەپە ئىجاتچان پەندىن پەندىكى يېڭى ماتېرىيالارنى يەكۈنلەشكە ئىقتىدارسىز بولغان دوگمىچىلىق پەنگە ئايلىنىپ قالىدۇ.

ماددا ھايات نەزىرىيىسى 物活论 Гилозоизм (گرېكچە

ئۇيغۇر كىتابخانىسى

مادداۋ (مادداۋ ـ هاياتلىق دېگەن سۆزدىن كەلگەن) تەبىئەت دۇنياسىدىكى مەۋجۇداتلارنىڭ ھەممىسىدە جان بولىدۇ، شۇڭا ھەممىسىدە سېزىمچانلىقمۇ بولىدۇ. دەپ ھىسابلايدىغان تەلىمات. ئەڭ بۇرۇنقى يۇنان ماتېرىيالىستلىرى ۋە بەزى فرانسىيە ماتېرىيالىستلىرى (روبىنە قاتارلىق كىشىلەر) مادداۋ ھايات نەزەرىيىسى تەرەپدارلىرىدۇر. بۇ تەلىمات بارلىق شەكىلدىكى مادداۋلارنىڭ ھەممىسى تۆيۈش ۋە تەپەككۇر قىلىش ئىقتىدارىغا ئىگە دەپ قارايدۇ. ئەملىيەتتە، تۆيغۇ پەقەت يۇكسەك دەرىجىدە راۋاجلانغان ئورگانىك مادداۋنىڭ ئالاھىدىلىكى. "....روشەن تۆيغۇ پەقەت مادداۋنىڭ يۇقىرى شەكلى (ئورگانىك مادداۋ) بىلەنلا باغلانغان بولىدۇ، 'مادداۋ بىناسىنىڭ ئوز ئۆلىدا' بولسا پەقەت تۆيغۇغا ئوخشاش دېگەن بىر خىل ئىقتىدار بارلىغىنى پەرەز قىلىشقىلا بولىدۇ." (لېنىن «ماتېرىيالىزم ۋە تەجرىبە تەنقىتچىلىگى»، 1972 ـ يىل ئۇيغۇرچە نەشرى، 57 ـ بەت)

مادداۋ ئەشيالارنى ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلى

Способ производства материальных 物质资料的生产方式 благ

كىشىلەرنىڭ ھاياتىغا، جەمئىيەتنىڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشىغا ۋە تەرەققىياتىغا زۆرۈر بولغان تۇرمۇش ۋاستىلىرى (يېمەك ـ ئىچمەك، كىيىم ـ كېچەك، تۇرار جاي، ئىشلەپچىقىرىش سايمانلىرى قاتارلىقلار)غا ئېرىشىش ئۇسۇلى. ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلى جەمئىيەت تۈزۈمىنىڭ ئاساسى، ئۇ جەمئىيەت تۈزۈمىنىڭ خاراكتېرىنى بەلگىلەيدۇ. ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلى قانداق بولسا، جەمئىيەتنىڭ تۈزۈمۇ شۇنداق بولىدۇ. ھەر بىر ۋېڭى، تېخنىكا بۇقۇرى دەرىجىلىك ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلى ئىنسانىيەت تارىخىدىكى ۋېڭى، تېخنىكا بۇقۇرى دەرىجىلىك باسقۇچتىن دېرەك بېرىدۇ.

ئىنسانلار جەمئىيىتى بارلىققا كەلگەندىن بۇيان، بىرقانچە خىل

ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلى مەۋجۇت بولغان: **ئىپتىداڭى جامائە تۆزۈمى***، **قۇلدارلىق تۆزۈمى***، **فېئودالىزىم*** ۋە **كاپىتالىزىم تۆزۈمى***. بۇ ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇللىرى شۇ تەرتىپ بويىچە يەكگۈنلىنىپ تۇردى. ھازىرقى تارىخىي دەۋرده، كاپىتالىستىك ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلى كۆندىن-كۈنگە زاۋالغا يۈزلەندى، سوتسىيالىستىك ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلى ئۇرنىنى ئالدى، بۇنداق ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلى سوۋېت ئىتتىپاقىدا غەلبە قازاندى. (**سوتسىيالىزم تۆزۈمى*** گە قارالسۇن).

ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلى ئىككى تەرەپنى ئوز ئىچىگە ئالىدۇ. ئىجتىمائى **ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرى*** ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلىنىڭ بىر تەرىپى، ئۇ كىشىلەرنىڭ تۇرمۇشىغا كېرەكلىك بولغان ماددى ئەشيالارنى يارىتىشتا پايدىلىنىدىغان ئوبيېكتلار ۋە تەبىئەت كۈچى بىلەن بولغان مۇناسىۋەتنى ئىپادىلەيدۇ. ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلىنىڭ يەنە بىر تەرىپى **ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋەتلىرى*** يەنى كىشىلەرنىڭ ئىجتىمائى ماددى ئىشلەپچىقىرىش جەريانىدىكى بىر بىرى بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى، ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋەتلىرىنىڭ ئەھمىيىلىك ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرى كىمنىڭ ئىگىدارچىلىغىدا بولىدۇ، يۇقۇن جەمئىيەت تەرىپىدىن باشقۇرۇلامدۇ ياكى ئايرىم شەخسلەر، گۇرۇھلار ۋە سىنىپلار تەرىپىدىن باشقۇرۇلامدۇ ھەمدە ئۇلار باشقا كىشىلەرنى، گۇرۇھلارنى ۋە سىنىپلارنى ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىش ئۇچۇن پايدىلىنامدۇ، دېگەن مەسىلىگە جاۋاپ بېرىدۇ. ماركسىزم ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلىنى ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىگىلا يېقىنچاقلايدىغان ھەمدە ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرى ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋەتلىرى بولمىسۇ مەۋجۇت بولۇپ تۇرالايدۇ، دەيدىغان نۇقتىنەزەرنى كەسكىن تەنقىت قىلىدى. مەسىلەن، بوگدانوۋ ۋە بۇخارىنلىڭ نۇقتىنەزىرى ئەنە شۇنداق ئىدى، ئۇلار ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلىنى

ئىشلەپچىقىرىش كۆچلىرىگە، ھۆنەر ـ سەنئەتكە يېنىچا قىلايدۇ، جەمئىيەتنىڭ تەرەققىيات قانۇنىيىتىنى بولسا ئىشلەپچىقىرىش كۆچلىرى ـ نىڭ "تەشكىللىنىشى"گە يېنىچا قىلايدۇ.

ئەسلىيەتتە، ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇللىرى، ئۇنىڭ ئىككى تەرەپى ئايرىلماس ھالدا باغلانغان بولىدۇ، بۇلارنىڭ بىرسى بولمىسا، يەنە بىرسىمۇ مەۋجۇت بولۇپ تۇرالمايدۇ. تارىختا، ھەر بىر خىل يەكلىك ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلى ئىشلەپچىقىرىش كۆچلىرى بىلەن ئىشلەپچە ـ قىرىش مۇناسىۋەتلىرىنىڭ بىرلىكىدىن ئىبارەت بولۇپ كەلدى. لېكىن بۇ بىرلىك دىيالېكتىك بولىدۇ. ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋەتلىرى ئىشلەپچىقىرىش كۆچلىرى ئاساسىدا بارلىققا كېلىدۇ ھەمدە ئىشلەپ ـ چىقىرىش كۆچلىرىنىڭ ئۆزىنىڭ تەرەققىياتىدا ئىنتايىن زور رول ئويناپىدۇ. ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋەتلىرى يا ئىشلەپچىقىرىش كۆچلىرىنىڭ تەرەققىياتىغا توسقۇنلۇق قىلىدۇ، يا ئىشلەپچىقىرىش كۆچلىرىنىڭ تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈرىدۇ. ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلىنىڭ تەرەققىياتى جەريانىدا ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋەتلىرى ئىشلەپچىقىرىش كۆچلىرىدىن ئىبارەت ئىشلەپچىقىرىشتىكى ئەڭ پائالـ يەتچان ئامىلدىن قانۇنىيەتلىك ھالدا كېيىن قالىدۇ. شۇڭا ئىشلەپ ـ چىقىرىش ئۇسۇلى راۋاجلىنىپ مەلۇم باسقۇچقا يەتكەن چاغدا، ئىشلەپچىقىرىش كۆچلىرى بىلەن ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋەتلىرى ئوتتۇرىسىدا زىددىيەت كېلىپ چىقىدۇ. چىرىك ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋەتلىرى ئىشلەپچىقىرىش كۆچلىرىنىڭ يەنىمۇ ئىلگىرىلەپ راۋاجلىنىشىغا توسقۇنلۇق قىلىشقا باشلايدۇ. ئىشلەپچىقىرىش كۆچلىرىنىڭ يېڭى سەۋىيىسى بىلەن كونا ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋەت ـ لىرى ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەتنى پەقەت يېڭى ئىشلەپچىقىرىش كۆچلىرىگە ئويغۇن كېلىدىغان يېڭى ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋەتلىرىنى كونا ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋىتىنىڭ ئورنىغا دەسسىتىش بولى ـ

ئارقىلىقلا تۈگەتكىلى بولىدۇ. يېڭى ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋەتلىرى ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنىڭ بەتسىز ئىلگىرىلەپ جۇش ئۈرۈپ راۋاجلىنىشىنى بەلگىلەيدىغان ئاساسلىق ۋە ھەل قىلغۇچ كۈچ.

بىرلىككە كەلگەن ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلى داۋىرىسىدە، ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرى بىلەن ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋەتلىرى ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەت ھەم توقۇنۇش ئانتاگونىسلىك جەمىيەتنىڭ ئىقتىسادىي ھالىتىدە ئىجتىمائى ئىنقلابنىڭ ئەڭ چوڭقۇر مەنبەسىنى ھاسىل قىلىدۇ. سوتسىيالىزىم شارائىتىدا، ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلىنىڭ ئىككى تەرىپى ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەت ئانتاگونىسلىككە ئايلانمايدۇ، توقۇنۇش دەرىجىسىگە بارمايدۇ. سوتسىيالىستىك دولەت ۋە كوممۇنىستىك پارتىيە ئوبېكتىپ ئىقتىسادىي تەرەققىيات قانۇنىيىتىگە ئاساسەن، ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋەتلىرىنى ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنىڭ يېڭى خاراكتېرى ۋە سەۋىيىسىگە ئۈيغۇنلاشتۇرۇش يولى ئارقىلىق كونا ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋەتلىرى بىلەن يېڭى ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرى ئوتتۇرىسىدا بارغانسېرى كۈچىيىۋاتقان زىددىيەتنى ۋاقتىدا تۈگىتىش مۇمكىن. (**ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋەتلىرى ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنىڭ خاراكتېرىغا چوقۇم ئۈيغۇنلىشىش قانۇنىيىتى**"گە قارالسۇن.)

ماركسىزم، كارل Маркс, Карл 马克思, 卡尔 ئىلمىي كوممۇنىزىمنىڭ تالانتلىق ئاساسچىسى، دۇنيا پۈرولېتارىياتىنىڭ ئۇلۇغ ئۇستازى ۋە داھىسى، بىرىنچى ئىنتېرناتسونالنىڭ بەنى "خەلقارا ئىشچىلار جەمىيىتى"نىڭ رەھبەتلەندۈرگۈچىسى ۋە تەشكىلاتچىسى.

ماركس 1818 ـ يىل 5 ـ ئايىنىڭ 5 ـ كۈنى گېرمانىيىنىڭ تورېر شەھىرىدە تۇغۇلغان. ئۇنىڭ دادىسى ئادۋوكات ئىدى. ماركس تورېر شەھىرىدە ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتتۈرگەندىن كېيىن، ئاۋال بوننى

داشۇبده، كېيىن بېرلىن داشۇبده ئوقۇغان. ماركس بېرلىنده ئىنقىلاپقا مايىل بولغان "سول گېگېلچىلار"نىڭ گۇرۇپپىسىغا قاتناشقان. داشۇبنى پۈتتۈرۈش ۋاقتىدا «دېموكراتىزملىق تەبىەت پەلسەپىسى بىلەن ئېپىكۇرلىق تەبىەت پەلسەپىسىنىڭ پەرقى» دېگەن تېمىدا دوكتورلۇق ئىلمىي ماقالىسى يازغان. بۇ ئىلمىي ماقالىدا ئۇ ئىدىيالىزم مەيدانىدا ئۇرغان. ئۇ كارامەت ئەتىجە بىلەن دوكتورلۇق ئۇنۋانىغا ئىگە بولۇپ، يېنا داشۇي پەلسەپە پاكۇلتېتىنىڭ دوكتورلۇق دىپلومىنى ئالغاندىن كېيىن بونىنغا قايتىپ كەلگەن. 1842-يىل 10-ئايدا ئۇ كېۋلىنغا كوچۇپ بېرىپ، رېيندىكى رادىكال بۇرژۇئازىيىنىڭ ئورگان گېزىتى—«رېين» گېزىتىنىڭ مەسئۇل تەھرىرى بولغان. لېتىن ماركسنىڭ «رېين» گېزىتىدە ئىشلىگەن مەزگىلى ئۇنىڭ ئىدىيالىزمدىن ماتېرىيالىزمغا ۋە ئىنقىلاۋىي دېموكراتىزمدىن كومۇنىزمغا بۇرۇلۇشىغا باشلىغان مەزگىلى بولدى دەپ كۆرسەتكەن ئىدى. ماركسنىڭ رەھبەرلىگىدە ئىنقىلاۋىي دېموكراتىزملىق لۇشىيەنىنى يۇرگۈزگەن ۋە دائىم قاتتىق تەكشۈرۈشتىن ئوتىدىغان «رېين» گېزىتى 1843-يىلنىڭ بېشىدا يېپىقىلىۋېتىلدى. 1843-يىل 6-ئايدا ماركس ئۇزىنىڭ بالىلىق دەۋرىدىكى قىز دوستى يېنىنى فون ۋېستفالېن بىلەن توي قىلدى. 10-ئايىنىڭ ئاخىرىدا پارىژغا كوچۇپ بېرىپ ئارنولد رۇگې بىلەن بىرلىكتە «ئېمىس-فرانسۇز يىللىق مەجمۇئەسى» دېگەن ژۇرنالنى چىقاردى. بۇ ژۇرنالدا ماركسنىڭ «گېگېلنىڭ قانۇن پەلسەپىسىگە تەنقىت،كە مۇقەددىمە» ۋە «يەھۇدىلار مەسىلىسى توغرىسىدا» دېگەن داڭلىق ماقالىلىرى بېسىلغان. بۇ ماقالىلاردا ماركس ئىدىيالىزمدىن ماتېرىيالىزمغا، ئىنقىلاۋىي دېموكراتىزمدىن كومۇنىزمغا ئۆزگۈل-كېسىل بۇرالغان ئىدى. "ماركس بۇ ژۇرنالدا بېسىلغان ماقالىلىرىدا بىر ئىنقىلاپچى سۈپىتىدە ئوتتۇرىغا چىقىپ، 'مەۋجۇت بولۇپ تۇرغان

ھەممە نەرسىنى رەھىمسىز تەنقىت قىلىش'نى، بولۇپمۇ 'قورال ئارقىلىق تەنقىت قىلىش'نى تەشەببۇس قىلىدى؛ ئۇ ئاممىغا مۇراجەت قىلىدى، پۈرولېتارىياتقا مۇراجەت قىلدى." (لېنىن. «ماركس، ئېنگېلس ۋە ماركسىزم توغرىسىدا»، 1977 ـ يىل ئۇيغۇرچە نەشرى، 4 ـ بەت)

1844 ـ يىل 9 ـ ئايدا ماركس بىلەن ئېنگېلس پارىژدا تونۇشتى، شۇنىڭدىن ئېتىۋارەن ئۇلار ئىشچىلار سىنىپىنىڭ ئىنقىلابى ئۇچۇن بىرلىكتە كۆرەش ئېلىپ باردى. ئۇلار بۇرژۇئازىيەنىڭ گورکارى ۋە كومپۇنىزمنىڭ قۇرغۇچىسى بولغان ئىشچىلار سىنىپىنىڭ ئالەمشۇمۇل تارىخىي رولىنى تۇنجى قېتىم شەرھىلەپ بەردى، بۇنىڭ بىلەن ئۇلار پۈرولېتارىياتنىڭ ئۇستازى ۋە رەھبىرى بولۇپ قالدى، ئەمگەكچى خەلقنى كاپىتالىزمنىڭ قۇللۇق تۇزۇمىدىن ئازات قىلىش ئۇچۇن كۆرەش قىلىدىغان جەڭچىلەر بولۇپ قالدى. لېنىن مۇنداق دەپ يازىدۇ: "قەدىمقى رىۋايەتلەردە دوستلۇق ھەققىدە كىشنى ئىنتايىن تەسىرلەندۈرىدىغان تۇرلۇك ھېكايىلەر بار. ياۋروپا پۈرولېتارىياتى، بىزنىڭ ئىلمىمىزنى ئىككى ئالىم ۋە جەڭچى يارانغان، ئۇلار ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەت كونىلارنىڭ ئىنسانلار دوستلۇغى توغرىسىدىكى كىشنى ئەڭ تەسىرلەندۈرىدىغان بارلىق رىۋايەتلەردىن ئېشىپ چۈشىدۇ، دەپ ئېيتالايدۇ." (يۇقۇرىدىكى كىتاب، 79ـ80ـ بەتلەر)

1845 ـ يىلى ماركس بىلەن ئېنگېلس «مۇقەددەس ئائىلە»* دىگەن كىتابنى بىرلىكتە يازىدۇ، بۇ كىتاب پاش قىلىچىلارنىڭ باشلىغى بروئنو بوئېر ۋە ئۇنىڭ شېرىكلىرىگە قارشى تۇرۇش مەقسىدىدە يېزىلغان بولۇپ، ماركسىزمنىڭ بارلىققا كېلىشىدە زور رول ئويناندى. ماركس بىلەن ئېنگېلس «نېمىس ئىدېئولوگىيىسى»* دىگەن كىتاۋىدا ئوزلىرىنىڭ ئىلمىي كومپۇنىزم توغرىسىدىكى

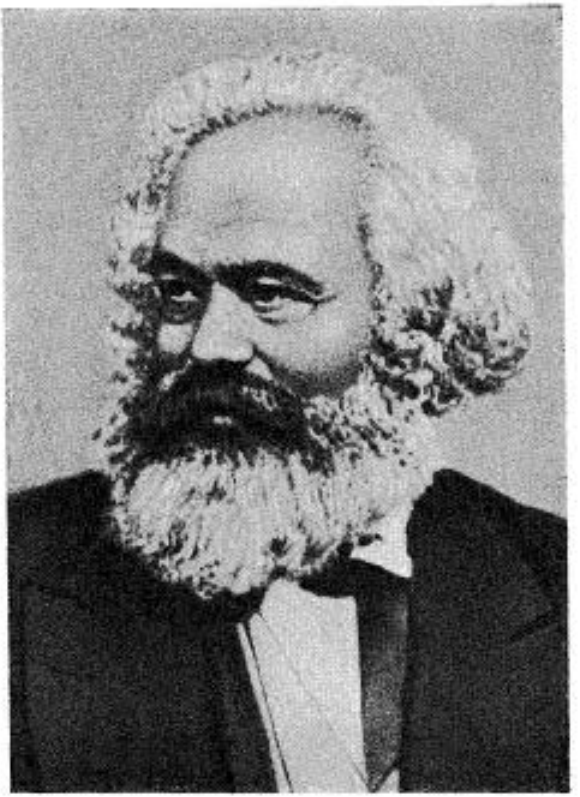

Karl Marx

ئاللىقاچان شەكىللەنگەن بىلگى نەزىرىيىسىنى شەرھىلەپ بەردى. ماركس پارىژدىكى ۋاقىتتىدا سىياسى ئىقتىساتىنى تەتقىق قىلىش ۋە فرانسىيە ئىنقىلاۋى تارىخىنى تەتقىق قىلىش بىلەن شۇغۇللاندى، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ئۇلۇغ ئىنقىلاۋىي خىزمەت بىلەن داۋاملىق شۇغۇللاندى. 1845 ـ يىلى، فرانسىيە ھوكۈمىتى پروسسىيە ھوكۈمىتىنىڭ تەلىۋى بىلەن ماركسنى خەۋپلىك ئىنقىلاپچى دەپ پارىژدىن قوغلاپ چىقاردى. شۇنىڭ بىلەن ماركس ببرىۋسسىلغا كوچۇپ كەتتى. 1847 ـ يىلى ئۇ مۇشۇ جايدا «**پەلسەپە ئامراتلىغى**» دېگەن ئەسىرىنى ئېلان قىلىپ، ھوكۈمەتسىزلىك نەزەرىيەسىنى ۋە ئۇششاق بۇرژۇئا سوتسىيالىزمچىسى **پرۇدون**"نىڭ «نامراتلىق پەلسەپىسى» گە قارشى تۇردى. ببرىۋسسىلدا مەخپى تەشكىلاتى بولغان «كومىۋنىزمچىلار ئىتتىپاقى»غا كىردى ۋە بۇ ئىتتىپاقنىڭ 2 ـ قۇرۇلتىيىنىڭ رەھبەرلىك خىزمىتىگە قاتناشتى. مۇشۇ قۇرۇلتايىنىڭ تاپشۇرۇغى بويىچە ماركس بىلەن ئېنگېلس بۇ ئىتتىپاقنىڭ پۈروگرامىسىنى تەييارلاپ چىقتى. بۇنىڭ بىلەن ئاتاقلىق «**كومىۋنىستىك پارتىيە خىتاپنامىسى**" دۇنياغا كەلدى. بۇ خىتاپنامە 1848 ـ يىل 2 ـ ئايدا ئېلان قىلىندى، بۇ خىتاپنامىدە: **پۈتۈن دۇنيا پۈرولېتارلىرى، بىرلىشىڭلار!** دېگەن ئۇلۇغ ئىنتېرناتسونالىزملىق چاقىرىق ئوتتۇرىغا قويۇلدى. لېنىن مۇنداق دەپ كۆرسەتكەن: "بۇ كىتابنىڭ ھەچمى چوڭ ئەمەس، لېكىن ئۇنىڭ قىممىتى نۇرغۇن چوڭ ئەسەرلەرنىڭكىگە تەڭ: ئۇنىڭ روھى مەدەنىي دۇنيادىكى ئۈيۈشقان، كۈرەش ئېلىپ بېرىۋاتقان پۈتكۈل پۈرولېتارىياتقا بۈگۈنكى كۈنگىچە ئىلھام بەرمەكتە ۋە نۇرتىكە بولماقتا." («ماركس، ئېنگېلس ۋە ماركسىزم توغرىسىدا»، 1977 ـ يىل ئۈيغۇرچە نەشرى، 76 ـ بەت) ماركس يېلگىلىمە پروسسىيە ھوكۈمىتىگە قارشى كۈرىشىنى داۋاملاشتۇرىۋەردى. 1848 ـ يىلى فرانسىيە فېۋرال ئىنقىلاۋى پارتلىدى،

بېرېۋسسېلدىكى ئامسىتىلك قوزغىلىڭىدىن قورقۇپ ئالاقزادە بولۇپ كەتكەن بېلگىيە ھوكۈمىتى ماركسنى چېگرىدىن قوغلاپ چىقىرىپ، ئۇنى فرانسىيە چېگرىسىغا ئاپىرىپ قويىدى. شۇنىڭ بىلەن ماركس يەنە پارىژغا قايتىپ كەلدى. 1848 ـ يىلدىكى گېرمانىيە مارت ئىنقىلابىدىن كېيىن ماركس كېيۆلنگە كوچۇپ بېرىپ، ئۇ يەردە «يېڭى رېين» گېزىتىنى چىقاردى. گېرمانىيە ئەكسىيەتچى كۈچلىرى مەقسىدىگە يەتكەندىن كېيىن ماركس سوتقا تارتىلدى ۋە گېرمانىيەدىن قوغلاپ چىقىرىلدى. ئۇ يەنە پارىژغا قايتىپ كەلدى، لېكىن 1849 ـ يىلى ئىيۇن ئاممايىشىدىن كېيىن يەنە پارىژدىن قوغلىۋېتىلدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ لوندونغا كوچۇپ بېرىپ، تاكى ۋاپات بولغانغا قەدەر شۇ يەردە تۇردى.

فرانسىيە سىياسى ئۆزگىرىشىدىن كېيىن ماركس «فرانسىيەدىكى سىنىپى كۈرەش» ۋە «ناپولېون IIIنىڭ سىياسى ئۆزگىرىش خاتىرىسى» دېگەن كىتابلىرىنى ئېلان قىلىدى، بۇ ئىككى كىتابنىڭ ئاساسىدا ئۇ 1848 ـ 1851 ـ يىللاردىكى ئىنقىلابنى يەكۈنلىدى. ئىنقىلابتىن كېيىنكى يىللاردا ماركس ئۆزىنىڭ ئىلمىي ئەسىرى «كاپىتال»*نى يېزىشقا جىددى كىرىشتى، ماركسنىڭ 1859 ـ يىلى نەشر قىلىنغان «سىياسى ئىقتىسات تەنقىدىگە دائىر» دېگەن ئەسىرى ئۇنىڭ نۇرغۇن يىللار شۇغۇللانغان ئىقتىسادىي تەتقىقاتىنىڭ ئۇنىجى نەتىجىسى ئىدى. ئۇ بۇ ئەسىردە ئۆزىنىڭ قىممەت نەزىرىيىسى، پۇل تەلىمانىنى بىرىنچى قېتىم سىستېمىلىق شەرھىلەپ بەردى. 8 يىل ئوتكەندىن كېيىن يەنى 1867 ـ يىلى «كاپىتال»نىڭ بىرىنچى تومى ھامبۇرگدا نەشر قىلىندى، بۇنىڭدا ماركسنىڭ ئىقتىسادىي قارىشى ۋە سوتسىيالىزم كوزقارىشىنىڭ ئاساسىي مەزمۇنى شەرھىلەنگەن، ئۇنىڭ مەۋجۇت جەمىيەتكە، كاپىتالىستىك ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلى ۋە ئۇنىڭ ئاقىۋىتىگە قارىتىلغان تەنقىدىنىڭ ئاساسىي مەزمۇنىمۇ شەرھىلەنگەن

ئىدى. ماركس «كاپىتال»نى يازغان يىللار ئەينى ۋاقىتتا ئۇنىڭ ئىنقىلاۋىي ئەمىلىي پائالىيەتلەر بىلەن ئاكتىپ شۇغۇللانغان يىللىرى ئىدى. 60ـ يىللارنىڭ باشلىرىدا ئىشچىلار ھەركىتى كۇنسايىن ئەۋج ئالغانلىقى ئۈچۈن، ماركس ئىشچىلار جەمئىيىتىنى قۇرۇپ، پۈرولېتارىيات كۆرىشىنىڭ برلىككە كەلگەن تاكتىكىسىنى تۈزۈش ئىدىيەسىنى ئىشقا ئاشۇرۇشقا كىرىشتى. 1864ـ يىلى، "خەلقارا ئىشچىلار جەمئىيىتى"يەنى بىرىنچى ئىنتېرناتسونال لوندوندا قۇرۇلدى. ئۇنىڭ رىغبەتلەندۈرگۈچىسى ۋە ئىدىيەۋى رەھبىرى ماركس ئىدى. ئۇ بىرىنچى ئىنتېرناتسونالنىڭ قۇرۇلۇش خىتاپنامىسىنى تۈزۈپ چىقتى، بىرىنچى ئىنتېرناتسونالنىڭ مۇھىم ھوججەتلىرىنىڭ ھەممىسىنى دېگۈدەك تەييارلاپ چىقتى. ماركس بىرىنچى ئىنتېرناتسونالنى قۇرۇپ چىقىپ، سوتسىيالىزىمنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن ئىنقىلاۋىي كۈرەش ئېلىپ بارىدىغان خەلقارا پۈرولېتارىيات تەشكىلاتىغا ئاساس سالدى. ماركس بىرىنچى ئىنتېرناتسونالغا رەھبەرلىك قىلىپ، ئىشچىلار ھەركىتىدىكى چېچىلاڭغۇلۇقنى تۈگىتىش ئۈچۈن كۈرەش قىلدى. "ئىنتېرناتسونال ئىشچىلار سىنىپىنىڭ ھەقىقى جەڭگىۋار تەشكىلاتىنى سوتسىيالىستىك ياكى ئېپرىم سوتسىيالىستىك مەزھەپلەرنىڭ ئورنىغا قويۇش ئۈچۈن قۇرۇلغان." («ماركس ـ ئېنگېلس خەت ـ چەكلىرى»، 1978ـ يىل ئۇيغۇرچە نەشرى، 55ـ بەت) ماركس ئىشچىلار ھەركىتىدىكى ئاغىچىلىق ۋە ھوكۇمەتسىزلەر (پروۇدونچىلار، باكونىنچىلار) قاتارلىقلارغا قارشى ئېلىپ بارغان مۇرەسسەسىز كۈرەش داۋامىدا، ئىشچىلار سىنىپى كۈرىشىنىڭ ئىنقىلاۋىي تاكتىكىسىنى تۈزۈپ چىقتى. 1871ـ يىلى ماركس «فرانسىيەدىكى ئىچكى ئۇرۇش» دېگەن ئاناقلىق ئەسىرىنى يېزىپ چىقتى، ئۇ بۇ كىتابتا پارىژ كوممۇنىسىنىڭ تەجرىبىلىرىنى تەھلىل قىلدى، لېنىنىزىم سوزى بويىچە ئېيتقاندا، ئۇ پارىژ كوممۇنىسىغا "چوققۇر،

توغرا، قالتس بەلكى **ئاكتىپ رول ئويناپدىغان**، ئىنقىلاۋىي" ياكا يەردى. («ماركس، ئېنگېلس ۋە ماركسىزم توغرىسىدا»، 1977 ـ يىل ئۈيغۇرچە نەشرى، 8 ـ بەت). پارتىيە كومۇنىسى مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن ئەكسىيەتچىلىك دەۋرىنىڭ يېتىپ كېلىشى بىلەن، بىرىنچى ئىنتېرناتسىونالنىڭ باش كومىتېتى گاتاگا يىغىنى (1872) نىڭ قارارىغا ئاساسەن بىر مەزگىل ئامېرىكىغا كوچۇپ باردى. كېيىن تارقىلىپ كەتتى. گاتاگا يىغىنىدىن كېيىن ماركس «كاپىتال»نى يېزىپ پۈتتۈرۈشكە تىرىشتى، ئۇ بۇ ئەسەرنىڭ پۈرولېتارىيات ئىنقىلاۋى ۋە خەلقارا ئىشچىلار سىنىپىغا بولغان پۈتۈن ئەھمىيىتىنى ئېنىق كورگەن ئىدى. ماركس 1875 ـ يىلى **«گوتا پۈروگرامىسىغا تەنقىت»** دىگەن ئاتاقلىق ئەسىرىنى يېزىپ چىقتى.

ماركس 60 ـ يىللاردىن تارتىپ روسىيە ئازاتلىق ھەرىكىتىنىڭ تەرەققىياتىغا ئىنتايىن ئەھمىيەت بەرگەن ئىدى. ئۇ روسىيىنىڭ ئىجتىمائى مۇناسىۋەتلىرىنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان رۇسچە ئەسەرلەرنى بىۋاستە چۈشىنىش ئۈچۈن، رۇسچىنى مەخسۇس تەتقىق قىلغان ئىدى. ماركس ئۆزىنىڭ «كاپىتال» دىگەن ئەسىرىنىڭ رۇسچىغا تەرجىمە قىلىنغانلىقىنى ئىنتايىن خوشاللىق بىلەن تىلغا ئالغان ئىدى. ماركس مۇنداق دەپ يازىدۇ: ".....روسىيىدە بىزنىڭ ئۇتۇقىمىز غايەت زور بولدى، 'كاپىتال' ئۇ يەردە باشقا ھەرقانداق جايغا قارىغاندا تېخىمۇ كەڭ ئومۇملاشقا ۋە تېخىمۇ ئەھمىيەت بېرىشكە ئېرىشمەكتە." («ماركس ـ ئېنگېلس خەت ـ چەكلىرىدىن تاللانما»، رۇسچە نەشرى، 339 ـ بەت) ئۇ ئۇلۇغ روسىيە ئىنقىلاۋىي دېموكىرا ـ تىزىمچىلىرى **چېرنىشېۋسكى* دوبرولىۋبوۋ***لارغا ناھايىتى يۇقۇرى باھا بەرگەن ئىدى. ماركس بىلەن ئېنگېلس روسىيىنىڭ ئىقتىسادى ۋە سىياسىيىنىڭ ئۆزگىرىشى توغرىسىدا ئېلىپ بارغان چوڭقۇر تەتقىقاتلىرىغا ئاساسەن، 1871 ـ يىلىدىكى پارتىيە كومۇنىسىدىن كېيىن

روسیده برینچی قېتملیق چوڭ ئىنقىلاپ مۇقەررەر بولىدىغانلىغىنى ھەمدە ئۇنىڭ يېقىنلىشىپ قالغانلىغىنى ئالدىنالا كۆرگەن ئىدى. ماركس بىلەن ئېنگېلس 1881-يىلى 3-ئاينىڭ 21-كۈنى مۇنداق دەپ يازغان ئىدى: "پارتىڭ كومىتېتى 'تەرتىپ' قوغدىغۇچىلىرى ئۈيۈشتۈرغان رەھىمسىز قىرغىنچىلىق ئۈپەيلىدىن ئاغدۇرۇلۇپ تاشلانغان ۋاقىتتا، عالىپلار 10 يىل بولىماي تۇرۇپ يېراقتىكى پېتېربۇرگدا مۇشۇنداق ۋەقەنىڭ پەيدا بولىدىغانلىغىنى، بۇ ۋەقەنىڭ ئۇزاق مۇددەتلىك، دەھشەتلىك كۈرەشلەرنى باشتىن كەچۈرىمۇ ئاخىر رۇس كومىتېتىنى قۇرۇپ چىقىدىغانلىغىنى قانداقلا بولمىسۇن ئويلاپ باقمىغان.....

ئومۇمەن قىلىپ ئېيتقاندا، كونا دۇنيادىكى كۆچلۈك جاھانگىرلار ئاللىقاچان بوقىتىلىدى دەپ ھىسابلىغان كومىمۇنا تېخى ھايات!" ("ماركس-ئېنگېلس خەت-چەكلىرىدىن تاللانما"، رۇسچە نەشرى، 348-بەت) لېنىن ماركس بىلەن ئېنگېلس روسىيە ئىنقىلاۋى ۋە روسىيە ئىنقىلاۋىنىڭ ئۇلۇغ دۇنياۋى ئەھمىيىتى توغرىسىدا تولۇپ-تاشقان ئۈمىتۋارلىق ئىشەنچىدە بولغان دەپ كۆرسىتىدۇ.

ماركس دائىم ئەكسىيەتچى ھوكۈمەت تەرىپىدىن سۈرگۈن قىلىنىپ تۇردى؛ ئۇ ئومۇر بويى ئىنتايىن نامراتچىلىقتىن قۇتۇلالمىغان ئىدى، پەقەت ئېنگېلسنىڭ بەرگەن ماددى ياردەملىرىلا ئۇنىڭ بۇنداق نامراتلىغىنى ئازراق يېنىكلىتەتتى؛ ئۇ ھەر خىل-ھەر ياقىزا غەيرى پۇرولېتارىيات ئېقىملىرى ۋە پۇرولېتارىياتقا قارشى ئېقىملارغا قارشى ئىنتايىن كەسكىن كۈرەش ئېلىپ باردى ھەمدە ئىنتايىن چىددى بولغان نەزىرىيە خىزمىتى بىلەن شۇغۇللاندى؛ — بۇلارنىڭ ھەممىسى ماركسنىڭ زېھنىنى خورايتتى. 1883-يىل 3-ئاينىڭ 14-كۈنى بۇ تالانت ئىگىسى، پۇرولېتارىياتنىڭ (دۇنيا تارىخىدا ئۇپ ئۇزگىرىشلەرنى ئىشقا ئاشۇرۇش ۋەزىپىسىنى زىممىسىگە ئالغان،

ئىنسانىيەت تارىخىدىكى ئەڭ ئىلغار سىنىپنىڭ) مىڭىسى ۋە يۈرىكىنىڭ گەۋدىلەندۈرگۈچىسى دۇنيا بىلەن ۋىدالاشتى. ئېنگېلس مۇنداق دەيدۇ: "ئۇ ۋاپات بولدى، پۈتۈن ياۋروپا قىتئەسى ۋە ئامېرىكا قىتئەسىدە، سىبىرىيە كانلىرىدىن تارتىپ كالىفورنىيىگىچە، مىليون-لىغان ئىنقىلابىي سەيداشلاردىن ئۇنىڭغا ھورمەت، مۇھەببەت ۋە ماتەم بىلدۈرمىگىنى يوق....." (ئېنگېلس. «ماركس ھەققىدە» 1972 ـ يىل ئۈيغۇرچە نەشرى، 28 ـ 29 ـ بەتلەر) ماركس ئىنسانلار تارىخىنىڭ تەرەققىيات قانۇنىيىتىنى تاپتى، ئۇ ـ پۈرولېتارىيات ئىنقىلابىنىڭ نەزىرىيسى ۋە تاكتىكىسىنىڭ ئىجاتچىسى. ئۇ ئېنگېلس بىلەن بىرلىكتە پۈرولېتارىياننىڭ ئىنقىلابىي دۇنياقارىشىنى ـ **دىيالېكتىك ماتېرىيالىزىم**"نى بەرپا قىلدى. ماركس يېڭى دۇنياقاراشنى جەمئىيەت تارىخىنى تەتقىق قىلىشقىچە كېڭەيتىپ، شۇنىڭ بىلەن **تارىخىي ماتېرىيالىزىم**"نى يەنى جەمئىيەت تەرەققىياتى قانۇنىيىتى توغرىسىدىكى، سىنىپىي كۈرەش قانۇنىيىتى توغرىسىدىكى پەننى بەرپا قىلدى. دىيالېكتىك ماتېرىيالىزىم ۋە تارىخىي ماتېرىيالىزىمنىڭ بەرپا قىلىنىشى پەلسەپە تارىخىدىكى بىر ھەقىقى ئىنقىلابىي ئۆزگەرىش بولۇپ ھىساپلىنىدۇ. كونا پەيلاسوپلارنىڭ ئەكسىچە ماركس بىلەن ئېنگېلس قانداقتۇ پەلسەپە "ئېقىملىرى"نىڭ ئاساسچىسى بولۇپلا قالماستىن، كۆن ساناپ ئۆلمىيدىغان جانلىق پۈرولېتارىيات ھەرىكىتىنىڭ جانلىق داھىسىدۇر.

ماركس بۇرژۇئا جەمئىيىتىنىڭ ئىقتىسادىي ۋە سىياسى تۈزىلىشىنى ئومۇمى يۈزلۈك تەتقىق قىلدى، شۇنىڭ بىلەن كاپىتالىزىمنىڭ پەيدا بولۇش جەريانىنى ئېنىق ئېچىپ بەردى، ئۇنىڭ تەرەققىيات قانۇنىيىتى، تەرەققىيات يۆزلىنىشى ۋە يوقىلىشىنىڭ مۇقەررەرلىكىنى ئېنىق ئېچىپ بەردى. ماركس كاپىتالىزم تۈزۈمىنىڭ تارىختا ۋاقىتلىق ئىكەنلىكىنى، يېڭى تۈزۈمنىڭ يەنى كوممۇنىزم تۈزۈمىنىڭ

مۇقەررەر غەلىبە قىلىدىغانلىقىنى ئىسپاتلاپ بەردى. ماركس ئىلمىي كوممۇنىزىم نەزىرىيىسىنى بەرپا قىلىپ، ئۇزىدىن ئىلگىرى مەۋجۇت بولۇپ تۇرغان تۇرلۇك **خيالي سوتسيالىزم** نەزىرىيىلىرىگە قارشى تۇردى. ماركس تەلىماتىنىڭ ھەرقايسى جەھەتلىرى بىر بىرى بىلەن ئىچكى جەھەتتىن زىچ باغلانغان. "ماركس تەلىماتى ھەممىگە قادىر تەلىمات، چۈنكى ئۇ توغرا تەلىمات. ئۇ تەلىمات كىشىلەرگە ھەرقانداق خۇراپاتلىق، ھەرقانداق ئەكسىيەتچى كۈچلەر بىلەن ۋە ھەرقانداق بۇرژۇئازىيە زۇلمىنى ئاقلاش بىلەن ھەرگىز مۇرەسسە-لەشمەيدىغان مۇكەممەل بىر دۇنياقاراشنى بېرىدىغان ئىنتايىن مۇكەممەل ۋە پۇختا تەلىمات." (لېنىن. «ماركس، ئېنگېلس ۋە ماركسىزم توغرىسىدا»، 1977 - يىل ئۇيغۇرچە نەشرى، 102 - بەت)

ماركس تەلىماتى مەڭگۈ ئولمەيدۇ. ماركس بىلەن ئېنگېلس ۋاپات بولغاندىن كېيىن بۇ تەلىمات ئۇلارنىڭ ئۇلۇغ ۋارىسلىرى لېنىن، ستالىنلارنىڭ ئىسرىلىرىدە، جاھانگىرلىك ۋە پۈرولې-تاريات ئىنقىلابىۋى دەۋرىنىڭ ماركسىزمى بولغان لېنىنىزمدا يەنىمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا ئىجادىي تەرەققىياتلارغا ئېرىشتى.

ماركسىزم - لېنىنىزم 马克思列宁主义 – Марксизм-ленинизм تەبىەت دۇنياسىنىڭ ۋە جەمىيەتنىڭ تەرەققىيات قانۇنىيىتى توغرىسىدىكى پەن، ئېزىلگۈچى ۋە ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىنغۇچى ئامما-نىڭ ئىنقىلاپ قىلىشى توغرىسىدىكى پەن، سوتسىيا-لىزمنىڭ بارلىق مەملىكەتلەردە غەلىبە قىلىشى توغرىسىدىكى پەن، كوممۇنىزم جەمئىيىتى قۇرۇش توغرىسىدىكى پەن. ماركسىزم تەلىماتىنىڭ مەيدانغا كېلىشى جەمئىيەتنىڭ ئىدىيىۋى تەرەققىيات تارىخىدىكى ئەڭ ئۇلۇغ ئىنقىلابىي تەتبىق بولۇپ ھىساپلىنىدۇ. ماركسىزم تەلىماتى ئىنسانلارنىڭ تەرەققىياتىغا ئىدىيىسى ئوتتۇ-رىغا قويغان، ئەمما ھەل قىلالمىغان مەسىلىلەرگە جاۋاپ بەردى.

ماركسزم تەلىماتىنىڭ نەزەريە مەنبەسى 18 ـ ئەسرنىڭ ئاخىرىدىن 19 ـ ئەسرنىڭ باشلىرىدىكى گېرمانىيە پەلسەپىسى، ئەنگلىيە سىياسى ئىقتىسادى ۋە فرانسىيە سوتسىيالىزمىدىن ئىبارەت. ماركسزم مەيدانغا كېلىش بىلەن كاپىتالىزم جەمئىيىتىدىكى ئاڭ ئىنقىلاۋىي سىنىپ ـ پۈرولېتارىياتنىڭ تۈپ مەنپەئەتىگە بىۋاستە ۋەكىللىك قىلدى. ماركسزمنىڭ ئاساسىي تەركىۋىي قىسمى ماركسزمىلىق پەلسەپە، ماركسزملىق سىياسى ئىقتىسات ۋە ئىلمىي كوممۇنىزم نەزەريىسىدىن ئىبارەت.

دىيالېكتىك ماتېرىيالىزم ۋە تارىخىي ماتېرىيالىزم ـ ماركسزمنىڭ نەزەريىۋى ئاساسى. ماركس «فېيېرباخ توغرىسىدا تېزىس» دېگەن ئەسىرىدە ماركسزملىق پەلسەپە بىلەن ئۇنىڭدىن ئىلگىرىكى بارلىق پەلسەپە سېستېمىلىرى ئوتتۇرىسىدىكى تۈپ پەرقنى چۈشەندۈرۈپ بەردى، ماركس مۇنداق دەپ يازىدۇ: "پەيلاسوپلار دۇنيانى ئوخشاش بولمىغان ئۇسۇللار بىلەنلا **چۈشەندۈرۈپ** كەلدى، لېكىن گەپ دۇنيانى **ئۆزگەرتىشتە.**" دىيالېكتىك ماتېرىيالىزم ۋە تارىخىي ماتېرىيالىزم جەمئىيەتنى ئىنقىلاۋىي يوسۇندا ئۆزگەرتىش ئۈچۈن كۆرەش قىلىشنىڭ قۇدرەتلىك نەزەريىۋى قورال. ماركس بىلەن ئېنگېلس كونا پەلسەپىدىكى بارلىق قىممەتلىك ۋە ئىلغار نەرسىلەردىن پايدىلىنىپ، بىردىن ـ بىر ئىلمىي بولغان دۇنياقاراشنى بەرپا قىلدى. ماتېرىيالىستىك دىيالېكتىكا ماركسزمنىڭ جېنى. ماركسزمنىڭ ئاساسچىلىرى ماتېرىيالىستىك دىيالېكتىكنى قوللىنىپ پەلسەپە ماتېرىيالىزمىنى ئۆزگەرتىپ، مېتافىزىكىلىق ۋە مېخانىكىلىق كونا ماتېرىيالىزمنىڭ چەكلىملىكلىكىنى يېڭىپ، ماتېرىيالىزمنىڭ ئاڭا بۇقۇرى شەكلى ـ **دىيالېكتىك ماتېرىيالىزم***نى بەرپا قىلدى. ماركس بىلەن ئېنگېلس پەلسەپە ماتېرىيالىزمىنى راۋاجلاندۇرۇپ، ئۇنى تېخىمۇ چوڭقۇرلاشتۇردى ھەمدە ئۇنى باشتىن ـ ئاخىر ئىزچىل ـ

لاشتۇرۇپ، ئۇنىڭ پىرىنسىپلىرىنى ئىنسانلار جەمئىيىتىنى بىلىشكە ئومۇملاشتۇردى، شۇنىڭ بىلەن **تارىخىي ماتېرىيالىزىم***نى بەرپا قىلدى.

ئىدىيە ۋە ئەقلىنى جەمئىيەت تەرەققىياتىنىڭ ئاساسى دەپ ئېتىراپ قىلىدىغان ئىدىيالىستىك نەزەريىسىنىڭ ئەكسىچە، ماركس بىلەن ئېنگېلس: ئىقتىسادىي تۈزۈم سىياسى ۋە ئىدىيەۋى ئۈستقۇرۇلمىنىڭ تېكلىنىشىنىڭ ئاساسى، سىنىپىي كۈرەش قارىمۇ-قارشى سىنىپلارغا بولۇنگەن جەمئىيەتنىڭ تەرەققىياتىنىڭ ھەركەتلەندۈرگۈچ كۈچى، دەپ دەللىلىدى.

ماركس دىيالېكتىك ماتېرىيالىزم ۋە تارىخىي ماتېرىيالىزمنى ئىقتىسادىي پەنگە تەتبىق قىلدى، ئۇ ئىجتىمائى ئىقتىسادىي تۈرمۈش توغرىسىدىكى كۆزقاراش جەھەتتە ئىنقلاپ ئېلىپ بېرىپ، بىردىن-بىر ئىلمىي بولغان سىياسى ئىقتىساتنى بەرپا قىلدى. ماركسنىڭ «كاپىتال» دېگەن ئاساسلىق ئەسىرى كاپىتالىزم جەمئىيىتىنىڭ ئىقتىسادىي تۈزۈمىلىرىنى تەتقىق قىلىش مەقسىدىدە يېزىلغان. كونا ئىقتىساتشۇناسلار نەرسە بىلەن نەرسە ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەت (تاۋارنى تاۋارغا ئالماشتۇروش) دەپ قارىغانلىكى جايىلاردا ماركس بۇنىڭ ئادەم بىلەن ئادەم ئوتتۇرىسىدىكى ئىجتىمائى مۇناسىۋەت ئىكەنلىگىنى ئېچىپ تاشلىدى ۋە ئوچۇق كورسىتىپ ئوتتى. ماركس ئۇزۇنلۇق قوشۇمچە قىممەت نەزەريىسىدە كاپىتالىستلار سىنىپىنىڭ پايدا، بايلىغىنىڭ مەنبەسىنى ئېچىپ تاشلىدى. "قوشۇمچە قىممەت تەلىماتى ماركسنىڭ ئىقتىسادىي نەزەريىسىنىڭ ئۇلى." (لېنىن. «ماركس، ئېنگېلس ۋە ماركسزىم توغرىسىدا» 1977-يىل ئۈيغۇرچە نەشرى، 106-بەت) ماركس كاپىتالىستىك ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلىنىڭ تەرەققىيات قانۇنىيىتىنى تەتقىق قىلىپ، كاپىتالىزمنىڭ ھالاك بولىدىغانلىقى ۋە كومۇنىزمنىڭ غەلبە قىلىدىغانلىقى

توغرىسىدىكى قانۇنىيەتنى دەللىلىدى.

فېودالىق تۈزۈمنىڭ ئورنىغا دەسسەپ كاپىتالىزم كىشىنى كىشى ئېكسپلاتاتسىيە قىلىدىغان ھادىسىنى يوقاتمىدى، بەلكى ئەمگەكچىلەرنى ئېكسپلاتاتسىيە قىلىش ۋە ئېزىشنىڭ بىر خىل شەكلىنى يەنە بىر خىل شەكلىنىڭ ئورنىغا قويىدى. تۇرلۇك سوتسىيالىزم تەلىماتلىرىنىڭ پەيدا بولۇشى ئېكسپلاتاتسىيە قىلىنغۇچىلارنىڭ كاپىتالىستنىڭ زۇلۇمغا كورسەتكەن قارشىلىغىنىڭ ئىنكاسىدۇر. ئەڭ دەسلەپكى چاغدىكى سوتسىيالىزم ئىلمىي ئەمەس ئىدى، خىيالىي ئىدى (**خىيالىي سوتسىيالىزم**"غا قارالسۇن). خىيالىي سوتسىيالىزمچىلار كاپىتالىزم تۈزۈمىنى كەسكىن تەنقىت قىلدى ۋە ئېيىپلىدى ھەمدە ئېكسپلاتاتسىيە بولمىغان بىر خىل گۈزەل تۈزۈمنى خام خىيال قىلىشتى. لېكىن ئۇلار كاپىتالىستنىڭ قۇللۇق تۈزۈمىدىن قۇتۇلۇشنىڭ ھەقىقى چىقىش يولىنى كورسىتىپ بېرەلمىدى. ماركس بىلەن ئېنگېلس تۈنجى قېتىم سوتسىيالىزمنى خىيالدىن يەنگە ئايلاندۇردى. ئۇلار كاپىتالىزمنىڭ گورکارى ۋە كومموندىزم جەمئىيىتىنىڭ ئىجاتچىسى بولغان ئىشچىلار سىنىپىنىڭ دۇنياۋى تارىخىي ئەھمىيەتكە ئىگە رولىنى شەرھىلەپ بەردى. ماركسزىمنىڭ ئاساسىي قىسمى **پۈرولېتارىيات دىكتاتۇرىسى** توغرىسىدىكى تەلىمات. ماركس مۇنداق دەپ يازىدۇ: كاپىتالىزم جەمئىيتى بىلەن كومموندىزم جەمئىيتى ئوتتۇرىسىدا ئالدىنقىسى كېيىنكىسىگە ئايلىنىشىدىغان بىر ئىنقىلاۋىي بۇرۇلۇش دەۋرى بولىدۇ، بۇ دەۋردىكى دولەت پەقەت پۈرولېتارىيات دىكتاتۇرلۇقىدىكى دولەت بولىدۇ. ماركسزىم بۇرژۇئازىيىگە قارشى كۈرەش قىلىۋاتقان ئىشچىلار سىنىپىنى ئىنقىلاۋىي نەزەرىيە بىلەن قوراللاندۇردى ھەمدە ئىلگىرى ئىستخىيىلىك ھالدا راۋاجلانغان ئىشچىلار ھەرکىتىگە سوتسىيالىزم يونۇلۇشىنى كورسىتىپ بەردى.

ماركسزىم ئىدىيىسى ئامىغا تەسىر كورسىتىشى بىلەنلا كونا

ياۋروپادىكى بارلىق كۆچلەر كومىتېتنىڭ قوغلاپ چىقىرىش ئۆچۈن بىرلەشتى. بۇرژۇئازىيە مەيلى ئىلگىرى ياكى ھازىر بولسۇن ماركسزىمغا زورلۇق كۈچ ئارقىلىق قارشى تۇرۇش بىلەنلا چەكلىنىپ قالمىدى. "ماركسزىمنىڭ نەزىرىيە جەھەتتىكى غەلىبىسى ئۇز دۈشمەنلىرىنى ماركسزىمچى قىياپەتكە كىرىۋېلىشقا مەجبۇر قىلدى، تارىخنىڭ دىيالېكتىكىسى ئەنە شۇنداق. ئىچىدىن چىرىپ كەتكەن لىبېرالىلار سوتسىيالىستىك ئاغمچىلىق قىياپىتىدە تىرىلىشكە ئۇرۇندى." (لېنىن. «ماركس، ئېنگېلس ۋە ماركسزىم توغرىسىدا»، 1977 ـ يىل ئۇيغۇرچە نەشرى، 115 ـ بەت) يەنە كېلىپ ئاغمچىلىق كوپ چاغلاردا ماركسزىم نەزىرىيىسىنى ياكى ئۇنىڭ ئايرىم پىرىنسىپ ۋە خۇلاسىلىرىنى بۇزاستە ئىنكار قىلمايدۇ. ئاغمچىلىق بەزىدە ماركسزىمنىڭ ئاللىقاچان ۋاقتى ئوتۇپ كەتكەن ئايرىم پىرىنسىپلىرىغا ئېسىلۋېلىپ، ئۇلارنى دوگمىغا ئايلاندۇرۇپ قويماقچى بولىدۇ، بۇنىڭ بىلەن ماركسزىمنىڭ تەرەققىياتىغا توسقۇنلۇق قىلىشقا ۋە پۈرولېتارىيات ئىنقىلابىنى ھەركەتكە كەلتۈرۈشكە توسقۇنلۇق قىلىشقا ئۇرۇنىدۇ. ماركسزىم ئىچىلار سىنىپىنىڭ ئەقىدىۋى دۈشمىنى بولغان ئاغمچىلىققا قارشى شەپقەتسىز كۈرەش ئېلىپ بېرىش جەريانىدا ئوسۇپ يېتىلىدۇ، شەكىللىنىدۇ ۋە مۇبتەھەملىنىدۇ.

ماركسزىم ئىجادىي خاراكتېرغا ئىگە بەن. ماركسزىمنىڭ ئاساسچىلىرى ئەزەلدىن ئۇزلىرىنىڭ نەزىرىيىسىنى نەرەققى قىلدۇرىشان نەزىرىيە، ھەرىكەتنىڭ قىلىلنامىسى دەپ كەلدى. ئېنگېلس ۋاپات بولغاندىن كېيىن، ئەلۋەتتە ئۇلۇغ نەزىرىيىچى لېنىن، لېنىن ۋاپات بولغاندىن كېيىن ستالىن ۋە لېنىنىنىڭ باشقا شاگىرتلىرى مۇشۇنداق ماركسزىمچىلاردىن بولالىدى. ئۇلار ھەر خىل ـ ھەر رەڭدىكى ئاغمچىلارنى رەھىمسىز تۇرده پاش قىلىپ، ماركسزىمنى بۇرمىلىنىشتىن قوغداپ قېلىپلا قالماستىن، بەلكى ماركسزىم

نەزەرىيىسىنى ئىلگىرى سۈردى، پۈرولېتارىيات سىنىپىي كۈرىشىنىڭ يېڭى شارائىتىدا ئۇنى يېڭى تەجرىبىلەر بىلەن بېيىتتى. ماركسىزم-لېنىنىزم—ئىشچىلار سىنىپىنىڭ برلىككە كەلگەن، ئىلمىي ۋە مۇكەممەل ئىدىئولوگىيىسى. ماركس بىلەن ئېنگېلىس مونوپول كاپىتالىزمىدىن ئىلگىرىكى دەۋردە، كاپىتالىزم ئورلەۋاتقان، پۈرولېتارىيات ئىنقىلابىنى تەييارلاۋاتقان دەۋردە ياشىغان ۋە ئىشلىگەن ئىدى؛ ماركس بىلەن ئېنگېلىسنىڭ تالانتلىق شاگىرتى ۋە ئۇلارنىڭ تەلىماتلىرىنىڭ ۋارىسى لېنىن بولسا جاھانگىرلىك يەنى چىرىگەن كاپىتالىزم دەۋرىدە، كاپىتالىزم توغرىدىن-توغرا زەربىگە ئۇچرا-ۋاتقان دەۋردە، پۈرولېتارىيات ئىنقىلاۋى دەۋرىدە، پۈرولېتارىيات ئىنقىلاۋى بىر مەملىكەتتە غەلىبىگە ئېرىشكەن ھەمدە سوۋېتلەر ئەسىرى، سوتسىيالىزم قۇرۇش ئەسىرى ئېچىلغان دەۋردە پائالىيەت ئېلىپ باردى. لېنىن ۋە ئۇنىڭ ئۇلۇغ ۋارىسى ستالىن شۇنىڭدەك ئۇلارنىڭ سەپداشلىرى ھەم شاگىرتلىرى كومپارتىيىنىڭ پارتىيىنىڭ سوتسىيالىستىك ئىنقىلاپ ئۇچۇن، سوۋېت ئىتتىپاقىدا سوتسىيالىزم قۇرۇش ئۇچۇن قىلغان كۈرەشلىرىنىڭ تەجرىبىلىرىنى يەكۈنلەپ، ماركسىزمنى ئىجادىي ھالدا يېڭى شارائىتقا تەتبىقلىدى. لېنىنىزم—ماركسىزمنىڭ يەنىمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا راۋاجلاندۇرۇلۇشى، لېنىنىزم—جاھانگىرلىك ۋە پۈرولېتارىيات ئىنقىلاۋى دەۋرىدىكى ماركسىزم. لېنىنىزم ئومۇمەن پۈرولېتارىيات ئىنقىلاۋىنىڭ نەزەرىيىسى ۋە تاكتىكىسى، بولۇپمۇ پۈرولېتارىيات دىكتاتۇرىسىنىڭ نەزەرىيىسى ۋە تاكتىكىسى. لېنىن ماركسىزمنىڭ ھېچقانداق بىر پرىنسىپىنى ئەمەلدىن قالدۇرغان ئەمەس، ماركسىزمغا ھېچقانداق بىر يېڭى پرىنسىپ قوشقانمۇ ئەمەس. لېنىن پۈتۈنلەي ماركسىزم پرىنسىپلىرىغا تاياسەن، پۈرولېتارىيات سىنىپىي كۈرىشىنىڭ يېڭى شارائىتىنى، كاپىتالىزمنىڭ يېڭى باسقۇچى يەنى جاھانگىرلىك

باسقۇچنى نەزەردە تۇتقان ھالدا ماركسزىملىق ھەممە نەرەپلىرىنى راۋاجلاندۇردى.

لېنىن بوگدانوۋ، يۇشكېۋىچ، بازاروۋ، ۋالېنتىنوۋ ۋە ئۇلارنىڭ پەلسەپە ئۇستازلىرى ئاۋېنارىۋس، ماخ (ئۇلار ئوز ئەسەرلىرىدە ئۇستىلىق بىلەن لولىلىق قىلىنغان ئىدىيالىزمنى ماركسزىملىق ماتېرىيالىزمغا قارشى قويۇشقا ئۇرۇندى)لارنىڭ شېۋچېگىجۇبىسىنى ئېچىپ تاشلاپ، ماركسزىمنىڭ نەزەرىيىسۇي ئاساسىنى قەتئى قوغدىدى. لېنىن **«ماتېرىيالىزىم ۋە تەجرىبە تەنقىتچىلىگى»** دېگەن ئەسىرىدە، ئېنگېلس ۋاپات بولغاندىن كېيىنكى يۇتكۇل تارىخىي دەۋردە پەندە، ئالدى بىلەن تەبىئى پەندە قولغا كەلگەن بارلىق ئاساسىي نەتىجىلەرنى تالانتلىق بىلەن يەكۈنلىدى. لېنىن خەلقارا ئىشچىلار سىنىپىنىڭ دۇنياۋى تارىخىي ئەھمىيىتىگە ئىگە بولغان كۆزەش تەجرىبىلىرىنى يەكۈنلەپ، ماركسزىملىق پارتىيىنىڭ نەزەرىيىۋى ئاساسى ــ دىيالېكتىك ماتېرىيالىزىم ۋە تارىخىي ماتېرىيالىزىمنى يەنىمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا راۋاجلاندۇردى. بۇنىڭ بىلەن ماركسزىملىق پەلسەپىسىنىڭ نەزەرىيەۋىي تەرەققىياتىدا يېڭى، لېنىنىزىم باسقۇچىنى ئاچتى.

لېنىن جاھانگىرلىك كاپىتالىزىمنىڭ يېڭى، ئەڭ يۇقۇرى ۋە ئەڭ ئاخىرقى باسقۇچى ئىكەنلىگى مەسىلىسىنى تەتقىق قىلدى. لېنىن: جاھانگىرلىك سوتسىيالىستىك ئىنقىلابنىڭ ھارپىسى، دەپ كورسەتتى. لېنىن مۇشۇ تەھلىلىگە ئاساسەن، ئىنتايىن ئۇلۇغ كەشپىياتقا ئىگە بولدى، يەنى يېڭى شارائىتتا، كاپىتالىزىمنىڭ تەكشى بولمىغان، سەكرەش شەكىلىدە بولىدىغان تەرەققىياتى شارائىتىدا سوتسىيالىزىمنىڭ ھەممە مەملىكەتتە بىرلا ۋاقىتتا غەلبە قىلىشى مۇمكىن ئەمەسلىگىنى، بەلكى ئالدى بىلەن بىرلا كاپىتالىستىك مەملىكەتتە غەلبە قىلىشى مۇمكىنلىگىنى دەلىللەپ بەردى. ماركس بىلەن ئېنگېلس

پۆرولېتارىياتنىڭ ئىنقىلابچىلىق رەھبەرلىك ھوقۇقى توغرىسىدىكى ئىدىيىنى ئومۇملاشتۇرۇپ بايان قىلىپ بەردى. لېنىن بۇ ئىدىيىنى راۋاجلاندۇرۇپ، پۆرولېتارىياتنىڭ رەھبەرلىك ھوقۇقى توغرىسىدىكى مۆكەممەل تەلىماتنى يەنى پۆرولېتارىياتنىڭ چارىزمنى ۋە كاپىتالىزمنى ئاغدۇرۇپ تاشلاش ئىشلىرىدىلا ئەمەس، بەلكى پۆرولېتارىيات دىكتاتۇرىسى قەلبىدە قازانغاندىن كېيىنكى سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇش ئىشلىرىدا شەھەر ۋە يېزىلاردىكى ئەمگەكچى ئاممىغا رەھبەرلىك قىلىشى توغرىسىدىكى مۆكەممەل تەلىماتنى ياراتتى. لېنىن مارکسىزملىق مىللەت ۋە مۇستەملىكە مەسىلىسى توغرىسىدىكى ئىدىيىسىگە ئاساسەن، يېڭى دەۋرنى نەزەردە تۇتقان ھالدا بۇ ئىدىيىنى راۋاجلاندۇرۇپ، ئۇلارنى مەركەزلەشتۈرۈپ، جاھانگىرلىك دەۋرىدىكى مىللەت ۋە مۇستەملىكىلەر ئىنقىلابىي نۇقتىنەزىرى توغرىسىدىكى مۆكەممەل سىستېمىنى ئوتتۇرىغا قويدى. لېنىن: مىللەت ۋە مۇستەملىكە مەسىلىسىنىڭ ھەل بولۇشى جاھانگىرلىكنى ئاغدۇرۇپ تاشلاش بىلەن چەمبەرچەس باغلانغان، بۇ مەسىلە سوتسىيالىستىك ئىنقىلابىنىڭ ئومۇمى مەسىلىسىنىڭ بىر قىسمى، دەپ كۆرسەتتى.

لېنىن مارکسىزملىق پۆرولېتارىيات دىكتاتۇرىسى توغرىسىدىكى ئىدىيىسىنى راۋاجلاندۇرۇپ، سوۋېت ھاكىمىيىتى پۆرولېتارىيات دىكتاتۇرىلىغىدىكى دولەت شەكلى ئىكەنلىگىنى تېپىپ چىقتى. لېنىن پۆرولېتارىيات دىكتاتۇرىسىنى پۆرولېتارىيات بىلەن غەيرى پۆرولېتارىيات ۋە پېرىم پۆرولېتارىيات ئېكسپلاتاتسىيە قىلىنغۇچى ئاممىنىڭ (دېھقانلار قاتارلىقلارنىڭ) سىنىپىي ئىتتىپاقىنىڭ **ئالاھىدە** شەكلى دەپ بەلگىلەپ، ئىشچى-دېھقانلار ئىتتىپاقى پۆرولېتارىيات دىكتاتۇرىسىنىڭ **ئەڭ ئالىي پرىنسىپى** دەپ كۆرسەتتى. لېنىن: پۆرولېتارىيات دىكتاتۇرىسى **ئالىي** تىپتىكى دېموكراتىسىيە تۈزۈمى، كوپچىلىك كىشىلەرنىڭ (ئېكسپلاتاتسىيە قىلىنغۇچىلارنىڭ) مەنپە-

ئەتىگە ۋەكىللىك قىلىدىغان **پۈرولېتارىيات** دېموكراتىيە تۈزۈمىنىڭ شەكلى بولۇپ، ئۇ ئاز سانلىق كىشىلەرنىڭ (ئېكسپلاتاتسىيە قىلغۇچىلارنىڭ) مەنپەئەتىگە ۋەكىللىك قىلىدىغان **كاپىتالىستىك** دېموكراتىيە تۈزۈمىنىڭ ئەكسىچە بولىدۇ، دەپ كۆرسەتتى. پۈرولېتارىيات دىكتاتۇرىسى تەلىماتى لېنىنزمنىڭ ئاساسىي قىسمى. "..... لېنىنزم دۇنيا ئىنقىلابىنى ئۈچۈن جۇملىدىن كاپىتالىزم ئەرەقىقى تاپقان ئەللەر ئۈچۈنمۇ قىلچە مۇستەسنا سىز ھالدا باپ كېلىدىغان ھەمدە زورۇر بولغان دۇنيا ئىنقىلابى پۈرولېتارلىرىنىڭ خەلقارالىق تەلىماتى بولىدۇ." (ستالىن. «لېنىنزم ئاساسلىرى توغرىسىدا»، 1976 ـ يىل ئۈيغۇرچە نەشرى، 212 ـ بەت) لېنىن كاپىتالىستىك دولەتلەر تەرىپىدىن قورشۇۋلىنىغان بىر دولەتتە غەلىبىلىك ھالدا سوتسىيالىزم قۇرۇشنىڭ شەكلى ۋە ئۇسۇلىنى تەتقىق قىلدى.

ماركس بىلەن ئېنگېلس پارتىيە توغرىسىدا تالانتلىق بايانلارنى يازغان ئىدى. لېنىنىنىڭ ئۇلۇغ تارىخىي توھپىسى شۇ بەردىكى، ئۇ ماركسزىم تارىخىدا، خەلقارا ئاغمچىلىقتا ۋە ئوتتۇرا گۇرۇھتا قارشى كۆرەش داۋاملىدا، روسىيە ئىشچىلار سىنىپى ۋە پۈتۈن دۇنيا ئىشچىلار سىنىپىغا پارتىيە توغرىسىدىكى ـ پارتىيە پۈرولېتارىياتىنىڭ رەھبەرلىك تەشكىلى، پۈرولېتارىياتنىڭ قولىدىكى ئاساسىي قورال، ئۇ بولىسا، سوتسىيالىزمنى قولغا كەلتۈرۈش كۆرىشىدە غەلبە قىلغىلى بولمايدۇ ـ مۇكەممەل تەلىماتنى تۈنۈجى قېتىم بەلگىلەپ بەردى ۋە يەتكۈزۈپ بەردى. لېنىن ماركسزىم ـ لېنىنزمنىڭ دۇشمەنلىرىگە قارشى شەپقەتسىز كۆرەش ئېلىپ بارغان چېغىدا، پارتىيىنىڭ ـ ئاللىقاچان بۇرژۇئازىيىنىڭ ئاساسىي ئىجتىمائى تۈۋرۈكى بولۇپ قالغان ئىككىنچى ئىنتېرناتسونال پارتىيىلىرىدىن تۈپتىن پەرقلىنىدىغان يېڭىچە پارتىيىنىڭ ـ ئىدىيىۋى، تەشكىلىي ۋە تاكتىكا

هەم نەزەرىيۇى ئاساسىنى بەلگىلەپ بەردى.

ماركس، ئېنگېلس ۋە لېنىنلار نەزەرىيىلىرى ستالىنلار ئەسەرلەرىدە يەنمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا، ئىجادىي رەۋىشتە راۋاجلاندۇرۇلدى.

ستالىن پۈرولېتارىيات ئىنقىلاۋىي ھەرىكىتى تەرەققىياتىنىڭ مول تەجرىبىلىرىنى يەكۈنلەپ، بولۇپمۇ يېڭىنى بەرپا قىلىش جەريانىدىكى تەجرىبىلىرىنى يەكۈنلەپ ئاساسدا، شۇنىڭدەك ئەڭ يېڭى ئىلىم-پەن مۇۋەپپەقىيەتلىرىنى يەكۈنلەپ ئاساسدا، بىر قاتار مەسىلەلەردە ماركسىزملىق پەلسەپىنى-دىيالېكتىك ماتېرىيالىزم ۋە تارىخىي ماتېرىيالىزمنى بېيىتتى. تەرەققىياتنىڭ ئومۇمى دىيالېكتىك قانۇنىيىتىنىڭ سوتسىيالىزم جەمئىيىتىدە قانداقسىگە يېڭى شەكىل بىلەن ئىپادىلىنىپ چىقىدىغانلىقى ۋە قانداقسىگە رول ئويناىدىغانلىقى توغرىسىدا تەتقىقات ئىلىپ بېرىش ماركسىزملىق پەلسەپىنى يەنمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا، ئىجادىي راۋاجلاندۇرۇشتا ئىنتايىن زور ئەھمىيەتكە ئىگە. لېنىنلار ئەسەرلىرى مۇشۇ مەسىلە توغرىسىدىكى تالانتلىق ئىدىيە ۋە يولیورۇقلارنى ئوز ئىچىگە ئالغان ئىدى. ستالىنلار ئەسەرلىرىدە بولسا بۇ ئىدىيە ۋە يولیورۇقلار يەنمۇ كونكرېتلاشتۇرۇلغان. ستالىن لېنىنلار **تەنقىت ۋە ئوز ئوزىنى تەنقىت**" نىڭ سوتسىيالىزم ۋە كومۇنىزم قۇرۇش داۋامىدا زەئىپ نەرسە بىلەن يېڭى نەرسە ئوتتۇرىسىدىكى يېڭى كۈرەش شەكلى بولۇش سۈپىتى بىلەن غايەت زور رول ئويناىدىغانلىقى توغرىسىدىكى ئىدىيىسىنى، سوتسىيالىزم شارائىتىدا كونا سۈپەت ھالىتىدىن يېڭى سۈپەت ھالىتىگە ئوتۇش ئىنقىلاۋىي پارتىلاش شەكلى بىلەن ئەمەس، بەلكى تەدرىجى ئوتۇش شەكلى بىلەن ئەمەلگە ئاشىدۇ دەيدىغان پىرىنسىپنى راۋاجلاندۇردى.

ستالىن ماركسىزملىق سىياسى ئىقتىسادىنى راۋاجلاندۇردى. ئۇ

لېنىننىڭ جاھانگىرلىك توغرىسىدىكى نەزەرىيىسىنى داۋاملىق ئىجادىي تۈردە تەتقىق قىلىپ، **ھازىرقى زامان كاپىتالىزمىنىڭ تۆپ ئىقتىسادىي قانۇنىيىتى*** نى بايان قىلىپ، ھازىرقى زامان بۇرژۇئازىيە جەمئىيىتى نەزەرىيىۋىي ھەرىكەتلىرىنى، كاپىتالىزمنىڭ بارلىق زىددىيەتلىرى ۋە ئۆرۈلۈرىنى كۆرسىتىپ بەردى. ستالىن **«سوۋېت ئىتتىپاقىدا سوتسىيالىزمنىڭ ئىقتىسادىي مەسىلىلىرى»*** دېگەن ئەسىرىدە سوتسىيالىستىك سىياسىي ئىقتىساتنىڭ نۇرغۇن مەسىلىلىرىنى چوڭقۇر تەھلىل قىلدى. ستالىن **سوتسىيالىزمنىڭ تۆپ ئىقتىسادىي قانۇنىيىتى*** نى نەزەرىيە جەھەتتىن شەرھىلىدى؛ سوتسىيالىزم شارائىتىدا، كاپىتالىزمدىكى ئىشلەپچىقىرىشتىكى ھوكۇمەت سىزلىك ھالىتى ۋە رىقابەت قانۇنىيىتىنىڭ ئەكسىچە، **خەلق ئىگەلىگىنىڭ پىلانلىق (نىسبەت بويىچە) راۋاجلىنىش قانۇنىيىتى*** رول ئويناپدۇ دەپ كۆرسەتتى، تاۋار ئىشلەپچىقىرىشنىڭ سوتسىيالىزم شارائىتىدا ئالاھىدە تاۋار ئىشلەپچىقىرىش خۇسۇسىيىتى بولىدىغانلىقىنى شەرھىلەپ بەردى، سوتسىيالىزم شارائىتىدا قىممەت قانۇنىيىتىنىڭ رول ئويناش دائىرىسىنىڭ چەكلىك بولىدىغانلىقىنى كۆرسىتىپ بەردى، ۋاھاكازالار.

ستالىن لېنىننىڭ سوتسىيالىزمنىڭ بىر مەملىكەتتە غەلبە قىلىشى مۇمكىنلىگى توغرىسىدىكى تەلىماتىنى شۇنىڭدەك سوتسىيالىزم قۇرۇشنىڭ يولى، ۋاستىسى ۋە ئۇسۇلى توغرىسىدىكى تەلىماتىنى راۋاجلاندۇردى. ماركسىزمنىڭ ئاساسىي مەسىلىسى يەنى پۈرولېتارىيات دىكتاتۇرىسى مەسىلىسىنى راۋاجلاندۇرۇپ، سوۋېت دولىتىنىڭ ئاساسىي رولى ۋە نەزەرىيىلىك باسقۇچىنى ئېنىپ بەردى ھەمدە مۇنداق دەپ كۆرسەتتى: پۈتۈنلەي كوممۇنىزم قۇرۇلغان شارائىتتا، ئەگەر جاھانگىر دولەتلەرنىڭ سىرتتىن تاجاۋۇز قىلىپ كىرىش خەۋپى يەنىلا مەۋجۇت بولىدىغان بولسا، دولەت يەنىلا داۋاملىق

مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشى ۋە مۇستەھكەملىنىشى شەرت.

ماركسزىملىق دۇنياغا كەلگىنىگە 100 يىلدىن ئاشتى. بۇ 100 نەچچە يىل داۋامىدا ئۇرغۇنلىغان بۇرژۇئا ھوكۇمەتلىرى ماركسزىمنى يوقىتىشقا ئۇرۇنغان ئىدى. ۋاھالەنكى بۇ بۇرژۇئا ھوكۇمەتلىرى ئارقا-ئارقىدىن تەختتىن چۈشۈپ تۇردى. لېكىن ماركسزىم يەنىلا مەۋجۇت بولۇپ تۇرىۋەردى. بۇنىڭ سەۋەبى نىمە؟ بۇنىڭ سەۋەبى شۇكى، ماركسزىم ئىشچىلار سىنىپىنىڭ تۈپ مەنپەئەتىگە ۋەكىللىك قىلىدىغان پەن. خۇددى ئىشچىلار سىنىپىنى يوقىتىش مۇمكىن بولمىغىنىغا ئوخشاش ماركسزىمنىمۇ يوقىتىش مۇمكىن ئەمەس. ماركسزىم ياۋروپا ۋە ئامېرىكىدىكى ئۇرغۇن دولەتلەردە ھوكۇمران ئورۇندا تۇرىدىغان ئىدىئولوگىيە بولۇپ قالدى ھەمدە ئاللىقاچان كاپىتالىستىك دولەتلەردىكى يۈز مىليونلىغان ئەمگەكچى خەلقنىڭ ئىدىيىسى ۋە قەلبىدىن چوڭقۇر ئورۇن ئالدى. ئىشچىلار سىنىپى ۋە كومپارتىيە پارتىيە يېتەكلىمەس ماركسزىم-لېنىنزىم تەلىماتىنى قىبلىنامە قىلغانلىغى ئۈچۈنلا غەلبە قىلالىدى.

پۈتۈن دۇنيادىكى كومپارتىيە يىمىرىلمەس دۇنياۋى كۈچكە ئايلاندى، چۈنكى ئۇلار ماركسزىم-لېنىنزىمنىڭ مەزمۇت نەزەرىيىسى ئاساسىدا بارلىققا كەلگەن. ماركسزىم-لېنىنزىم ئىدىئولوگىيىسىنىڭ پاكلىغىنى قوغداش يولىدا ئېلىپ بارغان مۇرەسسەسىز كۈرەشلەردە چىنىقىقان، ئوز پائالىيەتلىرىدە ھەمىشە ماركس، ئېنگېلىس، لېنىن، ستالىنلارنىڭ ئوچمەس ئىدىيىسىنى قىبلىنامە قىلغان.

لېنىن قۇرغان ۋە تەربىيىلىگەن سوۋېت ئىتتىپاقى كومپارتىيىسى ئوزىنىڭ پائالىيىتىنى ماركسزىم-لېنىنزىمنىڭ يۆتكا ئاساسىغا قۇرغان پارتىيىنىڭ ئەڭ ئۈلۈغ ئۈلگىسى. سوۋېت ئىتتىپاقى كومپارتىيىسىنىڭ پارتىيىسىنىڭ بەرپا قىلىنىشىدىن بۇيانقى پۈتكۈل تارىخى

ئەملىيەتتىكى ماركسزىم ـ لېنىنزىمدۇر. ئۇنىڭ پائالىيەت تەجرىبىلىرى ماركسزىم ـ لېنىنزىمنى ئادەتتىن تاشقىرى بېيىتتى ھەمدە بېيىتماقتا. كوممۇنىستىك پارتىيە سوۋېتلەر جەمئىيىتىنىڭ كوممۇنىزىمغا مېڭىشتىن ئىبارەت پۈتكۈل ئىلگىرىلەشنى ھەركەتلەندۈرۈش ئۈچۈن ئاپاراتى ۋە جېنى، ئىلھامچىسى ۋە ئەشكىلاتچىسى، پارتىيىنىڭ رەھبەرلىگى سوۋېت ئىتتىپاقىدا كوممۇنىزىم قۇرۇشنىڭ كاپالىتى.

سوۋېت ئىتتىپاقىدا سوتسىيالىزىم دەۋرىدە، سوتسىيالىزىمدىن كوممۇنىزىمغا ئۆتۈش دەۋرىدە، ماركسزىم ـ لېنىنزىم نەزىرىيىسىنى ئىگەللەش ۋەزىپىسى بىر قاتار تارىخىي ۋەزىپىلەر ئىچىدىكى ئەڭ مۇھىم ھالقىلارنىڭ بىرى. ماركسزىم ـ لېنىنزىمنى ئىگەللەش دېگەنلىك ماركسزىم ـ لېنىنزىمنىڭ ماھىيىتىنى ئوزلەشتۈرۈۋېلىپ، ئوخشاش بولمىغان تارىخىي شارائىتتا ماركسزىم ـ لېنىنزىمنى تەتبىق قىلىشنى ئۆگىنىۋېلىپ، ماركسزىم ـ لېنىنزىمنى يېڭى تارىخىي شارائىت ۋە ۋەزىپىلەرگە ئاساسەن بېيىتىش، راۋاجلاندۇرۇش ۋە ئالغا ئىلگىرىلىتىشكە ماھىر بولۇش دېگەنلىكتۇر. ماركسزىم ـ لېنىنزىم بەرپا بولغاندىن تارتىپلا، ئۇ بۇرژۇئا ئىدىئولوگىيىسىگە قارشى تۇرۇش، ئىسلاھاتچىلىق ۋە ئاغمىچىلىققا قارشى تۇرۇش، ھوكۇمەتسىزلىككە قارشى تۇرۇش، كائوتسكىچىلار، مېنشېۋىكلار، تروتسكىچىلار، زىنوۋىيېۋچىلار ۋە بۇخارىنچىلارغا شۇنىڭدەك پۈرولېتارىياتنىڭ باشقا دۈشمەنلىرىگە قارشى تۇرۇش كۈرەشلىرىدە ئوسۇپ پىشىلدى ۋە راۋاجلاندى. بۇ كۈرەشلەردە ماركسزىم ـ لېنىنزىم چىنىقىشلاردىن ئوتتى ھەمدە يېڭى، تېخىمۇ يۇقۇرى باسقۇچقا كوتىرىلدى. ھازىر، ھەر خىل ـ ھەر ياكى بۇرژۇئا ئىدىيىسى ۋە ئىسلاھاتچىلىق ئىدىيىسىنىڭ ئىپادىلىرى بىلەن شەپقەتسىز ۋە ئۆزۈل ـ كېسىل كۈرەش قىلىش يەنىلا ماركسزىم ـ لېنىنزىم تەلىماتىنىڭ يەنىمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا راۋاجلىنىشىنىڭ شەرتى.

ماركسزىم - لېنىنىزىم پەلسەپىسى 马克思列宁主义哲学 Марксистско-ленинская философия دىيالېكتىك ماتېرىيالىزىم*؛ تارىخىي ماتېرىيالىزىم*؛ ماركسزىمچە دىيالېكتىك ئۇسۇل*؛ ماركسزىملىق پەلسەپىۋى ماتېرىيالىزىم*؛ ماركسزىم - لېنىنزىم* غا قارالا.

ماركسزىمچە دىيالېكتىك ئۇسۇل 马克思主义的辩证方法 Марксистский диалектический метод ماركس ۋە ئېنگېلس تەرىپىدىن يارىتىلغان ھەم لېنىن ۋە ستالىن تەرىپىدىن يېڭى تارىخىي شارائىتتا راۋاجلاندۇرۇلغان بىردىن-بىر ئىلمىي بىلىش ئۇسۇلى. ئۇ تەبىەت دۇنياسى، جەمىيەت ۋە تەپەككۇر تەرەققىياتىنىڭ ئەڭ ئومۇمى قانۇنىيىتى توغرىسىدىكى پەن. ماركسزىمچە دىيالېكتىك ئۇسۇل ماركسزىم پەلسەپىسى — دىيالېكتىك ماتېرىيالىزىم ۋە تارىخىي ماتېرىيالىزىم — نىڭ تەركىبىي قىسمى، پۈرولېتارىيات پارتىيەسىنىڭ ئېنقلاۋىي ئەمەلىي پائالىيەتلىرىنىڭ قىيلىنامىسى. لېنىن «ماركس - ئېنگېلىس خەت - چەكلىرى توپلىمى ھەققىدە» دېگەن مافالىسىدا، ماتېرىيالىستىك دىيالېكتىكىنىڭ ئىلمىي كومۇنىزىم لەزىرىيىسىنى يارىتىش، كوممۇنىستىك پارتىيىنىڭ ئىنتىراتېگىيە ۋە تاكتىكىسىنى تۈزۈش ھەم پەن تەرەققىياتىدىكى مۇۋەپپەقىيەتلەرنى بەكۈنلەشكە بولغان ئەھمىيىتىنى تەپسىلى بايان قىلىپ كېلىپ مۇنداق كورسىتىدۇ: "ئەگەر پۈتۈن خەت - چەكلەر توپلىمىنىڭ تۈگۈتىنى، يەنى ئۇنىڭدا ئېيتىلغان، مۇھاكىمە قىلىنغان بارلىق ئىدىيىلەرنى بىرلەشتۈرىدىغان مەركىزىي تۈقتىنى بىرلا سوز بىلەن ئىپادىلىمەكچى بولساق، ئۇ ھالدا بۇ سوز **دىيالېكتىكىدىن** ئىبارەت بولىدۇ. پۈتۈن سىياسى ئىقتىساتىنى ماتېرىيالىستىك دىيالېكتىكا بىلەن تۈپتىن ئۆزگەرتىش، ماتېرىيالىستىك دىيالېكتىكىنى تارىخقا، تەبىي پەنگە ۋە پەلسەپىگە شۇنىڭدەك ئىشچىلار سىنپىنىڭ سىياسەت

ۆه تاكتيكىسىغا تەتبىق قىلىش ــ مانا بۇ. ماركس بىلەن ئېنگېلس تازا ئەھمىيەت بەرگەن ئىش، مانا بۇ. ئۇلارنىڭ ئەڭ مۇھىم، ئەڭ يېڭى توھىپە قوشقان يېرى، مانا بۇ. ئۇلارنىڭ ئىنقىلاۋىي ئىدىيە تارىخىدا قويغان داھىيانە قەدىمى." («ماركس، ئېنگېلس ۆه ماركسزىم توغرىسىدا»، 1977 ــ يىل ئۇيغۇرچە نەشرى، 88 ــ بەت)

ماركسزىمچە دىيالېكتىك ئۇسۇل پەنگە قارشى مېتافىزىك ئۇسۇل (**مېتافىزىكا*** غا قارىغا) قارشى كۆرەش داۋامىدا ۋۇجۇتقا كەلگەن ۆه راۋاجلانغان. ماركسزىملىق دىيالېكتىكىمۇ **گېگېل*** نىڭ ئىدىيالىستىك دىيالېكتىكىسىغا قارشى كۆرەش داۋامىدا ۋۇجۇتقا كەلگەن. ماركس ۆه ئېنگېلس گېگېل دىيالېكتىكىسىنىڭ "ئەقىلگە مۇۋاپىق مېغزى" دىن پايدىلىنىپ، گېگېلنىڭ ئىدىيالىستىك دىيالېكتىكىسىغا تۆپتىن قارىمۇ ــ قارشى بولغان يېڭى دىيالېكتىك ئۇسۇلنى يارىتتى. ماركسزىمچە دىيالېكتىك ئۇسۇل بىلەن گېگېلنىڭ دىيالېكتىك ئۇسۇلىنىڭ قارىمۇ ــ قارشىلىغى پۈرولېتارىيات دۇنياقارىشى بىلەن بۇرژۇئا دۇنيا ــ قارىشى ئوتتۇرىسىدىكى قارىمۇ ــ قارشىلىقىنىڭ ئىپادىسى. گېگېلنىڭ دىيالېكتىكىسى ئىدىيالىستىك دىيالېكتىكا بولۇپ، بۇنداق دىيالېكتىكا ھەقىقى تەرەققىياتنى سىرلىق قىلىپ كۆرسىتىدۇ. تەرەققى قىلمۇاتقان رىيال دۇنيا ئەمەس. بەلكى مەلۇم سىرلىق "مۇتلەق ئىدىيە" دەپ تۇرۇۋالىدۇ. ئۇ تەبىئەت دۇنياسى بىلەن روھنى سېلىشتۇرغاندا، ئالدىنقىسىنى مەلۇم "ئۆزەن دەرىجە"لىك ماھىيەتسىز چۈشۈرۈپ قويىدۇ ھەم ئۇ ئاساستا مادىدى دۇنيانىڭ تەرەققىياتىنى ئىنكار قىلىدۇ. گېگېلنىڭ دىيالېكتىكىسى جەمئىيەت تارىخىغا تەتبىق قىلىنماندا، ئوتمۇشتىكى تەرەققىياتنىلا ئىقرار قىلىپ، ھازىرقى ۆه كەلگۈسىدىكى تەرەققىياتنى ئىنكار قىلىدۇ. ئۇنىڭ چىقىش نۇقتىسى، ئىنسانىيەت جەمئىيىتىنىڭ تەرەققىياتى مەلۇم باسقۇچقا يەتكەندە توختاپ قالىدۇ، دېگەندىن ئىبارەت. گېگېل پەلسەپىسى 18 ــ ئەسىرنىڭ

ئاخىرىدىن 19 ـ ئەسىرنىڭ بېشىغىچە بولغان ئارىلىقتىكى ئەكسىيەتچى پرۇسسىيە ئافسوگەك ـ پومىششكىلار دولىتىنى پۈتۈن تەرەققىياتنىڭ ئەڭ يۇقۇرى باسقۇچىسى، تەرەققىياتنىڭ ئاخىرقى پەللىسى دەپ قارايدۇ.

ماركسزىملىق دىيالېكتىكا گېگېل دىيالېكتىكىسىنىڭ ئەكسىچە بولۇپ، ئۇ ـ ماتېرىيالىستىك دىيالېكتىكا، دېمەك، ئۇ رىيال ئوبېكـتىپ دۇنيانى يەنى ماددى بولغان تەبىئەت دۇنياسىنى تەرەققىياتنىڭ ئاساسى قىلىدۇ، ئاڭ بىلەن ئىدىيىنى بۇ دۇنيانىڭ ئىنكاسىدىن، تەبىئەت دۇنياسىنىڭ ئىنكاسىدىنلا ئىبارەت دەپ قارايدۇ. ماتېرىيـالىستىك دىيالېكتىكا رىياللىقنا ئۇيغۇنلىشىپ بارىدۇ، تەرەققىيات پىرىنسىپىنى تەبىئەت دۇنياسىغىچە ئومۇملاشتۇرىدۇ. ماركسزىم كىلاسسىكلىرى ئوز ئەسەرلىرىدە تەبىئەت دۇنياسىنىڭ دىيالېكـتىك خاراكتېرىنى ئېچىپ كورسىتىدۇ، تەبىئى پەنلەردە قولىغا كەلتۈرۈلـگەن ئۇلۇغ نەتىجىلەرنى يەكۈنلەيدۇ. گېگېل دىيالېكتىكىسىنىڭ ئەكسىچە، ماركسزىمچە دىيالېكتىك ئۇسۇل باشتىن ئاخىر ئىنقىلاۋىي بولۇپ، ئۇنىڭ تېغ ئۇچىي ئىنسانلار جەمئىيىتىنىڭ ھازىرقى دەۋرىگە ۋە كەلگۈسىگە قارىتىلغان. ماركسزىمچە دىيالېكتىك ئۇسۇل جەمئـىيەتنىڭ تەرەققىياتى مەلۇم باسقۇچتا توختاپ قالىدۇ، دەيدىغان بىمەنە ھوكۈمنى رەت قىلىدۇ. ماركس ئىنقىلاۋىي دىيالېكتىكىسىدىن ئىبارەت قورالنى قوللىنىپ كاپىتالىستىك ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلىنى تەھلـىل قىلىدۇ، ئۇ ئوزىنىڭ ئاساسىي ئەسىرى «كاپىتال»دا كاپىتالىزمنىڭ يوقىلىشى ۋە ئىنسانلارنىڭ كوممۇنىزمغا ئوتۇشىنىڭ مۇقەررەرلىگىنى كورسىتىپ بېرىدۇ.

ماركسزىمچە دىيالېكتىك ئۇسۇلنىڭ تۆۋ بەلگىسى تۆۋەندىكىچە:

(1) دىيالېكتىك ئۇسۇل تەبىئەت دۇنياسىنى ئۇنىڭدىكى ھەر خىل شەيئى ۋە ھادىسىلەر بىر بىرىنى تەقەززا قىلىدىغان ۋە بىر بىرىنى

شەرت قىلىدىغان **باغلىنىشلىق** بىر پۈتۈن گەۋدە دەپ قارايدۇ؛ **ھەممە باغلىنىشلىق ۋە بىر بىرىگە تەسىر كۆرسىتىش ھالىتىدە تۇرىدۇ**ـــمانا بۇ، دىيالېكتىكىنىڭ ھوكۇمى. (2) دىيالېكتىك ئۇسۇل تەبىەت دۇنياسىنى ئۇنىڭدا ھامان مەلۇم نەرسىلەر تۇغۇلۇپ تۇرۇدىغان ۋە تەرەققى قىلىپ تۇرىدىغان، ھامان مەلۇم نەرسىلەر بۇزۇلۇپ تۇرىدىغان ۋە زاۋاللىققا يۈز تۇتۇپ بارىدىغان بىر خىل ئۇزلۇكسىز ھەركەت قىلىش، ئۇزلۇكسىز ئۆزگىرىش ۋە ئۇزلۇكسىز يېڭىلىنىش ھالىتى دەپ قارايدۇ؛ دىيالېكتىكا بىزگە، **ھەممە ھەركەت قىلىش ۋە ئۆزگىرىش ھالىتىدە تۇرىدۇ**، دەپ تەلىم بېرىدۇ. (3) دىيالېكتىك ئۇسۇل تەبىەت دۇنياسىنىڭ تەرەققىياتىنى بىر جەريان ۋە بۇ جەريانداۋ روشەن بولىدىغان ھەم تەدرىجى بولىدىغان سان ئۆزگىرىشىنىڭ توپلىنىشى سەۋەبىدىن، ناھايىتى كىچىك ۋە يوشۇرۇن بولىدىغان سان ئۆزگىرىشى سەكرەش شەكلى ئارقىلىق ئاشكارا ۋە تۈپكى سۈپەت ئۆزگىرىشىگە ئايلىنىدۇ دەپ قارايدۇ؛ **سان ئۆزگىرىشىدىن سۈپەت ئۆزگىرىشگە ئايلىنىش**ـــمانا بۇ، دىيالېكتىكىنىڭ ئاساسىي قائىدىلىرىدىن بىرى. دىيالېكتىكىغا ئاساسلانغاندا، نەرەققىيات ئەسلىدىكى شەيئىلەرنىڭ ئاددىي تەكرارلىنىشى بولماستىن، بەلكى تۆۋەن دەرىجىدىن يۇقىرى دەرىجىگە نەرەققى قىلىدىغان ئىلگىرىلەش ھەرىكىتىدۇر، دەۋر قىلىپ تۇرىدىغان ھەرىكەت بولماستىن، يۇكسىلىش ھەرىكىتىدۇر. (4) دىيالېكتىك ئۇسۇلنىڭ چىقىش نۇقتىسى: تەبىەت دۇنياسىدىكى تۇرلۇك شەيئى ۋە ھادىسىلەرنىڭ ھەممىسىدە ئىچكى زىددىيەت بولىدۇ، بۇ شەيئى ۋە ھادىسىلەرنىڭ ھەممىسىنىڭ ئىجابى تەرىپى ۋە سەلبى تەرىپى بولىدۇ، ھەممىسىدە زاۋاللىققا يۈز تۇتقان نەرسىلەر ۋە نەرەققى قىلىۋاتقان نەرسىلەر بولىدۇ، زاۋاللىققا يۈز تۇتقان نەرسىلەر بىلەن نەرەققى قىلىۋاتقان نەرسىلەر ئوتتۇرىسىدىكى كۈرەش نەرەققىيات جەريانىنىڭ ھەققى

مەزمۇنى. سان ئۆزگىرىشىدىن سۈپەت ئۆزگىرىشىگە ئايلىنىشتىن ئىبارەت بۇ جەريانىنىڭ ھەقىقى مەزمۇنى بولىدۇ؛ **بارلىق ئىلگىرى-لەشلەر زىددىيەتلەر كۆرىشىدىن كېلىپ چىقىدۇ**ـمانا بۇ، دىيالېكتىكىنىڭ ئاساسىي مۇھىم قائىدىلىرىدىن بىرى.

تەبىئەت دۇنياسىنىڭ تەرەققىياتى توغرىسىدىكى دىيالېكتىك ئۇسۇلنىڭ بۇ ھەممە قائىدىلىرى جەمىيەت تەرەققىياتىغىمۇ مۇۋاپىق كېلىدۇ. ھەر بىر ئىجتىمائى ئىقتىسادىي ھالەت (مەسىلەن، قۇلدارلىق تۈزۈم، فېئودالىزىم، كاپىتالىزىم، سوتسىيالىزىم) بىر پۈتۈن گەۋدە بولۇپ، ئۇنىڭ ھەرقايسى تەرەپلىرى ۋە ئۇنسۇرلىرى ھەر خىل ھادىسىلەر (مادىي ئىشلارنىڭ ئىشلەپچىقىرىلىش ئۇسۇلى، سىياسى ئورگانلار، مەنىۋى تۈرمۇش جەريانى)نىڭ ھەممىسى بىر بىرىگە باغلانغان ھەم بىر بىرىگە تەسىر كۆرسىتىدۇ. ئىجتىمائى ئىدىيە ۋە سىياسى ئورگانلارنىڭ بارلىققا كېلىش مەنبەسى ئىقتىسادىي تۈزۈم يەنى ئىجتىمائى ئاساس، ئەمما ئۇلار ئوز نوۋىتىدە يەنە ئىقتىسادىي تۈزۈمگە يەنى ئىجتىمائى ئاساسقا تەسىر كۆرسىتىدۇ. ئىجتىمائى ئىقتىسادىي بازىس بولسا ئەنە شۇنداق بىر بىرىگە تەسىر كۆرسىتىشنىڭ ئاساسى. جەمىيەت تارىخىدىكى بەزى ئىجتىمائى ئىقتىسادىي ھالەتلەرنىڭ ئورنىغا باشقا بەزى ئىجتىمائى ئىقتىسادىي ھالەتلەرنىڭ دەسسىشى ئىجتىمائى تۈرمۇشتا ھەممە نەرسىنىڭ ھەركەت قىلىپ ۋە ئوزگىرىپ تۈرىدىغانلىقىنى چۈشەندۈرىدۇ. جەمىيەتنىمۇ تەبىئەت دۇنياسىدىكىگە ئوخشاشلا پەيدا بولۇۋاتقان، تەرەققى قىلىۋاتقان نەرسىلەرلا غالىپ كېلىدۇ. بىر خىل ئىجتىمائى ئىقتىسادىي ھالەتنىڭ ئورنىغا يەنە بىر خىل ئىجتىمائى ئىقتىسادىي ھالەتنىڭ دەسسىشى جەمىيەتنىڭ بىر خىل سۈپەت ھالىتىنىڭ، سان ئۆزگىرىشىنىڭ تۈپ-لىنىشى نەتىجىسىدە، يەنە بىر خىل سۈپەت ھالىتىگە قاراپ سەكرەش شەكلىدە ۋە ئىنقىلاۋىي تەرىقىدە ئايلانغانلىقىدۇر. مەسىلەن، پۈرو-

لپتاریات کۆچلرینك تەدریجی توپلنشی (پۆرولېتاریاتنك ئادەم سانی جەهەتتن کوپیشی، تەشکیلاتلنغی ۋە سنىپي ئېگنك ئوسۇشی، بارلىق ئەمگەکچىلەر ۋە ئېکسپلاتاتسیه قىلىنغۇچىلار بىلەن بولغان ئالاقىسنك کۆچیشی)نی ئالساق، ئۇ، کاپىتالىزم شارائىتىدا ئىقتىسادىي تەرەققىياتنك پۈتۈن جەريانى كەلـ ئۇرۇپ چىقىرىدىغان ئەنه شۇ ئوبېكتىپ ئالدىنقى شەرت هازىرلاندا، سەكرەشنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ، سوتسىيالىستىك ئىنقلابنى ھەلىيەگە ئېشىشتۇرىدۇ، پۆرولېتاریاتنى کاپىتالىزم شارائىتىدىكى ئېزىلگۈچى ۋە ئېکسپلاتاتسیه قىلىنغۇچى سنىپتىن ھوکۈمران سنىپقا، جەمىيەتنى کومپۇنىزىمغا قاراپ يېتەكلىگۈچى سنىپقا ئايلاندۇرىدۇ. تارىختىكى ھەر بىر يېڭى ئىجتىمائى هالەت ئۇنىڭدىن بۇرۇنقى ئىجتىمائى هالەتكە قارىغاندا برقەدەر ئىلغار، برقەدەر يۇقۇرى باسقۇچ؛ کاپىتالىزم ئېبودالىزىمغا قارىغاندا برقەدەر يۇقۇرى دەرىجىدىكى ئىجتىمائى تۈزۈم، سوتسىيالىزم بىلەن کاپىتالىزمنى سېلىشتۇرغاندا، سوتسىيالىزم تەڭلەشتۇرگىلى بولمايدىغان، تېخىمۇ يۇكسەك ئىجتىمائى تەرەققىيات باسقۇچى. قارىمۇ-قارشى سنىپلار مەۋجۇت بولغان بارلىق ئىجتىمائى هالەتلەردە يۇز بېرىدىغان سنىپي كۈرەشلەر بىر خىل ئىجتىمائى ئىقتىسادىي هادىسىلەردىن باشقا بىر خىل ئىجتىمائى ئىقتىسادىي هالەتكە ئۆتۈشتىكى تەرەققىيات جەريانلىق ھەقىقى مەزمۇنى، مۇنداق سنىپي كۈرەش ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلىنىڭ ئوزىدىكى زىددىيەتنى يەنى ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرى بىلەن ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋەتلىرى ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەتنى ئىپادىلەيدۇ، بۇنىڭدىن کورۇشكە بولىدۇكى، جەمىيەت تارىخى ۋە تەبىئەت دۇنياسىنىڭ تارىخى دۇنيادىكى ھەممىنىڭ دىيالېكتىك هالدا تەرەققى قىلىپ ئۆزىدىغانلىغىنى ئىسپاتلايدۇ. مارکسزىملىق دىيالېكتىكا بىزگە تەبىئەت دۇنياسىدىكى ۋە جەمىيەتتىكى هادىسىلەرگە

توغرا پوزىتسيه بىلەن مۇئامىله قىلىشنى ئۆگىتىدۇ. ماركسزىمچه دىيالېكتىك ئۇسۇلىنىڭ ئاڭ مۇھىم تەلىۋى ئېرىشكەن ھەقىقەتنى ئەملىيەت جەريانىدا سىناقتىن ئوتكۈزۈش، كىشىلەرنىڭ ئەملىي پائالىيىتى بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولغان بارلىق ئوزگىرىشلەرنى ھساپقا ئېلىش، زاۋالىغا يۈز تۇتقان كونا تارىخىي شارائىت ئورنىغا دەسـ ستىدىغان يېڭى تارىخىي شارائىتنىڭ بارلىققا كېلىشى بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولغان بارلىق ئوزگىرىشلەرنى ھساپقا ئېلىشتىن ئىبارەت.

ماركسزىملىق دىيالېكتىكا يۇقۇرىدا بايان قىلىنغان بەلگىلەر بىلەنلا چەكلىنىپ قالمايدۇ. يۇقۇرىدىكى بەلگىلەر تۈپ، ئاڭ مۇھىم بەلگىلەردىنلا ئىبارەت، خالاس. ماركسزىملىق دىيالېكتىكا ئۇرغۇن كاتېگورىيىلەردىمۇ ئىپادىلىنىدۇ. بۇ كاتېگورىيىلەر ماتېرىيالىستىك دىيالېكتىكا تەلىماتىنى يېڭى مۇھىم قائىدىلەر بىلەن تولۇقلىدى (**ماھىيەت ۋە ھادىسە**"؛ **شەكىل ۋە مەزمۇن**"؛ **تارىخىي ۋە مەنتىقىي**؛" **مۇقەررەرلىك ۋە تاسادىپىلىق**"؛ **ئىمكانىيەت ۋە رىياللىق**" قا قارالا).

ماتېرىيالىستىك دىيالېكتىكا ئەينى ۋاقىتتا بىلىش نەزىرىيىسىدۇر، دىيالېكتىك تەرەققىيات نەزىرىيىسى چىقىش نۇقتىسى قىلىنغاندىلا. ئاندىن بىلىشنى بىر جەريان دەپ چۈشەنگىلى، ئىنسانلارنىڭ بىلىشى قانداق قىلىپ تارىخىي ۋە مەنتىقە ئۇيغۇن ھالدا تەرەققى قىلىدىغانلىقىنى چۈشەنگىلى، ئۇقۇمنىڭ دىيالېكتىك خاراكتېرىنى ئاچقىلى بولىدۇ ۋە باشقىلار. دىيالېكتىكا ئەينى ۋاقىتتا لوگىكا بەنى تەپەككۇر قانۇنىيىتى ۋە تەپەككۇر شەكلىنىڭ دىيالېكتىك خاراكتېرى توغرىسىدىكى تەلىماتنۇر.

لېنىن ماتېرىيالىستىك دىيالېكتىكنى ماركسزىمنىڭ جېنى دەپ ئاتايدۇ. لېنىن ۋە ستالىن دىيالېكتىكنى قوللىنىپ جاھانگىرلىك ۋە پۈرولېتارىيات ئىنقىلاۋىي دەۋرىنىڭ يېڭى تارىخىي شارائىتىنى،

سوتسیالیستك جەمیەتنىڭ قۇرۇلۇشىنى تەھلىل قىلىش بىلەن، ماركسزىملىق دىيالېكتىكىنى قوغداپ، ئۇنى ئاغمچىلار ۋە ئىلا-ھاتچىلارنىڭ زىياندائىلىغىدىن ساقلاپ قالدى ۋە ئۇنى ئىجادىي يوسۇندا راۋاجلاندۇرۇپ، يېڭى، تېخىمۇ يۇكسەك باسقۇچقا كۆتەردى. جاھانگىرلىك ۋە پۇرولېتارىيات ئىنقىلاۋىي دەۋرىنىڭ يېڭى تارىخىي شارائىتى ھەم سوتسیالیستىك قۇرۇلۇش شارائىتى دىيالېكتىكا مەسىلىلىرىنى ئەڭ مۇھىم ئورۇنغا قويىدى. ئەگەر ماركسزىم ئۇسۇلى ئىجادىي يوسۇندا تەتقىق قىلىنمايدىكەن، ئۇ ھالدا، يېڭى دەۋردە تارىخ تەرىپىدىن ئورۇنلانغان تۆپ بۇرۇلۇشنى چۈشىنىش مۇمكىن ئەمەس، پۇرولېتارىيات ۋە ئۇنىڭ ئىنقىلاۋىي پارتىيىسىنىڭ بۇ يېڭى دەۋردىكى ۋەزىپىسىنى ئېنىق بەلگىلەش مۇمكىن ئەمەس. ئۇلارنىڭ كۆرەش قىلىشتىكى توغرا ئىستراتېگىيىسى ۋە تاكتىكىسىنى تۈزۈپ چىقىش مۇمكىن ئەمەس. سوۋېت ئىتتىپاقى كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ بارلىق فەھرىمانلىق پائالىيەتلىرى مائىرىيالىستىك دىيالېكتىكىنى ۋە پۈتكۈل ماركسزىم پەلسەپىسىنى ئىجادىي قوللىنىش ئارقىلىق ئىشچىلار سىنىپىنىڭ سوتسیالیستىك ئىنقىلاپ ۋە سوتسیالیزىم ئۇچۇن كۆرەش قىلىشتىكى ئىستراتېگىيىسى ۋە تاكتىكىسىنى تۈزۈشىنىڭ نەمۇنىسى.

مېتافىزىكا كاپىتالىزمنىڭ ئەبەدىل-ئەبەت ياشايدىغانلىغى توغرىسىدىكى بۇرژۇئا نەزىرىيىسى بىلەن كاپىتالىزمنىڭ سوتسیالیزمغا "تىنچ ئوسۇپ كىرىشى" توغرىسىدىكى ئىلاھاتچىلىق نەزىرىيىسىنىڭ مېتودولوگىيە جەھەتتىكى ئاساسى، بۇنىڭ ئەكسىچە، ماركسزىملىق دىيالېكتىكا جەمىيەت تەرەققىياتىنىڭ ئوبېكتىپ قانۇنىيىتى ۋە ئىجتىمائى ئىنقىلاۋىي ئوزگەرىشىنىڭ ئوبېكتىپ قانۇنىيىتى ھەققىدىكى ئېنىق بىلىملەر بىلەن پۇرولېتارىيات ئىنقىلاپچىلىرىنى ۋە كوممۇنىزم جەڭچىلىرىنى قوراللاندۇرىدۇ. ماركسزىملىق دىيالېكتىكا بىزگە،

توغرا ئىنقىلاۋىي سىياسەتنى يۈرگۈزۈش ئۈچۈن تەرەققى قىلىۋاتقان ھەمدە ئىستقبالىق بولغان ئىجتىمائى قاتلامغا تايىنىش زورۇر؛ ئارقىدا ئەمەس، ئالغا نەزەر سېلىش زورۇر؛ ئىلغاتچى بولماي، ئىنقىلابچى بولۇش زورۇر؛ زىددىيەتلەرنى يايماي، زىددىيەتنى ھەل قىلىش ئۈچۈن ئاكتىپ پۈرولېتارىيات مۇرەسسەسىز سىنىپىي كۈرەش سىياستىنى ئىجرا قىلىش زورۇر، دەپ تەلىم بېرىدۇ. ماركسىزملىق دىيالېكتىكا ئېزىلگۈچى سىنىپلار ئىنقىلابىنىڭ مۇقەررەرلىكىنى ۋە قانۇنىيەتلىكلىكىنى دەلىللەيدۇ ۋە بىزگە مۇنداق دەپ تەلىم بېرىدۇ: ئىنقىلابىي سەكرەشلا يەنى ئىجتىمائى ئىنقىلابلا ئېكسپلاتاتسىيە تۈزۈمىنىڭ ئاساسىنى ئۆزگەل-كېسەل ۋەيران قىلالايدۇ. سوتسىيالىستىك جەمئىيەت قۇرۇشنى ئەمەلگە ئاشۇرالايدۇ.

لېنىن، ستالىن ۋە ئۇلارنىڭ شاگىرتلىرى ھەم سەپداشلىرىنىڭ ئەسەرلىرىدە، شۇنداقلا كوممۇنىستىك پارتىيىنىڭ تۈزلۈك قارارلىرىدا، سوۋېت ئىتتىپاقىدا پۈرولېتارىيات ئىنقىلابىي قەلبىگە ئېرىشكەندىن كېيىن ئومۇمى دىيالېكتىك تەرەققىيات قانۇنىيىتىنىڭ يېڭى ئالاھىدىلىگى ۋە يېڭى ئىپادىلىنىش شەكلى ئېچىپ كورستىلىدى. ماركس ئۆزىنىڭ «كاپىتال» دېگەن ئەسىرىدە كاپىتالىزم جەمئىيىتىنىڭ دىيالېكتىك قانۇنىيىتىنى ئوتتۇرىغا قويىدى، لېنىن ۋە ستالىنلار بولسا ئۆزلىرىنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇش توغرىسىدىكى ئەسەرلىرىدە كاپىتالىزمدىن سوتسىيالىزمغا ئوتۇشنىڭ دىيالېكتىك قانۇنىيىتىنى، سوتسىيالىزم تەرەققىياتىنىڭ دىيالېكتىك قانۇنىيىتىنى تەھلىل قىلدى. كوممۇنىستىك پارتىيە ئۆزىنىڭ كوممۇنىزم قۇرۇش يولىدىكى پائالىيەتلىرىنىڭ ھەممىسىدە ئوبېكتىپ دىيالېكتىك تەرەققىيات قانۇنىيىتى ھەققىدىكى بىلىملەرگە تايىنىدۇ. پارتىيىنىڭ ئەملىيىتىنى ۋە تەجرىبىلىرىنى يەكۈنلەش ماركسىزمچە ئۇسۇلنى

يەنمۇ راۋاجلاندۇرۇشتا مولچەرلىگۈسىز ئەھمىيەتكە ئىگە.

ماركسزىملىق دىيالېكتىك ئۇسۇلى تەبىي پەنگە نىسبەتەن زور ئەھمىيەتكە ئىگە. دىيالېكتىكا — ھازىرقى زامان تەبىي پەنسىنلىق بىردىن-بىر ئىلمىي ئۇسۇلى. شۇنداقلا تەبىەت دۇنياسىغا نىسبەتەن ئىلمىي تەتقىقات ئېلىپ بېرىشتا كەم بولسا بولمايدىغان قورال. بارلىق تەبىي پەنلەرنىڭ ئەڭ يېڭى ماتېرىياللىرى ماركسزىمچە دىيالېكتىك ئۇسۇلنىڭ توغرىلىغىنى تولۇق ئىسپاتلىدى. ماركسزىمچە دىيالېكتىك ئۇسۇل سوۋېت ئىتتىپاقىدىلا ئەمەس، بەلكى پۈتۈن دۇنيادىمۇ كۆتىرىۋاتقان زورىيۇاتقان تەرەققىيەرۋەر ئىلىم ساھەسىنىڭ بايلىغىغا ئايلانماقتا. **(ھادىسىلەرنىڭ ئومۇمى يۈزلۈك باغلىنىشى، بىر بىرىگە تەسىر كۆرسىتىشى"؛ ھەركەت؛" يېڭى شەيئى ۋە كونا شەيئى؛" سان ئۆزگىرىشىدىن سۈپەت ئۆزگىرىشىگە ئايلىنىش؛" قارىمۇ-قارشى تەرەپلەرنىڭ كۈرىشى؛" سەكرەش" كە قارالا.)**

ماركسزىملىق پەلسەپىۋى ماتېرىياليزىم 马克思主义的哲学 Марксистский философский материализм 唯物主义

ماركس بىلەن ئېنگېلىس ئىجات قىلغان ھەمدە لېنىن بىلەن ستالىن يەنمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا راۋاجلاندۇرغان، ئالىي دەرىجەلىك، بىردىن-بىر ئىلمىي بولغان ماتېرىياليزىم شەكلى. ماركسزىملىق پەلسەپىۋى ماتېرىياليزىم دىيالېكتىك ماتېرىياليزىم بىلەن تارىخىي ماتېرىياليزىمنىڭ بىر تەركىبىي قىسمى بولۇپ، ئۇنىڭ ھەرپا قىلىنىشى پەلسەپىدىكى يەنگە قارشى لۇشيەن — ئىدىيالىزىمنىڭ ئۇزۇل-كېسىل مەغلۇپ بولغانلىغىدىن دېرەك بېرىدۇ ھەمدە ماتېرىياليستىك پەلسەپىنىڭ نۇرغۇن ئەسرلەردىن بۇيان بارلىق شەكىلدىكى دىنىي ئىدىيالىزىمچە دۇنياقاراشقا قارشى ئېلىپ بارغان كۈرىشىدە پۈتۈنلەي غەلبە قازانغانلىغىنى كۆرسىتىپ بېرىدۇ. ماركسزىملىق پەلسەپىۋى

ماتېريالىزم ماركسىزم ئىلگېرىكى كونا ماتېريالىستىك پەلسەپىنىڭ ئاساسلىق قىلىش ئارقىسىدا پەيدا بولغان. لېكىن كونا ماتېريالىزمنىڭ نۇرغۇن تەرەپلىرىدە ئېغىر يېتىشسىزلىكلىرى بار. بۇ يېتىشسىزلىكلەر تۆۋەندىكىدەك ئىپادىلىنىدۇ. ئۇ پۈتۈنلەي ئىلمىي بولغان پەلسەپە سەۋىيىسىگە كۆتۈرىلەلمىدى. كونا ماتېريالىزم مېخانىك ماتېريالىزم بولۇپ، ئۇ ماددىنىڭ مۇرەككەپ ھەرىكەت شەكىللىرىنى ئەڭ ئاددىي بولغان، مېخانىك ھەرىكەت شەكىللىرىنىڭ قانۇنىيىتىگە يېقىنچىلاشقا ئۇرۇنىدۇ. ماركسىزملىق ماتېريالىزم ماددىنىڭ بارلىق ھەرىكەت شەكىللىرىنى تەتقىق قىلىش ئىلمىنىڭ ئېرىشكەن مۇۋەپپەقىيەتلىرىگە ئاساسلانغان ھالدا ھەر بىر ھەرىكەت شەكلىنىڭ ماھىيەتلىك ئالاھىدىلىگى ۋە ئالاھىدە تەرەققىيات قانۇنىنى بىتى بارلىغىنى ئېتىراپ قىلىدۇ؛ ئۇ مېخانىكىلىق شەكىلنى ھەر خىل ھەر پائىزا ھەرىكەت شەكىللىرى ئىچىدىكى بىر خىل شەكىل، بەلكى ئەڭ ئاددىي بولغان بىر خىل شەكىل دەپ قارايدۇ. كونا ماتېريالىزم مېتافىزىكىلىق ماتېريالىزىمدۇر، ئىككىنچى تۈرلۈك قىلىپ ئېيتقاندا، ئۇ دۇنيا جىسمجت ئۇرغان ھالەتتە تۇرىدۇ دەپ قارايدۇ. ماركسىزملىق ماتېريالىزم دىيالېكتىك ماتېريالىزىمدۇر، چۈنكى ئۇ تەبىئەت دۇنياسى ۋە جەمىيەت ئۇزلۇكسىز راۋاجلىنىدۇ ۋە ئۇزلۇكسىز يېڭىلىنىپ تۇرىدۇ دەپ قارايدۇ. كونا ماتېريالىزم ئىجتىمائى ھادىسىلەرنى ماتېريالىستىك ھالدا چۈشەندۈرەلمەيدۇ. ماركسىزم تۇنجى قېتىم دىيالېكتىك ماتېريالىزم پرىنسىپلىرى ئارقىلىق جەمىيەتنى چۈشەندۈردى ھەمدە ماتېريالىستىك تارىخقاراشنى دەللىلىدى. ماركسىزم ئىلگېرىكى ماتېريالىزم بىۋاسته كۆزىتىشكە ئاساسلانغان ماتېريالىزم ئىدى، چۈنكى ئۇ ئادەمنىڭ ئەمەلىي پائالىيىتىنىڭ ئوزگەرتكۈچىلىك رولىنى بىلمەيتتى. كونا ماتېريالىستلار ئادەمنىڭ ماھىيىتىنى ئىجتىمائى مۇناسىۋەتلەرنىڭ يىغىندىسى دەپ قارىماستىن، بەلكى ئۇنى

ئابستراکت هالدا چۇشىندۇ. ئۇلار پەقەتلا دۇنيانى چۈشەندۈرگەن، ئەمما گەپ دۇنيانى ئۆزگەرتىشتە، دېمەك، ئۇلار ئىنقىلاۋىي ئەملىي پائالىيەتلەرنىڭ ئەھمىيىتىنى چۈشەنمەيدۇ. ماركسزىملىق پەلسەپىۋى ماتېرىيالىزىم دۇنيانى بىلىش ۋە دۇنيانى ئۆزگەرتىشنىڭ قۇدرەتلىك قورالى. سىنىپىي مەنبەسىدىن ئېيتقاندا، ماركسزىملىق ماتېرىيالىزىم ئىلگىرىكى ھەر خىل-ھەر پاكىزا ماتېرىيالىزىمدىن تۆۋەن پەرق قىلىدۇ. 17-ئەسىر ۋە 18-ئەسىردىكى ماتېرىيالىزىم ئەينى ۋاقىتتىكى ئىنقىلاۋىي بۇرژۇئازىيىنىڭ ئىدىئولوگىيىسى ئىدى. 19-ئەسىردە ئوتتۇرا روسىيە ماتېرىيالىستلىرى **بېلىنسكى***، **گېرتسېن،*** **چېرنىشېۋسكى،*** **دوبرولىيۇبوۋ*** قاتارلىق كىشىلەر ماركسىزىم بۇرژۇئازى ماتېرىيالىزمىنىڭ ئەڭ ئىلغار ۋەكىللىرى بولۇپ، ئۇلار يانچىلىق تۈزۈمگە قارشى كۈرەشتە دىخانلارنىڭ مەنپەئەتىگە ۋەكىللىك قىلغان. ماركسىزىم بۇرژۇئازى ئوتتۇرا بۇرژۇئا ماتېرىيالىستلىرى مەلۇم بىر خىل پەلسەپە "ئىلمىي ئېقىمى"نىڭ ئاساسچىلىرىلا ئىدى. پەقەت ماركسزىملىق پەلسەپىۋى ماتېرىيالىزىملا ئەڭ ئىلغار سىنىپنىڭ يەنى پرولېتارىياتنىڭ نەزەرىيىسى ۋە بايرىقىدۇر.

ماركسزىملىق پەلسەپىۋى ماتېرىيالىزىمنىڭ ئاساسىي خۇسۇسىيەتلىرى تۆۋەندىكىچە: (1) دۇنيانىڭ ماددىلىقىنى ئېتىراپ قىلىش، دۇنيانىڭ ماددىنىڭ ھەركەت قانۇنىيىتى بويىچە راۋاجلىنىدىغانلىقىنى ئېتىراپ قىلىش؛ (2) ماددىنىڭ بىرلەمچى، ئاگىنىڭ ئىككىلەمچى ئىكەنلىكىنى ئېتىراپ قىلىش؛ (3) ماددىي دۇنيا ۋە ئۇنىڭ قانۇنىيەتلىرىنى بىلگىلى بولىدىغانلىقىنى ئېتىراپ قىلىش، پەننىي بىلىملەرنىڭ ئوبېكتىپ ھەقىقەت ئىكەنلىكىنى ئېتىراپ قىلىش. ماركسزىملىق پەلسەپىۋى ماتېرىيالىزىم: دۇنيا، ماھىيەتىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا، ماددىي بولىدۇ، دۇنيادىكى ھادىسىلەر ھەركەت قىلىۋاتقان ماددىنىڭ ئوخشاش بولمىغان ھەر خىل شەكىللىرى، دەپ ھېسابلايدۇ.

ماركسزملىق ماتېرىيالىزىم: تەبىەت دۇنياسىدىكى ھەر خىل ـ ھەر يانغا جىسىملىق ـ ماتومنىڭ ئەڭ كىچىك زەررىچىلىرىدىن تارتىپ غايەت زور پىلانىتىلارغىچە، ئەڭ كىچىك بولغان مىكروپىتىن تارتىپ يۇقۇرى دەرىجىلىك ھايۋاناتقىچە، ئادەمگىچە ـ ھەممىسى شەكلى ئوخشاش بولمىغان ۋە ئوخشاش بولمىغان تەرەققىيات باسقۇچىدا تۇرۇۋاتقان ماددا ئىكەنلىگىنى ئىسپاتلاپ بېرىدۇ. ئىدىيالىزم: دۇنيانى خۇدا ياراتقان، ياكى دۇنيا دىگەن "مۇتلەق ئىدىيە"، "ئالەم روھى"، "ئالەم"نىڭ گەۋدىلىنىشى دەپ قارايدۇ. ماركسزمـ لىق پەلسەپۋى ماتېرىيالىزم بۇنىڭ ئەكسىچە، ماددا ئەبىدىل ـ ئەبەت مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدۇ، ئۇ بىركىم تەرىپىدىن يارىتىلغان ئەمەس؛ دۇنيا ماددا ھەركىتىنىڭ ئوبېكتىپ قانۇنىيىتى بويىچە تەرەققى قىلىدۇ، ئۇ ھېچقانداق "ئالەم روھى"غا مۇھتاج بولمايدۇ، دەپ ھىساپلايدۇ. ئىدىيالىزم: پەقەت ئاڭلا ھەقىقى مەۋجۇت؛ ماددى دۇنيا، مەۋجۇدىيەت، تەبىەت دۇنياسى ئاڭدىلا، تۇيغۇ ۋە ئۇقۇمدىلا مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدۇ، دەپ قارايدۇ. ماركسزملىق پەلسەپۋى ماتېرىيالىزم بولسا بۇنىڭ ئەكسىچە، ماددا، تەبىەت دۇنياسى، مەۋجۇدىيەت ئاڭدىن تاشقىرى ۋە ئاڭغا باغلىق بولمىغان ھالدا مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدىغان ئوبېكتىپ چىنلىق، ماددا بىرلەمچى، ئاڭ ئىككىلەمچى، ئۇ كېيىن پەيدا بولغان، چۈنكى ئۇ ماددىنىڭ ئىنكاسى؛ تەپەككۇر تەرەققى قىلىپ يۇكسەك دەرىجىدە مۇكەممەل ـ لەشكەن ماددىنىڭ مەھسۇلى، يەنى ئادەم مېڭىسىنىڭ مەھسۇلى دەپ ھىساپلايدۇ.

ماركسزملىق پەلسەپۋى ماتېرىيالىزم پەلسەپىدىكى تۇپ مەسـ ـلىنىڭ يەنە بىر تەرىپىنى يەنى بىزنىڭ تەپەككۇرىمىز رېئال دۇنيانى بىلەمدۇ دىگەن مەسىلىنىمۇ ئۇزۇل ـ كېسىل ھەل قىلدى. ئىدىيالىزم دۇنيانى ۋە ئۇنىڭ قانۇنىيىتىنى بىلىشنىڭ مۇمكىنلىگىنى ئىنكار

قىلىدۇ. بىلىملىرىمىزنىڭ ئىشەنچلىك ئىكەنلىگىنى ئىنكار قىلىدۇ؛ ماركسزىملىق پەلسەپىۋى ماتېرىيالىزىم بولسا بۇنىڭ ئەكسىچە، دۇنيانى ۋە ئۇنىڭ قانۇنىيىتىنى تامامەن بىلگىلى بولىدۇ، دەپ قارايدۇ. ماركسزىملىق ماتېرىيالىزىم: ئىنسانلارنىڭ ئەمەلىيىتى بىلىمىزنىڭ ھەقىقەت ئىكەنلىگىنى بەلگىلەشتىكى ھەل قىلغۇچ ئەھمىيىتىگە ئىگە ئاساس بولۇپ ھىساپلىنىدۇ. دۇنيادا پەن ۋە ئەمەلىيەتنىڭ كۆچى ئارقىلىق بىلگىلى بولمايدىغان شەيئى يوق، دەپ تونۇيدۇ.

دىيالېكتىك ماتېرىيالىزىم بىردىن-بىر ئىلمىي بولغان بىلىش نەزىرىيىسىنى بەلگىلىدى. ماركستىن ئىلگىرى كونا ماتېرىيالىزىم تەپەككۇرنىڭ بىلىش جەريانىدىكى ئاكتىپ رولىنى چۈشەنمەيدۇ. خۇددى ماركس كورستىپ ئوتكەنىدەك، ئىدىيالىزىم تەپەككۇرنىڭ ئاكتىپ تەرىپىنى راۋاجلاندۇردى، لېكىن بىلىشنىڭ ھەقىقى جەريانىنى بۇرمىلىدى. پەقەت ماركسزىملىق ماتېرىيالىزىملا پەلسەپە تارىخىدا تۇنجى قېتىم بىلىش نەزىرىيىسى ئۈچۈن پۇختا ئىلمىي ئاساس سېلىپ، دىيالېكتىك ئۇسۇلنى بىلىشكە تەتبىقلاپ، ھەر بىر باسقۇچتىكى بىلىشنىڭ تارىخىيلىغىنى ئېچىپ بېرىپ، بىلىشنىڭ مۇئەللىقلىغى ۋە تىپىلىگىنىڭ ئوزئارا مۇناسىۋىتى قانارلىقلارنى چۈشەندۈرۈپ بەردى. ماركسزىملىق پەلسەپىۋى ماتېرىيالىزىم كونا ماتېرىيالىزىمنىڭ ھۆاسته كۆزىتىش بىلەن سەنشالمايدۇ، ئۇ مۇنداق دەپ كورستىدۇ: بىلىشتىكى ھەرقانداق بىر قەدەم كىشىلەرنىڭ ئەمىلىي پائالىيەتلىرى بىلەن، ئالدى بىلەن كىشىلەرنىڭ ئىشلەپچىقىرىش پائالىيەتلىرى بىلەن باغلانغان بولىدۇ. ماركسزىملىق پەلسەپىۋى ماتېرىيالىزىم كىشىلەرنىڭ ئىنقىلابىي، ئەمىلىي، تەنقىدىي پائالىيەتلىرىنى بىلىش نەزىرىيىسىگە يېغىنچاقلىدى، شۇنىڭ بىلەن پەلسەپىدىكى بىر ھەقىقى ئىنقىلابنى ئورۇنلىدى، "ئىجتىمائى تۇر-

مۇش ماھىيەتتە **ئەملىي** تۈرمۇش. ئەزىرىنى سىرلىقلاشتۇرۇشقا ئېلىپ بارىدىغان سىرلىق ئەرسىلەرنىڭ ھەممىسى ئادەمنىڭ ئەملىيلىشىدە ۋە بۇ ئەملىيەتنى چۈشىنىش جەريانىدا مۇۋاپىق ھەل بولىدۇ." («لىۋدۋىگ فېيېرباخ ۋە نېمىس كلاسسىك پەلسەپىسىنىڭ ئاخىرى»، 1975 ـ يىل ئۇيغۇرچە نەشرى، 98 ـ بەت) ئەزىرىيە بىلەن ئەملىيەتنىڭ بىرلىكى ـ پۈرولېتارىيات پارتىيىسىنىڭ يول كۆرسىتىشكۈچ نۇرلۇق چىرىغى.

ماركسىزملىق پەلسەپىۋى ماتېرىيالىزمنىڭ قائىدىلىرىنى جەمئىيەت تارىخىغا تەتبىق قىلىش كومۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ ئەملىي پائالىيەتلىرىدە زور ئەھمىيەتكە ئىگە. ماركسىزملىق پەلسەپىۋى ماتېرىيالىزمنىڭ ئىجتىمائى جەمئىيەتنىڭ ماددى تۈرمۇش شارائىتى ۋە ئىجتىمائى مەۋجۇدىيەتنىڭ بىر لەھمچى ئىكەنلىگىنى، ئىدىيە ۋە ئاڭنىڭ ئىككىلەمچى ئىكەنلىگىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ. "ماركسىزم ـ لېنىنىزمنىڭ قۇدرىتى ۋە ھاياتى كۈچى شۇ يەردىكى، ئۇ ئوزىنىڭ ئەملىي پائالىيەتلىرىدە دەل ئىجتىمائى ماددى تۈرمۇش تەرەققىياتىنىڭ ئېھتىياجلىرىنى ئاساس قىلىدۇ، ھەرقانداق ۋاقىتتىمۇ جەمئىيەتنىڭ رېئال تۈرمۇشىدىن ئايرىلمايدۇ." (ستالىن. «لېنىنىزم مەسىلىلىرى»، خەلق نەشرىياتىنىڭ 1955 ـ يىل خەلزۇچە نەشرى، 703 ـ بەت) ماركسىزملىق پارتىيىسىنىڭ ئەملىي پائالىيىتى "ئەقىل"، "ئومۇمى ئەدەپ ـ ئەخلاق" قاتارلىقلارنىڭ ئەلـ ۋىنى ئاساس قىلمايدۇ، بەلكى ئوبېكتىپ بولغان، كىشىلەرنىڭ ئىرادىسىگە ۋە ئېڭىغا باغلىق بولمىغان ھالدا مەۋجۇت بولۇپ تۇرغان جەمئىيەت تەرەققىياتى قانۇنىيىتىنى تەتقىق قىلىشنى ئاساس قىلىدۇ. لېنىن مۇنداق دەپ كۆرسىتىدۇ: "ماركس پەلسەپىسى ـ ئىنسانىيەتكە، بولۇپمۇ ئىشچىلار سىنىپىغا بۇيۇك بىلىش قورالىنى بەرگەن مۇكەممەل پەلسەپىۋى ماتېرىيالىزم." (لېنىن. «ماركس. ئېنگېلس ۋە ماركسىزم

توغرىسىدا»، 1977 ـ يىل ئۇيغۇرچە نەشرى، 105 ـ بەت)

ماركسزملىق پەلسەپىۋى ماتېرىيالزىم لېنىنىنىڭ ئەسەرلىرىدە يەنىمۇ ئىلگىرىلىگەن هالدا راۋاجلاندۇرۇلدى ۋە كونكرېتلاشتۇرۇلدى. لېنىن **«ماتېرىيالزىم ۋە تەجرىبە تەنقىتچىلىگى»*** دېگەن ئەسىرىدە، ئېنگېلىس ۋاپات بولغاندىن كېيىن پەندە قولغا كەلتۈرۈلگەن بولۇپمۇ فىزىكىدا قولغا كەلتۈرۈلگەن مۇۋەپپەقىيەتلەرنى يەكۈنلەپ، ماركسزملىق پەلسەپىۋى ماتېرىيالزىمنى يېڭى شەكىلگە ئىگە قىلدى ھەمدە ئۇنى يېڭى باسقۇچقا كوتەردى. لېنىن بۇ ئەسەرىدە ماركسىزملىق ماتېرىيالزىمىنىڭ ھەممە تەرىپىنى دۇنياغا مالىك لىغى، ئاڭنىڭ مەۋجۇدىيەتنىڭ ئەكسى ئىكەنلىگى، بىلىشنىڭ ئوبېكتىپ دۇنيانىڭ ئىنكاسى ئىكەنلىگى توغرىسىدىكى تەلىماتىنى راۋاجلاندۇرۇپ، ماركسزملىق بىلىش نەزىرىيىسىنىڭ ئاساسىي پرىنسىپلىرىنى چوڭقۇر ۋە مۇپەسسەل بايان قىلىپ بېرىپ، ئوبېكتىپ ھەقىقەتنى بىلىشنىڭ مۇرەككەپ، دىيالېكتىك جەريانىنى كورسىتىپ بەردى ھەمدە ئىدىيالىزمنىڭ ئەڭ يېڭى ئۇزگەرگەن تۈرى ــ ماخىزمنى، سۇبيېكتىسىمالچىلىقنى ۋە باشقىلارنى ئەجەللىك يېرىگە تەككۈزۈپ تەنقىت لىدى. ستالىن «دىيالېكتىك ماتېرىيالزىم ۋە تارىخىي ماتېرىيالزىم» دېگەن ئەسىرىدە ۋە باشقا ئەسەرلىرىدە ماتېرىيالىستىك دۇنياقاراش بىلەن ئىدىيالىستىك دۇنياقاراشنىڭ قارىمۇ ـ قارشى ئىكەنلىگىنى ئېنىق كورسىتىپ بەردى ھەمدە ئەڭ يېڭى ئىلمىي ماتېرىيالار ۋە ئىنسانلار جەمئىيىتىنىڭ تارىخىي ئەملىيىتىنى يەكۈنلەپ ئارقىلىق ماركسزملىق پەلسەپىۋى ماتېرىيالزىمنىڭ ئاساسىي پرىنسىپلىرىنى يەنىمۇ ئىلگىرىلىگەن هالدا راۋاجلاندۇردى، ئۇنىڭ كومۇنىزم ئۈچۈن ئېلىپ بېرىلىۋاتقان ئەملىي كۈرەشلەردىكى ئەھمىيىتىنى كورسىتىپ بەردى. ستالىن **«سوۋېت ئىتتىپاقىدا سوتسىيالىزمنىڭ ئىقتىسادىي مەسىلىلىرى»*** دېگەن ئەسىرىدە ماركسزملىق پەلسەپىۋى ماتېرە ـ

يالزىمىنلىق ئەڭ مۇھىم پىرىنسىپلىرىدىن بىرىنى يەنى ئىلمىي قانۇن-لىيەتنىڭ ئوبيېكتىپلىقى توغرىسىدىكى پىرىنسىپنى شەرھىلەپ بەردى ھەمدە ئۇنى يەنىمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا راۋاجلاندۇردى. بۇ پىرىن-سىپ ھازىرقى زامان ئىدىيالىستىك پەلسەپىسى (ئۇ ئىلمىي قانۇنىيەتنى ئىنسانلارنىڭ ئەقىل-پاراسىتى خالىغانچە ياساپ چىقىقان نەرسە، ئۇ پەقەتلا ئىنسانلار تۇيغۇنى تەگشەشتە ئىشلىتىلىدىغان نەرسىنىڭ سىمۋولى دەپ قارىدى)گە قارشى كۈرەشتە زور ئەھمىيەتكە ئىگە. بۇ پىرىنسىپ كومۇنىستىك قۇرۇلۇش ئەمەلىيىتىدىمۇ زور ئەھمىيەتكە ئىگە. چۈنكى ئۇ ئەملىي پائالىيەت داۋامىدا تاسا-دىپى غەرەز ۋە سۇبېكتىپ ئارزۇنى قىلىنىشتىن، بەلكى سوتسىيالىستىك ھالەتتە ئوبيېكتىپ ھالدا رول ئويناىدىغان قانۇنى-يەتنى—**سوتسىيالىزمنىڭ تۆپ ئىقتىسادىي قانۇنىيىتى***، **خەلق ئىگىلىكىنىڭ پىلانلىق (نىسبەت بويىچە) راۋاجلىنىش قانۇنىيىتى*** ۋە باشقىلارنى قىلىنىش تەلەپ قىلىدۇ. ستالىن ئوز ئەسە-رىدە بىر قىسىم سوۋېت ئىتتىپاقى ئىقتىساتشۇناسلىرى، پەيلاسوپلىرى ۋە قانۇنشۇناسلىرىنىڭ قانۇنىيەتنى ماخىزىم نۇقتىسىدىن زىرى بويىچە چۈشەندۈرۈشلىرىگە رەددىيە بېرىپ، نوۋەتتىكى ئىلمىي مەسىلىلەرگە ۋە ئەملىي مەسىلىلەرگە ماتېرىيالىستىك نۇقتىنەزەر بويىچە مۇئامىلە قىلىشنىڭ ئۇلۇغلۇقىنى يارىتتى.

بۈگۈنكى كۈندە ماركسىزملىق پەلسەپىۋى ماتېرىيالىزىم دۇنياۋى ئىدىيالىستىك ئەكسىيەتچى كۈچلەرگە قارشى تۇرىدىغان بىردىن-بىر پەلسەپىۋى نەزەرىيىدۇر، ئۇ دۇنيا مەنزىرىسىنى ئىلمىي ھالدا ئەسۇرلەپ بېرىپ، تەبىئەت دۇنياسىنى ۋە جەمىيەتنى چۈشەندۈرە-دىغان ئىلمىي پىرىنسىپ ۋە ئۇسۇلنى قوغدايدى، ئەمگەكچىلەرگە كومۇنىزمنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن كۈرەش قورالىنى بەردى. ماركسىزملىق پەلسەپىۋى ماتېرىيالىزىم ھازىرقى زامان تەبىئى پەن

تەرەققىياتىنىڭ نەزەرىيىۋى ئاساسى. مۇچۇرىن تەلىماتى ماركسزىمچە ماتىرىيالستىك دۇنياقاراشقا ئاساسەن ۋېتسمانىزىم-موركانىزىمنى يەكدى. سوۋېت ئىتتىپاقى فىزىكلىرى ۋە دۇنياىدىكى بارلىق تەرەققىيەرۋەر ئالىملار دىيالېكتىك ماتىرىيالىزىمغا ئاساسەن، يەنىنىڭ ئىلگىرىلىشىگە توسالغۇ بولىدىغان، يەن بىلەن دىنىي مۇرەسسەلەشتۈرۈدىغان "فىزىكىلىق" ئىدىيالىزىمغا قارشى كۈرەش قىلماقتا. ماركسزىملىق پەلسەپىۋى ماتىرىيالىزىم بارلىق ئىلىم-پەن تارماقلىرىدىكى خادىملارنى ئەملىي نەتىجىلەرگە ئېرىشىش ئۈچۈن ياردەم بېرىدىغان بىردىن-بىر توغرا يېتەكچى ئىدىيە بىلەن تەمىنلىدى. ماركسزىمچە ماتىرىيالىستىك دۇنياقاراش ئەمگەكچى ئاممىغا كومۇنىستىك تەربىيە ئېلىپ بېرىش، دىنىي بىر تەرەپلىمە قاراش ۋە ئاڭدىكى دىنىي قالدۇق ئىدىيىلەرگە قارشى كۈرەش قىلىشتىكى قۇدرەتلىك قورال. ماركسزىمچە ماتىرىيالىستىك دۇنياقاراش باشتىن-ئاخىر پارتىيۋىلىككە ئىگە بولۇپ كەلدى. ئۇ ھەرقانداق تۈس بىلەن ئوتتۇرىغا چىققان ئىدىيالىزىمغا قارشى تۇرىدۇ. بۇ نۇقتا نۇۋەتتە ئالاھىدە مۇھىم. چۈنكى ھازىرقى زامان بۇرژۇئا پەلسەپىسىنىڭ نۇرغۇن "ئاق يېڭى" ئېقىملىرى ماتىرىيالىزىمغا قارشى تۇرماقتا ۋە ماتىرىيالىزىمغا بوھتان چاپلىماقتا. بۇنىڭ بىلەن ئۇلار ئۇزىنى "پارتىيۋىلىگى يوق" قىلىپ نىقابلاپ، ئۇزىنى پەلسەپىدە كۈرەش قىلىۋاتقان مەزھەپچىلەردىن "ئۈستۈن قويۇش"قا ئۇرۇنۇۋاتىدۇ. ماركسزىم-لېنىنزىمنىڭ ئۇلۇغ ئىدىيىسىنى قىبلىنامە قىلىپ، ئاشكارا ۋە يوشۇرۇن "ئېتىقاتچىلىقنىڭ زاكا غالچىلىرى"نى پاش قىلىش ماركسزىمچى پەيلاسوپلارنىڭ ۋەزىپىسى ۋە بۇرچى.

«ماركسىزىم ۋە تىلشۇناسلىق مەسىلىلىرى»

«Марксизм и вопросы язык- «马克思主义和语言学问题» ознания» ستالىننىڭ 1950-يىلى «ھەقىقەت» گېزىتىدە

تىلشۇناسلىق مەسىللىرى ھەققىدە قانات يايدۇرۇلغان مۇھاكىمە ئۇچۇن يازغان ئەسىرى. ستالىن بۇ ئەسىردە، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ تىلشۇناسلىغىنى تۆۋۈق يولغا باشلىماقچى بولغان ماررنىڭ ماركسزىمغا قارشى تىلشۇناسلىق تەلىماتىنى چوڭقۇر تەنقىت قىلغان. ستالىن دىيالېكتىك ماتېرىيالىزم ۋە تارىخىي ماتېرىيالىزمنىڭ ئاساسىي پىرىنسىپلىرىغا ئاساسەن، ماركسزىم ـ لېنىنزمنىڭ تىلشۇناسلىق نەزەرىيىسىنى چوڭقۇر ۋە ئەتراپلىق دەللىللىگەن ھەم راۋاجلاندۇرغان.

ماررنىڭ ئاساسىي نۇقتىنەزىرى: تىل ئىقتىسادىي بازىستىن ئۇستۇن تۇرىدىغان ئۇستقۇرۇلما، تىل سىنىپىلىققا ئىگە، ئۇ دەۋرىلىك ھالدا پارتلاش شەكلى بىلەن راۋاجلىنىدۇ، تىل كىشىلەرنىڭ ئالاقە قورالى ئەمەس، بەلكى بىر سىنىپنىڭ يەنە بىر سىنىپقا قارشى تۇرىدىغان كۆرەش قورالى دېگەندىن ئىبارەت. بۇ نۇقتىنەزىرلەر ۋە باشقا غەيرى ماركسزىملىق چاكىنا نۇقتىنەزىرلەرنىڭ ھەممىسى كىشىلەرنىڭ تىلشۇناسلىقنىڭ ئۇپ مەسىللىرىنى توغرا ھەل قىلىشقا توسقۇنلۇق قىلىپ كەلدى. ستالىن مۇنداق دەپ كۆرسىتىدۇ: تىل ئۇستقۇرۇلما ئەمەس. تىل ئۇستقۇرۇلمىغا ئوخشىمايدۇ، ئۇستقۇرۇلما ئىقتىسادىي بازىس بىلەن بىرلىكتە ئۇزگىرىدۇ، ئۇ بىر دەۋرنىڭ مەھسۇلى؛ تىل بولسا نۇرغۇن دەۋرنىڭ مەھسۇلى بولۇپ، ئۇنىڭ ئومرى ھەرقانداق بىر بازىس ۋە ئۇستقۇرۇلمىنىڭ ئومرىدىن چەكسىز ئۇزۇن بولىدۇ. تىل ئۇستقۇرۇلمىغا ئوخشاش بۇ ياكى ئۇ بازىستىن پەيدا بولغان ئەمەس. بەلكى نۇرغۇن ئەسىرلەر داۋامىدا جەمىيەت تەرەققىيات تارىخىنىڭ پۈتۈن جەريانىدا پەيدا بولغان. تىل ئۇستقۇرۇلمىغا ئوخشىمايدۇ، ئۇستقۇرۇلما پەقەت بازىسنىڭ ۋاستىسى ئارقىلىق ئىشلەپچىقىرىش بىلەن ۋاستىلىك ھالدا مۇناسىۋەت باغلايدۇ؛ تىل بولسا ئىشلەپچىقىرىش داۋامىدىكى ئۇزگىرىشلەرنى دەرھال، ئۇنىڭ ئۇستىگە پۈتۈن

ئەكس ئەتتۇرىدۇ. شۇڭلاشقا، تىلنى سىنىپىلىقىغا ئىگە بولغان ھادىسىلەر قاتارىغا كىرگۈزۈپ قويۇش خاتا ۋە زىيانلىق. مارر ۋە ئۇنىڭ مۇرتلىرى تىلنى سىنىپىلىغى بار كاتېگورىيىگە كىرگۈزۈشكە ئۇرۇندى، بۇ ماركسزملىق مىللەت ئۇقۇمىغا خىلاپ كېلىدۇ. چۈنكى ئورتاق تىل مىللەتنىڭ ئالاھىدىلىكىنىڭ بىرى بولۇپ ھىساپلىنىدۇ. ستالىن تىلنىڭ تەرەققىيات قانۇنىيىتىنى ئېچىپ بەردى ھەمدە ئۇنى دەللىلىدى. ئۇ مارردىكى قىلچە مەنىسىز بولغان، ئەمىلىيەتكە خىلاپ بولغان باسقۇچ نەزەريىسىگە رەددىيە بەردى. باسقۇچ نەزەريىسى بويىچە بولغاندا، كونا تىل مەلۇم بىر باسقۇچقا كەلگەندە ئۇيۇقسىز پارتلاش ئارقىلىق يوقلارمىش، ئۇنىڭ ئورنىغا يېڭى ئىقتىسادىي بازىسقا ئۇيغۇن كېلىدىغان يېڭى تىل پەيدا بولارمىش. ستالىن مۇنداق دەپ يازمدۇ: "ماركسزىم تىل تەرەققىياتىدا ئۇيۇقسىز پارتلاشنىڭ بولۇشنى، مەۋجۇت تىلنىڭ ئۇيۇقسىز ھالاك بولۇشنى ۋە يېڭى تىلنىڭ ئۇيۇقسىز پارتىلىشنى ئېتىراپ قىلمايدۇ." («ماركسزىم ۋە تىلشۇناسلىق مەسىللىرى»، 1974 ـ يىل ئۇيغۇرچە نەشرى، 37 ـ بەت) ستالىن ئىلگىرىكى تىلارنىڭ بىر بىرىگە تەسىر كۆرسىتىش قانۇنىيىتىنى ئېچىپ بەردى، كېلىچەكتىكى كوممۇنىزم جەمئىيىتىدە نۇرغۇن تىلنىڭ قوشۇلۇپ بىر ئورتاق تىلغا ئايلىنىش جەريانىنىڭ قانداق پەيدا بولىدىغانلىقىنى چۈشەندۈرۈپ بەردى. ستالىننىڭ تىلشۇناسلىق ئوغرىسىدىكى ئەسىرى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ تىلشۇناسلىغى ئۈچۈن ئېنىق يول كۆرسىتىپ بەردى ھەمدە سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ سوتسىيالىستىك مەدەنىيەت قۇرۇلۇشىنىڭ مۇھىم ھالقىسىدىن بىرى بولغان سوۋېت ئىتتىپاقى تىل قۇرۇلۇشىنىڭ ئەمىلىيتى ئۈچۈن چوڭقۇر نەزەريىۋى ئاساس سېلىپ بەردى. ئۇ تىل يادىكار-لىقلىرىغا مۇئامىلە قىلىشنىكى زىيانلىق بولغان نۇقتىنەزەرلەرنى ئېچىپ تاشلىدى ھەمدە تىل تەرەققىياتىنىڭ ئۇزلۇكسىز بولىدىغانلى-

ھىنى ئىنكار قىلىدىغان مارر "تەلىماتى" ــ پۈرولېتارىيات مەدەنىيىتى تەرەپدارلىرى بىلەن روسىيە پۈرولېتارىيات يازغۇچىلار جەمئىيتى تەرەپدارلىرىنىڭ چاكىنا نۇقتىنەزەرلىرىنىڭ يەنە بىر خىل شەكلى، دەپ كۆرسەتتى.

ستالىن بازىس بىلەن ئۇستۇقۇرۇلمىغا مۇنداق دەپ تەبىر بەردى: بازىس جەمئىيەت تەرەققىياتىنىڭ مۇئەييەن باسقۇچتىكى ئىجتىمائى ئىقتىسادىي تۈزۈمدىن ئىبارەت؛ ئۇستۇقۇرۇلما جەمئىيەتنىڭ سىياسى، قانۇن، دىن، سەنئەت، پەلسەپە نۇقتىنەزەرلىرىدىن شۇنىڭدەك بۇ نۇقتىنەزەرلەرگە مۇۋاپىق كېلىدىغان سىياسى مۇئەسسەسىلەر، قانۇن مۇئەسسەسىلىرى ۋە شۇنىڭغا ئوخشاش مۇئەسسەسىلەردىن ئىبارەت. ستالىن ئۇستۇقۇرۇلمىنىڭ تۇرلۇك خۇسۇسىيەتلىرىنى چۈشەندۈرۈپ كېلىپ، **بازىس ۋە ئۇستۇقۇرۇلما"** نىڭ بىر بىرىگە تەسىر كۆرسىتىدىغانلىقىنى كۆرسىتىپ بەردى.

ستالىننىڭ كونا سۇپەتتىن يېڭى سۇپەتكە ئۆتۈش ئوقۇرمەندىكى دىيالېكتىك قانۇنىيەت مەسىلىسى ئۇستىدىكى يولىبورۇغىي زور ئەھمىيەتكە ئىگە. ستالىن مارىزىمنىڭ ئەڭ پارتلاش ئارقىلىق راۋاجلىنىدۇ دەيدىغان نەزەرىيىسىنى تەنقىت قىلىپ كېلىپ مۇنداق دەپ كۆرسەتتى: "پارتلاش يولى بىلەن كونا سۇپەتتىن يېڭى سۇپەتكە ئۆتۈش قانۇنىيىتى ئىنسانلىق تەرەققىيات تارىخىغا ياپ كەلمەسلىك بىلەنلا قالماي، بەلكى بازىس ياكى ئۇستۇقۇرۇلمىغا ئوخشاش باشقا ئىجتىمائى ھادىسىلەرگىمۇ ھەرقانداق ۋاقىتتا ياپ كېلىۋەرمەيدۇ." (يۇقۇرىدىكى كىتاپ، 39ــبەت) مەۋجۇت تۈزۈمنى شەيئىلەردە ئىنقىلاپىنىڭ پارتلىشى ھەمدە ئۇنىڭ ئورنىغا يېڭى شەيئىلەرنىڭ دەسسىشىدىن ئىبارەت سەكرەش پەقەت قارىمۇقارشى سىنىپلار مەۋجۇت جەمئىيەتتىلا زورۇر. مەسىلەن، كاپىتالىستىك تۈزۈمدىن سوتسىيالىستىك تۈزۈمگە ئوتۇشتە مۇشۇنداق سەكرەش

زورۇر. لېكىن، پارتىلاش شەكلىدىكى سەكرەش قارىمۇ-قارشى سىنىلار يوق جەمىيەتتە ھەرگىز زورۇر ئەمەس. سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ يېزا ئىگىلىگىنى كوللېكتىپلاشتۇرۇشى بۇنىڭ بىر مىسالى، ئۇ كونا سۇپەتتىن تەدرىجى ھالدا يېڭى سۇپەتكە ئوتىدىغان ئوزگىرىش بولۇپ ھىساپلىنىدۇ.

ستالىننىڭ «ماركسزىم ۋە تىلشۇناسلىق مەسىلىلىرى» دېگەن ئەسىرىدە رىيالىلىقتا تارىخىي پوزىتسىيە بىلەن مۇئامىلە قىلىش مەسىلىسىمۇ يەنىمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا جارى قىلدۇرۇلغان. بۇ ئەسەردە ئىجتىمائى ھادىسىلەرنى تەھلىل قىلىشتىكى دوگمىچىلىقنى ۋە تالىپلىق ئادىتىنى زەربە بېرىلگەن. ستالىن مۇنداق دەپ كورسەتتى: "ماركسزىم بارلىق زامان ۋە دەۋرلەرگە مۇتلەق مۇۋاپىق كېلىدىغان، ئوزگەرمەيدىغان خۇلاسە ۋە فورمولىلارنى ئېتىراپ قىلمايدۇ. ماركسزىم بارلىق دوگمىچىلىقنىڭ دۇشمنى." (يۇقۇرىدىكى كىتاب، 77 ـ بەت)

ستالىننىڭ بۇ ئەسىرىدە مىللى مەسىلە يەنىمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا جارى قىلدۇرۇلغان. ستالىن مىللەت ۋە مىللى تىلنىڭ سوتسىيالىزم دۇنيا مىقياسىدا غەلبە قىلىشتىن ئىلگىرى ۋە كېيىنكى تەرەققىيات قانۇنىيىتىنى كورسىتىپ بەردى.

ستالىننىڭ «ماركسزىم ۋە تىلشۇناسلىق مەسىلىلىرى» دېگەن ئەسىرى ماركسزىملىق بىلىش نەزەرىيىسى ئۇچۇن زور ئەھمىيەتكە ئىگە. ستالىن مۇنداق دەپ كورسىتىدۇ: ماررغا ئوخشاش تىل بىلەن تەپەككۇرنى ئايرىتۇەتمەسلىك كېرەك. ئەگەر تەپەككۇر تىلدىن ئايرىلغان ھالدا مەۋجۇت بولۇپ ئۇرالايدۇ دەپ قارالسا، بۇ ئىدىيالىزم پائقىغا يېتىپ قالغانلىق بولىدۇ. تىل تەپەككۇرنىڭ "تەبىي ماددىسى"، تەپەككۇرمۇ پەقەت تىل ئاساسىدىلا مەۋجۇت بولۇپ تۇرالايدۇ. تىل بىلەن تەپەككۇرنىڭ ئوزئارا مۇناسىۋىتى

توغرىسىدىكى ھەقىقى ماركسىزىملىق قاراش سوۋېت ئالىملىرىنى قوراللاندۇرۇپ، پىكىر بىلەن تىلنى ئايرىپ تاشلايدىغان ئىدىيالىستلارغا قارشى تۇرۇش، شۇنداقلا يەنە باشقا ئىدىيالىستلارغىمۇ قارشى تۇرۇش ئىمكانىيىتىنى ئىگە قىلىدى، بۇلار تىلنى يەككە-يىگانە ھالدا مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدىغان نەرسە قىلىپ قويۇپ، تىل بىلەن تەپەككۇرنىڭ چەمبەرچەس باغلانغانلىغىنى شۇنىڭدەك تىل ئارقىلىق خاتىرىلەش ھەمدە تەپەككۇر پائالىيىتىنى مۇستەھكەملەش قاتارلىق پاكىتلارنى قەستەن يوقاتقا چىقاردى. ھازىرقى زامان بۇرژۇئا ئەكسىيەتچىل پەلسەپىدە ئاتالمىش سىمانتىكىلىق ئىدىيالىزم (**سىمانتىكىلىق پەلسەپە***گە قارالا) دىگەن نېمە كەلا ئېنىق بۇرمەكتە، بۇنداق ئىدىيالىزم سىنىپىي دۇنياقاراش ئوتتۇرىسىدىكى ۋە سىنىپىي ئىدىيە سېستىمىلىرى ئوتتۇرىسىدىكى تۈپ قارىمۇ-قارشىلىقنى، ماتېرىيالىزم بىلەن ئىدىيالىزم ئوتتۇرىسىدىكى قارىمۇ-قارشىلىقنى تىلدىكى ئىسىملارنىڭ ۋە ئىبارىلەرنىڭ "ناتوغرا" ئىشلىتىلگەنلىگى ۋە باشقىلارغا باغلاپ قويدى. پەلسەپىدىكى بۇرژۇئا ئەكسىيەتچىلىرى مۇشۇنىڭغا ئوخشاش ئۇسۇللارنى قوللىنىپ ئىدىيالىزمنىڭ ئۇمۇمىي ئىشلىرىنى قوغداشقا ئۇرۇندى. ماركسىزىم، تىل بولمىغان تەپەككۇر مەۋجۇت ئەمەس؛ تىل ئوبېكتىپ رىيالىلىقنى بىلىشتىكى تەپەككۇر پائالىيىتىنىڭ نەتىجىسىنى سوز ۋە سوزدىن تەركىپ تاپقان جۈملىلەر بىلەن خاتىرىلەيدۇ ۋە مۇستەھكەملەيدۇ. دەپ قارايدۇ، بۇ پىرىنسىپ بۇرژۇئا پەيلاسوپلىرىنىڭ پەنگە قارشى تۇرۇلۇك نەزەرىيىلىرىنى ئېچىپ تاشلىدى. ستالىنىڭ ئەسىرىدە بىلىشنىڭ پەلسەپە تەلىماتى بىلەن تىلشۇناسلىق ئىلمى ئوتتۇرىسىدىكى زىچ مۇناسىۋەت چۈشەندۈرۈپ بېرىلگەن، تىلنىڭ بىلىش نەزەرىيىسىگە بولغان ئەھمىيىتى چۈشەندۈرۈپ بېرىلگەن.

ستالىن ئوز ئەسىرىدە مۇھاكىمە يۈرگۈزۈشنىڭ ۋە ئوخشاش

بولمغان پكىرلەر ئوتتۇرىسىدىكى بەس-مۇنازىرىنىڭ ئىلىم-پەن تەرەققىياتىدىكى ئەھمىيىتىنى تەكىتلەپ، مۇھاكىمە ۋە ئوخشاش بولمغان پكىرلەر ئوتتۇرىسىدىكى بەس-مۇنازىرە بولمسا، ھەرقانداق پەن راۋاجلىنالمايدۇ ۋە نەتىجە قازىنالمايدۇ، دەپ كۆرسەتكەن ئىدى.

ستالىننىڭ «ماركسىزم ۋە تىلشۇناسلىق مەسىلىلىرى» دىگەن ئەسىرى ماركسىزملىق تىلشۇناسلىق تەلىماتىنىڭ ئىجادىي تۈردە راۋاجلاندۇرۇلۇشى بولۇپ ھىساپلىنىدۇ.

«ماركسىزم ۋە مىللى مەسىلە» 《马克思主义和民族问题》 «Марксизм и национальный вопрос» ستالىننىڭ ئەسىرى، ماركسىزمنىڭ مىللى مەسىلە توغرىسىدىكى ئالا مۇھىم ئەسەرلىرىدىن بىرى. بۇ كىتابنى ستالىن 1912-يىلىنىڭ ئاخىرى 1913-يىلىنىڭ باشلىرىدا چەتئەلدىكى بىرىپ لېنىن بىلەن كورۇشكەن، مەركىزىي كومىتېت ئەزاسى ۋە پارتىيە خىزمەتچىلىرى بىرلەشمە يىغىنىغا قاتناشقان چېغىدا يازغان ئىدى. 1913-يىلى، بۇ ئەسەر «مىللى مەسىلە ۋە سوتسىيال دېموكراتلار پارتىيىسى» دىگەن سەرلەۋھىدە بولشېۋىكلارنىڭ «مەرىپەت» دىگەن ژورنىلىنىڭ 3-5-سانلىرىدا بىرىنچى قېتىم ئېلان قىلىنغان. 1914-يىلى پېتىربۇرگىدىكى «دولقۇن» نەشرىياتى تەرىپىدىن كىتابچە قىلىپ نەشر قىلىنغان. لېنىن ژورنال تەھرىر بولۇمىدىكى بەزىلەرنىڭ بۇ ماقالىنىڭ مۇھاكىمە قىلىدىغان جايى بار دەپ قارىغانلىقىدىن خەۋەر تاپقاندا، بۇنىڭغا قەتئى قارشى تۇرۇپ مۇنداق دەپ يازغان ئىدى: "ئەلۋەتتە بىز بۇنىڭغا مۇتلەق قارشى تۇرىمىز. بۇ ماقالا **بەك ياخشى** چىزىلىپتۇ. بۇ نوۋەتتىكى مۇھىم مەسىلە، بىز بۇندىچە ئەبلەخلەرگە نىسبەتەن پىرىنسىپالىق مەيدانىمىزدىن قىلچە ۋاز كەچمەيمىز." («لېنىن ئەسەرلىرى»، رۇسچە 4-نەشرى، 35-توم، 60-بەت)

ستالىن بۇ ئەسىردە ماركسزملىق **مىللەت*** نەزىرىيىسىنى يەرپا قىلىپ، ئىنقىلابىنىڭ ئومۇمى مەسلىسىنىڭ بىر قىسمى بولغان مىللى مەسىلىنى كومپوزىتسىيە روھ بىلەن ھەل قىلىشنىڭ پىرىنسىپلىرىنى بايان قىلىپ بەردى ھەمدە ئىشچىلارنىڭ خەلقارا ئىتتىپاقىلىغى پىرىنسىپلىرىنى دەللەپ بەردى. ستالىن بۇ ئەسىردە ئىككىنچى ئىنتېرناتسونالنىڭ ئاغىچىلىق ۋە مىللەتچىلىك پۇروگراممىسىغا زەربە بەردى. كېيىن ستالىن «ماركسزىم ۋە مىللى مەسىلە» دېگەن كىتابىنىڭ مەيدانغا كېلىش مۇھىتىنى تەھلىل قىلىپ مۇنداق دەپ يازغان ئىدى: بۇ ئەسەردە "روسىيە سوتسىيال دېموكراتلار پارتىيىسى ئىچىدە جاھانگىرلىك ئۇرۇشى باشلىنىشتىن ئىلگىرىكى بىر يېرىم يىل ئىچىدىكى پومىشىك-چارپادىشا ئەكسىيەتچىلىگى دەۋرى يەنى روسىيە بۇرژۇئا دېموكراتىك ئىنقىلابىنى تەرەققىي قىلغان دەۋردىكى مىللى مەسىلە توغرىسىدا پىرىنسىپال تالاش-تارتىش بولغان مەزگىل ئەكس ئەتتۇرۇلگەن. ئەينى ۋاقىتتا، ئىككى خىل مىللى نەزىرىيە ئوزئارا كۈرەش قىلىۋاتاتتى. شۇلاشقا بۇنىڭغا مۇناسىپ ھالدا ئىككى مىللى پۇروگراما كېلىپ چىقتى: بىرى **ئاۋستىرىيىنىڭ** يەنى بۇند ۋە مېنشېۋىكلار قوللىغان پۇروگراممىسى، يەنە بىرى، **روسىيىنىڭ** يەنى بولشېۋىكلارنىڭ پۇروگراممىسى" («ستالىن ئەسەرلىرى»، خەلق نەشرىياتىنىڭ 1956-يىل خەنزۇچە نەشرى، 4-توم، 327-بەت). بۇ دەۋرده لېنىن مىللى مەسىلىگە دائىر «مىللى مەسىلە توغرىسىدىكى تەنقىدىي پىكىر»، «مىللەتلەر-نىڭ ئوز تەقدىرىنى ئوزى بەلگىلەش ھوقۇقى توغرىسىدا» دېگەن ئىككى ئەسەرنى يازدى. لېنىن بۇ ئىككى ئەسەردە، باشقا ئەسەر-لىرىدىكىگە ئوخشاش، يەنىمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا ماركسزىمنىڭ مىللى مەسىلە توغرىسىدىكى نەزىرىيىسىنى ئىجاتچانلىق بىلەن راۋاجلاندۇرۇپ، ماركسزىمنىڭ مىللى مەسىلە توغرىسىدىكى

پۈرولېتارىيات ئۆستىدە مۇھاكىمە يۈرگۈزدى. ستالىننىڭ «ماركسىزم ۋە مىللى مەسىلە» دېگەن ئەسىرى لېنىننىڭ ئەسىرى بىلەن بىرلىكتە كومموپنستىك پارتىيىنىڭ مىللى مەسىلە توغرىسىدىكى نەزەرىيىسى ۋە سىياسەتلىرىنى دەللىلەپ جەھەتتە غايەت زور رول ئويناندى. ستالىن بۇ ئەسىرىدە شەرھىلەپ بەرگەن پېرىنسىپ ئۇنىڭ «مىللى مەسىلە ۋە لېنىنىزم» (1929) دېگەن ئەسىرىدە ۋە باشقا ئەسەرلىرىدە يەنىمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا راۋاجلاندۇرۇلدى. (**مىللەت**؛ **مىللى مەسىلە**)*گە قارالسۇن*

ماركوۋىچ، سۆبتوزار 斯维托扎尔·马尔柯维奇·Маркович, Светозар (1846—1875) سېربىيىلىك مەشھۇر جەمئىيەت ئەربابى، دېموكراتىزمچى، ئىنقلابچى، ماتېرىيالىست پەيلاسوپ ۋە خىيالىي سوتسىيالىزمچى. ئۇنىڭ دۇنياقارىشى سېربىيىدە بۇرژۇئا دېموكراتىك ئىنقلابىنى يولغا قويۇش مەسىلىسى كەسكىن ھالدا ئوتتۇرىغا قويۇلغان مەزگىللەردە شەكىللەنگەن. روسىيە ئىنقلابىي دېموكراتىزمچىلىرىنىڭ ئىدىيىسى ماركوۋىچنىڭ دۇنياقارىشىغا ئالاھىدە زور تەسىر كۆرسەتكەن. ئۇنىڭ پېتېربۇرگدا ئوتكۈزگەن ئىككى يىرىم يىللىق ھايانى ئۇنىڭ دۇنياقارىشىنىڭ شەكىللىنىشىدە ھەل قىلغۇچ ئەھمىيەتكە ئىگە. ماركوۋىچنىڭ ياشاش پرىنسىپى: "سېربىيە خەلقى ئارىسىدا خۇددى روسىيە خەلقى ئارىسىدىكى چېرنىشېۋسكى، دوبرولىيۇبوۋ قاتارلىقلارغا ئوخشاش بىر ئادەم بولۇش"تىن ئىبارەت. ئۇ قەزغىن ئىنقلابچى، ۋەتەنپەرۋەر ۋە ئېنتېرناتسونالىزمچى، ئاپالىلارنىڭ ئەركىنلىك ۋە باراۋەرلىك ھوقۇقىنىڭ قوغدىغۇچىسى ئىدى. ماركوۋىچ: "سېربىيە خەلقىنىڭ بالقان يېرىم ئارىلىدا ئىنقلاپ قىلىشتىن باشقا چىقىش يولى يوق....." دەپ يازغان. ئۇ بالقان يېرىم ئارىلىدىكى ھەرقايسى ئېزىلگۈچى مىللەتلەرنىڭ مىللى ئازاتلىق ۋە ئىجتىمائى ئازاتلىقنى قولغا كەلتۈرۈشىنى قەتئىي تەشەببۇس

قىلغان ھەمدە مىللى مەسىلە بىلەن ئىجتىمائى ئىسلاھات ئوتتۇرىسىدىكى زىچ باغلىنىشنى كورسىتىپ ئوتكەن ئىدى. ماركوۋىچ مۇنداق دەيدۇ: "بىر مىللەتنىڭ باشقا بىر مىللەتنىڭ زوراۋانلىغى ئاستىدىن ئازات بولۇشى پەقەت تۇرغۇن ئەركىنلىك ھالقىلىرى ئىچىدىكى بىر ھالقىدىنلا ئىبارەت". "..... ئوزى قۇل بولۇپ ئۇرۇقلۇق، باشقىلارنى مەڭگۇ ئازات قىلالمايدۇ." ماركوۋىچ خانلىق تۇزۇم، بىۋروكراتلىق تۇزۇم، لىبېرالىزم ۋە چوڭ سېربىيىچىلىكنىڭ دۇشمىنى، ئۇ خانىۋەيران بولۇۋاتقان دىخانلار ئامىسى ۋە قول ھۈنەرۋەنلەرنىڭ مەنپەئەتىگە ۋەكىللىك قىلاتتى.

سۆھبتوزار ماركوۋىچ گەرچە ماركس ۋە ئېنگېلىسنىڭ ئاساسلىق ئەسەرلىرىنى ئوقۇغان ھەمدە بىرىنچى ئېنتېرناتسونال روسىيە شۇبە تەشكىلاتىنىڭ مۇخبىرى سۈپىتىدە بىرىنچى ئېنتېرناتسونالغا قاتناشقان بولسىمۇ، لېكىن ئۇ ئوزىنى دىيالېكتىك ماتېرىيالىزىم، تارىخىي ماتېرىيالىزىم ۋە ئىلمىي سوتسىيالىزىم سەۋىيىسىگە كوتىرەلمىگەن، پۇرولېتارىياتنىڭ تارىخىي ۋەزىپىسىنى چۈشەنمىگەن ئىدى. ئۇ خاتا ھالدا: ئاتىلىق تۇزۇمدىكى بۈيۈك ئائىلە (задруга) ۋە يېزا جامائەسىنىڭ يارىدىمى بىلەن، خەلق ئىنقىلاۋىي غەلبە قازانغاندىن كېيىن كاپىتالىزىم تەرەققىيات باسقۇچىنى بېسىپ ئوتمەيمۇ سوتسىيالىزىمغا يەتكىلى بولىدۇ: دەپ ھىساپلىغان ئىدى. لېكىن، شۇنداقتىمۇ ئۇ يەنە كاپىتالىستىك ئىگىلىك سېستېمىسىنى ماركسنىڭ ئەسەرلىرىگە ئاساسلىنىپ ئۇرۇپ كەسكىن تەنقىت قىلغان ئىدى. ئۇ پارىژ كوممۇنىسىنى باتۇرلۇق بىلەن ئاقلىغان ئىدى.

ماركوۋىچنىڭ پەلسەپىۋى نوقتىنەزىرى ئۇنىڭ ئىنقىلاۋىي دېموـ

كراتىزملىق پۈروگراممىسى بىلەن زىچ باغلانغان ھەمدە بۇ پۈروگراممىنىڭ نەزەرىيىۋى ئاساسى قىلىنغان. ماركوۋىچ ئوزىنىڭ «پەن ۋە تۈرمۇشنىڭ رىيال يونۇلۇشى» (1871—1872) دېگەن ئاساسلىق پەلسەپە ئەسىرىدە **چېرنىشېۋسكى***نىڭ ماتېرىيالىستىك ئىدىيىسىدە چىڭ تۇرغان ھەمدە چېرنىشېۋسكىنى "بىزنىڭ ئۇلۇغ ئۇستازىمىز" دەپ ئاتىغان. ماركوۋىچ ماددا بىرلەمچى ۋە ئالاقە ئىككىلەمچى دېگەن پوزىتسىيىنى، شۇنىڭدەك دۇنيانى بىلگىلى بولىدىغانلىقى توغرىسىدىكى كوزقاراشنى قوغدىغان، تەبىئەت دۇنياسىنىڭ تەرەققىيات جەريانىنىڭ چەكسىزلىگىنى ئوغرىسىدىكى دىيالېكتىك قائىدىنى ئوتتۇرىغا قويغان. ئۇ ئوز ئەسەرلىرىدە **دارۋىن*** ۋە **سېچېنوۋ***نىڭ ئەسەرلىرىدىن نەقىل كەلتۈرگەن. **پىساريۇ***نىڭ ئەسەرلىرىنىڭ تەسىرى ئارقىسىدا، ماركوۋىچ دارۋىنىزمنىڭ تارقاتقۇچىسى بولۇپ قالغان ئىدى. ئۇ پەننى قوغداش، دىنغا قارشى تۇرۇش يولىدا كەسكىن كۈرەشلەرنى ئېلىپ باردى. بىراق ئۇ ئىنسانىيەت جەمئىيىتىنىڭ تەرەققىيات قانۇنىيىتىنى ئىدىيالىستىك مەيدانىدا تۇرۇپ كۆزەتتى. ماركوۋىچ ئوزىنىڭ «شەرقتىكى سېرىبىيە» دېگەن ئەسىرىدە ۋە «ياۋروپادىكى ئىجتىمائى كۆرەش ۋە سىياسى كۆرەش» دېگەن ماقالىسىدا، شۇنىڭدەك باشقا ئەسەرلىرىدە، ئوزىنىڭ سىياسى نۇقتىنەزىرىنى شەرھىلىدى. سەنئەتكە بولغان كوزقاراش جەھەتتە، ماركوۋىچ چېرنىشېۋسكىنىڭ ماتېرىيالىستىك ئېستېتىكىسىنى ئاساس قىلدى. «خەلق ئىگىلىكىنىڭ قائىدىلىرى ياكى خەلق پاراۋانلىغى ھەققىدىكى پەن» دېگەن كىتابتا (بۇ كىتاپ چېرنىشېۋسكىنىڭ «سىياسى ئىقتىسات ھەققىدە ئومۇمى چۈشەنچە» دېگەن ئەسىرىنىڭ سېرىبىچە تەرجىمىسى ئىدى)، ماركوۋىچ چېرنىشېۋسكىنىڭ ئىقتىساتشۇناسلىق ھەققىدىكى نۇقتىنەزىرىنى بايان قىلدى.

ماكان 空間 Пространство **زامان ۋە ماكان***فا

قارالڤ.

«مايمۇننىڭ ئادەمگە ئايلىنىش جەريانىدا ئەمگەكنىڭ رولى» 《劳动在从猿到人转变过程中的作用》 «Роль труда в процессе превращения обезьяны в человека» ئېنگېلىسنىڭ ئەسىرى. ئېنگېلس بۇ ئەسىرىدە ماركسزىمنىڭ ئىنسانلارنىڭ كېلىپ چىقىشى ۋە راۋاجلىنىشى توغرىسىدىكى نۇقتىنەزىرىنى شەرھىلىگەن. بۇ ئەسەر 1876 ـ يىلى يېزىلغان بولۇپ، تېخى يېزىلىپ بولمىغان قولىيازما ئىدى. 1896 ـ يىلى بېرىنچى قېتىم نېمىچە نەشر قىلىندى.

دارۋىن* ئادەمنىڭ ھايۋانلاردىن كېلىپ چىققانلىغىنى دەلىللەپ بەردى ھەمدە بۇ مەسىلىنى زوئولوگىيە جەھەتتىن چۈشەندۈرۈپ بەردى. لېكىن، ئۇ چاغدا بۇ مەسىلە ئەتراپلىق ۋە توغرا ھەل قىلىنمىغان ئىدى. چۈنكى ئۇ چاغدا بۇ مەسىلە ئىجتىمائىيەت جەھەتتىن تېخى شەرھىلەنمىگەن ئىدى. بۇ مەسىلىنى ئېنگېلىس ھەل قىلدى. ئۇ ئىلغار تەبىي پەنلەرنىڭ ئادەم ھايۋاناتلاردىن كېلىپ چىققان دېگەن قائىدىسىنى تەتبىق قىلىپ، ئىنسانلارنىڭ كېلىپ چىقىشىنى بەلگىلەيدىغان **ئىجتىمائىي** قانۇنىيەتنى پۈتۈن زېھنى بىلەن تەتقىق قىلدى. مايمۇننىڭ ئادەمگە ئايلىنىشىدىكى ئاساسىي ئامىل ئەمگەك؛ ئەمگەك پەقەت ئىنسانلارغىلا خاس بولىدۇ. ئېنگېلس مۇنداق دەپ كۆرسىتىدۇ: "..... ئادەمنىڭ ئۆزىنى ئەمگەك ياراتقان." («تەبىەت دىيالېكتىكىسى»، 1979 ـ يىل ئۇيغۇرچە نەشرى، 287 ـ بەت) مايمۇننىڭ ئادەمگە ئايلىنىشىدا مۇئەييەن ئالدىنقى شەرت بولۇشى كېرەك. بۇنىڭدا ئىنسانلارنىڭ ئاتا ـ بوۋىسى ـ ئادەمسىمان مايمۇننىڭ ئۆرە ئۆرۈپ مېڭىشى ۋە ئالدى پۇتىنىڭ ئازات بولۇشى ھەل قىلغۇچ رول ئويناپدۇ. لېكىن، بۇ ئاتا ـ بوۋىلىرىمىزنىڭ ئالدى پۇتى پەقەت ئەڭ ئاددى ھەرىكەتنى قىلالايتتى. ئالدى پۇت ئىنتايىن ئۆزاق ۋاقىت

ئەمگەك قىلىش ئارقىسىدا ئاندىن ئادەمنىڭ قولىغا ئايلانغان. دېمەك، قول پەقەت ئەمگەك قىلىش ئەزاسلا ئەمەس، ئۇ يەنە ئەمگەكنىڭمۇ مەھسۇلى. ئەمگەك قىلىش ئەتىجىسىدە قولنىڭ بېتىلىشى پۈتۈن بەدەنگە تەسىر كۆرسەتكەن. ئىنسانلارنىڭ تىلىمۇ ئەمگەكنىڭ تەسىر كۆرسىتىشىدىن كېلىپ چىققان. دەل ئەمگەك جەريانىدىلا كىشىلەر ئوتتۇرىسىدا ئوزئارا سوزلىشىش ئېھتىياجى تۈغۇلغان.

ئەمگەك ۋە بوغۇملىرى ئېنىق سوزلەرنىڭ تەسىردە مېڭە زور دەرىجىدە تەرەققى قىلىشقا باشلىغان. مېڭە تەرەققى قىلىش بىلەن بىر ۋاقىتتا، سەزگۈ ئەزالىرىمۇ تەرەققى قىلىشقا باشلىغان. مېڭە ۋە سەزگۈ ئەزالىرىنىڭ تەرەققى قىلىشى، ئالاھ ۋە ئەقلىي يەكۈن چىقىرىش قابىلىيىتى قاتارلىقلارنىڭ تەرەققى قىلىشى ئوز نوۋىتىدە ئەمگەك ۋە **تىل**نىڭ تەرەققى قىلىشىغا زور دەرىجىدە تەسىر كۆرسەتكەن. **پاۋلوۋ**نىڭ ئالى نېرۋا پائالىيەتلىرى توغرىسىدىكى بىرىنچى سىگنال سىستېمىسى ئۈستىگە قۇرۇلغان ئادەمنىڭ ئىككىنچى سىگنال سىستېمىسى (تىل) توغرىسىدىكى تەلىماتى ئېنگېلسنىڭ تىلنىڭ ئادەم مېڭىسى تەرەققىياتى جەريانىدىكى رولى توغرىسىدىكى ئىدىيىسىنى دەللىلىدى.

ئادەمنىڭ ھايۋانلار دۇنياسىدىن ئايرىلىشىغا، "مۇكەممەل ئادەم" نىڭ مەيدانغا كېلىشىگە ئەگىشىپ، ئىنسانلار تەرەققىيات جەريانىغا زور تەسىر كۆرسىتىدىغان بىر خىل يېڭى ئامىل پەيدا بولدى— مايمۇنلار توپى ئىنسانلار جەمئىيىتىگە ئايلاندى. "ئىنسانلار جەمئىيىتىنى مايمۇنلار توپىدىن ئايرىپ تۇرىدىغان بەلگە نېمە؟ بۇ بەلگە— ئەمگەك." (يۇقۇرىدىكى كىتاب، 297—بەت) ئەمگەك قورال—سايمان ياساشتىن باشلانغان. قورال—سايمان ياساش ۋە ئۇنى ئىشلىتىش ئىنسانلارنىڭ كېيىنكى پۈتكۈل تەرەققىياتىغا نىسبەتەن ئىنتايىن زور ئەھمىيەتكە ئىگە. قورال—سايمان ئىنسانلارنىڭ تۇرلۇك ئوخشاش

بولمغان تەبىي شارائىتتا ياشاش ئىمكانىيىتىنى يارىتىپ بەردى. ھايۋانلار پەقەتلا تەبىئەت دۇنياسىدىن پايدىلىنىدۇ. ئادەملەر بولسا قورال-سايمانلارنىڭ ياردىمى بىلەن تەبىئەت دۇنياسىنى ئۆز مەقسەتلىرى ئۈچۈن خىزمەت قىلدۇرىدۇ. ئادەملەر سۈنئى ئەزا يەنى ئىشلەپچىقىرىش قوراللىرىنىڭ ياخشىلىنىشى ئارقىلىق تەبىئەت دۇنياسىغا ماسلىشىدۇ. ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنىڭ ئوسۇشى، ئالدى بىلەن ئىشلەپچىقىرىش قوراللىرىنىڭ ياخشىلىنىشى، ئادەمنىڭ ۋە جەمىيەتنىڭ تەرەققىياتىنى بەلگىلەيدۇ. ئېنگېلس تەرەققىياتنىڭ بۇ يولىنى قىسقىچە چۈشەندۈرۈپ ئوتكەن. ئۇ سوزىنى داۋاملاشتۇرۇپ مۇنداق دەپ كورسەتكەن ئىدى: ئادەم ئەمگەككە تايانغاندىلا تەبىئەت دۇنياسىغا ھوكۇمرانلىق قىلالايدۇ. "مانا بۇ ئادەمنى باشقا ھايۋانلاردىن ئايرىپ تۇرىدىغان ئاخىرقى ماھىيەتلىك پەرق، بۇ پەرقنى كەلتۈرۈپ چىقارغان نەرسە بولسا يەنىلا ئەمگەك." (يۇقۇرىدىكى كىتاب، 306-بەت)

ئېنگېلسنىڭ ماركسزىمنىڭ ئىنسانلارنىڭ كېلىپ چىقىشى توغرىسىدىكى تەلىماتىنى شەرھىلەپ بېرىدىغان بۇ ئەسىرى، دەل مۇشۇ ئىنتايىن مۇھىم مەسىلىدە بارلىق دىنىي ۋە ئىدىيالىستىك نەزەرىيىلەرگە ئۆزۈل-كېسىل رەددىيە بەردى. بۇ ئەسەر ھەم ناھايىتى چوڭقۇر يېزىلغان بولۇپ، ئۇنىڭدا ھەم ئىنتايىن مول ئەمىلىي ماتېرىياللار، ھەم چوڭقۇر نەزەرىيىۋى يەكۈنلەر بار، بۇ ئەسەر ماركسزىم كلاسسىك ئەسەرلىرى ئىچىدىكى ئاق ئىسل ئەسەرلەردىن بىرى. «ماىمۇننىڭ ئادەمگە ئايلىنىش جەريانىدا ئەمگەكنىڭ رولى» ـ ئېنگېلسنىڭ **«تەبىئەت دىيالېكتىكىسى»*** دېگەن ئەسىرىنىڭ بىر تەركىبىي قىسمى. ئېنگېلسنىڭ ئەل ۋە ئۇنىڭ ئىنسانىيەت جەمئىيتى تەرەققىياتىدىكى رولى توغرىسىدىكى ئىدىيىسى ستالىننىڭ **«ماركسزىم ۋە تىلشۇناسلىق مەسىلىسى»***

دىگەن كىتاۋدا يەنمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا راۋاجلاندۇرۇلغان.

مالبرانش، Мальбранш, 马勒伯朗士, 尼古拉 Никола (1638—1715) فرانسۇز ئىدىيالىست، ماتېرىيالىزمنىڭ ۋە ئىلاھسىزلىقنىڭ دۈشمنى. ئۇ ئىدىيالىستىك مەيدانىدا تۇرۇپ، **دېكارت*** سېستىمىسىدىكى ئىككى مەنبەچىلىكنى ئەمەلدىن قالدۇرۇشقا ئۇرۇنغان. يەلىسەپە جەھەتتە، مالبرانش خۇداغا بىر خىل ئالاھىدە رول بېرىدۇ. ئۇ مۇنداق دەپ قارايدۇ: خۇدا كائىناتنى يارىتىپلا قالماستىن، بەلكى ئۇنى كائىناتنى ئۇز ئىچىگە ئالغان بولىدۇ؛ خۇدانىڭ ھەمىشە ھەممە نەرسىگە ئارىلىشىشى كائىناتنىڭ ئۇزگىرىشىنىڭ بىردىن-بىر سەۋەبى؛ ئاتالمىش "تەبىئى سەۋەب" ۋە شۇنىڭدەك كېڭىيىش خاراكتېرىغا ئىگە ئىملى زات ۋە تەپەككۇر خاراكتېرىغا ئىگە ئىملى زات ئوتتۇرىسىدىكى "ئۇزئارا تەسىر" ھەچقاچان بولۇپ باقمىغان. بىلىش نەزىرىيىسى جەھەتتىمۇ مالبرانش ئىدىيالىزم مەيدانىدا تۇرۇپ، كىشىلەرنىڭ شەيئىلەرنى بىلىشى ھەرگىز شەيئىلەرنىڭ سەزگۈ ئەزالىرىغا تەسىر كۆرسىتىشىدىن بولمىغان دەپ قارايدۇ. ئۇ مۇنداق دەيدۇ: "كىشىلەر مېنى خىيالىي تۇيغۇدا ئىكەن دىسە دەۋەرسۇن،..... جىسىمنىڭ مېنى ئويغىتالايدىغانلىقى ھەققىدىكى قاراشقا قوشۇلالمايمەن." مالبرانش تۇيغۇ ھەچقانداق بىلىش رولىنى ئوينىيالمايدۇ دەپ قايتا-قايتا ئېيتقان. مالبرانشنىڭ قارىشىغا ئاساسلانغاندا، بىلىش كىشىلەرنىڭ كائىنات توغرىسىدىكى ئىدىيىسىنىڭ يۈزىستىلىشى، خۇدا بولسا بۇنداق ئىدىيىنىڭ مەنبەسى بولارمىش. مالبرانشنىڭ ئاساسىي ئەسىرى «ھەقىقەت ئىزلەش» (1674—1675) بولۇپ ھىسابلىنىدۇ.

مالتۇسچىلىق Мальтузианство 马尔萨斯主义 يەنگە قارشى بىر خىل ئەكسىيەتچىل نەزىرىيە بولۇپ، ئەمگەكچى خەلقنىڭ ئەھۋالى دۈشمنى. ئەنگلىيىلىك پوپ مالتۇس (1766—1834)

تەرىپىدىن يارىتىلغان. مالتۇس ئوزىنىڭ «نوپۇس توغرىسىدا» (1798) دېگەن ئەسىرىدە: تۇرمۇش ۋاستىلىرى ئارىفمېتىكىلىق پروگرېسسىيە (1، 2، 3، 4، 5.....) بويىچە كوپەيسە بارىدۇ، نوپۇس بولسا گېومېترىك پروگرېسسىيە (1، 2، 4، 8، 16.....) بويىچە كوپەيسە بارىدۇ، دەپ ھوكۇم چىقارغان. مالتۇس مۇنداق دەيدۇ: نوپۇسنىڭ ئىستىمال ۋاستىلىرى مىقتارى بىلەن ماس كەلمەسلىگى بىر خىل تەبىئى مەڭگۈلۈك قانۇنىيەت؛ پەقەت ئاھالە ئوشۇقچىلىقىنى تۈگەتكەندىلا، يەنى ئەمگەكچى خەلقنى ئاچلىقتىن ئولتۇرۇش ۋە بويتاق يۈرىدىغان قىلىش ئۈسۈلى ئارقىلىقلا، ئاندىن بۇ قانۇنىيەتنىڭ رولىنى يەڭگىللەتكىلى بولىدۇ. شۇ سەۋەبتىن، مالتۇسچىلار: ئەمگەكچى خەلقنىڭ ئازاپ-ئوقۇبەتىكە ئۇچرىشى ۋە ئاچ-يالىڭاچ، نامراتلار تۇرمۇش كوچۇرۇشىگە سەۋەبچى بولغان باش جىنايەتچى كاپىتالىزم، ئېكسپلاتاتسىيە قىلغۇچىلار بولماستىن، بەلكى ئەمگەكچى خەلقنىڭ ئوزى (چۈنكى ئۇلارنىڭ سانى كوپ)، دەپ ھىسابلىشىدۇ. ماركس مۇنداق دەپ يازىدۇ: مالتۇس بۇنداق يەكۈننى چىقىرىشتا "ئومۇمەن ھوكۇمران سىنىپلارنىڭ **مەنپەئەتىنى، بولۇپمۇ بۇ ھوكۇمران سىنىپلار ئىچىدىكى ئەكسىيەتچىلەرنىڭ مەنپەئەتىنى كوزدە تۇتقان؛** باشقىچە قىلىپ ئېيتقاندا، ئۇ بۇنداق مەنپەئەت ئۈچۈن پەننى **ئويدۇرۇپ چىققان.** بۇ ئېزىلگۈچى سىنىپلارغا بېرىپ تاقىشىدىغانلىقى ئۈچۈن، بۇنداق مەنپەئەت **ھەچىمىدىن تەپ تارتمايدۇ"** («قوشۇمچە قىممەت تەلىماتى تارىخى»، رۇسچە نەشرى، 2-توم، 1-قىسىم، 208-بەت). ماركس "ئاھالە ئوشۇقچىلىقى" ھەرگىز مەڭگۈ ئوزگەرمەيدىغان تەبىئەت قانۇنىيىتى بولماستىن، بەلكى پەقەتلا كاپىتالىستىك ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلىنىڭ تارىخىي قانۇنىيىتى ئىكەنلىگىنى دەللىلىدى. روسىيىدە ستروۋې، بۇلگاكوۋ قاتارلىقلار مالتۇسنىڭ نۇقتىسەزىرىنى قوللىغان ئىدى. لېنىن مۇنداق

دەپ دەلىل كەلتۈرگەن ئىدى: "بىزا ئىگىلىك روسىيىسىدىكى ئاھالىنىڭ ئوشۇقچىلىقى نوپۇسنىڭ كوپىيىشى بىلەن تۈرمۈش ۋاستىلىرى ئوتتۇرىسىدىكى ماسلىشالماسلىقتىن ئىبارەت. بۇلكى كاپىتالىنىڭ ھوكۈمرانلىق قىلىشىدىن كېلىپ چىقىقان." («لېنىن ئەسەرلىرى» خەلق نەشرىياتىنىڭ 1955 ـ يىل خەنزۇچە نەشرى 1 ـ توم، 455 ـ بەت)

ھازىرقى زامان بۇرژۇئا پەلسەپىسى مالتۇسنىڭ نەزەريىسىنى يەنە تىرىلدۈرۈپ، مالتۇسچىلىقتىن ئىبارەتكى خەلققە قارشى تۈرۈش قورالى سۈپىتىدە پايدىلىنىپ، جاھانگىرلىكنىڭ سىرتقا قارىتا كېڭەيمىچىلىك قىلىش سىياسىتى ئۈچۈن خىزمەت قىلماقتا. ئەكسىيەتچىل بۇرژۇئا ئىجتىمائىيەتشۇناسلىرى نوپۇسنى سۈنئى يول بىلەن ئازايتىش نەزەريىسىنى، يەنى "ئوشۇقچە" ئەمگەك نوپۇسنى يوقىتىش نەزەريىسىنى ئوچۇقتىن ـ ئوچۇق تەرغىپ قىلماقتا. ئۇلار، كاپىتالىزم دۇنياسىدىكى كەلگەن بارلىق ئاپەتلەرنى يوقىتىشنىڭ ئاچقۇچى ئەنە شۇ يەردە، دېيىشمەكتە.

جەمىيەتنىڭ يەنمۇ ئالغا قاراپ راۋاجلىنىشىغا توسقۇنلۇق قىلىۋاتقان كاپىتالىزم ھازىرقى زامان كاپىتالىستىك ئەللىرىدىكى ئەمگەكچىلەر ئامىسىنىڭ بالايى ـ ئاپەتكە ئۇچرىشىنىڭ ھەقىقى سەۋەبچىسى، ئىشسىزلىق، ئىقتىسادىي كىرىزىس ۋە ئۇرۇش قاتارلىق ھادىسىلەرنىڭ سەۋەبچىسىدۇر. نوپۇس قانۇنىيىتى تەبىئەت قانۇنىيىتى بولماستىن، بەلكى ئىجتىمائى قانۇنىيەتتۇر. "..... تارىخىكى ھەر بىر پەۋقۇلئاددە ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلى مۇناسىپ ھالدىكى ئۆزىگە خاس نوپۇس كوپىيىش قانۇنىيىتىگە ئىگە." (ماركس. «كاپىتال»، رۇسچە نەشرى، 1 ـ توم، 637 ـ بەت) سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ سوتسىيالىستىك تۈزۈمى كاپىتالىزمدىكى "ئاھالە ئوشۇقچىلىغى"نى مەڭگۈلۈك يوقاتتى. ھالبۇكى كاپىتالىزمدىكى "ئاھالە ئوشۇقچىلىغى" ئەمگەكچى خەلقنى تۈرمۈش ۋاستىلىرىدىن مەھرۇم قىلىشتىن باشقا

نەرسە ئەمەس. كاپىتالىزىم تۆزۈمىنىڭ يوقىلىشىغا ئەگىشىپ، "ئاھالە ئۇشۇقچىلىغى"مۇ كاپىتالىزىم شارائىتىدىكى باشقا ھادىسىلەرگە، مەسىلەن، ئىقتىسادىي كرىزىس، ئۇرۇش قاتارلىقلارغا ئوخشاش ئاخىر يوقىلىدۇ.

مال-مۇلۈك مۇناسىۋىتى 财产关系 Имущественные отношения مۇلۈكچىلىك مۇناسىۋىتىنىڭ ۋە **ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋەتلىرى"**نىڭ قانۇن جەھەتتە ئىپادىلىنىشى.

ماۋ زېدۇڭ 毛泽东 Мао Цзэ-Дун جۇڭگو كومپارتىيىسىنىڭ پارتىيىسىنىڭ ئۇلۇغ داھىسى، كاتتا ماركسىزم نەزەرىيىچىسى، جۇڭگو خەلقىنىڭ غەلىبىلىرىنىڭ تەشكىلاتچىسى. ماۋ زېدۇڭ 1893-يىل 12-ئاينىڭ 26-كۈنى خۇنەن ئولكىسىنىڭ شاۋشەن دېگەن يېزىدا بىر دېھقان ئائىلىسىدە تۇغۇلدى. ئۇ 6 يېشىدىن باشلاپ چوڭلار بىلەن بىرلىكتە ئېتىزدا ئەمگەك قىلدى، 8 يېشىدىن باشلاپ ئوقۇدى. 1911-يىلى ئىنقىلاپ باشلانغاندا، ماۋ زېدۇڭ ئىنقىلاۋىي ئارمىيىگە قاتناشتى. ئەمما ئىنقىلاپ مۇۋەپپەقىيەت قازىنالمىدى: ئاغدۇرۇپ تاشلانغان مەنچىڭ خاندانلىغىنىڭ ئورنىغا جۇڭگو مىللىتارىستلىرى ھاكىمىيەت بېشىغا چىقتى. ماۋ زېدۇڭ ئارمىيىدىن چېقىپ كەتتى. 1913-يىلى، چاڭشادىكى خۇنەن ئولكىلىك 1-شىفەن مەكتىۋىدە ئوقۇدى. ئۇزاق ئوتمەي ئۇ ئىنقىلاپقا مايىل ئوقۇغۇچىلارنىڭ رەھبىرى بولۇپ قالدى. ئۇ شىفەن مەكتەپتە ئوقۇغۇچىلار تەشكىلاتى-"شىنمىن ئىلمىي جەمئىيتى"نى ئۇيۇشتۇردى. ماۋ زېدۇڭ مۇنداق دەپ يازدى: مەكتەپتە ئاستا-ئاستا مېنىڭ ئەتراپىمغا ھەۋىسى ماڭا ئوخشايدىغان بىر توپ ئوقۇغۇچىلار توپلاندى. شۇنىڭ بىلەن بىر يادرو شەكىللەندى. بۇ يادرو كېيىن تەرەققى قىلىپ، جۇڭگونىڭ دولەت ئىشلىرى ۋە تەقدىرىگە ئىنتايىن زور تەسىر كۆرسەتكەن تەشكىلات بولۇپ قالدى. 1919-يىلى ماۋ زېدۇڭ ئوقۇغۇچىلار ئىچىدە ئېلىپ

بىرىلمان جاھانگىرلىكىكە، فېۋدالىزمغا قارشى "4 ـ ماي ھەركىتى"نى ئۇيۇشتۇرۇشقا ئاكتىپ قاتناشتى.

روسىيە ئۇلۇغ ئوكتەبىر سوتسىيالىستىك ئىنقىلابىدىن ئىلھاملانغان ھالدا ئىنقىلابىي ئەدەبىياتنىڭ زور تەسىر قىلدى. ماۋ زېدۇڭ مۇنداق دەپ يازدى: ماركسىزىم ئىنقىلابىي نەزىرىيىسى ۋە روسىيە ئۇلۇغ ئوكتەبىر سوتسىيالىستىك ئىنقىلابى تەجرىبىلىرىنىڭ تەسىرى ئارقىسىدا، 1920 ـ يىلى قىشتا مەن چاڭشادا ئىشچىلارنىڭ تۇنجى سىياسى تەشكىلاتىنى قۇردۇم. شۇ چاغدىن باشلاپ، مەن ئۆزەمنى بىر ماركسىزمچى دەپ ھېسابلىدىم. 1921 ـ يىل 7 ـ ئايدا جۇڭگو كومموپارتىيىسىنىڭ 1 ـ قۇرۇلتىيى ئوتكۈزۈلدى، ماۋ زېدۇڭ قۇرۇلتايغا خۇنەن ئولكىسىنىڭ ۋەكىلى سالاھىيتى بىلەن قاتناشتى. جۇڭگو كومموپارتىيىسىنىڭ 3 ـ قۇرۇلتىيىدا، كومموپارتىيە بىلەن ئىتتىپاق تۈزۈپ، جاھانگىرلىككە ۋە فېۋدال مىلىتارىستلارغا قارشى بىرلىك سەپ ئېچىش ئۇنىڭ بىلەن ھەمكارلىشىش كېرەك دېگەن تارىخىي خاراكتېرلىق قارار ماقۇللاندى. قۇرۇلتاي چېن دۇشيۇنىڭ ئوڭچىل ئاغدىچىلىق لۇشيەنىنى ۋە جالاڭ گىناۋنىڭ بېكىنمىچىلىك مەيدانىنى ئەيىپلىدى، ئىنقىلابىي گومىنداڭ بىلەن ئورنىتىلغان بىرلىك سەپنى كومموپارتىيىنىڭ تەشكىلىي جەھەتتىكى ۋە سىياسى جەھەتتىكى مۇستەقىللىغىنى ساقلاش كېرەك دەپ كۆرسەتتى. ماۋ زېدۇڭ قۇرۇلتايدا پارتىيىنىڭ ماركسىزم ـ لېنىنزملىق لۇشيەنىنى قەتئىي قوغدىغان ۋەكىللەرنىڭ بىرى ئىدى. شۇ قېتىمقى قۇرۇلتايدا، ئۇ جۇڭگو كومموپارتىيىسىنىڭ پارتىيەسىنىڭ مەركىزىي

كومىتېت ئەزاسى بولۇپ سايلاندى.

1925 ـ يىل 5 ـ ئايدا، ياپونىيە، ئەنگلىيە جاھانگىرلىرى شاڭخەيـ دىكى جۇڭگو ئىشچىلىرى، ئوقۇغۇچىلىرى ۋە ئەمگەكچى خەلقىغە قارشى قىرغىنچىلىق يۈرگۈزگەندىن كېيىن، جاھانگىرلىكىكە قارشى ئىنقىلاپ دولقۇنى پۈتۈن مەملىكەتكە يېيىلدى. دېخانلار ھەرىكىتىنىڭ دولقۇنى باشلاندى. مۇشۇنداق ئەھۋال ئاستىدا، ماۋ زېدۇڭ 1925 ـ يىل قىشتا يۇرتى خۇنەنگە قايتىپ باردى. ماۋ زېدۇڭنىڭ بىۋاسىتە رەھبەرلىگىدە، بىرنەچچە ئاي ئىچىدىلا خۇنەندە ئولكىسىدە 20 نەچچە دېخانلار جەمئىيىتى ئەشكىل قىلىندى. 1926 ـ يىل 3 ـ ئايدا، ماۋ زېدۇڭ «جۇڭگو جەمئىيىتىدىكى سىنىپلار توغرىسىدا تەھلىل» دېگەن ئەسەرنى يازدى. ماۋ زېدۇڭ بۇ ئەسىردە، دېخانلار جۇڭگو پۈرولېـ تارىياتنىڭ ئاساسىي كۈچى ئىكەنلىكىنى ئىنتىياقچىسى، دەپ كورسەتتى. ئۇ ئىنقىلاۋىي كۈرەشنىڭ داۋاملىق ئورلىشى جەريانىدا، مىللى بۇرژۇئازىيە ئىچىدە بولۇنۇش بولىدىغانلىغىنى، ئۇنىڭ ئوڭ قانىتىنىڭ جاھانگىرلىك لاگېرىغا كىرىدىغانلىغىنى ئالدىن كوردى. ماۋ زېدۇڭ پارتىيىنى: مىللى بىرلىك سەپكە قاتناشقان كومموئىستىك پارتىيە ئەزاسى مىللى بۇرژۇئازىيىنىڭ بۇ سەپكە بۇزغۇنچىلىق قىلىش ئېھتىـ مالىغا يول قويماسلىغى كېرەك، دەپ ئاگاھلاندۇردى. 1926 ـ يىل كۈزدە، ماۋ زېدۇڭ شاڭخەيگە بېرىپ، جۇڭگو كومموئىستىك پارتىيىسى مەركىزىي كومىتېتىنىڭ دېخانلار ھەركىتى ھەيئىتىگە رەھبەرلىك قىلدى. بۇ مەزگىلدە، چىن دۇشيۇ باشچىلىغىدىكى ئوڭچىل ئاغمچىلار گومىندائ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ رايىغا بېقىش ئۈچۈن، ئىشچىلار ۋە دېخانلارنىڭ ئامموۋى ھەركىتىنى باستى. ئۇلار شۇ چاغدا باتۇرلۇق بىلەن كۈرەش قىلغان دېخانلارغا ئىنتايىن قانىتىق زەربە بەردى. ئاغمچىلارغا قايتۇرما زەربە بېرىش ئۈچۈن، ماۋ زېدۇڭ خۇنەنگە بېرىپ، دېخانلار ھەركىتىنى تەتقىق قىلدى. ماۋ زېدۇڭ ئوزىنىڭ بۇ

قېتىمقى تەكشۈرۈش توغرىسىدىكى دوكلاتىدا مۇنداق دەپ يازدى: "ناھايىتى قىسقا ۋاقىت ئىچىدە تەچچە يۈز مىليون دېھقان جۇڭگونىڭ ئوتتۇرا قىسمى، جەنۇبىي قىسمى ۋە شىمالىي قىسمىدىكى ئولكىلەردە قوزغىلىدۇ، ئۇلارنىڭ كۈچ-قۇۋۋىتى خۇددى بوران-چاپقۇنىدەك ئىنتايىن شىددەتلىك بولىدۇكى، ئۇنى ھەرقانداق زور كۈچ باسالمايدۇ. ئۇلار ئۆزلىرىنى چىرماپ تۇرغان بارلىق تورلارنى ئۈزۈپ تاشلاپ، ئازاتلىق يولىغا قاراپ تېز ئالغا باسىدۇ."

گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ ئەكسىلىنقىلاۋىي سىياسى ئوزگىرىشىدىن كېيىن، 1927-يىل 8-ئايىنىڭ 7-كۈنى كومپارتىيەنىڭ جىددىي يىغىنى ئوتكۈزۈلدى. ماۋ زېدۇڭ يىغىننىڭ خىزمىتىگە ئاكتىپ قاتناشتى. ئاغىچىلارنىڭ باشلىغى چېن دۇشيۇ مەركىزىي كومىتېتنىڭ باش ئوچىلىغىدىن ئېلىپ تاشلاندى. پارتىيە بۇ جىددىي يىغىن ئۈزگەن بېگىنى سىياسى لۇشيەنىنى يۈرگۈزۈش ئۈچۈن، ماۋ زېدۇڭنى خۇنەنگە دېخانلار قوزغىلىڭىنى ئۆيۈشتۇرۇشقا ئەۋەتتى. ماۋ زېدۇڭ جۇ دې بىلەن بىرلىكتە جۇڭگو قىزىل ئارمىيەسىنى قۇردى، بۇ ئارمىيە پارتىزانلىق ئۇرۇشنىڭ "دۇشمەن ھۇجۇم قىلسا چېكىنىش، دۇشمەن توختىسا پاراكەندە قىلىش، دۇشمەن چارچىسا ھۇجۇم قىلىش، دۇشمەن چېكىنسە ئارقىسىدىن قوغلاش" دېگەن دانا پىرىنسىپى ئاستىدا، تەرىبىلەندى ۋە ئوسۇپ پېتىلدى. ماۋ زېدۇڭ جۇڭگو كومۇنىستلىرىنى روسىيە ئىچكى ئۇرۇشىنىڭ تەجرىبىلىرىنى چوڭقۇر تەنقىد قىلىشقا چاقىرغان ئىدى. قىزىل ئارمىيىنىڭ كۆرەش پائالىيىتى جياڭشى ئولكىسىنىڭ پۈتكۈل جەنۇبىي قىسمىغا يېيىلدى. جۇڭگونىڭ ئوتتۇرا قىسمى ۋە جەنۇبىي قىسمىدىكى باشقا ئولكىلەردىمۇ قىزىل ئارمىيە قىسىملىرى ۋە ئىنقىلاۋىي تايانچ بازىلار قۇرۇلدى. 1930-يىل 4-ئايدا لى لىسەن باشچىلىغىدىكى "سول" چىل ئاغىچىلار گۇرۇھى جۇڭگو كومۇنىستىك پارتىيىسى

مەركىزىي كومىتېتىنىڭ رەھبەرلىك ھوقۇقىنى چاڭگىلىغا كىرگۈزۈۋېلىپ، پارتىيىنى قارامايلىق قىلىشقا يەنى پۈتۈن مەملىكەتنىڭ ھەرقايسى چوڭ شەھەرلىرىدە قوراللىق قوزغىلاڭ ئۆيۈشتۈرۈشقا ئۇندىدى. ماۋ زېدۇڭ باشچىلىغىدىكى كوممۇنىستىك پارتىيە بۇ خاتا لۇشەنگە قارشى قەتئى كۈرەش قىلدى. 1930 ـ يىل 9 ـ ئايدا، لى لىسەن مەركىزىي كومىتېتنىڭ 3 ـ ئومۇمىي يىغىنىدا ئۇزىنىڭ خاتالىقىنى بويىنغا ئالدى ھەم پارتىيە مەركىزىي كومىتېتىدىكى رەھبەرلىك ئورنىدىن ئايرىلدى.

1931 ـ يىل 11 ـ ئاينىڭ 7 ـ كۈنى، جياڭشى ئولكىسىنىڭ رۇيجىن دېگەن يېرىدە ماۋ زېدۇڭ باشچىلىغىدىكى ئىشچى ـ دېھقانلار ھوكۈمىتى قۇرۇلدى. ماۋ زېدۇڭ ئاغمىچىلارغا قارشى كۈرەش قىلىپ، پارتىيىنىڭ پۈتۈن كۈچى بىلەن ئىنقىلابىي تايانچ بازىلارنى كۈچەيتىپ، قىزىل ئارمىيىنىڭ غەلبىسىنى مۇستەھكەملىدى. ئۇنىڭ رەھبەرلىگىدە، 1930 ـ يىل 12 ـ ئايدىن تارتىپ 1933 ـ يىل 2 ـ ئايغىچە جياڭ جيېشىنىڭ 4 قېتىملىق قورشاپ يوقىتىشى ئۇنۇشلۇق تارمار قىلىندى.

ئەمما ۋاڭ مىڭ (چېن شاۋيۈي) باشچىلىغىدىكى يەنى "سول" چىل ئاغمىچىلار گۇرۇھى بەنسۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا غەلبە قازىنىشقا توسقۇنلۇق قىلدى. ۋاڭ مىڭ ئاغمىچىلار گۇرۇھىنىڭ زىيانلىق سىياسەت يۈرگۈزگەنلىگى نەتىجىسىدە، جياڭ جيېشىنىڭ 5 ـ قېتىملىق قورشاپ يوقىتىشى تارمار قىلىنمىدى. 1934 ـ يىل 10 ـ ئايدا، قىزىل ئارمىيىنىڭ ئاساسلىق قىسمى مەشھۇر ئۇزۇن سەپەرنى باشلىدى. ماۋ زېدۇڭ ۋە ئۇنىڭ سەپداشلىرى 1935 ـ يىل 1 ـ ئايدا كوممۇنىستىك پارتىيە مەركىزىي كومىتېتىنىڭ سىياسىي بىيۇروسىنىڭ كېڭەيتىلگەن يىغىندا "سول" چىل ئاغمىچىلارنى تارمار قىلدى. يىغىن ئۇلارنىڭ رەھبەرلىك ۋەزىپىسىنى ئېلىپ تاشلىدى ھەمدە پارتىيىنىڭ ماۋ زېدۇڭ باشچىلىغىدىكى يېڭى رەھبەرلىگىنى ۋۇجۇدقا كەلتۈردى. بۇ مەزگىلدە،

ماؤ زېدۇڭنىڭ رەھبەرلىگىدە، جاڭ گوتاؤ باشچىلىغىدىكى ئوڭچىل ئاغمچىلار گۇرۇھىمۇ تارمار قىلىندى.

ئۇزۇن سەپەر غەلىبىلىك ئايالاشقاندىن كېيىن، ماؤ زېدۇڭ دەرھال ياپون جاھانگىرلىگىگە قارشى تۇرۇشنىڭ تاكتىكىسى مەسىلەسىنى تەتقىق قىلىشقا باشلىدى. ئۇ "سول"چىل ئاغمچىلارنىڭ جۇڭگو مىللى بۇرژۇئازىيىسى ئىچىدىكى دىخانلار بىلەن بىرلىشىپ، ياپون جاھانگىرلىگىگە قارشى تۇرۇشى مۇمكىن ئەمەس دېگەن خاتا كۆزقارىشىنى كەسكىن تەنقىت قىلدى ھەمدە ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى مىللى بىرلىك سەپنى تۇرۇشنىڭ مۇمكىنلىگىنى ۋە زورۇرلۇقىنى تەپسىلى چۈشەندۈردى. ماؤ زېدۇڭنىڭ توغرا رەھبەرلىگى ئارقىسىدا، ۋەتەنپەرۋەر كۆچلەر كومىۋنىستىك پارتىيىنىڭ ئەتراپىغا كۆنسايىن زىچ ئۇيۇشتى. يۇتۇن مەملىكەت ياپون تاجاۋۇزچىلىرىغا قورالىنىق قارشى تۇرۇشنىڭ تەييارلىقىغا كىرىشتى. مۇشۇنداق ئەھۋال ئاستىدا، پارتىيىنىڭ كوپ يىللاردىن بۇيانقى ئۇرۇش تەجرىبىلىرىنى يەكۈنلەش، ھەربىي ئىشلار جەھەتتە "سول"چىل ۋە ئوڭچىل ئاغمچىلارغا قارشى ئېلىپ بېرىلغان كۈرەشنى يەكۈنلەش ھەمدە بۇنىڭدىن كېيىنكى ئىنقىلابىي ئۇرۇشنىڭ ئىستراتېگىيىلىك ۋە تاكتىكىلىق ۋاقتچىنىسىنى تۇرغۇپ چىقىش كېرەك بولۇپ قالدى. ماؤ زېدۇڭ ئۇزىنىڭ «جۇڭگو ئىنقىلابىي ئۇرۇشنىڭ ئىستراتېگىيە مەسىلىسى» (1936) دېگەن كىتابىدا بۇ ۋەزىپىنى ئورۇنلىدى. ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى بىرلىك سەپ قۇرۇلغان مەزگىلدە يەنى گومىنداڭنىڭ ئارقا سەپىدىكى كومىۋنىستىك پارتىيە ئەزالىرى مەخپى ھالدا تۇرۇۋەرمەيدىغان بولغان چاغدا، پارتىيىنىڭ قوشۇننى ئىدىيە ۋە تەشكىلىي جەھەتتىن مۇستەھكەملەش مۇتلەق زورۇر ئىدى. شۇڭا پارتىيە قوشۇنىدا دۇشمەنلىك تەسىرىنى تارقىتىدىغان "سول"چىل ۋە ئوڭچىل ئاغمچىلىقنى ئۇزۇل-كېسىل پاش قىلىش ھەمدە پارتىيىگە قارشى گۇرۇھ-

شاق ئەدەبىۋى ئاساسىنىڭ بارلىق خاتالىقىنى كۆرسەتىش كېرەك بولۇپ قالدى. ماۋ زېدۇڭ ئوزىنىڭ «ئەملىيەت توغرىسىدا» (1937) ۋە «زىددىيەت توغرىسىدا» (1937) دېگەن يەلسەپە ئەسەرلىرىدە بۇ ۋەزىپىلەرنى ئورۇنلىدى. بۇ ئىككى ئەسەر جۇڭگو تارىخى ۋە جۇڭگو خەلق ئازاتلىق ئۇرۇشىنىڭ كونكرىت ماتېرىياللىرىغا ئاساسەن، ماركسىزم-لېنىنىزمنىڭ يەلسەپە مەسىلىسىنى ئىجادىي يوسۇندا ھەل قىلىشنىڭ ئىسل ئۇلگىسى. ماۋ زېدۇڭ ماتېرىيالىستىك دىيالېكتىكىنى تەتبىق قىلىپ، ئىنقىلاۋىي كۆرەشنىڭ تاكتىكا مەسىلەسىنى ھەل قىلىدى. ئۇ ئوزىنىڭ «ئۇزاقىقا سوزۇلىدىغان ئۇرۇش توغرىسىدا» (1938) دېگەن ئەسىرىدە، ياپون جاھانگىرلىگى ئۈستىدىن غەلبە قىلىشنىڭ كونكرىت يولىنى كۆرسىتىپ بەردى. 1940-يىلى، ئۇ «يېڭى دېموكراتىزم ھەققىدە» دېگەن كىتابىنى ئېلان قىلدى. بۇ ئەسەردە ماۋ زېدۇڭ گومىنداڭنىڭ جۇڭگونىڭ "3-يول" بىلەن تەرەققى قىلالايدىغانلىقى توغرىسىدىكى كوزقارىشىنى پاش قىلىپ، جۇڭگو ئىنقىلاۋى پەقەت سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ۋە پۈتكۈل جاھانگىرلىككە قارشى لاگېرنىڭ ياردىمى ۋە قوللىشى ئارقىسىدىلا غەلبىگە ئېرىشەلەيدۇ؛ جۇڭگو كاپىتالىزمىنى تەرەققى قىلدۇرۇش يولىدا ماڭمايدۇ، دەپ كورسەتتى. ماۋ زېدۇڭ: كىمكى بۇ تارىخىي ئېقىمغا خىلاپلىق قىلماقچى بولىدىكەن، ئۇ ئوزىنىڭ پىشانىسىنى يېرىۋالىدۇ، دەپ يازدى.

شۇ چاغدا، ئىچكى ۋەزىيەت مۇرەككەپلىشىپ كەتكەن ئىدى. جياڭ جېيشى گۇرۇھى ئارقا-ئارقىدىن كومۇنىستىك پارتىيىگە قارشى دولقۇن قوزغىدى. گومىنداڭ ئارمىيىسى چېگرا رايونلارنى قامال قىلدى. ياپون تاجاۋۇزچىلىرى ئازات رايونلارغا قارىتا كويدۇرۇش سىياسىتىنى يۈرگۈزدى. لېكىن ئىچكى-تاشقى دۈشمەنلەرنىڭ بارلىق ئۇرۇنۇشلىرى ئەسقاتمىدى. 1943-يىلغا كەلگەندە، ئازات رايونلار

زور دەرىجىدە مۇستەھكەملەنىدى ۋە كېڭەيىدى. كوممۇنىستىك پارتىيىنىڭ كۈچى ئاشتى.

بۇ مەزگىلدە، ماۋ زېدۇڭ ئوزى رەھبەرلىك قىلغان «پارتىيە ئىچىدىكى ئىستىل تۈزىتىش ھەركىتى» ئالاھىدە ئەھمىيەتكە ئىگە بولدى. ماۋ زېدۇڭ ئوزىنىڭ «ئۇگىنىشىمىزنى ئوزگەرتەيلى» (1941 ـ يىل 5 ـ ئاي)، «پارتىيە باگۇسىغا قارشى تۇرايلى» (1942 ـ يىل 2 ـ ئاي) دېگەن ماقالىلىرىدا ۋە باشقا ماقالىلىرىدا جۇڭگو كوممۇ ـ نىستلىرىغا ماركسىزىم ـ لېنىنىزىم نەزەرىيىسىنى جۇڭگو ئىنقىلاۋىي كۈرىشىنىڭ ئەمەلىيىتىگە ئىجادىي يوسۇندا تەتبىق قىلىشنى ئۇگەتتى، ئۇلارنى ماركسىزىمنىڭ ئايرىم سوز ـ ئىبارىلىرىنى ئولۇك ھالدا يادلۇبلىش ياكى نەزەرىيىگە سەل قاراشتەك ئاشۇنداق ناچار ئىستىل ـ لارنى تاشلاشقا چاقىردى. پارتىيىنىڭ ئىدىيۇي سەۋىيىسى "ئىستىل تۈزىتىش ھەركىتى" ئارقىسىدا كوروڭنەرلىك ھالدا ئوستى، بۇنىڭ بىلەن خەلق دېموكراتىك ئىنقىلاۋىنىڭ غەلبىسىنى يەنمۇ قولغا كەلتۈرۈشنىڭ سىياسى رەھبەرلىگى كاپالەتكە ئىگە بولدى.

سوۋېت ئىتتىپاقىي خەلقىنىڭ فاشىست تاجاۋۇزچىلارغا قارشى تۇرۇش يولىدىكى ئۇلۇغ ۋەتەن ئۇرۇشىدا قولغا كەلتۈرگەن ھەل قىلغۇچ غەلبىسى جۇڭگونىڭ تازاتلىق كۈرىشىگە ناھايىتى زور تەسىر كورسەتتى. پۈتۈن جۇڭگو ۋەتەنپەرۋەرلىرى كوممۇنىستىك پارتىيىنىڭ ئەتراپىغا تېخىمۇ زىچ ئۇيۇشتى ھەمدە گومىنداڭدىن ھوكۈمەتنى دېموكراتىيە پرىنسىپى بويىچە ئوزگەرتىپ تەشكىل قىلىشنى قەتئى تەلەپ قىلدى. ماۋ زېدۇڭ جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيەسىنىڭ 7 ـ قۇرۇلتىيى (1945)دا «يىرلەشمە ھوكۈمەت ھەققىدە» دېگەن تېمىدا دوكلات بېرىپ، خەلقنىڭ تارزۇسىنى ئىپادىلىدى. ئۇ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇشتىكى ئىككى لۇشيەنىنى ئىتتىپاق ئېنىق كورسەتىپ بەردى، ئۇنىڭ بىرى، جۇڭگو كوممۇنىستىك

پارتىيىسىنىڭ ئومۇمى خەلق ئۇرۇشى قوزغاش لۇشيەنى، يەنە بىرى، گومىنداڭنىڭ خەلقنى قاتناشتۇرمايدىغان ھەم خەلق ئۇرۇشىغا قارشى تۇرىدىغان لۇشيەنى ئىدى. ماۋ زېدۇڭ بىرىنچى لۇشيەنىنىڭ غەلبە قازىنىدىغانلىقىنى، ئىككىنچى لۇشيەنىڭ مەغلۇپ بولىدىغانلىقىنى تارىخىي مۇقەررەرلىك ئىكەنلىگىنى تەزىرىيە جەھەتتىن دەلىللەپ بەردى. ئۇ ئۇزىنىڭ دوكلاتىدا يېڭى جۇڭگو قۇرۇلۇشىنىڭ كونكرىت پۈروگراممىسىنى شەرھىلىدى. سوۋېت ئىتتىپاقى ئارمىيىسى گېرمان فاشىستلىرىنى ۋە ياپون جاھانگىرلىگىنى تارمار قىلغاندىن كېيىن، جياڭ جېيشى گۇرۇھى 1946 ـ يىلى يازدا چەتئەل جاھانگىرلىرىنىڭ ياردىمىگە تايىنىپ، لەنىتى ئىچكى ئۇرۇش قوزغىدى. لېكىن خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسى ماۋ زېدۇڭنىڭ رەھبەرلىگىدە، نەچچە مىليون كىشىلىك گومىنداڭ ئارمىيىسىنى يوقاتتى. جۇڭگو خەلقى جاھانگىر ـ لىكنىڭ زۇلمىدىن مەڭگۈگە قۇتۇلدى. 1949 ـ يىل 10 ـ ئايىنىڭ 1 ـ كۈنى جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ قۇرۇلغانلىقى جاكالانىدى ھەم ماۋ زېدۇڭ باشچىلىغىدىكى خەلق ھوكۇمىتى قۇرۇلدى. بۇ تارىخىي غەلبىنىڭ ھارپىسىدا، ماۋ زېدۇڭ «خەلق دېموكراتىيىسى دىكتاتۇرىسى ھەققىدە» دېگەن ئەسەرنى يازدى. ئۇ جاھانگىرلىك ۋە فېودال ـ لىزىم ئەكسىيەتچى كۈچلىرىنى تارمار قىلىش نەتىجىسىدە بارلىققا كەلگەن يېڭى ھاكىمىيەتنىڭ ئىشچىلار سىنىپى رەھبەرلىك قىلىدىغان، ئىشچى ـ دېخانلار ئىتتىپاقىنى ئاساس قىلغان خەلق دېموكراتىيىسى دىكتاتۇرىسى بولىدىغانلىقىنى چۈشەندۈردى. ماۋ زېدۇڭنىڭ بۇ ئەسىرى جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى خەلق سىياسى مەسلىھەت كېڭىشىنىڭ "ئورتاق پۈروگراممىسى"نى ئۇزۇشنىڭ ئاساسى بولۇپ ھىساپلىنىدۇ.

جۇڭگو كومۇنىستىك پارتىيىسى رەھبەرلىگىدىكى جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قىسقىغىنا تارىخىي دەۋردە غايەت زور مۇۋەپپەقىيەت ـ

لەرگە ئېرىشتى. يېڭى جۇڭگو ماۋ زېدۇڭ باشچىلىغىدىكى كومپارتىيىنىڭ پارتىيىنىڭ رەھبەرلىكىدە، تېچلىق ـ دېموكراتىيە لاگېرىنىڭ كۈچلۈك تۈزۈرۈگى بولۇپ قالدى ھەمدە سوتسىيالىزمنىڭ ئاساسىنى قۇرۇش يولىغا پۈختا قەدەم قويدى.

مېتافىزىكا 形而上学 Метафизика تەبىەت ھادىسىلىرىنى ئايرىم، يەككە ـ يېگانە ۋە ئۆزگەرمەس دەپ قارايدىغان، ئىلمىي بولمىغان ئۇسۇل، يەنى ھادىسىلەرنى ئۆلارنىڭ تەرەققىياتى، ئۆزگىرىشى ۋە ئۆزئارا باغلىنىشىدىن كۆزنىتىدىغان دىيالېكتىكا بىلەن بىۋاستە قارىمۇ ـ قارشى بولغان ئۇسۇل. مېتافىزىكىلىق ئۇسۇل ئىنسانلارنىڭ بىلىش تەرەققىياتىدا تارىخىي شارائىت بەلگىلىگەن بىر باسقۇچ. تەبىەت دۇنياسىنى ھەرقايسى قىسىملارغا بولۇش، تەبىەت دۇنياسىدىكى ئۆرلۈك ھادىسىلەر ۋە شەيئىلەرنى مەلۇم تۈرلەرگە ئايرىش، 15 ـ ئەسىردىن 18 ـ ئەسىرگىچە بولغان مەزگىل ئىچىدە، تەبىي پەنلىك زور مۇۋەپپەقىيەتلەرگە ئېرىشىلىشىدىكى ئىنتايىن مۇھىم شەرت. لېكىن بۇ تەتقىقات ئۇسۇلى شەيئىلەر ۋە ھادىسىلەرنى ئۆلارنىڭ باغلىنىشى، تەرەققىياتى ۋە ئۆزگىرىشىدىن كۆزەتمەيدىغان ئادەتنى قالدۇردى. "مېتافىزىكىلارنىڭ قارىشىچە، شەيئىلەر ۋە ئۆلارنىڭ ئىدىيىدىكى ئىنكاسى يەنى ئۇقۇملار يەككە ـ يېگانە، بىر ـ بىرلەپ ۋە ئايرىم ـ ئايرىم تەكشۈرۈشكە تېگىشلىك، ئۇرغۇن، قېتىپ قالغان، ئۆزگەرمەيدىغان تەتقىقات ئوبيېكتلىرى. مېتافىزىكلار مۇتلەق سەغىشالمايدىغان قارىمۇ ـ قارشىلىقلار ئىچىدە ئەيەككۈر قىلىدۇ: ئۆلارنىڭ ئېيتىدىغىنى: "ھە ـ ھە، ياق ـ ياق؛ بۇنىڭدىن باشقىسى شەيتان ۋەسۋەسىسى." (ئېنگېلس. «دىيۇرىڭنىڭ قارشى»، 1972 ـ يىل ئۈيغۇرچە نەشرى، 34ـ35 ـ بەتلەر) مېتافىزىكلار تەبىەت دۇنياسىنى بىر بىرىگە بېقىنمايدىغان، يەككە ـ يېگانە بولغان تۈرلۈك شەيئىلەر ۋە ھادىسىلەرنىڭ تاسادىپىي دۇۋىسى دەپ قارايدۇ. ئۇلاردا ئوزلىرىگە

خاس مۇنداق نۇقتىنەزەر بار: تەبىئەت دۇنياسى جەمجەت تەۋرەمەس، توختاپ قالغان ئوزگەرمەس ھالەتتە تۇرىدۇ. ئۇلار، تەرەققىيات جەريانى ئاددىلا ئوسۇش جەريانى بولىدۇ، سان ئوزگىرىشى سۈپەت ئوزگىرىشىنى كەلتۈرۈپ چىقارمايدىغان جەريان بولىدۇ، دەپ قارايدۇ. مېتافىزىكا شەيئىلەرنىڭ ئىچكى زىددىيەتلىرىنى ئىنكار قىلىپ، تەرەققىياتنىڭ سەۋەبى تاشقى قارىمۇ-قارشى كۈچلەرنىڭ توقۇنۇشىدىن ئىبارەت، دەپ قارايدۇ.

ماركس، ئېنگېلىسنىڭ دىيالېكتىك ماتېرىيالىزمنى بەرپا قىلىشىغا، تەبىئى پەننىڭ تەرەققىياتىغا ئەگىشىپ، مېتافىزىكىلىق دۇنياقاراش پۈتۈنلەي بەربات بولدى. لېكىن، كونا نەرسىلەرنى ساقلاپ قېلىشقا، تارىخ چاقىنى ئارقىغا يانداۋرۇشقا ئۇرۇنىدىغان تۈرلۈك ئەكسىيەتچىلەر ئىلگىرى مېتافىزىكىغا چىڭ يېپىشۋالغان ئىدى، ھازىرمۇ شۇنداق قىلىۋاتىدۇ. مېتافىزىكىلىق ئۇسۇل ھازىرقى زامان كاپىتالىزمىنى قوغدايدىغان، ئامېرىكا ئىنقىلاۋىي ھەرىكىتىگە ھەم سوتسىيالىزمغا قارشى تۇرىدىغان نەزەريەۋى قورال. شۇڭا، مەيلى ئاشكارا بۇرژۇئا مۇتەپەككۇرلىرى بولسۇن ياكى كاپىتالىزمنىڭ ئىلاھاتچى غالچىلىرى بولسۇن، ھەممىسى جاھىل مېتافىزىكلار بولۇپ ھىساپلىنىدۇ. بۇرژۇئا نەزەريەچىلىرى كاپىتالىزمنىڭ "تەبىئى" ئىكەنلىگىنى زېرىكمەي "دەللىلىمەكتە"، كېلىشتۇرگىلى بولمايدىغان زىددىيەت تۇپەيلىدىن چاك-چېكىدىن بوسۇلۇپ كېتىۋاتقان كاپىتالىزم جەمئىيىتىنىڭ ھازىرقى ھالىتىنىڭ "ئەبەدى" بولىدىغانلىقىنى "دەللىلىمەكتە". سوۋېت ئىتتىپاقىدا سوتسىيالىزمنىڭ غەلبە قىلىشى ۋە خەلق دېموكراتىيىسى دولەتلىرىنىڭ سوتسىيالىزمغا قاراپ راۋاجلىنىشى كاپىتالىزم سېستېمىسىنىڭ زور دەرىجىدە ئاجىزلىغانلىقىنى ئىنتايىن روشەن ھالدا ئىسپاتلىدى. ئۇلۇغ ۋانات سوتسىيالىستلار پارتىيىسىنىڭ كاتۋاشلىرى مېتافىزىكىلىق ئۇسۇلدىن پايدىلىنىپ، كاپىتالىزم تۈزۈمىدىكى

ئىنتايىن جىددى زىددىيەتلەرنى يوشۇرماقچى بولۇاتىدۇ. كاپىتالىزمدىن سوتسىيالىزم (ئۇلار ئاممىنى ئالداش ئۈچۈن، ئېغىزدا سوتسىيالىزمنى ئېتىراپ قىلىپمۇ قويىدۇ)غا ئۆتۈشنىڭ سەكرەش ئارقىلىق، **پۈرولېتارىيات ئىنقىلابى** ئارقىلىق ئەمەس، بەلكى "كاپىتالىزم سوتسىيالىزمغا تېچ ئوسۇپ كىرىش" **ئۇسۇلى ئارقىلىق** ئەمەلگە ئاشىدۇ، دەپ ئىسپاتلاشقا ئۇرۇندى. ماركسىزملىق دىيالېكتىكا تەرىپىدىن پۈتۈنلەي رەت قىلىپ تاشلانغان مېتافىزىكىلىق ئۇسۇل ھازىرقى زامان جەمئىيتىدىكى ئەكسىيەتچى كۈچلەرنىڭ ئەزىزىيسى بولۇپ ھىسابلىنىدۇ.

كونا ۋە ماركستىن ئىلگىرىكى پەلسەپىلەردە، مېتافىزىكا دېگەندە پەلسەپىنىڭ تەجرىبە دائىرىسىنىڭ سرتىدىكى مەسىلىلەر (ئىلاھ، روھ، ئىرادە ئەركىنلىگى قاتارلىقلار)نى چۈشەندۈرىدىغان قىسمى كۆزدە تۇتۇلاتتى. مېتافىزىكا دېگەن سوز فىزىكىدىن كېيىن (مېتا) دېگەن مەنىدە بولۇپ، **ئارىستوتېل*** ئەسەرلىرىنى رەتلىگەن تەھرىر بۇ ئەسەرلەرنىڭ ئىچىدىكى پەلسەپىۋى تەلىماتنى فىزىكىدىن كېيىنكى ئورۇنغا قويغانلىقىدىن، مېتافىزىكا دېگەن ئىسىم كېلىپ چىققان.

مېتافىزىكىلىق ماتېرىيالىزم 形而上学的唯物主义 Материализм метафизический **ماتېرىيالىزم***؛ **مېتافىزىكا***غا قارالسۇن.

مېتودولوگىيە 方法论 Методология (ئا) تەتقىق قىلىشنىڭ ئۇسۇلى ۋە شەكلى توغرىسىدىكى تەلىمات؛ (ب) مەلۇم بىر پەندە قوللىنىلىدىغان تەتقىقات شەكلى ۋە ئۇسۇللىرىنىڭ يىغىندىسى.

مېچنىكوۋ، ئىلىيا ئىلىچ 梅契尼柯夫，伊里亚·伊里奇 Мечников Илья Ильич (1845—1916) مەشھۇر روسىيە بىولوگى، مىكروبىولوگىيە، سېلىشتۇرما تورەلمىشۇناسلىق ۋە پاتالو-

گىينىك ئاساسچىلىرىدىن بىرى، دارۋىن تەلىماتىنى ئىجادىي يوسۇندا راۋاجلاندۇرغان دارۋىنزىمچى تەزىرىيىچى. مېچنىكوۋنىك دۇنياقارىشى 60 ـ يىللاردىكى ئۇلۇغ ئىنقىلاۋىي دېموكراتىزىمچىلار-نىڭ يانچىلىق تۈزۈمگە قارشى ئىنقىلاۋىي كەيپىياتى ۋە ئىلغار ئىدە-يىسىنىڭ تەسىرى ئاستىدا شەكىللەنگەن. مېچنىكوۋ تەرەققىيەتروھىر روسىيە ماتېرىياللىستىك ئىلىم ـ پەن پائالىيەتچىلىرىدىن بىرى، ئىلىم-پەندىكى ئەكسىيەتچىل ئىدىيىلەرگە قارشى تۇرغۇچى جەڭچى. ئۇ زوئولوگىيە، تورەلىشۇناسلىق، مىكروبىولوگىيە، پاتالوگىيە، ئىنسان-شۇناسلىق، دارۋىنزىم قاتارلىقلارنىڭ تەرەققىياتىغا غايەت زور تۆھپىلەرنى قوشتى. زوئولوگىيە جەھەتتە، ئۇ بوغۇملۇق ھايۋانلار ئائىلىسى ۋە شورىغۇچى ئالا تۆكلۈك قۇرۇتلار سىنىپىنىڭ يېڭى تۈر-لىرىنى بايان قىلىپ بەردى، شۇنداقلا يەنە يېزا ئىگىلىكىدە زىيانداش قۇرۇتلارنىڭ (دائىلىق زىرائەتلەر ماي قوغۇزىنىڭ) ئالدىنى ئېلىش ۋە ئۇنى يوقىتىشنىڭ بىولوگىيىلىك ئۇسۇلىنى، يەنى گىرىب (يېشىل كېسەللىك باكتېرىيىسى) ئارقىلىق ئۇلارنىڭ ئېچىكسىنى يۇقۇملان-دۇرۇشنى تەتقىق قىلىپ چىقتى. ئۇ ئا. ئو. كوۋالېۋسكىغا ئوخشاشلا تەدرىجى تەرەققى قىلدىرىش تورەلىشۇناسلىقنىڭ ئاساسچىسى. ئۇ تۆرلۈك ھايۋاناتلار (دېگىز بۆلۈنى، قاتتىق شۇيمۇ تۆركۈمى) ۋە ھاشارەت قاتارلىقلارنىڭ تورىلىشى ۋە ئوسۇپ يېتىلىشى جەھەتتە بىرمۇنچە ئىسسل ئەسەرلەرنى يېزىپ قالدۇردى. بۇ ئەسەرلەردە تۆرلۈك ھايۋاناتلارنىڭ تورىلىشى ۋە ئوسۇپ يېتىلىشىنىڭ ئومۇمى قانۇنىيىتى ئېنىقلاندى، شۇنىڭدەك تۆرلۈك ھايۋاناتلارنىڭ ئىرسىيەت جەھەتتىكى قانداشلىق مۇناسىۋىتى ۋە كېلىپ چىقىش مەنبەسىنىڭ ئوخشاش ئىكەنلىگى ئىسپاتلاندى. شۇڭلاشقا، مېچنىكوۋ دارۋىن* تەلىماتىنى ئىجادىي راۋاجلاندۇرۇشقا ناھايىتى زور تۆھپىلەرنى قوشتى. يالغۇز ۋە ئىممۇنىتېت تەلىماتى جەھەتتىمۇ ئۇ دارۋىن تەلە-

ماتنى ئجادىي رەۋىشته راۋاجلاندۇردى. ئۇ ئوزىنىڭ 20 يىللىق تەتقىقاتىغا ئاساسەن، يالغۇغ ۋە ئەمۇنىتىت ئىلمىگە ئائىت يۇتقۇچى ھاشارەتلەر توغرىسىدىكى مۇكەممەل نەزەريەسىنى يارىتتى. مېچنىكوۋ- دىن ئىلگىرى، يالغۇغ ھادىسىلىرى ۋىرخوۋنىڭ مېتافىزىكىلىق ھۆجەيرە پاتالوگىيىسى نەزەريەسىگە ئاساسەن چۈشەندۈرۈلگەن ئىدى. ۋىرخوۋ داۋىنىزمنىڭ دۈشمنى بولۇپ، ئۇ پەندە داۋىنىزمنى ئومۇملاش- تۇرۇشقا قارشى تۇرغان ئىدى. ئەكسىچە، مېچنىكوۋ داۋىنىزم ئىدىيىسى ۋە ئۇنىڭ تارىخىي ئۆسۈلىنىڭ پاتالوگىيە مەسىلىسى ئۈس- تىدىكى تەتقىقاتىنىڭ ئىنتايىن ئۈنۈملۈك بولغانلىغىنى ئىسپاتلىدى. مېچنىكوۋ داۋىنىزمنى قەزەن تەشۈش قىلدى ۋە قوغدىدى، بىراق ئۇ ئۇنىڭغا دوگمىچىلارچە مۇئامىلە قىلمىدى. ئۇ مالتۇسىنىڭ ئاھالە ئوشۇقچىلىغى توغرىسىدىكى ئەكسىيەتچىل ئىدىيىسىنى تەنقىت قىلدى، داۋىن بۇرۇن بۇ ئىدىيە ئارقىلىق، ياشاش ئۈچۈن كۈرەش قىلىش ۋە تالالاشنىڭ سەۋەبلىرىنى چۈشەندۈرگەن ئىدى. بىلىش نەزەريەسى مەسىلىسىدە، مېچنىكوۋ ئىدىيالىزم ۋە مېتافىزىكىغا قارشى تۇرىدۇ. ئۇ روھ ۋە روھنىڭ ئولىمەيدىغانلىغى توغرىسىدىكى دىنىي تەلىماتقا رەددىيە بېرىدۇ. ئۇ مۇنداق دەپ يازىدۇ: "پەن ئائىغا ئىگە روھ ئولىمەيدۇ دەيدىغان گەپ- سوزلەرگە يول قويمايدۇ، چۈنكى ئاڭ بىزنىڭ بەدىنىمىزدىكى تۇرلۇك تەركىپلەر پائالىيىتىنىڭ نەتىجىسىدۇر، ھالبۇكى بەدىنىمىزدىكى تۇرلۇك تەركىپلەرنىڭ ئولىمەيدىغىنى يوق." مېچنىكوۋ پەندىكى ئەكسىيەتچىلەردىن بولغان ھايات كۈچ نەزەريە- سى تەرەپدارلىرى، روھچىلىق تەرەپدارلىرى، روھانىلەر ۋە باشقا سىرلىقلاشتۇرغۇچىلارنىڭ ئوزىگە قىلغان تۇرلۇك ھۇجۇملىرىغا قايتۇرما زەربە بەردى، "مودا" بولۇپ قالغان ئەكسىيەتچى پەيلاسوپلاردىن **جېمس***، **بېرگسون*** ھارتمان، **نىتسشې*** قاتارلىقلارغا قاتتىق قارشى تۇرۇپ، ئۇلارنىڭ ھەممىسىنى خەۋپ- خەتىرى ئەڭ چوڭ

بۇرژۇئا ئەكسىيەتچى مۇتەپەككۇرلىرى دەپ ھىساپلىدى. چارروسىيە ئەكسىيەتچى ھوكۇمرانلار گۇرۇھى مېخنىكوۋغا دائىم زىيانكەشلىك قىلىپ، ئۇنىڭ خىزمىتىگە قىيىنچىلىقلارنى تۇغدۇرغانلىقتىن، ئۇ چەتئەلدە مۇھاجىر بولۇپ تۇرۇشقا مەجبۇر بولدى. ئۇ 28 يىلنى چەتئەلدە ئوتكۈزدى. ئۇ گەرچە ۋەتىنىدىن يىراق يەرلەردە تۇرسىمۇ، لېكىن باشتىن-ئاخىر ۋەتىننى قىزغىن سۆيۈپ، دولەت ئىچىدىكى دوستلىرى بىلەن قويۇق مۇناسىۋەتتە بولۇپ تۇردى. ئۇ ئاياللار ئازادلىقىنىڭ قىزغىن ھىمايىچىسى ئىدى، ئۇ ئاياللار ماتارىسىپى ۋە ئاياللارنىڭ ئىجتىمائى ھوقۇقىنى تەشەببۇس قىلاتتى.

بىراق، مېخنىكوۋ ئىجتىمائى سىياسى مەسىلىلەرنى ناتوغرا مەيدانىدا تۇرۇپ چۈشەندۈردى. ئۇ، خاتا ھالدا، پەقەت پەنلا جەمىيەتتىكى بالايى-ئاپەت ۋە ناھەقچىلىقلارنى يوقىتالايدىغان ھەل قىلغۇچ كۈچ، دەپ ھىساپلىدى. ئۇ گەرچە سىياسى ۋە ئىدىيە جەھەتلەردىكى ئەكسىيەتچى كۈچلەرگە قارشى كۈرەش قىلسىمۇ، لېكىن، جەمىيەت تەرەققىياتىنىڭ ھەقىقى كۈچىنى كۆرەلمىگەن ئىدى، ئىجتىمائى قانۇنىيەتنى چۈشەنمەيتتى. ئۇ ئىجتىمائى مەسىلىلەرنى ئىدىيالىستىك ۋە دەلىلچىلىك مەيدانىدا تۇرۇپ چۈشەندۈرەتتى. مېخنىكوۋنىڭ ئاساسلىق ئەسەرلىرى مۇنۇلار: «ئىنسان تەبىئى ھەققىدە» (1903)، «ئۈمىتۋارلىق ھەققىدە» (1907)، «ئەقىلىغە مۇۋاپىق دۇنياقاراش ئۈستىدە ئىزدەنگەن 40 يىل» (1912)، «دارۋىنىزىم ھەققىدە» ماقالىلار توپلىمى (1943-يىلى سوۋېت ئىتتىپاقى پەنلەر ئاكادېمىيىسى نەشرى).

ميخانىك ماتىريالىزىم 机械唯物主义 Механистичес-

кий(механический)материализм ماتىريالىستىك پەلسەپە-
نىڭ تەرەققىيات جەريانىنىڭ بىر باسقۇچى ۋە بىر خىل شەكلى. مېخانىك
ماتىريالىزىم يارلىق تەبىەت ھادىسلىرىنى مېخانىكا قانۇنى بىلەن
چۈشەندۈرمەكچى بولىدۇ، تەبىەت دۇنياسىدىكى سۈپەت جەھەتتىن
ئوخشاش بولمىغان خىلمۇ-خىل جەريانلار ۋە ھادىسىلەر (خىمىيىلىك،
بىولوگىيىلىك، پسىخولوگىيىلىك ھادىسىلەر ۋە باشقا ھادىسىلەر) نىڭ
ھەممىسىنى مېخانىك ھادىسىلەر دەپ قارايدۇ. ئۇ، ھەركەت ئادەتتە-
كى ئۆزگىرىش ئەمەس، بەلكى ئاشقى تەسىردىن يەنى جىسىملارنىڭ
بوشلۇقتىكى ئورنىنى توغۇنۇشىدىن كېلىپ چىققان جىسىملارنىڭ مېخانە-
كىلىق يوتكىلىشى، دەپ قارايدۇ. مېخانىك ماتىريالىزىم شەيئىلەر
ھەركىتىنىڭ ئىچكى مەنبەسىنى، سۈپەت ئۆزگىرىشىنى، تەرەققىياتنىكى
سەكرەپچانلىغىنى ۋە تووەن دەرىجىدىن يۇقۇرى دەرىجىگە، ئاددى-
لىقتىن مۇرەككەپلىككە تەرەققى قىلىدىغانلىغىنى ئىنكار قىلىدۇ.
مېخانىك ماتىريالىزىم خېلى يۇرۇنلا **دېموكرىت*** پەلسەپىسىدە بىخ
ئۇرغان ئىدى، 17—18-ئەسىرلەر ئۇ ناھايىتى تەرەققى قىلغان دەۋر
بولدى (مەسىلەن، **ھوببس***، **دېكارت***، **سپىنوزا*** ۋە 18-ئەسىر-
دىكى ئەنگلىيە، فرانسىيە ماتىريالىستلىرى). ئۇ چاغدا، مېخانىك
ماتىريالىزىم تارىختا ماتىريالىستىك پەلسەپە تەرەققىياتىنىڭ مۇقەر-
رەر ۋە ئالغا باسقان بىر باسقۇچى ئىدى. بۇ شەكلىدىكى ماتىريا-
لىزىم شۇ ۋاقىتتا، پەننىڭ يارلىق ساھەسىدە پەقەت مېخانىكا ۋە
ماتېماتىكىسىنىڭ بىرقەدەر يۇقۇرى تەرەققىيات سەۋىيىسگە يېتىشى
بىلەنلا ۋۇجۇدقا كەلگەن. بۇ ھال شۇ ۋاقىتتىكى ماتىريالىزىمنىڭ
چەكلىملىكلىكىنىۋ بەلگىلىگەن. ماركس بىلەن ئېنگېلس تەبىي پەننىڭ
تەرەققىياتىنى ئاساسەن، كونا ماتىريالىزىمنىڭ مېخانىكىلىق چەكلە-
ملىكلىگىگە خاتىمە بېرىپ، ئىلگىرىكى ئۇرلۇك شەكلىدىكى ماتىريالە-
زىم بىلەن ماھىيەت جەھەتتىن پەرقلىنىدىغان دىيالېكتىك ماتىريالە-

زىم تەلىماتىنى يارىتتى. ماركسىزىم مېخانىك ماتېرىيالىزمىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش يولىدىكى بارلىق ئۇرۇنۇشلارغا قارشى قەتئىي كۈرەش قىلىپ كەلدى.

سوۋېت ئىتتىپاقىدا مېخانىكچىلار (ل. ئاكسېلرود، ۋ. ياكوبوف قاتارلىقلار) گۈرۈھى دىيالېكتىك ماتېرىيالىزمغا مېخانىكچىلىق نۇقتىسىنەزىرى بويىچە تۇزىتىش كىرگۈزمەكچى بولدى. بۇ گۈرۈھ مېخانىكچىلىق مەۋقەسىدە تۇرۇپ، پەننى بۇرمىلىدى ۋە ماركسىزمچە دىيالېكتىكىغا قارشى تۇردى، كوپلىگەن مەسىلىلەردە ئىدىيالىستلار بىلەن ھەمنەپەس بولدى (خۇسۇسەن بىلىش تەزرىبىسىدە ئۇلار "تەسۋىرى پېرىنسىپ تەزرىبىسى"نى ھىمايە قىلدى). لېنىنزىمنىڭ دۇشمەنلىرى — بۇخارىنچىلار، تروتسكىچىلار مېخانىزىم پەلسەپىسىنى ۋە ئۇنىڭ "مۇۋازىنەت" تەزرىبىسىنى، "ئوزى بولار"چىلىق ۋاھاكازالارنىسى كومپۇنىستىك پارتىيىنىڭ لۇغىتىگە قارشى قوللاندى. پەلسەپىدىكى بۇ مېخانىكىچى گۈرۈھنىڭ ماركسىزمغا قارشى ماھىيىتى ئېچىپ تاشلاندى.

مېخانىكچىلار Механисты 机械论者 **مېخانىك ماتېرىيالىزىم**"نىڭ ھىمايىچىلىرى.

مېلىي، ژان Мелье, жан 梅叶, 让 (1664—1729) فرانسىيە ماتېرىيالىستى، خۇداسىزلىق تەرەپدارى، خىيالىي كومپۇنىزمچى. ئۇ بۇرۇن پېزىدا پوپ بولغان. ئۇنىڭ موخلىسلارغا «ۋەسىيەتنامە» دېگەن ئەسىرى، ئوزى ئولگەندىن كېيىن تېپىلغان. ئۇ بۇ ئەسىرىدە دىن، راھىب، ئاقسۇڭەك ھەمدە شۇ چاغدىكى پۈتكۈل فېئودالىزم تۈزۈمىگە قارىتا غەزەپ بىلەن نارازىلىق بىلدۈردى. مېلىي مۇنداق دەپ ھىسابلايدۇ: كىشىلەر ئوتتۇرىسىدا بايلىقنىڭ تەڭ تەقسىم قىلىنماسلىقى ئاساسىي ئىجتىمائى بالايى-ئاپەتتۇر، ھالبۇكى بۇنداق بالايى-ئاپەت خۇسۇسىي مۈلۈكچىلىكنىڭ كاساپىتىدىن كېلىپ

چىققان، پادىشا، ئاقسۆڭەك، پوپ قاتارلىقلار* يەر يۈزىدىكى بارلىق بايلىقنى بۇلاپ كېتىپ، خەلقىنى ئەسكەك، نامراتلىق ۋە ئازاپ-ئوقۇبەتنىلا قالدۇردى. دىن، خۇسۇسەن خرىستىيان دىنى پوپلار مەخسۇس خەلقنى نادانلىقتا قالدۇرۇش ۋە ئۆزىگە باش ئەگدۈرۈش-ئىتائەت قىلدۇرۇش مەقسىدىدە ئويدۇرۇپ چىقىلغان رەزىل نەيرەڭ-دۇر. كىشىلەر ئۆغۈلۈشتىلا باراۋەر بولۇپ ئۆغۈلغان. تەڭسىزلىكنى يوقىتىش ئۈچۈن، كەمبەغەللەر بىرلىشىپ زالىم پادىشالارنىڭ ھوكۈم-رانلىقىنى ئاغدۇرۇپ تاشلىشى لازىم. مېلىي: كەلگۈسىدىكى ئادىل تۈزۈم كومىمۇنا ئىتتىپاقى بولۇپ، كومىمۇنانىڭ بارلىق ئەزالىرى ئەمگەك قىلىش ۋە ئوز ئەمگەك مەھسۇلاتلىرىدىن بەھرىمەن بولۇشتا باراۋەر ھوقۇققا ئىگە، دەپ ھىساپلايدۇ. ئىجتىمائى ئۆقتىسەزىرىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا، مېلىي دىخانلار ۋە ئۇششاق بۇرژۇئازىيىنى ياقلايدى-غان تەڭ تەقسىماتچى كومىمۇنىزمچى مۇتەپەككۇر. مېلىنىڭ ئومۇمىي پەلسەپە ئۆقتىسەزىرى قەدىمقى يۇنان-رىم ماتېرىيالىزمى (**ئېپىكۇر***، **كار***) نىڭ تەسىرى ئاستىدا شەكىللەنگەن. ئۇنداقلا يېقىنقى زامان پەيلاسوپى **سپىنوزا*** نىڭ تەسىرىگىمۇ ئۇچرىغان. مېلىنىڭ قارىشىچە تەبىەت دۇنياسى بىردىن-بىر چىنلىقتۇر، ئۇ ئىچكى زورۇرىيەت قانۇنىيىتىگە ئاساسەن مۇستەقىل مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدۇ، ئۇ ياراتقۇچى يەنى خۇدانىڭ پائالىيىتىنىڭ مەھسۇلى ئەمەس. مېلىي ئۇنداق ھىساپلايدۇكى، ماددا "ئوزى مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدۇ ۋە ھەركەت قىلىپ تۇرىدۇ، ئۇنىڭلاشقا، ماددىنىڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇش ۋە ھەركەت قىلىپ تۇرۇش پرىنسىپلىرىنى ماددىنىڭ تاشايىندىن ئىزلەش-نىڭ ھاجىتى يوق". مېلىي سپىنوزاغا ئوخشاشلا، **دېكارت*** نىڭ ئىككى مەنبەچىلىكىنى كەسكىن تۇردە تەنقىت قىلىدۇ، ئۇنىڭدەك جان-نىڭ ماددىلىقىنى ۋە ئۇنىڭ مۇقەررەر ھالدا يوقىلىدىغانلىقىنى ئېتىراپ قىلىدۇ. مېلىنىڭ ماتېرىيالىزمى ئۇنىڭ جەڭگىۋار خۇداسىزلىقى بىلەن

زىج يافلانغان، ھالبۇكى، ئۇنىڭ ماتېرىيالىزمىمۇ، ماركستىن ئىلگە-رىكى بارلىق ماتېرىيالىزمغا ئوخشاشلا، مېتافىزىكىلىك ۋە چەكلىمە-لىكىگە ئىگە ماتېرىيالىزم ئىدى. مېلېنىڭ ئىجتىمائى كۆزقارىشى ئىدە-يالىستىك كۆزقاراش ئىدى. مېلېنىڭ قارىشىچە، ھەلقىنىڭ ئازاپ-ئوقۇبەت تارتىشى ئۇلارنىڭ تەربىيە كورسىگەنلىگى ھوكۈمرانلار ۋە راھىبلارنىڭ ئالدىمغا چۈشكەنلىگىدىن بولغان. مېلېنىڭ ۋەسىيەت-نامەسى 1730 - يىلى تۇنجى قېتىم قول يازما شەكلىدە تارقىلىشقا باشلىغان، 1762 - يىلى ۋولتېر تەرىپىدىن قىسقارتىپ نەشرگە تەييار-لانغان. بۇ كىتاپ 1864 - يىلغا كەلگەندىلا ئاندىن تولۇق بېسىلىپ چىققان. بۇ كىتابنىڭ تولۇق تېكىستىنىڭ رۇسچە تەرجىمىسى سوۋېت ئىتتىپاقىدا 1937 - يىلى ئېلان قىلىنغان.

مېندېلىزم 孟德尔主义 Менделизм 19 - ئەسىرنىڭ 60 - يىللىرىدا ئاۋستىرىيە راھىبى گرېگور مېندېل يارىتىقان شۇنىداقلا يېقىنقى زامان بۇرژۇئا ئىرسىيەت ئىلمى تەرىپىدىن قوبۇل قىلىنغان بىر خىل بىمەنە مېتافىزىكىلىق ئىرسىيەت تەلىماتى. بۇ خىل نەزەرىيە بويىچە بولغاندا، بارلىق ئورگانىك جىسىملاردا — كوك پۇرچاقتىن تارتىپ ئادەمگە قەدەر — ھەممىسىدە ئوخشاش ئىرسىيەت قانۇنىيىتى بولىدۇ. ئىرسىيەت ئالاھىدىلىگى (ئامىل) ئورگانىك جىسىملار ھەم ئۇنىڭ تۇرمۇش شارائىتىنىڭ ئوزگىرىشى بىلەن مۇناسىۋەتسىز، ئۇلار مۇستەقىل ئەركىن ماسلىشىش ئارقىلىق، ئىرسىيەت ئالاھىدىلىگىنىڭ بىر تاسادىپىي قوشۇلمىسىنى شەكىللەندۈرۈپ، پېتى بۇزۇلمىغان ھالدا ئالدىنقى ئەۋلاتتىن كېيىنكى ئەۋلاتقا ئوتىدۇ. مېندېلىزمغا ئاساسەن، ئالدىنقى ئەۋلاتنىڭ ئايرىم خاراكتېرى ۋە تۇزۇلۇشى كېيىنكى ئەۋ-لادنا ئوز پېتىچە يېگىۋاشتىن بارلىققا كېلىدۇ ھەمدە ئاتىلىق ۋە ئانىلىقنىڭ خاراكتېرى ھەم تۇزۇلۇشىنىڭ كېيىنكى ئەۋلاتتىكى تەقسە-ماتى بارلىق جانلىق مەۋجۇداتلار ئۈچۈن ئوخشاش بولىدۇ، جانلىق

مەۋجۇداتلارنىڭ قۇرۇلما جەھەتتىكى پەرقى ۋە مۇرەككەپلىگى بىلەن مۇناسىۋەتسىز بولىدۇ. ئومۇمەن ئانىلىق ئىرسىيەت خاراكتېرى ۋە تۇزۇلۇشىگە ئىگە كېيىنكى ئەۋلادنىڭ ئەينى ۋاقىتتا ئانىلىق ئىرسىيەت خاراكتېرى ۋە تۇزۇلۇشى بار كېيىنكى ئەۋلادى ۋە ئىككى ئاربىلىقتىكى ئىككى تىپى بولىدۇ. ئاربىلىقتىكى تىپلار ئانىلىق ۋە ئانىسلىق "ئامىل" نى ئوز ئىچىگە ئالىدۇ، شۇڭا، مېندېلنىڭ قارىشىچە، "خاراكتېر تۇزۇلۇشىنىڭ بولۇنۇش" نىسبىتى 1:2:1 بولىدۇ. مېندېلىزىم كېيىنكى ئەۋلادنىڭ خاراكتېرى ۋە تۇزۇلۇشىنى شەكىل جەھەتتىن ھىسابلايدۇ، ھالبۇكى بۇ خاراكتېر ۋە تۇزۇلۇشنىڭ تەرەققىيات جەريانى، سەۋەبى ھەم شارائىتىنى تەتقىق قىلمايدۇ. شۇڭا، مېندېلىزىمغا تايانغاندا ئىرسىيەتچانلىقنى ئىزگىنلىكلى بولمايدۇ. مېندېلىزىمنىڭ ئانىلىق ۋە ئانىسلىق بىلەن كېيىنكى ئەۋلادنىڭ "ئامىل"لىك ئوخشاش بولۇپ، ئوزگەرمەيدىغانلىقى توغرىسىدىكى ھوكۇمى تەرەققىياتنى ئىنكار قىلىدىغان، مېتافىزىكىلىق ھوكۇم. مېندېلىزم كېيىنكى ئەۋلادنىڭ خاراكتېرى ۋە تۇزۇلۇشىنىڭ تەقسىمات نىسبىتى ھەمىمە جانلىق مەۋجۇ- داتلار ئۇچۇن ئوخشاش بولىدۇ دەپ قارايدۇ، بۇ خىل تەسەۋۋۇر رىيالىققا ئۇيغۇن ئەمەس، چۇنكى ئوخشاش بولمىغان ئانىسلىق ۋە ئانىلىق تىپلىرى ئوخشاش بولمىغان تۇرلۇك تەرەققىيات شارائىتىدا، ئۇنىڭ كېيىنكى ئەۋلادىنىڭ ئوزگىرىش دەرىجىسىمۇ ھەر خىل بولىدۇ. مېندېلىزم بىولوگىيە نەزەرىيىسى ئەمەس، بەلكى نوقۇل ئىستاتىستىكا نەزەرىيىسى، ئۇ ھەقىقى ئىرسىيەت قانۇنىنى ئېچىپ تاشلىمىدى، بەلكى شەكىلەن مائىماتىك تەتقىقات ئۇسۇلىنى بىولوگىيىلىك تەتقىقات ئورنىغا دەسسەتتى. ئورگانىك جىسىملارنىڭ يېتىلىش قانۇنىيىتىنى تونۇغاندىلا، ئاندىن كېيىنكى ئەۋلاتنىڭ خاراكتېرى ۋە تۇزۇلۇشىنىڭ شەكىللىنىشى ۋە تەرەققىياتىنى كۇنسايىن ئىگىلگىلى بولىدۇ.

مېندېلىزمدىن ئىبارەت بۇ بىمەنە ئىرسىيەت تەلىماتى **تىمىريا-**

زېۋ*، **مىچۇرىن*** ۋە لىسېنكونىڭ ئەسەرلىرىدە ئەجەللىك تەنقىد قىلىنىدى. بىر قىسىم مېندېلچىلار (بېتسون، كىبل قاتارلىق كىشىلەر) دارۋىنىزملىق تۈرلەرنىڭ تەبىئى تاللىنىش ئارقىلىق پەيدا بولىدىغانلىقىغا توغرىسىدىكى ماتېرىياللىستىك تەلىماتىنى ئاغدۇرۇپ تاشلاپ، ئۇنىڭ ئورنىغا مېندېلنىڭ ئەكسىيەتچىل تەلىماتىنى دەستىشكە ئۇرۇنغان ئىدى. تىمىريازېۋ ئۇلارغا قاخشاتقۇچ قايتۇرما زەربە بەردى. تىمىريازېۋ بۇ مەسىلە توغرىسىدا مۇنداق دەپ يازىدۇ: "روشەنكى، بۇ- داق ئىلمىي بولمىغان ھادىسىلەرنىڭ مەنبەسىنى ئىلمىي بولمىغان تۈزۈمدىن ئىزلەش لازىم. كەلگۈسىدىكى ئىلىم-پەن تارىخشۇنا- لىرىنى ھاڭ-تاڭ قالدۇرىدىغان بۇنداق تەتۈر قۇيۇنىڭ مەنبەسىنى ئۇنىڭ بىلەن پارالىل بولۇپلا قالماستىن، بەلكى شەك-شۈبھىسىز ھالدا ئۇنىڭ بىلەن باغلىنىشلىق بولغان يەنە بىر خىل ھادىسىدىن ئىزلەش لازىم. بۇ خىل ھادىسە دەل دارۋىنىزمغا قارشى دېنىي ھاكىمىيەتچىلىك تەرەپدارلىرى ئەكسىيەتچى كۈچلىرىنىڭ كۈچىيىشىدىن ئىبارەت." مىچۇرىن 1915-يىلى ئېلان قىلىنغان «مېندېل قانۇنىنىڭ شالغۇتلاشتۇرۇشقا مۇۋاپىق كەلمەسلىگى توغرىسىدا» دېگەن ماقالە- سىدا، ئۇزۇن ئوتكۈزگەن تەجرىبىگە ئاساسەن، بىر مەھەل جاھانىنى زىلزىلىگە كەلتۈرگەن مېندېل "كوك پۇرچاق" قانۇنىنىڭ شىرنىلىك مۇھە ئوسۇملۇكلىرىدىكى ئىرسىيەت ھادىسىلىرىنى تەھلىل قىلىشقا مۇۋاپىق كەلمەيدىغانلىغىنى شانلىق يوسۇندا دەللىلىدى. ئاكادېمىك لىسېنكونىڭ تۈرلۈك بۇغداي سورتلىرى ئارقىلىق قىلغان تەجرىبىسى ئۇنى ئىسپاتلىدىكى، ئەگەر شالغۇتلاشتۇرۇش تېخنىكىسى مۇۋاپىق يوسۇندا تاللانسا، شۇنداقلا شالغۇت ئۇرۇقلارنىڭ ئوز تەبىئىنى يېتىشتۇرۇشىكە مۇۋاپىق بولغان شارائىتتا، ئۇرلىرى پۈتۈنلەي ئوخشاش بولغان كېيىنكى ئەۋلادقا ئىگە بولغىلى بولىدۇ. لىسېنكو ئوزىنىڭ «يېزا ئىگىلىك بىولوگىيىسى» (1948) دېگەن ئەسىرىدە

نۇرغۇن تەجرىبىۋى ماتېرىياللار ئارقىلىق مېندېلىزىم ۋە ئۇنىڭ ساختا قانۇنىنى تامامەن رەت قىلىپ تاشلىدى. (**ۋېيسمانىزىم ـ مورگان ـ مىچۇرىن***غا قارالسۇن.)

مېندېلېيېۋ، دمىترى ئىۋانوۋىچ · 门得列也夫，德米特利 · Менделеев, Дмитрий Иванович 伊万诺维奇 (1834—1907)

ئۇلۇغ روسىيە خىمىگى، خىمىيىلىك ئېلېمېنتلارنىڭ دەۋرىي قانۇنىيىتىنى بېكىتكۈچى. مېندېلېيېۋ روسىيە سانائىتىنىڭ تەرەققىياتى ئۈچۈن نۇرغۇن تۆھپىلەرنى قوشتى، ئۇ كومۇرنىڭ يەر ئاستىدا گازلىشىش تېخنىكىسىدىكى ئىدىيىنى بىرىنچى بولۇپ ئوتتۇرىغا قويدى، بۇ ئىدىيە كېيىن لېنىنىڭ ناھايىتى يۇقىرى باھاسىغا ئېرىشتى. مېندېلېيېۋ ئىلىم ـ پەن جەھەتتىكى ئىنقىلابچى، ئۇ نەزەرىيە بىلەن ئەمەلىيەتنى بىرلەشتۈرۈش ئۈچۈن، ئىلىم ـ پەننى روسىيە سانائىتى تەرەققىياتىنىڭ ئېھتىياجىغا ئۇيغۇنلاشتۇرۇش ئۈچۈن كۈرەش قىلدى. پەلسەپە جەھەتتە، مېندېلېيېۋ ئوزىنى "چىنلىق نەزەرىيىسى تەرەپدارى" دەپ ھىسابلايدۇ. مېندېلېيېۋنىڭ "چىنلىق نەزەرىيىسى" ئاساسىي جەھەتتىن ئىستخىيىلىك دىيالېكتىكا بىلەن ئوزئارا بىرلەشتۈرۈلگەن ماتېرىيالىزىم. ".....ھازىر ئەگەر ئوزىگە خاس ئالاھىدە ھەرىكەت بولمىسا، ماددىنىڭ ھەرقانداق بىر كىچىك قىسمىنمۇ تەسەۋۋۇر قىلىش مۇمكىن ئەمەس..... ھەرىكەت ئۇقۇمى ماددا ئۇقۇمى بىلەن چەمبەرچەس باغلانغان ئۇقۇم بولۇپ قالدى....." (مېندېلېيېۋ **مېندېلېيېۋ ئىلاھ چۈشۈرۈش ھىكمىتى** ۋە **ئېنېرگىيىچىلىك***كە قارىشى ئۇردى. مېندېلېيېۋ 1869 ـ يىل 2 ـ ئايىنىڭ 19 ـ كۈنى خىمىيىلىك ئېلېمېنتلار **دەۋرى قانۇنىيىتىنى** تېپىپ چىقتى، بۇ ئۇنىڭ دەۋرى قانۇنىيىتىنىڭ ئاساسى ئىدى. ئۇنىڭ دەۋرى قانۇنى شۇنى چۈشەندۈرىدۇكى، ئاددىي جىسىملىق خاراكتېرى، شۇنىڭدەك ئېلېمېنت بىرىكمىسىنىڭ شەكلى ۋە خاراكتېرى **ئېلېمېنتلار**

ئاتومىنىڭ ئېغىرلىقى بىلەن دەۋرىيلىك بەقىندا مۇناسىۋەتنىگە ئىگە. مېندېلېيېۋ ئېلېمېنتلارنىڭ سۈپىتىنىڭ ئالاھىدىلىگى بىلەن ئېغىرلىغىنىڭ ئالاھىدىلىگى ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتنى يەنى ئېلېمېنتلارنىڭ خىمىيىلىك خاراكتېرى بىلەن ئاتوم ئېغىرلىقى ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتنى بەلگىلەپ، **لومونوسوۋ***نىڭ خىمىيىلىك ئاتوم نەزەرىيىسىنى راۋاجلاندۇردى ھەمدە سان ئوزگەرمىنىڭ سۈپەت ئوزگىرىشىگە ئايلىنىش قانۇنىيىتىنى خىمىيە ئېلېمېنتلىرىغا ئەملىي يوسۇندا تەتبىقلىدى. مېندېلېيېۋ ئېلېمېنتلارنى ئاتوم ئېغىرلىغىنىڭ ئېشىش تەرتىۋى بويىچە تىزغاندا، مەلۇم ئېلېمېنتلار تىزىلىغاندىن كېيىن، ئېلېمېنتلارنىڭ خاراكتېرىنىڭ دەۋر قىلغانلىقىنى سەزدى. شۇڭا، مېندېلېيېۋ ئوخشاشىپ كېتىدىغان ئېلېمېنتلارنى بىر-بىرلەپ تىزىپ چىقتى. مېندېلېيېۋنىڭ دەۋر قىلىش سىستېمىسى بارلىق ئېلېمېنتلار ئوتتۇرىسىدىكى ئومۇمى يۈزلۈك، قانۇنىيەتلىك باغلىنىشلارنى ۋە ئۇلارنىڭ بىر بىرىنى چەكلەيدىغانلىغىنى ئېچىپ بەردى. مېندېلېيېۋ تۇزگەن ئېلېمېنتلار جەدۋىلىدە، يەنە بوش ئورۇنلار بار ئىدى، بۇ بوش ئورۇنلار تېخى تېپىلمىغان ئېلېمېنتلار ئارقىلىق تولدۇرۇلاتتى. مېندېلېيېۋ تېخى تېپىلمىغان بۇ ئېلېمېنتلارنىڭ ئەڭ مۇھىم خاراكتېرىنى نەزەرىيە جەھەتتىن ھىسابلاپ چىقىپ، ئۇلارنىڭ خاراكتېرى ئەتراپىدىكى ئېلېمېنتلارنىڭ ئارىلىغىدا بولىدۇ دەپ ھوكۇم قىلدى. مېندېلېيېۋ ئالدىنالا ئېيتقان ئېلېمېنتلارنى كېيىن لېكوك دې بوئابودران (1875)، نىلسون (1880)، ۋىنكلېر (1886)لار تېپىپ چىقىپ، ئۇلارغا گاللىي، سكاندىي، گېرمانىي دەپ نام بەردى. ئۇلارنىڭ خاراكتېرى مېندېلېيېۋنىڭ ئالدىن

مولچەرلىگىنىگە پۈتۈنلەي دىگۈدەك ئوخشاش بولۇپ چىقتى: مەسىلەن، گېرمانىيىنىڭ ئاتوم ئىغرلىغى 72.6 بولۇپ چىقتى، ئۇ 72 دەپ مولچەرلەنگەن ئىدى. ھېندىلىيىۋ سان ئۈزگىرىشىنىڭ سۈپىتە ئۈزگىرىشكە ئايلىنىشىدەك دىيالېكتىك قانۇنىيەتنى ئاڭسىز ھالدا تەتبىق قىلىپ، ئىلىم-پەندە خىزمەت كۆرسەتتى.

ھېندىلىيىۋ ئەسلىيەت داۋامىدا ئىنسانىيەتنىڭ ئوبېكتىپ دۇنيانىڭ قانۇنىيەتلىرى توغرىسىدىكى بىلىملىرىنىڭ ئىشەنچلىكلىگىنى ئىسپاتلاپ، بىلگىلى بولماسلىق نەزەرىيىسىگە ئەجەللىك زەربە بەردى؛ شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، خىمىيىلىك ئېلېمېنتلارنىڭ ئوبېكتىپ قانۇنىيەتلىكلىگىنىڭ تېپىلىشى تاسادىپىلىقنى خىمىيىدىن قوغلاپ چىقاردى. ھېندىلىيىۋ مۇنداق دەپ يازىدۇ: ئەگەر دەۋر قانۇنى بولمىغان بولسا، يېڭى ئېلېمېنتلارنى تېپىشتا "..... كۆزەتكىلا تاينىشقا توغرا كېلەتتى..... بۇنداقتا، پەقەت تاسادىپى پۈرسەت ۋە ئالاھىدە بايقاش قابىلىيىتى، كۆزىتىش قابىلىيىتى بولغاندىلا، ئاندىن يېڭى ئېلېمېنتلارنى تېپىپ چىققىلى بولىدۇ..... دەۋر قانۇنى بۇ جەھەتتە يېڭى يول ئېچىپ بەردى....." ھېندىلىيىۋ تېپىپ چىققان دەۋر قانۇنىنىڭ ئۈستۈنلۈك ھوقۇقىنى چەتئەللەردىكى نۇرغۇن خىمىكلار قوللىچە ئاساسسىز ئىنكار قىلدى. ھېندىلىيىۋ روسىيە ئىلىم-پەنىنىڭ بۇ ئۇلۇغ كەشپىياتىنىڭ رولىنى قوغداش ئۈچۈن، بۇ خىمىكلارنىڭ ھەممىسى دەۋر قانۇنى تەتقىقاتى بىلەن كېيىن شۇغۇللانغان دەپ كۆرسەتتى. مەسىلەن، بۇ كەشپىياتنى ئۈزىنىڭ قىلىۋېلىشقا ئۇرۇنغان مېيېر دەۋر قانۇنىنى ھەرگىز تەبىەت دۇنياسىدىكى ئوبېكتىپ قانۇنىيەت دەپ ھىسابلىمىغان ئىدى، شۇنداقلا دەۋر قانۇنىغا ئاساسەن نەزەرىيە خاراكتېرلىق بىشارەت بېرىشكە ۋە يەكۈن چىقىرىشقا پېتىنالمىغان ئىدى؛ ئۇنىڭ ئۈستىگە مېيېر مېخانىكىچى ئىدى، ئۇ

ئېلېمېنتلار ئوتتۇرىسىدىكى ئوز ئارا مۇناسىۋەتلىك بولغان تاشقى ئەرەپشىلا يەنى ساپ ئېغىرلىق تەرەپىنىلا نەزەردە تۇتۇپ، ئۇنىڭ سۇپىتى تەرەپكە سەل قارىدى، شۇنىڭ بىلەن دەۋر قىلىش قانۇنىنىڭ ماھىيىتىنىڭ ئوزىگىمۇ سەل قارىدى.

فىزىكا جەھەتتە، مېندېلېيېۋ "كىرىشىك تېمپېراتۇرا"نى تېپىپ چىقتى، بۇ كەشپىيات ئىلگىرىكى سۇيۇقلۇق بىلەن گازنى مېتافىزىكىلىق ھالدا ئايرىپ تاشلايدىغان ھادىسىلەرنى تۇڭغۇ- لۇق: ئۇ بويىل ــ ماريوت قانۇنىغىمۇ تۇزىتىش كىرگوزۇپ، بۇ قانۇنىنىڭ تېسىلىگىنى كورسەتتى. ئېنگېلس «دىيالېكتىكا قارشى» دىگەن كىتابىدا مېندېلېيېۋنىڭ بۇ كەشپىياتلىرىغا ئىنتايىن ئەھمىيەت بەردى.

20 ــ ئەسىردىكى مادىدا تۇزۇلۇشى ئوخشىمىغان ئوخشىمىغان زەرىنىڭ تەرەققى قىلىشى، ئالىدى بىلەن ئاتومنىڭ ئېلېكترون تۇزۇلۇشى توغرىسىدىكى تەلىمات پۇتۇنلەي مېندېلېيېۋنىڭ دەۋر قىلىش سېستىمىسىنى ئاساس قىلغان. ئەگەر مېندېلېيېۋنىڭ دەۋر قىلىش سېستىمىسىغا تىزىلغان ئېلېمېنتلارغا رېتى بويىچە نومۇر قويساق، ھەر بىر ئېلېمېنتنىڭ رەت نومۇرى ئۇنىڭدىكى ئاتوم يادروسىنىڭ مۇسبەت ئېلېكتر زەرىتى بىلەن ئوخشاش بولىدۇ، خىمىيىۋى خاراكتېرى ئاساسەن ئاتوم يادروسى ئەتراپىدىكى ئېلېكترون گۇرۇپپىسىغا باغلىق بولىدۇ. ئاتوم يادروسى ئېلېكتر زەررىتى بىرلىگىنىڭ ئېشىشى بىلەن، ئاتومنىڭ سىرتقى قەۋىتىدىكى ئېلېكترون سانىمۇ مۇناسىپ ھالدا ئاشقاندا، ئېلېكترون گۇرۇپپىسىنىڭ تىپى دەۋر قىلىدۇ، شۇنىڭ بىلەن ئاتوم خاراكتېرىنىڭ ئوزگىرىشىنىڭ دەۋرىيلىك بولىدىغانلىقى بەلگىلىنىدۇ. شۇڭا مېندېلېيېۋ دەۋر قىلىش قانۇنىنىڭ ئەڭ يېڭى تەبىرى بىزگە شۇنى ئۇقتۇرىدۇكى، ئېلېمېنتلارنىڭ خاراكتېرى **ئاتوم رەت نومۇرى ياكى ئاتوم يادروسىنىڭ ئېلېكتر**

زەربتگە نسبەتەن دەۋرىي خاراكتىرلىق بېقىندىسلىق مۇناسىۋىتىگە ئىگە. ئاتومنىڭ ماسسىسى بىلەن ئاتوم يادروسىنىڭ ئېلېكتىر زەربىتى زىچ مۇناسىۋەتلىك؛ شۇڭا مېندېلېيېۋ ئاتوم ئېغىرلىغىدىن پايدىلىنىپ دەۋر قانۇنىنى تېپىپ چىقالىدى. مېندېلېيېۋنىڭ دەۋر قانۇنى سېستىمىسى خىمىيىلىك ئېلېمېنتلار ۋە ئۇنىڭ باشقا بىرىكمىلىرىنىڭ باغلىنىشىنى ئەكس ئەتتۈرۈپلا قالماستىن، يەنىكى خىمىيىلىك ئېلېمېنتلار ۋە ئۇنىڭ باشقا بىرىكمىلىرىنىڭ ئۆزگىرىشىنىڭ ھەقىقى جەريانىنمۇ ئەكس ئەتتۈردى. ئاتوم يادروسىنىڭ رېباكسىيىسى ۋە رادىيوئاكتىپلىق پارچىلىنىش مېندېلېيېۋنىڭ دەۋر قانۇنى سېستىمىسىدا ئورۇن يوتكەش (بىر ئورۇندىن يەنە بىر ئورۇنغا يوتكىلىش) ("ئورۇن يوتكەش قانۇنى") بولۇپ ئېغىر ئېلېمېنتلار (ئۇران قاتارلىقلار)دا يادرولۇق پارچىلىنىشىنىڭ يۈز بېرىشىمۇ مېندېلېيېۋنىڭ دەۋر قانۇنىغا ئۇيغۇن كېلىدۇ؛ نوۋەتتە، دەۋر قانۇنى بىزنىڭ ئاتوم قۇرۇلمىسىدىن پايدىلىنىش ئۈسۈلىنى ئىگىلىشىمىزگە ياردەم بېرەكتە. مېندېلېيېۋنىڭ دەۋر قانۇنى سېستىمىسى ماددىلارنىڭ يۇلتۇزلاردىكى تەدرىجى تەرەققى قانۇنىيىتىنى ئەڭ ئالدى ۋە خىمىيىۋى بىرىكمىلەرنىڭ يەر شارى تەرەققىياتىدىكى تەقسىملىنىش ئەھۋالىنى كۆرسەتتى. شۇڭا، مېندېلېيېۋنىڭ دەۋر قانۇنى غەيرى ئورگانىك دۇنيانىڭ ماددىي تەرەققىيات قانۇنى، ئۇ دىيالېكتىك ماتېرىيالىزىمنىڭ تەبىئەت قارىشىنى دەللىلەشتە غايەت زور رول ئويناپدۇ. مېندېلېيېۋ ماددا، ئاتوم ۋە ئېلېمېنتلار توغرىسىدىكى ھازىرقى زامان تەلىماتىنىڭ ئاساسچىسى بولۇشقا مۇناسىپ.

2 تومۇق «خىمىيە قائىدىلىرى» (1867—1871-يىللىرى 1-نەشرى چىققان، 1947-يىلى 13-نەشرى چىققان)، 25 تومۇق «مېندېلېيېۋ ئەسەرلىرى» مېندېلېيېۋنىڭ ئاساسىي ئەسەرلىرى بولۇپ ھىساپلىنىدۇ.

مېنشېۋىكلارچە ئىدىيالىزم 孟什维克式的唯心主义 Меньшевиствующий идеализм 20 ـ ئەسىرنىڭ 20 ـ يىللىرىنىڭ ئاخىرلىرىدىن 30 ـ يىللارنىڭ باشلىرىغىچە، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ پەلسەپە ساھەسىدە دېموكراتىك قاتارلىق كىشىلەر باشچىلىقىدىكى ماركسىزىمغا قارشى، پارتىيىگە قارشى ئىدىيالىستىك ئېقىم. مېنشېۋىكلارچە ئىدىيالىستلار كومۇنىستىك پارتىيىنىڭ پەلسەپىۋى لۇشىيەنگە قارشى تۇرۇدى ھەمدە 2 ـ ئىنتېرناتسونالنىڭ ئەڭ زىيانلىق دوگمىلىرىدىن بىرى بولغان ئەزىرىيىنىڭ ئەمەلىيەتتىن ئايرىلىشىنى ئەسلىگە كەلتۈردى. ئۇلار لېنىنىزمنىڭ ماركسىزمنىڭ ئىجادىي يوسۇندا داۋاملىق راۋاجلاندۇرۇلۇشى ئىكەنلىگىنى ئىنكار قىلدى، ماركسىزملىق پەلسەپە تەرەققىياتىدىكى لېنىنىزم باسقۇچىنى ئىنكار قىلدى، ماركسىزم ـ لېنىنىزمنىڭ پەلسەپىنىڭ پارتىيىۋىلىگى توغرىسىدىكى نۇقتىنەزىرىنى ئىنكار قىلدى. ئۇلار سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇش ئەمەلىيىتىنىڭ نەزىرىيە مەسلىسىنى ھەل قىلىش جەھەتتىكى رولىغا سەل قاراپ، ماركسىزم ـ لېنىنىزمچە ماتېرىيالىستىك دىيالېكتىكىنىڭ ئورنىغا **گېگېل•**نىڭ ئىدىيالىستىك دىيالېكتىكىسىنى قويۇشقا ئۇرۇندى. ئەينى چەن جەھەتتە، مېنشېۋىكلارچە ئىدىيالىستلار ۋېبىسمانىزم ـ مېندېلىزم ـ مورگانىزمنىڭ ئەكسىيەتچىل ئىدىيالىستىك نۇقتىنەزىرىنى **ۋە ئەلا ئەسىل ئەلمانى•** قاتارلىق ساختا پەننى تەرغىب قىلدى. نۇرغۇن مېنشېۋىكلارچە ئىدىيالىستلار پارتىيىنىڭ لۇشىيەنگە قارشى كۆرسەتكەن خەلقىنىڭ بۇزغۇنچىلىقىغا ئۇشمەنلىرىگە، سوۋېت ھاكىمىيىتىگە قارشى تروتسكى ـ بۇخارىنچى باندىتلارغا ئايلىنىپ كەتتى. كومۇنىستىك پارتىيە مېنشېۋىكلارچە ئىدىيالىستلارنى يەنى سوتسىيالىزم دۇشمەنلىرىنىڭ پەلسەپە سېپىدىكى گۇماشتىلىرىنى پاش قىلدى ۋە تارمار قىلدى.

米丘林，伊万·弗拉基 **مىچۇرىن، ئىۋان ۋلادىمىروۋىچ**

(1935—1855) Мичурин, Иван Владимирович 米罗维奇

ئاتاقلىق بىولوگ. ئۇ ئىلمىي داڕۋەزىم بىولوگىيەسىنى يېڭى باسقۇچقا كوتەردى. ماتېرىيالىستىك بىولوگىيە ئىلمىنىڭ تەرەققىياتىدىكى يېڭى باسقۇچ مىچۇرىننىڭ نامىدىن ئايرىلمايدۇ. مىچۇرىننىڭ ھاياتى پۈتۈنلەي ئوخشاش بولمىغان ئىككى دەۋرگە — ئىنقىلابتىن ئىلگىرىكى دەۋر ۋە سوۋېت دەۋرىگە بولۇنىدۇ.

ئۇلۇغ ئوكتەبىر ئىنقىلابىدىن ئىلگىرى، مىچۇرىن ھېچقانداق رىغبەت ۋە قوللاشقا ئىگە بولمىغان ئەھۋال ئاستىدا تۇرمۇش كەچۈرگەن ۋە ئىشلىگەن ھەم بارلىق تەجرىبە خىراجەتلىرىنى ئۆزى كوتەرگەن. ئۇ مۇڭۇەپپەقىيەت قازانغانلىقى ياكى مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىغانلىغىغا قارىماستىن، پايدا-زىيان بىلەن ھېساپلاشماستىن، تۇرار جايىنىڭ يېنىدىكى كىچىككىنە بىر باغچىدا ئوسۇملۇكلەرنىڭ يېڭى سورتلىرىنى يېتىشتۈرۈشتەك ھەقىقى خەلق ئىشى بىلەن شۇغۇللانىدى. ئۇنىڭ تالانتلىق بىكرى چارىزىم شارائىتىدا ئېتىراپ قىلىنمىدى. ئامېرىكا تىجارەتچىلىرى مىچۇرىننىڭ يېڭى، سۈبەتلىك مىۋە دەرەخلىرىنى يېتىشتۈرۈپ چىققانلىغىنى ئاڭلاپ، ئۇنىڭ ئامېرىكىغا بېرىشىنى تەكلىپ قىلغان ئىدى، لېكىن ئۇلۇغ ۋەتەنپەرۋەر بۇ تەكلىپنى رەت قىلدى. پەقەت ئوكتەبىر سوتسىيالىستىك ئىنقىلابلا، ئۇنى ئىلمىي تەتقىقات ۋە تەجرىبە خىزمەتلىرىنى كەڭ قانات يايدۇرۇش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلدى. مىچۇرىننىڭ باغچىسى كەڭ كوچەتزارلىققا ئايلاندۇرۇلدى، شۇنداقلا تەتقىقات ئىشلىپ بارىدىغان ۋە يېزا ئىگىلىك ئەمەلىيىتىدە مىچۇرىن ئىدىيىسىنى ئومۇملاشتۇرىدىغان

كوپلىگەن ئىلمىي تەتقىقات ئورۇنلىرى قۇرۇلدى. 1934 ـ يىلى مىچۇرىن مۇنداق دەپ يازدى: "مېنىڭ ئومۇرلۈك غايەم ئەمەلگە ئاشتى: مەن يېتىشتۈرگەن يېڭى ۋە قىممەتلىك مىۋە دەرەخلىرىنىڭ سورتلىرى تەجرىبە مەيدانىدىن پۈتۈن بار ئايرىم باي دېخانلارنىڭ قولىغا ئەمەس، بەلكى كولخوز ۋە دولەت دېخانچىلىق مەيدانلىرىنىڭ پايانسىز كەڭ باغلىرىغا ئېلىپ بېرىلىپ، مەسئۇلاتى توۋەن بولغان ناچار، كونا سورتلارنىڭ ئورنىغا قويۇلدى."

دارۋىن* پەقەت ئورگانىك دۇنيانىڭ قانۇنىيىتىنىلا چۈشەندۈرگەن ئىدى، مىچۇرىن بولسا ئوسۇملۇكلەر دۇنياسىنى ئۆزگەرتىش يولى توغرىسىدىكى ماتېرىيالىستىك نەزەريىسىنى يارىتتى. 1917 ـ يىلىدىن بۇرۇن مىچۇرىن ئۆزىنىڭ ئىلمىي ئىجادىيىتى ۋە دۇنيا قاراشىدا 19 ـ ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدىكى ئۈلۈغ رۇس ماتېرىيالىستلىرى ۋە ئىنقىلابىي دېموكراتلىرىمىزنىڭ جەڭگىۋار ماتېريالىزمى ۋە دېموكراتىزمىنى ئاساس قىلغان ئىدى. 1917 ـ يىلىدىن كېيىن، مىچۇرىن ماركسىزم ـ لېنىنىزم ئاساسچىلىرىنىڭ ئەسەرلىرىنى ئوقۇپ، ئاڭلىق دىيالېكتىك ماتېرىيالىزمچى ۋە كاپىتالىزمغا قارشى تۇرۇش، سوتسىيالىزم ۋە كومۇنىزمنى قوللىغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن ئاكتىپ كۈرەش قىلغۇچى جەڭچى بولۇپ قالدى. مىچۇرىن يېڭا ئىگىلىك بىولوگىيىسىدىكى ھەر خىل مەسىلىلەرنى دىيالېكتىك ماتېريالىزمىلىق مەۋقەدە تۇرۇپ چۈشەنسەدۇردى ۋە ھەل قىلدى. مىچۇرىن: تەبىي پەننىڭ يىلتىزى تەبىەت دۇنياسىدا؛ تەبىي پەن ئىستىخىيىلىك ھالدا دىيالېكتىكىغا يۈزلىنىدۇ، دەيدۇ. مىچۇرىن ئۆزىنىڭ «خىزمەت پىرىنسىپى ۋە ئۇسۇلى» دېگەن كىتابىنىڭ 3 ـ نەشرىگە يازغان سوز بېشىدا مۇنداق دەپ يازىدۇ: "دىيالېكتىكىغا تەبىەتەن ئېيتقاندا، 'قالداقنۇ ئۆزگەرمەس، مۇتلەق، مۇقەددەس نەرسە يوق. دىيالېكتىكا بارلىق نەرسىلەردە مۇقەررەر يوقىلىش ئالامىتى بارلى-

ھىنى ئاشكارىلاپ بېرىدۇ: دىيالېكتىكا ئالدىدا ئۇزلۇكسىز شەكىل-لىنىش ۋە يوقىلىش جەريانىدىن ھەم چەكسىز رەۋىشتە تووەن دەرىجىدىن يۇقۇرى دەرىجىگە كوتىرىلىش جەريانىدىن باشقا ھەر-قانداق نەرسە يوت تىرەپ تۇرالمايدۇ.' (ئېنگېلس) بۇ پىرىنسىپ ئەزەلدىن خىزمىتىمىزدىكى تۈپ پىرىنسىپ بولۇپ كەلدى؛ ئۇ مېنىك شىرىنلىك مۇھە ئوسۇملۇقلىرىنىڭ ھازىرقى سورتلىرىنى ياخشىلاش ۋە يېڭى سورتلارنى يېتىشتۈرۈشتە ئىشلەنگەن بارلىق تەجرىبىلىرىمگە ناھايىتى روشەن سىڭدۈرۈلدى." مىچۇرىن ھەرقانداق مەسىلىدە باشتىن-ئاخىر تەرەققىيات نۇقتىسىنەزىرىنى قىلىسىنامە قىلدى. ئۇ مۇنداق دەپ يازىدۇ: ھەر بىر يەككىلىك ئۈزۈمنىڭ ئالاھىدىلىگى تامامەن يېتىلگەنگە قەدەر تەرەققى قىلىدۇ، ئاندىن كېيىن بۇ ئالاھە-دىلىكلەردىن پەيدىن-پەي مەھرۇم بولىدۇ، قېرىيدۇ، ئاخىرى ئولىدۇ. تۇرلەرمۇ تەبىئەت دۇنياسىدىكى جىمى نەرسىلەرگە ئوخشاش ئۇزگىرىپ تۇرىدۇ—"ھەممە يۇرۇشۇپ تۇرىدۇ، ھەممە ئۇزگىرىپ تۇرىدۇ". مىچۇرىن پەن بىلەن ئەمىلىيەتنىڭ ھەمىگە قادىر ئىكەنلە-گىگە، تەبىئەتنى بىلىش ۋە ئۇرنىڭ شەكىللىنىشىدىكى بارلىق سىرلارنى ئىگەللەش مۇمكىنلىگىگە قەتئى ئىشىنىدۇ. ئۇنىڭ يارانقان نەزەرىيسى ئىدىيالىزىمغا قىلچە يول قويمايدىغان ئۇزۇل-كېسىل ماتېرىيالىستىك نەزەرىيە. مىچۇرىن ئورگانىك جىسمنى ئورگانىك جىسىم بىلەن ئۇنىڭ ياشاش شارائىتىنىڭ زىچ مۇناسىۋىتىدىن كۆزەتتى. ئۇ ئورگانىك جىسىم بىلەن تەبىئەت دۇنياسى ئوتتۇرىسى-دىكى كونىنىڭ ئورنىنى يېڭىنىڭ ئېلىشى ھەل قىلغۇچ ئەھمىيەتكە ئىگە ئىكەنلىگىنى ئېتىراپ قىلدى. مىچۇرىن ۋېيسمانىزىم-مېندې-لىزىم-مورگانىزىمچىلارنىڭ ئىدىيالىستىك ھوكۇملىرى، ئۇلارنىڭ ئاتالمىش بىلگىلى بولمايدىغان "ئۇزىدىكى نەرسە"سىنى، سىرلىق بولغان گېنىنى ھەمدە ئۇلارنىڭ پەن ۋە ئەمىلىيەتنىكى ئاساسىيلىككە

بولغان ئۇمتىلىرىنى قەتئى ئۇردە ئىرغىتىپ تاشلىدى؛ ئۇ ئوزىنىڭ بارلىق خىزمەتلىرى ئارقىلىق بۇنداق بىمەنە ئىدىيىلەرنى رەت قىلدى. مىچۇرىن يەن ساھەسىدىكى ھەقىقى ئىنقىلاپچى، ئۇ دارۋىن تەلىماتىدىكى ئاجىزلىق ۋە خاتالىقلارنى كورسىتىشكە جۇرئەت قىلدى. دارۋىنىزمنىڭ ماتېرىيالىستىك بىولوگىيىسىنى ئىجادىي راۋاجلاندۇردى.

ئۇلۇغ تەجرىبە مۇتەخەسسىسى مىچۇرىن ئوسۇملۇكلەرنىڭ ھايا-تىنى مەقسەتلىك باشقۇرۇش ۋە ئوسۇملۇكلەر دۇنياسىنى ئەمىلىيەت داۋامىدا ئوزگەرتىشنىڭ ئىلمىي ئۇسۇلىنى ئىجات قىلدى. مىچۇرىن يارقىن تەلىمات تۇۋەندىكىلەرنى ئوز ئىچىگە ئالىدۇ: (1) سۇنئى شارائىتلاشتۇرۇش نەزەرىيىسى ۋە ئۇسۇلى (جىنسلىق شارائىتلاشتۇ-رۇش، جىنسسىز شارائىتلاشتۇرۇش، ئۇرۇقداشلارنى شارائىتلاشتۇ-رۇش، يىراق ئۇرۇقلارنى شارائىتلاشتۇرۇش)؛ (2) ئورگانىزملارنى يوندۇرۇش بويىچە پەرۋىش قىلىش نەزەرىيىسى ۋە ئۇسۇلى؛ (3) سۇنئى تاللىنىش نەزەرىيىسى ۋە ئۇسۇلى. مىچۇرىن تەلىماتىنىڭ بۇ ئۇچ تەرىپى بىر بىرىدىن ئاجرالماس بىر پۈتۈن گەۋدە، ئۇ-ئورگانىزم شەكىللىنىڭ ئىرسىيەتلىك ۋە ئوزگىرىشچانلىق ماھىيە-تىنى چۈشىنىش، سوتسىيالىستىك جەمئىيەت مەنپەئەتى ئۈچۈن ئوسۇملۇكلەرنىڭ يېڭى سورتلىرىنى يېتىشتۇرۇش ئەمىلىيىتى بىلەن شۇغۇللىنىشتا دىيالېكتىك ماتېرىيالىزمنى ئىجادىي قوللىنىشنىڭ ئۇلكىسى.

مىچۇرىن ئوزىنىڭ ھاياتىنى ئەمگەكچى خەلقىگە بېغىشلىدى. ئۇ مېنىڭ كوچەتزارلىغىم يېڭى سورتلارنى يارىتىدىغان مەيدان، بۇ يېڭى سورتلار "ئەمگەكچى خەلقىنىڭ تۇرمۇش ئېھتىياجى"غا تېخىمۇ تولۇق ئۇيغۇن كېلىدۇ دەپ ھىسابلىدى. مىچۇرىن 1932 - يىلى "مېنىڭ نەتىجىلىرىم سىنىپسىز سوتسىيالىستىك جەمئىيەتكە بېغىشلا-

ئۇيغۇر ئېنسىكلوپېدىيىسى

مان" دەپ يازدى. ئۇ: بىزنىڭ مەقسىتىمىز "ئەمگەكچى خەلقنىڭ ئېھتىياجى بويىچە ئوسۇملۇقلەرنىڭ ئالاھىدىلىگىنى ئۆزگەرتىش" دېگەن ئىدى. ماركس: "پەيلاسوپلار دۇنيانى تۈرلۈك ئۇسۇللار بىلەنلا چۈشەندۈرۈپ كەلدى، لېكىن گەپ دۇنيانى ئۆزگەرتىشتە" دېگەن ئىدى. مىچۇرىن بۇ مەشھۇر قائىدىگە ئاساسەن، بىولوگىيە ئىلمىنىڭ ۋەزىپىسىنى مۇنداق بايان قىلدى: "بىز تەبىەتنىڭ ئىلتىپات قىلىشىنى كۈتۈپ تۇرمايمىز، بىزنىڭ ۋەزىپىمىز تەبىەتنىن ئىلتىپات ئېلىش." مىچۇرىن بۇ ئىنقىلاۋىي پىرىنسىپنى ئىشقا ئاشۇرۇش ئۈچۈن، ئۇزمىنىڭ يۈتۈن ھاياتىنى ئوسۇملۇقلەرنى ئۆزگەرتىش ئىشىغا بېغىشلىدى. مىچۇرىن يېڭى سورتلارنى يارىتىش ئۈچۈن، قەيسەرلىك بىلەن نەچچە 10 يىل سېستىمىلىق ھالدا ئىشلىدى. ئۇنىڭ ئاساسىي ئۇسۇلى خۇددى ئۇنىڭ ئۆزى يازغىنىدەك، بوشاشماي "ئالما چاملاش، قانتىق تەكشۈرۈش ۋە قايتا-قايتا تەجرىبە قىلىش....." بولدى. بۇ ئۇلۇغ ئالىم 300 خىلدىن ئارتۇق مۇنىلىك دەرەخ ۋە شرىنلىك مۇۋە ئوسۇملۇقلىرىنىڭ يېڭى سورتلىرىنى يېتىشتۈردى، ئەمما ئۇنىڭ ئەڭ قىممەتلىك مىراسى ئۇنىڭ نەزەرىيىسى يەنى **مىچۇرىن تەلىماتى***.

مىچۇرىن كوممۇنىستىك پارتىيە ۋە سوۋېت دولىتىنىڭ ئۆزمىنىڭ خىزمەتلىرى ئۈچۈن تۈرلۈك شەرت-شارائىتلار يارىتىپ بەرگەنلىگىگە چىن قەلبىدىن مىننەتدارلىق بىلدۈردى. ئۇ: "بولشېۋىكلار پارتىيىسى ۋە سوۋېت ھاكىمىيىتى مەن باشلىغان ئىشلارنىڭ كۆنىناپ يۈكسىلىشى ئۈچۈن بارلىق تىرىشچانلىقلىرىنى كورسەتتى" دەپ يازدى. «مىچۇرىن ئەسەرلىرى»، 1-تومدىن 4-تومغىچە، 1948-يىلى نەشر قىلىندى.

مىچۇرىن تەلىماتى Мичуринское учение 米丘林学说 ماتېرىيالىستىك دارۋىنىزمچە بىولوگىيە ئىلمى تەرەققىياتىدىكى

يېڭى باسقۇچ بولۇپ، تەبىئىنى ئوزگەرتكۈچى ئۇلۇغ ئىۋان ۋىلادىمىروۋىچ **مېچۇرىن*** نىڭ نامى بىلەن ئاتىلىدۇ. بۇرۇنقى بىولوگىيە نەزەرىيىلىرى بىلەن سېلىشتۇرغاندا، مېچۇرىن تەلىماتىنىڭ ئەڭ مۇھىم ئالاھىدىلىكى شۇكى، ئۇنىڭ ئاساسچىسى ماددىنىڭ **ئورگانىك** شەكىللىرىنىڭ تەرەققىيات قانۇنىيىتىنى بىلىش ۋە تەتقىق قىلىشتا ماركسىزم ـ لېنىنىزملىق دۇنياقاراشنى يەنى دىيالېكتىك ماتېرىيالىزمنى ئىزچىل ۋە ئاڭلىق قوللانغان. مېچۇرىن تەلىماتى ئىلمىي بىولوگىيە تەرەققىياتىدىكى يېڭى باسقۇچ، بۇ تەلىمات بۇرۇنقى ئاتاقلىق ماتېرىيالىست بىولوگلاردىن **لامارك***، **دارۋىن*** قاتارلىقلارنىڭ تەلىماتىدىكى بارلىق ئىلغار ۋە ئىسل نەرسىلەرگە ۋارىسلىق قىلدى ۋە ئۇنى راۋاجلاندۇردى، بۇ بىولوگلارنىڭ تەلىماتلىرىدىكى مېتافىزىكىلىق ۋە ئىدىيالىستىك شاكاللارنى ئېلىپ تاشلاپ، ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى ماتېرىيالىزملىق مېغىزلارنى ساقلاپ قالدى. **مېچنىكوۋ***، سېچېنوۋ، ئاكا ـ ئۇكا كوۋالېۋسكىلار، **پاۋلوۋ***، **تىمىريازېۋ*** قاتارلىق ئاتاقلىق روسىيە ماتېرىيالىستىك بىولوگلىرىنىڭ ئىلمىي كەشپىياتلىرى مېچۇرىن تەلىماتىنىڭ ئەڭ ئاساسلىق نەزەرىيىۋى مەنبەسى، ئۇلار ئورگانىك جىسىم تەرەققىياتى توغرىسىدىكى ماتېرىيالىستىك نەزەرىيىنى بۇرژۇئا ئەكسىيەتچىل بىولوگىيە نەزەرىيىلىرى (يېڭى ھايات كۈچى نەزەرىيىسى، روھىي ھالەت لاماركىزىمى، مېخانىكىچىلىق، **ۋېيسمانىزم ـ مورگانىزم***) نىڭ ھۇجۇمىدىن قوغداپ قالدى. روسىيە ماتېرىيالىست بىولوگلىرىنىڭ تەجرىبە تەتقىقاتلىرى ۋە نەزەرىيە جەھەتتىن يېڭىچاقلاش ئىشى بىولوگىيە تەرەققىياتى ئۈچۈن يېڭى باسقۇچ ھازىرلاپ بەردى، بۇ يېڭى باسقۇچ، سوۋېت بىولوگلىرىنىڭ سوتسىيالىزم شارائىتىدا دىيالېكتىك ماتېرىيالىزمچە پەلسەپە ئاساسىدا پائالىيەت ئېلىپ بارغانلىغى ئارقىسىدا ۋۇجۇدقا كەلدى.

مىچۇرىن تەلىماتنىڭ ئوسۇملۇكلەر تەرەققىياتنىڭ قانۇنىيىتى توغرىسىدىكى نەزەرىيىۋى يەكۈنىدە، بۇ تەلىماتنىڭ دىيالېكتىك ماتېرىيالىزملىق ماھىيىتى ئىزچىل ئىپادىلىنىپ كەلدى. مىچۇرىن تەلىماتى جانلىقلار دۇنياسىنىڭ تەرەققىياتىنى بىر پۈتۈن، ماددىي ۋە قانۇنىيەتلىك جەريان دەپ قاراپ، ئوسۇملۇكلەر دۇنياسىنىڭ تەرەققىياتىدىكى مۇرەككەپ ۋە خىلمۇ-خىل بافلىنىشلارنى ئېچىپ بەردى ھەم ئۇنى چۈشەندۈردى. بۇنىڭ ئىچىدىكى ئەڭ مۇھىمى ماددىنىڭ ئورگانىك شەكىلى بىلەن ئورگانىكسىز دۇنياىنىڭ بىر بىرىگە بېقىندىلىغىدىن ئىبارەت. مىچۇرىن تەلىماتى يېڭا ئىگىلىك بىولوگىيىسىنىڭ تۈپ ۋەزىپىسى ئورگانىك جىسىم بىلەن ناشقى مۇھىت شارائىتى ئارىسىدىكى ئوزئارا مۇناسىۋەتىنىڭ قانۇنىيىتىنى ئېچىشتىن ئىبارەت دىگەن پىرىنسىپنى ئاساس قىلغان ھالدا، ئورگانىك جىسىم بىلەن ئۇنىڭ ياشاش شارائىتىنى دىيالېكتىك بىرلىك دەپ قارايدۇ. ئورگانىك جىسىملار تەرەققىياتىنىڭ تۈپ قانۇنىيىتى ئۇلارنىڭ ناشقى شارائىت تەسىرىدىن بولىدىغان ئوزگىرىشچانلىغى ۋە ئورگانىك جىسمىنىڭ كېينكى ئوزگىرىش ئىرسىيەتچانلىغىدىن ئىبارەت. ئورگانىك جىسمىنىڭ يەككە يېتىلىشى ئۇنىڭ تارىخىي رەۋىشتە ئېرىشكەن خۇسۇسىيىتى ۋە سۇيەتلىرى ئاساسىدا بولىدۇ. شۇنداق قىلىپ ھاياتلىق تەرەققىياتى داۋامىدىكى تارىخىي نەرسە (سېستىمىلىق يېتىلىش) بىلەن يەككە نەرسە (يەككە يېتىلىش)نىڭ بىرلىگى ۋە بىر بىرىگە بېقىندىلىغى بارلىققا كېلىدۇ. تارىخىي نەرسە يەنى ئورگانىك جىسمىنىڭ ئىرسىيەتچانلىغى بۇرۇنقى كوپلىگەن ئەجدادلارنىڭ ئوزگىرىۋاتقان ناشقى شارائىتقا ماسلىشىش ئۈچۈن تەرەققى قىلغانلىغى ۋە ئوزگەرگەنلىگىنىڭ نەتىجىسى. مىچۇرىن تەلىماتى ۋېيسمانىزم-مورگانىزمچىلارنىڭ خرومۇسۇما (رەڭلىك جىسىم) تەلىماتىنى ۋە ئۇنىڭدىكى سىرلىق

گینئی بسمەنە ئەزمونیە دەپ قاراپ ئىرغىتىپ تاشلىدى. ئەگەر مۇڭاپىق تاشقى شارائىت بولىدىكەن، ئىرسىيەتچانلىق بەلگىلىك ئۇرنىغا يەكىكە يېتىلىشى داۋاملىدا قايتا ئىپادىلىنىدۇ. ئەگەر بۇ شارائىتلار بولمايدىكەن، ئۇ ھالدا ئورگانىك جىسىم ئۆزگىرىدۇ. جانلىقلار ئورگانىزمىنىڭ خۇسۇسىيتى بولغان ئىرسىيەتچانلىقمۇ ئۆزگىرىدۇ. يېڭى ئۆزگىرىش مۇئەييەن مۇڭاپىق شارائىت يارىتىلغان ئەھۋالدا مۇستەھكەملىنىدۇ ۋە سېستىمىلىق يېتىلىشكە قاراپ قەدەم قويىدۇ. مىچۇرىن تەلىماتى ئورگانىك جىسىم بىلەن ياشاش شارائىتىنى دىيالېكتىك بىرلىك دەپ قارىغاچقا، ئۇ ھايۋانلىق تەرەققىياتىنىڭ قانۇنىيەتلىك جەريانىنىڭ ئاساسىنى چۈشەندۈرۈپ بەردى. دارۋىن ئورگانىك جىسمىنىڭ يەكىكە ئۆزگىرىشىنىڭ سەۋەبىنى تاپالمىغان، ئۇ بۇ ئەڭ مۇھىم مەسىلىگە دىققەت قىلمىغان ئىدى، ھالبۇكى، ئەگەر بۇ مەسىلە ھەل قىلىنمىغان بولسا، بىئولوگىيىنى تەبىئەت ھادىسىلىرىنى شەرھىلەيدىغان يەندىن ئەمىلىيەتچىلەرنىڭ تەبىئەتنى ئاڭلىق ئۆزگەرتىشگە ئىمكانىيەت بېرىدىغان، پائالىيەتچان پەنگە ئايلاندۇرغىلى بولمايتتى. مىچۇرىن ۋە باشقا سوۋېت بىئولوگلىرى بۇ ۋەزىپىنىڭ ھوددىسىدىن چىقتى.

سوۋېت بىئولوگلىرى ماتېرىيالىستىك دىيالېكتىكىغا ئاساسلىنىپ مۇنۇلارنى ئىسپاتلىدى: ئورگانىك جىسىم ئىككى خىل شەكىل يەنى سان ئۆزگىرىش شەكلى ۋە سۈپەت ئۆزگىرىش شەكلى ئارقىلىق تەرەققىي قىلىدۇ. سان ئۆزگىرىشنىڭ تەدرىجى جۇغلىنىشى قانۇنىيەتلىك رەۋىشتە تۈپ سۈپەت ئۆزگىرىشىنى بارلىققا كەلتۈرىدۇ. مىچۇرىن تەلىماتى ئوسۇش بىلەن يېتىلىشتىن ئىبارەت بۇ ئىككى ئۇقۇمنى قاتتىق پەرقلەندۈرىدۇ: ئەگەر بىر خىل سۈپەت ھالىتىدىن ئىككىنچى بىر خىل سۈپەت ھالىتىگە ئوتۇش بولمايدىكەن، يېتىلىشمۇ بولمايدۇ. پەقەت سانىنىڭ ئارتىش-كېمىيىشلا بولىدۇ، ئوسۇشلا

بولىدۇ. پېتىلىشنى شۇنداق چۈشەنسەكمۇ جانلىقلار دۇنياسىنىڭ ئوبېكتىپ دىيالېكتىك قانۇنىيىتىگە ئۇيغۇن بولىدۇ. شۇنداق قىلىپ، مېڭۇرىن تەلىماتى تەبىئەت دۇنياسىدا سەكرەشنىڭ بولىدىغانلىقىنى ئىنكار قىلىدىغان دارۋىن تەلىماتىنىڭ چەكلىملىكلىگە خاتىمە بەردى. تەرەققىيات ــ ئۆزلۈكسىزلىك يولىمۇ ئۆزۈلۈپ قېلىشنىڭ بىرلىگى، ھەركەتنىڭ تەدرىجى تەرەققىيات شەكلى بىلەن ئىنقىلاۋىي شەكلىنىڭ بىرلىگى، تەدرىجى سان ئۆزگىرىشى يېڭى سۈپەتنىڭ، ئۆزگە خاس يېڭى تەرەققىيات قانۇنىيىتىگە ئىگە بولغان ئۆرنىڭ ۋۇجۇدقا كېلىشگە سەۋەپ بولىدۇ. كونا سۈپەتتىن يېڭى سۈپەتكە ئوتۇشنىڭ خىلمۇ ــ خىل شەكىللىرى بولۇشى مۇمكىن، يەنىكى دەرۋەقە بار، سۈپەت ئۆزگىرىشى تېز ۋە توساتتىن ئۆزگىرىش شەكلى ئارقىلىق سادىر بولۇشى مۇمكىن، شۇنداقلا كونا سۈپەت ئامىللىرىنىڭ تەدرىجى يوقىلىشى، يېڭى سۈپەت ئامىللىرىنىڭ تەدرىجى جۇغلىنىش شەكلى ئارقىلىق سادىر بولۇشىمۇ مۇمكىن. ماركسزملىق دىيالېكتىكنىڭ بۇ قائىدىسى ئۆرنىڭ شەكىللىنىشى توغرىسىدىكى ئىلمىي نەزىرىنى يەنمۇ ئىلگىرىلەپ مۇھاكىمە قىلىشتا زور ئەھمىيەتكە ئىگە.

ئاكادېمىك لىسېنكو تەرەققىياتنىڭ سان ئۆزگىرىشىدىن تۈپ سۈپەت ئۆزگىرىشىگە ئوتۇش ئىكەنلىگى توغرىسىدىكى نۇقتىنەزەرگە ئاساسەن شۇنىڭدەك مېڭۇرىن تەلىماتى ئاساسىدا، ئورگانىك جىسمنىڭ باسقۇچلۇق پېتىلىش نەزىرىيىسىنى يارىتتى. بۇ نەزىرىيە كورىستدۇكى، ئوسۇملۇك ئورگانىزمى ئۆزىنىڭ يەكىكە ھاياتى داۋامىدا ئوخشاش بولمىغان سۈپەت باسقۇچلىرى يېكى دەۋرلەردىن ئوتىدۇ. ھەرقايسى باسقۇچلاردىن ئوتۇشنىڭ قانۇنىيەتلىكلىگى ۋە تەرتىپلىكلىگى توغرىسىدىكى، باسقۇچلۇق پېتىلىشنىڭ بەلگىلىك ھۇجەيرە (ھەرقايسى ئوسۇش نۇقتىلىرى) ئىچىدىكى چەكلىملىكلىگى

توغرىسىدىكى، خۇسۇسەن باسقۇچلۇق يېتىلىش جەريانىنىڭ ئەكسىگە يانىمالىغى توغرىسىدىكى تەلىماتلارنىڭ ھەممىسى ئورگانىك جىسىمنىڭ يەكىكە ھاياتى داۋامسىدىكى سان ئوزگىرىشىدىن تۈپ سۈپەت ئوزگىرىشكىچە بولغان ئوتۇشنى ئېنىق ئىپادىلىدى.

سوۋېت بىولوگلىرى دىيالېكتىك ئۇسۇلغا ئاساسەن، ھاياتلىق تەرەققىياتىنى بۈرمىلايدىغان ھەر خىل ئىدىيالىستىك ۋە مېخانىكىلىق شەرھىلەرگە رەددىيە بەردى ھەمدە ئورگانىك جىسىم بىلەن تۇرلەر تەرەققىياتىنىڭ ھەركەتلەندۈرگۈچ كۈچى بولغان تۈپ زىددىيەتلەرنى ئېچىپ بەردى. ۋېيسمانىزىم-مورگانىزىم بىولوگىيىنى ئىدىيالىزىم ۋە مېتافىزىكىنىڭ قوينىغا ئىتتىرىپ، مەۋجۇت بولمىغان گېن، ئىرسىيەت ئاساسى، خىالىي ئامىۋبا-ھاياتلىقنىڭ تۈنجى بوۋىسى قاتارلىقلارنى ئويدۇرۇپ چىقىرىدۇ، گويا بۇ نەرسىلەر ئورگانىك جىسىمنىڭ ھاياتى ۋە تەرەققىياتىنى بەلگىلەرمىش؛ مېخانىكىچىلىق تەرەپدارلىرى بولسا ئورگانىك جىسىمنىڭ تەرەققىيات جەريانىنى تاشقى شارائىت بىلەن شەرھىلەپ، ئورگانىك جىسىمنى پاسسىپ ئامىل قىلىپ قويىدى. مانىچۇرىن تەلىماتى بۇ ئويدۇرمىلارنىڭ ھەممىسىنى چورۇپ تاشلىدى ھەمدە ئورگانىك جىسىمنىڭ تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈرىدىغان ئەسلىي زىددىيەتلەرنى ئېچىشنى ئوزنىڭ تەرەققىيات نىشانىسى قىلدى. بۇ تەلىمات ماددىنىڭ ئورگانىك شەكىلىنىڭ تەرەققىيات ئاساسى بولغان زىددىيەت ئورگانىك جىسىم بىلەن مۇھىت ئوتتۇرىسىدىكى كونىنىڭ ئورنىنى يېڭىنىڭ ئىلىشى زىددىيىتىدىن، يەنى ئورگانىك جىسىمنىڭ ئىچكى قىسمىدىكى قوشۇلۇپلىش بىلەن پاتلاشتۇرۇشنىڭ-يارىشىش بىلەن بۇزۇشنىڭ-بىرلىكىكە كېلىش جەريانىدىكى زىددىيەتلەردىن ئىبارەت دېگەننى چىقىش نۇقتا قىلدۇ. دەل كونىنىڭ ئورنىنى يېڭىنىڭ ئىلىشىدىن ئىبارەت مۇشۇ زىددىيەت جەريانى بولغانلىغى سەۋەبىدىنلا ئورگانىك

دۇنيادا يېگى سۈيەتتىلىك ئەرسىلەر تۇغۇلۇپ تۇرىدۇ. يېگى بىلەن كونا ئوتتۇرىسىدا، يوقىلىۋاتقان ئەرسىلەر بىلەن تۇغۇلۇۋاتقان ئەرسىلەر ئوتتۇرىسىدا "كۆرەش" بولۇپ تۇرىدۇ. ئەينى ۋاللىنىش ھاياتلىقنىڭ ئەڭ ۋەقەلىيات جەريانىنى تىزگىنلەپ تۇرىدۇ؛ مۇھىت شارائىتىغا ماسلىشالايدىغان بارلىق ئەرسىلەر ۋاللىنىپ چىقىدۇ ۋە ساقلىنىپ قېلىۋېرىدۇ؛ شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، مۇھىت شارائىتىغا ماسلىشالمايدىغان بارلىق ئەرسىلەر شاللىۋېتىلىدۇ.

مىچۇرىن ئەلىماتسىنىڭ ئالاھىدىلىكى ــ ئۇنىڭ پائالىيەتچانلىقى، رىيالىلىقىغا ئىنقىلاۋىي پوزىتسىيە تۇتىدىغانلىقى. ئەسلىيەتكە زىچ بىرلەشتۈرۈش، ئەسلىي ئېھتىياجىغا ئۇيغۇنلىشىش، ئەزىرىيىنى ئەسلىيەتتە سىناش، ئەسلىيەتنى يەكۈنلەش. ئەسلىيەت ئەزىرىيىنىڭ ھەقىقەتلىكىنىڭ ئولچىمى ئىكەنلىگىنى ئېتىراپ قىلىش، ــ مانا بۇلار مىچۇرىن ئەلىماتسىنىڭ ئاساسى. مىچۇرىن ئەلىماتسىدىكى بارلىق ئەزىرىيىۋى ئومۇملاشتۇرمىلار ۋە يەكۈنلەر ئىنتايىن ئېنىقلىق بىلەن قىلىنغان ئەجرىبىلەرنىڭ ئەتىجىسى بولۇپلا قالماي، بەلكى يېڭا ئىگىلىك ئەمىلىيىتىنى يەكۈنلەشنىڭمۇ ئەتىجىسى. جىنسسىز شالغۇتلاشتۇرۇش، يېنەكلەش ئۇسۇلى، ئۇلاش، شالغۇتلاشتۇرۇلغان ئەسىلداش گۈرۈپپىسىدىن ئاللاش، ئورگانىزمنى يونۇلۇش بويىچە پەرۋىش قىلىش، بىخلاندۇرۇش ئۇسۇلى، كۆزلۈك زىرائەتلەرنى يازلىق زىرائەتلەرگە ئۆزگەرتىش ۋە يازلىق زىرائەتلەرنى كۆزلۈك زىرائەتلەرگە ئۆزگەرتىش، مىچۇرىنىڭ كېلىماتقا كونىدۇرۇش ئۇسۇلى، باشقۇچلۇق يېتىلدۇرۇش ئەزىرىيسى ھەمدە مىچۇرىن ئەلىماتسىدىكى باشقا كەشپىياتلار سوتسىيالىستىك دىخانچىلىقنىڭ مەھسۇلات مىقدارىنى ۋە چارۋىچىلىق مەھسۇلاتلىرى مىقدارىنى ئاشۇرۇشتىكى ئەڭ مۇھىم قورال، ئۇنداقلا ھايۋانات ۋە ئوسۇملۇك-لەرنىڭ يېڭى سورتلىرىنى يېتىشتۇرۇشنىڭ ئۇسۇلى.

مىچۇرىن تەلىماتى بىولوگىيە ساھەسىدىكى ئىدىيالىزىم ۋە مېتافىزىكا يەنى ۋېيسمانىزىم-مورگانىزىم بىلەن كۈرەش قىلىش داۋامىدا ئوسۇپ يېتىلدى ۋە مۇستەھكەملەندى. مىچۇرىن تەلىماتى يەندىكى ھەرقانداق سىرلىقلاشتۇرۇشقا يول قويماسلىق يوزىسىدىن ئۇتتى. مىچۇرىن تەلىماتى يېڭا ئىگىلىك پېنىنلىق ھەممە تارماقلىرىغا ۋە يېڭا ئىگىلىك ئەمەلىيىتىگە نىسبەتەن زور ئەھمىيەتكە ئىگە. مىچۇرىنلىق ئىدىيىسى ۋە ئۇ تەتقىق قىلىپ چىققان ھايۋانات ۋە ئوسۇملۇكلەر ئورگانىزمىنى ئوزگەرتىش ئۇسۇللىرى سوتسىيالىستىك يېڭا ئىگىلىك ئىشلىرىنى ئۇزلۇكسىز تەرەققى قىلدۇرۇش ئۈچۈن خىزمەت قىلىدۇ. سوۋېت ئالىملىرى سۇيەتىلىك ئۇرۇق يېتىشتۇرۇش ۋە ياخشى سورتلارنى كوپەيتىش خىزمىتى ھەمدە ھايۋانلارنىڭ نەسلىنى ياخشىلاش ئىشلىرىنى غەلىبىلىك ئىلگىرى سۈرمەكتە. سوۋېت بىولوگىيە پەن خادىملىرى يېڭا ئىگىلىك ئەمەلىيىتىدىكى خادىملار بىلەن زىچ ھەمكارلىشىپ، بۇغداي، قىزىلچا، كېۋەز ۋە باشقا زىرائەتلەرنىڭ كوپلىگەن يېڭى سورتلىرىنى، شۇنىڭدەك چارۋىلارنىڭ مەھسۇلاتى يۇقۇرى بولغان يېڭى نەسىللىرىنى يېتىشتۇردى. مىچۇرىن تەلىماتى بىولوگىيە پېنى بىلەن يېڭا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشى ئارىسىدىكى مۇناسىۋەتنى تېخمۇ قويۇقلاشتۇردى. كوممۇنىستىك پارتىيە بىولوگىيە ۋە يېڭا ئىگىلىك ئىلمى ساھەسىدىكى ئۇتۇقلارنى يېڭا ئىگىلىك ئەمەلىيىتىدە كەڭ دائىرىدە قوللىنىشنى تەلەپ قىلدى.

مىچۇرىن دىيالېكتىك ماتېرىيالىزىم قائىدىلىرىنى قىيىلنامە قىلىپ، ماتېرىيالىستىك دىيالېكتىكنى ئىلمىي تەتقىقات ئۇسۇلى قىلىپ، داۋۇسن تەلىماتىنى زور دەرىجىدە راۋاجلاندۇردى ھەم ئۇنى چوڭقۇرلاشتۇردى. مىچۇرىن تەلىماتىنىڭ بۈيۈك ئەھمىيىتى يالغۇز سوۋېت بىولوگلىرى تەرىپىدىنلا ئېتىراپ قىلىنىپ قالماي، بەلكى

ئۇيغۇر كۇتۇپخانىسى

پۇتۇن دۇنيا بىولوگلىرى تەرىپىدىنمۇ ئېتىراپ قىلىندى.

مىخايلوۋسكى، نىكولاي كونستانتىنوۋىچ **米海洛夫斯基，** Михайловский, Николай Конс- 尼古拉·康斯坦丁诺维奇 тантинович (1842—1904) روسىيە ئىجتىمائىيەتشۇناسى ۋە سىياسى مۇھاكىمچىسى، لىبېرال نارودنىكلارنىڭ سەركەردىسى، ماركسىزمنىڭ دۈشمىنى. مىخايلوۋسكى ئوزى مەسئۇل تەھرىر بولغان «ۋەتەن خاتىرىسى» ۋە «روسىيە بايلىغى» دېگەن ئىككى خىل ژۇرنالدا ماركسىزمغا قارشى جىددى كۆرەش قىلغان. مىخايلوۋسكى **ئىجتىمائىي-يەتتىنچى سۇبيېكتىپ ئۇسۇل"**نىڭ قوغدىغۇچىسى، ئۇ: جەمىيەت ئۇقۇمىنى زىددىيەتلىك ئادەم چاكىنا بولغان "قارا خەلق"تىن ئىبارەت؛ "قەھرىمانلار" "قارا خەلق"نى تەشكىللەپ، ئۇلارنىڭ ئىچكى قىسمىنى ۋاقتىنچە باغلىنىدىغان قىلىدۇ ھەمدە ئۇلارنى كۆرەش قىلىشقا يېتەكلەيدۇ، دەپ دەلىللىمەكچى بولىدۇ. "قەھرىمانلار" ۋە "قارا خەلق" توغرىسىدىكى بۇنداق ئىدىيالىستىك نەزەريە نارودنىكلارنىڭ شەخسى تېرورلۇق تاكتىكىسىنىڭ ئاساسى. لېنىن ۋە پلېخانوۋ نارودنىكلارنىڭ بۇ خىل تاكتىكىسى ھەم ئەكسىيەتچىل ئىدىيالىستىك نەزەريەسىگە قارشى رەھىمسىزلىك بىلەن كۆرەش قىلدى (لېنىننىڭ **«خەلق دوستلىرى" دېگەن نىمە ۋە ئۇلار سوتسىيال دېموكراتلارنىمچە-لارغا قانداق ھۇجۇم قىلىدۇ؟»*** دېگەن ئەسىرىگە ۋە باشقا ئەسەرلىرىگە، پلېخانوۋنىڭ **«بىر مەنبەچىلىك تارىخقاراشنىڭ تەرەققىياتى مەسىلىسى توغرىسىدا»*** دېگەن كىتابىغا قارالا). لىبېرالالار ۋە بۇرژۇئا دېموكراتلىرىمچىلىرى "مىخايلوۋسكىنى سوتسىيالىزمچى دەۋالماقچى ھەمدە ئۇنىڭ بۇرژۇئا پەلسەپىسى ھەم ئىجتىمائىيەتنىڭ ماركسىزىم بىلەن ماسلىشالايدىغانلىغىنى ئىسپاتلماقچى بولۇشۇاتىدۇ" («لېنىن ئەسەرلىرى»، رۇسچە 4-نەشرى، 20-توم، 99-بەت). لېنىن ئۇلارنىڭ بۇ قەستىگە قارشى ئۇردى. لېنىن

مۇنداق دەپ يازىدۇ: ئەسلىيەتتە، مىخايلوۋسكىنىڭ ئۇقتۇرمىسى ئۇقتىسادىي ساھەدىلا ئەمەس، بەلكى پەلسەپە ۋە ئىجتىمائىيەتتىمۇ "سوتسىيالىزىم" ئىبارىلىرى بىلەن نىقابلانغان بۇرژۇئا دېموكراتىزمىنىڭ ئۇقتۇرمىسىدىن ئىبارەت. «سۇۋېت ئىتتىپاقى كومپارتىيىسى (بولشېۋىكلار) تارىخى قىسقىچە كۇرسى» دىمۇ نارودنىكلىقنىڭ ماھىيىتى ۋە ئۇنىڭ ئۇقتۇرمىسىدىن ئىبارەت خاتالىقى چۈشەندۈرۈلگەن.

مىلېتو ئېقىمى 米利都学派 Милетская школа قەدىمقى يۇنان پەلسەپىسىدىكى ئەڭ بالدۇرقى ماتېرىيالىستىك ئىلىم ئېقىمى، مىلېتو شەھىرىنىڭ نامى بىلەن ئاتالغان. مىلادىدىن 6 ئەسىر ئىلگىرى، مىلېتو شەھىرى ئوتتۇرا دېڭىزنىڭ ئىنونىيە قىرغىغىدىكى باشقا شەھەرلەر بىلەن بىر قاتاردا قەدىمقى يۇنان قۇلدارلىق تۈزۈمىدىكى جەمئىيەتنىڭ سودا، قول سانائىتى، دېڭىز قاتنىشى ۋە مەدەنىيەت مەركىزى ئىدى. مىلېتو ئېقىمىدىكى پەيلاسوپلار ئەينى ۋاقىتتا يەنە تەبىئى پەن ئالىملىرى ئىدى. ئۇلارنىڭ تەبىئى پەن توغرىسىدىكى بەزى چۈشەنچىلىرى شەرق ئەللىرىدىن كەلگەن ئىدى، لېكىن، كېيىن ئۇلار بۇ چۈشەنچىلەرنى مۇستەقىل ھالدا يەنىمۇ راۋاجلاندۇرىدى. مىلېتو ئېقىمى كېۋىتىرىيە، جۇغرافىيە، ئاستىرونومىيە، ماتېماتىكا قاتارلىق جەھەتلەردە دەسلەپكى قەدەمدە ئىلمىي كەشپىياتلارغا ئىگە بولىدى. ئۇلار تەبىئەت دۇنياسىنى ئەبىدى ھەركەت قىلىپ تۇرىدىغان ۋە راۋاجلىنىپ تۇرىدىغان مادىدا، دەپ قارىدى ھەمدە تەبىئەت دۇنياسىنى ئومۇمى يۈزلۈك مەنىسۇى كۆچ (**مادىدا ھايات ئەزەرىيىسى***گە قارالا) كە ئىگە، دەپ ھىساپلىدى. مىلېتو ئېقىمى دۇنياىنى خۇدا يارىتقان ئەمەس، دەپ ھوكۇم قىلىدى. ئېنگېلىس مىلېتو ئېقىمىدىكى **تېلېس***، ئاناكسىماندىر، ئاناكسىمىنلارنىڭ ئەڭ بالدۇرقى تەبىئەت پەلسەپىسى تەلىماتى ئۈستىدە توختىلىپ مۇنداق

دىگەن ئىدى: "..... بۇ يەردە بىر خىل ئىپتىدائى، ئىستخىيىلىك ماتىريالىزىمنىڭ ئەينەن ئوزى تۇرۇپتۇ، ئۇ ئوزىنىڭ ئۇنىدۇرمە مەزگىلىدىلا تەبىەت ھادىسىلىرىنىڭ چەكسىز كوپ خىللىقلىغىنىڭ بىرلىگىنى ئىنتايىن تەبىي يوسۇندا ئوز ئوزىدىن مەلۇم نەرسە دەپ قارىغان، ئۇنىڭ ئۇستىگە بۇنداق بىرلىكنى مەلۇم مۇقىم گەۋدىلىك نەرسىدىن، مەلۇم ئالاھىدە نەرسىدىن ئىزلىگەن، مەسىلەن، تېلېس سۇدىن ئىزلىگەن." (وتەبىەت دىيالېكتىكىسى»، 1979 ـ يىل ئۇيغۇرچە نەشرى، 318 ـ بەت) ئاناكسىماندىر تۇراقسىز ۋە چەكسىز ماددىلارنى، ھەركەت قىلىپ تۇرىدىغان ماددا زەررىلىرى ("چەكسىز نەرسە") نى جىمى نەرسىلەرنىڭ مەنبەسى قىلىدۇ. ئاناكسىمېنى بولسا ھاۋا جىمى نەرسىلەرنىڭ مەنبەسى دەپ قارايدۇ. مىلېتو ئېقىمىنىڭ ۋەكىللىرى يەككە ماددا بىلەن تەبىەت دۇنياسىدىكى كونكرىت ھادىسىلەرنىڭ ئوزئارا باغلىنىشى مەسىلىسىنى ھەل قىلىشقا ئۇرۇنغان، ھاۋا، ئوت، سۇدىن قانداق قىلغاندا تەبىەت دۇنياسىدىكى رەڭدار جىسىملارنى پەيدا قىلغىلى بولىدۇ، دىگەن مەسىلىنى ھەل قىلىشقا ئۇرۇنغان. يەككىلىك بىلەن كوپلۇكنىڭ ئوزئارا باغلىنىشى مەسىلىسىنىڭ ئوتتۇرىغا قويۇلۇشى، مىلېتو ئېقىمى پەيلاسوپلىرىدىكى ساددا دىيالېكتىكىنى ئەكىس ئەتتۈردى؛ ھالبۇكى تەبىەت دۇنياسىدا مەلۇم قانۇنىيەتنى ئىزلىنىش يولىدىكى ئەڭ دەسلەپكى سىناقمۇ مۇشۇ مەسىلىنىڭ ئوتتۇرىغا قويۇلۇشى بىلەن مۇناسىۋەتلىك.

مىللىي مەسىلە 民族问题 Национальный вопрос

ماركسىزم ـ لېنىنىزم، مىللى مەسىلىنىڭ تەرەققىياتى 3 دەۋرگە بولۇنىدۇ، دەپ كورسىتىدۇ. بىرىنچى دەۋر غەرپتە فېودالىزم يوقىتىلغان ۋە كاپىتالىزم غەلبە قىلغان دەۋر. **مىللەت*** مۇشۇ دەۋردە شەكىللەنگەن. غەرپ مىللەتلىرى، ئومۇمەن ئېيتقاندا، ھوقۇق مەركەزگە مەركەزلەشتۈرۈلگەن دولەتلەرنىڭ قۇرۇلۇشى بىلەن ئوخشاش بىر

دەۋرده پەيدا بولغان. شۇنىڭ ئۈچۈن بۇ جايلاردىكى مىللەتلەر دولەت شەكلى ئارقىلىق تەرەققى قىلغان. ئەنگلىيە، فرانسىيە، ئىتالىيە ۋە باشقا مىللى دولەتلەر ئەنە شۇنداق شەكىللەنگەن. شەرقىي ياۋروپا (ۋېنگرىيە، ئاۋستىرىيە، روسىيە) دا كاپىتالىزىمنىڭ تەرەققى قىلىشى ئاستىراق بولدى، شۇنىڭ ئۈچۈن مىللەتنىڭ شەكىللىنىش جەرياني كېيىنگە سوزۇلماي قالمىدى، ھوقۇق مەركەزگە مەركەزلەشتۈرۈلگەن دولەتنىڭ شەكىللىنىش جەريانى بولسا تۈركلەر، موڭغۇللار ھەمدە شەرقتىكى ھەرقايسى مىللەتلەرنىڭ ئاجاۋۇزچىلىغىغا ئاقابىل تۇرۇش ئېھتىياجى تۈپەيلىدىن تېزلەشتى. شۇڭا بۇ يەرلەردە كوپ مىللەتلىك دولەتلەر شەكىللەنىدى. بۇنداق كوپ مىللەتلىك دولەتلەردە بىر-قەدەر تەرەققى تاپقان ۋە شەكىللىنىشى بىرقەدەر ئىلگىرىرەك بولغان مىللەت ھوكۇمران ئورۇندا تۇراتتى، تەرەققى قىلىشى ئاستىراق بولغانلىقتىن ئانچە راۋاجلىنالمىغان باشقا مىللەتلەر بولسا ھوكۇمرانلىق قىلىنغۇچى، ئېزىلگۈچى ئورۇندا تۇراتتى. غەربىي ياۋروپادا مىللەتلەرنىڭ پەيدا بولۇش دەۋرى مۇستەبىتلىك تۈزۈم ۋە فېئوداللىق تۈزۈمنى ئاغدۇرۇش بىلەن، يات مىللەتلەرنىڭ زۇلمىنى ئاغدۇرۇش ئۈچۈن ئېلىپ بېرىلغان كوپ قېتىملىق مىللى ئازاتلىق ئۇرۇشلىرى بىلەن باغلىنىشلىق ئىدى. بۇ ۋەزىپىلەر ئورۇنلىنىپ بولغاندىن كېيىن، غەرپ بۇرژۇئازىيىسىنىڭ ئىلغار مىللى ھەرکىتى تاماملاندى. شەرقىي ياۋروپادا بولسا بۇنىڭ ئەكسىچە بولدى، ئۇ يەردە مىللى زۇلۇم تۈزۈمى شەكىللىنىپ بولغاندا، بۇرژۇئازىيىنىڭ مىللى ھەرکىتى ئاندىن تەرەققى قىلىشقا باشلىدى. ئۇ يەردە مىللى زۇلۇم مىللى توقۇنۇش ۋە مىللى ھەرکەتنى قوزغىدى، بۇرژۇئازىيە ئەنە شۇ مىللى ھەرکەتتە باش رول ئويناندى.

مىللى مەسىلە تەرەققىياتىنىڭ ئىككىنچى دەۋرى ئەينى ۋاقىتتا جاھانگىرلىكنىڭ پەيدا بولغان دەۋرى، جاھانگىرلىك پەيدا بولۇش-

تىن ئىلگىرى، مىللى مەسىلە ئايرىم كوپ مىللەتلىك دولەتلەر دائىر بولسىدىن نېرى بارمىغان ئىدى، ئۇ سانى كوپ بولمىغان، ئاساسەن ياۋروپادىكى بىرنەچچە مىللەت (ئىرلاندىلار، چېخلار، پولەكلەر، فىنلاندلار، سېرۋىيىلىكلەر ۋە باشقا مىللەتلەر) كىلا ئالاقىدار مەسىلە ئىدى. جاھانگىرلىك دەۋرىدە مىللى مەسىلە دولەت بىلەن دولەت ئوتتۇرىسىدىكى مەسىلىگە ئايلاندى. جاھانگىر دولەتلەر ئوتتۇرىسىدا مۇستەملىكە ۋە يېرىم مۇستەملىكە خەلقلەرنى تالان-تاراج قىلىش ۋە قۇل قىلىش ھوقۇقىنى تالىشىش كۈرىشى قانات يېيىپ كەتتى. غەربتىكى كونا مىللى دولەتلەر، مەسىلەن، ئەنگلىيە، ئىتالىيە، فرانسىيە قاتارلىقلار يېڭى زېمىنلارنى بېسۋېلىش بىلەن كوپ مىللەتلىك دولەتكە، مۇستەملىكىچى دولەتكە ئايلاندى، بۇ دولەتلەرنىڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشى مىللى زۇلۇم ۋە مۇستەملىكىچىلىك زۇلمى بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك. بۇ دەۋردە جەدىدى ئەۋج ئالغان مىللى زۇلۇم مۇستەملىكە ۋە يېرىم مۇستەملىكەردىكى ئېزىلگۈچى خەلقلەرنىڭ جاھانگىرلىككە قارشى مىللى ئازاتلىق ھەرىكىتىنى ئۇلغايتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن، مىللى مەسىلە مۇستەملىكەردىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئازاتلىقىنى قولغا كەلتۈرۈشىدىن ئىبارەت ئومۇمى مەسىلە بىلەن بىرلىشىپ كەتتى ھەم راۋاجلىنىپ مىللى مۇستەملىكە مەسىلىسىگە ئايلاندى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، مىللى مەسىلىنىڭ سىنىپىي مەزمۇنىدىمۇ ئۆزگىرىش بولدى: مىللى ھەرىكەتنىڭ ئاساسىي قوشۇنى دېخانلار بولغاچقا، مىللى مەسىلە ئەمىلىيەتتە دېخانلار مەسىلىسىگە ئايلاندى. مۇستەملىكە ۋە يېقىندا دولەتلەردىكى ئېزىلگۈچى خەلقلەرنىڭ مىللى ئازاتلىق ھەرىكەتلىرى جاھانگىرلىك سىستېمىسىنى لەڭشىتىپ قويدى، شۇنىڭ ئۈچۈن، ئۇ پۈرولېتارىيات ئىنقىلابىنىڭ قۇدرەتلىك زاپاس ئارمىيىسى بولۇپ قالدى. كاپىتالىزم راۋاجلانغان مەملىكەتلەردىكى پۈرولېتارىيات ھەرىكىتىنىڭ مەنپەئەتى ۋە ھەرقايسى

مؤسسەملىكىلەردىكى مىللى ئازاتلىق ھەركەتلىرىنىڭ مەنپەئەتى بۇ ئىككى خىل ھەركەتنى بىرلەشتۈرۈپ بىرلىككە كەلگەن بىر ئىنقىلاۋىي سەپ قىلىشنى تەلەپ قىلدى. پۈرولېتارىياتقا نىسبەتەن ئېيتقاندا، مىللى مەسىلە پۈرولېتارىياتنىڭ ئىنقىلاپ جەريانىدىكى ئىنتىپاقدىشى مەسىلىسى ئىدى. كومموئىستىك پارتىيە شۇنداق ھىساپلايدۇكى، مىللى مەسىلە بىرىنچى دۇنيا ئۇرۇشى ۋە روسىيە ئوكتەبىر ئىنقىلاۋىدىن ئىلگىرى بۇرژۇئا دېموكراتىك ئىنقىلاۋىدىكى باش مەسىلىنىڭ تەركىۋىي قىسمى ئىدى، بىرىنچى دۇنيا ئۇرۇشى ۋە ئوكتەبىر ئىنقىلاۋى مەزگىلىدىن باشلاپ، ئۇ سوتسىيالىستىك ئىنقىلاپ مەسىلىسىنىڭ بىر قىسمى بولۇپ قالدى.

ئۇلۇغ ئوكتەبىر سوتسىيالىستىك ئىنقىلاۋى مىللى مەسىلىنى ئوتتۇرىغا قويۇش ۋە ھەل قىلىش جەھەتتە ئۇچىنچى دەۋر يەنى سوۋېت دەۋرىنى ئاچتى. بۇ كاپىتالىزىمنى ۋە مىللى زۇلۇمنى يوقىتىش دەۋرى، سوۋېت ئىتتىپاقىدىكى مىللەتلەر ئوتتۇرىسىدا دوستلۇق ۋە قېرىنداشلارچە ھەمكارلىق ئورنىتىش دەۋرى، يېڭى، سوتسىيالىستىك مىللەتلەرنىڭ شەكىللىنىش دەۋرى. بۇرژۇئا دۇنياسىدا مىللى مەسىلىنى ھەل قىلىشنىڭ بىردىن-بىر ئۇسۇلى مىللەتلەر ئارىسىغا بولگۇنچىلىك سېلىش، مىللەتلەر ئوتتۇرىسىدىكى ئوچمەنلىكنى چوڭقۇرلاشتۇرۇش، بەزى مىللەتلەرنى يەنە باشقا بەزى مىللەتلەرگە بوي سۇندۇرۇشتىن ئىبارەت. ئوكتەبىر سوتسىيالىستىك ئىنقىلاۋى بولسا باشقا بىر بولنىڭ يەنى ھەر مىللەت ئەمگەكچى خەلقىنىڭ قېرىنداشلارچە ئىتتىپاقى ئاساس قىلىنغان ئىنقىلاۋىي بولنىڭ مۇمكىنچىلىگى ۋە مۇۋاپىقلىغىنى كورىستىپ بەردى. ئوكتەبىر سوتسىيالىستىك ئىنقىلاۋى بۇ بولنىڭ مىللى مەسىلىنى ھەقىقى ھەل قىلالايدىغان بىردىن-بىر بول ئىكەنلىگىنى، كاپىتالىزىم تۇزۇمىدە مۇقەررەر پەيدا بولىدىغان مىللى ئوچمەنلىككە خاتىمە بېرىدىغان بول ئىكەنلىگىنى

كورستىپ بەردى. ئوكتەبىر ئىنقىلاۋىنىڭ دەسلىۋىدە، يەنى 1917 ـ يىل 11 ـ ئايىنىڭ 15 ـ كۈنى (كونا يىلنامە بويىچە 11 ـ ئايىنىڭ 2 ـ كۈنى) سوۋېت ھوكۈمىتى «روسىيەدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ھوقۇقى توغرىسىدىكى جاكارنامە»نى ماقۇللىدى. بۇ مەشھۇر ھوججەتتە مۇنداق جاكالاندى: "1. روسىيەدىكى ھەر مىللەت خەلقى باراۋەر ۋە ئوزىگە ئوزى خوجا؛ 2. روسىيەدىكى ھەر مىللەت خەلقى ئەركىن ھالدا ئوز تەقدىرىنى ئوزى بەلگىلەش ھوقۇقىغا، ھەتتا بولۇنۇپ چىقىش ۋە مۇستەقىل دولەت تەشكىل قىلىش ئەركىنلىگىگە ئىگە؛ 3. بارلىق مىللى ۋە مىللى ـ دىنىي ئىمتىيازلار ۋە چەكلىمىلەر بىكار قىلىنىدۇ؛ 4. روسىيە چېگرىسى ئىچىدىكى ھەرقايسى ئاز سانلىق مىللەتلەر ۋە مىللى گۇرۇھلارنىڭ ھەممىسى ئەركىن تەرەققى قىلدۇرۇلىدۇ." مىللەتلەرنىڭ ئوز تەقدىرىنى ئوزى بەلگىلەش ھوقۇقىنىڭ يولغا قويۇلۇشى روسىيىنى پارچىلىمايلا قالماي، ئەكسىچە روسىيەدىكى ھەرقايسى مىللەتلەرنى رۇس مىللىتىنىڭ ئەتراپىغا زىچ ئۇيۇشتۇردى. كاپىتالىزمنىڭ ۋە مىللى زۇلۇمنىڭ يوقىلىشىغا، ھەرقايسى مىللەتلەرنىڭ باراۋەرلىك ھوقۇقىنىڭ ئورنىتىلىشىغا ئەگىشىپ، ئوتمۇشتە ئېزىلگۈچى مىللەتلەرنىڭ روسىيەدىن ئايرىلىپ مۇستەقىل بولۇشقا ئىنتىلىشىنى ئىلگىرى سۈرگەن سەۋەبلەرمۇ يوقالىدى. سىنىپىي ماھىيەتتىن ئېيتقاندا، ئىنتېرناتسىونالىق روھقا ئىگە بولغان سوۋېت ھاكىمىيىتىنىڭ خاراكتېرى، سىرتىنىن كەلگەن تاجاۋۇزغا بىرلىكتە ناقابىل تۇرۇش ۋە سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇش ئىلىپ بېرىش تەلۋىسىمانا بۇلارنىڭ ھەممىسى سوۋېت ئىتتىپاقىدىكى مىللەتلەرنىڭ سەممىي دوستلۇغىنى ئىلگىرى سۈردى ۋە ئۇلارنى كوپ مىلەتلىك بىر دولەت قىلىپ بىرلەشتۈردى. 1922 ـ يىل 12 ـ ئايىنىڭ 30 ـ كۈنى سوۋېت سوتسىيالىستىك جۇمھۇرىيەتلەر ئىتتىپاقىدىن ئىبارەت مۇشۇنداق تارىختا مىسلى كورۈلمىگەن يېڭى تىپتىكى كوپ مىللەتلىك

دولەت قۇرۇلدى. ئاجىز، ئۇششاق مىللەتلەرنى ئايال ئاستى قىلىش ۋە ئېزىشنى ئاساس قىلغان كوپ مىللەتلىك بۇرژۇئا دولىتىنىڭ ئەكسىچە، كوپ مىللەتلىك سوۋېت دولىتى ئىتتىپاقداش جۇمھۇرىيەتلەر-نىڭ ئىختىيارى بىرلىشىشنى ۋە سوۋېت ئىتتىپاقىدىكى مىللەتلەرنىڭ باراۋەرلىگىنى ئاساس قىلدى. تارىخىي تەجرىبىلەر ئىسپاتلىدىكى، بۇرژۇئا كوپ مىللەتلىك دولىتى مۇستەھكەم بولمايدۇ، ئۇ مىللى زىددىيەتلەر تۆپەيلىدىن مۇقەررەر پارچىلىنىدۇ، 1918-يىلدىكى ئاۋستىرىيە-ۋېنگرىيە ئىمپېرىيىسى بۇنىڭ بىر مىسالى. پەقەت سوۋېت تۈزۈمىدىلا مىللەتلەرنىڭ باراۋەرلىگى ۋە ئىختىيارىيلىغى ئاساسىدا مۇستەھكەم كوپ مىللەتلىك دولەت قۇرۇشنىڭ يولى ئېچىلدى.

سوۋېت تۈزۈمىدە مىللەتلەرنىڭ قانۇنىدا بىردەك باراۋەرلىگى جاكالىنسىپلا قالماي، شۇنداقلا كونا تۈزۈم مىللەتلەرگە سىياسى، ئىقتىسادىي ۋە مەدەنىيەت جەھەتلەردىن قالدۇرۇپ كەتكەن ھەقىقى باراۋەرسىزلىكنى ناھايىتى تېزلىكتە تۈگىتىش ئۈچۈن تۈرلۈك تەدبىرلەر قوللىنىلدى. كومپارتىيە خەلق دۆشمەنلىرى ۋە ھەر خىل مىللەتچىلىك خاھىشلىرىغا قارشى قەيسەرلىك بىلەن كۈرەش ئېلىپ بېرىش جەريانىدا بۇ ۋەزىپىنى غەلىبىلىك ئورۇنلىدى. مىللى چېگرا رايونلاردىكى، بۇرۇن ئارقىدا قالغان مىللەتلەر ئۇلۇغ رۇس مىللىتىنىڭ ياردىمىدە تەرەققىيات سەۋىيىسىدە مەملىكەت ئىچىدىكى مەركىزىي رايونلارنىڭكىگە يېتىشۇېلىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە بولدى. سوۋېت ھاكىمىيتى ۋە كومپارتىيە مىللى توقۇنۇشنى تۈگىدۈرگەن باش جىنايەتچىنى يەنى ئېكسپلاتاتسىيەچى سىنىپلارنى يوقىتىپ، سوۋېت ئىتتىپاقىدىكى مىللەتلەر دوستلۇغىنىڭ مۇستەھكەملىنىشى ۋە راۋاجلىنىشىغا كاپالەتلىك قىلدى.

كوپ مىللەتلىك سوۋېت دولىتىنىڭ مۇستەھكەملىگى ئۇلۇغ ۋەتەن ئۇرۇشىنىڭ توپ ئوقلىرى ئىچىدە ھەر جەھەتتىكى سىناقلاردىن

ئوتتى. سوۋېت ئىتتىپاقى فاشىست قاراقچىلار ئۈستىدىن غەلىبە قىلىپ، ياۋروپا ۋە ئاسىيادىكى ھەرقايسى دولەت خەلقلىرىنىڭ قوللۇقىتىن قوتۇلۇشىغا ياردەم قىلدى. مۇشۇ غەلىبە مۇناسىۋىتى بىلەن ئوتتۇرا ياۋروپا ۋە شەرقىي جەنۇبىي ياۋروپادىكى بىرمۇنچە دولەت خەلقى ھەمدە شىمالىي چاۋشىيەن، جۇڭگو ۋە ۋېيېتنام خەلقى مىللى مۇستەقىللىقنى قولغا كەلتۈردى، شۇنداقلا خەلق دېموكراتىيىسى تۈزۈمىنى ئورناتتى.

بىرمۇنچە كاپىتالىستىك دولەتلەرنىڭ خەلقى بولسا باشقا بىر خىل ئەھۋالدا تۇرماقتا، ئۇلار بۇگۈن سىرت دولەت جاھانگىرلىرىنىڭ تاجاۋۇزچىلىق پىلانى تۈپەيلىدىن مىللى مۇستەقىللىقىنى يوقىتىپ قويۇش خەۋپىگە دۇچ كەلمەكتە. ئەكسىيەتچىل بۇرژۇئا پەلسەپىسى جاھانگىرلارنىڭ مۇشۇ تاجاۋۇزچىلىق پىلانلىرىغا نەزىرىيىۋى ئاساس ئىزدەپ، ئەكسىيەتچىل جاھانچىلىق ئىدىيىسىنى كوككە كوتەرمەكتە. ھازىرقى زامان مونوپول كاپىتالىستلىرىنىڭ تالان-تاراج قىلىش پىلانى كاپىتالىستىك دولەتلەردىكى بىرمۇنچە ئوڭ قانات سوتسىيالىستلار باشلىقلىرىنىڭ پۈتۈن كۈچ بىلەن قوللىشىغا ئېرىشمەكتە، بۇ كىشىلەر مىللى ئىگىلىك ھوقۇقىنى سېتىش يولىدا مېڭىپ، جاھانگىرلار ئۈچۈن كەتمەن چاپماقتا. بۇ مەملىكەتلەردىكى پۈرولېتارىيات ۋە كومپارتىيىنىڭ پارتىيىنىڭ ئالدىغا قويۇلغان تارىخىي ۋەزىپە: خەلق ئارىسىدىكى بارلىق دېموكراتىك كۈچلەر ھەم ۋەتەنپەرۋەر كۈچلەرنى ئوز ئەتراپىغا ئۇيۇشتۇرۇپ، جاھانگىرلارنىڭ تاجاۋۇزچىلىق پىلانىغا زەربە بېرىش، مىللى مۇستەقىللىقنى ۋە مىللى ئىگىلىك ھوقۇقىنى قوغداشنى زىممىسىگە ئېلىشتىن ئىبارەت.

مىللەت 民族 Нация "كىشىلەر تارىخنا ۋۇجۇتقا كەلتۈرگەن بىر ئورتاق تىلغا، ئورتاق جايغا، ئورتاق ئىقتىسادىي تۈرمۇشقا ۋە ئورتاق مەدەنىيەتتە ئىپادىلىنىدىغان ئورتاق روھىي ھالىق سۈيەتكە

ئىگە مۇقىم ئورناق گەۋدە." («ستالىن ئەسەرلىرى»، خەلق نەشرىياتى، 1953 ـ يىل خەلزۇچە نەشرى، 2 ـ توم، 294 ـ بەت) بۇ تەبىرنى كورسىتىپ ئوتتۇلكەن مىللەتنىڭ ئالاھىدىلىكى، يەنى ئورناق تىل، ئورناق جاي، ئورناق ئىقتىسادىي تۇرمۇش ۋە ئورناق روھىي هالىنىڭ سۇپەت كەم بولسا بولمايدىغان ئالاھىدىلىكلەر. پەقەت مۇشۇ ئالاھىدىلىكلەر ـ نىڭ هەممىسى هازىرلانغاندىلا، ئاندىن بىر مىللەت هاسىلىنىدۇ؛ ئۇنىڭ ئەكسىچە، يۇقۇرىدىكى ئالاھىدىلىكلەرنىڭ بىرەرسى كەم بولۇپ قالغانلا بولسا، ئۇ مىللەت مىللەت بولالمايدۇ. مىللەتنى **گىرق*** بىلەن ئارىلاشتۇرۇۋېتىشكە بولمايدۇ، مىللەتنى قەبىلە بىلەن ئارىلاش ـ تۇرۇۋېتىشكىمۇ بولمايدۇ. مىللەت بىلەن ئىرق ئوخشمايدۇ، ئىرق مەلۇم تاشقى، بىولوگىيە جەھەتتىكى ئالاھىدىلىكلەر (مەسىلەن، تېرىسىنىڭ رەڭگى، چاچ قاتارلىقلار) گە ئىگە بولغان بولىدۇ، مىللەت بولسا بىولوگىيە كاتېگورىيىسىگە كىرمەيدۇ، بەلكى ئىجتىمائى كاتې ـ گورىيىگە كىرىدۇ. مىللەت بىلەن قەبىلە ئوخشمايدۇ، قەبىلە ئىپتىدائى جامائە تۈزۈمى ۋە ئۇرۇقداشلىق تۈزۈمىگە خاس ئىرق ـ ئۇنىاسىلىق كاتېگورىيىسىگە كىرىدۇ. مىللەت بولسا كاپىتالىزم ئىورلەۋاتقان دەۋردە تۇنجى قېتىم مەيدانغا كەلگەن تارىخىي كاتېگو ـ رىيە. تارىختىكى مىللەتلەر ئوخشاش بولمىغان ئىرق ۋە ئوخشاش بولمىغان قەبىلىدىكى كىشىلەردىن هاسىل بولغان، مەسىلەن، ئىتالىيان مىللىتى رىملىقلار، گېرمانلار، ئەترۇسكىلار، گرېكلار، ئەرەبلەر قاتارلىقلاردىن تەركىپ تاپقان. فرانسۇز مىللىتى گاللۇلار، رىملىقلار، بىرىتانلار، گېرمانلار قاتارلىقلاردىن تەركىپ تاپقان. مىللەتنىڭ ئالاھىدىلىكى كاپىتالىزمدىن ئىلگىرىكى دەۋردە پەيدىن ـ پەي شەكىللەنگەن. لېكىن ئۇ چاغدا، ئۇلار تېخى بىر هالىتىدە ئۇرانتتى. پەقەت كەلگۈسىدىكى مەلۇم پايدىلىق شارائىتتا مىللەت بولۇپ شەكىللىنىش ئىمكانىيىتىنىلا ئوز ئىچىگە ئالغان ئىدى. بۇ

ئىكانىيەت پەقەت كاپىتالىزىم تەرەققى قىلغان ھەمدە مىللى بازار شۇنىڭدەك ئىقتىسادىي مەركەز ۋە مەدەنىيەت مەركىزى ھازىرلىغان دەۋردىلا، ئاندىن رىياللىققا ئايلاندى. كاپىتالىزىمنىڭ تەرەققى قىلىشى ئارقىسىدا فېودالىق بولۇنمىلەر يوقالدى. ھەرقايسى رايونلار ئوتتۇرىسىدىكى ئىقتىسادىي ئالاقە راۋاجلاندى ھەم ھەرقايسى جايلاردىكى بازارلار پۈتۈن مىللەتنىڭ بازىرى بولۇپ بىرلەشتى. شۇنىڭ بىلەن ئورتاق ئىقتىسادىي تۈرىۋىش شەكىللەندى ھەمدە مۇشۇ ئاساستا، ئورتاق مەدەنىيەت قانارلىقلارمۇ راۋاجلاندى. بۇ جەريانداىكى ئاساس كاپىتالىستىك ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلىدىكى تەرەققىيات بولغانلىقتىن، مىللى ئالاقىنىڭ ئورنىتىلىشىمۇ بۇرژۇئا ئالاقىسىنىڭ ئورنىتىلىشىدىن باشقا نەرسە ئەمەس ئىدى. كاپىتالىزىم ئورلەۋاتقان دەۋردە شەكىللەنگەن مىللەت — بۇرژۇئا مىللىتى بولۇپ ھىسابلىنىدۇ. چۈنكى ئۇلارنى بۇرژۇئازىيە تۇيلىغان ۋە مۇستەھكەملىگەن. ئۇلارنىڭ ئاساسىي رەھبەرلىك كۈچى بۇرژۇئازىيە ۋە ئۇنىڭ مىللەتچى پارتىيىسى. مانا بۇ مۇشۇ مىللەتلەرنىڭ پۈتۈن روھىي قىياپىتىگە ۋە ئىجتىمائى، سىياسى قىياپىتىگە تامغا باسقان. "مىللەتنىڭ بىرلىگى" ئۇچۇن مىللەتنىڭ ئىچكى قىسمىدىكى سىنىپىي تېچلىقنى تەرغىپ قىلىش؛ يات مىللەتنىڭ تېرىتورىيىسىنى بېسىۋېلىش يولى ئارقىلىق ئوز مىللىتىنىڭ تېرىتورىيىسىنى كېڭەيتىش؛ يات مىللەتكە ئىشەنمەسلىك ۋە يات مىللەتنى ئوچ كورۇش؛ ئاز سانلىق مىللەتلەرنى ئېزىش؛ جاھانگىرلىك بىلەن بىرلىك سەپ تۈزۈش. — مانا بۇ مۇشۇنداق مىللەتنىڭ ئىدىيىسىۋى مەزمۇنى ۋە ئىجتىمائى، سىياسى مەزمۇنى." («ستالىن ئەسەرلىرى»، خەلق نەشرىياتىنىڭ 1955 — يىل خەنزۇچە نەشرى، 11 — توم، 290 — بەت) ئۇنىڭ مۇقەررەر نەتىجىسى مىللەتلەر ئارىسىدىكى چەكسىز لماسلىق ھەم دۇشمەنلىشىش، مىللى توقۇنۇش بولىدۇ. مانا

بۇلارنىڭ ھەممىسىنى كاپىتالىزىم تۇزۇمى كەلتۈرۈپ چىقارغان. بۇرژۇئا جەمئىيىتىنىڭ ھەرقايسى دۆشمەن سىنىپلارغا بولۇنۇشى مىللەتتىن ئىبارەت مۇقىم بولغان ۋە كىشىلەرنىڭ ئىقتىسادىي ئورتاق گەۋدىسىنىڭ يوقىلىشىنى چەتكە قاقمايدۇ، چۈنكى مۇلۇكدارلار بىلەن پۈرولېتارلار ئوتتۇرىسىدا ئىرماش-چىرماش ئىقتىسادىي ئالاقە بولغان بولىدۇ.

كاپىتالىزمنىڭ گۈل بولۇشىغا ئەگىشىپ، بۇرژۇئا مىللىتىمۇ تەدرىجىي چۈشتى. كونا بۇرژۇئا مىللىتى خاراپلىسىدە يېڭى، سوتسىيالىستىك مىللەتلەر يېتىشىپ چىقتى، يۇ مىللەتلەر تۈپ-ئاساسىدىن يېڭى تىپتىكى مىللەتلەر. بۇ مىللەتلەر سوتسىيالىزىم تەرەققى قىلغان ئاساستا شەكىللەندى. بۇ يېڭى مىللەتلەرنى مۇستەھكەملەيدىغان رەھبىرىي كۈچ—ئىشچىلار سىنىپى ۋە ئۇنىڭ ئىنتېرناتسونالىزىملىق پارتىيىسى. شۇڭا مىللەتنىڭ قىياپىتىمۇ تۈپتىن ئۆزگەردى. "كاپىتالىزىم قالدۇقلىرىنى يوقىتىش، ئەلىبەتتە ھالدا سوتسىيالىزىم قۇرۇش ئۈچۈن ئىشچىلار سىنىپى بىلەن ئەمگەكچى دېخانلار مىللەتنىڭ ئىچكى قىسمىدا ئىتتىپاق بولۇپ ئۈيۇشۇشى؛ ھەرقايسى مىللەتلەرنىڭ ۋە ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ باراۋەرلىك ھوقۇقى ھەم ئەركىن تەرەققى قىلىشى ئۈچۈن مىللى زۇلۇم قالدۇقلىرىنى يوقىتىش؛ ھەرقايسى مىللەتلەر ئوتتۇرىسىدا دوستلۇق ئورنىتىش ۋە ئىنتېرناتسونالىزىمنى ھەقىقى قۇرۇش ئۈچۈن مىللەتچىلىك قالدۇقلىرىنى يوقىتىش؛ تاجاۋۇزچىلىق ۋە تاجاۋۇزچىلىق ئۇرۇشى سىياسىتىگە قارشى تۇرۇش كۈرىشى داۋامىدا، جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش كۈرىشى داۋامىدا، ئېزىلگەن ۋە تولۇق ھوقۇقى بولمىغان بارلىق مىللەتلەر بىلەن بىرلىك سەپ تۈزۈش،—مانا بۇ مۇشۇ مىللەتلەرنىڭ روھىي قىياپىتى ۋە ئىجتىمائىي، سىياسى قىياپىتى." («ستالىن ئەسەرلىرى»، خەلق نەشرىياتىنىڭ 1955-يىل خەنزۇچە نەشرى، 11-

ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى

توم، 291 ــ 292 ــ بەتلەر) سوتسىيالستىك مىللەتلەر شەكىللەنگەنلىكتىن، ھەرقايسى مىللەتلەر ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتنىمۇ ئۆزىتىن ئۆزگىرىش بولدى؛ ھەرقايسى مىللەتلەر ئوتتۇرىسىدىكى ئىلگىرىكى بىر بىرىگە ئىشەنمەسلىكنىڭ قالدۇقلىرى تۈگىدى، ھەر مىللەت خەلقىنىڭ دوستلۇقى (**سوۋېت ئىتتىپاقىدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ دوستلۇقى***غا قارالا) راۋاجلاندى. بۇنداق دوستلۇق سوتسىيالستىك جەمئىيەتنىڭ ئەڭ ئاساسلىق ھەرىكەتلەندۈرگۈچ كۈچلىرىدىن بىرى بولۇپ قالدى. سوتسىيالستىك مىللەتلەر بۈرژۇئا مىللىتىگە قارىغاندا چەكسىز ئىتتىپاقلاشقان ۋە ھاياتىي كۈچكە باي مىللەت، چۈنكى ئۇلار بۈرژۇئا مىللەتلىرىنى چىرىتكەن، كىلىشتۈرگىلى بولمايدىغان سىنىپىي زىددىيەتلەردىن قۇتۇلغان. مىللى زۇلۇمنىڭ يوقىتىلىشى، ھەرقايسى مىللەتلەر ئوتتۇرىسىدا باراۋەرلىكنىڭ تۇرنىتىلىشى، ھەرقايسى مىللەت خەلقى ئارىسىدا ئىقتىسادىي ۋە ئىجتىمائى تۈزۈمۈشنىڭ ھەرقايسى جەھەتلىرىدە ئوزئارا ياردەملىشىشنىڭ ھەقىقى ئىشقا ئېشىشى شۇنىڭدەك كېيىنرەك ئەرەقتى قىلغان مىللەتلەرنىڭ ئىقتىسادىي ۋە مەدەنىيەت جەھەتتىكى قالاقلىقىنىڭ تۈگىتىلىشى قاتارلىقلار سوۋېت ئىتتىپاقىدىكى سوتسىيالستىك مىللەتلەرنىڭ گۈللىنىشى ئۈچۈن بارلىق شەرت ــ شارائىتلارنى يارىتىپ بەردى. ئىنقىلابتىن ئىلگىرىكى روسىيىنىڭ شارائىتىدا مىللەت بولۇپ شەكىللىنىشكە ئۇلگۈرەلمىگەن ياكى مىللەت بولۇپ شەكىللىنىشكە ئىمكانىيىتى بولمىغان تۈركىمەنلەر، قىرغىزلار ۋە باشقىلار سوۋېت ئىتتىپاقىدا تۇنجى قېتىم مىللەت بولۇپ ئۆيۈشتى. شۇنىڭ نەتىجىسىدە، سوۋېت ئىتتىپاقىدىكى مىللەتلەرنىڭ سانى كۆپەيدى. دېمەك، لېنىنىزىمنىڭ دۇشمەنلىرىنىڭ ھوكمىنىڭ ئەكسىچە، سوتسىيالزىم مىللەتلەرگە ھالاكەت ئىلىپ كەلمەيدۇ، بەلكى ئۇنىڭ ئەكسىچە، مىللەتلەرنى گۈللەندۈرىدۇ. سوۋېت تۈزۈمىدىكى مىللەت ــ سوتسىيا-

لستىك مىللەت.

رۇس مىللىتىنىڭ ياردىمى ئىلگىرى قالاق ھالەتتە تۇرۇۋپ كەلگەن مىللەتلەرنىڭ ئىقتىسات ۋە مەدەنىيىتىنىڭ يۇقۇرى كوتىرىلىشىدە ئىنتايىن زور رول ئويناندى، رۇس مىللىتى سوۋېت ئىتتىپاقىغا كىرگەن بارلىق مىللەتلەر ئىچىدە ئەڭ مۇنەۋۋەر مىللەت، ئۇ سوۋېت ئىتتىپاقىدىكى ئومۇم ئېتىراپ قىلغان رەھبىرىي مىللەت بولۇشقا مۇناسىپ.

مىللەت بىر تارىخىي كاتېگورىيە ئىكەن، ئۇنداقتا ئۇنىڭ باشلىنىشى بولۇپ قالماستىن، يەلكى ئۇنىڭ ئاخىرمۇ بولىدۇ. كەلگۈسىدە، سوتسىيالىزم دۇنيا مىقياسىدا غەلبىگە ئېرىشكەندىن كېيىن، ھەرقايسى مىللەتلەر بىرلىككە كەلگەن دۇنيا سوتسىيالىستىك خەلق ئىگىلىگى سىستېمىسىدا بىرلەشكەن چاغدا، بارلىق مىللەتلەر پەيدىن-پەي قوشۇلۇپ بىر پۈتۈن گەۋدە بولۇشتا زورۇر بولغان رىسىال شەرت-شارائىت يارىتىلىدۇ. ئەمما بۇ شەرت-شارائىتلار دەرھال ۋۇجۇدقا كەلمەيدۇ. پۈتۈن دۇنيا پۇرولېتارىيات دىكتاتۇرىسى دەۋرىنىڭ بىرىنچى باسقۇچى مىللەت ۋە مىللى تىل يوقىلىشقا باشلىغان باسقۇچ دەپ قارايدىغان ئويلار ئىنتايىن زىيانلىق، خاتا ئويلاردۇر. ئۇنىڭ ئەكسىچە، بۇ باسقۇچ ئىلگىرى ئېزىلىپ كەلگەن مىللەتلەر ۋە مىللى تىل راۋاجلىنىدىغان ۋە گۈللىنىدىغان باسقۇچ، ھەرقايسى مىللەتلەرنىڭ بارلاۋەرلىك ھوقۇقى ھەقىقى تىكلەنگەن، مىللەتلەر ئوتتۇرىسىدىكى ئوزئارا ئىشەنمەسلىك يوقىتىلغان، ھەرقايسى مىللەتلەر ئوتتۇرىسىدىكى خەلقارا مۇناسىۋەت تەڭشەلگەن ۋە مۇستەھكەملەنگەن باسقۇچ بولىدۇ. پەقەت پۈتۈن دۇنيا پۇرولېتارىيات دىكتاتۇرىسى دەۋرىنىڭ ئىكىنچى باسقۇچىدا، بىرلىككە كەلگەن دۇنيا سوتسىيالىستىك ئىگىلىگى شەكىللەنگەن چاغدىلا، ئاندىن ئوز مىللىتىنىڭ تىلىدىن باشقا، ھەرقايسى مىللەتلەرگە

ئورتاق بولغان يەنە بىر خىل تىلغا مۇھتاج بولۇش ئېھتىياجى بارلىققا كېلىدۇ. دەسلەپتە، ھەممە مىللەت بىر خىل ئورتاق تىلنى قوللىنىدىغان بىر ئورتاق دۇنياۋى ئىگىلىك مەركىزى بولماسلىقى، بەلكى ھەرقايسى مىللى گۇرۇھلار ئوزىنىڭ ئورتاق رايون تىلىنى قوللىنىدىغان برقانچە رايونلۇق ئىگىلىك مەركىزى بولۇشى مۇمكىن. پەقەت پۈتۈن دۇنيا پۈرولېتارىيات دىكتاتۇرىسى دەۋرىنىڭ ئاخىرقى باسقۇچىدا، دۇنياۋى سوتسىيالىستىك ئىگىلىك سېستىمىسى تولۇق مۇستەھكەملەنگەن، سوتسىيالىزم ھەر مىللەت خەلقىنىڭ كۈندىلىك تۇرمۇشىغا چوڭقۇر سىڭگەن، ھەرقايسى مىللەتلەر ئەمەلىيەت داۋامىدا ئورتاق تىلنىڭ مىللى تىلدىن ئەۋزەل ئىكەنلىگىگە چوڭقۇر ئىشەنگەن چاغدىلا، ئاندىن مىللى پەرق يوقىلىشقا باشلايدۇ، ئاندىن بىر خىل ئورتاق خەلقارا تىل ھەر خىل ئوخشاش بولمىغان مىللى تىللارنىڭ ئورنىنى ئالىدۇ. بۇنداق ئورتاق خەلقارا تىل ــ ئېسپېرانتو تىلمۇ ئەمەس، رۇس تىلمۇ ئەمەس، ئىنگلىز تىلمۇ ئەمەس، بەلكى ھەرقايسى مىللى تىللار ۋە ھەرقايسى رايون تىللىرىنىڭ جەۋھىرىنى قوبۇل قىلىپ ئالغان يېڭى تىل بولىدۇ.

مىللەتچىلىك 民族主义 Национализм بۇرژۇئازىيىنىڭ ئىدىيىسى ۋە سىياسىتى، ئۇنىڭ مەقسىدى ئوخشاش بولمىغان مىللەت ئەمگەكچى خەلقى ئوتتۇرىسىدا مىللى ماجىرا قوزغاش، بىر مىللەتنىڭ باشقا مىللەتلەرگە قارشىلىقان ھوكۇمرانلىقىنى مۇستەھكەملەشتىن ئىبارەت. مىللەتچىلىكنى كاپىتالىزم ئۆزۈمى پەيدا قىلغان، چۈنكى خۇسۇسى مۇلۇكچىلىك ۋە كاپىتال كىشىلەرنىڭ مۇناسىۋىتىنى بۇزىدۇ، مىللى ماجىرا قوزغايدۇ ۋە مىللى زۇلۇمنى كۈچەيتىدۇ. بۇرژۇئازىيە خەلق ئاممىسى ئارىسىدا مىللەتچىلىك ئىدىيىسىنى تارقىتىپ، ئوخشاش بولمىغان مىللەت ئەمگەكچى خەلقى ئوتتۇرىسىدا ئاداۋەت ئۇرۇقى چېچىشقا، شۇ ئارقىلىق ئۇلارنىڭ

ئىنتىپاقلىشىپ، ئوزلىرىنىڭ ئازاتلىقى ئۈچۈن كۈرەش قىلىشقا توسقۇنلۇق قىلىشقا، ئۇلارنى سىنىپىي كۈرەشتىن چەتنەلىتىپ، مىللى ئوچمەنلىكنى سىنىپىي كۈرەشنىڭ ئورنىغا دەسسىتىشكە كۈچەپ ئۇرۇنىدۇ. لېنىن 1913 ـ يىلى مۇنداق دەپ يازغان ئىدى: "كاپىتالىستلارغا نەزەر سېلىپ كورۇڭلار، ئۇلار 'ئاددى خەلق" ئارىسىدا مىللى ئوچمەنلىك قوزغاشقا بار كۈچى بىلەن ھەركەت قىلىدۇ. ئوزلىرى بولسا ئوز ئىشىنى ئۈستىلىق بىلەن قىلماقتا: بىر ھەسسىدارلىق شىركىتىدە رۇسلار، ئوكرائىنلارنىمۇ، پولەكلەر، يەھۇدىلەر ۋە نېمىسلارنىمۇ ئىشقا سالماقتا. مىللىتى ۋە دىنىي ئېتىقادى ئوخشاش بولمىغان كاپىتالىستلار بىرلىشۇپلىپ، ئىشچىلارغا قارشى تۇرماقتا. ئۇلار مىللى ئوچمەنلىكنى پايدىلىنىپ، ئىشچىلارنى پارچىلىماقچى ۋە ئاجىزلاتماقچى بولۇشىدۇ!" («لېنىن ئەسەرلىرى»، خەنزۇچە نەشرى، 19 ـ توم، 305 ـ بەت)

جاھانگىرلىك دەۋرىدە، بۇرژۇئازىيە مىللەتچىلىكنى جاھانگىرلىك ئۇرۇشىغا تەييارلىق قىلىشنىڭ ئىدىيىۋى قورالىغا ئايلاندۇردى، باشقا مىللەتنى قۇل قىلىش سىياسىتىنى ئاقلاشنىڭ قورالىغا ئايلاندۇردى. بىرىنچى قېتىملىق دۇنيا جاھانگىرلىك ئۇرۇشى مەزگىلىدە، ئۇرۇشقا قاتناشقان بارلىق دولەت بۇرژۇئازىيىسى بىلەن ئىككىنچى ئىنتېرناتسىونال سوتسىيال شوۋىنىزمچىلىرى بۇرژۇئازىيە ۋەتىنىنى قوغداش دەپىدىغان ئادەم ئالدايدىغان شوئارلاردىن بىرلىكتە پايدىلىنىپ، خەلق ئاممىسىنى ئازدۇرغان ئىدى. ھازىرقى زامان جاھانگىرلىگى بۇرژۇئا مىللەتچىلىكىدىن پايدىلىنىپ، ئوزلىرىنىڭ مۇستەملىكە سىستىمىسىنى قوغدىماقتا، ئېزىلگۈچى مىللەتلەرنىڭ مىللى ئازاتلىق ھەركىتىگە قارشى تۇرماقتا، تېجىلىق، دېموكراتىيە ۋە سوتسىيالىزم لاگېرىنى ئاجىزلاشتۇرماقتا.

لېنىن بىلەن ستالىن ماركس ۋە ئېنگېلسنىڭ ئىدىيىسىگە ئاساسەن،

بۇرژۇئازىيىنىڭ مىللەتچىلىك ئىدىيىسىنى ۋە سىياسىتىنى ئېچىپ تاشلىدى، ماركسزملىق پارتىيىسىنىڭ مىللى مەسىلە توغرىسىدىكى نەزەرىيىسىنى، پۇروگرامىسىنى ۋە تاكتىكىسىنى دەللىلىدى. ماركسزىم **پۇرولېتارىيات ئىنتېرناتسونالزىمى*** ئارقىلىق بۇرژۇئا مىللەتچىلىكىگە قارشى تۇردى، مىللەتلەرنىڭ ئوز تەقدىرىنى ئوزى بەلگىلەش ھوقۇقى تەلئوى ئارقىلىق مىللى زۇلۇم سىياسىتىگە قارشى تۇردى. "ھەرقايسى مىللەتلەر ھوقۇقتا تامامەن باراۋەر بولۇش، ھەرقايسى مىللەتلەرنىڭ ئوز تەقدىرىنى ئوزى بەلگىلەش ھوقۇقى بولۇش، ھەرقايسى مىللەت ئىشچىلىرى بىرلىشىش، ــ مانا بۇ ماركسزىم ئىشچىلارغا ئۇگەتكەن مىللى مەسىلە توغرىسىدىكى پۇروگراممىا، پۇتۇن دۇنيانىڭ تەجرىبىسى ۋە روسىيىنىڭ تەجرىبىسى ئىشچىلارغا ئۇگەتكەن مىللى مەسىلە توغرىسىدىكى پۇروگراممىا." («لېنىن تەسەررۇبىدىن ئاللانمىلار»، 2 تومىلۇق، خەلق نەشرىياتىنىڭ 1953 ــ يىل خەنزۇچە نەشرى، 1 ــ توم، 877 ــ بەت) ئۇلۇغ ئوكتەبىر سوتسىيالىستىك ئىنقىلابىدىن مىللى زۇلۇمنى يوقاتتى ھەمدە بېيجىڭ، سوتسىيالىستىك مىللەتلەرنىڭ سىياسى، ئىقتىسادىي ۋە مەدەنىيەت جەھەتلەردە گۇللىنىشى ئۈچۈن شەرت ــ شارائىت يارالتى. سوۋېت ئىتتىپاقى ئىنسانلارنىڭ ئىجتىمائى تارىخىدا بىرىنچى بولۇپ پۇتۇن دۇنياغا ھەر مىللەت خەلقى ئوتتۇرىسىدىكى بۇزۇلماس دوستلۇق ئاساسىدىكى كوپ مىللەتلىك دولەتنىڭ ئۇلگىسىنى تىكلەپ بەردى.

كومۇنىستىك پارتىيە كىشىلەرنىڭ ئېڭىدىكى كاپىتالىزىم قالدۇقلىرىغا قارشى تۇرۇش جۇملىدىن بۇرژۇئا مىللەتچىلىگىنىڭ ھەر خىل ئىپادىلىرىگە قارشى تۇرۇش بولىدا كۇرەش قىلماقتا. كىشىلەرنىڭ ئېڭىدىكى كاپىتالىزىم قالدۇقلىرى مىللى مەسىلە ساھەسىدە باشقا ھەرقانداق ساھەدىكىدىن چىڭراق ئورۇن ئالغان. كومۇنىستىك پارتىيە پۇرولېتارىيات ئىنتېرناتسونالزىمى ۋە **سوۋېت ۋەتەنپەرـ**

ۋەرلىگى* روھى ئارقىلىق، ھەر مىللەت خەلقنىڭ دوستلۇغى روھى ئارقىلىق سۆيۈتلىكلەرنى تەربىيىلىدى. مىللەتچىلىكنىڭ قالدۇقلىرى-نىڭ ئىپادىلىرى ھەر خىل بولىدۇ؛ يەن ۋە ئەدەبىياتتا ئىلگىرىكى ئەكسىيەتچىل مىللەتچىلىك خاھىشىنى غايىۋىلەشتۈرۈش ئارقىلىق ئۇلارنى "ئىلھارلىق" ۋە "ئەرەقسىپەرۋەرلىك" قىلىپ كۆرسىتىشتە ئىپادىلىنىدۇ؛ سۆيۈت دولىتىنىڭ كۆچلۈك ئۇل تېشى ۋە تۆۋرۈگىنىڭ بىرى بولغان ھەر مىللەت خەلقنىڭ دوستلۇغىغا ئەھمىيەت بەرمەسلىكتە ئىپادىلىنىدۇ ۋە باشقىلار. سۆيۈت ئىتتىپاقى خەلقنىڭ دۈشمەنلىرى سۆيۈت ئىتتىپاقىدىكى ھەرقايسى مىللەتلەر بىلەن ئۇلۇغ رۇس مىللىتى ئوتتۇرىسىدا ماجرا تېرىشنى بەكمۇ خىيال قىلىدۇ. ئۇلارنى رۇس مىللىتىگە ئىشەنمەسلىككە، رۇس مىللىتىنىڭ سۆيۈت ئىتتىپاقىدىكى ھەرقايسى مىللەتلەرنىڭ دوستلۇق مۇناسىۋىتىدىكى ئەھمىيىتىنى ۋە رولىنى توۋەنلىتىشكە كۈشكۈرتىدۇ. شۇڭا رۇس مىللىتىنىڭ ئەھمىيىتىگە ۋە رولىغا ئەھمىيەت بەرمەيدىغان ھەرقانداق ھادىسىلەرنىڭ ھەممىسى سوتسىيالىزم تۈزۈمىنىڭ دۈشمەنلىرىگە پايدىلىق، ھەممىسى بالايى-ئاپەت، بۇنداق بالايى-ئاپەتلەرگە قارشى قەتئى كۈرەش قىلىش كېرەك. كوممۇنىستىك پارتىيىنىڭ سۆيۈت ئىتتىپاقىدىكى ھەرقايسى مىللەتلەر ئوتتۇرىسىدىكى بىرلىشىشنى ۋە ئىتتىپاقلىقنى مۇستەھكەملىيەلىشىدىكى سەۋەپ شۇكى، ئۇ بارلىق تېپتىكى مىللەتچىلىككە، مەيلى يەرلىك مىللەتچىلىك بولسۇن، ياكى چوڭ رۇس مىللەتچىلىكى بولسۇن، ئۇنىڭ ھەممىسىگە قارشى بوشاشماي كۈرەش قىلىدى. "ئەگەر ھەر خىل-ھەر رەڭدىكى مىللەتچىلىك خاھىشىدىكى ئۇنسۇرلارنى مەغلۇپ قىلمىغان بولساق، خەلقنى ئىتتىپاقلاشتۇرالمىز دېمەك بولمايدۇ، ئۇنداق ھەممىسىگە قارشى بوشاشماي كۈرەش قىلدى. "ئەگەر ھەر خىل-ھەر رەڭدىكى مىللەتچىلىك خاھىشىدىكى ئۇنسۇرلارنى مەغلۇپ قىلمىغان بولساق، خەلقنى ئىتتىپاقلاشتۇرالمىز دېمەك بولمايدۇ، ئۇنداق ھەممىسىگە قارشى بوشاشماي كۈرەش قىلدى. "ئەگەر ھەر خىل-ھەر رەڭدىكى مىللەتچىلىك خاھىشىدىكى ئۇنسۇرلارنى مەغلۇپ قىلمىغان بولساق، خەلقنى ئىتتىپاقلاشتۇرالمىز دېمەك بولمايدۇ، ئۇنداق

قىنى بەرپا قىلالمىغان بولاتتۇق." («سوۋېت ئىتتىپاقى كومپارتىيىسى (بولشېۋىكلار) تارىخى قىسقىچە كۇرسى»، 1978 ـ يىل ئۇيغۇرچە نەشرى، 805 ـ بەت)

ئەگەر مىللەتچىلىكنىڭ قالدۇقلىرىغا قارشى قەتئى كۈرەش قىلىنمايدىغان بولسا، ئۇنداقتا، بۇ قالدۇقلار چەتئەل ئاخبارات ئورگانلىرىنىڭ سوۋېت دولىتىگە بۇزغۇنچىلىق قىلىدىغان ھەر خىل سۈيىقەستچى ئۇنسۇرلارنى، بۇزغۇنچى ئۇنسۇرلارنى، ئىشپىيون ئۇنسۇرلارنى توپلايدىغان ياخشى بازىسىغا ئايلىنىپ قالىدۇ. شۇڭا، دائىم يۇكسەك سىياسى ھوشيارلىقنى ساقلاش ــ ھەرقانداق بىر ئورۇندىكى سوۋېتلىكنى بولۇشقا تېگىشلىك خىسلەت.

مىللەتچىلىك سوۋېت ئىدىيولوگىيىسى بىلەن، سوۋېت جەمئىيىتىنىڭ پۈتكۈل تۈزۈمىسى بىلەن تۈپتىن چېقىشالمايدۇ، چۈنكى سوۋېت جەمئىيتى پۈرولېتارىيات ئىنتېرناتسونالىزمى روھى، چوڭ ـ كىچىك مىللەتلەرنىڭ دوستلۇق روھى ۋە سوۋېت ۋەتەنپەرۋەرلىگى روھى بىلەن سۇغىرىلغان.

مىڭە 脑 Mozr نېرۋا سىستېمىسىنىڭ مەركىزىي قىسمى، ئەپەككۇر ۋە ئالقا ئەزاسى. ئادەمنىڭ روھىي ھاياتى ــ مىڭىنىڭ ئەڭ مۇھىم قىسمى بولغان چوڭ مىڭىنىڭ پائالىيىتىنىڭ مەھسۇلى، چوڭ مىڭە ئوبېكتىپ دۇنيانىڭ ئۈزگە بولغان تەسىرىنى ئەكس ئەتتۈرىدۇ. ھازىرقى زامان ئالى نېرۋا پائالىيىتى پسىخولوگىيىسى روھ، ئەپەككۇر ۋە ئالقا مادداغا بېقىنمايدۇ دېگەن ئىدىيالىستىك ئىدىيىنى ئۆزۈل ـ كېسىل بەتپەت قىلىپ تاشلىدى ھەمدە ئالقا بىلەن ئەپەككۇرنىڭ ماددىنىڭ جىسمانى ئەزاسى بولغان مىڭىنىڭ مەھسۇلى ئىكەنلىگىنى كىشىنى كارامەت قايىل قىلارلىق دەرىجىدە دەللىلىدى. ئالقا، ئەپەككۇر ئەبىەت دۇنياسى ۋە ئىجتىمائى مەۋجۇدىيەتنىڭ ئادەمنىڭ مىڭىدىكى ئىنكاسىدىن باشقا نەرسە ئەمەس، شۇڭا،

ئېغىر خاتالىق ئوتكۈزۈشنى خالىمايدىغان كىشى تەپەككۇرلى ماد-
دىدىن ئايرىۋەتمەسلىگى كېرەك. ئادەمنىڭ تەپەككۇرى، ئېڭى ئالى
قۇرۇلمىلىق ماددا بولغان مېڭىنىڭ بىر خىل ئالاھىدە خۇسۇسىيىتى،
مېڭە پائالىيىتىنىڭ مەھسۇلى. ئۇ ئىنسانلارنىڭ ئىجتىمائى ۋە تارىخىي
ئەمەلىيىتى ئاساسىدا، ئىنسانلارنىڭ ئەمگەك پائالىيىتى ئاساسىدا
تەرەققى قىلغان. "..... ئادەم تەپەككۇرىنىڭ ئەڭ ماھىيەتلىك ۋە
ئەڭ يېقىن ئاساسى يالغۇز تەبىئەت دۇنياسىنىڭ ئوزىلا ئەمەس،
بەلكى دەل ئادەم تەبىئەت دۇنياسىدا كەلتۈرۈپ چىقىرىدىغان ئوزگە-
رىشلەر؛ ئادەمنىڭ ئەقلى ئادەمنىڭ تەبىئەتنى ئوزگەرتىشى قانداق
ئۇگىنىۋېلىشىغا ئەگىشىپ تەرەققى قىلىدۇ." (ئېنگېلىس. «تەبىئەت
دىيالېكتىكىسى»، 1979 ـ يىل ئۈيغۇرچە نەشرى، 398 ـ 399 ـ بەتلەر)

ئادەمنىڭ مېڭىسى تارىخىنىڭ تەرەققىياتى ئارقىسىدا ئىنتايىن
تاكامۇللاشتى. ئۇمۇرتقىلىقلارنىڭ مېڭە يۈلۈنى ئۇمۇرتقىدىكى يۈلۈن
بىلەن كاللىدىكى مېڭىدىن تەركىپ تاپقان. يۈلۈندا مېڭە تەڭشەپ
تۇرىدىغان باشلانغۇچ ھەرىكەت مەركىزى بىلەن ئويغۇ مەركىزى
بولىدۇ. يۈلۈننىڭ ئەزالىق سۈنۈش ۋە يىغىشتەك ئەڭ ئاددىي رولىلا بار؛
ۋاھالەنكى، ھەرىكەت قىلىش (مېڭىش، يۈگۈرۈش، ئومىلاش ۋاھاكا-
زالار) ئۈچۈن يۈلۈنغىلا تايىنىش كۇپايە قىلمايدۇ، بۇنىڭ ئۈچۈن
مېڭىنىڭ ھەرىكەتنى تەڭشەش پائالىيىتىمۇ بولۇشى لازىم. مېڭىنىڭ
قۇرۇلمىسى ئىنتايىن مۇرەككەپ بولىدۇ. يۈلۈننىڭ يۇقۇرى تەرىپى
ئۇزۇنچاق مېڭىگە تۇتىشىدۇ، ئۇزۇنچاق مېڭىدە ھاياتلىنىڭ ئەڭ مۇھىم
ئىلىش، قان ئايلىنىش، ماددا ئالمىشىش قاتارلىق ئەڭ مۇھىم ئوگۇنە-
لىرى بولىدۇ، تىل، كاناي، ئاۋاز تومۇرلىرىنى باشقۇرىدىغان نېرۋا
يادروسى بولىدۇ. ئۇزۇنچاق مېڭە كوۋرۇك مېڭىگە ئۇتىشىپ ئۇرىدۇ،
ئۇنىڭدا يۈز تومۇرلىرى ۋە كوزنىڭ كېرىلىشىنى باشقۇرىدىغان نېرۋا
يادروسى بولىدۇ ھەمدە ئۇ ئۇزۇنچاق مېڭە بىلەن بىلىلە ئاڭلاش

نېرۋا يادروسنى ئوز ئىچىگە ئالىدۇ. ئۇزۇنچاق مىگە بىلەن كوۋرۇك مىگىنىك يۇقۇرىسىغا جايلاشقان كىچىك مىگە سەبەبىنىك ئەڭيۇقىرى غىنى ساقلايدىغان ۋە ھەركەتنى تەگشەيدىغان ئەزا. ئارا مىگە كوۋرۇك مىگە بىلەن ئۇتاشقان، ئۇنىڭدا كوزنى ھەركەتلەندۇرىدىغان تومۇرلارنى باشقۇرىدىغان نېرۋا يادروسى ۋە ئۇرغۇن مۇھىم ھەركەت مەركەزلىرى بار. ئاندىن قالسا ۋاستىلىك مىگە بار، ئۇ كورۇش نېرۋىسى ـ بارلىق تۇيغۇ تالالىرىنىك باش بېكىتى ـ ۋە ماددا ئالمىشىش جەريانىنى تەگشەپ تۇرىدىغان كورۇش نېرۋىسىنىك تۇۋەنكى قىسمىدىن تەركىپ تاپقان. بۇ قىسىملارنىك ھەممىسى شەرتسىز رېفلېكسنىك تۇگۈنى، يەنى ئورگانىك جىسىم ئىچكى ـ تاشقى شارا ئىنىنىك تەسىرىگە قارىتا پەيدا قىلغان ئەسلىدىتلا بار بولغان ئىنكاس تۇگۈنى. بۇ تۇگۈنلەرنىك يۇقۇرىسىدا چوڭ مىگە بار، ئۇ بۇ تۇگۈنلەرنىك ھەركىتىنى ماسلاشتۇرۇپ ۋە تەگشەپ تۇرىدۇ.

سۇت ئەمگۈچىلەرنىك چوڭ مىگىسى بولۇپمۇ ئادەمنىك چوڭ مىگىسى، مەيلى چوڭ ـ كىچىكلىگى جەھەتتىن بولسۇن، ياكى قۇرۇلمىسى بىلەن رولىنىك ئىنتايىن مۇرەككەپلىگى جەھەتتىن بولسۇن، مىگىنىك باشقا ھەرقانداق قىسمىدىن ئېشىپ چۈشىدۇ. چوڭ مىگە شەرتسىز رېفلېكس ھەركىتى ياكى تەبىي ھەركەتنىك ئاساسى بولغان مەركىزىي ھۈجەيرە توپى (پاۋلوۋ بۇنى "ئەڭ يېقىن پوستلاقنىك تۇۋەنكى قىسمى" دەيدۇ) بىلەن چوڭ مىگىنى قاپلىغان پوستلاقتىن تەركىپ تاپقان. پوستلاق تۇرغۇنلىغان (16 مىليارت) نېرۋا ھۈجەيرىلىرىنى ئوز ئىچىگە ئالىدۇ، بۇ ھۈجەيرىلەرنىك بىر بىرى بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى چەكسىز مۇرەككەپ بولىدۇ ۋە دائىم ئوزگىرىپ تۇرىدۇ. پاۋلوۋنىك سوزى بىلەن ئېيتقاندا، چوڭ مىگە پوستلىغى ـ ئالى نېرۋا پائالىيىتىنىك ئەزاسى شەرتلىك رېفلېكسنى ھاسىل قىلىدىغان ئورۇن، يەنى ئاۋال بار بولغان ئەمەس، بەلكى يەكىگە

ئۇرمۇش جەريانىدا بولىدىغان ھەمدە ئورگانىك جىسمىنىك ئىچكى-تاشقى شارائىتىنىڭ ئوزگىرىشىگە ماسلىشىش مۇمكىنچىلىگىنى چەكسىز كېڭەيتىدىغان رېفلېكسىنىڭ ئورنى، چوڭ مىڭە پوستلىغى ئەينى ۋاقىتتا تەھلىل قىلىش ئەۋزاۋى سېستىمىسى بولۇپ ھىسابلىنىدۇ، بۇ ئەۋزاپ، خۇددى پاۋلوۋ كورسەتكەندەك، تاشقى دۇنيا ئورگانىزمغا قوشقان ۋە كورسەتكەن ھەممە تەسىرلەرنى تەھلىل قىلىش ۋەزىپىسىنى ئوتەيدۇ؛ ھايۋانات قانچە يۇقۇرى دەرىجىلىك بولسا، تەھلىل قىلىشمۇ شۇنچە "ئىنچىكە" بولىدۇ.

ئادەمنىڭ چوڭ مىڭە پوستلىغىنىڭ رولى ئىنتايىن مۇرەككەپ بولىدۇ. پاۋلوۋ مۇنداق دەپ يازىدۇ: "راۋاجلىنىۋاتقان ھايۋاناتلاردا، ئادەم باشقۇچىغا كەلگەندە نېرۋا پائالىيىتى سەۋەبىيىتىنىڭ بىر خىل ئالاھىدە قوشۇمچىسى پەيدا بولدى. ھايۋانات ئۇچۇن ئېيتقاندا، رېئال نەرسىلەر ئورگانىڭ جىسمىنىڭ كورۇش سەزگۈ ئەزاسى، ئاڭلاش سەزگۈ ئەزاسى ۋە باشقا سەزگۈ ئەزالىرىغا بىۋاسىتە يېتىپ بارىدىغان مەخسۇس ھۈجەيرىلەرنىڭ قوزغىتىشىغىلا تايىنىپ ۋە بۇ قوزغىتىشلارنىڭ چوڭ مىڭدە قالدۇرغان ئىزىغىلا تايىنىپ سىگنال بولىدۇ. مانا بۇ بىزدە بار بولغان ئاڭلىغان-كورگەن تېرمىنلاردىن باشقا تاشقى مۇھىتنىڭ-مەيلى ئومۇمى تەبىئى مۇھىت بولسۇن ياكى ئىجتىمائىي مۇھىت بولسۇن-ئىپوشكەن تەسىرات، ئۇيغۇ ۋە تەسەۋۋۇر سۈپىتىدىكى نەرسە. بۇ بىز بىلەن ھايۋانغا ئورتاق خاس بولغان رېئال نەرسىلەردىكى بىرىنچى سىگنال سېستىمىسى، ئەمما تېرمىن بىزدە ئالاھىدە بار بولغان رېئال نەرسىلەردىكى ئىككىنچى سىگنال سېستىمىسىنى ھاسىل قىلىدۇ. ئۇ بىرىنچى سىگنالىنىڭ سىگنالى." ئادەمنىڭ ئوزىنى ئەڭگە يارىتقان. ئادەمنىڭ ئېڭىنى ئەڭگە ۋۇجۇتقا كەلتۈرگەن، ئادەمنىڭ تىلى بولسا ئېڭى بىلەن بىللە راۋاجلانغان. ئەڭگىتىش تەسىرى بىلەن، ئادەمنىڭ سەزگۈ ئەزالىرى

ئۇزلۇكسىز ئوزگىرىپ ۋە مۇكەممەللىشىپ باردى. مەسىلەن، ئادەمنىڭ كوزى ئىنتايىن يىراقنى كورەلەيدىغان ئۇچار قۇشلارنىڭ كوزىدىنمۇ بەك پەرق ئېتىش ئىقتىدارىغا ئىگە بولۇپ ئوزگەردى، ئادەمنىڭ قۇلىغى ئىنسانلارنىڭ تاۋۇشىدىكى ئەڭ كىچىك پەرقنى ۋە ئوخشاشلىقلارنىمۇ پەرق ئېتەلەيدىغان بولۇپ ئوزگەردى.

مىنې، فرانسۇا ئاۋگۇست 弗朗斯瓦·奥古斯特 Минье, 米涅, (1796—1884) Франсуа Огюст **تىرىلىش دەۋرىدىكى فرانسىيە تارىخشۇناسلىرى***گە قارالا.

مورگان، لوئىس گېنرى 路易·亨利 Морган, 摩尔根, (1818—1881) Льюис Генри ئامېرىكا ئالىمى، ئىرقشۇناس، ئارخېئولوگ. مورگان ئامېرىكا ھىندىئانلىرىنىڭ تۇرمۇشىنى ئۇزۇن يىللار تەتقىق قىلىش بىلەن شۇغۇللىنىپ، ئېنېدائى جەمئىيەتنىڭ ئىلمىي تارىخى ئۈچۈن پاكىتلىق ئاساس تىكلىگەن. مورگان سىنىپىي جەمئىيەتتىن بۇرۇنقى تارىخىي دەۋرنى باسقۇچلارغا بولۇشكىمۇ ئىنتىلىپ باققان ئىدى. ئۇ ئېنېدائىي جەمئىيەتنى نادانلىق دەۋرى ۋە ياۋايىلىق دەۋرىگە بولدى، گەرچە بۇنداق بولۇش ھازىرقىي زامان نۇقتىسىنەزىرىدىن قارىغاندا مۇڭاپىق بولمىسىمۇ، ئەمكىن بۇ تارىخىي دەۋرلەرنى بولۇشتە، ھەر بىر تارىخىي دەۋرنى ئىشلەپچىقىرىش تېخنىكىسىنىڭ تەرەققىياتى بىلەن باغلاشقا تىرىشتى، بۇ نۇقتا ناھايىتى قىممەتكە ئىگە. مورگان نۇرغۇنلىغان ئەملىي ماتېرىياللارغا ئاساسلىنىپ، **ئائىلە***نىڭ جەمئىيەت تەرەققىياتىغا ئەگىشىپ ئوزگىرىپ تۇرىدىغان تارىخىي كاتېگورىيە ئىكەنلىگىنى، مەسىلەن، ئۇرۇقداشلىقنىڭ بىمىرىلىشى ۋە سىنىپىي جەمئىيەتنىڭ بارلىققا كېلىشىگە ئەگىشىپ، ئوپ نىكاھىنىڭ ئائىلىدىن بىر ئەر، بىر خوتۇنلۇق ئائىلە كېلىپ چىققانلىغىنى مۇئەييەنلەشتۈردى. مورگاننىڭ بۇ نۇقتىنەزىرى ئائىلىنى ئوزگەرمەس كاتېگورىيە دەپ قارايدىغان ئەكسىيەتچىل

راهىچىلىق نۇقتىسىنەزەرلەرگە دەككە بەردى. ماركس يىلەن ئېنگېلس مورگانىڭا ناھايىتى يۇقۇرى باھا بەردى. ماركس مورگاننىڭ 1877 ـ يىلى نەشر قىلىنغان ئاساسىي ئەسىرى ـ «قەدىمقى جەمىيەت» ئىن مۇھىم سوزلەرنى ئۇزۇۋالغان ئىدى. ئېنگېلس مۇنداق دەپ يازىدۇ: مورگان ".....ماركس كەشپ قىلغان ماتېرىيالىزملىق تارىخ-قاراش....."نى "تالانتلىق يىلەن" "ئۇز نۇقتىسىنەزىرى بويىچە" "يېڭىۋاشتىن كەشپ قىلدى." («ماركس ـ ئېنگېلس ئەسەرلىرىدىن تاللانما» (ئىككى تومлۇق)، 1955 ـ يىل موسكۇا خەلقۇچە نەشرى، 2 ـ توم، 169 ـ بەت) ئېنگېلس ئۇزىنىڭ **«گائىلە، خۇسۇسى مۇلۇك ـ چىلىك ۋە دولەتنىڭ كېلىپ چىقىشى»** دىگەن ئەسىرىنى يازغاندا، مورگاننىڭ ۋە باشقا ئېپتىدائى جەمىيەت تەتقىقاتچىلىرىنىڭ تەنقىدىي مۇلاھىزىلىرىدىن پايدىلاندى، ئېنگېلسنىڭ بۇ كىتابى ماركسزىمچە ئىجتىمائى تەلىماتقا قوشۇلغان مۇھىم نەزەرىيىۋى توھپە. بۇ ئەسەردە خۇددى ئېنگېلسنىڭ ئۇزىنىڭ كورىستىپ ئوتكىنىدەك، ئۇ مورگاننىڭ ئىجتىمائى جەريانىنى ئىنقىلاۋىي رەۋىشتە چۈشىنىشتىن ناھايىتى يىراق بولغان بۇ ماتېرىيالىلارنى نوقۇل "ئوبېكتىپ ھالدا" بايان قىلماستىن، بەلكى بۇ ماتېرىيالارنى ماركسزىمنىڭ پۈرولېتارىياتلىق ئىنقىلاۋىي نەزەرىيىسىگە ئاساسەن قايتا ئىشلەپ چىقتى.

مورېللى 摩莱里 Морелли فرانسىيىنىڭ 18 ـ ئەسىردىكى مەشھۇر خىيالىي كوممۇنىزمچىسى. ئۇنىڭ سەرگۈزەشتىلىرى ئېنىق ئەمەس. ھەتتا ئۇنىڭ تۇغۇلغان ـ ئولگەن ۋاقتىمۇ نامەلۇم. مورېللىنىڭ بارلىق ئەسەرلىرى ئىمزاسىز نەشر قىلىنغان. ئۇ «بازىلىيادا» (1753) دىگەن داستانىدا، بولۇپمۇ ئۇزىنىڭ ئاساسىي ئەسىرى بولغان «تەبىەت قانۇنى» (باكى «تەبىەت قانۇنىيەتلىرىنىڭ ھەقىقى روھى») (1755)دا كېلىچەكتىكى كوممۇنىزم ئۇزۇمىنى سۈرەتلەپ بەرگەن. مورېللى فرانسىيە ئاقارتىش ھەرىكىتىدىكى دېموكراتىك لۇشىيەنىڭ

مەشھۇر ۋەكىلى ئىدى. ئۇنىڭ ئاساسىي ئىدىيىسى خۇسۇسى مۇلۈك-چىلىكنى يوقىتىشنى قەتئى نەشەبىۋىس قىلىش ئىدى. ئۇ مۇنداق دەيدۇ: خۇسۇسى مۇلۈكچىلىك جەمىيەتتىكى بارلىق جىنايەت-لەرنىڭ تۈپ-يىلتىزى، ئۇنى بىكار قىلىش كېرەك، "ھېچقانداق خۇسۇسى مۇلۈكچىلىك بولمىغان جايدا، خۇسۇسى مۇلۈكچىلىك كەل-تۈرۈپ چىقىرىدىغان ھېچقانداق زىيانلىق ئاقىۋەت بولمايدۇ". لېكىن موربللى ئىدىيالىستىك ھالدا، كىشىلەرنىڭ مەدەنىيەتسىزلىكىنى ۋە قانۇن چىقارغۇچىلارنىڭ خاتالىق ئوتكۈزۈشىنى ۋە شۇنىڭغا ئوخشاش-لارنى خۇسۇسى مۇلۈكچىلىكنىڭ كېلىپ چىقىشىدىكى ئىنتايىن مۇھىم سەۋەپ دەپ دەۋا قىلىدۇ. موربللىنىڭ قارىشىچە، ئىنسانلارنىڭ ئوزۇقە خاس قانۇنىيىتىدىكى ھەقىقى ماھىيەتنى چۈشىنىش تەبىي تەرتىپنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشنىڭ كاپالىتى بولىدۇ. كومموئىزىم "تەبىئەت قانۇنى"غا ئۇيغۇن كېلىدىغان تۈزۈم، ئۇنىڭ ئاساسى ئومۇم مۇلۈكچىلىك. موربللىنىڭ ئەڭ ئۇلۇغ تارىخىي توھپىسى شۇكى، ئۇ ئومۇم مۇلۈكچىلىكنىڭ زورۇرلۇكىنى تونۇپ يەتكەن.

موربللىنىڭ خىيالىي دولىتىدە سودا ۋە ئالماشتۇرۇش بولمايدۇ. ھەر بىر ئادەم ئوزۇقە ئېھتىياجلىق نەرسىگە ئىگە بولالايدۇ. پۈۋ-رالارنىڭ ھەممىسى ئەمگەك قىلىش، دەم ئېلىش، تەربىيە ئېلىش، داۋالىنىش ھوقۇقىغا شۇنىڭدەك قېرىغاندا ماددىي ياردەم ئېلىش ھوقۇقىغا ئىگە بولىدۇ. ھەر بىر ئادەم ئەمگەك بىلەن شۇغۇللىنىشى شەرت. لېكىن ھەر بىر ئادەم ئېشىنىڭ چوڭ-كىچىكلىگىگە قاراپ ئوخشاش بولمىغان ئەمگەك بىلەن شۇغۇللىنىدۇ. موربللى بالىلارغا بولغان ئىجتىمائى تەربىيىگە ناھايىتى كوڭۈل بولىدۇ، بالىلارنىڭ بەش يېشىدىن باشلاپلا ئالاھىدە تەسىس قىلىنغان بالىلار باغچىلىرىدا تۇرۇپ، تامامەن ئوخشاش شارائىتتا تەربىيە ئېلىشىنى (ئوغۇل بالىلار بىلەن قىز بالىلارنى ئايرىۋېتىشنى) تەشەببۇس قىلىدۇ.

تەربىيىنىڭ ئاساسىي ۋەزىپىسى پۇقرالارنىڭ بۇكسەك پەزىلىتىنى يېتىشتۈرۈشتىن ئىبارەت. ئەزىرىيە ئۇگىنىشتىن باشقا يەنە ئىشلەپ-چىقىرىش بىلىمىنى ئۇگىنىشنىمۇ قوشۇمچە قىلىش كېرەك. موربىللىنىڭ كوزغارىشىنىڭ تارىخىي چەكلىملىكلىگى ئۇ تەرغىپ قىلغان ئېپتىدائى ئەلا تەقسىمات پىرىنسىپىدا روشەن ھالدا ئىپادىلىنىدۇ، ئۇ ھەتتا تۇرار جايىنىڭ ھەممىسى ئوخشاش شەكىلدە سېلىنىشى كېرەك، 10 ياشتىن 30 ياشقىچە بولغان كىشىلەرنىڭ ھەممىسى ئوخشاش رەختتىن تىكىلگەن كىيىملەرنى كىيىشى كېرەك، دەپ قارايدۇ. بۇلارنىڭ ھەممىسى ئۇنىڭ خۇسۇسى مۇلۇكچىلىكىنى يوقىتىشنىڭ ھەقىقى شارائىتىنى ۋە كونا تۇزۇمنى ئۆزگەرتىشنىڭ ئىنقىلاۋىي يولىنى بىلمىگەنلىگىگە ئوخشاش. موربىللى دەۋرىدىكى ئىجتىمائى ئىقتىساتتىكى سىنىپىي مۇناسىۋەتنىڭ تېخى تەرەققى تاپمىغانلىغىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ. موربىللىنىڭ خىيالىي ئەزىرىيىسى بابېفچىلار، **فۇرىيې*** ۋە **كابې*** قاتارلىق كىشىلەرنىڭ كوزقارىشىغا ئىنتايىن چوك تەسىر كورسەتتى.

مور، ئىوماس 莫尔, 托马斯 Мор, Томас (1478—1535) خىيالىي سوتسىيالىزمنىڭ ئاساسچىلىرىدىن بىرى، مەشھۇر ئالىم، ئىنسانپەرۋەر، ئۇ لوندوندا سوراقچى ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن، ئوكسفورد داشۇبسىدە ئوقۇغان. ھېنرى VIII دەۋرىدە دولەتنىڭ مۇھىم خىزمەتلىرىدە بولغان، كېيىن "ۋەتەنگە ئاسىلىق قىلدى" دەپ ئولۇم جازاسى بېرىلگەن. مور ئۇزىنىڭ «ئەلا مۇكەممەل دولەت تۇزۇمى ۋە ئۇتوپىيك يېڭى ئارال ھەققىدىكى ھەم پايدىلىق، ھەم قىزىقارلىق ئالتۇن كىتاپ» (1516—يىلى نەشر قىلىنغان) دىگەن مەشھۇر ئەسىرى بىلەن تارىخ سەھنىسىدىن ئورۇن ئالغان. مور ياشىغان دەۋر كاپىتالىزمنىڭ ئېپتىدائى جۇغلىنىش دەۋرى ئىدى، ئۇ بۇ كىتابىدا يېڭىدىن پەيدا بولغان كاپىتالىستىك مۇناسىۋەتنى

تەنقىت قىلىپ، خەلقنىڭ ئازاب-ئوقۇبىتىنى تەسۋىرلىدى. ئۇ چاغدا پومىشچىكلار دىخانلارنى ئوز يەرلىردىن قوغلاپ چىقىرىپ، دىخانلارنىڭ تېرىلغۇ يەرلىرىنى چوربىدەۋالغان ھەمدە ئۇ يەردە قوي فېرمىلىرىنى قۇرغان ئىدى. شۆگلاشقا مورنىڭ "قوي ئادەم يەيدۇ" دىگەن مەشھۇر سوزى ئەنگلىيىدە كاپىتالىزمنىڭ شەكىللىنىشى ۋە راۋاجلىنىشىدىكى ۋەھشىيانە ئۇسۇللارنى سۈرەتلەپ بېرىدۇ. مور جەمىيەتتىكى بارلىق بالايى-ئاپەتلەرنىڭ تۈپ سەۋەبچىسى خۇسۇسى مۈلۈكچىلىك دەپ ھىساپلايدۇ. ئۇ بىر خىل خىيالىي ئۇتوپىك دولەتنىڭ غايىسۈى ئىجتىمائى تۈزۈمىنى خۇسۇسى مۈلۈكچىلىك ئاساسىدىكى تۈزۈمگە قارشى قويۇشنى ئوتتۇرىغا قويغان، بۇ غايىسۈى ئىجتىمائىي تۈزۈم سوتسىيالىزم تۈزۈمى ئىدى، ئۇنىڭ ئاساسى ئومۇم مۈلۈكچىلىك، ئورتاق ئىشلەپچىقىرىش ۋە ئورتاق ئوزلەشتۈرۈش ئىدى. مور تارىختا، بىرىنچى بولۇپ غايىۋى سوتسىيالىزم جەمىيىتىنى سۈرەتلەپ بېرىشكە ئۇرۇنغان كىشى. ئۇ بەختلىك ئارالنى "ئۇتوپىيە" دەپ ئاتىدى، ئۇنىڭ مەنىسى "خىيالىي ماكان" (يۇنىدىن "ئۇتوپىيە" دىگەن ئاتالغۇ كېلىپ چىقتى، بۇ ئەڭ دەسلەپكى قەدەمدىكى، تېخى پەن بولۇپ شەكىللەنمىگەن سوتسىيالىزمدىن بەلگە بېرىدۇ) دىگەنلىك بولىدۇ. ئۇتوپىك دولەت 54 شەھەرنىڭ بىرلىشىشى بىلەن شەكىللىنىدۇ. ھەر بىر شەھەرنىڭ يېزا ئىگىلىك بىلەن شۇغۇللىنىدىغان يەرلىرى بولىدۇ. جەمىيەت خىزمىتىنى ئوز ئۈستىگە ئالغان ۋە ئىلىم-پەن پائالىيەتلىرى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان كىشىلەردىن باشقا، ياش قورامىغا يەتكەنلەرنىڭ ھەممىسى، ئەر-ئايال دېمەي، ئىشلەپچىقىرىش ئەمگىگى بىلەن شۇغۇللىنىدۇ. ئائىلە ئاساسىي ئىشلەپچىقىرىش بىرلىگى قىلىنىدۇ، ئۇنىڭ ئەزالىرىنىڭ سانى ئىشلەپچىقىرىش پائالىيىتىنىڭ خاراكتېرىغا قاراپ ئوزگىرىپ تۇرىدۇ. ھەر بىر ئائىلە مەلۇم بىر خىل بەلگىلىك قول سانائەت بىلەن شۇغۇللىنىدۇ.

مەخسۇس يېزا ئاھالىسى بولمايدۇ، ئۇتوپىيىلىكلەرنىڭ ھەممىسى نوۋەت بىلەن ئىككى يىلدىن يېزا ئىگىلىك ئەمگىكىگە قاتنىشىپ تۇرىدۇ. مور **شەھەر بىلەن يېزا ئوتتۇرىسىدىكى قارمۇ-قارشىلىق**'نى مۇنۇ ئۇسۇل بىلەن ئۇگەتسەكچى بولىدۇ. ئۇتوپىيىلىكلەر ئىگە بولغان نەرسىنىڭ ھەممىسى جەمىيەت ئىختىيارىدا بولىدۇ. ئەيياراتپلىق ئەھۋاللىرى بولمىغانلىقتىن، بارلىق مەھسۇلاتلار بەك مول بولىدۇ، ئۇ خەلقنىڭ ئېھتىياجىغا قاراپ تەقسىم قىلىنىدۇ. ئۇتوپىيىلىكلەرنىڭ ئەمگەك ۋاقتى 6 سائەت بولىدۇ. بىكار ۋاقتلاردا ئۇلار ئىلىم-پەن ۋە سەنئەت پائالىيەتلىرى بىلەن شۇغۇللىنىدۇ. ئۇتوپىيە دېموكراتىيە پىرىنسىپىغا ئاساسەن باشقۇرۇلىدۇ.

گەرچە مورنىڭ كەلگۈسى جەمىيەتنى تەسۋىرلەشلىرى تالانتلىق ئالدىن كۆرەرلىككە ئىگە بولسىمۇ، لېكىن، ئۇنىڭ نۇقتىسىنەزىرى يەنىلا ئىنتايىن سادىدا ۋە ئاساسسىز ئىدى. مەسىلەن، ئۇتوپىيىنىڭ ئىگىلىگى قول سانائەت ئىشلەپچىقىرىشى ئاساسىغا قۇرۇلىدىكەن. مور سوتسىيالىزمنى ئىشقا ئاشۇرۇش ئۈچۈن چوقۇم يۇقۇرى دەرىجىدە راۋاجلانغان تېخنىكا ۋە تېخنىكا جەھەتتىكى ئىلگىرىلەش بولۇش كېرەكلىكىنى ئەسلا ئويلىمىغان. ئۇتوپىيىدە ئاھالىلەرنىڭ ھەممە ئېھتىياجىنى قاندۇرۇش مۇشۇ ئېھتىياجنى مەلۇم دەرىجىدە چەكلەش بىلەن يانمۇ-يان بولىدۇ، مەسىلەن، تۇرار-جاي ۋە كىيىم-كېچەك مەسىلىسىدە ئەھۋال ئاشۇنداق بولىدۇ. مور ماشىنىلارنىڭ كىشىلەرنى زېرىكتۈرىدىغان ئېغىر خىزمەتلەرنى ئۇز ئۈستىگە ئالالايدىغانلىقىدىن بەھەۋەر بولغاچقا، ئۇ ئۇتوپىيىدە قوللۇق تۇرۇشنىڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشىغا يەنىلا يول قويغان. نەتىجىدە، باراۋەرلىك بۇزۇپ تاشلانغان. مور يېڭى تۇزۇمگە ئىنقلاپ قىلىش يولى بىلەن ئەمەس، بەلكى تېچ يول بىلەن ئوتمەكچى بولىدۇ. مانا بۇ ئۇنىڭ ئۇتوپىزمنىڭ تارىخىي چەكلىمىلىكىدە ۋە سىنىپىي چەكلىمىلىكىدە

ئۆچۈغالنىغىنى كورسىتىپ بېرىدۇ. مورنىڭ بۇ كىتابىنى كېيىنكى چاغلاردا سوتسىيالىزم ئىدىيىسىنىڭ راۋاجلىنىشىغا ناھايىتى چوڭ تەسىر كورسەتتى.

مونتېسكيۇ، شارل لوئىس دە سېكوندا، بارون دە لا بريد ۋە دە مونتېسكيۇ، 孟德斯鸠，沙尔·路易 Монтескьё, Шарль Луи (1689—1755) فرانسىيە ئىجتىمائىيەتشۇناسى، 18-ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدىكى فرانسىيە بۇرژۇئا سىياسى كەيپىيات-لىنىڭ ئىپادىلىگۈچىسى. مونتېسكيۇنىڭ «پارس خەتلىرى» (1721)، «رىمنىڭ گۈللىنىشى ۋە خاراب بولۇشىنىڭ سەۋەبلىرى توغرىسىدا» (1734)، «قانۇن روھى» (1748) دېگەن ئەڭ مۇھىم ئەسەرلىرىنىڭ بىر مەزگىل داڭقى چىققان ئىدى. بۇ ئەسەرلەر رۇسسونىڭ ئەسەر-لىرىگە ئوخشاش كوپچىلىكنىڭ ئالقىشىغا ئېرىشتى. بولۇپمۇ 1789-يىلىدىكى فرانسىيە بۇرژۇئا ئىنقىلاۋى ئەرباپلىرىنىڭ ئالقىشىغا ئېرىشتى. بۇ ئۇچ ئەسەر 18-ئەسىردىلا رۇسچىغا تولۇق تەرجىمە قىلىنغان ئىدى. مونتېسكيۇ 1-ئەسىردە لوئىس XIV نىڭ مۇستە-بىتلىك تۈزۈمىنى ئېچىپتىپ تەنقىت قىلدى؛ قالغان ئىككى ئەسىردە ئۇ دولەت تۈزۈمىنىڭ كېلىپ چىقىشى ۋە قانۇننىڭ ماھىيىتىنى ئېنىق ئېچىپ بېرىشكە ھەمدە بۇ خىل "تەبىئى" ئاساستا ئىجتىمائى ئىنسان-ھات پىلانىنى تۈزۈشكە تىرىشتى. مونتېسكيۇ بارلىق ھادىسىلەرنىڭ قانۇنىيەتلىك ھالدا راۋاجلىنىدىغانلىقىغا توغرىسىدىكى ئىدىيىنى شەرھىلىدى. مونتېسكيۇنىڭ تەبرىچە، قانۇنىيەت "شەيئىلەرنىڭ تەبىئىدىن كېلىپ چىقىقان مۇقەررەر مۇناسىۋەت"؛ مۇشۇ مەنىدە مونتېسكيۇ مەۋجۇت نەرسىلەرنىڭ ھەممىسىنىڭ ئوز قانۇنىيىتى بار، شۇنداقلا قانۇنىيەت ئىجتىمائى مۇناسىۋەتلەر ساھەسىنمۇ باشقۇرىدۇ، دەپ ھوكۇم قىلدى.

مونتېسكيۇ ئىجتىمائىيەتتىكى "جۇغرافىيىچىلەر"نىڭ ئاساسچە-لىرىنىڭ بىرى. مونتېسكيۇنىڭ قارىشىچە، مىللەتنىڭ ئەخلاق قىيا-

پەتى، ئۇنىڭ قانۇن خاراكتېرى، شۇنداقلا ئۇنىڭ ھاكىمىيەت تۈزۈ-لۈشى ھاۋا كىلىماتى، تۇپراق ھەم ئۆلار ئولتۇراقلاشقان زېمىنىڭ چوڭ-كىچىكلىگى بىلەن بەلگىلىنىدۇ. شۇڭا، مۇتلەق باپ كېلىدىغان بىر خىل مۇۋاپىق دولەت تۈزۈمى، دېن، قانۇن ۋە ئورۇپ-ئادەت بولمايدۇ. مونتېسكيۇ ھەممە نەرسە مىللەتلەرنىڭ تۇرمۇش شارائىتى بىلەن بەلگىلىنىدۇ دەپ قارايدۇ. ئۇ ئېيتقۇاتقان تۇرمۇش شارائىتى دەل جۇغراپىيىلىك شارائىت. لېكىن مونتېسكيۇنىڭ نۇقتىنەزىرىدىن قارىغاندا، قانۇن ئوبېكتىپ ئىجتىمائى مۇناسىۋەتنىڭ نەتىجىسى ئەمەس، قانۇننى ئەقىل تۈزۈپ چىقىدۇ، ئەقىل بولسا مىللەتلەر تۇرمۇشىنىڭ جۇغراپىيىلىك شارائىتى بەلگىلەيدىغان مىللى روھنى ھېسابقا ئېلىش لازىم. شۇڭا، مونتېسكيۇنىڭ قانۇن تەلىماتى ئىدىيا-لىستىك خاراكتېر ئالغان، ئۇنى جەمئىيەت تەرەققىياتى قانۇنىيىتى توغرىسىدىكى ئىلمىي چۈشەنچە بىلەن ئارىلاشتۇرۇۋېتىشكە بولمايدۇ. لېكىن ئۇنىڭ ئىنسانىيەت تارىخىنىڭ قانۇنىيەتلىكلىگى توغرىسىدىكى ئىدىيىسى يەنى «قانۇن روھى» دېگەن كىتابنىڭ ئاساسىي ئىدىيىسى ئىلغار ئىدى. **ھوببېس***نىڭ ئەكسىچە، مونتېسكيۇ كىشىلەر ئوتتۇرى-سىدىكى تېچلىق ۋە باراۋەرلىك كىشىلەرنىڭ تەبىئى ھالىتى دەپ قارايدۇ. دولەتنى تارىخىي كاتېگورىيە دەپ قارايدىغان نۇقتىنەزەر، مونتېسكيۇ ئۇچۇن ئېيتقاندا، زادىلا چىقىشقىلى بولمايدىغان نۇقە-تىنەزەر. ئۇ، پادىشالىق-ئاساسىي قانۇنلۇق ھاكىمىيەت تۈزۈمى ئەڭ ياخشى ھاكىمىيەت تۈزۈمى، دەپ قارىدى. ئۇ مەمۇرى ئىشلار، قانۇن چىقىرىش، ئەدلىيىدىن ئىبارەت ئۈچ ھوقۇقنىڭ ئايرىم-ئايرىم بولۇشى توغرىسىدىكى كەڭ تارقالغان لىبېرالىلار نەزەرىيىسىگە ئاساس سالغۇچى ئىدى. مونتېسكيۇ ئاتالمىش پۈل "مىقدار ئەلمانى" نىڭ تەشەببۇسچىلىرىدىن بىرى ئىدى. مونتېسكيۇ خۇداسىزلىق تەرەپدارى بولمىسىمۇ، لېكىن ئۇز ئەسەرلىرىدە دىنىي جەمئىيەتنى

ۋە راھىلارنى كەسكىن تەنقىت قىلغان ئىدى.

مۇتلەق بۇيرۇق 绝对命令 Категорический императив

كانت"نىڭ ئىدىيالىستىك پەلسەپىسىدىكى ئەخلاق پرىنسىپى. كانت: ئىنسان تەبىئىتى ئەزەلدىن مەلۇم ئىچكى قوماندانلىق كۈچىگە ئىگە بولىدۇ، بۇنداق كۈچ كىشىلەرنىڭ ئەملىي ھەرىكىتىنى بەلگىلەيدۇ ھەمدە ئۇنى ئەخلاق جاراكتىرىغا ئىگە قىلىدۇ، دەپ ئىسپاتلايدۇ. شۇنداق قىلىپ، كانت ئوزىنىڭ مۇتلەق بۇيرۇق ئەلھاتى ئارقىلىق ئەخلاق مىزانىنىڭ تارىخىيلىغىنى ئىنكار قىلىدۇ، ھەر بىر ئىجتىمائى سىنىپتا ئوزىگە خاس بولغان ئەخلاق پرىنسىپى ۋە ئەخلاق نۇقتىسىنەزىرى بولىدىغانلىقىنى ئىنكار قىلىدۇ. كانت بارلىق دەۋرلەرگە ۋە بارلىق سىنىپلارغا باپ كېلىدىغاندەك مەلۇم ئومۇمى ئەخلاقنى ئويدۇرۇپ چىقاردى. كانتنىڭ ئەخلاق تەلىماتى سىنىپىي مەنپەئەتنىڭ قارىمۇ-قارشىلىغىنى يوققا چىقارغانلىغى ۋە ئەمگەكچىلەردىن شەرتسىز ھالدا ئەزگۈچىلەرگە باش ئېگىپ بوي سۇنۇشنى تەلەپ قىلغانلىغى ئۈچۈن، ئۇ ئوتمۇشتىمۇ ۋە ھازىرمۇ ئىنتايىن ئەكسىيەتچىل رول ئويناپ كېلىۋاتىدۇ. بۇ تەلىمات كېيىنچە ئۇرغۇن بۇرژۇئا ئەخلاق نەزىرىيىسىنىڭ ئاساسىغا ئايلانغان ئىدى، ھازىر ئۇ ئېكسىپلاتاتسىيە قىلغۇچى سىنىپلارنىڭ قولىدىكى ئەمگەكچى ئاممىنى قۇل قىلىدىغان قورال بولۇپ قالدى. ئىسلاھاتچىلار ئىلمىي سوتسىيالىزىمغا قارشىلىق كورسىتىش ئۈچۈن، بۇ تەلىماتتىن پايدىلىنىپ، سوتسىيالىزىمنىڭ گويا كاپىتالىستىك جەمىيەتنىڭ ئوبېكتىپ تەرەققىياتىدا ھەقىقى ئاساسى يوق ئىكەنلىگىنى، سوتسىيالىزىمنىڭ نوقۇل ئەخلاقىي غايە ئىكەنلىگىنى ئىسپاتلىماقچى بولدى. بۇنىڭدىن ئۇرلۇك ئەخلاقىي سوتسىيالىزم نەزىرىيىسى دېگەن نىملەر كېلىپ چىقتى، بۇ خىل ئەخلاقىي سوتسىيالىزم ئىنقلاۋىي سىنىپىي كۆزەش ئارقىلىق ئەمەس، بەلكى پەقەت كىشىلەرنىڭ ئەخلاق-پەزىلەتلىرىنى ياخشى-

لاش ۋە كاپىتالىستلارنى، ئىشچىلارنى ئوزگەرتىش ۋە تەرىيىلەش قاتارلىق ئۇسۇللار قوللىنىلىدۇ. سوتسىيالىزىمغا يېتىپ بارغىلى بولىدىغانلىقىنى تەرغىب قىلىدۇ. ھازىرقى زامان ئوك قانات سوتسىيالىستلار پارتىيىسىنىڭ بەزى باشلىقلىرىمۇ كاپىتالىزىمنىڭ مۇتلەق بۇيرۇق ئەلىمانىدىن پايدىلىنىپ، كىشىلەرنىڭ "ئەخلاقىي تەربىيىلىنىشى" توغرىسىدىكى ئەكسىيەتچىل ۋەز-نەسىھەتلەرنى ماركسزىمنىڭ سىنىپىي كۆرەش نەزىرىيىسى ۋە پۈرولېتارىيات ئىنقىلابىي نەزەرىيىسىنىڭ ئورنىغا دەسستىش مەقسىدىگە يەتمەكچى بولدى.

مۇتلەق ھەقىقەت ۋە نىسبى ھەقىقەت 绝对真理和相对真理 Абсолютная и относительная истина ئوبېكتىپ رىيالىلىقنى يىلتىزلىق تارىخىي جەريانىنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان ئىككى خىل پەلسەپىۋى ئۇقۇم. مېتافىزىكا ئىنسانلار بىلىمى ئوزگەرمەيدۇ دېگەن قاراشنى ئالدىنقى شەرت قىلىپ، ھەرقانداق ھەقىقەتنى بىلىشنىڭ ئوزگەرمەس ئەيىار ئەتىجىسى دەپ قارايدۇ؛ بۇنىڭ ئەكسىچە، دىيالېكتىك ماتېرىيالىزىم بىلىشنى بىلمەسلىكتىن بىلىشكە يېتىشنىڭ، رىيالىلىقنىڭ ئايرىم ھادىسىلەر ۋە ئايرىم تەرەپلەر توغرىسىدىكى بىلىملەرنى تېخىمۇ چوڭقۇر، تېخىمۇ مۇكەممەل بىلىشكە يەتكۈزۈشنىڭ، ھەتتا تەرەققىياتنىڭ تېخىمۇ يېڭى قانۇنلىرىنى تېپىشتىن ئىبارەت مۇشۇنداق بىر خىل ھەركەتنىڭ تارىخىي جەريانى دەپ قارايدۇ.

دۇنيانى ۋە ئۇنىڭ قانۇنىيەتلىرىنى بىلىش جەريانى خۇددى تەبىەت دۇنياسىنىڭ ۋە جەمىيەتنىڭ تەرەققىياتىغا ئوخشاشلا چەكسىز بولىدۇ. بىزنىڭ بىلىمىمىز ئىلىم-پەن تەرەققىياتىنىڭ ھەر بىر مۇئەييەن باسقۇچىدا تارىختا يېتىلىدىغان بىلىش سەۋىيىسىنىڭ يەنى تېخنىكا، سانائەت ۋاھاكازالارنىڭ تەرەققىيات سەۋىيىسىنىڭ چەكلىمىسىگە ئۇچرايدۇ. بىلىشنىڭ ۋە ئەمىلىيەتنىڭ كۆن ساناپ

راۋاجلىنىش يىلەن تەڭ، ئىنسانلارنىڭ تەبىەت توغرىسىدىكى چۈشەنچىسىمۇ بارغانسېرى چوڭقۇرلىشىدۇ. بارغانسېرى مۇكەممەللەشىدۇ ۋە تولۇقلىنىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن بىز مەلۇم بىر تارىخىي باسقۇچنا تونۇغان ھەقىقەتنى ئەڭ ئاخىرقى ۋە مۇكەممەل ھەقىقەت دەپ قارىغىلى بولمايدۇ. بۇ ھەقىقەتلەر مۇقەررەر ھالدا نىسبى ھەقىقەتلەردۇر، يەنى تېخىمۇ راۋاجلاندۇرۇش، تېخىمۇ سىناش ۋە مۇئەييەنلەشتۈرۈش زورۇر بولغان ھەقىقەتلەردۇر. مەسىلەن، 20-ئەسىرنىڭ باشلىرىغىچە، ئاتوم پارچىلانمايدۇ، دەپ قارىلاتتى. چۈنكى ئۇ چاغدا ئاتومنىڭ ئېلېكترون ۋە پروتوندىن تۈزۈلگەنلىگى تېخى ئىسپاتلانمىغان ئىدى. ماددا تۈزۈلۈشىنىڭ ئېلېكترونى توغرىسىدىكى تەلىمات بىزنىڭ ماددا ھەققىدىكى بىلىمىمىزنىڭ چوڭقۇرلاشقانلىقىنى ۋە كېڭەيگەنلىگىنى ئىسپاتلاپ بەردى. ئاتوم توغرىسىدىكى ھازىرقى چۈشەنچىلەر 19-ئەسىرنىڭ ئاخىرىدىن 20-ئەسىرنىڭ باشلىرىغىچە بولغان چۈشەنچىلەرگە قارىغاندا كوپ دەرىجىدە چوڭقۇرلاشتى، بولۇپمۇ **ئاتوم يادروسى*** توغرىسىدىكى بىلىمىمىز تېخىمۇ چوڭقۇرلاشتى. ھالبۇكى، يەن ماددىنىڭ تۈزۈلۈشى توغرىسىدا بۈگۈنكى كۆزدە بىلگەن بىلىملەرمۇ ئەڭ ئاخىرقى ۋە كامالەتكە يەتكەن ھەقىقەت ئەمەس، چۈنكى ".....دىيالېكتىك ماتېرىيالىزم قەتئى تۇردە. كۆندىن-كۈنگە تەرەققى قىلىۋاتقان ئىنسانىيەت ئىلمىنىڭ تەبىەت دۇنياسىنى بىلىشتىكى بۇ نامايەندىلىرى-نىڭ ھەممىسى ۋاقىتلىق، نىسبى، تەخمىنى خاراكتېرغا ئىگە. دەپ ھىساپلايدۇ. ئېلېكترونمۇ ئاتومغا ئوخشاشلا ئاخىرىغا يەتكۈزۈپ بولمايدىغان بولىدۇ؛ تەبىەت دۇنياسى چەكسىز....." (لېنىن. «ماتېرىيالىزم ۋە تەجرىبە تەنقىتچىلىگى». 1972-يىل ئۇيغۇرچە نەشرى، 481-بەت)

ھەقىقەتنىڭ نىسبىلىگىنىڭ مۇنداق مەنىسىمۇ بار: ھەقىقەتلەرنىڭ

ھەممىسى كونكرىت تارىخىي مەزمۇنغا تولغان بولىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن تارىخىي شارائىتنىڭ ئۆزگىرىشى. مۇقەررەر سۈرەتتە، ھەقىقەتنىڭ مەزمۇنىدا ئۆزگىرىش پەيدا قىلىدۇ. مەلۇم بىر تارىخىي شارائىتتا ھەقىقەتكە ئۇيغۇن بولغان نەرسە باشقا شارائىتتا ھەقىقەتكە ئۇيغۇن بولماي قالىدۇ. مەسىلەن، ماركس بىلەن ئېنگېلىسنىڭ سوتسىيالىزمنىڭ بىر مەملىكەتتە غەلىبە قىلىشى مۇمكىن ئەمەس دېگەن بۇ قائىدىسى موتوپولىيىدىن بۇرۇنقى كاپىتالىزم دەۋرى ئۈچۈن توغرا ئىدى. جاھانگىرلىك شارائىتىدا بولسا، بۇ قائىدە توغرا بولماي قالدى. لېنىن سوتسىيالىستىك ئىنقىلاپ توغرىسىدىكى يېڭى نەزەرىيىنى يەنى سوتسىيالىزم بىر، ياكى بىرنەچچە مەملىكەتتە قۇرۇلۇشى مۇمكىن، بارلىق ئەللەردە بىرلا ۋاقىتتا غەلىبە قىلىشى مۇمكىن ئەمەس دېگەن نەزەرىيىنى ياراتتى.

دىيالېكتىك ماتېرىيالىزم ئىلمىي ھەقىقەتنىڭ نىسبىلىگىنى تەكتلەيدۇ، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ھەر بىر نىسبى ھەقىقەت مۇتلەق ھەقىقەتنى يىلىش جەريانىدىكى بىر باسقۇچ دەپ قارايدۇ؛ ئىلمىي يىلىشنىڭ ھەر بىر قەدىمى مۇتلەق يەنى مۇكەممەل، كېلىچەكتىمۇ يوقما چىقىرىپ بولمايدىغان ھەقىقەت تەرىكۈبنى ئوز ئىچىگە ئالىدۇ دەپ قارايدۇ. نىسبى ھەقىقەت بىلەن مۇتلەق ھەقىقەت ئوتتۇرىسىدا ئوتكىلى بولمايدىغان چېگرا يوق. تەرەققىيات جەريانىدىكى نىسبى ھەقىقەتنىڭ يغىندىسى مۇتلەق ھەقىقەتنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. دىيالېكتىك ماتېرىيالىزمنىڭ بارلىق بىلىملىرىمىزنىڭ نىسبىلىگىنى ئېتىراپ قىلغانلىقى ھەقىقەتنى ئىنكار قىلغانلىقتىن دېرەك بېرىمىدۇ، بەلكى ھەر بىر مۇئەييەن دەۋردە ھەقىقەتنى ئېگىلەتكىچە بىلىپ كېتەلمەيدىغانلىغىمىزنى ۋە بارلىق ھەقىقەتلەرنى ئىگىلەپ كېتەلمەيدىغانلىغىمىزنىلا كورسىتىدۇ. دىيالېكتىك ماتېرىيالىزمنىڭ نىسبى ھەقىقەتنىڭ خاراكتېرى توغرىسىدىكى بۇ قائىدىسى پېرىنسىپال

ئەملىيەتكە ئىگە. پەننىڭ تەرەققى قىلىشى كۈن ساناپ يېڭىلىنىۋاتقان تاشقى دۇنيا توغرىسىدىكى يېڭى ئۇقۇم ۋە چۈشەنچىلەرنىڭ ئۈزلۈكسىز پەيدا بولۇپ تۇرۇشىغا سەۋەپ بولىدۇ، بۇ يېڭى ئۇقۇم ۋە چۈشەنچىلەر ھەم ۋاقتى ئوتۇپ كەتكەن بەزى ئۇقۇم ۋە چۈشەنچىلەرنى ئورنىنى ئىگەللەيدۇ. ئىدىيالستلار بىلىش جەريانىدىكى مۇقەررەر ۋە قانۇنىيەتكە ئۇيغۇن كېلىدىغان بۇ بىر ئەھۋالدىن پايدىلىنىپ، ئوبېكتىپ ھەقىقەتنىڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشى مۇمكىن ئەمەس دەپ ئىسپاتلاشقا، ئوزلىرى ئويدۇرۇپ چىقارغان، سىرتقى ماددىي دۇنيا مەۋجۇت ئەمەس، دۇنيا پەقەت سەزگۈلەرنىڭ قوشۇلمىسىدىنلا ئىبارەت، دەيدىغان ئىدىيالستىك سەپسەتىلەرنى كىرگۈزۈشكە ئۇرۇنىدۇ. ئىدىيالستلار: ھەقىقەت نىسبى بولىدىكەن، دېمەك بۇنىڭدىن مەلۇمكى، ئۇلار پەقەت كىشىنىڭ سۇبېكتىپ چۈشەنچىسى ۋە خاھىشى بويىچە قۇراشتۇرۇلغان نەرسىلەردىنلا ئىبارەت، دېمەك ئادەمنىڭ سەزگۈسىدىن باشقا ھېچقانداق نەرسە يوق، قانداقتۇ ئوبېكتىپ دۇنيا زادىلا يوق، دەيدۇ ياكى ئوبېكتىپ دۇنيانى قىلچىلىكمۇ بىلەلمەيمىز، دەيدۇ. ھازىرقى زامان بۇرژۇئا پەلسەپىسى پەننىڭ ئورنىغا دىنىي دەسستىش ئۈچۈن، ئىدىيالستلارنىڭ بۇنداق ھىلە-نەيرەڭلىرىدىن كەڭ تۈردە پايدىلانماقتا. دىيالېكتىك ماتېرىيالىزىم ئىدىيالستلارنىڭ بۇنداق نەيرەڭۈزلۈكلىرىنى ئېچىپ تاشلىدى. مەلۇم بىر ھەقىقەتنىڭ ئاخىرقى ۋە مۇكەممەل ھەقىقەت بولماسلىقى بۇ ھەقىقەتنىڭ ئوبېكتىپ دۇنيانى ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرەلەيدىغانلىقىنى ۋە ئۇنىڭ ئوبېكتىپ ھەقىقەت ئەمەسلىكىنى كۆرسەتمەيدۇ، بەلكى بۇ ئەكس ئەتتۈرۈش جەريانىنىڭ مۇرەككەپلىكىنى ۋە ئۇنىڭ تارىختا مەۋجۇت بولۇپ تۇرغان پەننىڭ تەرەققىيات سەۋىيىسىگە باغلانغانلىقىنى، مۇتلەق ھەقىقەتنى بىردىنلا بىلىۋالغىلى بولمايدىغانلىقىنى كۆرسىتىدۇ.

لېنىن بۇ مەسىلىنى تەتقىق قىلىشتا غايەت زور خىزمەت كۆرسەتتى. ئۇ ماخىزمىچىلارنىڭ قۇرۇق ئاۋارىسىگەرچىلىكىنى ئىبارەت ئۆرۈنۈشلىرىنى پاش قىلدى، ماخىزمىچىلار نىسبى ھەققەتنى ئېتىراپ قىلغانلىقنى تاشقى دۇنيانى ۋە ئوبېكتىپ ھەققەتنى ئىنكار قىلغانلىق، مۇتلەق ھەققەتنى ئىنكار قىلغانلىق دېمەكچى بولىدۇ. "سۆزەت (يەنى يەن تەرىپىدىن سىزىلغان تەبىەت دۇنياسىنىڭ سۆرىتى.— تەھرىرىدىن)نىڭ ئومۇمى كورۇنۈشى تارىخىي شەرت-شارائىتىنىڭ چەكلىشىگە ئۇچرايدۇ، لېكىن بۇ سۆزەتنىڭ ئوبېكتىپ ھالدا مەۋجۇت بولۇپ تۇرغان مودىلىنى سۆزەتلىشى شەرتسىز بولىدۇ. بىزنىڭ شەيئىلەرنىڭ ماھىيىتىنى بىلىش جەريانىدا تاشكومۇر بېيجىدىكى ئالىملارمۇ كەشپ قىلىشقا ياكى ئاتومدىكى ئېلېكترونۇنى كەشپ قىلىشقا قاچان ۋە قانداق شارائىتتا يەتكەنلىگىنىز تارىخىي شەرت-شارائىتىنىڭ چەكلىشىگە ئۇچرايدۇ؛ ئەمما مۇشۇنداق ھەر بىر كەشپىياتنىڭ "مۇتلەق ئوبېكتىپ بىلىش"نىڭ بىر قەدەم ئالغا باسقانلىقىدىن دېرەك بېرىدىغانلىقى شەرتسىز بولىدۇ. قىسقىسى، ھەرقانداق ئىدىيىۋى سىستىما تارىخىي شەرت-شارائىتنىڭ چەكلىشىگە ئۇچرايدۇ، بىراق ھەرقانداق ئىلمىي ئىدىيىۋى سىستىما (مەسىلەن. دىنىي ئىدىيىۋى سىستېمىدىن پەرقلىق بولغان)نىڭ ئوبېكتىپ ھەققەتكە، مۇتلەق ئەبەتتىكە ئۇيغۇن بولىدىغانلىقى شەرتسىز." (لېنىن. «ماتېرىيالىزىم ۋە تەجرىبە تەنقىتچىلىگى»، 1972-يىل ئۇيغۇرچە نەشرى، 232-بەت)

دېمەك، مۇتلەق ھەققەتنى ئېتىراپ قىلغانلىق تاشقى ئوبېكتىپ دۇنيانىڭ مەۋجۇتلۇغىنى ئېتىراپ قىلغانلىق بولىدۇ، بىزنىڭ ئونۇشىمىزنىڭ ئوبېكتىپ ھەققەتنى ئەكس ئەتتۈرىدىغانلىقىنى ئېتىراپ قىلغانلىق بولىدۇ. ماركسىزم بىزگە مۇنداق تەلىم بېرىدۇ: ئوبېكتىپ ھەققەتنى يەنى شەخسكە ياكى پۈتكۈل ئىنسانىيەتكە بېقىن-

مايدىغان ھەقىقەتنى ئېتىراپ قىلغانلىق، ئومۇمەن ئالغاندا، مۇتلەق ھەقىقەتنى ئېتىراپ قىلغانلىقتۇر. ھەممە گەپ پەقەت شۇنىڭدىكى، بۇنداق مۇتلەق ھەقىقەت ئىنسانلار بىلىشىنىڭ تەرەققىياتى جەريانىدا بىر-بىرلەپ بىلىۋېلىنغان بولىدۇ. "..... ئىنسان تەپەككۇرى ئوز تەبىئىتىگە ئاساسەن بىزگە نىسبى ھەقىقەتلەرنىڭ يىغىندىسىدىن تۇزۇلگەن مۇتلەق ھەقىقەتلەرنى بىرلەپبدۇ ھەمدە بىرىپ كېلىۋاتىدۇ. پەن تەرەققىياتىنىڭ ھەر بىر باسقۇچى مۇتلەق ھەقىقەتنىڭ بۇ يىغىندىسىغا يېڭى بىر تامچە قوشىدۇ، بىراق ھەر بىر ئىلمىي قائىدىنىڭ ھەقىقەتلىك چېكى نىسبى بولىدۇ، ئۇ بىلىمىنىڭ كوپىيىشىگە ئەگىشىپ گاھىدا كېڭىيىدۇ، گاھىدا تارىيىدۇ." (يۇقۇرىدىكى كىتاب، 229—230-بەتلەر)

مۇتلەق ئىدىيالىزىم 绝对唯心主义 Абсолютный идеализм ئوبيكتىپ ئىدىيالىزىمنىڭ ئوزگەرگەن ئوزى (**گېگېل*** گە قارالا).

«ئۇقىددەس ئائىلە» ياكى «تەنقىت ئۈستىدە قىلىنغان تەنقىت، كە تەنقىت» «神圣家族或对〈批判的批判〉所做的批判» «Святое семейство», или критика «критической «критики» (1845) ماركس بىلەن ئېنگېلىسنىڭ دەسلەپكى مەزگىللەردىكى پائالىيەتلىرىدە **ياش گېگېلچىلار***غا قارشى يېزىلغان پەلسەپە ئەسىرى. "ئۇقىددەس ئائىلە"—پەيلاسوپ ئاكا-ئۇكا بوئېرلارغا ۋە ئۇلارنىڭ مۇرىتلىرىغا قويۇلغان لەقەم ئىدى. بۇ جانابلار بارلىق رىيالىلىقتىن، پارتىيىدىن ۋە سىياسىدىن تاشقىرى تۇرىدىغان، بارلىق ئەملىي پائالىيەتلەرنى ئىنكار قىلىدىغان، ئەتراپىتكى دۇنيانى ۋە ئۇنىڭدا يۈز بەرگەن ئىشلارنى پەقەت "تەپەككۇرنىڭ ھالىدا" جىمغىنا كۆزىتىدىغان بىر خىل تەنقىتنى تەرغىپ قىلاتتى. جانابى بوئېرلار تەكەببۇرلۇق بىلەن پۈرولېتارىياتنى، تەنقىت قىلىشقا پىكرى يەتمەيدە-

غان ئادەمىلەر، دىگەن ئىدى. ماركس بىلەن ئېڭگېلس بۇ يەردە، زىيالىلىق ئىدىيىسىدىكى ئېنىقسىزلىقنى قەتئىي قارشى تۇردى." (لېنىن. «ماركس ـ ئېڭگېلس ۋە ماركسزىم توغرىسىدا». 1977 ـ يىل ئۇيغۇرچە نەشرى، 75 ـ بەت) ماركس بىلەن ئېڭگېلس «مۇقەددەس ئائىلە» دىگەن كىتابىدا مۇنداق دەپ كۆرسەتمىدۇ: ياش گېگېلچىلار بارلىق ئىدىيالىستلارغا ئوخشاش دۇنيانىڭ ھەقىقىي قىياپىتىنى بۆرمىلاپ، تەبىئەت دۇنياسى بىلەن ئادەمنى نوقۇل لوگىكا كاتېگورىيىسىگە ئايلاندۇرۇپ قويىدى. جەمىيەتنى كۆزەتكەنىدە، ياش گېگېلچىلار جەمىيەتنىڭ ئوبيېكتىپ قانۇنىيىتىنى ۋە خەلق ئاممىسىنىڭ پائالىيىتىنىڭ بىرىنچى ئەھمىيىتىنى ئىنكار قىلىپ، "ئەنقىدىي ھالدا پىكىر قىلىدىغان ئادەم" تارىخنىڭ ئاساسىي ھەركەتلەندۈرگۈچ كۈچى دەپ قارايدۇ. ئۇلار شەخسكە چوقۇنۇشنى تەرغىب قىلىدۇ، شەخسنى خەلقتىن ئۈستۈن قويىدۇ، پۈرولېتارىيات ۋە ئەمگەكچى خەلقنى مۇستەقىل ھالدا تارىخىي پائالىيەت ئېلىپ بارالمايدىغان "چاكىنا ئامما" دەپ قارايدۇ. ياش گېگېلچىلارنىڭ نەزەرىيىسى ۋە نۇقتىنەزىرى ئىشچىلار ھەركىتىنىڭ تەرەققىياتى يولىدىكى ئېغىر توسالغۇ. ماركس بىلەن ئېڭگېلس «مۇقەددەس ئائىلە» دىگەن كىتابىدا بۇ ئەكسىيەتچىل نەزەرىيىلەرنى پاش قىلىشنى ئۈزىنىڭ ۋەزىپىسى قىلغان ئىدى.

ماركس بىلەن ئېڭگېلس مائېرىيالىستىك تەبىئەتشۇناسلىق ۋە جەمىيەتشۇناسلىق ياش گېگېلچىلارنىڭ ئىدىيالىزمى بىلەن قارىمۇ ـ قارشى ئورۇنسىز قويۇپ، ئەمگەكچى ئاممىنىڭ ئېكسپلاتاتسىيە قىلغۇچىلارغا قارشى ئەملىي كۈرىشى تارىخنىڭ ئاساسىي مەزمۇنى دەپ كۆرسەتمىدۇ. ماركس بىلەن ئېڭگېلس «مۇقەددەس ئائىلە» دىگەن كىتابىدا پۈرولېتارىيات كاپىتالىزمنىڭ گوركارى دىگەن ئىدىيىنى بايان قىلىدۇ. بۇ كىتابتا بىز ماركس بىلەن ئېڭگېلسنىڭ پۈرولېتارىياتنىڭ ئىنقىلاۋىي رولى توغرىسىدىكى ئىدىيىسىنىڭ

شەكىللىنەي دەپ قالغانلىقىنى كورۈۋالالايمىز.

ماركس بىلەن ئېنگېلس «مۇقەددەس ئائىلە» دىگەن كىتابىدا پەلسەپە تارىخى جەھەتتە نۇرغۇن مۇھىم پىكىرلەرنى ئوتتۇرىغا قويىدى ھەمدە پەلسەپە تارىخىنى ماتېرىيالىزملىق ئىدىيالىزىمغا قارشى كۈرەش تارىخى دەپ قارىدى. بۇ كىتابىتا ئەنگلىيە ۋە فرانسىيىلىك ماتېرىيالىزم تارىخى ۋە **مېخانىك ماتېرىيالىزم**"غا بولغان تەنقىتكە ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىلگەن. گەرچە «مۇقەددەس ئائىلە» دىگەن كىتابىتا پۈرولېتارىيات دىكتاتۇرىسىدىن ئىبارەت مۇشۇنداق ھەل قىلغۇچ ئەھمىيەتلىك ئىگە مەسىلە تېخى شەرھىلەنمىگەن بولسىمۇ، لېكىن ماركس بىلەن ئېنگېلسنىڭ بۇ ئەسىرى ئىلمىي كومۇنىزمنىڭ يارىتىش بولىدىكى ئەڭ مۇھىم يول كورسەتكۈچ بەلگە بولۇپ، خۇددى لېنىن كورسىتىپ ئوتكەنىدەك، بۇ ئەسەردە ئېنگېلۋاي ماتېرىيالىزمچە سوتسىيالىزمغا ئاساس سېلىنغان.

مۇقەررەرلىك ۋە تاساددىپىلىق 必然性和偶然性

Необходимость и случайность ئوبېكتىپ دۇنياداكى سادىر بولىدىغان جەريانلارنىڭ خاراكتېرىنى چۈشىنىشتە مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە بولغان پەلسەپە كاتېگورىيىسى. تەبىئەت دۇنياسىدا ۋە جەمئىيەتتە ھوكۇمرانلىق ئورۇندا تۇرىدىغىنى مۇقەررەرلىكمۇ ياكى تاساددىپىلىقمۇ، دىگەن مەسىلە ماركسىزم بۇرۇنقى پەلسەپىدە ئوتتۇرىغا قويۇلغان ئىدى. لېكىن، ئىدىيالىستىك پەلسەپە ۋە مېتافىزىك پەلسەپىلەرنىڭ ھېچقايىسى بۇ مەسىلىنى ھەل قىلالمايتتى. بەزى پەلسەپىۋى مەزھەپلەر ۋە پەلسەپە سېستېمىلىرى تەبىئەت دۇنياسىدىكى نۇرلۇك ھادىسىلەرنىڭ ھەممىسى مۇقەررەرلىك خاراكتېرىغا ئىگە دەپ ھوكۇم قىلىپ، تاساددىپىلىقنى پۈتۈنلەي ئىنكار قىلدى ھەمدە مۇقەررەرلىك بىلەن «قەدەر چىلىك»نى ئارىلاشتۇرۇۋەتتى. باشقا بەزىبىر پەلسەپىۋى مەزھەپلەر ۋە پەلسەپە سېستېمىلىرى بولسا تەبىئەت دۇنياسىدا ۋە

جەمىيەتتە سادىر بولىدىغان ھەممە نەرسە نوقۇل تاسادىپىلىققا ئىگە دىگەن ئىدىيىنى تەشۋىق قىلىپ، مۇقەررەرلىكنى ئىنكار قىلدى، ئۇلار مۇقەررەرلىكنى ئېتىراپ قىلغاندەمۇ، بۇنداق مۇقەررەرلىكنى ئىدىيالىستلار يەنىلا غەيرى ماددى كۈچ، ئىلاھنىڭ ھوكمى، "مۇتلەق ئىدىيە" ۋاھاكازالاردىن كەلگەن قىلىپ قويىتتى. يەقەت دىيالېكتىك ماتېرىيالىزىملا بۇ مەسىلىنى برىنچى بولۇپ ئىلمىي رەۋىشتە ھەل قىلدى.

دىيالېكتىك ماتېرىيالىزىمنىڭ چىقىش نۇقتىسى تەبىەت دۇنياسى ۋە جەمىيەتتە ھوكۇمران تۇرۇۋاتقان تۇرمۇشتىكى تاسادىپىلىق ئەمەس، بەلكى مۇقەررەرلىك دىگەنلىدىن ئىبارەت. دېمەك، ئوبېكتىپ دۇنيا- دىكى بارلىق ماھىيەتلىك نەرسىلەرنىڭ ھەممىسى مۇقەررەرلىكتىن يەنى ئوبېكتىپ تەرەققىيات قانۇنىيىتىدىن بارلىققا كېلىدۇ. مەسىلەن، كۈندۈز بىلەن كېچىنىڭ ئالمىشىشى، يەر شارى ۋە باشقا پىلانىتلارنىڭ قۇياشنى ئايلىنىپ ھەركەت قىلىشى، بەزى ئورگانىزىم تۇرلەرنىڭ باشقا بەزى تۇرلەرنىڭ تەرەققى قىلىشىدىن بارلىققا كېلىشى ۋاھاكا- زالارمانا بۇلارنىڭ ھەممىسىنى ئوبېكتىپ مۇقەررەرلىك يەنى ئوبېكتىپ مەۋجۇت تەبىەت قانۇنىيەتلىرى بەلگىلەيدۇ. جەمىيەت تارىخىدەمۇ شۇنداق، بىر خىل ئىجتىمائى ھالەتنىڭ ئورنىنى باشقا بىر خىل ئىجتىمائى ھالەتنىڭ ئېلىشى، ئۇستقۇرۇلما خاراكتېرىنىڭ ئىقتىسادىي بازىسنىڭ يەڭگۈشلىنىشىگە ئەگىشىپ ئوزگىرىشى، ئانتا- گونىيىلىك جەمىيەتتىكى سىنىپىي كۈرەش ۋە ئىنقىلاپمانا بۇلارنىڭ ھەممىسى تاسادىپىلىققا ئەمەس، بەلكى مۇقەررەرلىككە ئىگە.

دىيالېكتىك ماتېرىيالىزىم: مۇقەررەرلىك ھادىسە ۋە جەريانىنىڭ ماھىيىتىنى ئاساس قىلىدۇ، ئۇ شەيئىلەر ئارىسىدىكى ئىچكى باغلە- نىش ۋە مۇناسىۋەتلەرنى مەنبە قىلىدۇ. شۇنداقلا ئۇنىڭ ئۆپ خۇسۇسىيىتىدىن ئالغاندا شۇنداق بولىدۇ، دەپ قارايدۇ. دىيالېكتىك

ماتېريالنىڭ مۇقەررەرلىكىنىڭ ئوبېكتىپلىق خاراكتېرىنى ئېتىراپ قىلىدۇ، يەنى مۇقەررەرلىكنىڭ كىشىلەرنىڭ ئېڭى ۋە ئارزۇسىدىن تاشقىرى بولىدىغانلىقىنى ھەم ئۇلارغا باغلانمىغان ھالدا تەبىئەت دۇنياسى ۋە جەمئىيەتتە مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدىغانلىقىنى ئېتىراپ قىلىدۇ.

شۇنىڭ بىلەن بىرگە دىيالېكتىك ماتېرىيالىزم تاسادىپىلىقنىمۇ ئىنكار قىلمايدۇ. ماركسىزم شۇنداق دەپ قارايدۇكى، تاسادىپىلىق ئۇزمۇنى ئەمەس، بەلكى ئۇزگىنى ئاساس قىلىدۇ، ئۇ شەيئىلەرنىڭ ئېچىكى باغلىنىشى ۋە مۇناسىۋىتىنى ئەمەس، بەلكى ئىككىنچى ئورۇندا تۇرىدىغان سەۋەبلەرنى مەنبە قىلىدۇ، ئۇ مۇنداق ھالدا پەيدا بولۇشمۇ مۇمكىن، ئۇنداق ھالدا پەيدا بولۇشمۇ مۇمكىن، مەۋجۇت بولۇشمۇ مۇمكىن، مەۋجۇت بولماسلىقمۇ مۇمكىن. مەسىلەن، ئۇرۇق مۇۋاپىق شارائىتقا ئىگە بولسا، ئۇنىڭدىن جەزمەن ئوسۇملۇق ئۇنۇپ چىقىدۇ. ھالبۇكى، ئوسۇملۇق ئوسىمليەدىغان ئەھۋالىمۇ بولىدۇ. مەسىلەن، مولىدۇر ئوسۇملۇكنىڭ بىخلىرىنى نابۇت قىلىۋېتىشى مۇمكىن. ئوسۇملۇكنىڭ ئوسۇشىگە نىسبەتەن ئېيتقاندا مولدۇر تاسادىپىلىق؛ مولدۇر بولسا، ئوسۇملۇك ئوسەتتى. تاسادىپىلىقمۇ ئوبېكتىپلىققا ئىگە. ئەگەر مېخانىكىچىلارغا ئوخشاش تاسادىپىلىقنىڭ ئوبېكتىپلىقىنى ئىنكار قىلىپ، تاسادىپى ھادىسىلەر سەۋەبىنى بىلگىلى بولمايدىغان ھادىسىلەر قىلىپ قويىۋىلسا ئېغىر خاتالىق يۈز بېرىدۇ.

مېتافىزىكلار تاسادىپىلىق بىلەن مۇقەررەرلىكنى بىر بىرىنى مۇستەسنا قىلىدىغان ئىككى ئۇقۇم دەپ قارايدۇ. دىيالېكتىك ماتېرىيالىزم شۇنى مۇئەييەنلەشتۈرىدۇكى، مۇقەررەرلىك بىلەن تاسادىپىلىق بىر بىرىگە باغلىنىدۇ، تاسادىپىلىق پەقەت مۇقەررەرلىكنىڭ تولۇقلىمىسى ۋە ئىپادىلىنىش شەكلى. تاسادىپىلىققا كويىنچە مۇقەررەرلىك يوشۇرۇنغان بولىدۇ، بۇنداق مۇقەررەرلىك تەبىئەت دۇنياسى ۋە

جەمىيەتنىڭ تەرەققىيات جەريانىنى بەلگىلەيدۇ، يەن دەل بۇ خىل مۇقەررەرلىكنى ئېچىش ۋە بىلىشتۇر. "..... كورۇنۇشتە تاسادىپىلىق رول ئويناۋاتقان يەرلەردە، ماھىيەتتە بۇنداق تاسادىپىلىق ھامان ئىچكى يوشۇرۇن قانۇنىيەتلەرنىڭ ھوكۇمرانلىقىدا بولىدۇ. ھەممە گەپ بۇ قانۇنىيەتلەرنى تېپىشتا." (ئېنگېلس. «لىيودۋگ فېيېرباخ ۋە نېمىس كلاسسىك پەلسەپىسىنىڭ ئاخىرى»، 1975 ـ يىل، ئۇيغۇرچە نەشرى، 71 ـ بەت) مەسىلەن، كاپىتالىزىم بازىرىدا تاۋار باھاسى كوپلىگەن تاسادىپى سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن ئورلەپ، چۈشۈپ تۇرىدۇ. ھالبۇكى قىممەت قانۇنىيىتىنىڭ رولى باھانىڭ تاسادىپى ئورلەپ، چۈشۈپ تۇرۇشى ئارقىلىق مۇقەررەر ئىپادىلىنىدۇ.

پەقەت تەبىئەت ھادىسىلىرى ۋە ئىجتىمائى ھادىسىلەرنىڭ مۇقەررەرلىكلىگىنى بىلىپ يەتكەنىدىلا بىلىش ئىلمىيلىككە ئىگە بولىدۇ. بىلىشنى تاسادىپىلىق ئۇستىگە قويۇشقا بولمايدۇ. يەن تاسادىپىلىقنىڭ دۇشمىنى، يەن ھامان تاسادىپىلىقتىن ئوتۇپ قانۇنىيەتلىكنى، مۇقەررەرلىكنى تېپىپ چىقىشقا ئىنتىلىدۇ. ئوبېكتىپ مۇقەررەرلىكنى، قانۇنىيەتلىكنى ئىنكار قىلىش ھادىسىلەرنى ئىلمىي تۈردە بىلىشنىڭ يولىنى توسقانلىق بولىدۇ، شۇنداقلا بۇنىڭدىن مۇقەررەر ھالدا: تەبىئەت دۇنياسى ۋە جەمىيەت قالايمىقانچىلىق ۋە تاسادىپىلىق ئالىمى، دېگەن ناتوغرا چۈشەنچە كېلىپ چىقىدۇ. مەسىلەن، مىچۇرىن تەلىماتى ۋېيسمانىزىم ـ مورگانىزىم نەزىرىيىسىنىڭ ئەكسى بولۇپ، ئۇ ھەقىقى يەن، چۈنكى ئۇ ئورگانىك جىسىملار تەرەققىياتىدىكى مۇقەررەرلىك ۋە قانۇنىيەتلىكنى ئېچىپ بېرىش بىلەن، ئىنسانىيەت مەنپەئەتى ئۈچۈن تەبىئەت دۇنياسىغا ئاڭلىق تەسىر كورسىتىش ھەم تەبىئەت دۇنياسىنى مەقسەتلىك ئوزگەرتىشنىڭ ئىمكانىيىتىنى يارىتىپ بەردى. تاسادىپىلىقنىڭ رولىنى بىرىنچى ئورۇنغا قويىدىغان ۋېيسمانىزىم ـ مورگانىزىم كىشىلەرنى تەبىئەت ئالدىدا قورالسىزلاندۇرۇش

رولىنىلا ئويناپدۇ. مېڭرىن: يېزا ئىگىلىك بىلوگىيىسىدە ئورگانىزمنىڭ جىسمىلاردىكى تاسادىپىي ئۆزگىرىشلەرنىلا ئۇزدەپدىغان ئۇنداق ئۆسۈل ئاخماقلارچە قېزىلما ئۇزدىگەنلىك. دەپ ھىساپلايدۇ. مېڭرىن تەلىماتى ئىنقىلاۋىي ۋە ئۆزگەرتىش رولىغا ئىگە بەن، ئۇ تاسادىپىلىق ئۇستىگە قۇرۇلغان ئەمەس، بەلكى جانلىق مەۋجۇداتلار دۇنياسىنىڭ تەرەققىيات قانۇنىيىتىنى ئاڭلىق ئىگىلەش ئاساسىغا قۇرۇلغان.

بۇرژۇئا ئىجتىمائىيىتى ئىنسانىيەت تارىخىنىڭ جەريانىنى ھامان تاسادىپىلىققا ئاساسلىنىپ شەرھىلەيدۇ. ئەكسىيەتچىل ئىجتىمائىيەت ھىمايە قىلىدىغان سىنىپىي مەنپەئەت ئۇنى جەمىيەت توغرىسىدىكى ئىلمىي بىلىش بىلەن ياراشتۇرغىلى بولمايدىغان قارىمۇ-قارشىلىق ئىچىگە قويىدۇ، چۈنكى بۇنداق ئىلمىي بىلىش جەمىيەت تەرەققىياتىدىكى ئوبېكتىپ تارىخىي مۇقەررەرلىكنى، ئوبېكتىپ قانۇنىيەتلىكىنى ئېچىشنى تەلەپ قىلىدۇ. پەقەت ماركسزىملا ئىنسانىيەتنىڭ پىكىر قىلىش تارىخىدا جەمىيەت تەرەققىياتىنىڭ ئوبېكتىپ قانۇنىيىتىنى بىرىنچى بولۇپ كەشپ قىلدى.

رىقابەتنى ۋە ھوكۇمەتسىزلىك ھالەتنى ئاساس قىلىدىغان كاپىتالىستىك ئىشلەپچىقىرىشتا تاسادىپىلىق ناھايىتى چوڭ رول ئويناپدۇ؛ ئۇ يەردە، مۇقەررەرلىك بىر خىل قارغۇلارچە رول ئويناپدىغان كۆچ بولۇپ، ئۇ، كوپلىكەن تاسادىپىلىقلار ئارقىلىق ئۆزىگە يول ئاچىدۇ. پىلانلىق ئىگىلىكنى ئاساس قىلغان سوۋېت سوتسىيالىستىك جەمئىيىتىدە ئوبېكتىپ تارىخىي مۇقەررەرلىك كىشىلەر تەرىپىدىن بىلۈپلىنىپاقتا ھەم كىشىلەرنىڭ كومپارتىيە پارتىيە ئۈيۈشتۇرغان مەقسەتلىك پائالىيەتلىرىدە ئەملگە ئاشۇرۇلماقتا. سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئىجتىمائى تۈرمۇشىدا تاسادىپىلىقنىڭ رولى ئازىيىپ ئاز ئوۋەن دەرىجىگە يەتتى؛ كىشىلەر ئوبېكتىپ تەرەققىياتنىڭ قانۇنىيەتلىرىنى

ئىگەللىمەكتە ھەمدە بۇ قانۇنسىيەتلەر بويىچە ھەركەت قىلماقتا. كومۇنستىك پارتىيە ئوبيكتىپ مۇقەررەرلىكىكە دائىر بىلىملەرگە ۋە سوۋېت جەمىيىتىدىكى ماددى تۈزۈمۈش تەرەققىياتىنىڭ جەددى ئېھتىياجىغا دائىر بىلىملەرگە ئاساسلىنىپ، ئەمىلىي ۋەزىيەتلەرنى بەلگىلىمەكتە ھەمدە مىليونلىغان خەلق ئاممىسىنى بۇ ۋەزىيەتلەرنى ئورۇنلاشقا سەپەرۋەر قىلماقتا. (**قانۇنسىيەت*: ئىلمىي ئالىدىن كۆرەرلىك**"كە قارالسۇن)

مۇنبەر سوتسىيالىزمى 讲坛社会主义 Кафедер-социализм (تېمىسچە Katheder—مۇنبەر) 19-ئەسىرنىڭ كېيىنكى يېرىمىدا گېرمانىيە داشۇبلىرىدە پەيدا بولغان ئەزىرىيۋى ۋە سىياسى پىكىر ئېقىمى. مۇنبەر سوتسىيالىزمچىلىرى: بۇرژۇئازىيە-پومىشىكلار دولىتىنى ئىنقىلاپ بىلەن ئاغدۇرۇپ تاشلاشنىڭ ھاجىتى يوق، سىنىپىي كۈرەشنىڭ ھاجىتى يوق، ئىلاھات ئارقىلىقلا پرۇسسىيە گېرمانىيىسىدە خەلق دولىتىنى قۇرغىلى بولىدۇ، دەپ دەللىلىمەكچى بولىدۇ. ئۇلار دولەت كاپىتالىزمىنى سوتسىيالىزم دەپ كۆرسىتىدۇ. مۇنبەر سوتسىيالىزمچىلىرى ئىجتىمائى ئىلاھاتنى ۋە يۇقۇرىدىن كەلگەن سوتسىيالىزمنى "مۇنبەردىن تەرغىپ قىلىش"، "سىنىپىي تېچلىق"، "پارتىيەئولىك بولماسلىق"، ئىلمىي "سىنىپتىن خالىلىق" قاتارلىقلارنى تەشۋىق قىلىش ئۈچۈن، 1872-يىلى گېرمانىيىدە "ئىجتىمائى-سىياسى ئىتتىپاق" قۇردى. "مۇنبەر سوتسىيالىزمى"—بىسماركنىڭ پرۇسسىيە ئاقسۆڭەك پومىشىكلار سىياسىتىنىڭ ئوزگەرگەن ئۈرى، ئۇ گېرمانىيە، پرۇسسىيە ئاقسۆڭەك پومىشىكلار دولىتىنى سوتسىيالىستىك "خەلق" دولىتى قىلىپ كۆرسىتىدۇ. لاسالچىلار گېرمانىيە ئىشچىلار سىنىپىنى مۇشۇ ئەكسىيەتچىل ئىدىئولوگىيىنى قوبۇل قىلىشقا قىستىغان ئىدى، ماركس «گوتا پروگراممىسىغا تەنقىدىدە» مۇشۇ ئەكسىيەتچىل ئىدىئولوگىيىنى پاش قىلدى. گېرمانىيە

بۇرژۇئازىيىسىنىڭ مۇنبەر سوتسىيالىزىمچىلىرى ئىچىدە ماركس بىلەن ئېنگېلىسقا ئوچۇقتىن-ئوچۇق قارشى چىققان ھىلدېبراند بار ئىدى، ۋاگنېر، بېرېنتانو، سومبارت شۇنىڭدەك پروۇدىزىم ۋە كاپىتالىزىم-نىڭ باشقا جاھىل تەرەپدارلىرى بار ئىدى. گېرمانىيە ئىشچىلار ھەرىكىتىدە ئۇلارنىڭ لۇشيەنى لاسالچىلارنىڭ ھىمايىسىگە ئېرىشتى، روسىيىدە بولسا قانۇنىي ماركسىزمچىلار ۋە "ئىقتىساتسىۋازلار" (ستروۋې، تۇگان-بارانوۋسكى قاتارلىق كىشىلەر)نىڭ ھىمايىسىگە ئېرىشتى. ھازىر، ئوڭ قانات سوتسىيالىستلارنىڭ باشلىقلىرى، ئىشچىلار بىرلەشمىچىلىگى تەرەپدارلىرى، قايسان جەمىيىتى تەرەپدار-لىرىنىڭ ھەممىسى مۇنبەر سوتسىيالىزىمچىلىرى ئىدى.

ماركسىزم كىلاسسىكلىرى مۇنبەر سوتسىيالىزىمچىلىرىنىڭ ئىلمىي سوتسىيالىزىمنىڭ زادى چىقىشالمايدىغان دۆشمىنى ئىكەنلىكىنى ئېچىپ تاشلىدى. كومۇنىستىك پارتىيە مۇنبەر سوتسىيالىزىمنىڭ ئىدىيىۋى ساھەدىكى (پەلسەپە، ئىلىم-پەن، ئەدەبىيات تەزىرىيىسى قاتارلىق ساھەلەردىكى) بارلىق ئىپادىلىرىگە: بۇرژۇئازىيىچە ئوبېكتىپچىلىق، پارتىيەئىلىك پرىنسىپىنى نەزەرگە ئالماسلىق، بەزى ئىجتىمائى ھادىسىلەرنى مولچەرلىگەندە سىنىپىي تەھلىل قىلماسلىق، ماركسىزم نەزىرىيىسىنى سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇش ئەمەلىيىتىدىن ئايرىۋېتىش، كومۇنىستىك قۇرۇلۇشتىكى جىددى مەسىلىلەردىن چەتنەپ كېتىش، ھازىرقى زامان جاھانگىرلىگىنىڭ ئەكسىيەتچىل ئىدىئولوگىيىسىگە قارشى كۈرەش قىلىش ۋەزىپىسىدىن باش تارتىش ۋە شۇنىڭغا ئوخشاشلارغا زەربە بەردى.

مۇۋاپىقلىق 合适的 Адэкватный تەڭ-باراۋەرلىك، لايىقلىق، ئوخشاشلىق. مۇۋاپىق بىلىش دېگەنلىك شەيئىلەرنىڭ ياكى ھادىسىلەرنىڭ بارلىق ئەڭ ماھىيەتلىك ئالاھىدىلىكلىرىنى توغرا ئەكس ئەتتۈرىدىغان بىلىش دېگەنلىك.

مۇۋازىنەت 均衡 Равновесие **ھەركەت***؛ **مۇۋازىنەتچەلىك*** كە قارالا.

مۇۋازىنەتچىلىك 均衡论 Теория равновесия ماركسىزىم-لېنىنىزىم پەلسەپىسىگە زىت بولغان، چاكىنا مېخانىكىچىلىقچە ۋە دىيالېكتىكىغا قارشى نەزەرىيە، ئۇ مېخانىكىدىكى مۇۋازىنەت قانۇنىنى كوچۇرۇپ كېلىپ بارلىق تەبىەت ھادىسىلىرى ۋە جەمىيەت ھادىسىلىرىگە تەتبىقلايدۇ. مۇۋازىنەتچىلىكنىڭ ھاسىلىرى مۇۋازىنەت تەبىي ۋە "نورمال" ھالەت، ھەركەت ۋە تەرەققىيات بولسا ۋاقتىلىق ھالەت دەپ قارايدۇ. مۇۋازىنەتچىلىك ھەركەتنىڭ مەنبەسى تاشقى قارىمۇ-قارشى كۈچلەرنىڭ كۈرىشىدىن ئىبارەت دەپ ھىساپلايدۇ. مۇۋازىنەتچىلىك شەيئى ۋە ھادىسىلەرنىڭ ئىچكى زىددىيەتلىرىنى ئىنكار قىلىدۇ، ئىچكى زىددىيەتلەرنىڭ كۈرىشى تەرەققىياتنىڭ مەنبەسى ئىكەنلىگىنى ئىنكار قىلىدۇ. مۇۋازىنەتچىلىك جەمىيەت ھادىسىلىرى ھەققىدە مۇنداق يەكۈن چىقىرىدۇ: جەمىيەت تەرەققىياتى ئاساسەن جەمىيەت بىلەن تاشقى موھىت يەنى تەبىەت دۇنياسىنىڭ ئۆزئارا مۇناسىۋىتى تەرىپىدىن بەلگىلىنىدۇ؛ ئانتاگونىيلىك جەمىيەت تەرەققىياتىنىڭ ھەركەتلەندۈرگۈچ كۈچى ئىچكى زىددىيەتلەرنىڭ كۈرىشى ئەمەس، سىنىپىي كۈرەش ئەمەس، بەلكى تەبىەت دۇنياسىدىكى تاشقى زىددىيەت. **كونت* سپېنسېر***، **دىۋرىك***، **كائۇتسكى*** **بوگدانوۋ*** قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسى مۇۋازىنەتچىلىكنى تەشەببۇس قىلىدۇ. ھازىر ئىلغارلىققا دۇشمەنلىك بىلەن قارايدىغان كوپلىگەن ئىدىيالىستلار ۋە كېلىشتۇرمىچىلىك تەرەپدارلىرىمۇ مۇۋازىنەتچىلىكنى ئاساس قىلىدۇ. مۇۋازىنەتچىلىك ئىنقىلاۋىي سەكرەشنى ئىنكار قىلىدىغان چاكىنا تەدرىجى تەرەققىيات نەزەرىيىسىگە ئوخشاش، ئۇلارنى ئۇزىگە ئالاھىدە جەلپ قىلماقتا. ئاغىچى مۇتەپەككۇرلار مۇۋازىنەتچىلىككە ئاساسلىنىپ، ئوزلىرىنىڭ

كاپىتالىزىمنىڭ سوتسىيالىزىمغا "تىنچ ئۆسۈپ كىرىشى"، سىنىپىي مەنپەئەتىنى "تەگشەش" ۋە ئادەتتىن تاشقىرى جاھانگىرلىك دىنگىنگە ئوخشاش بىر قاتار ماركسىزىمغا قارشى دوگمىلىرىنى يارىتتى.

كاپىتالىزىمنى تىرىلدۈرۈشكە كۈچەپ ئۇرۇنغۇچى مۇتەپەككۇر، خەلقنىڭ ئورتاق دۈشمىنى بۇخارىنىڭ گەپ-سۆزلىرىدە مۇۋازىنەتچىلىكنىڭ ئەكسىيەتچىل ماھىيىتى ئالاھىدە روشەن ئىپادىلىنىدۇ. بۇخارىن، سوتسىيالىزىمنىڭ مۇۋەپپەقىيەتكە ئېرىشكەنلىگى ئارقىسىدا سىنىپىي كۈرەش پەسىيدۇ، ئوچىدۇ، بەلكى بۇ نۆۋەتتا سىنىپىي دۈشمەنلەرنى ئۆزلىرىنىڭ بارلىق بازىلىرىنى قارشىلىقسىز تاپشۇرۇشقا مەجبۇر قىلىدۇ، دەپ ئىسپاتلىماقچى بولىدۇ. بۇنىڭدىن ئۇ باي دېخانلار سوتسىيالىزىمغا ئۆسۈپ كىرىدۇ دېگەن بۇرژۇئا نەزەرىيىسىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. كومموئىنستىك پارتىيە ماركسىزم-لېنىنىزم بىلەن قىلچە ئورتاقلىقى بولمىغان بۇنداق باي دېخانلار نەزىرە-يىسىنى بىنىچىت قىلىدى ھەمدە پارتىيە كادىرلىرى ۋە بارلىق سوۋېت خەلقىنى ماركسىزىمنىڭ سىنىپىي كۈرەش نەزەرىيىسىنىڭ روھى بىلەن سوتسىيالىزىمنىڭ بارلىق دۈشمەنلىرىگە قارشى مۇرەسسىز كۈرەش قىلىش روھى بىلەن تەربىيىلەش زورۇرلۇقىنى كۆرسەتىپ بەردى.

مۇئەييەنلىك نەزەرىيىسى ۋە غەيرى مۇئەييەنلىك نەزەرىيىسى 决定论和非决定论 Детерминизм и индетерминизм (لاتىنچىسى determinare—مۇئەييەنلىك) مۇئەييەنلىك نەزەرىيىسى بارلىق ئىشلار ۋە ھادىسىلەرنىڭ قانۇنىيەتلىك ۋە مۇقەررەر بولغان باغلىنىشى شۇنداقلا ئۇنىڭ سەۋەب-نەتىجە تەقەززالىغى توغرىسىدىكى تەلىمات. غەيرى مۇئەييەنلىك نەزەرىيىسى ئىدىيالىستلار مۇئەييەنلىك نەزەرىيىسىگە قارشى تۇرۇشتا قوللىنىدىغان تەلىمات، ئۇ دۇنياىدىكى تۇرلۇك شەيئىلەرنىڭ تەبىئى جەريانى قانۇنىيەت،

سەۋەبىنى بۇ سۇئالغا جاۋاب ئىزدەش ئۈچۈن ئەڭ ئالدى بىلەن ئىنسان ھاياتىنىڭ ئاساسى مەنبەسى بولغان ئىجتىمائىي ئەمگەك ۋە ئۇنىڭ ئىنسان تەرەققىياتىدىكى رولىنى ئىزدەپ تەتقىق قىلىشىمىز كېرەك. ئىنسان ئەمگىكى ئىنسان ھاياتىنىڭ ئاساسى مەنبەسى بولۇپ، ئۇ ئىنسانلارنىڭ ئىجتىمائىي مۇناسىۋەتلىرىنى ۋۇجۇدقا كەلتۈرگەن ئاساسلىق ئامىل ھېسابلىنىدۇ. ئىنسان ئەمگىكى ئىنسانلارنىڭ ئىجتىمائىي مۇناسىۋەتلىرىنى ۋۇجۇدقا كەلتۈرگەن ئاساسلىق ئامىل بولغاچقا، ئۇ ئىنسانلارنىڭ ئىجتىمائىي مۇناسىۋەتلىرىنى ئۆزگەرتىشتىمۇ ئاساسلىق رول ئوينايدۇ. ئىنسان ئەمگىكى ئىنسانلارنىڭ ئىجتىمائىي مۇناسىۋەتلىرىنى ئۆزگەرتىش ئارقىلىق ئۆزىنىڭ ئۆزگىرىشىگە ۋە تەرەققىي قىلىشىغا ئاساسلىق تۈرتكە بولى

بولغا بۇاسته تۇتىشىدۇ. لېنىن مۇنداق دەپ يازىدۇ: ئىلىم-پەندىن قانۇنىيەتنى قوغلاپ چىقىرىش دېگىنى ئىلىم-پەنگە ئوخشاش ئىلىپ كىرگەنلىك بولىدۇ. ماركسزملىق پەلسەپە مۇئەييەنلىك نەزەريىسى پەرىنسىپىدا چىڭ تۇرۇپ، ئىلىم-پەننى قوغداپ، قارا-ئەكسىيەتچى كۈچلەرگە قارشى تۇرىدۇ.

دىيالېكتىك ماتېرىيالىزم تەبىەت ۋە جەمىيەتتىكى بارلىق ھادىسىلەرنىڭ سەۋەب-نەتىجە تەقەززالىغىنى ئېتىراپ قىلىدۇ، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، مېخانىزملىق، مېتافىزىكىلىق مۇئەييەنلىك نەزەريىسىنى ئىنكار قىلىدۇ، چۈنكى بۇ خىل مۇئەييەنلىك نەزەريىسى سەۋەبىيەت بىلەن زورۇرىيەتنى ئارىلاشتۇرۇۋېتىپ، زورۇرىيەتنى ئېتىراپ قىلىش تەبىەت ۋە جەمىيەتتىكى بارلىق تاسادىپىلىقنى ئىنكار قىلغانلىق، ئادەملەرنىڭ ئاكتىپ پائالىيىتىنىڭ زورۇرىيىتىنى ئىنكار قىلغانلىق بولىدۇ، دەپ دەۋا قىلىدۇ. بۇنداق مۇئەييەنلىك نەزەريىسى لوگىكىلىق يۇقۇرى پەللىگە يېتىپ بارغاندا، تەقدىر-چىلىك—تەقدىر (پىشانىگە پۈتۈلگەن)گە تەن بېرىشكە ئايلىنىدۇ، جىمجىتچىلىق—كىشىلەرنى ھېچقانداق ئىش بىلەن شۇغۇللانماسلىققا ئۈگىتىش، ئىنقىلاۋىي كۈرەشنى ئىنكار قىلىشقا ئايلىنىدۇ. ماركسزم-لېنىنزم تەبىەت دۇنياسىدىكى ۋە تارىختىكى زورۇرىيەتنى ئېتىراپ قىلىدۇ، لېكىن تاسادىپىلىقنى ھەرگىز ئىنكار قىلمايدۇ. ماركسزم-لېنىنزم ئوخشاشلا ئىنسان ئىرادىسىنىڭ ئەركىنلىگىنىمۇ ئىنكار قىلمايدۇ، لېكىن ئۇ مۇنداق دەپ چۈشەندۈرىدۇ: بۇ خىل ئەركىنلىك تەبىەت قانۇنىيىتىدىن خىيالىي يوسۇندا ئايرىلىش ئەمەس، بەلكى تەبىەت قانۇنىيىتىنى بىلىش ھەمدە بۇ خىل بىلىمگە تاسالىغان تەبىەت قانۇنىيىتىنى مەلۇم مەقسەت ئۈچۈن پىلانلىق ھالدا خىزمەت قىلدۇرۇشتىن ئىبارەت. لېنىن مۇنداق دەپ يازىدۇ: "مۇئەييەنلىك ئىدىيىسى ئىنسان پائالىيىتىنىڭ زورۇرىيىتىنى قەيت قىلىدۇ،

ئىرادە ئەركىنلىگى دەيدىغان بىمەنە ئەپسانىلەرنى ئاغدۇرۇپ تاشلايدۇ، لېكىن ئادەم ئەقلى، ئادەم ۋىجدانىنى شۇنداقلا ئادەم پائالىيىتىگە بولغان باھانى قىلچە يوقاتمايدۇ. دەل ئۇنىڭ ئەكسىچە، مۇئەييەنلىك نەزەرىيىسىنىڭ ئۇقتىسنەزىرىگە ئاساسلانغاندىلا، ئاندىن ئىنتايىن توغرا باھا بەرگىلى بولىدۇ. شۇنداقلا ھەممىنى ئەركىن ئىرادىگە ئوز مەيلىچە ئارتىشمۇ كېلىپ چىقمايدۇ." («لېنىن ئەسەرلىرى»، خەلق نەشرىياتىنىڭ 1955 ـ يىل خەنزۇچە نەشرى، 1 ـ توم، 139 ـ بەت) دىيالېكتىك ماتېرىيالىزمدىكى مۇئەييەنلىك ئىدىيىسى پۈرولېتارىيات ۋە ئۇنىڭ پارتىيىسىنىڭ كومۇنىزمنى ئەملىگە ئاشۇرۇش يولىدا ئېلىپ بارغان ئاڭلىق بولغان، جەمىيەت تەرەققىياتىنىڭ ئوبېكتىپ قانۇنىيىتى توغرىسىدىكى بىلىملەرنى ئاساس قىلغان سىياسى پائالىيەت ۋە سىياسى كۈرەشلەرنىڭ ئۇلۇغ ئەھمىيىتىنى ئېتىراپ قىلىش بىلەن ئىچكى باغلىنىشقا ئىگە.

كومۇنىستىك پارتىيىنىڭ ئىنقلاۋىي ھەركەتنىڭ ھەر بىر تارىخىي باسقۇچىدىكى ئىستراتېگىيىسى ۋە تاكتىكىسى ئوز مەيلىچە بەلگىلەنمەيدۇ، بەلكى كونكرېت ئەھۋالغا ئاساسەن بەلگىلەنگەن، بۇ خىل كونكرېت ئەھۋال ئۇنداق كۈرەش شەكلىنى ئەمەس، بەلكى بۇنداق كۈرەش شەكلىنى سەۋەپ ـ نەتىجىلىك ھالدا بەلگىلەيدۇ. پارتىيە كومۇنىزمنى قولغا كەلتۈرۈش كۈرىشىنىڭ ھەر بىر باسقۇچىدىكى ئوبېكتىپ شارائىت ۋە پىشپ يېتىلگەن تارىخىي زورۇرىيەتنى مولچەرلەپ ۋە ئولچەپ، تەرەققىيات پۈروگراممىسىنى ئېنىق بەلگىلەيدۇ ھەمدە بارلىق خەلقنى بۇ پۈروگراممىنى ئەملگە ئاشۇرۇشقا سەپەرۋەر قىلىدۇ. ماركسزملىق مۇئەييەنلىك ئىدىيىسىنى ئاساس قىلماي تۇرۇپ، ئىلمىي ئاساسلارغا ئىگە بولىدىغان سىياسەتلەرگە ئىگە بولۇش مۇمكىن ئەمەس. بارلىق يەن ھەتتا جۇملىدىن ئىجتىمائى يەن، ئەگەر مۇئەييەنلىك نەزەرىيىسىنىڭ پىرىنسىپىدىن چەتـ

نەيدىگەن. بىمەنىلىكتە ئۇچىغا چىققان خاتالىققا پېتىپ قالىدۇ.

مەدرىس پەلسەپىسى (چۈڭالىچاق پەلسەپە) **经院哲学** (颈项哲学) Схоластика (گرېكچىسى σχολή -) — مەدرىس، مەكتەپ) **ئوتتۇرا ئەسىر پەلسەپىسى***دە ھوكۈمران ئورۇندا تۇرىدىغان، مەكتەپلەردە دەرس ئوتىدىغان مەزھەپنىڭ نامى. شۇ چاغلاردا پەلسەپە "ئىلاھىيەتنىڭ چاكىرى" ئىدى، شۇڭا ئۇ ئەينەتنى ۋە ئەتراپتىكى رىيالىلىقنى تەتقىق قىلماي، بەلكى دىنىي جەمىيەتنىڭ ئومۇمى ئەقىدىسىدىن كونكرېت يەكۈن چىقىرىشقا ۋە كىشىلەرنىڭ ھەرىكەت مىزانىنى بەلگىلەشكە تىرىشتى. شۇ سەۋەپتىن تۇرمۇشتىن چەتنىگەن مەزمۇنسىز بارلىق ئابىغى چىقمايدىغان ئىشلارنى كوچىلاۋېرىش، قەغەزۋازلىق، كىتابقا ئولۇك ھالدا ئېسىلىۋېلىش، پاكىتقا ۋە ئەمىلىيەتكە قارىماي ئادەتتىكى ئۇقۇمغا ۋە ئەقلىي يەكۈنگىلا تايىنىپ ئىش كورۇش ۋە شۇنىڭغا ئوخشاش ئەھۋاللار "مەدرىس ئادىتى" دەپ ئاتىلاتتى. دەسلەپكى ۋاقىتلاردىكى بۇرژۇئا پەلسەپىسى مەدرىس پەلسەپىسى بىلەن كۈرەش قىلىش داۋامىدا راۋاجلانغان ئىدى. ھازىرقى زامان بۇرژۇئا پەلسەپىسى جاھانگىرلىك سىياسىتىگە "نەزىرىيىۋى ئاساس" تەييەش ئۈچۈن، ئوتتۇرا ئەسىر مەدرىس پەلسەپىسىنى تىرىلدۇرمەكتە.

مەدەنىيەت Культура **文化** ئىنسانلار ئىجتىمائى تارىخىي ئەمىلىيەت جەريانىدا ياراتقان ماددى بايلىق ۋە مەنىۋى بايلىقنىڭ يىغىندىسى. مەدەنىيەت بىر خىل ئىجتىمائى ھادىسە، ئۇ جەمىيەت تەرەققىياتىنىڭ مۇئەييەن تارىخىي باسقۇچىدا، تېخنىكا تەرەققىياتى، ئىشلەپچىقىرىش تەجرىبىسى ۋە كىشىلەرنىڭ ئەمگەك ماھارىتى جەھەتلەردە، ماتېرىيال ـ بەن، مەدەنىيەت، سەنئەت ۋە بۇلارغا مۇناسىپ مۇئەسسەسىلەر جەھەتتە يەكەن سەۋىيىنى ئەكس ئەتتۈرىدۇ. تاۋراق مەندىن ئېلىپ ئېيتقاندا، مەدەنىيەت

تارىخنا مۇئەيىەن ماددى ۋاستىلەرنى ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلى ئاساسىدا پەيدا بولغان ۋە راۋاجلانغان ئىجتىمائى مەنسۇى ئۇرمۇش شەكلىنىك يەشندىسى. شۇڭا جەمىيەتنىك مائارىپ، ئىلىم-پەن، ئەدەبىيات، سەنئەت، پەلسەپە، ئەخلاق قاتارلىقلاردا ۋە بۇلارغا مۇناسىپ مۇئەسسەسىلەرنىك تەرەققىياتىدا يەتكەن سەۋىيىسى مەدەنىيەت بىلەن مۇناسىۋەتلىك. ئىجتىمائى ئىشلەپچىقىرىشتا پەيدا بولغان تېخنىكىنى قوللىنىش ۋە ئىلىم-پەن كەشپىياتىنىك قوللىنىلىش دەرىجىسى، ماددى ۋاستىلەرنى ئىشلەپچىقارغۇچىلارنىك مەدەنىيەت، تېخنىكا سەۋىيىسى، شۇنىڭدەك مائارىپ، ئەدەبىيات، سەنئەتنىك ئاھالىلەر ئىچىدە ئومۇملىشىش دەرىجىسى تارىخىي يوسۇندا يەتكەن مەدەنىيەت تەرەققىياتى سەۋىيىسىنى كورسىتىپ بېرىدىغان ئىنتايىن مۇھىم كورسەتكۈچ.

ماركسىزم-لېنىنىزم مەدەنىيەت ۋە مەدەنىيەتنىك ئىجتىمائى تارىخىي مەزمۇنى توغرىسىدىكى مەسىلىلەرنى بىرىنچى قېتىم ئىلمىي يوسۇندا ھەل قىلدى. كىشىلەرنىك مەنسۇى پائالىيىتىنىك جەمىيەتنىك ماددى ئۇرمۇش شارائىتىغا، ئىجتىمائى ئۇزۇم ۋە دولەت ئۇزۇمىنىك خاراكتېرىغا باغلىق ئىكەنلىگىنى مۇئەييەنلەشتۈردى. ئەدەبىياتلار مەدەنىيەت تەرەققىياتىنىك ئاساسى ماددى ئىشلەپچىقىرىش ئەمەس، بەلكى بەزى تالانتلىق كىشىلەرنىك ئېڭى، روھى، پائالىيىتى قاتارلىقلار دەپ ھىساپلايدۇ. ئۇلار مەدەنىيەت سىنىپىي كۆرەش بىلەن، سىياسى بىلەن مۇناسىۋەتسىز دەپ كېسىپ ئېيتىدۇ، ئۇنى ئەمگەكچى ئاممىنىك تارىخى بىلەن باغلىنىشلىغى يوق دەپ قارايدۇ. ماركسىزم-لېنىنىزم ھەر خىل ئەدەبىياتنىك ئەزەلىيلەر بىلەن مۇرەسسەسىز كۆرەش قىلىدۇ، بۇ ئەزەلىيلەر بۇرژۇئا مەدەنىيىتىنىك تەۋرەنمەس ئىكەنلىگىنى ئىسپاتلاش، ئۇنىك سىنىپىلىگىنى يوشۇرۇش، بۇرژۇئازىيىنىك ئاجىز ۋە كىچىك مىللەتلەرنى ئېزىشى،

ئاجىز ۋە كىچىك مىللەتلەرنىڭ مەدەنىيىتىنى نابۇت قىلىشى ھەم ئۇنى ئۆزىنىڭ جاھانگىرلىك سىياسىتىگە بېقىندۇرۇشنى ئاقلاش ھەمدە بۇ سىياسەتنى **جاھانچىلىق*** ۋە مەدەنىيەت تارقىتىش دېگەنگە ئوخشاش شوئارلار ئارقىلىق نىقابلاشنى مەقسەت قىلىدۇ.

ماركسىزم-لېنىنىزم ئىجتىمائى ھادىسە بولغان مەدەنىيەتنىڭ ماھىيىتىنى بەلگىلەندە، تارىخىي ماتېرىيالىزمنىڭ ئۆپ پېرىنسىپىنى چىقىش نۇقتىسى قىلىدۇ، بۇ پېرىنسىپ بويىچە ماددىي ۋاستىلەرنى ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلى ئىجتىمائى تۈزۈمۈش، سىياسى تۈزۈمۈش ۋە مەنسۇي تۈزۈمۈشنىڭ پۈتۈن جەريانىنى بەلگىلەيدۇ. ماددى ۋاستىلەرنى ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلىنىڭ تەرەققىياتىمۇ ئوخشاشلا، بىر خىل ئىجتىمائى تۈزۈمنىڭ ۋە ئۇنىڭ مەدەنىيىتىنىڭ يەنە بىر خىل تېخىمۇ يۇقىرى ئىجتىمائى تۈزۈمگە ۋە ئۇ پەيدا قىلغان مەدەنىيەتكە ئوتۇشىنى بەلگىلەيدۇ. شۇڭا، مەدەنىيەت بىر خىل تارىخىي ھادىسە، تەرەققى قىلىپ تۇرىدىغان ھادىسە. ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلىنىڭ تەرەققىيات قانۇنىيىتى يەنى ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرى بىلەن ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋەتلىرىنىڭ تەرەققىيات قانۇنىيىتى — جەمئىيەتنىڭ ماددى مەدەنىيىتى ۋە مەنۋى مەدەنىيىتىنىڭ تەرەققىياتىنىڭ ئاساسى. دېمەك، مەدەنىيەتنىڭ تەرەققىيات قانۇنىيىتى ئوبېكتىپ قانۇنىيەت. مەدەنىيەتنىڭ تەرەققىياتى كىشىلەر تەرىپىدىن ئوز مەيلىچە بەلگىلەنمەيدۇ، كىشىلەرنىڭ ئىرادىسىگە باغلىق ئەمەس. يېڭى مەدەنىيەت پەقەت ئۇنى ۋۇجۇدقا كەلتۈرىدىغان ئوبېكتىپ شارائىت يەنى ئىجتىمائى ماددى تۈزۈمۈش شارائىتى پىشىپ يېتىلگەن چاغدىلا، ئاندىن ۋۇجۇدقا كېلىدۇ، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ھەرقانداق يېڭى مەدەنىيەتنىڭ ئىلگىرىكى مەدەنىيەت بىلەن تارىخىي باغلىنىشى بولىدۇ. ماددى ئىشلەپچىقىرىش تەرەققىياتىدىكى تارىخىي ۋارىسلىق ماددى مەدەنىيەت ۋە مەنۋى مەدەنى-

يەتتىنچى تەرەققىياتىدىكى تارىخىي ۋارىسلىقنىڭ ئاساسى. لېنىن بىزگە مۇنداق دەپ تەلىم بېرىدۇ: "پۈرولېتارىيات مەدەنىيىتى ئىنسانىيەتـ نىڭ كاپىتالىزىم جەمئىيىتىنىڭ، پومىشىكلار جەمئىيىتىنىڭ ۋە بىيۇرو- كراتلار جەمئىيىتىنىڭ زۇلمى ئاستىدا ياراتقان ھەممە بىلىملىرىنىڭ قانۇنىيەتىكە ئۇيغۇن تەرەققىياتىدىن ئىبارەت بولۇشى كېرەك." (لېنىن. «ماركس، ئېنگېلىس ۋە ماركسزىم توغرىسىدا»، 1977- يىل ئۇيغۇرچە نەشرى، 816-بەت)

سىنىپىي قارىمۇ-قارشىلىق مەۋجۇت جەمىيەتتە، مەنۇي مەدەنـ يەت سىنىپىلىككە ئىگە بولغان بولىدۇ. ھوكۇمران سىنىپنىڭ مەدەنىيىتى ھوكۇمران ئورۇندىكى مەدەنىيەت بولىدۇ. سىنىپىي جەمىيەتتە، مەدەنىيەت سىنىپىي زىددىيەت ئاساسىدا تەرەققى قىلىدۇ ھەمدە سىنىپىي كۈرەشنىڭ قورالى بولىدۇ. بۇ كۈرەشتە ھەرقايسى سىنىپلار مەدەنىيەت قورالى (مەكتەپ، ئىلىم-پەن، مەتبۇئات، سەنئەت قاتارلىقلار)دىن ئوز سىنىپىنىڭ مەقسىدىگە يېتىش ئۈچۈن پايدىلىنىدۇ.

مىللەتنىڭ پەيدا بولۇشى ۋە تەرەققى قىلىشىغا ئەگىشىپ، مەدەنىيەت مىللىلىككە ئىگە بولدى ھەم مىللى شەكىلدە تەرەققى قىلدى. مىللى تىل، مىللى روھىي ھالىنىڭ خۇسۇسىيەت يېكى مىللى خۇلۇق، مىللى ئەنئەنە، تۇرمۇش ئۇسۇلى قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسى مىللى مەدەنـ يەتنىڭ شەكىللىرىدىن ئىبارەت. كاپىتالىزم تۇزۇمى شارائىتىدا، ھەر بىر خىل مىللى مەدەنىيەت ئېكىسى خىل مەدەنىيەتنى ئوز ئىچىگە ئالىدۇ. ھەر بىر خىل مىللى مەدەنىيەتتە، ھوكۇمران ئورۇندا تۇرىدىغان، مەزمۇن جەھەتتە بۇرژۇئازىيىنىڭ مەدەنىيىتى بولغاندىن سىرت، ئەينى ۋاقىتتا، دېموكراتىك ۋە سوتسىيالىستىك مەدەنىيەتـ نىڭ تەركىبى مەۋجۇت بولىدۇ، چۈنكى ھەر بىر مىللەتنىڭ ئىچكى قىسمىدا ئېكسپلاتاتسىيە قىلىنغۇچى ئەمگەكچى ئاممىا بولىدۇ،

ئۇلارنىڭ تۇرمۇش شارائىتى مۇقەررەر ھالدا دېموكراتىك ۋە سوتسىيالىستىك ئىدىئولوگىيىنى پەيدا قىلىدۇ. مىللى مەدەنىيەتتىكى دېموكراتىك تەركىب بىلەن سوتسىيالىستىك تەركىپنىڭ بۇرژۇئا مەدەنىيىتىگە قارشى كۈرىشى ــ ئېكسپلاتاتسىيە قىلىنغۇچى ئەمگەكچى ئاممىنىڭ ئىشچىلار سىنىپى ۋە ئۇنىڭ ئىنتېرناتسىونالىزملىق پارتىيەسىنىڭ رەھبەرلىكىدە، بۇرژۇئازىيەگە، بۇرژۇئا مىللەتچىلىگىگە قارشى كۈرەش قىلغانلىقىنىڭ ئىپادىسى. پۈرولېتارىيات دىكتاتۇرىسى غەلبە قازانغاندىن كېيىن، ئىشچىلار سىنىپى ۋە ئەمگەكچى ئامما يارىتىقان سوتسىيالىستىك مەدەنىيەتنە ئىلغار، دېموكراتىك، ئىنقىلاۋىي مىللى ئەنئەنە ھەر مىللەت ئەمگەكچى خەلقىنىڭ ئورتاق جانجان مەنپەئەتى بىلەن ماسلاشقان ھالدا بىرلەشتى.

ئىل مەدەنىيەتتىكى مىللى شەكىلىنىڭ مۇھىم ئامىلى. لېكىن پۈتكۈل مەدەنىيەت بىلەن ئىل ئوتتۇرىسىدا مۇھىم يەرق بار. بۇ يەرق مۇنداق: سىنىپىي جەمىيەتتە، مەدەنىيەتنىڭ سىنىپىلىگى بولىدۇ، تىلنىڭ بولسا سىنىپىلىگى بولمايدۇ، ئىل ئومۇمىي خەلققە مەنسۇپ. ئىل بۇرژۇئا مەدەنىيىتى ئۈچۈنمۇ خىزمەت قىلالايدۇ، سوتسىيالىستىك مەدەنىيەت ئۈچۈنمۇ خىزمەت قىلالايدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا، مەدەنىيەت يېڭى ئىجتىمائىي تۈزۈمنىڭ ۋۇجۇتقا كېلىشىگە ئەگىشىپ ئۆزگىرىپ بارىدۇ، بىراق ئىل بولسا نۇرغۇن ئىجتىمائىي دەۋرلەردە ئاساسىي جەھەتتىن يەنىلا ئەسلى پېتىچە تۇرىۋېرىدۇ.

بىر مىللەتنىڭ مەدەنىيىتىنىڭ ئالاھىدىلىگى شۇ مىللەتنىڭ روھىي ھالىنىڭ خۇسۇسىيىتىنىڭ ۋە شۇ مىللەت كىشىلىرىنىڭ روھىي قىياپىتىنىڭ ئالاھىدىلىگىنى كورسىتىپ تۇرىدۇ. بۇنداق روھىي ھالىنىڭ خۇسۇسىيەت مىللەتنىڭ ئاساسىي خۇسۇسىيەتلىرىنىڭ بىرى، مىللى مەدەنىيەتنىڭ شەكلى بولۇپ ھىساپلىنىدۇ. بىر مىللەتنىڭ روھىي ھالىنىڭ خۇسۇسىيىتى پاكى مىللى خۇلقى شۇ مىللەت كىشىلىرىنىڭ

تۇرمۇش شارائىتىنىڭ ئورتاقلىغىنى ئەكس ئەتتۈرىدۇ؛ سىنىپىي جەمىيەتتە، ھەر بىر سىنىپنىڭ ئىجتىمائى روھىي ھالىتىنىڭ ئوخشاش-ماسلىغى ئۇلارنىڭ ئورتىنىڭ ۋە تۇرمۇش شارائىتىنىڭ ئوخشىمايدىغانلىغىنى ئەكس ئەتتۈرىدۇ. مىللى مەدەنىيەتنىڭ ئالاھىدىلىگى ئوخشاشلا، كىشىلەرنىڭ تۇرمۇشىدا ئىپادىلىنىدۇ. مىللى مەدەنىيەتنىڭ بىر خىل شەكلى بولغان تۇرمۇش شۇ مىللەت خەلقىنىڭ تارىخىي يوسۇندا شەكىللەنگەن تۇرمۇش ئۇسۇلىنى ئەكس ئەتتۈرىدۇ، بۇ تۇرمۇش ئۇسۇلىنىڭ ئوزگىچە ۋە شۇ مىللەتنىڭ ئوزىگە خاس بولغان ئىجتىمائى مۇناسىۋىتى ۋە تۇققانچىلىق مۇناسىۋىتى بولىدۇ، شۇنىڭ بىلەن بىللە ئۇنىڭ ئىلگىرىكى ياكى بېكىندىن پەيدا بولغان ئورۇپ-ئادەت، ئەنئەنە، قائىدە-يوسۇنغا ۋارىسلىق قىلىش ۋە تۇرمۇش شارائىتى (تۇرار جاي، كىيىم-كېچەك قاتارلىقلار)نى يارىتىش ئۇسۇلى بولىدۇ. ئىجتىمائى تۇزۇمنىڭ تەرەققى قىلىشى ۋە ئوزگىرىشىگە ئەگىشىپ، كىشىلەرنىڭ تۇرمۇشى، كىشىلەرنىڭ پۈتۈكۈل ئىجتىمائى تۇرمۇش ئۇسۇلى ۋە خۇسۇسى تۇرمۇش ئۇسۇلىدىمۇ ئوزگىرىش بولماقتا.

سىنىپىي كۆرەش كونا ئىجتىمائى تۇزۇمنىڭ يوقىتىلىشى ۋە يېڭى ئىجتىمائى تۇزۇمنىڭ ئورنىتىلىشى بىلەن نەتىجىلىنىدۇ، سىنىپىي كۆرەش قانۇنىيەتكە ئۇيغۇن بولغان ھالدا يېڭى، تېخىمۇ ئىلغار بولغان مەدەنىيەتنى كونا، چىرىك مەدەنىيەتنىڭ ئورنىغا قويىدۇ. ھازىرقى زامانىدىكى جاھانگىر بۇرژۇئازىيىنىڭ "مەدەنىيىتى" ئەكسىيەتچىل مەدەنىيەت، جەمىيەتنىڭ ئالغا قاراپ راۋاجلىنىشىغا توسقۇنلۇق قىلىدىغان مەدەنىيەت. خەلقە قارشى تۇرۇش، ئىلگىرى بۇرژۇئا مەدەنىيىتى كاپىتالىزىم ئالغا قاراپ راۋاجلانغان دەۋردە يارانغان بارلىق قىممەتلىك ۋە ئىلغار نەرسىلەرنى ئىنكار قىلىش، مەدەنىيەتنىڭ دېموكراتىك تەرەپنى ئىنكار قىلىش، مىللى ئىنكار-

چىلىقنى تەرغىپ قىلىش، مىللى ئىگىلىك ھوقۇقىدىن ۋاز كېچىش، جاھانچىلىقنى كوككە كوتىرىش (جاھانچىلىقنىڭ ئارقىسىغا جاھانگىر-لارنىڭ "باشقا دولەت" خەلقىنى بوي سۇندۇرۇشتىن خام خىيال قىلىشتەك قارا نىيتى يوشۇرۇنغان)، ئىلىم-پەن، پەلسەپە، سەنئەت قاتارلىق جەھەتلەردە بارلىق ئەكسىيەتچىل نەرسىلەرنى تەشۋىق قىلىش—مۇشۇلارنىڭ ھەممىسى ھازىرقى زامانىدىكى جاھانگىر بۇرژۇئا "مەدەنىيىتى"نىڭ بەلگىسى. ئەكسىيەتچىل بۇرژۇئا مەدەنىيىتى بىلەن قارىمۇ-قارشى بولغىنى يېڭى تىپتىكى يەنى سوتسىيا-لىستىك مەدەنىيەت. سوتسىيالىستىك مەدەنىيەت ئىلگىرىكى مەدەنىيەتنىڭ بارلىق ئۇلۇغ مۇۋەپپەقىيەتلىرىنى قوغدايدۇ ۋە ئۇنىڭدىن پايدىلىنىدۇ، ئۇ جەمىيەتنى ئىنقلاۋىي يول بىلەن ئوزگەر-تىش كۆرەش تەجرىبىلىرى ھەم كومموئىزىمنى قولغا كەلتۈرۈشتىكى كۆرەش تەجرىبىلىرى ئارقىلىق بۇ مۇۋەپپەقىيەتلەرنى تولۇقلايدۇ.

مەدەنىيەت ئىنقلاۋى Культурная революция 文化革命

سوتسىيالىستىك ئىنقلابنىڭ بىر تەركىبىي قىسمى، ئۇ بارلىق خەلق ئاممىسىنىڭ مەدەنىيەت تەرەققىياتىنىڭ پۈتۈن ئوزگىرىشىدىن، پۈتۈن دەۋرىدىن دېرەك بېرىدۇ، ئۇنىڭ مەقسىدى يېڭى، سوتسىيالىستىك مەدەنىيەت يارىتىش. مەدەنىيەت ئىنقلاۋىنىڭ ئاساسىي ۋەزىپىسى مۇنۇلار: ئىلگىرىكى مەدەنى ھۆكۈمرانلارنى ئەمگەكچىلەر ئاممىسىغا ئىگەللىتىش، خەلق ماتارىپىنى سوتسىيالىزم پىرىنسىپى بويىچە تەشكىللەش، سوتسىيالىستىك زىيالى كادىرلارنى يېتىشتۈرۈش ۋە ئەمگەكچىلەرگە كومموئىستىك تەربىيە بېرىش. مەدەنىيەت ئىنقلاۋى ئىشچىلار سىنىپى ھاكىمىيەت ئورنىتىلىشىدىن كېيىن ئېلىپ بېرىلىدۇ. بۇ ھاكىمىيەت ئىجتىمائى مەدەنىيەت تەرەققىياتىنى تۈپتىن ئوزگەرتىش ئۈچۈن بارلىق زورۇر شەرتلەرنى ھازىرلايدۇ. سوۋېت ئىتتىپاقى ئەمەلگە ئاشۇرغان مەدەنىيەت ئىنقلاۋىنىڭ ئالاھىدىلىكى

شۇ بولدىكى، بۇ ئىنقىلاپ تەدرىجى ھالدا. يۇقۇرىدىن تووەنگە قارىتا، كومۇنىستىك پارتىيە ۋە دولەت ھاكىمىيىتى تەرىپىدىن قوزغىتىلدى ھەم ئۇلارنىڭ رەھبەرلىگىدە ئېلىپ بېرىلدى، ئۇ مەملىكەت ئىچىدىكى مەدەنىيەت جەھەتتىكى قالاقلىقنى تۈگىتىش ۋە سوتسىيالىزمنىڭ غەلبىسىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن كۆرەش قىلغان ئىنقىلاپ ئىدى. كوللېكتىپلاشقان دېخانلار، زىيالىلاردىن ئىبارەت مىليونلىغان ئاممىنىڭ پائال قوللىشىغا ئېرىشتى.

ئۇلۇغ ئوكتەبىر سوتسىيالىستىك ئىنقىلاۋى بارلىق مەدەنىيەت مۇئەللىرىنى خەلقنىڭ مۇلكىگە ئايلاندۇردى، خەلقنىڭ مەدەنىيەت سەۋىيىسىنى ئۆستۈرۈشنىڭ شەرت-شارائىتىنى ياراتتى، شۇنىڭ بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ مەدەنىيەت ئىنقىلاۋى ئۈچۈن ئاساس سالدى. ئەمگەكچىلەرنى دولەتنى باشقۇرۇش، ئاكتىپلىق بىلەن سوتسىيالىزم قۇرۇش ۋە ئىجتىمائىي، سىياسىي تۇرمۇشقا قاتنىشىش يولىغا يېتەكلەشتە كونا تۈزۈم قالدۇرۇپ كەتكەن ئامىمىۋى خاراكتېرلىق ساۋاتسىزلىق ھادىسىسى بىر زور توسالغۇ ئىدى. ساۋاتسىز كىشىلەر سىياسىدىن سىرتتا قالاتتى، ساۋاتلىق بولۇش بارلىق مەدەنىيەتنىڭ ئاساسى ئىدى. كومۇنىستىك پارتىيە ۋە سوۋېت دولىتى غايەت زور كولەملىك ساۋاتسىزلىقنى تۈگىتىش خىزمىتىنى قانات يايدۇردى. سوۋېت خەلقى تەربىيە ئىلىش ھوقۇقىدىن ئومۇمىي يۈزلۈك بەھرىمەن بولدى. ئىنقىلاپ غەلبە قىلغاندىن كېيىنكى دەسلەپكى يىللاردا، مەملىكەت ئىچىدىكى زور كوپ ساندىكى ئاھالىلەر ساۋاتسىز ئىدى، مەسىلەن، قازاقستان، ئوزبېگىستان ۋە تۈركمەنىيە قاتارلىق جۇمھۇرىيەتلەردىكى ئاھالىلەر ئىچىدە ساۋاتلىق كىشىلەر بىر، ئىككى پىرسەنتكىمۇ يەتمەيتتى، لېكىن 1933-يىلىنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە، سوۋېت ئىتتىپاقى بويىچە ساۋاتلىق كىشىلەر 90%گە يەتتى. ھازىر سوۋېت ئىتتىپاقى ھەممە كىشى ساۋاتلىق بولغان دولەتكە

ئايلاندى. مانا بۇ مەدەنىيەت ئىنقىلاۋىنىڭ غايەت زور غەلىبىسى.

پارتىيە ۋە سوۋېت دولىتى سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇش ئېلىپ بېرىش بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئومۇمى ماارىپنى يولغا قويۇپ، مەملىكەت بويىچە مەدەنىيەت جەھەتتە يۇقۇرى سەۋىيىگە يېتىش ۋەزىپىسىنى ئوتتۇرىغا قويدى. ئومۇمى ماارىپنى يولغا قويۇش جەھەتتە، بىرىنچى قەدەمدە ئومۇمى باشلانغۇچ ماارىپ يولغا قويۇلدى، ئۇنىڭدىن كېيىن يەنە ئومۇمى ئوتتۇرا ماارىپ يولغا قويۇلدى. 1930 ـ يىلى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا يولغا قويۇلغان ئومۇمى باشلانغۇچ ماارىپ مەدەنىيەت ئىنقىلاۋى ئىشلىرىدىكى ھەل قىلغۇچ ئەھمىيەتكە ئىگە بىر ياسۇچ بولدى. 1914 ـ يىلى باشلانغۇچ مەكتەپ ۋە ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى ئاران 8 مىليون ئىدى. ئالى مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى ئاران 112 مىڭ ئىدى، 1937 ـ يىلىغا كەلگەندە، باشلانغۇچ مەكتەپ ۋە ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى 28 مىليونغا، ئالى مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى 542 مىڭغا يەتتى. پۈتۈن مەملىكەتنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا زور كۆلەمدە مەكتەپلەر ئېچىلدى. پەقەت 2 ـ بەشىلىق پىلان مەزگىلىدىلا 19 مىڭغا يېقىن يېڭى مەكتەپ قۇرۇلدى. ئالى مەكتەپلەرنىڭ سانىمۇ كۆپەيدى. پۈتۈن مەملىكەتنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا، كۇتۇپخانا، مۇزېي، تىياتىرخانا، كىنوخانا، سىمسز رادىيو ئىستانسىسى، مەدەنىيەت سارىيى، كۇلۇپ قاتارلىق مەدەنىيەت ئورگانلىرى زور دەرىجىدە كۆپەيتىلدى، كىتاپ، ژورنال، گېزىتلەرنىڭ تىراژى كۆپەيتىلدى، تەتىقىربىيە پائالىيەتلىرى ۋە ئىشتىن سىرتقى سەنئەت پائالىيەتلىرىمۇ تېز قانات يايدۇرۇلدى. ۋاھاكازالار.

يېڭى، سوتسىيالىستىك مەدەنىيەتنىڭ قۇرۇلۇش مەسلىسى ئىشچىلار سىنىپىنىڭ دولەتنى باشقۇرۇش، ئىقتىساتنى باشقۇرۇش ئىقتىدارىنى يېتىشتۇرۇشتىن ئىبارەت بۇ ۋەزىپىدىن ئايرىلىمايدۇ. مەدەنىيەت

ئىنقىلاۋىنىڭ ئەڭ مۇھىم ۋەزىپىلىرىدىن بىرى دولەتنى باشقۇرۇش ئىقتىدارىغا ئىگە بولۇشتىن ئىبارەت. بۇ ۋەزىپە غەلىبىلىك ئورۇنلىنىپ بولدى. ئىشچىلار سىنىپى ۋە ئەمگەكچى دېخانلار ئىچىدىن ئاھايىتى كوپ تالانتلىق ئىقتىسات تەشكىلاتچىلىرى، سىياسى ئەربابلار، مەشھۇر ھەربىي مۇتەخەسسىسلەر، ئالىملار ۋە مەدەنىيەت خادىملىرى مەيدانغا چىقتى. ئۇلار سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇشتىكى ئىنتايىن زور ۋەزىپىلەرنى ۋە دولەت موداپەسىنى تەشكىللەش خىزمىتى قاتارلىقلارنى ئاجايىپ ئۈنۈملۈك ئۇرده ئوز ئۈستىگە ئالدى.

يېڭى تېخنىكا ئاساسىدا، سوتسىيالىستىك سانائەت قۇرۇلۇشى ئېلىپ بېرىش كۆرىشى جەريانىدا ئامما‌نىڭ سوتسىيالىستىك مۇسابىقە‌سى يۇقۇرى باسقۇچقا كوتىرىلدى ھەمدە ئومۇمى خەلقنىڭ ھەركىشىگە ئايلاندى، ئۇ مەدەنىيەت ئىنقىلاۋىنىڭ ئىنتايىن ئۈلۈغ مۇۋەپپەقىيەتلىرىنىڭ ئىپادىسى ئىدى.

مەدەنىيەت ئىنقىلاۋى بولمىغان بولسا، دېخانلارنىڭ كوپېراتسىيىلىشىنى ئەملىگە ئاشمىغان بولاتتى. پارتىيە ئەملىگە ئاشۇرغان مەدەنىيەت ئىنقىلاۋى دېخانلارنىڭ كوللېكتىپلىشىش يولىغا مېڭىشىدىكى ئىنتايىن مۇھىم بىر ئالدىنقى شەرت بولدى.

مەدەنىيەت ئىنقىلاۋىنىڭ ئاساسىي ۋەزىپىلىرىدىن بىرى يېڭى سوۋېت زىيالىلىرىنى يېتىشتۇرۇش بولدى. بىرنەچچە يىلدىن بۇيان، سوۋېت ئىتتىپاقىدا ئالى مەكتەپلەر ۋە ئوتتۇرا دەرىجىلىك تېخنىكومىلار كەڭ كولەمدە قۇرۇلدى، بۇ ئالىي مەكتەپ ۋە تېخنىكومىلار خەلق ئىگىلىگى ۋە مەدەنىيەت ئىشلىرى ئۈچۈن نەچچە يۈز مىڭ مەخسۇس ئىختىساسلىق كىشىلەرنى يېتىشتۇرۇپ بەردى. سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ مەدەنىيەت ئىنقىلاۋىنىڭ ئەڭ مۇھىم مۇۋەپپەقىيەتلىرىدىن بىرى شۇكى، ئۇ يېڭى، سوتسىيالىستىك زىيالىلارنى يېتىشتۇرۇپ

بەردى.

خەلق ئامېرىنىڭ مەدەنىيەت سەۋىيىسىنىڭ زور دەرىجىدە ئۆسكەنلىگى، يېڭى سوۋېت زىيالىلىرىنىڭ ئوسۇپ يېتىلگەنلىگى سوۋېت ئىتتىپاقىدا پەن ۋە تېخنىكىنىڭ، ئەدەبىيات ۋە سەنئەتنىڭ گۈللىنىشىگە سەۋەپ بولدى. سوۋېت ئىتتىپاقى ئالىملىرى ئىلغار روسىيە ئىلىم-پېنى ۋە چەتئەل ئىلىم-پېنىنىڭ ئىسل ئەنئەنىسىگە ۋارىسلىق قىلىپ ۋە ئۇنى جارى قىلدۇرۇپ، ناھايىتى زور مۇۋەپپەقىيەتلەرنى قولغا كەلتۈردى. سوۋېت ئىتتىپاقى ئالىملىرىنىڭ ئاتوم قۇۋۋىتىدىن تېچلىق مەقسەتتە پايدىلىنىش جەھەتتىكى مۇۋەپپەقىيەتى، فىزىكا، خىمىيە، بىولوگىيە، ماتېماتىكا جەھەتتىكى مۇۋەپپەقىيەتى، ئىجتىمائى پەن ۋە باشقا پەنلەر جەھەتتىكى مۇۋەپپەقىيەتى شۇنىڭدەك تېخنىكا تەرەققىياتى جەھەتتىكى مۇۋەپپەقىيتى قاتارلىقلار مانا مۇشۇ نۇقتىنى ئىسپاتلىدى. ھازىرقى ۋەزىيە سوتسىيالىستىك تۈزۈمنىڭ ئەۋزەللىگىدىن پايدىلىنىپ، پەننىڭ تەرەققىياتىنى ۋە تېخنىكا تەرەققىياتىنى يېڭى يۈكسەكلىككە يەتكۈزۈشتىن ئىبارەت.

سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئەدەبىيات ۋە سەنئىتى — كىنو، مۇزىكا، تىياتىر، بىناكارلىق ئىلمى، نەپىس سەنئەت — غايەت زور مۇۋەپپەقىيەتكە ئېرىشتى. سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ يازغۇچىلىرى ۋە سەنئەتكارلىرى **سوتسىيالىستىك رېيالىزم*** ئۇسۇلىنى ئاساس قىلىپ، سوۋېتلىكلەرنىڭ يەنى كومۇنىزمنىڭ قۇرغۇچىلىرىنىڭ تۇرمۇشىنى ۋە ئۇلۇغ ئىشلىرىنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان ئەسەرلەرنى يارىتىماقتا. سوۋېت سوتسىيالىستىك مەدەنىيىتى كومۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ سىنىپىي دۇشمەنلەرگە، تروتسكى-بۇخارىنلارغا ئوخشاش كاپىتالىزىمنى تىرىلدۈرگۈچىلەرگە، ھەر خىل-ھەر رەڭدىكى بۇرژۇئا ئىدىيىسىگە قارشى شەپقەتسىز كۈرەش قىلىش داۋامىدا شەكىللەنگەن.

سوتسیالیستیك مەدەنییەت سوۋېت ئىتتىپاقى خەلقىنىڭ تۇرمۇشىدىن چوڭقۇر ئورۇن ئالدى. يېڭى سوۋېتلىكلەر يەنى يېڭى تىپتىكى مەدەنىيەتلىك، يەنى ۋە تېخنىكىنى ئىشلەپچىقىرىشنا تەسىلاشقا ماھىر، پارتىيىنىڭ ۋە سوۋېت دولىتىنىڭ سىياسەتلىرىنى چۈشىنىدىغان ھەمدە ئۇنىڭ ئەمەلگە ئاشۇرۇلۇشىنى پائال ئىلگىرى سۈرىدىغان كىشىلەر، ئەمگەكچىلەر ــ جەمىيەت ئەربابلىرى، سوۋېت ۋەتەنپەرۋەرلىرى مەيدانغا چىقتى، مانا بۇلار مەدەنىيەت ئىنقىلابىنىڭ مولىچىلىگۈسىز مۇۋەپپەقىيىتى. سوۋېت ئىتتىپاقى كومۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ 19 ــ قۇرۇلتىيى ئۇزىنىڭ قارارىدا 5 ــ بەشىيللىق پىلاندىكى مەدەنىيەت قۇرۇلۇشىنىڭ ۋەزىپىلىرىنى بەلگىلىدى.

سوۋېت ئىتتىپاقى ئەمەلگە ئاشۇرغان مەدەنىيەت ئىنقىلابىنىڭ تەجرىبىسى زور خەلقارا ئەھمىيەتكە ئىگە. سوتسیالیستیك قۇرۇلۇش ۋە خەلقنى مەنسۇپ بولغان يېڭى سوتسیالیستیك مەدەنىيەت قۇرۇلۇشى ئىلىم بىرمۇاتقان **خەلق دېموكراتىيسى*** دولەتلىرى بۇ تەجرىبىنى كەڭ قوللانماقتا.

مەزمۇن ۋە شەكىل Содержание и форма **内容和形式** **شەكىل ۋە مەزمۇن***غا قارالا.

مەقسەتچىلىك Телеология **目的论** (گرېكچە τέλος ــ مەقسەت، λόγος ــ ئىلىم، تەلىمات دېگەن سوزلەردىن كەلگەن)

دۇنيادىكى بارلىق نەرسىلەرنى مەقسەتكە ئۇيغۇن دەپ قارايدىغان بىر خىل ئىدىيالىستىك تەلىمات. مەقسەتچىلىكنىڭ مۇخلىسلىرى دۇنيادىكى بارلىق نەرسىلەرنى خۇدا ياراتقان دەپ ھىساپلايدۇ. ئېنگېلس مۇنداق دەپ يازغان ئىدى: مەقسەتچىلىك تەرەپدارلىرىنىڭ قارىشىچە، "مۇشۇك چاشقاننى يېمىش ئۈچۈن يارىتىلغان، چاشقان مۇشۇككە يەم بولۇش ئۈچۈن يارىتىلغان، يۇتكۇل تەبىئەت دۇنياسى يارالتقۇچى ئاللانىڭ ئەقىل ــ پاراسىتىنى ئىسپاتلاش ئۈچۈن يارىتىلغان"

(«مارکس-ئېنگېلس ئەسەرلىرىدىن تاللانما» (2 تومлуق)، 1955-يىل موسكۋا خەلقلەر نەشرى، 2-توم، 66-بەت). مەقسەتسىزلىك-نىڭ قوغدىغۇچىلىرى: ئورگانىك جىسىم قۇرۇلمىسىنىڭ ئاساسى ھايۋاناتلار ۋە ئۇسۇملۇكلەرنىڭ تەرەققىيات يونۇلۇشىنى ئالدىن بەلگىلەيدىغان ئېچكى مەقسەت، بۇ مەقسەتنى خۇدا ئاتا قىلغان، ئۇ چۈشەنچىدە مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدۇ، ۋاھاكازا. دەپ كېسىپ ئېيتىدۇ. شۇنداق قىلىپ، ئاڭلىق، ئەمەلىيەتلىك ھەرىكەتنى تەبىئەت دۇنياسىغا قوشۇپ قويىدۇ. دىيالېكتىك ماتېرىيالىزىم بىزگە مۇنداق دەپ ئۆگىتىدۇ: مەقسەتلىك بولۇش پەقەت ئادەمنىڭ ھەرىكىتىنىڭ ئالاھىدىلىگى، شۇنداقلا ئادەمنىڭ ھەرىكىتىمۇ ئوزى ياشاۋاتقان ئوبېكتىپ شارائىت تەرىپىدىن، ئالدى بىلەن **ئىجتىمائى ماددى تۇرمۇش شارائىتى*** تەرىپىدىن بەلگىلىنىدۇ، ئورگانىك دۇنيادا ئۇچرايدىغان بىرقانچە ئورگانىك جىسىمنىڭ قۇرۇلمىسى ۋە ھايات ھەرىكىتىدىكى نىسبى مۇۋاپىقلىققا كەلسەك، ئۇ تەبىئى تاللىنىشنىڭ نەتىجىسى. (**دارۋىن***: **قانۇنىيەت***: **سەۋەبىيەت***كە قارالا.)

"مەڭگۈلۈك ھەقىقەت" **"永恒真理"** "Вечные истины"

مېتافىزىكلار بارلىق ھەقىقەتنى "مەڭگۈلۈك ھەقىقەت"، مەڭگۈ شۇنداق تۇرمۇيدىغان، زادى ئوزگەرمەيدىغان ھەقىقەت، دەپ قارايدۇ. مېتافىزىك **دىۋرىڭ***: "ھەقىقى ھەقىقەت ئومۇمەن ئېيتقاندا ئوزگەرمەيدۇ" دەپ يازغان ئىدى. ئېنگېلس دىۋرىڭنى تەنقىت قىلىپ مۇنداق دەپ كورسەتتى: ھەقىقى ئىلمىي ھەقىقەت كىشىلەرنىڭ بىلىمى ۋە ئەملىي پائالىيىتىنىڭ ئوزلۇكسىز ئېشىپ بېرىشى ئاساسىدا راۋاجلىنىدۇ، ئوزگىرىدۇ ۋە كۇنسايىن مۇكەممەللىشىدۇ. ئېنگېلس ئۇچ ئاساسىي ئىلىم تارمىقى (جانسىزلار دۇنياسى ئىلىم تارمىقى، جانلىقلار دۇنياسى ئىلىم تارمىقى ۋە ئىجتىمائى پسەن تارمىقى)نى تەھلىل قىلىپ كېلىپ مۇنداق دەپ كورسەتتى: ھەر بىر تارماقتا

ئىلمىي ھەقىقەت تەرەققى قىلىش ھالىتىدە تۇرغان بولىدۇ؛ پەنسىنىڭ كۆچى دەل ئۇنىڭ مەڭگۈ ئوزگەرمەس بىلىمىنىڭ بارلىقىنى ئېتىراپ قىلماسلىقىدا. ئەلۋەتتە، "مەڭگۈلۈك ھەقىقەت" مەۋجۇت، مەسىلەن، پارىژ فرانسىيىدە دېگەنگە ئوخشاش ھەقىقەتلەر "مەڭگۈلۈك ھەقىقەت" ھىساپلىنىدۇ، بىراق بۇنداق ھەقىقەتلەر ئىنتايىن ئاددىي بولىدۇ، ئۇنى پەن تەتقىق قىلغان مۇرەككەپ ھەقىقەت بىلەن تەڭلەشتۈرگىلى بولمايدۇ، مۇرەككەپ ھەقىقەتنى بىراقلا بىلگىلى بولمايدۇ، ئۇنى پىششىق پەننى بىلىملەرنىڭ ئۇزاق مۇددەتلىك، مۇشەققەتلىك تەرەققىياتى جەريانىدا بىلگىلى بولىدۇ.

"مەڭگۈلۈك ھەقىقەت"كە بەك خۇشتار بولۇپ كەتكەن بەزى كىشىلەر ئايرىم مەڭگۈلۈك ھەقىقەتنىڭ مەۋجۇت ئىكەنلىگىدىن ئىبارەت مۇشۇ پاكىتقا ئاساسەن، ئىنسانلار تارىخىدا مەڭگۈلۈك ھەقىقەت، مەڭگۈلۈك ئەخلاق، مەڭگۈلۈك ئادالەت قانارلىقلارنىڭ بارلىغى توغرىسىدىكى خۇلاسىنى چىقىرىشقا كۈچىپ ئۇرۇنىدۇ. بارلىق ئېكسپىلاتاتسىيە قىلغۇچى سىنىپلارنىڭ مۇتەپەككۇرلىرىنىڭ غەرىزى شۇكى، ئۇلار "مەڭگۈلۈك" ئادالەت، "مەڭگۈلۈك" ئەخلاق دېگەنگە ئوخشاش قۇرۇق گەپلەر ئارقىلىق سىنىپلارنىڭ تۈپىتىن قارىمۇ-قارشى ئىكەنلىگىنى يوشۇرۇپ، ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىنغۇچىلارنىڭ ياخشى تۇرمۇشنى قولغا كەلتۈرۈش ھوقۇقىنى ئىنكار قىلىپ، قوللۇق تۇزۇمىنى ۋە زۇلۇم تۇزۇمىنى ئادىل "مەڭگۈلۈك" تۇزۇم دەپ بىلىشقا تۇرۇندۇ ۋە باشقىلار.

دىيالېكتىك ماتېرىيالىزم مېتافىزىكىلىق "مەڭگۈلۈك ھەقىقەت" نەزەريىسىنى مات قىلدى، ئىلمىي ھەقىقەتنى قانداق بىلىش توغرىسىدىكى بىردىن-بىر ئىلمىي نەزەريىنى ياراتتى. (**مۇتلەق ھەقىقەت ۋە نىسبىي ھەقىقەت**؛ **بىلىش**؛ **نەزەريە ۋە ئەمەلىيەت**"كە قارالسۇن.)

مەنپەئەتپەرەسلىك 功利主义 Утилитаризм (لاتىنچىسى:

utilitas ــ مەنپەئەت، پايدا) ئىدىيالىستىك پەلسەپىۋى ئېتىكا تەلىماتى. بۇ تەلىمات شەخسىنىڭ مەنپەئەتى ئىنسانلار ھەركىتىنىڭ ئاساسى دەپ قارايدۇ. ئەنگلىيىلىك بۇرژۇئا ئەخلاق نەزەريىسى تەرەپدارى بېنتام مۇشۇنداق نۇقتىنەزەرنىڭ ئەڭ تىپىك ۋەكىلى. 18 ـ ئەسىردىكى فرانسىيە ماتېرىيالىستلىرى دىنىي جەمئىيەتنىڭ فېئودال ـ لىق ئەخلاق قائىدىلىرىنى ئىنكار قىلغاندا، ئەقىلغە مۇۋاپىق بولغان مەنپەئەتپەرەسلىك كىشىلەر ھەركىتىنىڭ مىزانى بولۇشى كېرەك، دېگەن ئىدى. ئۇلار شەخسنىڭ مەنپەئەتىنى ئومۇمىنىڭ مەنپەئەتىنى بىلەن مۇۋاپىق يوسۇندا بىرلەشتۈرۈشنى تەشەببۇس قىلدى. فرانسىيە ماتېرىيالىستلىرىنىڭ شۇ چاغدا ناھايىتى زور ئىلغار ئەھمىيەتكە ئىگە بولغان بۇ نۇقتىنەزەرنى كېيىن بېنتام چاكىنلاشتۇردى، ئۇ تار شەخسى مەنپەئەتنى، ئوپ ـ ئوچۇق مەنپەئەتپەرەسلىكنى ۋە شەخس ئۇچۇن چوت سوقۇشنى ئىنسانلارنىڭ ئەخلاق ھەركىتىنىڭ ئاساسىي مۇددىاسى دەپ قارىدى. بېنتام مۇنداق دەپ ھىساپلىدى: بۇرژۇئازـ لارغا پايدىلىقلىكى بولغانلىرى پۈتۈن جەمىيەتكە پايدىلىق بولىدۇ. مەنپەئەتپەرەسلىكنىڭ ئىجتىمائى سىنىپىي مەنبەسىنى بۇرژۇئا جەمىيەـ تىنىڭ ئوزىدىكى شارائىتتىن تېپىش لازىم، چۇنكى كاپىتالىستىك رىقابەت دۇنياسىدا، ھەر بىر ئادەم ئوزىنىڭلا غېمىدە بولىدۇ. مەنپەـ ئەتپەرەسلىك ھازىرقى زامان بۇرژۇئا پەلسەپىسىدىمۇ ئىنتايىن كەڭ تارقالغان. **سۇيىي ئىستىمالچىلىق*** جاھانگىرلىك دەۋرىدە ئەڭ كەڭ تارقالغان ئەكسىيەتچى پەلسەپە مەزھەپلىرىنىڭ بىرى، ئۇنىڭ ئاساسى "مەنپەئەت بېرىش"نىڭ ھەقىقەتىنىڭ ھەل قىلغۇچ ئولچىمى ئىكەنـ لىگىنى ئېتىراپ قىلىشتىن ئىبارەت، يەنە كېلىپ بۇ يەردىكى مەنپەئەت سۇبېكتىپ يوسۇندا چۈشەندۈرۈلگەن. مەنپەئەتپەرەسـ لىك بىلەن سۇيىي ئىستىمالچىلىقنىڭ ۋەزىيىسى كاپىتالىستىك تىجارەتچىلەرنىڭ مۇۋەپپەقىيەت قازىنىشى ۋە ئۇلارنىڭ پايدا

قوغلىشىشنىڭ ئەڭ زور بەخت ئىكەنلىگىنى ئىسپاتلاشتىن ئىبارەت. ئەكسىيەتچى بۇرژۇئازىيە بۇلاڭچىلىق ئۇرۇشى قىلىش، ئاتوم بومبىسى ئىشلىتىش قاتارلىق خەلقئە قارشى جىنايەتلىرىنى مەنپەئەتپەرەسلىك نۇقتىسىدىن چىقىش قىلىپ ئاقلايدۇ، چۈنكى بۇلارنىڭ ھەممىسى جاھانگىرلارغا نۇرغۇن پايدا ئېلىپ كېلىدۇ.

مەنتىقي ۋە تارىخىي 逻辑的和历史的 Логическое и историчекое **تارىخي ۋە مەنتىقي**"غا قارالا.

مەنچىلىك 唯我论 Солипсизм (لاتىنچىسى: solus — بىردىن-بىر، ipse ئۆز) بىر خىل سۇبېكتىپ ئىدىيالىستىك نەزەرىيە بولۇپ، ئۇ، پەقەت ئادەم ۋە ئۇنىڭ ئېڭىلا مەۋجۇت، بۇنىڭدىن ئاشقىرى پۈتكۈل دۇنيا جۇملىدىن بارلىق ئادەملەر، ئەملىيەتتە مەۋجۇت ئەمەس، ئۇلارنى پەقەت ئادەمنىڭ ئېڭى ۋە تەسەۋۋۇرلا كەلتۈرۈپ چىقارغان، دەپ قارايدۇ. بارلىق سۇبېكتىپ ئىدىيالىستلار مۇقەررەر ھالدا مەنچىلىك پاتقىغا پېتىپ قالىدۇ، چۈنكى ئۇلار دۇنيا "مېنىڭ" تۇيغۇ ياكى تەسەۋۋۇرلىرىدىن ئىبارەت دەپ ھوكۇم قىلغان ئىكەن، دېمەك، باشقا ئادەملەرمۇ "مېنىڭ" تۇيغۇم، پەقەت "مەن" بىر كىشىلا ھەقىقى مەۋجۇت دەپ قارىشى تۇرغان گەپ. كۇندىلىك ئەملىيەتلەر ۋە پەن مەنچىلىكنىڭ بىمەنە سەپسەتىلىرىنى بەربات قىلىدى. ھازىرقى زامان بۇرژۇئا پەلسەپىسىدە يوشۇرۇن ياكى ئاشكارا ھالدىكى مەنچىلىك تارالىغان. لېنىن «**ماقىرىيالىزم ۋە ئەجرىبە ئەنقىتچىلىگى**»" دىكەن كىتابىدا مەنچىلىكنى چوڭقۇر ئەنقىت قىلدى.

مەۋجۇدىيەت 存在 Бытие ئالا. ئەپەككۇر ۋە ئۇيغۇ بىلەن ئوخشاش بولمىغان ئەيىنەت دۇنيالىسى، ماددا، تاشقى دۇنيا ۋە ئوبېكتىپ چىنلىقتىن دېرەك بېرىدىغان پەلسەپىۋى ئۇقۇم. پەلسەپىدىكى تۆپ مەسلە — ئەپەككۇر بىلەن مەۋجۇدىيەتنىڭ مۇناسىۋىتى

مەسلىسى. ئېنگېلس مۇنداق دەپ كۆرسەتكەن: "پەيلاسوپلار بۇ مەسىلىگە قانداق جاۋاپ بېرىشلىرىگە قاراپ ئىككى چوڭ لاگېرغا بولۇنىدى. روھ تەبىئەت دۇنياسىدىن ئاۋال مەۋجۇت ئىدى. دەپ ھوكۇم قىلغانلار..... ئىدىيالىزم لاگېرىنى تەشكىل قىلدى. تەبىئەت دۇنياسىنى مەنبە دەپ ھېسابلىغانلار بولسا ماتېرىيالىزمنىڭ ئۆزلۈك ئېقىملىرىغا كىردى." (ئېنگېلس. «لىيۇدۋىگ فېيېرباخ ۋە نېمىس كلاسسىك پەلسەپىسىنىڭ ئاخىرى». 1975 ـ يىل ئۈيغۇرچە نەشرى، 27 ـ بەت) چېگىش ـ مۇرەككەپ، ھەر خىل ـ ھەر يانلىما مەۋجۇدىيەت ماددىنىڭ ھەركەت شەكلىنىڭ كوپ خىللىقىنىڭ ئىپادىسى. دۇنيانىڭ بىرلىكى ئۇنىڭ ماددىلىقىدىن ئىبارەت.

مۇلۇكچىلىك 所有制 Собственность مال ـ مۇلۈك ئىگەلەشنىڭ، جەمىيەتتىكى مال ـ مۇلۈك مۇناسىۋىتىنىڭ ئىپادىسى. ماركسىزم ـ لېنىنىزم نەزەريىسىگە ئاساسەن، مۇلۇكچىلىك تارىخىي ھالدا ئۆزگىرىۋاتقان ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلىنى تەرىپىدىن بەلگىلىنىدۇ، شۇڭا ئۇ تارىخىي خاراكتېرغا ئىگە. خۇسۇسىي مۇلۇكچىلىك پىرىنسىپىنىڭ ئەبدى ئۆزگەرمەسلىگىنى تەشەببۇس قىلىدىغان بۇرژۇئا تەلىماتىنىڭ ئەكسىچە، ماركسىزم ـ لېنىنىزم مۇنۇلارنى دەللىلىدى: ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرىگە بولغان خۇسۇسىي مۇلۇكچىلىك پەقەت مۇئەييەن ئىجتىمائىي تەرەققىيات باسقۇچىدا پەيدا بولىدۇ. مۇلۇكچىلىك شەكلى جەمىيەت تەرەققىياتىنىڭ ھەر بىر بېكىي تارىخىي باسقۇچىدا ئۆزگىرىپ تۇرىدۇ. ئىپتىدائى جامائە ئۆزۈمى شارائىتىدا، ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋەتلىرىنىڭ ئاساسى ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرىگە بولغان ئومۇمى مۇلۇكچىلىكتىن ئىبارەت ئىدى. قۇلدارلىق ئۆزۈمى شارائىتىدا، ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋەتلىرىنىڭ ئاساسى قۇلدارلارنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرىنى ۋە ئىشلەپچىقارغۇچىلارنى

ئىگىلىشىدىن ئىبارەت بولدى. بۇ خىل ئىشلەپچىقارغۇچىلار قۇلدارلار ئېلىپ ـ ساتالايدىغان ۋە ئولتۇرەلەيدىغان قوللاردۇر. فېئوداللىق تۈزۈم شارائىتىدا، ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋەتلىرىنىڭ ئاساسى فېئوداللارنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرىنى ئىگىلىشى ۋە ئىشلەپچىقارغۇچىلارنى تولۇقسىز ئىگىلىشىدىن ئىبارەت بولدى. بۇ خىل ئىشلەپچىقارغۇچىلار فېئوداللار ئولتۇرەلمەيمۇ، يەنىلا ئېلىپ ـ ساتالايدىغان يانچىلاردۇر. بۇ ۋاقىتتا، فېئودال مۇلۇكچىلىكتىن باشقا، يەنە دىخانلار ۋە قول سانائەتچىلەرنىڭ ئوز ئەمگىگى ئاساسىدىكى، ئىشلەپچىقىرىش قوراللىرى ۋە ئوز خىزمىسى ئىگىلىگىگە ئىگە بولغان يەككە مۇلۇكچىلىگى مەۋجۇت. كاپىتالىزم شارائىتىدا، ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋەتلىرىنىڭ ئاساسى ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرىگە بولغان كاپىتالىستىك مۇلۇكچىلىكتىن ئىبارەت بولدى. بۇنىڭدا ئىشلەپچىقىرىش خادىملىرىنى خۇسۇسى ئىگىلەش ئەھۋالى بولمايدۇ، بۇ چاغدىكى ئىشلەپچىقارغۇچىلار يەنى يالاڭاچ ئىشچىلارنى كاپىتالىستلار ھەم ئولتۇرەلمەيدۇ، ھەم سانالمايدۇ، چۈنكى يالاڭاچ ئىشچىلار جىسمانى جەھەتتىكى بېقىندىلىق مۇناسىۋىتىدىن قۇتۇلغان بولىدۇ. لېكىن ئۇلاردا ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرى بولمايدۇ، ئۇلار ئاچلىقتىن ئولۇپ قالماسلىق ئۈچۈن ئاتلاج ئوز ئەمگەك كۈچىنى كاپىتالىستلارغا ساتىدۇ ھەمدە ئېغىر ئېكسپىلاتاتسىيىگە بەرداشلىق بېرىدۇ. سوۋېت ئىتتىپاقىدا ئەمەلگە ئاشقان سوتسىيالىزم تۈزۈمى شارائىتىدا، ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋەتلىرىنىڭ ئاساسى ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرىگە بولغان ئومۇمى مۇلۇكچىلىكتىن ئىبارەت. بۇنىڭدا ئېكسپىلاتاتسىيە قىلغۇچىلار بولمايدۇ، ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىنغۇچىلارمۇ بولمايدۇ. سوۋېت ئىتتىپاقى سوتسىيالىستىك مۇلۇكچىلىگىنىڭ ھەلىيسى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئاساسىي قانۇنىدا قانۇن شەكلىدە ئېپادىلەنىدى. دولەت

مؤلۈكچىلىكى ۋە كوپىراتسىيە-كولخوز مؤلۈكچىلىكىدىن ئىبارەت ئىككى خىل شەكىل بولۇپ ئىپادىلەنگەن سوتسىيالىستىك ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرىگە بولغان ئومۇمىي مؤلۈكچىلىك سوتسىيالىزىم تۈزۈمىنىڭ مۇقەددەس، دەخلىسىز ئاساسى.

ن

نارودنىكلىق 民粹主义 Народничество ئۇششاق بۇرژۇ-ئازىيىنلىك ئىدىيالىستىك ئىدىولوگىيىسى بولۇپ، 19 ـ ئەسىرنىڭ 60 ـ 70 ـ يىللىرىدا روسىيىدە پەيدا بولغان. لېنىن نارودنىكلىقنىڭ ماھىيىتى "ئۇششاق ئىشلەپچىقارغۇچىلارنىڭ، ئۇششاق بۇرژۇئازىلارنىڭ نۇقتىسىدىن ئىشلەپچىقارغۇچىلارنىڭ مەپەئەتىگە ۋەكىللىك قىلىش" («لېنىن ئەسەرلىرى»، خەلق نەشرىياتىنىڭ 1955 ـ يىل خەنزۇچە نەشرى، 1 ـ توم، 374 ـ بەت) ئىكەنلىگىنى مۇئەييەنلەشتۇرگەن ئىدى. نارودنىكلىق ئىدىيىسىنىڭ پەيدا بولۇش مەنبەسى شۇ چاغدىكى ئىجتىمائى، ماددى تۇرمۇش شارائىتى، ئىسلاھاتتىن كېيىنكى كاپىتالىستىك روسىيىدە ئۇششاق ئىشلەپچىقارغۇچىلار سنىپىنىڭ ئۇستۇنلۇكنى ئىگەللىگەنلىگى ئىدى. دەسلەپكى چاغلاردىكى نارودنىكلار بىلەن كېيىنكى چاغلاردىكى يەنى لېنىنال نارودنىكلارنى پەرقلەندۈرۈش كېرەك. دەسلەپكى چاغلاردىكى نارودنىكلار 19 ـ ئەسىرنىڭ 60 ـ يىللىرى ۋە 70 ـ يىللىرى باشلىرى ھەم ھەركەت ئىلىپ بارغان ئىدى، ئۇ چاغلاردا دىخانلاردىكى بولۇنۇش تېخى چوڭراق دەرىجىگە يەتمىگەن ئىدى. نارودنىكلار ئاساسىي جەھەتتىن يەنىلا دىخان ئىنقىلابچىلار ئىدى، ئۇلار لېنىنالارنى قەتئىي ئىنكار قىلىش پوزىتسىيىسىنى قوللىغان ئىدى. خەلقنى چارپادىشا ھوكۇمىتىگە قارشى كۈرەش قىلىشقا قوزغاش ئۈچۈن، ئۇلار "خەلق ئارىسى"غا بارىدى ("نارودنىكلار" دېگەن نام مانا شۇنىڭدىن كەلگەن). لېنىن دەسلەپكى چاغلاردىكى نارودنىكلارنىڭ ئىجابىي تەرىپىنى كۆرسىتىش بىلەن بىر

ۋاقتتا، ئۇلارنىڭ نەزىرىيە ۋە سىياسى جەھەتتىكى ئېغىر خاتالىقلىرىنى كۆرسىتىپ ئوتكەن ئىدى.

«سوۋېت ئىتتىپاقى كومپارتىيىسى (بولشېۋىكلار) تارىخى قىسقىچە كۇرسى»دا ناروداتچىلارنىڭ توۋەندىكى ئاساسىي خاتا نۇقتىنەزەرلىرى كۆرسىتىلگەن: "بىرىنچى، ناروداتچىلار: كاپىتالىزىم روسىيىدە بىر خىل 'تاسادىپى' ھادىسە، كاپىتالىزىم روسىيىدە راۋاجلىنالمايدۇ، شۇنىڭ ئۈچۈن، پۈرولېتارىياتمۇ ئوسەلمەيدۇ ۋە راۋاجلىنالمايدۇ، دەپ ھىساپلىدى.

ئىككىنچى، ناروداتچىلار ئىشچىلار سىنىپىنى ئىنقىلابىتىكى ئىلغار سىنىپ دەپ قارىمىدى. ئۇلار پۈرولېتارىياتىزمۇ سوتسىيالىزىمغا يېتىش خام خىيالىدا بولدى. ئۇلار زىيالىلار رەھبەرلىك قىلغان دېخانلارنى ھەم ئوزلىرى سوتسىيالىزىمنىڭ بىخىي ۋە ئاساسى دەپ قارىغان دېخانلار جامائەسىنى ئاساسىي ئىنقىلاۋىي كۈچ دەپ ھىساپلىدى.

ئۇچىنچى، ناروداتچىلار پۈتۈن ئىنسانىيەت تارىخىنىڭ بېرىشىغا قارىتا خاتا ھەم زىيانلىق كوزقاراشتا بولدى. ئۇلار جەمىيەتنىڭ ئىقتىسادىي ۋە سىياسى تەرەققىياتىنىڭ قانۇنىيىتىنى بىلمەيتتى ھەم چۈشەنمەيتتى. ئۇلار بۇ جەھەتتە پۈتۈنلەي قالاق كىشىلەر ئىدى. ئۇلارنىڭ پىكرىچە، تارىخنى سىنىپ ۋە سىنىپىي كۈرەش ئەمەس، بەلكى ئايرىم ئاتاقلىق شەخسلەر يەنى 'قەھرىمانلار' يارىتىدىكەن؛ ئامما، 'قارا خەلق'، خەلق ۋە سىنىپلار بولسا 'قەھرىمانلار'غا قارىغۇلارچە ئەگىشىپ ماڭغۇچىلار ئىكەن."

"خەلق ئارىسى"غا بېرىش ئەسلىيتى ناروداتچىلارنىڭ يېزا جامائەسىدىكى دېخانلارنى "كومپۇنىستىك ئەينى ئىقتىدار" بار دەپ بىكرىنى ئاغدۇرۇپ تاشلىدى. دېخانلار ناروداتچىلارغا ئەگىشىپ ماڭمىدى. ناروداتچىلار لاگېرىدا چارپادىشا ھوكۈمىتىگە قارشى

كۆرەش تاكتىكىسى مەسلىسىدە پىكىر ئىختىلاپلىرى تۇغۇلىدى، بۇ ئىختىلاپلار 1879 ـ يىل 6 ـ ئايىنىڭ ئاخىرىدا ژوروننېژىندا چاقىرىلغان "يەر ۋە ئەركىنلىك پارتىيىسى"نىڭ قۇرۇلتىيىدا يەنە روشەن ئىپادىلەندى. قۇرۇلتاي يىغىلىپ بىرنەچچە ئاي ئوتكەندىن كېيىن، "يەر ۋە ئەركىنلىك پارتىيىسى" ئىككىگە يەنى "خەلق ئىرادىسى پارتىيىسى" ۋە "قارا ئولەشتۇرمىچىلەر پارتىيىسى"گە بولۇندى. "قارا ئولەشتۇرمىچىلەر پارتىيىسى"نىڭ رەھبەرلىرى پلېخانوۋ، ئاكسېلرود، دېيچ قاتارلىق كىشىلەر ئىدى. "خەلق ئىرادىسى پارتىيىسى"نىڭ ھىمايىچىلىرى (زىلىيابوۋ، ئىگنىر، مىخايىلوۋ قاتارلىق كىشىلەر) شەخسى ئېرورلۇق تاكتىكىسىنى قوۋۋەتلىدى ۋە قوللاندى. خەلق ئىرادىسى پارتىيىسىدىكىلەر گەرچە چارىزىمغا قارشى قەھرىمانانە كۆرەش قىلغان بولسىمۇ ھەم ئۇلار ئىنقلابچىلار بولغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇلارنىڭ تاكتىكىسى ئىنتايىن خاتا ئىدى. دانىئېلسون، ژورونوۋ، كرىۋېنكو، يوزاكوۋ، **مىخايلوۋسكى*** قاتارلىق كىشىلەر 80 ـ يىللار ۋە 90 ـ يىللاردىكى لىبېرال نارودنىكلىق ئىدىيىسىگە ۋەكىللىك قىلىدۇ. 80 ـ يىللار ۋە 90 ـ يىللاردىكى نارودنىكلار باي دېخانلار مەنپەئەتىگە ۋەكىللىك قىلغۇچىلارغا ئايلىنىپ كەتكەن ئىدى.

نارودنىكلىق ئۇقتىنەزىرى سېستىمىسى ماركسزىمغا تۆۋەندىن قارىمۇ ـ قارشى. پەلسەپە جەھەتتە، نارودنىكلار ئىدىيالىستلار بولۇپ، ئۇلار **دەلىلچىلىك***، **ھوكۇمەتسىزلىك***، **يېگى كانتچىلىق*** قاتارلىق خىلمۇ ـ خىل ئىدىيالىزىم سېستىمىسىنىڭ پارچىلىرىنى كېلىشتۇرمىچىلىك بىلەن ئارىلاشتۇرىۋەتتى. ئۇلار ئاتالمىش **ئىجتىمائىيەتتىكى سۇبېكتىپ ئۇسۇل***نى ھىمايە قىلىپ، جەمىيەتتىكى ماددىي ئۆزگىرىش شارائىتىغا سەل قارىدى. جەمىيەت تەرەققىياتىنىڭ ئوبېكتىپ قانۇنىيىتىنى ئىنكار قىلدى، "ئەنقىدىي تەپەككۇر قىلغۇچىلار"نى خەلق بىلەن قارىمۇ ـ قارشى قىلىپ قويدى. خەلق ئاممىسىنى تارىختا

مۇستەقىل ئىجادىيلىققا ئىگە بولمىغان "قاشالاق" كۆچ دەپ سۆزلەتلىدى، ۋاھاكازالار. ئۇلار پۈرولېتارىياتنىڭ تارىختىكى رولىنى بىلمەي، پۈرولېتارىياتنى "تارىختىكى بەختسىزلىك" دەپ قارىدى، ئەمىلىيەتتە، دەل پۈرولېتارىياتلا كاپىتالىزمنى يوقىتىپ، سوتسىيالىزم جەمئىيىتىنى قۇرالايدىغان بىردىن-بىر سىنىپ. نارودنىكلار دىخانلارنىڭ پىزا جامائەسىنى غايىۋىلەشتۈردى، ئۇنى "سوتسىيالىزمنىڭ تورەلمىسى" دېدى، ئەمىلىيەتتە، بۇنداق دىخانلار پىزا جامائەسى باي دىخانلار-نىڭ مۇشتۇمزورلۇغىنى يوشۇرۇشتىكى بىر خىل قولاي شەكىل، چار پادىشا ھوكۇمىتىنىڭ تۈتاش كېپىللىك پىرىنسىپى بويىچە دىخانلار-دىن ئالۋاڭ-ياساق يىغىۋېلىشتىكى بىر خىل قورال ئىدى.

لېنىن نارودنىكلىقنىڭ يالغان سوتسىيالىزمنى ئېچىپ تاشلىغاندا مۇنداق دەپ كورسەتكەن ئىدى: نارودنىكلارنىڭ روسىيە كاپىتالىز-مىنى سوققىنى ساختىلىق، ئەكسىيەتچىلىك، چۈنكى نارودنىكلارنىڭ ئوزى ئانچە تەرەققى تاپمىغان ھەمدە ھەرقايسى جەھەتتە يالىچىلىق تۈزۈمىنىڭ قالدۇقلىرى بولغان كاپىتالىزم مەيدانىدا تۇردى. نارود-نىكلىق نەزەريىسى ۋە ئەمىلىيىتى ھەققى ئىلمىي سوتسىيالىزمنىڭ تەرەققى قىلىشىغا ھەم تارقىلىشىغا ئېغىر توسقۇن بولدى، ئىشچىلار ھەركىتىنىڭ ئەۋج ئېلىشىغا ئېغىر توسقۇن بولدى. نارودنىكلىقنا قارشى تۇرۇش كۆرىشى روسىيە ماركسىزمچىلىرىنىڭ ئىنتايىن مۇھىم، بىر مەنتۇمۇ كېچىكتۈرگىلى بولمايدىغان ۋەزىپىسى بولۇپ قالدى. شۇڭا نارودنىكلىقنا قارشى قەتئىي كۆرەش قىلىغانىدا، نارودنىكلىقنى ئىدىيە جەھەتتىن تەل-توكۇس تارمار قىلىغانىدا، ماركسىزم روسىيىدە راۋاجلىنالمايتتى.

پلېخانوۋ نارودنىكلىق ئىدىيىسىگە بىرىنچى بولۇپ زەربە بەردى. لېنىن نارودنىكلىقنى ئىدىيە جەھەتتىن ئۆزۈل-كېسىل تارمار قىلىپ، ماركسىزمنىڭ روسىيىدە غەلبە قىلىشى ئۈچۈن يول تازىلاپ بەردى.

شۇنىڭدىن كېيىن لېنىن باشقا تۈسكە كىرىۋالغان نارودنىكلار گۇرۇھى (مەسلەن، سوتسىيال ئىنقىلابچىلار، خەلق سوتسىيالىزمچىلىرى ۋە باشقىلار) غا قارشى كۈرەشنى بىر دەمۇ توختىتىپ قويمىدى. بەلكى بۇ كۈرەش لېنىن ماركسىزملىق پارتىيە قۇرغاندىن كېيىنكى مەزگىللەردە ئېلىپ بېرىلدى. 20-ئەسىرنىڭ باشلىرىدا پارتىيىنىڭ نارودنىكلارغا قارشى كۈرىشى ئەينى ۋاقىتتا پۈتۈن ئەكسىيەتچىل ئۈششاق بۇرژۇئا ئىدىئولوگىيىسىگە قارشى كۈرەش بولدى، بۇ كۈرەش خەلقنىڭ ئەشەددى دۈشمنى بولغان نارودنىكلار گۇرۇھىنىڭ ئۆزۈل-كېسىل تارمار قىلىنغانلىغى بىلەن نەتىجىلەندى.

纳尔拜疆，米卡埃尔·拉扎列维奇 Налбандян, Микаэл Лазаревич (1829—1866) ئەرمىنىيىلىك ئاناقلىق ماتېرىيالىست مۇتەپەككۇر، ئىنقىلاۋىي دېموكراتچىمچى، خىيالىي سوتسىيالىزمچى، مەرىپەتچى، شائىر ۋە سىياسى مۇھاكىمچى. نالباندىيان روسىيە ئىنقىلاۋىي دېموكراتچىلىرى گېرتسېن، بېلىنسكى، چېرنىشېۋسكى، دوبرولىيۇبوۋلارنىڭ مەسلەكداش سەپداشلىرىدىن ئىدى. نالباندياننىڭ پائالىيەتلىرى ۋە ئۇنىڭ ئىنقىلاۋىي دېموكراتچىزم ئىدىيىگە بولغان سادىقلىغى ھەم خالىسلىغى گېرتسېن ۋە ئوگارىيوۋنىڭ ناھايىتى يۇقۇرى باھاسىغا ئېرىشكەن ئىدى. ئۇ پۈتۈن ھاياتىدا يانچىلىق تۈزۈمگە قارشى كۈرەش قىلغان، ئەرمىنىيە ۋە رۇس خەلقىنىڭ دوستلۇغىنى مۇستەھكەملەش ئۈچۈن كۈرەش قىلغان ئىدى. ئۇ پەقەت روسىيە دىخانلىرىنىڭ يانچىلىق تۈزۈمگە قارشى تۇرۇش يولىدىكى ئىنقىلاۋىلا ئەرمىنىيە خەلقىنى مىللى ئازاتلىققا ۋە ئىجتىمائى ئازاتلىققا ئىگە قىلىدۇ دەپ قارايتتى. ئۇ چېرنىشېۋسكى ۋە ئۇنىڭ باشقا سەپداشلىرى بىلەن بىللە پۈتۈن روسىيە دېموكراتىك ئىنقىلاۋىنى تەييارلىدى. نالباندىيان روسىيىدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ چارپادىشا

تۆزۈمگە قارشى تۆرۈش بولىدىكى ئىنقىلاۋنى ھەركەتنى بىرلەشتۈرۈشنى قەتئى تەشەببۇس قىلغان ئىدى. ۋەتەننى قوزغىن سويىدىغان ۋەتەنپەرۋەر ئالىياندىيان ئەرمىنيە خەلقىنىڭ دېموكراتىيە ئەنئەنىسىنى قوغدىدى. ئۇ ئەرمىنيە بۇرژۇئا مىللەتچىلىرى ۋە لىبېرال-ئىسلاھاتچىلارنىڭ شەپقەتسىز تۆردە زەربە بەرگەن ئىدى. مەسىلەن، ئۇ لىبېرال-ئىسلاھاتچى نازارىيانىڭ جاھانچىلىق كۆزقارىشىنى "ئەسكى، قاملاشمىغان پەلسەپە". "بىر خىل يىمەتە، قەيسە ھادىسە" دەپ قاتتىق سوققان ئىدى. ئۇ لىبېرال-ئىسلاھاتچى سىنىپىي كېلىشتۈرۈش تۈپرىسىدىكى "ئەزىرەيىسى"گە رەددىيە بېرىپ، جەمىيەتنى بولۇپ تاشلايدىغان ئەرسە شەپقەتسىز سىنىپىي كۈرەش ئىكەنلىگىنى كۆرسىتىپ ئوتتۇرغان ئىدى. ئۇ كۆچلۈك كاپىتالىستىك دولەتلەرنىڭ ئادالەتسىز تاجاۋۇزچىلىق ئۇرۇشى ۋە مۇستەملىكە سىياسىتىنى پاش قىلىپ، ئۇلارنىڭ تالان-تاراج قىلىش پىلانىنى، ئۇلارنىڭ تۈركىيە سۇلتانلىق ھۆكۈمىتىنىڭ سىياسىتىنى قوللىغانلىغى ۋە ئۇلارنىڭ ئەرمىنيە خەلقىنى قىرغىن قىلىش سىياسىتىنى قوللىغانلىغىنى ئېچىپ تاشلىغان ئىدى.

پەلسەپە جەھەتتە نالىياندىيان ماتېرىيالىست ئىدى. ئۇ ماددا بىرلەمچى، ئۇ مەڭگۈلۈك بولىدۇ، يوقالمايدۇ، ماددىنىڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشىدىكى سەۋەپ ئۇنىڭ ئۆزىدە دەپ قارايدۇ. ئۇ تەجرىبە ۋە يەكۈنچىلاش (**يەكۈنچىلاش ۋە يېشىش***كە قارالسۇن) زور ئەھمىيەتكە ئىگە؛ ئىدىيە تەبىئەت دۇنياسىنىڭ ۋە تاشقى دۇنيانىڭ ئىنكاسى دەپ قارايدۇ. 19-ئەسىرنىڭ 40-يىللىرىدىن تارتىپ 60-يىللىرىغىچە ئوتكەن روسىيە ماتېرىيالىستلىرىنىڭ ۋەكىللىرىگە ئوخشاش، ئۇ دىيالېكتىكىنى ئىگەللەشكە تىرىشتى. نالىياندىيان مۇئەييەنلەشتۈرگەن ھالدا مۇنداق دەيدۇ: تەبىئەت دۇنياسى مەڭگۈ ھەركەت قىلىپ تۇرىدۇ؛ ئورگانىك دۇنيا غەيرى ئورگانىك دۇنيادىن پەيدا بولىدۇ؛ ئىجتىمائى تۈرمۇش تەرەققىيەرۋەرلىك بىلەن ئەكسىيەتچىلىك ئوتتۇ-

ریسدیکی کۆرەشنىڭ جەريانى بولۇپ، بۇ كۆرەشتە تەرەققىيپەرۋەرلىك ئاخىردا ھامان ئۇستۇنلۇكنى ئىگەللەيدۇ. نالباندیان **كانت**، **فشت** ۋە **گېگېل** نىڭ ئىدىيالىستىك پەلسەپىسىگە رەددىيە بەرگەن، گېگېلنىڭ نۇقتىسىنەزىرىسىنىڭ پادىشالىق تۈزۈمىنى ھىمايە قىلىدىغان ئەكسىيەتچىل ماھىيىتىنى، ئۇنىڭ تەرەققىيات ئىدىيىسىدىن يۈز ئوروگەنلىكىنى رەھىمسىز تۇردە تەنقىت قىلغان ئىدى. ئۇ ئوسۇپ بېتىلۇۋاتقان ئەرمىنىيە تەرەققىپەرۋەر ئەدىبىياتىنىڭ ئىدىيىسۇي مەيدانىنى ۋە ئۇنىڭ دېموكراتىك يولۇ-لۇشىنى قوغدىغان ئىدى. ئۇ ئېستېتىكا جەھەتتە بېلىنسكى، چېر-نىشېۋسكى ۋە دوبرولىيۇبوۋلارغا ئەگىشىپ، رېيالىزمنى قوغدىغان ئىدى. تىلشۇناسلىقتا نالباندیان ئىدىيالىستىك ئەنئەنىدىن پائۇرلارچە قۇتۇلۇپ، نۇقتىلىق ھالدا، تىلنى توغرا چۈشىنىشنىڭ ئاچقۇچىنى تىل بىلەن خەلق تۇرمۇشىنىڭ مۇناسىۋىتىدىن، تىل بىلەن تەپەككۇرنىڭ بىرلىكىدىن ئىزلەش كېرەك، دەپ كورسەتكەن ئىدى.

نالباندیان داڭلىق شائىر ۋە يازغۇچى ئىدى. ئۇنىڭ ئەدەبىي ئەسەرلىرى پۈتكۈل يانچىلىق تۈزۈمىگە بولغان ئوچمەنلىك بىلەن تولغان ئىدى. ئۇنىڭ ئىدىيىسى 19-ئەسىرنىڭ كېيىنكى يېرىمىدىكى ئەرمىنىيە تەرەققىپەرۋەر، دېموكراتىك مەدەنىيىتىنىڭ مەنبەسى بولغان. نالباندیان ئىنقىلاۋىي پائالىيەتلەر بىلەن شۇغۇللانغانلىقى ۋە لوندوندا چىقىدىغان چەكلەنگەن كىتاب-ژورنالىلارنى (گېرتسېن چىقارغان) تارقاتقانلىقى ئۈچۈن، پېتېربۇرگ قورغىنىغا 3 يىلدەك قاماللغان. ئۇ سۈرگۈندە چارپادىشا جاللاتلىرىنىڭ خورلىشى ئارقىسىدا ۋاپات بولغان. نالباندیانىنىڭ ئاساسلىق ئەسەرلىرى مۇنۇلار:

«ئىكىكى قۇر سوزى»، «يېزا ئىگىلىگى توغرا يول»، پروشيانىنىڭ «سوس ۋە ۋارتىتير» دىگەن رومانى ئۇستىدىكى ئەدەبىي تەنقىت ماقالىلىرى قاتارلىقلار.

نامچىلىق 唯名论 Номинализм (لاتىنچە nomen — ئىسىم، نام دىگەن سوزدىن كەلگەن) ئوتتۇرا ئەسىر پەلسەپىسىدىكى بىر ئېقىم. ئۇ، ئومۇمەن ئۇقۇم يەككە شەيئىلەرنىڭ نامىدىنلا ئىبارەت، دەپ ھىساپلايدۇ. ئوتتۇرا ئەسىردىكى چىنلىق نەزەرىيىسىنىڭ ئەكسىچە، نامچىلىق تەرەپدارلىرى مۇنداق ھوكۇم قىلىدۇ: ئوزگىچە خاراكتېرغا ئىگە ئايرىم شەيئىلەرلا ھەقىقى تۇرمە مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدۇ، بىزنىڭ تەپەككۇرىمىز يارىتىقان مۇشۇ شەيئىلەر ئوغرىسىدىكى ئومۇمى ئۇقۇم بولسا، شەيئىلەرگە باغلىق بولمىغان ھالدا مەۋجۇت بولۇپ تۇرالمايلا قالماستىن، ھەتتا شەيئىلەرنىڭ ئالاھىدىلىگى ۋە سۈيىتىنىمۇ ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرەلمەيدۇ. نامچىلىق تەرەپدارلىرى: "شەيئىلەر ئومۇمى ئۇقۇمدىن بۇرۇن مەۋجۇت"؛ "ئومۇمى ئۇقۇم نام دىمەكتۇر" دىگەن ئۇقۇشنىمەزمۇنى ئوتتۇرىسىغا قويىدۇ. نامچىلىق ماتېرىيالىزم خاھىشلىرى يىلەن ئايرىلماس ھالدا باغلىنىشلىق بولۇپ، ئۇ خۇدانىڭ تەبىئەت دۇنياسىغا قول تىقىش داىرىسىنى چەكلىدى. نامچىلىقنىڭ كۆچلۈك تەرىپى ئۇنىڭ شەيئىلەرنىڭ بىرلەمچى، ئۇقۇمنىڭ ئىككىلەمچى ئىكەنلىگىنى ئېتىراپ قىلغانلىغىدا. شۇڭا، خۇددى ماركسىنىڭ «مۇقەددەس ئائىلە» دىگەن ئەسىرىدە ئېيتقىنىدەك، نامچىلىق ئوتتۇرا ئەسىر ماتېرىيالىزمىنىڭ ئەڭ دەسلەپكى ئىپادىسى. لېكىن نامچىلىق تەرەپدارلىرى ئومۇمى ئۇقۇم ئوبېكتىپ مەۋجۇدىيەتنىڭ ھەقىقى خاراكتېرىنى ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرىدىغانلىغىنى، ئايرىم شەيئىلەر ئومۇملۇقنىن ئايرىلمايدىغانلىغىنى، يەنلكى ئومۇملۇقنى ئوز ئىچىگە ئالىدىغانلىغىنى بىلمەيدۇ.

11 ـ ئەسىردىن 14 ـ ئەسىرگىچە بولغان ئەڭ ئاتاقلىق نامچىلىق

تەرەپدارلىرى ئوتتۇرا روسىيلىق، دۇنيا سكوت، ۋىلىيام **ئوككام*** دىن ئىبارەت. نامجىلىق ئوتتۇرا ئەسىردە ئىلغار ئېقىم ئىدى. لېكىن كېيىن **بېركلى*** ۋە **يۇم*** پەلسەپىسىدە ئۇنىڭدەك ھازىرقى سېھاد- **تىكلىق پەلسەپە*** دەپ ئاتالغان ئەرسىلەردە ئەكسىيەتچىل رول ئويناماقتا.

«نېمىس ئىدىئولوگىيىسى» «Немецкая «德意志意识形态» идеология» (1845—1846) ماركس بىلەن ئېنگېلىسنىڭ دەسلەپكى مەزگىللەردىكى پەلسەپە ئەسەرلىرىدىن بىرى، ئۇنىڭدا **ياش گېگېلچىلار*** نىڭ ئىدىيالىزمىنى ۋە **فېيېرباخ*** نىڭ ماتېرىيالىزمىنىڭ چەكلىملىكلىگى تەنقىت قىلىنغان. بۇ ئەسەردە، ماركس بىلەن ئېنگېلىس ئۇزلىرىنىڭ ئاساسىي چەھەتتىن شەكىللەنگەن دۇنياقارىشىنى ئوتتۇرىغا قويغان، ئۇزلىرىنىڭ ماتېرىيالىستىك تارىخقارىشىنى تۇنجى قېتىم تەپسىلى بايان قىلغان. كېيىن ماركس مۇنداق دەپ يازدى: ".....بىز نېمىس پەلسەپىسىنىڭ ئىدىيە ئۇقتىسىنى زىرىگە قارىمۇ-قارشى بولغان كۆزقاراشنى بىرلىكتە تەكشىشكە بەل باغلىدۇق....." («ماركس-ئېنگېلىس ئەسەرلىرىدىن تاللانما» (شەكلى تولۇق)، 1954-يىل موسكۋا خەنزۇچە نەشرى، 1-توم، 342-بەت) بۇ كىتاپ ماركس بىلەن ئېنگېلىس ھايات ۋاقتىدا نەشر قىلىنمىغان ئىدى. ماركس ئانىنكوۋغا يازغان خېتىدە بۇ كىتاپنىڭ نەشر قىلىنمىغانلىقىنىڭ سەۋەۋى ئۇستىدە توختىلىپ مۇنداق دەيدۇ: "سىز گېرمانىيىدە بۇنداق كىتابنى نەشر قىلىشنىڭ قانداق قىيىنچىلىقلارغا ئۇچرايدىغانلىقىنى؛ بىرىنچىدىن ساقچى ئىدارىسى سالىدىغان قىيىنچىلىقلارنى؛ ئىككىنچىدىن نەشرىياتچى سودىگەرلەر سالىدىغان قىيىنچىلىقلارنى تەسەۋۋۇر قىلالمايسىز. بۇ نەشرىياتچى سودىگەرلەر-نىڭ ھەممىسى مەن ھۆجۇم قىلغان ھەممە گۇرۇھلارنىڭ مۇناسىۋەتلىك ۋەكىللىرىدۇر. پارتىيەمىزگە كەلسەك، ئۇ ئاھايىتى كەمبە-

غەل، ئۇنىڭ ئۇستىگە گېرمانىيە كوممۇنىستىك پارتىيىسىدىكى ناھايىتى زور بىر قىسىم ئادەملەر ھېتلىر ئۇلارنىڭ خام خىيالىغا ۋە قۇرۇق گەپلىرىگە قارشى ئۇرغانلىقىم ئۈچۈن مەندىن خاپا بولۇۋا-تىدۇ." («ماركس-ئېنگېلس ئەسەرلىرىدىن تالانما» (ئىككى تومлуق)، 1955-يىل موسكۋا خەلقۋچە نەشرى، 2-توم، 452-بەت) «نېمىس ئىدىئولوگىيىسى» 1932-يىلى سوۋېت ئىتتىپاقىدا تۇنجى قېتىم نەشر قىلىندى.

ماركس بىلەن ئېنگېلس «نېمىس ئىدىئولوگىيىسى» دېگەن كىتا-ۋىدا «**مۇقەددەس ئائىلە**» دېگەن كىتابتا بايان قىلىنغان ئىدىيە-لەرنى يەنىمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا تەرەققى قىلدۇردى، ئۇلار: ئىدىيالىزىم پۈرولېتارىياتنىڭ ھەرقايسى دۆشمەن سىنىپلىرى بىلەن باغلانغان، ئۇنىڭ ئېچىدىكى گېرمانىيە ياش گېگېلچىلىرىنىڭ يەلىمە-يىسى گېرمانىيە بۇرژۇئازىيەسىنىڭ قورقۇنچاقلىقىنى ۋە ئاجىز-قابىلىيەتسىزلىكىنى ئەكس ئەتتۈرىدۇ، دەپ كۆرسەتتى. ماركس بىلەن ئېنگېلس فېيېرباخنىڭ مېتافىزىكىلىق ۋە پاسسىپلىق بىلەن بۇاستە كۆزىتىدىغان ماتېرىيالىزمىنى تەنقىت قىلىپ كېلىپ؛ فېيېر-باخنىڭ تارىخقارىشى ئىدىيالىستىك تارىخقاراش، شۇڭا، ئۇ ياش گېگېلچىلارغا ئوخشاش، جەمىيەت تەرەققىياتىنىڭ ھەركەتلەندۈرگۈچ كۈچىنىڭ نېمە ئىكەنلىگىنى چۈشىنەلمەيدۇ، دەپ كۆرسەتتى. «نېمىس ئىدىئولوگىيىسى» دېگەن كىتابتا گېرمانىيە ھوكۇمەتسىزلىك تەرەپدارى بولغان شتىرنېرنىڭ بۇرژۇئا شەخسىيەتچىلىگى ۋە گرېۋنا بىلەن گېسىنىڭ ئەكسىيەتچىل "ھەقىقى سوتسىيالىزم" دېگەن نەسىسى رەھمىسىز تەنقىت قىلىندى. ماركس بىلەن ئېنگېلس: شتىرنېر ۋە "ھەقىقى سوتسىيالىزمچى"لارنىڭ ھەممىسى ئىنقىلابىي پۈرولېتارىياتقا ئوچمەنلىك بىلەن قارايدۇ، ئۇلارنىڭ تاپىنىدىغىنى گېرمانىيىنىڭ كېلىچىكى ئەمەس، بەلكى ئۇنىڭ ئوتتۇرىسى، دەپ

كورسەتتى. «نەمىس ئىدىئولوگىيىسى» دىگەن كىتابتا "ھەقىقى سوتسىيالىزىمچى"لارنىڭ مىللەتچىلىگى ئۈچۈن تاشلاندى ھەمدە ياش گېگېلچىلارنىڭ ماختانچاقلىق قىلىدىغان مىللى ھاكاۋۇرلۇغى ئەينى ۋاقىتتىكى گېرمانىيە بۇرژۇئازىيىسىنىڭ ھەجنىمگە ئەرزىمەيدىغان، تىجارەتچى ۋە ئۇششاق قول سانائەتچىگە خاس بولغان ئەملىيەتتى بىلەن ماسلىشىدىغان نەرسە دەپ كورسىتىلدى.

ماركس بىلەن ئېنگېلس پۈرولېتارىياتنىڭ بارلىق دۈشمەنلىرىگە قارشى كۈرەش قىلىش ئۈچۈن، «نەمىس ئىدىئولوگىيىسى» دىگەن كىتابتا ئىلمىي كومموئىزمنىڭ ئاساسىي ئالاھىدىلىكلىرىنى كورسەتىپ بەردى، ئۇلار پۈرولېتارىياتنىڭ پائالىيەتلىرى جەمىيەت تەرەققىياتىنىڭ ئوبېكتىپ قانۇنىيەتلىرىنى ئاساس قىلىدىغانلىغىنى دەللەپ بەردى. ماركس بىلەن ئېنگېلس پۈرولېتارىياتنىڭ بۇرژۇئازىيىگە قارشى كۈرىشى، غەلىبىلىك كومموئىستىك ئىنقىلاپ ۋە كومموئىزم تۈزۈمىنى ئورنىتىشنىڭ مۇقەررەرلىگى كىشىلەرنىڭ ئىرادىسىگە باغلىق بولمىغان ھالدا مەۋجۇت بولۇپ تۇرغان ئىقتىسادىي قانۇنىيەتنىڭ رول ئويناىدىغانلىغىنىڭ مۇقەررەر نەتىجىسى، دەپ ھىساپلىدى. «نەمىس ئىدىئولوگىيىسى» دىگەن كىتابتا ئىجتىمائى ئىقتىسادىي ھالەتنىن ئىبارەت بۇ ئىنتايىن مۇھىم تارىخىي ماتېرىيالىستىك مەسىلە مۇھاكىمە قىلىنىپ، ئىجتىمائى ئىقتىسادىي ھالەتلەرنىڭ ئۆزگىرىپ تۇرۇشىدىكى سەۋەبلەر كورسىتىپ بېرىلدى، تارىخىي ماتېرىيالىزىمنىڭ ئىجتىمائى مەۋجۇدىيەتنىڭ ئاڭنى بەلگىلەيدىغانلىغى توغرىسىدىكى ئاساسىي نۇقتىنەزىرى ئېچىپ بېرىلدى، ۋاھاكازالار. ماركس بىلەن ئېنگېلس كومموئىستىك ئىنقىلاپنىڭ قانۇنىيىتىدىن ئىبارەت بۇ ئاساسىي ۋائىدىنى دەللەپ مۇنداق دەپ كورسەتتى: پۈرولېتارىياتنىڭ كومموئىستىك ئىنقىلاۋى "زورۇر، بۇنىڭ سەۋەبى شۇكى، باشقا ھەرقانداق ئۇسۇل **ھوكۈمران** سىنىپلارنى ئاغدۇرۇپ تاشلىيال-

مايدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە **هوكۈمران سىنىپلارنى ئاغدۇرماقچى بولغان** بۇ سىنىپ پەقەت ئىنقىلاپ داۋاملىدىلا بارلىق كونا، رەزىل نەرسىلەردىن قۇتۇلالايدۇ. بىگى جەمىيەتنى ئۆزگەرتىش" («ماركس-ئېنگېلىس ئەسەرلىرى»، رۇسچە 2-نەشرى، 3-توم، 70-بەت).

«ئىبنى ئىدىبولوگىيىسى» دىگەن كىتاپ پۈرولېتارىياتقا قارشى قارشى ئىدىبولوگىيىگە قارشى كۈرەش قىلىشنىڭ بەلىسەپە تەنقىدى جەھەتتىكى ئۈلگىسى، كومموۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ بەلسەپىۋى مەسىلىلەرنى تەتقىق قىلىشتىكى نەمۇنىسى.

نىزامى، گەنجەۋى Низами, Ганджеви 尼查米, 甘哲维 (تەخمىنەن 1141—1203) ئەزەربەيجانلىق مەشھۇر شائىر ۋە مۇتەپەككۇر. ئۇ يازغان ئاساقلىق، پۈتۈن بىقىن شەرق ۋە ئوتتۇرا شەرقتە ناھايىتى ئالقىشقا ئېرىشكەن «خەمسە» ئۇنى دۇنياغا تونۇتقان. «خەمسە» ناملىق شېئىرلار توپلىمى «سىرلار غەزنىسى»، «خىسراۋ ۋە شىرىن»، «لەيلى ۋە مەجنۇن»، «يەتتە گۈزەل» ۋە «ئىسكەندەرنامە» دىگەن 5 چوڭ لېرىكىلىق شېئىرنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. نىزامى ھەر جەھەتتىن تەربىيە كورگەن ئادەم، ئۇ شۇ چاغدا يەن ۋە مەدەنىيەتنىڭ ھەرقايىسى جەھەتلىرىدە دىگۈدەك چوڭقۇر بىلىمگە ئىگە ئىدى. نىزامىنىڭ ئىجادىيىتى چوڭقۇر خەلقچىلىقنى ئاساس قىلغان، ئۇنىڭ ئىجادىيىتى ئەمگەكچى خەلقىگە بولغان قىزغىن مۇھەببەت بىلەن تولغان ھەمدە ئۇ ئۆزىنىڭ كارامەت كۈچلۈك مىسرالىرى بىلەن مۇھەببەت، دوستلۇق، باراۋەرلىك ئىدىيىسىنى كۈيلىگەن، مانا بۇ ئوتتۇرا ئەسىر مەدرىسە پەلسەپىسىنىڭ ئۈل تېشىنى بۆزۈپ تاشلىدى، ئىجتىمائى سىياسىي-ئىدىيىدىكى ئىلغار ئېقىمنىڭ تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈردى.

نىزامى ئۇلۇغ شائىر بولۇپلا قالماستىن، يەلكى 12-ئەسىردىكى ئەزەربەيجان ۋە پۈتۈن بىقىن شەرقتىكى پەلسەپە ئىدىيىسىنىڭ

ئىنسانىن ئاتاقلىق ۋەكىلى. نىزامى، ماددى دۇنيا 4 خىل ئېلېمېنت (توپ-راق، سۇ، ھاۋا، ئوت)تىن تەركىپ تاپقان، ئۇ ئەبەدى، چەكسىز بولىدۇ، دەپ ھېسابلىدى. شەرقتە نىزامى دۇنيا ئوزگەرمەيدۇ دەپ ھېسابلايدىغان ئىلاھىيەتچە تەلىماتقا بىرىنچى بولۇپ قارشى تۇردى. ئۇ گەرچە مۇھەممەتنىڭ دىنىنى ئاشكارا شەكىللەر بىلەن بىۋاستە تەنقىت قىلمىغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ ئەبەدى ھەركەت ۋە ئوزگىرىش توغرىسىدىكى تەلىماتى، ماھىيەتتە، ئىسلام دىنىنىڭ ئاساسىنى تەۋرەتتى. **ھېراكلىت**"تىن كېيىن، نىزامى ئوزىنىڭ ئەسەرلىرىدە كوپ قېتىم ئومۇمى يوزلۇك ھەركەت ۋە ئوزگىرىش ئۇستىدە توختالدى، ئۇ مۇنداق دېگەن ئىدى: "بىر جىددى ئېقىمدا ئاقمايدىغان سۇ بولمىغاندەك، دۇنيادىمۇ ئوزگەرمەيدىغان ھېچنەرسە بولمايدۇ." نىزامى مۇنداق دەپ ھېسابلىدى: ھەركەت ۋە ئوزگىرىش مەلۇم بىر شەيئىنى ھالاكەتكە ۋە يەنە بىر شەيئىنى پەيدا بولۇش ھەم غەلبە قىلىشقا ئېلىپ بارىدۇ. ئۇ مۇنداق دەپ ھوكۇم قىلىدى: قانۇنىيەت ئالەمگە ھوكۇمرانلىق قىلىدۇ، تۇرلۇك ۋەقەلەرنىڭ ئوزىنىڭ قانۇنىيىتى بولىدۇ، ئۇلار مۇشۇ قانۇنىيەتلەر بويىچە پەيدا بولىدۇ، راۋاجلىنىدۇ ۋە يوقلىدۇ. نىزامى كىشىلەرگە تەلىم بېرىپ مۇنداق دېگەن ئىدى: دۇنيا ياخشىلىق بىلەن ياماتلىق، مۇھەببەت بىلەن نەپرەت قاتارلىق قارىمۇ-قارشى تەرەپلەردىن تەركىپ تاپقان. نىزامىنىڭ بۇ ئىدىيىسىمۇ قەدىمقى زامان پەيلاسوپلىرىنىڭكىگە ئوخشاشلا، ئادەتتىكى ساددا شەكىللەر ئارقىلىق ئىپادىلەنگەن.

نىزامى ئوزىنىڭ شېئىرلىرىدا ئىجتىمائى ئۇرمۇش مەسىلىسىگە

ئىنتايىن دىققەت قىلغان. نىزامى شۇ چاغدىكى جەمئىيەت تۈزۈمىنى تەنقىت قىلغان بولسىمۇ، لېكىن ئىجتىمائى ھادىسىلەرنى چۈشەندۈرگەندە، شۇ چاغدا ھوكۈمران ئورۇندا تۇرغان نۇقتىنەزەردىن خالى بولالمىغان. ئۇنىڭ جەمئىيەتنىڭ تەرەققىيات جەريانىغا بولغان چۈشەنچىسى ئىدىيالىستىك چۈشەنچە ئىدى. نىزامى "ئاھى" دىگەن مەخپى جەمئىيەتكە قاتناشقان. بۇ مەخپى جەمئىيەت ئەمگەكچىلەرنىڭ ھوقۇقىنى قوغداش ئۈچۈن ئىنقىلاۋىي شەھەر قول سانائەتچىلىرى تەبىقىسىنى ئىنتىپاقلاشتۇرغان ئىدى. نىزامى كەمبەغەللەرنى ۋە ئەمگەكچى ئاممىنى قوغداش ئۈچۈن، ئىسلام دىنىنىڭ بەگ-خوجىلىرىغا، فېئودال ئەزگۈچىلەرگە ۋە زالىم پادىشالارغا قارشى تۇردى. ئۇ كىشىلەرگە: پادىشا ھاكىمىيىتى زورلۇق كۈچ ئۇستىگە قۇرۇلغان، زورلۇق كۈچ فەيزلىك، بارلىق جىنايەتلەرنىڭ پەيدا بولۇشىنىڭ سەۋەبچىسى دەمەكتۇر، دەپ تەلىم بەرگەن. لېكىن نىزامى يەنە ئادالەت ۋە شاھلارنىڭ ئاۋام خەلقىگە غەمخورلۇق قىلىشى دولەتنىڭ مۇستەھكەملىنىشىنىڭ ئاساسى، دەپ ھىساپلىغان. نىزامى «ئىسكەندەرنامە» («ماكىدونىيە پادىشاسى ئىسكەندەر توغرىسىدا پوئېما») دىگەن داستاندا، ئادالەتسىز جەمئىيەتنىڭ ئەكسىچە بولغان كەلگۈسىدىكى فايىۋى ئىجتىمائى تۈزۈمنى سۈرەتلىگەن. بۇ فايىۋى جەمئىيەتنى ئەزگۈچىمۇ، ئېزىلىگۈچىمۇ بولمايدۇ؛ كەمبەغەلمۇ، بايمۇ بولمايدۇ؛ ھەممە پۇقرا بىردەك باي-باراۋەر بولىدۇ؛ ھەممەيلەن ئورتاق تۇرمۇش قائىدىسىگە رىايە قىلىدۇ؛ زورلۇق كۈچىنىڭ كېرىكى بولمايدۇ، باستۇرۇشنىڭمۇ كېرىكى بولمايدۇ.

نىزامى ھەرقايسى مىللەتلەر، ھەرقايسى ئىرقلار بىردەك باي-باراۋەر دىگەن قاراشنى قىزغىن قوغدىغۇچى ئىدى. ئۇ مۇنداق دەيدۇ: "ئاق تەنلىكلەر بىلەن قارا تەنلىكلەرنىڭ ھەممىسى كەك زىمىنىڭ بالىلىرى"؛ "ئېفوپىيىلىكلەر تۇم قارا كېلىدۇ. ئۇلارنىڭ

تەبرىسى قارا بولغىنى بىلەن دىنلى پاك". نىزامى ئەمگەك ماددى مەدەنىيەت ۋە مەنىۋى مەدەنىيەتنىڭ ئاساسى، شېر ـ قوشاقنىڭ بۇلغى دەپ ھىساپلىدى. بۇ ئىدىيە ئۇنىڭ بارلىق ئەسەرلىرىگە روشەن سىڭدۈرۈلگەن. ئۇ مۇنداق دەيدۇ: "بىز بۇ دۇنياغا قۇرۇق گەپ سېتىش ئۈچۈن ئەمەس، بەلكى ئەمگەك قىلىش ئۈچۈن كەلگەنمىز."

سوۋېت ئىتتىپاقىدىكى ھەر مىللەت خەلقى نىزامىغا ئاھايىتى يۇقۇرى باھا بەردى.

نىسبى ھەقىقەت 相对真理 Относительная истина **مۇتلەق ھەقىقەت ۋە نىسبى ھەقىقەت***كە قارالا.

نىسبىچىلىك 义主对相 Релятивизм (لاتىنچىسى relativus—نىسبى) ئىنسانلارنىڭ بىلىشى نىسبى، شەرتلىك ۋە سۇبېكتىپ بولىدۇ دېگەنىنى تەشەببۇس قىلىدىغان ئىدىيالىستىك تەلىمات. نىسبىچىلىك بىلىمنىڭ نىسبىلىگىنى ئېتىراپ قىلىدۇ، بىلىشنىڭ ئوبېكتىپلىغىنى ئىنكار قىلىدۇ، بىزنىڭ بىلىمىمىز ئوبېكتىپ دۇنيانى ئەكس ئەتتۈرمەيدۇ دەپ ھىساپلايدۇ. بىلىش نەزەرىيىسىنىڭ ئاساسى بولغان نىسبىچىلىك مۇقەررەر ھالدا **شۇبھىچىلىك***، **بىلگىلى بولماسلىق نەزەرىيىسى***ۋە **كاززاپلىق***قا ئېلىپ بارىدۇ. نىسبىچىلىك بىزنىڭ بىلىمىمىز پەقەت نىسبى بولىدۇ دەپ ھىساپلىغان ئىكەن، يەنى تامامەن شەرتلىك، خالىغانچە بولىدۇ دەپ ھىساپلىغان ئىكەن، ئۇ سۇبېكتىپ ئىدىيالىزمغا قاراپ ماڭىدۇ. نىسبىچىلىك "ئەزىكىلىق" ئىدىيالىزمنىڭ مەنبەسى. دىيالېكتىك ماتېرىيالىزم پەقەت مۇشۇنداق بىر مەنبە بىلىشنىڭ نىسبىلىگىنى ئېتىراپ قىلىدۇ، يەنى بىلىشنىڭ نىسبىلىگىنى ئوبېكتىپ ھەقىقەتنى ئىنكار قىلىش مەنىسىدە ئەمەس، بەلكى بىلىشنىڭ ھەر بىر تارىخىي باسقۇچى شۇ چاغدىكى ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرى ئەرەقەنىياتى سەۋىيىسىنىڭ ۋە ئىلىم ـ پەن

سەۋەبىنىڭ چەكلىمىسىگە ئۇچرايدۇ دەپ ئېتىراپ قىلىدۇ. "ماركس بىلەن ئېنگېلىسنىڭ ماتېرىيالىستىك دىيالېكتىكىسى شۇبھىسىز ھالدا نىسبىچىلىكنى ئوز ئىچىگە ئالىدۇ، ئەمما ئۇ نىسبىچىلىكنىڭ ئىپادىلەنىشى ئەمەس، دېمەك، ئۇ بارلىق پىلىمىزنىڭ نىسبىلىكىنى ئوبيېكتىپ ھەقىقەتنى ئىنكار قىلىش مەنىسىدە ئەمەس، بەلكى پىلىمىزنىڭ ئوبيېكتىپ ھەقىقەتكە يېقىنلىشىش جېگىرىسىنىڭ تارىخىي شەرتـ شارائىتلارنىڭ چەكلىشىگە ئۇچرايدىغانلىقىنى مەنىسىدە ئېتىراپ قىلىدۇ." (لېنىن. «ماتېرىيالىزم ۋە ئەجرىبە ئەنىقىتچىلىكى»، 1972 ـ يىل ئۇيغۇرچە نەشرى، 234 ـ بەت) ھازىرقى زامان بۇرژۇئا پەلسەپىسىدە، ئەكسىيەتچىلەر نىسبىچىلىكنىڭ كەلگۈسىنى، ئۇنى پەنگە، ماتېرىيالىزمغا قارشى تۇرىدىغان ۋاستە، ئەلگە غەلىتە، ئەلگە بىمەنە دىنىي ئىدىيالىزىمنىڭ بىر تەرەپلىمە قارىشىنى ئىكىلەشنىڭ قورالى قىلىۋالدى. (**مۇتلاق ھەقىقەت ۋە نىسبىي ھەقىقەت**"گە قارالغا).

نىسبىلىك پىرىنسىپى 相对性原理 Принцип относитель- ности **نىسبىلىك نەزىرىيىسى**"گە قارالغا.

نىسبىلىك نەزىرىيىسى 相对论 Теория относительности

بىر خىل فىزىكىلىق نەزىرىيە، ئۇ جىسىملارنىڭ ئالاھىدىلىگى ۋە فىزىكىلىق مەيدانلىنىڭ ھەركەتكە بولغان بېقىندىلىق مۇناسىۋىتىنى تەتقىق قىلىدۇ. نىسبىلىك نەزىرىيىسىنىڭ ئەلگە مۇھىم قىسمى ماددى ئوبيېكتنىڭ ماكان ئالاھىدىلىگى ۋە زامان ئالاھىدىلىگى (جىسىملارنىڭ چوڭ ـ كىچىكلىگى ۋە جەريانىنىڭ ئۇزۇن ـ قىسقىلىقى) توغرىسىدىكى فىزىكىلىق تەلىمات.

نىسبىلىك نەزىرىيىسى 20 ـ ئەسرنىڭ باشلىرىدا ئېلېكتر ماگنىت مەيدانى ۋە مەيدان مەنبەسى ـ زەرەتلەنگەن ئەملىي نەرسىلەر ـ توغرىسىدىكى تەلىماتتىكى جىددى زىددىيەتلەرنى ھەل قىلىش

ئېھتىياجى تۈپەيلىدىن مەيدانغا كەلگەن. 19 ـ ئەسىرنىڭ ئاخىرىدا لورېنتىس ئوتتۇرىغا قويغان ئېلېكترون نەزەريىسى: ئېلېكتر ماگنىت مەيدانى ئومۇمىي يۈزلۈك مەۋجۇت بولۇپ تۇرغان، تەكشى بولغان ئارىلىق ماددا ـ پۈتۈن ئالەمدىكى ماكانىنى قاپلىغان ئېفىر ـ نىڭ بىر خىل ئالاھىدە ھالىتى (ھەركەت ھالىتى) دەپ ھىسابلايدۇ. ئېفىر بىر خىل مۇتلەق سىقىلىشچانلىقى ئارىلىق ماددا، زەررە (ئېلېكترون) ھېچقانداق توسالغۇسىزلا ئۇنىڭ ئىچىدە يوتكىلەلەيدۇ، ئېفىر بولسا جىسىملىقنى ساقلايدۇ، دېمەك، ئۇنىڭ ھەرقايسى قىسىملىرى ئوزئارا نىسبى ھالدا يوتكەلمەيدۇ دەپ تەسەۋۋۇر قىلىنىدۇ. بۇ نەزەريىگە ئاساسەن، ئېلېكترون پەيدا قىلغان ئېلېكتر ماگنىت مەيدانى مۇتلەق (جىسمىتلىق ھالىتىدىكى ئېفىر ئۇچۇن ئېيتىقاندا) تېزلىكتە (يورۇقلۇق تېزلىكىدە) ئېفىر ئىچىدە تارقىلىدۇ، مەيدانىڭ سىجىللىغىمۇ مەيدان مەنبەسى ـ زەرەتلەنگەن زەررە ـ گە نىسبى ھالدا جىسمىت تۈرغان ئېفىرنىڭ ھەركەت تېزلىگى بىلەن بەلگىلىنىدۇ. ئېلېكترون نەزەريىسىنىڭ بۇ تۈپ قائىدىسى. يەنى مەيدان مەيدان مەنبەسىنىڭ مەلۇم مۇتلەق تېزلىگىگە بېقىنىدۇ دېگەن قائىدە مېخانىكىغا زىت كېلىدۇ، چۈنكى مېخانىكىغا ئاساسلانغاندا، جىسىملارنىڭ ئوزئارا تەسىرىنى ۋە ھەركىتىنى پەقەت ئۇلارنىڭ نىسبى ئارىلىقى ۋە نىسبى تېزلىگى بەلگىلەيدۇ. بۇ تۈپ قائىدىمۇ مايكېلسون قاتارلىق كىشىلەرنىڭ بىۋاستە تەجرىبە قىلىشى ئارقىلىق ئاغدۇرۇپ تاشلاندى. مەيدانىنى ئومۇمى يۈزلۈك مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدىغان، جىسمىت ئالەمدىكى ئارىلىق ماددىنىڭ بىر خىل ھالىتى دەيدىغان نۇقتىنەزەر ـ دىن ۋازكەچكەنىدىلا، شۇنداقلا بۇ خىل ئارىلىق ماددا ـ مەيدانىنىڭ "ئەسلى زاتى" بولغان ئېفىر ـ مەۋجۇت دەيدىغان ئىدىيىدىن ۋاز ـ كەچكەنىدىلا، ئاندىن بۇ زىددىيەتنى ھەل قىلغىلى بولىدۇ. ماتېرىيا ـ لىستىك فىزىكلار ئېلېكتر ماگنىت مەيدانىنى ئالاھىدە ماددى شەكىل

دەپ قارىشقا باشلىدى، بۇنداق ماددى شەكىل ماددى نەرسىلەر بىلەن باغلىنىدۇ ھەمدە ماددى نەرسىلەرنىڭ زەرەتلەنگەن بەزى زەررىلىرىنىڭ رولىنى زەرەتلەنگەن باشقا زەررىلەرگە يەتكۈزىدۇ؛ ماددى نەرسىلەر زەررىلىرى بىلەن ئېلېكترون ماگنىت مەيدانى كۈچىنى (فوتونى)نىڭ ئوزۇرا ئالمىشىشىنىڭ تېپىلىشى مەيدانىنى ماددىنىڭ شەكلى دەپ قارايدىغان نۇقتىنەزەرنى تامامەن دەللىلىدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا يەنە مۇنداق دەپ كۆرسىتىلدى: زەررە بىلەن باغلانغان مەيدانىنىڭ تۆزۈلمىسى زەررىنىڭ نۇرغۇن مۇھىم ئالاھىدىلىكلىرىگە تەسىر قىلىدۇ، بولۇپمۇ ئۇنىڭ ماسسىسى، چوڭ-كىچىكلىگىگە ۋە ئۇنىڭ ئىچكى قىسمىدا بولۇۋاتقان جەريانىنىڭ تېز-ئاستا بولۇشىغا تەسىر قىلىدۇ. يېڭى تېپىلغان مەيدانىنىڭ بۇ ئالاھىدىلىكلىرى، شۇنىڭدەك زەررە ئالاھىدىلىكىنىڭ ئۆزگىرىشچانلىغى ۋە مەيدانغا بولغان بېقىندىلىق پاكىتلىرى نىسبىلىك نەزەريىسىنىڭ ئاساسى ھىسابلىنىدۇ.

نىسبىلىك نەزەريىسى ئاساسلىغى لورېنتس ۋە ئېينشتېين ئەسەرلىرىدە ئوتتۇرىغا قويۇلغان. ئېينشتېين نىسبىلىك نەزەريىسىنىڭ چىقىش نۇقتىسى قىلغان قائىدە تەجرىبىنىڭ خۇلاسىلىرى بولۇپ، ئۇ مەيدان ئىچىدىكى بەزى ماددى نەرسىلەر زەررىلىرى (سېستىمىسى) تەسىرىنىڭ يەنە بەزى ماددى نەرسىلەر زەررىلىرىگە يەتكۈزۈلۈشىدىكى ئومۇمى قانۇنىيەتنى ئىپادىلىدى. مۇشۇ قائىدىگە ئاساسەن، ۋاكۇئۇم بوشلۇقتا، ئېلېكترون ماگنىت مەيدانىدىكى تارقىشىغا تەسىر كۆرسىتىدىغان تېزلىك (يورۇقلۇق تېزلىگى) تېزلىكنىڭ چېكىگە يەتكەن قىممىتى ھىسابلىنىدۇ؛ ھەرقانداق بىر يېپىق ماددا سىستېمىسى (ئىنېرتسىيە سېستىمىسى)نى ئۆچۈن ئېيتقاندا، ماددى نەرسىلەر-دىكى زەررە ۋاكۇئۇم بوشلۇقتىكى يورۇقلۇق تېزلىگىگە باراۋەر ياكى ئۇنىڭدىن يۇقۇرى بولغان تېزلىكتە ھەركەت قىلالمايدۇ. نىسبىلىك

قائىدىسى (كلاسسىك فىزىكىدا بار ئىدى)مۇ نىسبىلىك نەزەرىيىسى-نىڭ ئاساسى. نىسبىلىك قائىدىسىگە ئاساسەن، بىر پۈتۈن گەۋدە بولغان ماددا سېستىمىسى باشقا سېستىمىدىكى ئىنېرت ھەرىكەتلەرنىڭ تېزلىگىگە نىسبى كېلىدۇ ھەمدە سېستىمىنىڭ ھەرىكەت قانۇنىيىتىگە ۋە سېستىمىنىڭ ھەرقايسى قىسىملىرىنىڭ بىر بىرىگە نىسبەتەن كورسىتىش قانۇنىيىتىگە تەسىر قىلمايدۇ، بۇنداق سېستىمىدا، زەررىنىڭ بىر بىرىگە نىسبەتەن كورسىتىش يەقەت زەررىنىڭ نىسبى ئارىلىقىغا ۋە نىسبى تېزلىگىگە باغلىق بولىدۇ.

نىسبىلىك نەزەرىيىسىنىڭ مۇشۇ قائىدىلىرىگە ئاساسەن ئۇرغۇن مۇھىم يەكۈنلەرنى چىقىرىشقا بولىدۇ. مەسىلەن، نىسبىلىك نەزەرە-يىسى مۇنداق دەپ ھىساپلايدۇ: زەرەتلەنگەن ماددى نەرسىلەردىكى زەررە بىلەن باغلانغان ئېلېكترون ماگنىت مەيدانىنىڭ تۆۋۈلمىسى زەرەتلەنگەن ماددى نەرسىلەردىكى زەررىلەرنىڭ ھەرىكەت تېز-لىگىنىڭ ئوزگىرىشىگە ئەگىشىپ ئوزگىرىدۇ. يۇقۇرىدا مىسال كەلتۈ-رۈلگەن زەررىلەرنىڭ ئالاھىدىلىگى زەررىلەرنىڭ نىسبى تېزلىگىنىڭ ئوزگىرىشىگە ئەگىشىپ ئوزگىرىدۇ؛ تېز سۇرئەت (يورۇقلۇق تېزلىگى بىلەن سېلىشتۇرۇلما بولىدىغان بىر خىل تېزلىك) بىلەن ھەرىكەت قىلىۋاتقان زەررىنىڭ تېزلىگى يورۇقلۇق تېزلىگىگە يېقىنلاشقاندا، ئۇنىڭ ھەجمى كىچىكلەيدۇ، جەريانىنىڭ رىتىمى ئاستىلايدۇ. ئۇنىڭدىكى ماسا بولسا چەكسىز ئاشىدۇ. نىسبىلىك نەزەرىيىسىنىڭ يەكۈنى تەجرىبىدە دەلىللەندى؛ ماسا m بىلەن ئېنېرگىيە E ئوتـ-تۇرىسىدىكى مۇناسىۋەت فورمولىسى، يەنى $E=mc^2$ (C يورۇقلۇق تېزلىگى) فورمولىسى ناھايىتى كەڭ قوللىنىلماقتا (يادرو جەريانىدا). تەجرىبە ئىسپاتلىدىكى، بىر بىرىگە تەسىر كورسىتىدىغان ئەسلى نەرسىلەردىكى زەررە ناھايىتى زور ئېنېرگىيىگە ئىگە بولغاندا. ئۇلار مۇشۇنداق ئەھۋال ئاستىدا تېخىمۇ مۇقىم بولغان باشقا زەررە-

لەرگە ئايلىنىدۇ؛ ئەگەر ماسا بىلەن ئېتىرگىيە ئوتتۇرىسىدىكى ئوز-ئارا باغلىنىشنى نەزەردە تۇتمىغاندا، ئالتوم يادروسى فىزىكىسىدا زور رول ئوينايدىغان بۇ ئوزگىرمىلەرنى ھىساپلاپ چىقىقىلى بولمايدۇ.

بۇقۇرقى قائىدىلەر تار مەندىكى نىسبىلىك نەزەرىيىسىنىڭ مەزمۇنى. بۇ ئىدىيىلەرنىڭ ئېغىرلىق كۈچى (تارتىش كۈچى)گە تەتبىق قىلىنغان ۋاقىتتىكى يەنمۇ ئىلگىرىلىگەن تەرەققىياتى كەڭ مەندىكى نىسبىلىك نەزەرىيىسىنىڭ مەزمۇنى. كېيىنكىسى بويىچە بولغاندا، تارتىش كۈچى ماددىي ئېغىرلىق كۈچ مەيدانىنىڭ ئىپادىسى ھىسابلىنىدۇ. ئېغىرلىق كۈچى مەيدانىنىڭ تۈزۈلمىسى ماسسىنىڭ جايلىشىشى ۋە ئۇلارنىڭ ھەركىتىگە بېغلىنىدۇ. ئېغىرلىق كۈچى مەيدانىنىڭ رولىمۇ چەكسىلىك تېزلىك بىلەن يەتكۈزۈلىدۇ. ماكان مىقدارى بىلەن زامان مىقدارىنىڭ ئالاھىدىلىگى (زامان، ماكان گېومېترىيىسى) ئېغىرلىق كۈچى مەيدانىنىڭ تۈزۈلمىسى ئارقىلىق يوتكىلىدۇ، شۇڭا، بۇ ئالاھىدىلىكلەر ماددىنىڭ جايلىشىشى ۋە ھەركىتى ئارقىلىق بەلگىلىنىدۇ. كەڭ مەندىكى نىسبىلىك نەزەرىيىسى توغرىسىدىكى بەزى يەكۈنلەرمۇ تەجرىبە ئارقىلىق دەللىلەندى. شۇنداق قىلىپ، نىسبىلىك نەزەرىيىسى 19-ئەسىردە ھوكۇمران ئورۇننى ئىگەللىگەن ماكان ۋە زامان، مەيدان ۋە ماسا توغرىسىدىكى فىزىكا ئىدىيىسىنى ئۆپتىن ئاغدۇرۇپ تاشلىدى.

نىسبىلىك نەزەرىيىسىدىن ئىلگىرى، ماكان ۋە زامانىنى ماددا بىلەن بىللە مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدىغان شۇنىڭدەك ماددا بىلەن مۇناسىۋەتسىز بولغان مۇستەقىل ئوبيېكت، جىسىم ۋە جەريانىنىڭ قۇرۇق "قاچىلاش ئەسۋاۋى" دەپ قارايدىغان نۇقتىنەزەر فىزىكىدا ھوكۇمران ئورۇندا تۇرغان ئىدى. **نيۇتون**"دىن كېيىن، 19-ئەسىردىكى فىزىكا ماكانىنىڭ قانۇنىيىتى (گېومېترىيىسى) ۋە زامانىنىڭ قانۇنىيىتى مۇتلەق ۋە ئوزگەرمەستۇر دەپ قاراپ،

ماكان مقداری ئوكلد گيومېتريسىگه بوي سۇنىدۇ، زامان مقدارى سان تەرتىۋى قانۇنيىتىگه بوي سۇنىدۇ دەپ هساپلايدۇ. بۇنداق مېتافىزىكسلىق ماكان نۇقتىسىنەزىرى مېتافىزىكسلىق ماددا نۇقتىسىنەزىرى بىلەن باغلىنىشلىق، كېيىنكىسى ماددا هەجمى ئوزگەرمەيدىغان زەررىلەردىن تەركىپ تاپىدۇ دەپ هساپلايدۇ. بىر بىرى بىلەن باغلانمايدىغان مۇتلەق ماكان ۋە مۇتلەق زامان توغرىسىدىكى ئىدىيە نيۇتون مېخانىكىسىنىڭ قانۇنىغا روشەن هالدا زىت كەلمەيدۇ، چۈنكى نيۇتون مېخانىكىسىغا ئاساسەن، جىسىمنىڭ ماسسىسى هەرگەنىڭ سۇرئىتىگه بېقىنمايدۇ، جىسىمنىڭ سۇرئىتى بولسا چەكسىز ئاشىدۇ. ماكان مقدارى ۋە زامان مقدارى مۇتلەق بولىدۇ، ئۇلارنىڭ قانۇنىيىتى ئوزگەرمەيدۇ دەپ هساپلايدىغان بۇنداق مېتافىزىكىلىق ئىدىيە **كانت*** تەرىپىدىن ئاتالمىش ماكان ۋە زامانىنىڭ تۇغمىلىغىنى دەللىلەشكە ئىشلىتىلگەن ئىدى. **لوباچېۋسكى*** بۇ خاتا نۇقتىسىنەزەرلەرگه بىرىنچى بولۇپ زەربە بەردى. ئۇ غەيرى ئوكلىد گيومېتريىسىنىڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇش مۇمكىنچىلىگىنى ئىسپاتلىدى هەمدە گيومېتريىە بىلەن فىزىكىنىڭ باغلىنىشىنى شۇنىڭدەك ماكانىنىڭ ماددىغا بولغان بېقىندىلىغىنى كورسىتىپ ئوتتى. ئېنگېلس مېتافىزىكىلىق ماكان ۋە زامان نۇقتىسىنەزىرىنى چوڭقۇر تەنقىد قىلدى. دىيالېكتىك ماتېرىيالىزىم زامان ۋە ماكان هەركەت قىلىۋاتقان ماددىنىڭ مەۋجۇدىيەت شەكلى دەپ هساپلايدۇ. ماكان ۋە زامان سوزۇلۇشچانلىقتا ئىكە جىسىم ۋە داۋاملىقلىقتا ئىكە ماددا جەريانىنىڭ سىرتىدا مەۋجۇت بولۇپ تۇرمايدۇ. ماكان ۋە زامانىنىڭ قانۇنىيىتىنى ماددىنىڭ ئومۇمى ئالاهىدىلىگى بەلگىلەيدۇ. مۇتلەق بىر خىل بولغان، سۇپەت جەهەتتە پەرقى بولمىغان ماددىلار مەۋجۇت ئەمەس ئىكەن. مۇتلەق بىر خىل بولغان، مەيلى قايسى ۋاقىتتا، قايسى جايدا بولمىسۇن قانۇنىيىتى ئوخشاش بولغان ماكان ۋە زامانمۇ

مەۋجۇت بولمايدۇ. نىسبىلىك نەزەرىيىسى دىيالېكتىك ماتېرىيالىزمنىڭ ماكان ۋە زامان توغرىسىدىكى تەلىماتىنى دەللىلىدى. ماددا توغرىسىدىكى فىزىكىلىق ئىدىيىنىڭ تۈپتىن ئۆزگىرىشى ــ مەيدانىنىڭ تېپىلىشى، جىسىملارنىڭ ئالاھىدىلىكى ۋە ئۇلار پەيدا قىلغان مەيدانىنىڭ تۈزۈلمىلىرى ئوتتۇرىسىدىكى باغلىنىشنىڭ يەكلىنىشى ــ ماكان مىقدارى بىلەن زامان مىقدارى توغرىسىدىكى فىزىكىلىق ئىدىيىنىڭ ئۆزگىرىشىنى مۇقەررەر ھالدا كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. فىزىكلار ماكان ۋە زامان ماددىنىڭ سىرتىدا مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدۇ ھەمدە ئۇ ماددا بىلەن بىر قاتاردا تۇرىدىغان ئالاھىدە ئوبېكت ھىساپلىنىدۇ دەپ قارايدىغان نۇقتىسىنەزەرلىرىدىن ۋاز كېچىشكە مەجبۇر بولدى. جىسىمنىڭ سوزۇلۇشچانلىقى (چوڭ ــ كىچىكلىكى) ۋە جەريانىنىڭ داۋاملىقلىقى ھەركەتكە بېقىنىدۇ، ئۇلار ئۆزئارا باغلانغان بولىدۇ.

"فىزىكىلىق" ئىدىيالىزمنىڭ مۇرتىلىرى نىسبىلىك نەزەرىيىسىنىڭ مەزمۇنىنى خاتا چۈشەندۈرىدۇ. نىسبىلىك نەزەرىيىسىنىڭ ئاساسىدىن بىرى بولغان ئەڭ مەشھۇر فىزىك ئېينىشتېين نىسبىلىك نەزەرىيىسىنىڭ كونكرېت فىزىكىلىق قائىدىلىرىنى ئىزدىنىشتە مۇھىم تۇنجە قوشقان، لېكىن ئۇ ماخىزىم سەپسەتىسىنىڭ تەسىرى ئاستىدا، نىسبىلىك نەزەرىيىسىنىڭ يەزى قائىدىلىرىگە بۇرمىلانغان، ئىدىيالىستىك ئىزاھاتلارنى بەرگەن. ئېينىشتېينىڭ قارىشىچە، نىسبىلىك نەزەرىيىسى گويا ئادەت خاراكتېرىدا قوللىنىلىدىغان يەزى پەرەزلەردىن چىقىرىلغان يەكۈن بولۇپ، پەقەت مۇشۇ يەكۈنگە ئاساسلانغاندا، ماكان مىقدارى بىلەن زامان مىقدارىنىڭ بېقىندىلىق مۇناسىۋىتىنى "بايان" قىلغىلى بولىدۇ. تېز ھەركەت قىلىدىغان جىسىملارنىڭ ئالاھىدىلىگى ھەركەتنىڭ سۈرئىتى سەۋەبىدىن ئۆزگىرىدىغانلىقىدەك جەريانىدىن ئىبارەت بۇ ۋەزىيە مۇشۇ

نۇقتىنەزەرنى قوغدىغۇچى كىشىلەر تەرىپىدىن بىكار قىلىندى، چۈنكى ئۇلارنىڭ قارىشىچە، بۇ ئالاھىدىلىكلەر (ئىنېرتسىيە، سوزۇلۇشچانلىق قاتارلىقلار)نىڭ ئوزى ھەركەت قىلىپ تۇرىدىغان جىسىملاردا ئوبېكتىپ جەھەتتە بولمايدۇ، بەلكى پەقەت بىر جىسىمنىڭ باشقا جىسىملارغا بولغان ساپ ناشقى مۇناسىۋىتىنى مەلۇم ھىساپلاشنىڭ يەنى ئولچەشنىڭ نەتىجىسى بولىدۇ. **كوپېرنىك***نىڭ سېستىمىسى بىلەن پتولېمېينىڭ سېستىمىسىنىڭ تەڭ دەرىجىلىك ھوقۇقلۇق ئىگە ئىكەنلىگى توغرىسىدىكى يەكۈن كەڭ مەنىدىكى نىسبىلىك نەزەريىسىنى شەكىللۇزلىق بىلەن ئىزاھلاشقا ئاساسەن چىقىرىلغان. بۇ ھوكۇم تۇپتىن خاتا، چۈنكى ئۇ قۇياش سېستىمىسىنىڭ ماددى جەھەتتىكى، كېلىپ چىقىش جەھەتتىكى بىرلىگىنى ئىنكار قىلدى؛ ئۇ يەنە باشقا بەزى ناتوغرا يەكۈنلەرنى، مەسىلەن، يېراق ئاسمان جىسىملىرى (ئايلىنىۋاتقان) يەر شارىنىڭ ھەركىتىگە نىسبەتەن چەكسىز تېزلىككە ئىگە دېگەندەك ئوخشاش يەكۈنلەرنى چىقاردى. ئىدىيالىست پەيلاسوپلار نىسبىلىك نەزەريىسى توغرىسىدىكى ئىدىيالىستىك ئىزاھاتلارغا چىڭ ئېسىلىۋالىدۇ، ئۇلار ئارىسىدىكى بەزى كىشىلەر ھ ئولچەملىك ماكان چىنلىقى، ئالەمنىڭ چەكلىكلىگى ۋە باشقىلارغا ئوخشاش قىلچە ئاساسسىز ھوكۇملەر توغرىسىدا جويلۇشتى. بۇ مەسىلارىدىن، ئىدىيالىزمنىڭ توغرا، ئىلغار ئەنىكا نەزەريىسىنى قانداق بۇرمىلايدىغانلىقىنى ۋە ئۇنىڭدىن قانداق پايدىلىنىدىغانلىقىنى كورۈۋالغىلى بولىدۇ. ماتېرىيالىست ئەنىكلار ۋە پەيلاسوپلار "ئەنىكلىق" ئىدىيالىستلارنىڭ نۇرغۇن خاتا ھوكۇملىرىگە رەددىيە بەردى. لېكىن نىسبىلىك نەزەريىسىنى ئۇزۇل-كېسىل، دىيالېكتىك ماتېرىيالىزملىق نۇقتىنەزەر ئارقىلىق دەللەش، ئۇنىڭ بۇنىڭدىن كېيىنكى تەرەققىيات يولىنى شەرھىلەش ۋەزىپىلىرى تېخى ھەل بولمىدى.

نىتسشې، فرىدرىخ Ницше, Фридрих 尼采, 弗里德里希 (1844—1900) گېرمانىيەنىڭ ئەكسىيەتچى ئىدىيالىست پەيلاسوپ، بۇرژۇئازىيەنىڭ ئېكسپىلاتاتسىيە ۋە تاجاۋۇزچىلىق قىلمىشىنىڭ ئاشكارا ئاقلىغۇچىسى، فاشىست "مۇتەپەككۇر"لارنىڭ پېشۋاسى. نىتسشې پەلسەپىسىـكاپىتالىزىم جاھانگىرلىك باسقۇچىغا كىرگەن دەۋردە شەكىللەنگەن، بۇرژۇئا ئىدىيىسىنىڭ سىنىپىي زىددىيەتلەرنىڭ ئوتكۇرلىشىشىگە، ئىشچىلار سىنىپىنىڭ سىياسى ئاكتىپلىغىنىڭ ئوسۇشىگە ۋە سوتسىيالىزم ئىدىيىسىنىڭ تارقىلىشىغا بولغان ئەكسىيەتچىلىگى. نىتسشې پۈتۈن دۇنياقارىشىغا "ئىنقـلاۋىي روھ"قا ۋە خەلق ئاممىسىغا بولغان ئوچمەنلىك سىڭگەن. ئۇ ئەمگەكنى نومۇس دەپ قارىغان، ئۇنىڭ پىكرىچە، قۇل قىلىش "مەدەنىيەتنىڭ ماھىيىتى" ئىمىش، ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىش بولسا "بارلىق جانلىقلارنىڭ ماھىيىتى" بىلەن باغلىنىشلىقمىش؛ نىتسشې خەلق ئاممىسىنى "قۇللار"، "ھايۋانلار" دەپ قارىغان، سوتسىيالىزم ئىدىيىسىگە غالجىرلىق بىلەن قارشى تۇرغان، ئىشچىلار ئۈيۈشمىسىنىڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرغانلىغى، ئىشچىلارنىڭ سايلام ھوقۇقىدىن بەھرىمەن بولغانلىغى ئۈنى چىچاڭشىتىۋەتكەن. ئۇنىڭ بارلىق پىكرى ـ خىيالى "ساقلانغىلى بولمايدىغاندەك تۇرغان ئىنقىلاپ"نىڭ پارتلىشىغا جېنىنىڭ بىرىنچە توسقۇنلۇق قىلىشتىلا بولغان. ئۇ مۇشۇ نۇقتىنەزىرىنى ئاساس قىلىپ، "بارلىق قىممەتلىك نەرسىلەرگە بېگىۋالشتىن باشقا بەرمەكچى بولغان". ئەركىن بۇرژۇئازىيە ئىدىولوگىيىسىنىڭ مىزانلىرىنى، ئەقىل ئەلاچىلىغى پەلسەپىسىنى، ئەنئەنىۋى ئەخلاق ئۆلىمىنى ۋە خرىستىيان ئەقىدىلىرىنى بېگىۋالشتىن تەكشۈرمەكچى بولغان. نىتسشې بۇلارنىڭ ھەممىسى پەقەت كۆرەش ئىراـدىتىلا ئاجىزلاشتۇرىدۇ، ئەمما كۇنسايىن ئورلەۋاتقان ئىنقىلاۋىي ھەرىكەتنى باستۇرالمايدۇ دەپ ھىساپلىدى. شۇڭا ئۇ ئىنتايىن ياۋۇز

بولغان. ئىنسانىيەرۋەرلىكىگە، دېموكراتىزىمغا قارشى بولغان، نومۇسسىز ئەخلاق ئىنكارچىلىغى پىرىنسىپىنى ئەنئەنىۋى ساختا بۇرژۇئا ئىدىئولوگىيىسىگە قارشى قويىدى. ئۇ ئەمگەكچىلەرنى ئىنتا-ئەتمەن قىلىپ تەربىيىلەيدىغان ئىدىئولوگىيە ("قوللۇق ئەخلاق")نى "لويىلار تەبىقىسى"نى تەربىيىلەيدىغان ئىدىئولوگىيە ("لويىلىق ئەخلاقى")دىن قاتتىق پەرقلەندۈردى.

نىسبىنلىق پەلسەپىسى ــ **ئىرادىچىلىك**". نىسشې ئوبېكتىپ قانۇنىيەتنى ئىنكار قىلىپ، ئىرادە ھەل قىلغۇچ ئەھمىيەتكە ئىگە دەپ ھېسابلىدى. نىسشې "ھوقۇقلۇق ئىرادە" تەبىئەت دۇنياسى ۋە جەمىيەتتە بولىدىغان بارلىق جەريانلارنىڭ ھەركەتلەندۈرگۈچ كۈچى دەپ جاكارلىدى. ئۇ داۋىنىڭ "ياشاش ئۈچۈن كۈرەش" قانۇنىيىتىنى توقۇپ چىقىپ، بىر تەرەپتىن، بۇ ھەممىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان پىرىنسىپ دېدى، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، "ھوقۇق ئۈچۈن كۈرەش" دېگەن ئۇقۇمنى "ياشاش ئۈچۈن كۈرەش" دېگەن ئۇقۇمنىڭ ئورنىغا دەسسەتتى. ئۇ "لويىلار تەبىقىسى" ئۈچۈن ئۈچىغا چىققان شەخسىيەتچىلىكنى ("ئادەتتىن تاشقىرى كىشى"لەرگە چوقۇنۇشتى) تەرغىب قىلدى، ھېچنىمىدىن تەپ تارتمايدىغان، بارلىق قانۇن قائىدىلىرىنى ۋە ئەخلاق قائىدىلىرىنى كۆزگە ئىلمايدىغان ۋەھشىلەرچە تاجاۋۇزچىلىقنى تەرغىب قىلدى. نىسشې تەبىئەت دۇنياسىدىكى ۋە جەمىيەتتىكى تەرەققىياتنى ئىنكار قىلىپ، "بارلىق شەيئىلەر مەڭگۈ ئەسلىگە قايتىپ تۇرىدۇ" دېگەن ئەپسانە ئارقىلىق ئىلمىي تەرەققىيات نەزىرىيىسىگە قارشى تۇردى، ئۇنىڭ بۇ پىكرى بويىچە، تارىخ ئالغا ئىلگىرىلىمەيدىكەن، بەلكى ئىلگىرى بېسىپ ئوتۇلگەن باسقۇچقا ئۆزلۈكسىز تۇردە قايتىدىكەن.

نىسبىنلىق پەلسەپىسى ئەمگەكچىلەرگە بولغان ئوچمەنلىك بىلەن سۇغىرىلغان ھەم ئۇنىڭدا زورلۇق كۈچىگە ۋە "سېرىق چاچلىق

يىرتقۇچلار"غا چوقۇنۇش مەدھىيىلەنگەن. ئىنسانلارنى ئوچ كورە-دىغان بۇنداق ئەكسىيەتچىل پەلسەپە دەل فاشىستلارنىڭ ئىدىئولو-گىيىسىگە ئۇيغۇن كېلىدۇ. ئىلگىرى گېتلېرچىلار نىسپىيلىك پەلسە-پىسىدىن كەلگەن تۇردە پايدىلانغان ئىدى. بۇگۇنكى كۇندە يەنە جاھانگىرلىكنىڭ فاشىستچە رەسىي مۇتەپەككۇرلىرى ئۇنىڭدىن پايدىلانماقتا.

نيۇتون، ئىسھاق 牛顿, 伊萨克 Ньютон, Исаак (1642—1727) ئۇلۇغ ئەنگلىيە فىزىكى، ئاستىرونومى، ماتېماتىكى ۋە مېخانىكا ئىلمىنىڭ ئاساسچىسى. ئۇ ئالەمنىڭ تارتىشىش كۇچى قانۇنىنى ۋە مېخانىكىنىڭ تۆپ قانۇنىنى كەشپ قىلدى ھەمدە بۇ قانۇنلارغا ئاسا-سەن، ئاسمان جىسىملىرى ھەركىتى نەزىرىيىسىنى ياراتتى. نيۇتون مۇئەييەنلەشتۈرگەن مېخانىكا قانۇنى مۇنداق: (1) ھەرقانداق جىسىم ئەگەر ئۇزىنىڭ ھالىتىنى ئۇزگەرتۈيتىدىغان تاشقى كۇچنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىمىسا، ئۇزىنىڭ جەمجەت ھالىتىنى ياكى تەكشى ئېزلىكتە تۇز سىزىق بويىچە ھەركەت قىلىش ھالىتىنى داۋاملىق ساقلاپ تۇرا-لايدۇ؛ (2) ھەركەت مىقدارىنىڭ ئۇزگىرىشى يىلەن تەسىرنىڭ تاشقى كۇچى ئوك تاناسىپ بولىدۇ ھەمدە بۇ ئۇزگىرىش مۇشۇ تاشقى كۇچ تەسىر قىلغان يونۇلۇش بويىچە بولىدۇ؛ (3) تەسىر يىلەن ئەكس تەسىرنىڭ چوقۇم كېچىكلىگى ئوخشاش بولىدۇ، يونۇلۇش بىر بىرىگە تەتۇر بولىدۇ. نيۇتون بىرىنچى دۇربۇننى ياساپ چىقتى ۋە بىرىنچى قېتىم رەڭگە توغرىسىدىكى ئىلمىي نەزىرىيىنى ئوتتۇ-رىغا قويدى؛ ئۇ قۇياش نۇرىنى رەڭلىك ئىسپېكتىر دەپ تەھلىل قىلدى. نيۇتون؛ نۇر يورۇقلۇق مەنبەسىدىن چىقىقان ئىنتايىن ئۇششاق زەررىلەردىن ھاسىل بولغان دەپ ھىسابلىدى. نيۇتوننىڭ مېخانىكىسىدا ماكان يىلەن زاماننىڭ ئوبېكتىپلىقى ئېتىراپ قىلىندى. ئەمما ئۇلار ماددىدىن ئايرىلىپ تۇرىدۇ دەپ ھىسابلاندى. نيۇتوننىڭ

قارىشچە، ماكان ماددىسىدىن ئايرىلغان ھالدا مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدۇ، ئۇ خۇددى قۇرۇق ساندۇققا ئوخشاش بولۇپ، ئۇ ماددىي جىسىملار بىلەن تولغان. نيۇتوننىڭ قارىشچە، زامانمۇ ئوخشاشلا ماددىغا باغلىق ئەمەس. نيۇتون: خۇدا ئەڭ ئاۋال سەيياردىلەرنى ھەركەتكە كىرگۈزگەن، شۇنىڭ بىلەن ئۇلار قۇياشنى چوربىدەپ ئايلىنىدىغان بولغان، دەپ قارىدى. ئېنگېلس نيۇتوننىڭ ئاشۇنداق ئىدىيالىستىك خاتالىقلىرىنى ۋە ئۇنىڭ پۈتۈن دۇنياقارىشىنىڭ مېتافىزىكىلىق خاراكتېرىنى تەنقىت قىلدى. ئېنگېلىس نىڭ سوزى بىلەن ئېيتقاندا، نيۇتون تەبىي پەندە مېخانىكىچىلىق بىلەن مېتافىزىكا تازا ئىدەپ كەتكەن دەۋرگە ۋەكىللىك قىلدۇ. نيۇتوننىڭ پەلسەپىگە بولۇپمۇ 18 ـ ئەسىردىكى فرانسىيە ماتېرىيالىستلىرىنىڭ نۇقتىنەزىرىگە كورسەتكەن تەسىرى ناھايىتى زور بولدى. نيۇتون مېخانىكىسىنىڭ تەسىرى ئارقىسىدا، ماتېرىيالىزم مېخانىكىلىق يونۇلۇشكە ئىگە بولۇپ قالدى. كونا، مېتافىزىكىلىق ماتېرىيالىزم نيۇتوننىڭ جىسىملارنىڭ ئوتكۈزمەسلىگى ۋە سۇسلىغى، ماسسىنىڭ ھەركەتكە باغلىق ئەمەسلىگى، ماددىنىڭ ماسسىغا بىغىنچاقلىنىدىغانلىغى، ماددىنىڭ ماكان ۋە زامانسىدىن بولۇنۇپ تۇرىدىغانلىغى ۋە باشقىلار توغرىسىدىكى نۇقتىنەزەرلىرىنى قوبۇل قىلدى. 18 ـ ئەسىردىكى ماتېرىيالىزم ھەركەتنى مېخانىكىلىق ھالدا جىسىملارنىڭ ماكانىدا ئورۇن يوتكىشى دەپ چۈشىنىشتىمۇ نيۇتون تەرىپلىگەن ھەركەتنىڭ ئۇچ قانۇنىنى ئاساس قىلغان.

ھازىرقى زامان فىزىكىسى جەھەتتىكى نۇرغۇن ئىلمىي كەشپىياتلار، بولۇپمۇ نىسبىلىك نەزەريىسى ۋە بۇنىڭدىن تېخىمۇ بالدۇر

ئوتكەن **لوباچېۋسكى***نىڭ ھەر خىل كەشپىياتلىرى نېۋتونىڭ قىزىقىش ۋە مۇھاكىمە جەھەتتىكى نۇرغۇن قائىدىلىرىنى يېڭىۋاشتىن تەكشۈرۈپ چىقىش زورۇرىيىتىنى تۇغدۇردى. نېۋتونىڭ مېخانىكىسى پەقەت توۋەن سۈرئەت (نۇرنىڭ سۈرئىتى بىلەن سېلىشتۇرغاندا)لىك جىسىملار ھەركىتىنىلا سۈرەتلەپ بېرىشكە باپ بولۇپ، يۇقۇرى سۈرئەتلىك زەررىلەر ھەركىتى بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولغان ھەر خىل ھادىسىلەرنى چۈشەندۈرۈپ بېرەلمەيتتى. نېۋتونىڭ مېخانىكىسى ئاتومنىڭ ئىچكى قىسمىدىكى ھەر خىل جەريانلارنىمۇ چۈشەندۈرۈپ بېرەلمەيتتى. بۇگۈنكى كۈندە ماكان، زامان (**نىسبىلىك نەزەريىسى***: **زامان ۋە ماكان***غا قارالا) سۈپەت، نۇرنىڭ خاراكتېرى قاتارلىقلار ئوخشىمىسىدىكى نۇقتىنىمۇنەزىرىلەرمۇ ئوزگەردى. نېۋتونىڭ «تەبىئەت پەلسەپىسىدىكى ماتېماتىكا قائىدىلىرى» (1687)، «ئوپتىكا» (1704) دېگەن ئاساسلىق ئەسەرلىرى بار.

«نىمە قىلىش كېرەك؟» «怎么办？» «Что делать?»

لېنىننىڭ 1901 ـ يىلدىن 1902 ـ يىلغىچە يازغان ئەسىرى بولۇپ، 1902 ـ يىل 3 ـ ئايدا چەتئەلدە ـ شتۇتگارتتا ئۇنىڭ قېتىم نەشر قىلىنغان. بۇ كىتابنى يېزىشتىكى مەقسەت خەلقارا سوتسىيال دېموكراتىزم ھەركىتىدىكى ئاغىچىلىق ۋە ئۇنىڭ روسىيەدىكى ئوزگەرگەن ئوڕى ـ "ئىقتىساتۋازلىق"قا قارشى تۇرۇش ئىدى. لېنىننىڭ بۇ ئەسىرى سوۋېت ئىتتىپاقى كومۇنىستىك پارتىيىسى تارىخىدا ۋە خەلقارا كومۇنىزىم تارىخىدا يېڭى بىر دەۋر ئاچتى. ئۇ يېڭى تىپتىكى ماركسىزملىق پارتىيە قۇرۇش كۆرسىتىلگەن غايەت زور رول ئوينىدى. شۇنىڭدەك بۇ پارتىيە ئۈچۈن ئەدەبىيۇى ئاساس پارتىپ بەردى. بۇ كىتاب 5 بابقا بولۇنىدۇ. لېنىن بۇ كىتابنىڭ 1 ـ بابىدا خەلقارا ئاغىچىلىقنى تەنقىد قىلىدۇ. ئۇ، ھەربىي ياۋروپا سوتسىيال دېموكراتلار پارتىيىسى سوتسىيال ئىنقىلابچى پارتىيىدىن سوتسىيال

ئىلھاتچى پارتىيىگە ئايلىنىپ قالدى، دەپ كۆرسەتتى، ئۇنىڭدىن كېيىن يەنە روسىيە "ئىقتىساتۇازلىقى"نىڭ خەلىقارا ئىشچىلار ھەرىكىتىدىكى ئاقمىچىلىق بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىنى ئۇقتۇرۇق قىلدا كۆرسىتىدۇ. مۇشۇ بايتا ئۇ ئىنقىلاۋىي نەزەرىيىنىڭ ئىشچىلار ئىنقىلاۋىي ھەرىكىتىدىكى ئەھمىيىتىنى تالانتلىق ھالدا دەللىلەپ بېرىدۇ. لېنىن ئىلغار نەزەرىيىنىڭ ئىنقىلاۋىي رولىنى، ئاڭلىقلىقنىڭ ئىشچىلار ئىنقىلاۋىي ھەرىكىتىدىكى رولىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ. "ئىنقىلاۋىي نەزەرىيە بولمىسا، ئىنقىلاۋىي ھەرىكەتمۇ بولمايدۇ..... **ئىلغار نەزەرىيىنى قىبلىنامە قىلغان پارتىيىلا ئىلغار جەڭچىلىك رولىنى ئويناپالايدۇ.**" (لېنىن. «نېمە قىلىش كېرەك؟»، 1978 ـ يىل ئۈيغۇرچە نەشرى، 44 ـ، 46 ـ بەتلەر) لېنىن: ئىنقىلاۋىي سوتسىيال دېموكراتلار پارتىيىسى ھازىر ئىقتىسادىي، سىياسى ۋە نەزەرىيە قاتارلىق شەكىللەر ئارقىلىق سىنىپىي كۈرەش ئېلىپ بارماقتا، دەپ كۆرسەتتى. شۇنىڭدەك ئىنقىلاۋىي نەزەرىيىنىڭ روسىيەدىكى ئىنقىلاۋىي ھەرىكىتىگە، روسىيە پۈرولېتارىيات پارتىيىسىگە بولغان ئەھمىيىتىنى ئۇقتۇرۇق ھالدا كۆرسەتتى. ئىككىنچى بايتا ئىستىخىيىلىك بىلەن ئاڭلىقلىقنىڭ ئوزئارا مۇناسىۋىتى تەھلىل قىلىنىدۇ. 3 ـ بايتا ئىشچىلار بىرلەشمىچىلىگى بىلەن سوتسىيال دېموكراتىزمنىڭ سىياسى جەھەتتىكى تۆپ قارىمۇ ـ قارشىلىقى پاش قىلىنىدۇ. لېنىن مۇنداق دەپ كۆرسىتىدۇ: ئىنقىلاۋىي سوتسىيال دېموكراتلار پارتىيىسى سوتسىيالىستىك ئاڭنى ئىستىخىيىلىك ئىشچىلار ھەرىكىتىگە سىڭدۈرۈشى كېرەك. "ئىشچىلارغا سىنىپىي سىياسى ئاڭ **پەقەت سىرتتىن** سىڭدۈرۈلىدۇ، يەنى پەقەت ئىقتىسادىي كۈرەش دائىرىسىنىڭ سىرتىدىن، ئىشچىلارنىڭ زاۋۇت ـ فابرىكا ئىگىلىرى بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى دائىرىسىنىڭ سىرتىدىن سىڭدۈرۈلىدۇ." (نېمە قىلىش كېرەك؟»، 1978 ـ يىل ئۈيغۇرچە نەشرى، 151 ـ بەت) لېنىن

"ئىقتىساتۇازلار"نىڭ قۇيرۇقچىلىقىنى تارمار قىلىدۇ. ئۇ مۇنداق دەپ كۆرسىتىدۇ: كومپارتىيىنىڭ پارتىيىنىڭ رەھبەرلىك رولىنى ئىنكار قىلىش، ئىستىخپىلىكنى ماختىغانداك، ئىشچىلار سىنىپى مۇستەبىت تۈزۈم ۋە بۇرژۇئازىيە ئالدىدا قوراللىنىش قالىدۇ. "ئىشچىلار ھەرىكىتىنىڭ ئىستىخپىلىكلىكىگە بولغان **ھەرقانداق** چوقۇنۇشنىڭ ۋە 'ئاڭلىق تەركىپ'نىڭ رولى يەنى سوتسىيال دېموكراتلار پارتىيەسىنىڭ رولى توغرىسىدىكى ھەرقانداق كەمسىتىش، **كەمسىتكۈچىنىڭ خالاش ـ خالىماسلىقىدىن پۈتۈنلەي قەتئىي نەزەر، بۇرژۇئا ئىدىئولوگىيىسىنىڭ ئىشچىلارغا بولغان تەسىرىنى كۈچەيتىدۇ.**" (يۇقۇرىدىكى كىتاپ، 71 ـ بەت)

"ئىقتىساتۇازلار" پۈرولېتارىيات پارتىيىسىنىڭ مۇستەقىل سىياسىتىگە قارشى چىقىپ، ئىشچىلار سىنىپىنىڭ كاپىتالىستلار بىلەن بولغان ئىقتىسادىي كۈرىشى سىنىپىي كۈرەشنىڭ مۇھىم شەكلى دەپ قەتئىي تەشەببۇس قىلىدۇ. لېنىن "ئىقتىساتۇازلار"نى پاش قىلغاندا مۇنداق دەپ كۆرسەتتىدۇ: ئىشچىلارنىڭ كاپىتالىستلارغا قارشى ئىقتىسادىي كۈرىشى بەزىدە ئۈزلۈكسىزلىك ئەمگەك كۆچىنى سېتىش ئۈچۈن پايدىلىق شارائىتنى قولغا كەلتۈرۈش، ئۈزلۈكسىزلىك ئەمگەك شارائىتىنى ۋە تۈرمۇش شارائىتىنى ياخشىلاش مەقسىدىدە زاۋۇت ـ فابرىكا ئىگىلىرى بىلەن ئېلىپ بارغان كوللېكتىپ كۆرەش بولۇپ، بۇنداق كۆرەش چارىزىمىنى ۋە كاپىتالىزىم تۈزۈمىنى ئاغدۇرۇپ تاشلىيالمايدۇ، كاپىتالىزىمنىڭ قۇللۇق تۈزۈمىدىن قۇتۇلالمايدۇ. "ئىقتىساتۇازلار" تارىخىي ماتېرىيالىزىمنىڭ ماددىي تۈرمۇش شارائىتى جەمئىيەت تەرەققىياتىنىڭ ھەركەتلەندۈرگۈچ كۈچى دېگەن قائىدىسىنى چاكىنىلاشتۇرۇپ، ئىشچىلار سىنىپىنىڭ ئىقتىسادىي كۆرەش شەكلى بىرىنچى دەرىجىلىك مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە، دېگەن خۇلاسىنى چىقىرىدۇ. لېنىن بۇنداق سەپسەتىنى بىتچىت

قىلىپ تاشلاپ، پۈرولېتارىيات ھاكىمىيىتىنى تارتىۋالماي تۇرۇپ، ئۇ ئەركىنلىكنى قولغا كەلتۈرەلمەيدۇ، دەپ كۆرسەتمەيدۇ.

لېنىن بۇ كىتابىنىڭ 4-ۋە 5-بابلىرىدا ئىشچىلار ئىنقىلابىي ھەرىكىتى ۋە پۈرولېتارىيات پارتىيىسىنىڭ تەشكىلىي ۋەزىپىسىنى يايان قىلىدۇ. "ئىقتىساتۋازلار"نىڭ تەشكىلىي مەسىلە جەھەتتىكى ئاغىنە چىلىغى پۈتۈنلەي ئۆلارنىڭ ئىدىيە جەھەتتىكى ئاغىنچىلىغى بىلەن مۇناسىۋەتلىك. ئىدىيە جەھەتتىكى ئىختىلاپ، تەشكىلىي جەھەتتىكى چېچىلاڭغۇلۇق، قول ھۈنەرۋەنلىك ئۇسۇلىنى ۋە گۈرۈپپىۋازلىق ئادەتلىرى ئىشچىلار سىنىپىنى چارىسىزلىق ۋە بۆرژۇئازىيىگە قارشى كۈرەشكە ئۈيۈشتۇرۇشتىكى چوڭ توسالغۇ. ئىشچىلار ئىنقىلابىي ھەرىكىتىنىڭ تەرەققىياتى بىرلىككە كەلگەن، جەڭگىۋار ۋە مەركەزلەشكەن بىر پارتىيە قۇرۇشنى تەلەپ قىلىدۇ. لېنىن بۇ كىتابتا روسىيە ئىشچىلار سىنىپىنىڭ نوۋەتتىكى ۋەزىپىلىرىنى ھەل قىلىپ بېرەلەيدىغان، جەڭگىۋار، ئىنقىلابىي ماركسىزىمچە ئىشچىلار پارتىيەسىنى تەشكىل قىلىپ چىقىشتەك ئۇلۇغۋار پىلاننى ئوتتۇرىغا قويىدۇ. لېنىن ئىنقىلابىي ماركسىزىمچىلارنىڭ پۈتۈن روسىيە خاراكتېرلىق سىياسىي گېزىتىنىڭ زور رولىنى چۈشەندۈرۈپ ئوتىدۇ. لېنىنچى «ئۇچقۇن» گېزىتى دەل ئاشۇنداق گېزىت ئىدى، ئۇ ئىدىيە ۋە تەشكىلىي جەھەتلەردە ئىنقىلابىي ماركسىزىمچە پارتىيە قۇرۇش ئۈچۈن ھازىرلىق قىلدى.

لېنىن «نىمە قىلىش كېرەك؟» دېگەن كىتابى ئارقىلىق "ئىقتىساتۋازلار"نىڭ ئاغىنچىلىق ئىدىيىسىگە قاخشاتقۇچ زەربە بەردى. "«نىمە قىلىش كېرەك؟» دېگەن بۇ كىتابنىڭ تارىخىي ئەھمىيىتى شۇ يەردىكى، لېنىن بۇ مەشھۇر ئەسىرىدە:

(1) ماركسىزملىق ئىدىيە تارىخىدا ئاغىنچىلىقنىڭ ئىدىيىۋى مەنبەسىنى بىرىنچى قېتىم ئۈزۈل-كېسىل ئېچىپ بەردى، بۇ مەز-

يەنىك، ئالدى بىلەن، ئىشچىلارنىڭ ھەركىتىنىڭ ئىنتىخىبىلىكلىگىگە چوقۇنۇش ھەم سوتسىيالىستىك ئاڭنىڭ ئىشچىلار ھەركىتىدىكى رولىنى نوۆەتلىتىش ئىكەنلىگىنى كورسىتىپ بەردى؛

(2) نەزىرىيە، ئاڭلىقلىق ۋە پارتىيەنىڭ ئەھمىيىتىنى تېگىشلىك يۇكسەكلىككە كوتىرىپ، ئۇلارنىڭ ئىنتىخىبىلىك بولغان ئىشچىلار ھەركىتىنى ئىنقلاۋىيلاشتۇرغۇچى ۋە ئۇنىڭغا رەھبەرلىك قىلىغۇچى كۈچ ئىكەنلىگىنى كورسىتىپ بەردى؛

(3) ماركسزملىق پارتىيە ئىشچىلار ھەركىتىنىڭ سوتسىيالىزم بىلەن بىرلەشتۇرۇلۇشىدىن ئىبارەت دىگەن ماركسزملىق تۆپ پرىنسىپنى شانلىق تۇردە دەللىلەپ بەردى؛

(4) ماركسزملىق پارتىيەنىڭ ئىدىيۇى ئاساسىنى دانالىق بىلەن تۇزۇپ بەردى." («سوۋېت ئىتتىپاقى كومپارتىيەسى (بولشېۋىكلار) تارىخى قىسقىچە كۇرسى». 1978 ـ يىل ئۇيغۇرچە نەشرى، 80 ـ 81 ـ بەتلەر) «نىمە قىلىش كېرەك؟» دىگەن كىتابتا ئالغا سۇرۇلگەن نەزىرىيۇى پرىنسىپلار كومپارتىيەنىڭ پارتىيەنىڭ ئىدىيۇى ئاساسىدۇر.

نەرسە ئېتىقاتچىلىغى 拜物教 Фетишизм ئايرىم نەرسىگە ئىلاھ دەپ ئېتىقات قىلىدۇ؛ ئۇلارغا سىرلىق، تەبىەتتىن تاشقىرى، ئادەم چۈشىنەلمەيدىغان كۈچ ئاتا قىلىدۇ. دىن تەرەققىياتىنىڭ تۇۋەن ۋە دەسلەپكى باسقۇچىدا، نەرسە ئىلاھى (بۇت) مۇرتىلار چوقۇنىدىغان ئوبيېكتى بولغان. ھەرقانداق دىنىنىڭ ياۇۇزلۇق بىلەن نەرسىگە ئىلاھ دەپ ئېتىقات قىلىدىغان ئالاھىدىلىگى بار (بۇتقا ئىبادەت قىلىش قاتارلىقلار). (**تاۋار ئېتىقاتچىلىغى***غا قارالسۇن).

نەزىرىيە 理论 Теория (گرېكچە θεορία ـ كۇزۇتىش، تەتقىق قىلىش دىگەن سوزدىن كەلگەن) بۇ ياكى ئۇ بىلىم ساھەسىدىكى بىتەكچى ئىدىيىنىڭ سىستىمىسى؛ كىشىلەر تەجرىبىسىنىڭ

يەنىدىسى؛ ئىجتىمائى تارىخىي تۈرمۇش جەريانىدا توپلانغان، تەبىەت دۇنياسى ۋە جەمىيەت توغرىسىدىكى بىلىملەرنىڭ يەنىدىسى (نەزىرىيە ۋە ئەمەلىيەت*كە قارالا).

نەزىرىيە ۋە ئەمەلىيەت 理论和实践 Теория и практика

نەزىرىيە بىلەن ئەمەلىيەتنىڭ ئۆزئارا مۇناسىۋىتى مەسىلىسى پۈتكۈل ماركسزىم پېنىدىكى، خۇسۇسەن ماركسزىملىق بىلىش نەزىرىيىسىدىكى بىر تۈپ مەسىلە. ماركسزىم نەزىرىيە بىلەن ئەمەلىيەتنى نەزىرىيە بىلەن ئەمەلىيەتنىڭ بىر بىرىدىن ئايرىپ تاشلىغىلى بولمايدىغان باغلىنىشى ۋە ئۆزئارا تەسىر كۆرسىتىشى جەھەتتىن كۆزىتىدۇ. شۇنىڭدەك ماركسزىم ئەمەلىيەت بۇنداق ئۆزئارا تەسىر كۆرسىتىشتە ھەل قىلغۇچ ئەھمىيەتكە ئىگە تەرەپ دەپ ھىساپلايدۇ. ئەمەلىيەتنى كىشىلەرنىڭ جەمئىيەتنىڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشى ئۈچۈن زۆرۈر بولغان شارائىتلارنى يارىتىش بولىدا ئېلىپ بارغان بارلىق پائالىيەتلىرىنىڭ يەنىدىسى دەپ چۈشىنىش كېرەك. ماركسزىم ئۈچۈن ئېيتقاندا، ئەمەلىيەت ئالدى بىلەن ماددى ئىشلەپچىقىرىش پائالىيىتىدىن ئىبارەت، چۈنكى جەمئىيەت پەقەت ئاشۇنىڭغا تايىنىپلا مەۋجۇت بولۇپ تۇرالايدۇ، ئۇ كىشىلەر تۈرمۇشنىڭ ئاساسىدۇر. ئەمەلىيەتنىڭ ئەڭ مۇھىم تەركىۋى ئامىللىرىدىن بىرى ھەرقايسى سىنىپ ۋە ھەرقايسى ئىجتىمائى گۇرۇھلارنىڭ ئىنقىلاۋىي ئۇزگەرتىش پائالىيەتلىرى بولۇپ ھىساپلىنىدۇ، بۇنداق پائالىيەتلەرنىڭ مەقسىدى ۋاقتى ئوتۇپ كەتكەن ئىجتىمائى تۈزۈملەرنى يوقىتىش ۋە جەمئىيەتنىڭ يەنمۇ راۋاجلىنىشىغا تۈرتكە بولىدىغان يېڭى، ئىلغار تۈزۈمنى تۈرغۇزۇشتىن ئىبارەت. ئىلمىي نەجرىيىمۇ ئەمەلىيەتنىڭ ئىپادىلىرىدىن بىرى ھىساپلىنىدۇ. نەزىرىيە ئەمەلىيەت ئاساسىدا پىشىپ يېتىلگەن بولىدۇ، شۇنداقلا ئامىنىڭ ئەملى نەجرىبىلىرىنىڭ يېغىنچاقلانغانلىغىنىڭ نەتىجىسى بولۇپ ھىساپلىنىدۇ.

شۇنلاشقا، ئەمەلىيەت بولمايدىكەن، ئىلمىي نەزەرىيە بولمايدۇ ۋە بولۇشمۇ مۇمكىن ئەمەس. ئەمەلىيەت نەزەرىيىنىڭ ئالدىدا مەسىلە قويىدۇ، نەزەرىيە بولسا بۇ مەسىلىگە چوقۇم جاۋاب بېرىشى كېرەك. نەزەرىيە ۋە پەننى ئوز ئالدىغا مۇستەقىل تۇرىدىغان ھادىسە دەپقارىغان قاراش ماركسىزىم بىلەن سىغىشالمايدىغان قاراش تۇر. پەقەت ئەمەلىيەت بىلەن باغلىنىشلىق بولغان، ئەمەلىيەتنىڭ ئېھتىياجى ئوچۇن خىزمەت قىلىدىغان، شۇنىڭدەك ئەمەلىيەتنىڭ سىنىغىنى قوبۇل قىلىدىغان نەزەرىيىلا تۇرمۇشتا مۇستەھكەم يىلتىز تارتالايدۇ. بۇنىڭدىن مۇنداق بىر ماركسىزملىق نۇقتىسىنەزەرنى چىقارغىلى بولىدۇ: "تۇرمۇش، ئەمەلىيەت نۇقتىسىنەزىرى بىلىش نەزەرىيىسىنىڭ بىرىنچى ۋە تۇپ نۇقتىسىنەزىرى بولۇشى كېرەك." (لېنىن. «ماتېرىيالىزم ۋە تەجرىبە تەنقىتچىلىگى»، 1972 ـ يىل ئۇيغۇرچە نەشرى، 245 ـ بەت) ئەمەلىيەتنىڭ ئېھتىياجى، ئەمەلىي پائالىيەتلەرنىڭ ئېھتىياجى ئىلىم ـ پەن ۋە ئىلىم ـ پەن نەزەرىيىسىنىڭ تەرەققىياتى ئوچۇن بۇرۇنمۇ ۋە ھازىرمۇ ھەل قىلغوچ ئەھمىيەتكە ئىگە. مەسىلەن، ئىلىم ـ پەن تەرەققىياتىنىڭ ئالغا دەسلەپكى مەزگىللىرىدە، چارۋىچىلار ۋە دېخانلارنىڭ ئېھتىياجى، دېڭىزچىلىق ئىشلىرىنىڭ ئېھتىياجى ئاسترونومىيە ۋە ماتېماتىكىنى ۋوجۇدقا كەلتۈردى. شەھەرلەر، چوڭ ـ چوڭ قۇرۇلۇشلار ۋە دېڭىز قاتنىشى قاتارلىقلارنىڭ تەرەققىياتى بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولغان ئىشلارنىڭ ئېھتىياجى مېخانىكىنى ۋوجۇدقا كەلتۈردى. ئوتتۇرا ئەسىردىن كېيىن، كاپىتالىستىك ئىشلەپچىقىرىشنىڭ پەيدا بولۇشى ۋە ئۇنىڭ تەرەققىياتى تۇپەيلىدىن، ئىلىم ـ پەن ۋە تەبىئى پەن نەزەرىيىسىنىڭ تەرەققىياتى ئىنتايىن تېز بولدى. "ئەگەر، ئوتتۇرا ئەسىرنىڭ قاراڭغۇ تۇنىدىن كېيىن، پەن ئويلاپ بېقىلمىغان كوچ ـ قۇدرەت بىلەن بىراقلا بېگىۋاشتىن گۈللەندى ھەمدە كارامەت سۈرئەت بىلەن تەرەققى قىلدى،

دېيىلسە، ئۇ ھالدا، بىز بۇ مۇجىزىنى يەنە بىر قېتىم ئىشلەپچىقىرىشقا مەنسۇپ قىلىشىمىز لازىم." (ئېنگېلس، «تەبىئەت دىيالېكتىكىسى»، 1979 ـ يىل ئۇيغۇرچە نەشرى، 315 ـ بەت)

سوتسىيالىزم ئەمەلىيىتى يەنى كاپىتالىستىك قۇلىلاۋق ئۇزۇمىدىن قۇتۇلغان كىشىلەرنىڭ ئەملىي پائالىيەتلىرى ئىلىم ـ پەننىڭ تەرەققىياتى ئۈچۈن كەڭ زېمىن ھازىرلاپ بەردى. سوتسىيالىزم ئىشلارلارنىڭ ئەملىيىتىنىڭ بارلىق ساھەلىرىنىڭ كېڭەيگەنلىكىدىن دېرەك بېرىدۇ. بۇنداق كېڭىيىشنى ئوتمۇشتىكى بىرمۇنچە تارىخىي دەۋرلەرنىڭكىگە سېلىشتۇرغىلى بولمايدۇ. سانائەتنىڭ جۇش ئۇرۇپ راۋاجلانغانلىقى، ئۇششاق دېھقان ئىگىلىكىنىڭ ئەڭ يېڭى يېزا ئىگىلىك تېخنىكىسىنى تارىختا مىسلى كورۇلمىگەن دەرىجىدە ئىشلىتەلەيدىغان غايەت زور كولەملىك سوتسىيالىستىك يېزا ئىگىلىكىگە ئايلانغانلىقى، تەبىەتنى پىلانلىق تۈردە ئۆزگەرتىش خىزمىتىنىڭ مىسلىسىز كەڭ كولەمدە ئېلىپ بېرىلىۋاتقانلىقى، ۋاھاكازالارنىڭ ھەممىسى ئىلىم ـ پەننىڭ ئالدىغا بىرمۇنچە زور مەسىلىلەرنى قويىدى ھەمدە ئۇنىڭدىن ھەل قىلىپ بېرىشنى تەلەپ قىلدى. مەسىلەن، پەقەت **مىچۇرىن تەلىماتى**"نىڭ كولخوز قۇرۇلۇشىنىڭ يېڭى ئەملىيىتى بىلەن بولغان زىچ مۇناسىۋىتىنى كورگەندىلا، ئۇنىڭ غايەت زور كولەمدىكى سوتسىيالىستىك يېزا ئىگىلىكىنىڭ ئېھتىياجى بىلەن بولغان زىچ مۇناسىۋىتىنى كورگەندىلا، ئاندىن ئۇنىڭ مۇۋەپپەقىيەتلىرىنى چۈشەنگىلى بولىدۇ. فىزىكا، خىمىيە، گېنولوگىيە قاتارلىق يەن تارماقلىرى ئۈچۈن ئېيتقاندىمۇ، ئەھۋال پۈتۈنلەي ئوخشاش بولىدۇ.

ئەزىزىيە كىشىلەرنىڭ ئەملىي پائالىيەتلىرى ئاساسىدا بارلىققا كېلىدۇ. لېكىن ئۇ ئەملىيەتكە غايەت زور ئەسىر كورسىتىش كۈچىگە ئىگە. ئەزىزىيە تەجرىبە ۋە ئەملىيەتنىڭ يېتىلىشىگە بولۇپ، ئۇ كىشىلەرگە ئەملىي پائالىيەتلەرنىڭ ئىستىقبالىنى كورسىتىپ بېرىدۇ.

مەسىلەن، ماركسزىم ـ لېنىنزىم نەزەرىيىسى ھەرقايسى ئەل ئىشچىلار ھەركىتىنىڭ يېتەكچى قانۇنىيىتىدۇر. لېكىن، ئىنقىلاۋىي نەزەرىيە بولمايدىكەن، ئىنقىلاۋىي ئەمەلىيەتمۇ بولمايدۇ. ماركسـ ـزىم ـ لېنىنزىم نەزەرىيىسىنىڭ كۆچى شۇ يەردىكى، ئۇ ئىنقىلاۋىي ئەمەلىيەت ۋە جەمئىيەت تارىخىنىڭ تەجرىبىلىرىنى يېتەكچى قىلاپ، كىشىلەرنى ھادىسىلەرنىڭ ئىچكى باغلىنىشىنى ۋە تەرەققىياتنىڭ ئوبېكتىپ قانۇنىيىتىنى كۆرۈۋېلىش، شۇنىڭ بىلەن نوۋەتتىكى ئۆزـ گىرىشنىڭ تەرەققىياتىنى ئېنىق كۆرۈۋېلىش بىلەنلا قالماستىن، بەلكى كەلگۈسىدىكى ئۆزگىرىشنىمۇ تەرەققىياتى ئۈستىدە ھۆكۈم چىقىرىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلىدۇ. ماركسزىم ـ لېنىنزىم نەزەرـ يىسى كىشىلەرنى جەمئىيەت تەرەققىياتىنىڭ نۆرغۇن يىللاردىن كېيىنكى، ھەتتا نەچچە 10 يىلدىن كېيىنكى ئاساسىي يۆزلىنىشىنى ئالدىن كۆرۈش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلىدىغان نەزەرىيە بولغانلىقتىن، ئۇ، كومپارتىيە پارتىيىنى ئەملي پائالىيەتلەرنىڭ ھەقىقى ئىلمىي پىلانىنى تۈزۈپ چىقىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلىدىغان كۆچ بولۇپ ھىسابلىنىدۇ. شۇنداق قىلىپ، نەزەرىيە بىلەن ئەمەلىيەت بىر بىرىنى تولۇقلايدۇ، بىر بىرىنى بېيىتىدۇ. ئىنقىلاۋىي ئەمەلىيەتنىن ئايرىلغان نەزەرىيە قۇرۇق نەزەرىيىدۇر، ئىنقىلاۋىي نەزەرىيىنى ئۆزىگە قىلىنامە قىلمىغان ئەمەلىيەت قارىغۇلارچە ئەمەلىيەتتۇر. نەزەرىيە ئەمەلىيەتنى يېتەكچىلايلا قالماستىن، بەلكى ئەمەلىيەتنىڭ ئالدىدا مېڭىپ، ئەمەلىيەتكە يول كۆرسىتىپ بېرىشى ھەمدە ئەملي پائالىيەت بىلەن شۇغۇللانغۇچى كىشىلەرنى قورالاندۇرۇشى لازىم. پۈزولېتارـ يانىڭ ئۇلۇغ داھىلىرى ماركس، ئېنگېلس، لېنىن، ستالىنلارنىڭ ئەسەرلىرى بىزگە مۇشۇنداق نەزەرىيىنىڭ ئەملي مىسالىرىنى يەنكۈزۈپ بەردى.

ئىككىنچى ئىنتېرناتسىونال ئاقمچىلىرى بولسا تەزىرىيە بىلەن ئەملىيەت ئوتتۇرىسىدا بولۇنۇش پەيدا قىلىدى. ئۇلار ماركسزىم تەزىرىيىسىنىڭ جانلىق ئىنقىلاۋىي روھىنى پۈچەكلەشتۈرۈپ، تەزەررىيىنى ئامېرىنىڭ جانلىق ئىنقىلاۋىي كۈرىشىدىن ئايرىپ تاشلاپ، ئۇنى ئىنقىلاۋىي كۈرەشنىڭ ئەملىيىتى تەرىپىدىن ئاقىدۇرۇپ تاشلاغان بىچارە دوگمىغا ئايلاندۇرۇپ قويدى. تەزىرىيە بىلەن ئەملىيەتنىڭ بىرلىگى سوۋېت ئىتتىپاقى كومپارتىيىسىنىڭ پائالىيەتلىرىدە تازا يۇقۇرى دەرىجىدە ئىپادىلەنىدى. ماركسزىم-لېنىنزىم ئىنقىلاۋىي تەزىرىيە بىلەن ئىنقىلاۋىي ئەملىيەتنىڭ ھەقىقى بىرلىگىدۇر. تەزىرىيە بىلەن ئەملىيەتنىڭ بىرلىگى پۈرولېتارىيات پارتىيىسىنىڭ يولىنى يورۇتۇپ بېرىدىغان ماياك.

ماركسزىم تەزىرىيە بىلەن ئەملىيەتنىڭ بىرلىگىنى دىيالېكتىك تۇردە چۈشىنىدۇ. شۇنداقلا ئۇ بۇنداق بىرلىك ئىچىدىكى زىددىيەت ئامىللىرىنى تەزەررىدە تۇتىدۇ. تەرەققىيات جەريانىدا، يەنى كونا تەزىرىيە، كونا ئەزىرىيە قائىدىلىرى، كونا پەن فورمۇللىرى بىلەن يېڭى ئەملىيەت ماتېرىياللىرى ئوتتۇرىسىدا زىددىيەتلەر قانۇنىيەتلىك ھالدا پەيدا بولۇپ تۇرىدۇ. بۇ زىددىيەتلەر يېڭى ئەملىيەتنى يېڭىچا قىلاش ۋە تەزىرىيە ھەم تەزىرىيە قائىدىلىرىنى يېڭى ئەملىيەتكە ئۇيغۇنلاشتۇرۇش يولى بىلەن ئوگىتىپ تۇرغۇلىدۇ. كىشىلەر ئىگەللىگەن ئەملىيەت ماتېرىياللىرى كونكرېت تارىخىي شارائىتنىڭ چەكلىمىسىگە ئۇچراپ تۇرىدۇ، شۇنداقلا ئۇنى چېكى بار نەرسە دەپ قارىغىلى بولمايدۇ. يېڭى تارىخىي شارائىت ئەملىيەتنى كېڭەيتىپ تۇرىدۇ، كىشىلەرنىڭ ئەملىي پائالىيىتىنىڭ دائىرىسىنى كېڭەيتىپ تۇرىدۇ، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئەملىيەتنىڭ يېڭى ماتېرىيال-لىرىغا ئاساسەن يەزى تەزىرىيە قائىدىلىرىنى قايتىدىن تەكشۈرۈپ

كورۇشنى تەلەپ قىلىدۇ. ئەمىلىيەت ئىلىم-پەن ۋە ئەزىرىسىنى راۋاجلاندۇرۇشنىڭ ئاساسى ۋە مەنبەسى بولۇپلا قالماستىن، بەلكى بىلىشنىڭ ھەقىقەتلىكىنى ئولچەيدىغان بىردىن-بىر ئىلمىي ئولچەم-دۇر (**ھەقىقەتنىڭ ئولچىمى***كە قارالا).

ۋ

ۋاستىپەرەسلىك 工具主义 Инструментализм ئەكسىيەتچىل سۇبيېكتىپ ئىدىيالىزملىق پەلسەپە. **سۇبيى ئىستىمالچىلىق*** نىڭ ھازىرقى زامانىدىكى ئوزگەرگەن ئۇرى، ئۇنىڭ ئاساسچىسى **دېۋۇئى***. ۋاستىپەرەسلىك گەرچە **جېيمس*** نىڭ قىپ-يالىڭاچ دىنىي سىرلىقلاشتۇرۇش ئاساسىدىكى يەكۈنىدىن ۋازكەچكەن بولسىمۇ، لېكىن سۇبيى ئىستىمالچىلىقنىڭ سۇبيېكتىپ ئىدىيالىستىك نەزەرىيىسى ۋە ئۇسۇلىنى پۈتۈنلەي ساقلاپ قالىدۇ ھەمدە بەزى ساھتا پەنىي ئىبارىلەر ۋە ئىجتىمائىي قۇرۇلۇق يولى بىلەن يايىدۇ. ۋاستىپەرەسلىك دىيالېكتىك ماتېرىيالىزم ۋە تارىخىي ماتېرىيالىزم پەلسەپىسىگە ھەمدە ئۇلار تەرىپىدىن ئىسپاتلانغان ئىنقىلاۋىي سىنىپىي كۈرەش نەزەرىيىسى ۋە ئەملىيىتىگە جان-جەھلى بىلەن قارشى تۇرىدۇ. ۋاستىپەرەسلىك، بارلىق ئىدىيالىزمغا ئوخشاشلا، ماددىنىڭ ئوبيېكتىپ چىنلىق ئىكەنلىگىنى ئىنكار قىلىدۇ. ئۇمۇ بېرىكلىچىلىق ۋە ماخىزمغا ئوخشاش، چىنلىقنى ئىدىيالىستىك چۈشەنچىدىكى تەجرىبە بىلەن ئاددىلاشتۇرۇۋېتىدۇ. ۋاستىپەرەسلىك تەبىئەت دۇنياسى بىلەن جەمئىيەتنىڭ ئوبيېكتىپ قانۇنىيىتىنى ئىنكار قىلىدۇ، ھادىسىلەر ئارىسىدىكى ئوبيېكتىپ سەۋەب-نەتىجە باغلىنىشىنى ئىنكار قىلىدۇ، دۇنيا قالايمىقان، ئۇنى پەقەت كىشىلەرنىڭ ئېڭىلا تەرتىپكە سالالايدۇ، دەپ ھىساپلايدۇ. كىشىلەرنىڭ ئىدىيىسى ۋە ئىرادىسى گويا ئاشۇ قالايمىقانچىلىقنى رەتلەپ تەرتىپكە سالارمىش. ۋاستىپەرەسلەر ئىدىيە بىلەن ئۇقۇم چىن نەرسىلەرنىڭ، ريياللىقنىڭ ھەمدە ئۇلارغا خاس

بولغان ئوبيكتىپ تەرەققىيات قانۇنىيەتلىرىنىڭ ئاڭدىكى ئىنكاسى ئىكەنلىگىنى ئىنكار قىلمىدۇ. ۋاستىپەرەسلەرنىڭ قارىشىچە، ئىدىيە، ئۇقۇم دۇنياسى "تەرتىپكە سالغۇچى" ۋاستىدىن باشقا نەرسە ئەمەس. ئۇلار لوگىكىلىق ئۇقۇم، ئىدىيە، پەن قانۇنىيەتلىرى ۋە نەزەرىيىنى سۇبيېكتىپ ئىدىيالىستىك تەرزدە پەقەت "ۋاستە"، "ۋەزىيەتنى تەھلىل قىلىشنىڭ ئاچقۇچى"، "ھەركەت پۈروگراممىسى" دەپلا قارايدۇ. ۋاستىپەرەسلىك لوگىكىنىڭ ۋەزىپىسى "تەجرىبىنى ئاددى ۋە ئۇنۇملۇك ئوزگەرتىش" دەپ ھىسابلايدۇ، شۇنىڭ بىلەن لوگىكىنى ھەقىقى تەبىي پەن تەجرىبىسى ھەم تارىخىي تەجرىبىلەرنى ئويدۇرۇپ چىقىش ۋە بۇرمىلاشنىڭ ۋاستىسى قىلىۋالىدۇ. ۋاستىپەرەسلىك شۇ چاغدىكى شارائىتنا ئەسقاتقانلىكى تەرسىنى ھەقىقەت دەپ بىلىدۇ. ھەقىقەتنى بۇنداق چۈشەندۈرۈش ئىدىيالىستلارغا مونوپول بۇرژۇئازىيە ئۈچۈن پايدىلىق بولغان نەرسىلەرنىڭ ھەممىسىنى ھەقىقەت دەپ جاكالاش ئىمكانىيىتىنى بېرىدۇ، دېمەك، ۋاستىپەرەسلەر دەل مونوپول بۇرژۇئازىيىنىڭ سىنىپىي مەنپەئەتى ئۈچۈن خىزمەت قىلىدۇ. ۋاستىپەرەسلىك "ئىجتىمائى ھەمكارلىق" (يەنى سىنىپىي ھەمكارلىق) نەزەرىيىسى ئارقىلىق سىنىپىي كۈرەش نەزەرىيىسىگە قارشى تۇرىدۇ. ۋاستىپەرەسلىكنىڭ "تەرەققىيات نەزەرىيىسى" بويىچە بولغاندا، ۋاستە مەقسەتنىن مۇھىم، تەرەققىيات بولسا ھەركەت (مەقسەتسىز ھەركەت) جەريانىنىڭ ئوزى بولۇپ چىقىدۇ. ۋاستىپەرەسلەرنىڭ **"مۇۋاپىق بولغانلىقنى ئىسپاتلايدۇ"** دېگەن فورمۇلىسى بارلىق جاھانگىرلىك تەۋەككۇلچىلىكىنىڭ بانىسى.

ۋاستە 中介 Опосредствование ئوبيكتىپ دۇنيانى بىلىشتە قوللىنىلىدىغان ۋاستە دېگەندە تەپەككۇرنىڭ تۈيغۇ ماتېرىياللىرىنى يىغىنچاقلىشى كوزدە تۇتۇلىدۇ. تۈيغۇ ماتېرىياللىرى تاشقى دۇنيا سەزگۈ ئەزالىرىمىزغا تەسىر كورسىتىش ئارقىسىدا كېلىپ

چىقىش بۇاستە نەتىجە، شۇڭا ھىسسى بىلىش بۇاستە بىلىش بولىدۇ، ئابستراكت تەپەككۇر ۋاستىلىك بىلىش بولۇپ، ئۇ تۇيغۇ ماتېرىيالليرىنى، جانلىق بۇاستە كۆزىتىش ماتېرىياللىرىنى ئاساس قىلىدۇ، بۇ ماتېرىياللار بولمىسا، ئابستراكت تەپەككۇرنىڭ بولۇشى مۇمكىن ئەمەس. ئوبېكتىپ رېياللىققا تەتبىقلانغان ۋاستە ھەر بىر شەيئىنىڭ باشقا بىر شەيئى بىلەن باغلىنىشلىق بولىدىغانلىغىنى، مۇشۇنداق باغلىنىش بولغاندىلا شەيئىلەرنىڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرالايدىغانلىغىنى كۆرسىتىدۇ. لېنىن مۇنداق دەپ كۆرسەتكەن ئىدى: ھەممە نەرسە "بىر بىرىنى ۋاستە قىلىدۇ، تۇتىشىپ بىر گەۋدە بولىدۇ، ئۇزگىرىش ئارقىلىق باغلىنىدۇ" («پەلسەپە خاتىرىلىرى»، خەلق نەشرىياتىنىڭ 1956 ـ يىل خەنزۇچە نەشرى، 79 ـ بەت).

ۋېيسمانىزم ـ مورگانىزم 魏斯曼—摩尔根主义 Вейсман-изм-морганизм فىزىولوگىيىدىكى دارۋىنىزمغا قارشى ئەكسىيەتچىل مەزھەپ، ئۇ فىزىولوگ ۋېيسمان (1834ـ1914) بىلەن مورگان (1866ـ1945)نىڭ نامى بىلەن ئاتالغان. ئۇ يېڭى دارۋىنىزم دېگەن ساختا ۋىۋىسكا بىلەن ئوزىنىڭ ئىدىيالستىك ۋە مېتافىزىكىلىق ماھىيىتىنى يوشۇرىدۇ. ۋېيسمانىزم ـ مورگانىزم 19 ـ ئەسىرنىڭ ئاخىرى ۋە 20 ـ ئەسىرنىڭ باشلىرىدا پەيدا بولغان، ئۇ بۇرژۇئا ئىدىيىسىنىڭ ماتېرىيالستىك ماددىي ئورگانىك شەكىل توغرىسىدىكى تەرەققىيات نەزىرىيىسىگە نىسبەتەن ئەكسىيەتچىلىك. ۋېيسمانىزم ـ مورگانىزمچىلار **دارۋىن**"نىڭ شاگىرتى قىلىپ كۆرسىتىپ، دارۋىنىزمىدىكى ئەڭ ئاساسىي نەرسىلەرنى يەنى ئورگانىك جىسىملارنىڭ تەرەققىياتى توغرىسىدىكى ماتېرىيالستىك نەزىرىيە، تەبىئى تاللىنىش توغرىسىدىكى، تاشقى شارائىتنىڭ تەسىرى ئاستىدا ئورگانىك جىسىمدا ۋە ئۇنىڭ ئىرسىيەتلىگىدە ئوزگىرىش پەيدا بولۇشى توغرىسىدىكى تەلىمات ۋە ئىرىشىلگەن تۇرلەرنىڭ

ئەسلىگە تارتىشى توغرىسىدىكى نەزىرىنى تۇرلۈك يوللار بىلەن بۇرمىلىدى.

ۋېيسمانىزىم-مورگانىزىمنىڭ ئاساسى مېندالىنىڭ پەنگە قارشى مېتافىزىكىلىق نەزىريىسىدىن قوبۇل قىلىنغان ئورگانىك جىسىم ئىرسىيەتلىگى ئۈستىدىكى بۇرمىلانغان چۈشەنچىدىن ئىبارەت. ۋېيسمانىزىم-مورگانىزمچىلار ئىرسىيەتلىكنى چۈشەندۈرگەندە تۆرلۈك ئاتالغۇلار (گېن، ھەل قىلغۇچ ئامىل، ئىرسىيەت ئۇلى، تۆيۈقسىز ئۆزگىرىدىغان يوشۇرۇن سۈپەت ۋاھاكازالار)نى قوللانغان بولسىمۇ، لېكىن ۋېيسمانىزىم-مورگانىزمچىلارنىڭ ھەممىسى ئىرسىيەتلىكنى ئورگانىك جىسىمنىڭ بىر خىل ئالاھىدە ماددىسى، ئۇ جىنسىي ھۈجەيرىسىنىڭ خرومۇسومى ئىچىگە جايلاشقان دەپ ھىساپلايدۇ. ۋېيسمانىزىم-مورگانىزمچىلار ئىرسىيەت ماددىسى مەڭگۈ ئۆزگەرمەيدۇ دەپ قارايدۇ. ئۇلارنىڭ قارىشىچە، ئىرسىيەت ماددىسى ئورگانىك جىسىم ياشاۋاتقان تاشقى شارائىتنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىمايدىكەن. مەڭگۈ يېڭى ئىرسىيەت ماددىسى پەيدا بولمايدىكەن. ئەۋلاتتىن-ئەۋلادقا داۋاملىشىدىكەن، ھېچقانداق سۈپەت ئۆزگىرىش بولمايدىكەن. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئىرسىيەت ماددىسىنى بىلگىلى بولمايدىكەن. مۇنداق نەزىريە بويىچە بولغاندا، ئورگانىك جىسىم ئۆزىدا ياغلىنىشى بولمىغان ئىكىكى قىسمىدىن، يەنى مەڭگۈ ئۆزگەرمەيدىغان ئىرسىيەت ماددىسى ۋە چوقۇم ئولىدىغان نەسىدىن تەركىپ تاپىدىكەن. ئورگانىك جىسىمنىڭ تېنى ئىرسىيەت ماددىسىنىڭ ئۆزۈقلۇق شارائىتىدىن، ئۇنىڭ تاشقى پوسىتىدىن ئىبارەت ئىكەن. ئورگانىك جىسىمنىڭ بارلىق ئۆزگىرىشى ۋە ئالاھىدىلىگى ئىرسىيەت ماددىسىغا باغلىق بولىدىكەن. ئورگانىك جىسىم بېشىدىن كەچۈرگەن ھەرقانداق ئۆزگىرىش كېيىنكى ئەۋلات بىلەن مۇناسىۋەتسىز بولىدىكەن، چۈنكى بۇ ئۆزگىرىشلەر مەڭگۈ

ئوزگەرمەيدىغان ئىرسىيەت ماددىسىغا ببرىپ تاقالمايدىكەن. ئورگا-نىك جىسمىنىڭ كېيىن ھاسىل بولغان يېڭى خۇسۇسىيىتى نەسلىگە تارتالمايدىكەن. ۋېيسمانىزىم-مورگانىزمچىلار ئورگانىك جىسم ۋە تۇرلەرنىڭ خىلمۇ-خىللىغىنى ئوزگەرمەس گېننىڭ يېڭىۋاشتىن بىرىكىشى، ئىرسىيەت ماددىسىنىڭ تۇيۇقسىز ئوزگىرىشى قاتارلىقلار بىلەن چۈشەندۈرمەكچى بولىدۇ. بىراق، ۋېيسمانىزىم-مورگانىزم-چىلارنىڭ ھەرقانداق چۈشەنىدۈرۈشى مۇنداق بىر پاكىتنى يەنى ئۇلارنىڭ مەڭگۈ ئوزگەرمەيدىغان ئىرسىيەت ماددىسى ۋە چوقۇم ئولىدىغان تەن توغرىسىدىكى نۇقتىنەزىرى شەكلى ئوزگەرتىلگەن مەڭگۈ تەلىز روھ ۋە چوقۇم ئولىدىغان تەن ئوغرىسىدىكى ئىلاھىيەت نەزىرىيىسىدىن، شەكلى ئوزگەرگەن **ھايات كۈچ نەزىرىيىسى*** دىن باشقا نەرسە ئەمەسلىگىنى پاپالمايدۇ.

ۋېيسمانىزىم-مورگانىزمچىلارنىڭ تۇر ۋە ئورگانىك جىسمنىڭ ئوزگەرمەسلىگى توغرىسىدىكى مېتافىزىكىلىق نۇقتىنەزىرى ئوخشاش بولسىغان شەكىللەر ئارقىلىق ئىپادىلىنىدۇ. گۈگو دې فرىز ۋە مورگان: ئۇرلەردە نەچچە مىڭ يىل داۋامىدا ئوزگىرىش بولمايدۇ، ئەمما بەزى ۋاقىتتا، يەزى نامەلۇم سەۋەبلەر بىلەن تەۋرىنىش ۋە پارتلاش يۈز بېرىدۇ، نەتىجىدە دەرھال تەبىيار يېڭى تۇر پەيدا بولىدۇ، دەپ ھىسابلايدۇ. مورگانىزمچىلار گويا دائىم خوراپ تۇرىدىغان "تۇيۇقسىز ئوزگىرىدىغان يوشۇرۇن سۇپەت" دىگەن تىمىنى ئويدۇرۇپ چىقتى. "تۇيۇقسىز ئوزگىرىدىغان يوشۇرۇن سۇپەت" خوراپ تۇگىگەندىن كېيىن، تەدرىجى تەرەققىيات شۇنىڭ بىلەن تامام بولارمىش. مۇرگانىزمچىلار مۇشۇ ئاساستا تۇرلەر ۋە پۈتكۈل جانلىقلار دۇنياسىنىڭ تەدرىجى تەرەققىياتى تامام بولىدىغانلىغى ھەققىدىكى پەرەزنى تەشۋىق قىلىدۇ. بۇ نەزىرىيە بويىچە بولغاندا، "تۇيۇقسىز ئوزگىرىدىغان يوشۇرۇن سۇپەت" خوراپ تۇگىگەندىن

كېيىن، جانلىق مەۋجۇداتلار مۇقەررەر هالدا هالاك بولىدۇ. بۇ نەزەريە ۋېيسمانىزم ـ مورگانىزم تەلىماتىنىڭ ئىدىيالىستىك ۋە مېتافىزىكىلىق ماهىيىتىنى ئېنىق ئىپادىلەپ بەردى. ۋېيسمانىزم ـ مورگانىزمچىلار هايۋاناتلار ۋە ئوسۇملۇكلەر ئورگانىزمىنى ئوزىنىڭ ياشاۋاتقان شارائىتى بىلەن ئالاقىسى يوق، بىر بىرىگە تەسىر كورسەتمەيدۇ دەپ هىساپلايدۇ، شۇڭا ئۇلار ئورگانىك جىسىم تېپلىرىنىڭ تەرەققىياتىنىڭ هەقىقى ئوبيېكتىپ قانۇنىيىتىنى تولۇق ئېچىپ بېرەلمەيدۇ.

ۋېيسمانىزم ـ مورگانىزمچىلارنىڭ ئۇقتۇمىنەزىرىسىنىڭ خاتالىقى ناهايىتى ئېنىق. هايۋاناتلار ۋە ئوسۇملۇكلەرنى ئۇلار ياشاۋاتقان شارائىتتىن چەتنەپ تۇرۇپ تەتقىق قىلىشقا هەرگىز بولمايدۇ. ياشاش شارائىتىنىڭ ئوزگىرىشى، ئورگانىك جىسىم بىلەن تاشقى شارائىت ئوتتۇرىسىدىكى ماددا ئالمىشىش تېپلىرىنىڭ ئوزگىرىشى مۇقەررەر هالدا ئورگانىك جىسىم ئىرسىيەتلىكىنىڭ ئوزگىرىشىنى پەيدا قىلىدۇ. مۇجۇرىن تەلىماتىنىڭ قارىشچە: ئورگانىكلار دۇنياسىنىڭ تەرەققىيات جەريانى سان ئوزگىرىش جەريانى بولۇپلا قالماستىن، بەلكى سۈپەت ئوزگىرىش جەريانى بولىدۇ، بۇنىڭدا يېڭى ئورگانىك جىسىم تېپلىرى پەيدا بولۇپ تۇرىدۇ. لىسېنكونىڭ تەبىرىگە قارىغاندا، ئىرسىيەتلىك گويا بۇرۇنقى نۇرغۇن ئەۋلاتلارنىڭ ئورگانىك جىسىمى كونۇپ قالغان تاشقى شارائىتىنىڭ ئومۇمىلاشتۇرۇلۇشىدىن ئىبارەت. مۇجۇرىن تەلىماتى بىلەن ۋېيسمانىزم ـ مورگانىزم بىر بىرىگە تۈپتىن قارمۇ ـ قارشى.

ۋېيسمانىزم ـ مورگانىزمنىڭ يەلسەپىۋى ئاساسى كانتىزم، ماخىزم، سۈبىي ئىستىمالچىلىق ۋە باشقا ئىدىيالىزم ئېقىملىرىدىن ئىبارەت. ئىدىيالىستىك يەلسەپىنىڭ بارلىق ئاساسىي كاتېگورىيە ۋە قائىدىلىرىنى، مەسىلەن، ماددى تەرەققىياتنىڭ ئوبيېكتىپ قانۇنىيىتىنى

ئىنكار قىلىش، تاساديپىلىقنى مۇتلەقلەشتۈرۈش، ماتېماتىكىلىق ئويدۇرمىلارنى ھەققى رېياللىقنىڭ ئورنىغا قويۇش، يەنە مەسىلەن، كانت تەلىماتىدىكى شەيئىلەرنى ھادىسە ۋە تۆپ زات دەپ ئايرىپ قويۇش، شەيئىلەرنىڭ ماھىيىتىنى بىلگىلى بولمايدۇ دەپ قاراش ۋە شۇنىڭغا ئوخشاشلارنىڭ ھەممىسىنى ۋېيىمانىزىم ـ مورگانىزمچىلار بىرلوگىيىنى ئىدىيالىستىك ھالدا بۇرمىلاشقا ئىلىنىدۇ. ۋېيىمانىزىم ـ مورگانىزم ئاساسىدا، كاپىتالىزمنى ئاقلايدىغان بۇرژۇئا ساختا پېنى ـ **ئەلا ئەسىل تەلىماتى*** پەيدا بولدى. ۋېيىمانىزىم ـ مورگانىزمدىن ئىلگىرى فاشىستىك ئىرقچىلار پايدىلانغان ئىدى، ھازىر جاھانگىرلىك مۇتەپەككۇرلىرى پايدىلىنىۋاتىدۇ. سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ بەزى بىرلوگلىرىمۇ ۋېيىمانىزىم ـ مورگانىزمنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغان ئىدى. مىچۇرىن تەلىماتى دىيالېكتىك ماتېرىيالىزىم قائىدىلىرىگە ھەمدە سوتسىيالىستىك بىزا ئىگىلىگىنىڭ ئەملىيىتىگە ئاساسەن، ۋېيىمانىزم ـ مورگانىزمنىڭ نەزەرىيە جەھەتتىكى بارلىق بىمەنىلىكىنى ئېچىپ تاشلىدى شۇنداقلا بىزا ئىگىلىك ئەملىيىتى بىلەن شۇغۇللانغۇچىلارنى ھايۋانات ـ لار، ئۇسۇملۇكلەر ھاياتىنىڭ ئوبېكتىپ قانۇنىيەتلىرىنى چۈشىنىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلدى.

ۋىكو، ژامباتتىست 维科，乔巴蒂斯特 Вико, Джамбат- ـتىستا (1744ـ1668) ئىتالىيە بۇرژۇئا ئېستېماتىيەتشۇناسى. ۋىكو ئىنسانلار جەمئىيىتىنىڭ تارىخىنى قانۇنىيەتلىك جەريان دەپ قارىدى. ھەمدە ئۇنى چۈشەندۈرۈشكە ھەرىكەت قىلدى. ئۇ شۇ چاغلاردا دەۋر سۈرگەن، تارىخ ئىلمى خان ـ پادىشالارنىڭ ھوكۈمرانلىغىنى، ئۇرۇشلارنى ۋە قەھرىمانلىقلارنى ئاددىلا تەسۋىرلەشتىن ئىبارەت، دەپ ھىساپلايدىغان ئىدىيىنى ئىرغىتىپ تاشلىدى. ۋىكو پەلسەپە ساھەسىدە ئۇزۇل ـ كېسىل ئەمەس ئىدى. ماتېرىيالىستىك پەلسەپىنىڭ تەسىرى بىلەن، ۋىكو: "ئىدىيە شەيئىگە يانداشىپ

كېلىشى لازىم" دەيدۇ. لېكىن شۇنداق يىلەن بىلىلە ئۇ يەنە ئىلاھ مەۋجۇت دەپ ئېتىراپ قىلىدۇ، ئىلاھ تارىخقا قانۇنىيەت ئاتا قىلغان دەپ ھىساپلايدۇ. لېكىن، ۋىكونىڭ تەلىماتىدا ئىلاھنىڭ رولى مۇشۇنىڭ بىلەنلا چەكلىنىدۇ. ئۇنىڭدىن كېيىن ئىلاھ تارىخنىڭ بېرىشىغا ئارىلاشمايدۇ، ئىنسانلار بولسا ئۆز تەبىئىدىكى ئېچىكى سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن تەرەققى قىلىپ بارىدى. ۋىكو، ئىجتىمائى تۈرمۈش شەكىلىنىڭ تۈرمۈش باسقۇچلىرىنى يەنى بالىلىق، ياشلىق ۋە قىرانلىق دەۋرىنى تەكرارلايدۇ، دەپ ھىساپلايدۇ. ۋىكو ھەر بىر مىللەتكە 3 تەرەققىيات باسقۇچىنى بەلگىلەپ بېرىدۇ: **ئىلاھلىق** باسقۇچى (ئىنسانلارنىڭ بالىلىق دەۋرى) ــ دولەت بولمىغان، كىشىلەر ئېتىقادى ھالەتتىن ئەمدىلا قۇتۇلۇشقا باشلىغان باسقۇچ؛ **قەھرىمانلىق** باسقۇچى (ئىنسانلارنىڭ ياشلىق دەۋرى) ــ دولەت بارلىققا كەلگەن باسقۇچ (ۋىكو يۇنان ۋە رىمدىكى ئاقسۆڭەكلەر جۇمھۇرىيىتىنى، فېئودال ياۋروپادىكى دەسلەپكى مەزگىللەردىكى فېئودالىلىق تۈزۈمنى مۇشۇ باسقۇچقا كىرگۈزىدۇ)؛ **ئىنسانلىق** باسقۇچى (ئىنسانلارنىڭ قىرانلىق دەۋرى) ــ دېموكراتىك تۈزۈم ھوكۈمرانلىقى، پۇقرالارنىڭ ھوقۇقنا باراۋەرلىگى، سىياسى باراۋەرلىك ۋە ئىلىم ــ پەننىڭ گۈللەنىشى بارلىققا كەلگەن باسقۇچ. ئۇنىڭدىن كېيىن، "قىرانلىق دەۋر" دىن "قىرانلىق دەۋر" گە ئوتۇپ، زەئىپلىشىشكە ھەمدە ئېتىقادى ھالەتكە قايتىشقا باشلايدۇ. شۇنىڭدىن كېيىن، تەرەققىياتنىڭ دەۋر قىلىشى يەنە باشقىدىن باشلىنىدۇ. ۋىكونىڭ تارىخنىڭ دەۋر قىلىشى نەزەريىسى تارىخىي جەريانلارنىڭ قانۇنىيەتلىكلىكىنى دەللىلەش يولىدىكى سىناق، ماركسىنچە بولغان ئىجتىمائىيەتنىڭ جەمئىيەت تەرەققىياتى ئىلمى نەزەريىسىنى يەرپا قىلىشقا ھەركەت قىلىپ ئىقتىدارسىز بولۇپ چىقىنلىغىنىڭ ئىپادىسى ئىدى. ھازىرقى زامان ئەكسىيەتچى بۇرژۇئا پەيلاسوپلىرى بۇرژۇئازىيە تۈزۈمىنىڭ ھوكۈمرانـ

لىغنى ئاقىلاش ئۈچۈن تۈرلۈك دەۋر قىلىش نەزەرىيىلىرىدىن پۈتۈن ئەس-يادى بىلەن مەدەت تىلىمەكتە.

ۋىكونىك بەزىبىر ئىدىيىلىرى كېيىنكى چاغلاردا ئىلىم-پەن بايلىغى بولۇپ قالدى. ۋىكو ئىجتىمائى گۈرۈھلارنىڭ كۆرۈنۈشىنىڭ قانۇن ئەندىزىلىرىنى تۈزۈشكە بولغان تەسىرىنى كورسىتىپ بەردى. ماركس: ۋىكو "رىم قانۇن روھىغا نىسبەتەن قانۇن ساھەسىدىكى چاكىنىلارنىڭ قارىشىنىڭ ئەكسىچە بولغان پەلسەپىۋى قاراش....."تا بولدى («ماركس-ئېنگېلس ئەسەرلىرى»، رۇسچە 1-نەشرى، 25-توم، 399-بەت)دەپ يازىدۇ. ۋىكو بىرىنچى بولۇپ، خومېر دىنىڭ ئادەم يوق، دەپ ھىساپلىدى. ئۇ خومېرنىڭ شېرلىرىدىن خەلق ئېڭىنىڭ ئىنكاسىنى بايقايدۇ. ۋىكو دىن ۋە رىۋايەتنىڭ كېلىپ چىقىش مەنبەسى مەسىلىسىنى تىرىشىپ تەتقىق قىلىدۇ، ئۇ: قورقۇش-دىنىي ئېتىقادنىڭ ئەڭ دەسلەپكى مەنبەسى، دەپ يازىدۇ. ماركس: ۋىكونىڭ تەلىماتىدا سېلىشتۇرما تىلشۇناسلىق قائىدىلىرى (گەرچە خىيالەن بولسىمۇ)نىڭ بىخى بار، يەنە كېلىپ ئومۇمەن ئېيتقاندا، ئۇنىڭدا ئۇرغۇن تالانت بىلىنىپ تۇرىدۇ، دەيدۇ. ۋىكو «مىللى ئورتاقلىقنىڭ يېڭى ئىلمى قائىدىلىرى توغرىسىدا» (1725) دېگەن كىتابىدا ئۇزۇنلۇق ئىدىيىسىنى ئىزھار قىلىدۇ. بۇ كىتاب 1940-يىلى ئۇنىڭ قېتىم رۇسچىغا تولۇق تەرجىمە قىلىنىپ نەشر قىلىنغان.

ۋىلياملس، ۋاسىلى روبېرتوۋىچ 威廉斯·瓦西里·罗别尔托维奇 Вильямс, Василий Робертович (1863—1939) سوۋېت ئىنتىپاقىنىڭ مەشھۇر ئالىمى. تۇپراقشۇناس. ئاگرانوم ۋە جەمئىيەت ئەربابى. ۋىلياملىنىڭ ئىلمىي پائالىيىتىنى باشلىغان ۋاقتى دەل دوكۇچايېۋنىڭ تۇپراقنىڭ پەيدا بولۇش ئىلمى مەيدانغا كەلگەن، تۇپراقنىڭ پەيدا بولۇشى ۋە تەدرىجى ئۆزگىرىشى توغرىسىدىكى تۇپ

قانۇنىيەت بارلىققا كەلگەن مەزگىل ئىدى. ۋىليامسنىڭ توھپىسى شۇ يەردىكى، ئۇ دوكۇچايېۋنىڭ تۈپراقىنىڭ پەيدا بولۇش ئىلمىنى ئىجادىي تۈردە راۋاجلاندۇردى. تۈپراقشۇناسلىقتىكى يېڭى بىمولوگ- يىلىك يونۇلۇشنى بەلگىلىدى. بۇنداق بىمولوگىيىلىك يونۇلۇش يېزا

ئىگىلىگىنىڭ ئېھتىياجى بىلەن زىچ باغلانغان، ئۇ بىزنى تۈپراقنىڭ ھوسۇلدارلىغىنى ئۆزلۈكسىز تۈردە ئوستۇرۇشكە يېتەكلەپ، زىرائەتلەرنىڭ ھوسۇلىنى بارغانسېرى ئاشۇرۇش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلدى. ۋىليامس ماركسنىڭ: يەر ئەگەر پەم بىلەن ئىشلىتىلسە، ئۆزلۈكسىز ياخشىلىنىدۇ، دىگەن يولىيورۇغىنى باشتىن-ئاخىر ئوزگە دەستۇر قىلدى.

ۋىليامس دوكۇچايېۋنىڭ تۈپراقنىڭ شەكىللىنىش ئامىللىرى (ئانا تاش، كىلىمات، ھايۋانات ۋە ئوسۇملۇكلەرنىڭ ئورگانىزمى، يەر شەكلى ۋە زېمىن يېشى)غا ئاساسەن، بىولوگىيىلىك ئامىللار (ئالى ئوسۇملۇكلەر، مىكرو ئورگانىزملىق ئوسۇملۇكلەر ۋە ھايۋانلار) نىڭ تۈپراقنىڭ پەيدا بولۇش ۋە تەدرىجى ئوزگىرىپ بېرىش جەريانىدا ئويناۋىدىغان يېتەكچىلىك رولىنى بىرىنچى بولۇپ دەللىلىدى، شۇنىڭدەك كىشىلەرنىڭ تېرىقچىلىق قىلىش ئەملىيىتىنىڭ تۈپراققا بولغان غايەت زور ئوزگەرتىش رولىنىمۇ كورسىتىپ بەردى. ۋىليامسنىڭ تەلىماتى بويىچە، بىر تۈتاش تۈپراق شەكىللىنىش جەريانى: ھاۋا كىلىماتى ۋە گىولوگىيىلىك شەرت-شارائىت ئوزگەر- گەن ئەھۋال ئاستىدا، ئوسۇملۇك تۈركۈملىرىنىڭ قانۇنىيەتلىك ھالدا تەرتىپ بىلەن ئالمىشىشى، تۈپراقنىڭ شەكىللىنىش مەزگىلى ۋە باسقۇچىنىڭ ئالمىشىشنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. ۋىليامس بىر

تۇتاش تۇپراق شەكىللىنىش جەريانىنىڭ ھەرقايسى تەبىي مەزگىل-لىرى (كۆلگە ئايلىنىش مەزگىلى، ئوت-چوپ ئوسۇش مەزگىلى، يايلاق مەزگىلى، چوللۇق مەزگىلى)نى دەللىلىدى. ئۇ يېزا ئىگىلىگى مىكرو بىولوگىيىسىنىڭ مۇۋەپپەقىيەتسىزلىرىدىن پايدىلىنىش ئارقىلىق تۇپراقنىڭ مۇنبەتلىك ھالىتىنى چۈشەنىدۈردى ھەمدە بىوخىمىيە جەريانى تۇپراقنىڭ مۇنبەتلىگىگە ۋە ئوسۇملۇكلەرنىڭ ئوزۇقلىنىشىغا غايەت زور تەسىر كۆرسىتىدۇ دەپ كۆرسەتتى.

ۋىلياملس دوكتۇر يېڭىنىڭ تۇپراق بەلۋىغى توغرىسىدىكى تەلىما-تىنى راۋاجلاندۇرۇپ، تۇپراق شەكىللىنىش جەريانىنىڭ زامان ۋە ماكان جەھەتتىكى ئۇزۇلمىسىزلىگىنىڭ تۇپراقنىڭ مۇتلەق يېشى ۋە نىسبىي يېشى توغرىسىدىكى ئوقۇمنى يەتكۈزۈپ بەرگەنلىگىنى كۆر-سەتتى ھەمدە سوۋېت ئىتتىپاقى تەۋەسىدىكى تۇپراق تىپىنىڭ شەكىللىنىشى ۋە تەدرىجى ئوزگىرىشىنى، بولۇپمۇ قارىچلان بولمىغان تۇپراق بەلۋىغىدىكى تۇپراق تىپىنىڭ شەكىللىنىشىنى ۋە تەدرىجى ئوزگىرىشىنى شەرھىلىدى. ۋىلياملس مۇنداق دەپ ھىساپلايدۇ: تۇپراق شەكىللىنىش جەريانىنىڭ ماھىيىتى ئورگانىك ماددىلارنىڭ ئۇزلۇكسىز بىرىكىشى ۋە پارچىلىنىشىدىن ئىبارەت مۇشۇنداق بىر دىيالېكتىك بىرلىك ۋە زىددىيەت جەريانىدىن ئىبارەت، بۇ جەريان تۇپراق شەكىللىنىشنىڭ سۈرئىتىنى ۋە تۇپراق مۇنبەتلىگىنىڭ ھالە-تىنى بەلگىلەيدۇ. تۇپراق بىولوگىيىلىك دائىرىنىڭ بېقىندا جانلىق مەۋجۇداتى. ھاياتلىق بولمىسا، تۇپراق بولمايدۇ. ۋىلياملس ۋىرنادسكى بىلەن بىر ۋاقىتتا گېولوگىيىلىك چوڭ دەۋر قىلىشنى ئاساس قىلغان خىمىيىلىك ئېلېمېنتلارنىڭ بىولوگىيىلىك دەۋر قىلىش تەلىماتىنى يارىتتى. ماددىنىڭ بىولوگىيىلىك دەۋر قىلىشىنىڭ كېڭىيىشى ۋە بىولوگىيىلىك دائىرىسىنىڭ كېڭىيىشى تۇپراقنىڭ شەكىللىنىش جەريانىنى ئاشۇرىدۇ، ئېلېمېنتلارنىڭ جۇغلىنىشىنى

كويەيتدۇ ھەمدە تۆپراقنىڭ ھوسۇلدارلىغىنى ئاشۇرىدۇ.

ۋىلياس تۆپراقنىڭ ھوسۇلدارلىغىغا مۇناسىۋەتلىك ھالدا: تۆپراقنىڭ ھوسۇلدارلىغى "..... ئوسۇملۇكلەر تۆرمۇشىنىڭ ئوخشاشلا مۇھىم ۋە كەم بولسا بولمايدىغان ئىككى ئامىلى (سۇ بىلەن ئوزۇقلۇق-نەھرىردىن) نى ئېھتىياجلىق بولغان ئەڭ زور مىقداردا بويىچە بىرلا ۋاقىتتا قانىدۇرۇش ئىقتىدارى....."، بۇ ئىككى ئامىل بىرىكمە تۆپراق ئارىسىدا ئەڭ پايدىلىق ماسلىشىدۇ. تۆپراقنىڭ ھوسۇلدارلىغىنى ۋە زىرائەتلەرنىڭ مەھسۇلاتىنى ئۆزلۈكسىز ئاشۇرۇش ئۈچۈن يەر ئاستىلىرى ۋە ئالەم ئاستىلىرىنىڭ پۈتۈن يېغىندىسىغا تەسىر كۆرسىتىش كېرەك. چۈنكى بۇ ھەر خىل شەرت-شارائىتلار-نىڭ قوشۇلمىسى ئورگانىزم بىر پۈتۈن گەۋدە بولۇپ، ئۇنىڭ ئىچىدىكى ھەرقايسى تەركىۋىي قىسىملار ئوزئارا زىچ باغلانغان.

ۋىلياس تۆپراق تۈزۈلمىسىنىڭ يېزا ئىگىلىك ئىلمىدىكى ئەھمىيىتىنى، تۆپراق تۈزۈلمىسى تۆپراقنىڭ مۇھىم ئالاھىدىلىكلىرىدىن بىرى ئىكەنلىگىنى، سۇ شارائىتى ۋە زىرائەتلەرنىڭ مەھسۇلاتىنىڭ مۇقىملىقى ئۇنىڭغا باغلىق بولىدىغانلىغىنى كۆرسىتىپ بەردى. ئۇ كوپ يىللىق ئوت-چوپلەرنىڭ قاراچىلان بولمىغان تۆپراق بەلۋىسىدا ئوۋەتلەشتۈرۈپ تېرىلىشىنىڭ يېزا ئىگىلىك ئىپتىخىسى جەھەتتىكى رولىنى دەللىلىدى. كوپ يىللىق ئوت-چوپ ئوت-چوپنىڭ ئوسۇش جەريانىنى ئىلگىرى سۈرىدۇ. تۆپراق تۈزۈلمىسىنى ياخشىلايدۇ، چىرىندا جۇغلايدۇ. تۆپراقنىڭ فىزىكىلىق ئىقتىدارىنى ۋە يېزا ئىگىلىك خىمىيىسى جەھەتتىكى ئىقتىدارىنى ياخشىلايدۇ.

ۋىلياس ئوت-چوپ ۋە زىرائەت تېرىش ئۈزۈمىنى ئۈزگەندە، دوكۇچايېۋ، سوۋېتوۋ، سىبىرسېۋ، كوستىچېۋ، ئىزمائىلسكىلارنىڭ يېزا ئىگىلىك ئىلمى نۇقتىسىنەزەرلىرىنى ئومۇملاشتۇردى. ئوت-چوپ ۋە زىرائەت تېرىش ئۈزۈمىدە يەرلەرنى ئوغرا ئەگىشەش بەلگىلەندى،

كەڭ ئېتىزلار بويىچە زىرائەتلەرنى نوۋەتلەشتۈرۈپ تېرىش، يەم-خەشەكنى نوۋەتلەشتۈرۈپ تېرىش بەلگىلەندى، چوپلۇكلەر ۋە ئېھاتە ئورمان بەلۋاغلىرىنىڭ ئورنى ئايرىلدى ھەمدە زىرائەتلەر نوۋەتلەشتۈرۈپ تېرىش، جۈملىدىن باشاقلىق ئوسۇملۇكلەر بىلەن پۈرچاق ئائىلىسىدىكى ئوت-چوپلەرنى ئارىلاشتۈرۈپ تېرىش، تۈپراق تېرىقچىلىقى تۈزۈمىنى قوللىنىش، ئورگانىك ئوغۇت ۋە مىنېرال ئوغۇت ئىشلىتىش ھەم زىرائەتلەرنى سۇغىرىشنى بەلگىلىدى. ۋىلىيامىنىڭ تېرىقچىلىق ئىلمى جەھەتتىكى ئىلمىي ئىدىيىسى ۋە ئۇرغۇنلىغان ئەمىلي كورسەتمىلىرى بۈگۈنكى كۈندە يېزا ئىگىلىگىدە قوللىنىلماقتا. ۋىلىيامس تۈپراقنىڭ مۇنبەتلىگى بىلەن زىرائەتلەرنىڭ مەھسۇلاتى ئوتتۇرىسىدىكى دىيالېكتىك ئۇزۇنارا باغلىنىشنى بەلگىلىدى. ئۇنىڭ قارىشىچە، دېخانچىلىقتىن يۇقۇرى مەھسۇلات ئېلىش ۋە چارۇچىلىقنى راۋاجلاندۇرۇش ئۈسۈلى ئەينى ۋاقىتتا تۈپراقنىڭ مۇنبەتلىگىنى ئۇزلۇكسىز ياخشىلاش ئۈسۈلى بولۇپ ھىساپلىنىدۇ.

ۋىلىيامىنىڭ ئىلمىي پائالىيەتلىرى كوپ تەرەپلىمىلىك. ئۇ مۇگان يايلىغى، قاراقۇم رايونى، پامىر تېغى ئېتىگى، سىبىرىيىنىڭ غەربىي قىسمى، ئالتاي تېغى رايونى، ۋولگا دەريالىرى ۋادىسى ۋە غەيرى قاراچىلان توپلىق بەلۋاغىنىڭ تۈپرىغىنى تەكشۈرۈش خىزمىتىگە رەھبەرلىك قىلدى، نەتىجىدە دۇنيا بويىچە ئەڭ زور بولغان ۋىلىيامس تۈپراق يېزا ئىگىلىك ئىلمى مۇزېيى—ئىلمىي يېزا ئىگىلىگىنىڭ ھەقىقى غەزنىسى قۇرۇلدى. ۋىلىيامس موتتىدىل ئىسسىق بەلۋاغ رايونىدا چاي ئوستۈرۈشنى باشلاپ بەرگەن كىشى، يەر سۇغىرىش، ماشىنا-تراكتور بونكىتى ۋە نۇرغۇن ئىلمىي ئاپاراتلارنى ئۇقتۇرۇق ئۇلاق قىلىشنى تەشكىللىگۈچى، سانىسىزلىغان ئىلىم-پەن خادىملىرى، ئاگرانوملار، كوللېكتىپ دېخانلارنىڭ دائىملىق مەسلەھەتچىسى ۋە يېتەكچىسى. ئۇ، يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشنىڭ 3

تارمىغى يەنى زىرائەتلەرنى تېرىپ ئوستۇرۇش، چارۋا مالىلارنى بېقىش ۋە تېرىقچىلىق قىلىش توغرا ماسلىشىش كېرەك. دەپ تەكتلەپ كورسەتىدۇ. ۋىلياملسنىڭ يەكىرى بويىچە، بۇ 3 تارماق بىر بىرىدىن ئايرىلماي باغلىنىپ تۇرىدۇ. ۋىلياملسنىڭ بۇ قائىدىلىرى يېزا ئىگىلىك ئەملىيىتىدە مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە.

ۋىلياملس يېزا ئىگىلىك ئىلمى ۋە ئەملىيەت داۋاملىدا ماركسىزم-لېنىنىزم ئىدىيىسىنى تەشۋىق قىلدى، ئۇ كومپارتىيىلىنىڭ ھەلىيە قىلىشىغا چەكسىز ئىشەنچ باغلىدى. ۋىلياملس تۇيراقسىزلاشقانلا ئەمەس، بەلكى يېزا ئىگىلىكىنىڭ ئۇرغۇن تارماقلىرىنى دىيالېكتىك ماتېرىيالىزىملىق پوزىتسىيە ئارقىلىق يېگىلاشتىن تەكشۈرۈشكە تېرىشىپ، ئەزىزىيە بىلەن ئەملىيەتنىڭ بىرلىگى ئۇچۇن كۈرەش قىلدى. ئۇ مۇنداق دەپ يازىدۇ: "ماتېرىيالىستىك دىيالېكتىكنىڭ غايەت زور تەسىرى مەملىكىتىمىزنىڭ يېزا ئىگىلىك ئىلمىنى ئەزەلدىن بۇيانقى قۇللۇق خاراكتېردىكى ئەنئەنىسىدىن ئاساسەتتىن قۇتۇلدۇرىدى ھەمدە ئاخىرقى چەك ئەزىزىيىسىگە بولغان چوقۇنۇشىنى تۇگەتتى." ئۇ بىر كومپارتىيىچى ئالىم بولۇش سۈيىتى بىلەن، تېرىقچىلىق ئىلمىدىكى بۇرژۇئا ئەكسىيەتچىل ئەزىزىيىلىرى ("يەر ھەققىنىڭ كېمىيىپ بېرىش قانۇنىيىتى"، مېندېل-مورگانىزىمنىڭ مېتافىزىكىلىق ئەزىزىيىسى، "قەدىمىي خاراكتېرلىق" تۇيراق بەلۋىغى ئەزىزىيىسى، "ئاخىرقى چەك" ئەزىزىيىسى، "پۈتۈنلەي قايتۇرۇش" ۋە تېپىز ھەيدەش ئەزىزىيىسى شۇنىڭدەك ئۇنىڭ تېرىش ئەزىزىيىسى قاتارلىقلار)نى ئېچىپ تاشلىدى.

شۇنى كورسىتىپ ئوتۇش كېرەككى، ۋىلياملس ئىلمىي پائالىيەت داۋامىدا زور خاتالىق ئوتكۈزگەن. مەسىلەن، ۋىلياملسنىڭ كۈزدە تېرىلىدىغان دانلىق زىرائەتلەر بىلەن شۇنداقلا قىلىشقان يەرلەر ئوغرىسىدىكى مولچىرى يېتەرسىز بولغانلىقتىن، ئوزىنىڭ ئوت-چوپ

بىلەن زىرائەتلەرنى نوۋەتلەشتۈرۈپ تېرىش تۈزۈمى لايىھىسىنى كورسەتكەندە، يەرلەرنىڭ تۈپراق، ھاۋا كىلىمائى شارائىتىنى تېگىشلىك دەرىجىدە ئەزەرگە ئېلىش بېتەرسىز بولىدى؛ ئۇ بەزى يېزا ئىگىلىك خىمىيىسى ۋە تۈپراقنى ياخشىلاش مەسىلىسىرى (سۇ چىقىرىۋېتىش ۋە مېنىرال ئوغۇتلارنى ئىشلىتىش قاتارلىقلار)نى ناتوغرا چۈشەندۈرگەن.

سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئايرىم ئالىملىرى ۋە ئاگرانومىلىرى ۋىلىيامىنىڭ يېزا ئىگىلىك تەلىماتىدىكى ئايرىم قائىدىلەرنى دوگمىلارچە چۈشەنىدۈرۈپ، ئۇلارنى ئولۇك ھالدا يوتكەپ كېلىپ يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشىدا ئىشلىتىشكە ئۇرۇندى. س ك پ مەركىزىي كومىتېتىنىڭ 1954 ـ يىل 2 ـ 3 ـ ئايدىكى ئومۇمىي يىغىنى مۇنداق دەپ كورسەتتى: ئوت ـ چۆپ ۋە زىرائەتلەرنى تېرىش تۈزۈمى ئولۇك ھالدا قوللىنىلىپ، مەملىكەت ئىچىدىكى ھەرقايسى رايونلارنىڭ ئالاھىدىلىگى نەزەردە تۇتۇلمىغانلىقتىن، دائىلىق زىرائەتلەرنىڭ تېرىلغۇ كولىمى زور دەرىجىدە ئازىيىپ كەتتى، بولۇپمۇ كومىمە قوناق، پۇرچاق زىرائەتلىرى، شال ۋە يەم ـ خەشەك زىرائەتلىرىنىڭ تېرىلغۇ كولىمى زور دەرىجىدە ئازىيىپ كەتتى. يىغىن ئالاقىدار تارماقلارغا تەدبىر قوللىنىپ، ئوت ـ چۆپ ۋە زىرائەت تېرىش تۈزۈمىنى يولغا قويۇش داۋامىدا سادىر قىلغان خاتالىقلارنى تۈگىتىشنى تاپشۇردى. سوۋېت ئىتتىپاقى ئالىملىرىنىڭ ۋەزىپىسى ۋىلىيامىنىڭ مول ئىلمىي مىراسلىرىنى ئىجادىي رەۋىشتە راۋاجلاندۇرۇش، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ئۇنىڭ ئىچىدىكى سوۋېت ئىتتىپاقى ئىلىم ـ پېنى ۋە ئەمەلىيىتىنىڭ ھازىرقى زامان سەۋىيىسىگە ئۆيغۇن كەلمەيدىغان خاتا قائىدىلەرنى باتۇرلۇق بىلەن چىقىرىپ تاشلاشتىن ئىبارەت.

ۋولتېر (فرانسۇا ماري ئاروئې) 伏尔泰 (非朗斯瓦·玛丽·阿鲁埃—1694) Вольтер (Франсуа Мари Аруэ) 阿鲁埃)

1778) 18 ـ ئەسىردە ئوتتۇرا ھەمدە ئاخىرقى فرانسىيە مەرىپەتچىسى. يازغۇچىسى، پەيلاسوپى. ۋولتېر دىنىي جەمئىيەت ۋە فېودالىق تۈزۈمنى ئوتكۇر ھالدا تەنقىت قىلىپ، 18 ـ ئەسىرنىڭ ئاخىرىدىكى فرانسىيە بۇرژۇئا ئىنقىلابىغا ئۇچۇن ئىدىيە جەھەتتە تەييارلىق قىلغان مۇتەپەككۇرلارنىڭ بىرى. ۋولتېر پەلسەپە جەھەتتە **لوك***نىڭ مۇرىدى ئىدى. ۋولتېر تەجرىبە بىلىشنىڭ مەنبەسى، ماددىي بولمىغان ئەقلى زاتنى چۈشەنگىلى بولمايدۇ دەپ ھىساپلايدۇ. لېكىن، ۋولتېر ماتېرىيالىزىم سەۋىيىسىگە كوتىرىلمىگەن. ئۇ باشتىن ـ ئاخىر موتىدىل بولغان بىلگىلى بولماسلىق نەزەرىيىسى تەرەپدارى ۋە تەبىئەت ئىلاھچىلىقى تەرەپدارى بولۇپ كەلدى. دىندىكى سىرلىق ئويغىتىش تەلىماتىنىڭ ئەكسىچە، ئۇ خۇدانىڭ مەۋجۇت ئىكەنلىگىنى ئەقلىچىلىك ئارقىلىق ئىسپاتلاشقا كۈچەپ ئۇرۇنىدۇ. ئۇنىڭ قارىشىچە، خۇدانىڭ مەۋجۇت ئىكەنلىگىنى ئالەم قۇرۇلمىسىنىڭ رەتلىكلىگى ئارقىلىق ئىسپاتلاشقا بولارمىش. ۋولتېر، دىنىنىڭ ئەملىي "پايدىسى" بار: "ئاددىي خەلق"نى چەكلەش، "تەرتىپ"كە كاپالەتلىك قىلىش ئۈچۈن خۇدا زۆرۈر، دەپ قارايدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ۋولتېر يەنە كاتولىك دىنى، خۇراپىلارچە ئىشىنىش، بىر تەرەپلىمە-لىك قاراش ۋە دىنىي تەلۈملىك كىسىلىگە قارشى جەڭچى ئىدى. ۋولتېر مۇستەبىتلىك تۈزۈمىنى تەنقىت قىلغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇ 60 ـ يىللاردىن ئىلگىرى ئىنچىل تۈردە پادىشالىق تۈزۈمىنى ھىمايە قىلىپ كەلگەن ئىدى؛ كېيىن، 3 ـ تەبىقە بىلەن مۇستەبىتلىك تۈزۈم ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەت كەسكىنلەشكەنلىكتىنلا، ۋولتېر پادىشالىق ـ ئاساسىي قانۇنلۇق ئىدىيىسىگە مايىل بولغان ئىدى، ھەتتا جۇمھۇ-

رىيەتنىڭ ئەۋزەللىگى ئۇستىدە توختالغان ئىدى.

ۋولتېرنىڭ پەلسەپىسى زىددىيەتلەرگە تولغان: ئۇ كاتولىك دىنى ۋە راھىپچىلىقنىڭ قاتتىق دەككىسىنى بېرىدۇ، لېكىن يەنە خۇدا مەۋجۇت، دىن زورۇر، دەپ ئېتىراپ قىلىدۇ؛ ئۇ مۇستەبىتلىك تۈزۈمنى تەنقىد قىلىدۇ، لېكىن يەنە "تەرەققىپەرۋەر مۇستەبىتلىك تۈزۈم"نى ئېتىراپ قىلىدۇ. ماركس مۇنداق دەپ يازىدۇ: ۋولتېر ماقالىسىدا دىنىي ئېتىقادنى بىكار قىلىشنى تەشەببۇس قىلىدۇ. لېكىن ماقالىنىڭ ئىزاھاتىدا بولسا دىننى ھىمايە قىلىدۇ. ۋولتېر بۇرژۇئازىيە مۇتەپەككۇرى، ئۇ تەخسىزلىك دۇنياسىدا ئەزەلدىن بار يولغان، ئۇزگەرمەس قانۇنىيەت، دەپ قارايدۇ. ئۇنىڭ "ئاۋام خەلق"نى پەس كۆرۈشىدىن 18-ئەسىردىكى فرانسىيە ئاقارتىش ھەرىكىتىنىڭ سىنىپىي ماھىيىتىنى بىلەلىگىلى بولىدۇ. ۋولتېر ئاقارتىش ھەرىكىتى ئىدىيىسىنىڭ مەشھۇر تارقاتقۇچىسى، ئۇ راھىپچىلىق، كاتولىك دىنى ۋە مۇستەبىت ھاكىمىيەت تەشكىلىي تۈزۈلۈشىنىڭ دەككىسىنى بېرىش ۋە فرانسىيىنىڭ فېوداللىق تۈزۈمىنى پاش قىلىش ئارقىلىق، ئۇز زامانداشلىرىغا ئىنتايىن چوڭ تەسىر كۆرسەتتى. ۋولتېرنىڭ ئاساسىي پەلسەپىۋى ئەسەرلىرى: «پەلسەپە توغرىسىدا خەت ـ چەكىلەر»، «نېۋتوننىڭ پەلسەپە قائىدىلىرى»، «پەلسەپە لۇغىتى»، «سەمىمى ئادەم».

ۋۇجۇتقا كەلمەك 生成 Становление بېگى شەيئىلەرنىڭ پەيدا بولۇش، تەرەققى قىلىش ۋە شەكىللىنىش جەريانى. ۋۇجۇتقا كېلىش ئىدىيىسىنى ھەممىدىن ئاۋال قەدىمقى زامان دىيالېكتىكچىسى **ھېراكلىت*** ئوتتۇرىغا قويدى. **گېگېل*** بۇ ئىدىيىنى راۋاجلاندۇردى، لېكىن ئۇ ئىدىيالىست ئىدى. ئۇ ۋۇجۇتقا كېلىشنى خىيالىكەشلىك بىلەن ۋە ئابستراكت ھالدا چۈشىنىۋېلىپ، ۋۇجۇتقا كېلىشنى تەبىەت دۇنياسىنىڭ ۋۇجۇتقا كېلىشى، ماددىنىڭ ۋۇجۇتقا كېلىشى

دەپ چۈشەنمەستىن. ئۇقۇمنىڭ ژۇجۇتقا كېلىشى دەپ چۈشەندى. ماركسزىم ـ لېنىنزىم پەلسەپىسىنىڭ چۈشەنچىسىدىكى ژۇجۇتنىڭ كېلىش تەبىئەت دۇنياسى ۋە جەمىيەتنىڭ ھەركىتى، ئۇزگىرىشى ھەم راۋاجلىنىشى، يېڭى شەيئىلەرنىڭ قارىمۇ ـ قارشى تەرەپلەرنىڭ كۈرىشى ئارقىلىق پەيدا بولۇشى ۋە كونا شەيئىلەرنىڭ قارىمۇ ـ قارشى تەرەپلەرنىڭ كۈرىشى ئارقىلىق يوقىلىشىدىن ئىبارەت. ژۇجۇتقا كېلىش جەريانىدا، يېڭى، ئىلغار شەيئىلەر باشتىن ـ ئاخىر كونا، زاۋالغا يۈز تۇتقان شەيئىلەر ئۈستىدىن غەلبە قىلىدۇ ھەمدە تۇرمۇش داۋامىدا مۇئەييەنلىشىدۇ.

ۋەتەنپەرۋەرلىك 爱国主义 Патриотизм ۋەتەنپەرۋەر ـ لىك ـ ۋەتەنگە بولغان مۇھەببەت، "ئەسىرلەر مابەينىدە ئۇز ۋەتىنىگە مۇستەھكەم ئورناتقان ئەڭ چوڭقۇر مۇھەببەت" («لېنىن ئەسەرلىرى»، 1956 ـ يىل خەنزۇچە نەشرى، 28 ـ توم، 168 ـ 169 ـ بەتلەر). ۋەتەنپەرۋەرلىك بۇرژۇئا ئىجتىمائىيەتشۇناسلىرى ئېيتقاندەك سىنىق "مىللى روھ" ياكى "ئومۇمى روھ"نىن كېلىپ چىققان ئەمەس، بەلكى مۇئەييەن ئىجتىمائى ئىقتىسادىي شارائىتتىن كېلىپ چىققان. ۋەتەن ـ پەرۋەرلىك ئوخشاش بولمىغان دەۋردە ئوخشاش بولمىغان مەزمۇنغا ئىگە بىر خىل تارىخىي ھادىسە. ۋەتەنپەرۋەرلىك ئىجتىمائى ئاڭنىڭ ئىنتايىن مۇھىم بىر ئامىلى، مىللەت ۋە مىللى دولەت شەكىللىنىۋاتقان دەۋردە، كاپىتالىزمنىڭ ئورلەۋاتقان دەۋرىدە يەنى بۇرژۇئازىيە فېئودالىق تۈزۈم ۋە فېئودالىق بولۇنمنى بۇزۇپ تاشلاپ **مىللەت***نى بىر گەۋدە قىلىپ بىرلەشتۈرگەندە ھەمدە پۈتۈن مىللەتنىڭ ۋەكىلى سۈپىتىدە مەيدانغا چىققاندا، ۋەتەنپەرۋەرلىك ئالاھىدە ئەھمىيەتكە ئىگە بولىدۇ. ئەمما تارىخنىڭ تەرەققىياتى ۋە بۇرژۇئا مىللىتىنىڭ ئىچكى قىسمىدىكى سىنىپلار قارشىلىنىڭ كەسكىنلىشىشىگە ئەگىشىپ، بۇرژۇئا "ۋەتەنپەرۋەرلىگى"نىڭ ساختا قىياپىتى كۆندىن ـ كۈنگە

ئاشكارىلىنىپ چىقىدۇ. بۇرژۇئازىيە "ۋەتەنپەرۋەرلىك" نىقاۋى ئاستىدا، باشقا مىللەتلەرنىڭ زىمىنىنى تارتىۋېلىش سىياسىتىنى يولغا قويىدۇ ھەمدە باشقا مىللەتلەرگە تىشەنمەيدىغان ۋە ئۇلارنى ئوچ كۆرىدىغان زەھەرلەرنى تارقىتىدۇ. بۇرژۇئازىيە ئۆزىنىڭ مەنپەئەتىنى ۋە ئەمگەكچى خەلقنە قارشىقان ھوكۈمرانلىقىنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن، مىللى مەنپەئەتنى سېتىش، ۋەتىنگە ئاسىلىق قىلىشتىن يانمايدۇ: ".....كاپىتال ھەرقايسى مەملىكەتتىكى كاپىتالىستلارنىڭ ئۆزلىرىنىڭ ئەمگەكچى خەلقنە قارشى ئىتتىپاقىنى قوغداش ئىشىنى ۋەتەن ۋە خەلقنىڭ مەنپەئەتىدىن ھەم باشقا ھەرقانداق مەنپەئەتتىن ئۈستۈن قويىدۇ" (ۋلېنىن ئەسەرلىرى»، رۇسچە 4- نەشرى، 27-توم، 330-بەت). ھازىرقى زامان بۇرژۇئازىيىسىنىڭ يۆتۈرى فاتىلام ئۇنىۋېرسىرى ئۆز دولىتىنىڭ مىللى مەنپەئەتىنى ئاشكارا ھالدا ساتماقتا.

ھەقىقى ۋەتەنپەرۋەرلەر ــ ئەمگەكچى خەلق، ئۇلار ئىزچىل تۇردە ئۆز ئېلىنىڭ مىللى مۇستەقىللىقىنىڭ ئەڭ قەتئى قوغدىغۇچىلىرى، ئۇلار چەتئەل تاجاۋۇزچىلىرىغىمۇ قارشى تۇرىدۇ، ئۆز مەملىكىتى بۇرژۇئازىيىسىنىڭ زۇلمىغىمۇ قارشى تۇرىدۇ. ئەمگەكچى ئامما ئۆز ۋەتىنىنىڭ تەقدىرى، ۋەتىنىنىڭ زۇلۇم ۋە ئېكسپىلاتاتسىيىدىن قۇتۇلۇشى ھەم ۋەتىنىنىڭ ھەقىقى گۈللىنىشى ئۈچۈن شەرتسىز شارائىت يارىتىش ــ بۇلارنىڭ ھەممىسى ئۆزى يىلەن قان يىلەن گوشنىڭ مۇناسىۋىتىدەك باغلىنىشلىق ئىكەنلىگىنى ھىس قىلىدۇ. لېنىن 1914-يىلى مۇنداق دەپ يازغان: "بىز بۇيۇك رۇسنىڭ ئويغانغان پۈرولېتارلىرىدا مىللى ئېتىخارلىق تۇيغۇسى قىلچە يوقمۇ؟ ئەلۋەتتە ئۇنداق ئەمەس! بىز ئۆز تىلىمىز ۋە ئۆز ۋەتىنىمىزنى قىزغىن سۆيىمىز، بىز **ۋەتىنىمىز**نىڭ ئەمگەكچىلەر ئىمىسى (يەنى **ۋەتىنىمىز** ئاھالىسىنىڭ ئۈستىدىن ئوقتۇزىنى تەشكىل قىلىدىغان

ئەمگەكچى ئامما) نى دېموكراتىزمچىلار ۋە سوتسىيالىزمچىلارنىڭ ئاڭلىق تۈرمۇشى دەرىجىسىگە كوتۈرۈش ئۈچۈن بارلىق تىرىشچانلىقىمىزنى كورسەتمەكتىمىز. بىز چارپادىشا جاللاتلىرى، ئاق سۇڭەكلەر ۋە كاپىتالىستلارنىڭ گۈزەل ۋەتىنىمىزدە قىلغان زوراۋانلىقىغا، زۇلمى ۋە ھاقارەتلىرىگە چەكسىز ئېچىنماقتىمىز." (ۋلېنىن تالانتلىق ئەسەرلىرى»، خەنزۇچە نەشرى، 2 ـ توم، 610 ـ بەت)

ۋەتەنگە بولغان بۈندىق مۇھەببەت رۇس خەلقى ۋە روسىيەدىكى باشقا مىللەت خەلقلىرىنىڭ قەلبىدە ئىزچىل ياشاپ كەلمەكتە. مۇشۇقەتلىك سىناق يىللاردا، چەتئەل تاجاۋۇزچىلىرى روسىيەگە تاجاۋۇز قىلغان يىللاردا، بۈندىق مۇھەببەت روسىيە خەلقلىرىنىڭ كوكرەك كېرىپ ئوتتۇرىغا چىقىپ، ۋەتەن زېمىنىنى قوغدىشىغا سەۋەپ بولدى. لېكىن ئۇلار دولەتنىڭ خوجايىنى ئەزگۈچىلەر (چار پادىشا ۋە ئۇنىڭ ئەمەلدارلىرى، پومىشىكلار ھەم كاپىتالىستلار) ئىكەنلىگىنى ئۇيغاندا، ۋەتەنگە بولغان بۈندىق مۇھەببەت زور تەسىرگە ئۇچرىدى. ئىشچىلار ۋە دېھقانلار شۇ چاغدىكى ئېچىكى ئىجتىمائىي تۈزۈم ۋە دولەت تۈزۈمىنى ئىچ ـ ئىچىدىن يامان كورەتتى. سوتسىيالىستىك ئىنقىلاپ غەلبە قازانغاندىن كېيىنلا، ۋەتەن زېمىنى ۋە ۋەتەن خەلقىگە بولغان بۈندىق مۇھەببەت ئەمگەكچى خەلقنىڭ ئېڭىدا ئۈزلۈكسىز يېڭى ئىجتىمائىي تۈزۈم ۋە يېڭى دولەتكە بولغان سادىقلىق بىلەن زىچ بىرلەشتۈرۈلدى، چۈنكى يېڭى ئىجتىمائىي تۈزۈم ۋە يېڭى دولەتنى ئۇلارنىڭ ئۆزلىرى ئىشچىلار سىنىپى ۋە كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ رەھبەرلىگىدە قۇرۇپ چىقىقان. ئۇلۇغ ئوكتەبىر سوتسىيالىستىك ئىنقىلابىنىڭ غەلبىسى بىلەن، خەلق دولەتنىڭ خوجايىنى بولۇپ قالدى، دولەتنىڭ بارلىق بايلىغىنىڭ ئىگىسى بولۇپ قالدى. ئەمگەكچى خەلق تۇنجى قېتىم ئۆزىنىڭ ھەقىقى ۋەتىنىگە ئىگە بولدى. بۇ ئاساستا، يېڭى سوۋېت ۋەتەنپەرۋەرلىگى پېتىشىپ چىقتى.

ئۇ سوتسىيالىستىك جەمئىيەتنىڭ بىر خىل قۇدرەتلىك ھەرىكەتلەندۈرگۈچ كۈچىنى ئايلاندى (**سوۋېت ۋەتەنپەرۋەرلىگى**"گە قارالسۇن).

ھازىرقى زامان كاپىتالىستىك دولەتلىرىدە ئوز ۋەتىنىنى قىزغىن سۆيىدىغان ھەقىقى ۋەتەنپەرۋەرلەرنىڭ ئامما، ئۇلار مىللى مۇستەقىللىقنى قولغا كەلتۈرۈش، چەتئەل جاھانگىرلىرىنىڭ ئوز ئىلىنى قۇل قىلىش يولىدىكى بارلىق ئۇرۇنۇشلىرىغا قارشى تۇرۇش يولىدا كۈرەش قىلماقتا.

ئو

ئوبيكت 客体 Объект سۇبيكت ۋە ئوبيكت"قا قارالۇ.

ئوبيكتىپ 客观的 Объективный سۇبيكتىپلىق ئەكسى، ئۇ ئىنسان ئېڭىنىڭ سىرتىدا ۋە ئىنسانلارنىڭ ئېڭىغا باغلىق بولمىغان ھالدا مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدىغان نەرسىلەرنى كۆرسىتىدۇ.

ئوبيكتىپ چىنلىق 客观实在 Объективная реальность ئادەم ئېڭىدىن تاشقىرىدا ۋە ئادەم ئېڭىغا باغلىق بولمىغان ھالدا مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدىغان تەبىئەت دۇنياسى، ماددا. ئىدىيالىزىم ھەقىقى چىنلىق "مۇتلەق ئىدىيە"، ئالۇ، تۆۋغۇ، ئۇقۇم قاتارلىقلار، ماددا دېگەن نەرسە بولسا پەقەت ئىككىلەمچى، بېقىندا ئورۇندىكى، ئىدىيە مەنبەسىدىن ھاسىل بولغان نەرسە سۈپىتىدىلا مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدۇ دەپ دەۋا قىلىدۇ. ماتېرىيالىزىم ئۇنىڭ ئەكسىچە، ماددى دۇنيا ۋە ئۇنىڭ قانۇنىيىتى ئوبيكتىپ چىنلىق بولىدۇ، ئۇلار ئادەم ئېڭىدىن تاشقىرىدا ۋە ئادەم ئېڭىغا باغلىق بولمىغان ھالدا مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدۇ ھەمدە ئادەم ئېڭىدا ئەكس ئېتىدۇ دەپ ھىسابلايدۇ. لېنىن مۇنداق دەپ يازىدۇ: "ماددا—ئوبيكتىپ چىنلىقنى ئىپادىلەيدىغان پەلسەپىۋى كاتېگورىيە، بۇنداق ئوبيكتىپ چىنلىقنى ئادەم ھىس قىلىدۇ، ئۇ بىزنىڭ تۆيغۇمىزغا باغلىق بولمىغان ھالدا مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدۇ، بىزنىڭ تۆيغۇمىز ئۇنىڭدىن كۆپىيە، سۈرەت ئالىدۇ ۋە ئۇنى ئەكس ئەتتۈرىدۇ." («ماتېرىيالىزم ۋە تەجرىبە تەنقىتچىلىكى»، 1972 ـ يىل ئۇيغۇرچە نەشرى، 219 ـ بەت)

ئوبيكتىپ ھەقىقەت 客观真理 Объективная истина

ئوبېكتىپ دۇنيانىڭ ۋە ئوبېكتىپ رىياللىقنىڭ كىشىلەر ئېڭىدىكى ھەم پەن قائىدىلىرىدىكى ئوخشاشلا ئىنكاسى. مەسىلەن: تەبىئى پەننىڭ يەر شارىنىڭ ئىنسانىيەتتىن بۇرۇن مەۋجۇتلۇغى، دۇنيانىڭ ماددىي ئىكەنلىگى، كىشىلەرنىڭ ئېڭە ئارقىسىدىكى قىلىدىغانلىقى ۋاھاكازالار توغرىسىدىكى ھوكۇملىرى ئوبېكتىپ ھەقىقەت بولىدۇ. ئىجتىمائىي ئاڭدىن ئاشقىرى مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدىغان ۋە ئاڭغا باغلىق بولمىغان ئوبېكتىپ دۇنيانى ئىنكار قىلغان ئىكەن، دېمەك ئۇلار ئوبېكتىپ ھەقىقەتنىمۇ ئېتىراپ قىلمايدۇ؛ ئۇلارنىڭ نەزىرىدە، ھەقىقەت مەلۇم خىلدىكى سۇبېكتىپ ۋە ئىختىيارىي نەرسە. ئوبېكتىپ ھەقىقەت مەسىلىسى ئىنتايىن مۇھىم بىر مەسىلە، پەلسەپىدىكى قارىمۇ-قارشى ئىككى لاگىر، ئىككى گۇرۇھ يەنى ماتېرىيالىزىم بىلەن ئىدىيالىزىم بۇ مەسىلە ئۈستىدە ئوتتۇرىشىمۇ ۋە ھازىرمۇ كەسكىن كۈرەش ئېلىپ بارغان ۋە ئېلىپ بارماقتا. ئوبېكتىپ ھەقىقەتنى ئىنكار قىلىش ئىدىيالىستلارنىڭ پەنگە ۋە ئىلمىي بىلىشكە قارشى تۇرۇش، ئېتىقاتچىلىق ۋە راھىبچىلىقنى قوغداش ۋاستىسى. ئوتتۇرىشىكى سۇبېكتىپ ئىدىيالىستلار بولسۇن ياكى ھازىرقى زامان سۇبېكتىپ ئىدىيالىستلىرى بولسۇن، ھەر ئىككىسىلا: سەزگۈ، تەسەۋۋۇر ۋە ئۇقۇم كىشىلەر بىلىشكە "ئاسان" بولسۇن ئۈچۈنلا ياساپ چىققان بەلگە، ئالامەت ۋە قورالدىن ئىبارەت، ئۇلار ئوبېكتىپ شەيئى ۋە ھادىسىلەرنىڭ ئوزمۇنى ئەكس ئەتتۈرمەيدۇ، دەپ ھوكۇم قىلىدۇ. مەسىلەن، ماخزىمىچى **بوگدانوۋ***: ئوبېكتىپ ھەقىقەت يوق ۋە بولۇشىمۇ مۇمكىن ئەمەس، ھەقىقەت "ئىنسان تەجرىبىسىنىڭ ئىدىيە شەكلى—ئىنسان تەجرىبىسىنىڭ تەشكىلىي شەكلى" دىنلا ئىبارەت دەيدۇ. بۇنداق نۇقتىنەزەر بويىچە بولغاندا، كىشىلەرنىڭ ئەڭ غەلىتە خۇراپى قاراشلىرى، مەسىلەن، جىن-ئالۋاستىلارغا ئېتىقات قىلىشىمۇ ھەقىقەت دەپ جاكالاشقا توغرا كېلىدۇ، چۈنكى مۇنداق

ئېتىقائتمۇ "تەجرىبىنىڭ ئىدىيە شەكلى". لېنىن **«ماتېرىيالىزىم ۋە تەجرىبە تەنقىتچىلىگى»** دېگەن كىتابىدا ماخىزمىنىڭ ھەقىقەت نەزەرىيىسىنىڭ ساختىلىغىنى ۋە ئەكسىيەتچىلىگىنى ئېچىپ تاشلاپ، ئۇنىڭ تەبىي يەن بىلەن سەشتا لىايدىغاللىغىنى كۆرسەتكەن ئىدى. لېنىن مۇنداق دەيدۇ: "بوگدانوۋنىڭ ئوبېكتىپ ھەقىقەتنى ئىنكار قىلىشى — بىلگىلى بولماسلىق نەزەرىيىسى ۋە سۇبېكتىپچىلىق..... تەبىي پەنىنىڭ، يەر شارى ئىنسانىيەتنىن بۇرۇن مەۋجۇت ئىدى، دېگەن ھوكىمى ئوبېكتىپ ھەقىقەت. تەبىي پەنىنىڭ بۇ قائىدىسى ماخىزمچىلارنىڭ پەلسەپىسى بىلەن ۋە ئۇلارنىڭ ھەقىقەت توغرىسىدىكى تەلىماتى بىلەن مۇرەسسەلىشەلمەيدۇ: ئەگەر ھەقىقەت ئىنسان تەجرىبىسىنىڭ تەشكىلىي شەكلى بولىدىغان بولسا، ئۇ ھالدا، يەر شارى ھەرقانداق ئىنسان تەجرىبىسىدىن **تاشقىرىدا** مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدۇ، دېگەن ھوكۇمنىڭ ھەقىقەت بولۇشى مۇمكىن ئەمەس." («ماتېرىيالىزىم ۋە تەجرىبە تەنقىتچىلىگى»، 1972 — يىل ئۇيغۇرچە نەشرى، 207 — بەت) ھازىرقى زامان بۇرژۇئا ئىدىيالىستلىرى — سۇبېكتىپ ھەقىقەتنى ئىنكار قىلىشنى ئۆزلىرىنىڭ ئەكسىيەتچىل پەلسەپىسىنىڭ ئاساسىي مەزمۇنى قىلىدۇ. ئۇلار، كىشىنىڭ سەزگۈسى ۋە تەسەۋۋۇرىدىن باشقا ھېچقانداق دۇنيا مەۋجۇت ئەمەس، تاشقى دۇنيا سەزگۈلەرنىڭ قوشۇلمىسىدىنلا ئىبارەت، دېگەن خۇلاسىگە كېلىش ئۈچۈن، ئوبېكتىپ ھەقىقەتنى ئىنكار قىلىش بولسا بىلەن پەندىكى ئەڭ يېڭى ماتېرىياللارنى پىششىقلاپ ئىشلىمەكچى بولىدۇ. "فىزىكىلىق" ئىدىيالىزم ئىلمىي ماتېرىياللارنى پۈتۈنلەي مۇئىنداق ئىدىيالىزم ئاساسىدا "پىششىقلاپ ئىشلەش"نى ئاساس قىلىدۇ. دىيالېكتىك ماتېرىيالىزم مۇنداق ئىدىيالىستىك نەيرەڭلەرنى ئېچىپ تاشلايدۇ ھەمدە ئوبېكتىپ ھەقىقەت توغرىسىدىكى مەسىلە، يەنى

"ئادەم تەسەۋۋۇرلىرىدا سۆبيكتقا باغلىق بولمىغان، ئادەمگە باغلىق بولمىغان، ئىنسانغا باغلىق بولمىغان مەزمۇن بولۇشى مۇمكىنمۇ" (يۇقۇرىدىكى كىتاپ، 205-بەت) دېگەن مەسىلە ئۇستىدە ھەقىقى ئىلمىي مۇھاكىمە ئېلىپ بارىدۇ.

پەن ۋە ئەمەلىيەت شۇنى ئىسپاتلىدىكى، رېئاللىقنى توغرا ئەكس ئەتتۈرگەن ۋە ئەمەلىيەتنىڭ سىنىغىدىن ئوتكەن ھەر بىر ئىلمىي ھەقىقەت ئوبيكتىپ ھەقىقەت بولىدۇ. مەسىلەن، ماركسزىملىق پەلسەپىۋى ماتېرىيالىزىم بىزگە مۇنداق تەلىم بېرىدۇ: ماددا بىلەن ھەركەت بىر بىرىدىن ئاجرالمايدۇ، ھەركەتسىز ماددا بولمايدۇ. ھازىرقى زامان فىزىكىسىنىڭ ئاتوم ۋە ئاتوم ئېنېرگىيىسى توغرىسىدىكى تەلىماتى ماتېرىيالىزىمنىڭ بۇ قائىدىسىنى پۈتۈنلەي ئىسپاتلىدى. ئەمەلىيەت داۋاملىدا ئاتومنىڭ پارچىلىنىش قانۇنىيىتىنى ۋە ئاتوم ئېنېرگىيىسىنى ئىگەللەش بۇ قائىدىنىڭ ھەقىقەتلىكىنىڭ ئالى ئولچىمى. دېمەك ماددا بىلەن ھەركەتنىڭ بىر بىرىدىن ئاجرالمايدىغانلىقى توغرىسىدىكى قائىدە ئوبيكتىپ ھەقىقەت، چۈنكى بۇ قائىدە ئوز ئىچىگە ئالغان مەزمۇن ئوبيكتىپ دۇنيانىڭ ئوزىدىن ئېلىنغان بولۇپ، سۆبيكتقا باغلىق بولمايدۇ.

ماركسزىمنىڭ سوتسىيالىزىم توغرىسىدىكى تەلىماتىمۇ ئوبيكتىپ ھەقىقەت. بۇ تەلىمات ئىنسانىيەت تارىخى تەرەققىياتىنىڭ ئوبيكتىپ قانۇنىيىتىنىڭ ئىپادىسى بولۇپ، ئۇ جەمئىيەت تەرەققىياتىنىڭ بارلىق ئەمەلىيتى تەرىپىدىن ئىسپاتلانغان. سوتسىيالىزىمنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىدىكى غەلبىسى، ھەرقايسى خەلق دېموكراتىيىسى ئەللىرىنىڭ سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇشلىرى، ھەرقايسى ئەللەر خەلقئارا سىنىڭ تېچلىق، دېموكراتىيە ۋە سوتسىيالىزىمنى قولغا كەلتۈرۈش يولىدىكى كۈرەشلىرى—بۇ پاكىتلارنىڭ ھەممىسى ئوبيكتىپ ھەقىقەت. شۇڭا، دىيالېكتىك ماتېرىيالىزىم بىزگە: بىزنىڭ تەجرىبە ۋە ئەمەلىيەتنىڭ

سىنغدىن ئوتكەن تەبىئەت قانۇنىيەتلىرى توغرىسىدىكى بىلىملىرىمىز ئوبېكتىپ ھەقىقەت ئەھمىيىتىگە ئىگە بولغان ھەقىقى بىلىملەر، دەپ تەلىم بېرىدۇ.

"ئوبېكتىپ" ئىدىيالىزم 又**客观"唯心主义** «Объектив-ный» идеализм ئىدىيالىزمنىڭ ئاساسىي ئېقىملىرىدىن بىرى. "ئوبېكتىپ" ئىدىيالىزىم قانداقلىقنى كىشىلەرگە بېقىنمىغان، كىشىلەرنىڭ ئېڭىغا بېقىنمىغان ھالدا مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدىغان سىرلىق ئىدىيىنى ۋە بۇنداق ئىدىيىنىڭ راۋاجلىنىشى داۋامىدا ماددىي دۇنيانىڭ بارلىققا كېلىشىنى ئېتىراپ قىلىدۇ. مەسىلەن، **گېگېل***نىڭ "ئوبېكتىپ" ئىدىيالىزمى ئەنە شۇنداق ئېقىم. بۇنداق ئىدىيە ئەمەلدە مەۋجۇت ئەمەس، ئەلۋەتتە. تەبىئەت دۇنياسىغا ۋە كىشىلەرنىڭ ئېڭىغا بېقىنمايدىغان "ئوبېكتىپ" ئىدىيالىستلارنىڭ قۇرۇق خىيالىدىن، ئېتىقاتچىلىق ۋەز-نەسىھىتىدىن ئىبارەت. بارلىق ئىدىيە ئادەمنىڭ ۋە ئادەمنىڭ ئېڭى تەرىپىدىن بارلىققا كەلگەن. ئىدىيالىزمنىڭ ئەكسىچە، ماتېرىيالىزم بىزگە، ئىدىيە ئوبېكتىپ مەۋجۇت بولغان تاشقى دۇنيانىڭ ۋە تەبىئەتنىڭ ئىنكاسى، دەپ تەلىم بېرىدۇ.

ئوتتۇرا ئەسىر پەلسەپىسى Средневековая **中世纪哲学** философия فېئوداللىق جەمئىيەتنىڭ پەلسەپىسى. دىن ئوتتۇرا ئەسىردە ھوكۈمران ئورۇندا تۇرىدىغان ئىدىئولوگىيە ئىدى. ئۇ چاغدا دىنخانلار ۋە شەھەر ئاھالىسىنىڭ فېئوداللىق ئېكسپلاتاتسىيە تۈزۈمىگە قارشى ھەركىتى ئەينى ۋاقىتتا "كۈپىيار"لىق خاراكتېرىنى ئالغان، يەنى رەسمىي (كاتولىك) دىنىي جەمئىيەتنىن ئىبارەت فېئوداللىق تۈزۈمىنىڭ قورغىنىغا قارشى تۇرۇش خاراكتېرىنى ئالغان ئىدى. ئەڭ ئاۋال خرىستىيان ئەقىدىلىرىنى ئىسپاتلاشقا ئۇرۇنغىنى **پوپچىلىق***ــ"دىنىي جەمئىيەت مۇتۇەرلىرى" پەلسەپىسى بولدى.

دىنىي تارلىق، پەننى بىلىملەرگە بولغان كۆچلۈك ئوچمەنلىك، سىـ
ئىپي زۇلۇمنى ئاقلاش، ساختا تەركى دۇنيالىق چاقىرىقلىرى قاتارلىـ
لارنىڭ ھەممىسى دىنىي جەمئىيەت موتىۋەرلىرى تەلىماتىنىڭ كەم بولسا
بولمايدىغان ئالامەتلىرى ئىدى. دىنىي جەمئىيەت موتىۋەرلىرى تەلىماتـ
نىڭ ۋەكىللىرىدىن بىرى بولغان تېرتۇللىيان (تەخمىنەن 160ـ230):
"بىمەنە بولغانلىقى ئۈچۈن، مەن ئىشەنمەيمەن" دېگەن ئىدى. "ئەۋلىيا"
ئاۋگۇستىن* ئوزىنىڭ سېستىمىسىنى سىرلىق، ئىدىيالىستىك **پېئىي
پلاتونىزم*** ئاساسىدا ئورنىتىپ، راھىبلارنىڭ ھوقۇقسىزلىق دىنسىزـ
لارنىڭ ھوقۇقىدىن ئۈستۈن ئۇرۇندىغانلىقىنى جاكالىدى ھەمدە كاتولىك
دىنى جەمئىيىتى دۇنيانى ئىلكىدە تۇتۇشى لازىم دەپ قارىغان جاھانچىـ
لىق تەشۋىقاتىنى ئېلىپ بارىدى. 8ـ10ـئەسىرلەردە، غەربىي
ياۋروپادا ئوتتۇرا ئەسىر پەلسەپىسىدىكى ئاساسىي مەزھەپلەر **ھەددىس
پەلسەپىسى*** پەيدا بولىدى، ئۇ 11ـئەسىردە **كاتولىك دىنى*** نىڭ
گۈللىنىشى ئاساسىدا ئاخىرقى ھېساپتا مەيدانغا كەلدى. بۇ فېئودال
ھوكۇمران سىنىپلارنىڭ دىنىي ئىدىيالىستىك پەلسەپە مەزھەبى
بولۇپ، ئۇ ئوقۇتۇش سېستىمىسىنى پۈتۈنلەي تىزگىنلىدى. مەدرىس
پەيلاسوپلىرى ئاشۇ ياسالما قەدىمقى زامان ئىدىيالىزم سېستىمـ
سىدىن ھاسىل بولغان كېلىشتۇرمىچىلىكنىڭ ئارىلاشمىسىنى خىرىسـ
تىيان ئەقىدىلىرىنىڭ تەلۈسكە مۇۋاپىقلاشتۇردى. پلاتونىزمنىڭ
تەسىرى دەسلەپتە ئەڭ چوڭ بولغان ئىدى. 13ـئەسىردىن باشلاپ
بۇرمىلانغان ئارىستوتېلىزمنىڭ تەسىرى ئەڭ چوڭ بولدى. لېنىن
مۇنداق دەپ يازغان ئىدى: "راھىبلىق ئارىستوتېل تەلىماتىدىكى
جانلىق نەرسىلەرنى تۇنجۇقتۇردى، لېكىن ئۇنىڭدىكى قېتىپ قالغان
نەرسىلەرنى ئەبەدى ئولمەس قىلدى." («پەلسەپە خاتىرىلىرى»،
خەلق نەشرىياتىنىڭ 1956ـيىل خەلزۇچە نەشرى، 333ـبەت) دىنىي
جەمئىيەتنىكى زاتلار ئارىستوتېلنىڭ لوگىكا ئىلمىنى "ئولۇك مەدرىس

پەلسەپىسى"گە ئايلاندۇردى. پەلسەپە ئىلاھىيەتنىڭ مائىيى ـ دىنىي جەمىيەت مەدرىس پەلسەپىسىنىڭ ئورنى ۋە رولىنى ماڭا مۇشۇنداق بەلگىلىدى. بۇ خىل پەلسەپىنىڭ سىنىپىي ۋەزىپىسى خەلق ئاممىـ سىنى تەسىرلەندۇرۇپ، ئۇلارنى فېئوداللىق ئېكسپىلاتاتسىيە تۈزۈمـ سىنى خۇدانىڭ ئوزى باراتقانلىغىغا ۋە مۇقەددەسلەشتۈرگەنلىگىگە، بۇ تۈزۈمگە قارشى كۈرەش قىلىشنىڭ ئوزى خۇدانىڭ ئىرادىسىگە قارشى توپىلاڭ كوتىرىش بىلەن باراۋەر بولىدىغانلىغىغا ئىشەندۇرۇشـ تىن ئىبارەت ئىدى. مەدرىس پەيلاسوپلىرى ئىنتايىن يۇزە، سۇئىي نەيرەڭلەرنى ئىشلىتىپ، رەسمىي دىنىي جەمىيىتنىڭ ئىدىئولوگىيەـ سىنى دەللىلەشكە ۋە قوغداشقا تۇرۇنىدى. ئۇلار تەجرىبىلەرنى تاشلاپ قويۇپ، قۇرۇق قەلەم مۇنازىرىسى قىلىش ۋە ھەر خىل يالغان نوپۇز ئىگىلىرىنىڭ ماقالىلىرىنى سېلىشتۇرۇش بىلەن شۇغۇللانىدى. توماس **ئاكۋىنا***نىڭ مەدرىس پەلسەپىسى سېستىمىسى ئىنتايىن زور تەسىر قوزغىغان ئىدى. ئۇ ياسالما ئارىستوتېلىزىم ئارقىلىق كاتولىك دىنى ئەقىدىلىرىنى ھەقىقى دەللىلەشكە، فېئودال ھوكۇمرانلىق تۈزۈمىنى "پەلسەپە جەھەتتىن دەللىلەش"كە ئۇرۇنغان ئىدى. 19ـ ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىدا رىم پاپاسى "ئەۋلىيا" تۇماسنىڭ تەلىماتىـ كاتولىك دىنىي جەمىيىتىنىڭ "بىردىن ـ بىر ھەقىقى پەلسەپىسى" دېگەن نېمىنى جاكالىدى. ھازىرقى زامان بۇرژۇئا پەلسەپىسىدىكى ئەڭ ئەدى ئەكسىيەتچى ئۈنسۈرلارمۇ ئاكۋىناغا راسا چوقۇنىدۇ.

ئوتتۇرا ئەسىر پەلسەپىسىدە ھەر خىل مەزھەپلەرنىڭ بارلىققا كېلىشى ۋە ئۇلار ئارىسىدىكى توقۇنۇش تەرەققى قىلغان فېئوداللىق تۈزۈمىنىڭ ئېچكى قىسمىدىكى سىنىپىي كۈرەشنى ئەكس ئەتتۈرىدى. 10ـ ئەسىر ۋە 11ـ ئەسىرلەردە **نامچىلىق*** بىلەن "چىنلىق نەزەرىـ يىسى" (**ئوتتۇرا ئەسىردىكى "چىنلىق نەزەرىيىسى"****گە قارالا) ئوتـ تۇرىسىدا بولغان كۈرەش ئىنتايىن زور ئەھمىيەتكە ئىگە. "چىنلىق

نەزەرىيسى تەرەپدارلىرى": ئومۇمىي ئۇقۇم ياكى "ئۇنۇبرسالىلىق" يەنى مەلۇم روھىي ماھىيەت ياكى يەككە جىسمىدىن ئىلگىرى مەۋجۇت بولغان ئەسلى ھالەت ھەققەتەن مەۋجۇت، دەپ كېسىپ ئېيتىسىدۇ. نامچىلىق تەرەپدارلىرى: پەقەت يەككە، ئايرىم جىسىملا مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدۇ، ئۇنۇبرسالىلىق بولسا ئاددى نام ياكى ئىسىمدىن ئىبارەت، بۇ نام ياكى ئىسىملارنى كىشىلەر يەككە ھادىسىلەرگە بەرگەن دەپ قارايدۇ. نامچىلىق بىلەن "چىنلىق نەزەرىيسى" ئوتتۇرىسىدىكى كۆرەشتە، ئاشۇ دەۋرگە خاس بولغان ئىلاھىيەت تونىدىن چىقىپ، پەلسەپىدىكى ئىككى ئاساسىي مەزھەپنىڭ يەنى ماتېرىيالىزىم بىلەن ئىدىيالىزىمنىڭ چېگرىسى كورۇنۇشكە باشلىدى. نامچىلىق ماتېرىيالىزىمنىڭ ئەڭ دەسلەپكى ئىپادىسى ئىدى. لېنىن مۇنداق دەپ كورسىتىدۇ: "ئوتتۇرا ئەسىردىكى نامچىلىق تەرەپدارلىرى بىلەن چىنلىق نەزەرىيسى تەرەپدارلىرى ئوتتۇرىسىدىكى كۆرەشنىڭ ماتېرىيالىستلار بىلەن ئىدىيالىستلار ئوتتۇرىسىدىكى كۆرەشكە ئوخشايدىغان جايلىرى بار....." («لېنىن ئەسەرلىرى»، رۇسچە 4-نەشرى، 20-توم، 173-بەت). رەسمىي دىنىي جەمئىيەتكە قارشى مەيدانغا تۇرغان نامچىلىق-تەجرىبە بىلىملىرىگە ۋە مەلۇم دەرىجىدىكى ئەركىن پىكىرگە تەشنا بولغان يېڭىدىن گۈللەنگەن شەھەر قول سانائىتى ۋە سودا قاتلىمىنىڭ ئىدىئولوگىيىسىنىڭ ئالاھىدە ئىنكاسى. بۇ پىكىر ئېقىمى **گابېلىار***نىڭ تەلىماتىدا ئىپادىلەندى. يۇقۇرىدا بايان قىلىنغان بۇ ئىجتىمائى كۆچىلەر تەبىي پەن ۋە ماتېماتىكىنى، يەنى رەسمىي مەدرىس پەلسەپىسى ۋەكىللىرى پۈتۈنلەي مەنسىتمىگەن پەننى تەتقىق قىلىش ھەۋىسىنى قوزغىدى. ئەنگلىسىيە ئىقتىسات تېز تەرەققى قىلغان ۋە سىنىپىي كۆرەش ئوتكۇرلەشكەن ئاساستا، شۇ چاغدا ئىلغار بولغان روجېر **بېكون*** تەلىماتى پەيدا بولدى. ر.بېكون تەبىي پەن ۋە تېخنىكا مەسىلە-

لىرىكە ئالاھىدە دىققەت قىلىدى. ئۇ ئوزىنىڭ ئىلغار ئۇقتۇمىنى زىرى سەۋەبلىك كاتولىك دىنى جەمئىيىتىنىڭ زىيانكەشلىكىگە ۋە ھۆجۇمىغا ئۇچرىدى. نامچىلىق تەرەپدارلىرىنىڭ تەلىماتىدىمۇ مۇجمەل ماتېرىيالىستىك خاھىش بار ئىدى. دۇنىس سكوت (تەخمىنەن 1265—1308) ماددىنىڭ بىكىر قىلىش ئىقتىدارىنى "قىياس قىلىپ بولمايدىغان" خۇدانىڭ ئىرادىسى دەپ چۈشەندۈرۈش بىلەن بىر ۋاقىتتا، يەلسەپىنى چۈشەپ ئۇرغان ئىلاھىيەت زەنجىرىنى چېقىپ تاشلاشقا ئۇرۇنغان ئىدى. بۇ خاھىشلار نامچىلىق تەرەپدارلىرىدىن ۋىلىيام **ئوككام*** نىڭ تەلىماتىدا ئەڭ يۇقۇرى تەرەققىياتقا ئېرىشتى. ئوككام پادىشا ۋە تەرەققىپەرۋەر شەھەر ئاھالىسى (ئۇلار قارا‌قچىلارچە ئاتالغانلارغا ئوچ ئىدى ھەمدە راھىپلارنىڭ زوراۋانلىق كۆچلىرىنى ئاجىزلاشتىشقا ئۇرۇنغان ئىدى) تەرەپتە تۇرۇپ، رىم پاپاسىغا كۆچمەنلىك بېرىچە قارشى تۇردى.

كېيىن مەدرىس يەلسەپىسى ئاخىر پارچىلاندى. ئەمما ھەر خىل ئەشەددى ئەكسىيەتچى ئۇنسۇرلار ئۇزاق ۋاقىتلارغىچە يەنىلا ئۇنىڭ مۇرىدىسىنى تەربىلىدۇرۇشكە ئۇرۇندى. مەدرىس يەلسەپىسى ئوتتۇرا ئەسىر يەلسەپىسىدە ھوكۇمران ئورۇندا تۇرىدىغان مەزھەپ بولسىمۇ، لېكىن بىردىن-بىر مەزھەپ ئەمەس ئىدى. شۇ چاغدا، بىلىشنى ئادەمنىڭ بىۋاستە "ئىدىرىكى" ياكى ئادەمنىڭ روھىنىڭ ئىلاھنىڭ مەنبەسى بىلەن "قوشۇلۇشى" دەپ خۇلاسىلىغان ھەر خىل سىرلىقلاشتۇرۇش تەلىماتلىرىنىڭمۇ مەلۇم تەسىرى بولغان ئىدى، بولۇپمۇ "باشقا دىنىدارلار" تارىسىدا شۇنداق بولغان ئىدى. تەجرىبىنى ۋە لوگىكىنى چەتكە قاقىدىغان سىرلىقلاشتۇرۇش، روھىلىكى، زىيانلىق ۋە ئەكسىيەتچىل ئىدى، ئەمما ئوتتۇرا ئەسىردىكى ئالاھىدە تارىخىي شارائىتتا، سىرلىقلاشتۇرۇش تەرەپدارلىرىنىڭ بەزى ئىجتىمائى ئۇقتۇمىنى زەرلىرى. مەسىلەن،

ئۇلارنىڭ دىنىي جەمئىيەت تەشكىلاتى (خۇدا بىلەن ئادەم ئوتتۇرىسىدىكى" ۋاستىچى")نىڭ لازىمى يوق، مەدرىس پەيلاسوپلىرىنىڭ بىلىمى ساختا دىگەن سوزلىرى ۋاھاكازالار شۇ چاغدىكى ھوكۇمران ئورۇنلىرىدىكى ئىدىيىگە قارشى تۇرۇشتا ۋاقتىلىق رول ئويناغان ئىدى. ئېنگېلس سىرلىقلاشتۇرۇشنى فېئودالىق تۈزۈمگە قارشى ئېقىم-نىڭ بىرى دەپ ھىساپلىغان ئىدى.

ئوتتۇرا ئەسىر پەلسەپىسىنىڭ تارىخى، ئەمىلىيەتتە، 15—16-ئەسىرلەردە ئاخىرلاشتى. بۇرژۇئازىيە مۇناسىۋىتىنىڭ مەيدانغا كېلىشى ۋە راۋاجلىنىشى ئىدىيىسىيات-سەنئەتنىڭ گۈللىنىشى دەۋرى دەپ ئاتالغان دەۋرگە خاس بولغان يېڭى ئىدىئولوگىيىنى ئوتتۇرىغا قويدى. شەرق مەدەنىيىتى—كاۋكاز، ئوتتۇرا ئاسىيادىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ مەدەنىيىتى، ئەرەپلەرنىڭ ۋە باشقا ھەر مىللەت خەلقىنىڭ مەدەنىيىتى—ئوتتۇرا ئەسىردە (تاكى 13-ئەسىرگە قەدەر) غەربىي ياۋروپانىڭ مەدەنىيىتىدىن ئېشىپ كەتتى. شەرق مەدەنىيىتىنىڭ تەرەققىپەرۋەر كىشىلىرى تەبىي پەن، تېببىي پەن، ماتېماتىكا، جۇغراپىيە ۋە تېخنىكىدىكى ھەر خىل مەسىلىلەرگە ئەھمىيەت بەردى. ئەرەپلەر ۋە تىل، مەدەنىيەت جەھەتلەردە ئەرەپلەرگە يېقىن بولغان ھەرقايسى مىللەتلەر كومپاس، مىلىق دورىسى، قەغەز قاتارلىقلارنى ياۋروپاغا كىرگۈزدى. تاجىك **ئىبنى سىنا*** (ئاۋىسىنا)، ئىسپانىيىلىك ئەرەپلەردىن **ئىبنى رەشد*** (ئاۋېرروئې) قاتارلىق ئەرەققىپەرۋەر ئاتاقلىق كىشىلەر ۋەكىللىگەندىكى شەرق پەلسەپىسى غەربىي ياۋروپا پەلسەپىسىگە كۈچلۈك ۋە ئۇرغۇن جەھەتلەردە ئىجابىي تەسىر كۆرسەتتى. شەرقتىكى ئەڭ ئەرەققىپەرۋەر مۇتەپەككۇرلارنىڭ پەلسەپىسىدە ئۇرغۇن كۈچلۈك ماتېرىياللىستىك خاھىش، مەسىلەن، ماددىنىڭ ئەبەدىلىگى، شەخس جېنىنىڭ ئولىدىغانلىقى، تەبىەت دۇنياسىنى ئىدارە قىلىشنىڭ قانۇنىيەتلىكلىگى قاتارلىقلار

توغرىسىدىكى ھوكۇم ئىدىيالىزمنىڭ قاتمۇقات مۇھاسىرىسىنى يوسۇپ ناسلىدى. بۇرژۇئازىيىنىڭ تارىخ يېزىش ئىلمى غەربىي ياۋروپا "ئارىان ئىرقى" ۋە "شىمال ئىرقى"نىڭ مەدەنىيىتى مۇتلەق ئەۋزەل ۋە بىرىنچى ئورۇنغا تۇرسىدۇ دەيدىغان پەنگە قارشى ئەكسىيەتچىل ئىدىيىنى تەكلەش ئۈچۈن، شەرق مەدەنىيىتىنىڭ رولىنى ھەم ئەھمىيىتىنى يوقىتا چىقاردى ۋە بۇرمىلىدى. بۇگۈنكى كۈندە، بۇرژۇئا مۇتەپەككۇرلىرى ئوتتۇرا ئەسىر مەدرىس پەلسەپەسىنىڭ مۇرىدىسىنى تىرىلدۇرۇشكە ھەمدە ئۇنىڭ ئەكسىيەتچى كۆچلىرى ئۈچۈن خىزمەت قىلماقتا.

ئوتتۇرا ئەسىردىكى "چىنلىق ئەزىرىيىسى"

"Реализм» средневековый 中世紀的"实在论" ئوتتۇرا ئەسىر مەدرىس پەلسەپىسىدىكى بىر مەزھەپ، ئۇ، ئومۇمىي ئۇقۇم ("ئۇنۇۋېرسالىلىق") ھەقىقەتەن، ئوبېكتىپ ھالدا مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدۇ، ئۇلار ئايرىم شەيئىلەردىن بۇرۇن مەۋجۇت بولىدۇ، دەپ كېسىپ ئېيتىدۇ. "چىنلىق ئەزىرىيىسى ئەرەپدارلىرى": (1) "ئۇنۇۋېرسالىلىق ــ چىنلىق"؛ (2) "ئۇنۇۋېرسالىلىق شەيئىلەردىن بۇرۇن مەۋجۇت بولىدۇ" دېگەن ئىككى قائىدىنى ئوتتۇرىغا قويدى. دېمەك، ئوتتۇرا ئەسىردىكى "چىنلىق ئەزىرىيىسى" قەدىمقى يۇنان پەيلاسوپى **پلاتون*** نىڭ ئىدىيالىستىك مەيدانىدا تۇرىدۇ، چۈنكى، پلاتونىڭ ئەزىرىدە، پەقەت ئۇ دۇنيادىكى خىيالىي دۇنيالا چىنلىق بولىدۇ، بۇ ئالەمدىكى رىيال دۇنيا بولسا خىيالىي دۇنيانىڭ غۇۋا كۆچۈرۈلمىسىدىن باشقا نەرسە ئەمەس. ئوتتۇرا ئەسىردىكى "چىنلىق ئەزىرىيىسى" ــ **كاتولىك دىنى*** نىڭ پەلسەپىۋى ئاساسى. كېنتبېربىرلىق ئانسېلم ۋە شامپولۇق ۋىلگېلم ئوتتۇرا ئەسىردىكى "چىنلىق ئەزىرىيىسى"نىڭ ئەڭ ئاتاقلىق ۋەكىللىرى. تۇماس **ئاكۋىنا*** مۇ

مۇشۇ مەزمۇنىكە كىرىدۇ. ئوتتۇرا ئەسىر پەلسەپىسىدىكى نامچىلىق تەرەپدارلىرىنىڭ ۋەكىللىرى "چىنلىق نەزەرىيىسى"گە قارشى تۇرۇش ئۈچۈن قەيسەرلىك بىلەن كۈرەش ئېلىپ بارىدى (**نامچىلىق**"غا قارالا). بۇ پەلسەپىدىكى ئىككى خىل خاھىشنىڭ يەنى ماتىريالىستىك خاھىش (نامچىلىق) بىلەن ئىدىيالىستىك خاھىش («چىنلىق نەزەرىيىسى»)نىڭ كۈرىشىنىڭ ئىپادىسى.

ئوخشاشلىق 同一性 Тождество شەيئى ۋە ھادىسىلەرنىڭ ئوزى بىلەن تەڭ ھەم ئوخشاشلىغىنى بىلدۈرىدىغان كاتېگورىيە. مېتافىزىكا ئوخشاشلىقنى ئابستراكت ھالدا A=A پىرىنسىپى بويىچە چۈشىنىدۇ. لېكىن تەبىئەت دۇنياسىدا بۇنداق قېتىپ قالغان، ئۆلۈك ئوخشاشلىق مەۋجۇت ئەمەس. "ئوسۇملۇك، ھايۋانات، ھەر بىر ھۈجەيرە ئوزى ياشاپ تۇرغان ھەر بىر دەقىقىدە، ھەم ئوزىگە ئوخشاش بولىدۇ، ھەم ئوزىدىن پەرقلىنىدۇ، بۇ، ھەر خىل ماددىلارنى قوبۇل قىلىش ۋە چىقىرىۋېتىش، نەپەس ئېلىش، ھۈجەيرىلەرنىڭ شەكىللىنىپ ۋە ئۆلۈپ تۇرۇشى..... قىسقىسى، توختىماي ئېلىپ بېرىلىدىغان مالىكولىلار ئوزگىرىشىنىڭ يىغىندىسى تۈپەيلىدىن بولىدۇ....." (ئېنگېلس، «تەبىئەت دىيالېكتىكىسى»، 1979ـيىل ئۈيغۇرچە نەشرى، 366ـبەت) دىيالېكتىك ماتېريالىزىم **كونكرېت** ئوخشاشلىقنى يەنى شەيئىنىڭ ئوزى بىلەن بولغان ئوخشاشلىغىنى ئېتىراپ قىلىدۇ، بۇنداق ئوخشاشلىق شەيئىنىڭ ئوزىدە مەۋجۇت بولغان ئىچكى زىددىيەتنى ئىنكار قىلمايدۇ. ھەر بىر شەيئى ھەر بىر مۇئەييەن دەقىقىدە، تۇراقلىق شەيئىدۇر. لېكىن، شۇنىڭ بىلەن بىرگە ئۇنىڭ ئىچكى قىسمىدا ئوزگىرىش يۈز بېرىپ تۇرىدۇ، ئۇ ياشقا شەيئىلەر بىلەن ھەر خىل ئوخشاش بولمىغان ھەم كوپىنچە بىر بىرىگە زىت بولغان مۇناسىۋەتلەر ئىچىدە تۇرىدۇ، شۇڭلاشقا، ئۇ قېتىپ قالغان، ئوزى بىلەن مەڭگۈ تەڭ بولىدىغان ئوخشاشلىق

ئەمەس، بەلكى كوپ ھالاردا، ھەم شۇنداق ئوزى، ھەم شۇنداق ئوزى ئەمەس. شەيئىلەرنىڭ ئوزىدە ئۆچكى زىددىيەتلەرنىڭ بولۇشى ۋە شەيئىلەرنىڭ تەرەققى قىلىش، ئوزگىرىش جەريانىدا تۇرۇشىدەك بۇنداق ئوبيېكتىپ ئالاھىدىلىك كونكىرىت، دىيالېكتىك ئوخشاشلىقتىن ئىبارەت بۇ كاتېگورىيە ئارقىلىق ئىپادىلىنىدۇ. شەيئىلەرنىڭ ھەرقانداق ئوخشاشلىقى ۋاقتىلىق، نىسبى بولىدۇ، ئۇزۇنغا داۋام قىلمايدۇ؛ پەقەت شەيئىلەرنىڭ ھەركىتى، ئوزگىرىشلا مۇتلەق، مەڭگۈلۈك بولىدۇ.

ئوسىپوۋسكى، تەموفېي فېدوروۋىچ · 奥西波夫斯基，季莫费·Осиповский Тимофей Фёдорович 费多罗维奇 (1765—1832)

روسىيە ماتېرىيالىزمچى مۇتەپەككۇرى، 1805-يىلدىن باشلاپ خاركوۋ داشۇيدە ماتېماتىكا پروفېسورى بولغان، 1813—1820-يىللىرى ئالى مەكتەپ مۇدىرى بولغان. ئۇ نامى بۇر كەتكەن سىرلىقلاشتۇرغۇچى كىشىز گولتىسىن (دىنىي ئىشلار ۋە خەلق مائارىپى مىنىستىرلىكىنىڭ مىنىستىرى، تەۋرات ئىلمىي جەمئىيىتىنىڭ باشلىغى، دىنىي ئىشلار مەھكىمىسىنىڭ ئالى تەپتىشى) ۋە كارلىيېۋ (خاركوۋ ئوقۇش رايونىنىڭ مۇپەتتىشى)نىڭ ئەكسىيەتچىل سىياسەتلىرىگە ۋە ئۇلارنىڭ ئالى مەكتەپلەردە يولغا قويۇلغان ئاراكچىيېۋچە تەدبىرلىرى① گە قارشى ئۇرغان ئاكتىپ جەڭچى ئىدى.

ئوسىپوۋسكى 1807-يىلى ۋە 1813-يىلى خاركوۋ داشۇيدە ئوتكۈزۈلگەن تەنتەنىلىك يىغىندا ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ «ماكان ۋە زامان توغرىسىدا» ھەم «كانتنىڭ دىنامىكا سېستېمىسى توغرىسىدا» دىگەن تېمىلاردا لېكسىيە ئوقۇدى، ئۇ **كانت*** نىڭ ئىدىيالىستىك پەلسەپىسىنى كەسكىن تەنقىت قىلىپ كېلىپ ئوزىنىڭ ماتېرىيالىزىم-

---

① پەن دىگەن ماددىغا بېرىلگەن ئىزاھاتقا قارالا. — تەرجىماندىن.

لىق نۇقتىسىنەزىرىنى شەرھىلىگەن ئىدى.

ئوسىپوۋسكى ماددىنىلىق بىرلەشچى ئىكەنلىگى ۋە ئاڭنىلىق ئىككىلەنچى ئىكەنلىگىنى ئېتىراپ قىلىدۇ. ئۇ مۇنداق دەيدۇ: "ئۇنىڭغا ناھايىتى ئاسان ھوكۇم قىلغىلى بولىدۇكى، شەيئى بىرگە شەيئى ئىچىدە بولمىغان، شەيئى ئوز ئىچىگە ئالمىغان مەلۇم نەرسە توغرىسىدىكى ئۇقۇمنى بىرەلمەيدۇ، چۈنكى ئەگەر شەيئى بىرگە مەلۇم ئۇقۇمنى بېرەلسە، ئۇ ھالدا بىزنىلىق شەيئىدىن كېلىپ چىققان بۇ ئۇقۇمسىز شەيئى ئوز ئىچىگە ئالغان مەلۇم نەرسە بىلەن ئوبيۇن كەلگەن بولۇشى لازىم، بۇنداق بولمىغاندا، يوق يەردىن پۇتاق چىققاندەك ئىش بولۇپ قالىدۇ." ئوسىپوۋسكى تەبىئەت ھادىسىلىرىنىلىق قانۇنىيىتى ئۇلارنىلىق ئوزىدىن چىقىرىلغان ئەمەس، بەلكى "ئوخشاش بولمىغان ۋاقىت ئىچىدە، ئوخشاش بولمىغان ھالەتتە، باشقا ھادىسىلەرگە ئوخشاش بولمىغان مۇناسىۋەتلەردە ....." بۇ ھادىسىلەرنى تەتقىق قىلغاندىن كېيىن چىقىرىلغان ئىدى. دەپ ھىساپلايدۇ. ئوسىپوۋسكى كانتنىلىق ئىدىيالىستىك ئويدۇرمىسىنى پاش قىلدى ۋە بۇ "پەقەت مۇئەممەزدە ئاڭسىز ھالدا ھەم قىلچە ئالاقىسىز ھالدا پەيدا بولغان، شەيئى بىلەن ھېچقانداق مۇناسىۋىتى بولمىغان، شۇڭلاشقا شەيئى ئۇچۇن ھېچقانداق پايدىسى بولمىغان" نوقۇل خام خىيال، دەپ كورسەتتى.

كانت ماكان ۋە زاماننىلىق ئوبيېكتىپ مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدىغانلىغىنى ئېتىراپ قىلمايدۇ، ئۇ ماكان ۋە زاماننى شەيئىلەرنىلىق مەۋجۇدىيىتىدىن ئاجرىتىپ قويىدۇ، ئوسىپوۋسكى بولسا كانتنىلىق ئەكسىچە، ماكان ۋە زامان ماددىنىلىق سىرتىدا مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدۇ، دەپ

تونۇمايدۇ. شۇنداقلا ماددا ماكان ۋە زامانىنىڭ سىرتىدا مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدۇ، دەيمۇ تونۇمايدۇ. ئۇ مۇنداق دەيدۇ: "ماكان ۋە زامان شەيئىلەرنىڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشىنىڭ شەرتى، ئۇلار بىزنىڭ تۇيغۇلار ئوبرازىمىزدىلا مەۋجۇت بولۇپ تۇرماستىن، بەلكى تەبىەت دۇنياسىنىڭ ئوزىدە، ئۇلارنىڭ ئوزىدە مەۋجۇت بولىدۇ." ئوسىپوۋسكىنىڭ قارىشىچە، زامانىنى "تەبىەت دۇنياسىدا مۇستەقىل ھالدا مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدىغان مەلۇم نەرسە" دەپ قارىماستىن، "شەيئىلەرنىڭ داۋاملىق مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشىنىڭ مۇقەررەر مەھسۇلى دەپ قاراش لازىم". ماكان دېگەن ئۇقۇم بولسا "تەسىراتنىن كېلىدۇ، تەسىرات بولسا ماكاننىڭ تاشقى تۇيغۇمىز ئارقىلىق ئىچكى تۇيغۇمىزغا كىرىشى بىلەن پەيدا بولىدۇ." ئوسىپوۋسكى كانتنىڭ گېومېترىيىلىك ھەقىقەت توغرىسىدىكى تۇغما مەنبە يەنى ئەزىلى مەنبە دېگەن چۈشەنچىسىگە قەتئى قارشى تۇرىدۇ. ئوسىپوۋسكىنىڭ قارىشىچە، گېومېترىيىنىڭ ھەقىقەتلىگى ئوبېكتىپ بولىدۇ. ئۇ گېومېتىرىيىدە ئوتتۇرىغا قويۇلغان ھەقىقەت "شەيئىلەردىن ھەقىقى كۆزەتكىلى بولىدىغان نەرسىلەرگە ئۇيغۇن كېلىدۇ" دەيدۇ.

1820 ـ يىلى، ئەكسىيەتچىلەر گەرچە ئوسىپوۋسكىنى مەكتەپ مۇدىرلىقىدىن ۋە پىروفېسسورلۇق خىزمىتىدىن بوشاتقان بولسىمۇ، لېكىن ئوسىپوۋسكىنىڭ تارقاتقان ئىدىيىۋى تەسىرىنى تۈگىتەلمىدى. ئوسىپوۋسكىنىڭ ئىنتايىن دەھشەتلىك ئەكسىيەتچىل شارائىتتا، ئىدىيالىستىك پەلسەپىسىگە قارشى يۈرەكلىك سوزلىرى ۋە ئۇنىڭ پەن جەھەتتىكى زۇلمەتلىك كۆچىلەرگە قارشى قىلىغان ئاشكارا كۆرىشى ئۇلۇغ بىر پۇقرانىڭ قەھرىمانلىغىدۇر. ئوسىپوۋسكىنىڭ مۇراجەتلىرى شۇ چاغدىكى ئىلغار كىشىلەرنىڭ قەلبىدە ئەكس سادا قوزغىدى، ئوقۇغۇچىلىرىنى ماتېرىيالىزملىق روھ بىلەن تەربىيىلىدى. دۇدروۋ ۋېچ ئوزىنىڭ مەخپىي مەلۇماتىدا، ئوسىپوۋسكىنىڭ پىكىر قىلىش

ئۇسۇلى "خاركوۋ داشۇبىدە ئۇنىڭ رەھبەرلىگىدىكى ماتېماتىكىنى ئۆگىنىۋاتقان ئوقۇغۇچىلاردىن بىرسىمۇ ئىلاھىيەتشۇناسلىق دەرسى، خرىستىيان دىنى ئەقىدىسى دەرسى ۋە پەلسەپە دەرسىنى ئاڭلىماسلىغىنىڭ..... سەۋەبى بولۇپ قالدى" دەپ كۆرسەتتى. خاركوۋ داشۇبىدىكى ماتېماتىكا ئۆگىنىش جەھەتتىكى يۇكسەك ئىلمىي سەۋىيە ئوسپوۋسكىغا مەنسۇپ. شۇ چاغدا ئۇنىڭ ياخشى بولغان 3 تومۇقۇق ماتېماتىكا دەرسلىگىنى ئوسپوۋسكى تۈزگەن ئىدى. ئوسپوۋسكى ئوزىنىڭ ئۇنۇملۇك تەلىم-تەربىيە پائالىيىتى داۋامىدا، نۇرغۇن ئوقۇغۇچىلارنى يېتىشتۈرۈپ چىققان. بۇنىڭدىن مەشھۇرى روسىيە ماتېماتىكىلىق ئاكادېمىك ئوستروگرادسكى بولدى.

ئوككام، ۋىلىيام 奥卡姆，威廉 Оккам, Уильям (تەخمىنەن 1300—1350) ئوتتۇرا ئەسىردىكى ئەنگلىيە ئىلاھىيەتشۇناسى، مەدرىس پەيلاسوپى. **ناھچىلىق***نىڭ ئەڭ مەشھۇر ۋەكىلى. ئوككام پاپانىڭ كاتولىك دىنى جەمئىيىتىنىڭ دۇنياۋى ھوكۇمرانلىقىنى ئورنىتىشقا ئۇرۇنغانلىقىغا قارشى كۆرەشتە دەھرى قېيوداللار مۇتەپەككۇرى ئىدى. توماسزملىق ئىلاھىيەتكە قارشى ئۇرغۇچى قارشى گۇرۇھنىڭ باشلىغى بولغان ئوككام: ئىلاھنىڭ مەۋجۇتلۇغى ۋە باشقا دىن ئەقىدىلىرىنى ئەقىل ئارقىلىق ئىسپاتلاپ بەرگىلى بولمايدۇ، ئۇلار پۈتۈنلەي ئېتىقاتنى ئاساس قىلىدۇ، دەپ ھوكۇم قىلغان.

ئوگارېۋ، نىكولاي يالا تونوۋنچ 奥格辽夫，尼古拉·普拉东诺维奇 Огарёв, Николай Платонович (1813—1877) روسىيە ئاقسۆڭەكلەر ئىنقىلابچىسى، سىياسى مۇھاكىمچى، مۇتەپەككۇر، شائىر. **گېرتسېن***نىڭ سەپدىشى. ئۇ گېرتسېنغا ئوخشاشلا 19-ئەسىرنىڭ 30—40-يىللىرىدىكى روسىيە ئىنقىلابىي ئازادلىق ھەرىكىتى تارىخىدا بولغان ئاقسۆڭەكلەر دەۋرىدىكى ئەڭ ئاتاقلىق جەمئىيەت ئەربابى ئىدى. ئوگارېۋ يەنە كېيىن 50—60-

يىللاردىكى روسىيە ئازاتلىق ھەرىكىتىنىڭ ئاددى خەلقتىن كېلىپ چىققان زىيالىلار دەۋرىدىكى ئىنقىلاۋىي كۆرەشكە ئاكتىپ قاتناشقان. ئوگارىۋ ئوزى تاللىغان جاپالىق ھۇشەققەتلىك ۋە خەتەرلىك يولغا ئەمدىلا قەدەم تاشلىغان چاغدا، ئوزى بىلەن ئىدىيىدە بىردەك بولغان يولداش ۋە دوست گېرتسېن بىلەن ئۇچراشتى. ئۇ گېرتسېن بىلەن قول تۇتۇشۇپ بىللە ئىلگىرىلەپ، كىشىلىك ھاياتنىڭ پۈتكۈل مۇساپىسىنى بېسىپ ئوتتى. ئوگارىۋنىڭ گېرتسېنغا ئوخشاش، روسىيە ئەدەبىياتىدىن ۋە روسىيە ئىنقىلاپچىلىرى **رادىشېۋ***، رىلېيېۋ، **دېكابىرچىلار*** نىڭ ئىدىيىسى ۋە ئەنئەنىسىدىن ھەم ھەرپ ئىلغار ئىدىيىسىدىن ياخشى تەسىر ئالغان ئىدى. ئۇلار بىرلىكتە موسكۋا داشۋىدە ئوقۇغان. ئۇلار ئافسوسكى كەلەردىن بولغان بىر ياشلار گۇرۇپپىسىنى ئوزلىرىنىڭ ئەترايىغا زىچ ئۇيۇشتۇرغان، بۇ گۇرۇپپىنىڭ پائالىيەتلىرى چارىيادىشا ژاندارمىلىرىنىڭ دىققىتىنى قوزغىغان ئىدى. 1834-يىلى ئوگارىۋ گېرتسېن بىلەن بىللە قولغا ئېلىنىپ، سۇرگۈن قىلىنغان. 1840-يىلى ئوگارىۋ ئازاتلىقنى تەلەپ قىلىدىغان ئىدىيە ۋە قۇل قىلىنغۇچى خەلقنى بولغان چوڭقۇر ھېسداشلىق بىلەن تولغان شېئىرلارنى گېزىتتە ئېلان قىلغان. **چېرنىشېۋسكى***: ئوگارىۋنىڭ شېئىرلىرىدا "مەملىكىتىمىزنىڭ جەمئىيەت تەرەققىياتىدىكى مۇھىم بىر پەيت ئىپادىلەنگەن" يەنى ئازاتلىق ھەرىكىتى ئىپادىلەنگەن؛ "ئوگارىۋ مەملىكىتىمىزنىڭ ئەدەبىيات تارىخىدا ئەڭ شانلىق، پاك بىر سەھىپىنى ئېلىشقا ھەقلىق" دەپ يازغان ئىدى. چېرنىشېۋسكى يەنە مۇنداق دېگەن: كىشىلەر دائىم بېقىلىق ھالدا ئوگارىۋنىڭ نامىنى تىلغا ئېلىپ تۇرىدۇ، "بىزنىڭ تىلىمىز بىر كۈن ساقلىنىدىكەن،

ئۇنىڭ نامى مەڭگۈ ئونتۇلمايدۇ".

ئوگارېۋ 1847 ـ يىلى ئوزىنىڭ روسىيەدىكى ئىجتىمائى ئۆزگۈرۈش مەسلىسى توغرىسىدىكى سىياسى مۇھاكىمە ماقالىسىنى ئۆنجى قېتىم ئېلان قىلغان ۋە بۇنىڭدا ئوزىنىڭ يانچىلىق ئۆزگۈرمىگە قارشى دېموكراتىك نۇقتىسىنى زىرىنى ئالغا سۈرگەن. ئوگارېۋ 1850 ـ يىلى ئىككىنچى قېتىم قولغا ئېلىنغان بولسىمۇ، لېكىن چارپادىشانىڭ ژاندارمىلىرى ئۇنى "كومىمۇنىزىم مەزھىبى" ئۈيۈشتۇرغان دەپ ئەرز قىلىشقا دەلىل ـ ئىسپات تاپالمىغان. ئوگارېۋ قويۇپ بېرىلگەندىن كېيىن، 1856 ـ يىلى چەتئەلگە چىقىپ مۇھاجىر بولۇپ تۇرغان. ئۇ گېرتسېن بىلەن بىللە «قوڭغۇراق» ۋە «ئومۇمى خەلق مۇنبىرى» قاتارلىق ژورنالارنى چىقىرىپ، بىرلىكتە تەھرىرلىك خىزمىتىنى ئىشلىگەن ھەم بۇ ژورنالاردا ماقالا ۋە شېئىرلىرىنى ئېلان قىلىپ تۇرغان. ئوگارېۋ ئوز ئومرىنىڭ ئاخىرقى 20 يىلىدا كۆچمەن سىياسى مۇھاكىمە ئەسەرلىرىنى يېزىشقا ۋە ئىنقىلاۋىي نەزىرىيىلەرنى تەشۋىق قىلىشقا بېغىشلىغان. ئوگارېۋ ياشىغان ۋە كۆرەش قىلغان دەۋردە بارلىق ئىجتىمائى مەسىلىلەر يانچىلىق ئۆزگۈمگە مۇناسىبەت ھاكىمىيەتكە قارشى كۆرەشكە مەركەز ـ لەشكەن. ئوگارېۋ بارلىق پائالىيەتلىرىنى مۇشۇ كۆرەشكە بېغىشلىغان. ئۇ بارلىق يانچىلىق ئۆزگۈمنى (مەيلى پومىشىكلارنىڭ ياكى ھوكۇ ـ مەتنىڭ بولسۇن) دەرھال يوقىتىشنى چاقىرىق قىلغان. ئۇ قەتئى ھالدا يەرلەرنى دىخانلار يېزا جامائەسىنىڭ ئومۇمى مۇلۇكچىلىـ گىگە ئوتكۈزۈشنى، ئەمگەك بىرىكمىلىرى ئاساسىدىكى تېرىقچىلىق ئۆزگۈمنى يولغا قويۇشنى تەشەببۇس قىلغان. ئۇ ھەرقانداق تەبىقە توقۇنۇشىغا، تورلەر گۈرۈھىغا قارشى تۇرغان. ئۇ ھوقۇقىنى باراۋەر بولۇشنى تەلەپ قىلغان، دولەتنى سايلام ئارقىلىق ۋۇجۇدقا كەلگەن، جەمىيەتكە جاۋاپكار بولىدىغان ژانلار باشقۇرىدىغان دولەت ئۆزگۈمنى ئورنىتىشنى تەلەپ قىلغان. ئۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئوگارېۋ

غەربىي ياۋروپا دولەتلىرىدىكى ۋە ئامېرىكىدىكى بۇرژۇئا دېموكرا-تىيىسىنىڭ شەكىلۈازلىق خاراكتېرىنى كەسكىن تەنقىت قىلغان.

ئوگاربۇنىڭ ئوزى تۈزۈپ چىققان ئىجتىمائى-سىياسى پۈروگ-رامىسىنى ئىشقا ئاشۇرۇش يولى ۋە ئۇسۇلى ھەرقايسى پائالىيەت مەزگىلىدە پەرقلىق بولۇپ تۇردى. 30-يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا، ئۇ دېخانلار ئىنقىلاۋىنى قۇۋۋەتلىگەن ئىدى، كېيىن ئالېكساندىر II نەختكە چىققاندىن كېيىنلا، ئۇ تېچ ئىسلاھات يولىدا مېڭىشنى تەشەببۇس قىلدى. 1861-يىلىدىكى ئىسلاھاتتىن كېيىن، ئۇ ھەم-مىدىن ئاۋال "خەلق چارپادىشانىڭ ئالدىم خالتىسىغا چۈشتى!"، "كونا يانچىلىق تۈزۈمىنىڭ ئورنىنى يېڭى يانچىلىق تۈزۈم ئالدى!" دېگەنىگە ئوخشاش شوئارلارنى ئوتتۇرىغا قويغان كىشىلەرنىڭ بىرى بولدى. بۇ مەزگىلدە ئۇ يەنە دېخانلار ئىنقىلاۋى ئېلىپ بېرىشنى تولۇق قۇۋۋەتلىدى. 1861-يىلدىن 1862-يىلغىچە، ئوگاربۇ مەخپى تەشكىلات بولغان "يەر ۋە ئەركىنلىك پارتىيىسى"نىڭ مەركىزىي كومىتېتىغا قاتنىشىپ، بۇ تەشكىلات ئۈچۈن پۈروگرامما تۈزۈپ بەردى ھەمدە بۇ تەشكىلاتنىڭ ئەملىي پائالىيەتلىرىنى ئورۇنلاشتۇرۇپ بەردى. 60-يىللاردا، ئوگاربۇ لىبېرالىلارنى تەنقىت قىلدى، ئۇ چېرنىشېۋسكىنىڭ ئوقۇغۇچىلىرىغا، "ياش مۇھاجىرلار"غا يېقىنلىشىشقا تىرىشتى.

ئوگاربۇ ئىلمىي جەمىيەت تەرەققىيات قانۇنىنىڭ توغرا ئەزىز-يىتى ئاساسى ئۈستىدە ئىزدەنگەن. ئۇنىڭ قارىشىچە، ئىجتىمائى تۈرمۇش بىر ئېقىن، بىر جەريان. ئۇ مۇنداق دەيدۇ: "تارىخ پۈرو-گرامما بويىچە راۋاجلانمايدۇ، بەلكى ئۇزىنىڭ ھازىرقى ئەھۋالىدىن ۋۇجۇدقا كەلگەن مۇقەررەر نەتىجىسى بويىچە ئىلگىرىلەيدۇ." ئوگاربۇ تارىخنىڭ ئاساسىي ئامىللىرى كىشىلەر تۈرمۇشىنىڭ ئىجتىمائىلىغى، كىشىلەرنىڭ يىمەك-ئىچمەككە ۋە راھەت تۈرمۇشقا بولىدىغان

تەلۈي. كىشىلەرنىڭ ئىشلەپچىقىرىش پائالىيىتى ۋە ئىجتىمائى ئىقتى-
ساتىنى ئىبارەت دەپ قارىغان. لېكىن ئۇ ئىدىيالىستىك تارىخ-
قاراش مەيدانىدا تۇرۇپ، كىشىلەر ئېڭىنىڭ كۆندىن-كۈنگە مۇكەم-
مەللىشىپ بېرىشى تارىخ جەريانىنىڭ مەزمۇنى بولىدۇ، شۇنىڭدەك،
ئاخىرقى ھىساپتا، ئۇ ئىجتىمائى تۈزۈمۈشنىڭ ھەرقايسى جەھەتلەردىكى
تەرەققىياتىنى بەلگىلەيدۇ، دەپ ھىساپلىغان. ئۇ جەمئىيەتنىڭ تەرەق-
قىياتى يېڭى بىلەن كونا ئوتتۇرىسىدىكى كۈرەش داۋامىدا ئورۇنلى-
نىدۇ؛ ئىجتىمائى ئۈزمۈشتىكى يېڭى شەيئىلەر ھامان تاريخنا شەكىل-
لەنگەن كونا شەيئىلەر شەكلىگە بىۋاستە زىت كېلىدۇ، دەپ قارىغان.
ئۇ گېرتسېنغا ئوخشاشلا، مۇستەبىت يانچىلىق تۈزۈمگە قارشى ئۇرۇش-
نىڭ مەقسىدى سوتسىيالىزىم قۇرۇشتىن ئىبارەت دەپ قارىغان.
ئوگاريۇنىڭ خىيالىي سوتسىيالىزمى ئۇنىڭ دىخانلار يېزا جامائىسى
ۋە دىخانلار ئەمگەك بىرىكمىسىگە بولغان ئېتىقادىدىن ئايرىلمايدۇ.

ئوگاريۇ 40 ـ يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىغا كەلگەندە، ماتېرىيالىستىك
پەلسەپە مەيدانغا ئوتكەن. ئۇنىڭ ماتېرىيالىستىك پەلسەپىسىدە
كوزدە تۇتقان چىقىش نۇقتىسى: كىشىلەر ئەتراپىدىكى رېئال دۇنيانى
ئېتىراپ قىلىش، مەڭگۈ مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدىغان ۋە دائىم ئۆز-
گىرىپ تۇرىدىغان تەبىئەت دۇنياسىنى، ماددىنى ئېتىراپ قىلىشتىن
ئىبارەت. ئۇ شۇ چاغدىكى تەبىئى پەن ماتېرىيالىزىمغا ئاساسلىنىپ،
كىشىلەرنىڭ ئەقىل-پاراسىتى تەبىئەت دۇنياسى ۋە جەمئىيەت تەرەق-
قىياتىنىڭ قانۇنىيەتلىكلىگىنى ئەكىس ئەتتۈرۈپ تۇرىدۇ، دەپ
ھوكۇم قىلغان.

ئوگاريۇ تۈيغۇنىڭ يىلىمىزنىڭ مەنبەسى ئىكەنلىگىنى دەللىلەپ
بەرگەن. ئۇ ئىدىيالىزىمغا قاتتىق قارشى تۇرۇپ، ئىدىيالىزم "پاكىت-
لارنى يېنىكلىك بىلەن ئىنكار قىلىدۇ، ئەگەر پاكىت ئۇنىڭغا زىت
كېلىدىغان بولسا" دەپ سوككەن. ئۇنىڭ ئۇستىگە ئۇ يەنە تەجرىبە-

چىلەرنى تەنقىت قىلىپ، ئۇلار پاكىتلارنى كۆزىتىش بىلەنلا قانائەت-لىنىپ قېلىپ، بۇ پاكىتلارنى نەزىرىيە جەھەتتىن يېغىنچا قىلاشقا ئېتىۋارسىز قارايدۇ، دەيدۇ. ئوگاربۇ كىشىلەرنىڭ ئېتىقادى ھەرقان-داق ۋاقىتتا، ھەرقانداق جايدا بولسۇن ئوخشاش بولمىغان تەبىقە ياكى گۇرۇھنىڭ ئەمىلىي مەنپەئەتىدىن ئايرىلمايدىغانلىقىنى ئىپاتلاپ بەرگەن. ئۇ: "مەن پەلسەپىدە پارتىيە-گۇرۇھ بولۇشنى تەشەببۇس قىلىمەن" دەيدۇ. ئۇ كونىلىقنى ساقلىغۇچى پومىشىكلار تەبىقە مۇتەپەككۇرلىرىنى قاتتىق سوكىتى، چۈنكى ئۇلارنىڭ پەلسەپىسى چارپادىشا ھوكۇمىتى ۋە ئەكسىيەتچىلەر ئۈچۈن قولچوماقلىق رولىنى ئويناپتتى. ئۇلارنىڭ پەلسەپىسى ئىجتىمائى مۇناسىۋەتلەردىكى كونا شەرتلەرنى ساقلاپ قالغان، بۇ كونا شەرتلەر ئەمىلىيەتتە چارپادىشا ھوكۇمىتى ۋە ئەكسىيەتچىلەرگە پايدىلىق ئىدى. ئومۇمىلاشتۇرۇپ ئېيتقاندا، ئوگاربۇنىڭ پەلسەپىۋى نۇقتىسىنەزىرىمۇ ماركسىزمنى ئىلگىرىكى بارلىق ماتېرىيالىزىمغا ئوخشاش چەكلىملىككە ئىگە ئىدى، ئۇنىڭ خۇسۇسىيىتى رېئاللىق توغرىسىدىكى مېتافىزىك نۇقتىسىنەزىرىنى، تارىخ ئۇستىدىكى ئىدىيالىستىك چۈشەندۈرۈشكە ئوخشاشلارنى تەل-توكۇس تۇتۇستەلمىگەنلىگىدىن ئىبارەت.

ئوگاربۇ-قىزغىن ۋەتەنپەرۋەر، خەلق ئامىسى مەنپەئەتىنىڭ قەتئى قوغدىغۇچىسى. ئوگاربۇمۇ ئوزىنىڭ يولدىشى ۋە سەپدىشى گېرتسېنغا ئوخشاش، روسىيە ئىنقىلابىنىڭ تەييارلىغى بولىدا غايەت زور رول ئويناندى.

ئولۇ قانات سوتسىيالىستلار 右翼社会党人 Правые социалисты بۇرژۇئازىيىنىڭ ئىچىلار ھەركىتىدىكى گۇماشتىسى، ئىلمىي سوتسىيالىزىمنىڭ دۈشمىنى، كونا ئىلاھاتچى شۇجېڭجۇيە-چىلار-**بېرنشتېين***، **كائۇتسكى***، ئادلېر، ۋاندېرۋېلد قاتارلىقلارنىڭ زامانىمىزدىكى ۋارىسلىرى. ئولۇ قانات سوتسىيالىستلار باشلىقلىرىنىڭ

پائالیەت ئېلىپ بېرىشتىكى مەقسىدى ئىشچىلار سىنىپى ۋە ئەمگەكچى ئاممىنى ئوز دولىتىدىكى بۇرژۇئازىيىگە قارشى كۈرەشتە قورالسىزلاندۇرۇش، ئىشچىلار ھەركىتىگە بولگۇنچىلىك سېلىش، كۈنسېرى ئۇلغىيىۋاتقان ۋە غەلىبىلىك راۋاجلىنىۋاتقان تېچلىقنى، دېموكراتىك ئىنقىلابنى ۋە سوتسىيالىزىمنى قولغا كەلتۈرۈش يولىدىكى خەلقارا ھەرىكەتكە توسقۇنلۇق قىلىشتىن ئىبارەت.

ئوڭ قانات سوتسىيالىستلار پارتىيىسىنىڭ باشلىقلىرى ئىشچىلار سىنىپىنى پارچىلاش ئۈچۈن، "سىنىپىي دوستلۇق"، "سىنىپىي تېچلىق" دېگەنگە ئوخشاش ئەبجىقى چىقىپ كەتكەن ئىلاھاتچىلىق نەزىرىيىلىرىنى ئۈزلۈكسىز تارقىتىپ كەلدى. ۋېننېر: ماركسنىڭ «كاپىتال»دا بۇرژۇئازىيە بىلەن پۈرولېتارىيات ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەت توغرىسىدا قىلغان تەھلىللىرى ئەمدى كونىراپ قالدى، ھازىر ئىشچىلار سىنىپى بىلەن بۇرژۇئازىيىنىڭ "سىنىپىي ئورتاقلىقى" ھەم ئۇلارنىڭ مەنپەئەت بىرلىگىنىڭ ئاساسى ئورنىتىلدى دېسە بولىدۇ، دەپ ھوكۇم قىلدى. ئاۋسترىيىلىك ئىكىكىنچى بىر ئوڭ قانات سوتسىيالىست: "بىز (ئىشچىلار ۋە كارخانا ئىگىلىرىنى دېمەكچى) بىر تال شاختا ئولتۇرىمىز، مۇبادا ئارىسىمىزدىن بىرسى بۇ شاختىنى كېسىپ تاشلىسا، ئۇ ھالدا، ھەممىمىز بىللە ھالاك بولىمىز" دەيدۇ. فرانسىيە ئوڭ قانات سوتسىيالىستلىرىنىڭ باشلىغى لېون بلىيۇم، ھازىر سىنىپىي كۈرەشكە ئورۇن قالمىدى، "مۇنازىرە باسقۇچى" (ئۇ سىنىپىي كۈرەشنى ئىنتايىن ئېھتىياتچانلىق بىلەن شۇنداق دەپ ئاتايدۇ) نىڭ ۋاقتى ئوتۇپ كەتتى، ئۇ "تېچلىق باسقۇچى"غا ئورۇن بوشتىپ بېرىشى لازىم، دەپ ئىشچىلارنى ئىشەندۈرۈشكە ئۇرۇنىدۇ. بلىيۇم: ھازىرقى ئاساسىي مەسىلە كىشىلەرنىڭ "ئەخلاقىي تەربىيىلىنىشى"دىن ئىبارەت، دەيدۇ.

كونا ئىلاھاتچىلار ۋە شيۇجيڭجۇيچىلار ئەملىيەتتە ماركسزىم-

دىن يۈز ئورۇگەن بولسىمۇ، ئاغزىدا يەنىلا ئۇزىنى ماركسزىمىنى "ھىمايە قىلغۇچى" قىلىپ كورسىتىدۇ، ھازىرقى زامان ئۇلۇ قانات سوتسىيالستلىرىنىڭ باشلىقلىرى بولسا ئۇزلىرىنىڭ ئىلمىي سوتسىيالىزىم نەزىرىيىسىدىن چەتلىگەنلىگىنى يېپىش ئۈچۈن ئانچىلا باش قاتۇرۇپ كەتمەيدۇ. ئۇلار سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ غەلبىلىك ئۇرۇشىدا سوتسىيالىزىم قۇرۇش تەجرىبىلىرى ۋە خەلق دېموكراتىك ئەللىرىنىڭ تەجرىبىلىرى تولۇق ئىسپاتلىغان ئىنقىلاۋىي ئىلمىي سوتسىيالىزىم نەزىرىيىسىگە تاقابىل تۇرۇش ئۈچۈن، "ئۆچىنچى كۈچ"، "دېموكراتىك سوتسىيالىزىم" قاتارلىق نەزىرىيىلەرنى ئوتتۇرىغا قويىدۇ، بۇ نەزىرىيىلەردە "سوتسىيالىزىم" توغرىسىدا ئېيتىلغان سوزلەر پۈتۈنلەي ئادەم ئالدايدىغان سەپسەتىلەردىن ئىبارەت بولۇپ، ھەممىسى ئۇزلىرىنىڭ ئېكسپلاتاتسىيە قىلغۇچى سىنىپلار ئۈچۈن خىزمەت قىلىشتىن ئىبارەت ئەكسىئىنقىلاۋىي شۇملۇقلىرىنى نقابلاشتىن ھەقسەت قىلىدۇ. ئەنگلىيە لىبورىستلار پارتىيىسى ھوكۇمىتىنىڭ سىياسىتى ئەملىيەت داۋامىدا "دېموكراتىك سوتسىيالىزىم"نىڭ سىنىپىي ماھىيىتىنى ئىپادىلىدى؛ بۇنداق سىياسەت بۇرژۇئازىيە ئۈچۈن پايدىلىق، ئىشچىلار سىنىپى ئۈچۈن بولسا زىيانلىق ئىدى.

ئۇلۇ قانات سوتسىيالىستلارنىڭ باشلىقلىرى ئامىنى ئالداش ئۈچۈن دولەتنىڭ سىنىپىي ماھىيىتىنى بۇرمىلايدۇ. ئۇلار مۇنداق بىر گەپنى توقۇپ چىقتى: بۇنىڭدىن بۇرۇنقى دولەتلەر ھوكۇمران سىنىپلارنىڭ قورالى بولغان بولسا، ئۇ ھالدا ھازىرقى بۇرژۇئا دولىتى گويا ئەمدى ئەمگەكچى ئاممىنى باستۇرىدىغان ۋە ئېزىدىغان ماشىنا بولۇشتىن قالغانمىش. شۇڭا ئۇلار بۇرژۇئا دولىتىنى "سىنىپىن ناشقىرى" ئورگان سۈپىتىدە ئىشلىتىش ۋەزىپىسىنى ئوتتۇرىغا قويىدۇ، بۇ، كاپىتالزىمنىڭ سوتسىيالزىمغا تېچ ئوسۇپ كىرىشى توغرىسىدىكى ھىلىقى كونىراپ كەتكەن ئىسلاھاتچىلىق ئىدىيىسىدىن

باشقا نەرسە ئەمەس.

ئولۇ قانات سوتسىيالىستلار پارتىيەسىنىڭ باشلىقلىرى پەلسەپە ساھەسىدىمۇ، سىياسى ساھەگە ئوخشاشلا، بۇرژۇئازىيىنىڭ قوغدىغۇچىسى. بۇ يەردىمۇ ئۇلار بۇرژۇئا مۇتەپەككۇرلىرىغا ئەگىشىپ پەنگە ۋە ئەقلىيلىككە قارشى كۆرەش قىلىدۇ، ئىنقىلاۋىي دىيالېكتىكىنى ئىنكار قىلىدۇ، **تارىخىي ماتىريالىزىم***نى "رەت قىلىپ"، ئەڭ رەزىل ئىدىيالىزمنى جەمئىيەت تەرەققىيات قانۇنىيىتى توغرىسىدىكى بۇ بىردىن-بىر ئىلمىي تەلىماتنىڭ ئورنىغا دەسسەتمەكچى بولىدۇ. ئولۇ قانات سوتسىيالىستلارنىڭ ژورنال ۋە كىتابچىلىرى بىلەن بىلەن ئېتىقاتنى، پەن بىلەن دىننى ياراشتۇرۇش ھەققىدىكى ھەر خىل چاقىرىقلار بىلەن تولغان. يېلىۋم سوتسىيالىزىم بىر خىل دىنىي ئىدىيە دەيدۇ. كوپلىگەن گېرمانىيە ئولۇ قانات سوتسىيالىستلىرى ئەقىل ئېتىقان بىلەن بولغان كۆزقاشتە مەغلۇپ بولدى، دەپ ئەشۇنداق قىلىشتى. ئۇلار "ئىنسانىيەت روھىنىڭ ئېچىكى ساداسى"، "ئىنسانىنىڭ مەڭگۈلۈك قابىلىيىتى"، "مۇتلەق قىممەت" ۋاھاكازالارنى قايتىدىن رەسمىي ئېتىراپ قىلىشتى تەلەپ قىلدى. شۇڭا، ئولۇ قانات سوتسىيالىستلارنىڭ ئەكسىيەتچى باشلىقلىرى كاپىتالىزمنىڭ جاھىل قوغدىغۇچىسى ۋە پۈرولېتارىياتنىڭ ئىزچىل، ئەشەددى دۈشمىنى. دېمەك، جاھانگىرلىككە قارشى كۆرەشنى غەلىبىلىك ئېلىپ بېرىش ئۈچۈن، جاھانگىرلىكنىڭ گۈماشتىسى بولغان ئولۇ قانات سوتسىيالىستلارغا قارشى تۇرماي بولمايدۇ.

18 - ئەسىردىكى فرانسىيە ماتىريالىزمى

Французский материализм XVIII в. 十八世纪的法国唯物主义

ماتىريالىزم*غا قارالا.

ئومۇملىق Всеобщее **普遍的** **يەككىلىك، ئالاھىدىلىك ۋە ئومۇملىق***غا قارالا.

ئوۋېن، روبېرت 罗伯特 ,Оуэн, Роберт 欧文 (1771—1858) 19 ـ ئەسىردىكى ئۇلۇغ خىيالىي سوتسىيالىزىمچىلاردىن بىرى. ئۇ 1800 ـ يىلدىن 1829 ـ يىلغىچە شوتلاندىيىنىڭ يېڭى لېنارك دېگەن يېرىدە بىر چوڭ فابرىكىنى باشقۇرغان. ئوۋېن ئوزى باشقۇرغان فابرىكىنىڭ ئىش كۈنىنى 10 يېرىم سائەتتىكە قىسقارتقان، باشقا فابرىكىلارنىڭ ئىش كۈنى بولسا 13 ـ 14 سائەتكە يېتەتتى؛ ئوۋېن ئەمگەك شارائىتىنى ۋە ئىشچىلارنىڭ تۇرمۇشىنى ياخشىلىغان؛ ئەمۇنىلىك ئىشچىلار پەرزەنتلىرى مەكتۇبىنى ئاچقان ھەمدە يەسلى ۋە بالىلار باغچىسىنى قۇرغان. ئوۋېن «يېڭى ئىجتىمائى كوزقاراش» (ياكى«خاراكتېرنىڭ شەكىللىنىشى توغرىسىدا» (1813 ـ 1814) دېگەن تۇنجى ئەسىرىدە ئۇزىنىڭ يېڭى لېناركتىكى تەجرىبىلىرىنى ۋە ئوز پائالىيەتىدە ئاساس قىلغان پرىنسىپلارنى بايان قىلغان. كېيىن، ئۇنىڭ خەيرى ـ ئېھسانچىلىق ئىدىيىسى كوممۇنىستىك ئىدىيىگە ئايلانغان. كوممۇنىزىمنى يۇزلىنىش ئوۋېننىڭ ھاياتىدىكى بىر بۇرۇلۇش نۇقتىسى ئىدى. ئۇ ئوز ئىدىيىسىنىڭ توغرا ئىكەنلىگىگە، يەلكى ئۇنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشقا بولىدىغانلىقىغا ئىشەنگەنلىگى ئۈچۈن، ئامېرىكىغا بېرىپ، ئۇ يەردە "يېڭى ماسلىق" دېگەن بىر كوممۇنىستىك يېڭى يېزىنى قۇرغان. لېكىن ئۇ مەغلۇپ بولۇپ، ئاخىرى ئەنگلىيىگە قايتىپ كەلگەن. ئۇ ئەنگلىيىدە ئىشچىلارنىڭ ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى ھەركىتىگە ۋە كوپېراتسىيە ھەركىتىگە ئاكتىپ قاتناشقان. كېيىن بۇ ھەرىكەتلەردىن ئايرىلىپ قالغان. ئۇنىڭدىن كېيىن، ئۇنىڭ تەلىماتى پۈتۈنلەي مەزھەپ خاراكتېرنى ئالغان. ئوۋېن 87 يېشىدا ئالەمدىن ئوتكەن. ئوۋېننىڭ تەشۇبقات پائالىيىتى ۋە ئاقارتىش پائالىيىتى 19 ـ ئەسىرنىڭ 30 ـ 40 ـ يىللىرىدا ئاكتىپ ئەھمىيەتكە ئىگە بولغان. ئۇ ئىشچىلارغا قارىتا نۇرغۇن ئاقارتىش ئىشنى ئېلىپ بارغان. ئېنگېلس ئوۋېننىڭ ئوزاق مۇددەتلىك پائالىيىتىگە باھا بېرىپ كېلىپ مۇنداق

دەپ يازغان ئىدى: "ئەينى ۋاقىتتا ئەنگلىيىدە ئىشچىلار سىنىپىنىڭ پارۋاز-لىغى ئۈچۈن ئېلىپ بېرىلغان بارلىق ئىجتىمائى ھەرىكەتلەر ۋە ئۇنىڭ بارلىق ئەمەلىي مۇۋەپپەقىيەتلىرى ئۇۋېنىنىڭ نامى بىلەن باغلانغان." (ماركس-ئېنگېلس ئەسەرلىرىدىن تاللانما، (2 توملۇق) 1955 - يىل موسكۋا خەنزۇچە نەشرى، 2 - توم، 127 — 128 - بەتلەر)

ئىجتىمائىيەت نۇقتىسىنەزىرىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا، ئۇۋېن 18 - ئەسىردىكى فرانسىيە ماتېرىيالىزىمچىلىرىغا يېقىن كېلىدۇ. ئۇ مۇنداق دەپ ھوكۇم قىلىدۇ: ئادەم مۇھىتنىڭ مەھسۇلى، ئادەمنىڭ خاراكتېرى ئادەمنىڭ ئىرادىسىدىن ئايرىلغان ھەمدە ئادەمگە باغلىق بولمىغان ھالدا مۇستەقىل شەكىللەنگەن؛ ئادەملەرنىڭ بارلىق يامان ئادەتلىرى ۋە كەمچىلىكلىرى ئادەملەرنىڭ ئۆزىنىڭ گۇناھى ئەمەس، بەلكى ئادەملەر ياشاۋاتقان ناشۇ جەمئىيەتنىڭ ئىجتىمائى تۈزۈمىنىڭ گۇناھى؛ ئادەملەرنىڭ جىنايىتى "بەزى ئايرىم شەخسلەرنىڭ جىنايىتى ئەمەس، بەلكى جەمئىيەتنىڭ ئۆزىنىڭ جىنايىتى، بۇ ئايرىم شەخسلەر ئىجتىمائى مۇھىتنىڭ نادانلىقتا قالدۇرۇشى ۋە جاھالەتلىكتە قالدۇرۇشى ئارقىسىدا ئىنتايىن ئادالەتسىز جازاغا تارتىلدى". ئىجتىمائى تۈزۈمۈش شارائىتى ئۆزگەرتىلسىدىغان، جەمئىيەت ئۆزۈمىي ياخشىلىنىدىغانلا بولسا، كىشىلەرنىڭ پەزىلىتىمۇ ئۆزگىرىدۇ. — مانا بۇ ئۇۋېنىنىڭ 18 - ئەسىردىكى پەيلاسوپلاردىن كېيىن چىقارغان خۇلاسىسى ئىدى. لېكىن، فرانسىيە ماتېرىيالىستلىرى خۇسۇسى مۇلۇكچىلىك ۋە بۇرژۇئازىيە ئەركىنلىگى بولغان جەمئىيەتنى ئەڭ ياخشى جەمئىيەت دەپ قارايدۇ، ئۇۋېن بولسا بۇرژۇئازىيە جەمئىيىتى بىلەن فېئودالىق جەمئى-

يەت تۈزۈمىنى ئوخشاشلا مۇكەممەل ئەمەس دەپ قارايدۇ. ئۇۋېن: پەقەت سوتسيالىزىم جەمئىيتىلا مۇكەممەل جەمئىيەت، دەپ يازىدۇ. ئۇ كاپىتالىستىك تۈزۈمىنى تەنقىد ۋە ئەقىلغە مۇۋاپىق تۈزۈم دەپ ئىسپاتلىماقچى بولغان بۇرژۇئا ئىقتىساتشۇناسلىرىنىڭ تەلىماتىغا قارشى تۇرىدۇ. ئۇ، بۇرژۇئازىيە جەمئىيتى ۋاقىتلىق جەمئىيەت، دەپ قارايدۇ. فرانسىيە پەيلاسوپلىرى تەبىقە ئىمتىيازىنىلا يوقاتماقچى بولىدۇ، ئۇۋېن بولسا ئۇلارنىڭ ئەكسىچە، سىنىپىي زىددىيەتنى يوقاتماقچى ۋە كىشىلەر بىلەن كىشىلەر ئوتتۇرىسىدىكى ئىجتىمائى باراۋەرلىكنى تىكلىمەكچى بولدى. ئۇ كەسكىن ھالدا كاپىتالىستىك تۈزۈمنىڭ خۇسۇسى مۇلۇكچىلىك، جەمئىيەتتىكى سىنىپىي تۈزۈلۈش، ئىش تەقسىماتى، رىقابەتنىڭ ھەممىگە ھوكۇمرانلىق قىلىشى ۋە ئىشچىلارنىڭ كۈندىن-كۈنگە نامراتلىشىشىغا ئوخشاش ئاساسىي ئالاھىدىلىكلىرىنى كەسكىن تەنقىت قىلىدى. ئۇۋېن قاتتىق غەزەپ بىلەن مۇنداق خىتاپ قىلىدۇ: "بۇ نىمە دېگەن غەلىتە ئىش، ھازىرقى نامۇۋاپىق ئىجتىمائى تۈزۈم ئاستىدا، بۇ غايەت زور كۈچ شۇنچىۋالا رەسۋا قىلىنۋاتىدۇ، ئۇ بايلىق يارىتىش، گۈزەل ئەخلاق يېتىشتۈرۈش بولغا ئەمەس، بەلكى نامراتلىق ۋە جىنايەت پەيدا قىلىش بولغا سېلىنۋاتىدۇ!" ئۇۋېن بۇ زىددىيەتنىڭ ئۇ چاغدىكى جەمئىيەت تۈزۈمىنىڭ ئەڭ چوڭ بالايى-ئاپىتى ئىكەنلىگىنى بايقايدۇ. لېكىن ئۇۋېن بارلىق خىيالىي سوتسيالىزىمچىلارغا ئوخشاش، جەمئىيەتتىكى بالايى-ئاپەتنىڭ تۈپ سەۋەبى كاپىتالىستىك ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلىدا ئەمەس، بەلكى كىشىلەرنىڭ نادانلىقىدا ۋە كىشىلەرنىڭ تۈزىمىنىڭ ماھىيىتىنى بىلمىگەنلىگىدە، دەپ قارايدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ: جەمئىيەتتىكى زىددىيەتلەرنى بىلىمنىڭ ئومۇملاشتۇرۇلۇشى ۋە ھەقىقەتنىڭ سىڭدۈرۈلۈشى ئارقىلىق يوقىتىش مۇمكىن؛ ئەقىلغە مۇۋاپىق بولغان سوتسيالىزىم جەمئىيىتى كۈرەشتىن كەلمەيدۇ، بەلكى ئۇ

هەقىقەتنى بىلىشنىڭ نەتىجىسى بولىدۇ، دەپ ھىسابلايدۇ. ئۇنىڭ ئىدىيالىستىك ھالدا تارىخنى ئىنسانلارنىڭ بىلىشىنىڭ تەدرىجى تەرەققىياتى دەپ قارايدۇ. ئۇ بىر خىل يېڭى سوتسىيالىستىك تۈزۈمنىڭ بولۇشىنى، بۇ تۈزۈمنىڭ ئاساسىي قائىدە تەشكىلاتى دائىرىسى كەڭ بولىمغان كوممۇنىستىن ئىبارەت بولۇشىنى خام خىيال قىلىدۇ، لېكىن ئۇ پۈرولېتارىياتنىڭ ئىنقىلاۋىي كۈرىشىگە قەتئى قارشى تۇرىدۇ. ئۇنىڭ پىكرىچە، ئىجتىمائى مۇناسىۋەتنى سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىشنى زورلۇق كۈچ بىلەن قىلىنىدىغان ئىنقىلاپ ئارقىلىق قىلىشقا بولمايدۇ. ئۇنىڭمۇ باشقا خىيالىي سوتسىيالىزىمچىلارغا ئوخشاش، ئىشچىلار سىنىپىنىڭ تارىخىي رولىنى بىلمەيدۇ. ئۇ ئۇمىدىنى ھوكۇمران سىنىپلارنىڭ ۋە ھوكۇمەتنىڭ تەشەببۇسكارلىغىغا بافلايدۇ، ئۇ ئۇلارنىڭ ئەقىلغە مۇۋاپىق ئىجتىمائى تۈزۈمنى تىكلەشكە يارىدەم بېرىشىنى بەھۈدە ئاۋارىگەرچىلىك بىلەن ئوتتۇرىدۇ. ئۇ ئۈزىنىڭ پىلانىنى ئىسكولاي 1 ۋە فرانسىيە پادىشاسى فانارلىق كىشىلەرگە سۈنغان ئىدى.

ئۇۋېننىڭ سوتسىيالىزىمنىڭ ئاساسىي كەمچىلىگى، خۇددى ئېنگېلس كورسەتكەندەك، ئۇنىڭ بۇرژۇئازىيىگە بولغان كەڭچىلىگى، ئۇنىڭ پىرىنسىپىنىڭ قۇرۇقلۇغى ۋە تارىخ تەرەققىياتىنىڭ قانۇنىيىتىنى بىلمىگەنلىگى ئىدى. ئېنگېلس مۇنداق دەپ يازىدۇ: ئەنگلىيە سوتسىيالىزىمچىلىرى "ئىنتايىن مۇلايىم كېلىدۇ ۋە تېچلىقنى ياخشى كۆرىدۇ"؛ ئۇلار ئىشچىلار بۇرژۇئازىلارغا "ئوچىمەنلىك" قىلىپ "ھېچقانداق نەتىجە چىقمايدۇ، شۇنىڭ ئۈچۈن ئىشچىلارغا خەيرى-ئېھسانلىق ۋە مېھرىۋانلىقنى تەشۋىق قىلىش كېرەك" دەپ قارايدۇ. گەرچە شۇنداق بولسىمۇ، ئۇۋېننىڭ تارىخىي توھپىسى ئۇلۇغ. ئۇنىڭ تەلىماتى **سېن-سىمون***، **فۇرىي***نىڭ تەلىماتلىرى بىلەن قوشۇلۇپ ئىلمىي كوممۇنىزىم تەزىرىيىسىنىڭ مەنبەلىرىدىن بىرى بولۇپ ھىسابلىنىدۇ. (**خىيالىي سوتسىيالىزىم***غا قارالسۇن)

ئۇ

ئۇتوپىيە، ئۇتوپىزىم (خىيالىي، خىيالپەرەسلىك) 乌托邦, Утопия, Утопизм — 乌托邦主义 (空想, 空想主义) (گرېكچە οὐτόπος — مەۋجۇت ئەمەس جاي دېگەن سوزدىن كەلگەن) خىيالىي سوتسىيالىزىمچى توماس **مور**نىڭ مەشھۇر ئەسىرى «ئۇتوپىيە» دۇنياغا كەلگەندىن كېيىن ئومۇمى يۈزلۈك قوللىنىلىغان ئاتالغۇ. مور بۇ كىتابتا ئوزى توقۇپ چىققان ئۇتوپىيە ئارىلىدا قۇرۇلغان غايىۋى دولەت ۋە ئەقىلگە مۇۋاپىق ھالدا تەشكىللەنگەن كىشىلەرنىڭ ئىجتىمائى تۇرمۇشىنى تەسۋىرلەيدۇ. شۇنىڭدىن كېيىن، كىشىلەر غايىۋى ئىجتىمائى تۈزۈم توغرىسىدىكى خىيالىي تەلىماتنى يەنى رىيال ئاساسى بولمىغان تەلىماتنى ئۇتوپىيە دېگەن ئاتالغۇ بىلەن ئاتايدىغان بولغان.

ئۇرۇش 战争 Война مارکسىزم-لېنىنىزمنىڭ قارىشىچە، ئۇرۇش خەلق ۋە دولەتنىڭ تۇرمۇشىدىكى بىر خىل مۇقەررەر ۋە تەبىي ھادىسە ئەمەس، بەلكى ئىنسانلار جەمئىيتى تەرەققىياتىنىڭ مەلۇم باسقۇچىدا يۈز بېرىدىغان ھەم ئىجتىمائى تۇرمۇشنىڭ ۋاقتلىق شەرت-شارائىتى بىلەن باغلىنىدىغان تارىخىي ھادىسە. ئۇرۇش ئوخشاش بولمىغان ئىجتىمائى سىنىپلار ياكى دولەتلەر مۇئەييەن ئىقتىسادىي مەقسەت ۋە سىياسى مەقسەت ئۈچۈن ئېلىپ بارىدىغان تەشكىللىك قوراللىق كۈرەش، سىنىپىي جەمئىيەتنىڭ پەيدا بولۇشى ۋە راۋاجلىنىشىنىڭ مۇقەررەر مەھسۇلى. ئۇرۇش خۇسۇسى مۇلۇك-چىلىك، سىنىپ ۋە دولەتنىڭ پەيدا بولۇشىغا ئەگىشىپ، ئېكسپلاتاتـ

مسىه قىلغۇچى سىنىپلارنىڭ داۋاملىق ئىشى بولۇپ قالىدى، ئېكسپىلاتاتسىيە قىلغۇچى سىنىپلارنىڭ ئۇزىنىڭ ھوكۇمرانلىقىنى كۈچەيتىش، باشقا دولەتلەرنىڭ زىمىنىنى ئىگەللەشكە باشقا دولەت خەلقىنى قۇل قىلىشتىكى قورالى بولۇپ قالىدى. خۇسۇسى مۇلۇكچىلىك، سىنىپ ۋە دولەتنىڭ پەيدا بولۇشىغا ئەگىشىپ، ئېكسپىلاتاتسىيە قىلغۇچى سىنىپلارنىڭ مەنپەئەتى ئۈچۈن خىزمەت قىلىدىغان ئالاھىدە بىر قوراللىق قوشۇنىنى يەنى ئارمىيىنى ئۈيۈشتۇرۇش زورۇرىيىتىمۇ پەيدا بولدى.

ماركسزىم بىزگە، ئۇرۇش ئۇزىنىڭ ماھىيىتىدىن ئېيتقاندا، مەلۇم بىر سىنىپنىڭ سىياسىتىنىڭ زورلۇق كۈچ ۋاسىتىسى بىلەن داۋاملىشىشى بولىدۇ، دەپ ئەلىم بېرىدۇ. ھوكۇمرانلىق ئورۇنىدا ئۇرۇۋاتقان ئېكسپىلاتاتسىيە قىلغۇچى سىنىپلار ئۆزلىرىنىڭ سىنىپىي مەقسىدىگە يېتىش ئۈچۈن، ئوخشاش بولمىغان ۋاسىتىلەرنى يەنى ئىقتىسادىي، ئىدىيىۋى ۋە دىپلوماتىك ۋاسىتىلەرنى قوللىنىدۇ. ئەگەر ئۇلار بۇ ۋاسىتىلەر ئارقىلىق كۆزلىگەن مەقسىدىگە يېتەلمىسە. ئاشكارا زورلۇق كۈچ ئىشلىتىشتەك كۆرەش ئۇسۇلىنى قوللىنىدۇ، يەنى ئۇرۇش قىلىدۇ. مەلۇم بىر ئۇرۇشنىڭ ماھىيىتىنى ۋە بۇ ئۇرۇشنىڭ كېلىپ چىقىش سەۋەبىنى بىلىش ئۈچۈن، مەلۇم سىنىپلار ۋە مەلۇم كۈچلۈك دولەتلەرنىڭ ئۇرۇشتىن ئىلگىرى يۈرگۈزگەن سىياسەتلىرىنى (ئىچكى ۋە تاشقى سىياسەتلىرىنى) تەتقىق قىلىش كېرەك. ئېكسپىلاتاتسىيە قىلغۇچى سىنىپلار ئۇرۇش داۋاملىدىمۇ سىياسەت بەلگىلەيدىغانلىقى ئۈچۈن، ئۇرۇشنى كەلتۈرۈپ چىقارغان ۋە ئىشقا ئاشۇرغان سىياسەتنىمۇ تەتقىق قىلىش كېرەك. سىياسەت ئىجتىمائى ئىشلەپچىقىرىش سېستىمىسىدا ئوخشاش بولمىغان ئورۇنىنى تۇتۇۋاتقان ھەرقايسى سىنىپلارنىڭ ئەڭ مۇھىم ئىقتىسادىي مەنپەئەتىنى چوڭقۇر ئىپادىلەيدۇ. ئۇرۇشنى كەلتۈرۈپ چىقارغان سىياسەتنىڭ ئاساسى ئىقتىسادىي

مۇناسىۋەت سىستېمىسىنىڭ ئۇزىدە، ئىجتىمائى ئىقتىسادىي ئاساسنىڭ خاراكتېرىدا، دولەتنىڭ ئىجتىمائى تۈزۈمى ۋە دولەت ئۈزۈمىدە بولىدۇ. سىنىپتىن خالى سىياسەت يوق، شۇنداقلا سىنىپىي سىياسى مەقسەتسىز ئىگە بولمىغان ئۈرۈشمۇ يوق. شۇنىڭ ئۈچۈن، بىز ھەرقايسى سىنىپلار ۋە دولەتلەرنىڭ سىياسەتلىرىنى تەتقىق قىلىدىغان بولساق، ئۈرۈشنىڭ خاراكتېرىنى ۋە ئۈرۈشنىڭ سىنىپىي مەزمۇنىنى مۇئەييەنلەشتۈرەلەيمىز. قايسى سىنىپنىڭ ئىقتىسادىي مەنپەئەتى ۋە سىياسى مەنپەئەتىنىڭ مەلۇم بىر ئۈرۈشنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدىغانلىقىنى مۇئەييەنلەشتۈرەلەيمىز. سىياسى مەقسەت ئۈرۈشنىڭ خاراكتېرىغا ھەل قىلغۇچ تەسىر كۆرسىتىدۇ. مەلۇم سىنىپ ياكى دولەتنىڭ مەلۇم بىر ئۈرۈشتا يۈرگۈزىدىغان سىياسىتى ھەربى جەھەتتىكى ئىستراتېگىيە ۋە تاكتىكىنىڭ خاراكتېرىنى بەلگىلەيدۇ.

ماركسزىمنىڭ ئۈرۈش سىياسەتىنىڭ زورلۇق كۈچ ۋاستىسى بىلەن داۋاملىشىشى ئىكەنلىگى توغرىسىدىكى قائىدىسى، ئادالەتلىك ئۈرۈش ۋە ئادالەتسىز ئۈرۈش توغرىسىدىكى تەزىرىيىدە كونكرېتلاشتۇرۇلدى ھەمدە يەنىمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا راۋاجلاندۇرۇلدى. «سوۋېت ئىتتىپاقى كوممۇنىستىك پارتىيىسى (بولشېۋىكلار) تارىخى قىسقىچە كۇرسى» دىكەن كىتابتا ئۈرۈش تارىخى بولۇپمۇ جاھانگىرلىك ۋە پۈرولېتارىيات ئىنقىلابى دەۋرىدىكى ئۈرۈش تارىخى توغرىسىدىكى تەتقىقاتقا ۋە خۇلاسىغا ئاساسەن، ئۈرۈش ئىلمىي يوسۇندا تۈرلەرگە ئايرىلدى. ئۈرۈش ئىككى خىل بولىدۇ:

"(1) **ئادالەتلىك** بولغان، بۇلاڭچىلىق خاراكتېرىدا بولمىغان، ئازاتلىق ئۈرۈشى، ئۇ يا خەلقنى تاشقى تاجاۋۇزدىن ۋە ئۈشى قۇل قىلىش بولىدىكى ئۈرۈنۇشلاردىن ساقلاشنى، يا خەلقنى كاپىتالىستىك قوللۇق ئۇزۇمدىن ئازات قىلىشنى، يا مۇستەملىكىلەرنى ۋە يېقىندا مەملىكەتلەرنى جاھانگىرلارنىڭ زۇلمىدىن ئازات قىلىشنى مەقسەت

قىلىدۇ.

(2) **ئادالەتسىز**، بۇلاڭچىلىق خاراكتېرىدىكى ئۇرۇش، ئۇ باشقا مەملىكەتلەرنى ۋە باشقا مەملىكەت خەلقلىرىنى بۇلاپ تالاش مەقسەت قىلىشتىن مەقسەت قىلىدۇ." ئېكسپىلاتاتسىيە قىلغۇچى سىنىپلار ئېلىپ بارغان ئادالەتسىز، بۇلاڭچىلىق خاراكتېرىدىكى ئۇرۇش جەمىيەت تارىخىنىڭ ئالغا قاراپ راۋاجلىنىشىغا توسقۇنلۇق قىلىشنى مەقسەت قىلىدۇ؛ بۇنداق ئۇرۇش ئارقىسىدا قۇل قىلىغۇچى سىنىپلار ئۈستىدىكى زۇلۇم ۋە ئېكسپىلاتاتسىيە كۈچىيىدۇ، پۈتۈن مىللەت ۋە پۈتۈن دولەت ھالاك بولىدۇ. ھازىرقى ئەھۋالدا، جاھانگىر بۇرژۇئازىيە ئېلىپ بارىدىغان ئۇرۇش ئەنە شۇنداق ئادالەتسىز، ئەكسىيەتچىل ئۇرۇش. ئادالەتلىك، ئازاتلىق يولىدىكى ئۇرۇش، ئالدى بىلەن، پۈرولېتارىياتنىڭ بۇرژۇئازىيىگە قارشى ئۇرۇشى، ئىنقىلاۋىي ئۇرۇش؛ بۇ خىل ئۇرۇش كونا، چىرىك، ئەكسىيەتچىل بولغان، خەلقنىڭ ئەركىن ھالدا ئالغا قاراپ پۈكسىلىشىگە توسقۇنلۇق قىلىدىغان ئاپاراتلارنى بۈزۈپ تاشلاپ، ئېزىلگۈچى ئىنسانلارنى كاپىتالىزىم قوللۇغىدىن قۇتۇلدۇرىدۇ، مۇستەملىكە ۋە يېقىندا دولەت خەلقلىرىنى جاھانگىرلىكنىڭ زۇلمىدىن قۇتۇلدۇرىدۇ ھەمدە ئۇلارنىڭ دولىتى ۋە مىللىتىنىڭ مۇستەقىل راۋاجلىنىشى ئۈچۈن شەرت-شارائىت يارىتىپ بېرىدۇ. ئادالەتلىك ئۇرۇش جەمىيەتنىڭ ئالغا قاراپ راۋاجلىنىشى ئۈچۈن خىزمەت قىلىدۇ. سوۋېت ئىتتىپاقى خەلقى ئېلىپ بارغان ئۇلۇغ ۋەتەن ئۇرۇشى ئادالەتلىك ئۇرۇشنىڭ روشەن مىسالى. سوۋېت ئىتتىپاقى خەلقى فاشىستلارغا قارشى كۆرەشتە ئۇزىنىڭ ئەركىنلىگى ۋە مۇستەقىللىقىنى قوغداپ قالدى، سوتسىيالىستىك ۋەتەننى قوغداپ قالدى ھەمدە ھازىر سوتسىيالىزىم يولىغا ماڭغان ياۋروپادىكى نۇرغۇن دولەتنىڭ ئەركىنلىككە ئېرىشىشىگە ياردەم بەردى. ماركسىزم-لېنىنىزم

ئېزىلگۈچى سىنىپلارنىڭ ئەزگۈچىلەرگە قارشى ئۇرۇشىنىڭ ئىلغار ئىكەنلىگىنى، ئادالەتلىك ئىكەنلىگىنى ۋە زورۇر ئىكەنلىگىنى ئېتىراپ قىلىدۇ، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، جاھانگىرلىك ئۇرۇشىنى ئەيىپلەيدۇ.

ماركسىزىم بىزگە شۇنداق تەلىم بېرىدۇكى، ئۇرۇشنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدىغان سەۋەبلەر يوقىتىلمىغىچە ئۇرۇشنى يوقاتقىلى بولمايدۇ. كاپىتالىزىمنىڭ ئىقتىسادىي سىستىمىسى ۋە ئۇنىڭ كېلىشتۈرگىلى بولمايدىغان زىددىيەتلىرى ئۇرۇشنىڭ ئەڭ چوڭقۇر يىلتىزى بولۇپ ھىساپلىنىدۇ. جاھانگىر دولەتلەر ئوزلىرىنىڭ دۇنيانى يېڭىۋاشتىن بولۇشۇۋېلىش كۆرىشىدىكى زىددىيەتلىرىنى بۇلاڭچىلىق خاراكتېرىدىكى ئۇرۇشنى ئېلىپ بېرىشتىن باشقا ئۇسۇل بىلەن ھەل قىلالمايدۇ ۋە ھەل قىلىشمۇ مۇمكىن ئەمەس. پەقەت 25 يىل ئىچىدە يۈز بەرگەن ئىككى قېتىملىق دۇنيا ئۇرۇشىدىن ئىبارەت پاكىت بۇنى ئىسپاتلاپ بەردى. جاھانگىرلار كاپىتالىزم ئىگىلىگىنى چىرىتىدىغان ئىنتايىن چوڭقۇر زىددىيەتلەرنى يېڭەلمەيدۇ، لېكىن ئۇلار يەنە كۈندىن-كۈنگە يېقىنلىشىپ كېلىۋاتقان ئىقتىسادىي كىرىزىستىن ئوزىنى قاچۇرماقچى بولۇۋاتىدۇ، شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇلار ھەرقايسى مەملىكەت خەلقلىرىنىڭ مۇستەقىللىقى ۋە ئەركىنلىگىگە قارشى تۇرىدىغان بۇلاڭچىلىق خاراكتېرىدىكى يېڭى ئۇرۇشتىن چىقىش يولى ئىزدەيدۇ. ھازىرقى زامان مونوپول كاپىتالىزمىنىڭ تۈپ ئىقتىسادىي قانۇنىيىتى ئەڭ زور دەرىجىدە پايدا قوغلىشىش، شۇڭا ئۇ مونوپول كاپىتالىزمنىڭ مۇستەملىكىلەرنى ۋە باشقا ئارقىدا قالغان دولەتلەرنى قۇل قىلىدىغان ۋە ئۇلۇكسىز بۇلاپ تالايدىغان يولغا مېڭىشىغا، نۇرغۇن مۇستەقىل دولەتلەرنى بېقىندا دولەتلەرگە ئايلاندۇرىدىغان يولغا مېڭىشىغا، يېڭى ئۇرۇشنى يەنى مونوپول تەشكىلاتلار ئەڭ زور دەرىجىدە پايدا ئالىدىغان تازا ياخشى "سودا" دەپ قارايدىغان يېڭى ئۇرۇشنى ئۈيۈشتۇرىدىغان يولغا مېڭىشىغا،

دۇنيا بويىچە ئىقتىسادىي زومىگەرلىكنى تالىشىدىغان بولغا مۇمكىنچا تۇرتكە بولىدۇ.

ماركسىزىم كاپىتالىزىم شارائىتىدا ئۇرۇشتىن خالى بولغىلى بولمايدىغانلىغىنى كورسىتىپ بەردى، لېكىن شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ئۇ يەنە بۇنداق ياكى ئۇنداق ئۇرۇشنىڭ ئالدىنى ئالغىلى بولمايدۇ دەپ قارىمىدى. جاھانگىرلىك ئۇرۇشىغا قىزىقىدىغانلار ئەمگەكچى ئاممىا ئەمەس. بەلكى جاھانگىرلىك ئۇرۇشىنى پايدىنى كۆپەيتىدىغان مەنبە دەپ قارايدىغان مونوپول كاپىتالىستلار. ئۇنىڭ ئەكسىچە، ئەمگەكچى ئاممىنىڭ ھەممىدىن بەك كۆڭۈل بولىدىغىنى تىنچلىقنى ساقلاش، چۈنكى ئۇرۇش ھەممىدىن ئاۋال ئىغىرچىلىقنى خەلقنىڭ ئۈستىگە ئارتىدۇ؛ ئۇرۇش ئۈلارغا ئەڭ چوڭ بالايى ـ ئاپەت ۋە جەۋرى ـ زۇلۇم كەلتۈرىدۇ. ئەگەر پۈتۈن دۇنيا خەلقى تەشكىللىنىپ، يېڭى جاھانگىرلىك ئۇرۇشىنى تەييارلاشقا قارشى تۇرىدىغان بولسا، ئۇ ھالدا ئۇرۇشنىڭ ئالدىنى ئالغىلى بولىدۇ. دەل مۇشۇنداق بولغانلىغى ئۈچۈن، سوۋېت ئىتتىپاقى رەھبەرلىك قىلغان تىنچلىقنى قولغا كەلتۈرۈش بولىدىكى كۆرەش پۈتۈن دۇنيادىكى ئەمگەكچىلەر ئاممىسىنىڭ قوللىشىغا ئېرىشەلىدى. دۇنيادىكى بارلىق ئىلغار كۆچلەر ئۈيۈشتۇرۇلۇپ تىنچلىقنىڭ تەشكىللىك بىرلىك سېپىگە ئايلاندۇرۇلىدىغان ۋە يېڭى دۇنيا ئۇرۇشىغا قارشى كۈرەش ئېلىپ بېرىلىدىغان بولسا، جاھانگىرلارنىڭ جىنايى سۈيىقەستىنى تارمار قىلغىلى بولىدۇ.

سوۋېت ئىتتىپاقى شۇنىڭدەك دىموكراتىيە ۋە سوتسىيالىزىم لاگېرىدىكى ھەرقايسى ئەللەر قۇرۇلغان بىرىنچى كۈندىن تارتىپلا قەتئىي تەۋرەنمەس، باشتىن ـ ئاخىر بىردەك بولغان تىنچلىق سىياسىتىنى يولغا قويدى. ئۇنىڭ مەقسىدى ئىجتىمائى ئىقتىسادىي تۈزۈمى ئوخشاش بولمىغان دولەتلەرنىڭ تىنچلىقتا بىللە تۇرۇشىنى كاپالەتلەندۈرۈشتىن ئىبارەت.

بۇگۈنكى كۈندە، تېچلىقنى قولغا كەلتۈرۈش ئىدىيىسى ھەرقايسى ئەللەردىكى كەڭ خەلق ئاممىسىنىڭ قەلبىدىن چوڭقۇر ئورۇن ئالدى، ئۇ تېچلىقنى مۇستەھكەملەش ۋە ھەرقايسى ئەللەر خەلقئارا بىخەتەرلىكىگە كاپالەتلىك قىلىش يولىدىكى كۈچلۈك ئامىل بولۇپ قالدى. دۇنيادىكى ھەرقايسى ئەللەر خەلقئارا مەدەنىيەت تېچلىقنى قولغا كەلتۈرۈش ۋە يېڭى ئۇرۇش تەھدىدىگە قارشى تۇرۇش ئۈچۈن ئېلىپ بارغان پائال كۈرەشلىرى ئوتتۇرىغا خەلقارا جىددى ۋەزىيەتنىڭ يەنمۇ پەسىيىشىگە تۈرتكە بولدى ۋە ھازىرمۇ تۈرتكە بولماقتا.

لېكىن، تەسىرى بار مونوپول كاپىتالىستلار (مىليونېر، تېرىليونېر-لار، ھەربىي قورال-ياراق زاۋۇدى ئىگىلىرى، ۋاھاكازالار) گۇرۇھى ئۇزلىرىنىڭ ئالىدىغان پايدىسىنى ئەڭ زور دەرىجىدە كۆپەيتىشكە پايدىلىق بولسۇن ئۈچۈن، يەنىلا يېڭى دۇنيا ئۇرۇشىنىڭ قوزغىلىشىنى توت كوزى بىلەن كۈتمەكتە. ئەگەر جاھانگىرلار ئۈچىنچى دۇنيا ئۇرۇشىنى راستلا قوزغايدىغان بولسا، ئۇنداقتا بۇ ئۇرۇش يالغۇز ئايرىم كاپىتالىستىك دولەتلەرنىلا گورى بولۇپ قالماستىن، بەلكى پۈتكۈل دۇنياۋى كاپىتالىزمنىڭ گورى بولىدۇ.

ئۇرۇق ۋە ئۇرۇقداشلىق جامائىسى 氏族和氏族公社

Род и родовая община ئاتا-بوۋىسى بىر، قانداشلىق مۇناسىۋىتى بار كىشىلەرنىڭ گۇرۇھى، ئىپتىدائى جەمئىيەتتىكى ئاساسىي ئىشلەپچىقىرىش بىرلىگى. ئۇرۇقلارنىڭ ئادەم سانى نەچچە يۈزگە يېتەتتى. ئۇرۇقلار چوڭ ئۇرۇق بولۇپ بىرلىشەتتى، چوڭ ئۇرۇقلار يەنە قەبىلە بولۇپ بىرلىشەتتى. ئۇرۇقداشلىق ئۇزۇمىي بارلىققا كەلگەن ۋە راۋاج تاپقان دەۋرلەردە، ئاياللار ئۇرۇق ئىچىدە بىرىنچى ئورۇندا ئۇراتتى (**قانىلىق ئۇزۇم***گە قارالا.) ئۇرۇقلارنىڭ پارچىلىنىشىغا ئەگىشىپ، ئەرلەر ئۇرۇق ئىچىدە ھوكۈمران ئورۇندا

تۈرىدىغان بولدى (**ئاتالمىش تۈزۈم**"گە قارالسۇن). تۈرۈش ۋە تۈرۈقداشلىق جامائەسىنىڭ قۇرۇلمىسى ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرىگە بولغان ئومۇمىي مۇلۈكچىلىكنى ۋە ئوم ئەمگەكنى ئاساس قىلاتتى. سايلاپ چىقىلغان تۈرۈش باشلىغى تۈرۈققا رەھبەرلىك قىلاتتى. ھەممە ئىش تۈرۈش كېڭىشىدە يەنى ياش قورامغا يەتكەن ئەر-ئاياللار ئومۇمىي يىغىندا بەلگىلىنەتتى. تۈرۈقداشلىق جامائەسىدە خۇسۇسىي مۇلۈكچىلىك ۋە سىنىپ يوق ئىدى، شۇڭلاشقا سىنىپىي زوراۋانلىق ھوكۇمرانلىق ۋە زۇلۇم يوق ئىدى. تۈرۈق **ئىپتىدائى جامائە تۈزۈمى**" ئاساسىدا بۇقۇرى دەرىجىدە راۋاجلانغان ئىدى. ئىجتىمائى ئىش تەقسىماتى، ئالماشتۇرۇش ۋە خۇسۇسىي مۇلۈكچىلىكنىڭ راۋاجلىنىشىغا ئەگىشىپ، ئىپتىدائى جامائە تۈزۈمى پارچىلىنىشقا باشلىدى، تۈرۈقمۇ شۇنىڭ بىلەن تەڭ پارچىلاندى. جەمىيەتتىكى سىنىپىي بولۇنۇش ئاساسىغا قۇرۇلغان يېڭى ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلىنىڭ مەيدانغا كېلىشى بىلەن تۈرۈقداشلىق تۈزۈمى ئاخىرلاشتى.

ئۇسۇل 方法 Метод رېئاللىققا مۇئامىلە قىلىش شەكلى، تەبىي ھادىسىلەر ۋە ئىجتىمائى ھادىسىلەرنى تەتقىق قىلىش شەكلى. ماركسىزملىق پەلسەپىنىڭ ئۇسۇل توغرىسىدىكى چۈشەنچىسى ئىدىيالىستىك پەلسەپىنىڭكىدىن تۈپتىن پەرقلىنىدۇ. ئىدىيالىستلارنىڭ قارىشىچە، ئۇسۇل ئىنسانلار ئەقلىي بىلىشىنىڭ "ئوڭاي" بولۇشى ئۈچۈن خالىغانچە كەشىپ قىلىنغان قائىدىلەرنىڭ مەلۇم خىلدىكى يىغىندىسى ئىمىش. ئۇلار، خىلمۇ-خىل ئىدىيالىستلار ئۇسۇلنى نوقۇل سۇبېكتىپ كاتېگورىيە دەپ قارايدۇ. مەسىلەن، ماخزىمچىلار "تەپەككۇرنى تېجەش پرىنسىپى"نى ئوتتۇرىغا قويغان، بۇ پرىنسىپقا ئاساسەن، ئادەم "تېجەشلىك بىلەن" تەپەككۇر قىلىشى كېرەك ئىكەن. مەسىلەن، ماخزىمچىلار "تېجەشلىك بىلەن" دېگىنىمىز مادىدىنىڭ مەۋجۇت ئەمەسلىكىنى ئېتىراپ قىلىش دېگەنلىك،

چۈنكى ئىنسانغا نسبەتەن ئېيتقاندا، ئۇلىگدا پەقەت ئوز تۈيغۇسىلا بولىدۇ، دەپ ھىساپلايدۇ .ماخىزىمچىلار، تۈيغۇنىڭ مەۋجۇتىلۇقىنىلا ئېتىراپ قىلىش ماددىنگىمۇ مەۋجۇتلۇغىنى ئېتىراپ قىلىشقا قارىغاندا تېخىمۇ "تېجەشلىكرەك" بولىدۇ، دەيدۇ. لېنىن **«ماتىريالىزىم ۋە تەجرىبە تەنقىچىلىگى»** دىگەن كىتابىدا رىياللىقنى بۇنداق تەتقىق قىلىدىغان سۇبېكتىپچىلىق پوزىتسىيىسىنى ئېچىپ تاشلايدۇ.

لېنىن مۇنداق دەپ يازىدۇ: "ئاتومنى بولۇنمەس دەپ'تەسەۋۇر قىلىش' 'تېجەشلىكرەك'مۇ ياكى ئاتوم مۇسبى ئېلېكترون بىلەن مەنپى ئېلېكترونىدىن تۈزۈلگەن دەپ 'تەسەۋۇر قىلىش' 'تېجەشلىكرەك'مۇ؟ روسىيە بۇرژۇئا ئىنقىلابىنى لىبېرالار ئېلىپ بارىدى دەپ تەسەۋۇر قىلىش 'تېجەشلىكرەك'مۇ ياكى بۇ ئىنقىلاپ لىبېرالارغا قارشى دەپ تەسەۋۇر قىلىش 'تېجەشلىكرەك'مۇ؟ سوئال قويۇلىدىغانلا بولسا، بۇ يەردە 'تەپەككۇرنى تېجەش' دىگەن بۇ كاتىگورىيىنى قوللىنىشنىڭ بىمەنە، سۇبېكتىپچىلىق ئىكەنلىگىنى كورۈۋالغىلى بولىدۇ. ئادەتتىكى تەپەككۇرى ئوبېكتىپ ھەقىقەتنى ئوغرا ئەكس ئەتتۈرگەن چاغدىلا، 'تېجەلگەن' بولىدۇ، ئەمىلىيەت، تەجرىبە قىلىش، سائائەت بولسا بۇ ئوغرىلىقنى ئولچەشنىڭ مىزانى." («ماركسىزم ۋە تەجرىبە تەنقىچىلىگى»، 1972 ـ يىل ئۇيغۇرچە نەشرى، 299 ـ بەت)

لېنىننىڭ بۇ بىر ئابزاس سوزىدىن مۇنداق خۇلاسە چىقىرىشقا بولىدۇ: رىياللىقنى ئۇنۇلغان پوزىتسىيە ۋە تەتقىق قىلىش ئۇسۇلىنىڭ ئىنسانلار ئەقلى خالىغانچە كەشپ قىلغان مەھسۇلات بولۇشى مۇمكىن ئەمەس. ئۇسۇلنى ئىدىيالىستىك ئاساستا چۈشىنىش بۇرژۇئا مۇتەپەككۇرلىرىغا رىياللىقنى ئوز مەنپەئەتلىرى ئۈچۈن بۇرمىلاش ئىمكانىيىتىنى بېرىدۇ. مەسىلەن، ھازىرقى زامان بۇرژۇئا پەلسەپىسىدە تارقىلىپ يۈرگەن سۇبىي ئىستىمالچىلىق" رىياللىقنى بىلىشتە مەلۇم بىر

هادىسىنىڭ كېرەك ياكى كېرەك ئەمەسلىگىنى ئولچەم قىلىشنى تەلەپ قىلىدۇ. روشەنكى، بۇنداق بىلىش "ئۇسۇلى" پەنگە قارشى، چۈنكى ئۇ تەبىئەت دۇنياسى ۋە جەمىيەتنىڭ ئوبېكتىپ قانۇنىيىتىنى ھىساپقا ئالمايدۇ.

ماركسزىمنىڭ قارىشىچە، رىيالىلىقنى بىلىشنىڭ شەكلى ۋە ئۇسۇلى پەقەت رىيالىلىقنىڭ ئوزىدىكى ئوبېكتىپ قانۇنىيەتنى ئەكس ئەتتۈرگەندىلا ئاندىن توغرا ۋە ئىلمىي بولىدۇ. ئوبېكتىپ قانۇنىيەتلەرنى مۆكەممەل بىلگەندىلا، ئاندىن تەبىئەت ھادىسىلىرى ۋە ئىجتىمائى ھادىسىلەرگە توغرا مۇئامىلە قىلىشقا ۋە ئۇلارنى توغرا ئەتقىق قىلىشقا بولىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، ماركسزىملىق پەلسەپە ئۇسۇلىنى ئىنسانلار ئەقلىنىڭ خالىغانچە كەشپ قىلغۇالىغان قائىدىلىرىنىڭ يېغىندىسى دەپ چۈشەنمەسىتىن، بەلكى تەبىئەت دۇنياسى، جەمىيەت ۋە تەپەككۇرنىڭ ئەڭ ئومۇمى قانۇنىيەتلىرى توغرىسىدىكى پەن دەپ چۈشىنىدۇ. ئىلمىي ئۇسۇلنىڭ پىرىنسىپلىرى، ئۇسۇل ۋە تەپەككۇر كائىگورىيىسى، "ئادەمنىڭ قورالى ئەمەس، بەلكى تەبىئەت دۇنياسىنىڭ ۋە ئادەمنىڭ قانۇنىيەتلىكلىگىنىڭ ئىپادىسى....." (لېنىن، «پەلسەپە خاتىرىلىرى»، 1956 ـ يىل خەنزۇچە نەشرى، 65 ـ بەت) لوگىكا قانۇنىيەتلىرى ئوبېكتىپ دۇنيانىڭ ئادەمنىڭ ئېڭىدىكى ئىنكاسى. ماركسزىمچە دىيالېكتىك ئۇسۇل دەل مۇشۇنداق ئۇسۇل. مەسىلەن، بۇ ئۇسۇل بىزگە مۇنداق ئۇگىتىدۇ: ھادىسىلەرنى ئۇلارنىڭ تەرەققىياتى ۋە ئوزگىرىشلىرىدىن كۆزىتىش لازىم، بۇنداق قىلىش "كېرەكلىك" ياكى "تېجەشلىك" بولغانلىقىدىن ئەمەس، بەلكى تەرەققىيات تەبىئەت دۇنياسى، جەمىيەت ۋە تەپەككۇرنىڭ ئوبېكتىپ قانۇنىيىتى ئىكەنلىگىدىندۇر. بۇنداق ئۇسۇل يەنە تەرەققىياتنى قارىمۇ ـ قارشى تەرەپلەرنىڭ كۈرىشى دەپ قاراشنى تەلەپ قىلىدۇ، بۇمۇ ئەينى شۇ سەۋەپكە يەنى رىيالىلىقنىڭ ئوبېكتىپ قانۇنىيىتى شۇنداق ئىكەنلىگىگە

ئاساسلىنىدۇ. بۇنداق ئۇسۇلنىڭ كۆچى شۇ يەردىكى، ئۇ دۇنيانىڭ ئوبيېكتىپ قانۇنىيىتىنى توغرا ئەكس ئەتتۈرۈپ، پەن ۋە ئەمەلىيەتنى ھەقىقى رىيالليقنى تەتقىق قىلىشنىڭ قورالى بولەن، ئەمەلىي پائالىيەت قورالى بىلەن قورالالاندۇرىدۇ.

ئوخشاش بولمىغان تارىخىي دەۋرلەردە، بۇنداق ياكى ئۇنداق ئۇسۇل ھوكۇمران ئورۇنلا تۇرىدۇ. بۇ بىلىم تەرەققىياتنىڭ تارىخىي سەۋىيىسىگە باغلىق. مەسىلەن، 17 ـ ئەسردىن 18 ـ ئەسرگىچە بولغان مەزگىلدە، مېتافىزىكىلىق ئۇسۇل ھوكۇمران ئورۇنلا تۇرغان ئىدى، بۇنداق بولۇشى ئەينى ۋاقىتتىكى بىلىم سەۋىيىنىڭ تۆۋەنلىگىگە ئەينى ۋاقىتتىكى پەننىڭ خاراكتېرى ۋە ۋەزىپىسىگە باغلىق، بۇ مەزگىلدىكى ئەڭ مۇھىم ۋەزىپە تەبىئەت دۇنياسىنى تەھلىل قىلىش يەنى تەبىئەت دۇنياسىنى ئىدىيە جەھەتتىن تۈرلۈك قىسىملارغا بولۇش ھەمدە بۇ قىسىملارنى ئۆلارنىڭ باغلىنىشى ۋە ئوزئارا تاقەتسىزلىنىشى بىر ياقلا قايرىپ قويۇپ تۇرۇپ بىلىشتىن ئىبارەت ئىدى. مارکسىزىمچە دىيالېكتىك ئۇسۇلنىڭ 19 ـ ئەسرنىڭ 40 ـ يىللىرىدا بارلىققا كېلىشىنىڭ سەۋەبى شۇكى، ئۇ چاغدا ئىلىم ـ پەندە خېلى يۇقۇرى سەۋىيە، ئىنتايىن ئۇلۇغ كەشپىياتلار بارلىققا كەلگەن ئىدى، بۇ كەشپىياتلار تەبىئەت دۇنياسىدا ئوزگەرمەيدىغان ھېچقانداق نەرسە يوقلۇغىنى، ئۇنىڭدىكى ھەممە نەرسىنىڭ تەرەققى قىلىش، ئوزگىرىش، ئوزئارا باغلىنىشقا ئوخشاش ھالەتلەردە ئوزىدىغانلىغىنى چۈشەندۈرۈپ بەردى.

ئۇسۇل ھەققىدىكى تەلىماتنىمۇ سىنىپىي مەنبەسى بار. ھازىرقى زامان پېنى يەن تەرەققىياتىغا توسالغۇ بولىدىغان مېتافىزىكىلىق ئۇسۇلنىڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشىغا ھېچقانداق ئوبيېكتىپ ئاساس تۇغدۇرۇپ بەرگىنى يوق. ۋاھالەنكى، كاپىتالىستىك دولەتلەردە، ئاللىقاچان ئەبجىق چىقىپ كەتكەن مېتافىزىكىلىق ئۇسۇل يەنىلا

هوكۇمران ئورۇندا تۇرماقتا. بۇ تامامەن يەنگە قارشى مېتافىزىكىلىق ئۇسۇلنىڭ بۇرژۇئا مۇتەپەككۇرلىرى ۋە ئۇلۇق قانات سوتسىيالىستلار كاتتىۋاشلىرىنىڭ كاپىتالىستىك قۇللۇق تۈزۈمىنى قوغداپ قېلىشىغا، كاپىتالىزمنىڭ مەڭگۈلۈكلۈكى ۋە ئۈزگەرمەسلىگىنى "ئىسپات"لىشىغا، تەبىي پەنىنى بۇرمىلىشى ۋاھاكازالارغا يارىدەم بەرگەنلىكىدىن بولغان. ماركسىزىمچە دىنىيالېكتىك ئۇسۇل ئوز ماھىيىتىدىن ئالغاندا، ئىنقىلاۋىي ۋە تەنقىدىي ئۇسۇل، ئۇ كاپىتالىزمنىڭ "مەڭگۈلۈكلۈكى" ۋە "ئۈزگەرمەسلىگى" نەزەريىسىنى ئۈزۈل-كېسىل بىتچەت قىلدى. ماركسىزىمچە دىنىيالېكتىك ئۇسۇل-كوممۇنىستىك پارتىيىنىڭ پارتىيىۋىلىگى بىلەن رىياللىقنى تەل-توكۇس ئىلمىي تۇردە بىلىش تەلۋىي ئورگانىنى ھالىدا بىرلەشتۈرۈلگەن پۈرولېتارىياتچە دۇنياقاراشنىڭ ئىپادىسى.

ئۇقۇم 概念 Понятие ئىنسانلار تەپەككۇرىنىڭ بىر خىل شەكلى، كىشىلەر بۇ شەكىلنىڭ يارىدىمى بىلەن ئوبېكتىپ رىياللىقتىكى ھەر خىل شەيئى ۋە ھادىسىلەرنىڭ ئومۇمىي، ماھىيەتلىك خۇسۇسىيەتلىرىنى بىلىدۇ. ئىنسانلارنىڭ تەبىئەت دۇنياسىنى بىلىش جەريانى ھىسسى تۇيغۇدىن، يەنى تەبىئەت دۇنياسىدىكى بەزى شەيئىلەر ۋە ھادىسىلەرنى بىۋاستە كۆزىتىشتىن باشلىنىدۇ. لېكىن بىلىش بۇ ئېتىدائى باسقۇچتا توختاپ قالماستىن، داۋاملىق يوسۇندا ئۇقۇم بولۇپ شەكىللىنىش باسقۇچىغا ئوتىدۇ. ئۇقۇم "ئادەمنىڭ مېڭىسى (ماددىنىڭ ئالى مەھسۇلاتى)نىڭ ئالى مەھسۇلاتى" (لېنىن. «پەلسەپە خاتىرىلىرى»، خەلق تەشرىياتىنىڭ 1956-يىل خەنزۇچە نەشرى، 151-بەت). ئۇقۇم نۇرغۇنلىغان ئايرىم ھادىسىلەرنىڭ يېغىنچاقلاشتۇرۇلغانلىقىنىڭ نەتىجىسى. يېغىنچاقلاش جەريانىدا، بىز تاسادىپى ئامىللارنى، ماھىيەتلىك بولمىغان خۇسۇسىيەتلەرنى چىقىرىپ تاشلاپ، ھادىسە ۋە شەيئىلەرنىڭ ماھىيەتلىك، مۇھىم ۋە ھەل

قىلغۇچ باغلىنىشلىرىنى ياكى خۇسۇسىيەتلىرىنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان ئۇقۇمنى ھاسىل قىلىمىز. ھەر بىر پەندە ئوبيېكتىپ دۇنياسىدىكى ھەر خىل ھادىسىلەرنى ئومۇملاشتۇرۇش ۋاقتىدا، بەلگىلىك دائىرىدىكى ھادىسىلەر ئەكس ئەتتۈرىدىغان ئۇقۇملارنى تەتبىق قىلىدۇ. مەسىلەن، فىزىكىدا ماسسا، ئېنېرگىيە، ئاتوم، ئېلېكترون قاتارلىق ئۇقۇملار قوللىنىلىدۇ؛ بىئولوگىيىدە ئىرسىيەتلىك، ئۆزگىرىشچانلىق، تەبىئى تاللىنىش قاتارلىق ئۇقۇملار قوللىنىلىدۇ؛ سىياسى ئىقتىساتتا قىممەت، قوشۇمچە قىممەت، كاپىتال قاتارلىق ئۇقۇملار قوللىنىلىدۇ. پەلسەپە تەبىئەت دۇنياسى، ئىنسانلار جەمئىيىتى ۋە تەپەككۇرنىڭ ئەڭ ئومۇمى بولغان تەرەققىيات قانۇنىيەتلىرى توغرىسىدىكى پەن، شۇڭلاشقا ئۇ ماددا، ھەرىكەت، سەۋەپ (**سەۋەبىيەت***كە قارالا)، مۇقەررەرلىك، تاسادىپىلىق، سۈپىەت، سان قاتارلىق ئەڭ كەڭ ئۇقۇملار ئارقىلىق يېغىنچاقلاشتۇرۇشنىڭ تەتجىسىنى ئىپادىلەيدۇ. ھەر بىر ئىلمىي ئۇقۇم ھەقىقى ريالالىقنىڭ ئوزىدىن ئومۇملاشتۇرۇلۇپ چىقىلغان بولىدۇ، ئۇ ريالالىقنىڭ مودىلى بولۇپ ھىسابلىنىدۇ.

ئىدىيالىزىمنىڭ ئاساسى ئۇقۇمنى ريالالىقتىن ئاجرىتىۋېتىشتىن ئىبارەت. مەسىلەن، سان توغرىسىدىكى ئۇقۇم كونكرېت شەيئىلەرنىڭ مەلۇم مىقدارىنى كۆرسىتىدىغان ئايرىم سانلاردىن ئابستراكسىيە قىلىش ئارقىلىق كەلتۈرۈپ چىقىرىلغان. لېكىن ئىدىيالىستلار نا ھازىرغىچە، سان توغرىسىدىكى ئۇقۇم شۇنىڭدەك مانېمانتىكىدىكى باشقا ئۇقۇملارنىڭ ھەممىسى تۇغما بولىدۇ، يەنى ئادەمنىڭ ھەرقانداق تەجرىبىسىدىن بۇرۇن بارلىققا كەلگەن بولىدۇ ۋە ئادەمنىڭ ھەرقانداق تەجرىبىسىگە بېقىنمىغان ھالدا مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدۇ، دەپ ھىسابلاپ كەلمەكتە. مېتافىزىكىلىق لوگىكا ئۇقۇمىدىن ئىبارەت بۇ ئومۇمى نەرسە بارلىق ئالاھىدە ۋە كونكرېت نەرسىلەر بىلەن ئوزئارا باغلىنىشلىق بولمايدۇ دەپ بىلجىرلايدۇ. مۇنداق

مېتافىزىكىلىق كۆزقاراشنىڭ ئەكسىچە، دىيالېكتىك ماتېرىيالىزىمنىڭ چىقىش نۇقتىسى: ئۇقۇم رېئاللىقنىڭ ھەققى، ئىلمىي پىكىرنىڭ تۇرۇلۇشى، ئۇ زور مىقداردىكى ئالاھىدە، ئايرىم ئەرسىلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالغان بولىدۇ دېگەندىن ئىبارەت.

ئەمىلىيەتنىڭ سىنىشىدىن ئوتكەن ئىلمىي ئۇقۇم ئوبېكتىپ ھەقىقەت، ئۇ رېئاللىقنى چوڭقۇر ئەكس ئەتتۈرىدۇ. لېنىن «پەلسەپە خاتىرە-لىرى»دە ئىلمىي ئۇقۇمنىڭ بىلىشكە بولغان رولىنى مۇنداق يەكلەپ-دۇ: "ئەپەكسىز كونكرېتلىقتىن ئابستراكتىلىققا كوتىرىلگەندە،ـــ ئەگەر ئۇ توغرا بولسا.....ـــ ھەقىقەتنىڭ يىراقلاشمايدۇ، بەلكى ئۇنىڭغا يېقىنلاشىدۇ. ماددىنىڭ ئابستراكسىيسى، تەبىئەت قانۇنىيەت-لىنىڭ ئابستراكسىيسى، قىممەتنىڭ ئابستراكسىيسى ۋە باشقا ئابستراكسىيەلەر، بىر ئېغىز سوز بىلەن ئېيتقاندا، ھەممە ئىلمىي (توغرا، جىددى، ھەنىسز بولمىغان) ئابستراكسىيەلەر تەبىئەتنى چوڭقۇرراق، توغرىراق، تولۇقىراق ئەكس ئەتتۈرىدۇ." («پەلسەپە خاتىرىلىرى»، خەلق نەشرىياتىنىڭ 1956 ـ يىل خەنزۇچە نەشرى، 155 ـ بەت)

ماتېرىيالىستىك دىيالېكتىكا بىزنىڭ ئۇقۇمىمىزنىڭ جانلىق، ئۆزگىرىشچان بولۇشىنى تەلەپ قىلىدۇ؛ ئۇ ھەرقانداق ئۇقۇمنى قېتىپ قويۇشقا قارشى تۇرىدۇ. تەبىئەت دۇنياسى ۋە جەمىيەتتىكى ھەر خىل ھادىسىلەر بىر بىرى بىلەن باغلىنىشلىق بولىدىكەن، ئۆز-گىرىپ تۇرىدىكەن. بىر بىرىگە ئايلىنىپ تۇرىدىكەن، بۇ ھالدا، روشەنكى، ئىنسانلارنىڭ ئۇقۇمىمۇ ئوخشاشلا ئۆزگىرىپ تۇرىدىغان بولۇشى ۋە جانلىق بولۇشى لازىم. شۇنداق بولغاندىلا، ئاندىن ئۇ رېئاللىقنىڭ توغرا كوچۇرۇلمىسى بولالايدۇ. شۇڭا دىيالېكتىك ماتېرىيالىزىم بىلىش جەريانىدىكى بارلىق توختاپ قېلىش ھادىسە-لىرىگە، مېتافىزىكىغا ۋە مۇتەئەسسىپلىككە قارشى تۇرىدۇ. لېنىن

مۇنداق دەپ تەكتلەپ كورسىتىدۇ: دىيالېكتىكىنىڭ ئوزى بىلىش نەزەرىيىسى، بۇنىڭ مەنىسى دىيالېكتىكىنىڭ تەرەققىيات، ئوزگىرىش، قارىمۇ-قارشى تەرەپلەرنىڭ كۆرىشى ۋە شۇنىڭغا ئوخشاشلار توغرۇ-سىدىكى بارلىق قانۇنىيەت ۋە قائىدىلەر تامامەن بىلىش ۋە ئۇقۇمغا تەتبىقلىنىشى لازىم دىگەنلىكتۇر.

ئۇقۇمنى دىيالېكتىك يوسۇندا ئوزگىرىۋاتقان ۋە ئۇزلۇكسىز تەرەققى قىلىۋاتقان رىيالليقنى ئەكس ئەتتۈرگۈچى ئىنسانىيەت تەپەككۇرىنىڭ شەكلى دەپ قاراشقا ماھىر بولۇش سىياسى كۆرەش ۋە پۈرولېتا-رىيات پارتىيىسىنىڭ ئەملىي پائالىيىتى ئۈچۈن زور ئەھمىيەتكە ئىگە. ماركسىزم-لېنىنىزم كلاسسىكلىرى ئۇقۇمغا دىيالېكتىك يوسۇندا مۇئامىلە قىلىشنىڭ ئۇلۇغلىنى تىكلەپ بەردى ھەمدە سىياسى جەھەتتىكى مېتافىزىكچىلارغا قاتتىق رەددىيە بەردى، چۈنكى مېتا-فىزىكچىلار ئۇقۇمنى زامان ۋە ماكاندىن ئايرىلغان ھالدا قوللىنىدۇ، بەزى ئۇقۇملارنى قېتىپ قالغان، ئوزگەرمەس نەرسە دەپ قارايدۇ. مەسىلەن، ۋەتەننى قوغداش دىگەن بۇ ئۇقۇم مۇئەييەن تارىخىي ئەھۋال ئاستىدىلا ئىلغارلىققا ئىگە، ھالبۇكى، ئىككىنچى ئىنتېرناد-سىونال ئاغمچىلىرى بۇ ئۇقۇمنى، غەرەزلىك ھالدا، 1914—1918-يىللاردىكى جاھانگىرلىك ئۇرۇشى دەۋرىگە تەتبىق قىلدى، ئۇ چاغدا، ۋەتەننى قوغداش شوئارى رىيالليقنى مۇۋاپىق كەلمەي قالغان ئىدى. لېنىن سوتسىيال شوۋېنىزمچىلارنىڭ ئاسىلغىنى پاش قىلىپ كېلىپ، "ۋەتەننى قوغداش" دىگەن ئۇقۇم تارىخىي ئەھۋالغا ئەگىشىپ ئوزگىرىپ تۇرىدۇ دەپ كورسەتكەن ئىدى. ھەرقايسى جاھانگىر قاراقچىلار گۇرۇھلىرى ئوز مەنپەئەتى ئۈچۈن بىر بىرى بىلەن ئۇرۇش قىلغاندا، "ۋەتەننى قوغداش" دىگەن ئۇقۇم ئىشچى-لار سىنىپىنىڭ مەنپەئەتىگە ئاسىلىق قىلىپ، "ئوز دولىتىدىكى" بۇرژۇئازىيىنىڭ مەنپەئەتىنى قوغداشنى كورسىتىدۇ. بۇنىڭ ئەكسىچە،

خەلق تاشقى دۈشمەنگە قارشى ھەققانى ئۇرۇش ئېلىپ بارغانىدا، خەلق ئوز ئەركىنلىكىنى قوغدايدىغان چاغدا، "ۋەتەننى قوغداش" دىگەن ئۇقۇم ئەڭ ئەققىيەرۇھىر كۈچىلەرنىڭ مەنپەئەتىگە ۋەكىللىك قىلىدۇ. گېرمانىيە فاشىست باشىچىلىرىغا قارشى ئۇرۇشتا، پارتىيە ئۇتتۇرىغا قويغان سوتسىيالىستىك ۋەتەننى قوغداش شوئارى غايەت زور ھەركەتلەندۈرگۈچ كۈچ بولدى. بۇ شوئار خەلقنى ئوز ۋەتەنىنى قوغداش، ئوكتەبىر ئىنقىلاۋىنىڭ ئۇلۇغ مۇۋەپپەقىيەتلىرىنى قوغداش ئۈچۈن مۇقەددەس ئۇرۇش ئېلىپ بېرىشقا سەپەرۋەر قىلدى. دىمەك، لېنىننىڭ سوزى بويىچە ئېيتقاندا، ئۇقۇم ئوزگەرتىشكە، تۇزىتىش كىرگۈزۈشكە بولىدىغان بولۇشى ۋە جانلىق، ئوزگىرىشچان بولۇشى كېرەك، ئۇنداق بولمايدىكەن، ئۇقۇم رىيالىلىقنى توغرا ئەكس ئەتتۈرەلمەيدىغان بولۇپ قالىدۇ.

مەسىلەن، "قوشۇمچە" ئەمىگەك، "زورۇر" ۋاقىت ۋە "قوشۇمچە" ۋاقىت دىگەنگە ئوخشاش ئۇقۇملار ۋە شۇ تېپكە كىرىدىغان باشقا ئۇقۇملار ماركس يازغان «كاپىتال»دىن ئېلىنغان، ئۇ كاپىتالىستىك جەمىيەتكە قارىتا ئېيتىلغان، بۇ ئۇقۇملار سوتسىيالىستىك جەمىيەتكە پۈتۈنلەي بېگى شارائىتنىا مۇۋاپىق ئەمەس.

ئۇقۇم نەزىرىيىسى 概念论 Концептуализм ئوتتۇرا ئەسىر شارائىتىدىكى مەدرىس پەلسەپىسىنىڭ ئىلغار ئېقىملىرىدىن بىرى بولۇپ، ئۇ "ئابېلىيار" تەرىپىدىن ئىجات قىلىنغان. ئۇنۇۋېرسالىلىق توغرىسىدىكى مۇنازىرىدە، ئۇقۇم نەزىرىيىسى تەرەپدارلىرىمۇ، نامىچىلىق تەرەپدارلىرىغا ئوخشاشلا، يەككە جىسىملا بېقىنمايدىغان ئومۇمىلىقنىڭ ھەقىقى مەۋجۇتلۇغىنى ئىنكار قىلىدۇ، بىراق ئۇلار يەنە نامىچىلىق تەرەپدارلىرىغا ئوخشىمايدۇ، ئۇلار، رىيالىلىقنى بىلىشنىڭ ئومۇمى ئۇقۇمدىن ئىبارەت بۇ ئالاھىدە شەكلى كىشىلەرنىڭ ئەقلىدە مەۋجۇت، دەپ قارايدۇ.

ئۇل 基质 Субстрат (لاتىنچىسى: Substratum — ئاساس، ئۇل) يەككە شەيئىلەرنىڭ تۇرلۈك ئالاھىدىلىكلىرىنىڭ ماددى ئاساسى؛ ئوخشاش بولمىغان شەيئىلەرنىڭ بىرلىگى، تۇرداشلىقنىڭ ماددى ئاساسى، **ئۇل گەسلى زات**"قا ئوخشىمايدۇ، ئۇ ئومۇمى نەرسىلەرنىڭ ئاساسى بولماستىن، ئالاھىدە ياكى يەككە نەرسىلەرنىڭ ئاساسى.

ئۇلۇغ ئوكتەبىر سوتسىيالىستىك ئىنقىلاۋى 伟大的十月社会主义革命 Великая октябрьская социялистическая революция تۇنجى قېتىم غەلبە قازانغان پۇرولېتارىيات ئىنقىلاۋى بولۇپ، ئۇ پۈتۈن دۇنيادىكى ئىنسانلار تارىخىدا كاپىتالىستىك كونا دۇنيادىن سوتسىيالىستىك يېڭى دۇنياغا ئوتۇشتەك تۇپ بۇرۇلۇشنى ئىشقا ئاشۇردى. ئوكتەبىر ئىنقىلاۋى ئىنسانلار تارىخىدا، تۇنجى قېتىم روسىيەدەك بىر چوڭ دولەتنىڭ زېمىنىدا ئېكسپىلاتاتسىيە قىلغۇچىلارنىڭ ھاكىمىيىتىنى ئاغدۇرۇپ تاشلىدى ۋە پۇرولېتارىيات دىكتاتۇرىسىنى تىكلىدى، شۇنىڭ بىلەن، يېڭى سوتسىيالىزم تۈزۈمىنىڭ غەلبىسى ئۈچۈن زور ۋۇجۇدقا شارائىتلارنى ھازىرلاپ بەردى. ئۇ بۇرۇن بولۇپ ئوتكەن ئىنقىلابلارنىڭ ھېچ قايسىسىغا ئوخشىمايدۇ، چۈنكى بۇ ئىنقىلاپ بىر خىل ئېكسپىلاتاتسىيە شەكلىنىڭ ئورنىنى يەنە بىر خىل ئېكسپىلاتاتسىيە شەكلىنىڭ ئالمىشىش بىلەن نەتىجىلەنمەستىن، بارلىق ئېكسپىلاتاتسىيىنىڭ يوقىلىشى بىلەن نەتىجىلەندى.

ئوكتەبىر ئىنقىلاۋى ئۇلۇغ خەلقارا ئەھمىيەتكە ئىگە. ئوكتەبىر ئىنقىلاۋى روسىيەدىكى بۇرژۇئا ھاكىمىيىتىنى ئاغدۇرۇپ تاشلاش بىلەن، دۇنيا جاھانگىرلىك سىستېمىسىنى يىمىرىپ تاشلاپ، پۇرولېتارىيات ئىنقىلاۋى دەۋرىنى ئېچىپ بەردى. ئوكتەبىر ئىنقىلاۋى جاھانگىرلىكنىڭ ھەرقايسى مۇستەملىكە ۋە يېقىندا ئەللەردىكى

هوكۈمرانلىقنى تەۋرىتىپ، بۇ ئەللەرنىڭ ئىنقىلاپ ۋە ئازاتلىق دەۋرىنى ئېچىپ بەردى. ئوكتەبىر ئىنقىلاۋى جاھانگىرلىكنىڭ ئوز مەركىزىدىكى (مۇستەملىكىچى دولەتتىكى) كۈچىنى ئاجىزلاشتىپ، ئۇنىڭ ئارقا سەپتىكى (مۇستەملىكىلەردىكى) هوكۈمرانلىقنى تەۋرەتتى، بۇنىڭ بىلەن، دۇنيا كاپىتالىزمىنىڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشىغا بىر مەسىلە بولۇپ قالدى. ئوكتەبىر ئىنقىلاۋى ئىقتىسادىي مۇناسىۋەت ۋە ئىجتىمائىي ـ سىياسى مۇناسىۋەت جەھەتلەردىكى ئىنقىلاپ بولۇپلا قالماستىن، ئەينى ۋاقىتتا ئىشچىلار سىنىپىنىڭ ئىدىيىسى جەھەتتىكى ئىنقىلاپ بولۇپمۇ هىساپلىنىدۇ، يەنى ئۇ لېنىنىزمنىڭ پۈتۈن دۇنيادىكى ئىشچىلار هەرىكىتىدە غەلبە قازانغانلىغىدىن دېرەك بېرىدىغان ئىنقىلاپتۇر.

ئوكتەبىر ئىنقىلاۋى كوممۇنىستىك پارتىيە ۋە ئۇنىڭ داهىسى لېنىنىنىڭ رەھبەرلىگىدە تەييارلانىدى ۋە ئىلىپ بېرىلدى. پارتىيە لېنىنىنىڭ سوتسىيالىستىك كۆرەشتىكى كۆچلۈك ئىدىيىۋى قورال بولغان سوتسىيالىستىك ئىنقىلاپ توغرىسىدىكى نەزەرىيىسى بىلەن قوراللانغان. لېنىن ئۇزىنىڭ «ياۋروپا قوشما ئىشتاتلىرى شوئارى توغرىسىدا» ۋە «ياۋروليتارىيات ئىنقىلاۋىنىڭ هەربىي پروگراممىسى» دىگەن ئەسەرلىرىدە سوتسىيالىزم ئالدى بىلەن يالغۇز بىرلا كاپىتالىستىك مەملىكەتتە غەلبە قازىنىشى مۇمكىن دىگەن نەزەرىيىنى دەللىلەپ بەردى. بۇ نەزەرىيە بىلەن قوراللانغان كوممۇنىستىك پارتىيە باتۇرلۇق بىلەن ۋە تولۇپ ـ تاشقان ئىشەنچ بىلەن ئامما رەھبەرلىك قىلىپ كاپىتالىزمغا زەربە بەردى.

1917 ـ يىل 2 ـ ئايدا مۇستەبىت تۈزۈم ئاغدۇرۇپ تاشلانغاندىن كېيىن، سوۋېتلەردە ۋەكىللىك ئورۇنىنى چاڭگىللىغا كىرگۈزۈۋالغان مېنشېۋىكلار ۋە سوتسىيال ئىنقىلاپچىلار هاكىمىيەتنى بۇرژۇئازىيىگە ئوتۇنۇپ بەردى، بۇنىڭ بىلەن بۇرژۇئازىيە ئەكسىلئىنقىلاۋىي ۋاقىت-

لىق هوكۇمەت تەشكىل قىلدى. مۇرەسسەچى پارتىيە-گۇرۇھلارنىڭ قوللىشىغا ئېرىشكەن بۇ هوكۇمەتنىڭ هەرىكەتلىرى ئىنقىلاپنى ئاخىرلاشتۇرۇپ، خەلقنىڭ كۆرەش مۇئىسىنى يوقىتا چىقىرىپ، جاهانگىرلىك ئۈرۈشىنى داۋاملىق ئېلىپ بېرىشنى مەقسەت قىلاتتى. ۋاقىتلىق هوكۇمەت بىلەن تەڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرغان يەنە بىر هاكىمىيەت بار ئىدى، ئۇ بولسىمۇ ئىشچى-ئەسكەرلەر ۋەكىللىرى سوۋېتى بولۇپ، ئۇ ئىشچىلار سىنىپى ۋە دېخانلارنىڭ ئىنقىلاۋىي دېموكراتىيە دىكتاتۇرا ئورگىنى ئىدى. بۇنىڭ بىلەن، ئىككى هاكىمىيەت تەڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشتەك ۋەزىيەت شەكىللەندى، لېكىن بۇنداق ۋەزىيەتنىڭ ئۇزاققىچە مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشى مۇمكىن ئەمەس ئىدى. ئالدامچىلىق قىلىش يولى بىلەن سوۋېتلەرنىڭ رەهبەرلىك هوقۇقىنى قولغا كىرگۈزۈۋالغان مېنشېۋىكلار ۋە سوتسىيال ئىنقىلابچىلار سوۋېتلەرنى بۇرژۇئازىيە-پومىششىكلارنىڭ ۋاقىتلىق هوكۇمىتىنىڭ بېقىندىسىغا ئايلاندۇرۇش سىياسىتىنى بۇرگۈزدى.

كومۇنىستلار پارتىيە ۋاقىتلىق هوكۇمەتنىڭ ئەكسىلئىنقىلاۋىي ماهىيىتىنى ئېچىپ تاشلاش، مۇرەسسەچى پارتىيە-گۇرۇھلار—مېنشېۋىكلار ۋە سوتسىيال ئىنقىلابچىلارنىڭ سىياسىتىنى پاش قىلىش ئۈچۈن، ئەمگەكچىلەر ئارىسىدا كەڭ كولەملىك چۈشەندۈرۈش خىزمىتىنى ئېلىپ باردى. بولشېۋىكلار مۇرەسسەچىلەرنىڭ خائىنلىق سىياسەتلىرىگە قارشى تۇرۇش ئۈچۈن، بۇرژۇئا دېموكراتىك ئىنقىلابتىن سوتسىيالىستىك ئىنقىلابقا ئوتۇش ئۈچۈن كۆرەش قىلىش پىلانىنى ئوتتۇرىغا قويىدى. بۇ پىلان لېنىن تەرىپىدىن ئاپرىل تېزىسىدا شەرھىلەندى ھەمدە ئۇ پارتىيىنىڭ باش لۇشىيەنى قىلىپ ماقۇللاندى. ئۇ چاغدا، پارتىيىنىڭ ئاساسى شوئارى: "بارلىق هاكىمىيەت سوۋېتلەرگە مەنسۇپ!" دېگەندىن ئىبارەت بولۇپ، بولشېۋىكلار بۇ شوئارنى هاكىمىيەتنى تېنچ يول بىلەن سوۋېتلەرنىڭ قولىغا

ئوتكۈزۈش شوئارى تەرىقىسىدە ئوتتۇرىغا قويغان ئىدى. بولشېۋىك-لارنىڭ تەشۋىقاتى ياخشى ئاساسقا ئىگە بولىدى ھەمدە غايەت زور مۇۋەپپەقىيەتكە ئېرىشتى، ۋاقتىلىق ھوكۈمەتنىڭ ئەكسىلئىنقىلاۋىي سىياسىتى بولسا ھوكۈمەتكە قارشى ئاپرىل ۋە ئىيۇل ناماياتىلىرىنى قوزغىدى. ئىيۇل قوراللىق نامايىشىدىن كېيىن، ئىككى ھاكىمىيەت تەڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشتەك ۋەزىيەت ئاخىرلاشىپ، مېنشېۋىكلار ۋە سوتسىيال ئىنقىلابچىلار ئوچۇقتىن-ئوچۇق ئەكسىلئىنقىلابچىلار تەرەپكە ئوتۇپ كېتىپ، بارلىق ھاكىمىيەت بۇرژۇئازىيىنىڭ ۋاقتىلىق ھوكۈمىتىنىڭ قولىغا چۈشۈپ قالدى. ئىنقىلابنىڭ تېنچ مەزگىلى ئايافلاشىپ، قوراللىق قوزغىلاڭ مەسلىسى كۈنتەرتىپكە قويۇلدى. مېنشېۋىكلار ۋە سوتسىيال ئىنقىلابچىلار تىزگىنلەپ تۇرغان سوۋېتلەر بۇرژۇئازىيە لاگېرىغا ئوتۇپ كەتكەنلىكتىن، پارتىيە "بارلىق ھاكىمىيەت سوۋېتلەرگە مەنسۇپ!" دېگەن شوئارنى ۋاقتىنچە ئەمەلدىن قالدۇردى. بىراق، بۇ شوئارنى ۋاقتىنچە ئەمەلدىن قالدۇرغانلىقى، ھەرگىزمۇ ئىنقىلاۋىي كۈرەش ئورگىنى ۋە ئىنقىلاۋىي ھاكىمىيەت ئورگىنى بولغان سوۋېتنىن تۆۋىتىن ۋازكەچكەنلىك ئەمەس ئىدى. شۇ چاغلاردا بولشېۋىكلار پارتىيىسى بۇرژۇئا ھاكىمىيىتىنى قوراللىق كۈچ بىلەن ئاغدۇرۇپ تاشلاپ، سوۋېت ھاكىمىيىتىنى ئورنىتىش ئۈچۈن، يەر ئاستى خىزمىتىگە ئوتتى ھەمدە قوراللىق قوزغىلاڭغا تەييارلىق قىلىشقا باشلىدى. 1917-يىل 7-ئاينىڭ 26-كۈنىدىن 8-ئاينىڭ 3-كۈنگىچە پېتروگرادتا يوشۇرۇن ئوتكۈزۈلگەن روسىيە سوتسىيال-دېموكراتىك ئىشچىلار پارتىيىسى (بولشېۋىكلار) نىڭ 6-قۇرۇلتىيىدا قوراللىق قوزغىلاڭ كونكرېتلىق پائالىيىتى جاكارلاندى.

بولشېۋىكلار رەھبەرلىكىدىكى ئىشچىلار ۋە ئىنقىلاۋىي ئەسكەرلەر كورنىلوۋنىڭ ئەكسىلئىنقىلاۋىي توپىلىڭىنى تارمار قىلغاندىن كېيىن، پۈرولېتارىيات ئامىسى ۋە ئەسكەرلەر ئامىسى كومىۋنىستىك

پارتىيىنىڭ ئوزلىرىنىڭ مەنپەئەتىنى قوغدايدىغان بىردىن-بىر پارتىيە ئىكەنلىگىگە، كومپارتىيىنىڭ پارتىيىنىڭ بارلىق ئەكسىلئىنقىلابىي سۆيقەستلەرنى بىتچىت قىلالايدىغانلىغىغا پۈتۈنلەي ئىشەنىدى. بۇنداق ئەھۋال سوۋېتلەرنى بولشېۋىكلاشتۇرۇشنىڭ ئاساسى ئىدى. شۇڭا، پارتىيە يەنە "بارلىق ھاكىمىيەت سوۋېتلەرگە مەنسۇپ!" دېگەن شوئارنى ئوتتۇرىغا قويدى. لېكىن، بۇ شوئار ئەمدى قوراللىق قوزغىلاڭ شوئارى بولۇپ قالغان ئىدى. قوراللىق قوزغىلاڭنىڭ شەرتلىرى پىشىپ يېتىشتى. 9-ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدا، لېنىن بولشېۋىكلارنىڭ ئاساسىي ئىچىدىكى تەسىرىنىڭ ئوسكەنلىگى ۋە سوۋېتلەرنىڭ بولشېۋىكلاشقانلىغىنى نەزەردە تۇتۇپ، قوراللىق قوزغىلاڭنىڭ شەرتلىرى پۈتۈنلەي پىشىپ يېتىشتى، دەپ ھىساپلىدى. لېنىن مەركىزىي كومىتېتقا يازغان «بولشېۋىكلار ھاكىمىيەتنى تارتىۋېلىشى كېرەك» ۋە «ماركسىزىم ۋە قوزغىلاڭ» دېگەن ئىككى پارچە يولىيورۇق خېتىدە ئوزىنىڭ كوزقاراشىنى چۈشەندۈرۈپ ئوتتى، كومپارتىيىنىڭ پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى لېنىنىڭ خېتىنى تاپشۇرۇپ ئالغاندىن كېيىن، قوراللىق قوزغىلاڭغا تەييارلىق كورۇش يولىدا ئەملىي خىزمەتلەرنى ئىشلەشكە باشلىدى. 10-ئاينىڭ 7-كۈنى، لېنىن قوراللىق قوزغىلاڭغا بىۋاستە رەھبەرلىك قىلىش ئۈچۈن، پېتروگرادقا مەخپى قاپتىپ كەلدى. 10-ئاينىڭ 10-كۈنى پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى تارىخىي خاراكتېرلىق يىغىن ئوتكۈزدى، يىغىندا لېنىنىڭ قوراللىق قوزغىلاڭ كوتىرىش توغرىسىدىكى قارارى ماقۇللاندى. مەركىزىي كومىتېت يىغىندا خائىن زىنوۋېيېۋ بىلەن كامېنېۋ بۇ قارارنى ماقۇللاشقا قارشى چىقتى.

10-ئاينىڭ 12-كۈنى پارتىيە مەركىزىي كومىتېتىنىڭ بولىيورۇغىغا ئاساسەن، پېتروگراد سوۋېتىدە لېنىن، ستالىن، سۋېردلوۋ، دزېرژىنسكى ۋە مولوتوۋلار رەھبەرلىگىدىكى ھەربىي ئىنقىلاۋىي كومىتېت

قۇرۇلدى، ئۇ كېيىن قوزغىلاڭنىڭ ئاشكارا قوماندانلىق ئىشتاۋى بولۇپ قالدى. 10 ـ ئايدىن 16 ـ كۈنى ئېچىلغان مەركىزىي كومىتېتنىڭ كېڭەيتىلگەن يىغىندا ستالىن باشچىلىقىدىكى قوزغىلاڭغا رەھبەرلىك قىلىدىغان پارتىيە زۇڭبۇيرۇسى سايلاپ چىقىلدى. مەركىزىي كومىتېتنىڭ يىغىندا تەسىلىمچى ئۇنسۇر زىنوۋىيېۋ ۋە كامېنېۋ قوزغىلاڭ كونا رېشكە يەنە قارشى چىقتى، لېكىن ئۇلار دەككە بىدى. كېيىن ئۇلار پارتىيىگە ئوچۇقتىن ـ ئوچۇق قارشى چىقىپ، مەركىزىي كومىتېتنىڭ قوزغىلاڭ كوتىرىش توغرىسىدىكى قارارىنى دۈشمەنگە ئاشكارىلاپ قويدى.

ۋاقتىلىق ھوكۈمەت خائىنلارنىڭ بەرگەن ئاخبارىتىنى ئالغاندىن كېيىن، دەرھال ھەربىي كۆچىنى سەپەرۋەر قىلىپ، پۈرولېتارىيات قوزغىلاڭ كوتىرىشتىن ئىلگىرى ھەركەتكە كەلمەكچى بولدى. 10 ـ ئايدىن 24 ـ كۈنى ئەتىگەندە ھوكۈمەت بولشېۋىكلار مەركىزىنىڭ ئورگان گېزىتى بولغان «ئىشچىلار يولى» گېزىتىنى پېچەتلەش توغرىسىدا بۇيرۇق چۈشۈردى. ۋاقتىلىق ھوكۈمەت قاپلىمىلىق ماشىنىلارنى «ئىشچىلار يولى» گېزىتىنىڭ باسمىخانىسى ۋە تەھرىر بولۇمى ئەتراپىغا ئەۋەتتى. قىزىل گۋۋاردىيە ۋە ئىنقىلاۋىي ئەسكەر ـ لەر قاپلىمىلىق ماشىنىلارنى قوغلۇۋەتتى، بۇنىڭ بىلەن چۈشتىن بۇرۇن سائەت 11 دە گېزىت باسمىدىن چىقتى، گېزىتتە ۋاقتىلىق ھوكۈمەتنى ئاغدۇرۇپ تاشلاش جاقىرىق قىلىندى. قوزغىلاڭ پېترو گـ رادتا باشلاندى. 10 ـ ئايدىنڭ 24 ـ كۈنى كېچىدە، لېنىن سموللنى (بولشېۋىكلار مەركىزىي كومىتېتى تۇرۇشلۇق جاي)غا بېتىپ كېلىپ، قوزغىلاڭغا رەھبەرلىك قىلىشنىڭ ئېغىر ۋەزىپىنى بىۋاستە زىممىسىگە ئالدى. 10 ـ ئايدىنڭ 25 ـ كۈنى قىزىل گۋۋاردىيە ۋە ئىنقىلاۋىي قوشۇنلار مەرقايسى پويىز ئىستانسىلىرى، پوچتىخانىلار، تېلېگراپ ئىدا ـ رىلىرى، ھوكۈمەتنىڭ مەرقايسى مىنىستىرلىكلىرى، دولەت بانكىسى ۋە

پایتەختتىكى باشقا مۇھىم تايانچ پونكتلارنى ئالدى. 1917 ـ يىل 10 ـ ئايىنىڭ 25 ـ كۈنى (مىلادى 11 ـ ئايىنىڭ 7 ـ كۈنى) كەچتە، پۈتۈن روسىيە سوۋېتلىنىڭ 2 ـ قۇرۇلتىيى سموللىندا ئېچىلىپ، پۈتۈن ھاكىمىيەت سوۋېتلەرگە ئوتكەنلىگى جاكالاندى. قۇرۇلتاي تارىخىي ئەھمىيەتكە ئىگە بولغان ئېچىلىش قانۇنى ۋە يەر قانۇنىنى ماقۇللىدى، 1 ـ نومۇرلۇق سوۋېت ھوكۇمىتىنى يەنى خەلق كومىسسارىياتىنى تەشكىل قىلدى. لېنىن خەلق كومىسسارىياتىنىڭ رەئىسلىگىگە سايلاندى. 10 ـ ئايىنىڭ 25 ـ كۈنى (مىلادى 11 ـ ئايىنىڭ 7 ـ كۈنى) كېچىدە قىشلىق ساراي ئىشغال قىلىندى ۋە قىشلىق سارايدا يېغىن ئېچىۋاتقان ۋاقتىلىق ھوكۇمەتنىڭ مىنىستىرلىكلىرىنىڭ مىنىستىرلىرى قولغا ئېلىندى.

پېتروگرادتا قولغا كەلتۈرۈلگەن غەلىبىگە ئۇلىشىپ، سوۋېت ھاكىمىيىتى موسكۋا ۋە باشقا شەھەرلەردىمۇ قۇرۇلۇشقا باشلىدى. 1917 ـ يىل 10 ـ ئايدىن 1918 ـ يىل 1 ـ، 2 ـ ئايلارغىچە ئىنقىلاپ پۈتۈن مەملىكەتكە يېيىلدى.

ئوكتەبىر ئىنقىلاۋى كونا دولەت ماشىنىسىنى پاچاقلاپ تاشلاپ، ئېكسپلاتاتسىيە قىلغۇچى سىنىپلارنىڭ دولەت ئورگانلىرىنى ئۈزۈل ـ كېسىل بۇزۇپ تاشلاپ، ئۇنىڭ ئورنىغا بىكىچە دولەتنى يەنى پۇرولېتارىيات دىكتاتۇرىسىنىڭ بىر خىل شەكلى بولغان سوۋېت ھاكىمىيىتىنى دەسسەتتى. ئوكتەبىر ئىنقىلاۋى ئاساسىي ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرىگە يولغان خوسۇسى مۇلۇكچىلىكنى بىكار قىلدى. يەر، زاۋۇت ـ فابرىكا، تومۇرياول، بانكا، دېگىز ترانسپورتى ۋە ئېچكى دەريا ترانسپورتى قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسى ئومۇمى خەلقنىڭ مۇلكىگە ئايلاندى. دىخانلار ھېچقانداق بەدەلسىز ۋە پۇل تولىمەيلا 150 مىليون رۇس موسىدىن كوپرەك يەرگە ئىگە بولدى، شۇنىڭدەك ھەر يىلى پومىششىكلارغا تولەيدىغان غايەت كوپ يەر

ئىجارىسىنى تولىمەيدىغان ۋە يەر سېتىۋالمايدىغان بولدى. ئوكتەبىر ئىنقىلاۋى تۈرلۈك شەكىلدىكى مىللى زۇلۇملارنى يوقىتىپ، ھەرقايسى مىللەتكە تاكى بولۇنۇپ چىقىش ۋە مۇستەقىل دولەت قۇرۇشتەك ئوز تەقدىرىنى ئوزى بەلگىلەش ھوقۇقىنى بەردى. ئوكتەبىر ئىنقىلاۋى تارىختا ئۇنىجى بولۇپ خەلقنى ئەركىنلىكىكىلا ئەمەس، بەلكى ماددى پاراۋانلىققىمۇ ئېرىشتۈرۈپ، ئۇلارنى بايلىقلار ۋە مەدەنىي ئۇرمۇش كەچۈرۈش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلغان ئىنقىلابتۇر.

كومموئىستىك پارتىيە تەرىپىدىن ئۇيۇشتۇرۇلغان ۋە پارتىيىنىڭ داناۋەھبەرلىگى بىلەن كاپالەتلەندۈرۈلگەن روسىيە سوتسىيالىستىك ئىنقىلاۋىنىڭ غەلبىسى بىرمۇنچە ئەۋلادلار تۇيەيلىدىن بىرقەدەر ئوڭاي قولغا كەلدى. ئوكتەبىر ئىنقىلاۋىنىڭ دۇچكەلگىنى روسىيە بۇرژۇئازىيىسىدەك كۇچلى بىرقەدەر ئاجىز دۇشمەن بولدى، بۇ دۇشمەن ئىقتىسادىي جەھەتتە مۇستەھكەم ئەمەس ئىدى، ئۇنىڭ تەشكىلى ناچار ئىدى، شۇنىڭدەك سىياسى تەجرىبىسى كەم ئىدى، ئۇنىڭ ئۇستىگە ئۇ ھاكىمىيەتنى قولغا كىرگۈزگەندىن كېيىن چارپادىشا ھوكۇمىتىنىڭ سىياسىتىنى داۋاملىق ئىجرا قىلدى. مېنشېۋىكلار ۋە سوتسىيال ئىنقىلابچىلارغا كېلىدىغان بولساق، ئۇلار ئوزلىرىنىڭ جاھانگىر بۇرژۇئازىيىسىنىڭ گۇماشتىسى ئىكەنلىگىنى يوقۇلەي ئاشكارىلىدى. روسىيە ئىشچىلار سىنىپىدەك بىر ئىنقىلاۋى سىنىپ ئوكتەبىر ئىنقىلاۋىغا رەھبەرلىك قىلدى، ئۇ ئۇرۇشتا چىنقىقان، تېچلىقنى، يەرنى، ئەركىنلىكنى ۋە سوتسىيالىزىمنى قولغا كەلتۈرۈش كۈرىشىدە خەلق يولباشچىسىلىق ئىناۋىتىنى تىكلىدى. روسىيە ئىشچىلار سىنىپى ئىنقىلاپ داۋامىدا، مەملىكەت بوينىچە دېخانلار نوپۇسىنىڭ مۇتلەق زور كوپچىلىگىنى تەشكىل قىلغان كەمسەيغەل دېخانلاردەك بىر مۇھىم ئىتتىپاقچىغا ئىگە ئىدى. بۇ ئىتتىپاقنىڭ بولۇشى ئۇتتۇرا دېخانلارنىڭ ھەركىتىنمۇ بەلگىلىدى، ئوكتەبىر

فوزغلىنىڭ ھارپىسىدا، ئوتتۇرا دىخانلار ئىنقىلاپ تەرىپىگە ئوتتۇپ، كەسكىن دىخانلار بىلەن بىرلەشتى. ئىشچىلار سىنىغا رەھبەرلىك قىلغۇچى بولسا كومموئىستىك پارتىيىسىدەك سىياسى كۆرەشلەردە سىناقلاردىن ئوتكەن پارتىيە بولۇپ، ئۇ ھەر خىل ئىنقىلاۋىي ھەرىكەتلەرنى يەنى تېچلىقنى قولغا كەلتۈرۈشنى مەقسەت قىلغان ئادەتتىكى دېموكراتىك ھەرىكەت، يوممىششكىلارنىڭ يېرىنى تارتىۋېلىشنى مەقسەت قىلغان دىخانلار دېموكراتىك ھەرىكىتى، ئىزىلگۈچى مىللەتلەرنىڭ مىللى باراۋەرلىكنى قولغا كەلتۈرۈشنى مەقسەت قىلغان مىللى ئازاتلىق ھەرىكىتى ۋە پۈرولېتارىياتنىڭ پۈرولېتارىيەت دىكتاتۇرىسىنى تىكلەشنى مەقسەت قىلغان سوتسىيالىستىك ھەرىكىتى قاتارلىق ھەرىكەتلەرنى بىر ئومۇمى ئىنقىلاۋىي ئېقىمغا ئايلاندۇرۇشقا ماھىر بىر پارتىيە ئىدى. ئوكتەبىر ئىنقىلاۋى جاھانگىرلىك ئۇرۇشى تازا ئەۋجىگە چىققان چاغدا باشلانغان، ئۇ چاغدا ھەرقايسى ئاساسلىق بۇرژۇئا دولەتلىرى ئوزئارا ئۇرۇشۇش بىلەن بولۇپ كەتكەنلىكتىن ۋە كۈچلىرى ئاجىزلاپ كەتكەنلىكتىن، ئوكتەبىر ئىنقىلاۋىغا ئاكتىپ قارشى تۇرالمىغان ئىدى.

روسىيە سوتسىيالىستىك ئىنقىلاۋىغا زورۇر بولغان ئوبېكتىپ شەرت ـ شارائىتلار كونا جەمىيەتتە پىشىپ يېتىلگەنلىگى ئۈچۈن، ئۇ غەلبە قىلىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە بولالىدى. ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋەتلىرىنىڭ ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنىڭ خاراكتېرىغا چوقۇم ئۇيغۇنلىشىشى كېرەكلىگىدەك ئىقتىسادىي قانۇنىيەت كونا، كاپىتالىستىك ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋەتلىرىنى يوقىتىشنى ھەمدە ئۇنىڭ ئورنىغا يېڭى، سوتسىيالىستىك ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋىتىنى دەسسىتىشنى قارشىلىق قىلغىلى بولمايدىغان دەرىجىدە تەلەپ قىلىدۇ. سوۋېت ئىتتىپاقى كومموئىستىك پارتىيىسى جەمىيەت تەرەققىياتىنىڭ ئوبېكتىپ قانۇنىيىتىگە ئاساسەن، بۇ قانۇنىيەتلەردىن مۇۋەپپەقىيەتلىك

لىك پايدىلىنىش بىلەن، سوتسىيالىستىك ئىنقىلابىنىڭ غەلىبىسىگە كاپالەتلىك قىلدى.

ئوكتەبىر ئىنقىلاۋى بىزنىڭ ۋەتىنىمىزنى ئەنگلىيە، ئامېرىكا ۋە باشقا جاھانگىرلارنىڭ قوللۇقىدىن قۇتقۇزۇپ قېلىپ، فالاق روسىيىنىڭ سانائەتلەشكەن ۋە بېزا ئىگىلىگى كوللېكتىپلاشقان سوتسىيالىستىك قۇدرەتلىك دولەتكە ئايلىنىشى ئۈچۈن شارائىت ھازىرلاپ بەردى.

ئوكتەبىر ئىنقىلاۋى روسىيىنى سوتسىيالىزىمنىڭ بىرىنچى بوشۇگىگە، پۈتۈن دۇنيا مېھنەتكەشلىرىنىڭ ۋەتىنىگە ئايلاندۇردى. ئۇ روسىيە ئىشچىلار سىنىپىنىڭ دۇنيادىكى ھەرقايسى ئەل ئەمگەكچى خەلقىنىڭ ھەقىقى دېموكراتىيىنى ۋە سوتسىيالىزىمنى قولغا كەلتۈرۈش كۆرىشىدىكى ئاۋانگارت قوشۇنلىق رولىنى ئېنىق بەلگىلىدى. لېنىن مۇنداق دېگەن ئىدى: "بىز بىرىنچى بولۇپ دۇنيانىڭ بىر بۆرجىگىدە كاپىتالىزىم دېگەن بۇ يىرتقۇچ ھايۋانىنى ئاغدۇرۇپ تاشلاشقا مۇيەسسەر بولغانلىقىمىز ئۈچۈن پەخىرلىنىشكە ۋە ئۆزىمىزنى بەختلىك ھىساپلاشقا ھەقلىقمىز، بۇ يىرتقۇچ ھايۋان يەر شارىنى قانغا بويىغان ئىدى، ئىنسانىيەتنى ئاچارچىلىق ۋە ياۋايىلىققا گىرىپتار قىلغان ئىدى، ھازىر ئۇ ئولۇم ئالدىدا ھەرقانچە ياۋۇزلۇق، ۋەھشىلىك بىلەن جان تالىشىۋاتقان بولسىمۇ، چوقۇم تېز ھالاك بولىدۇ." («مارکس، ئېنگېلس ۋە مارکسىزم توغرىسىدا»، 1977 ـ يىل ئۈيغۇرچە نەشرى، 672 ـ 673 ـ بەتلەر)

ئۇلۇغ ئوكتەبىر سوتسىيالىستىك ئىنقىلاۋى دۇنيا تارىخىنىڭ يۆنكۈل تەرەققىياتىغا غايەت زور ئىنقىلاۋىي تەسىر كۆرسەتتى. ھازىر، سوۋېت ئىتتىپاقى ۋە جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇدرەتلىك تېچىلىق، دېموكراتىيە ۋە سوتسىيالىزىم لاگېرىغا رەھبەرلىك قىلماقتا. ھەرقايسى **خەلق دېموكراتىيىسى*** دولەتلىرى غەلىبىلىك ھالدا سوتسىيالىزىم قۇرماقتا. ھازىرقى دەۋردىكى تەرەققىپەرۋەر ئىنسانلار

ئۇلۇغ ئوكتەبىر سوتسىيالىستىك ئىنقىلاۋىنىڭ ئىدىيىسى ۋە سوۋېت ئىتتىپاقىدا غەلبە قازانغان سوتسىيالىزىم ئىدىيىسىنىڭ كۈنسېرى كۈنگە كېڭىيىۋاتقان تەسىرى ئاستىدا راۋاجلانمىغا ۋە ئالىغا ئىلگىرىلىمەكتە.

ئۇموۋ، نىكولاي ئالېكسېۋىچ 尼古拉·阿列克谢也维奇 Умов, николай Алексеевич (1915—1846) مەشھۇر روسىيە فىزىكى، ئۇ ئېلېكترو دىنامىكىسى، يەر ماگنىتى ئىلمى، تەۋرىنىش نەزەرىيىسى، يورۇقلۇق ئىلمى توغرىسىدا نۇرغۇن مۇھىم ئەسەرلەرنى يازغان. ئۇموۋ **لومونوسوۋ**نىڭ ھەركەت ۋە ماددا پەيدا بولمايدۇ ۋە يوقالمايدۇ دەيدىغان ئىدىيىسىگە ۋارىسلىق قىلىپ ۋە ئۇنى راۋاجلاندۇرۇپ، ئېنېرگىيە ھەركىتى توغرىسىدىكى ماتېماتىكىلىستىك ئىدىيىنى پەيدا قىلىپ، ئېنېرگىيە راۋاجلاندۇردى. بۇ ھازىرقى زامان فىزىكىسىدا بولۇپمۇ ئېلېكترو ماگنىت مەيدانى نەزەرىيىسى جەھەتتە ئىنتايىن مۇھىم رول ئويناپقا. ئۇموۋ ئېنېرگىيىنىڭ ئايلىنىشىنى ئوبېكتىپ جەريان دەپ قارىدى، ئۇ ئېنېرگىيە ئۇقۇمىنى ماددا زەررىسىنىڭ ھەركىتى بىلەن بىرلەشتۈردى. ئۇموۋ ئېنېرگىيىنىڭ ساقلىنىش قانۇنىنى ئاقدۇرۇپ تاشلىماقچى بولغان ئىدىيالىست فىزىكلارنىڭ ئەكسىچە بۇ قانۇنىنىڭ تەبىئى پەنىنىڭ تۈپ قانۇنى ئىكەنلىكىنى دەلىللىدى. ئۇ مۇنداق دەپ كۆرسەتتى: ئېنېرگىيىنىڭ ساقلىنىش قانۇنىنىڭ كەشپ قىلىنىشى ئېغىرلىقى بولمىغان سۇيۇقلۇق، ئىسسىقلىق ئامىلى قاتارلىقلار توغرىسىدىكى مېتافىزىكىلىق نەزەرىيىلەرگە ھالاكەتلىك زەربە بەردى. ئۇموۋ ماييرنىڭ ئېنېرگىيىنىڭ تۆرلۈك ئوخشاش بولمىغان شەكىللىرىنىڭ ئوزئارا ئايلىنىشىنى بىلگىلى بولمايدۇ دەيدىغان ئايرىم خاتا قائىدىلىرىنى تەنقىت قىلدى. ئۇموۋ باشقا نۇرغۇن ئالىملارغا ئوخشىمايدۇ، ئۇ ھەركەتنىڭ يۇقۇرى شەكلىنىڭ سۈيەت ئالاھىدىلىگىگە سەل قارىمىدى، ئۇلارنى توۋەن

دەرىجىدىكى، ئولۇك شەكىلگە بىسقىنچا قىلمىدى. ئۇ، دۇنيانىڭ "ئىسسىقلىق ھالاكىتى" توغرىسىدىكى ئىدىيالىستىك نەزىريىگە قەتئى قارشى تۇردى ھەمدە رادىي، ئېلېكترون ۋە ئېلېمېنتنىڭ ئايلىنىشى قاتارلىقلارنىڭ كەشپ قىلىنىشىنىڭ "بىزنىڭ ماددا توغرىسىدىكى ئادەتتىكى ئىدىيىمىزنى ئۆزگەرتكەنلىگى"نى دەللىللىدى. ئۇموۋ "قىزىقىلىق" ئىدىيالىستلارنىڭ پەنتىك "بەربات بولۇشى" توغرىسىدىكى جويلۇشلىرىگە قارشى تۇرۇپ، يېڭى قىزىقىنىڭ كەشپ قىلىنىشى پەنتىك تەبىەتنىڭ سىرىنى بىلىش ۋە ئۇنىڭدىن پايدىلىنىپ ئىنسانلار ئۈچۈن بەخت يارىتىش يولىدا ئالغا قاراپ زور بىر قەدەم تاشلىغانلىقى دەپ ھېسوكۇم قىلدى. ئۇموۋ ئوبېكتىپ چىنلىقنىڭ مەۋجۇتلۇغىنى ئىنكار قىلىدىغان ئىدىيالىستلارغا قارشى تۇرغان چېغىدا مۇنداق دەپ يازغان ئىدى: "ئەمىلىي نەرسە ۋە ماددى نەرسە توغرىسىدىكى ئۇيغۇ يەنىلا ئاۋالقىدەك تۇرۇپتۇ، پەقەت چۈشىنىش جەھەتتىلا بېڭى تەرىسلەر بار، خالاس." ئۇموۋ ماخىزىمچى فىزىكلارنىڭ تەبىەت قانۇنىيىتىنى ئادەم "يارىتقان" ۋە "بەرپا قىلغان". ماددا يوقالدى، پەقەت بەزى تەڭلىمىلەرلا قالدى دەيدىغان سەپسەتىلىرىگە رەددىيە بەردى.

ئۇموۋ ۋەتەنپەرۋەر ئىدى، ئۇ ئىلغار روسىيە ئىلىم-پەنىنىڭ ئالدىنقى قاتاردىكى ئورنى ئۈچۈن قەتئى كۆرەش قىلدى. ئۇ لومونوسوۋ، **لوباچېۋسكى***، **مېندېلېيېۋ***، **ستولېتوۋ***، **سېچېنوۋ***، **پاۋلوۋ***، ۋە **تىمىريازېۋ***لارنىڭ ئىلىم-پەن مۇۋەپپەقىيەتلىرىنىڭ ئەھمىيىتىنى زور دەرىجىدە ئوستۇردى. ئۇموۋ ئىنقلابىي دېموكراتىزىمچىلار ئىدىيىسىنىڭ تەسىرىنى قوبۇل قىلغان ئىدى، يانچىدارلارنىڭ دىخانلارنى ھاقارەتلىشىگە، ئارمىيە ئىچىدىكى دەھشەتلىك تەن جازاسىغا ۋە ئوتتۇرا مەكتەپ ھەم ئالى مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنى زىيانكەشلىك قىلىشقا قانتىق قەزەپ-نەپرەت ياغدۇرغان ئىدى.

ئۇ چارپادىشا دائىرىلىرىنىڭ زورلۇق-زومبۇلۇقلىرىغا باتۇرلۇق بىلەن قارشى تۇرۇپ، ھوكۇمەت ئالىملىرى تەرىپىدىن رەھىمسىز تۇردە زىيانكەشلىك قىلىنغان ھەمدە ئالى مەكتەپلەردىن قوغلاپ چىقىرىلغان ئىنقىلاۋىي ئوقۇغۇچىلارنى قوغدىغان ئىدى، شۇنىڭدەك ستولىپىنىڭ يەر ئىسلاھاتىنى سوككەن ئىدى. 1911-يىلى، ئۇموۋ چارپادىشانىڭ ۋەزىرى كاسوۋنىڭ ئەكسىيەتچىل قىلمىشلىرىغا ئېتىراز بىلدۈرۈپ، موسكۋا داشۇيدىن چىقىپ كەتتى. «ئۇموۋ تاللانما ئەسەرلىرى» 1950-يىلى نەشر قىلىندى.

ئۇنۇۋېرسالىلىق 共相 Универсалии (لاتىنچىسى: universalis—ئومۇمىي يۈزلۈك) ئوتتۇرا ئەسىردىكى مەدرىس پەلسەپىسىدە كەڭ قوللىنىلغان بىر پەلسەپىۋى ئاتالغۇ، ئۇ ئومۇمىي ئۇقۇمنى—خىل ئۇقۇمى، ئۆز ئۇقۇمىنى ۋە ئومۇمى يۈزلۈك ئۇقۇمنى بىلدۈرىدۇ. ئۇنۇۋېرسالىلىقنىڭ مەنىسى مەسىلىسى—ئوتتۇرا ئەسىردە ئوتتۇرىغا قويۇلغان "چىنلىق نەرسىلىرى تەرەپدارلىرى" بىلەن "چىنلىق نەرسىلىرى تەرەپدارلىرى" ئوتتۇرىسىدىكى كۆرەشتىكى ئاساسىي مەسىلە. "چىنلىق نەرسىلىرى تەرەپدارلىرى" ئۇنۇۋېرساللىقنىڭ ئىبارەت بۇنداق روھنىڭ، چۈشەنچىنىڭ ماھىيىتى ھەققىدە مۇجۇت دەپ قارايدۇ. نامچىلىق تەرەپدارلىرى ئۇنۇۋېرساللىقنىڭ ھەققىدە مۇجۇت ئىكەنلىگىنى ئىنكار قىلىدۇ. ئۇلار: ئايرىم، يەككە-يىگانە بولغان، ئۆيشلى بولىدىغان ئەشيا نەرسىلەرلا مەۋجۇت، دەپ ھوكۇم قىلىدۇ. (**نامچىلىق***غا، **ئوتتۇرا ئەسىردىكى "چىنلىق نەرسىلىرى"***كە قارالسۇن.)

ئە

ئەپسانە 神话 Мифология (گرېكچىسى: μυθολογια— ھېكايە، رىۋايەت) ئىنسانلار تارىخىنىڭ دەسلەپكى مەزگىللىرىدە تەبىئەت دۇنياسى ۋە جەمىيەتتىكى تۈرلۈك ھادىسىلەرنى چۈشەندۈرۈپ بېرىشنى ئويلىغان، لېكىن پەننى بىلمەي بولمىغاچقا توقۇلمىلار ۋە خام خىياللار ئارقىلىق چۈشەندۈرمەكچى بولغان. شۇنىڭ ئۈچۈن خۇدا، خۇدانىڭ ھاياتى ۋە پائالىيىتى توغرىسىدىكى، ئالەمشۇمۇل باتۇرلار ۋە ئۇلارنىڭ توھپىلىرى توغرىسىدىكى ئەپسانىلەر پەيدا بولغان. "ئەپسانىلەرنىڭ ھەممىسىلا قىياس بىلەن ۋە قىياس يارىدىمى بىلەن تەبىئەت كۈچلىرىنى يېڭىدۇ، تەبىئەت كۈچلىرىنى بوي سۇندۇرىدۇ، تەبىئەت كۈچلىرىنى ئوبرازلاشتۇرىدۇ؛ شۇڭا بۇ تەبىئەت كۈچلىرىنىڭ ئەمەلدە بوي سۇندۇرۇلۇشى بىلەن ئەپسانىلەر مۇ يوقىلىدۇ." (ماركس. «سىياسى ئىقتىسات تەنقىدىگە دائىر»، رۇسچە نەشرى، 225 ـ بەت) ئەپسانىلەر قەدىمقى كىشىلەرنىڭ تەبىئەت دۇنياسى ياكى ئىجتىمائى ھاياتتىكى مەلۇم ھادىسىنىڭ قانداق ۋە نېمە ئۈچۈن پەيدا بولغانلىغىغا ئوخشاش مەسىلىلەرگە جاۋاپ بېرىشتىكى سىناق ئىدى. مەسىلەن، قەدىمقى يەھۇدىلەر ئالەم ۋە ئادەمنىڭ كېلىش مەنبەسىنى خۇدا ئالتە كۈن ئىچىدە دۇنيانى ياراتقان دەپىدىغان ئەپسانە بىلەن چۈشەندۈرگەن ئىدى. دەسلەپكى جاغلاردا ئادەمىلەردە ئىجتىمائى كۆچكە قارىتا چۈشەنچە يوق ئىدى، شۇڭا بۇ كۆچلەر كىشىلەرنىڭ ئېڭىدا خىيالىي خاراكتېرغا ئىگە ئىدى. سىنېمىي جەمىيەتنىڭ پەيدا بولۇشىغا ئەگىشىپ يەزى ئەپسانىلەرگە سىنېمىي ئامىللارمۇ سىڭىشكە

باشلىدى. قەدىمقى گرېكلەر ئەپسانىلەرگە ئىنتايىن باي ئىدى. قەدىمقى گرېكلەر ۋە رىملىقلار ئىجات قىلغان خۇدا ۋە باتۇرلار توغرىسىدىكى برمۇنچە ئەپسانىلەر، مەسىلەن، پرومېتې ۋە ئانتې قاتارلىقلار ھەققىدىكى ئەپسانىلەر دۇنيا ئەدەبىياتىدا بەدىئى ئىجادىيەتنىڭ نەمۇنىسى ھىساپلىنىدۇ.

ئەركىنلىك ۋە زورۇرىيەت Свобода и 自由和必然性 необходимость

تەبىەت دۇنياسى ۋە جەمىيەتنىڭ ئوبېكتىپ قانۇنىيىتى بىلەن كىشىلەرنىڭ پائالىيىتى ئوتتۇرىسىدىكى ئوزئارا مۇناسىۋەتنى ئېچىپ بېرىدىغان پەلسەپە كاتېگورىيىسى. مېتافىزىكا-چىلار ئەركىنلىك بىلەن زورۇرىيەتنى بىر بىرىگە قارىمۇ-قارشى، بىر بىرىنى رەت قىلىدىغان ئىككى ئۇقۇم دەپ بىلىدۇ. ئۇلارنىڭ بەزىلىرى، كىشىلەرنىڭ ئىرادىسى مۇتلەق ئەركىن بولىدۇ، يەنى ھېچقانداق چەكلىمىگە ئۇچرىمايدۇ، دەپ ھوكۇم قىلىدۇ. يەنە بەزىلىرى بولسا، ئەركىن ئىرادە بولمايدۇ، پەقەت مۇتلەق زورۇرىيەتلا بولىدۇ، دەپ ھوكۇم قىلىدۇ. بىر بولسا ئىرادە ئەركىنلىگىنى، بىر بولسا زورۇرىيەتنى تەكتلەش مېتافىزىكچىلارنىڭ تەشەببۇسى. كىشىنىڭ ئىرادىسى مۇتلەق ئەركىن بولىدۇ ھەمدە ھەرقانداق سەۋەبكە باغلانمايدۇ دەپ قارايدىغان ئۇنداق نۇقتىنەزەر، تەبىەت دۇنياسى ۋە جەمىيەتتە ئوبېكتىپ قانۇنىيەتنىڭ مەۋجۇتلۇغىنى ئىنكار قىلىدۇ. ئەركىنلىك توغرىسىدىكى بۇنداق نۇقتىنەزەر پەنگە قارشى نۇقتىنەزەر بولۇپ، ئۇ **ئىرادىچىلىك*** كە ئېلىپ بارىدۇ. مەسىلەن، روسىيە نارودنىكلىرى ئەتە شۇنداق ئىرادىچىلىك مەيدانىدا تۇرغان؛ ئۇلار تارىخنىڭ تەقدىرى مەشھۇر زاتلارنىڭ ئىرادىسى بىلەن بەلگىلىنىدۇ، ئىنسانلار جەمىيىتىنىڭ پۈتۈن تەرەققىيات جەريانى تامامەن كىشىلەرنىڭ ئارزۇ ۋە ئىرادىسى بىلەن باشقۇرۇلىدۇ دەپ قارىغان ئىدى. مۇتلەق زورۇرىيەتلا مەۋجۇت دەپ قاراپ، كىشىلەرنىڭ پائالىيەت

ئەركىنلىكنى پۈتۈنلەي ئىنكار قىلىدىغان نەزەريىسىۋ ئوخشاشلا ئىلمىي ئەمەس. بۇ خىل نەزەريىسە **تەقدىر چىلىك**" دەپ ئاتىلىدۇ. بۇ نەزەريىسىنىڭ ئۇقتىسنەزىرى بويىچە بولغانىدا، كىشىلەرنىڭ پائالىيىتى نولگە باراۋەر بولۇپ، ئۇ، كىشىلەرگە باغلىق بولمىغان ھەر خىل قانۇنىيەتلەرنىڭ سەلبى ئاقىۋىتى.

ماركسزىم ـ لېنىنزىم ئەركىنلىك ۋە زورۇرىيەت مەسىلىسىدىكى بۇ ئىككى خىل كۆزقاراشقا قارشى تۇرىدۇ، بۇ كۆزقاراشلارنىڭ ھەر ئىككىلىسىنى خاتا ۋە زىيانلىق دەپ بىلىدۇ. دىيالېكتىك ماتېرىيالىزىم ۋە تارىخىي ماتېرىيالىزىم ئەركىنلىك ۋە زورۇرىيەتنى بىر بىرىگە باغلىنىدۇ ۋە بىر بىرىنى تەقەززا قىلىدۇ دەپ قارايدۇ. ئەركىنلىك تەسەۋۋۇردا تەبىەت قانۇنىيەتلىرىدىن ئايرىلىشتا ئەمەس، بەلكى بۇ قانۇنىيەتلەرنى بىلىش ھەم بۇ قانۇنىيەتلەرنى ئەمىلىي پائالىيەتلەردە قوللىنىشتا ئىپادىلىنىدۇ: "..... بىز تەبىەت قانۇنىيەتلىرىنى بىلمىگەن چاغدا تەبىەت قانۇنىيەتلىرى بىلىشىمىزدىن تاشقىرىدا مۇستەقىل مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدۇ ھەمدە رول ئويناۋېرىدۇ ـ دە، بىزنى "قارغۇ زورۇرىيەت"نىڭ قۇلى قىلىپ قويىدۇ. بىزنىڭ ئىرادىمىزگە ۋە ئېڭىمىزغا باغلىق بولمىغان ھالدا رول ئويناۋاتقان (ماركس بۇنى كۆرسەك قېتىملاپ بايان قىلغان ئىدى) بۇنداق قانۇنىيەتلەرنى بىلمۇلغىنىمىزدىلا تەبىەت دۇنياسىنىڭ خوجايىنى بولىمىز." (لېنىن. «ماتېرىيالىزىم ۋە تەجرىبە تەنقىتچىلىگى»، 1972 ـ يىل ئۇيغۇرچە نەشرى، 337 ـ بەت) تەبىەت دۇنياسىدىكى زورۇرىيەت ۋە قانۇنىيەت بىرلەمچى، ئادەمنىڭ ئىرادىسى ۋە ئېڭى بولسا ئىككىلەمچى. ئادەم زورۇرىيەتنى بىلىشتىن ئىلگىرى قارغۇلارچە، ئاڭسىز ھالدا ھەركەت قىلىدۇ. ئادەم زورۇرىيەتنى بىلمۇلغان ھامان ئۇنى ئىگەللەشنى ئۇگىنىۋالىدۇ ھەم ئۇنىڭدىن جەمئىيەتنىڭ پاراۋانلىقى يولىدا پايدىلىنىدۇ. دېمەك، زورۇرىيەتنى بىلىش ئاسا ـ

سەۋلا ئاندىن ئەركىن پائالىيەت بولىدۇ. ئەركىنلىك بىلەۋىلىنغان زورۇرىيەتتۇر.

ماركسىزىم ئەركىنلىكىنى جەمئىيەت تارىخى تەرەققىياتىنىڭ مەھسۇلى دەپ چۈشىنىدۇ. ئىنسانىيەت تارىخىنىڭ ئىپتىدائى مەزگىللىدە ئىنسانلار تەبىئەتنىڭ قۇلى ئىدى. كېيىن، ئىنسانلار تەبىئەت دۇنياسىنىڭ ئوبېكتىپ قانۇنىيىتىنى بىلىشكە ھەم ئەملىيەت داۋامىدا تەبىئەتنى ئۆزگەرتىشكە باشلىدى، شۇنداق قىلىپ، بۇنداق قۇللۇقتىن پەيدىن-پەي قۇتۇلدى. لېكىن جەمئىيەت تەرەققىياتىنىڭ دەسلەپكى مەزگىللىرىدىلا، ئىنسانلارنىڭ تەبىئەت تەرىپىدىن قۇل قىلىنىشىدىن تاشقىرى جەمئىيەت تەرىپىدىن قۇل قىلىنىشىمۇ مەۋجۇت ئىدى. خۇسۇسى مۇلۇكچىلىكنىڭ تەرەققى قىلىشى ۋە سىنىپىي جەمئىيەتنىڭ پەيدا بولۇشىغا ئەگىشىپ، كىشىلەر ئوز ئىجتىمائىي مۇناسىۋىتىنىڭ قۇلى بولۇپ قالدى. كاپىتالىستىك جەمئىيەتتە سىنىپىي زۇلۇم چېكىگە يەتتى. سوتسىيالىستىك ئىنقىلاپ كىشىلەرنى بارلىق ئىجتىمائىي زۇلۇملاردىن ئازات قىلدى. ئىجتىمائىي مۇناسىۋەت ئەمدى كىشىلەرنى ئىدارە قىلىدىغان ۋە كىشىلەر يىلەن تۈپتىن سەغىشالمايدىغان بىر خىل كۈچ بولۇشتىن قالدى. ماركسىزىمنىڭ كىشىلەر ئوز ئىجتىمائىي مۇناسىۋىتىنىڭ خوجايىنى بولىدۇ دېگەن بۇ قائىدىسىنى سوتسىيالىزىم تۈزۈمى شارائىتىدا ئوبېكتىپ قانۇنىيەتلەر يوقلىپ بارىدىكەن دەپ چۈشەنمەستىن، بەلكى كىشىلەر بۇ قانۇنىيەتلەرنى بىلەلەيدۇ ۋە ئۇلارنى يېڭى ھايات قۇرۇشقا ماھىرلىق بىلەن تەتبىقلىيالايدۇ دەپ چۈشىنىش ھەمدە كاپىتالىستىك تۈزۈم (بۇنداق تۈزۈم كىشىلەرنى ئوز ئىجتىمائىي مۇناسىۋىتىنىڭ قۇلىغا ئايلاندۇرۇپ قويىدۇ ھەم ئۇلارنى قارغۇ ئىستىخسىلىك كۆچنىڭ تىزگىنلىشىگە گىرىپتار قىلىپ قويىدۇ) تىڭ يوقلىشى بىلەن كىشىلەر بارلىق ئىجتىمائىي زۇلۇملاردىن قۇتۇلىدۇ دەپ چۈشىنىش كېرەك.

سوۋېت جەمىيىتى كىشىلەر ۋە ئۇلارنىڭ پائالىيىتىنىڭ ئەركىن بولۇشنىڭ ئەملىي مىسالى بولدى. سوۋېت خەلقىنىڭ كومموئىستىك پارتىيە رەھبەرلىگىدە كوممۇنىزىم ئۇچۇن ئېلىپ بېرىۋاتقان بارلىق كۆرەشلىرى جەمىيەت تەرەققىياتىنىڭ ئوبېكتىپ قانۇنىيىتىنى ئىگەللەگەن كىشىلەرنىڭ ئاڭلىق پائالىيەت ئېلىپ بېرىشىنىڭ ئۇلگىسى. خەلق ئاممىسىنىڭ جەمىيەت تەرەققىياتىنىڭ قانۇنىيىتىگە دائىر بىلىملەرگە ئاساسلىنىپ ئېلىپ بېرىۋاتقان ئەركىن پائالىيەتلىرى ئەمگەكچىلەرنىڭ ئاۋانگارت قوشۇنى بولغان كومموئىستىك پارتىيە ۋە ئۇنىڭ رەھبەرلىك رولىدا ئاھايىتى ئوچۇق كورۇلىدۇ. پارتىيە نوۋەتتىكى تارىخىي ۋەزىپە ۋە ئەلەپلەرگە ئاساسەن، سوۋېت جەمىيىتىنىڭ پۈتكۈل ئىلگىرىلەش ھەرىكىتىگە بېتەكچىلىك قىلىپ، ئەمگەكچىلەر ئاممىسىنى بۇ ۋەزىپىلەرنى ئورۇنلاشقا سەپەرۋەر قىلىدۇ ۋە ئۇيۇشتۇرىدۇ. پارتىيە ــ سوۋېت خەلقىنىڭ بارلىق ئىنقىلاۋىي ئوزگەرتىش ئىشلىرىنىڭ جېنى ۋە مەنىسى. ماركسىزم ــ لېنىنىزم تەبىەت دۇنياسى ۋە جەمىيەت تەرەققىياتىنىڭ ئوبېكتىپ قانۇنىيىتىنى ئىلمىي رەۋىشتە ئېچىپ بېرىپ، ئاممىنى قارىغۇلارچە ۋە ئىستىخىيىلىك ھالدا ئەمەس، بەلكى ئاڭلىق ھەرىكەت قىلىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلدى. شۇنىڭ ئۇچۇن، سوتسىيالىزىم شارائىتىدا، كومموئىستىك پارتىيە رەھبەرلىگىدىكى خەلق ئاممىسىنىڭ ئاڭلىقلىغىنىڭ ئوسۇشى ئىنتايىن مۇھىم تەرەققىيات ئامىلى بولۇپ ھىسابلىنىدۇ. بۇ ــ سوۋېت جەمىيىتىنىڭ كوممۇنىزىمغا قەدەم قويۇشىدىن ئىبارەت تارىخىي مۇقەررەر جەريانىنى تېزلەشتۈرىدىغان بىر خىل كۈچ.

ئەزەلىيلىك ئىدىيالىزىم 先验唯心主义 Трансцендентальный Идеализм **كانت*** پەلسەپىسى.

先验的和超验的 ئەزەلىيلىك ۋە تەجرىبىدىن تاشقىرىلىق كانت*نىڭ Трансцендентальный и трансцендентный

ئىدىيالىستىك پەلسەپىسىدىكى ئىككى ئاتالغۇ. كانتنىڭ سوزى بويىچە بولغاندا ئەزەلدىلىك بىلىشنىڭ ئوبيېكتى، مەزمۇنى ۋە ماتېرىياللىرىنى ئەمەس، بەلكى ئەسلىدىنلا بار بولغان يەنى تەجرىبىدىن ئاۋال بولغان بىلىش شەكلىنى كورسىتىدۇ. كانت زامان، ماكان، سەۋەبىيەت، زورۇرىيەت شۇنداقلا لوگىكىنىڭ باشقا كاتىگورىيىسىنى ۋە ئۆپ قائىدىلىرىنى تەجرىبىدىن ئاۋال بولغان بىلىش شەكلى، دەپ ئاتىدى، كانتنىڭ ئىدىيالىستىك نۇقتىسىنەزىرى بويىچە بولغاندا، تەجرىبە ۋە بىلىشمۇ پەقەت مۇشۇ شەكىللەردىن پايدىلانغاندىلا ئاندىن بارلىققا كېلىشى مۇمكىن. كانت تەجرىبىۋى بىلىش دائىرىسىدىن چىقىپ كەتكەن بارلىق نەرسىلەر تەجرىبىدىن تاشقىرى بولىدۇ، دەپ قارايدۇ. مەسىلەن، كانت سېبىتىسىدىكى "ئۆزىدىكى نەرسە" ("ئۆزىدىكى نەرسە" ۋە "بىز ئۈچۈن نەرسە"گە قارالسۇن) تەجرىبىدىن تاشقىرىلىق دەپ ئاتىلىدۇ.

ئەخلاق 道德 Мораль, нравственность ئىجتىمائى ئاڭ شەكىللىرىدىن بىرى، كىشىلەرنىڭ ئورتاق تۇرمۇشىنىڭ ۋە ھەركىتىنىڭ مىزانى، ئولچىمى، بۇ مىزان ۋە ئولچەمىلەر كىشىلەرنىڭ مەجبۇرىيىتىنى، ئادەم بىلەن ئادەم ۋە ئادەم بىلەن جەمىيەت ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتنى بەلگىلەيدۇ. ئىدىيالىستلار ئەخلاق پۈتۈنلەي كىشىلەرنىڭ ماددى تۇرمۇش شارائىتىغا باغلىق ئەمەس، دەپ ھىسابلايدۇ. ماركسزىم ـ لېنىنزىم ئەخلاق ۋە ئەخلاق تەلەپلىرىنى ئادەتتىكى ئابستراكت تەبىر بويىچە ئەمەس، بەلكى كونكرىت تارىخىي شارائىت بويىچە چۈشىنىدۇ. ماركسزىم مۇنداق تەلىم بېرىدۇ: ئىنسانىيەت جەمىيىتىدىن چەتلىگەن ئەخلاق مەۋجۇت ئەمەس، ئۇ ئالدامچىلىق، سىنىپىي جەمىيەتتە، ئەخلاق سىنىپىيلىقتا ئىگە. ئەخلاق ئابستراكت كاتىگورىيە ئەمەس، بەلكى تارىخىي كاتىگورىيە. ئىجتىمائى تۈزۈلمە شەكىلىنىڭ ئۆزگىرىشى، ئىقتىسادىي

بازىسىنىڭ ئۆزگىرىشى بىلەن ئەخلاقىمۇ ئۆزگىرىدۇ. مەسىلەن، بۇرژۇئازىيە تۆزۈمىنىڭ غەلبە قازىنىشى بىلەن فېودالىلىق ئەخلاق بۇرژۇئا ئەخلاقىغا ئورۇن بوشتىدۇ. "...يەرگە بەنت بولۇپ كەتكەن يانچىلارنىڭ قوشۇمچە ئەمگىكىنى ئوزلەشتۈرىدىغان تۆزۈم يانچىدارلار ئەخلاقىنى ئورناتتى، 'باشقىلارنىڭ بېقىشىغا تايىنىپ' ئىش قىلىدىغان، پۇل ئىگىلىرىگە ئىش قىلىدىغان 'ئەركىن ئەمگەك' تۆزۈمى بۇرژۇئازىيە ئەخلاقىنى ئورنىتىپ، يانچىدارلار ئەخلاقىنى ئەمەلدىن قالدۇرىدۇ." («لېنىن ئەسەرلىرى»، خەلق نەشرىياتىنىڭ 1955 ـ يىل خەنزۇچە نەشرى، 1 ـ توم، 361 ـ بەت) پۈرولېتارىيات ئىنقىلابىنىڭ غەلبىسى بىلگى ئەخلاقنىڭ يەنى كوممۇنىستىك جەمئىيەت ئەخلاقىنىڭ غەلبىسىنى ئېلىپ كەلدى.

كوممۇنىستىك ئەخلاق پۈرولېتارىيات سىنىپىي كۈرىشىنىڭ مەنپەئەتىگە بوي سۇنىدۇ. كوممۇنىستىك ئەخلاق نۇقتىسىنى زىرىدىن قارىغانىدا، بارلىق ئېكسپىلاتاتسىيە ۋە نامراتلىقنىڭ ھالاكىتىنى تېزلىتەلەيدىغان، بىلگى سوتسىيالىزم تۆزۈمىنى مۇستەھكەملەيدىغان نەرسىلەرلا ئەخلاقىغا ئۇيغۇن كېلىدۇ. سوۋېت ئىتتىپاقىدا، بىلگى، سوتسىيالىستىك ئەخلاق بۇرژۇئا ئەخلاقىنى يەڭدى، بۇ ئالەمشۇمۇل تارىخىي ئەھمىيەتكە ئىگە ئىش. بۇرژۇئا مۇتەپەككۇرلىرى تىجارەتچىلەرنىڭ كاپىتالىستىك "ئەخلاق" پرىنسىپلىرىنى "مەڭگۈلۈك" ۋە "تەۋرەنمەس" پرىنسىپ قىلىۋالىدۇ، گويا بۇنداق پرىنسىپ ئىنسانلارنىڭ تەبىئىگە ماس كېلىدىغاندەك. سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ تەجرىبىلىرى ئىسپاتلىدىكى، بۇ پرىنسىپلار كاپىتالىزم تۆزۈمىنىڭ ئوزىگە ئوخشاشلا ۋاقتىلىق بولىدۇ. سوۋېت ئىتتىپاقىدا ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرىگە بولغان خۇسۇسىي مۇلۈكچىلىكنىڭ يوقىتىلىشى ۋە سوتسىيالىستىك مۇلۈكچىلىكنىڭ غەلبە قىلىشى، بىگىچە ئەمگەك ئۇسۇلىنىڭ ۋە كىشىلەر ئارىسىدا بىگىچە مۇناسىۋەتنىڭ

ئورنىتىلىشى ئارقىسىدا، سوۋېتلىكلەردە يېڭىچە ئەخلاق ـ قىياپەت بارلىققا كەلدى. تار شەخسى مەنپەئەتنى ھەممىدىن ئەلا كۆرىدىغان چاكىنا بۇرژۇئا شەخسىيەتچىلىگىنىڭ ئەكسىچە، سوۋېت تۈزۈمى كىشىلەرگە جەمئىيەت مەنپەئەتىنىڭ بىرىنچى ئورۇندىكى مۇھىم ئەھمىيىتىنى بىلدۈرۈشنى، شەخسى مەنپەئەت بىلەن جەمئىيەت مەنپەئەتىنى بىرلەشتۈرۈشنى بىلدۈرۈشنى ئۆگىتىدۇ. سوۋېتلىكلەر جامائەت مۈلكىگە ۋە ئەمگەككە يېڭىچە پوزىتسىيە بىلەن مۇئامىلە قىلىدۇ. "ئىشلىمىگەن چىشلىمەيدۇ" دېگەن سوتسىيالىزم پرىنسىپى ۋە سوتسىيالىستىك ئەمگەك ئۈسۈلى بۇرژۇئازىيىنىڭ تەييارتاپىلىغىدىن خالاس بولغان يېڭى ئەخلاقنىڭ مەيدانغا كېلىشىنىڭ ئاساسى. سوۋېت تۈزۈمى كىشىلەردە پۇقرالىق ئەخلاقنى، سوۋېت ۋەتەنپەرۋەرلىرىنىڭ ئەخلاقىنى، كوممۇنىزم ۋە پۈتۈن ئىنسانىيەتنىڭ بەخت ـ سائادىتى ئۈچۈن كۈرەشكۈچى جەڭچىلەرنىڭ ئەخلاقىنى يېتىشتۈردى. **سوۋېت ۋەتەنپەرۋەرلىگى*** سوتسىيالىستىك مەملىكەتنە كىشىلەرنىڭ يېڭى كوممۇنىستىك ئەخلاقى ۋە يېڭى روھىي ھالىتىنىڭ ئەڭ چوڭقۇر ئىپادىسى، ئۇ سوۋېتلىكلەرنىڭ ۋەتەن ئۈچۈن مىسلى كۆرۈلمىگەن خىزمەتلەرنى كۆرسىتىشنى ئىلگىرى سۈرىدىغان قۇدرەتلىك كۈچ. سوۋېت سوتسىيالىزم تۈزۈمى بىر تەرەپتىن كىشىلەرنىڭ ئېڭىدىكى كاپىتالىستىك ئەخلاقنىڭ قالدۇقلىرىنى تازىلاپ چىقىرىدۇ، ئەينى ۋاقىتتا كىشىلەرنىڭ خاراكتېرىدا يېڭى ئەخلاق ـ پەزىلەتلەرنىمۇ يېتىشتۈرىدۇ، يەنى ئەمگەككە ۋە جامائەت مۈلكىگە بولغان كوممۇنىستىك پوزىتسىيىنى، سوتسىيالىستىك ۋەتەنگە بولغان سادىقانە، تۈزۈلۈك ـ پاكلىقنى، يېڭىلىق يارىتىش روھىنى، مەسئۇلىيەتچانلىقنى يولدى قىلىمايدىغان قەيسەرلىكنى، كۈچلۈك ئىرادىنى ۋە باشقىلارنى يېتىشتۈرىدۇ.

سوۋېت تۈزۈمى كاپىتالىزم كىشىلەرگە ئېلىپ كەلگەن ئەڭ

قەبىھ ئالامەتلەرنىڭ بىرىنى يەتى باشقا ئەللەر خەلقىغە، باشقا ئىرقلارغا ۋە مىللەتلەرگە بولغان مىللەتچىلىك ئوچمەنلىكىنى كىشىلەرنىڭ ئەخلاقىدىن پاك-پاكىز تازىلايدۇ. سوۋېتلىكلەرنىڭ ئېڭى **پۈرولېتارىيات ئىنتېرناتسونالىزمى*** روھى ۋە باشقا ئەللەر خەلقىغە بولغان ئىززەت-ھورمەت بىلەن تولغان. سوتسىيالىستىك ئالاقە ۋە ئەخلاقنىڭ بۇ يەلگىسى ئۇلۇغ ۋەتەن ئۈرۈشى يىللىرىدا روشەن ئىپادىلەندى، ئاشۇ يىللاردا، سوۋېتلىكلەر ئۇلۇغ ئازاتلىق بۇرچىنى ئادا قىلدى، ياۋروپا ئەللىرى خەلقىنىڭ فاشىستلارنىڭ قۇللۇغىدىن قۇتۇلۇشىغا ياردەم بەردى. بۇ يەلگە بۈگۈنكى كۈندىمۇ روشەن ئىپادىلەنمەكتە، بۈگۈنكى كۈندە سوۋېت ئىتتىپاقى خەلقى دۇنيادىكى ھەرقايسى ئەل خەلقلىرىنىڭ تىنچلىقىنى قوغدا كەلتۈرۈش يولىدىكى بىرلىك سېپىنىڭ ئەڭ ئالدىنقى قاتاردا تۇرماقتا. بېڭى، كومموئىستىك ئەخلاقنىڭ يەلگىسى سوۋېتلىكلەرنىڭ كۈندىلىك تۇرمۇشىدا ۋە ئايالالارغا تۇتىدىغان پوزىتسىيەسىدىمۇ ئىپادىلىنىدۇ. سوۋېت ھاكىمىيىتى ئايالالارنىڭ باراۋەرلىگى يولىدا كونا كاپىتالىزىم جەمئىيىتى نەچچە يۈز يىللاردىن بۇيان قىلالمىغان ئىشلارنى قىلدى.

كومموئىستىك پارتىيە بىزگە مۇنداق تەلىم بېرىدۇ: بېڭى ئەخلاق بېڭى شەيئىلەرنىڭ كونا شەيئىلەرگە قارشى تۇرۇش كۈرىشى ۋە كونا بۇرژۇئاچە ئەخلاقنىڭ قالدۇقلىرىغا قارشى كۈرىشى داۋامىدىلا ئوسۇپ يېتىلىدۇ ۋە راۋاجلىنىدۇ. سوۋېت ئىتتىپاقىدا خۇسۇسى مۇلۈكدارلار روھىي ھالىتى ۋە ئەخلاقنىڭ قالدۇقلىرى ھىلمۇ بار، مۇشۇنداق قالدۇقلار بار ئادەملەر ھىلمۇ بار. پارتىيە بىزگە، تەرەققى قىلىشىمىزغا توسالغۇ بولىدىغان بارلىق كونا نەرسىلەرنىڭ قالدۇقلىرىغا قارشى مۇرەسسەسىز كۈرەش ئېلىپ بېرىش لازىم دەپ تەلىم بېرىدۇ. پارتىيە ئوز ئەزالىرىغا ئىلغار سوۋېتلىكلەرنىڭ ئۈلگىسى بولۇشنى، كومموئىستىك ئەخلاقنىڭ تۇرلۇك تەلەپلىرىنى ئورۇنلاشنىڭ

نەمۇنسى بولۇشنى تاپشۇرىدۇ. پارتىيىنىڭ 19-قۇرۇلتىيىدا ماقۇل-لانغان سوۋېت ئىتتىپاقى كومپارتىيىسىنىڭ پارتىيەنىڭ نىزامنامىسىنىڭ پارتىيە ئەزالىرىنىڭ مەجبۇرىيىتى توغرىسىدىكى بايىدا كومپارتىيىنىڭ ئەخلاقىنىڭ ئاساسىي مۇھىم پرىنسىپلىرى بەلگىلەندى، پارتىيە ئوز ئەزا-لىرىدىن پارتىيە قارارلىرىنى ئىجرا قىلىشتىكى ئاكتىپ جەڭچى، ئەمگەكتىكى نەمۇنىچى بولۇشنى، سوتسىيالىستىك ئومۇمى مۇلۇكچىلىك-تىن ئىبارەت سوۋېت تۈزۈمىنىڭ بۇ مۇقەددەس، دەخلىسىز ئاساسىنى ئاسراش ۋە مۇستەھكەملەشنى، ئامما بىلەن بولغان ئالاقىنى دائىم كۈچەيتىشنى، ئوزىنىڭ ئالاقىسىزلىنى تىرىشىپ ئوستۈرۈشنى، ماركسىزم-لېنىنىزم پرىنسىپلىرىنى ئىگەللەشنى، پارتىيە ۋە دولەتنىڭ ئىنتىزامىغا رايە قىلىشنى، ئوز ئوزىنى تەنقىدىنى ۋە توۋەندىن يۇقۇرىغا بولغان تەنقىدنى قانات يايدۇرۇشنى، پارتىيىگە سادىق، سەمىمى بولۇشنى، ۋاھاكازالارنى تەلەپ قىلىدۇ. **(ئەمگەكچە-لەرگە قارىتىلغان كومپارتىيىنىڭ تەرىپىدە"گە: كىشىلەرنىڭ ئېڭىدىكى كاپىتالىزىم قالدۇقلىرى"غا قارالسۇن.)**

ئەسلى زات، ھادىسە Ноумен, Феномен **本体, 现象**

كانت"نىڭ ئىدىيالىستىك پەلسەپىسىدە زور رول ئوينىغان ئۇقۇم، كانت پەلسەپىسىدىكى "ئەسلى زات"—"ئوزىدىكى نەرسە"؛ "ھادى-سە"—"ئەسلى زات"تىن پرىنسىپال جەھەتتىن پەرقلىنىدىغان نەرسە. كانتنىڭ قارىشىچە، پەقەت "ھادىسە"لا تەجرىبىنىڭ ئوبيېكتى؛ "ھادىسە" مەلۇم بىلىنمىگەن نەرسە ("ئوزىدىكى نەرسە")نىڭ كىشىلەرگە تەسىر قىلى-شىدىن شەكىللىنىدۇ؛ "ئەسلى زات" بولسا گويا ھادىسىنىڭ نېرىقى تەرىپىدە بولۇپ، ئۇ بىلگىلى بولمايدىغان ماھىيەت. ئۇنى زادىلا بىلگىلى بولمايدۇ. بۇ مەنىدىن ئالغاندا، كانت پەلسەپىسىدىكى "ئەسلى زات" دېگەن بىر ئۇقۇم چەكلىمىلىككە ئىگە بولۇپ، بىزنىڭ بىلىشىمىزنى چەكلەپ قويىدۇ. ھادىسە بىلەن "ئوزىدىكى نەرسە"نى

ئايرۇبتتش كانتنىڭ ئەدىيالستىك پەلسەپىسىنىڭ ئېگزلىسىدىن بىرى، دىيالېكتىك ماتېرىيالىزىم ھادىسە بىلەن "ئوزىدىكى نەرسە" ئوتتۇرىسىدا پرىنسىپال چېگرا بارلىقىنى ئىنكار قىلىدۇ ۋە بىلىش جەريانىدا "ئوزىدىكى نەرسە"نىڭ بىز ئۇچۇن نەرسىگە ئايلىنىدىغانلىقىنى يەنى بىلۇبلىنمىغان نەرسىنىڭ بىلۇبلىنغان نەرسىگە ئايلىنىدىغانلىقىنى كورسىتىدۇ. (**ماھىيەت ۋە ھادىسە**؛ **"ئوزىدىكى نەرسە" ۋە "بىز ئۇچۇن نەرسە"**گە قارالسۇن.)

ئەقىلچىلىق 唯理论 Рационализм (لاتىنچىسى: rationalis—ئەقلىي) بىلىش نەزىرىيىسىدىكى بىر ئېقىم. ھىسسى تەجرىبە بىلىشنىڭ بىردىن-بىر مەنبەسى دەپ قارىغۇچى **تەجرىبە-چىلىك**نىڭ ئەكسىچە، ئەقلىچىلىق ئەقىل ھەققى بىلىمنىڭ بىردىن-بىر مەنبەسى دەپ قارايدۇ. ئەقلىچىلىقنىڭ ئەڭ مەشھۇر ۋەكىللىرى **دېكارت*** بىلەن **سپىنوزا***. ئۇلار فېئودالىزىمنىڭ دىنىي ئەقىدە دۇنياقارىشىغا قارشى تۇرۇش ئۈچۇن، ئەقىل ۋە ئۇنىڭ ھوقۇقىنى تىكلەش ئۈچۇن كۇرەش ئېلىپ بارىدى، بۇنداق كۇرەش ئىلغارلىققا ئىگە.

دېكارت ئەقلىچىلىققا ئاساس سالغۇچى. ئۇ، ئەقلىنىڭ ھەممىگە قادىرلىقىنى دەللىلەپ، ھەقىقەتنىڭ ئولچىمى ئەقىل، دەپ ھىساپلايدۇ. ئەقلىچىلىق تەرەپدارلىرى ماتېماتىكا پەننىڭ غايىسى، دەپ قارايدۇ. ئۇلارنىڭ تەزىرىدە بۇ گويا تەجرىبىگە بېقىنىمايدىغان بىر خىل "نوقۇل" پەن ھىساپلىنىدۇ. دېكارت: خۇددى ماتېماتىكىلار ماتېماتىكا مەسىلىسىنى ئەقلىي كۇچ بىلەن ھەل قىلغىنىغا ئوخشاش، پەيلاسوپلارمۇ پەقەت ئەقلىي كۇچ بىلەنلا ھەقىقەتنى بىلەلەيدۇ، دەپ قارايدۇ. ئەقلىچىلىق تەرەپدارلىرى ھىسسى ماتېرىياللار ئادەم ئالدايدىغان نەرسىلەر، بىز ئەقىل ئارقىلىقلا مەۋجۇداتلارنى چۈشىنەلەيمىز دەپ قارايدۇ. ئۇلارچە، بىزنىڭ دىلىمىزدا گويا بىر خىل تەيياز تۇغما ئۇقۇم بارمىش. **لېيبنىز***مۇ ئەقىل بىلىشنىڭ مەنبەسى

دەپ ئېتىراپ قىلىدۇ، لېكىن ئۇنىڭ قارىشى دېكارتنىڭكىگە ئوخشىمايدۇ. ئۇ: "ئىدىيە پەقەت دىلدا مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدىغان بىر خىل قابىلىيەت، بىر خىل "تۇغما پىرىنسىپ"تىنلا ئىبارەت، دەپ قارايدۇ. سپىنوزامۇ ئوخشاشلا: تەجرىبىدىن ئىلگىرى بىلىم ئىشەنچسىز، ناسادىپى ۋە "مۇجىمەل" بولىدۇ، پەقەت ئەقىلنىلا زورۇر ۋە ئىشەنچلىك بىلىم بېرەلەيدۇ، دەپ قارايدۇ. سپىنوزانىڭ ماتېرىيالىزمىنىڭ ئۆزۈل-كېسىلسىزلىكى مانا مۇشۇنىڭدا ئىپادىلىنىدۇ. تەجرىبىچىلىك تەجرىبىنى مۇتلەقلاشتۇرۇپ، ئەقلىنىڭ بىلىشتىكى رولىغا سەل قارايدۇ، ئەقلىچىلىق بولسا، ئەقلىنى ھىسسى تەجرىبىدىن ۋە تۇيغۇدىن ئاجرىتىۋېتىپ، ئۇنىۋۇم ۋە تەپەككۇرنى مۇتلەقلاشتۇرۇۋېتىدۇ. لوگىكىلىق نەرسىلەر ھىسسى نەرسىلەردىن ئاجرىتىۋېتىلىسە، نەتىجىدە، مۇقەررەر سۇبېكتتە، ئىدىيالىزمغا قاراپ مېڭىش تۇرغان گەپ، چۈنكى مۇنداق بولغاندا، ئۇنىۋۇم كونكرېت مەزمۇنى بولمىغان نوقۇل ئابستراكسىيىگە ئايلىنىپ قالىدۇ. لېنىن مۇنداق دەپ كورسىتىدۇ: "..... ئەقلىچىلىق تەرەپپارلىرى ھوكۇم بىلەن، بەلكى ئابستراكت ھوكۇم بىلەنلا چەكلىنىدۇ....." («لېنىن ئەسەرلىرى»، رۇسچە 4-نەشرى، 23-توم، 36-بەت)

دىيالېكتىك ماتېرىيالىزم ئەقلىچىلىق ۋە تەجرىبىچىلىكىنىڭ بىر تەرەپلىملىكلىگىگە خاتىمە بېرىپ، بىلىش جەريانىدىكى ھىسسى باسقۇچ بىلەن لوگىكىلىق باسقۇچ مەسلىسىنى ئىلمىي ئاساستا ھەل قىلىدى ھەمدە ئۇلارنى ئۇزلىرىنىڭ ئورگانىك باغلىنىشى ۋە بىرلىگى جەھەتتىن تەكشۈرۈپ، ئۇلارنى بىلىشنىڭ بىر بىرىنى تولۇقلايدىغان زورۇر ئىككى باسقۇچى دەپ قارىدى. ھىسسى تەجرىبە بىلىشنىڭ باشلىنىشى. ھەقىقى بىلىم ئالدى بىلەن كىشىلەرنىڭ تۇيغۇسىدىن ۋە سەزگۈ ئەزالىرى ئارقىلىق ھاسىل قىلىنغان ماتېرىيالىلاردىن كېلىدۇ. لېكىن بۇ ئاستە ھىسسى سەزگۈ ئەتراپلىق ۋە چوڭقۇر بىلىم

بېرەلمەيدۇ. يەقەت ئەقىل ۋە نەزەرىيىسۇي تەپەككۇرنىڭ يارىدەمى ئارقىلىقلا، ئېچىل باغلىنىش ۋە ئېچىكى مۇناسىۋەتنى بىلگىلى بولىدۇ. لوگىكىلىق ئۇقۇم، يەنى بىلىش جەريانىدىكى ئەقىللىق باسقۇچى تەپەككۇرنىڭ ھىسسىي ماتېرىياللارنى قايتا ئىشلەپ چىقىشى ئارقىسىدىلا بارلىققا كېلىدۇ. دېمەك، دىيالېكتىك ماتېرىيالىزىمدا ھىسسىي نەرسىلەر بىلەن لوگىكىلىق نەرسىلەر بىر بىرىگە باغلىنىدۇ، مۇشۇ ئىككىسىنىڭ بىرلىگىلا بىلىش جەريانىنى تەشكىل قىلىدۇ.

ماركسىزىم پەلسەپىسى ھىسسىي بىلىش ۋە ئەقلىي، لوگىكىلىق بىلىشلەرنى ئەمەلىيەت بىلەن، كىشىلەرنىڭ ئەمەلىي پائالىيەتلىرى بىلەن زىچ باغلىنىشلىق دەپ قارايدۇ. لېنىن: «ھەقىقەتنى ۋە ئوبېكتىپ دىياللېقنى بىلىشنىڭ دىيالېكتىك جەريانى "جانلىق بۇاستە كۆزىتىشتىن ئابستراكت تەپەككۇرگە ئوتۇش ھەمدە ئابستراكت تەپەككۇردىن ئەمەلىيەتكە ئوتۇش....."تىن ئىبارەت دەپ كۆرسىتىدۇ («پەلسەپە خاتىرىلىرى»، خەلق نەشرىياتىنىڭ 1956 ـ يىل خەنزۇچە نەشرى، 155 ـ بەت). (**بلىش*: تۈيغۇ نەزەرىيىسى*گە قارالا.)

ئەقلىي خۇلاسە چىقارماق 推理 Умозаключение

تەپەككۇرنىڭ بىر خىل شەكلى، بار ھوكۇمدىن يېڭى بىر ھوكۇم (يەكۈن) چىقىرىش جەريانى، يېڭى ھوكۇم مۇقەررەر ھالدا ئاساسىي ھوكۇمگە (ئالدىنقى شەرتكە) ئاساسەن چىقىرىلىدۇ. بىلىم بۇاستىمۇ بولىدۇ، ۋاستىلىكمۇ بولىدۇ. بەزى ھوكۇملەردە رىياللىق كۆزىتىشكە ئاساسەن بۇاستە ھالدا ئەينەن سۈرەتلەنگەن ۋە ئەكسى ئەتتۇرۇلگەن بولىدۇ، مانا بۇنداق ھوكۇملەر ھىسسىي تەجرىبىلەرگە ئاساسەن چىقىرىلغان ھوكۇملەر بولۇپ ھىساپلىنىدۇ. بىراق پەن ھەرگىز ئايرىم ئەمەلىي بىلىملەر بىلەنلا چەكلىنىپ قالمايدۇ. كىشىلەر يەنە ۋاستىلىك بىلىملەرنىڭ يارىدىمى ئارقىلىق يەنى بىرمۇنچە ھوكۇملەرنى بىر بىرىگە سېلىشتۇرۇش بىلەن، ئۇلاردىن يېڭى ھوكۇم (يەكۈن)

چەمبرەش ئارقىلىق، تەبىئەت قانۇنىيىتى ھەققىدىكى بىخەتەرچىلىكلەرنى ۋە رۇلغان بىلىملەرگە ۋە ئومۇمى قائىدىلەرگە ئىگە بولىدۇ.

ھەرقانداق ئەقلىي خۇلاسە بىر ياكى بىرقانچە ئالدىنقى شەرتتىن، شۇنىڭدەك بۇ ئالدىنقى شەرتلەردىن چىقىرىلغان يەكۈندىن تەركىپ تاپقان بولىدۇ. ئەقلىي خۇلاسە ئارقىلىق قولغا كەلتۈرۈلگەن بىلىملەرنى ئوغرا بىلىملەرگە ئايلاندۇرۇش ئۈچۈن، تۆۋەندىكى ئىككى شەرتكە رىايە قىلىش كېرەك: بىرىنچى شەرت، بىز ئاساسلانغان ھوكۇملەر (ئالدىنقى شەرت) جەزمەن ھەقىقى بولۇشى، ئەمەلىيەتتە سىنىغىدىن ئوتكەن بولۇشى لازىم؛ ئىككىنچى شەرت، ئىدىيە ۋە ھوكۇمنى بىرلەشتۈرۈشكە ماھىر بولۇش لازىم. ئالدىنقى شەرتلەر توغرىلا بولىدىكەن، تەپەككۇر قانۇنىيىتى بۇ ئالدىنقى شەرتلەرگە توغرا تەتبىقلىنىدىكەن، ئۇ ھالدا، ئۇلارنىڭ نەتىجىسى جەزمەن رىياللىققا ئۇيغۇن كېلىدۇ. تەپەككۇر قانۇنىيىتى ئوبېكتىپ ئەھمىيەتكە ئىگە لوگىكىلىق قانۇنىيەتتۇر. ئىلمىي قانۇنىيەتنى كىشىلەرنىڭ ئېڭى ۋە ئىرادىسىگە باغلىق بولمىغان ئوبېكتىپ جەريانىنىڭ ئىنكاسى دەپلا چۈشىنىش لازىم بولغانلىقى ئۈچۈن، بۇ قانۇنىيەتنى يوقىتىپ تاشلىغىلى ياكى ئەمەلدىن قالدۇرغىلى بولمايدۇ. تەپەككۇر قانۇنىيىتى ۋە ئەقلىي خۇلاسە چىقىرىش پائالىيىتىنىڭ قانۇنىيىتى مەلۇم ئەھۋالنى ئوتتۇرىغا قويىدۇ، ھەرقانداق كىشى بۇ ئەھۋالغا خىلاپلىق قىلسا بولمايدۇ، ۋاھالەنكى ئۇنىڭ بۇ ئەھۋالغا خىلاپلىق قىلغانلىقى ئۇنىڭ خاتالىق ئوتكۈزگەنلىكى بولۇپ ھىسابلىنىدۇ؛ بىراق ئەقلىي خۇلاسە چىقىرىش پائالىيىتى قانۇنىيىتىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇشقا بولمايدۇ، چۈنكى ئۇلار شەيئىلەرنىڭ ئوبېكتىپ باغلىنىشىنى ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرىدۇ.

لوگىكىدا ئەقلىي خۇلاسە بىۋاستە ئەقلىي خۇلاسە ۋە ۋاستىلىك ئەقلىي خۇلاسە دەپ ئىككىگە ئايرىلىدۇ. بىۋاستە ئەقلىي خۇلاسە

بىر ھوكۇم (ئالدىنقى شەرت)گە ئاساسەن چىقىرىلىدۇ. مەسىلەن، مېنالارنىڭ ھەممىسى توك ئوتكۈزىدۇ. شۇڭا بەزى توك ئوتكۈزىدە- غان جىسىملار مېتال بولىدۇ. ۋاستىلىك ئەقلىي خۇلاسىلەرنىڭ ھەرقاندىقى ئاز دېگەندە ئىككى ھوكۇمگە ئاساسەن چىقىرىلىدۇ. مەسىلەن، بىر ھۈجەيرىلىك جانلىقلارنىڭ ھەممىسى ئادەتى ھالدىكى پارچىلىنىش ئارقىلىق كۆپىيىدۇ، ئامېبا بىر ھۈجەيرىلىك جانلىقلارغا كىرىدۇ. شۇڭا ئامېبا ئادەتى ھالدىكى پارچىلىنىش ئارقىلىق كۆپە- يىدۇ. مانا بۇ ئۈچ باسقۇچلۇق يەكۈن چىقىرىش ئۇسۇلى (خەت مەنىسىدىن ئېيتقاندا "ماسلىشىش" دېگەنلىك بولىدۇ)نىڭ تىپىك مىسالىدۇر. **ئارىستوتېل***دەن باشلاپ، تەسىق ئۈچ باسقۇچلۇق يەكۈن چىقىرىش ئۇسۇلىدا ئاشۇنداق ئەقلىي خۇلاسە چىقىرىش ئۇسۇلى كوزدە ئۇتۇلىدىغان بولدى، بۇنداق ئەقلىي خۇلاسە چىقىرىش ئۇسۇلى ئارقىلىق ئىككى ھوكۇمدىن مۇقەررەر ھالدا 3-بىر ھوكۇم چىقىرە- لىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئالدىنقى ئىككى ھوكۇمنىڭ بىرى ياكى پۈتۈنلەي ئىجابى ھوكۇم دەپ ئاتىلىدۇ. ياكى پۈتۈنلەي ئىنكار ھوكۇم دەپ ئاتىلىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، ئۈچ باسقۇچلۇق يەكۈن چىقىرىش ئۇسۇلى بولەكلەش ئۇسۇلىنىڭ ئاساسىي شەكلى. ئىككى ھوكۇمنى ئوزئارا باغلاپ، ئۇنىڭدىن ئۈچ باسقۇچلۇق يەكۈن چىقىرىش ئۇسۇلى ھاسىل قىلىش ئۈچۈن، ئۇلار ئىككى ئالدىنقى شەرتكە ئورتاق بولغان ئاتالغۇلارنى (ئۇقۇملارنى) ئوز ئىچىگە ئېلىشى كېرەك. يۇقۇ- رىدا كەلتۈرۈلگەن مىسالدىكى بىر ھۈجەيرىلىك جانلىقلار دەل ئاشۇن- داق ئۇقۇمدۇر. ئۈچ باسقۇچلۇق يەكۈن چىقىرىش ئۇسۇلىنىڭ ئىككى ئالدىنقى شەرتى ئۇچۈن ئورتاق بولسىمۇ، لېكىن يەكۈنىنىڭ ئىچىدە بولمىغان بۇ ئاتالغۇ (ئۇقۇملار) ئوتتۇرا ئاتالغۇ دەپ ئاتىلىدۇ. لوگىكىدا تەسىق ئۈچ باسقۇچلۇق يەكۈن چىقىرىش ئۇسۇلىدىكى 4 كېلىش ئوت- تۇرا ئاتالغۇنىڭ ئىككى ئالدىنقى شەرتتە ئۇتقان ئورنى—ئىگە ياكى

تولدۇرغۇچىلىق ئورنىغا ئاساسەن پەرقلەندۈرۈلىدۇ. ئەڭ ئاددى كېلىش ئۇچ باسقۇچلۇق يەكۈن چىقىرىش ئۇسۇلىدىكى بىرىنچى كېلىشتىن ئىبارەت. بۇ كېلىشكە ئاساسەن، تەپەككۇر ئاللىقاچان ئېنىقلۇبلىنغان ئومۇمى قائىدىگە بېقىنىدىغان ئايرىم ھادىسىلەرنى قانۇنىيەت ۋە ئومۇمى قائىدىگە يىغىدۇ. بۇنداق تەپەككۇر قىلىش جەريانى پەندە ناھايىتى كوپ ئۇچرايدۇ، چۈنكى تۇرلۇك ئوخشاشمىغان ھادىسىلەرنى بەزى ئومۇمى ئالاھىدىلىك ياكى قانۇنىيەتكە يىغىشقا ماھىر بولۇش ئىلىم-پەن ساھەسىدىكى ئاساسىي ۋەزىپىلەردىن بىرى بولۇپ ھىسابلىنىدۇ. مەسىلەن، لېنىن 2-توۋەتلىك دولەت دۇماسىنى سايلاش ۋاقتىدا مۇنداق دەپ تەلەپ قويغان ئىدى: "..... ئىشچىلار پارتىيىسىنىڭ سايلام ۋاقتىدىكى تاكتىكىسى پۈرولېتارىياتنىڭ سوتسىيالىستىك تاكتىكىسىنىڭ ئومۇمى پرىنسىپلىرىنى ئايرىم ئەھۋاللارغا تەتبىق قىلىشتىنلا ئىبارەت بولۇشى كېرەك." («لېنىن ئەسەرلىرى»، 9-نەشرى، 11-توم، 417-بەت)

بىلگىلى بولماسلىق نەزەرىيىسى تەرەپدارلىرى ۋە يىغىنچاقلاش لوگىكىسىنىڭ ۋەكىللىرى ئۇچ باسقۇچلۇق يەكۈن چىقىرىش ئۇسۇلىنىڭ ئەھمىيىتىنى ئىنكار قىلماقچى بولۇپ، مۇنداق دەپ ھىساپلايدۇكى، بولەكلەش ئۇسۇلىدىن پايدىلىنىپ يەكۈن چىقىرىشتەك بۇنداق ئۇسۇل بىزنى ھېچقانداق يېڭى نەرسە بىلەن تەمىن ئەتكىنى يوق، چۈنكى چوڭ ئالدىنقى شەرت (بىرىنچى ئالدىنقى شەرت)نىڭ ھىلىقى ئايرىم ئەھۋاللارنىڭ ھەممىسىنى ئوز ئىچىگە ئالغانلىقى ئوپ-ئوچۇق، كىچىك ئالدىنقى شەرت (مەلۇم بىر ئايرىم ئەھۋالنى ئىپادىلەپ بېرىدىغان ئالدىنقى شەرت) ئارقىلىقلا، ئومۇمى قائىدىنى ئايرىم ئەھۋاللارنىڭ ھەممىسىگە قوللانغىلى بولىدۇ. يىغىنچاقلاش تەرەپدارلىرىنىڭ بۇنداق ھوكۇمدىكى تۇپ خاتالىق شۇ يەردىكى، ئۇلار چوڭ ئالدىنقى شەرتنى پەقەت تۇرلۇك ئايرىم ئەھۋاللارنىڭ بىرىكىشىدىنلا ئىبارەت قىلىپ قويغان؛ ئەمەلىيەتتە، ئۇچ باسقۇچلۇق يەكۈن چىقىرىش ئۇسۇلى توغرا

قوللىنىلسلا، جولا ئالدىنقى شەرت تۈرغۇن ئايرىم ئەھۋاللارنىڭ ئاددى بىرىكمىسى ئەمەس، بەلكى ئومۇمى قانۇنىيەتنىڭ ئىپادىسى بولۇپ چەكدۇ. ئومۇمى قائىدىنى ئومۇملاشتۇرۇش ئارقىلىق بېكى. ئالدىن مولچەرلەنمىگەن ئايرىم ھاللارنى تەتقىق قىلغاندا، ئىدىيىنى ئالغا سلجىتىقىلى. بىلىمنى ئۆزلۈكسىز ئاشۇرغىلى بولىدۇ. ئالدىنقى شەرتتە ئىپادىلەنگەن قائىدىلەرنىڭ ھەممىسى بىزنىڭ ئەتراپىمىزدىكى ماددىي رىيال دۇنيادىكى تۈرلۈك شەيئىلەر ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتنىڭ ئىنكاسىدىن باشقا نەرسە ئەمەس. لوگىكا تەستىق ئۇچ باسقۇچلۇق يەكۈن چىقىرىش ئۇسۇلىنى يەنى شەرتسىز ۋە تەستىق ھوكۈمىدىن تەركىپ تاپقان ئۇچ باسقۇچلۇق يەكۈن چىقىرىش ئۇسۇلىنى تەتقىق قىلىشقا ئاساس قىلىدۇ. يەنە پەرەز ئەقلىي خۇلاسە چىقىرىش ۋە تاللانما ئەقلىي خۇلاسە چىقىرىشنىمۇ تەتقىق قىلىدۇ. ئۇچ باسقۇچلۇق يەكۈن چىقىرىش ئۇسۇلى بولەكلەش يولى بىلەن يەكۈن چىقىرىدىغان بىر خىل ئۇسۇل، يەنى ئومۇمى قائىدىلەرنى ئاساس قىلىدىغان ئەقلىي خۇلاسە چىقىرىش ئۇسۇلىدۇر. كوپ ئۇچرايدىغان يەنە بىر خىل ئەقلىي خۇلاسە چىقىرىش ئۇسۇلى بولسا ئايرىملىقتىن ئومۇملىققا ئوتىدىغان ئەقلىي خۇلاسە چىقىرىش ئۇسۇلىدۇر. (يەنىچاقلاش ۋە يېشش*كە قارالا).

ئەقلىي ئەمگەك بىلەن جىسمانى ئەمگەك ئوتتۇرىسىدىكى چوڭ پەرقلەر ۋە بۇ پەرقلەرنى يوقىتىشنىڭ يولى

脑力劳动和体力劳动间的重大差别以及消灭这些差别的途径

Существенное различие между умственным и физическим трудом и пути его ликвидации

سۆزبىت ئىنتىياقىدا كاپىتالىزمنىڭ ۋە ئېكسپلاتاتسىيە تۈزۈمىنىڭ يوقىتىلىشىنا ئەگىشىپ، **ئەقلىي ئەمگەك بىلەن جىسمانى ئەمگەك ئوتتۇرىسىدىكى قارىمۇ-قارشىلىق*مۇ** يوقىتىلىدى. ئەقلىي ئەمگەك بىلەن جىسمانى ئەمگەك ئوتتۇرىسىدىكى قارىمۇ-قارشىلىقنىڭ يوقىتى-

لىشى ــ سوۋېت خەلقى كومپارتىيىنىڭ پارتىيىنىڭ رەھبەرلىكىدە قولغا كەلتۈرگەن ئىنتايىن ئۇلۇغ غەلىبە، سوۋېت ئىتتىپاقىدا سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇشنىڭ ئەملىيىتى يېڭى بىر مەسىلىنى يەنى ئەقلىي ئەمگەك بىلەن جىسمانى ئەمگەك ئوتتۇرىسىدىكى چوڭ پەرقنى يوقىتىش مەسىلىسىنى ئوتتۇرىغا قويدى.

سوۋېت جەمىيىتىدە، ئەقلىي ئەمگەك بىلەن جىسمانى ئەمگەك ئوتتۇرىسىدىكى چوڭ پەرق ھەممىدىن ئاۋال زور كوپ سانلىق ئىشچى، دېخانلار بىلەن زىيالىلار ئارىسىدىكى مەدەنىيەت ــ تېخنىكا سەۋىيىسى جەھەتتىكى پەرق ۋە ئارىلىقنىڭ تېخى تۈگىتىلمىگەنلىكىدە ئىپادىلىنىدۇ. سوۋېت ئىتتىپاقىدا ئىشچى، دېخانلارنىڭ مەدەنىيەت ــ تېخنىكا سەۋىيىسى ئۈزلۈكسىز ئوسۇپ بېرىۋاتقان بولسىمۇ، لېكىن زور كوپ سانىدىكى ئىشچى، دېخانلارنىڭ سەۋىيىسى تېخى ئىنژېنېر ــ تېخنىك خادىملارنىڭ سەۋىيىسىگە يەتكىنى يوق. بۇ ھال سوۋېت ئىتتىپاقىدا كونا ئىش تەقسىماتىنىڭ قالدۇقلىرى تېخى يوقىتىلمىغانلىقىنى چۈشەندۈرىدۇ. كومپارتىيە قۇرۇش ۋەزىپىلىرى ۋە كومپارتىيە زىمىغا ئوتۇشتە بارلىق ئىجتىمائى ئىشلەپچىقىرىشنىڭ ئوسۇشى ھەم تېخنىكىنىڭ ئۈزلۈكسىز تەرەققى قىلىپ تۇرۇشى ئەمگەكچىلەرنىڭ تېخنىكىغا يۈكسەك دەرىجىدە پىششىق بولۇشىنى ۋە چوڭقۇر مەلۇماتلىق بولۇشىنى، سوۋېت خەلقىنىڭ مەدەنىيەت سەۋىيىسى ۋە تېخنىكا سەۋىيىسىنى داۋاملىق ئوستۈرۈشىنى تەلەپ قىلىدۇ. شۇڭا، ئەقلىي ئەمگەك بىلەن جىسمانى ئەمگەك ئوتتۇرىسىدىكى چوڭ پەرقنى يوقىتىش مەسىلىسى سوتسىيالىزم جەمىيىتىنىڭ كومپارتىيە زىمىغا بارىدىغان يول بىلەن يەنمۇ راۋاجلىنىشىدا ئىنتايىن مۇھىم ئەمەلىي ئەھمىيەتكە ئىگە. بۇ مەسىلىنى ھەل قىلماي تۇرۇپ، كومپارتىيە زىمىغا قۇرۇشنا زورۇر بولغان ئىجتىمائى ئىشلەپچىقىرىشنىڭ يۈكسەك دەرىجىدە راۋاجلىنىشىغا كاپالەتلىك قىلغىلى بولمايدۇ. ستالىن

يۇتۇن ئەمگەكچىلەر ئامما سىنىڭ مەدەنىيەت سەۋىيسى ۋە تېخنىكا سەۋىيسىنى ئوستۇرۇشنىڭ زور ئەھمىيىتىنى تەكىتلىگەنىدە مۇنداق دەپ يازىدۇ: "مۇبادا ئاز سانلىق ئىشچىلار ئەمەس، بەلكى زور كوپچىلىك ئىشچىلار ئوزلىرىنىڭ مەدەنىيەت ـ تېخنىكا سەۋىيسىنى ئىنۇبنېر ـ تېخنىك خادىملارنىڭ سەۋىيسىگە يەتكۈزۈۋالغان بولسا، نەتىجە قانداق بولاتتى؟ مەملىكىتىمىزنىڭ سانائىتى باشقا مەملىكەتلەرنىڭ سانائىتى ئېرىشەلمەيدىغان يۇكسەكلىككە كوتىرىلگەن بولاتتى." («سوۋېت ئىتتىپاقىدا سوتسىيالىزىمنىڭ ئىقتىسادىي مەسىلىلىرى»، 1972 ـ يىل ئۇيغۇرچە نەشرى، 43 ـ بەت)

كومپارتىيىمىز ئوتۇشتە ھازىرلاشقا تېگىشلىك ئاساسىي ئالدىنقى شەرتلەردىن بىرى جەمىيەتنى جەمىيەتنىڭ بارلىق ئەزالىرىنىڭ ئوز ـ ئوزىنىڭ جىسمانى ۋە ئەقلىي قۇۋۋىتىنى ئەتراپلىق ئوستۇرۇشىگە، جەمىيەت تەرەققىياتىدا ئاكتىپلاردىن بولۇشقا كۇپايە قىلغۇدەك تەربىيە ئېلىشقا، كەسپىي ئوز مەيلىچە تاللاپ ئېلىشقا كاپالەتلىك قىلىدىغان دەرىجىدە يۇكسەك مەدەنىيەت سەۋىيسىگە ئىگە قىلىشتىن ئىبارەت. جەمىيەت ئەزالىرىنىڭ مۇشۇنداق يۇكسەك مەدەنىيەت سەۋىيسىگە ئىگە بولۇشقا كاپالەتلىك قىلىش ئۈچۈن، مۇشۇنداق يۇقۇرى مەدەنىيەت سەۋىيسىنىڭ بولۇشىدا زورۇر بولغان ئوبىكتىپ ماددىي شەرت پىشقان چاغدا ھازىرقى ئەمگەك ئەھۋالىنى زور دەرىجىدە ئوزگەرتىشكە توغرا كېلىدۇ. كۇندىلىك ئىش ۋاقتىنى ھىچ بولمىغاندا 6 سائەتكە قىسقارتىپ، ئاندىن 5 سائەتكە قىسقارتىپ، ئەمگەكچىلەرنى ئەتراپلىق تەربىيە ئېلىش ئۈچۈن يېتەرلىك ئەركىن ۋاقىتقا ئىگە قىلىش لازىم بولىدۇ. ئاندىن قالسا، ھەر تەرەپلىمە تېخنىكا تەربىيىسىنى ئومۇمى يۇزلۈك مەجبۇرىيەت قىلىپ يولغا قويۇش بىلەن، جەمىيەت ئەزالىرىنى كەسپىي ئوز مەيلىچە تاللاش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلىغىلى بولىدۇ. بۇنىڭ ئۈچۈن، يەنە ئوي ـ جاي شارائىتىنى

تۇيۇنۇن ياخشىلاش ۋە ئىشچىلار بىلەن خىزمەتداشلىرىنىڭ ئەمىلىي ئىش ھەققىنى زور دەرىجىدە ئۇستۇرۇش لازىم. سوۋېت ئىتتىپاقى كوممۇنىستىك پارتىيىسى ۋە سوۋېت دولىتى ئۇز پائالىيەتلىرىدە ئىزچىل تۇردە سوۋېت خەلقىنىڭ ماددى ۋە مەنىۋى تۇرمۇش ئەھۋالىنى ئۇزلۇكسىز ياخشىلاش ۋەزىپىسىنى ئاساس قىلىپ كەلدى.

سوۋېت ئىتتىپاقىدا، ئەمگەكچىلەرنىڭ ئوي-جاي شارائىتى يىلدىن-يىلغا ياخشىلانماقتا. ھازىر دولەتنىڭ ئوي-جاي قۇرۇلۇشى ۋە ئىشچى-خىزمەتچىلەرنىڭ تۇرار-جاي قۇرۇلۇشى توغرىسىدىكى چوڭ پىلانى ئەمەلگە ئاشۇرۇلماقتا. ئىشچى-خىزمەتچىلەرنىڭ ئەمىلىي ئىش ھەققى ۋە دېخانلارنىڭ دارامىتى ئېشىپلا تۇرۇۋاتىدۇ. ئۇرۇشتىن كېيىن سوۋېت ئىتتىپاقىدا يىمەكلىكلەر ۋە سانائەت بۇيۇملىرىنىڭ دولەت تەرىپىدىن پارچە سېتىلىش باھاسى 7 قېتىم چۈشۈرۈلدى. نەتىجىدە ئاھالە زور مەنپەئەت ئالدى. پارتىيە ۋە ھوكۇمەت ئىشلەپچىقىرىش ئاۋاتلىرىنى ئىشلەپچىقىرىشنى ئالدى بىلەن راۋاجلاندۇرۇش ئاساسىدا، ئۇرلۇك تەدبىرلەرنى كۆرۈپ ئەمەگەكچىلەرنىڭ ماددى ۋە مەنىۋى ئېھتىياجىنى بىۋاستە قاندۇرۇشقا كېرەكلىك سانائەت تارماقلىرىنى راۋاجلاندۇردى. سوۋېت ھاكىمىيىتى خەلقنىڭ ماددى ۋە مەنىۋى ئېھتىياجىنى قاندۇرۇش ۋە ماتېرىيال ئىشلىرىنى راۋاجلاندۇرۇش جەھەتتە ئىنتايىن چىق راسخوت چېقىم قىلدى. باشلانغۇچ ۋە ئوتتۇرا مەكتەپلەر، ئوتتۇرا دەرىجىلىك تېخنىكومىلار ھەم ئالى مەكتەپلەرنىڭ سانى كۆپەيمەكتە. 5-بەشىلىق پىلان ئاخىرلاشقان چاغدا، چوڭ شەھەرلەر ۋە سانائەت مەركەزلىرى 7 يىللىق ماتېرىئال ئومۇمى يۇزلۇك ئوتتۇرا ماتېرىئال ئوتىدۇ. باشقا شەھەرلەر ۋە يېزا ئىگىلىك رايونلىرىدا بولسا بۇنداق ئوتۇش كېيىنكى 5 يىللىق پىلان مەزگىلىدە ئورۇنلىنىدۇ. ھازىر ئومۇمى يۇزلۇك ھەر تەرەپلىمە تېخنىكا تەرىپىسىنى يولغا قويۇش

جەددى بىر ئەمىلى ۋەزىپە بولۇپ قالدى.

ئەقلىي ئەمگەك بىلەن جىسمانى ئەمگەك ئوتتۇرىسىدىكى چوڭ پەرقنى تۈگىتىشتە سوتسىيالىستىك مۇسابىقە ۋە خەلق ئامما سىدىكى ۋەتەنپەرۋەرلىك تەشەببۇسكارلىق غايەت زور رول ئويناپدۇ. ئىشلەپچىقىرىشتىكى كەڭ كولەملىك بېڭىلاش ھەركىتىنىڭ ئوزى ئىشچىلارنىڭ مەدەنىيەت-تېخنىكا سەۋىيىسىنى ئىزچىل-تېخنىكلارنىڭ سەۋىيىسىگە يەتكۈزۈشنىڭ يىخلىرىنى ئوز ئىچىگە ئالغان. ئۇرۇشتىن كېيىنكى مەزگىلدە، سوتسىيالىستىك مۇسابىقىنىڭ يېڭى ۋە تېخىمۇ يۇقۇرى باسقۇچقا كوتىرىلگەنلىگى ئىشچىلار سىنىپىنىڭ مەدەنىيەت سەۋىيىسىنىڭ ئوسۇۋاتقانلىغىنى كورسىتىدۇ. ئىشلەپچىقىرىش ئىلغار-لىرى، ئەمگەك مۇڭاپىق تەكلىپ بەرگۈچى ۋە كەشپىياتچى بولۇش ھەركىتى كەڭ كولەمدە قانات يايدى. كومۇنىستىك پارتىيە ئەمگەك-چىلەرنىڭ ئىجاتچانلىغى ۋە تەشەببۇسكارلىغىنى يۇتۇن كۈچى بىلەن قوللىماقتا ۋە جارى قىلدۇرماقتا، تۈرمۇشتىكى بارلىق يېڭى ۋە كومۇنىستىك بىخلارنى مەھرۇملىق بىلەن ئاسرىماقتا. سوتسىيالىزىم جەمىيىتىدە، ئىلىم-پەن ۋە تېخنىكا جەھەتتىكى يېڭى يولنى كوپىنچە ئىلىم-پەن ساھەسىدىكى نامى چىقىغان ئادەتى كىشىلەر، ئەمىلىي خىزمەت ئىشلىگۈچىلەر، ئىشلەپچىقىرىشنى يېڭىلىغۇچىلار ئاچىدۇ. ئىلىم-پەن خادىملىرى بىلەن ئىشلەپچىقارغۇچىلارنىڭ دوستلۇغى يىلمۇ-يىل راۋاجلانماقتا. بىزنىڭ تۈرمۇشىمىزدا بۇنداق يېڭى ئادەتلەرنىڭ بولۇشى سوۋېت ئىشچىلىرى بىلەن دېخانلىرىنىڭ مەدەنىيەت سەۋىيىسى سوتسىيالىزىم شارائىتىدا ئوسۇپ يېرىۋاتقانلى-غىدىن بولۇۋاتىدۇ. سوۋېت دولىتىدە، ئىشچىلار ئىچىدىكى ئىشلەپ-چىقىرىشنى يېڭىلىغۇچىلار ۋە كوللېكتىپلاشقان دېخانلار ئىچىدىكى ئول ھوسۇل ئالغۇچىلارنىڭ ئىشلەپچىقىرىشتىكى ئىلغار تەجرىبىلەر ھەققىدە تۈرلۈك كىتابچىلارنى يېزىشى ئىشلەپچىقىرىش مۇۋەپپەق-

يەتلىرى توغرىسىدا مۇۋەپپەقىيەتلىك تۇردە دوكلاتلار بېرىشى ۋە ھەرخىل تەتقىقات ئورۇنلىرىنىڭ ئىلمىي مۇھاكىمە ھەيئىتىنىڭ ئەزاسى بولۇشى، ۋاھاكازالار دائىم كورۇلىدىغان ئەھۋال بولۇپ قالدى.

كوممۇنىزم جەمىيتى قۇرۇش، خۇسۇسەن ئەقلىي ئەمگەك بىلەن جىسمانى ئەمگەك ئوتتۇرىسىدىكى چوڭ پەرقنى تۈگىتىش ئۈچۈن، **ئەمگەكچىلەرگە قارىتىلغان كوممۇنىستىك تەربىيە** بېرىنچى دەرىجىلىك مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە. پارتىيە ئامما ئارىسىدا ماركسىزم-لېنىنىزمنى كەڭ تەشۋىق قىلىدۇ، سوتسىيالىستىك مەدەنىيەتنىڭ تۈرلۈك شەكىللىرىنى راۋاجلاندۇرىدۇ، كوممۇنىستىك پارتىيىنىڭ ئىدىيىۋى خىزمىتى كىشىلەرنىڭ ئېڭىدىكى كاپىتالىزم قالدۇقلىرىنى تازىلاش، كونا جەمئىيەتنىڭ تۈرلۈك بىر تەرەپلىمىلىكلىرىنى ۋە زەھەرلىك ئەنئەنىلىرىنى تۈگىتىشنى مەقسەت قىلىدۇ. كوممۇنىستىك پارتىيە ئامما ئارىسىدا يۈكسەك ئىجتىمائى مەسئۇلىيەتچانلىقنى جارى قىلدۇرىدۇ، ئەمگەكچىلەرنى سوۋېت ۋەتەنپەرۋەرلىكى ۋە ھەر مىللەت خەلقىنىڭ دوستلۇقى روھىدا، دولەت مەنپەئەتىگە كۆڭۈل بولۇش روھىدا تەربىيىلەيدۇ، شۇنداق قىلىپ، سوۋېت خەلقىنىڭ ئەمگەككە، ئومۇمىنىڭ مۇلكىگە بولغان سوتسىيالىستىك پوزىتسىيىسىنى، ھەرقانداق قىينىچىلىقنى يېڭىش ئىرادىسى ھەم غەيرىتىنى ۋە باشقا ئىسىل پەزىلەتلىرىنى كۈندىن-كۈنگە مۇكەممەللەشتۈرۈپ بارىدۇ.

ئەقلىي ئەمگەك بىلەن جىسمانى ئەمگەك ئوتتۇرىسىدىكى چوڭ پەرق يوقىتىلسا، ئىشچى، دېخانلار بىلەن زىيالىلار ئوتتۇرىسىدىكى ئىجتىمائى چېگرىمۇ يوقايدۇ. ۋاھالەنكى، ئەقلىي ئەمگەك بىلەن جىسمانى ئەمگەك ئوتتۇرىسىدىكى چوڭ پەرقنىڭ يوقىتىلىشى ئۇلار ئارىسىدىكى ھەرقانداق پەرقنىڭ تۈگىگەنلىكىدىن دېرەك بەرمەيدۇ، ھېچ بولمىغاندا كارخانا رەھبەرلىرىنىڭ ئىش شارائىتى ئىشچىلارنىڭ

كىشە ئوخشىمايدىغانلىقى ئۈچۈن، چوڭ بولمىسۇ، ھەر ھالدا مەلۇم پەرقلەر بەنىلا ساقلىنىپ قالىدۇ.

ئەقلىي ئەمگەك بىلەن جىسمانى ئەمگەك ئوتتۇرىسىدىكى قارىمۇ-قارشىلىق 脑力劳动和体力劳动间的对立 Противоположность между умственным и физическим трудом

ئەقلىي ئەمگەك بىلەن جىسمانى ئەمگەك ئوتتۇرىسىدىكى قارىمۇ-قارشىلىق ئىجتىمائى تەقسىماتنىڭ تەرەققىياتىغا، ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرىگە بولغان خوسۇسىي مۇلۈكچىلىكنىڭ پەيدا بولۇشىغا ۋە جەمىيەتنىڭ سىنىپلارغا ئايرىلىشىغا ئەگىشىپ پەيدا بولغان. سىنىپىي ئانتاگونىيە مەۋجۇت بولغان ھەممە جەمىيەتتە-قۇلدارلىق جەمىيىتى، فېئودالىق جەمىيىت ۋە كاپىتالىستىك جەمىيەتتە-ئەقلىي ئەمگەك بىلەن جىسمانى ئەمگەك ئوتتۇرىسىدىكى قارىمۇ-قارشىلىق مەۋجۇت. بۇنداق قارىمۇ-قارشىلىقنىڭ ئىقتىسادىي ئاساسى ئەقلىي ئەمگەكچىلەرنىڭ يەنى ئېكسپلاتاتسىيە قىلغۇچى سىنىپ ۋەكىللىرىنىڭ جىسمانى ئەمگەكچىلەرنى ئېكسپلاتاتسىيە قىلىشىدىن ئىبارەت. سىنىپىي زۇلۇم شارائىتىدا، ئەمگەكچىلەر-قۇللار، يانچىلار، ئىشچىلار-ئېغىر جىسمانى ئەمگەك قىلىشقا مەجبۇر، ئەچچە-نەچچە ئەسىرلەردىن بېرى ئىنسانلار توپلىغان ئىلىم-پەن ۋە مەدەنىيەت بولسا ھوكۇمران سىنىپلارنىڭ ۋە ئۇلارغا خىزمەت قىلىدىغان زىيالىلارنىڭ يەنى ئەقلىي ئەمگەكچىلەرنىڭ مۈلكى بولۇپ قالدى. كاپىتالىزم بىرىنىڭ سانائەتنى راۋاجلاندۇرۇش ئاساسىدا تېخنىكا، ئىلىم-پەن ۋە مەدەنىيەتنى تېز تەرەققى قىلدۇردى، ۋاھالەنكى بۇنداق تۈزۈم شارائىتىدا ئەقلىي ئەمگەك بىلەن جىسمانى ئەمگەك ئوتتۇرىسىدىكى قارىمۇ-قارشىلىق ھەممىدىن ئوتكۈر بولۇپ ئىپادىلىنىدۇ. ئىلىم-پەن، تېخنىكا، ئەدەبىيات، سەنئەت قاتارلىقلارنى تەنقىد قىلىش ئۈچۈن ئالاھىدە مەلۇماتقا ئىگە بولۇش ۋە كاپىتالىزم شارائىتىدا ئەمگەكچىلەر ئېرە-

شه‌له‌يدىغان تۈرمۇش شارائىتى بولۇشى لازىم. كاپىتالىزىم شارائىتىدا، ئىشچىلارنىڭ نەقەدىرى ئېغىر جىسمانى ئەمگەك قىلىشتىن ئىبارەت. ئىنسانلار ئەمگىكى ۋە ئىسلىم-پەن پائالىيەتلىرى ماشىنىلار، كاپىتالىزىم شارائىتىدا ئىشچىلارنىڭ ئەمگىكىنى يەڭگىللەتىش ئۈچۈن ئەمەس، بەلكى ئىشچىلارنى تېخىمۇ قوللۇقتا چۈشۈرۈش، ئۇرکۇملىگەن ئىشچىلارنى ماشىنىنىڭ قوشۇمچىسى قىلىپ قويۇش ئۈچۈن خىزمەت قىلىدۇ.

جىسمانى ئەمگەكچىلەر بىلەن ئەقلىي ئەمگەكچىلەر بولۇنۇشىغا ئاساسەن، ئىشچىلار بىلەن ئىشچىلارنى ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىدىغان ئەقلىي ئەمگەك ۋەكىللىرى ئوتتۇرىسىدا قارىمۇ-قارشىلىق شەكىللەندى ۋە ئەۋج ئالدى. جىسمانى ئەمگەك بىلەن ئەقلىي ئەمگەك ئوتتۇرىسىدىكى قارىمۇ-قارشىلىق—سىنىپىي قارىمۇ-قارشىلىق. بۇنداق قارىمۇ-قارشىلىقنى تۈگىتىشتىكى ئىجتىمائى شارائىتلار پۈرولېتارىيات ئىنقىلابىنىڭ غەلبە قىلىشىغا ئەگىشىپلا ۋۇجۇتقا كېلىدۇ. بۇ شارائىتلار مۇنۇلار: (1) كىشىنى كىشى ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىدىغان ھادىسىنى يوقىتىپ، سوتسىيالىستىك ئىگىلىكنى تىكلەش، ئېكسپىلاتاتسىيە قىلغۇچى سىنىپلارنى يوقىتىش؛ (2) ئامېرىكا سىياسى ئاكتېپلىغىنى مىلىتسىز دەرىجىدە ئوستۇرۇپ، ئۇلارنى دولەتنىڭ باشقۇرۇش ئىشلىرىغا قاتنىشىشقا كەلگە جەلىپ قىلىش؛ (3) خەلق ئامېسى ئۈچۈن مەدەنىيەت، ئىسلىم-پەن ۋە تېخنىكا ئىگەللەشنىڭ غايەت زور ئىمكانىيىتى بولۇش. بۇ شارائىتلار سوۋېت ئىتتىپاقىدا بارلىققا كەلدى. سوۋېت ئىتتىپاقىدا ئېكسپىلاتاتسىيە قىلغۇچى سىنىپلار يوقىتىلىپ ۋە سوتسىيالىزىم قۇرۇلۇپ، جىسمانى ئەمگەك بىلەن ئەقلىي ئەمگەك ئوتتۇرىسىدىكى قارىمۇ-قارشىلىق يوقىتىلدى. بۇگۈنكى كۈندە سوۋېت ئىتتىپاقىدا جىسمانى ئەمگەكچىلەر بىلەن ئەقلىي ئەمگەكچىلەر بىر بىرىگە دۇشمەن ئەمەس، بەلكى يولداش، دوست،

ئۇلار بىرلىككە كەلگەن ئىشلەپچىقىرىش كوللېكتىۋىنىڭ ئەزالىرى، ئۇلار سوتسىيالىستىك ئىشلەپچىقىرىشنىڭ مۇۋەپپەقىيەتلىرىگە ئوخشاشلا كۆڭۈل بولمەكتە. سوۋېت زىيالىلىرىنىڭ كوپچىلىگى ئىشچى ۋە دېخان ئائىلىسىدىن كېلىپ چىققان. جىسمانى ئەمگەكچىلەر بىلەن زىيالىلار ئوتتۇرىسىدىكى بۇرۇنقى ئوچمەسلىك تامامەن تۈگىدى، ئىشچى ـ دېخانلارنىڭ ئەمگەك شارائىتىمۇ تۈپتىن ئۆزگەردى. سوۋېت ئىتتىپاقىدىكى ئىشچى، دېخانلار ئەمگىگى ئوتمۇشتىكى ئوزى ئۈچۈن ئەمەس، بەلكى ئېكسپلاتاتسىيە قىلغۇچىلار ئۈچۈن ئىشلەيدىغان ئىشچى، دېخانلار ئەمگىگىگە زادى ئوخشمايدۇ. بۇ ئىجادى ئەمگەك بولۇپ قالدى. بۇ نۇقتا ئىشلەپچىقىرىشتىكى بېگىلاش ھەرىكىتىدە ئالاھىدە روشەن ئىپادىلىنىدۇ، بۇ ھەرىكەتتە جىسمانى ئەمگەك بىلەن ئەقلىي ئەمگەك ئوتتۇرىسىدىكى چوڭ پەرقنى يوقىتىش ئۈچۈن زور ۋۇجۇدلىغان ئىشچىلار سىنىپىنىڭ مەدەنىيىتى ۋە تېخنىكىسى جىددى ئوسۇشتەك ئۈندۈرمە بار. بۇگۈنكى كۈندە، مىليونلىغان ئەمگەكچىلەرنىڭ ئىشىدا، جىسمانى ئەمگەك تېخنىكا بىلىملىرى بىلەن، ئىلغار ئىشچىلارنىڭ يۇقۇرى مەدەنىيەت سەۋىيىسى بىلەن بىرلىشىپ كەتتى. بۇ ئىلغار ئىشچىلار تېخنىكىنى تەرەققى قىلدۇرۇشنىڭ يېڭى يولىنى ئاچماقتا، كونا، ئوزۇپ كېتىلگەن تېخنىكا نورمىسىنى بۇزۇپ تاشلىماقتا، ئۇلار ئەمگەك ئۈستىدىن ئىنقىلاپ قىلغۇچىلار بولۇپ قالدى. ئىشلەپچىقىرىشنى يېڭىلىغۇچىلار ئوزلىرىنىڭ ئىجادىي ئەمگىگى ئارقىلىق ئىشلەپچىقىرىشنىلا ئىلگىرى سۈرۈپ قالماي، ئىلىم ـ پەننىمۇ ئىلگىرى سۈردى. كولخوزلاردا يېگىنچە دېخانلار بارلىققا كەلدى ھەمدە ئۇزلۇكسىز راۋاج تاپماقتا. ئۇلار جىسمانى ئەمگەكنى يېڭا ئىگىلىك بىلىملىرى بىلەن بىرلەشتۈرۈپ، ئىلىم ـ پەن ۋە تېخنىكىنىڭ ئەڭ يېڭى مۇۋەپپەقىيەتلىرىنى ئاكتىق تەرەققى قىلدۇرۇپ، مول ھوسۇل ئېلىش ئۈچۈن كۈرەش قىلماقتا.

ئەما جسمانى ئەمگەك بىلەن ئەقلىي ئەمگەك ئوتتۇرىسىدىكى قارىمۇ-قارشىلىقنىڭ يوقىتىلغانلىقى سوتسىيالىزىم شارائىتىدا ئۇلار ئارىسىدا ھېچقانداق يەرق قالمايدۇ دېگەنلىك بولمايدۇ. سوتسىيالىزم شارائىتىدا، ئۇلار ئارىسىدا يەنە چوڭ يەرق ساقلىنىپ تۇرىدۇ، بۇ يەرقنى سوتسىيالىزمدىن بارا-بارا كومۇنىزمغا ئوتۇش جەريانىدىلا يوقاتقىلى بولىدۇ. (**ئەقلىي ئەمگەك بىلەن جىسمانى ئەمگەك ئوتتۇرىسىدىكى چوڭ يەرقلەر ۋە بۇ يەرقلەرنى يوقىتىشنىڭ يولى**"فا قارالا)

ئەقلىي ئەمگەك بىلەن جىسمانى ئەمگەك ئوتتۇرىسىدىكى قارىمۇ-قارشىلىقنىڭ يوقىتىلىشى 脑力劳动和体力劳动间对立的消灭 Уничтожение противоположности между умственным и физическим трудом **ئەقلىي ئەمگەك بىلەن جىسمانى ئەمگەك ئوتتۇرىسىدىكى قارىمۇ-قارشىلىق**"فا قارالا.

ئىلا نەسىل تەلىماتى 优生学 Евгеника (گرېكچە — εὐ — ئىلا، γένος — دۇنياغا كەلمەك دېگەن سوزلەردىن كەلگەن) بۇر-ژۇئازىيىنىڭ ساختا ئىلمى. ئۇ: ئادەم ياكى ئىرق فىزىولوگىيە ۋە ئەقلىي جەھەتتە باراۋەرسىز بولىدۇ، بۇنداق باراۋەرسىزلىكنى بولسا ئۇلارنىڭ ئوزگەرمەس ئىرسىيەت تەبىئىتىدىكى يەرق بەلگىلەيدۇ، دېگەن ئىتتايىن ئەكسىيەتچىل ئىدىيىنى تەشۋىق قىلىدۇ. ئىلا نەسىل تەلىماتى تەرەپدارلىرىنىڭ ساختا تەلىماتى، بويىچە، فىزىولوگىيە جەھەتتىكى باراۋەرسىزلىك كىشىلەرنىڭ ئىجتىمائى-ئىقتىسادىي جەھەتتىكى باراۋەرسىزلىكنىڭ ئاساسىي ۋە تۈپ سەۋەبى بولارمىش. ئىلا نەسىل تەلىماتىنىڭ بەرپا قىلىنىشىدا ئەمگەكچى ئاممىنى ئالداش، كاپىتالىزم شارائىتىدا كىشىلەرنىڭ جەمىيەتتىكى باراۋەر-سىزلىكنىڭ ھەقىقى ئىجتىمائى-ئىقتىسادىي سەۋەبىنى يوشۇرۇپ قېلىش مەقسەت قىلىنىدۇ. ئىلا نەسىل تەلىماتى تەرەپدارلىرى

بۇرژۇئازىيىنىڭ سىنىپىي مەنپەئەتى ئۈچۈن خىزمەت قىلىش مەقسەت دىدە، ئەمگەكچى ئاممىنىڭ نامرات بولۇشىنى كاپىتالىستلارنىڭ دەھشەتلىك ئۇرۇش ئېكسپىلاتاتسىيە قىلمانلىغىدىن، بۇرژۇئازىيىنىڭ ئۇلارنىڭ ئەمگەك مەھسۇلاتلىرىنى تارتىۋالغانلىغىدىن بولغان ئەھمىيىتى، يەنى ئۇلارنىڭ "فىزولوگىيە جەھەتتە ناچار"، "ئەقلى كەم" ئادەم ئىكەنلىگىدىن بولغان دەپ دەۋا قىلىدۇ. بۇرژۇئازىيە بولسا، ئەلا نەسىل تەلىماتى تەرەپدارلىرىنىڭ نەزىرىدە، "فىزولوگىيە جەھەتتە ئەلا مۇنەۋۋەر مىللى جەۋھەر" ھىساپلىنىدۇ. ئەلا نەسىل تەلىماتىدىن ئىبارەت بۇ ساختا ئىلمىنىڭ ئاساسچىسى بولغان ئەنگلىيە فىزولوگى گالتون بۇ رەزىل "نەزىرىيە"نى ئوچۇقتىن-ئوچۇق شەرھىلىدى، ئۇ: "بىر مىللەتنىڭ ئەقىل-پاراسىتى ئۇنىڭ بۇقۇرى قاتلام سىنىپلىرىدىن تەركىب تاپىدۇ" دەپ دەۋا قىلىدۇ.

ۋېيسمانىزىم-مېندېلىزىم-مورگانىزىمنىڭ مەڭگۈ ئۆزگەرمەس ئىرسىيەتلىك توغرىسىدىكى، ماددى شارائىتنىڭ ھېچقانداق تاشقى تەسىرىگە ۋە ئېچكى تەسىرىگە ئۈچرىمايدىغان ھەمدە ئەۋلاتتىن-ئەۋلاتقا داۋاملىشىدىغان "ئولمەس تورەلمە" توغرىسىدىكى ئىدىيالىستىك تەلىماتى—ئەلا نەسىل تەلىماتىنىڭ ئاساسى. ئەلا نەسىل تەلىماتى تەرەپدارلىرى پەنگە قارشى بولغان قائىدىنى ئاساس قىلىپ، كىشىلەرنىڭ ئەقلىي ۋە جىسمانى تەرەققىياتى كىشىلەرنىڭ ياشاۋاتقان ئىجتىمائى شارائىتىغا باغلىق ئەمەس، بەلكى تامامەن ئۇلارنىڭ ئىرسىيەتلىگىگە باغلىق، دەپ دەۋا قىلىدۇ. مۇشۇ ئاساستا، ئەلا نەسىل تەلىماتى تەرەپدارلىرى ئۆزلىرىنىڭ "ئەلا" ئىرق ۋە "ناچار" ئىرق، "ھوكۈمران" ئىرق ۋە "قۇل" ئىرقلارنىڭ مەۋجۇتلۇغى، ئاق جىنسلار قارا جىنسلاردىن ۋە بارلىق رەڭلىك جىنسلاردىن ئەلا، ئارىيانلار ۋە ئانگلو-ساكسۇنلار باشقا بارلىق ئىرقلاردىن ئەلا ئىكەنلىگى ۋە باشقىلار توغرىسىدىكى نەزىرىيىلىرىنى راۋاجلاندۇردى.

شۇنىڭ ئۈچۈن، ئەلا نەسىل تەلىماتى دەسلەپتىدىلا جاھانگىرلىكنىڭ مۇستەملىكىلەرنى تالان-تاراج قىلىدىغان ۋە قۇل قىلىدىغان سىياسەتىنى، قانلىق جاھانگىرلىك ئۇرۇشىنى ئاقلايدىغان ئىدىيەسۈي قورال بولدى. ئەلا نەسىل تەلىماتى گىتلېر فاشىزمى شارائىتىدىكى گېرمانىيىدە ناھايىتى كەڭ ئەۋج ئالدى، ھازىر بولسا ئەكسىيەتچى بۇرژۇئا مۇتەپەككۇرلىرى بۇ نەزەرىيىنى ھە دەپ تەشۋىق قىلماقتا. ئەلا نەسىل تەلىماتى تەرەپدارلىرى مال بېقىش ئۇسۇلىنى بويىچە نەسىلنى "ياخشىلاش" دېگەن نېمىنى تەشەببۇس قىلدى. بۇ ئۇسۇل "ناچار" ئادەملەرنى ئاختا قىلۇۋېتىش، ئايالىلارنى سۈنئىي ئۇسۇل بىلەن ھامىلدار قىلىش قاتارلىقلارنى ئوز ئىچىگە ئالىدۇ. 1948-يىلى ستوكھولمدا ئوتكۈزۈلگەن 8-قېتىملىق خەلقارا ئىرسىيەت ئىلمى يىغىندا، سېئىمۇر سۈنئىي ئۇسۇل بىلەن ھامىلدار قىلىشتىن ئىبارەت نەسىلنى "ياخشىلاش ئۇسۇلى"نى قوللىنىشنىڭ زورۇرلۇقىنى توغرا-سىدا مەخسۇس دوكلات قىلدى. بۇ ۋەھشى تەشەببۇسلار نەزەرىيە جەھەتتە تەشۋىق قىلىنىش بىلەنلا قالماستىن، بەلكى ئەمەلىيەتتىمۇ قوللىنىلدى.

ئامېرىكىلىق ئىرقچى ھانىگتون ئامېرىكىلىق "ئادەتتىن تاشقىرى كىشىلەر"نىلا كۆپەيتىش لازىم دېگەن "نەزەرىيە"نى تارقاتتى. شۇنىڭ بىلەن، ئەلا نەسىل تەلىماتى تەرەپدارى لېبون ۋېتىنى ئاختا قىلىش ئۇسۇلى بىلەن ئامېرىكىدا 10 مىليون ئادەمنىڭ كۆپەيشىنى توسۇشنى تەكلىپ قىلدى، چۈنكى بۇ ئادەملەر ئامېرىكا ئىرقىنىڭ "ساپ نەسلى"نىڭ ۋەكىلى ئەمەسمىش. 20-يىللاردا، سوۋېت ئىتتىپاقىدىكى بەزى ئالىملار مەملىكەت ئىچىدە ئەلا نەسىل تەلىماتىنى تارقاتقاقچى بولدى، بىراق ئۇلار قەتئىي قايتۇرما زەربىگە ئۇچرىدى.

ئالاھىدە تەرەققىيات قانۇنىيىتىگە ئىگە ئىجتىمائىي ھادىسىلەرنى

فىزىولوگىيە بىلەن چۆشەندۈرمەكچى بولغان بارلىق غەيرى ئىلمىي ۋە ئەكسىيەتچىل ئۇرۇنۇشلارنى ماركسىزم ئاللىبۇرۇنلا پاش قىلغان ئىدى. ئادەمسىلەرنىڭ روھىي ۋە جىسمانى تەرەققىياتى تامامەن ئۆلارنىڭ ياشاۋاتقان ئىجتىمائى شارائىتىغا باغلىق. پەقەت سوتسىيالىزملا ئادەمنىڭ ئومۇمى يۈزلۈك راۋاجلىنىشى ئۈچۈن بارلىق ئالدىنقى شەرتلەرنى يارىتىپ بېرىدۇ. مۇچۇرىن ئەلمانى ۋېيسمانىزم-مورگانىزمنىڭ ئىلمى بولمىغان ئىرسىيەت تەبىئى قانۇنىنى پاش قىلدى، شۇنىڭ بىلەن ئالا نەسىل ئەلمانىسنىڭ نەزەرىيىسىنى ئاساسىمۇ بۇزۇپ تاشلاندى.

ئەمگەك 劳动 Труд "ئەمگەك ئەڭ ئاۋال ئادەم بىلەن تەبىئەت ئوتتۇرىسىدا بولىدىغان بىر جەريان، بۇ جەريانىدا، ئادەم ئوز پائالىيىتى ئارقىلىق ئادەم بىلەن تەبىئەت ئوتتۇرىسىدىكى ماددى ئوزگىرىشنى پەيدا قىلىدۇ، ئەگىشەيدۇ ۋە تىزگىنلەيدۇ." (ماركس، «كاپىتال»، رۇسچە نەشرى، 1-توم، 184-بەت) ئادەم تاشقى تەبىئەت دۇنياسىغا تەسىر كورسىتىش ئارقىلىق تەبىئەت دۇنياسىنى ئوزگەرتىدۇ، شۇنداقلا ئوزىنىمۇ ئوزگەرتىدۇ. ئىنسانلار تەبىئەت دۇنياسىنى ئوزگەرتىشتە ئوزىنىڭ ئاڭلىق مەقسىدىنى ئىشقا ئاشۇرۇپ، تەبىئەتتىكى نەرسىلەرنى ئىنسانلارنىڭ ئېھتىياجىغا ئويغۇنلاشتۇرىدۇ. ئەمگەك جەريانى مۇنۇ ئۈچ زورۇر ئامىلنى ئوز ئىچىگە ئالىدۇ: (1) ئادەمنىڭ مەقسەتلىك پائالىيەتلىرى ياكى ئەمگىگى؛ (2) ئەمگەك ئوبيېكتى؛ (3) ئادەمنىڭ ئەمگەك ئوبيېكتىغا تەسىر كورسىتىدىغان ئىشلەپچىقىرىش قوراللىرى.

ئەمگەك ـ ئىنسانلارنىڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشىدىكى ئەڭ مۇھىم، تۇپ شەرت. ئەمگەك ئادەمنى زورۇر تۇرمۇش ۋاستىلىرى بىلەن تەمىنلەش بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئادەمنىڭ ئوزىنىمۇ يارىتتى. ئادەم ئەمگەك نەتىجىسىدە ھايۋاناتلار دۇنياسىدىن بولۇنۇپ چىقتى.

ئادەم بىلەن ھايۋانلىق تۈپ پەرقىدىن بىرى شۈكى، ھايۋانلار تەبىەت دۇنياسىدىكى تەييار نەرسىلەردىن پايدىلىنىشنىلا بىلىدۇ، ئادەم بولسا ئوز ئەمگىگىە تايىنىپ تەبىەت دۇنياسىنى ئوز مەقسەتلىرى ئۈچۈن خىزمەت قىلىشقا مەجبۇر قىلىدۇ، تەبىەت دۇنياسىنى ئوزگەرتىدۇ، ئۇنى ئوزلىق ئېھتىياجىغا بوي سۇندۇرىدۇ.

ئوخشاش بولمىغان ئىجتىمائى ئىگىلىك ھالىتىدە، ئەمگەك تۈرلۈك شەكىللەردە ئىپادىلىنىدۇ، بۇ شەكىللەر بۇ ياكى ئۇ دەۋردىكى ئىجتىمائى مۇناسىۋەتلەرنىڭ بەلگىسى. ئىپتىدائى جامائە ئوزۇمىدە، ئەمگەك ئورتاق، كوللېكتىپ بولۇپ، ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرى بىلەن ئەمگەك مۇنىلىرىنىڭ ھەممىسى ئومۇمىنىڭ بولاتتى. ئىپتىدائى جامائىدە باشقىلارنىڭ ئەمگىگىنى ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىش ئەھۋالى يوق ئىدى. لېكىن بۇ جەمىيەتتە ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرى ئەرەقتى قىلمىغانلىغى تۈپەيلىدىن، ئادەم ئىنتايىن زور دەرىجىدە، تەبىەت دۇنياسىنىڭ قارغۇلارچە تەبىەت قانۇنىيەتلىرىنىڭ ھوكۈمرانلىغىدا بولاتتى. كېيىنكى بارلىق سىنىپىي قارىمۇ-قارشىلىق مەۋجۇت بولۇپ تۇرغان ئىجتىمائى ئىگىلىك ھالىتىدە بولسا ئىپتىدائى جامائە ئوزۇمىدىكىدىن باشقىچە بولدى، كىشىلەرنىڭ ئەمگىگى دەھشەتلىك ئېكسپىلاتاتسىيىگە ئوچرىدى. مەسىلەن، قۇلدارلىق ئوزۇمىدە قۇللارنىڭ ئەمگىگى، فېئودالىق ئوزۇمدە يانچىلارنىڭ ئەمگىگى ۋە كاپىتالىستىك جەمىيەتتە ئىشچىلارنىڭ ئەمگىگى ئەنە شۇنداق بولدى. كاپىتالىزم شارائىتىدا ئەمگەكنى ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىش چېكىگە يەتتى. ئىش تەقسىماتى بۇرژۇئا جەمىيىتىدە غەلىتە بولدى، ئىش تەقسىماتى ئىشچىلارنى ئىشلەپچىقىرىشتىكى مەلۇم بىر خىل ئاددى مەشغۇلاتقا مۇقىملاشتۇرۇپ قويۇپ، ئۇلارنى قىسمەن ئىش بىلەنلا شۇغۇللىنىدىغان ئىشچى قىلىپ قويدى، ماشىنا بىلەن ئىشلەپچىقىرىشنىڭ پەيدا بولۇشىغا ئەگىشىپ، ئىشچىلار ماشىنىنىڭ بېقىندىسىغا

ئايلىنىپ قالدى. كاپىتالىزىم شارائىتىدا ئەمگەك ئادەمنى روھىي ۋە جىسمانى جەھەتلەردىن كاردىن چىقاردى ۋە ئازايلىدى. فېئوداللىق تۈزۈم شارائىتىدا ئەمگەك ئىنتىزامى كالتەككە تايىنىپ ساقلىنىدۇ، كاپىتالىزىم شارائىتىدا بولسا ئەمگەك ئىنتىزامى يالاڭاچ قۇللارنىڭ ئاچ ـ زارلىقى ئۈستىگە قۇرۇلىدۇ. كاپىتالىزىم شارائىتىدا ئەمگەك تۈر ـ مۇشىنىڭ بىرىنچى ئېھتىياجى بولماستىن، ئىشچىلارنىڭ قان ـ تېرىنى شوراپ تۇگەكتەكىنلىگى ئۈچۈن، ئىشچىلار قاغايىدىغان نەرسە بولۇپ قالدى. پەقەت پۈرولېتارىياتنىڭ سوتسىيالىستىك ئىنقىلابىلا ئىشچى ـ لارنى ئېكسپىلاتاتسىيىدىن قۇتقۇزىدۇ. سوتسىيالىزىم شارائىتىدىلا، بولۇپمۇ كوممۇنىزىم شارائىتىدىلا ئەمگەك ئۇزىنىڭ ھەقىقى ۋەزىپە ـ سىنى ئادا قىلىدۇ، ئۇ ھاياتلىقنىڭ مەنبەسى بولۇش بىلەنلا قالماي، ئەينى ۋاقىتتا قىزغىنلىق ۋە خوشاللىقنى يارىتىشنىڭ مەنبەسى بولۇپ قالىدۇ.

سوۋېت ئىتتىپاقىدا، بېيگى، سوتسىيالىستىك ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋەتلىرى يېپ ـ يېڭى ئەمگەك پوزىتسىيىسىنى بارلىققا كەل ـ تۈردى. ئەمگەك شەرەپلىك ئىش، شانلىق ئىش، مەردانىلىق ئىش بولۇپ قالدى. سوتسىيالىزىم مىليونلىغان سوتسىيالىزىم جەمئىيىتى قۇرغۇچىلىرىنىڭ ئاڭلىق ئەمگىگى ئاساسىدا قۇرۇلىدۇ. سوتسىيالىزىم بىلەن ئەمگەكنى بىر بىرىدىن ئايرىۋەتكىلى بولمايدۇ. سوۋېت خەلقى كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ رەھبەرلىگىدە كاپىتالىزىمدىن تېخىمۇ يۇقۇرى دەرىجىلىك ئىجتىمائى ئەمگەك تەشكىلىي شەكلىنى ئىشقا ئاشۇرىدۇ. بېيگى، ئەركىن، ئاڭلىق ئەمگەك ئىنتىزامىنىڭ تارىخىي خاراكتېرلىق ئوتۇشىنى ئىشقا ئاشۇرىدۇ. بۇنداق ئاڭلىق ئىنتىزامنىڭ ئاساسىي ـ ھەرقانداق ئېكسپىلاتاتسىيىدىن قۇتۇلغان ئىنسانلار ئەمگىگى: ھەر بىر ئەمگەكچى كاپىتالىستلار ۋە پومىششىكلار ئۈچۈن ئەمەس، بەلكى ئۆزى ئۈچۈن، سوتسىيالىستىك جەمئىيەت

ئۇچۇن ئەگەك قىلىدۇ. "'ئىشلىمىگەن چىشلىمەيدۇ' دىگەن پىرىنسىپ بويىچە، ئەگەك ئەگەك ئىقتىدارىغا ئىگە ھەر بىر سوۋېت پۇقراسىنىڭ ئوتەشكە تېگىشلىك مەجبۇرىيىتى ۋە شەرەپلىك ئىشدۇر." (سوۋېت ئىتتىپاقى ئاساسىي قانۇنى) سوتسىيالىزم مادىدى ئەشيالارنى ئەمگەككە قاراپ تەقسىم قىلىش پىرىنسىپىنى ئاساس قىلىدۇ، دىمەك سوتسىيالىزم شارائىتىدا، ئەمگەك سوتسىيالىستىك جەمىيەتنىڭ ھەر بىر ئەزاسىنىڭ خىزمىتىنى ئولچەيدىغان ئەڭ يۇقۇرى مىزان، ھەر بىر كىشى ئۇزىنىڭ سەرپ قىلغان ئەمگىكىنىڭ سانى ۋە سۈپىتىگە ئاساسەن ئىستىمال بۇيۇملىرىغا ئىگە بولىدۇ. سوتسىيالىزم جەمىيىتىدە ئەمگەك مىقدارى ۋە ئىستىمال مىقدارىغا نازارەت قىلىندۇ، دىمەك، ئەمگەكچىنىڭ ئىگە بولىدىغان ئىجتىمائى مەھسۇلاتنىڭ مىقدارى ئەمگەكچىنىڭ قاتناشقان ئىجتىمائى ئەمگىكى ۋە سەرپ قىلغان ئەمگىكىنىڭ سانى ۋە سۈپىتىگە قاراپ بېكىتىلىدۇ.

سوتسىيالىزىمدىن كومۇنىزىمغا ئوتۇش ئۇچۇن، ئەمگەك جەمىيەت ئۇچۇن مول ئىستىمال بۇيۇملىرىنى يارىتالايدىغان بۇكسەك ئىشلەپچىقىرىش ئۇنۇمىگە ئىگە بولۇشى كېرەك. شۇ چاغلارغا بارغاندىلا، جەمىيەت ئاندىن ئىشنى ئەمگەك سانى ۋە سۈپىتىگە قاراپ ئولچەيدىغان كونا ئولچەمنى ئەمەلدىن قالدۇرالايدۇ، ئاندىن ئۇز بايرىغىغا: "ھەر كىم قابىلىيىتىگە يارىشا ئىشلەش، ھەركىمگە ئېھتىياجىغا قاراپ تەقسىم قىلىش" دەپ يازالايدۇ. كومۇنىزىم جەمىيىتىدە مەھسۇلاتنى ئىشلەپچىقىرىشقا سەرپ قىلىنغان ئەمگەك مىقدارى قىممەت ۋە قىممەتنىڭ ئۇرلۇك شەكىللىرى ئارقىلىق ھىساپلاتماستىن، مەھسۇلات ئىشلەپچىقىرىشقا سەرپ قىلىنغان ۋاقىت (سائەت)غا قاراپ بۇۋاستە ھىساپلىنىدۇ. "كومۇنىستىك ئەمگەك، برقەدەر تار ۋە برقەدەر قانتىق مەنىدىن ئېيتقاندا، جەمىيەت ئۇچۇن بايلىق يارىتىش يولىدىكى ھەقسىز ئەمگەك.....ئىختىيارى ئەمگەك، نورمىسز

ئەمگەك، ھەق تولەشكە كوز تىكىلمەيدىغان، ھەق تولەش شەرتى قويۇلمايدىغان ئەمگەك. ئومۇمنىڭ مەنپەئەتى ئۈچۈن ئەمگەك قىلىش ئادەتتىكە ئاساسەن قىلىنمايدۇ. ئومۇمنىڭ مەنپەئەتى يولىدا ئائىلىق ئەمگەك قىلىش تەلىۋى (بۇ ئادەت بولۇپ كەتكەن)گە ئاساسەن قىلىنمايدىغان ئەمگەك، بۇنداق ئەمگەك ساغلام تەپەككۇر تەپسى ئېھتىياجمدۇر." («لېنىن ئەسەرلىرى»، خەلق نەشرىياتىنىڭ 1957 ـ يىل خەنزۇچە نەشرى، 30 ـ توم، 475 ـ بەت)

كوممۇنىزم شارائىتىدا، ئەمگەك كىشىلەر تۇرمۇشىنىڭ بىرىنچى ئېھتىياجى بولۇپ قالىدۇ، ئەمگەك كاپىتالىزم شارائىتىدا ئېغىر سىلىق ئىدى، لېكىن كوممۇنىزم شارائىتىدا بولسا كوڭۈللۈك ئىشقا ئايلىنىدۇ. سوتسىيالىزمدىن كوممۇنىزمغا ئوتۇشتىكى زورۇر شەرتلەر ئىچىدە ئىنتايىن زور ئەھمىيەتكە ئىگە شەرت جەمىيەتنىڭ مەدەنىيەت سەۋىيىسىنى ئوستۇرۇشتىن ئىبارەت، شۇنداق قىلغاندىلا، ئاندىن بارلىق جەمىيەت ئەزالىرىنىڭ جىسمانى ۋە ئەقلىي جەھەتلەردىن ئەتراپلىق ئوسۇشىنى كاپالەتلەندۈرگىلى، ئۇلارنى ئومۇر بويى مەلۇم بىر خىل كەسپكە بەنت بولۇپ قالماستىن، ئىختىيارىي ھالدا كەسپ تالىلاش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلغىلى بولىدۇ. بۇنداق قىلىش ئۈچۈن، ھازىرقى ئەمگەك ئەھۋالىنى زور دەرىجىدە ئۆزگەرتىش، ئوبېكتىپ ماددى ئالدىنقى شەرتلەرنىڭ بەرپا قىلىنىشىغا ئەگىشىپ، ئىش ۋاقتىنى 6 سائەتتىكە قىسقارتىش، ئومۇمى مەجبۇرى ئۇنۇملۇك تېخنىكا تەلىم ـ تەربىيىسىنى يولغا قويۇش، تۇرار جاي شارائىتىنى ئۆيتىن ياخشىلاش ۋە ئىشچى ـ خىزمەتچىلەرنىڭ ئەمىلىي ئىش ھەققىنى زور دەرىجىدە ئوستۇرۇش شەرت.

ئەمگەكچىلەرگە قارىتىلغان كوممۇنىستىك تەربىيە

Коммунистическое воспитание 劳动者的共产主义教育

سوۋېتلىكلەرنىڭ يېڭى روھىي قىياپىتى ـ سوتسىيا ـ трудящихся

لىنىك ئىنقىلابىنىڭ ئىنتايىن ئۇلۇغ نەتىجىسى. سوۋېتلىكلەر ئىنقىلاب ئارقىلىق ئوز دولىتىنى ئوزگەرتتى ھەمدە ئوئى قۇدرەتلىك سوتسىيالىستىك دولەتكە ئايلاندۇردى، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئۇلار سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇش جەريانىدا ئوزىنىمۇ ئوزگەرتتى. سوۋېتلىك لەر يېڭى پەزىلەتكە ئىگە بولدى، بۇ پەزىلەتلەر ۋەتەن ئۇرۇشى ۋە ئۇرۇشتىن كېيىنكى قۇرۇلۇش يىللىرىدا ناھايىستى روشەن ئىپادىلەندى. ھازىر، سوۋېت خەلقى كومۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ رەھبەرلىگىدە سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇشنى ئورۇنلىماقتا ۋە كومۇنىزىمغا پەيدىن-پەي ئوتۇشنى ئەمەلگە ئاشۇرماقتا. سوۋېتلىكلەرنىڭ كومۇنىستىك ئېڭىنى يەنىمۇ ئوستۇرۇش بۇ ۋەزىپىنى ئوڭۇشلۇق ئورۇنلاش ئۈچۈن ئىنتايىن مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە. كومۇنىزىمغا پەيدىن-پەي ئوتۇش ۋەزىپىسى كومۇنىستىك تەلىم-تەربىيە ئىشلىرىدا يېڭى يۇكسىلىش بولۇشنى، كىشىلەرنىڭ ئېڭىدا ساقلىنىپ كەلگەن بارلىق كاپىتالىستىك كونا نەرسىلەرگە ھۇجۇم قىلىشنى تەلەپ قىلىدۇ.

ئەمگەكچىلەرگە كومۇنىستىك تەربىيە بېرىش كەڭ ئىشچىلار، دېخانلار ۋە زىيالىلارغا ئەمگەككە ۋە سوتسىيالىستىك جامائەت مۇلكىگە كومۇنىستىك پوزىتسىيەدە مۇئامىلە قىلىش توغرىسىدا دائىم تەربىيە بېرىپ تۇرۇش دېمەكتۇر، بۇ ۋەزىپىنى ئىشقا ئاشۇرۇشتا، كومۇنىستىك پارتىيە ۋە سوتسىيالىستىك دولەت غايەت زور رول ئوينايدۇ. يۇكسەك ئەمگەك ئۇنۇمدارلىقنى بولماي تۇرۇپ، كومۇنىزىمنى تەسەۋۋۇر قىلىش مۇمكىن ئەمەس. كومۇنىستىك پارتىيە ۋە سوتسىيالىستىك دولەت ئەمگەك مىقدارى ۋە ئىستېمال مىقدارى ئوستىدە نازارەت قىلىدۇ، ئەمگەكچىلەر ئارىسىدا يېڭى كومۇنىستىك ئىنتىزام تۇرغۇزىدۇ، بۇلار ئارقىلىق سوۋېتلىكلەرگە ئەمگەككە راستچىل-سەمىمى پوزىتسىيە بىلەن مۇئامىلە قىلىش توغرىسىدا تەربىيە بېرىدۇ، ئۇلارغا پۇقرالىق بۇرچىنى ئادا قىلىش توغرىسىدا تەربىيە

بېرىدۇ. سوۋېت دولىتى كەڭ ئەمگەكچىلەر ئامما‌سىنى دولەتنى باشقۇرۇش خىزمەتلىرىگە قاتناشتۇرىدۇ، بۇ ئارقىلىق كوممۇنىزم قۇرغۇچىلىرىدا دولەتنىڭ تەقدىرىگە مەسئۇل بولىدىغان مەسئۇلىيەتچانلىقنى پېتىشتۇرۇپ، ئۇلارنىڭ ئىجاتچانلىغى ۋە ئاكتىپلىغىنى جارى قىلدۇرىدۇ، ئۇلارنى كوممۇنىزمنىڭ غەلبىسى ئۈچۈن كۈرەش قىلىدىغان ئاكتىپ جەڭچىلەردىن قىلىپ چىنىقتۇرىدۇ.

ئەمگەكچىلەرگە قارشىلغان كوممۇنىستىك تەربىيە ئەمگەكچىلەرنى سوۋېت ۋەتەنپەرۋەرلىگى ۋە ھەر مىللەت خەلقىنىڭ دوستلۇق روھى ئاساسىدا تەربىيىلەپ، ئۇلاردا سوتسىيالىستىك ۋەتەنگە شۇنىڭدەك ئۇنىڭ قەھرىمانلىق ئەنئەنىسىگە، سوتسىيالىستىك ۋەتەنىنىڭ ئۇلۇغ بۈگۈنىگە شۇنىڭدەك ئۇنىڭ تېخىمۇ ئۇلۇغ كەلگۈسىگە سادىق بولىدىغان ۋە ئۇنى قىزغىن سۆيىدىغان قىلىپ يېتىشتۇرۇشنى مەقسەت قىلىدۇ. سوۋېتلىكلەرنىڭ بەزىلىتىنىڭ ئالى پىرىنسىپى ۋەتەنپەرۋەرلىك روھ بىلەن ۋەتەن ئۈچۈن خىزمەت قىلىش، سوۋېت ۋەتەنىنى گۈللەندۈرۈش بولىدا ئوز كۈچىنى بېغىشلاشتىن ئىبارەت. كوممۇنىستىك پارتىيە بۈرژۇئا جاھانچىلىغىنىڭ ھەرقانداق ئىپادىسىگە قارشى تۇرىدۇ. چۈنكى بۈرژۇئا جاھانچىلىغى خەلقارا ئەكسىيەتچىلەرنىڭ بىر خىل زەھەرلىك قورالى، ئۇ كوممۇنىزم قۇرۇش ئىشلىرىغا زىيانلىق بولغان مىللى ئىنكارچىلىقنى تەشۋىق قىلىدۇ، ۋەتەنسىزلىك مەنپەئەتى ۋە مۇۋەپپەقىيەتسىزلىككە سەل قاراشنى تەرغىب قىلىدۇ، كوممۇنىستىك پارتىيە سوۋېت خەلقىنى بۈرولېتارىيات ئىنتېرناتسونالىزمى روھى بىلەن تەربىيىلەيدۇ. سوۋېت خەلقىنى بۈرژۇئا جاھانچىلىغى ۋە بۈرژۇئا مىللەتچىلىكىنى ئوچ كوردىغان روھ بىلەن تەربىيىلەيدۇ.

ئامما كوممۇنىستىك تەربىيە بېرىشتە، سوز بىلەن قايىل قىلىشتىن تاشقىرى، دولەتنىڭ ھەر خىل چارە-تەدبىرلىرىمۇ زور رول ئويناىدۇ.

پۈرولېتارىيات دىكتاتۇرىسى ئەمگەكچە، سوتسىيالىستىك مۇلۈككە بولغان ئۇقتىسادىي مۇناسىۋەتلەرنى قالدۇقسىزغا قەيسەرلىك بىلەن قارشى تۇرىدۇ. ئويغانغان ئىشچىلار "خەلقنىڭ زاۋۇدىغا، خەلقنىڭ مال- مۈلكىگە ئايلانغان زاۋۇتقا، ئىلگىرىكىگە ئوخشاش 'كوپرەك نەپ ئېلىش، ئاندىن كېيىن قۇيرۇقنى تىكۈۋېتىش' ئويى- پىكرىدە بولغان كىشىلەر"گە قەتئىي زەربە بېرىدۇ (لېنىن. «مۇسابىقىنى قانداق ئۇيۇشتۇرۇش كېرەك؟»، 1977- يىل ئۇيغۇرچە نەشرى، 11- بەت). سوتسىيالىستىك دولەت ئەمگەك ئىنتىزامىنى بۇزغۇچىلار ۋە ئىشلەپ- چىقىرىشقا بۇزغۇنچىلىق قىلغۇچىلارغا قارشى تۇرىدۇ، جامائەت مۈلكىنى ئوغرىلىغۇچىلار، ھورۇنلار ۋە لۇكچەكلەرنى رەھىمسىز جازالايدۇ.

سوۋېت ھاكىمىيىتى قۇرۇلغاندىن بۇيان، سوۋېت خەلقى ئۇلۇغ كوممۇنىستىك تەربىيىگە ئىگە بولدى. سوۋېتلىكلەرنىڭ سوتسىيا- لىستىك ئالاقە سەۋىيىسى كۈندىن- كۈنگە ئوسمەكتە، بۇ ئالدى بىلەن ئۇلارنىڭ دولەتنىڭ مەنپەئەتىگە كۆڭۈل بولۇشىدە، ۋەتەننىڭ گۈللە- نىشىگە كۆڭۈل بولۇشىدە ئىپادىلىنىدۇ. سوتسىيالىستىك مۇسابىقە كوممۇنىستىك ئاڭنىڭ ئوسكەنلىگىنىڭ ئەڭ روشەن پاكىتلىرىدىن بىرى، ئۇ كەڭ ئامما كوممۇنىستىك تەربىيە بېرىشنىڭ ناھايىتى مۇھىم بىر پىشاڭ. يېقىنقى بىرنەچچە يىلدىن بۇيان، سوتسىيالىستىك مۇسابىقە ئىشچىلارغا، كوللېكتىپ دېخانلار ۋە زىيالىلارغا ئەمگەك ئۈنۈمدارلىغىنى ئوستۇرۇش، خەلق ئىگىلىكىنى يەنمۇ راۋاجلاندۇ- رۇش ئۈچۈن يېڭى كۈرەش شەكلىنى يارىتىپ بەردى. پەقەت يېڭى، كوممۇنىستىك جەمىيەت يولىدىكى ئەملىي كۈرەشلەر داۋامىدا، پەقەت پۈتۈن ئەمگەكچىلەرنىڭ كونا، زاۋالغا يۈز تۇتقان ۋە ئولۇۋاتـ قان نەرسىلەرگە قارشى كۈرەشلەر داۋامىدىلا، ئاندىن يېڭى كوممۇنىستىك مەدەنىيەت بارلىققا كېلىدۇ، سوۋېتلىكلەرنىڭ يېڭى كوممۇنىستىك ئېڭى بارلىققا كېلىدۇ. سوۋېت دولىتىدە كوممۇنىستىك

ئەخلاق كومۇنىزىم قۇرۇش ئۈچۈن خىزمەت قىلىدۇ، كومۇنىستىك ئەخلاقنى مۇستەھكەملەش ۋە راۋاجلاندۇرۇش كومۇنىستىك تەربىيىنىڭ مۇھىم ۋەزىپىلىرىدىن بىرى. كومۇنىزىم قۇرۇش ئۈچۈن كۈرەش قىلىش، بۇ — كومۇنىستىك ئەخلاقنىڭ ئاساسى.

ئامېرىكا كومۇنىستىك تەربىيە بېرىش ئىشى شۇنىڭ ئۈچۈن غايەت زور نەتىجىگە ئېرىشەلىدىكى، سوۋېت خەلقى ئۈلۈغ ئۇستازغا — كومۇنىستىك پارتىيىگە ئىگە. پارتىيە سوۋېت دولىتىدە ئېلىپ بېرىلىۋاتقان بارلىق بۇيۇك كومۇنىستىك تەربىيە خىزمىتىگە يېتەكچىلىك قىلماقتا. كومۇنىستىك پارتىيىنىڭ يېقىنقى بىرنەچچە يىلدا ئىدىيىۋى مەسىلىلەر توغرىسىدا ماقۇللىغان قارارلىرىدا سوۋېت مەدەنىيەت خادىملىرى چوڭكۈن بۇرژۇئا "مەدەنىيىتى"نىڭ خەۋپىنى ۋە زىيانلىق تەسىرىنى تۈگىتىشكە سەپەرۋەر قىلىندى، سوۋېتلىك لەرنىڭ كومۇنىستىك پەزىلىتىنى يېتىشتۈرۈشنى يەنمۇ ئىلگىرىلەگەن ھالدا ئوستۇرۇش جەھەتتە مۇھىم رول ئويناۋاتقان سوۋېت ئەدەبىيات ۋە سەنئىتىنىڭ پۈروگراممىسى ئوتتۇرىغا قويۇلدى. كومۇنىستىك پارتىيە شۇنداق دەپ ھىساپلايدۇكى، بىردىن-بىر ئىلمىي دۇنياقاراش بولغان ماركسىزم-لېنىنىزمنى تەشۋىق قىلىش غايەت زور ئەھمىيەتكە ئىگە، چۈنكى بۇ دۇنياقاراش سوۋېتلىك لەرنى جەمئىيەت تەرەققىياتىنىڭ ۋە كومۇنىستىك جەمئىيەت قۇرۇشنىڭ قانۇنىيەتلىرىنى بىلىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلىدۇ. ماركسىزم-لېنىنىزمنى ۋە تەبىي پەن بىلىملىرىنى تەشۋىق قىلىش دىنىنىڭ قالدۇقلىرىنى تۈگىتىشتە ناھايىتى زور ئەھمىيەتكە ئىگە؛ سوۋېتلىكلەرنى ئىلمىي دۇنياقاراش ۋە ئىلھامىزلىق روھ بىلەن تەربىيىلەش كومۇنىستىك تەربىيىنىڭ ئەڭ مۇھىم تەرەپلىرىدىن بىرى.

پارتىيىنىڭ 19-قۇرۇلتىيى ئىدىيىۋى خىزمەتكە ئىنتايىن ئەھمىيەت بەردى، ئىدىيىۋى خىزمەت كومۇنىستىك تەربىيە ئېلىپ

بىرىشتكى ئەڭ مۇھىم ۋاستە، دەپ ھىساپلىدى. پارتىيە قۇرۇلتىيى ھىلمۇ ساقلىنىۋاتقان ئىدىيۇى خىزمەتنىڭ ئەھمىيىتىنى يېتەرلىك مولچەرلىيەلمەسلىكتەك ئەھۋالارنى ئېيپلىدى. شۇنى ئەستە تۇتۇش كېرەككى، سوتسىيالىستىك ئىدىيە تەسىرىنىڭ ئاجىزلاشقانلىقى بۇرژۇئا ئىدىيە تەسىرىنىڭ كۈچەيگەنلىكى بولىدۇ.

ئەملىي نەرسە 实体 Субстанция (لاتىنچىسى: substantia ــ ماھىيەت) ماركسىچە بولغان پەلسەپىدە ئەملىي نەرسە كائىناتنىڭ ئۆزگەرمەس ئاساسى دەپ قارىلاتتى. ئۇ يەككە شەيئىنىڭ ئۆزگىرىشچان خۇسۇسىيىتىگە قارىمۇ ــ قارشى ئىدى. مېتافىزىكىلىق ماتېرىيالىزىم ماددا ئەتە شۇنداق ئەملىي نەرسە دەپ ھىساپلايدۇ. ئىدىيالىستلار روھ، ئىلاھ، چۈشەنچىنى ئەملىي نەرسە دەپ قارايدۇ. **دېكارت*** روھىي ئەملىي نەرسە ۋە جىسمانى ئەملىي نەرسە دېگەن ئىككى خىل مۇستەقىل تۈرىدىغان ئەملىي نەرسە بار دەپ ھىساپلايدۇ. بىلگىلى بولماسلىق نەزەرىيىسى تەرەپدارلىرى (**ھيۇم***، **كانت***) شەيئىلەردىكى ئەملىي نەرسىنى بىلگىلى بولمايدۇ دەپ ھىساپلايدۇ. دىيالېكتىك ماتېرىيالىزىم شەيئىلەر ئەملىي نەرسىنىڭ مەلۇم ئۆزگەرمەس نەرسە ئىكەنلىگىنى ئىنكار قىلىدۇ. ماركسىزملىق پەلسەپىۋى ماتېرىيالىزمنىڭ قارىشىچە، ھەرقانداق قىلىپ تۈرىدىغان ھەمدە ئەبىدى راۋاجلىنىپ تۈرىدىغان ماددا ئەملىي نەرسە يەنى دۇنيانىڭ ماھىيىتى، ئاساسى بولىدۇ. ئەينى ۋاقىتتا دىيالېكتىك ماتېرىيالىزىم ماھىيەت بىلەن ھادىسىنىڭ بىرلىگىنى يەنى ماددا بىلەن ئۇنىڭ ئىپادىلىنىش شەكلىنىڭ بىرلىگىنى چىقىش نۇقتىسى قىلىدۇ. لېنىن: ماددا ئۇقۇمى ئەملىي نەرسە ئۇقۇمىدىنمۇ ئېنىق ۋە روشەن ئۇقۇم، دەپ كۆرسىتىدۇ.

ئەمەلىيەت 实践 Практика **نەزىرىيە ۋە ئەمەلىيەت***كە قارالىڭ.

ئو

ئوزگه مەنپەئەتچىلىك 利他主义 Альтруизм (لاتىنچه alter—ئوزگه دېگەن سوزدىن كەلگەن) ئوزگه مەنپەئەتچىلىك ئوز مەنپەئەتى يولەن ھساپلاشماي، باشقىلارنىڭ بەختىيار ئوتۇشىگه خالىس غەمخورلۇق قىلىش دېگەنلىكتۇر. ئوزگه مەنپەئەتچىلىك شەخسى مەنپەئەتپەرەسلىك بىلەن قارىمۇ-قارشى، كېيىنكىسى باشقىلارنىڭ مەنپەئەتى ۋە جەمىيەت مەنپەئەتى بىلەن قارىمۇ-قارشى بولغان شەخسى مەنپەئەتنى تەرغىپ قىلىدۇ. بۇرژۇئازىيىنىڭ ئەخلاق ئىلمىدە ئوزگه مەنپەئەتچىلىك توغرىسىدىكى تەشۋىقات شەخسلەر ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەت بىلەنلا چەكلىنىدۇ، بۇ خىل تەشۋىقات ئەخلاقنىڭ ئىجتىمائى ئاساسى ۋە سىنىپى ئاساسىغا سەل قارايدۇ، شەخسلەرنىڭ جەمىيەت ئالدىدا ئوتەشكە تېگىشلىك مەنۇى جەھەتتىكى مەجبۇرىيىتىنى يەكلىمەيدۇ. سوتسىيالىستىك ئەخلاقتا، كىشىلەرنىڭ شەخسى مەنپەئەتى جەمىيەت مەنپەئەتى بىلەن، كوممۇنىزم ئۇچۇن ئىلىپ بېرىلىدىغان كۈرەشنىڭ مەنپەئەتى بىلەن ماسلاشتۇرۇپ بىرلەشتۈرۈلگەن.

"ئوزىدىكى" سىنىپ ۋە "ئوزى ئۇچۇن" سىنىپ Класс «в себе» и класс "自在"阶级和"为我"阶级 «для себя» ماركس ۋە ئېنگېلس پۈرولېتارىيانىڭ سىياسى جەھەتتىن پىشىپ يېتىلىش دەرىجىسىنى، پۈرولېتارىياتنىن ئىبارەت بۇ مۇستەقىل سىياسى كۈچنىڭ ئاڭلىقلىغىنىڭ ئوسۇپ يېتىلىشىدىكى ئوخشاش بولمىغان باسقۇچلارنى ئىپادىلەشتە قوللانغان ئىككى

ئانالغۇ. پۈرولېتارىياتنىڭ ئوز مەنپەئەتىنىڭ كاپىتال بىلەن كېلىشتۈ-رۈپ بولمايدىغان دەرىجىدە قارىمۇ-قارشى ئىكەنلىگىنى تونۇۋېلىشى ئۈچۈن پۈتۈن بىر تارىخىي باسقۇچنى باشتىن كەچۈرۈشكە توغرا كېلىدۇ. تارىختا ئەنگلىيەدىكى لۇۋد ھەرىكىتىگە ئوخشاش يەرلى مىللار بار، ئۇ ۋاقىتتا دەھشەتلىك ئېكسپلاتاتسىيەدىن غەزەپلەن-گەن ئىشچىلار ئېكسپلاتاتسىيىنى كەلتۈرۈپ چىقارغان ھەقىقى سەۋەبنى چۈشەنمىگەنلىكتىن ماشىنىلارنى چېقىپ تاشلىغان، بۇنداق مىللار دەل پۈرولېتارىياتنىڭ ئوزىنىڭ بىر سنىپ ئىكەنلىگىنى بىردىنلا تونۇپ يەتمىگەنلىگىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ. ماركس بىلەن ئېنگېلس «كوممۇنىستىك پارتىيە خىتاپنامىسى»دە مۇنداق دەپ يازىدۇ: دەسلەپ ئايرىم ئىشچىلار، كېيىن مەلۇم بىر زاۋۇتنىڭ ئىشچىلىرى، ئۇنىڭدىن كېيىن مەلۇم بىر جاينىڭ مەلۇم ئەمگەك تارمىغىدىكى ئىشچىلار ئوزلىرىنى بىۋاستە ئېكسپلاتاتسىيە قىلىپ ئۇرغان ئايرىم بۇرژۇئازلار بىلەن كۆرەش قىلغان. بۇ باسقۇچتا ئىشچىلار تېخى كاپىتالىستلارغا بىر سنىپ سۈپىتىدە قارشى تۇرمىغان. پۈرولېتارىيات ئوزىنىڭ پۈتۈن سنىپنىڭ ۋەزىپىسىنى تېخى چۈشەن-مەيتتى، ئۇ يەنىلا "ئوزىدىكى" سنىپ ئىدى.

"بۇ باسقۇچتا ئىشچىلار تېخى مەملىكەتنىڭ ھەممە يېرىگە تارقالغان ۋە رىقابەت ئارقىسىدا بولۇنۇپ كەتكەن ئاممىدىن ئىبارەت ئىدى." («كوممۇنىستىك پارتىيە خىتاپنامىسى». 1971-يىل ئۇيغۇرچە نەشرى، 58-بەت)

كاپىتالىزمنىڭ ئوز تەرەققىياتى ئارقىسىدا پۈرولېتارىيات سنىپىي ئالاھىدىتىنى تېخىمۇ يۇقۇرى باسقۇچقا كوتىرىلىدۇ. زاۋۇتلارنىڭ كوپىيىشىگە ئەگىشىپ، پۈرولېتارىياتنىڭ سانى، ئۇيۇشۇشى، ئىتتىپاق-لىغى ۋە سنىپىي كۆرەش تەجرىبىسىمۇ ئوسىدۇ. ئىشچىلار ئايرىم كاپىتالىستلارغا ۋە ئوزلىرىنىڭ بىۋاستە خوجايىنلىرىغا قارشى تۇرۇش

كۆرىشىدىن پۈتكۈل كاپىتالىستلار سىنىپىغا ۋە كاپىتالىستىك دولەتكە قارشى تۇرۇش كۆرىشىگە ئوتىدۇ. پۈرولېتارىياتنىڭ ئاكتىلقلىغى كاپىتالىستلارغا قارشى ئەمىلىي كۆرەش داۋامىدا ئوسۇپ يېتىلگەن بولۇپ، ئىنقىلاۋىي نەزەرىيىنىڭ بارلىققانلىغى، پۈرولېتارىيات پارتىيىسى يەنى كومۇنىستىك پارتىيىنىڭ ئىشچىلار سىنىپىنىڭ جەڭگىۋار ئاۋانگارت ئەترىدىنىڭ قۇرۇلغانلىغى بۇنىڭ ئەڭ يۈكسەك ئىپادىسى. پۈرولېتارىيات ئوزىنىڭ تارىخىي ۋەزىپىسىنى تونۇۋېلىپ، "ئوزى ئۈچۈن" سىنىپقا ئايلاندى. ئۇ ئوزىنىڭ كۆرىشىنى پۈرولېتارىيات دىكتاتۇرىسىنى قولغا كەلتۈرۈش ۋە كومۇنىزم پەرىنسىپىغا ئاساسەن جەمىيەتنى ئىنقىلاۋىي تۈردە ئوزگەرتىش ۋەزىپىسىگە بوي سۇندۇرىدۇ.

"ئوزىدىكى نەرسە" ۋە "بىز ئۈچۈن نەرسە" 和 "自在之物"

ئەڭ ئاۋال **كانت*** يەلسەپىسىدە قوللىنىلغان ئىككى ئۇقۇم. كانت، "ئوزىدىكى نەرسە" گەرچە ئاڭدىن تاشقىرى مۇستەقىل مەۋجۇت بولۇپ تۇرسىمۇ، لېكىن مۇتلەق بىلگىلى بولمايدىغان نەرسە، ئۇ "بىز ئۈچۈن نەرسە"گە يەنى بىلىۋېلىنغان نەرسىگە ئايلىنالمايدۇ، دەپ قارايدۇ. كانتنىڭ قارىشىچە بولغاندا، "ئوزىدىكى نەرسە"نىڭ قانداق ئىكەنلىگىنى بىز زادى بىلمەيمىز. كانت "ئوزىدىكى نەرسە" بىلەن ھادىسە ئوتتۇرىسىدا خەندەك قېزىپ قويىدۇ. كانتنىڭ ئېيتىشىچە، ئىنسانلارنىڭ بىلىشى پەقەت ھادىسە بىلەنلا يەنى پەقەت سۈبېكتىپ ئۇقۇم، تۈيغۇ بىلەنلا مۇناسىۋەتلىك، "ئوزىدىكى نەرسە"گە چوڭقۇر-لاپ كىرەلمەيدۇ. كانت يەلسەپىسىدىكى "ئوزىدىكى نەرسە" تېگى-تەكتىدىن ئالغاندا، قۇرۇق سۆزلىدىنلا ئىبارەت. بۇ ئەكسىنەتچىل تەلىمات، چۈنكى ئۇ يەن بىلەن دىنىنى غەرەزلىك ھالدا ياراشتۇرۇشنى مەقسەت قىلىدۇ. ھازىر نۇرغۇنلىغان ئىدىيالىستىك مەزھەپلەر

ئۇنى ئۆزلىرىنىڭ چىقىش نۇقتىسى قىلماقتا.

دىيالېكتىك ماتېرىيالىزىم تەلىماتىغا ئاساسلانغانلىقى ئۈچۈن "ئۆزىدىكى نەرسە" يوق. پەقەت بىلىپ بولغان "بىز ئۈچۈن نەرسە" بىلەن تېخى بىلىپ بولمىغان، ئەمما كەلگۈسىدە پەن ۋە ئەمەلىيەتنىڭ كۆچى ئارقىلىق ئېچىلىدىغان ۋە بىلگىلى بولىدىغان "ئۆزىدىكى نەرسە" دىگەن پەرقلا بار. "ئۆزىدىكى نەرسە" بىز تەرەپتىن بىلۈبلىنغان چاغدا، ئۇ "بىز ئۈچۈن نەرسە"گە ئايلىنىدۇ، تەبىئى كاۋچۇك (بىر خىل ئوسۇملۇك شىرنىسى) ئەسلى "ئۆزىدىكى نەرسە" ئىدى، لېكىن خىمىيە بۇ خىل كاۋچۇكنى سانائەتتە قوللانغاندا، ھەم ئۇ خىمىيىلىك بىرىكمە ئۈسۈلى بىلەن ياسالغاندا، "بىز ئۈچۈن نەرسە"گە ئايلاندى، پەن ۋە تېخنىكىنىڭ راۋاجلىنىشىغا ئەگىشىپ، بىلۈبلىنغان نەرسىلەر بارغانسېرى كۆپەيىدۇ. ئاتوم ئېنېرگىيىسىمۇ بۇرۇن ئوخشاشلا "ئۆزىدىكى نەرسە" ئىدى، لېكىن ھازىرقى زامان پېنى ئاتوم ئېنېرگىيىسىنى بىلدى ھەم ئاتوم ئېنېرگىيىسىنى ياساش ئۈسۈلىنىمۇ كەشپ قىلدى. شۇڭا ئاتوم ئېنېرگىيىسى ئەمدى "ئۆزىدىكى نەرسە" بولماستىن، بەلكى "بىز ئۈچۈن نەرسە" بولۇپ قالدى. ئەمەلىيەت "ئۆزىدىكى نەرسە"نى بىلىش ھەم ئۇنى "بىز ئۈچۈن نەرسە"گە ئايلاندۇرۇشنىڭ ھەل قىلغۇچ شەرتى.

ئۆزلۈكىدىن بولىدىغان ھەرىكەت 自己运动 Самодвижение

دىيالېكتىك ماتېرىيالىزىم تەبىئەت دۇنياسىنى جەمئىت، ھەرىكەتسىز، ئۆزگەرمەس ھالەت دەپ قارىماستىن، بەلكى ئۆزلۈكسىز ھەرىكەت قىلىپ تۇرىدىغان، ئۆزگىرىدىغان ھالەت دەپ قارايدۇ. بۇ خىل ھەرىكەت ۋە ئۆزگىرىشنىڭ سەۋەبى تەبىئەت دۇنياسىنىڭ سىرتىدا بولماستىن، بەلكى تەبىئەت دۇنياسىنىڭ ئىچىدە بولىدۇ. تەبىئەت دۇنياسىنىڭ ۋە ئىجتىمائىيەتنىڭ ھەرىكىتى، تەرەققىياتى شەيئىلەر ۋە ھادىسىلەردە ئەسلىدە بار بولغان ئىچكى زىددىيەتلەرنىڭ بولغانلىقى

ئۆچۈن شۇنداقلا ئوزلۇكدىن بولىدىغان ھەركەت ئارقىلىق ئەملگە ئاشىدۇ. ئىدىيالىستلار مۇنداق دەپ ھوكۇم قىلىدۇ. ھەركەتنىڭ سەۋەبى تەبىئەت دۇنياسىنىڭ ئىچىدە ئەمەس، بەلكى تەبىئەت دۇنياسىنىڭ سىرتىدا بولىدۇ، يەنى ئۇ خۇداغا باغلىق بولىدۇ. ئىككى مەنبەچىلىك تەرەپدارى بولغان پەيلاسوپ **دېكارت*** تەبىئەت دۇنياسىدىكى ھەركەتنىڭ يوشۇرۇن كۈچىنى خۇدا دۇنيانى يارانقان چاغدا تەبىئەت دۇنياسىغا ئورۇنلاشتۇرۇپ قويغان دەپ قارايدۇ؛ **نيوتۇن*** قۇياش سىستىمىسىدىكى سەييارىلەر خۇدانىڭ تۇنجى تۈرتكىسى ئارقىسىدا ھەركەتلىنىشكە باشلىغان دەپ قارايدۇ. مېخانىك ماتېريالىزىمنۇ ئوخشاشلا ئوزلۇكدىن بولىدىغان ھەركەتنى ئىنكار قىلىپ، پەقەت سىرتقى قارىمۇ-قارشى كۈچنىڭ ئۈچرىشىشلا ھەركەتنىڭ مەنبەسى بولىدۇ دەپ قارايدۇ. بۇ خىل نۇقتىنەزەر داۋاملىق ھالدا راۋاجلانسا، خۇدانىڭ تۇنجى تۈرتكىسى توغرىسىدىكى ئىدىيە مۇقەررەر كېلىپ چىقىدۇ.

دىيالېكتىكنىڭ ئوزلۇكدىن بولىدىغان ھەركەت توغرىسىدىكى قائىدىسى تەبىي پەن ۋە ئىجتىمائىي پەن ماتېريالىزمىنى ئاساس قىلىدۇ. دىيالېكتىكا **قارىمۇ-قارشى تەرەپلەرنىڭ كۈرىشى*** تەبىئەت دۇنياسى ۋە جەمىيەتتىكى ئوزلۇكدىن بولىدىغان ھەركەتنىڭ مەنبەسى دەپ قارايدۇ. لېنىن مۇنداق دەپ قارايدۇ: دىيالېكتىك تەرەققىيات قارىشى بىلەن مېتافىزىكىلىق تەرەققىيات قارىشىنىڭ تۈپ پەرقى شۇ يەردىكى، ئالدىنقىسى قارىمۇ-قارشى تەرەپلەر كۈرىشىنىڭ تەبىئەت دۇنياسىدىكى ئوزلۇكدىن بولىدىغان ھەركەت (يەنى ھەچقانداق تاشقى ۋە تەبىئەتتىن تاشقىرى كۈچكە مۇھتاج بولمىغان ھەركەت)نىڭ مەنبەسى بولىدىغانلىقىنى ئېتىراپ قىلىدۇ. لېنىن مۇنداق دەپ كۆرسىتىدۇ: تەرەققىيات قارىمۇ-قارشى تەرەپلەرنىڭ كۈرىشى دېمەكتۇر. پەلسەپە تارىخىدا ئىككى خىل ئاساسىي تەرەققى-

قىيات قارىشى بولغان: ئۇنىڭ بىرى تەرەققىيات سانىنىڭ ئازىيىشى ۋە كوپىيىشى، تەكرارلىنىشىدۇر دەپ ھىساپلايدۇ؛ يەنە بىرى تەرەققىيات قانۇنىيىتى ـ قارشىلىقنىڭ كۈرىشى دەپ ھىساپلايدۇ. "ھەركەت توغرىسىدىكى بىرىنچى خىل نۇقتىنەزەر بويىچە بولغاندا، ھەركەت **ئوزلۇكىدىن** بولىدۇ، ئۇنىڭ **ھەركەتلەندۈرگۈچ** كۈچى، مەنبەسى، تۈرتكىسى نەزەرگە ئىلىنمايدۇ (ياكى بۇ مەنبە **سىرتقا** ـ ئىلاھقا، سۇبيېكتقا، ۋاھاكازالارغا كوچۇرۈلىدۇ)؛ ئىككىنچى خىل نۇقتىنەزەر بويىچە بولغاندا، ئاساسلىق دىققەت ـ ئېتىۋار دەل '**ئوزلۇكىدىن**' بولىدىغان ھەركەتنىڭ مەنبەسىنى بىلىشكە قارىتىلىدۇ. بىرىنچى خىل نۇقتىنەزەر ـ قېتىپ قالغان، چولتا، قۇرۇق نۇقتىنەزەر. ئىككىنچى خىل نۇقتىنەزەر ـ ھايۋانىي كۈچكە ئىگە نۇقتىنەزەر. **يەققەت** ئىككىنچى خىل نۇقتىنەزەرلا بارلىق مەۋجۇت شەيئىلەرنىڭ 'ئوزلۇكىدىن بولىدىغان ھەركىتى'نى چۈشەنىشنىڭ، 'سەكرەش'نى، 'يەيدىن ـ پەيى ئىلگىرىلەش جەريانىنىڭ ئۇزۇلۇپ قېلىشى'نى 'قارشى تەرەپكە ئايلىنىش'نى، كونا نەرسىنىڭ يوقىلىشى ۋە يېڭى نەرسىنىڭ پەيدا بولۇشىنى چۈشىنىشىنىڭ ئاچقۇچىنى بېرىدۇ." (لېنىن، «پەلسەپە خاتىرىلىرى»، خەلق نەشرىياتى، 1956 ـ يىل خەنزۇچە نەشرى، 362 ـ بەت) ئىلىم ـ پەننىڭ تەرەققىياتى ماددا بىلەن قىلچە مۇناسىۋەتسىز بولغان مەلۇم "كۈچ"نى ماددا ھەركىتىنىڭ مەنبەسى دەپ قارايدىغان كونا، ئىدىيالىستىك ۋە مېتافىزىكىلىق ئىدىيىلەرنى پۈتۈنلەي رەت قىلىپ تاشلىدى. ھازىرقى زامان فىزىكىسى، بىولوگىيىسى ۋە باشقا پەنلەرنىڭ ھەممىسى ھەركەت غەيرى ئورگانىك ماددىلار بىلەن ئورگانىك ماددىلارنىڭ كەم بولسا بولمايدىغان ئالاھىدىلىگى، ئۇلارنىڭ مەۋجۇدىيىتە ئۇسۇلى دەپ قارايدۇ. مەسىلەن، ئېلېمېنتلارنىڭ رادىيوئاكتىپلىق پارچىلىنىشى، بىر قىسىم خىمىيىلىك ئېلېمېنتلارنىڭ يەنە بىر قىسىم خىمىيە

لمك ئېلىمىنتلارغا ئايلىنىشى قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسى ئوزلۇكسىدىن بولىدىغان ھەرىكەت، يەنى ئۇلارنىڭ ھەممىسى ئاتوم‌نىڭ ئىچكى قىسمىدىكى جەريان ئۆپەيلىسىدىن يۈز بەرگەن، يۇ جەريانلاردىن ئايرىلسا، ئۇلارنى چۈشەنگىلى بولمايدۇ. ئۇرۇقداشلىق جامائەسى ئۆزۈمنىڭ سىنىلارغا ئايرىلىش ئاساسىدىكى ئۆزۈمگە ئوزگىرىشى ئىجتىمائى مۇناسىۋەتلەر جەھەتتىكى ئوزلۇكىدىن بولىدىغان ھەرىكەتنىڭ بىر مىسالى. بۇنداق ئوزگىرىش مەلۇم تاشقى سەۋەپ تۇپەيلەدىن كېلىپ چىققان ئەمەس، بەلكى ئۇنى ئىپتىدائى جامائە ئۆزۈمى دائىرىسىدە پەيدا بولغان ئىچكى جەريان (مەسىلەن، ئىجتىمائى ئىش ئەقسىمائى، خۇسۇسى مۇلۇكچىلىك ۋە ئالماشتۇرۇشنىڭ كېلىپ چىقىشى قاتارلىقلار) كەلتۈرۈپ چىقارغان. ئىپتىدائى جامائە ئۆزۈمى يىمىرىلگەندىن كېيىن، سىنىپىي جەمىيەت ئۇنىڭ ئورنىغا دەسسىدى. مۇددى شۇنىڭغا ئوخشاشلا، كاپىتالىستىك ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلى ئوزىگە گوز كولايدۇ ھەمدە سوتسىيالىزمغا ئوتۇش ئۈچۈن مادىي جەھەتتە ئالدىنقى شەرت ھازىرلايدۇ، بۇنىمۇ مەلۇم تاشقى سەۋەپ بەلگىلىگەن ئەمەس، بەلكى ئۇنىڭ ئوزىدە بار بولغان ئىقتىسادىي تەرەققىيات قانۇنىيىتى بەلگىلىگەن.

لېكىن، جەمىيەت تەرەققىياتىدىكى ئوزلۇكىدىن بولىدىغان ھەرىكەت، كىشىلەر، خەلق ئاممىسى ۋە پارتىيە قاتارلىقلارنىڭ پائال ھەرىكىتى بىلەن مۇناسىۋەتسىز بولغان تەبىئى تەرەققىيات، دەپ قارالسا، ئۇ خاتا بولىدۇ. كاپىتالىزمنىڭ تەرەققىياتى پەقەت كاپىتالىزمنىڭ ئورنىنى سوتسىيالىزمنىڭ ئېلىشى ئۈچۈن ئوبېكتىپ ئالدىنقى شەرت ھازىرلايدۇ. سوتسىيالىزمنى كاپىتالىزمنىڭ ئورنىغا دەسسىتىش ئۈچۈن، كاپىتالىزمنى يوقىتىش كېرەك. پۈرولېتارىيات ئىنقىلاۋى دەل مۇشۇ ۋەزىپىنى ئورۇنلايدۇ ھەمدە سوتسىيالىزم جەمىيىتىنىڭ قۇرۇلۇشى ئۈچۈن شەرت يارىتىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا،

مارکسزملىق دىيالېكتىكا تاشقى زىددىيەتلەرنىڭ ھادىسىلەر تەرەققىياتىدىكى رولىنىمۇ ئىنكار قىلمايدۇ. ئۇ ئىچكى زىددىيەتلەر كۆرسىتىشىنىڭ تەرەققىياتنىڭ ھەل قىلغۇچ كۈچى ئىكەنلىكىنى ئوتتۇرىغا قويىدۇ، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ئۇ بىزنىڭ جەريان ۋە ھادىسىلەرنى تەتقىق قىلغان چاغدا، ئۇلارنىڭ تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈرىدىغان ئاشۇ زىددىيەتلەرنىڭ بارلىق يېغىندىسىنىمۇ ھسابقا ئېلىشىمىزنى تەلەپ قىلىدۇ.

ئوزلۇكىدىن پەيدا بولماق، ئوزلۇكىدىن پەيدا بولۇشنىڭ تەرەققىياتى Спонтанность, спонта- 自生性，自生的发展 нейное развитие مۇستەقىل، ئوزلۇكىدىن بارلىققا كېلىدىغان ھەرىكەت، يەنى **ئوزلۇكىدىن بولىدىغان ھەرىكەت***.

ئولچەم Мера 度 شەيئىلەرنىڭ سۈپىتى ۋە سانىدىن ئىبارەت ئىككى تەرەپنىڭ بىرلىكىنىڭ كونكرېت ئىپادىسى. شەيئىلەرنىڭ سۈپىتى بىلەن سانى بىر بىرىدىن ئايرىلغان ھالدا مەۋجۇت بولۇپ تۇرمايدۇ، بەلكى بىر بىرى بىلەن زىچ باغلانغان بولىدۇ، بىرلىككە كەلگەن بولىدۇ. ئولچەم دېگەن ئۇقۇم مۇشۇنداق ئوزئارا باغلىنىشنى ئەكس ئەتتۈرىدۇ. ئولچەم شەيئىلەرنىڭ سۈپىتى بىلەن سانىدىن ئىبارەت ئىككى تەرەپنىڭ بىرلىگى، بۇنداق بىرلىكتە، مۇئەييەن سۈپەت چوقۇم مۇئەييەن سان بىلەن باغلىنىدۇ، سۈپەت بىلەن سانىدىن ئىبارەت ئىككى تەرەپ ئوزئارا ماسلىشىدۇ؛ شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، شەيئىلەرنىڭ سانى ئوزگىرىدۇ، بۇ ئوزگىرىش ئوخشاش بولمايدۇ، لېكىن مۇئەييەن چەك ئىچىدىلا ئوزگىرىدۇ، بۇ چەكنى شەيئىلەرنىڭ مۇئەييەن سۈپىتى بەلگىلەيدۇ. مەسىلەن، سۇ تەركىۋىدىكى خىمىيۋى ئېلېمېنتلارنىڭ بەلگىلىك سالمىقى سۇنىڭ بەلگىلىك سۈپىتى بىلەن ماسلىشىدۇ؛ بىر ئۇلۇش ئېغىرلىقتىكى ھىدروگېن 8 ئۇلۇش ئېغىرلىقتىكى ئوكسىگېنغا مۇھتاج بولىدۇ. ئوكسى-

گېنىتىك سالمىغى بىر ھەسسە ئاشۇرۇلىدىكەن، ھەدروگېن پېروكسىدى ھاسىل بولىدۇ. بۇ پەردە، يېڭى سان نىسبىتى يېڭى سۈپەت بىلەن ماسلىشىدۇ. ئولچەم شەيئىلەرنىڭ سانى ۋە سۈپىتىدىن ئىبارەت ئىككى تەرىپىنىڭ زىددىيىتىنىڭ بىرلىكى. شەيئىلەر تەرەققىياتىنىڭ مۇئەييەن باسقۇچىدا، ناھايىتى كىچىك سان ئۆزگىرىشىنىڭ ئوسۇشمۇ ئەسلىدىكى سۈپەت بىلەن ماسلىشالمايۋ زىددىيەت پەيدا قىلىپ، شەيئىلەرنىڭ ئولچىمىنى بۇزۇپ، شەيئىلەرنىڭ سۈپەت ئۆزگىرىشىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. سانىنىڭ كوپىيىشى ياكى كېمىيىشى "مۇئەييەن ئۆگۈنلۈك ئۇقتىلاردا سۈپەت سەكرىشىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. مەسىلەن، سۇنى قايناتقان ياكى توڭلاتقاندا، قايناش ئۇقتىسى ۋە مۇزلاش ئۇقتىسى ئەنە شۇنداق ئۆگۈنلۈك ئۇقتىلار بولىدۇ. بۇنداق ئۆگۈنلۈك ئۇقتىلاردا—نورمال بېسىم ئاستىدا—يېڭى توپلىنىش ھالىتىگە ئوتۇش يولىدىكى سەكرەش ئورۇنلىنىدۇ، دېمەك، بۇ پەردە سان سۈپەتكە ئايلىنىدۇ" (ئېنگېلس، «دىئۇرىڭگا قارشى»، 1972 — يىل ئۇيغۇرچە نەشرى، 78 — بەت).

ئولچەم مۇناسىۋەتلىرىنىڭ ئۆگۈنلۈك سىزىغى Узловая линия отношений мер **度量关系的交错线** **ئولچەم**"گە قارالا.

ئۇ

ئۇزۇلمىلىك ۋە ئۇزۇلمىسىزلىك Пре- 间断性和不间断性 рывность и непрерывность تەبىئەت دۇنياسى، ماددىلار ئۇزۇلمىلىك بولىدۇ، ئەينى زاماندا يەنە ئۇزۇلمىسىز بولىدۇ. تەبىئەت دۇنياسى، ماددىلارنىڭ ئۇزۇلمىلىگى چېگىش-مۇرەككەپ بولۇپ ئىپادىلىنىدۇ، بۇ ھەممىدىن ئاۋال تەبىئەت دۇنياسىنىڭ مۇئەيـ يەن سۇپەتكە ئىگە بولغان، مۇرەككەپلىگى بىر بىرىگە ئوخشىمايدىغان يەكـكە جىسىملاردىن تۇزۇلگەنلىگىدە ئىپادىلىنىدۇ: ساماۋى يولى (تۇمانلىق)، تۇرغۇن يۇلتۇزلار، سەييارىلەر، سەييارىـ لەر، سەييارىسىلەردىكى ھەر خىل جىسىملار، مالىكۇلا، ئاتوم ۋە ئېلېكترونلار، ۋاھاكازالار. نۇرنىڭ چېچىلىشى ئۇزۇلمىلىك بولىدۇ؛ نۇر ھەرقايسى ئېنېرگىيە قىسمى يەنى كۋانت ياكى فوتونلار تەرىـ پىدىن نۇرلىنىدۇ ۋە قوبۇل قىلىنىدۇ. لېكىن تەبىئەت دۇنياسى ئەينى زاماندا يەنە ئۇزۇلمىسز بولىدۇ. تەبىئەت دۇنياسىدىكى بىر پۈتۈن گەۋدە بارلىق يەككە جىسىملاردىن تەركىپ تاپىدۇ، مەسـ لەن، مالىكۇلىلار ئاتومدىن تەركىپ تاپىدۇ، ھايۋاناتلار ۋە ئوسۇمـ لۇكلەرنىڭ ھۈجەيرىسىدەك بىر پۈتۈن گەۋدە مالىكۇلىلاردىن تەركىپ تاپىدۇ، ئورگانىك جىسىملار يەنە مۇشۇ ھۈجەيرىلەردىن تەركىپ تاپىدۇ. تۇرلۇك يۇلتۇزلار سېستىمىسى تۇرغۇن يۇلتۇزلاردىن تەر- كىپ تاپىدۇ، ۋاھاكازالار. نۇرمۇ ئوخشاشلا ھەم ئۇزۇلمىلىك بولىدۇ، ھەم ئۇزۇلمىسز بولىدۇ، بۇنىڭ سەۋەبى شۇكى، گەرچە نۇر ھەرقايسى يەككە فوتون تەرىپىدىن نۇرلانغان ۋە قوبۇل قىلىنغان

بولسمۇ، لېكىن ئۇرنىڭ تارقىلىشى دولقۇنسىمان بولىدۇ، دېمەك ئۇر بىر پۈتۈن گەۋدە بولىدۇ، دولقۇنلار كەلكۈنى بولىدۇ. ئېلېكترون ۋە باشقا باشلانغۇچ زەررىلەرمۇ ئوخشاشلا زەررىچىنىڭ خۇسۇسىيىتى ۋە داۋالغۇش خۇسۇسىيىتىدىن ئىبارەت ئىككى تەرەپلىمىلىككە ئىگە بولىدۇ، ئۇزۇلمىلىك بىلەن ئۇزۇلمىسىزلىكىنىڭ بىرلىگىمۇ مانا بۇ نۇقتىدا ئىپادىلىنىدۇ.

ھەركەت، زامان، ماكانمۇ ئۇزۇلمىلىك بولىدۇ، ئەينى ۋاقىتتا يەنە ئۇزۇلمىسز بولىدۇ. ئۇزگىرىش ئاستا-ئاستا بولىدىغان، ئۇزۇلمىسز سان توپلىنىشى سەكرەش تەرىپىدىن يەنى بىر خىل سۈپەت ھالىتىنىڭ يەنە بىر خىل سۈپەت ھالىتىگە ئايلىنىشى تەرىپىدىن ئۇزۇپ تاشلىنىدۇ. ئۇزۇلمىسزلىك بىلەن ئۇزۇلمىلىك بىر بىرىدىن ئايرىلمايدۇ، بىر بىرىگە باغلانغان بولىدۇ.

ئۈچ باسقۇچ فورمۇلىسى ≡段式 Триада تەرەققىياتنىڭ ئۇچكە بولۇنۇش ئۇسۇلى. ئۇچ باسقۇچلۇقلۇغى، **گېگېل*** ئوزىنىڭ پەلسەپىسىدە قوللانغان بىر خىل تەرەققىيات فورمۇلىسى. گېگېلنىڭ ئېيتىشىچە، بارلىق تەرەققىيات جەريانى ئۈچ باسقۇچنى باشتىن كەچۈرىدۇ: 1-باسقۇچ (تېزىس) 2-باسقۇچ (قارشى تېزىس) تەرىپىدىن ئىنكار قىلىنىدۇ، 2-باسقۇچ يەنە 3-باسقۇچ (سىنتېز) تەرىپىدىن ئىنكار قىلىنىدۇ. 3-باسقۇچنىڭ سىنتېز (ئومۇملاشتۇرۇش) دەپ ئاتىلىشىنىڭ سەۋەبى شۇكى، ئۇ ئالدىنقى باسقۇچنى رەت قىلىپلا قالماستىن، بەلكى ئالدىنقى ئىككى تەرەققىيات باسقۇچىنىڭ مەلۇم ئالاھىدىلىكلىرىنى يېڭى ئۇسۇل بىلەن ئوزىدە بىرلەشتۈرىدۇ. گېگېلنىڭ ئۈچ باسقۇچ فورمۇلىسى رېيالليقنىڭ ئۆستىگە زور-زور تېگىلغان بىر فورمۇلا. **دىئورىنىڭ*** بىلەن مىخايلوۋسكى **گېگېل*** نىڭ ئۈچ باسقۇچ فورمۇلىسىنى ماركسزىمغا تېگىشىگا ئۇرۇندى. ئۇلار: ماركس سوتسىيالىزمنىڭ مۇقەررەر غەلبە قازىنىدىغانلىقىنى شۇنىڭ

ئۇچۇن ئىپاتلىيالمىغانلىقى، ئۇ بۇنىڭدا جەمئىيەت تەرەققىياتىنىڭ ئىقتىسادىي قانۇنىيىتى ئۈستىدىكى ئەملىي تەرەققىياتقا ئاساسلانمايدۇ، بەلكى ئۇچ باسقۇچ فورمۇلىسىغا، بىر خىل ئالدىن شەكىللەنگەن قاراشقا، يەنى كاپىتالىستىك خۇسۇسى مۇلۈكچىلىك ئومۇمىي مۇلۈكچىلىككە ئىنتايىن قارىمۇ-قارشى تەرىپە ئىكەن، ئۇنداقتا، سوتسىيالىستىك ئومۇمى مۇلۈكچىلىك مۇقەررەر ھالدا كاپىتالىستىك خۇسۇسى مۇلۈكچىلىكنى يوقىتىدۇ دېگەن قاراشقا ئاساسلانغان، دەپ دەۋا قىلىدى. ئەمىلىيەتتە، ماركس سوتسىيالىزىمنىڭ مۇقەررەر غەلبە قازىنىدىغانلىغىنى كاپىتالىستىك تۈزۈمدە ھوكۇمران ئورۇندا تۇرىدىغان ئىقتىسادىي زىددىيەتلەرنى ئوبېكتىپ تۈردە تەتقىق قىلىش ئاساسىدا دەلىللىدى. ماركسزىملىق دىيالېكتىكا ئابستراكت فورمۇلىنى تۈرمۇشقا زورمۇر-زور تاڭماستىن، بەلكى تۈرمۇشنى تۈرمۇشنىڭ ھەرقايسى جەھەتلىرىدىن، تۈرمۇشتىكى زىددىيەت ۋە ئۇزگىرىشلەردىن تەكشۈرىدۇ، تەتقىق قىلىدۇ. گېگېلنىڭ ئۇچ باسقۇچ فورمۇلىسى تەلىماتىدىكى ئەقلىگە مۇۋاپىق مېڭىز مۇنۇلار: گەرچە (بۇ تەلىماتتا) ئىدىيالىستىك، بۇرمىلانغان شەكىل قوللىنىلغان بولسىمۇ، ئەمما ئۇ ئۇۋەن دەرىجىدىن يۇقۇرى دەرىجىگە تەرەققى قىلىش ۋە ئوتۇشنىڭ بولىدىغانلىغىنى، بۇ جەريانىدا يۇقۇرى باسقۇچنىڭ تۇۋەن باسقۇچنىڭ بەزى مۇئەييەن ئالاھىدىلىكلىرىنى ساقلاپ قالىدىغانلىغىنى كۆرسەتتى. (**ئىنكار قىلىشنى ئىنكار قىلىش*** غا قارالسۇن.)

ئۇچ باسقۇچلۇق يەكۈن چىقىرىش ئۇسۇلى 三段论法 Силлогизм **ئەقلىي خۇلاسە چىقىرىش*** غا قارالسۇن.

ئۈستقۇرۇلما 上层建筑 Надстройка **بازىس ۋە ئۈستقۇرۇلما*** غا قارالسۇن.

汉维条目索引

A

阿波维杨 ئابوۋيان 1
阿启拉尔 ئابىلىيار 1
阿芬那留斯 ئاۋىنارىۋس 58
阿洪多夫 ئاخوندوۋ 17
阿奎那 ئاكۋىنا 29
阿那克萨哥拉 ئاناكساگور 41
阿威罗伊 ئاۋىرروئې 58
阿维森纳 ئاۋىستسېننا 60
埃利亚派 ئېلىياچىلار 1005
爱尔维修 ھېلۋېتس 419
爱国主义 ۋەتەنپەرۋەرلىك 1495
"爱智派" "ئافلاتىلار" 27
安东诺维奇 ئانتونوۋىچ 51
奥格辽夫 ئوگارىۋ 1514
奥古斯丁 ئاۋگۇستىن 59
奥卡姆 ئوككام 1514
奥西波夫斯基 ئوسىپوۋسكى 1511

B

巴甫洛夫 پاۋلوۋ 126
巴枯宁 باكۇنىن 70
白板 ئاق تاختاي 27
百科全书派 قامۇسچىلار 823
拜物教 ئەرسە ئېتىقادچىلىقى 1471

贝克莱 بېركلى 74
本体论 ئانتولوگىيە 54
本体，现象 ئەسلى زات، ھادىسە 1565
本质和现象 ماھىيەت ۋە ھادىسە 1263
彼得拉舍夫斯基派 پېتراشېۋسكىچىلار 136
必然性和偶然性 مۇقەررەلىك ۋە تاسادىپىلىق 1409
毕达哥拉斯派 پىتاگوراسچىلار 142
辩证法 دىيالېكتىكا 497
辩证方法 دىيالېكتىك ئۇسۇل 518
辩证唯物主义 دىيالېكتىك ماتېرىيالىزم 504
《辩证唯物主义和历史唯物主义》
«دىيالېكتىك ماتېرىيالىزم ۋە تارىخىي ماتېرىيالىزم» 512
表象 تەسەۋۋۇر 290
别林斯基 بېلىنسكى 84
波格丹诺夫 بوگدانوۋ 113
波特夫 بوتېۋ 111
柏格森 بېرگسون 76
柏拉图 پلاتون 154
伯恩施坦 بېرنشتېين 78
不可知论 بىلگىلى بولماسلىق نەزەرىيىسى 107
布鲁诺 برۇنو 73
布特列罗夫 بۇتلېروۋ 115

C

财产关系 مال ـ مۈلۈك مۇناسىۋىتى 1332
车尔尼雪夫斯基 چېرنىشېۋسكى 347
城市和乡村间的对立 شەھەر بىلەن يېزا ئوتتۇرىسىدىكى قارىمۇ ـ قارشىلىق 788
城市和乡村间对立的消灭 شەھەر بىلەن يېزا ئوتتۇرىسىدىكى قارىمۇ ـ قارشىلىقنىڭ يوقىتىلىشى 792

城市和乡村间的重大差别以及消灭这些差别的途径 شەھەر بىلەن يېزا ئوتتۇرىسىدىكى چوڭ پەرقلەر ۋە بۇ پەرقلەرنى يوقىتىشنىڭ يولى ... 784
抽象的同一性 ئابستراكت ئوخشاشلىق 1
创造性的马克思主义 ئىجادىي ماركسزىم 1023
村社 يېزا جامائىسى 1151
存在 مەۋجۇدىيەت 1436

D

达尔文 دارۋىن 460
达兰贝尔 دالامبېر 464
单一的、特殊的和普遍的 يەككىلىك، ئالاھىدىلىك ۋە ئومۇملىق 1171
单子 بىرلىك 98
道德 ئەخلاق 1561
道库恰也夫 دوكوچايېۋ 542
德谟克利特 دېموكرىت 481
《德意志意识形态》 «نېمىس ئىدىئولوگىيىسى» 1448
等级 تەبىقە 256
邓波夫斯基 دېمبوۋسكى 479
狄德根 دېتسگېن 465
狄德罗 دىدېرو 488
笛卡尔 دېكارت 475
笛卡尔主义 دېكارتچىلىق 478
帝国主义 جاھانگىرلىك 306
《帝国主义是资本主义的最高阶段》 «جاھانگىرلىك كاپىتالىزمنىڭ يۇقۇرى باسقۇچى» 312
第二性的质 ئىككىلەمچى سۈپەت 1105
地理环境 جۇغراپىيىلىك مۇھىت 323
地理政治论 جۇغراپىيە سىياسىچىلىقى 320
定义 تەبىر 256
度 ئولچەم 1601

度量关系的交锥线 ئۆلچەم مۇناسىۋەتلىرىنىڭ تۆگۈنلۈك سىزىقى 1602
杜勒罗图波夫 دوبرولیۇبوۋ 534
杜林 دیۈرىنگ 523
杜威 دیۈئى 532
对抗性矛盾和非对抗性矛盾 ئانتاگونىستىك زىددىيەت ۋە ئانتاگونىستىز زىددىيەت 42
对立面的斗争 قارىمۇ - قارشى تەرەپلەرنىڭ كۈرىشى 809
多元论 كوپ مەنبەچىلىك 963

E

恩格斯 ئېنگېلس 1007
恩培多克勒 ئېمپېدوكل 1006
二律背反 ئانتىنومىيە 50
二元论 ئىككى مەنبەچىلىك 1104

F

发展 تەرەققىيات 288
法 ھوقۇق 425
法西斯主义 فاشىزىم 853
《反杜林论》 «دىيۈرىنگغا قارشى» 523
反思 رېفلېكسىيە 573
反映论 ئىنكاس نەزەرىيىسى 1142
泛理论 پان ئىدىيەكچىلىك 125
泛神论 پان ئىلاھچىلىق 126
泛心论 پان روھچىلىق 125
范畴 كاتېگورىيە 905
方法 ئۇسۇل 1534
方法论 مېتودولوگىيە 1343
放射性 رادىيوئاكتىپلىق 571
非道德主义 ھەمىرى ئەخلاقچىلىق 807

非决定论 غەيرى مۇئەييەنلىك نەزەرىيىسى 807
非理性的 غەيرى ئەقلىي 807
非连续性 غەيرى ئۇزلۇكسىزلىك 808
非逻辑主义 غەيرى لوگىكىچىلىق 807
飞跃 سەكرەش 744
费边社会主义 فابيان سوتسىيالىزمى 851
费尔巴哈 فېيېرباخ 861
《费尔巴哈和德国古典哲学的终结》 «لىۋدۋىگ فېيېرباخ ۋە نېمىس كلاسسىك پەلسەپىسىنىڭ ئاخىرى» 1238
《费尔巴哈论纲》 «فېيېرباخ توغرىسىدا تېزىس» 866
费希特 فىشت 877
分析和综合 تەھلىل قىلىش ۋە ئومۇملاشتۇرۇش 280
封建主义 فېئودالىزم 869
佛教 بۇددا دىنى 119
否定的否定 ئىنكار قىلىشنى ئىنكار قىلىش 1139
伏尔泰 ۋولتېر 1492
弗兰柯 فرانكو 855
弗洛伊德主义 فرېيدىزم 860
傅立叶 فۇرىې 882
父权制 ئاتىلىق تۈزۈم 5
复辟时代的法国历史学家 تىرىلىش دەۋرىدىكى فرانسىيە تارىخشۇناسلىرى 236

G

改良主义 ئىسلاھاتچىلىق 1070
概念 تۇقۇم 1538
概念论 تۇقۇم نەزەرىيىسى 1542
感觉 تۇيغۇ 252
感觉论 تۇيغۇ نەزەرىيىسى 255
感知 ھىس قىلىش 419

哥白尼 كوپېرنىك 944
《哥达纲领批判》 «گوتا پروگراممىسىغا تەنقىد» 984
个人在历史上的作用 شەخسنىڭ تارىختىكى رولى 779
工具主义 ۋاستىپەرەسلىك 1478
功利主义 مەنپەئەتپەرەسلىك 1434
公设 پەرەز 177
《共产党宣言》 «كومپارتىيە خىتاينامىسى» 941
共产主义 كومپونىزم 941
共相 ئۇنىۋېرسالىلىق 1555
古代东方哲学 قەدىمقى شەرق پەلسەپىسى 839
古希腊罗马哲学 قەدىمقى يۇنان-رىم پەلسەپىسى 843
观念 پىكىر 152
规律 قانۇنىيەت 827
归纳和演绎 يىغىنچاقلاش ۋە يېيىش 1165
诡辩术 كازۇئىلىق 915
诡辩学派 كازۇئىلار 916
国家 دولەت 558
《国家与革命》 «دولەت ۋە ئىنقىلاپ» 562
国民经济有计划（按比例）发展的规律 خەلق ئىگىلىكىنىڭ پىلانلىق
تەرەققىي قىلىشنىڭ راۋاجلىنىش قانۇنىيىتى (نىسبەت بويىچە) 386

H

海克尔 ھېككېل 417
“合法马克思主义” "قانۇنىي ماركسىزم" 825
合适的 مۇۋاپىقلىق 1415
和平主义 تىنچلىقپەرەسلىك 233
赫尔岑 گېرتسېن 970
赫拉克利特 ھېراكلىت 414
赫胥黎 ھېكسلي 416
黑格尔 گېگېل 978

黑格尔左派 سول گېگېلچىلار 713
后天 كېيىن پەيدا بولماق 931
怀疑论 شۈبھىچىلىك 803
幻想 خىيال 362
活力论 ھايات كۈچ نەزەريىسى 410
霍布斯 ھوببس 422
猛尔巴赫 ھولباخ 427
或然率 ئېھتىماللىق 995
或然率理论 ئېھتىماللىق نەزەريىسى 998

J

基本经济规律 تۈپ ئىقتىسادىي قانۇنىيەت 300
基础和上层建筑 بازىس ۋە ئۈستقۇرۇلما 63
基督教 خرىستىيان دىنى 357
基质 ئۆل 1543
基佐 گىزو 984
机械论者 مېخانىكىچىلار 1348
机械唯物主义 مېخانىك ماتېرىيالىزم 1346
技术派 تېخنىكچىلار 234
季米里亚捷夫 تىمىريازېۋ 245
季米特洛夫 دىمىتروۋ 491
家庭 ئائىلە 33
《家庭、私有制和国家的起源》 «ۋائىلە، خۇسۇسىي مۈلۈكچىلىك ۋە دۆلەتنىڭ كېلىپ چىقىشى» 37
加尔文教 كالۋىن دىنى 921
加里宁 كالىنىن 917
伽利略 گالىلې 967
伽桑狄 گاسىندى 965
间断性和不间断性 ئۈزۈلمەسلىك ۋە ئۈزۈلمەسلىك 1603
讲坛社会主义 مۇنبەر سوتسىيالىزمى 1414

教父学 پوپچىلىق 162
教条 教条主义 دوگما، دوگمىچىلىق 548
阶级 سىنىپ 659
阶级斗争 سىنىپىي كۈرەش 661
进步 تەرەققىيەرۋەرلىك 286
进化和革命 تەدرىجى تەرەققىيات ۋە ئىنقىلاپ 283
进化论 تەدرىجى تەرەققىيات نەزەرىيىسى 283
《进一步，退两步》 «بىر قەدەم ئالغا، ئىككى قەدەم ئارقىغا» 93
经济和政治 ئىقتىسات ۋە سىياسى 1099
经济唯物主义 ئىقتىسادىي ماتېرىيالىزم 1103
经济主义 ئىقتىسادۋازلىق 1104
经验 تەجرىبە 275
经验符号论 تەجرىبە بەلگە نەزەرىيىسى 278
经验论 تەجرىبىچىلىك 274
经验批判主义 تەجرىبە تەنقىچىلىگى 278
经验一元论 تەجرىبە بىر ماھىيەتچىلىگى 277
经院哲学 مەدرىسە پەلسەپىسى 1421
静止 جىمجىتلىق 320
层状叶 كۆۋسي 955
具体的同一性 كونكرېت ئوخشاشلىق 952
具体真理 كونكرېت ھەقىقەت 951
决定论和非决定论 مۇئەييەنلىك نەزەرىيىسى ۋە غەيرى مۇئەييەنلىك نەزەرىيىسى 1417
绝对命令 مۇتلەق بۇيرۇق 1401
绝对唯心主义 مۇتلەق ئىدىيالىزم 1407
绝对真理和相对真理 مۇتلەق ھەقىقەت ۋە نىسبىي ھەقىقەت 1402
均衡 مۇۋازىنەت 1416
均衡论 مۇۋازىنەتچىلىك 1416

K

卡巴尼斯 كابانىس 886
卡贝 كابې 887
卡尔 كار 912
康德 كانت 924
康帕内拉 كامپانېللا 921
考茨基 كائۇتسكى 929
柯罗齐 كروچې 954
柯明斯基 كومىنسكى 939
柯瓦列夫斯基 كوۋالېۋسكى 952
科学 پەن 203
科学的抽象 ئىلمىي ئابستراكسىيە 1111
科学的预见 ئىلمىي ئالدىن كۆرەرلىك 1115
科学的哲学史 ئىلمىي پەلسەپە تارىخى 1118
科学共产主义 ئىلمىي كومۇنىزم 1126
可能性和现实 ئىمكانىيەت ۋە رىياللىق 1129
客观的 ئوبېكتىپ 1499
客观实在 ئوبېكتىپ چىنلىق 1499
"客观"唯心主义 "ئوبېكتىپ" ئىدىيالىزم 1503
客观真理 ئوبېكتىپ ھەقىقەت 1499
客体 ئوبېكت 1499
空间 ماكان 1326
空想社会主义 خىيالىي سوتسىيالىزم 363
空想社会主义者 خىيالىي سوتسىيالىزمچىلار 367
孔德 كونت 966
孔狄亚克 كوندىياك 948
孔多塞 كوندورسې 950

L

拉法格 لافارگ 1180

拉甫罗夫 لاۋروۋ 1188
拉吉舍夫 راديشېۋ 566
拉马克 لامارك 1181
拉美特利 لامېتتری 1185
拉萨尔 لاسال 1177
莱布尼茨 لېيبنىز 1194
莱辛 لېسىنگ 1192
劳动 ئەمگەك 1584
《劳动在从猿到人转变过程中的作用》 «مايمۇننىڭ ئادەمگە ئايلىنىش جەريانىدا ئەمگەكنىڭ رولى» 1326
劳动者的共产主义教育 ئەمگەكچىلەرگە قارىتىلغان كوممۇنىستىك تەربىيە 1588
类比（类似） سېلىشتۇرۇش (ئوخشتىش) 643
理论 نەزىرىيە 1471
理论和实践 نەزىرىيە ۋە ئەمەلىيەت 1472
利他主义 ئۆزگە مەنپەئەتچىلىك 1594
历史的和逻辑的 تارىخىي ۋە مەنتىقىي 225
历史唯物主义 تارىخىي ماتېرىيالىزم 217
历史循环论 تارىخنىڭ دەۋر قىلىپ تۇرۇشى نەزىرىيىسى 215
历史主义，历史观点 تارىخچىلىق، تارىخىي نۇقتىنەزەر 213
炼金术 كىمىياگەرلىك 937
量 سان 601
量变到质变的转化 سان ئۆزگىرىشىدىن سۈپەت ئۆزگىرىشكە ئايلىنىش 601
量子力学 كۋانت مېخانىكىسى 958
列别捷夫 لېبىدېۋ 1189
列宁 لېنىن 1196
卢克莱茨 لۇكرېتىس 1238
卢斯达维里 رۇستاۋېلى 576
卢梭 رۇسسو 580
路德教 لىوتېر دىنى 1238

伦理学 ئېتىكا 990
《论列宁主义基础》 «لېنىنىزم ئاساسلىرى توغرىسىدا» 1209
《论一元史观的发展问题》 «بىر مەنبەچىلىك تارىخقاراشنىڭ تەرەققى ياتى مەسلىسى توغرىسىدا» 99
罗比耐 روبىنې 573
罗蒙诺索夫 لومونوسوۋ 1231
罗素 راسىل 571
逻各斯 لوگوس 1231
逻辑 لوگىكا 1221
逻辑的和历史的 مەنتىقي ۋە تارىخي 1436
逻辑经验论 لوگىكلىق تەجرىبىچىلىك 1229
逻辑实证论 لوگىكلىق دەللىچىلىك 1230
逻辑斯提 لوگىست 1219
洛巴切夫斯基 لوباچېۋسكى 1212
洛克 لوك 1217

M

马布利 مابلى 1241
马尔柯维奇 ماركوۋىچ 1323
马尔萨斯主义 مالتۇسچىلىق 1329
马哈依斯基主义 ماخايېۋسكىچىلىق 1262
马赫 ماخ 1260
马赫主义 ماخىزم 1263
马克思 ماركس 1276
马克思列宁主义 ماركسىزم ـ لېنىنىزم 1285
马克思主义的辩证方法 ماركسىزمچە دىيالېكتىك ئۇسۇل 1298
马克思主义的哲学唯物主义 ماركسىزملىق پەلسەپىۋى ماتېرىيالىزم 1307
《马克思主义和民族问题》 «ماركسىزم ۋە مىللى مەسىلە» 1321
《马克思主义和语言学问题》 «ماركسىزم ۋە تىلشۇناسلىق مەسىلىسى» 1315

马勒伯朗士 مالبرانش 1329
马克思列宁主义哲学 ماركسىزم - لېنىنزم پەلسەپىسى 1298
毛泽东 ماۋ زېدۇڭ 1332
矛盾 زىددىيەت 588
梅契尼柯夫 مېچنىكوۋ 1343
霉叶 مېلې 1348
美学 ئېستېتىكا 998
门德列也夫 مېندېلېيۋ 1353
孟德尔主义 مېندېلىزم 1350
孟德斯鸠 مونتېسكيۇ 1399
孟什维克式的唯心主义 مېنشېۋىكلارچە ئىدىيالىزم 1358
米海洛夫斯基 ميخايلوۋسكى 1371
米利都学派 مىلېتو ئېقىمى 1372
米涅 مىنې 1393
米丘林 مىچۇرىن 1358
米丘林学说 مىچۇرىن تەلىماتى 1363
民粹主义 نارودنىكلىق 1440
民主 دېموكراتىيە 483
民族 مىللەت 1379
民族问题 مىللى مەسىلە 1373
民族主义 مىللەتچىلىك 1385
摩尔根 مورگان 1393
摩莱里 مورېللى 1394
莫尔 مور 1396
母权制 ئانىلىق تۈزۈم 55
目的论 مەقسەتچىلىك 1432

N

纳尔拜疆 نالباندىيان 1444
脑 مېڭە 1389

脑力劳动和体力劳动间的对立 ئەقلىي ئەمگەك بىلەن جىسمانى ئەمگەك ئوتتۇرىسىدىكى قارىمۇ-قارشىلىق 1578
脑力劳动和体力劳动间的重大差别以及消灭这些差别的途径 ئەقلىي ئەمگەك بىلەن جىسمانى ئەمگەك ئوتتۇرىسىدىكى چوڭ پەرقلەر ۋە بۇ پەرقلەرنى يوقىتىشنىڭ يولى 1572
脑力劳动和体力劳动间对立的消灭 ئەقلىي ئەمگەك بىلەن جىسمانى ئەمگەك ئوتتۇرىسىدىكى قارىمۇ-قارشىلىقنىڭ يوقىتىلىشى 1581
内容和形式 مەزمۇن ۋە شەكىل 1432
能 ئېنېرگىيە 1017
尼采 نىتسشې 1463
尼查米 نىزامى 1451
拟人观 ئىنسانىيلاشتۇرۇش قارىشى 1137
牛顿 نيۇتون 1465
奴隶占有制度 قۇلدارلىق تۈزۈم 835
诺斯替教派 گنوست دىنى تەرەپدارلىرى 984

O

欧文 ئوۋېن 1523
偶然性 تاسادىپىلىق 227
偶性 تاسادىپ 227
偶因论 تاسادىپ سەۋەپ نەزەريىسى 227

P

判断 ھوكۇم 440
培尔 پېئر 152
培根 بېكون، روجېر 80
培根 بېكون، فرېنسىس 81
批判实在论 تەنقىدىي چىنلىق نەزەريىسى 299
批判主义 تەنقىتچىلىك 291
批评和自我批评 تەنقىت ۋە ئۆز ئۆزىنى تەنقىت 292

皮萨列夫 پىسارېۋ 143
平等 باراۋەرلىك 61
平行主义 پارالليلىزم 124
蒲鲁东 پرۇدون 134
普遍的 ئومۇملىق 1522
普列汉诺夫 پلېخانوۋ 157

Q

恰达也夫 چاتاداىېۋ 341
恰夫恰瓦泽 چاۋچاۋادزې 344
青年黑格尔派 ياش گېگېلچىلار 1149

R

人本主义 ئانتروپولوگىزم 49
人道主义 ئىنسانپەرۋەرلىك 1133
人格主义 پېرسونالىزم 140
人类中心说 ئىنسان مەركەز تەلىماتى 1133
人们意识中的资本主义残余 كىشىلەرنىڭ ئېڭىدىكى كاپىتالىزم قالدۇقلىرى 934
人民民主 خەلق دېموكراتىيىسى 368
认识 بىلىش 100
认识论 بىلىش نەزەريىسى 106
日丹诺夫 ژدانوۋ 593

S

三段论法 ئۈچ باسقۇچلۇق بەكۇن چىقىرىش ئۇسۇلى 1605
三段式 ئۈچ باسقۇچ فورمۇلىسى 1604
商品拜物教 تاۋار ئېتىقادچىلىقى 229
上层建筑 ئۈستقۇرۇلما 1605
社会 جەمئىيەت 340
社会存在 ئىجتىمائى مەۋجۇدىيەت 1035

社会存在和社会意识 ئىجتىمائى مەۋجۇدىيەت ۋە ئىجتىمائى ئاڭ 1035
社会达尔文主义 سوتسىيال داروۋىنىزم 665
社会革命 ئىجتىمائى ئىنقىلاب 1028
社会关系 ئىجتىمائى مۇناسىۋەت 1034
社会经济形态 ئىجتىمائى ئىقتىسادىي ھالەت 1026
《社会民主党在民主革命中的两个策略》 «سوتسىيال دېموكراتلار
پارتىيىسىنىڭ دېموكراتىك ئىنقىلابتىكى ئىككى خىل تاكتىكىسى» 668
社会物质生活条件 ئىجتىمائى ماددى تۇرمۇش شارائىتى 1033
社会学 ئىجتىمائىيەت 1038
社会学中的"地理学派" ئىجتىمائىيەتتىكى "جۇغرابىيىچىلەر" 1044
社会学中的心理学派 ئىجتىمائىيەتتىكى پسىخولوگىيىچىلەر 1042
社会学中的主观方法 ئىجتىمائىيەتتىكى سۇبېكتىپ ئۇسۇل 1045
社会有机论 ئىجتىمائى ئورگانىزم نەزىرىيىسى 1036
《社会主义从空想到科学的发展》 «سوتسىيالىزمنىڭ خىيالدىن پەنگە
راۋاجلىنىشى» 710
社会主义的基本经济规律 سوتسىيالىزمنىڭ تۈپ ئىقتىسادىي
قانۇنىيىتى 707
社会主义的现实主义 سوتسىيالىستىك رېيالىزم 677
社会主义革命 سوتسىيالىستىك ئىنقىلاب 681
社会主义国家 سوتسىيالىستىك دولەت 673
社会主义和共产主义 سوتسىيالىزم ۋە كوممۇنىزم 698
社会主义竞赛 سوتسىيالىستىك مۇسابىقە 681
社会主义文化 سوتسىيالىستىك مەدەنىيەت 685
社会主义制度 سوتسىيالىزم تۈزۈمى 691
舍尔古诺夫 شېلگۇنوۋ 767
舍夫琴柯 شېۋچېنكو 773
《什么是"人民之友"以及他们如何攻击社会民主主义者?》 «"خەلق
دوستلىرى" دېگەن نىمە ۋە ئۇلار سوتسىيال دېموكراتلارنى قانداق ھۇجۇم قىلىدۇ؟» 382
神话 ئەپسانە 1556

神秘主义 سىرلىقلاشتۇرمىچىلىق 655
《神圣家族》或对《批判的批判》所做的批判 «مۇقەددەس ئائىلە» ياكى «تەنقىت ئۇستىدە قىلىنغان تەنقىت»كە تەنقىت 1407
神学 ئىلاھىيەت 1111
神正论 ئىلاھ بەرھەقچىلىقى 1105
神智学 ئىلاھ پاراسەتچىلىكى 1106
生产 ئىشلەپچىقىرىش 1077
生产关系 ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋەتلىرى 1085
生产关系的类型 مۇناسىۋەتلىرىنىڭ تۈرلىرى 1094
生产关系一定要适合生产力性质的规律 ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋەتلىرى ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنىڭ خاراكتېرىغا چوقۇم ئۇيغۇنلىشىش قانۇنىيىتى 1088
生产力 ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرى 1081
生产资料 ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرى 1097
生成 ۋۇجۇدقا كەلمەك 1494
生存主义 ياشاش مەسلىگى 1147
生命 ھايات 406
圣西门 سېن ـ سىمون 646
施本格勒 شپېنگلېر 765
实践 ئەمەلىيەت 1593
实体 ئەمەلىي تەرىپە 1593
实用主义 سۈيى ئىستېمالچىلىق 762
实证论 دەللىلچىلىك 555
实证哲学 دەللىلەنگەن پەلسەپە 555
十八世纪的法国唯物主义 ئەسىردىكى فرانسىيە ماتېرىيالىزمى ..... 1522...18
十二月党人 دېكابرچىلار 468
时间和空间 زامان ۋە ماكان 583
世界的统一性和多样性 دۇنيانىڭ بىرلىگى ۋە خىلمۇ ـ خىللىقى 554
世界观 دۇنياقاراش 550
世界主义 جاھانچىلىق 304

民族和民族公社 تۇرۇق ۋە تۇرۇقداشلىق جامائەسى 1533
舒里雅齐柯夫主义 شۇلياتسكوۋچىلىق 779
叔本华 شوپېنخاۋېر 777
属性 خۇسۇسىيەت 367
斯宾诺莎 سپىنوزا 612
斯宾塞 سپېنسېر 610
斯大林 ستالىن 617
斯多葛派 ستوئىكچىلار 632
斯柯沃罗达 سكوۋورودا 651
斯塔索夫 ستاسوۋ 615
斯坦凯维奇 ستانكېۋىچ 630
斯托列托夫 ستولېتوۋ 635
思辨哲学 خىيالكەشلىك پەلسەپىسى 367
思维 تەپەككۇر 269
思想（观念） ئىدىيە (پىكىر) 1059
思想体系 ئىدىئولوگىيە 1058
苏格拉底 سوكرات 712
《苏联共产党(布)历史简明教程》 «سوۋېت ئىتتىپاقى كوممۇنىستلىك پارتىيىسى (بولشېۋىكلار) تارىخى قىسقىچە كۇرسى» 734
苏联的阶级 سوۋېت ئىتتىپاقىدىكى سىنىپلار 725
苏联各族人民的友谊 سوۋېت ئىتتىپاقىدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ دوستلۇغى 728
《苏联社会主义经济问题》 «سوۋېت ئىتتىپاقىدا سوتسىيالىزىمنىڭ ئىقتىسادىي مەسىلىلىرى» 718
苏维埃爱国主义 سوۋېت ۋەتەنپەرۋەرلىگى 742
苏维埃社会在精神上政治上的一致 سوۋېت جەمئىيىتىنىڭ مەنىۋى ۋە سىياسى جەھەتتىكى بىرلىگى 713
苏维埃（社会主义）爱国主义 سوۋېت (سوتسىيالىستىك) ۋەتەنپەرۋەرلىگى 739
宿命论 تەقدىرچىلىك 288

素朴实在论 سادەلا چىنلىق نەزەرىيىسى 600
所有制 مۇلۇكچىلىك 1437

T

泰勒斯 تېلىس 236
特殊的 ئالاھىدىلىك 39
梯叶里 تېيېرى 240
天赋观念 تۇغما ئىدىيە 251
天体演化学 ئاسمان جىسىملىرىنىڭ ئۆزگىرىپ بېرىشى ئىلمى 23
天主教 كاتولىك دىنى 908
同一性 ئوخشاشلىق 1510
痛觉 ېېغىندا سەزگۈ 79
推理 ئەقلىي خۇلاسە چىقارماق 1568
托兰德 تولاند 250

W

外部世界 تاشقى دۇنيا 227
外观 تاشقى كۆرۈنۈش 228
万物有灵论 ئانىمىزم 57
威廉斯 ۋىلىيامس 1486
唯理论 ئەقلىچىلىق 1566
唯灵论 روھچىلىق 575
唯名论 نامچىلىق 1447
唯能论 ئېنېرگىيچىلىك 1015
唯我论 مەنچىلىك 1436
唯物主义 ماتېرىيالىزم 1242
《唯物主义和经验批判主义》 «ماتېرىيالىزم ۋە نەجرىبە ئەنسىقتۇ چىلىگى» 1251
唯物主义历史观 ماتېرىيالىستىك تارىخقاراش 1242
唯心主义 ئىدىيالىزم 1049

唯心主义历史观 ئىدىيالىستىك تارىخقاراش 1055
唯意志论 ئىرادىچىلىك 1061
维料 ۋىسكو 1484
伟大的十月社会主义革命 ئۇلۇغ ئوكتەبىر سوتسىيالىستىك ئىنقلاۋى ...1543
魏斯曼—摩尔根主义 ۋېيسمانىزم ـ مورگانىزم 1480
文化 مەدەنىيەت 1421
文化革命 مەدەنىيەت ئىنقلاۋى 1427
乌莫夫 ئۇموۋ 1553
乌托邦，乌托邦主义 ئۇتوپىيە، ئۇتوپىزم 1537
无产阶级国际主义 پرولېتارىيات ئىنتېرناتسونالىزمى 172
无产阶级社会主义革命 پرولېتارىيات سوتسىيالىستىك ئىنقلاۋى 167
无产阶级专政 پرولېتارىيات دىكتاتۇرىسى 162
无神论 ئىلاھسىزلىق 1106
无限和有限 چەكسىزلىك ۋە چەكلىكلىك..... 355
无政府主义 ھوكۇمەتسىزلىك 442
《无政府主义还是社会主义？》 «ھوكۇمەتسىزلىكمۇ ياكى سوتسىيا- لىزممۇ؟» 446
悟性和理性 ئىدراك ۋە ئەقىل 1047
物活论 ماددا ھايات ئەزىرىسى 1272
"物理学的"唯心主义 "فىزىكىلىق" ئىدىيالىزم 873
物体的第一性的质和第二性的质 جىسىملىق بىرلەمچى سۈپىتى ۋە ئىككىلەمچى سۈپىتى 320
物质 ماددا 1266
物质资料的生产方式 ماددى ئەشيالارنى ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلى 1273

X

昔勒尼派 كىرىنچىلار 933
昔尼克派 كىنىكچىلار 938
细胞 ھۈجەيرە 452
先天 تۇغما 251

先验的和超验的 ئەزەلىلىك ۋە ئەجرىبىدىن تاشقىرىلىق 1560
先验唯心主义 ئەزەلىلىك ئىدىيالىزىم 1560
现代资本主义的基本经济规律 هازىرقى زامان كاپىتالىزمىنىڭ تۈپ ئىقتىسادىي قانۇنىيىتى 403
现象的普遍联系，相互作用 ھادىسىلەرنىڭ ئومۇمى بۇزۇلۇش باغلىنىشى، بىر بىرىگە تەسىر كۆرسىتىشى 394
现象论 ھادىسىچىلىق 393
现象学 ھادىسەشۇناسلىق 402
相对论 نىسبىلىك ئەزىرىيىسى 1455
相对性原理 نىسبىلىك پىرىنسىپى 1455
相对真理 نىسبىي ھەقىقەت 1454
相对主义 نىسبىچىلىك 1454
相互作用 بىر بىرىگە تەسىر كۆرسىتىش 93
象形文字论 تەسۋىرىي يېزىق ئەزىرىيىسى 289
逍遥派 لاغايلاپ يۈرگۈچىلەر 1179
谢林 شېللىڭ 769
谢切诺夫 سېچېنوۋ 637
新伯拉图主义 يېڭى پلاتونىزم 1156
新黑格尔主义 يېڭى گېگېلچىلىق 1163
新教 پروتېستانت دىنى 131
新经院哲学 يېڭى مەدرىسە پەلسەپىسى 1165
新康德主义 يېڭى كانتچىلىق 1162
新实在论 يېڭى چىنلىق ئەزىرىيىسى 1157
新事物和旧事物 يېڭى شەيئى ۋە كونا شەيئى 1159
新托马斯主义 يېڭى تومىزىم 1154
心理学 پسىخولوگىيە 149
心智的 دىققەتكى 491
信仰主义 ئېتىقادچىلىق 990
形而上学 مېتافىزىكا 1341
形而上学的唯物主义 مېتافىزىكىلىق ماتېرىيالىزىم 1343

形式和内容 شەكىل ۋە مەزمۇن 797
形式逻辑 شەكىل لوگىكىسى 792
形式逻辑的规律 شەكىل لوگىكىسى قانۇنىيىتى 797
行为主义 ھەركەتچىلىك 434
休谟 يۇم 1175
休谟主义 يۇمىزم 1176
修正主义 شيۇجيۇنجۇيى 777
虚无主义 ئىنكارچىلىق 1138
玄秘主义 تىلسماتچىلىق 244
寻神说和造神说 ئىلاھ ئىزلىگۈچىلىك ۋە ئىلاھ ياسىغۇچىلىق 1110

Y

亚里士多德 ئارىستوتېل 19
演绎 يېشىش 1154
样态 ئۇس 302
一神教 بىر ئىلاھلىق دىنى 97
一元论 بىر ماھىيەتچىلىك 98
伊壁鸠鲁 ئېپىكۇر 988
伊朗—路西德 ئىبنى رەشد 1019
伊朗—西拿 ئىبنى سىنا 1019
伊斯兰教 ئىسلام دىنى 1075
疑难 قىينچىلىق 822
艺术 سەنئەت 748
意识 ئاڭ 30
意志自由 ئىرادە ئەركىنلىگى 1064
因果性 سەۋەبىيەت 753
因素论 ئامىل نەزەريىسى 40
隐源来者 ئېنتېلېخىيا 1007
唐俗唯物主义 چاكىنا ماتېرىيالىزم 343
“永恒真理” "ھەقىقەتنىڭ ھەقىقەت" 1433

优生学 ئەلا نەسل تەلىماتى 1581
犹太教 يەھۇدى دىنى 1168
有神论 ئىلاھىيۇن 1109
有限 چەكلىك 356
右翼社会党人 ئوڭ قانات سوتسىيالىستلار 1519
宇宙 ئالەم 39
宇宙的太阳中心说和宇宙的地球中心说 ئالەمنىڭ مەركىزىي قۇياش ئىكەنلىكى توغرىسىدىكى تەلىمات ۋە ئالەمنىڭ مەركىزى يەر شارى ئىكەنلىكى توغرىسىدىكى تەلىمات 39
语言 تىل 240
语义哲学 سېمانتىكىلىق پەلسەپە 644
预成论 يۇتۇلمىچىلىك 209
原始公社制度 ئىبتىدائى جامائە تۈزۈمى 1021
原子 ئاتوم 7
原子核 ئاتوم يادروسى 14
运动 ھەرىكەت 430

Z

造物主 ياراتقۇچى 1147
《怎么办?》 «نېمە قىلىش كېرەك؟» 1467
詹姆斯 جېمس 318
战争 ئۇرۇش 1527
折衷主义 كېلىشتۇرمىچىلىك 931
哲学 پەلسەپە 188
《哲学笔记》 «پەلسەپە خاتىرىلىرى» 196
哲学的党性 پەلسەپىدىكى پارتىيىۋىلىك 177
哲学的基本问题 پەلسەپىدىكى تۈپ مەسىلە 183
《哲学的贫困》 «پەلسەپە نامراتلىقى» 200
哲学的最高问题 پەلسەپىدىكى ئالى مەسىلە 177
哲学上的内在论学派 پەلسەپىدىكى ئىچكى دۇنياچىلىق ئېقىمى 186

真理 ھەقىقەت 436
真理的标准 ھەقىقەتنىڭ ئولچىمى 436
整体论 پۈتۈنلۈك نەزەريىسى 211
正题，反题，合题 تېزىس، قارشى تېزىس، بىرىكمە تېزىس 240
政治 سىياسى 656
知觉 سەزگۈ 743
知识分子 زىيالىيلار 588
直觉 بىۋاستە سېزىم 110
直觉主义 بىۋاستە سېزىمچىلىك 111
质和量 سۈپەت ۋە سان 757
中国哲学 جۇڭگو پەلسەپىسى 324
中介 ۋاستە 1479
中世纪的“实在论” "چىنلىق نەزەريىسى" ئوتتۇرا ئەسىردىكى 1509
中世纪哲学 ئوتتۇرا ئەسىر پەلسەپىسى 1503
种变说 تۈرلەرنىڭ ئۆزگىرىشى تەلىماتى 302
种族 ئىرق 1064
种族主义 ئىرقچىلىق 1065
诸神世系学 ئىلاھلار شەجىرىسى تەلىماتى 1111
主观唯心主义 سۇبېكتىپ ئىدېياليزم 743
主体和客体 سۇبېكت ۋە ئوبېكت 742
《资本论》 «كاپىتال» 888
资本主义制度 كاپىتالىزم تۈزۈمى 897
资本主义总危机 كاپىتالىزمنىڭ ئومۇمى كرىزىسى 902
资产阶级的客观主义 بۇرژۇئا ئوبېكتىپچىلىقى 120
自发的唯物主义 ئىستىخىيىلىك ماتېرىيالىزم 1068
自发性和自觉性 ئىستىخىيىلىك ۋە ئاڭلىقلىق 1068
自己运动 ئۆزلۈكىدىن بولىدىغان ھەرىكەت 1597
《自然辩证法》 «تەبىئەت دىيالېكتىكىسى» 263
自然界 تەبىئەت دۇنياسى 266
自然科学的唯物主义 تەبىئى پەن ماتېرىيالىزمى 259

自然历史的唯物主义 تەبىي ـ تارىخىي ماتېرىيالىزم 259
自然神论 تەبىئەت ئىلاھچىلىقى 267
自然哲学 تەبىئەت پەلسەپىسى 260
自然主义 تەبىئەتچىلىك (ناتۇرالىزم) 268
自生性，自生的发展 ئۆزلۈكىدىن پەيدا بولۇش، ئۆزلۈكىدىن پەيدا بولۇشنىڭ تەرەققىياتى 1601
自由和必然性 ئەركىنلىك ۋە زورۇرىيەت 1557
"自在"阶级和"自为"阶级 "ئۆزىدىكى ئۇچۇن" سىنىپ ۋە "ئۆزى ئۇچۇن" سىنىپ 1594
"自在之物"和"为我之物" "ئۆزىدىكى نەرسە" ۋە "بىز ئۇچۇن نەرسە" 1596
宗教 دىن 519
作为科学的哲学史 ئىلمىي بولغان پەلسەپە تارىخى 1118

本书根据人民出版社1978年2月第2次北京第3次印刷版本翻译出版。

بۇ كىتاب خەلق نەشرىياتى تەرىپىدىن 1978 ـ يىل 2 ـ ئايدا نەشر قىلىنغان 2 ـ نەشرى بويىچە 3 ـ باسمىسىغا ئاساسەن تەرجىمە ۋە نەشر قىلىندى.

قىسقىچە پەلسەپە لۇغىتى

تۈزگۈچىلەر: م. روزىنتال، پ. يۇدىن
تەرجىمىنىڭ مەسئۇل مۇھەررىرى: م. ئىلاخۇن
مىللەتلەر نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىندى
شىنخۇا كىتابخانىسى تەرىپىدىن تارقىتىلىدۇ
مىللەتلەر باسما زاۋۇدىدا بېسىلدى
1984 ـ يىل 2 ـ ئايدا 1 ـ قېتىم نەشر قىلىندى
1984 ـ يىل 3 ـ ئايدا بېيجىڭدا 1 ـ قېتىم بېسىلدى
باھاسى (1 ـ، 2 ـ كىتاب)، 8.10 يۈەن
ئىچكى قىسىمدا تارقىتىلىدۇ